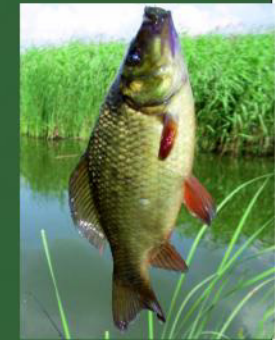

ШАЦЬКЕ ПООЗЕР'Я

ТОМ 8

ТВАРИННИЙ СВІТ

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Шацьке поозер'я

Тваринний світ

Колективна монографія

Електронне видання на CD-ROM

Луцьк
Вежа-Друк
2016

*Рекомендовано вченою радою
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 4 від 24.11.2016 р.)*

Редакційна колегія

- Коцан І. Я.** – доктор біологічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (голова редакційної колегії);
Зузук Ф. В. – доктор геологічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (відповідальний редактор);
Сухомлін К. Б. – доктор біологічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (відповідальний секретар);
Довгаль І. В. – доктор біологічних наук, професор, Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України;
Кунах В. А. – доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Інститут молекулярної біології і генетики НАН України;
Павліха Н. В. – доктор економічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;
Жулинський М. Г. – доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка;
Ковальчук І. П. – доктор географічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України;
Петлін В. М. – доктор географічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка;
Гаврилюк С. В. – доктор історичних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки;
Цьось А. В. – доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.

Науковий редактор: **Кілючицький П. Я.** – доктор біологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Рецензенти

- Ковтун М. Ф.** – доктор біологічних наук, професор, завідувач відділу еволюційної морфології хребетних тварин Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, м. Київ;
Пучков О. В. – доктор біологічних наук, завідувач відділу наукових фондів колекцій Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, м. Київ;
Ярошенко М. М. – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри зоології та екології Донецького національного університету, м. Донецьк.

Шацьке поозер'я. Тваринний світ : кол. моногр. / А.-Т. В. Башта, В. К. Бігун, М. Г. Білецька [та ін.] Т 26 ; за ред. П. Я. Кілючицького. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. (електрон. опт. диск (CD-ROM). Об'єм даних 486 Мб).

ISBN 978-966-940-037-6

У монографії наведено сучасні відомості про багатий та різноманітний тваринний світ Шацького поозер'я – від найпростіших одноклітинних до високоорганізованих ссавців. Подано загальну характеристику тваринного світу регіону та висвітлено історію його вивчення, наведено опис досліджених груп й окремих видів тварин, зокрема їх поширення, місця знаходження, чисельність, особливості біології. У кожному розділі монографії є список бібліографічних посилань.

Загальна кількість рисунків і світлин – 570, карт – 174, таблиць – 6.

Для біологів, зоологів, екологів, працівників заповідних територій, краєзнавців, студентів та викладачів вищих навчальних закладів, учителів шкіл.

**УДК 59(477.82)
ББК 28.6(4Укр–4Вол)**

- © Башта А.-Т. В., Бігун В. К., Білецька М. Г. [та ін.], 2016
© Кілючицький П. Я. (наукова редакція), 2016
© Гончарова В. О. (обкладинка), 2016
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2016

ISBN 978-966-940-037-6

Загальна характеристика тваринного світу Шацького поозер'я

Територія Шацького поозер'я належить до водно-болотних угідь міжнародного значення як місце оселення водоплавних птахів. Тут перетинаються два шляхи пташиних міграцій: північно-південний Біломоро-Балтійсько-Середземноморський та Поліський широтний і є одне з місць, де вони зупиняються під час перельотів. Через цю територію щороку пролітає близько 50 000 птахів. Найчисленнішими під час міграцій є водоплавні, прибережні й навколоводні птахи, зокрема пірні-кози, мартини, лиски. Упродовж весняно-осінніх міграцій на озерах трапляються також чорні білооки, скопи, орлани-білохвости, лелеки чорні, луні польові та інші рідкісні птахи. Водяться також різні види гагар, лелек, гусей, качок та журавлів. Велике різноманіття водно-болотних та хижих птахів, серед яких багато рідкісних видів, відзначають тут уже впродовж багатьох років. З огляду на це найбільш цінні водні акваторії та заболочені землі загальною площею 32 850 га з 1995 р. ввійшли до Рамсарського переліку у складі водно-болотного угіддя міжнародного значення «Шацькі озера».

Фауна Поозер'я загалом уключає три фауністичні комплекси: лісовий, водно-болотний, синантропний. Кількісно домінують представники перших двох комплексів. Тваринний світ представлений типовими поліськими видами. До складу лісового комплексу входить до 35 % ссавців і понад 50 % усієї орнітофауни парку. До складу водно-болотного комплексу (акваторії озер, болота, вологі луки) належать приблизно 30 % усіх теплокровних парку (близько 30 видів ссавців і 60 видів птахів). Синантропний комплекс (агроценози, населені пункти) налічує найменшу кількість теплокровних – усього близько 20 % їх загальної кількості в Поозер'ї (приблизно 27–28 видів ссавців і 40 видів птахів).

У водоймах Поозер'я зареєстровано 30 видів риб із десяти родин. Це такі цінні види, як лящ, плітка, сазан, в'язь, щука, сом, головень, лин, краснопірка, густера, карась, миньок та окунь. Задля збагачення аборигенної іхтіофауни в Шацьких озерах акліматизовано сім видів риб, зокрема карликовий сомик коричневий, білий амур східноазійський, білий амурський і строкатий південнокитайський товстолобики, судак звичайний, далекосхідний підвид коропа звичайного – сазан амурський. В озерах водяться річкові вугрі європейські, які подекуди досягають довжини 2 м і ваги 6 кг.

Батрахофауна представлена 12 видами хвостатих та безхвостих амфібій. Серед безхвостих амфібій у водоймах та навколоводних біоценозах масово трапляються озерні, трав'яні, гостроморді та ставкові жаби, червоночерева кумка, деревна жаба звичайна, ропухи: зелена, сіра, очеретяна. Часничиця звичайна пов'язана з мережею меліоративних каналів та узліссями. Поширеними видами хвостатих амфібій Поозер'я є тритони – звичайний та грєбінчастий.

Фауна плазунів небагата на видовий склад (сім видів), але тут досить поширені та численні окремі види плазунів. У лісових екосистемах мешкає гадюка звичайна. На берегах усіх водойм та в лісах часто можна побачити вужа звичайного й черепаху болотяну. У сухих лісах трапляється веретільниця ламка. У рекреаційні зонах на сухих ділянках лісів мешкає мідянка. Звичайними є плазуни родини справжніх ящірок: ящірки прудка і живородна.

У Поозер'ї зареєстровано 241 вид птахів із 17 рядів. Близько 150 видів гніздиться в парку. Із птахів водно-болотного комплексу гніздиться чотири види пірнікозових, чотири – чаплевих, два – лелекових, двадцять шість – качиних, два – лунів, шість – пастушкових, сім – баранцевих, один – куликосорокових, сім – мартинових, один – журавлевих. Усього 60 видів. Зокрема, у Шацькому національному природному парку (далі – ШНПП) гніздиться кілька десятків пар лебедів-шипунів, переважно на озерах Луки та Перемут.

У соснових лісах численними є вухаті сови, дятли, повзики, синиці, зяблики, сойки, сороки, сірі ворони, співучі й чорні дрозди, вівчарики, славки та ін. У мішаних лісах мешкають одуди, зозулі, голубині, дятли, орябки й деякі горобцеподібні. Іноді можна зустріти тетерука, пугача, скопу, зміїда, шуліку рудого, орлана-білохвоста.

На території ШНПП нараховується 62 види ссавців з шести рядів, із них 24 види занесені до нового видання Червоної книги України.

У межах Поозер'я дуже поширені мідичеподібні: їжак білочеревий, кріт європейський, мідичі звичайна та мала, білозубка білочерева та ін.

У Поозер'ї мешкає 16 видів рукокрилих, усі види занесені до Червоної книги України. Цікавими є знахідки вуханя, кажанів пізнього й північного, широковушка, вечірничі дозірної, нетопира карликового та нічничі водяної.

Найбільш численним рядом Поозер'я є мишоподібні, які представлені 21 видом. На узліссях та лісосмугах водяться вовчок сірий, лісовий та горішниковий. Рідкісним видом регіону є мишівка лісова.

Собакоподібні представлені родинами куницевої (дев'ять видів) і собачі (три види). Лис – звичайний вид парку. Інколи трапляються вовк та енот уссурійський – інтродуцент парку, котрий надає перевагу болотяним стаціям.

Ратичні представлені двома родинами: свинячі (один вид – кабан звичайний) та оленячі (три види: сарна європейська, олень шляхетний, лось європейський). На території Поозер'я лось – рідкісний вид, він тримається сильно заболочених, переважно листяних лісових масивів.

Численна й різноманітна фауна безхребетних тварин Шацького поозер'я. Серед найпростіших зареєстровано 13 видів голих лобозних амеб із класів Tubulinea і Discosea та 62 види черепашкових амеб, які належать до п'яти родин: Arcellidae, Centropuxiidae, Plagiopuxidae, Diffugiidae, Lesquereusiidae. Олігохетофауна представлена десятьма видами семи родів: *Aporrectodea*, *Dendrobaena*, *Dendrodrilus*, *Eisenia*, *Eiseniella*, *Lumbricus*, *Octolasion*. У водоймах трапляється 40 видів коловерток, представлених трьома рядами: Ploumida, Flosculariaceae, Monimotrochida. Малакофауна наземних та водних ценозів представлена 39 видами черевоногих із 13 родин та 14 видами двостулкових молюсків із трьох родин. Карцинофауна налічує 93 види ракоподібних із трьох класів: вищі раки – один вид, зябродішні – 58 видів із восьми родин, максилоподи – 33 види з чотирьох родин. Видовий склад павуків налічує 222 види з 19 родин. За кількістю видів різноманітніше представлена родина Linyphiidae – 75 видів. Локальна фауна нижчих панцирних кліщів Поозер'я нараховує 32 види 10 родин. Колеболофауна регіону становить 98 видів 13 родин. Фауна відкритощелепних комах дуже різноманітна і представлена 1054 видами комах дев'яти рядів.

Отже, видове різноманіття тварин Шацького поозер'я, згідно з літописами та останніми науковими дослідженнями, становить 2028 видів. Серед них – 352 види хребетних (тип Хордові), 75 види найпростіших (тип Саркомастигофори), 40 видів коловерток (тип Коловертки), 10 видів малоштитинкових червів (тип Кільчасті черви), 53 види двостулкових та черевоногих молюсків (тип Молюски), 92 види ракоподібних, 254 види павукоподібних, 98 видів колеболо і 1054 види відкритощелепних комах (тип Членистоногі).

Історія дослідження тваринного світу Шацького поозер'я

Ядро Шацького поозер'я – Шацький національний природний парк, створений 1983 р. для збереження, відтворення та раціонального використання унікальних природних комплексів цього регіону, а також для посилення охорони водно-болотних угідь міжнародного значення та сприяння розвитку міжнародного співробітництва в галузі збереження біологічного й ландшафтного різноманіття [5; 16]. Це одна з основних природних екосистем Західнополіського регіону України, яка розташована на Головному Європейському вододілі басейнів Чорного та Балтійського морів. Транскордонне розміщення парку й унікальне поєднання в складній екологічній системі лісових, озерних, болотних, дюнних комплексів та стан збереженості біологічного та ландшафтного різноманіття території стало підставою для надання 2002 р. ШНПП статусу біосферного резервату згідно з програмою МАБ ЮНЕСКО [90].

Парк у Поозер'ї об'єднав Державні ландшафтні заказники «Озеро Кримне», «Озеро Пісочне», «Озеро Пулемецьке», «Озеро Світязь», які були створені 1974 р., а 1975-го отримали статус заповідних, гідрологічні пам'ятки природи «Болото Мелеване», «Болото Луки», «Болото Піддовге-Підкругле» й зоологічну пам'ятку природи «Озеро Климівське».

У 1999–2003 рр. у Поозер'ї проведено відновлення боліт навколо озер Кримного, Люцимера, Пулемецького, Острів'янського, що сприяло стабілізації рівня води в озерах та прилеглих до них болотах, відновленню їхнього рослинного покриву, збереженню різноманітності флори та фауни.

Дослідження тваринного світу в Західноукраїнському Поліссі ще до створення парку були зосереджені переважно в контексті вивчення хребетних тварин [19; 32]. Ці результати опубліковані в роботах Ф. Й. Страутмана й К. А. Татарінова [76], К. І. Геренчука [61] та К. А. Татарінова [80]. Зокрема, іхтіофауну вивчали К. П. Мальчевська [47] і В. А. Мовчан [51], теріофауну – К. А. Татарінов [77], орнітофауну – В. П. Жежерин [26], Л. Г. Симонова [70], Н. І. Сребродольська [72; 74]. Безхребетних тварин досліджували: бабок – Р. С. Павлюк [58], гедзів – Г. В. Божко [8].

Пізніше хребетних Поозер'я вивчали співробітники Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України, Львівського національного університету імені Івана Франка (ЛНУ ім. І. Франка), Інституту гідробіології НАН України, Науково-дослідного інституту рибного господарства УААН, Інституту озерознавства РАН та наукового відділу ШНПП [44; 45; 83]. Окремі питання, наприклад, фауну рукокрилих висвітлили науковці Волинського національного університету імені Лесі Українки (ВНУ ім. Лесі Українки) [80].

Фауні безхребетних тварин присвячені окремі публікації вчених Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, у яких схарактеризовано ракоподібних, черепашкових амеб, двостулкових молюсків, вищих двокрилих, павуків, цератозетоїдних кліщів [21; 25; 36]. Працівники Інституту гідробіології НАН України досліджували коловерток та ракоподібних [24; 86]. Співробітники Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (НПУ ім. М. П. Драгоманова) вивчали твердокрилих [43–45], Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (НіжДУ ім. М. Гоголя) – булавовусих метеликів [43–45], ВНУ ім. Лесі Українки – олігохет, симулід, комах [9; 30; 76], Київського національного університету імені Тараса Шевченка (КНУ ім. Т. Шевченка) – двокрилих [43–45], ЛНУ ім. І. Франка – бабок, зоопланктону [12; 44; 45; 88], Київського національного технічного університету «Київський політехнічний інститут» (КНТУ) – бабок [82].

Дослідження здійснювали за такими напрямками: інвентаризація фауни, моніторинг та екологічні спостереження за окремими видами. Перелік видів, які трапляються в межах Поозер'я, складений переважно на підставі матеріалів досліджень наукової групи ШНПП, Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України, Інституту гідробіології НАН України, ЛНУ ім. І. Франка, Інституту озерознавства РАН, Національного університету біоресурсів і природокористування України [43; 45; 46].

Іхтіофауна. Видовий склад, чисельність і розміщення риб у водоймах Шацького поозер'я вивчали співробітники НДІ рибного господарства Л. Г. Симонова, А. Д. Носаль, Н. С. Менюк [50; 55; 70; 71], Інституту гідробіології НАН України – І. Є. Дячук, П. Г. Шевченко, М. В. Коваль, В. М. Колесников, В. М. Тімченко і В. М. Якушин [34], Національного університету біоресурсів і природокористування України – І. А. Майструк, М. М. Сидоренко, А. А. Майструк, М. Ю. Євтушенко [46; 68; 69; 70].

Починаючи з 1984 р., епізодично досліджували іхтіофауну науковці Інституту гідробіології НАН України [51, 86]. Постійні спостереження здійснював науковий відділ ШНПП, Національний універ-

ситет біоресурсів і природокористування України, Головне державне управління охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства у Волинській області [5; 34; 46; 50; 55; 67; 71]. Згідно з їх висновками в озерах мешкає 30 видів риб, які належать до десяти родин: Коропоподібні, Окунеподібні, Вугреподібні, Тріскоподібні, Щукоподібні, В'юноподібні, Сомоподібні, Ікталуроподібні, Головешкоподібні, Колючкоподібні. Була спроба акліматизації восьми видів риб: річковий вугор європейський, чудський сиг, білий амур східноазіатський, білий амурський і строкатий південнокитайський товстолобики, судак звичайний, сазан амурський, карликовий сомик коричневий. Із інтродукованих видів в озерах Поозер'я не розмножуються білий амур східноазіатський, річковий вугор європейський та товстолобики. Чудський сиг не прижився. Карликовий сомик коричневий масово розмножився у водоймах, особливо в озерах Луках-Перемуті та Острів'янському. В озерних екосистемах трапляються також деякі малоцінні риби: краснопірка, плоскирка, верховодка, плітка. В оз. Чорному з'явився ротан-головешка [68].

Найширше представлені в іхтіофауні Поозер'я Коропоподібні – 18 видів. У промислових та любительських виловах домінують окунь, плітка, короп, карась, лящ. Дуже рідко трапляються миньок, сом звичайний.

Герпетофауна. Вивчення герпетофауни Західноукраїнського Полісся розпочали у середині 1950–1960-х рр. Ф. Й. Страутман, К. А. Татаринів, Н. А. Полушина, І. Ф. Емельянов, Л. І. Матківська [44]. Впродовж 1985–2008 рр. досліджувала амфібій, які водяться на території ШНПП, науковий співробітник природного заповідника «Розточчя» Л. І. Горбань [17].

Герпетофауна Поозер'я сьогодні нараховує дванадцять видів земноводних та сім видів плазунів. Клас Земноводні представлений двома підкласами: Хвостаті амфібії і Безхвості амфібії, які належать до шести родин [18; 45; 83]. Найбільше представлені Безхвості амфібії (десять видів п'яти родин). Серед Хвостатих амфібій виявлено лише два види однієї родини.

Із усього різноманіття тварин до класу Плазуни належать два ряди: Лускаті й Черепахи [44; 83]. Ряд Лускаті об'єднує шість видів чотирьох родин, а Черепах є один вид.

Орнітофауна. Активно вивчати орнітофауну Західноукраїнського Полісся, зокрема Шацького поозер'я, розпочали в 1960-х рр. Цей процес триває до сьогодні. Основні результати віддзеркалені в роботах В. П. Жежеріна, Є. Б. Сребродольської [26; 72; 74], К. А. Татарінова [79], І. М. Горбаня та В. І. Матейчика [10; 13; 19].

Із заснуванням ШНПП на Волинському Поліссі розпочато систематичне вивчення орнітофауни та широкого кола питань, пов'язаних з екологією, міграцією, охороною птахів. Основну роботу щодо інвентаризації орнітофауни здійснено за 1980–1988 рр. Важливим щодо розвитку екологічного моніторингу є те, що інвентаризацію орнітофауни парку розпочато одночасно з проектом його створення, перші результати наведено в матеріалах «Літопису природи Шацького національного природного парку», опублікованих за п'ятирічний період [43–45]. Ці обставини дають змогу об'єктивно оцінити стан орнітофауни та здійснювати екологічний моніторинг на основі зоологічних об'єктів [82; 83].

Комплексно досліджують сучасний стан орнітофауни Поозер'я О. С. Гнатина, І. М. Горбань, А. Т. Затушевський, Т. І. Лисачук, Н. А. Пісулінська, М. А. Сенік, Є. Б. Сребродольська, Ю. М. Струс, І. В. Шидловський, В. І. Шкаран (ЛНУ ім. І. Франка), А. А. Бокотей (Державний природознавчий музей НАН України), В. І. Матейчик (науковий відділ Шацького національного природного парку) [7; 28; 48].

Фауна птахів Шацького поозер'я своєрідна й різноманітна, що зумовлено багатством біотопів та ландшафтів. Озерні орнітокомплекси істотно збагачують орнітофауну всього Волинського Полісся [33; 49]. На території Поозер'я зареєстровано 241 вид птахів 49 родин [13–15, 43–45; 82; 84; 89]. Птахи ШНПП належать до 17 рядів: Гагароподібні (один вид), Норцеподібні (чотири види), Пеліканоподібні (два види), Лелекоподібні (вісім видів), Гусеподібні (26 видів), Соколоподібні (19 видів), Куроподібні (п'ять видів), Журавлеподібні (сім видів), Сивкоподібні (44 види), Голубоподібні (п'ять видів), Зозулеподібні (один вид), Совоподібні (п'ять видів), Дрімлюгоподібні (один вид), Серпокрильцеподібні (один вид), Ракшеподібні (три види), Дятлоподібні (дев'ять видів), Горобцеподібні (99 видів). Найбільше видове різноманіття простежується в ряді Горобцеподібні, представники якого належать до 23 родин.

Теріофауна. Результати досліджень ссавців Західноукраїнського Полісся висвітлені в наукових роботах Ф. Й. Страутмана, К. А. Татарінова [74]; К. А. Татарінова [77–79]; К. І. Геренчука [10; 19; 61].

Моніторинг та екологічні спостереження за окремими видами ссавців проводили працівники наукового відділу ШНПП [43–45], ВНУ ім. Лесі Українки – В. В. Ткач, Р. І. Лихотоп, К. А. Сологор [80], сучасний стан фауни рукокрилих вивчав А.-Т. В. Башта (Інститут екології Карпат НАН України) [1–4]. В. І. Матейчик, А. А. Горун, В. І. Цвид, Л. М. Підпригора (науковий відділ ШНПП) склали найповніший список видів ссавців парку [43–45]. Проте ще потребують додаткового вивчення родини мідичевих, вовчкових та мишачих, оскільки відомі лише фрагментарні дослідження видового складу та біології цих тварин.

Теріофауна Поозер'я нараховує 62 види 12 родин. Звірі належать до шести рядів: Мідичеподібні – вісім видів, Лилицеподібні – 16 видів, Зайцеподібні – чотири види, Мишоподібні – 21 вид, Собакоподібні – 12 видів, Ратичні – чотири види [11; 27; 43–45; 72; 82; 83]. Акліматизовані два види: ондатра та єнотоподібний собака.

Фауна найпростіших. Видовий склад найпростіших Шацького поозер'я найменш досліджений. Черепашкових амеб (тип Саркоджгутикові, підтип Саркодові, надклас Кореніжки) у водоймах Поозер'я впродовж 1988–1990 рр. вивчали М. Н. Вовченко, Є. М. Кочина, А. О. Чернишова (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України). Виявлено 62 види, які об'єднуються в п'ять родин: Arcellidae, Centropuxiidae, Plagiopuxidae, Difflogiidae, Lesquereusiidae. Найбільшу кількість видів (36) зафіксовано в родині Difflogiidae [43–45]. Потребує вивчення фауна інших класів підтипу Саркодові та підтипів Джгутикові й Опалінові, які належать до типу Саркоджгутикові. Не було проведено спеціальних досліджень представників типів Апікомплесні, Мікроспоридії, Міксоспоридії та Інфузорії.

Фауна губок та кишковопорожнинних. Потребує дослідження.

Фауна червів. Не досліджені представники типів Плоскі черви, Скреблянки, Первинопорожнинні, класу Волосові (тип Головохоботні), класів П'явки та Олігохети (тип Кільчасті черви), які живуть у водоймах.

Фауну та хорологію дощових черв'яків (клас Oligochaeta, родина Lumbricidae) досліджували у 2006–2009 рр. В. В. Іванців та Л. В. Бусленко (ВНУ ім. Лесі Українки). Виявлено десять видів семи родів: *Aporrectodea*, *Dendrobaena*, *Dendrodrilus*, *Eisenia*, *Eiseniella*, *Lumbricus*, *Octolasion* [9].

Тип Коловертки в 1997–2001 рр. у складі зоопланктонних організмів Шацького поозер'я вивчали співробітники Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України та ЛНУ ім. І. Франка [24; 43; 45; 54; 86]. Виявлено 24 види коловерток трьох родів: *Asplanchna*, *Kellicottia*, *Polyarthra*.

Малакофауна. Видовий склад молюсків на сьогодні вивчений недостатньо. 1998 р. В. В. Шерстюк та інші вчені Інституту гідробіології НАН України зафіксували в складі зоопланктону Шацьких озер личинок дрейсени (родина Dreissenidae) [43–45]. Наприкінці 90-х років О. В. Корнюшин (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) вивчав клас Двостулкові молюски й виявив 31 вид чотирьох родин [36]. Зокрема, родини Unionidae відзначено два види, Sphaeriidae – чотири, Pisidiidae – три, Euglesidae – 22. Сьогодні видовий склад молюсків парку досліджують працівники Державного природознавчого музею НАН України (м. Львів) Р. І. Гураль та Н. В. Гураль-Сверлова [22], які встановили 39 видів червононогих та 14 видів двостулкових молюсків.

Карцинофауна. Видовий склад ракоподібних в озерах парку вивчений недостатньо. За матеріалами досліджень працівників Інституту гідробіології НАН України М. Ю. Євтушенка і П. Г. Шевченка та В. І. Монченка (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) встановлено, що у водоймах Шацького поозер'я з підкласу вищих раків трапляється тільки один вид – Рак довгопалий [45].

Від 1976-го до 1988 р. у водоймах Поозер'я Д. О. Радзимовський (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) вивчав Гіллястовусих раків. У 1994–2009 рр. співробітники ЛНУ ім. І. Франка О. Я. Думич [24], Й. В. Царик, К. М. Назарук, І. С. Хамар продовжували дослідження ракоподібних як складової частини зоопланктону, у результаті чого в 11 озерах і водоймах виявлено 64 види дев'яти родин, що становить майже половину їх видового складу в Україні [44; 54; 86]. Це засвідчує важливість території Поозер'я для охорони ракоподібних.

У 1988–1990 рр. М. Н. Вовченко, Є. М. Кочина, А. О. Чернишова [44] (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) під час вивчення зоопланктону озер виявили шість видів Копепод (клас Максилоподи, підклас Веслоногі). У 2000–2001 рр. виявлено представників класу Черепашкові ракоподібні.

Не зареєстровані представники таких рядів: Щитні, Конхостраки (клас Зяброногі ракоподібні), Коропоїди (клас Максилоподи). Отже, фауна Нижчих раків також потребує подальшого вивчення.

Фауна багатоніжок. В. Г. Надворний (НПУ ім. М. П. Драгоманова) і О. М. Кравченко (Піщанська ЗОШ) виявили представників чотирьох родів: *Lithobius*, *Geophilus*, *Julius*, *Polydesmus* – мешканців ґрунтової мезофауни [52]. Ця група потребує подальшого вивчення.

Ентомофауна. Досліджена недостатньо. Упродовж 1993–2010 рр. основну увагу було звернуто на вивчення бабок, лускокрилих, жуків, двокрилих. Відомості про видовий склад комах ґрунтуються на дослідженнях, які провели переважно співробітники КНУ ім. Т. Шевченка, НПУ ім. М. П. Драгоманова, КНТУ, ВНУ ім. Лесі Українки, НіжДУ ім. М. Гоголя, Ужгородського національного університету (УжНУ), Державного природознавчого музею НАН України, Інституту захисту рослин НАН України, Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України [12; 43–45]. Загалом виявлено 835 видів комах восьми рядів. Видове різноманіття комах вивчали також співробітники ЛНУ ім. І. Франка і ВНУ ім. Лесі Українки на університетських стаціонарах – базах проведення студентських практик.

Є. В. Рукавець (Державний природознавчий музей НАН України) у 2007 р. встановила, що фауна колембол листянолісових та приозерних територій Шацького поозер'я сформована 10 родинами, 31 родом, 54 видами [66].

У 1989–1990 рр. Р. С. Павлюк (ЛНУ ім. І. Франка) зареєстрував 28 видів бабок шести родин: *Lestidae*, *Coenagrionidae*, *Aeshnidae*, *Gomphidae*, *Cordulidae*, *Libellulidae* [12; 56; 57]. Найбільша кількість видів (десять) належить родині *Libellulidae*.

Л. А. Хрокало (КНТУ) у 2005–2008 рр. зареєструвала 16 видів бабок [81]. Т. І. Пушкар (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) у Шацькому поозер'ї у 2006 р. досліджував прямокрилих комах. Він зареєстрував 21 вид коротковусих прямокрилих трьох родин: *Tetrigidae* – три види, *Catantopidae* – один вид, *Acrididae* – 17 видів [62].

Науковий співробітник Українського наукового центру екології моря (м. Одеса) М. О. Грандова вивчала на території Поозер'я напівтвердокрилих і виявила 22 види водних клопів [20].

А. А. Петренко, В. Г. Надворний (НПУ ім. М. П. Драгоманова) у 1992 р. дослідили фауну стафілінід і встановили 126 видів 51 роду [59], серед яких найбільша кількість видів (19) належать до родів *Philonthus* та *Stenus*.

У 1978–1998 рр. В. Г. Надворний (НПУ ім. М. П. Драгоманова) і О. М. Кравченко вивчали біотопічну приуроченість жуків-малашок і встановили 15 видів семи родів [51]. У цей час уже названі автори засвідчують також наявність на території Поозер'я вусачів п'яти родів, 11 видів пластинчатовусих жуків восьми родів, сім видів мертвоїдів трьох родів, два види м'якотілок, один вид карапузиків [53], один вид турунів [42].

2005 р. В. Б. Різун (Державний природознавчий музей НАН України) і Ю. В. Білецький (ВНУ ім. Лесі Українки) в соснових лісах Поозер'я встановили 20 видів жуків-турунів із 11 родів, серед яких найбільшою кількістю видів представлені роди *Carabus* – чотири види, *Pterostichus* – чотири види, *Harpalus* – три види [63]. М. Б. Кириченко (Інститут зоології НАН України ім. І. І. Шмальгаузена) та О. М. Кравченко 2007 р. встановили 104 види з 37 родів родин туруни та скакуни [91]. За матеріалами, які наводять В. Б. Різун (Державний природознавчий музей НАН України) і В. О. Чумак (УжНУ) [65], на території Поозер'я мешкає 59 видів жуків-турунів.

А. А. Петренко (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) [59; 60] досліджував із 1988 р. фауну жуків-стафілінід й ідентифікував 125 видів 44 родів.

Найґрунтовніші дослідження фауни жуків на території Поозер'я з 1977-го до 2009 р. здійснив О. М. Кравченко – учитель Піщанської ЗОШ. Він зареєстрував 945 видів твердокрилих 65 родин [37–42], причому відзначено 40 видів пластинчатовусих жуків із 25 родів і чотирьох родин; зареєстровано 55 видів вусачів, які належать до 40 родів, і 120 видів турунів 44 родів. За матеріалами О. М. Кравченка фауна надродина куркуліоїдних становила у 2002–2009 р. 178 видів 98 родів [38].

Видовий склад булавовусих метеликів вивчав 1991 р. П. М. Шешурак (НіжДУ ім. М. Гоголя) та І. Г. Плющ (Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України). Було виявлено 37 видів лускокрилих п'яти родин: *Hesperidae* – п'ять видів, *Pieridae* – чотири види, *Lycaenidae* – шість видів, *Satyridae* – 10 видів, *Nymphalidae* – 12 видів [44; 87]. О. М. Кравченко (Піщанська ЗОШ) і С. О. Кравченко знайшли один вид *Papilionidae*, сім видів *Sphingidae*, три види *Arctiidae*, один вид *Noctuidae* і доповнили список німфалід ще трьома видами [42]. Упродовж із 2000–2009 рр. О. П. Зінченко та К. Б. Сухомлін (ВНУ ім. Лесі Українки) визначили, що до рецентної лепідерофауни належать 67 видів [30].

Двокрилих вивчали в період з 1993–2001 рр. Ю. Г. Вервес (КНУ ім. Т. Шевченка), В. О. Корнев, А. Г. Зейгерман і О. В. Гумовський (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) [21; 44]. Виявлено 58 видів восьми родин: *Calliphoridae* – вісім видів, *Sciomyzidae* – сім видів, *Muscidae* – 17 видів, *Syrphidae* – 16 видів, *Conopidae* – один вид, *Lauxaniidae* – один вид, *Tephritidae* – три види, *Sarcophagidae* – п'ять видів. Ю. Г. Вервес (Інститут захисту рослин Української академії аграрних

наук) 2005 р. зафіксував 43 види мух, серед яких 21 вид належить до родини Calliphoridae, а 22 види – до родини Sarcophagidae [81]. Гедзів (родина Tabanidae) досліджував Г. В. Божко (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) [8]. Він зареєстрував сім видів чотирьох родів: *Chrysops* – два види, *Hybomitra* – один вид, *Atylotus* – один вид і *Tabanus* – три види. Мошок (родина Simuliidae), починаючи з 90-х років минулого століття, вивчали К. Б. Сухомлін і О. П. Зінченко (ВНУ ім. Лесі Українки) [76]. Установлено 19 видів шести родів: *Byssodon* – один вид, *Nevermannia* – два види, *Eusimulium* – три види, *Schoenbaueria* – два види, *Wilhelmia* – один вид, *Boophthora* – два види, *Odagmia* – три види, *Argentisimulium* – два види, *Simulium* – три види. Наукові співробітники Національного природного парку «Голосіївський» (м. Київ) Ю. В. Дубровський та Л. Д. Дубровська [23] 1998 р. на території Поозер'я виявили 20 видів комарів родини Culicidae п'яти родів: *Anopheles* – один вид, *Culiseta* – три види, *Mansonia* – один вид, *Aedes* – десять видів, *Culex* – один вид. Найпоширенішими на обстежених територіях є три види комарів: *Aedes sticticus*, *Ae. vexans* та *Ae. cinereus*.

Серед перетинчастокрилих добре досліджені мурашки та джмелі. О. Г. Радченко (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) на території Шацького поозер'я виявив 57 видів мурашок 17 родів [63]. Вивченню видового різноманіття та динаміки комплексів джмелів Західного Полісся присвячені роботи І. Б. Коновалової (Державний природознавчий музей НАН України) [35], яка зареєструвала 25 видів цієї групи.

Подальшого вивчення потребують майже всі ряди комах.

Фауна павукоподібних. 1990 р. К. В. Євтушенко (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України) вивчав видовий склад та біотопічне поширення павуків [25; 44]. Установлено 222 види 19 родин. За кількістю видів найрізноманітнішою є родина Linyphiidae (75 видів).

Фауністичний склад та розподіл орибатидних кліщів досліджував 1990 р. П. Г. Павличенко (Інститут зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України), котрий виявив 19 видів Цератозетоїдних кліщів (Ceratozetoidea), які належать до десяти родів та чотирьох родин [43–45].

На території Поозер'я зафіксовано 72 види хребетних і 11 видів безхребетних тварин, занесених до Червоної книги України [35; 43–45; 85; 88]. Це два види риб: карась звичайний – *Carassius carassius* та минь річковий – *Lota lota*; один вид земноводних: ропуха очеретяна – *Bufo calamita*; один вид плазунів: мідянка – *Coronella austriaca*; 44 види птахів, зокрема лелека чорний – *Ciconia nigra*, гоголь – *Vucephala clangula*, скопа – *Pandion haliaetu*, орел-карлик – *Hieraaetus pennatus*, кулик-сорока – *Haematopus ostralegus*, пугач – *Bubo bubo*, золотомушка червоноголова – *Regulus ignicapillus* та ін.; 24 види ссавців: рясоніжка мала – *Neomys anomalus*, видра річкова – *Lutra lutra*, тхір темний – *Mustela putorius*, нічниця водяна – *Myotis daubentonii*, широкоух європейський – *Barbastella barbastellus*, лилик двоколірний – *Vespertilio murinus*, нетопир лісовий – *Pipistrellus nathusii* та ін.; 11 видів комах, зокрема: бабка білолоба *Leucorrhinia albifrons*, стафілін волохатий – *Emus hirtus*, махаон – *Papilio machaon*, райдужниця велика – *Apatura iris*, ведмедиця-пані – *Callimorpha dominula*, джміль моховий – *Bombus muscorum* та ін.

Отже, на території Шацького поозер'я зафіксовано 2028 видів тварин, з яких у монографії описано 1711 видів. Серед них – 352 види хребетних, зокрема 30 видів риб, 12 видів земноводних, сім видів плазунів, 241 вид птахів, 62 види ссавців. Серед безхребетних тварин зазначено 1359 видів: 13 видів найпростіших, 40 видів коловерток, 10 видів малоцетинкових червів, 53 види молосків, 92 види ракоподібних, 32 види павукоподібних і 1054 види комах. Потребує подальшого вивчення більшість найпростіших (Апікомплексні, Миксоспориї, Мікроспориї, Інфузорії), губки, кишково-порожнинні, черви, черевоногі молоски, багатоніжки, комахи. У межах Поозер'я потребують охорони 82 види тварин, занесених до Червоної книги України.

Список використаної літератури

1. Башта А.-Т. В. Фауна рукокрилих (Chiroptera) Шацького Поозер'я / А.-Т. Башта // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки : Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. ; верес. 2007 р. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2007. – № 11. – Ч. I. – С. 207–211.
2. Башта А.-Т. В. Ставкова нічниця *Myotis dasycneme* в західних областях України / А.-Т. В. Башта, Є. Б. Сребродольська, І. В. Дикий, В. О. Мисюк // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2002. – № 1. – С. 103–105.
3. Башта А.-Т. В. Фауна рукокрилих західного Полісся / А.-Т. Башта // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С.110–113.

4. Башта А.-Т. В. Колекція рукокрилих (Chiroptera) Зоологічного музею ім. Б. Дибовського Львівського національного університету / А.-Т. Башта, І. В. Шидловський // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – 2001. – Т. 16. – С. 41–45.
5. Бігун В. К. Стан іхтіофауни Шацького НПП / В. К. Бігун, Т. М. Куньчик, О. М. Климнюк // Природнае асяроддзе Палесся: асаблівасці і перспектывы развіцця : дакл. IV Міжнар. навук. канф. (Брэст, 10–12 верас. 2008 г.) / рэдкал. : М. В. Міхальчук, А. А. Волчак, Н. М. Шпендзік. – Брэст : Альтернатыва, 2008. – С. 94.
6. Білецька М. Г. Сучасний стан фауни хижих ссавців Шацького національного природного парку / М. Г. Білецька, К. А. Сологор, Я. В. Степанюк, Н. І. Сахарук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки : Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (верес., 2007 р.) – Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2007. – № 11. – Ч. I. – С. 213–215.
7. Бокотей А. А. Преімагінальні скупчення водолавних і навколоводних птахів у Шацькому Поозер'ї на початку серпня 2009 р. / А. А. Бокотей, І. М. Горбань, В. І. Матейчик // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 14–16.
8. Бошко Г. В. Гедзі (Diptera, Tabanidae). Фауна України. – Т. 13. – Вип. 4 / Г. В. Бошко. – К. : Наук. думка, 1973. – 207 с.
9. Бусленко Л. В. Хорологія дощових черв'яків у ґрунтах Шацького національного природного парку / Л. В. Бусленко, В. В. Іванців // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2010. – № 18. – С. 51–55.
10. Вовк П. К. Незаймана краса Волині / П. К. Вовк, В. К. Терлецький, П. Т. Яценко. – Львів : Каменяр, 1989. – 68 с.
11. Гнатина О. С. Гризуни (Rodentia) у трофічному раціоні сови вухатої (*Asio otus* L.) у Шацькому національному природному парку / О. С. Гнатина, Г. Ю. Зайцева // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 21–24.
12. Горб С. Н. Стрекозы (Odonata) Украины: Фаунистический обзор / С. Н. Горб, Р. С. Павлюк, З. Д. Спурис // Вестн. зоологии. – 2000. – № 15. – 155 с.
13. Горбань І. М. Гніздова орнітофауна Шацького національного природного парку / І. М. Горбань, В. І. Матейчик // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 98–103.
14. Горбань І. М. Результати осінніх обліків водолавних Шацького національного природного парку / І. М. Горбань, В. І. Матейчик // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 80–89.
15. Горбань І. М. Хижі птахи Шацького національного природного парку / І. М. Горбань, В. І. Матейчик // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 94–96.
16. Горбань І. М. Гніздові птахи торфових боліт Шацького національного природного парку у 2009 р. / І. М. Горбань, В. І. Матейчик // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 26–28.
17. Горбань Л. І. Земноводні Шацького національного природного парку та їх охорона / Л. І. Горбань // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 198–200.
18. Горбань Л. І. Амфібії Шацького поозер'я / Л. І. Горбань // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 109–110.
19. Горун А. А. Стан вивченості флори й фауни на території Шацького національного природного парку / А. А. Горун // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 18–22.
20. Грандова М. А. К изучению фауны водных полужесткокрылых насекомых (Heteroptera: Nepomorpha, Gerrhormorpha) НПП «Шацкие озера» / М. А. Грандова // Биоразнообразие и устойчивое развитие : тез. Междунар. науч.-практ. конф. (Симферополь, 19–22 мая 2010 г.). – Симферополь : [б. и.], 2010. – С. 33–37.
21. Гумовський О. В. Видовий склад й розподіл за біотопами вищих двокрилих (Diptera) на території Шацького національного природного парку / О. В. Гумовський // Шацький національний природний парк : наукові дослідження 1983–1993. – Світязь : [б. в.], 1994. – С. 210–219.
22. Гураль Р. І. Видова різноманітність черевоногих (Gastropoda) і двостулкових (Bivalvia) молюсків на території Шацького національного природного парку / Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – С. 129–136.
23. Дубровський Ю. В. До вивчення кровосисних комарів Північно-Західної Волині / Ю. В. Дубровський, Л. Д. Дубровська // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 158–160.

24. Думич О. Я. Зоопланктон озер Пісочне і Перемут / О. Я. Думич // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 62–63.
25. Євтушенко К. В. Павуки (Aranei) Шацького національного природного парку / К. В. Євтушенко // Шацький національний природний парк : наукові дослідження 1983–1993. – Світязь : [б. в.], 1994. – С. 221–234.
26. Жежерин В. П. Орнітофауна Українського Полесся и её зависимость от ландшафтных условий и антропогенных факторов : автореф. дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.08 «Зоология» / Жежерин В. П. – Киев, 1969. – 28 с.
27. Загороднюк І. Кажани в колекціях зоологічних музеїв України: фенологічний огляд даних / І. Загороднюк, Л. Годлевська // Міграційний статус кажанів в Україні. – К. : [б. в.], 2001. – С. 122–156.
28. Зайцева Г. Ю. Трофічні зв'язки сови вухатої (*Asio otus* L.) та дрібних гризунів (Rodentia) на території Шацького Поозер'я / Г. Ю. Зайцева, О. С. Гнатина // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 217–221.
29. Заповідники і національні природні парки України. – К. : Вища шк., 1999. – 232 с.
30. Зінченко О. П. До вивчення лускокрилих Шацького національного природного парку / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2010. – № 18. – С. 55–58.
31. Зінченко О. П. Стан вивчення тваринного світу Шацького національного природного парку / О. П. Зінченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку : матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (верес. 2007 р.). – Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2007. – № 11. – Ч. I. – С. 187–192.
32. Іванців В. В. Вивчення фауни хребетних Шацького поозер'я (XIX–XX століття) / В. В. Іванців, О. Я. Іванців // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2008. – № 3. – С. 327–331.
33. Кийко А. О. Збереження орнітофауни узлісь на Шацькому поозер'ї / А. О. Кийко, І. М. Горбань // Шацький національний природний парк : наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя Парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 96–98.
34. Коваль М. В. Сучасний стан молоді риб озер Шацького національного природного парку / М. В. Коваль, В. В. Шерстюк, П. Г. Шевченко, Ю. М. Ситник // Роль охоронюваних природних територій у збереженні різноманіття : матеріали наук. конф., присвяч. 75-річчю Канівського природного заповідника (Канів, 8–10 верес. 1998 р.). – Канів : [б. в.], 1998. – С. 190–191.
35. Коновалова І. Б. Джмелі (Hymenoptera: Apidae: *Bombus*) Західного Полісся / І. Б. Коновалова // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Рівн. природ. заповідника (м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р.). – Рівне : ВАТ «Рівн. друк.», 2009. – С. 456–460.
36. Корнюшин А. В. Двустворчатые моллюски надсемейства Pisidioidea Палеарктики (фауна, систематика, филогения) / А. В. Корнюшин. – Киев : [б. и.], 1996. – 175 с.
37. Кравченко О. М. Колеоптероїдні комахи Шацького національного природного парку та прилеглих територій. Жуки-вусачі (Coleoptera, Cerambycidae) / О. М. Кравченко, С. О. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 135–143.
38. Кравченко О. М. Матеріали до фауни надродина куркуліоїдних (Coleoptera, Curculionoidea) Шацького національного природного парку / О. М. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2010. – № 18. – С. 58–63.
39. Кравченко О. М. Поширення жуків-турунів (Coleoptera, Scarabidae) на території Шацького національного природного парку / О. М. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 144–148.
40. Кравченко О. М. Скарабеїдні жуки (Coleoptera, Scarabaeoidea) Шацького національного природного парку та прилеглих територій / О. М. Кравченко, С. О. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 130–135.
41. Кравченко О. М. Фауна твердокрилих (Insecta: Coleoptera) на території Шацького національного природного парку та прилеглих територій / О. М. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 126–130.
42. Кравченко О. М. Комахи з Червоної книги України, що трапляються на території Шацького національного природного парку / О. М. Кравченко, С. О. Кравченко // Шацький національний природний парк : наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 113–115.
43. Літопис природи Шацького національного природного парку 2000 р. – Світязь : [б. в.], 2001. – № 13. – 153 с.
44. Літопис природи Шацького національного природного парку 2005 р. – Світязь : [б. в.], 2006. – № 18. – 127 с.
45. Літопис природи Шацького національного природного парку 2010 р. – Світязь : [б. в.], 2010. – № 23. – 180 с.
46. Майструк І. А. Сучасний стан іхтіофауни озері Люцимер / І. А. Майструк, М. М. Сидоренко, А. А. Майструк, М. Ю. Євтушенко, М. А. Сінчук // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 43–47.

47. Мальчевська К. П. До біології розмноження промислових риб Заболотівських озер Західноукраїнського Полісся / К. П. Мальчевська // Зб. робіт асп. Львів. держ. ун-ту. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1960. – С. 45–49.
48. Матейчик В. Орнітофауна водно-болотних угідь Шацького національного природного парку / В. Матейчик // Озера та штучні водойми України: сучасний стан й антропогенні зміни : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (22–24 трав. 2008 р.). – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 345–349.
49. Мельник В. М. Антропогенний вплив на фауну ШНПП / В. М. Мельник, Л. К. Колошко // Шацький національний природний парк : наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 105–106.
50. Менюк Н. С. Предварительные данные об акклиматизации сига в озере Пулемецком / Н. С. Менюк, Л. Г. Симонова // Вопр. ихтиологии. – 1962. – Т. 2. – Вып. 2. – С. 367–370.
51. Мовчан В. А. Водойми Полісся Української РСР, їх іхтіофауна і методи підвищення рибопродуктивності / В. А. Мовчан // Пр. Київ. ун-ту. Природн. науки. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1954. – С. 67–70.
52. Надворный В. Г. Эколого-фаунистический обзор жуков малашек Coleoptera, Malachiidae Шацкого национального природного парка и его окрестностей / В. Г. Надворный, А. М. Кравченко // Природні ресурси, екологія та охорона здоров'я Полісся. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – С. 119–124.
53. Надворный В. Г. Взаимосвязь развития растений и жизнедеятельности животных с климатическими условиями года на территории Шацкого национального природного / В. Г. Надворный, А. М. Кравченко // Природні ресурси, екологія та охорона здоров'я Полісся. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – С. 112–119.
54. Назарук К. М. Добова динаміка зоопланктону озера Пісочне Шацького національного природного парку // К. М. Назарук, О. Я. Думич, І. С. Хамар // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 48–51.
55. Носаль А. Д. Рыбное население озер Волынской и Ровенской областей и промысел рыбы / А. Д. Носаль, Л. Г. Симонова // Тр. НИИРХ УАСХН. – 1958. – № 11. – С. 111–131.
56. Павлюк Р. С. К составлению кадастра стрекоз в Украинской ССР / Р. С. Павлюк // Всесоюз. совещ. по проблеме кадастра и учета живот. мира : тез. докл. – Уфа : Башкир. кн. изд-во, 1989. – № 3. – С. 241–246.
57. Павлюк Р. С. Стрекозы западных областей Украины / Р. С. Павлюк // Latv. Entomol. – 1990. – № 33. – S. 38–80.
58. Павлюк Р. С. Фауна бабок (Insecta, Odonata) північно-західної частини Волинського Полісся / Р. С. Павлюк // Вісн. Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка. Сер. Біологія. – Львів : Вища шк., 1974. – № 7. – С. 74–84.
59. Петренко А. А. Видовий склад жуків-стафілінід (Coleoptera, Staphylinidae) Шацького національного природного парку / А. А. Петренко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 154–158.
60. Петренко А. А. Стафілініди (Coleoptera) Шацького національного природного парку / А. А. Петренко, В. Г. Надворний // IV з'їзд Укр. ентомол. т-ва : тези доп. – Х. : [б. в.], 1992. – С. 124–125.
61. Природа Волинської області / ред. К. І. Геренчук. – Львів : Вища шк., 1975. – 147 с.
62. Пушкар Т. І. Фауна й екологія коротковусих прямокрилих (Orthoptera, Caelifera) Шацького національного природного парку / Т. І. Пушкар // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 118–126.
63. Радченко О. Г. Фауна, зоогеографічні особливості та необхідність охорони мурашок Шацького національного природного парку / О. Г. Радченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 149–153.
64. Різун В. Б. Угрупування жуків-турунів (Coleoptera, Carabidae) соснових лісів Шацького національного природного парку / В. Б. Різун, Ю. В. Білецький // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – 2007. – № 23. – С. 171–178.
65. Різун В. Б. До вивчення жуків-турунів (Coleoptera, Carabidae) Волинського Полісся / В. Б. Різун, В. О. Чумак // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : [б. в.], 2010. – № 7. – С. 149–153.
66. Рукавець Є. В. Фауна і населення колембол Шацького національного природного парку / Є. В. Рукавець // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 77–79.
67. Сидоренко М. М. Динаміка промислової структури іхтіофауни деяких озер Шацького національного природного парку / М. М. Сидоренко, І. А. Майструк, М. А. Сінчук // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 83–86.
68. Сидоренко М. М. Перша знахідка ротана головешки (*Perccotus glenii* Dybowski, 1877) у структурі ШНПП (оз. Чорне Велике) та можливі наслідки його вселення / М. М. Сидоренко, І. А. Майструк, О. А. Майструк, П. Г. Шевченко, М. А. Сінчук // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 80–82.
69. Сидоренко М. М. Сучасний стан іхтіофауни та поширення видів вселенців риб у водоймах Шацького національного природного парку / М. М. Сидоренко, М. А. Сінчук // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (11–14 верес. 2008 р.). – Львів : Сполом, 2008. – С. 78–80.

70. Симонова Л. Г. Вопросы повышения рыбопродуктивности озёр Волынской и Ровенской областей УССР / Л. Г. Симонова // Природные условия и ресурсы Полесья. – Киев : Изд-во АН УССР, 1958. – С. 28–33.
71. Симонова Л. Г. До питання про реконструкцію іхтіофауни озер Українського Полісся / Л. Г. Симонова // Наук. пр. УкрНДІРГ. Підвищення рыбопродуктивності водойм. – К. : [б. в.], 1962. – С. 27–32.
72. Сребродольская Н. И. Кулики Западноукраинского Полесья, их распространение и практическое значение / Н. И. Сребродольская // Тез. докл. IV Прибалт. орнитол. конф. – Рига : [б. и.], 1960. – С. 72–74.
73. Сребродольська Є. Літня фауна кажанів Шацького національного природного парку / Є. Сребродольська, І. Дикий, В. Мисюк // Міграційний статус кажанів в Україні. – К. : [б. в.], 2001. – С. 86–89.
74. Сребродольська Н. І. До біології пастушків Західноукраїнського Полісся / Н. І. Сребродольська // Тези доп. ювіл. наук. сесії Львів. держ. ун-ту. Біологія і хімія. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 1961. – С. 81–82.
75. Страутман Ф. И. Зоогеографическое районирование западных областей Украины на основании распространения позвоночных животных / Ф. И. Страутман, К. А. Татаринов // Материалы совещания по зоогеографии суши. – Львов : Изд-во Львов. ун-та им. И. Франко, 1958. – С. 22–28.
76. Сухомлін К. Б. Біотопічний розподіл кровосисних мошок у біоценозах Шацького національного природного парку / К. Б. Сухомлін // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (верес., 2007). – Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2007. – № 11. – Ч. I. – С. 193–196.
77. Татаринов К. А. Відомості по теріофауні Волинського Полісся / К. А. Татаринов // Наук. зап. Кременец. пед. ін-ту. – Тернопіль : [б. в.], 1960. – Т. 5. – С. 157–183.
78. Татаринов К. А. Дополнительные сведения о рукокрылых Украины / К. А. Татаринов // Вестн. зоологии. – 1967. – № 6. – С. 68–72.
79. Татаринов К. А. Фауна хребетних Заходу України / К. А. Татаринов. – Львів : Вища шк., Вид-во при Львів. ун-ті ім. І. Франка, 1973. – 232 с.
80. Ткач В. В. Современное состояние изученности фауны рукокрылых (Chiroptera) Волынской области Украины / В. В. Ткач, Р. И. Лихотоп, Е. А. Сологор // Вестн. зоологии. – 1995. – Вып. 2. – № 3. – С. 44–49.
81. Хрокало Л. А. Бабки (Odonata) та деякі двокрилі комахи (Diptera: Calliphoridae; Sarcophagidae) регіону Шацьких озер / Л. А. Хрокало, Ю. Г. Вервес // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2009. – № 2. – С. 114–118.
82. Царик Й. В. Різноманіття наземних хребетних тварин Шацького національного природного парку / Й. В. Царик [та ін.] // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 106–109.
83. Царик Й. В. Сучасний стан зооценозів Західного Полісся / Й. В. Царик [та ін.] // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Біологія. – 2001. – Вып. 27. – С. 129–141.
84. Царик Й. В. Гніздова орнітофауна торфових боліт Шацького НПП у 2010 р. / Й. В. Царик, В. І. Матейчик, І. М. Горбань // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 107–109.
85. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
86. Шерстюк В. В. Зоопланктон и формирование рыбной продукции в озерах Шацького национального парка / В. В. Шерстюк, Н. В. Коваль, С. Л. Гусынская и др. // Роль охоронних природних територій у збереженні біорізноманіття : матеріали наук. конф., присвяч. 75-річчю Канів. природ. заповідника (м. Канів, 8–10 верес. 1998 р.). – Канів : [б. в.], 1998. – С. 256–258.
87. Шешурак П. М. До вивчення денних метеликів ((Lepidoptera: Rhopalocera) Шацького національного парку України / П. М. Шешурак, І. Г. Плющ // Наук. зап. Ніжин. держ. пед. ін-ту ім. М. В. Гоголя. – 1997. – Т. 17. – № 1. – С. 121–124.
88. Шидловський І. В. Спостереження червонокнижних тварин у Шацькому НПП у 2010 році / І. В. Шидловський // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 110–111.
89. Шкаран В. Результати кільцювання птахів у Шацькому національному природному парку / В. Шкаран // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк, 2004. – С. 90–94.
90. Юрчук П. В. Біосферний резерват «Шацький» – складова міжнародної екологічної мережі Західного Полісся // П. В. Юрчук, Л. П. Юрчук / Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 6–11.
91. Kirichenko M. V. An Annotated List of the Tiger-beetles end Ground Beetles (Coleoptera: Cicindelidae, Carabidae) of Shatski National Nature Park and Adjacent Territories / M. V. Kirichenko, O. M. Kravchenko // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 2006 (2007). – Т. XIV. – Вып. 1–2. – С. 9–18.

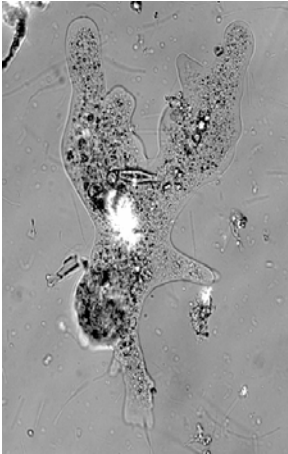

Фото 1. *Amoeba proteus*
× 1240 (М. К. Пацюк)

Місця знаходження. Озера Луки, Чорне, Перемут.

Особливості морфології і локомоції. Розмір клітини близько 205 мкм (фото 1). Більшість амеб цього виду поліподіальна (політактична) за сприятливих умов. Під час швидкого руху одна клітина може набути моноподіальної (ортотактичної) форми. Псевдоподії трубчастої напівсферичної товстої форми з маленькою гіаліновою шапочкою та помітними повздовжніми хребтами. Плавальна форма радіального типу. Наявний морулярний уроїд. Рух цитоплазми повільний. Вид належить до політактичного морфотипу.

Рід *Polychaos* (Schaeffer, 1926)
Polychaos sp.

Поширення. Представники роду *Polychaos* (Schaeffer, 1926) водяться в Північній Америці, Англії, Нідерландах, Швеції, Східній Росії [3; 4]. Поширений на території України.

Біотопи. Прісні водойми.

Місце знаходження. Оз. Світязь.

Особливості морфології і локомоції. Поліподіальна, лапчаста амеба з короткими паралельними товстими псевдоподіями (фото 2). Під час руху можна побачити уроїд фасцикулярного типу. Псевдоподії з'єднуються в основі, масово рухаючи всю клітину. У цитоплазмі наявні вclusions. Довжина амеби близько 320 мкм. Вид належить до політактичного морфотипу.

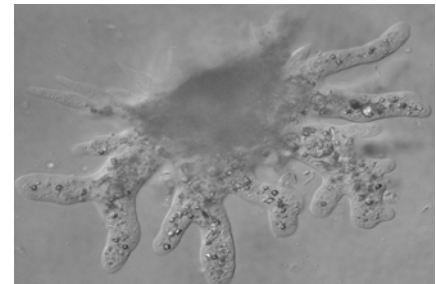

Фото 2. *Polychaos* sp. × 1240
(М. К. Пацюк)

Родина Hartmannellidae (Volkonsky, 1931)

Рід *Saccamoeba* (Frenzel, 1892)

Saccamoeba wakulla (Bovee, 1972)

Поширення. США [3]. Виявлений на території України.

Фото 3. *Saccamoeba wakulla* × 1240
(М. К. Пацюк)

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Озера Пісочне, Світязь, Карасинець.

Особливості морфології і локомоції. Локомоторна форма амеби належить до монотактичного морфотипу (фото 3). Моноподіальні амеби лімаксового типу з булавоподібним клітинним тілом. Довжина тіла становить 140–175 мкм, ширина – 40–60 мкм, співвідношення L/B = 3,5–4. Фронтальна гіалінова зона добре помітна під час руху. Рух амеби повільний. Одна скоротлива вакуоля розміщена поблизу уроїда. Уроїд зморшкуватий, вілозно-бульбоподібного типу. У цитоплазмі цих організмів добре помітні кристали різної форми.

Клас Discosea (Cavalier-Smith et al., 2004)

Підклас Flabellinia (Smirnov et al., 2005)

Ряд Dactylopodida (Smirnov et al., 2005)

Родина Paramoebidae (Poche, 1913)

Рід *Korotnevella* (Page, 1981); (Goodkov, 1988)

Korotnevella sp. (1)

Поширення. Більшість видів роду *Korotnevella* поширена у Європі та Північній Америці [3]. Виявлений на території України.

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Озера Соминець, Кримне, Острів'янське, Озерце.

Особливості морфології і локомоції. Вид належить до дактилоподіального морфотипу (фото 4). Рухома мінлива амеба. Під час руху передня частина цитоплазми розширюється, набуваючи хвилястої форми. Гіалоплазма утворює товсті довгі дактилоподії з усіх боків клітини. Наявна одна скоротлива вакуоля. Задній кінець клітини опуклий у вигляді уроїду морулярного типу. Довжина клітини 60–78 мкм, ширина 30–42 мкм, співвідношення L/B = 1,8–2,5.

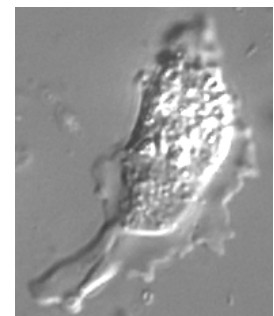

Фото 4. *Korotnevella*
sp. (1) × 1240
(М. К. Пацюк)

Korotnevella sp. (2)

Поширення. Більшість видів роду *Korotnevella* поширені в Європі та Північній Америці [3]. Виявлений на території України.

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Озера Соминець, Кримне, Острів'янське, Озерце, Луки, Карасинець.

Особливості морфології і локомоції. Вид належить до дактилоподіального морфотипу (фото 5). Рухома мінлива амеба. Довжина клітини завжди більша, ніж ширина. У центральній частині гранулоплазми розміщуються дві скоротливі вакуолі та одне ядро діаметром 8 мкм. Передуюча зона гіалоплазми утворює численні дактилоподії і в передній частині клітини, і з боків. Фронтальна зона тіла амеби може ставати значно вигнутою в напрямку руху або більш-менш заокругленою. Рух цитоплазми повільний, що ускладнює дослідження локомоторної форми амеби. Плавальна (флотуюча) форма радіального типу з 9–11 довгими загостреними гіаліновими псевдоподіями. Довжина клітини 80–130 мкм, ширина 40–80 мкм, співвідношення L/B = 0,5–2,9.

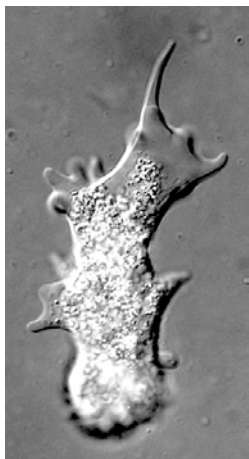

Фото 5. *Korotnevella* sp. (2) × 1240 (М. К. Пацюк)

Ряд Vannellida (Smirnov et al., 2005)

Родина Vannellidae (Bovee, 1970)

Рід *Ripella* (Smirnov et al., 2007)

***Ripella platypodia* (Glaeser, 1912); (Smirnov, Nassonova, Chao et Cavalier-Smith, 2007)**

Поширення. Значна частина Європи, Північна Америка [3]. Трапляється на території України.

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Озера Плотицька, Карасинець, Линовець.

Особливості морфології і локомоції. Клітини маленькі, дископодібні, напівкруглі, віялоподібного морфотипу, переважно з добре вираженим «хвостом» (фото 6). Лобна гіалоплазма займає 2/3 загальної частини клітини. Під час локомоції віялоподібної амеби уроїд поступово витягується, залишаючись прикріпленим до субстрату, а згодом притягується до переднього краю, після чого клітина набуває форми півкола, а потім диска. Фронтальна гіалінова зона добре виражена. Задня частина клітини заповнена гранулоплазмою, зазвичай містить одну прозору скоротливу вакуолю. Довжина клітини 12–28 мкм, ширина 6–10 мкм, співвідношення L/B = 0,5.

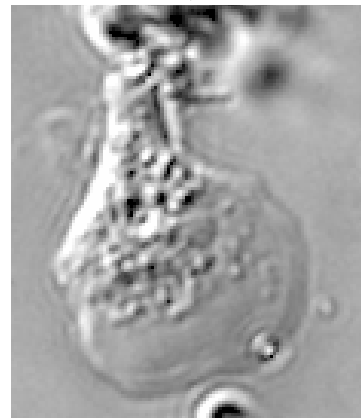

Фото 6. *Ripella platypodia* × 1240 (М. К. Пацюк)

Ряд Himatizmenida (Page, 1987)

Підряд Tectiferina (Smirnov, Nassonova, Chao et Cavalier-Smith, 2011)

Родина Cochliopodiidae (De Saedeleer, 1934)

Рід *Cochliopodium* (Hertwig & Lesser, 1874)

***Cochliopodium* sp.**

Поширення. Імовірно, Європа, США [7]. Виявлений на території України.

Біотопи. Прісні та солонуваті водойми.

Місця знаходження. Оз. Світязь.

Особливості морфології і локомоції. Форма амеби під час руху дископодібна, довжина клітини зазвичай менша, ніж ширина (фото 7). Передуюча гіалоплазма утворює широку дугу з легкою нерегулярністю. Рух амеби повільний. Гіалоплазма утворює дрібні тонкі конічні псевдоподії, які швидко зникають. Наявні декілька скоротливих вакуолей. Довжина клітини близько 10 мкм, ширина 12,5 мкм, співвідношення L/B = 4. Вид належить до лінзоподібного морфотипу.

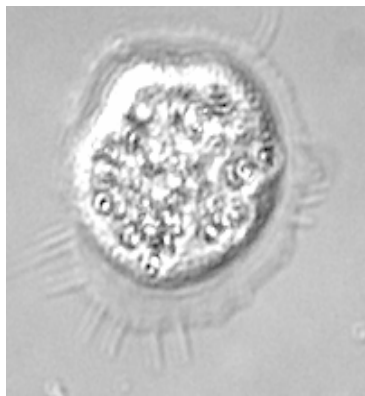

Фото 7. *Cochliopodium* sp. × 1240 (М. К. Пацюк)

Ряд *Pellitida* (Smirnov, Nassonova, Chao et Cavalier-Smith, 2011)

Родина *Pellitidae* (Smirnov and Kudryavtsev, 2005)

Рід *Pellita* (Smirnov and Kudryavtsev, 2005)

Pellita digitata (Greef, 1866); (Smirnov & Kudryavtsev, 2004)

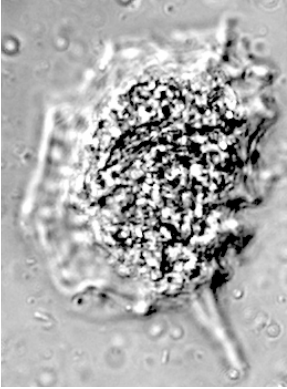

Фото 8. *Pellita digitata*
×1240 (М. К. Пацюк)

Поширення. Прісноводний вид, виявлений у водяних мохах, Данхем, графство Чешир (Велика Британія) [2], Женевському озері (Швейцарія) [5]; у неназваному прісноводному озері на острові Середньому (Чупська губа, Кандалакшська затока Білого моря, Північно-Західна Росія) [9]. Виявлений на території України.

Біотопи. Трапляється у водоймах із піщано-мулистим дном.

Місця знаходження. Озера Кругле, Мошне, Перемут.

Особливості морфології і локомоції. Фламельярний морфотип (фото 8). Амеби мають 1–2 чітко виражені поздовжні спинні складки, які починаються із фронтального краю гранулоплазми й витягуються вперед до половини передньої частини клітини. Гранулоплазма під час локомоції амеби зосереджується в задній частині клітини й утворює горб. Гіалоплазма широка, має форму півмісяця. Субпсевдоподії збираються під гранулоплазматичним горбом і беруть участь у переміщенні амеби. Уроїдні структури відсутні.

Розмір клітини 50–80 мкм, співвідношення L/B = 1,0–1,5. Великі екземпляри *Pellita digitata* споживають дрібних джгутикових [9].

Підклас *Longamoebia* (Smirnov, Nassonova, Chao et Cavalier-Smith, 2011)

Ряд *Dermamoebida* (Cavalier-Smith et al., 2004)

Родина *Mayorellidae* (Schaeffer, 1926)

Рід *Mayorella* (Schaeffer, 1926)

Mayorella viridis (Leidy, 1874)

Поширення. Значна частина Європи, США, Великобританія, Північно-Західна Росія [3]. Виявлений у межах України.

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Озера Перемут, Велике Чорне.

Особливості морфології і локомоції. Рухома клітина зазвичай розтягується і набуває різної форми (фото 9). Довжина амеби завжди більша, ніж ширина. Наявні субпсевдоподії, які утворюються від передуючої прозорої зони. Субпсевдоподії конічної форми. Нові субпсевдоподії утворюються досить швидко при активному русі цитоплазми. Вони не беруть участь у зміні напрямку руху амеби. Наявні три–чотири скоротливі вакуолі. Уроїд конічної форми. Довжина амеби близько 55 мкм, ширина – 26 мкм. Співвідношення L/B = 1,5. Вид належить до майорельного морфотипу.

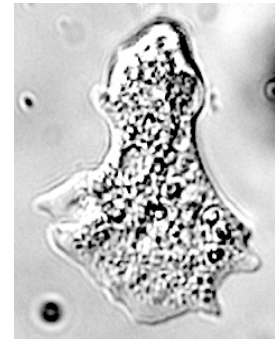

Фото 9. *Mayorella viridis*
×1240
(М. К. Пацюк)

Фото 10. *Mayorella penardi*
×1240
(М. К. Пацюк)

Mayorella penardi (Page, 1972)

Поширення. Значна частина Європи, Велика Британія, США [3], Україна.

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Озеро Світязь.

Особливості морфології і локомоції. Плавальна форма має нерегулярну зігнуту форму (фото 10). Клітина з дрібною прозорою передуючою гіаліновою зоною, яка зазвичай має маленькі псевдоподії, три–чотири скоротливі вакуолі. Довжина амеби близько 50 мкм, ширина – 22 мкм, співвідношення L/B приблизно 4. Клітина здатна набувати Y-подібної форми завдяки боковим зовнішнім хребтам гіалоплазми під час зміни курсу локомоції. Вид належить до майорельного морфотипу.

Ряд Thecamoebida (Smirnov, Nassonova, Chao et Cavalier-Smith, 2011)

Родина Thecamoebidae (Schaeffer, 1926)

Рід *Thecamoeba* (Fromentel, 1874)

Thecamoeba sphaeronucleolus (Greef, 1891)

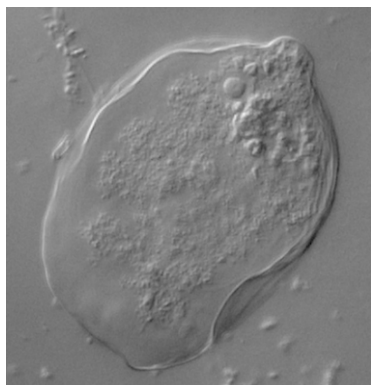

Фото 11. *Thecamoeba sphaeronucleolus* × 1240
(М. К. Пацюк)

Поширення. Значна частина Європи, Англія [3; 4], Україна.

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Оз. Світязь.

Особливості морфології і локомоції. Амеба округлої форми (фото 11). Велика гіалінова зона утворює зморшки або складки під час локомоції. Наявні три паралельні дорсальні гребені. Під час руху помітна одна скоротлива вакуоля, яка має властивість «закриватись». Амеба утворює вузлуватий уроїд. Довжина клітини близько 140 мкм, ширина – 85 мкм, співвідношення L/B = 1,5. Вид належить до ругозного морфотипу.

Thecamoeba quadrilineata (Carter, 1856)

Поширення. Індія, Велика Британія, США [3], Україна.

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Оз. Світязь.

Особливості морфології і локомоції.

Вид належить до стріатного морфотипу (фото 12). Амеба довгасто-овальної вирівняної форми із широко обігнутих кінцем клітини. Має декілька паралельних спинних складок (4–5), які простягаються уздовж всієї клітини. Гіалоплазма у вигляді хвилястого дорсо-вентрального півмісяця, що охоплює майже $\frac{3}{4}$ всієї клітини. Має одну скоротливу велику вакуолу непостійної форми. Уроїд та цитоплазматичні кристали відсутні. Довжина амеби 40–82 мкм, ширина 20–40 мкм, співвідношення L/B = 1,3–2,2.

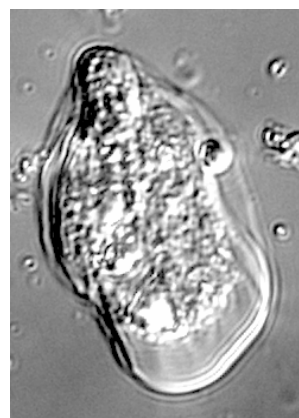

Фото 12. *Thecamoeba quadrilineata* × 1240
(М. К. Пацюк)

Рід *Stenamoeba* (Smirnov et al., 2007)

Stenamoeba sp.

Поширення. Значна частина Європи [3]. Виявлений на території України.

Біотопи. Прісні водойми.

Місця знаходження. Озера Перемут, Черне.

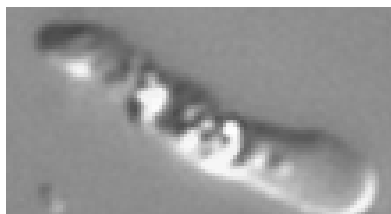

Фото 13. *Stenamoeba* sp. × 1240
(М. К. Пацюк)

Особливості морфології і локомоції. Вид належить до язико-подібного морфотипу (фото 13). Має витягнуту тонку форму. Передуюча гіалоплазма займає $\frac{1}{4}$ всієї клітини, утворює вузькі бокові прозорі подовження. Рух здійснюється стійким повільним током цитоплазми. Під час ненаправленого руху амеби можуть набувати незначної широкої листоподібної форми. Задній кінець клітини опуклий. Довжина клітини 25–40 мкм, ширина 8–20 мкм, співвідношення L/B = 1,5–3 мкм. Амеби ніколи не утворюють цитоплазматичних розгалужень.

Список використаної літератури

1. Brown S. Diversity of Gymnamoebia in grassland soil southern Scotland / S. Brown, A. Smirnov // Protistology. – 2004. – Vol. 3. – P. 191–195.
2. Cash J. The British Freshwater Rhizopoda and Heliozoa / J. Cash, J. Hopkinson // The Ray Society. – London, 1909. – Vol. II (89). – 166 p.
3. Page F. C. A new key to freshwater and soil gymnamoebia / F. C. Page // Freshwater Biological Association. – Ambleside, Cumbria, UK, 1988. – Vol. 35. – 122 p.
4. Page F. C. Nackte Rhizopoda und Heliozoa (Protozoenfauna Band 2) / F. C. Page, F. J. Siemensma. – Stuttgart ; New York : Gustav Fischer Verlag, 1991. – P. 3–170.
5. Penard E. Faune Rhizopodique du Bassin de Lemane / E. Penard. – Geneva : Henry Kuendig, 1902. – 714 p.
6. Smirnov A. Amoebas, Lobose / A. Smirnov // Encyclopedia of Microbiology / M. Schaechter (ed.). – Oxford : Elsevier, 2008. – P. 558–577.
7. Smirnov A. A Revised Classification of Naked Lobose Amoebae (Amoebozoa : Lobosa) / A. Smirnov, E. Chao et al. // Protistology. – 2011. – Vol. 162. – P. 545–570.
8. Smirnov A. An illustrated list of basic morphotypes of gymnamoebae (Rhizopoda, Lobosea) / A. Smirnov, A. Goodkov // Protistology. – 1999. – Vol. 1. – P. 20–29.
9. Smirnov A. Pellitidae n. fam. (Lobosea, Gymnamoebia) – a new family, accommodating two amoebae with an unusual cell coat and an original mode of locomotion, Pellita catalonica n. g., n. sp. and Pellita digitata comb / A. Smirnov, A. Kudryavtsev // Nov. European journal of Protistology. – 2005. – Vol. 41 (4). – P. 257–267.

Родина Brachionidae Ehrenberg, 1838

Brachionus angularis bidens Plate, 1886

Поширення. У всьому світі. Трапляється на всій території України.

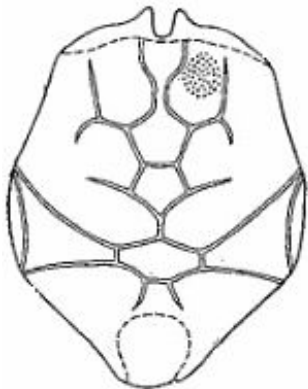

Рис. 4. *Brachionus angularis bidens* [1]

Місця знаходження. Надає перевагу прісним евтрофним водоймам. Уникає кислого середовища. Евритермний. Виявлений в озерах Чорному Великому, Перемуті, Пулемецькому, Острів'янському, Світязі, Луках.

Чисельність. Один із численних і найпоширеніших видів серед коловерток.

Особливості біології. Панцир твердий, мішкоподібний, сплюснутий у спинно-черевному напрямку (рис. 4). Передній спинний край панцира має два серединних невеликих шипи. Бічні та проміжні шипи зазвичай відсутні. Вид надзвичайно мінливий. Варіюють величина та форма панцира, його скульптура, кутикульні вирости. Довжина тіла 91–202 мк, ширина 60–125 мк, довжина серединних передніх шипів 20–25, задніх – 14–16 мк [1; 2]. Найбільш масовий навесні. Здатний витримувати нестачу кисню, високу концентрацію вуглекислоти, зниження температури, β - α -мезосапроб.

Brachionus budapestinensis (Daday, 1885)

Поширення. Вид космополітний. Зареєстрований у Західній Європі, США. Поширений здебільшого у південних широтах – Японії, Китаї, Бразилії, Мексиці. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений в оз. Чорному Великому.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Стійкий до низького вмісту кисню та великої кількості органічних речовин. Відрізняється від інших видів роду наявністю на передньому краї чотирьох шипів, серед яких середні дещо більші від бічних. Кінці шипів вигинаються назовні. Задній край панцира без шипів. Довжина панцира 154–190 мк, ширина 100–120 мк, довжина спинних шипів: середні шипи 46–58, бічні шипи 31–43 мк [1; 2]. Теплолюбний, β -мезосапроб.

Brachionus calyciflorus (Pallas, 1766)

Поширення. У всьому світі. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Населяє водойми різного типу. Трапляється у солонуватих водоймах та морях. Типовий представник протічних вод. Надає перевагу водоймам із рН понад 7. Еврибіонт. Евригалінний. Виявлений в озерах Пісочному та Чорному Великому.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Панцир дуже тонкий, овальний, не розділений на спинну та черевну пластинки (рис. 5). Довжина панцира 150–570 мк, ширина 124–300 мк [1; 2]. Передній край має чотири довгих – до 200 мк – загострених шипи. Основи шипів широкі. Задній край панцира з бічними шипами. Надзвичайно мінливий вид, особливо варіюють розміри тіла та довжина передніх і задніх шипів. Евритермний, β -мезосапроб.

Рис. 5. *Brachionus calyciflorus* [1]

Brachionus diversicornis (Daday, 1883)

Поширення. Трапляється в Північній і Центральній Європі, Китаї, Японії, Північній та Центральній Африці. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Вид південного походження, найчастіше трапляється у дрібних евтрофних водоймах, хоча зареєстрований і у великих, а також заселяє ріки та водосховища. Трапляється переважно у прісних континентальних водоймах. Надає перевагу лужному середовищу. Виявлений в озерах Пісочному, Чорному Великому, Люцимері.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Один із найбільших видів роду *Brachionus*. Панцир сплюснений у спинно-черевному напрямку, видовжений, звужується у своїй задній частині. Передній спинний край має чотири шипи, серед яких середні короткі, бічні довгі. Проміжні шипи відсутні. Задні кути панцира витягнуті в довгі, часто неоднакові шипи. Довжина тіла до 600 мк, спинних шипів – 45–110, задніх – 60–130 мк [1; 2], β -мезосапроб.

***Brachionus falcatus* Zacharias, 1898**

Поширення. Центральна та Південна Європа, Південь Росії, Середня Азія, Китай, Цейлон, Африка, Південна Америка, Україна.

Місця знаходження. Трапляється у різних прісних водоймах, болотах і солонуватих водах. Населяє прибережні території. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Спинні проміжні шипи найдовші, панцир дорсовентрально сплющений зі скульптурою у вигляді густо розміщених крапок та шипів. На задньому краю панцира два бічних S-подібних чи прямих шипи. Довжина панцира 116–432 мк, ширина 90–168 мк [1; 2]. Притаманний поліморфізм. Вільноплаваючі планктонні форми, β -мезосапроб.

***Brachionus quadridentatus* (Herman, 1783)**

Поширення. У всьому світі. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Один із небагатьох представників роду, який трапляється в кислому середовищі. Зареєстрований у високогірних водоймах. Виявлений в озерах Пісочному та Перемуті.

Чисельність. Один із масових видів роду *Brachionus*.

Особливості біології. Еврибонт, евритермний, евригалінний. У більшості форм панцир чотирикутний. Передній край черевної пластинки слабохвилястий, із невеликою серединною виїмкою. Передній спинний край із шістьма шипами, де середні найдовші, і їхні кінці розходяться. Задній край панцира з гострими кутами. Панцир скульптурований крапочками, рівними лініями, ромбічними візерунками, інколи гладенький. Довжина панцира 156–353 мк, ширина 103–216 мк [1; 2]. Надзвичайно мінливий вид, β -мезосапроб.

***Kellicottia longispina* (Kellicott, 1879)**

Поширення. Західна Європа, Індія, Японія, США, Мексика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Пелагічний озерний вид, евригалінний. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Світязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Панцир видовжений, конічний, дорсовентрально сплющений (рис. 6). Передній спинний край із шістьма непарними нерівними шипами [1; 2]. Середній шип найдовший. До заднього краю панцир звужується у довгий кінцевий шип. Довжина самців 70–130 мк. Олігосапроб.

Рис. 6. *Kellicottia longispina* [1]

***Keratella cochlearis* (Gosse, 1851)**

Поширення. У всьому світі. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється у різних водоймах. Еврионний. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Один із масових видів планктонних коловерток.

Особливості біології. Панцир ложкоподібний (рис. 7). Спинна пластинка з характерною скульптурою типу *cochlearis*. Трапляється впродовж усього року. Форми з короткими шипами характерні для теплого періоду, з довгими – для холодного. Довжина панцира 130–195 мк, ширина – 52–82 мк [1; 2]. Евритермний, β - α -мезосапроб.

Рис. 7. *Keratella cochlearis* [1]

***Keratella irregularis* (Lauterborn, 1898)**

Поширення. Північна, Центральна та Східна Європа, Росія, Аляска (у водоймах північних і помірних широт). Трапляється на території України.

Місця знаходження. Поширений у планктоні прісних непротічних водойм, зазвичай холодних, у заплавах річок. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Панцир ложкоподібний, прозорий, покритий дрібними шипиками. Має серединну п'ятигранну фасетку. Довжина панцира 170–220, ширина – 62–70 мк [1; 2]. Олігосапроб.

***Keratella quadrata* (O. F. Müller, 1786)**

Поширення. Поширений у всьому світі. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Населяє різноманітні водойми, у масових кількостях трапляється в ставках, озерах та стоячих водоймах. Евритопний, евріонний, евритермний. Виявлений в оз. Чорному Великому, Пісочному, Люцимері, Кримному, Пулемецькому, Острів'янському, Світязі, Луках.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Характерна прямокутна форма панцира (рис. 8). На його задньому краї є два шипи, довжина яких може змінюватися. Шість передніх шипів. Притаманний цикломорфоз. На панцирі добре видно комірки. Довжина панцира 146–370 мк, ширина – 80–104 мк [1; 2], β - α -мезосапроб.

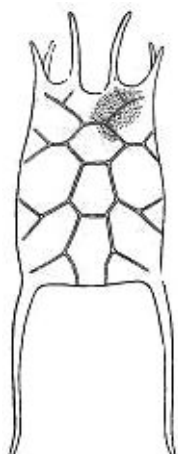

Рис. 8. *Keratella quadrata* [1]

***Platylas quadricornis* (Ehrenberg, 1832)**

Поширення. Всесвітня. Поширений на території України.

Місця знаходження. Убіквіст. Трапляється серед макрофітів у прибережних ділянках різноманітних, зокрема солонуватих, водойм. Надає перевагу помірним широтам. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Панцир зі скульптурою у вигляді великих зерен, інколи з багатокутними фасетками на спинній пластині. Передній край панцира з двома масивними шипами. Панцир округлий, на краю часто зубчастий. Округлий отвір для ноги зсунутий на черевний бік. Очна пляма відсутня. Довжина панцира самок без шипів 130–350 мк, ширина – 96–244 мк; довжина самців – 55 мк [1; 2], β -мезосапроб.

Родина Euchlanidae Ehrenberg, 1838

***Euchlanis lyra lyra* Hudson, 1886**

Поширення. Східна Європа, Сибір, Середня Азія. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Прибережна зона великих водойм, часто серед рдесників. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Панцир продовгувато-овальний (рис. 9). Ширина спинної пластинки значно менша за її довжину. Довжина спинної пластинки 288–336 мк, ширина – 178–270 мк, довжина черевної пластинки 266–302 мк, ширина – 110–140 мк, довжина пальців майже 78 мк [1].

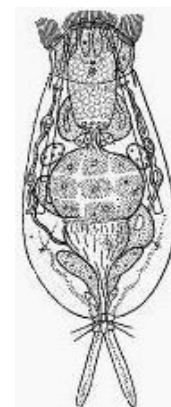

Рис. 9. *Euchlanis lyra lyra* [1]

Родина Gastropodidae Hanning, 1913

***Ascomorpha ecaudis* Perty, 1850**

Поширення. Європа, Кавказ, Байкал, Казахстан, Ява, США, Україна.

Місця знаходження. Поселяється серед водяної рослинності та в планктоні річок, водосховищ, озер і ставків, а також у болотах і береговому піску. Виявлений в оз. Люцимері.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло мішкоподібне або овальне, покрите ущільненою кутикулою, іноді з поздовжніми борізтками. Голова зазвичай відділена від тулуба. Загальна довжина 130–200 мк [1; 2]. Олігосапроб.

***Ascomorpha saltans* Bartsch, 1870**

Поширення. Північна, Центральна та Східна Європа, Австрія. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений в озерах, ставках, болотах. Мешкає в оз. Люцимері.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло мішкоподібне або овальне, покрите ущільненою кутикулою, іноді з поздовжніми борізтками. Кутикула з двома-чотирма поздовжніми гребенями. Пальцеподібний виріст довгий, зігнутий у бік спини. Загальна довжина 100–160 мк [1; 2]. Олігосапроб.

Родина Lecanidae Remane, 1933

***Lecane (M.) arcuata* (Bryce, 1891)**

Поширення. Західна Європа, Південно-Східна Азія, Нова Зеландія, Африка, Північна та Південна Америка. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений серед водяної рослинності та моху річок, інколи в болотах та термальних джерелах, а також у дуплах дерев. Знайдений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Панцир овальний або широкоовальний (рис. 10). Передні краї панцира не збігаються, черевний край із глибокою вирізкою. Загальна довжина 80–96 мк [1; 2]. Олігосапроб.

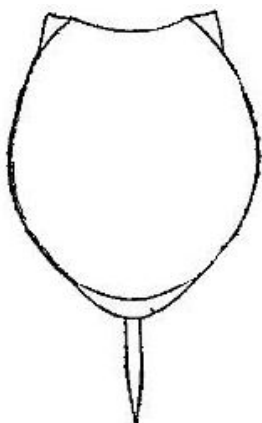

Рис. 10. *Lecane (M.) arcuata* [1]

***Lecane (Monostyla) bulla bulla* (Gosse, 1832)**

Поширення. Поширений в усьому світі. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Евритопний та евритермний. Заселяє різні водойми, особливо зарості. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Світязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Панцир продовгувато-овальний. Передній край спинної пластинки слабо-увігнутий із характерним U-подібним вирізом посередині, черевний – із глибоким V-подібним вирізом та поперековою складкою. Палець із паралельними боками. Загальна довжина 170–230 мк [1; 2], α - β -мезосапроб.

***Lecane elachis* (Harring and Myers, 1926)**

Поширення. Кавказ, Китай, США, Україна.

Місця знаходження. Серед водяної рослинності озер, річок та невеликих водойм. Виявлений в озерах Пісочному та Перемуті.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Панцир майже круглий. Передній спинний край дещо випуклий, черевний – із невеликою серединною виїмкою та бічними кутами. Палець ноги з паралельними краями [1]. Загальна довжина 74–90 мк.

***Lecane (s. str.) luna luna* (Müller, 1776)**

Поширення. Зафіксований в усьому світі. Значно поширений на території України.

Місця знаходження. Мешканець різноманітних прісних та солоних водойм. Евритермний, евригалінний, еврионний. Виявлений в озерах Перемуті та Чорному Великому.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Задній край панцира округлий, без придатків. Передній край панцира з двома серединними кутами, насічками. Панцир гладкий. Пальці з паралельними краями. Загальна довжина 170–225 мк [1; 2], α - β -мезосапроб.

Родина Lepadellidae Harring, 1913

***Lepadella (Heterolepadella) ehrenbergii* (Perty, 1850)**

Поширення. Європа, Південно-Східна Азія, Австралія, Північна Америка, Україна.

Місця знаходження. Живе в невеликих стоячих водоймах. Надає перевагу береговій зоні серед вищих водяних рослин. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Панцир неправильно шестикутний. Бічні та задні краї краї у вигляді гострих, дещо загнутих догори виступів. Пальці ноги розділені до своєї основи, різної довжини, лівий коротший за правий. Довжина панцира 70–95, ширина – 75–90 мк [1].

Родина Mytilinidae Harring, 1913

***Mytilina mucronata mucronata* (Müller, 1773)**

Поширення. Європа, Сибір, Середня Азія, Японія, Південна Африка, Мексика, Парагвай. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється серед водяної рослинності в прибережній зоні різних водойм, зокрема в неглибоких болотистих, рідше солонуватих. Евритопний вид. Виявлений в озерах Пісочному та Перемуті.

Чисельність. Відносно численний вид.

Особливості біології. Панцир сплющений з боків. Передній та задній його краї з виростами. Нога коротка з двома довгими та тонкими пальцями. Довжина панцира 126–250 мк, ширина – 89–100 мк [1; 2], β -мезосапроб.

Родина Notommatidae Hudson and Gosse, 1886

Notommata aurita (Müller, 1786)

Поширення. Європа, Південно-Східна Азія, Нова Зеландія, Південна Африка, США, Панама, Україна.

Місця знаходження. Мешканець дрібних і великих, непротічних і слабкопротічних, прісних, солонуватих та морських водойм, а також підкислених торф'яних вод. Трапляється серед водяної рослинності. Виявлений в оз. Перемуті.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло без панцира широке, безбарвне, за формою веретеноподібне, циліндричне чи мішкоподібне. Розділене на голову, тулуб і ногу. Над ногою у вигляді складки кутикули є невеликий хвостовий виріст. Загальна довжина 250–350 мк [1; 2]. Олігосапроб.

Родина Synchaetidae Hudson and Gosse, 1886

Polyarthra dolichoptera Idelson, 1925

Поширення. Північна та Центральна Європа, Російська Федерація (Нова Земля, Соловецькі острови, Ленінградська та Самарська області). Поширений на території України.

Місця знаходження. Населяє прісні, рідше солонуваті води. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Кутикула тіла дуже ніжна. Тіло прямокутне, задній край зазвичай прямий, із невеликою випуклістю. Очна пляма темно-вишнева, доволі яскрава. Ноги немає. Тулуб має спинні та черевні парні бокові вузли, у кожному з яких три плавальних придатки, плавці. Довжина тіла самок 108–173 мк, ширина – 82–118 мк; довжина самців 55 мк [1; 2]. Холодолюбний, β -мезосапроб.

Polyarthra luminosa Kutikova, 1962

Поширення. Східна Європа, Російська Федерація, Україна.

Місця знаходження. Населяє прісні, рідше солонуваті води. Планктонна форма. Виявлений в озері Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло ніжне, прозоре, зазвичай безбарвне, рідко жовтувато-буре. Очна пляма майже чорна. Ноги немає. Тулуб має спинні й черевні парні бокові вузли, у кожному з яких є три плавальних придатки, плавці. Черевні плавці дуже широкі, листоподібні. Довжина тіла самок 143–184 мк [1; 2], α - β -мезосапроб.

Polyarthra major Burckhardt, 1990

Поширення. Північна та Центральна Європа, Російська Федерація, Південно-Східна Азія, Північна і Південна Америка, Україна.

Місця знаходження. Прісноводний планктонний вид. Трапляється в ставах, озерах і річках. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло велике, жовтувате із щільною кутикулою. Ноги немає. Тулуб має спинні та черевні парні бокові вузли, у кожному з них є три плавальних придатки, плавці. Плавці помірно короткі, широкоперисті. Довжина тіла 136–197 мк [1; 2]. Очна пляма чорна. Олігосапроб.

Polyarthra vulgaris Carlin, 1943

Поширення. Північна та Центральна Європа, Російська Федерація, Нова Зеландія, Північна й Південна Америка. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Прісноводний планктонний вид. Трапляється в різноманітних водоймах, найчастіше – ставках та озерах. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті, Люцимері, Свіязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тулуб має спинні й черевні парні бокові вузли, у кожному з них є три плавальних придатки, плавці. Плавці перисті або широколанцетоподібні. Черевні плавці вузькі, помірно довгі. Довжина тіла самок 100–205 мк. Самці завдовжки 44–100 мк [1; 2]. Яйця в стані спокою з двома оболонками, між якими є ніжна хвиляста безбарвна плівка. Очна пляма велика, червона, β -мезосапроб.

Synchaeta grandis Zacharias, 1893

Поширення. Північна та Центральна Європа, Російська Федерація (басейни рік Печори, Північної Двіни, Волги, Обі, Єнісею, Лени, Колими, півострів Ямал і Таймир, оз. Байкал), Кавказ. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Трапляється в озерах, ставках, інколи болотах. Виявлений в оз. Свіязі.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Пелагічний вид. Тіло витягнуте, тонке, видовжено-конусоподібне, перетягнуте посередині. Нога двочленна, на кінці роздвоєна. Вушка великі, спадаючі. Очна пляма велика. Загальна довжина 400–600 мк [1; 2]. Відомі самці завдовжки 90 мк, α - β -мезосапроб.

Родина Trichocercidae Harring, 1913

Trichocerca capucina (Wierz. & Zachar., 1893)

Поширення. Західна Європа, Сибір, Середня Азія, Південно-Східна Азія, Австралія, Нова Зеландія, США. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється у великих та малих водоймах серед водяної рослинності, болотистих ставках, а також у солонуватих і морських водах. Населяє планктон, прибережжя, заболочені водойми. Виявлений в озерах Чорному Великому, Перемуті, Луках, Острів'янському.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло видовжено-циліндричне або веретенноподібне, інколи зігнуте на черевний бік. Шип на передньому краї тіла має вигляд капуциноподібного шолома над утягнутою головою. Нога коротка, конічна, має два пальці різної довжини. Загальна довжина 300–430 мк, довжина тіла самок 240–300 мк [1; 2]. Відомі самці завдовжки 90–100 мк. Олігосапроб.

Trichocerca cylindrica (Imhof, 1891)

Поширення. Трапляється в Північній та Центральній Європі, Російській Федерації, Середній Азії, Південно-Східній Азії, США. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Евритоп. Населяє прибережні частини озер і ставів. Реєструється серед водяних рослин, інколи у торф'яних болотах. Виявлений в озерах Острів'янському, Луках.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Тіло майже циліндричне, часто надуте в задній половині, інколи оточене драглистою оболонкою. Шип переднього краю тонкий, зігнутий, гачкоподібний, нависає над головним отвором панцира. Нога дуже маленька й нечітко відокремлена від тулуба. Загальна довжина 490–630 мк, довжина тіла – 225–318 мк [1; 2]. Відомі самці завдовжки 80–90 мк. Олігосапроб.

Trichocerca (Diurella) porcellus (Gosse, 1886)

Поширення. Трапляється в Північній та Центральній Європі, Російській Федерації, на Кавказі, у Центральній Азії, США. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Мешканець придонних вод, заселяє болота, може заселяти пелагіаль озер і ставків. Пелофільний і псамофільний вид. Виявлений в озерах Острів'янському, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Передній край панцира з великими, дещо вправо зміщеними, нерівними шипами; правий шип довший. Біля основи кожного пальця по дві щетинки [1; 2]. У форм, які живуть у болотах, розміри значно менші – довжина 90–110 мк, ніж у мешканців прибережних і пелагіальних зон озер – довжина 120–185 мк. Олігосапроб.

***Trichocerca pussilla* Lauterborn, 1898**

Поширення. У всьому світі. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Мешканець прісних та солонуватих ставків, озер, боліт. Трапляється серед водяної рослинності й у планктоні. Виявлений в озерах Чорному Великому та Люцимері.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло прозоре, безбарвне. Передня частина голови гладка, при скороченні – складчаста. Кіль та посмуговане коло відсутні, на спинному боці невелика борозна. Лівий палець довгий. Біля основи пальців є дві щетинки. Загальна довжина 110–175 мк [1; 2]. Олігосапроб.

***Trichotria pocillum* (O. F. Müller, 1776)**

Поширення. Північна та Центральна Європа, Російська Федерація, Кавказ, Середня Азія, Китай, Японія, США, Україна.

Місця знаходження. Заселяє узбережжя прісних і солонуватих вод. Фітофільний, пелофільний вид. Виявлений в оз. Чорному Великому.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Панцир циліндричний або циліндрично-конічний із добре помітними поперечними гранями. Наявний непарний шип між пальцями ноги, перший членок ноги має шпори, які варіюють за довжиною. Загальна довжина 190–322 мк, довжина тулуба 110–140 мк [1; 2]. Відомі самці завдовжки 120–150 мк. Олігосапроб.

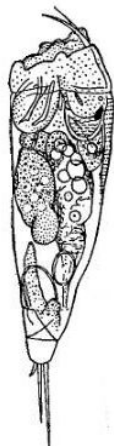

Рис. 11. *Trichocerca (Diurella) similis* [1]

***Trichocerca (Diurella) similis* (Wierzejski, 1893)**

Поширення. Трапляється в Північній та Центральній Європі, Російській Федерації (на Памірі), Новій Зеландії, США. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Населяє болота. Трапляється серед водяної рослинності в планктоні та придонних шарах озер. Пелофільний вид. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло видовжене, конічне, поступово звужується у двочленну ногу (рис. 11). Шипи переднього краю серединні або трохи зміщені вправо. Пальці прямі, біля їх основи зазвичай є дві-три щетинки. Очна пляма велика, світло-червона. Загальна довжина 170–280 мк [1; 2], довжина тіла 140–200 мк. Самці відомі, довжина 90–100 мк, α - β -мезосапроб.

Надряд *Gnesiotrocha* Kutikova, 1970

Ряд *Flosculariacea* Hanning, 1913

Родина *Conochilidae* Hanning, 1913

***Conochiloides coenobasis* (Hudson, 1885)**

Поширення. Північна та Центральна Європа, Японія, США, Україна.

Місця знаходження. Озера, річки та ставки. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Типовими ознаками виду є коротка нога, бічні щупальці, які не зрослися та мають спільну основу. Тулуб товстий, дещо довший або дорівнює довжині ноги. Поодинокі форми. Довжина тіла 200–250 мк [1].

***Conochiloides natans* (Seligo, 1900)**

Поширення. Західна Європа, Японія, Африка, США. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється в планктоні непротічних водойм, пелагічна форма в озерах та великих ставках. Виявлений в озерах Пісочному та Чорному Великому.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. З'являється навесні. Тіло жовтувате, коротше за ногу. Бічні щупальці без зростання та спільної основи. Особини вільноживучі, занурені в слизові будиночки. Довжина тіла 300–500 мк, щупалець – 80–90 мк [1; 2]. Олігосапроб.

Родина *Filiniidae* Harring and Myers, 1926

***Filinia longiseta* (Ehrenberg, 1834)**

Поширення. У всьому світі. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Поселяється в різних прісних водоймах, болотах і солонуватих водах. Заселяє прибережні території. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пулемецькому, Острів'янському, Світязі, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло веретеноподібне, іноді видовжене. У передній частині тулуба два бічних кутикулярних довгих придатки [1; 2]. У задній частині тулуба один непарний придаток. Довжина тіла 104–252 мк, β - α -мезосапроб.

***Filinia terminalis* (Plate, 1886)**

Поширення. Європа, Центральна Африка, Нова Зеландія, Бразилія, США. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Невеликі водойми, інколи солонуваті води. Планктонна форма. Виявлений в оз. Луках.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло видовжене, веретеноподібне, доволі вузьке, прозоре. Задній кінець тулуба звужений. Довжина тіла 70–185 мк, бокових придатків – 190–365 мк, заднього придатка – 93–260 мк [1; 2], α - β -мезосапроб.

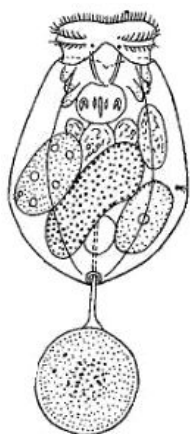

Рис. 12. *Pompholyx sulcata* [1]

Ряд *Monimotrochida* Beauchamp, 1965

Родина *Testudinellidae* Harring, 1913

***Pompholyx sulcata* Hudson, 1885**

Поширення. Поширений у всьому світі, крім Австралії. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Один із найбільш поширених видів. Заселяє узбережжя озер, водосховища, ставки та канали. Трапляється також у торф'яних та солонуватих водах. Виявлений в озерах Пісочному, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Нечисленний.

Особливості біології. Черепашка прозора, від темно-зеленого до коричневого відтінку, зі слабкою ретикуляцією у вигляді продовгуватих комірок (рис. 12). Довжина самки 1,8–3,0 мк, самця – 1,1–1,5 мк [1; 2]. Евритермний. У дрібних водоймах поліциклічний, у великих – моноциклічний. Трапляється у водоймах із ранньої весни до пізньої осені. Плодючість – до 35 яєць, β - α -мезосапроб.

Список використаної літератури

1. Кутикова Л. А. Коловертки фауны СССР / Л. А. Кутикова. – М. : Наука, 1970. – 744 с.
2. Олексив И. Т. Показатели качества природных вод с экологической позиции / И. Т. Олексив. – Львов : Світ, 1992. – 235 с.
3. Ялынская Н. С. Биологические основы реконструкции рыбного хозяйства озер Шацкой группы Волынской области : дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.08 / Ялынская Надежда Степановна. – Львов, 1953. – 276 с.

Чисельність. *Aporrectodea caliginosa* – один із доміантних видів у Шацькому поозер'ї. Вид поширений у ґрунтах із різним гранулометричним складом, проте надає перевагу легким ґрунтам – супіщаним, суглинковим. У важких ґрунтах трапляється рідко. Найбільша чисельність виду виявлена в лучних алювіальних ґрунтах і становить 48 екз/м² [6; 7].

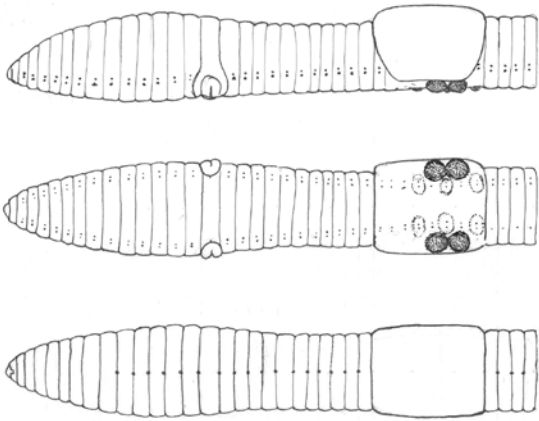

Рис. 14. *Aporrectodea caliginosa* (Л. В. Бусленко)

здебільшого буре. Рідко трапляються особини, у яких передня частина тіла сіро-коричнева, ясно-рожева, а іноді забарвлення відсутнє. Пігментація пояса найчастіше буро-оранжева, жовта або оранжева. У деяких екземплярів він може бути жовтий, темно-коричневий, дуже рідко – яскраво-оранжевий. Диплоїдний вид.

Особливості біології. *Aporrectodea caliginosa* відзначається широкою екологічною пластичністю, тобто є еврибіонтом. Вид належить до морфо-екологічної групи середньоярусних нірників. У лабораторних умовах добре розмножується і може слугувати лабораторним об'єктом для біоценотичних досліджень. *A. caliginosa* – середній за розмірами черв'як, із доволі світлим забарвленням тіла, поясок починається на 26–28 сегментах, закінчується на 34–35, пубертатні валики починаються на 31-му і закінчуються на 33-му сегменті, спинні пори розміщені між восьмим і дев'ятим або дев'ятим і десятим сегментами (рис. 14). Форма тіла циліндрична, іноді злегка сплющена. Довжина тіла 28–248 мм, ширина 4–7 мм. Кількість сегментів 55–248. Забарвлення

Aporrectodea rosea (Savigny, 1826)

Поширення. Космополітний вид, поширений у межах Європи, Кавказу, Середньої Азії, Сибіру й Далекого Сходу [11]. В Україні трапляється у всіх зонах, проте в степовій його перебування тісно пов'язане із заплавами великих рік. Населяє рівнинні й гірські біогеоценози [5]. *Aporrectodea rosea* найпоширеніший у зоні мішаних лісів та лісостепу, тобто в північній та західній частинах України.

Місця знаходження. *Aporrectodea rosea* заселяє переважно верхні шари ґрунту (0–20 см). У нижні ґрунтові горизонти опускається лише при посухах або зниженні температури до нижнього порогу вітальної зони. Вид відзначається значною здатністю до вертикальної міграції – до 50 см та переходом до стану діапаузи. Особини виду під час діапаузи розміщені у сферичній діапаузній камері, утворюючи характерні петлі та клубки. Вид еврибіонтний, індиферентно ставиться до гранулометричного складу ґрунту. *Aporrectodea rosea* надає перевагу суглинкам та глинам. У Шацькому поозер'ї вид численний у дерново-підзолистих суглинкових ґрунтах (рис. 13). У межах Західного регіону України домінує у важких суглинках, легких глинах, проте трапляється і в мокрих важких глинах [1]. Заселяє *A. rosea* мокрі, сирі, вологі й вогкі ґрунти з різним гранулометричним складом. Витривалий щодо низького вмісту O₂ в ґрунті. Це можна пояснити малою активністю особин. Один із перспективних видів під час проведення інтродукції в ґрунти, які зазнали антропогенного впливу.

Чисельність. *Aporrectodea rosea* – один із поширених видів серед люмбрицид Шацького поозер'я. Вид наявний у дерново-глейових, дерново-підзолистих глеюватих та лучних алювіальних ґрунтах. Домінує в дерново-глейових, де його чисельність становила 34 екз./м² [6; 7].

Особливості біології. Вид належить до середньоярусної морфо-екологічної групи. Відзначається великою екологічною пластичністю. На сьогодні відомо сім представників поліплоїдного ряду. Спеціально це питання вивчала Я. Д. Пліско [20]. Вона виділила на території Польщі три форми *A. rosea* (Savigny, 1826) *f. typical*, *A. rosea f. dimastoides* (Cognetti, 1927), *A. rosea f. interposita* (Plisko, 1965). Морфологічно поліпоїди *A. rosea* мало відрізняються від диплоїдів. А. І. Зражевський [4] відзначив у Кіровоградській області крупні форми виду, але відсутність каріологічної характеристики не дає можливості встановити форми поліплоїдного ряду.

Aporrectodea rosea – досить дрібний, безбарвний або рожевий черв'як, поясок – 24, 25, 26–31, 32, 33 с, пубертатні валики – 29, 30–31 с, спинні пори – 4/5 с (рис. 15). Тіло циліндричне. Довжина статевозрілих черв'яків 40–145 мм, ширина в ділянці пояса 3–5 мм. Число сегментів 64–148. Головна лопать епілобічна, відкрита й заглиблена на 1/2, 1/3 довжини перистому. Хвостовий кінець тіла слабосплющений. Забарвлення тіла відсутнє або рожеве, ясно-бежеве з рожевим відтінком.

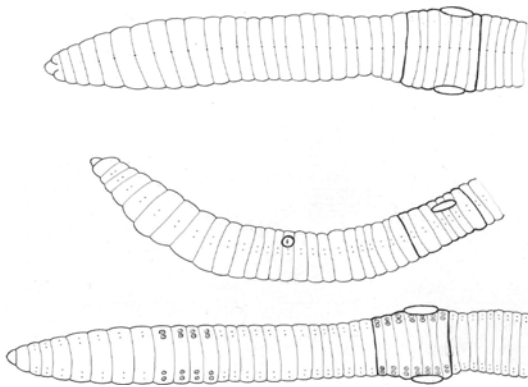

Рис. 15. *Aporrectodea rosea* (Л. В. Бусленко)

Т. С. Перель [11], І. Зайонца [23], у гірських районах Карпат вид поширений до верхньої межі хвойного лісу. *Dendrobaena octaedra* трапляється в листяних, мішаних і хвойних лісах, на луках, а також у сільськогосподарських ґрунтах. Особини виду зафіксовані в різних біотопах лісів, а саме: у підстилці, гниючих пеньках, стовбурах, гілках дерев. Імовірно, є евритопним видом. *Dendrobaena octaedra* знаходили й у верхньому горизонті лісових та господарського ґрунтів. Його найвища чисельність відзначена у біогеоценозах листяного, хвойного й мішаного лісів, луках. *Dendrobaena octaedra* має здатність заселяти біотопи з різною вологістю ґрунтів: вологі, сирі та мокрі. Найвища чисельність зафіксована в мокрих і сирих біотопах [7]. Вид заселяє свіжі діброви, судіброви та субори. Це можна пов'язати з використанням організмами конденсованої вологи. Трапляється в сільськогосподарських ґрунтах із різним гранулометричним складом, на луках та в парках. Загалом надає перевагу ґрунтам із легким гранулометричним складом – піщаним та супіщаним. На відміну від більшості видів родини *Lumbricidae*, *D. octaedra* заселяє біотопи з рН 3,5. Особливістю виду є його гігрофільність та пов'язаність із лісовою підстилкою. За несприятливих умов черви можуть міститися у верхньому шарі ґрунту на глибині до 7–9 см. Найчастіше під час міграції заселяють нірки ґрунтово-підстилкових і нірникових морфо-екологічних груп люмбрицид. Від розвитку мережі ґрунтових ходів залежить і їх вертикальна міграція у просторі ґрунтового профілю. У поширенні виду важливу роль відіграють птахи, які можуть переносити на своїх ногах яйцеві кокони червів на різних стадіях розвитку ембріонів та постембріональних стадіях.

Чисельність. *Dendrobaena octaedra* в Шацькому поозер'ї – один із домінантних видів. Чисельність його становить 57 екз./м². Він наявний у дерново-борових зв'язнопіщаних (87 %), дерново-підзолистих зв'язнопіщаних (42 %), дерново-підзолистих глеюватих (34 %), лучно-болотних (33 %) та болотних ґрунтах (рис. 13).

Особливості біології. Вид належить до підстилкової морфо-екологічної групи. Черви дуже рухливі. У процесі еволюції у виду сформувалися етологічні адаптації, які сприяють уникненню від хижаків. Серед них варто відзначити велику рухливість та відповідне забарвлення. Так, під час розгрібання підстилки черви стають нерухомими, витягуються в довжину й одночасно прилипають до листкової пластинки або імітують фрагменти листкових черешків та гілок. Коли доторкнутися до таких імітованих особин пінцетом чи паличкою, вони швидко ховаються під листову підстилку. Певному пасивному захисту сприяє забарвлення тіла.

Довжина статевозрілих особин 20–65 мм, ширина в передпояскової частині – 2–5 мм. Тіло перед пояском циліндричне, а за пояском – у поперечному перерізі восьмикутне (рис. 16). Число сегментів 46–100. Забарвлення дорзальної боку тіла темно-червоне, темно-фіолетове або фіолетово-коричнєве, вентрального – ясно-коричнєве з рожевим, кремовим відтінком. Особливо інтенсивне забарвлення простежується в передній частині. Поясок – ясно-оранжево-червоний. Головна лопать епілобічна, відкрита й заглиблена на $\frac{3}{4}$ довжини перистомума.

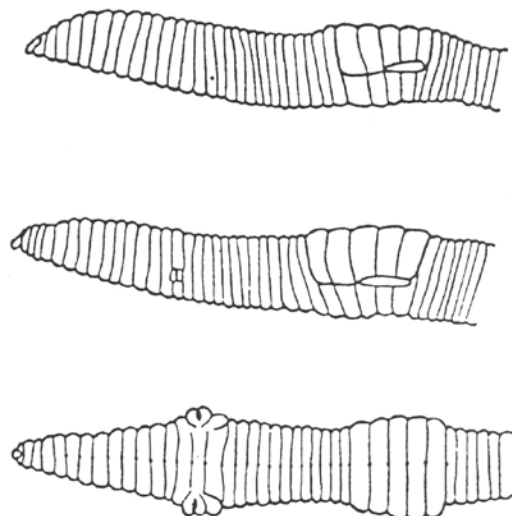

Рис. 16. *Dendrobaena octaedra* (Л. В. Бусленко)

Поясок забарвлений у світло-оранжевий, оранжевий, рожевий, червоний, жовтий колір або забарвлення відсутнє.

Рід *Dendrobaena* (Eisen, 1873 emend. Pop, 1941)
***Dendrobaena octaedra* (Savigny, 1926)**

Поширення. Космополітний вид. Трапляється на всій території Європи, зокрема в тайзі й тундрі. Відомий також у Гренландії, Ісландії, в Україні, на Кавказі, у Казахстані, Середній Азії, Сибіру, на Далекому Сході, Новій Зеландії [11].

Місця знаходження. Заселяє рівнинні, передгірні й гірські території. За даними А. І. Зражевського [4],

Рід *Dendrodrilus*

Dendrodrilus rubidus tenuis (Eisen, 1874)

Поширення. Голарктичний вид. Трапляється на всіх континентах, а також у Новій Зеландії і на островах поблизу Антарктиди. В Україні поширений у всіх регіонах. Космополіт.

Місця знаходження. *Dendrodrilus rubidus tenuis* – звичайний мешканець біотопів зі значним нагромадженням органічних решток. Вид поширений у найрізноманітніших середовищах листяних, мішаних, рідше у хвойних лісах [1; 11]. Можна вважати, що вид типовий для лісових екосистем. Його поодинокі екземпляри знаходили на луках, пасовищах, рідше – на сільськогосподарських ґрунтах, утворених на місці лісових насаджень. Вид заселяє підстилковий та верхній ґрунтовий горизонти. У Шацькому поозер'ї *Dendrodrilus rubidus tenuis* надає перевагу вологим та сирым ґрунтам, поширений у свіжих і мокрих ґрунтах, проте уникає сухих (рис. 13). Він чутливий до ступеня вологості підстилки та ґрунту. Гранулометричний склад ґрунтів для цього виду має опосередковане значення, оскільки екологічною нішею *D. rubidus tenuis* є підстилка. Гранулометричний склад ґрунту відіграє роль середовища, що утримує вологу. Найбільша кількість біотопів міститься на глинистих ґрунтах, менше на піщаних і суглинкових.

Чисельність. *Dendrodrilus rubidus tenuis* у Шацькому поозер'ї малопоширений та нечисленний. Наявний на лучних алювіальних та торф'яно-перегнійних ґрунтах вільшняків. Чисельність його становила 8 екз./м².

Особливості біології. *Dendrodrilus rubidus tenuis* належить до підстилкової морфо-екологічної групи. Трофічною базою виду слугує підстилка листяних лісів, трухляві стовбури дерев, пеньки, рештки стовбурів дерев, рідше – поверхневий шар ґрунту з великим вмістом коріння трав'яних рослин, лук, парків [6; 7]. *Dendrodrilus rubidus tenuis* живиться деревними, рідко трав'яними рештками і є важливим чинником гумусоутворення на лісосіках та старих лісових насадженнях.

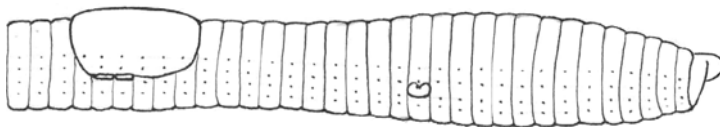

Рис. 17. *Dendrodrilus rubidus tenuis* (Л. В. Бусленко)

Тіло циліндричне і слабо сплюснене в задній частині (рис. 17). Довжина статевозрілих особин 20–55 мм, ширина в ділянці пояса – 2–3 мм. Число сегментів 69–120. Дорзальна частина тіла темно-фіолетова, червоно-фіолетова, рідше рожево-фіолетова, вентральний бік – ясно-бежевий із рожевим відтінком. Ротова лопать епілобічна, закрита.

Dendrodrilus rubidus rubidus (Savigny, 1826)

Поширення. Космополіт, поширений у Європі [11]. В Україні виявлений в біогеоценозах Західного регіону [1; 6; 7], зокрема в Карпатах.

Місця знаходження. *Dendrodrilus rubidus rubidus* можна віднести до еврибіонтних організмів, які заселяють рівнини, передгір'я та гірські області. Вид поширений у листяних, хвойних, мішаних лісах, луках та полях. Найвища чисельність зафіксована в листяному лісі та на луках, дещо менша – у хвойному й мішаному лісах. Найнижча чисельність люмбрицид відзначена в сільськогосподарських ґрунтах, що пояснюється незадовільним водним режимом ґрунту та малим запасом органічних решток, які характеризують цю екологічну нішу. Вид особливо вибагливий до вологості середовища. Оптимальним для нього є сирий ґрунт, а у вологому середовищі чисельність люмбрицид знижується майже вдвічі (рис. 13). У сухому середовищі представники виду відсутні.

Чисельність. *D. rubidus rubidus* у Шацькому поозер'ї нечисленний. Спорадично трапляються поодинокі особини.

Особливості біології. *D. rubidus rubidus* належить до підстилкової морфо-екологічної групи. Тіло циліндричне (рис. 18). Довжина статевозрілих особин 37–60 мм, ширина в ділянці пояса – 2–4 мм. Число сегментів 50–110. Дорзальна частина тіла забарвлена блідо-червоно, рожево-фіолетово, вентральна – блідо-рожево. Ротова лопать епілобічна, закрита.

Рис. 18. *Dendrodrilus rubidus rubidus* (Л. В. Бусленко)

Рід *Eisenia* (Malm, 1877)

Eisenia fetida (Savigny, 1826)

Поширення. Космополітний синантропний вид. Трапляється в межах Східної Європи аж до Кольського півострова [11]. Поширений у компостах, у гною та в ґрунтах із великим вмістом органічних решток поблизу господарських будівель. На півночі Європи *Eisenia fetida* поширена лише

Представники виду надають перевагу мокрим ґрунтам, дуже рідко трапляються у вогких ґрунтах. Значну роль у їх житті відіграє гранулометричний склад ґрунтів біотопів. Зокрема, найсприятливішими для поселення є глинисті ґрунти, дещо менше суглинкові й супіщані. В екстремальних умовах *E. tetraedra tetraedra* може здійснювати міграцію в ґрунтового профілі на глибину до 40 см за наявності вертикальних нірок.

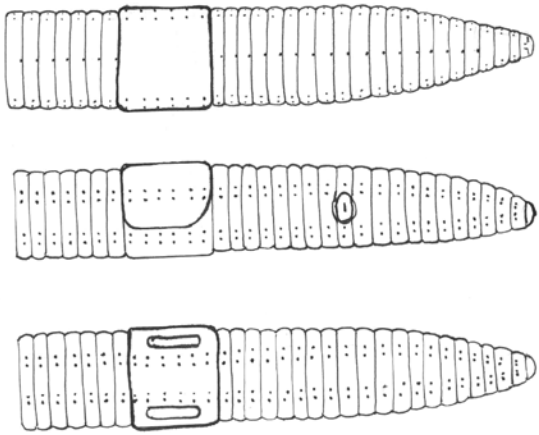

Рис. 21. *Eiseniella tetraedra tetraedra*
(Л. В. Бусленко)

на 1–4 та останнього сегментів інтенсивно забарвлена. Забарвлення дорзального боку тіла темно-коричневе, жовто-коричневе або помаранчево-коричневе. Вентральний бік ясно-бежевий із легким рожевим або кремовим відтінком. Головна лопать епілобічна, відкрита.

Чисельність. У Шацькому поозер'ї *E. tetraedra tetraedra* заселяє заболочені ділянки заплав, береги озер, ставків, струмків, боліт, підмоклі пасовища й луки, гниючу мокру підстилку листяних лісів, сирі вільшняки. Вид наявний у підстилці болотних, лучних алювіальних, лучно-болотних та дерново-підзолистих глейових ґрунтів (рис. 19). Найвища чисельність люмбрицид зафіксована в підстилці болотних ґрунтів і становить 28 екз./м².

Особливості біології. *E. tetraedra tetraedra* партеногенетичний поліплоїдний вид, належить до підстилкової морфо-екологічної групи [1; 6; 7]. Довжина статево-зрілих особин 32–53 мм, максимальна ширина в передпояскової частині 1,5–2,5 мм. Число сегментів 66–78. Форма тіла в передпояскової частині циліндрична. За пояском тіло чотирикутне (рис. 21). Вентральна части-

Рід *Lumbricus* (Linnaeus, 1758) *Lumbricus terrestris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Космополітний вид, в Україні найчастіше трапляється в зоні мішаних і широколистяних лісів. У степовій зоні поширений в азональних біогеоценозах. Він заселяє біотопи рівнин, передгір'я і гірських районів [1; 6; 7].

Місця знаходження. Вид поширений у різних типах ґрунтів, за винятком болотних та піщаних. Основна причина цього – гранулометричний склад ґрунту: через низький уміст мулистих фракцій неможливо формувати вертикальні ходи, які використовують особини під час нічного живлення на поверхні ґрунту, та відсутність або мізерний вміст у дисперсному стані органічних речовин. Загалом *L. terrestris* надає перевагу суглинкам, легким глинам та багатим на органічні рештки ґрунтам. *Lumbricus terrestris* поширений у біогеоценозах із вогким, вологим, рідше сирим ґрунтом. Уникає мокрих та сухих ґрунтів. Особини можуть витримувати весняне паводкове затоплення лук, сіножатей, городів, полів за умови, коли температура води не перевищує +6...+10 °С. *L. terrestris* рідко населяє хвойні ліси.

Чисельність. У Шацькому поозер'ї *L. terrestris* зареєстрований на полях і городах із добре структурованими ґрунтами, великим умістом гумусу й органічних решток та глибоким заляганням ґрунтових вод, до 2–2,5 м (рис. 19). Їх кількість в пробах може сягати 13,7 %.

Особливості біології. Серед представників роду люмбрикус найбільший за величиною. Його часто використовують як об'єкт під час вивчення морфоанатомічної будови цієї групи ґрунтових олігохет. *Lumbricus terrestris* належить до морфо-екологічної групи нірників. Типовий сапрофаг, хоча здатний живитися слаборозкладеними рослинними рештками й навіть зеленими частинками трав'яних рослин. Живляться особини в нічний період на поверхні ґрунту, а впродовж дня розміщуються в горизонтах ґрунтового профілю Н, НЕ, де живляться диспергованими органічними рештками і прокладають глибокі вертикальні та горизонтальні ходи в ґрунтового профілі завдяки добре розвинутому шкірно-м'язовому мішку. Особини виду дуже активні. Форма тіла циліндрична (рис. 22). Задній кінець тіла лопато-

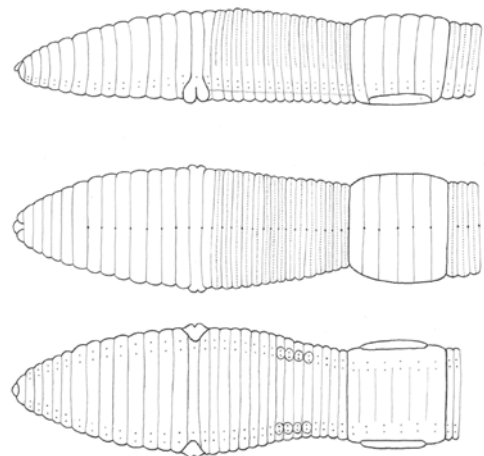

Рис. 22. *Lumbricus terrestris*
(Л. В. Бусленко)

подібно сплющений. Довжина статевозрілих особин 80–241 мм, максимальна ширина в передпоясківій частині 7–9 мм. Число сегментів 97–169. Забарвлення дорзальної передпояскової частини тіла темно-фіолетове, коричнево-червоне, після пояска пурпурове. У позапояскової частині тіла виразно виступає темна медіальна смуга, що вирізняється на загальному тлі своїм забарвленням. Вентральний бік тіла ясно-тілесний, оранжево-червоний або сірий. Головна лопать танілобічна.

Lumbricus rubellus Hoffmeister, 1843

Поширення. Космополіт, поширений на всіх континентах. За матеріалами Степ-Бовитц [22], найпівнічніше поширення виду сягає 70°40" північної широти і 23°42" східної довготи, це околиці Хаммервеста в Норвегії. У Карпатах *Lumbricus rubellus* поширений до верхньої межі помірно холодного (лісового) термічного поясу [6].

Місця знаходження. *Lumbricus rubellus* трапляється в мішаному лісі, рідше – хвойному. Р. Бальтцер [16] зазначає про його домінування в кислих ґрунтах під хвойними лісами, де він відіграє важливу роль в утворенні гумусу. Його чисельність найвища в лісових біогеоценозах, хоча може траплятися і в агроценозах [1]. О. В. Чекановська [14] стверджує, що вид трапляється лише в лісах і на луках.

У Шацькому поозер'ї вид поширений у листяних, рідше – у мішаних і хвойних лісах, луках, агроценозах, компостах, на берегах рік, струмків, на залитих ґрунтах та мочарах. *Lumbricus rubellus* здатний жити в грубому гумусі (мор) міцелярного походження, який утворився в процесі трансформації хвойної підстилки. Потрібно зазначити: перебувати в такому кислому середовищі – рН до 3,2 – черви можуть лише завдяки добре розвинутим вапняковим залозам. Продукти секреції здатні змінювати рН до слабокислого рівня. Популяції виду уникають нейтрального й лужного середовищ [6]. Щодо вологості, то вид тяжіє до сирих та мокрих ґрунтів, меншою мірою – до вологих. Найнижча чисельність *Lumbricus rubellus* відзначена у свіжих ґрунтах. За гранулометричним складом вид надає перевагу легким суглинкам та супіщаним ґрунтам. За морфо-екологічним типом *L. rubellus* можуть належати до ґрунтово-підстилкових. Особини виду тримаються здебільшого в гумусовому горизонті (0–10 см) ґрунту і лише під час посухи мігрують на глибину до 5–12 см, де перебувають у в'ялому стані й не переходять до стану діапаузи.

Чисельність. *Lumbricus rubellus* у Шацькому поозер'ї є поширеним видом. Він трапляється в лучно-болотних, болотних, торфо-глейових, дерново-глейових, дерново-підзолистих глейових, дерново-підзолистих зв'язнопіщаних та лучних алювіальних ґрунтах (рис. 19). Найбільша чисельність виду в лучно-болотних і торфо-глейових ґрунтах вільшняків, де він становить 52 екз./м².

Особливості біології. Вид є евритопним. Тіло циліндричне, задній кінець тіла сплющений. Довжина статевозрілих особин 38–112 мм, максимальна ширина в передпояскової частині 2,5–6 мм. Число сегментів 49–143 (рис. 23). Забарвлення дорзального боку темно-фіолетове й має здатність до опалесценції. Задня частина вентрального боку рожево-тілесна. Живиться переважно рослинними рештками та екскрементами безхребетних тварин, які живуть на поверхні ґрунту. Експериментальним методом А. І. Зражевський [4] встановив, що у живленні *L. rubellus* надає перевагу листовому опаді чорної вільхи (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn). Це слугувало підставою назвати його вільховим. Крім того, цей вид має здатність заселяти ґрунти з хвойною підстилкою, під час її первинного розкладу гіфами грибів та при високій вологості. Споживання такого кислого субстрату є можливим зав-

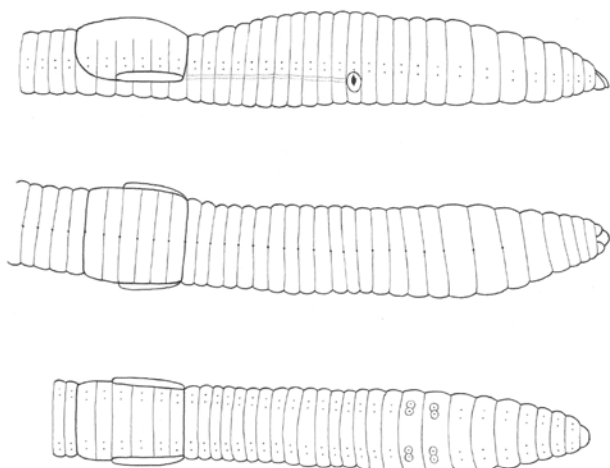

Рис. 23. *Lumbricus rubellus* (Л. В. Бусленко)

дяки адаптивним особливостям травної системи, зокрема розвитку та функціонуванню вапнякових залоз. Власне, добре розвинуті вапнякові залози – основна причина уникнення ними нейтральних та лужних середовищ. Із особливостей травної системи потрібно відзначити його широку трофічну валентність та важливу роль у розкладанні рослинних решток. Можна вважати вид типовим мешканцем лісів. На пасовищах вид утворює популяції з низькою чисельністю, яка не перевищує 12–23 екз./м². Слід наголосити, що особини виду дуже активні на поверхні ґрунту. При наявності затінених ділянок поверхні біотопу – найчастіше це ліс – олігохети можуть здійснювати локомоцію в підстилці впродовж цілого дня.

Lumbricus rubellus – один із найактивніших руйнівників підстилки й органічних решток. Г. Франц [18] зарахував вид до гумусоутворювачів, а не до його споживачів. У цих червів слабо-виражена здатність до вертикальної міграції. Особини використовують переважно готові вертикальні ходи. Через нездатність прокладати вертикальні ходи вони не беруть участі в перемішуванні ґрунту. Із біологічних особливостей виду варто виділити тривалий постембріональний період розвитку, який може відбуватися лише за наявності легких ґрунтів – супіщаних, легких та середніх суглинків. Черви відіграють роль проміжних господарів багатьох видів паразитичних круглих червів.

Під *Octolasion* (Öerley, 1885, emend. Pop, 1941)

Octolasion lacteum (Öerley, 1885)

Поширення. Космополітний вид, відомий далеко за межами Палеарктики. *O. lacteum* дуже поширений у Польщі, Словаччині, Чехії, Македонії, Італії, Німеччині, Франції, Португалії, Англії. У Східній Європі східна межа ареалу сягає Татарстану. У Середній Азії мешкає тільки в агробіогеоценозах [11]. Це один із поширених видів в Україні. У західному регіоні дощові черв'яки заселяють біогеоценози зони Мішаних лісів Західного і Малого Полісся; Лісостепової зони – Західноукраїнської лісостепової провінції Волинської височини, Розточчя, Опілля, Західноподільського та Прут-Дністровського лісостепу; Українських Карпат, Передкарпаття, Закарпаття [6].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї дощові черв'яки виявлені в різних біотопах: листяних і мішаних лісах, пасовищах, меліоративних каналах, лучних заплавах річок, уздовж боліт, у заростях верболозу та вільшняків (рис. 19). У Лісостеповій зоні дощові черв'яки поширені в дібровах, у заплавах дібровах – у понижених вологих ділянках лісу у верхньому шарі ґрунту, ярах, балках, глибоких річкових долинах, у густих заростях верболозу, болотистих ділянках заплавної луки, агроценозах, а в степовій – у заплавах річок та ярах, покритих лісом. У Карпатах *Octolasion lacteum* поширений в улоговинах, на берегах струмків, біля мочарів до 600 м н. р. м. *Octolasion lacteum* заселяє вогкі, вологі, сирі й мокрі ґрунти. За ставленням виду до вологи його можна зарахувати до гігрофільних організмів. Найвища чисельність дощового черв'яка відома у вологих і сирих ґрунтах. Проте чисельність у свіжих та мокрих ґрунтах дещо нижча. *O. lacteum* нетривалий час може перебувати у сухому ґрунті – супіщаному, глинистому. Імовірно, важливу роль у стабілізації водного режиму організму черв'яка відіграє конденсована вологість поверхні ґрунту, яка простежується впродовж нічного періоду доби. Про можливість існування червів у сухому ґрунті зазначає І. Зайонц [23], однак автор не висвітлює це явище в динаміці. Потрібно зазначити, що чисельність виду зменшується зі зниженням вологості.

Octolasion lacteum надає перевагу легким та середнім ґрунтам – супіщаним, легким і середнім суглинкам, хоча може заселяти біогеоценози з важкими суглинками, легкими й середніми глинами. В алювіальних відкладах першої тераси зафіксовано найвищу чисельність виду. Це типовий мешканець гумусового, рідше перехідного горизонтів ґрунтового профілю. Більшість активного часу він проводить у гумусовому горизонті, хоча може існувати і в підстилковому шарі. *Octolasion lacteum* має здатність робити вертикальні ходи лише в ґрунтах із легким гранулометричним складом – супіщаному й легкому суглинковому ґрунтах.

Значне поширення виду І. А. Четиркіна [15] пов'язує з алювіальними відкладами річкових долин. П. С. Светлов [13] відзначає, що вид типовий для лісових насаджень і в пробах становить 35,7 %. У сільськогосподарських ґрунтах – полях, городах, – чисельність *O. lacteum* низька, трапляється рідко. Дещо вища вона в сільськогосподарських ґрунтах, які межують із заплавами. Через низьку вологість ґрунту на полях і городах *O. lacteum* відсутній. Великий вплив на поширення виду має агротехніка обробітки просапних культур. Упродовж виконання цих заходів відбуваються значні флуктуації едафічних чинників, особливо вологості, температури, газового режиму та окисно-відновного потенціалу, що негативно впливає на поширення виду загалом.

Чисельність. Один із численних видів у біогеоценозах Шацького поозер'я. Заселяє більшість біотопів регіону дослідження. Типовими біотопами виду є вологі луки, пасовища, волога підстилка листяних лісів, гниючі дерева, мохи листяних і мішаних лісів, береги річок, струмків, озер. Найвища чисельність *O. lacteum* відзначена в біогеоценозах із вологими й сирими ґрунтами, які не зазнали процесу окультурення, де він становить 32 екз./м².

Особливості біології. Т. С. Перель [11] зараховує цей вид до верхньоярусної морфо-екологічної групи. Слід зазначити, що вид – типовий кальцієфіл, він заселяє ґрунти, що сформувалися на крейдяних, мергельних і вапнякових відкладах. Величина актуальної кислотності ґрунтів становить 7,5–8,2, що зумовлено високою концентрацією катіонів Ca²⁺.

Довжина тіла статевозрілих особин 30–180 мм, ширина – 2–8 мм. Число сегментів – 52–138. Форма тіла циліндрична, за пояском злегка сплюснена в дорзовентральному напрямі (рис. 24).

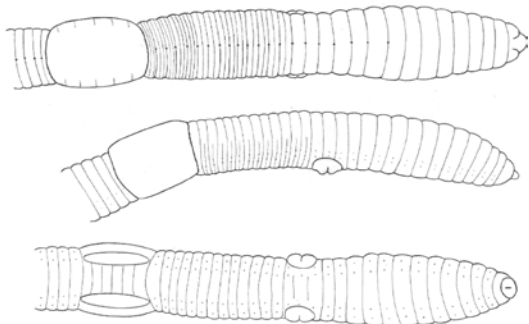

Рис. 24. *Octolasion lacteum* (Л. В. Бусленко)

Забавлення покривів відсутнє або ж молочно-біле, бежеве, слабке темно-коричневе. Головна лопать епілобична, відкрита. Вона порізно заглиблюється в перистоміум, найчастіше на $\frac{1}{2}$ – $\frac{3}{4}$ його довжини, інколи сягає I/II між-сегментної борозни.

За несприятливих умов вологості дерново-підзолистих супіщаних ґрунтів, із польовою вологістю 6–8 %, черви перестають житися. Перехід у стан діпаузи в них настає значно пізніше порівняно з іншими видами. Вони будують діпаузні камери з недостатньо щільними стінками. Внутрішня поверхня їх укрита органічними відділеннями епітелію шкірно-м'язового мішка. Цей вид

значно гірше за інші ґрунтові види пристосований до перенесення періодичного підсихання верхніх ґрунтових шарів, тому трапляється в біотопах із відносно стійкою вологістю ґрунту. Серед особливостей виду можна відзначити його здатність краще переносити перезволоження порівняно з іншими ґрунтовими видами, оскільки він має відповідні пристосування, зокрема густу сітку підшкірних кровоносних судин, високий уміст гемоглобіну в крові, що дає змогу червам цього виду населяти надмірно насичені вологою та погано аеровані ґрунти. У свіжому, вологому, сирому ґрунті з легким гранулометричним складом *O. lacteum* є одним із важливих гумусоутворювачів серед лямбрицид, він бере активну участь у ґрунтоутворенні та міграції хімічних елементів у межах ґрунтового профілю.

Список використаної літератури

1. Бусленко Л. В. Лямбрициди біоценозів Західного Полісся / Л. В. Бусленко // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Біологія. – 2003. – № 2 (21). – С. 9–14.
2. Всеволодова-Перель Т. С. Распространение дождевых червей на севере Палеарктики (в пределах СССР) / Т. С. Всеволодова-Перель // Биология почв Северной Европы. – М. : Наука, 1988. – С. 84–103.
3. Всеволодова-Перель Т. С. Дождевые черви фауны России. Кадастр и определитель / Т. С. Всеволодова-Перель. – М. : Наука, 1997. – 102 с.
4. Зражевський А. И. Дождевые черви как фактор плодородия лесных почв / А. И. Зражевський. – Киев : Изд-во АН УССР, 1957. – 271 с.
5. Іванців В. В. Морфо-анатомічні адаптації ґрунтових олігохет / В. В. Іванців. – Луцьк : [б. в.], 1995. – 142 с.
6. Іванців В. В. Структурно-функціональна організація комплексів ґрунтових олігохет західного регіону України / В. В. Іванців. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 400 с.
7. Іванців В. В. Хорологія дощових червів у ґрунтах Шацького національного природного парку / В. В. Іванців, Л. В. Бусленко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Біол. науки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – № 18. – С. 51–55.
8. Кипенварлиц А. Ф. Изменение почвенной фауны низинных болот под влиянием мелиорации и сельскохозяйственного освоения / А. Ф. Кипенварлиц. – Минск : Сельхозгиз, 1961. – 197 с.
9. Малевич И. И. Новые и малоизвестные виды дождевых червей в фауне Европейской части СССР / И. И. Малевич // Докл. АН СССР. – 1950. – Вып. 70. – № 6. – С. 1083–1086.
10. Малевич И. И. Материалы по фауне и экологии дождевых червей Белоруссии / И. И. Малевич // Бюл. МОИП. Отд. биол. – 1953. – Вып. 5. – С. 39–49.
11. Перель Т. С. Распространение и закономерности распределения дождевых червей фауны СССР / Т. С. Перель. – М. : Наука, 1979. – 272 с.
12. Соколов А. А. Значение дождевых червей в почвообразовании / А. А. Соколов. – Алма-Ата : Изд-во АН Казах. ССР, 1956. – 262 с.
13. Светлов П. Г. Наблюдения над Oligochaeta Пермской губернии. Материалы по фауне, систематике и экологии дождевых червей / П. Г. Светлов // Изв. Биолог. НИИ при Пермском гос. ун-те. – Пермь : [б. и.], 1924. – № 2. – Вып. 8. – С. 315–328.
14. Чекановская О. В. Дождевые черви и почвообразование / О. В. Чекановская. – М. ; Л. : АН СССР, 1960. – 206 с.
15. Четыркина И. А. Распределение Lumbricidae по почвам Троицкого округа Уральской области / И. А. Четыркина // Тр. Биол. НИИ при Перм. гос. ун-те. – 1930. – № 2. – Вып. 4. – Ч. 1. – С. 433–468.
16. Baltzer R. Die Regenwürmer Westfalens. Eine tiergeographische ökologische und sinnesphysiologische Untersuchung / R. Baltzer // Zool. Jahrb. – 1956. – Abt. 3. – Bd. 84. – S. 355–414.
17. Christian E. Ein synoptischer Bestimmungsschlüssel der Regenwürmer Osterreichs (Oligochaeta) / E. Christian, A. Zicsi // Bodenkultur. – 1999. – Bd. 50. – № 2. – S. 121–131.
18. Franz H. Bodenzoologie als Grundlage der Bodenpflege / H. Franz. – Berlin : Akad.-Verl., 1950. – 316 s.
19. Kasprzak K. Skaposzczety Glebowe, III, Rodzina: Dżdżownice (Lumbricidae) / K. Kasprzak. – Warszawa : Państw. wud-wo nau., 1986. – Т. 6. – 187 s.
20. Plisko J. D. Lumbricidae. Dżdżownice Fauna Polski / J. D. Plisko. – Warszawa : P.W.N., 1973. – 155 s.
21. Nusbaum J. Zur Anatomie und Systematik der Enchytraeiden / J. Nusbaum // Biol. Zentralbl. – 1895. – № 15. – S. 25–31.
22. Stöp-Bowitz C. A contribution to our knowledge of the systematics zoogeography of Norwegian earthworms (Annelida, Oligochaeta, Lumbricidae) / C. Stöp-Bowitz // Nytt mag. zool. – 1969. – Vol. 17. – P. 169–280.
23. Zajonc J. Dazdouky (Oligochaeta; Lumbricidae) Slovenska / J. Zajonc. – Bratislava : Veda Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1981. – 127 s.

ТИП МОЛЮСКИ – MOLLUSCA LINNAEUS, 1758

Клас Черевоногі – Gastropoda, Двостулкові – Bivalvia

Тип Mollusca представлений на території Шацького поозер'я двома класами – черевоногими (Gastropoda) і двостулковими (Bivalvia). Серед черевоногих молюсків домінують представники підкласу легеневих (Pulmonata), до якого належать усі зареєстровані наземні види та більше половини прісноводних. Оскільки серед вітчизняних і зарубіжних малакологів не існує на сьогодні усталених поглядів щодо розподілу молюсків на ряди й особливо на їхні назви, нижче наведено лише родини молюсків.

Загалом на підставі аналізу власних зборів (травень 2007 р.), колекційних матеріалів (колекції прісноводних молюсків Львівського державного природознавчого музею НАН України й зоологічного музею Львівського національного університету імені І. Франка), а також літературних джерел [2–4; 17–23; 25–28; 30; 32; 34] на території Шацького поозер'я можна вважати достовірно зареєстрованими 47 видів прісноводних і п'ять видів наземних молюсків [2]. Поданий видовий список, очевидно, є неповним. Особливо це стосується наземних молюсків, видовий склад яких на території Поозер'я збіднений і досліджений ще дуже поверхово. Майже не вивчені на сьогодні дрібні види наземних молюсків, які населяють листову підстилку та верхні шари ґрунту. Часто для їх збору потрібні спеціальні методи. Обмежена кількість фактажу не дає змоги чітко висвітлити чисельність тих чи інших видів на території Поозер'я.

Клас Черевоногі – Gastropoda Cuvier, 1795

Черевоногі (Gastropoda) – найбільший і найуспішніший клас молюсків, який охоплює всі наземні, а також значну кількість морських і прісноводних видів. Кровоносна система незамкнена. Дихають черевоногі легенями (наземні та частина прісноводних видів) та зябрами (морські та частина прісноводних). Травна система представлена ротовою порожниною, глоткою, стравоходом, шлунком, кишківником і анальним отвором. Видільна система складається з однієї або двох нирок. Нервова система – з нервових вузлів, сполучених між собою, та нервів. Серед черевоногих молюсків є роздільностатеві та гермафродити. Відкладають яйця (є живородні форми). Розвиток прямий (у всіх наземних і багатьох водних) або з метаморфозом.

Підклас Передньюзяброві – Prosobranchia

Родина Лунки – Neritidae
Лунка річкова – *Theodoxus fluviatilis*
(Linnaeus, 1758)

Поширення. Поширена на території Європи, у річках України: Дніпрі, Дністрі, Південному Бузі, Дунаї та їхніх притоках.

Місця знаходження. Водний молюск. Трапляється в прісних і солонуватих водоймах. Легко переносить підвищення солоності води до 5–7 ‰. Типовий реофільний вид, надає перевагу проточним водоймам із піщано-мулистим дном. Тримається на глибині від 0,5 до 2 м.

Чисельність. Знайдений в окремих озерах (рис. 25) з незначною щільністю – 5–7 екз./м² [30].

Рис. 25. Місця збору матеріалу представників класу Черевоногі молюски – Gastropoda:

- ▲ Лунка річкова – *Theodoxus fluviatilis*
- Живородка річкова – *Viviparus viviparus*
- Живородка болотяна – *Viviparus contectus*
- Затворка великорота – *Valvata macrostoma*
- ▣ Затворка звичайна – *Valvata piscinalis*
- Затворка річкова – *Valvata naticina*

Фото 14. Лунка річкова – *Theodoxus fluviatilis* (P. I. Гураль)

Особливості біології. Черепашка напівяйцеподібна, має до 2,5 обертів. Колір черепашки дуже мінливий. Малюнок на черепашці сітчастий – ламані темні смуги на світлому фоні, або плямистий – білі плями на темному фоні. Висота черепашки до 6 мм, ширина – до 11 мм (фото 14). Період розмноження триває від квітня до жовтня. Яйцеві капсули із середнім діаметром до 1 мм, прикріплюються до дрібної гальки, затонулих дерев, порожніх черепашок і мушель молюсків. Упродовж року, при поєднанні сприятливих умов, можуть бути дві яйцекладки. Тривалість життя становить 2–3 роки. Харчується губками й зеленими водоростями [35].

Родина живородки – Viviparidae

Живородка річкова – *Viviparus viviparus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Дуже поширений на території Європи, України.

Місця знаходження. Водний молюск. Крім прісних, може населяти також водойми із солоністю до 3 ‰. Трапляється переважно в річках, їх заплавах, озерах; на піщаних, глинистих, кам'янистих і мулистих донних відкладах.

Чисельність. Виявлений в окремих водоймах Поозер'я: озерах, меліоративних каналах та їх колекторах [26; 30] (рис. 25).

Особливості біології. Черепашка конічна, сіро-жовтого кольору з трьома темно-коричневими спіральними смугами, має до п'яти–шести слабоздутих обертів. Висота черепашки близько 40 мм, ширина – до 30 мм (фото 15). Період розмноження триває впродовж цілого вегетаційного сезону, найбільш інтенсивно – у середині літа. Ембріони розвиваються в овальних капсулах, розмірами не більше 7 мм. Тривалість життя становить п'ять–десять років [35]. Живиться переважно мертвими водяними рослинами та тваринами, детритом.

Фото 15. Живородка річкова – *Viviparus viviparus* (P. I. Гураль)

Живородка болотяна – *Viviparus contectus* (Millet, 1813)

Поширення. Європа, Західний Сибір. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Водний молюск. Крім прісних, може заселяти також водойми із солоністю до 4 ‰. Оселяється в стоячих, рідше – у водоймах зі слабкою течією. Найбільшого розвитку популяції сягають у невеликих за площею та неглибоких постійних водоймах, на піщаних і піщано-мулистих донних відкладах із масовим розвитком вищих водяних рослин.

Фото 16. Живородка болотяна – *Viviparus contectus* (P. I. Гураль)

Чисельність. Звичайний вид на території Поозер'я (рис. 25), знайдений в озерах, меліоративних каналах та їх колекторах, у тимчасових біотопах поблизу озер [2; 4; 6; 26; 27; 30].

Особливості біології. Черепашка кулясто-конічна, переважно зеленкувато-коричневого кольору з трьома темними спіральними смугами; має до шести–семи обертів, розташованих у вигляді сходинок; заввишки до 45 мм, завширшки – до 35 мм (фото 16). Особливості розмноження і харчування такі самі, як у попереднього виду. Тривалість життя – сім–десять років [35].

Родина затворки – Valvatidae

Затворка пласка – *Valvata cristata* O. F. Müller, 1774

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Заселяє переважно постійні стоячі водойми з масовим розвитком водної рослинності та слабозамуленим дном, на глибині до 1,5 м. Також може водитися в меліоративних та інших каналах.

Фото 17. Затворка пласка – *Valvata cristata* (P. I. Гураль)

ні стоячі водойми з масовим розвитком водної рослинності та слабкозамуленим дном. Максимальна глибина поселення 2,5 м.

Чисельність. Виявлений в окремих озерах [2; 6; 25; 26] (рис. 25).

Особливості біології. Черепашка приплюснута, рогового кольору; має до чотирьох обертів. Висота черепашки до 3,5 мм, ширина – до 5 мм (фото 18). Період розмноження розпочинається в травні. Дорослі особини масово гинуть у червні та липні після відкладання яєць. Яйцеві кокони прикріплюють до водної рослинності. Тривалість життя – один рік. Харчується переважно детритом, бактеріями та мулом, а також зішкрябує відмерлі тканини з поверхні водних рослин [35].

Фото 19. Затворка звичайна – *Valvata piscinalis* (P. I. Гураль)

Затворка річкова – *Valvata naticina* Menke, 1845

Поширення. Європа, Сибір, вся територія України.

Місця знаходження. Тримається переважно на піщаних донних відкладах у прибережній зоні великих річок і озер.

Чисельність. Виявлена в оз. Світязі [2; 6] (рис. 25).

Особливості біології. Черепашка дзигоподібна, її поверхня глянцева, нагадує порцеляну. Має до чотирьох обертів. Висота черепашки до 5 мм, ширина – до 6 мм (фото 20). Біологія та екологія майже не досліджені [35].

Родина бітінії – Bithyniidae

Бітінія шупальцева, бітінія звичайна – *Bithynia tentaculata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Поширена на всій території України, крім гірської частини Карпат і Криму.

Чисельність. Згадується про мешкання у Шацьких озерах, без конкретних місць збору та чисельності [26].

Особливості біології. Черепашка дископодібна, рогового кольору; має до чотирьох обертів. Висота черепашки до 1,3 мм, ширина – до 3,5 мм (фото 17). Період розмноження починається навесні. Яйцеві капсули прикріплює до водної рослинності. Тривалість життя – один рік [35]. Харчується здебільшого детритом і водною рослинністю.

Затворка великорота – *Valvata macrostoma* Morch, 1864
(донедавна помилково описували в літературі як *V. pulchella* Studer, 1820)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє переважно постій-

Фото 18. Затворка великорота – *Valvata macrostoma* (P. I. Гураль)

Затворка звичайна – *Valvata piscinalis* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Європа, Сибір, вся територія України.

Місця знаходження. Заселяє переважно постійні стоячі водойми з масовим розвитком водної рослинності та слабкозамуленим дном. Мешкає також у меліоративних каналах.

Чисельність. Виявлена в окремих водоймах Поозер'я [2; 6; 25; 26] (рис. 25).

Особливості біології. Черепашка кулясто-дзигоподібна, жовто-зеленого кольору; має до 4,5 обертів. Висота черепашки до 7 мм, ширина – до 7 мм (фото 19). Період розмноження триває з квітня до серпня. Яйцеві кокони прикріплює до водної рослинності. Тривалість життя – один рік. Харчується здебільшого детритом, бактеріями та мулом, а також зішкрябує відмерлі тканини з поверхні водних рослин [35].

Фото 20. Затворка річкова – *Valvata naticina* (P. I. Гураль)

Фото 23. Ставковик звичайний – *Lymnaea stagnalis*
(Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)

Чисельність. Звичайний вид на території Поозер'я [2; 4; 6; 12; 18; 21; 26; 30] (рис. 26).

Особливості біології. Черепашка з витягнутою гострою верхівкою та сильно роздутим останнім обертом, має до восьми обертів. Колір змінюється від білого до темно-коричневого. Висота черепашки до 54 мм, ширина – до 27 мм (фото 23). Період розмноження триває від кінця квітня до початку травня. Молоді особини вилуплюються через 1,5–2 місяці. Життєвий цикл – дворічний. Харчується живими й мертвими вищими водними рослинами, нитчастими водоростями, детритом, опалим листям, яйцевими коконами молюсків, мертвими тваринами тощо. Молоді особини зішкрябають мацеровані тканини з поверхні водних рослин і збирають мікроорганізми з поверхні водної плівки [23; 35].

Ставковик вухоподібний, ставковик вухковий – *Lymnaea auricularia* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Заселяє зазвичай постійні стоячі водойми з мулистопіщаними та гальковими донними відкладами на глибині до 2 м.

Чисельність. Виявлений в окремих водоймах Поозер'я [2; 4; 6; 18; 23; 26; 30] (рис. 26).

Особливості біології. Черепашка вухоподібна, темножовтого кольору, має до чотирьох обертів. Висота й ширина черепашки до 30 мм (фото 24). Період розмноження триває з кінця березня до кінця травня. Кладки прикріплені до водних рослин, черепашок живих і мертвих молюсків, валунів та інших субстратів. За сприятливих умов молоді особини вилуплюються через 13–14 діб. Життєвий цикл – дворічний. Харчується живими й мертвими вищими водними рослинами, нитчастими водоростями, детритом, опалим листям, яйцевими коконами молюсків, мертвими тваринами тощо. Молоді особини зішкрябають мацеровані тканини з поверхні водних рослин і збирають мікроорганізми з поверхні водної плівки [23; 35].

Фото 24. Ставковик вухоподібний – *Lymnaea auricularia*
(Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)

Фото 25. Ставковик витягнутий – *Lymnaea peregra*
(Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)

Ставковик витягнутий – *Lymnaea peregra* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Європа, Сибір. Трапляється на всій території України, крім Кримського півострова.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Трапляється в широкому діапазоні переважно тимчасових, а іноді постійних стоячих і проточних водойм на різних типах донних відкладів. Найбільшого розвитку популяції сягають на піщано-мулистих і мулистих донних відкладах при швидкості течії не більше 0,03–0,04 м/с. Може заселяти також меліоративні канали.

Чисельність. Виявлений в окремих водоймах Поозер'я [26; 30] (рис. 26).

Особливості біології. Черепашка видовжено-яйцеподібна, досить твердостінна, рогового кольору; має до п'яти обертів. Висота черепашки до 21 мм, ширина – до 13 мм (фото 25). Період розмноження триває від кінця квітня до середини серпня. Кладки видовжено-овальні, завдовжки до 14,5 мм, прикріплені зазвичай до водяної рослинності. За сприятливих умов молоді особини вилуплюються через 14–17 днів. Тривалість життя – один рік. Молюск харчується рослинним детритом і перифітоном, які зішкрябує з поверхні рослин. Також може споживати напіврозкладені тканини водних рослин [23; 35].

Ставковик овальний, ставковик яйцеподібний – *Lymnaea ovata* (Draparnaud, 1805)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Евритопний вид, часто заселяє меліоративні канали, постійні стоячі та проточні водойми з різними типами донних відкладів. Зрідка трапляється в тимчасових гідротопах.

Фото 26. Ставковик овальний
Lymnaea ovata
(Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)

Чисельність. Виявлений в окремих водоймах Поозер'я [2; 4] (рис. 26).

Особливості біології. Черепашка овальна, тонкостінна, світло-рогового кольору, має до п'яти обертів. Висота черепашки до 24 мм, ширина до 15 мм (фото 26). Період розмноження триває з кінця травня до серпня. Кладки прикріплені до занурених частин водяних рослин та інших підводних субстратів. Молоді особини вилуплюються через 18–19 днів. Життєвий цикл – дворічний. Харчується живими і мертвими вищими водяними рослинами, нитчастими водоростями, детритом, опалим листям, яйцевими коконами моллюсків, мертвими тваринами тощо. Молоді особини зішкрябають мацеровані тканини з поверхні водяних рослин і збирають мікроорганізми з поверхні водної плівки [23; 24; 35].

Ставковик широкий – *Lymnaea ampla* (Hartmann, 1821)

Поширення. Центральна і Східна Європа, Західний Сибір, Середня Азія. Поширений по всій території України, крім Криму.

Особливості біології. Прісноводний моллюск. Мешкає здебільшого в прибережній зоні річок і озер.

Чисельність. Знайдений в оз. Пісочному [2; 4] (рис. 26).

Особливості біології. Черепашка вухоподібна, рогового кольору. Висота черепашки до 20 мм, ширина – до 19 мм (фото 27). Період розмноження триває з кінця травня до серпня. Кладки прикріплені до занурених частин водяних рослин та інших підводних субстратів. Молоді особини вилуплюються через 18–19 днів. Життєвий цикл – дворічний. Харчується живими й мертвими вищими водяними рослинами, нитчастими водоростями, детритом, опалим листям, яйцевими коконами моллюсків, мертвими тваринами тощо. Молоді особини зішкрябають мацеровані тканини з поверхні водяних рослин і збирають мікроорганізми з поверхні водної плівки [23; 35].

Фото 27. Ставковик широкий –
Lymnaea ampla
(Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)

Ставковик болотяний – *Lymnaea palustris* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України, крім високогір'я Карпат.

Місця знаходження. Прісноводний моллюск. Оселяється в широкому спектрі гідротопів, із різними умовами існування. Найбільшого розвитку популяції сягають у постійних стоячих водоймах із піщано-мулистими та мулистими донними відкладами, із масовим розвитком водяної рослинності.

Чисельність. Належить до поширених видів на території Поозер'я [2; 4; 6; 12; 17–19; 23; 26; 30; 32] (рис. 26).

Фото 28. Ставковик болотяний –
Lymnaea palustris
(Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)

Особливості біології. Черепашка струнка, у вигляді гострого конуса, рогового кольору, інколи майже чорна, має до семи обертів. Висота черепашки до 22 мм (інколи більше), ширина – до 6 мм (фото 28). Легко переносить пересихання водойм. Молоді особини при настанні несприятливих умов або зариваються у вологі донні відклади на глибину від 3–5 мм до 1–2 см, або ховаються в пазухах водяних рослин. У дорослих моллюсків при пересиханні гідротопу утворюється епіфрагма. Період розмноження триває з кінця квітня або початку травня до початку осені. Яйцеві кладки прикріплені до різноманітних щільних субстратів на дні або на невеликій відстані від дна водойми. Молоді особини вилуплюються через 17–24 дні. Тривалість життя – два роки. Всеїдний вид. Живиться здебільшого відмерлими водяними рослинами, поїдає також одноклітинні та нитчасті водорості, бактерії, розкладені рештки тварин [23; 35].

Ставковик воронячий – *Lymnaea corvus* (Gmelin, 1791)

Поширення. Європа. На території України трапляється здебільшого в басейні Західного Бугу й Сяну, а також на Прип'ятському Поліссі.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Стенобіонтний вид. Трапляється переважно в напівпустійних, зазвичай у евтрофних стоячих водоймах.

Чисельність. Зареєстрований в окремих водоймах Поозер'я [2; 4; 6; 26] (рис. 26).

Особливості біології. Черепашка струнка, товстостінна, її поверхня вкрита «ударами молотка»

Фото 29. Ставковик воронячий – *Lymnaea corvus*
(Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)

(ум'ятинами), колір від темно-рогового до чорного. Висота черепашки до 35 мм, ширина – до 15 мм (фото 29). Молоді особини при настанні несприятливих умов або зариваються у вологі донні відклади на глибину від 3–5 мм до 1–2 см, або ховаються в пазухах водяних рослин. Період розмноження триває з кінця квітня або початку травня до початку осені. Яйцеві кладки, у вигляді коротких і сильно випуклих тяжів, прямих, а частіше дещо дугоподібно вигнутих, прикріплені до різноманітних щільних субстратів на дні або на невеликій відстані від дна водойми. Молоді особини вилуплюються через 17–24 дні. Тривалість життя – два роки. Всеїдний вид. Живиться переважно відмерлими водяними рослинами, поїдає також одноклітинні та нитчасті водорості, бактерії, розкладені рештки тварин [23; 35].

Родина катушкові – Planorbidae

Катушка рогова – *Planorbarius corneus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Оселяється в широкому діапазоні гідротопів, сягаючи найбільшого розвитку в постійних стоячих гідротопах із масовим розвитком водяної рослинності, на глибині до 0,7 м. Трапляється в гідротопах із різними типами донних відкладів: від піщаних і мулистих до торф'янистих, глинистих і кам'янистих.

Чисельність. Звичайний вид на території Шацького поозер'я [2; 6; 12; 22; 26; 30] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка дископодібна, досить товстостінна, оливково-коричневого кольору; має до п'яти обертів. Висота черепашки до 14 мм, ширина – до 32 мм (фото 30). Період розмноження розпочинається на початку травня. Кладки прикріплені на водяній рослинності та підводному камінні. Всеїдний вид. У харчовому раціоні переважає їжа рослинного походження: рослинний детрит, який молюски збирають із дна водойм, перифітон, а також відмерлі тканини вищих рослин і багатоклітинних водоростей [22; 35].

Фото 30. Катушка рогова – *Planorbarius corneus* (Р. І. Гураль)

Катушка облямована – *Planorbis planorbis* (Linnaeus, 1758)

Фото 31. Катушка облямована – *Planorbis planorbis* (Р. І. Гураль)

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Еврибіонтний вид, заселяє широкий спектр біотопів – від тимчасових до постійних стоячих і проточних. Найбільшого розвитку популяції досягають у стоячих водоймах із піщано-мулистими та мулистими донними відкладами на глибині до 0,5 м.

Чисельність. Звичайний вид на території Поозер'я [2; 4; 6; 12; 18; 22; 26; 28; 30] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка дископодібна, з кілем на периферії, доволі твердостінна, рогового або сіруватого кольору; має до семи обертів. Висота черепашки до 4 мм, ширина – до 20 мм (фото 31). Добре переносить тривале пересихання гідротопів. Період

Фото 33. Котушка спіральна – *Anisus spirorbis* (P. I. Гураль)

Чисельність. Виявлений у тимчасових біотопах і окремих озерах Шацького поозер'я [2; 4; 26; 28] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка дископодібна, твердостінна, світло-рогового кольору; має до шести обертів. Висота черепашки до 1,5 мм, ширина – до 7 мм (фото 33). Починає розмножуватися в травні. Кладки прикріплені до листя і стебел водяних рослин, інколи їх можна помітити в переплетінні нитчастих водоростей або на поверхні гальки. За сприятливого температурного режиму молоді особини вилуплюються через 8–10 діб. Життєвий цикл – однорічний. Харчується водоростями та змацерованим листям вищих водяних рослин [22; 29; 35].

Котушка семиобертна – *Anisus septemgyratus* (Rossmuessler, 1835)

Поширення. Східна і Середня Європа. Мешкає на всій

території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Заселяє тимчасові та постійні водойми з різними типами донних відкладів – від піщаних і піщано-мулистих до кам'янистих і глинистих – на глибині від 0,05 до 0,3 м. У проточних водоймах оселяється в прибережній зоні, де швидкість течії не перевищує 0,3 м/с.

Чисельність. Виявлений в окремих водоймах Шацького поозер'я [2; 4; 26; 28] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка дископодібна, рогового кольору; має до 8,5 обертів. Висота черепашки до 1 мм, ширина – до 9 мм (фото 34). Починає розмножуватися в травні. Кладки прикріплені до листя і стебел водяних рослин, інколи їх можна помітити в переплетінні нитчастих водоростей. Життєвий цикл – однорічний. Харчується перифітоном, який зішкрябує з поверхні водяних рослин [22; 29; 35].

Фото 34. Котушка семиобертна – *Anisus septemgyratus* (P. I. Гураль)

Котушка білорота – *Anisus leucostoma* (Millet, 1813)

Поширення. Європа, Сибір. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Стагнофільний вид, при заселенні надає перевагу стоячим тимчасовим і постійним водоймам, меліоративним каналам, заплавам річок тощо. Оселяється на різних типах донних відкладів – від піщаних до мулистих і кам'янистих. Найбільшого розвитку сягає на піщано-мулистих донних відкладах з інтенсивним розвитком водяної рослинності.

Фото 35. Котушка білорота – *Anisus leucostoma* (P. I. Гураль)

Чисельність. Виявлений в окремих Шацьких озерах [2; 6; 26; 28] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка дископодібна, тонкостінна, рогового кольору; має до шести обертів. Висота черепашки до 1,2 мм, ширина – до 8 мм (фото 35). Приступає до розмноження у травні. Кладки переважно прикріплені до водяних рослин, зрідка розташовуються безпосередньо на донних відкладах. За сприятливих умов молоді особини вилуплюються через 11 діб. Життєвий цикл – однорічний. Харчується переважно перифітоном, який зішкрябує з поверхні водяних рослин [22; 29; 35].

Котушка скручена – *Bathyomphalus contortus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Заселяє зазвичай постійні стоячі водойми з мулистими та піщано-мулистими донними відкладами. Зрідка оселяється у водоймах із глинистим або кам'янистим дном, а також у прибережній зоні річок зі швидкістю течії не більше 0,2 м/с.

Фото 36. Котушка скручена – *Bathyomphalus contortus* (P. I. Гураль)

Чисельність. Виявлений в окремих водоймах Поозер'я [2; 4; 26; 28] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка у вигляді досить високого диска, рогового кольору; має до восьми обертів, дуже щільно згорнутих. Висота черепашки до 2 мм, ширина – до 6 мм (фото 36). Приступає до розмноження у травні. Кладки прикріплені до листя, рідше – до стебел водяних рослин, інколи їх можна помітити в переплетінні нитчастих водоростей або на відмерлих рослинах. За сприятливих температурних умов молоді особини вилуплюються через 10–12 днів. Життєвий цикл – однорічний. Харчується перифітоном, який зішкрябує з поверхні водяних рослин. Може споживати також тканини відмерлих рослин, зрідка – водорості та міцелій плісневих грибів [22; 29; 35].

Котушка біла – *Gyraulus albus* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Найсприятливіші умови для існування створюються в постійних водоймах зі швидкістю течії не більше 0,1 м/с на глибині до 0,4 м з різноманітними типами донних відкладів.

Чисельність. Є дані про наявність у Шацьких озерах, без зазначення конкретних місць збору [22; 28].

Особливості біології. Черепашка дископодібна, білувата, має до чотирьох обертів. Висота черепашки до 1,8 мм, ширина – до 7 мм (фото 37). Період розмноження триває з квітня до серпня. Кладки прикріплені до водяної рослинності. Молоді особини вилуплюються через 10–14 днів. Тривалість життя – один рік. Харчується здебільшого перифітоном, детритом і м'якими частинами вищих водяних рослин [22; 29; 35].

Фото 37. Котушка біла – *Gyraulus albus* (P. I. Гураль)

Котушка зігнута – *Gyraulus acronicus* (Férussac, 1807)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Еврибіонтний вид. Заселяє різноманітні, найчастіше постійні, рідше тимчасові водойми. Трапляється також у ріпалі великих і малих річок, зокрема гірських.

Чисельність. Є дані про наявність у Шацьких озерах, без зазначення конкретних місць збору [26; 28].

Особливості біології. Черепашка дископодібна, твердо-стінна, світло-рогового або зеленкувато-рогового кольору; має до 4,5 обертів. Висота черепашки до 2 мм, ширина – до 7 мм (фото 38). У травні відкладає яйця. Кладки прикріплені до водяної рослинності. Молоді особини вилуплюються через 16–17 днів. Тривалість життя – один рік. Харчується переважно перифітоном, детритом, мацерованими тканинами водяних рослин [22; 29; 35].

Фото 38. Котушка зігнута – *Gyraulus acronicus* (P. I. Гураль)

Котушка прибережна – *Gyraulus riparius* (Westerlund, 1865)

Поширення. Європа. На території України трапляється спорадично.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Еврибіонтний вид. Заселяє різноманітні, найчастіше тимчасові водойми, рідше меліоративні канали, заплави річок і постійні водойми.

Чисельність. Знайдений у тимчасових біотопах на березі оз. Світязю [2; 4] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка дископодібна, з тупим кілем на периферії, світло-жовтого або жовтого кольору; має до 3,5 обертів. Висота черепашки до 0,7 мм, ширина – до 3,5 мм. Біологія та екологія слабо досліджені. Тривалість життя – один рік. Харчується перифітоном, дрібним детритом і напіврозкладеними тканинами водяних рослин [22; 29; 35].

Котушка гребінчаста – *Armiger crista* (Linnaeus, 1758)

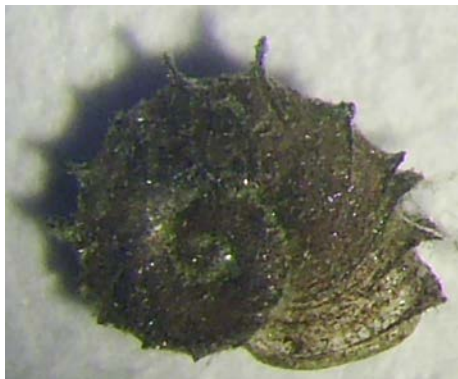

Фото 39. Котушка гребінчаста – *Armiger crista* (P. I. Гураль)

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний моллюск. Оселяється здебільшого в постійних стоячих водоймах із піщаними або слабозамуленими донними відкладами на глибині до 0,5 м. Зрідка трапляється в гідротопах із торф'янистим і кам'янистим дном.

Чисельність. Є дані про наявність у Шацьких озерах, без зазначення конкретних місць збору [26; 28].

Особливості біології. Черепашка дископодібна, тонкостінна, білого або жовтуватого кольору, вкрита численними радіальними реберцями. Має до трьох обертів. Висота черепашки до 1 мм, ширина – до 2,5 мм (фото 39). Розмножуватися починає наприкінці травня. Кладки прикріплені до водяної рослинності;

їх також можна побачити в переплетінні нитчастих водоростей. За сприятливих умов молоді особини вилуплюються через 10–12 днів. Тривалість життя – один рік. Харчується здебільшого перифітоном і дрібним рослинним детритом [22; 29; 35].

Котушка блискуча – *Segmentina nitida* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Палеарктика, уся територія України.

Місця знаходження. Прісноводний моллюск. Еврибіонтний вид. Найбільшого розвитку сягає в невеликих постійних стоячих гідротопах із масовим розвитком водяної рослинності, на глибині до 0,5 м, на піщаних і піщано-мулистих донних відкладах.

Чисельність. Звичайний вид на території Шацького поозер'я [2; 4; 6; 22; 26–28] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка дископодібна, з тупим кілем на периферії, блискуча, червонувато-жовтого або червонувато-коричневого кольору; має до 4,5 обертів. Висота черепашки до 1,9 мм, ширина – до 6 мм (фото 40). Період розмноження триває з кінця квітня до середини травня. Кладки прикріплені до водяної рослинності. Молоді особини вилуплюються через 10–12 днів. Життєвий цикл – однорічний. Харчується зазвичай перифітоном, який зішкрябує з поверхні водяних рослин і різних підводних субстратів, а також рослинним детритом [22; 29; 35].

Фото 40. Котушка блискуча – *Segmentina nitida* (P. I. Гураль)

Котушка приплюснута – *Hippeutis complanatus* (Linnaeus, 1758)

Фото 41. Котушка приплюснута – *Hippeutis complanatus* (P. I. Гураль)

Поширення. Палеарктика. Трапляється по усій території України.

Місця знаходження. Прісноводний моллюск. Заселяє тимчасові та постійні водойми. Найсприятливіші умови створюються в постійних стоячих водоймах на глибині до 0,4 м на піщаних і піщано-мулистих донних відкладах.

Чисельність. Виявлений у тимчасових біотопах та окремих озерах Шацького поозер'я [22; 26; 28] (рис. 27).

Особливості біології. Черепашка дископодібна, з тупим кілем на периферії, прозора, сірувата або безбарвна; має до 4,5 обертів. Висота черепашки до 1,5 мм, ширина – до 6 мм (фото 41). Період розмноження розпочинається наприкінці квітня і триває до кінця травня. Кладки прикріплені до водяної рослинності. Життєвий цикл однорічний. Харчується переважно напіврозкладеними тканинами водяних рослин, дрібним рослинним детритом [22; 29; 35].

Фото 44. Аплекса мохова – *Arlexa hurnotum* (Р. І. Гураль)

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Заселяє здебільшого тимчасові гідротопи, легко переносить пересихання водойм у літній період. Найчастіше трапляється в калюжах, лісових і лучних каналах, рідше – у торф'янистих болотах, розміщених на території межиріч. Оселяється на різноманітних типах донних відкладів – від кам'янистих до мулистих, а найбільшого розвитку його популяції сягають на піщано-мулистих донних відкладах.

Чисельність. Знайдений у тимчасових гідротопах і окремих озерах Шацького поозер'я [2; 4; 30] (рис. 28).

Особливості біології. Черепашка закручена ліворуч, гостра, струнко-конічна (майже веретеноподібна), блискуча, коричневого кольору, має до шести обертів. Висота черепашки до 15 мм, ширина – до 5 мм (фото 44). Період розмноження триває від кінця квітня до середини серпня. Кладки мають місяцеподібну або циліндричну форму, не прикріплені до субстрату, а лежать вільно на поверхні донних відкладів чи на рослинності. За сприятливих умов молоді особини вилуплюються через 15–19 днів. Тривалість життя – один рік. Харчується рослинним детритом і перифітоном, які зішкрябує з поверхні рослин. Може також споживати напіврозкладені тканини водяних рослин [22; 35].

Родина Бурштинівки, або Янтарки – Succineidae

Бурштинівка струнка, Янтарка струнка – *Oxyloma elegans* (Risso, 1826)

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Амфібіотичний вид. Населяє лише дуже вологі біотопи: береги водойм, болота тощо. Часто тримається на вологому ґрунті біля самої води або на листі прибережних рослин, може деякий час перебувати у воді.

Чисельність. Виявлений на березі оз. Світязю [2] (рис. 28).

Особливості біології. Черепашка яйцеподібної форми із загостреною верхівкою та сильно роздутим останнім обертом, рогового кольору, з ламкими напівпрозорими стінками, має до трьох обертів. Висота черепашки може сягати 20 мм, ширина – 9 мм; проте її розміри переважно значно менші, а висота не перевищує 12 мм (фото 45). Тривалість життя, за даними різних авторів, від одного до майже трьох років. Період розмноження триває від квітня до серпня. У кладці може бути від 10–15 до 150 яєць. Молодь вилуплюється через один–два тижні. Живиться переважно зів'ялими або відмерлими частинами рослин. Дорослі особини можуть поїдати також живі рослини [15; 31].

Фото 45. Бурштинівка струнка – *Oxyloma elegans* (Н. В. Гураль-Сверлова)

Родина Равлики дискові – Discidae

Равлик дисковий плямистий – *Discus rotundatus* (O. F. Müller, 1774)

Фото 46. Равлик дисковий плямистий – *Discus rotundatus* (Н. В. Гураль-Сверлова)

Поширення. Здебільшого Західна і Середня Європа. Зрідка трапляється в рівнинній частині заходу України, на сході сягає Вінницької області [14].

Місця знаходження. Наземний молюск. Населяє лісові біотопи, сади, парки. Мешкає також у відкритих біотопах під різноманітними укриттями – камінням, дошками тощо.

Чисельність. Виявлений поблизу с. Піщі [2] (рис. 28).

Особливості біології. Черепашка дископодібної форми, з кілем на периферії; має до шести опуклих обертів, укритих радіальними реберцями. На світло-роговому фоні черепашки добре помітні червонувато-коричневі плямки. Висота черепашки до 3 мм, ширина – до 7 мм (фото 46). Яйця відкладає від травня до

вересня. У кладці, за інформацією різних авторів, від двох–п'яти до 20–30 яєць діаметром близько 1 мм. Живиться здебільшого гумусом, нижчими грибами, одноклітинними наземними водоростями. Може поїдати також зелені частини вищих рослин, зокрема кропиви, вищі гриби, пилок та трупи безхребетних тварин [15; 31].

Родина Слизняки польові – *Agriolimacidae*

Слизняк польовий гладенький – *Deroceras laeve* (O. F. Müller, 1774)

Фото 47. Слизняк польовий гладенький – *Deroceras laeve* (Н. В. Гураль-Сверлова)

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України [5].

Місця знаходження. Наземний гігрофільний молюск. Заселяє болота, береги водойм, інші вологі та перезволожені біотопи, також антропогенні.

Чисельність. Виявлений на березі оз. Світязь [2] (рис. 28).

Особливості біології. Черепашка повністю редукована. Тіло дуже струнке, темно-коричневе або майже чорне. Довжина тіла під час руху до 25–30 мм, у скороченому стані або після фіксації рідко перевищує 16 мм (фото 47). Тривалість життя лише зрідка перевищує один рік. Яйця відкладає впродовж майже всього теплого періоду року, поодинокі або невеликими купками – до 20–30 яєць у кладці. Молоді особини вилуплюються через 2,5–5 тижнів. Як більшість слизняків є рослиноїдним поліфагом із певною схильністю до сапрофагії [8; 31].

Родина Равлики чагарникові – *Bradybaenidae*

Равлик чагарниковий звичайний – *Bradybaena fruticum* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Більша частина Європи. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Наземний молюск. Заселяє зазвичай вологі біотопи з високою травою: луки, чагарники, узлісся тощо. Часто трапляється в урбанізованих біотопах.

Чисельність. Імовірно, це один із типових та масових видів наземних молюсків для Шацького поозер'я. Виявлений на території ШНПП та в його околицях, поблизу с. Піщі [2] (рис. 28).

Особливості біології. Черепашка куляста, має до п'ятишести обертів; її забарвлення коливається від білуватого до коричневого. На периферії обертів може проходити одна темна спіральна смуга. Висота черепашки до 17 мм, ширина – до 23 мм (фото 48). Яйця відкладає навесні та влітку, починаючи з третього року життя. За три–чотири місяці одна особина може зробити від трьох до 12 кладок. У кожній кладці зазвичай від 10 до 50 яєць. Молоді особини вилуплюються через чотири–сім тижнів. У неволі доживає до 5,5–6,5 року, у природі тривалість життя часто не перевищує 3,5 року. Живиться здебільшого листям вищих рослин, особливо влітку [31].

Фото 48. Равлик чагарниковий звичайний – *Bradybaena fruticum* (Н. В. Гураль-Сверлова)

Родина Равлики справжні – *Helicidae*

Цепя садова, равлик смугастий садовий – *Cepaea hortensis* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Середня та значна частина Північної і Західної Європи; завезений людьми до Північної Америки та Нової Зеландії. Природний ареал істотно розширений за рахунок антропохорії. Синантропно трапляється на заході України. Зареєстрований здебільшого в населених пунктах Львівської, зрідка – Івано-Франківської та Волинської областей [1; 13; 14].

Місця знаходження. Наземний молюск. У природному ареалі заселяє широкий спектр біотопів – від букових лісів до піщаних дюн. На заході України часто трапляється в парках, садах, деревно-чагарникових насадженнях уздовж вулиць, зрідка – у чагарниках або на узбіччях доріг поблизу населених пунктів. Не заходить углиб лісових масивів.

Чисельність. На території Поозер'я відомі дві невеликі колонії: у дендрарії Шацького лісового коледжу (зареєстрована на початку 1990-х рр. [1], а при повторному обстеженні 2002 р. знайдено

Фото 49. Цепея садова – *Ceræa hortensis* (Н. В. Гураль-Сверлова)

лише декілька особин) і на біогеостаціонарі Львівського національного університету імені І. Франка на березі оз. Пісочне (виявлено у 2000 р.) (рис. 28).

Особливості біології. Черепашка у вигляді дещо сплющеної дзиги, має до п'яти обертів. Забарвлення дуже мінливе, найчастіше трапляються жовті черепашки без смуг, рідше – з темними спіральними смугами. Висота черепашки до 17 мм, ширина – до 22 мм (фото 49). Статевої зрілості сягає на третьому році життя. Максимальна тривалість життя, зареєстрована у неволі, – шість років. В одній кладці буває до 60 яєць. Молоді особини вилуплюються через 14–16 днів. Живиться лишайниками, одноклітинними наземними водоростями,

зів'ялими, рідше – зеленими частинами квіткових рослин [31].

Клас Двостулкові – *Bivalvia* Linnaeus, 1758

Двостулкові, або Пластинчастозяброві – клас молюсків, характерними особливостями будови яких є наявність мушлі з двох стулків, розташованих обабіч тіла, а також редукція голови. За типом живлення належать переважно до біофільтраторів, які харчуються зваженими у воді органічними речовинами і дрібним планктоном. Складки мантиї утворюють на задньому кінці тіла ввідний та вивідний сифони, за допомогою яких здійснюється циркуляція води в мантийній порожнині. Двостулкові – винятково водна група, водяться і в солоних, і в прісних водоймах. Личинки планктонні або паразитичні, після метаморфозу осідають на дно.

Родина Перлівницеві – *Unionidae*

Перлівниця звичайна, перлівниця малярська – *Unio pictorum* (Linnaeus, 1758)

Фото 50. Перлівниця звичайна – *Unio pictorum* (Р. І. Гураль)

Поширення. Значна частина Європи. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Оселяється лише в постійних стоячих і текучих гідротопах на глибині до 5–10 м, на різноманітних типах донних відкладів, проте найбільшого розвитку популяції досягають на глибині від 0,5 до 2 м на піщано-мулистому дні.

Чисельність. Виявлений в окремих озерах [26; 30] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля видовжено-еліптична, досить випукла, зелено-жовтого кольору, з темними лініями приросту. Довжина мушлі – здебільшого до 90 мм, висота – до 40 мм (фото 50). Період розмноження триває від кінця квітня до кінця липня.

Статевої зрілості досягає на другому–четвертому році життя. Максимальна тривалість життя – 15 років. Харчовий раціон на 70–80 % складається з органічного детриту, решта припадає на фіто- та зоопланктон [20; 36].

Перлівниця клиноподібна – *Unio tumidus*

Philipsson, 1788

Поширення. Європа. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Найчастіше оселяється в річках і прилеглих до них постійних стоячих гідротопах (глибина до 2 м) на різноманітних типах донних відкладів. Найбільшого розвитку популяції сягають на глибині від 0,5 до 2 м на піщано-мулистому дні.

Чисельність. Є дані про наявність у Шацьких озерах, без зазначення конкретних місць збору [26].

Псевданодонта вузька – *Pseudanodonta complanata* (Rossmassler, 1835)

Поширення. Європа. Спорадично поширений на території України.

Фото 54. Псевданодонта вузька
Pseudanodonta complanata
(P. I. Гураль)

Місця знаходження. Трапляється у водоймах із чистою проочною водою при оліготипі та мезотипі швидкості течії. Оселяється переважно у водоймах із піщаними, піщано-мулистими, мулистими донними відкладами.

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлений в оз. Мошному [26] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля видовжено-овальна, тонкостінна, дуже стиснута з боків, її довжина сягає 82 мм, висота – до 43 мм (фото 54). Період розмноження розпочинається в серпні–вересні [20], за іншими даними – у травні [36]. Глохидії виходять у воду навесні наступного року. Статевої зрілості досягає на четвертому–п’ятому році життя. Харчується детритом, фіто- та зоопланктоном [10; 11; 20; 36].

Родина Кулькові – Sphaeriidae

Кулька рогова *Sphaerium corneum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика; завезений до Північної Америки [7; 33]. Трапляється на всій території України, крім Криму.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Без значної шкоди для себе може переносити солоність води до 5 ‰. Заселяє водойми різного типу, хоча здебільшого трапляється в стоячих або повільно текучих водоймах на глибині до 2 м на піщаних або слабозамулених донних відкладах.

Чисельність. Виявлений в окремих Шацьких озерах [9; 30] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля округло-овальна, тонкостінна, глянцева, сіро-рогова. Довжина мушлі до 15 мм, висота – до 11 мм (фото 55). Протягом року утворює звичайно дві генерації: весняно-літню і осінньо-літню. Життєвий цикл короткий, не перевищує одного року. Харчується детритом, фіто-, зоопланктоном, бактеріями [20; 36].

Фото 55. Кулька рогова –
Sphaerium corneum (P. I. Гураль)

Мускуліум болотяний – *Musculium lacustre* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України, за винятком Криму.

Фото 56. Мускуліум болотяний –
Musculium lacustre (P. I. Гураль)

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Трапляється здебільшого в невеликих постійних стоячих водоймах з мулистими або піщано-мулистими донними відкладами й масовим розвитком водної рослинності на глибині до 0,5 м. Інколи може заселяти тимчасові водойми, які утворилися внаслідок пересихання постійних.

Чисельність. Виявлений в оз. Кримному [6] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля дещо ромбічна, з виступаючими верхівками, ламка, жовтуватого кольору. Довжина до 10 мм, висота до 8 мм (фото 56). Протягом року утворює дві генерації: літню і осінньо-весняну. Життєвий цикл короткий, не перевищує одного року. Харчується бактеріями, водоростями та найпростішими [20; 36].

Горошинка річкова – *Pisidium amnicum* (O. F. Müller, 1774)

Поширення. Палеарктика; завезений до Північної Америки [7]. Трапляється на всій території України, за винятком Криму і гірської зони Карпат [20].

Фото 57. Горошинка річкова – *Pisidium antiscum* (P. I. Гураль)

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Виявлений у різноманітних типах водойм – руслах та заплавах великих річок, водосховищах, озерах тощо. Заселяє переважно прибережні та мілководні зони гідротопів на піщаних і піщано-мулистих донних відкладах. Зрідка може мешкати в гідротопах із кам'янистими донними відкладами.

Чисельність. Знайдений в окремих Шацьких озерах [6; 30; 34] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля овальна, міцна, вкрита концентричними борознами, жовта або коричнева. Довжина – до 11 мм, висота – до 8,5 мм (фото 57). Харчується детритом, фіто- та зоопланктоном, бактеріями [20; 36].

Горошинка напівобрубана – *Pisidium subtruncatum* Malm, 1855

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України, крім Криму.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Заселяє різноманітні типи гідротопів із різним рівнем трофності. Виявлений переважно в річках і водоймах, розміщених у річкових басейнах. Інколи може оселятися в тимчасових біотопах і меліоративних каналах. Серед донних відкладів надає перевагу піщаним, піщано-мулистим і мулистим.

Чисельність. Виявлений в околицях Шацька як *Euglesa volgensis* [20] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля косо-овальна, поверхня з матовим блиском. Довжина мушлі до 5 мм, висота – до 4 мм (фото 58). Протягом року спостерігається один або два періоди розмноження, залежно від умов зовнішнього середовища. Харчується детритом, бактеріями, водоростями [20; 36].

Фото 58. Горошинка напівобрубана – *Pisidium subtruncatum* (P. I. Гураль)

Горошинка округла – *Pisidium lilljeborgi* Clessin, 1886

Поширення. Голарктика (бореально-альпійський вид). Відомі окремі знахідки цього виду з північного заходу України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Трапляється переважно у стоячих (озера), рідше – у слабопроточних оліготрофних і мезотрофних водоймах. Надає перевагу піщаним донним відкладам.

Чисельність. Виявлений в окремих Шацьких озерах [7; 9; 34] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля округло-овальна, дещо скошена, з блискучою, сильно покресленою поверхнею. Довжина мушлі – до 4,6 мм, висота – до 4,3 мм (фото 59). Розмножується в квітні–травні, молоді особини з'являються в липні–серпні. Статевої зрілості досягає через 20–21 місяць. Харчується зазвичай детритом, фіто- та зоопланктоном, бактеріями [20; 36].

Фото 59. Горошинка округла – *Pisidium lilljeborgi* (P. I. Гураль)

Горошинка зимова – *Pisidium hibernicum* Westerlund, 1894

Поширення. Європа й Західний Сибір (бореально-альпійський вид). Спорадично трапляється на півночі України.

Місця знаходження. Прісноводний молюск. Оселяється в невеликих стоячих водоймах і водоймах із повільною течією, значно рідше може заселяти заплави річок, меліоративні канали тощо.

Чисельність. Виявлений в окремих озерах [7; 34] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля округла, тонкостінна, не дуже блискуча. Довжина мушлі до 3,2 мм, висота – до 2,7 мм. Розмножується звичайно навесні, молоді особини з'являються в липні–серпні. Статевої зрілості досягає через 20 місяців. Харчується зазвичай детритом, фіто- та зоопланктоном, бактеріями [20; 36].

Горошинка блискуча – *Pisidium nitidum* (Jenyns, 1832)

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України, за винятком Криму.

Місця знаходження. Прісноводний моллюск. Виявлений у різних типах стоячих і проточних водойм. Надає перевагу невеликим стоячим водоймам з інтенсивним розвитком водної рослинності та піщаними донними відкладами.

Чисельність. Виявлений в оз. Світязі [6] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля округло-овальна, трохи скошена, блискуча, жовтувато-рогова, досить твердостінна. Довжина мушлі – до 4,3 мм, висота – до 3,5 мм. Дає одну–дві генерації на рік, залежно від умов існування. Харчується детритом, фіто- та зоопланктоном, бактеріями [20; 36].

Фото 60. Горошинка озерна – *Pisidium henslowanum* (P. I. Гураль)

Горошинка озерна – *Pisidium henslowanum* (Sheppard, 1823)

Поширення. Палеарктика; завезений до Північної Америки [7]. Поширений на всій території України, за винятком Криму.

Місця знаходження. Прісноводний моллюск. Трапляється в різних типах тимчасових і постійних стоячих і текучих водойм. При заселенні надає перевагу постійним водоймам, із піщаними та піщано-мулистими донними відкладами.

Чисельність. Виявлений в оз. Пулемецькому (рис. 29).

Особливості біології. Мушля косо-овальна, тонкостінна, жовтувато-біла. Довжина мушлі – до 5 мм, висота – до 4 мм (фото 60). Розмножується у квітні, молоді особини з'являються в липні–серпні [36]. За іншими даними [20], може давати дві генерації на рік. Харчується детритом, фіто- та зоопланктоном, бактеріями.

Родина Дрейсени – Dreissenidae

Дрейсена річкова – *Dreissena polymorpha* (Pallas, 1771)

Поширення. Ареал значно розширився впродовж XIX–XX ст., охоплює більшу частину Європи, Малу Азію, Казахстан, Північну Америку. Поширений майже на всій території України. На початку XXI ст. вперше зареєстрований у водоймах Волинського Полісся [3; 26].

Місця знаходження. Водний моллюск. Трапляється у прісних і солонуватих водоймах. Заселяє переважно постійні течучі водойми зі значною швидкістю течії. Виявлений також у зрощувальних каналах, ставах, озерах. Серед донних відкладів надає перевагу піщаним і кам'янистим.

Чисельність. Виявлений в оз. Світязі [2–4] (рис. 29).

Особливості біології. Мушля тонкостінна, зелено-жовта, з поперечними коричневими хвилястими або зигзагоподібними смугами та чіткими лініями приросту. Довжина мушлі – до 50 мм, висота – до 25 мм (фото 61). Розмноження починається при температурі води +10...+15 °С, переважно наприкінці квітня – на початку травня. Нерестовий період розтягнутий за часом.

Фото 61. Дрейсена річкова – *Dreissena polymorpha* (P. I. Гураль)

Планктонні личинки-велігери трапляються з травня до жовтня, при цьому спостерігаються один–три спалахи їх масової чисельності. Через 10–20 днів личинки прикріплюються до субстрату. Харчується детритом, фіто- та зоопланктоном.

Список використаної літератури

1. Байдашников А. А. Наземная малакофауна Украинского Полесья. Сообщение 1. Видовой состав и связь моллюсков с растительным покровом / А. А. Байдашников // Вестн. зоологии. – 1992. – № 4. – С. 13–19.
2. Гураль Р. І. Видова різноманітність черевоногих (*Gastropoda*) і двостулкових (*Bivalvia*) молюсків на території Шацького національного природного парку / Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – С. 129–136.
3. Гураль Р. І. Річкова дрейссена *Dreissena polymorpha* (*Bivalvia*, *Dreissenidae*) на Волинському Поліссі / Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2008. – № 3. – С. 125–128.
4. Гураль Р. І. Моллюски (*Gastropoda* et *Bivalvia*) поліських озер у фондах Державного природознавчого музею НАН України / Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р.). – Рівне : ВАТ «Рівн. друк.», 2009. – С. 378–382.
5. Гураль-Сверлова Н. В. Современное распространение наземных моллюсков семейства *Agriolimacidae* на территории Украины / Н. В. Гураль-Сверлова, И. А. Балашев, Р. И. Гураль // *Ruthenica*. – 2009. – Т. 19, № 2. – С. 53–61.
6. Каталог колекції прісноводних молюсків В. І. Здуна у фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка / уклад. : І. В. Шидловський, Р. І. Гураль, Х. Й. Романова. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 59 с.
7. Корнюшин А. В. О видовом составе пресноводных двустворчатых моллюсков Украины и стратегии их охраны / А. В. Корнюшин // Вестн. зоологии. – 2002. – Т. 36, № 1. – С. 9–23.
8. Лихарев И. М. Слизни фауны СССР и сопредельных стран (*Gastropoda terrestria nuda*) / И. М. Лихарев, А. Й. Виктор. – Л. : Наука, 1980. – 438 с. – (Фауна СССР. Моллюски. – Т. 3, вып. 5).
9. Макогон Х. Г. Двустворчатые моллюски семейства *Sphaeriidae* Bourg., 1883 и их паразиты фауны Западных областей УССР : автореф. дис. ... канд. биол. наук : 03.097 / Макогон Х. Г. – Львов, 1972. – 21 с.
10. Мельниченко Р. К. Розповсюдження, екологія і морфологія *Pseudoanodonta* (*Mollusca*, *Bivalvia*, *Unionidae*) фауни України / Р. К. Мельниченко, О. Павлюченко, Р. І. Гураль // Наук. зап. Держ. природн. музею. – 2005. – Т. 21. – С. 89–100.
11. Мельниченко Р. К. Особенности экологии и морфологии *Pseudoanodonta* (*Bivalvia*, *Unionidae*) фауны Украины / Р. К. Мельниченко, Л. Н. Янович, А. В. Корнюшин // Вестн. зоологии. – 2001. – Т. 35, № 3. – С. 61–70.
12. Савицька О. М. Бентофауна озера Пісочне Шацького національного природного парку / О. М. Савицька // Сучасні проблеми заповідної справи : матеріали наук. конф. (7–10 верес. 2006 р.). – Львів, 2007. – С. 33–34.
13. Сверлова Н. В. Наукові колекції державного природознавчого музею. Вип. 1. Наземні моллюски / Н. В. Сверлова. – Львів : [б. в.], 2004. – 200 с.
14. Сверлова Н. В. О распространении некоторых видов наземных моллюсков на территории Украины / Н. В. Сверлова // *Ruthenica*. – 2006. – Т. 16, № 1–2. – С. 119–139.
15. Сверлова Н. В. Визначник наземних молюсків заходу України / Н. В. Сверлова, Р. І. Гураль. – Львів : [б. в.], 2005. – 217 с.
16. Сверлова Н. В. Фауна, экология и внутривидовая изменчивость наземных моллюсков в урбанизированной среде / Н. В. Сверлова, Л. Н. Хлус, С. С. Крамаренко. – Львов : [б. и.], 2006. – 226 с.
17. Стадниченко А. П. О видовой самостоятельности *Lymnaea corvus* Gmelin, 1778 и *Lymnaea turricula* Held, 1836 (*Gastropoda*, *Pulmonata*) / А. П. Стадниченко // Науч. докл. высш. шк. Биол. науки. – 1961. – № 11. – С. 7–13.
18. Стадниченко А. П. Множественные инвазии пресноводных моллюсков партенитами и личинками трематод / А. П. Стадниченко // Вестн. зоологии. – 1976. – № 5. – С. 47–55.
19. Стадниченко А. П. О роли новых и малоизвестных видов пресноводных моллюсков фауны Украины в жизненных циклах трематод / А. П. Стадниченко // Зоол. журн. – 1983. – Т. 62, вып. 2. – С. 175–180.
20. Стадниченко А. П. Перлівниці. Кулькові (*Unionidae*, *Cycladidae*) / А. П. Стадниченко. – К. : Наук. думка, 1984. – 373 с. (Фауна України. – Т. 29. Моллюски. – Вип. 9).
21. Стадниченко А. П. О характере и направлении взаимодействия популяций трематод в паразитоценозах пресноводных моллюсков / А. П. Стадниченко // Деп. в Укр. НИИТИ № 157 Ук-87. 05.01.1987 г. – 1987. – 15 с.
22. Стадниченко А. П. Прудовикообразные (пузырчиковые, витушковые, катушковые) / А. П. Стадниченко. – Киев : Наук. думка, 1990. – 292 с. (Фауна Украины. – Т. 29. Моллюски. – Вып. 4.)
23. Стадниченко А. П. Прудовиковые и чашечковые (*Lymnaeidae*, *Acroloxidae*) Украины / А. П. Стадниченко. – Киев : Центр учеб. лит., 2004. – 327 с.

24. Стадниченко А. П. *Lymnaeidae* и *Acroloxidae* України: методи збору и изучения, биология, екология, полезное и вредное значение / А. П. Стадниченко. – Житомир : Рута, 2006. – 168 с.
25. Стадниченко А. П. Новые и малоизвестные виды пресноводных моллюсков (*Gastropoda: Pectibranchia*) Украинской ССР / А. П. Стадниченко, Л. Д. Иваненко // Деп. в Укр. НИИНТИ № 2132 Ук-85. 11.09.1985 г. – 1985. – 11 с.
26. Стадниченко А. П. Біорізноманіття прісноводних молюсків волинських озер / А. П. Стадниченко, Р. К. Мельниченко, О. І. Уваєва, О. В. Павлюченко // ZOOECENOSIS-2007. Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах : матеріали IV Міжнар. наук. конф. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. – С. 115–117.
27. Стадниченко А. П. К фауне и экологии пресноводных моллюсков (*Gastropoda, Bivalvia*) Украинского Полесья // А. П. Стадниченко, Ю. А. Стадниченко / Гидробиол. журн. – 1984. – Т. 20, вып. 2. – С. 36–40.
28. Уваєва О. І. Моллюски підродини *Planorbinae* України / О. І. Уваєва. – Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2007. – 228 с.
29. Уваєва А. Особенности распространения и экология моллюсков семейства *Planorbidae* (*Gastropoda, Pulmonata*) Украины / А. Уваєва, Р. И. Гураль // Ruthenica. – 2008. – Т. 18, № 2. – С. 25–38.
30. Яворський І. П. Зміни у складі малакофауни водойм Шацького національного природного парку / І. П. Яворський // Сучасні проблеми заповідної справи : матеріали наук. конф. (7–10 верес. 2006 р.). – Львів : [б. в.], 2007. – С. 125–127.
31. Frömmling E. Biologie der mitteleuropäischen Landgastropoden/ E. Frömmling. – Berlin : Duncker & Humblot, 1954. – 404 S.
32. Korniuschin A. V. New records of *Lymnaea* (*Stagnicola*) species in the West Ukraine (Gastropoda: Bassomato-phora: Lymnaeidae) / A. V. Korniuschin // Malak. Abh. Mus. Tierkde. Dresden. – 1999. – В. 19. – S. 282–283.
33. Korniuschin A. V. Taxonomic revision of the genus *Sphaerium* sensu lato in the Palearctic region, with some notes on the North American species / A. V. Korniuschin // Arch. Moll. – 2001. – В. 129, N 2. – P. 77–122.
34. Korniuschin A. V. Artenliste der Süßwassermollusken der Ukraine. Mit Bemerkungen über taxonomischen Status, Verbreitung und Gefährdungskategorien einiger Arten und Formen / A. V. Korniuschin, L. N. Janovich, R. K. Mel-nichyenko // Collectanea Malacologica. Festschrift für Gerhard Falkner. – Bad Kreuznach, 2002. – S. 463–478.
35. Piechocki A. Mięszaki (Mollusca). Ślimaki (Gastropoda) / A. Piechocki. – Warszawa ; Poznan, 1979. – 185 s. (Fauna Słodkowodna Polski. – Z. 7).
36. Piechocki A. Mięszaki (Mollusca). Małże (Bivalvia) / A. Piechocki, A. Dyduch-Falniowska. – Warszawa, 1993. – 204 s. – (Fauna Słodkowodna Polski. – Z. 7A).

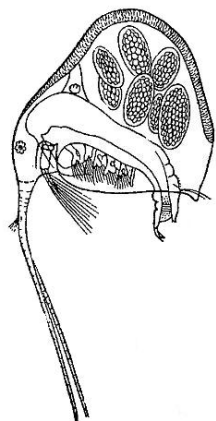

Рис. 31. *Bosmina coregoni* [4]

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Стулки прозорі, з дуже слабкою ретикуляцією. Довжина самки 0,4–1,0; самця – 0,3–0,6 мм (рис. 31). Моноциклічний. У масових кількостях може траплятися з ранньої весни до другої половини осені, інколи наявний у планктоні впродовж усього року. Олігосапроб [4; 5].

Bosmina longirostris (O. F. Müller, 1785)

Поширення. Відомий повсюдно в умовах помірного та тропічного клімату Європи, Африки, США. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Вид євритопний. Виявлений у різних водоймах, зокрема в слабокислих та солонуватих. Надає перевагу дистрофним озерам та болотам. У водоймі локалізується в епілімніоні. Знайдений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Світязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка зі слабкою ретикуляцією або без неї. Довжина самки 0,20–0,62; самця – 0,25–0,44 мм. Розвивається впродовж усього року. Поліциклічний у дрібних водоймах, моноциклічний – у великих. Притиманний цикломорфоз, α - β -мезосапроб [4; 5].

Bosmina longispina Leydig, 1860

Поширення. Голарктична область. Поширений на території України.

Місця знаходження. На півночі трапляється у дрібних і великих водоймах. У середніх широтах локалізується в пелагіалі озер і водосховищ. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка зі слабкопомітними поздовжніми смугами. Стулки мають рівномірно випуклий спинний край. Мукро гладке, дещо розширене біля основи. Довжина самки 0,45–1,0; самця – 0,40–0,60 мм [4]. Значну мінливість мають розміри тіла, форма мукра та кут його відходження.

Bosmina obtusirostris Sars, 1862

Поширення. Голарктична область. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець узбережжя, рідше – пелагіалі. У північних широтах населяє також дрібні водойми. У масових кількостях розвивається в заростях водяних рослин. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Кримному.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка жовтувата, коричнева чи рожевувано-фіолетова, з ретикуляцією та скульптурою у вигляді повздовжніх смуг. Довжина самки 0,5–1,0; самця – 0,4–0,6 мм. Трапляється в планктоні з ранньої весни до пізньої осені. Моноциклічний [4].

Bythotrephes longimanus Leydig, 1860

Поширення. Північна та Східна Європа, гірські озера Кавказу. Поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє відкриті частини озер, водосховищ, інколи ставків. Літоральна форма в арктичних широтах. Виявлений в озерах Світязі, Пулемецькому.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло прозоре, голубувате або жовто-червоне. Довжина (без хвостової голки) самки 2,0–5,0; самця – 1,8–4,0 мм. Редукована черепашка представлена овальною виводковою камерою. Око заповнює всю передню частину голови. Передня пара ніг довга, сягає 80–118 % довжини тіла. Хвостова голка дуже довга, пряма, потовщена біля основи. Моноциклічний. Олігосапроб [4; 5].

Родина Chydoridae Stebbing, 1902

Acroperus harpae (Baird, 1834)

Поширення. Поширений у всьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Заселяє зарості та пелагіалі малих ставків та великих озер, зазвичай піщаного чи кам'янистого узбережжя при рН водойм 3,9–9,0. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

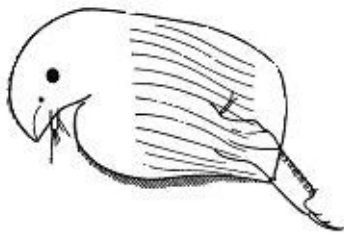

Рис. 32. *Acroperus harpae* [4]

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка дуже прозора, блідо-жовта, з поздовжньою посмугованістю у вигляді паралельних смуг, які йдуть діагонально від верхнього переднього кута вниз до нижнього заднього кута панцира (рис. 32). Довжина самки 0,7–1,0; самця – 0,5–0,6 мм. Форма черепашки нагадує арфу. Моноциклічний або дициклічний. Цикл розвитку закінчує пізно восени. Евріонний, α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

Alona affinis Leydig, 1860

Поширення. Поширений у всьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець дна різних водойм, зокрема солонуватих. Живе і на рослинності, і на кам'янистому та піщаному дні. Надає перевагу воді зі слабкою або дещо підвищеною лужністю. Трапляється впродовж усього року. Вид широко толерантний до значення рН. Виявлений в озерах Пісочному, Чорному, Люцимері, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

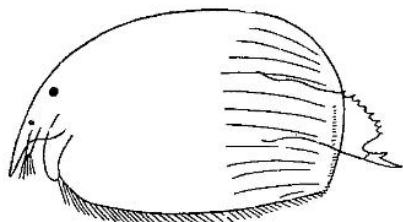

Рис. 33. *Alona affinis* [4]

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка від жовтуватого до червонуватого кольору, з ретикуляцією та поздовжніми смугами (рис. 33). Довжина самки 0,8–1,2; самця – 0,7–0,72 мм. Найбільший вид роду *Alona*. Має два замість трьох головних отворів. Олігосапроб [4; 5; 7].

Alona costata Sars, 1862

Поширення. Поширений у всьому світі, крім Австралії. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець придонних шарів узбережжя озер, ставків, річок. Надає перевагу воді зі слабкою або лужною реакцією. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському, Луках, Світіязі.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка помаранчева або жовто-коричнева, з ретикуляцією і поздовжніми смугами. Стулки вищі в задній частині панцира. Рострум тупий. Довжина самки 0,52–0,56; самця – 0,46–0,48 мм. Голова велика без кіля. Моноциклічний. Узимку не виявлений. Олігосапроб [4; 5].

Alona guttata Sars, 1862

Поширення. Поширений у всьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець придонних шарів і заростей різних водойм. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському, Луках, Світіязі.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка зеленувата або жовтувато-коричнева, з ретикуляцією і скульптурою у вигляді смуг або рядів дрібних горбиків. Довжина самки 0,3–0,4; самця – 0,3–0,32 мм. Стулки з рівномірно випуклим спинним краєм, вищі в задній частині панцира, з округленими кутами. Голова велика. У південних районах трапляється впродовж усього року, у північних – моноциклічна «літня» форма, α - β -мезосапроб [4; 5].

Alona quadrangularis (O. F. Müller, 1785)

Поширення. Поширений у всьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Заселяє придонні шари води. Літоральний вид. Надає перевагу водоймам із рН понад 5. Знайдений в озерах Пісочному, Перемуті, Світіязі, Кримному, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Черепашка яскраво жовтувато-коричнева або темно-червонувато-коричнева зі слабкою ретикуляцією та скульптурою у вигляді поздовжніх смуг. Довжина самки 0,6–0,9; самця – 0,58–0,6 мм. Масово розвивається влітку. Моноциклічний, цикл закінчується восени, α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Alona protzi* Hartwig, 1900**

Поширення. Центральна Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. Мешканець придонних шарів узбережжя озер, лиманів і дрібних водойм. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському, Луках, Світязі.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка з комірчастою ретикуляцією і точковою скульптурою. Довжина самки 0,3–0,35; самця – 0,25–0,33 мм. Стулки вищі в передній частині. Задньонижній кут панцира має три зубчики, які чергуються із щетинками. Голова широка [4].

***Alona rectangula* Sars, 1862**

Поширення. Трапляється у всьому світі, крім Австралії. Поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє дно різних водойм – озер, річок, боліт, калюж. Уникає водойм із кислою реакцією води, розвивається при підвищеній лужності. Звичайний мешканець солонуватих озер та лиманів. Виявлений в озерах Перемуті, Пісочному, Чорному Великому, Люцимері.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка зеленувато-сіра або жовтувато-коричнева з ретикуляцією та скульптурою у вигляді повздовжніх смуг чи рядів дрібних горбиків. Довжина тіла самки 0,25–0,50; самця – 0,25–0,30 мм. Форма тіла нагадує квадрат. Верхньо- та нижньозадні кути карапаксу заокруглені. Трапляється впродовж усього року. Ефіпіуми утворюються восени, іноді влітку, α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Alonella excisa* (Fischer, 1854)**

Поширення. Поширений у всьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Заселяє зарості озер, водосховищ, ставків, різноманітних дрібних водойм. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському, Луках, Світязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка темна, жовтувато-червона, з помітною ретикуляцією, комірочки якої мають густу повздовжню смугастість. Довжина самки 0,5–0,6; самця – 0,42–0,45 мм. Стулки з помітно виступаючим прямим верхньозаднім кутом, сильно випуклим спинним краєм. Задньонижній кут озброєний двома–трьома зубчиками. Моноциклічний. У північних і помірних широтах цикл закінчує восени. Олігосапроб [4; 5].

***Alonella exigua* (Lilljeborg, 1853)**

Поширення. Північна півкуля, територія України.

Місця знаходження. Мешканець заростей. Надає перевагу слабкислому або лужному середовищу. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському, Луках, Світязі.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка жовтувата або світло-коричнева з ретикуляцією. Довжина самки 0,34–0,42; самця – близько 0,27 мм. Стулки з випуклим спинним краєм і майже прямим черевцем. Задній край стулок із одним–двома зубчиками на нижньозадньому куті або без них. Моноциклічний. У північних і середніх широтах цикл закінчує восени. Олігосапроб [4; 5].

***Alonella nana* (Baird, 1850)**

Поширення. Голарктична область, територія України.

Місця знаходження. Заселяє зарості озер, ставків, водосховищ та різних дрібних водойм. Літоральний вид. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Кримному, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Черепашка жовто-коричнева, з ретикуляцією та скульптурою у вигляді крапок та повздовжніх хвилястих смуг, спрямованих у передній частині тіла вниз (рис. 34). Один із найменших видів *Cladocera*. Довжина самки 0,24–0,26; самця – 0,24 мм. Верхній край стулок сильно опуклий. Трапляється з весни до осені у південних водоймах упродовж усього року. Двостатеве розмноження відбувається наприкінці осені – на початку зими, α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

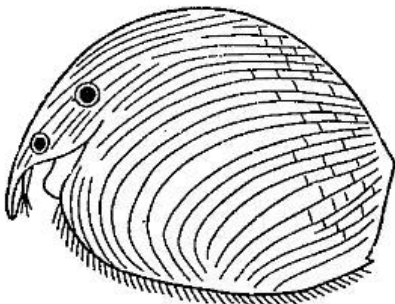

Рис. 34. *Alonella nana* [4]

з весни до осені у південних водоймах упродовж усього року. Двостатеве розмноження відбувається наприкінці осені – на початку зими, α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Alonopsis elongata* Sars, 1862**

Поширення. Європа, Росія, Північна Америка, Україна.

Місця знаходження. Мешканець заростей великих водойм. Розвивається в солонуватих водах.

Чисельність. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Пулемецькому.

Особливості біології. Черепашка коричневата зі скульптурою у вигляді паралельних смуг. Стулки видовжені, мають опуклий спинний край та черевний край, покритий щетинками. Довжина самки 0,9–1,0; самця – 0,61–0,65 мм. Плодючість – до двох яєць. Моноциклічний, з'являється в планктоні навесні, цикл завершується наприкінці осені. Олігосапроб [4; 5; 7].

Camptocercus lilljeborgii Schoedler, 1862

Поширення. Голарктична область, територія України.

Місця знаходження. Заселяє зарості ставків та озер, які мають високий уміст карбонатів, рідше трапляється на піщаному чи кам'янистому дні. Не зафіксований у водах із підвищеною кислотністю. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, світло-жовта, з ретикуляцією та ледь помітними паралельними смугами. Стулки видовженоовальні, мають високий кінь. Голова не відокремлена від тулуба. Довжина самки 0,9–1,0; самця – 0,7–0,74 мм. Моноциклічний. Цикл завершується пізно восени. Олігосапроб [4; 5; 7].

Camptocercus rectirostris Schoedler, 1862

Поширення. Поширений у усьому світі, трапляється на території України.

Місця знаходження. Заселяє зарості боліт, ставків, озер, водосховищ, заплав. Надає перевагу водоймам із кислою реакцією. Літоральний вид, особливо чисельний у водоймах, які зазнали вапнування через ацидифікацію. Виявлений в озерах Пісочному, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Масовий вид у місцях існування.

Особливості біології. Черепашка прозора, жовта або світло-коричнева, з поздовжніми дугоподібно вигнутими смугами. Довжина самки 1,0–1,4; самця – близько 1,0 мм. Карапакс видовжений. Моноциклічний, цикл завершується в другій половині осені, олігосапроб [4; 5; 7].

Chydorus gibbus Lilljeborg, 1900

Поширення. Північна півкуля, територія України.

Місця знаходження. Заселяє піщано-мулисті осади узбережжя великих водойм. Трапляється у сфагнових болотах. Виявлений в озерах Світязі, Пулемецькому.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка коричнеувата, з комірчастою ретикуляцією. Довжина самки 0,5–0,6; самця – 0,42–0,45 мм. Стулки овальні з горбоподібно або сідлоподібно випуклим спинним краєм і заокругленими краями. Голова має глибоку виїмку на нижньому краї. Моноциклічний. Олігосапроб [4; 5].

Chydorus (Pseudochydorus) globosus Baird, 1843

Поширення. Поширений у усьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець дрібних водойм, узбережжя озер та водосховищ. Може траплятися і серед водяної рослинності. Надає перевагу водоймам, рН яких менше 6. Виявлений в озерах Пісочному, Пулемецькому, Острів'янському.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка оранжева або коричнева, з ретикуляцією або скульптурою у вигляді повздовжніх смуг. На поверхні карапаксу можуть бути коричневі плями чи смуга через весь карапакс. Довжина самки 0,8–0,9; самця – 0,60–0,65 мм. Довжина дещо перевищує висоту стулок. Моноциклічний. Олігосапроб [4; 5; 7].

Chydorus latus Sars, 1862

Поширення. Голарктична область, територія України.

Місця знаходження. Мешканець заростей ставків, озер, річок. Трапляється в слабосолонуватих водах із рН 4,5–7,5. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті та Чорному Великому.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка гладенька, колір – від жовтувато-коричневого до помаранчевого. Стулки кулеподібні, їх черевний край посередині має кутоподібний вигин. Довжина самки 0,56–0,66; самця – 0,46–0,50 мм. Моноциклічний, цикл завершується пізно восени. Олігосапроб [4; 5; 7].

***Chydorus ovalis* Kurz, 1874**

Поширення. Голарктична область, Австралія, Південна Америка, Україна.

Місця знаходження. Мешканець дрібних, частіше торф'яних водойм. Надає перевагу водам із кислою реакцією, рН майже 7. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка жовтувато-помаранчева, зі слабкою комірчастою ретикуляцією. Довжина самки 0,56–0,66; самця – 0,46–0,50 мм. Подібний до *Chydorus sphaericus*, проте за формою овальніший та дещо більший за розміром. Моноциклічний; цикл завершується пізно восени. Олігосапроб [4; 5; 7].

***Chydorus piger* Sars, 1862**

Поширення. Голарктична та Ефіопська області, Україна.

Місця знаходження. Мешканець мулистого дна. Трапляється у літоралі великих водойм та малих ставків. Населяє водойми з рН > 5. Виявлений в озерах Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Пулемецькому, Світязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка жовто-коричнева, з ретикуляцією у вигляді тонких, косо спрямованих хвилястих смуг. Довжина самки 0,44–0,46; самця – приблизно 0,34 мм. Подібний до *Chydorus sphaericus*, проте задня частина карапаксу видовжена та кругліша. Найбільшою висота стулок є посередині тіла. Моноциклічний. Цикл завершується восени. Олігосапроб [4; 5; 7].

***Chydorus sphaericus* (O. F. Müller, 1785)**

Поширення. Поширений в усьому світі, зокрема й на території України.

Місця знаходження. Вид евритопний. Може жити і в заростях, і в пелагіалі за умови розвитку планктонних водоростей. Надзвичайно толерантний до реакції води. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Кримному, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

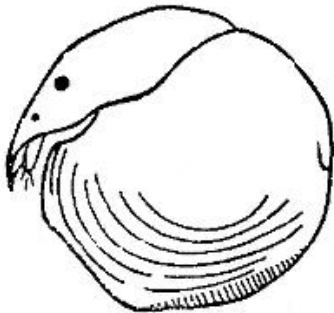

Рис. 35. *Chydorus sphaericus* [4]

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, сірувата до коричневого, з комірчастою ретикуляцією (рис. 35). Довжина самки 0,30–0,50, самця – 0,30–0,36 мм. Довжина майже дорівнює ширині. Моноциклічний або дициклічний вид. У планктоні озер помірних широт трапляється в травні, цикл завершується в листопаді. При температурі нижче 5 °С не розмножується. Один із небагатьох представників нижчих ракоподібних, який витримує коливання температур води близько 36 °С, β - α -мезосапроб [4; 5; 7].

***Graptoleberis testudinaria* (Fischer, 1848)**

Поширення. Поширений в усьому світі, зокрема й на території України.

Місця знаходження. Мешканець придонних шарів та заростей різних дрібних та великих водойм. Виявлений в озерах Світязі, Кримному, Перемуті, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка жовтувата з грубою комірчастою ретикуляцією (рис. 36). Довжина самки 0,50–0,70; самця – 0,45–0,50 мм. Моноциклічний. З'являється у водоймах навесні, цикл завершується наприкінці осені, α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

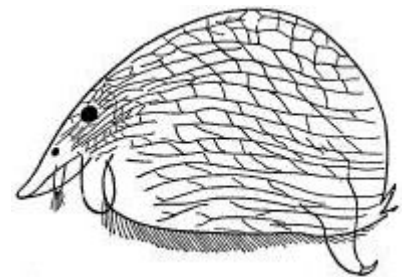

Рис. 36. *Graptoleberis testudinaria* [4]

***Eurycercus glacialis* Lilljeborg, 1887**

Поширення. Арктичні широти, територія України.

Місця знаходження. Мешканець дрібних та великих водойм півночі. Виявлений в оз. Світязі.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка коричнева або світло-жовта з грубою ретикуляцією. Стулки овальні з кілем. Голова не відокремлена від тулуба. Довжина самки 4,0–6,0; самця – приблизно 2,0 мм [4; 7]. Найпримітивніший вид із усієї родини.

***Eurycercus lamellatus* (O. F. Müller, 1785a)**

Поширення. Голарктична область, Південна Америка, Україна.

Місця знаходження. Мешканець заростей озер, водосховищ, заплавних водойм. Рідше трапляється у водоймах із кам'янистим та піщаним дном. Трапляється у слабосолонуватих та кислих озерах, лиманах. Виявлений в озерах Пісочному, Пулемецькому, Острів'янському, Світязі, Луках.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Черепашка коричнева або жовта зі слабкою ретикуляцією. Довжина самки 2,0–4,5; самця – 1,0–1,3 мм. Це один із найбільших за розмірами видів родини *Chydoridae*. Плодючість – до 30 яєць. Моноциклічний. З'являється у водоймі раною весною, цикл завершується пізно восени; α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Leydigia acanthocercoides* (Fischer, 1854)**

Поширення. Поширений у всьому світі, крім Австралії. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець мулистих ґрунтів різних водойм. Виявлений в оз. Острів'янському.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка жовто-коричнева, з хвилястими поздовжніми смугами, помітнішими в її задній частині. Довжина самки 0,7–1,5, самця – 0,7–1,0 мм. Стулки є вищими в задній частині, мають великоопуклий спинний край і малоопуклий без шипиків задній край карапакса. Трапляється впродовж усього року. Самці й ефіпіуми розвиваються в другій половині осені [4].

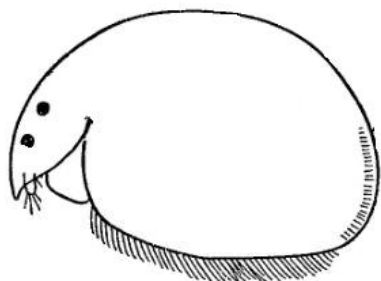

Рис. 37. *Leydigia leydigii* [4]

***Leydigia leydigii* Leydig, 1860**

Поширення. Трапляється у всьому світі, окрім Австралії. Поширений на території України.

Місця знаходження. Мешканець мулистого дна різних водойм. Трапляється впродовж усього року. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка жовто-коричнева або червоноувата, з ретикуляцією та скульптурою у вигляді зернистості та поздовжніх смуг (рис. 37). Довжина самки 0,7–1,0; самця – 0,6–0,8 мм; β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Monospilus dispar* Sars, 1862**

Поширення. Північна півкуля, Південна Африка, Україна.

Місця знаходження. Мешканець мулисто-піщаних ґрунтів різних водойм. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Світязі.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка жовтувато-коричнева з грубою комірчастою ретикуляцією та паралельними до черевного краю борізтками, на краях яких розміщені щетинки. Довжина самки 0,36–0,52; самця – 0,30–0,42 мм. Моноциклічний, двостатеве розмноження відбувається восени; α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Oxyurella tenuicaudis* (Sars, 1862)**

Поширення. Європа, Африка, Україна.

Місця знаходження. Мешканець заростей великих та дрібних водойм. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка жовто-коричнева. Довжина самки приблизно 0,60; самця – 0,42–0,44 мм. Моноциклічний. У північних та помірних широтах цикл завершується восени, β - α -мезосапроб [4; 5; 7].

***Peracantha truncata* (O. F. Müller, 1875)**

Поширення. Північна півкуля, Україна.

Місця знаходження. Мешканець заростей різних водойм. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому.

Чисельність. Доволі численний вид у водоймах Шацького поозер'я.

Особливості біології. Черепашка жовтувато-коричнева із сильною ретикуляцією і посмугованістю у вигляді вигнутих по-

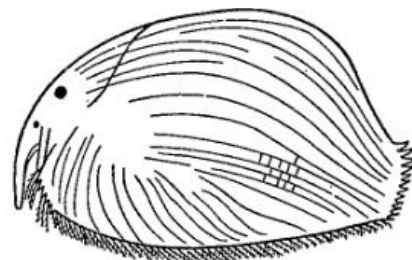

Рис. 38. *Peracantha truncata* [4]

вздовжніх смуг (рис. 38). Довжина самки 0,6–0,65; самця – 0,45–0,5 мм. Моноциклічний, з'являється у водоймі навесні, цикл завершується пізно восени; α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Pleuroxus aduncus* (Jurine, 1820)**

Поширення. Поширений в усьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець ставків, озер, водосховищ. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Пулемецькому, Острів'янському.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка помаранчева або жовто-коричнева з ретикуляцією та скульптурою у вигляді повздовжніх смуг. Довжина самки 0,60–0,66, самця – приблизно 0,46 мм. Висота заднього краю стулок утричі менша від їхньої висоти. Моноциклічний; цикл завешується восени. Олігосапроб [4; 5; 7].

***Pleuroxus laevis* Sars, 1862**

Поширення. Голарктична область, Африка, о. Цейлон. Поширений на території України.

Місця знаходження. Мешканець ставків, торф'яних боліт, заростей озер та водосховищ із кислою та слабкислою активною реакцією води. Літоральний вид. Виявлений в озерах Пісочному, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, зі слабкою ретикуляцією і скульптурою у вигляді повздовжніх смуг. Довжина самки 0,60–0,65; самця – 0,45–0,50 мм. Верхній край стулок сильно випуклий. Найбільша висота спереду від середини тіла. Задньонижній край стулки дещо виступає, має зубчик. За зубчиком є ряд дрібних щетинок, які розміщені на внутрішньому боці заднього краю стулки. Моноциклічний. Олігосапроб [4; 5; 7].

***Pleuroxus trigonellus* (O. F. Müller, 1776)**

Поширення. Голарктична область, зокрема й територія України.

Місця знаходження. Мешканець калюж, боліт, ставків, узбереж озер та водосховищ. У кислих водах не трапляється. Населяє густі зарості рослинності так само добре, як і кам'янисте дно. Виявлений в озерах Пісочному, Пулемецькому, Острів'янському.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка коричнева із червоним або зеленим відтінком, із комірчастою ретикуляцією. Довжина самки приблизно 0,6; самця – майже 0,5 мм. Верхній край стулки сильно випуклий, задній край утричі менший від найбільшої висоти. Моноциклічний. Цикл завершується восени; β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Pleuroxus uncinatus* (Baird, 1850)**

Поширення. Північна півкуля. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець ставків, боліт, узбереж великих водойм. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському, Свіязі, Луках.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка з помітною ретикуляцією. Верхній край стулок опуклий. Довжина самки 0,62; самця – 0,56 мм. Рострум спрямований униз, а його кінчик злегка зігнутий уперед. Моноциклічний. Цикл завершується восени; α - β -мезосапроб [4; 5; 7].

***Rhynchotalona falcata* (Sars, 1862)**

Поширення. Північна півкуля, зокрема й територія України.

Місця знаходження. Мешканець мулистих ґрунтів ставків, озер, водосховищ, трапляється впродовж усього року. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Кримному, Свіязі, Пулемецькому.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка жовтувато-коричнева, з ретикуляцією та скульптурою у вигляді прямих повздовжніх смуг (рис. 39). Нижньозадній край стулок має один зубчик. Голова не відокремлена

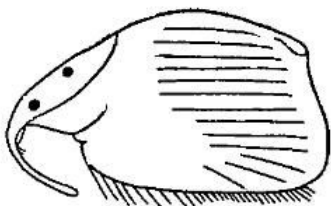

Рис. 39. *Rhynchotalona falcata* [4]

від тулуба. Рострум довгий, гострий, сягає черевного краю стулок. Довжина самки 0,40–0,55; самця – 0,35–0,40 мм. Самці та епіфіальні самки з'являються восени. Олігосапроб [4; 5; 7].

***Rhynchotalona rostrata* (Koch, 1841)**

Поширення. Поширений у всьому світі, крім Австралії. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець придонних шарів води боліт, ставків, узбережжя озер та водосховищ. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пулемецькому, Острів'янському, Світязі, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка з ретикуляцією та скульптурою у вигляді повздовжніх хвилястих смуг та дрібних горбиків. Нижньозадній кут стулок має два–три зубчики. Рострум гострий, спрямований донизу, не досягає черевної сторони стулок. Довжина самки 0,45–0,50; самця – 0,40–0,45 мм. Моно- або дициклічний вид [4; 5].

Родина Daphniidae Straus, 1820

***Ceriodaphnia laticaudata* P. E. Müller, 1867**

Поширення. Європа, Південна Азія, Африка, Північна Америка. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець калюж, ставків, заростей, повільно текучих річок та лиманів. Виявлений в оз. Кримному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка червонувата або жовто-коричнева з великими комірками. Довжина самки 0,8–1,0; самця – приблизно 0,7 мм. Моноциклічний. Самці та епіфіальні самки з'являються в жовтні, цикл завершується в листопаді, α - β -мезосапроб [4; 5].

***Ceriodaphnia megalops* (Sars, 1862)**

Поширення. Північна півкуля, зокрема й територія України.

Місця знаходження. Мешканець заростей озер та ставків. Трапляється у водах зі слабкокислим значенням рН. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському, Світязі, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка червонувата або зеленкувата з ретикуляцією та тонкими смугами в середній частині. Довжина самки 1,0–1,5; самця – 0,8–0,85 мм. Плодючість – до 20 яєць. Моноциклічний; α - β -мезосапроб [4; 5].

***Ceriodaphnia quadrangula* (O. F. Müller, 1785)**

Поширення. Повсюдно, крім Австралії, зокрема й на території України.

Місця знаходження. Дуже поширений вид, трапляється і на узбережжі, і у відкритій частині водосховищ, ставків та повільно плінних річок. Толерантний до кислого середовища. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Світязі.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка прозора сірого чи жовтого забарвлення із червонуватим або сіро-зеленкуватим відтінком і помітною ретикуляцією. Довжина самки 0,6–0,9; самця – 0,5–0,7 мм. Моноциклічний. Кількість яєць улітку – до шести–семи, самці та ефіпуми розвиваються восени, олігосапроб [4; 5].

***Ceriodaphnia pulchella* Sars, 1862**

Поширення. Голарктичний вид. Європа, Південна Азія, Північна Африка, Північна Америка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється в ставках, озерах, водосховищах та повільно плінних річках. Мешкає у водоймах зі слабкою солоністю водах та з рН понад 6,0. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, майже безбарвна зі слабким жовтим чи зеленим відтінком, слаборетикульована. Довжина самки 0,7–0,9; самця – 0,5–0,65 мм. У великих водоймах моноциклічний, у планктоні з'являється в травні, цикл завершується восени; α - β -мезосапроб [4; 5].

***Ceriodaphnia reticulata* (Jurine, 1820)**

Поширення. Повсюдно, крім Австралії. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Дуже поширений евритопний вид. Населяє різні водойми, часто солонуваті. Виявлений в озерах Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Численний вид на території Шацького поозер'я.

Особливості біології. Черепашка злегка прозора з помітною ретикуляцією. Довжина самки 0,8–1,5; самця – 0,5–0,8 мм. Голова більша, ніж у інших видів із сильно виступаючим латеральним кілем. Око велике. Виду притаманна значна мінливість. Моно- або поліциклічний. У великих водоймах восени має двостатеве розмноження; β -мезосапроб [4; 5].

***Daphnia cucullata* (Sars, 1862)**

Поширення. Європа. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець пелагіалі озер та водосховищ, річок із повільною течією, іноді ставків. Трапляється зазвичай у водоймах із високим умістом органічної речовини та при високій щільності риби. Уникає кислих та солонуватих вод. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Світязі, Люцимері, Кримному, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, безбарвна. Довжина самки 0,80–3,0; самця – 0,70–1,5 мм, варіює розмірами. Найменший вид серед *Daphniidae*. Моноциклічний. У водоймах помірних широт з'являється в планктоні наприкінці травня – на початку червня за температури 13 °С, найбільшої чисельності досягає в літній період. Плодючість – до 16 яєць. Самці з'являються наприкінці літа, з охолодженням води до 16 °С. Цикл завершується наприкінці жовтня. У деяких водоймах трапляється впродовж усього року; β - α -мезосапроб [4; 5].

***Daphnia longiremis* Sars, 1862**

Поширення. Голарктичний бореальний вид. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець пелагіалі північних водойм. Трапляється в гіполімніоні озер середньої смуги з рН води 6,0–6,5. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, безбарвна. Довжина самки 1,20–1,60; самця – 0,97–1,20 мм. Евриоксібонт, стенотермний. Оптимальна температура для розвитку – 8 °С. Циклічність не вивчена [4].

***Daphnia longispina* (O. F. Müller, 1785)**

Поширення. Поширений в усьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешкає в різних водоймах, надає перевагу кислим та слаболужним водам. Звичайний компонент деяких солонуватих озер, масова форма ставків та вдосховищ. Може бути використаний як індикатор некислотних умов, однак за наявності великої кількості гумусу він може траплятися й у кислій воді. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Кримному, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, інколи із жовтуватим, зеленувато-сірим чи коричнувато-сірим відтінком (рис. 40). Довжина самки 1,3–4,0; самця – 1,1–1,8 мм. Евритермний. Трапляється при помітному забрудненні вод. Циклічність варіює. У дрібних водоймах поліциклічний. Вид відзначається значною мінливістю; β -мезосапроб [4; 5].

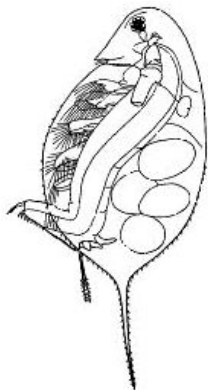

Рис. 40. *Daphnia longispina* [4]

***Scapholeberis mucronata* (O. F. Müller, 1776)**

Поширення. Поширений у всьому світі, крім Австралії. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Трапляється на узбережжі озер та водосховищ, каналів. Мешканець гіпонейстону. Евриіонний. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Кримному, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка темного кольору, з грубою ретикуляцією (рис. 41). Довжина самки 0,8–1,2 мм; самця – 0,5–0,7 мм. Черевний бік стулок рівний. Плодючість – до 12 яєць. Моноциклічний. З'являється у водоймах рано навесні, цикл завершується пізно восени, β -мезосапроб [4; 5].

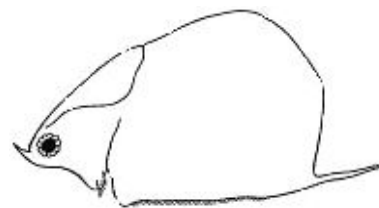

Рис. 41. *Scapholeberis mucronata* [4]

***Simocephalus serrulatus* (Koch, 1841)**

Поширення. Поширений в усьому світі. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Трапляється рідко. Мешкає на узбережжях великих водойм, ставків, калюж, боліт. Розвивається в кислих водах, сфагнових болотах. Виявлений в оз. Світязі.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка з грубою ретикуляцією. Довжина самки 1,5–2,5; самця – 0,7–1,0 мм. Типова ознака – наявність зубців на передньому краї голови – варіює. Моноциклічний. Самці та епіфіальні самки розвиваються восени. Олігосапроб [4; 5].

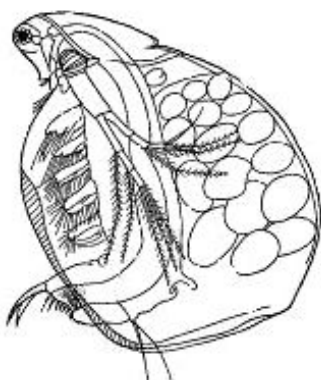

Рис. 42. *Simocephalus vetulus* [4]

***Simocephalus vetulus* (O. F. Müller, 1776)**

Поширення. Повсюдно, крім Австралії. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Один із найпоширеніших видів. Населяє узбережжя озер, водосховища, ставки та канали. Трапляється також у торф'яних та солонуватих водах. Виявлений в озерах Пісочному, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, її забарвлення змінюється від темно-зеленого до коричневого, зі слабкою ретикуляцією у вигляді продовгуватих комірок (рис. 42). Довжина самки 1,8–3,0; самця – 1,1–1,5 мм. Евритермний. У дрібних водоймах поліциклічний, у великих – моноциклічний. Трапляється у водоймах із ранньої весни до пізньої осені. Плодючість – до 35 яєць; α - β -мезосапроб [4; 5].

Родина *Pyocryptidae* Smirnov, 1992

***Pyocryptus agilis* Kurz, 1878**

Поширення. Північна та Східна Європа. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Мешканець мулистого дна дрібних водойм та річок з повільною течією. Виявлений в озерах Перемуті та Чорному Великому.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Черепашка прозора, жовтувата. Довжина самки 0,8–1,0 мм; самця – 0,6 мм. Плодючість – до шести яєць. Трапляється у водоймах впродовж усього року. Самці й епіфіальні самки з'являються в другій половині літа [4].

***Pyocryptus sordidus* (Liévin, 1848)**

Поширення. Поширений в усьому світі. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець мулистих ґрунтів озер, заплавних водойм, водосховищ. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Черепашка червонувата, з грубою ретикуляцією та концентричними лініями. Довжина самки 0,9–1,0; самця – 0,4–0,65 мм. Плодючість – до чотирьох яєць. Трапляється впродовж усього року. Самці та яйця спокою розвиваються в другій половині літа; β -мезосапроб [4; 5].

Родина *Leptodoridae* Lilljeborg, 1861

***Leptodora kindtii* (Focke, 1844)**

Поширення. Північна півкуля. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Мешканець відкритої частини озер, водосховищ, рідше – ставків. Трапляється в кислих та солонуватих водах. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло прозоре, безбарвне. Голова чітко відмежована від тіла, дуже довга, у передній частині з великим оком. Черевний відділ також довгий, наприкінці з великими каудальними кігтями. Черепашка відсутня. Довжина самки 2,0–10,0; самця – приблизно 7,0 мм (рис. 43). Хижак. Моноциклічний. Із яєць спокою вилуплюються личинки метанаупліуси; β - α -мезосапроб [4; 5].

Рис. 43. *Leptodora kindtii* [4]

Родина Macrothricidae Norman & Brady, 1867

***Drepanothrix dentata* (Euren, 1861)**

Поширення. Європа, Північна Америка. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець дна узбереж великих водойм. Виявлений в оз. Перемуті.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Черепашка сіра або жовтувата з грубою ретикуляцією. Довжина самки 0,6–0,8; самця – 0,46–0,52 мм. Трапляється впродовж усього року. Моноциклічний. Самці й епіфіальні самки розвиваються на початку осені. Олігосапроб [4; 5].

***Lathonura rectirostris* (O. F. Müller, 1776)**

Поширення. Європа, Китай, Північна Африка, Північна Америка, територія України.

Місця знаходження. Мешканець дна калюж, узбереж річок та озер. Трапляється в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Стулки овальні, вищі в задній частині. На черевному краї попереду розміщені ланцетоподібні щетинки, позаду – дрібні. Рострум дуже короткий, тупий. Голова з присоскою, погано відокремлена від тулуба. Довжина самки 1,0–1,16; самця – 0,5–0,75 мм (рис. 44). На півдні трапляється впродовж усього року, в північних широтах узимку не розвивається. Олігосапроб [4; 5].

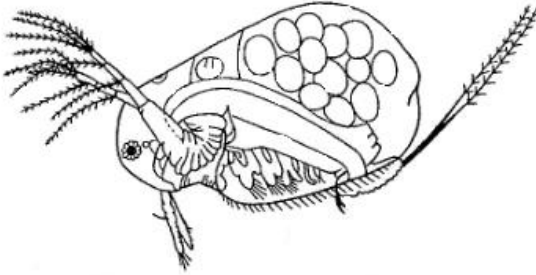

Рис. 44. *Lathonura rectirostris* [4]

***Macrothrix laticornis* (Jurine, 1820)**

Поширення. Поширений у всьому світі, крім Австралії. Зареєстрований на території України.

Місця знаходження. Мешканець мулистого дна великих річок та заплавних водойм. Виявлений в озерах Пулемецькому та Острів'янському.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Черепашка сірувата, з ретикуляцією. Довжина самки 0,6–0,7; самця – 0,4 мм. Моноциклічний. Самці та епіфіальні самки розвиваються в другій половині літа; β -мезосапроб [4; 5].

Родина Polyphemidae Baird, 1845

***Polyphemus pediculus* (Linne, 1761)**

Поширення. Європа, Китай, Північна Америка. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Трапляється в різних водоймах, переважно в узбережній зоні, іноді в пелагіалі. Виявлений в озерах Пісочному, Чорному Великому, Кримному, Світязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло прозоре, сірувато-жовтого забарвлення. Довжина самки 1,2–1,8; самця – 0,9–0,95 мм (рис. 45). Характерна велика голова з напівсферичним комплексним оком. Найбільшої чисельності сягає в першій половині літа. На півночі

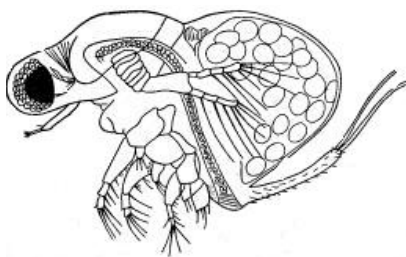

Рис. 45. *Polyphemus pediculus* [4]

моноциклічний, у середніх широтах – дициклічний. Лімнічний хижак. Олігосапроб [4; 5].

Родина Sididae Baird, 1850

***Diaphanosoma brachyurum* (Liévin, 1848)**

Поширення. Європа, Китай, Японія, Північна Африка, Північна та Південна Америка. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Мешкає у водосховищах, великих та дрібних водоймах, ставках. Звичайна масова форма кислих та солонуватих водойм. Населяє поверхневі шари, трапляється і у відкритій частині водойм, і в заростях. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Люцимері, Кримному, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луках.

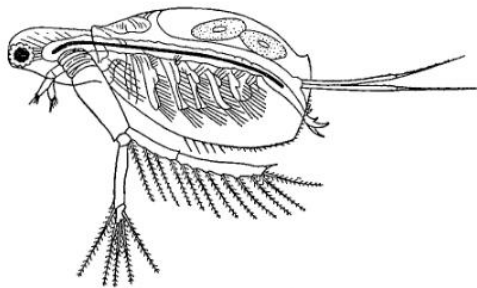

Рис. 46. *Diaphanosoma brachyurum* [4]

Чисельність. Масова форма на території Шацького поозер'я.

Особливості біології. Черепашка прозора, майже безбарвна. Довжина самки 0,8–1,2; самця – 0,75–0,8 мм (рис. 46). Теплолюбний. Моноциклічний. У планктоні з'являється при температурі води 12 °С. Масового розвитку сягає влітку. Плодючість – до восьми яєць. Самці та епіфіціальні самки трапляються при охолодженні води до 17–16 °С, α - β -мезосапроб [4; 5].

Sida crystallina (O. F. Müller, 1776)

Поширення. Поширений у всьому світі, крім Закавказзя та Середньої Азії. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешканець водосховищ та озер, незабруднених ставків. Зазвичай живе серед водяної рослинності, надаючи перевагу заростям рдесту та рослинам із плаваючим листям. Іноді трапляється в пелагіалі. Частіше реєструється у водоймах із низьким рН, ніж із високим. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Чорному Великому, Світязі, Пулемецькому, Острів'янському, Луки.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Стулки прозорі, деколи жовтуваті. Довжина самки 1,8–4; самця – 1,3–2,2 мм. Моноциклічний. З'являється в планктоні в травні. Максимальне число яєць – 75. Самці й епіфіціальні самки розвиваються в другій половині осені. Олігосапроб [4; 5].

Клас Максиподи – Maxillopoda Dahl, 1956

Характерні риси класу – редукція кількості сегментів черевця та відсутність на них кінцівок. Голова складається з п'яти сегментів, груди – із шести, черевце – із чотирьох. У водоймах Шацького поозер'я до класу Максиподи *Maxillopoda* підкласу Веслоногі *Copepoda* належать 33 види із трьох рядів.

Підклас Веслоногі ракоподібні – Copepoda Milne-Edwards, 1840

Ряд Циклоподібні – Cyclopoidea Burmeister, 1834

Родина Циклопи – Cyclopidae Dana, 1846

Acanthocyclops americanus (Marsh, 1893)

Поширення. Неарктика, західна частина Палеарктики. Дуже поширений у водоймах Центральної України, виявлений у Дніпрі, Прип'яті, Південному Бузі, Дунаї та їхніх притоках.

Місця знаходження. Заселяє узбережжя або товщу води великих відкритих водойм: заплавних озер, річок, ставків, трапляється також у пересихаючих водоймах. Найевригалінніший серед усіх прісноводних циклопів нашої фауни. Може витримувати солоність води до 18 ‰. Виявлений в озерах Перемуті, Чорному Великому, Люцимері.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Середні за розмірами напівпрозорі білуваті циклопи, іноді з блакитним відтінком, тіло досить струнке. Загальна довжина самок 980–1610 μ . Трапляються переважно в теплу пору року – від початку березня до кінця вересня, а зрілі самки – зазвичай улітку, хоча можуть появлятися і взимку. Дициклічний і поліциклічний (за тепліших умов) вид. Загальна тривалість індивідуального розвитку при температурі 18–22 °С становить 15–24 дні. Хижак із широким спектром живлення: поїдає кладоцер, веслоногих, личинок комарів, олігохет, коловерток та інших найпростіших. Добре пристосований до евтрофних умов водойми [8].

Acanthocyclops (Megacyclops) gigas (Claus, 1857)

Поширення. Здебільшого північні райони Палеарктики й Неарктики. В Україні вид знаходили на Поліссі, в Лісостепу, Степу, зокрема в Чорноморському заповіднику, у пониззі Дунаю, у гирлі Пруту тощо.

Місця знаходження. Заселяє лише узбережні та придонні частини заплавлених озер, боліт, ставків, струмків, мешкає також у пересихаючих водоймах, джерелах. Надає перевагу заростям макрофітів, де може утворювати велику чисельність. Зафіксований на глибині 200 м та в горах на висоті 4000 м н. р. м. Прісноводний циклоп може витримувати солоність до 11 ‰. Межі рН води, у якій траплявся вид, становлять 5,2–8,2. Виявлений в озері Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Найбільший циклоп у Шацькому поозер'ї, має жовтувато-коричневий колір. Загальна довжина самок 2650–3210 мкм. Яйцеві мішки довгі, відносно неправильної форми, витягнуті вздовж абдомена, кожний із яких містить близько 100 яєць. Активне яйценосіння протікає від початку танення льоду. Має чітко виявлену сезонність. Холодноводно-стенотермний. Моноциклічний. Хижак із широким спектром живлення: малощетинкові черви, планарії, кладоцери, веслоногі, раки, коловертки, личинки комарів, іноді личинки риб. Рачок – проміжний хазяїн деяких нематод, цестод. У яйцях циклопа паразитують евгленіди. β - α -мезосапроб [5; 8].

Acanthocyclops (Megacyclops) viridis (Jurine, 1820)

Поширення. Поширений в усьому світі. Один із найпоширеніших циклопів фауни України, трапляється у більшості відкритих водойм усіх природно-географічних зон, у т. ч. Полісся, Степу, Гірського Криму, Карпат.

Місця знаходження. Еврибіонт. Трапляється у великих і малих ріках, їх заплавлених озерах, болотах високих терас, відмічений у ставках, струмках та пересихаючих водоймах, криницях, джерелах, печерах. Населяє лише узбережні та придонні частини водойм, надає перевагу заростям макрофітів або нитчастих водоростей. Трапляється в пелагіалі при підвищеній солоності – 6–20 ‰. Пристосований до астатичних умов. Зареєстрований на значних глибинах та в горах на висоті 4500 м н. р. м. Мало-чутливий до низького вмісту кисню у воді, витримує рН середовища в межах 4,6–9,8. Надає перевагу хлоридним β -мезогалінним водоймам. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті.

Чисельність. Масовий вид Шацького поозер'я.

Особливості біології. Кремезний циклоп зеленувато-сірого кольору з масивним цефалотораксом і коротким абдоменом (рис. 47). Загальна довжина самок 1470–2700 мкм. Евритермний. Поліциклічний. Розвиток в індивідуальній та масових культурах при 20 °С триває, відповідно, 20 і 40 днів, що пояснюють різними умовами живлення. Яйцеві мішки великі, видовжено-овальні, характерно відходять під значним кутом, із досить мінливою кількістю яєць (15–90) незалежно від розмірів і умов живлення самки. Спектр живлення широкий: малощетинкові черви, планарії, кладоцери, веслоногі, раки, коловертки, личинки комарів, іноді личинки риб, водорості. Проміжний хазяїн деяких нематод, цестод. У яйцях, порожнині тіла личинок та кишківнику циклопа паразитують евгленіди. β - α -мезосапроб [5; 8].

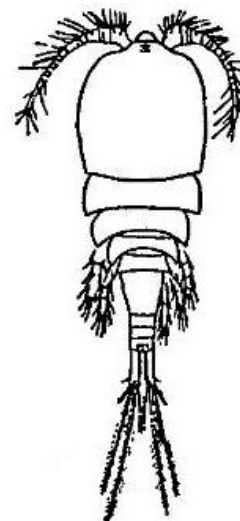

Рис. 47. *Acanthocyclops (Megacyclops) viridis* [8]

Acanthocyclops capillatus (Sars, 1863)

Поширення. Північні частини Неарктики та Західної Палеарктики, можливо, Східна Палеарктика. В Україні трапляється на Поліссі та пониззі Дністра.

Місця знаходження. Убіквіст. Населяє лише узбережні та придонні частини великих водойм, найчастіше зарості макрофітів. Також трапляється в невеликих водоймах (калюжах), інколи – в пересихаючих, на мулистому дні. Прісноводний вид. Пристосований до водойм із низьким значенням рН (<7,0). Виявлений в озерах Люцимері, Пулемцькому, Світязі, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Великий жовтуватий циклоп, іноді з коричневим відтінком. Загальна довжина самок 1550–2550 мкм. Сім'яприймач складається з масивної передньої і трохи відтягнутої вниз та вузької задньої частин, тонкі й видовжені яйцеві мішки розходяться від абдомена в боки; містять по 12–20 яєць кожний. Холодноводний стенотерм. Моноциклічний. Для нього властивий особливий розвиток у зимовий період. Розмноження обмежене травнем і червнем [8].

Cyclops furcifer furcifer Claus, 1857

Поширення. Палеарктика, в Україні – водойми Лісостепу та Полісся, Чорноморського заповідника, притоки Нижнього Дунаю.

Місця знаходження. Виявлений переважно в невеликих пересихаючих водоймах – калюжах, придорожних канавах, ямах, може траплятися й у більших, проте в таких, які частково пересихають. Прісноводний вид, однак здатний витримувати значно підвищену солоність. Зареєстрований у водоймах із рН у межах 6,6–8,2. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Циклопи мають кремезну передню частину тіла та струнку задню. Вони найчастіше жовтого або помаранчевого кольору, іноді з червонуватим відтінком. Загальна довжина самки становить 1600–2100 μ . Вид евритермний зі схильністю до холодних вод. Моноциклічний. Пересихання організм переживає на IV–V копеодитних стадіях у стані спокою. Зазвичай поверхня тіла весняних особин укрита товстим шаром епібіонтів рослинного та тваринного походження – водоростями й найпростішими. Проміжний хазяїн деяких цестод і нематод; α - β -мезосапроб [5; 8].

Cyclops insignis Claus, 1857

Поширення. Північні й помірні зони Палеарктики. В Україні трапляється на Поліссі, у Центральному Лісостепу, Степу, у пониззі Дунаю.

Місця знаходження. Населяє різноманітні водойми – від великих річок і їх заплавних озер до евтрофних ставків, дрібних калюж, які пересихають. Живе в узбережній та придонній частинах водойм. Надає перевагу бенталі, а в стаціональному аспекті – макрофітам або їх решткам. Стійкий до дефіциту кисню, трапляється у водоймах при низьких значеннях рН.

Чисельність. Трапляється в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті.

Особливості біології. Великий циклоп із відносно струнким цефалотораксом та абдоменом і дуже видовженою фуркою світло-коричневого або бурого, іноді зеленкуватого чи сіро-жовтого кольору. Довжина самки 2500–2810 μ . Сім'яприймач із дуже розвинутою широкою передньою частиною і малою задньою, округлі яйцеві мішки містять до 72 яєць. Холодноводний стенотерм. Моноциклічний. Трапляється в зимовий та весняний періоди року при 0–8 °С. Активно розмножується від кінця січня–лютого до початку квітня. Проміжний хазяїн цестод; α - β -мезосапроб [5; 8].

Cyclops kolensis Lilljeborg, 1901

Поширення. Частина північної Палеарктики на схід від Північно-німецької низовини та Скандинавії, західний край Північної Палеарктики. В Україні виявлений у заплавах Дніпра.

Місця знаходження. Пелагіаль великих озероподібних водойм. Трапляється в озерах різної трофності. Може витримувати солоність води до 7,8 ‰ та розвивається в озерах, насичених йонами кальцію. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Кремезні циклопи з напівпрозорим тілом мають блакитно-сіре забарвлення (іноді із сірувато-жовтуватим відтінком (рис. 48)). Загальна довжина особин, виявлених в Україні – 1500–1740 μ . Холодноводний стенотерм. Моноциклічний вид зі статевим циклом навесні або восени. Сім'яприймач характерної для роду округлої форми, середні за розміром яйцеві мішки містять 15–32 яєць кожний. У теплий період року впадає в стан спокою. Головний проміжний хазяїн деяких цестод і нематод [8].

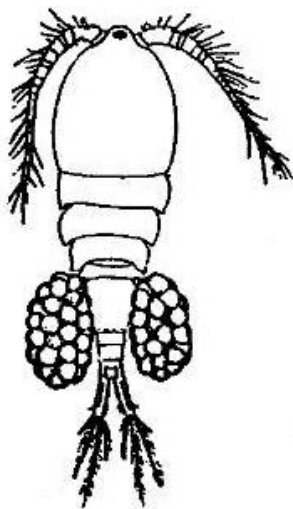

Рис. 48. *Cyclops kolensis* [8]

Cyclops scutifer Sars, 1863

Поширення. Північна частина Голарктики між 60° і 77° пн. ш. В Україні зареєстрований у Шацьких озерах.

Місця знаходження. Заселяє пелагіаль оліготрофних, зрідка мезотрофних озер низинних і гірських місцевостей. Типово прісноводний вид, поширений при рН води <5,5–7,6 і солоності – 11,8 ‰. Виявлений в озерах Пісочному, Світязі.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Стрункий напівпрозорий циклоп із блакитним або зеленкуватим відтінком. Цефалоторакс порівняно з абдоменом помітно укорочений. Сім'яприймач овальних обрисів, великі сперматофори прикріплюються приблизно під кутом 45° до повздовжньої осі генітального сегмента. Яйцеві мішки малі й містять 3–24 яйця кожний. Холодноводний стенотерм. Моноцикліч-

ний. У відносно помірному кліматі простежується дициклічність. Здійснює інтенсивні добові вертикальні міграції. Живиться безпанцирними коловертками й найпростішими, частково наупліусами. Наупліуси та копеподити рачка живляться здебільшого одноклітинними водоростями. Проміжний хазяїн цестод, нематод, на рачку паразитують евгленоїди [5; 8].

***Cyclops strenuus strenuus* Fischer, 1851**

Поширення. Палеарктика, Неарктика. Звичайний для української фауни вид, який трапляється в усіх природно-географічних зонах країни.

Місця знаходження. Поширений переважно в планктоні малих водойм, які найчастіше пересихають. Іноді населяє ставки, озера, виявлений у підземних водах, джерелах, печерах, криницях, водоймах пустель. У великих водоймах трапляється на узбережних частинах, заростях макрофітів. Улітку може входити до складу мікрозообентосу. Витримує солоність до 7,0 ‰ та рН – 4,6–8,9, малочутливий до забруднення та низького вмісту кисню. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Люцимері.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Кремезний циклоп із жовтим, помаранчевим, бурим забарвленням тіла із чорними або сірими яйцевими мішками в самок. Загальна довжина самки становить 1600–2100 мк. Дициклічний. В активному стані перебуває навесні, восени, узимку, інколи влітку. Розвиток при 22 °С триває 20–27 днів. Можна вважати евритермним видом. Це хижак із широким спектром харчування, хоча рачки цього підвиду живляться зазвичай представниками фітопланктону. Він слугує проміжним хазяїном гельмінтів, на рачку паразитують евгленоїди; β - α -мезосапроб [5; 8].

***Cyclops vicinus vicinus* Uljanin, 1875**

Поширення. Палеарктика, Західна Неарктика, Південно-Східна Азія. Трапляється в усіх природно-географічних зонах України, найчастіше – у її південних районах.

Місця знаходження. Заселяє зазвичай пелагіаль великих непересихаючих евтрофних водойм: рік, озер, великих ставків. Іноді в посушливих районах трапляється в малих водоймах: джерелах, криницях, пересихаючих водоймах. Характерний для озероподібних і гірських водойм. Евригалінний, здатний витримувати солоність до 15,7 ‰, трапляється у водоймах із рН у межах 5,5–9,1, є невибагливим до умов зовнішнього середовища. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті, Люцимері.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Стрункий сірувато-білий циклоп із жовтувато-зеленим забарвленням тіла. Загальна довжина самки українських популяцій 1210–2476 мк. Дициклічний та холодноводно-стенотермний гідробіонт, хоча може бути поліциклічним евритермним. Улітку перебуває в стані спокою, однак здатний бути й активним. Розвиток при 20 °С триває 24 доби. Хижак із широким спектром харчування, рачки можуть поїдати детрит і перетравлювати бактерій, які є в ньому. Проміжний хазяїн цестод, нематод, на рачку паразитують евгленоїди; β -мезосапроб [5; 8].

***Diacyclops bicuspidatus bicuspidatus* (Claus, 1857)**

Поширення. Голарктика. Звичайний для української фауни вид, ареал якого охоплює територію від Полісся до причорноморських та приазовських степів. Трапляється в Карпатах, Криму, Дніпровсько-Бузькому лимані, дельті Дунаю.

Місця знаходження. Еврибіонт, надає перевагу астатичним водоймам. Населяє зазвичай невеликі, частково пересихаючі водойми, також річки та їх заплави, ставки, калюжі, інтерстиціальні водойми, болота, криниці. Локалізується на узбережній та придонній частині водойм переважно серед макрофітів або в їх рештках, утворює великі скупчення над мулистим дном. Прісноводний вид. Евригалінний, межі коливань солоності, де траплявся вид, становлять 1,4–32 ‰. Виявлений у водоймах із діапазоном рН 4,1–8,6. Може жити під льодом за повної відсутності вільного кисню. Трапляється в оз. Чорному Великому.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Циклоп має середні розміри, стрункий, безбарвний або з білувато-жовтим відтінком, з еліпсоподібним цефалотораксом та довгим абдоменом. Усе тіло або окремі частини вкриті маленькими ямками-крапками. Довжина самки 950–1410 мк. Поліциклічний. Евритермний. Найбільша активність розмноження простежується в лютому–квітні, яйценосні самки виявлені при температурах не вище 10–12 °С. Статевозрілих особин знаходили від червня до вересня при 23–24 °С.

Яйцеві мішки довгі, містять не менше 17–18 яєць кожний. Циклоп зазвичай рослиноїдний, у лабораторних умовах успішно розвивається на інфузоріях, гетеротрофних джгутиконосцях. Проміжний хазяїн цестод, нематод, на рачку паразитують евгленіди [5; 8].

***Diacyclops bisetosus* (Rehberg, 1880)**

Поширення. Голарктика. Трапляється у різних природно-географічних зонах України: Полісся, Лісостеп, Степ, Карпати, Крим.

Місця знаходження. Населяє зазвичай малі пересихаючі водойми, інколи ріки, стави, озера, криниці, печери. Евригалінний, витримує солоність до 58 ‰, виявлений за рН води 4,0–9,6. Трапляється в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Стрункий, середній за розмірами білувато-сірий циклоп, часто з помаранчевими включеннями. Довжина самок 800–1350 мк. Дуже великі сперматофори прикріплюються майже паралельно вздовж генітального сегмента й виходять за його межі, яйцеві мішки великі, овальні, містять у середньому 10–20 яєць кожний. Дициклічний із періодами розмноження навесні й восени. Може бути також моно- і поліциклічним. Споживає рослинну їжу: діатомові, протококові й інші водорості. Проміжний хазяїн нематод. На рачку паразитують евгленіди [5; 8].

***Ectocyclops phaleratus* (Koch, 1838)**

Поширення. Переважно помірні райони Північної та Південної півкуль, дуже рідкісний у тропічних зонах. В Україні досить звичайний вид, поширений на Поліссі, у Лісостепу, Степу, Карпатах, Криму, річкових басейнах Дністра, Дніпра, Дунаю, Сіверського Дінця.

Місця знаходження. Трапляється в заростях водяних рослин, зрідка – у мулистих відкладах переважно верхових і низинних боліт, зокрема таких, які пересихають, також у річках, ставках, заплавах озер, криницях, джерелах. Типово прісноводний вид, може витримувати солоність до 2,5 ‰, зафіксований при рН води 5,8–8,6. Населяє багаті на кисень води. Виявлений в озерах Пісочному, Луках.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Кремезний, середній за розмірами циклоп темного, бурого або фіолетового забарвлення, інколи з металевим відтінком та кінцівками блакитного кольору. Сплющене в дорсо-вентральному напрямі тіло має типову гарпактикоїдну форму. Довжина самок 820–1200 мк. Яйцеві мішки із заокругленими кінцями містять 6–15 яєць кожний. Теплолюбний вид. Дициклічний із періодами розмноження навесні і влітку. Рослиноїдний, може бути хижаком. Проміжний хазяїн цестод. На рачку паразитують евгленіди, α - β -мезосапроб [5; 8].

***Eucyclops denticulatus* (Graeber, 1903)**

Поширення. Палеарктика та окремі райони Південно-Східної Азії. В Україні трапляється в Дніпрі, Південному Бузі, Дніпровсько-Бузькому лимані, Сіверському Дінці, пониззі Дунаю та інших небасейнових водоймах деяких областей.

Місця знаходження. Трапляється в узбережній і придонній частині великих водойм: заплави річок, озер, ставків; також виявлений у болотах. Типово прісноводний вид. Живе у водах, добре насичених киснем, при рН 4,6–8,2. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Циклоп кремезний, середніх розмірів, довжина самок 960–1200 мк. Сім'я-приймач із дуже розширеною передньою частиною, яйцеві мішки помірних розмірів, у кожному 21–29 яєць. Евритермний, проте надає перевагу теплим водам. Розмноження починається при підвищенні температури до 7 °С (квітень) і триває впродовж усього літа. Живиться діатомовими й нитчастими водоростями. Проміжний хазяїн цестод та нематод, у яйцях та наупліусах паразитує евгленідида [8].

***Eucyclops macruroides* (Lilljeborg, 1901)**

Поширення. Палеарктика, Орієнтальне та частина Ефіопського царства. В Україні зареєстрований в усіх природно-географічних зонах та великих річкових басейнах, зокрема в різних водоймах Дніпра, пониззях Дунаю, Дністра та їхніх притоках і передгір'ях Криму.

Місця знаходження. Трапляється на узбережжі та придонній частині великих озер, розміщених на заплаві чи вищих терасах річок, часто – у ставках, інколи – у малих річках, невеликих стоячих

водоймах, криницях, джерелах, інтерстиціалі, у пересихаючих водоймах. Надає перевагу заростям макрофітів, трапляється до висоти 4000 н. р. м. і опускається на глибину 90 м. Типово прісноводний вид, може населяти підсолені лимани. Виявлений при рН 5,2–9,8; оксифільний вид. Трапляється в озерах Чорному Великому, Пісочному.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Циклоп стрункий з овальним цефалотораксом і тонким абдоменом. Загальна довжина самки 1100–1350 μ . Сім'яприймач має метеликоподібну форму. Евритермний. Поліциклічний. Максимальна активність розмноження настає в середині квітня за 9–11 °С. Живиться діатомовими й нитчастими водоростями, добре розвивається на інфузоріях. Тваринні рештки в його кишківнику становлять майже 8 %. Проміжний хазяїн цестод, у нього відомі паразитичні євгленіди. Олігосапроб [5; 8].

Eucyclops macrurus (Sars, 1863)

Поширення. Голарктика. В Україні виявлений у різних природно-географічних зонах – від Полісся до Степу та в більшості водних басейнів: у Дніпрі з притоками, Південному Бузі, Дніпровсько-Бузькому лимані, пониззі Дунаю, Дністрі, у гірських водоймах Криму та у водоймах степової і поліської частин України.

Місця знаходження. Заселяє великі водойми: заплавні озера, спокійні затоки великих річок, великі ставки, інколи – неглибокі водойми. Трапляється в узбережній і придонній частині водойм, найчастіше – серед заростей макрофітів. Великі скупчення утворює на глибинах і віддалених від берега місцях. Типово прісноводний вид, може витримувати підвищену солоність; зареєстрований при рН води в межах 5,4–9,2. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті, Свіязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Циклоп стрункий, загальна довжина самки 1100–1300 μ . Сім'яприймач має метеликоподібну форму. Яйцеві мішки з товстою оболонкою, із загостреними кінцями, у кожному з них 12–15 яєць. Поліциклічний. Трапляється впродовж року, активніше розвивається влітку, взимку самки не мають яйцевих мішків. Діатомові та зелені водорості – основа раціону, добре розвивається на інфузоріях. Проміжний хазяїн цестод, нематод, у ньому паразитують євгленіди, α - β -мезосапроб [5; 8].

Eucyclops serrulatus (Fischer, 1851)

Поширення. Поширений в усьому світі, крім Антарктиди. Звичайний циклоп української фауни.

Місця знаходження. Убіквіст. Трапляється в усіх річках та їх заплавах, в озерах, болотах, ставах, криницях, джерелах, струмках, пересихаючих водоймах, печерах, інтерстиціалі. Населяє узбережну та придонну частину водойм, де трапляється на глибині до 95 м. Надає перевагу заростям макрофітів. Може жити у воді з рН у межах 3,5–9,8 та солоністю – не менше 10 ‰. Здатний витримувати майже повну відсутність вільного кисню у воді. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Пулемецькому, Перемуті, Острів'янському.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Стрункий циклоп буруватого кольору, інколи із червоним або жовтувато-зеленим відтінком. Загальна довжина самки 800–1340 μ (рис. 49). Сім'яприймач складається з двох масивних верхніх лопатей та коротших нижніх. Яйцеві мішки з товстою оболонкою, із загостреними кінцями, містять 7–15, інколи – до 20 яєць кожний. Поліциклічний. Розвиток при 22 °С триває 20–27 днів. Живиться діатомовими й нитчастими водоростями, джгутиконосцями, інфузоріями, олігохетами, нематодами, гіллястовусими рачками, личинками веслоногих, планаріями, детритними та мулистими часточками. Проміжний хазяїн багатьох видів цестод, нематод та інших організмів. Має також багато видів паразитичних євгленід, β - α -мезосапроб [5; 8].

Рис. 49. *Eucyclops serrulatus* [8]

Eucyclops speratus (Lilljeborg, 1901)

Поширення. Поширений в усьому світі. В Україні трапляється в пониззі Дніпра й Дунаю, Сіверському Дінці, притоках Дністра.

Місця знаходження. Це типово прісноводний циклоп. Заселяє різноманітні водойми: русла та заплави великих річок, дрібні річки й струмки, іноді трапляється в ставах, криницях, джерелах,

пересихаючих водоймах, однак надає перевагу постійним. Заселяє узбережну та придонну частину водойм, трапляється здебільшого в заростях макрофітів. Витримує рН в межах 3,6–9,0, а солоність – до 7,2 ‰, переважає у водоймах, багатих на йони кальцію. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Циклоп стрункий, загальна довжина самки 1100–1400 м. Евритерм. Поліциклічний. Активний упродовж року. Загалом живиться рослинною їжею, тваринна становить незначну частину раціону. У лабораторних умовах успішно розвивається на інфузоріях та гетеротрофних джгутиконосцях. Проміжний хазяїн цестод, у ньому паразитують деякі евгленоїди. Олігосапроб [5; 8].

Macrocyclops albidus (Jurine, 1820)

Поширення. Поширений в усьому світі, за винятком Антарктиди. В Україні один із найпоширеніших циклопів, відомий майже в усіх річкових басейнах та природно-географічних зонах.

Місця знаходження. Евритоп. Заселяє різноманітні водойми: озера, ріки, ставки, струмки тощо, трапляється також в болотах, криницях, джерелах, печерах, інтерстиціалі. Населяє узбережну та придонну частину водойм, виявлений у заростях макрофітів, часто – у скупченнях нитчастих водоростей, хоча іноді фіксується на кам'янистому дні або на чистому піску. Може опускатися до глибини 60 м. Типово прісноводний вид. Живе в підкислених і підлужнених водах, виявляє ознаки евригалінності. Здатний витримувати майже повну відсутність вільного кисню. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Циклоп напівпрозорий із широким заокругленим цефалотораксом. Загальна довжина самки 1200–2100 м. Сім'яприймач із масивною передньою частиною та короткою задньою. Довгі сперматофори прилягають один до одного вздовж генітального сегмента, яйцеві мішки мають 25–50 яєць у кожному, відходять від абдомена під значним, навіть прямим кутом. Дициклічний і поліциклічний. Розвиток при 22 °С триває 20–27 днів. Хижак. Живиться дрібними кладоцерами, личинками копепод, планаріями, олігохетами, коловертками, личинками комарів та тендіпедид. Проміжний хазяїн багатьох гельмінтів, нематод. У ньому паразитують багато видів евгленоїд; β -мезосапроб [5; 8].

Macrocyclops distinctus (Richard, 1887)

Поширення. Поширений в усьому світі. В Україні зареєстрований на Поліссі, у Київській, Черкаській, Полтавській областях.

Місця знаходження. Заселяє узбережні частини великих водойм, а також калюжі, низинні болота, заводи струмків, пересихаючі водойми. Межі рН води, де живе вид, становлять 5,5–8,4. Трапляється в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Великий напівпрозорий циклоп. Загальна довжина самки 1800–2200 м. Очевидно, евритермний вид. Має або широкий спектр живлення, або харчується відмерлими дрібними тваринами й детритом. Імовірно, є проміжним хазяїном цестод і нематод, у ньому паразитують евгленоїди. Олігосапроб [5; 8].

Macrocyclops fuscus (Jurine, 1820)

Поширення. Палеарктика, Неарктика, Центральна і Південна Америка. Є в усіх великих річкових басейнах України: Дніпрі, Сіверському Донці, Південному Бузі, Дністрі, Дунаї та ін. Знайдений на Поліссі, у Карпатах, гірській частині Криму.

Місця знаходження. Заселяє здебільшого узбережні частини річок та озер, трапляється також у ставках, струмках, болотах, інколи в калюжах, криницях, джерелах. Прісноводний вид, може існувати в солонуватих водах. В озерах виявлений на глибині 50 м. Може жити у воді з рН у межах 3,5–8,1. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Циклоп переважно темно-синього або зеленуватого відтінків із вузьким цефалотораксом. Загальна довжина самки 1950–2440 м. Сім'яприймач із масивною мішкоподібною задньою частиною, розділеною повздовжньою борозною надвоє. Яйцеві мішки великі, овально видовжені, щільно прилягають до абдомена й містять велику кількість яєць, лише інколи до двох десятків. Циклоп трапляється поодинокі, дуже рідко – масово. Евритермний, однак віддає перевагу

холодним водам. Хижак. Живиться дрібними кладоцерами, копеподами й діаптомусами, планаріями, олігохетами, коловертками, личинками комарів. Одноклітинні водорості організмом не засвоюються. Проміжний хазяїн багатьох гельмінтів, нематод, у його яйцях і наупліусах паразитують євгленіди, β - α -мезосапроб [5; 8].

***Mesocyclops leuckarti* (Claus, 1857)**

Поширення. Космополіт. Не зареєстрований лише в Антарктиді. Один із найзвичайніших циклопів фауни, виявлений у різних природно-географічних зонах України. Не зафіксований на Кримському півострові.

Місця знаходження. Заселяє ріки, ставки, заплавні озера, болота, іноді струмки, пересихаючі водойми або калюжі, може випадково трапитися в печерах, криницях, джерелах. Живе в пелагіалі й на узбережжях водойм, надає перевагу заростям водяних макрофітів. Прісноводний циклоп, може витримувати підвищену солоність. Трапляється при значеннях рН у межах – 5,5–9,8. Типовий для евтрофних водойм. Виявлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Перемуті, Люцимері, Світязі.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Стрункий або трохи кремезний безбарвний або жовтуватий циклоп із овальним цефалотораксом. Загальна довжина самок 880–1240 μ . Сім'яприймач із дуже розвинутою мішкоподібною задньою частиною, яйцеві мішки найчастіше овальної форми, іноді досить видовжені, містять 16–30 яєць кожний. Поліциклічний. Масово розмножується в травні. Тепловодний стеноترم. Витримує підвищені температури до 38 °С. При 20 °С тривалість розвитку становить 14–26 днів. Основна пожива – синьо-зелені водорості, інфузорії. Хижак; у раціон входять інші ракоподібні, коловертки, бактерії, також споживає детрит. Проміжний хазяїн деяких нематод, цестод, гнатоном. У яйцях, порожнині тіла личинок, кишківнику циклопа паразитують євгленіди. Олігосапроб [5; 8].

***Metacyclops gracilis* (Lilljeborg, 1853)**

Поширення. Трапляється в помірних і південних широтах. В Україні рачок виявлений у різних природно-географічних зонах: північних поліських районах, східній частині Лісостепу, пониззях Дунаю і Дніпра, у Дніпровсько-Бузькому лимані, у степовій та гірській частинах Криму.

Місця знаходження. Надає перевагу водоймам із багатою водяною рослинністю, населяє заплавні озера, ставки – великі й малі, також астатичні водойми. Не належить до типово пелагічних видів і не прив'язаний до дна, а локалізується в товщі води серед заростей макрофітів. Може витримувати підвищену солоність, трапляється при значеннях рН 6,0–7,5. Виявлений в озерах Пулемецькому, Острів'янському, Світязі, Луках.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Дуже стрункий циклоп із видовженим тонким тілом бурувато-рожевого кольору. Загальна довжина самок 680–800 μ . Сім'яприймач молотоподібний із дуже розвинутою поздовжньо-овальною нижньою частиною та двома короткими латеральними лопатями верхньої частини. Невеликі округлі яйцеві мішки містять п'ять–вісім яєць кожний. Моноциклічний або дициклічний. Тепловодний стеноترم. Для циклопа властива раптова поява або зникнення впродовж одного вегетаційного періоду. Проміжний хазяїн деяких цестод; β - α -мезосапроб [5; 8].

***Microcyclops varicans* (Sars, 1863)**

Поширення. Космополіт. Населяє теплі й помірні зони. В Україні рачок трапляється в різних регіонах – від Полісся до південної зони, від дельти Дунаю до східних районів та Степового Криму.

Місця знаходження. Надає перевагу заплавному озерам великих чи малих річок, ставкам із заростями макрофітів, інколи трапляється в болотах та калюжах, астатичних водоймах. Населяє узбережні та придонні частини водойм, найчастіше із заростями макрофітів, переважно м'яких, густих, із щільними скупченнями листків і стебел. Мешканець зелених сфагнових мохів. Може витримувати підвищену солоність, найчастіше живе при 5,6 ‰, трапляється при значеннях рН у межах 7,2–8,6. Здатний тривалий термін жити в анаеробних умовах. Виявлений в озерах Пулемецькому, Світязі, Острів'янському, Луках.

Чисельність. Рачок рідкісний і трапляється поодинокі.

Особливості біології. Жовтувато-сірий циклоп із трохи кремезними обрисами. Загальна довжина самок 700–940 μ . Сім'яприймач мінливої форми, складається з масивної верхньої частини і

значно вужчої та короткої нижньої. Яйцеві мішки великі, видовжені, помітно розходяться, містять значну кількість яєць. Очевидно, дициклічний. Тепловодний стенотерм. Рослиноїдний циклоп споживає зелені й діатомові водорості. Може бути поліфагом. Крім водоростей, споживає найпростіших, дрібних коловерток, детрит. Проміжний хазяїн деяких цестод і нематод. У ньому паразитують евгленіди. Олігосапроб [5; 8].

***Thermocyclops crassus* (Fischer, 1853)**

Поширення. Поширений майже в усьому світі. Звичайний рачок для фауни України. Виявлений на Поліссі, у Лісостепу та Степу, в Карпатах і Криму, у Дніпровсько-Бузькому лимані. Частіше трапляється в басейні Дністра.

Місця знаходження. Населяє великі й малі ріки, заплавні озера, ставки, болота другої тераси річок. Трапляється в повільних струмках, підземних водах, пересихаючих водоймах. Представник узбережного планктону, заселяє зарості узбережних макрофітів. Рідко трапляється в потамопланктоні чи пелагічній частині озер. Прісноводний вид, хоч зареєстрований при солоності 7,2 ‰. Витривалий щодо вмісту солей, може жити у воді з рН 5,5–9,2. Вивлений в озерах Чорному Великому, Пісочному, Пулемецькому, Перемуті, Люцимері, Світязі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Кремезний циклоп малих розмірів із потовщеним цефалотораксом і абдоменом, напівпрозорий, іноді з жовтуватим відтінком. Загальна довжина самок 780–920 м. Сім'я-приймач молотоподібної форми, яйцеві мішки містять по 6–19 яєць залежно від біотопу, де живе рачок. Тепловодно-стенотермний. Поліциклічний. Трапляється з другої половини весни до вересня–жовтня. Хижак, хоча не уникає рослинної їжі, є проміжним хазяїном деяких нематод та цестод. У яйцях, наупліусах циклопа паразитують деякі евгленіди; β -мезосапроб [5; 8].

***Thermocyclops oithonoides* (Sars, 1863)**

Поширення. Палеарктика, Південно-Східна Азія. Один зі звичайних видів зоопланктону водосховищ України. Представник потамопланктону Дніпра, Прип'яті, Десни, інших річок.

Місця знаходження. Населяє переважно великі річки, заплавні водойми, озера, найчастіше евтрофні, значно рідше трапляється в планктоні ставків та боліт. Пелагобонт. Типово прісноводний вид, хоча може витримувати підвищення солоності до 4,0 ‰. Пристосований до середніх значень рН у водоймі в межах 5,5–8,0. Вимогливий до кисневого режиму. Виявлений в оз. Світязі.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Напівпрозорий циклоп, іноді з жовтуватим відтінком, із дуже струнким тілом: має видовжений еліпсоподібний цефалоторакс і довгий тонкий абдомен. Загальна довжина самок 690–875 м. Сім'яприймач молотоподібної форми, з розвинутою мішкоподібною нижньою частиною. Невеликі блакитного відтінку з овальними обрисами яйцеві мішки містять 4–8, інколи 14–15 яєць кожний. Поліциклічний, може бути моно- і дициклічний. При 22 °С розвиток триває 20–27 днів. Харчується планктонними одноклітинними водоростями, сапролегниєю, інфузоріями. Проміжний хазяїн деяких нематод, трематод, цестод. У яйцях, наупліусах, копеподитах циклопа паразитують деякі евгленіди. Олігосапроб [5; 8].

Ряд Каляноїди – Calanoida Sars, 1903

Родина Діаптомові – Diaptomidae Baird, 1850

***Eudiaptomus coeruleus* (Fischer, 1888)**

Поширення. Палеарктика. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Звичайна форма дрібних водойм ставкового типу. Заселяє ріки, ставки, заплавні водойми, пересихаючі калюжі. Виявлений в озерах Світязі, Пулемецькому.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Циклоп яскраво-червоного або голубого, інколи бурого кольору. Евритерм. Загальна довжина самки 1,50–2,00; самця – 1,30–1,80 мм [2; 3; 5].

***Eudiaptomus graciloides* (Lilljeborg, 1888)**

Поширення. Палеарктика. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Дуже поширений в озерах, рідше трапляється в ставках і калюжах. Пелагічно-літоральний вид. Зареєстрований у високогірних водоймах. Надає перевагу водоймам із високою мінералізацією та високим умістом хлору, хоча має значне поширення і в м'яких водах. Виявлений в озерах Пісочному, Перемуті, Світязі, Люцимері, Великому Чорному, Пулемецькому.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Загальна довжина самок 1,04–1,5; самців – 1,02–1,25 мм. Поліциклічний. Здатний розвиватися при дуже низьких температурах води. Узимку популяція сформована лише дорослими рачками. Максимуми чисельності припадають на червень та грудень–січень, β - α -мезосапроб [2; 3; 5].

***Eudiaptomus gracilis* (Sars, 1863)**

Поширення. Палеарктика. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Заселяє різноманітні водойми. Це звичайна форма великих водойм. Витримує коливання рН води в межах 6,2–10,0. Виявлений в озерах Луках, Пулемецькому, Острів'янському.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Загальна довжина самок 1,1–1,7; самців – 0,98–1,46 мм. Розмір тіла дорослих самок залежить від глибини водойми: чим менша глибина, тим більший розмір особин. Зазвичай дициклічний, із зимовими й літніми піками чисельності, хоча може мати три піки чисельності. Олігосапроб [2; 3; 5].

Родина Temoridae

***Heteroscope appendiculata* Sars, 1863**

Поширення. Північна та середня смуги Євразії. Відсутній на арктичних островах. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Представник пелагічної фауни озер, у північних районах надає перевагу узбережним заростям макрофітів. Заселяє поверхневі шари води. Виявлений в озерах Світязі, Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Безбарвні, майже прозорі рачки. Загальна довжина самки 2,0–2,2; самця – 1,8–2,0 мм. Теплолюбний. Моноциклічний. Слугує одним із основних харчових компонентів планктонічних та мальків бентосних риб озер і водосховищ. Олігосапроб [2; 3; 5].

Ряд Гарпактікоїди – Harpacticoida Sars, 1903

Родина Camthocamptidae Sars, 1903

***Attheyella northumbrica* (Brady, 1880)**

Поширення. Голарктика. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Населяє різноманітні водойми – болота, ставки, озера. Надає перевагу великим водоймам. Виявлений в оз. Пісочному.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Загальна довжина самок 0,8; самців – 0,6 мм. Моноциклічний. Теплолюбний [1; 2].

***Attheyella wulmeri* (Kerhervé, 1914)**

Поширення. Європа. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Населяє переважно дрібні водойми. Виявлений в оз. Чорному Великому.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Загальна довжина самок 0,8; самців – 0,6 мм. Холодолюбний стенотерм. Моноциклічний. Літо проводить на стадії спокою у вигляді цист [1; 2].

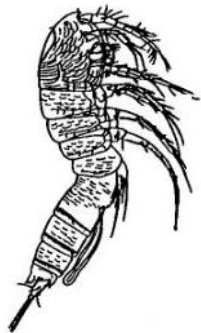

Рис. 50. *Canthocamptus staphylinus* [1]

Canthocamptus staphylinus (Jurine, 1820)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Населяє різноманітні водойми – від калюж до глибоких озер. Винятково узбережна та придонна форма озер. Виявлений в оз. Чорному Великому.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Загальна довжина самок 0,6–0,9; самців – 0,6–0,8 мм (рис. 50). Холододлюбний стенотерм. Моноциклічний. Активний у холодну пору року, літо проводить у стадії спокою у вигляді цист. Олігосапроб [1; 5].

Клас Вищі раки – Malacostraca (Latreille, 1802)

Вищі раки Malacostraca – найбільша група ракоподібних, яка включає десятиногих раків (краби, раки, креветки), ротоногих раків та криль. Клас нараховує дві третини всіх видів ракоподібних та включає найбільші за розмірами тіла види. Характерними рисами будови є постійна кількість сегментів – вісім грудних, шість–сім черевних. Органи виділення – антенальні залози. Тварини здебільшого роздільностатеві. На території Шацького поозер'я зареєстровано лише один вид – Річковий рак *Potamobius actacus*.

Ряд Десятиногі раки – Decapoda

Річковий рак – *Potamobius actacus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Трапляється на території України.

Місця перебування: Звичайний вид водосховищ, великих озер, малих і середніх річок. Заселяє всі річки Західного Полісся.

Чисельність. Відносно невисока.

Особливості біології. Цінний промисловий вид. Завдовжки 15–20 см. Раки дуже чутливі до забруднення водойм, що спричиняє їх масову загибель. Линяють двічі на рік. Тіло вкрите хітиновим панциром, просякнутим карбонатом кальцію. Забарвлення зеленувато-буре. Пересувається рак дном водойми головою вперед за допомогою п'яти пар грудних або ходильних ніг. У разі виникнення небезпеки здійснює швидкі рухи хвостом і пливе назад. Річковий рак – всеїдна тварина (поліфаг). Із рослин найбільшу роль у харчуванні мають вищі водянні та навколководяні рослини, багаті на вапно: кушир, елодея, очерет і осоки. Раки також споживають дрібних равликів, водяних черв'яків, личинок різноманітних комах, особливо волохокрильців, пуголовків. Раки – роздільностатеві тварини. Статеві зрілими стають приблизно в три роки, мають виражений статевий диморфізм. Запліднення внутрішнє. Наприкінці зими самка відкладає ікру й прикріплює її до черевних ніжок. Розвиток прямий. Молодь деякий час перебуває на черевних кінцівках матері – від 10 до 12 діб. Тривалість життя – до 20 років [9].

Список використаної літератури

1. Боруцкий Е. В. *Harpacticoida* пресных вод / Е. В. Боруцкий ; [гл. ред. Е. Н. Павловский]. – М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР, 1952. – 428 с.
2. Боруцкий Е. В. Определитель свободноживущих пресноводных веслоногих раков СССР и сопредельных стран по фрагментам в кишечниках рыб / Е. В. Боруцкий. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – 219 с.
3. Боруцкий Е. В. Определитель Calanoida пресных вод СССР / Е. В. Боруцкий, Л. А. Степанова, М. С. Кос. – Л. : Наука, 1991. – 504 с.
4. Мануйлова Е. Ф. Ветвистоусые рачки (*Cladocera*) фауны СССР / Е. Ф. Мануйлова – М. : Наука, 1964. – 235 с.
5. Олексив И. Т. Показатели качества природных вод с экологической позиции / И. Т. Олексив. – Львов : Світ, 1992. – 235 с.
6. Самчишина Л. В. *Copepoda Calanoida* Шацких озер (Украина) / Л. В. Самчишина // Вестн. зоологии. – 2001. – Т. 35, № 1. – С. 47–51.
7. Смирнов Н. Н. *Chydoridae* фауны мира / Н. Н. Смирнов ; [гл. ред. Б. Е. Биховский]. – Л. : Наука, 1971. – 531 с.
8. Фауна України: Щелепнороті, циклоподібні, циклопи / [гол. ред. В. І. Монченко]. – К. : Наук. думка, 1974. – 252 с.
9. Ялынская Н. С. Биологические основы реконструкции рыбного хозяйства озер Шацкой группы Волынской области : дис. ... канд. биол. наук : 03.00.08 – Зоология / Ялынская Надежда Степановна. – Львов, 1953. – 276 с.

Клас Павукоподібні – Arachnida Cuvier, 1812

Ряд Sarcoptiformes (Reuter, 1909)

Підряд Oribatida (Duges, 1833)

Група Macropylina (Grandjean, 1969)

Павукоподібні, або Арахніди (Arachnida) – це клас, який об'єднує павуків, скорпіонів і кліщів. Їхнє тіло поділяється на головогруди та черевце. Сучасні Павукоподібні представлені наземними формами. Адаптаціями до наземного способу існування є поява «легень» і трахей – органів дихання атмосферним киснем; воскові виділення кутикули, які перешкоджають випаровуванню води; зменшення розмірів тіла для обмеження кількості линьок; внутрішнє запліднення.

Вільноживучі ґрунтові панцирні кліщі, тобто підряд орібатиди (Oribatida), належать до ряду Sarcoptiformes Reuter, 1909; надряду акаріморфні кліщі (Acariformes) кліщоподібних тварин (Acaromorpha, або Acari) [18]. Цей підряд належать до мікроартропод – збірної екологічної групи дрібних за розмірами ґрунтових тварин. Невеликі за своїми розмірами, найчастіше до 1 мм, панцирні кліщі-орібатиди живуть зазвичай у верхньому шарі ґрунту і підстильці будь-яких біоценозів. Часто ці тварини домінують, особливо в лісових ценозах, серед інших ґрунтових мікроартропод і за чисельністю, де вона може сягати десятків, навіть сотень тисяч особин на м², і за видовим різноманіттям [8]. На сьогодні у світі нараховується понад 7000 видів, які об'єднані в 177 родин сучасної фауни. Окремі орібатиди відомі ще з юрського періоду, про що свідчать примітивні риси будови тіла цієї групи кліщів [1]. Основна частина видів орібатид – сапрофаги, тому вони відіграють помітну роль при розкладі органічних решток у біогеоценозах суші.

Вони відзначаються міцним хітиновим покривом, перебувають у стабільному середовищі, здебільшого в ґрунтах, і зазвичай залишаються «останніми реліктами» кінцевого природного населення при антропогенних змінах. Мають особливу цінність як модельна група для вирішення низки біогеографічних та екологічних завдань [1; 11; 17].

Основним матеріалом для вивчення цієї групи слугували збори панцирних кліщів, здійснені в 1975–2004 рр. Загалом було зібрано понад 200 проб, здебільшого кількісних та частково якісних, що дало можливість виявити панцирних кліщів в основних типах екосистем Шацького поозер'я. Це лісові (сосняки, грабняки, чорновільшняки, вербняки), лучні та деякі болотні біотопи.

Першу наукову працю щодо орібатид Західного Полісся опублікувала В. Дірдовська [15]. Основні дослідження на території цього регіону розгорнулися із середини 1970-х рр. [2–7; 10; 12; 13; 16]. Загалом на Західному Поліссі зафіксовано 218 видів панцирних кліщів [5].

Пропонується інформація тільки щодо нижчих орібатид Macropylina, які відрізняються від вищих панцирних кліщів Brachyulina Hull, 1918 зазвичай тим, що вентральний щит не відокремлений від нотогострального дорсального, а також коліна довші за гомілки [9; 14]. Для них характерне статеве розмноження та здатність до партеногенезу. Macropylina – сапрофаги, які можуть вживати рослинні і, меншою мірою, тваринні тканини, що гниють. Більшість цих орібатид належить до пантофагів.

За результатами досліджень, локальна фауна нижчих панцирних кліщів Шацького поозер'я нараховує 32 види, що належать до 18 родів та 10 родин. Загальний вигляд нижчих панцирних кліщів (Macropylina) подано на рис. 51.

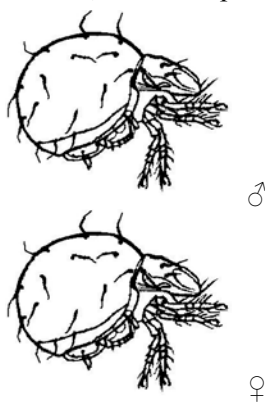

Рис. 51. Загальний вигляд нижчих панцирних кліщів *Phthiracarus spadix* (Niedbala, 1983)

Родина Eniochthoniidae (Grandjean, 1947)

Eniochthonius (*Hypochthoniella*) *minutissimus* (Berlese, 1904) =

= *H. pallidullus* (Berlese, 1896); *E. grandjeani* (Hammen, 1952)

Поширення. Космополіт. Значно поширений на всій території України.

Місця знаходження. Здебільшого у верхньому шарі ґрунту та підстильці будь-яких біоценозів. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах (рис. 52).

Чисельність. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Розміри: довжина – 0,38, ширина – 0,2 мм. У тілі самок розвиваються один–два яйця і до чотирьох німф, нотагастр розділений на дві частини. Еврибіонт, частіше трапляється в лісових ценозах [2–7].

Родина Hypochthoniidae (Berlese, 1910)

Hypochthonius luteus (Oudemans, 1917) =

= *H. luteus rectosetosus* (Krsvolutsky, 1965)

Поширення. Космополіт. Поширений вид на території України.

Місця знаходження. Верхній шар ґрунту і підстилка. Трапляється на різних лучно-лісових ділянках Шацького поозер'я (рис. 52).

Чисельність. Невелика.

Особливості біології. Забарвлення кліща світле, жовтувате, спинний щит поділений на дві частини. Довжина – 0,53, ширина – 0,28 мм. У тілі самок розвиваються 1–2 яйця. Еврибіонт, частіше трапляється в лісових ценозах [2–7].

Hypochthonius rufulus (C. L. Koch, 1835) =

= *H. rufulus brevisetosus* (Krivolutsky, 1965);

H. pallidulus (Koch, 1835)

Поширення. Космополіт. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Ґрунт і підстилка всіх лісових, лучних і деяких болотних екосистем Шацького поозер'я та його околиць (рис. 52).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Забарвлення тіла світло-жовте, спинний щит поділений на дві частини. Розміри тіла становлять 0,68–0,4 мм. У тілі самок розвивається здебільшого одне яйце, зрідка два. Еврибіонт, найчастіше трапляється в лісових ценозах [2–7].

Родина Brachychthoniidae (Balogh, 1943)

Brachychthonius berlesei (Willmann, 1928) = *Brachyochthonius jugatus* (Jacot, 1938)

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у чорновільхових лісах (рис. 52).

Чисельність. Трапляються окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення кліща світло-жовте, нотагастр поділений на три частини. Розміри тіла дрібні, довжина приблизно 0,24 мм, ширина – 1,2 мм. У тілі самок міститься переважно одне яйце, іноді два і до двох німф. Лісовий вид [2–7].

Liochthonius brevis (Michael, 1888) = *L. perpusillus* (Berlese, 1910)

Поширення. Голарктика. Значно поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється на різних лучно-лісових ділянках Шацького поозер'я (рис. 52).

Чисельність. Невелика.

Особливості біології. Забарвлення тіла світло-жовте, нотагастр поділений на три частини. Розміри дрібні, довжина приблизно 0,24, ширина – 1,2 мм. У тілі самок розвиваються одне–два яйця, іноді до двох німф. Еврибіонт [2–7].

Liochthonius horridus (Sellnick, 1928)

Поширення. Палеарктика. В Україні має незначне поширення, ареал розірваний.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений лише в заростях верби (рис. 52).

Рис. 52. Місця збору матеріалу представників підряду Oribatida:

- *Eniochthonius minutissimus*
- *Hypochthonius luteus*
- ◐ *Hypochthonius rufulus*
- ◑ *Brachychthonius berlesei*
- ◒ *Liochthonius brevis*
- ◓ *Liochthonius horridus*
- ◔ *Liochthonius hystricinus*
- ◕ *Sellnickochthonius suecicus*
- ◖ *Sellnickochthonius zalawaiensis*

Чисельність. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення світло-жовте, спинний щит розділений на три частини. Розміри дрібні, приблизно 0,3 мм. У тілі самок розвивається переважно одне яйце, іноді – два і до двох німф. Здебільшого лісовий вид [2–7].

***Liochthonius hystricinus* (Forsslund, 1942) = *L. ocellatus* (Hammer, 1952)**

Поширення. Голарктика. В Україні має незначне, локальне поширення.

Місця знаходження. Заболочені широколистяні лісові ділянки Шацького поозер'я (рис. 52).

Чисельність. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення особини світло-жовте, нотагастр поділений на три частини. Розміри дрібні, близько 0,3 мм. У тілі самок – переважно одне яйце і до двох німф. Віддає перевагу вологим лісам [2–7].

***Sellnickochthonius* (= *Brachychthonius*; *Brachyochthonius*) *suecicus* (Forsslund, 1942)
(= *B. jugatus* var. *suecicus* (Forsslund, 1942); *B. jugatus* (Niedbala, 1972))**

Поширення. Семікосмополіт. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Зафіксований у березо-вільхових грабняках (рис. 52).

Чисельність. Незначна, трапляються окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення тіла світло-жовте, спинний щит розділений на три частини. Розміри дрібні, довжина приблизно 0,24 мм, ширина – 1,2 мм. У тілі самок містяться одне–два яйця, іноді до двох німф. Лісовий вид [2–7].

***Sellnickochthonius* (= *Brachychthonius*; *Brachyochthonius*) *zalawaiensis* (Sellnick, 1928)**

Поширення. Голарктика. В Україні цей вид поширений у північному та західному регіонах [10].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється тільки в соснових лісах (рис. 52).

Чисельність. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення кліщів світле, жовте, нотагастр поділений на три частини. Розміри дрібні, довжина приблизно 0,24 мм, ширина – 1,2 мм. У тілі самок розвивається здебільшого одне яйце, іноді – два і до двох німф. Лісовий мезофіл [2–7].

Родина Phthiracaridae (Perty, 1841)

***Atropacarus* (*Steganacarus*) *striculus* (C. L. Koch, 1835)**

Поширення. Семікосмополіт. Дуже поширений на території України вид.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в лучних та лісових екосистемах (рис. 53).

Чисельність. Численний вид Поозер'я.

Особливості біології. Забарвлення переважно коричневе, тіло кулясте, нотагастр не розділений на частини. Розміри особин 0,8 мм. У тілі самок міститься три–дев'ять яєць. Еврибіонт [2–7].

***Notophthiracarus* (*Calyptophthiracarus*) *pavidus pavidus* (Berlese, 1913)
(= *Hoplophthiracarus cretensis* (Mahunka, 1979))**

Поширення. Південна Палеарктика. Поширений на всій території України (рис. 53).

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зареєстрований у хвойних та широколистяних лісах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Забарвлення покривів здебільшого коричневе, тіло кулясте, нотагастр не розділений на частини. Розміри – 0,8 мм. У тілі самок розвиваються від трьох до дев'яти яєць. Лісовий мезофіл [2–7].

***Phthiracarus laevigatus* (Koch, 1841) (= *Phthiracarus contractilis* (Perty, 1841); *Hoplophora nitens* (Nicolet, 1855); = *Phthiracarus roubali* (Berlese, 1923))**

Поширення. Голарктика. На території України відносно рідкісний вид.

Місця знаходження. Лісові екосистеми Шацького поозер'я (рис. 53).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Забарвлення зазвичай коричневе, тіло кулясте, нотагастр не розділений на частини. Розміри – 0,8 мм. У тілі самок міститься три–дев'ять яєць. Еврибіонт [2–7].

***Phthiracarus longulus* (C. L. Koch, 1841)**

Поширення. Голарктика. В Україні рідкісний вид.

Місця знаходження. Лісові екосистеми Шацького поозер'я (рис. 53).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Забарвлення покривів переважно коричневе, тіло округле, нотагастр не розділений на частини. Розміри – 0,8 мм. У тілі самок розвиваються три–дев'ять яєць. Еврибіонт [2–7].

***Phthiracarus (Archiphthiracarus) piger* (Scopoli, 1763) (=Hopliphora lucida (Koch, 1841))**

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в широколистяних лісах (рис. 53).

Чисельність. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення кулястого тіла здебільшого коричневе, нотагастр суцільний. Розміри – 0,8 мм. У тілі самок – три–дев'ять яєць. Здебільшого лісовий вид [2–7].

***Phthiracarus spadix* (Niedbala, 1983)**

Поширення. Поширений вид Центральної Європи. В Україні трапляється в західних регіонах України, особливо у високогір'ї Карпат [5].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зареєстрований у вербових заростях, а також у вільшняках та сосняках (рис. 53).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Забарвлення тіла здебільшого коричневе, воно кулясте, нотагастр суцільний. Розміри – 0,8 мм. У тілі самок міститься три–дев'ять яєць. Лісовий мезофіл [2–7].

***Steganacarus* (Tropacarus, Hoplophora, Hoploderma) *carinatus* (C. L. Koch, 1841)**

Поширення. Палеарктика, здебільшого Центральна Європа [10]. Значно поширений в Україні.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється повсюдно (рис. 53).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Забарвлення округлого тіла зазвичай коричневе, нотагастр не розділений на частини. Розміри – 0,8 мм. У тілі самок – три–дев'ять яєць. Еврибіонт [2–7].

***Steganacarus pulcherrimus* (Berlese, 1887)**

Поширення. Південна Палеарктика. Значно поширений в Україні.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в лучних та лісових ценозах (рис. 43).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло кулясте, його розміри – 0,8 мм, забарвлення зазвичай коричневе, нотагастр суцільний. У тілі самок розвивається від трьох до дев'яти яєць. Здебільшого лісовий вид [2–7].

Родина Euphthiracaridae (Jacot, 1930)

***Acrotritia duplicata* (Grandjean, 1953)**

Поширення. Палеарктика, В'єтнам [17]. Згідно з Г. Д. Сергієнко [10], в Україні вид поширений лише в західних і найпівнічніших районах Українського Полісся.

Місця знаходження. Лісові екосистеми Шацького поозер'я (рис. 54).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Лісовий мезофіл [2–7].

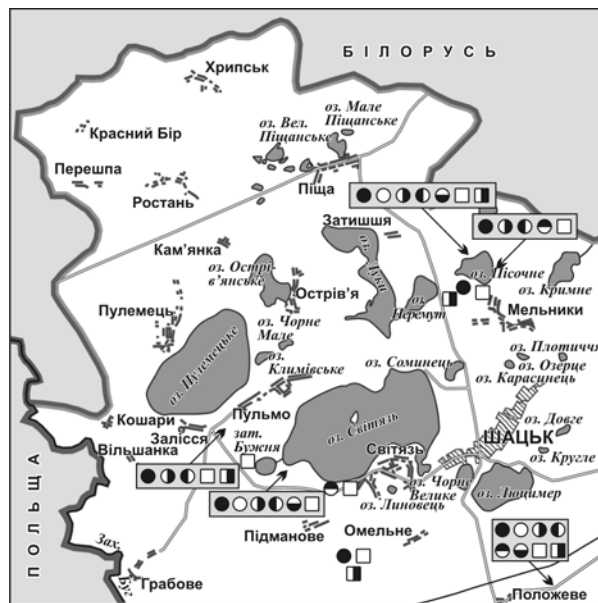

Рис. 53. Місця збору матеріалу представників підряду Oribatida:

- *Atropacarus striculus*
- *Notophthiracarus pavidus pavidus*
- *Phthiracarus laevigatus*
- *Phthiracarus longulus*
- *Phthiracarus piger*
- *Phthiracarus spadix*
- *Steganacarus carinatus*
- *Steganacarus pulcherrimus*

***Euphthiracarus (Phthiracarus) cribrarius*
(Berlese, 1904)**

Поширення. Голарктика. Значно поширений в Україні, особливо в Карпатах [13].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зареєстрований у соснових лісах та заболочених ділянках вербових заростей (рис. 54).

Чисельність. Трапляються окремі екземпляри.

Особливості біології. Еврибіонт [2–7].

Родина Nothridae (Berlese, 1896)

***Nothrus anauniensis* (Canestrini & Fanzago, 1876)**

Поширення. Космополіт. В Україні виявлений у північних, північно-західних областях та Карпатах [10].

Місця знаходження. Часто трапляється в лісових екосистемах Шацького поозер'я (рис. 54).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Забарвлення тіла жовте й жовтувате. Розміри сягають 0,8–0,4 мм. У тілі самок розвиваються одне–чотири яйця. Еврибіонт [2–7].

***Nothrus borussicus* (Sellnick, 1928)**

Поширення. Голарктика. Поширений вид в Україні.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в лісо-лучних біотопах (рис. 54).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло має жовте або жовтувате забарвлення, його розміри становлять 0,9–0,48 мм. У тілі самок міститься одне–сім яєць. Еврибіонт [2–7].

***Nothrus palustris* (C. L. Koch, 1839) = *pallens* (C. L. Koch, 1844)**

Поширення. Голарктика. Значно поширений, але нечисленний вид в Україні.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється часто (рис. 54).

Чисельність. Численний вид. У кожному біотопі чисельність змінюється.

Особливості біології. Забарвлення тіла жовте й жовтувате, його довжина – 1,0 мм, а ширина – 0,62 мм. У тілі самок розвиваються від двох до дев'яти яєць. Еврибіонт [2–7].

***Nothrus silvestris* (Nicolet, 1855)**

Поширення. Голарктика. Значно поширений на території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї відносно добре поширений (рис. 54).

Чисельність. Чисельність мінлива.

Особливості біології. Забарвлення особин жовте або жовтувате. Розміри становлять 0,82–0,41 мм. У тілі самок міститься два–три яйця і здебільшого три німфи. Еврибіонт [2–7].

Родина Camisiidae (Oudemans, 1900)

***Camisia* (C.) *segnis* (Hermann, 1804)**

(= *Nothrus bicarinatus* (Koch, 1839); *Nothrus excisus* (Banks, 1895); *Nothrus rostratus* (Koch, 1839); *Camisia segnis segnoides* (Andre, Lebrun et Leroy, 1984); *Nothrus ventricosus* (Koch, 1844))

Поширення. Голарктика. Значно поширений в Україні.

Місця знаходження. Трапляється в лісових екосистемах Шацького поозер'я (рис. 54).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Забарвлення тіла жовте й жовтувате. Порівняно великий вид, його розміри сягають 1 мм. Відносний еврибіонт [2–7].

Рис. 54. Місця збору матеріалу представників підряду Oribatida:

■ <i>Acrotritia duplicata</i>	▣ <i>Nothrus palustris</i>
□ <i>Euphthiracarus cribrarius</i>	▤ <i>Nothrus silvestris</i>
▨ <i>Nothrus anauniensis</i>	▲ <i>Camisia segnis</i>
▩ <i>Nothrus borussicus</i>	▽ <i>Camisia spinifer</i>

Camisia spinifer (C. L. Koch, 1835)

(= *Nothrus ansatus* (Haupt, 1882); *Nothrus concavus* (Haupt, 1882); *Nothrus echinatus* (Koch, 1835); *Nothrus quadracanthus* (Haupt, 1882); *Nothrus sordidus* (Koch, 1839); *Nothrus superbus* (Berlese, 1910)) (= *Nothrus taurinus* (Banks, 1906))

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється в деяких лісових екосистемах Шацького поозер'я (рис. 54).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Забарвлення особин коричневе й коричнювате. Розміри становлять 1–0,6 мм. У тілі самок міститься від двох до 15 яєць. Відрізняється пляшкоподібними утворами на кінці тіла. Зазвичай лісовий вид [2–7].

Heminothrus (Platynothrus) peltifer (Koch, 1839)
(= *Heminothrus abchasicus* (Tarba, 1990); *Nothrus bicristatus* (Haupt, 1882); *Nothrus cirrosus* (Canestini et Fanzago, 1876); *Platynothrus grandjeani* (Sitnikova, 1975); 3 sp. i (?= *Acarus infusionum* (Schränk, 1803); *Nothrus palliatus* (Koch, 1839); *Nothrus spirophilus* (Haupt, 1882))

Поширення. Семікосмополіт. Належить до наймасовіших видів України [10].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється у всіх досліджених екосистемах (рис. 55).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Забарвлення тіла темно-коричневе й коричнювате. Розміри сягають 0,54–0,88 мм. У тілі самок – 1–12 яєць. Еврибіонт [2–7].

Heminothrus targionii (Berlese, 1885)

(= *Nothrus (Heminothrus) princeps* (Berlese, 1916))

Поширення. Голарктика. В Україні трапляється в лісостеповій зоні, Криму, Карпатах [13].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у соснових лісах (рис. 55).

Чисельність. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення тіла коричнювате. Розміри становлять 1–0,6 мм. Лісовий вид [2–7].

Рис. 55. Місця збору матеріалу представників підряду Oribatida:

- ◆ *Heminothrus peltifer*
- ◇ *Heminothrus targionii*
- ▣ *Trhypochthonius tectorum*
- ◆ *Malaconothrus monodactylus*
- ◆ *Trimalaconothrus maior*
- ◆ *Nanhermannia dorsalis*
- ◆ *Nanhermannia nana*

Родина Trhypochthoniidae (Willmann, 1931)

Trhypochthonius tectorum (Berlese, 1896)

(= *Trhypochthonius monodactylus* (Mihelčič, 1957); *Tumidalvus mutsalpina* (Kishida, 1931))

Поширення. Космополіт. Дуже поширений в Україні [13], хоча, на думку Г. Д. Сергієнко [10], ця картина мінлива за рахунок підвидів.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в заболочених заростях верби (рис. 55).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення тіла світло-жовте, спинний щит не поділений на частини. Розміри особин невеликі: довжина – 0,6 мм, ширина – 0,4 мм. У тілі самок міститься два–чотири яйця. Тяжіє до гідрофільності [2–7].

Родина Malaconothridae (Berlese, 1904)

Malaconothrus monodactylus (Michael, 1888)

(= *Lohmannia (Malaconothrus) egregia* (Berlese, 1904); *Malaconothrus gracilis* (Hammen, 1952); *Malaconothrus mollisetosus* (Hammer, 1952); *Malaconothrus pulcher* (Mihelčič, 1957); *Malaconothrus punctulatus* (Hammen, 1952))

Поширення. Космополіт. В Україні відносно рідкісний вид.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в соснових лісах (рис. 55).

Чисельність. Нечисленний, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло світло-жовтого забарвлення, спинний щит суцільний, його розміри становлять 0,4–0,19 мм. У тілі самок міститься одне яйце, іноді два. Мезофіл [2–7].

***Trimalaconothrus maior* (Berlese, 1910)**

(= *Trimalaconothrus intermedius* (Cooreman, 1941); *Malacothontrus novus* (Sellnick, 1921);
Malacothontrus sphagnicola (Trägårdh, 1910))

Поширення. Космополітичний вид. В Україні виявлений у деяких біотопах Волинської, Київської областей, а також у Карпатах [4; 10; 13].

Місця знаходження. Трапляється в заболочених заростях верби (рис. 55).

Чисельність. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Кліщі середнього розміру, завдовжки 0,7 мм, завширшки 0,36 мм. У тілі самок розвиваються три–дев'ять яєць і до 14 нестатевозрілих личинок та німф. Тяжє до гідрофільності [2–7].

Родина Nanhermanniidae Sellnick, 1928

***Nanhermannia dorsalis* (Banks, 1896)**

(= *Nanhermannia coronata* (Berlese, 1913); *Nanhermannia hiemalis* (Fujikawa, 2003))

Поширення. Космополіт. Домінуючий вид смерекових лісів Українських Карпат та інших ценозах цього регіону і прилеглих територій [4], нечисленний у деяких районах лісостепової зони України [13].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений в соснових лісах (рис. 55).

Чисельність. Незначна, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення тіла коричневе, розміри становлять 0,58–0,27 мм. У тілі самок розвивається одне–два яйця. При значному підвищенні вологості відмічений різкий ріст чисельності. Можна віднести до еврибіонтних видів [2–7].

***Nanhermannia nana* (Nicolet, 1855)**

Поширення. Семікосмополіт. Вид дуже поширений в Україні.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в широколистяних лісах та на луках (рис. 55).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Кліщі мають коричневе забарвлення, їх розміри становлять 0,57–0,27 мм. У тілі самок міститься одне–три яйця. Еврибіонт [2–7].

Список використаної літератури

1. Криволицкий Д. А. Панцирные клещи / Д. А. Криволицкий [и др.]. – М. : Наука, 1995. – 224 с.
2. Меламуд В. В. К изучению почвенных клещей на заповедных территориях запада Украины / В. В. Меламуд // Заповедники СССР – их настоящее и будущее : тез. докл. Всесоюз. конф. – Новгород : Новгород. гос. пед. ин-т, 1990. – Ч. 3. – С. 95–97.
3. Меламуд В. В. К изучению панцирных клещей (Acarif., Oribatei) Западно-Украинского Полесья / В. В. Меламуд // Проблемы энтомологии Европейской части России и сопредельных территорий : тез. докл. I Междунар. совещ. (7–11.06.1993 г.). – Самара : Самар. ун-т, 1998. – С. 144–146.
4. Меламуд В. В. Історія досліджень фауни панцирних кліщів (Acariformes, Oribatida) рівнинних ландшафтів заходу України та її сучасний стан / В. В. Меламуд // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Сер. : Біологія. – Ужгород, 2003. – Вип. 12. – С. 88–92.
5. Меламуд В. В. Панцирные клещи (Acariforiformes, Oribatei) / В. В. Меламуд // Экология и фауна почвенных беспозвоночных Западного Вольно-Подолья. – Киев : Наук. думка, 2003. – С. 70–100.
6. Меламуд В. В. Різноманіття нижчих ґрунтових панцирних кліщів (Acari: Oribatida, Macroplina) деяких заповідних територій Західного Полісся / В. В. Меламуд // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-літтю Рівнен. природ. заповідника (м. Сарни, 11–13 черв. 2009). – Рівне, 2009. – С. 491–496.
7. Меламуд В. В. Панцирні кліщі Міхономата (Acari: Oribatida) заходу України / В. В. Меламуд // Сучасні проблеми ентомології : тези доп. (м. Умань, 12–15 жовт. 2010 р.). – К. : Колобів, 2010. – С. 16–17.
8. Методы почвенно-зоологических исследований / под ред. М. С. Гилярова. – М. : Наука, 1975. – 280 с.
9. Определитель обитающих в почве клещей Sarcoptiformes. – М. : Наука, 1975. – 491 с.
10. Сергиенко Г. Д. Низшие орибатиды. Фауна Украины. Т. 25 : Клещи. – Вып. 21 / Г. Д. Сергиенко. – Киев : Наук. думка, 1994. – 204 с.

11. Чернов Ю. И. Природная зональность и животный мир суши / Ю. И. Чернов. – М. : Мисль, 1975. – 224 с.
12. Ярошенко Н. Н. К фауне панцирных клещей Украинского Полесья / Н. Н. Ярошенко // Вест. зоологии. – 1978. – № 4. – С. 60–63.
13. Ярошенко Н. Н. Орибатида клещи (Acariformes, Oribatei) естественных экосистем Украины / Н. Н. Ярошенко. – Донецк : ДоНУ, 2000. – 313 с.
14. Balogh J. The oribatid mites genera of the World / J. Balogh // Izd. Akadémiai Kiadó, Budapest. – 1992. – № 1. – 262 p. ; № 2. – 271 p.
15. Dyradowska V. Studja nad Fauna mechowcow (*Oribatidae*) Polski / V. Dyradowska // Spraw. Kom. Fiz. Krakowie. – 1931. – Т. 65. – С. 121–144.
16. Further information on the oribatid fauna (Acarina, Oribatei) of the northern palearctic region: Ukraina and Czechoslovakia / E. Karppinen, V. V. Melamud, L. Miko, D. A. Krivolutsky // Entomol. Fennica. – 1992. – Vol. 3. – S. 41–56.
17. Shtanchaeva U. Y. Catalog of Oribatid mites (Acariformes, Oribatida) of the Caucasus / U. Y. Shtanchaeva // Acarina. – 2001. – № 9 (2). – S. 177–221.
18. Subias L. Listado sistematico, sinonimico y biogeografico de los acaros oribatidos (Acariformes: Oribatida) del Mundo / L. Subias // Publicado originalmente en Graellsia, 60. – Madrid : Universidad Complutense, 2009. – 547 p.

Клас Ногохвістки – *Collembola* (Lubbock, 1870)

Колемболи, або Ногохвістки (*Collembola*) – одні з найдавніших мешканців суши, копроліти яких відомі із верхнього силуру, а окремі рештки – із девону [13]. Ці ґрунтові тварини зберегли багато примітивних рис організації і заселили різні типи наземних оселищ, від наскельних водоростевих та лишайникових плівок в Арктиці й Антарктиці до різноманітних біотопів у тропічних лісах. На сьогодні у світі відомо близько 8 тис. видів Ногохвісток, а в Україні – 467 [3; 12].

Примітивність цього таксона проявляється в первиннобезкрилості, ентогнатності (мандибули і максіли розміщені в букальній порожнині голови), спрощеному, неповному перетворенні типу протоморфозу, відсутності мальпігієвих каналців, зовнішньо-внутрішньому заплідненні, розвитку трахейної системи й епікутикули лише в небагатьох прогресивних форм та інших ознаках [1; 13]. Окрім цього, Колемболи – високоспеціалізована група членистоногих тварин, яка вирізняється деякими унікальними морфологічними ознаками. Зокрема, вони мають особливий локомоторний орган – стрибальну вилку, або фурку, що розміщена на четвертому стерніті черевця, зачіпку, яка фіксує фурку на третьому черевному стерніті, вентральну трубку, що забезпечує прилипання тіла до субстрату після стрибка – на першому стерніті черевця, а також постантенальний і антенальний органи чуття [6].

Таке поєднання примітивних і спеціалізованих рис організації ускладнює визначення філогенетичного статусу цього таксона в типі *Arthropoda* (Latreille, 1829). Незважаючи на це, сьогодні переважає думка про самостійність і високу специфічність *Collembola* та про їхній високий таксономічний статус, який відповідає рангу комах [11; 13]. Отже, *Collembola* (Lubbock, 1870) розглядають у ранзі класу, що належить до надкласу *Hexapoda* (Blainville, 1816), підтипу *Pancrustacea* (Zrzavy & Stys, 1997) і типу *Arthropoda* (Latreille, 1829).

Колемболи належать до мікроартропод – збірної екологічної групи дрібних за розмірами ґрунтових тварин. Порівняно з іншими педобіонтами вони проявляють високу чутливість до дефіциту вологості середовища. Незважаючи на це, в межах групи наявний увесь діапазон гігропреферендумів від ксерорезистентного до гігрофільного [5]. Під впливом збільшення сухості рухова активність Колембол також зростає, що спричиняє перерозподіл їх у просторі і посилення агрегованості. Отже, нерівномірний розподіл Ногохвісток у середовищі віддзеркалює гетерогенність режиму зволоження, який безпосередньо залежить від товщини підстилки, особливостей мікрорельєфу й особливостей рослинного покриву [10].

Сьогодні прийнято вважати, що Ногохвісткам загалом не властива вузька харчова спеціалізація [13]. Серед них можна виділити як мінімум представників чотирьох трофічних груп: 1) підстилкові мікрофітофаги; 2) мікофаги; 3) детритофаги і 4) бактеріофаги. Не виключено, що серед Колембол є види з вужчою трофічною спеціалізацією. Виявлено тісні харчові зв'язки Ногохвісток із мікрофлорою. Зокрема, вони впливають на сукцесію гіфоміцетів у процесі розкладу підстилки, сприяють її заселенню грибами і в результаті цього активізують процеси гуміфікації органічних решток [9].

Першу інформацію про Ногохвісток Західного Полісся подав польський дослідник Я. Стах [14], який описав 33 види. В узагальнювальних матеріалах щодо вивчення Ногохвісток Волино-Поділля І. Я. Капрусь [2] для Малого Полісся відмітив 56 видів, а для Волинського Полісся – 54 види. До останнього часу Колебол на території Шацького поозер'я не вивчали. На сьогодні дослідженнями Колебол були охоплені основні типи екосистем: лісові (грабняки, чорновільшняки, зарості верби, вербняки, сосняки), лучні, болотні та прибережні (навколоводні). Ґрунтові проби було відібрано в урочищах Бужня та Лузне, в околицях с. Підманевого та біологічному стаціонарі Львівського національного університету, а також на берегах озер Світязя та Пісочного. Результати проведеної роботи узагальнені в праці І. Я. Капрусь і Є. В. Рукавець [4].

За результатами проведених досліджень локальна колеболофауна Шацького поозер'я становить 98 видів, що належать до 13 родин. Із родини *Hypogastruridae* (Börner, 1906) на території України відомо 55 видів з 11 родів, у Шацькому поозер'ї зареєстровано шість родів та 14 видів. Із родини *Brachystomellidae* [13] на території України відомо два види й один рід, а в Шацькому поозер'ї виявлено один рід та один вид. Із родини *Neanuridae* (Börner, 1901) на території України відомо 48 видів із 13 родів, а в Шацькому поозер'ї зареєстровано п'ять родів та сім видів. Із родини *Onychiuridae* (Börner, 1909) на території України відомо 58 видів із 17 родів, тоді як у Шацькому поозер'ї зареєстровано три роди та п'ять видів. Із родини *Tullbergiidae* (Bagnall, 1949) на території України відомо 25 видів із дев'яти родів, а у Шацькому поозер'ї зареєстровано два роди та три види. Із родини *Isotomidae* (Schäffer, 1896) на території України відомо 113 видів із 32 родів, а у Шацькому поозер'ї зареєстровано 12 родів та 28 видів. Із родини *Tomoceridae* (Schäffer, 1896) на території України відомо шість видів із чотирьох родів, тоді як в Шацькому поозер'ї зареєстровано три роди та чотири види. Із родини *Entomobryidae* (Schött, 1891) на території України відомо 69 видів із дев'яти родів, а в Шацькому поозер'ї зареєстровано чотири роди та 20 видів. Із родини *Neelidae* (Folsom, 1896) на території України відомо чотири види з трьох родів, тоді як в Шацькому поозер'ї зафіксовано один рід і один вид. Із родини *Sminthurididae* (Börner, 1906) на території України відомо 10 видів із трьох родів, у Шацькому поозер'ї зареєстровано два роди і шість видів. Родина *Arrhopalitidae* (Richards, 1968) на території України відомо 13 видів та один рід, тоді як у Шацькому поозер'ї зареєстровано один рід і один вид. Із родини *Katiannidae* (Börner, 1913) на території України відомо 13 видів із двох родів, а у Шацькому поозер'ї зареєстровано один рід і два види. Родина *Dicyrtomidae* (Börner, 1906) на території України відомо 10 видів із трьох родів, тоді як в Шацькому поозер'ї зареєстровано один рід і один вид. Із родини *Sminthuridae* (Lubbock, 1862) на території України відомо 13 видів із семи родів, а в Шацькому поозер'ї зареєстровано три роди і три види. Із родини *Bourletiellidae* (Börner, 1912) на території України відомо 15 видів із шести родів, тоді як у Шацькому поозер'ї зареєстровано два роди і три види.

Родина Hypogastruridae

Hypogastrura assimilis (Krausbauer, 1898)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на території України в зонах мішаних і широколистяних лісів, лісостепу і степу.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх досліджених екосистемах (рис. 46).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Блакитного забарвлення, інколи фіолетово-блакитного. Середня довжина тіла 1,2–1,9 мм. На голові 8+8 очок. Між третім і четвертим члениками вусиків відсутня дволопатева складка, з головчастими волосками на тибіотарзусі. Мукро вузьке. Анальні шипи короткі. Мешканець відкритих оселищ [2; 3; 7; 8].

Hypogastrura manubrialis (Tullberg, 1869)

Поширення. Космополіт. Виявлений на території України в зонах мішаних лісів, лісостепу і степу, а також у Карпатах.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зареєстрований на луках та поблизу водойм (рис. 56).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло червоно-синє, його середня довжина 1,2–1,9 мм. На голові 8+8 очок. Між третім і четвертим члениками вусиків відсутня дволопатева складка, з головчастими волосками на тибіотарзусі. Мукро вузьке. Анальні шипи короткі. Компостний вид [2; 3; 7; 8].

***Hypogastrura socialis* (Uzel, 1891)**

Поширення. Палеарктика. Зареєстрований на території України в лісостеповій та степовій зонах, а також у Карпатах.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у вільхових лісах (рис. 56).

Чисельність. Нечисленний вид. Знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло темно-блакитне, його середня довжина 1,2–1,9 мм. На голові 8+8 очок. Між третім і четвертим члениками вусиків відсутня дволопатева складка, з головчастими волосками на тібіотарзусі. Мукро вузьке. Анальні шипи короткі. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Hypogastrura viatica* (Tullberg, 1872)**

Поширення. Космополіт. Зафіксований на території України в зонах мішаних лісів та лісостепу, а також Кримських і Карпатських горах.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах (рис. 56).

Чисельність. Нечисленний вид. Знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло чорно-блакитне. Середня довжина тіла 1,2–1,9 мм. На голові 8+8 очок. Між третім і четвертим члениками вусиків відсутня дволопатева складка. З головчастими волосками на тібіотарзусі. Мукро вузьке. Анальні шипи короткі. Еврибіонт, частіше трапляється у вологих оселищах [2; 3; 7; 8].

***Ceratophysella armata* (Nicolet, 1841)**

Поширення. Голарктика. Трапляється на території України в зонах мішаних лісів та лісостепу, Криму, Карпатах.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах (рис. 56).

Чисельність. Нечисленний вид. Знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло коричневе, його середня довжина 1,0–2,0 мм. 8+8 очок. Між третім і четвертим члениками вусиків є дволопатева складка. Головчасті волоски на тібіотарзусі відсутні. Мукро ложкоподібне. Анальні шипи зазвичай великі. Лісовий мезофіл [2; 3; 7; 8].

***Ceratophysella denticulata* (Bagnall, 1941)**

Поширення. Космополіт. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в лісо-лучних угіддях (рис. 56).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло сіро-блакитне, його середня довжина 1,0–2,0 мм. 8+8 очок. Між третім і четвертим члениками вусиків є дволопатева складка. Головчасті волоски на тібіотарзусі відсутні. Мукро ложкоподібне. Анальні шипи зазвичай великі. Мезогірофіл [2; 3; 7; 8].

***Ceratophysella granulata* (Stach, 1949)**

Поширення. Європа. Трапляється лише на заході України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї поширений у широколистяних лісах (рис. 56).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло блакитно-фіолетове, без пігменту із черевної сторони. Середня довжина тіла 1,0–2,0 мм. 8+8 очок. Між третім і четвертим члениками вусиків є дволопатева складка. Головчасті волоски на тібіотарзусі відсутні. Мукро ложкоподібне. Анальні шипи зазвичай великі. Мезофіл [2; 3; 7; 8].

***Ceratophysella mosquensis* (Becker, 1905)**

Поширення. Палеарктика. Зареєстрований на всій території.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у листяних лісах та луках (рис. 56).

Чисельність. Масовий вид.

Рис. 56. Місця збору матеріалу представників класу Ногохвістку – *Collembola*:

- *Hypogastrura assimilis*
- *Hypogastrura manubrialis*
- ⊖ *Hypogastrura socialis*
- ⊕ *Hypogastrura viatica*
- *Ceratophysella armata*
- *Ceratophysella denticulata*
- ⊖ *Ceratophysella granulata*
- ⊕ *Ceratophysella mosquensis*
- *Chorea inermis*
- *Schoettella ununquiculata*

Особливості біології. Тіло з брудно-сірим або коричнюватим відтінком, його середня довжина 1,0–2,0 мм. 8+8 очок. Між третім і четвертим члениками вусиків є дволопатева складка. Постантенальний орган (ПАО) греноподібний. Головчасті волоски на тібіотарзусі відсутні. Мукро ложкоподібне. Анальні шипи зазвичай великі. Гігрофіл [2; 3; 7; 8].

***Choreutinula inermis* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на території України в зонах широколистяних лісів, лісостепу і степу, а також Гірського Криму.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в соснових лісах (рис. 56).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло блакитно-чорного забарвлення, завдовжки 0,8–1,5 мм. На голові 8+8 очок. ПАО редукований. Анальні шипи відсутні. Емподіальний придаток дуже короткий або відсутній. Преферує сухі хвойні ліси [2; 3; 7; 8].

***Schoettella ununquiculata* (Tullberg, 1869)**

Поширення. Голарктика. Зарєстрований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований на луках та в лісах (рис. 56).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло від сіро-зеленого до чорного, завдовжки 0,8–1,9 мм. На голові 8+8 очок. Стрибальна вилка добре розвинута, із двома невеликими анальними шипами, що сидять на широких папілах. Виявлений в лісах та луках [2; 3; 7; 8].

***Xenylla boernerii* (Axelson, 1905)**

Поширення. Західна та Центральна Європа. Трапляється на всій території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах (рис. 57).

Чисельність. Нечисленний вид у лісовій підстилці, масовий під корою і в мохах.

Особливості біології. Тіло блакитно-сіре, завдовжки від 0,4 до 2,0 мм. На голові 5+5 очок. ПАО та емподій відсутні. Стрибальна вилка редукована до двох бородавок. Анальні шипи невеликі. Лісовий кортицикольний вид [2; 3; 7; 8].

***Xenylla brevicauda* (Tullberg, 1869)**

Поширення. Європа, бореомонтанний вид. Виявлений на території України в лісостеповій зоні та Карпатах.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований лише в соснових лісах (рис. 57).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло блакитно-сіре, завдовжки від 0,4 до 2,0 мм. На голові 5+5 очок. ПАО та емподій відсутні. Стрибальна вилка частково редукована. Анальні шипи невеликі. Лісовий вид [2; 3; 7; 8].

***Willemia anophthalma* (Börner, 1901)**

Поширення. Голарктика, частково Південна Америка. Зарєстрований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї наявний у широколистяних лісах (рис. 57).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло без пігменту. Дрібні форми – 0,5–0,7 мм. Без очей, пігменту і стрибальної вилки. Емподій редукований, хетоподібний. ПАО складений із чотирьох–шести лопатей. Є маленькі анальні шипи. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

Родина Brachystomellidae

***Brachystomella parvula* (Schäffer, 1896)**

Поширення. Космополіт. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений на луках та в чорновільшаниках (рис. 57).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло блакитно-червоне, завдовжки 0,8–1,0 мм, 8+8 очок. Мандибули відсутні. Ротовий конус короткий. Стрибальна вилка добре розвинута. Анальні шипи відсутні. Надає перевагу відкритим ландшафтам [2; 3; 7; 8].

Родина Neanuridae

***Friesea mirabilis* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Голарктика. Зафіксований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї поширений у лісових та навколоводних біотопах (рис. 57).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Переважно блакитні або чорні форми. Довжина 0,8–1,6 мм. Мандибули без молярної області. ПАО та емподіальний придаток відсутні. VI абдомінальний сегмент із трьома анальними шипами. Лісовий мешканець [2; 3; 7; 8].

***Friesea truncata* (Cassagnau, 1958)**

Поширення. Палеарктика. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в заболочених вербових заростях (рис. 57).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло синіх відтінків. Довжина 0,8–1,6 мм. Мандибули без молярної області. ПАО та емподіальний придаток відсутні. VI абдомінальний сегмент із трьома анальними шипами. Лісовий вид [2; 3; 7; 8].

Рис. 57. Місця збору матеріалу представників класу Ногохвістку – Collembola:

◆ <i>Xenylla boernerii</i>	■ <i>Micranurida pygmaea</i>
◇ <i>Xenylla brevicauda</i>	□ <i>Anurida tullbergi</i>
◊ <i>Willemia anophthalma</i>	▣ <i>Neanura muscorum</i>
◈ <i>Brachystomella parvula</i>	▤ <i>Micraptorura absoloni</i>
◉ <i>Friesea mirabilis</i>	▥ <i>Protaphorura armata</i>
◊ <i>Friesea truncata</i>	▧ <i>Protaphorura pannonica</i>
◈ <i>Pseudachorutes dubius</i>	▩ <i>Protaphorura subarmata</i>
◉ <i>Pseudachorutes parvulus</i>	

***Pseudachorutes dubius* (Krausbauer, 1898)**

Поширення. Європа. Зареєстрований у західних і північних районах України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений на луках (рис. 57).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло синіх відтінків, завдовжки 0,6–2,0 мм. Ротовий конус витягнутий. ПАО з 14–20 лопатями. Є мандибули. Мукро ложкоподібне із широкою зовнішньою лопаттю. Лісовий мешканець [2; 3; 7; 8].

***Pseudachorutes parvulus* (Börner, 1901)**

Поширення. Європа. Трапляється на більшій частині території України, окрім степової зони.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у соснових лісах (рис. 57).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдені окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло з блакитною та сірою пігментацією, завдовжки 0,6–2,0 мм. Ротовий конус витягнутий. ПАО із шістьма–дев'ятьма лопатями. Є мандибули. Мукро ложкоподібне із широкою зовнішньою лопаттю. Лісовий мешканець [2; 3; 7; 8].

***Micranurida pygmaea* (Börner, 1901)**

Поширення. Космополіт. Зафіксований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у вербових заростях (рис. 57).

Чисельність. Виявлено кілька екземплярів.

Особливості біології. Тіло із синім пігментом, дрібних розмірів – 0,3–0,6 мм. Гомохетна форма. На голові 2+2 очка. Головка максилли проста, голкоподібна. Стрибальна вилка відсутня. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Anurida tullbergi* (Schött, 1894)**

Поширення. Голарктика. Зафіксований на всій території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї поширений у лісах та біля берегів водойм (рис. 57).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло блакитно-чорне, завдовжки 0,6–3,0 мм. Голова з 5+5 очками. Ротовий конус короткий. ПАО має до 30 лопатей, розмішених у формі еліпса. Без стрибальної вилки. Гігрофіл [2; 3; 7; 8].

***Neanura muscorum* (Templeton, 1835)**

Поширення. Космополіт. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у лісах та поблизу водойм (рис. 57).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло блакитно-сіре, завдовжки 1,5–3,5 мм. ПАО відсутній. Характерною ознакою є наявність туберкул – ділянок кутикули з добре помітною посиленою вторинною грануляцією на дорзальній поверхні тіла. IV та V сегменти черевця однакової довжини. Кінець черевця роздвоєний. Лісовий вид [2; 3; 7; 8].

Родина Onychiuridae

***Micraphorura absoloni* (Börner, 1901)**

Поширення. Голарктика. Виявлений на більшій частині території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в лісо-лучних біотопах (рис. 57).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло без пігменту. Ногохвістки дрібних розмірів – до 1 мм. Маленький ПАО складається із двох–трьох лопатей. Має анальні шипи. Стрибальна вилка відсутня. Лісовий вид [2; 3; 7; 8].

***Protaphorura armata* (Tullberg, 1869)**

Поширення. Космополіт. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї поширений у лісових ґрунтах (рис. 57).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло білого кольору, завдовжки 1,5–2,0 мм. ПАО складається із 28–35 простих лопатей. Анальні шипи великі на високих папілах. Стрибальна вилка частково редукована, у формі непарної складки. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Protaphorura pannonica* (Haybach, 1960)**

Поширення. Європа. Заселяє на території України ландшафти лісостепової та степової зон.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений лише в грабово-вільхових березняках (рис. 57).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Тіло біле, завдовжки 1,5–2,0 мм. ПАО складається із 20–26 простих лопатей. Є анальні шипи. Стрибальна вилка у формі непарної складки. Тяжіє до лучних і лісових біотопів [2; 3; 7; 8].

***Protaphorura subarmata* (Gisin, 1957)**

Поширення. Європа. У межах України трапляється в зонах мішаних і широколистяних лісів, лісостепу, а також у Карпатах.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах та на луках (рис. 57).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло без пігменту, завдовжки 1,5–2,0 мм. ПАО складається із 28–35 простих лопатей. Є анальні шипи. Стрибальна вилка у формі непарної складки. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Deuteraphorura variabilis* (Stach, 1954)**

Поширення. Центральна Європа. На території України виявлений у Західному Поліссі та Західноподільській височині.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений на луках (рис. 58).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Тіло без пігменту. Особини порівняно великі за розміром – 1,1–1,6 мм, білого забарвлення. ПАО складається з 10–12 гронаподібних лопатей. Анальні шипи і стрибальна вилка відсутні. Приурочений до відкритих оселищ [2; 3; 7; 8].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах та на луках (рис. 58).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло без очей і пігменту, завдовжки від 0,9 до 2,5 мм, три останніх черевних сегменти злиті. ПАО видовжений, у формі вузького еліпса. Стрибальна вилка вкорочена. Манубрій із 16–32 передніми хетами. Термофільний і рудеральний вид [2; 3; 7; 8].

***Folsomia fimetaria* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Голарктика. Трапляється на більшій частині території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї є звичайним мешканцем усіх типів широколистяних лісів (рис. 58).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло без очей і пігменту, завдовжки від 1,0 до 1,4 мм. ПАО видовжений, у формі вузького еліпса. Стрибальна вилка вкорочена. Манубрій із вісьмома передніми хетами. Нітрофільний та рудеральний вид [2; 3; 7; 8].

***Folsomia fimetarioides* (Axelson, 1903)**

Поширення. Північна та Центральна Європа. В Україні виявлений у зонах мішаних лісів, лісостепу, а також у Карпатах.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється у всіх типах широколистяних лісів (рис. 58).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло без очей і пігменту, завдовжки до 1,3 мм. ПАО видовжений, у формі вузького еліпса. Стрибальна вилка вкорочена. Манубрій із 14 передніми хетами. Лучно-лісовий мезофіл [2; 3; 7; 8].

***Folsomia lawrensei* (Rusek, 1984)**

Поширення. Європа. Відомий у західних регіонах України, а також на Причорноморській низовині.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений на мезофітній луці (рис. 58).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло без очей і пігменту, завдовжки до 0,6 мм, ПАО видовжений, у формі вузького еліпса. Стрибальна вилка вкорочена. Манубрій із шістьма передніми хетами. Рідкісний лісо-лучний вид [2; 3; 7; 8].

***Folsomia manolachei* (Bagnal, 1939)**

Поширення. Голарктика. Зареєстрований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах (рис. 58).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло переважно світло-сірого кольору, завдовжки від 0,6 до 1,0 мм. На голові 2+2 очка з чорним пігментом. ПАО видовжений, у формі вузького еліпса. Стрибальна вилка вкорочена. Манубрій із двома передніми хетами. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Folsomia penicula* (Bagnal, 1939)**

Поширення. Західна частина Палеарктики і Північна Америка. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах (рис. 58).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло світло-сірого кольору, завдовжки до 1,6 мм. На голові 2+2 очка з чорним пігментом. ПАО видовжений, у формі вузького еліпса. Стрибальна вилка вкорочена. Манубрій із 13–24 передніми хетами. Лісовий мезофіл [2; 3; 7; 8].

***Folsomia quadrioculata* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Голарктика. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї поширений у лісових, лучних, болотних та узбережних локалітетах (рис. 58).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло світло-сірого кольору, завдовжки від 0,9 до 1,3 мм. На голові 2+2 очка з чорним пігментом. ПАО видовжений, у формі вузького еліпса. Стрибальна вилка вкорочена. Манубрій із двома передніми хетами. Мезофіл [2; 3; 7; 8].

***Proisotoma minuta* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Космополіт. Зафіксований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у навколводних і лучних біотопах (рис. 59).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло сіро-блакитне, завдовжки до 1,1 мм. На голові 8+8 очок. V та VI сегменти черевця відокремлені чіткою смугою без хет. Стрибальна вилка вкорочена, не досягає вентральної трубки. Манубрій із двома передніми хетами. Мукро з трьома зубцями. Компостний і рудеральний вид [2; 3; 7; 8].

***Proisotoma minima* (Absolon, 1901)**

Поширення. Голарктика, локально в Південній Америці. Трапляється на всій території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у лісах (рис. 59).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло біле з розсіяним блакитним пігментом. Достатньо дрібних розмірів – до 0,8 мм. На голові 5+5 очок. Стрибальна вилка вкорочена, не досягає вентральної трубки. Манубрій із двома передніми хетами. Мукро з трьома зубцями. Термофільний і компостний вид [2; 3; 7; 8].

Proisotoma sp.

Поширення. Не відоме.

Місця знаходження. У навколводних біотопах Шацького поозер'я (рис. 59).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло блакитно-сіре. Достатньо дрібних розмірів – 0,7–1,5 мм. На голові 8+8 очок. V та VI сегменти черевця відокремлені чіткою смугою без хет. Стрибальна вилка середньої довжини, не досягає вентральної трубки.

***Pachytoma crassicauda* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Європа та Азія. У межах України населяє зони мішаних лісів і степу, а також Карпати.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється поблизу водойм (рис. 59).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло темно-синє або фіолетове, завдовжки до 1,5 мм, гомохетне. На голові 8+8 очок. ПАО у формі вузького еліпса. Манубрій з чотирма короткими передніми хетами. Мукро човникоподібне. Гігрофільний вид, що трапляється інколи на поверхні води [2; 3; 7; 8].

***Cryptopygus bipunctatus* (Axelson, 1903)**

Поширення. Європа та Північна Америка. Відомий на всій території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зазвичай фіксується поблизу водойм та на луках, хоча подекуди трапляється в лісових ґрунтах (рис. 59).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло біле з 1+1 чорним очком, завдовжки до 0,7 мм. ПАО у формі широкого еліпса. V та VI сегменти черевця злиті. Денс довгий і тонкий, має понад 25 передніх хет. Манубрій із двома передніми хетами. Мукро з двома зубцями. Рудеральний, ксеротермний вид, що надає перевагу відкритим оселищам [2; 3; 7; 8].

Рис. 59. Місця збору матеріалу представників класу Ногохвістку – Collembola:

- *Proisotoma minuta*
- *Proisotoma minima*
- *Proisotoma sp.*
- ◻ *Pachytoma crassicauda*
- ▲ *Cryptopygus bipunctatus*
- ▽ *Cryptopygus thermophilus*
- ◇ *Isotomiella minor*
- ◊ *Vertagopus cinereus*
- ◊ *Parisotoma notabilis*

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Колір тіла варіює від світлих до темних сіро-коричнюватих відтінків, завдовжки до 2,1 мм. На голові 8+8 очей. Головка максіли видовжена з дуже довгою ламелою. Стрибальна вилка довга, мукро із чотирма зубцями. Апікальний зубець мукра більший за інші зубці. Зачіпка з 6–10 хетами. Синантропний нітрофіл, що найчастіше фіксується в компостованих субстратах [2; 3; 7; 8].

***Desoria trispinata* (Mac Gillivray, 1896)**

Поширення. Космополіт. Виявлений тільки в західному регіоні України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї переважає на берегах озер (рис. 60).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло блакитне, завдовжки до 1,3 мм. Стрибальна вилка довга. Мукро із трьома зубцями, без хети. Апікальний зубець мукра більший за інші зубці. Денс із 14–16 задніми хетами. Зачіпка з п'ятьма–шістьма хетами. Гігрофільний вид. Надає перевагу багатим органічним субстратам [2; 3; 7; 8].

***Desoria olivacea* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Голарктика. Локально трапляється на більшій частині території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї наявний у широколистяних лісах (рис. 60).

Чисельність. Нечисленний вид. Знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Колір тіла варіює від жовто-коричневого до темно-коричневого відтінків, завдовжки до 2,1 мм. На голові 8+8 очей. Стрибальна вилка довга, мукро з чотирма зубцями. Апікальний зубець мукра більший за інші зубці. Денс із 20–40 задніми хетами. Зачіпка із 6–14 хетами. Лісовий гігро-мезофіл [2; 3; 7; 8].

***Desoria violacea* (Tullberg, 1876)**

Поширення. Європа, борео-монтанний вид. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в широколистяних лісах (рис. 60).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло темно-фіолетове або блакитно-чорне, завдовжки до 2,4 мм. На голові 8+8 очей. Стрибальна вилка довга, мукро із чотирма зубцями. Апікальний зубець мукра більший за інші зубці. Денс із 12–19 задніми хетами. Зачіпка із 6–13 хетами. Преферує лісові біотопи [2; 3; 7; 8].

***Isotoma anglicana* (Lubbock, 1873)**

Поширення. Палеарктика. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований поблизу озер та в соснових лісах (рис. 60).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Колір тіла від темно-фіолетового до зеленкуватого чи жовтуватого. Довжина тіла до 3,4 мм. На голові 8+8 очей. Макрохети великі й зазубрені. Стрибальна вилка довга, мукро з трьома зубцями. Зачіпка з понад 40 хетами. Евритопний вид, який надає перевагу засушливим біотопам [2; 3; 7; 8].

***Isotoma viridis* (Bourlet, 1895)**

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений на лісо-лучних ділянках (рис. 60).

Чисельність. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення тіла мінливе: сірувате, зеленувате, жовтувате, червоно-бурувате, коричнювате, завдовжки до 6,0 мм. На голові 8+8 очей. Макрохети великі й зазубрені. Стрибальна вилка довга, мукро з трьома зубцями. Зачіпка з 30–50 хетами. Гігро-мезофіл, що тягнє до відкритих оселищ [2; 3; 7; 8].

***Isotomurus palustris* (Müller, 1776)**

Поширення. Космополіт. Зафіксований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в лісах та поблизу водойм (рис. 60).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло зеленуватого або жовтувато-коричнюватого відтінків. Довжина від 2,0 до 3,4 мм. На голові 8+8 очок. ПАО у формі еліпса. На II–IV абдомінальному сегментах є трихоботрії. Ноги без головчастих волосків. Стрибальна вилка довга, мукро із чотирма зубцями без хети. Апікальний зубець мукра менший за субапикальний. Зачіпка із 14–35 хетами. Гігрофіл [2; 3; 7; 8].

***Isotomurus plumosus* (Bagnall, 1940)**

Поширення. Європа. Зафіксований у північно-західній частині України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах (рис. 60).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло зелено-сіре або жовтувате. Довжина від 1,5 до 3,6 мм. На голові 8+8 очок. ПАО у формі еліпса. На II–IV абдомінальному сегментах є трихоботрії. Стрибальна вилка довга, мукро із чотирма зубцями та хетою. Апікальний зубець мукра менший за субапикальний. Вентральна трубка з 6+6 чи більше латеродистальними хетами. Гігрофіл [2; 3; 7; 8].

***Isotomurus stuxbergi* (Tullberg, 1876)**

Поширення. Європа, Азія. Виявлений у північно-західній частині України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в широколистяних лісах та на берегах водойм (рис. 60).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло жовтувато-зеленкуватих відтінків, завдовжки до 2,5 мм. На голові 8+8 очок. ПАО у формі еліпса. На II–IV абдомінальному сегментах є трихоботрії. Усі макрохети тіла вкриті війками. Стрибальна вилка довга, мукро із чотирма зубцями та хетою. Зачіпка з 10–20 хетами. Нейстонний вид [2; 3; 7; 8].

Родина Tomoceridae

***Tomocerus minor* (Lubbock, 1862)**

Поширення. Голарктика та окремі райони Неварктики. Виявлений на всій території України, окрім степової зони.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї поширений у навколводних оселищах (рис. 61).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Сіро-коричнувате тіло з брудно-блакитним відтінком. Довжина тіла до 4,5 мм. Вусики тонкі, дуже довгі. Два останні членики мають мутовчасту структуру з дрібними хетами. Третій членик вусиків довший за четвертий. На голові 6+6 очок. Тіло вкрито лусками. Денс циліндричний, поділений на три частини, дві з яких мають шипи і шипоподібні хети. Шипи на денсі тризубчасті на кінці. Мукро видовжене з маленькими зубчиками і численними мікрохетами. Мезо-гігрофіл [2; 3; 7; 8].

***Tomocerus vulgaris* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Голарктика, зафіксований також в Австралії. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у широколистяних лісах (рис. 61).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло сіре, шипи та денс коричневі. Довжина тіла до 4,5 мм. Вусики тонкі, дуже довгі. Два останні членики мають мутовчасту структуру з дрібними хетами. Третій членик вусиків довший за четвертий. На голові 6+6 очок. Тіло вкрито лусками. Денс циліндричний, має шипи і шипоподібні хети. Шипи на денсі прості. Мукро видовжене, з маленькими зубчиками і численними мікрохетами. Мезо-гігрофіл [2; 3; 7; 8].

Рис. 61. Місця збору матеріалу представників класу Ногохвістки – Collembola:

- *Tomocerus minor*
- *Tomocerus vulgaris*
- ▣ *Tomocerina minuta*
- ▲ *Pogonognathellus flavescens*
- *Orchesella bifasciata*
- *Orchesella cincta*
- *Orchesella flavescens*
- *Orchesella multifasciata*
- *Orchesella sphagneticola*
- *Orchesella pseudobifasciata*
- *Orchesella sp.*

***Tomocerina minuta* (Tullberg, 1876)**

Поширення. Європа, Азія, борео-монтанний вид. Зафіксований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї здебільшого трапляється в широколистяних лісах та на узбережжях озер (рис. 61).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло сіре або світло-фіолетове, завдовжки 1,5–2,0 мм. Вусики у 2,5 разу довші за голову. На голові 6+6 очок. Тіло вкрито лусками. Денс циліндричний, має безбарвні прості шипи в базальній частині й шипоподібні хети. Мукро видовжене з одним–трьома зубчиками і численними мікрохетами. Лісовий мезо-гігрофіл [2; 3; 7; 8].

Pogonognathellus flavescens (Tullberg, 1871)

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї преферує лісові біотопи (рис. 61).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. На основному жовтому фоні тіла розміщені коричнюваті або сірі плями. Довжина тіла до 6,0 мм. На голові 6+6 очок. Тібіотарзальні волоски головчасті. В основі денс є великі лускоподібні утворення, по одній з кожної сторони. Шипи на денсі прості, безбарвні. Емподій простий без філамента і зубчиків. Мукро з однією дорзальною ламелою. Лісовий мезо-гігрофіл [2; 3; 7; 8].

Родина Entomobryidae

Orchesella bifasciata (Nicolet, 1842)

Поширення. Європа, Північна Америка. Трапляється переважно в західних районах України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений тільки в чорновільхових лісах (рис. 61).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло жовтувате з чорними поперечними смугами на II і III сегментах черевця. Голова переважно жовта. Трапляються особини меланісти, повністю чорні. Великі форми, близько 2 мм у довжину. Перший і другий членики вусиків поділені на два субсегменти кожний. На темній очній плямі 8+8 очок. Преферує розріджені ліси та луки, трапляється також в урбосередовищі [2; 3; 7; 8].

Orchesella cincta (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Заселяє всю територію України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється у розріджених широколистяних лісах (рис. 61).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло жовто-зеленкуватих відтінків з чорними плямами. Характерна особливість типової форми – наявність чорної поперечної смуги на III тергіті черевця і чорної голови. Перший і другий черевні сегменти завжди жовто-білі з дифузним чорним пігментом, Рідше трапляються особини меланісти, повністю чорні. Це великі колемболи, до 5,0 мм завдовжки. Перший і другий членики вусиків поділені на два субсегменти кожний. На темній очній плямі 8+8 очок. Надає перевагу відкритим або навколелісовим біотопам [2; 3; 7; 8].

Orchesella flavescens (Bourlet, 1839)

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований у розріджених соснових лісах (рис. 61).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло жовто-зеленкуватих відтінків з двома чорними поздовжніми смугами. Передня частина IV тергіту черевця затемнена. Рідко трапляються особини з чорним пігментом на голові, ще рідше – особини-альбіноси зі слабо розвинутим чорним пігментом. Довжина тіла до 5,0 мм. На темній очній плямі 8+8 очок. Лісо-лучний вид [2; 3; 7; 8].

Orchesella multifasciata (Stscherbakow, 1898)

Поширення. Центральна та Східна Європа. Зареєстрований на більшій частині території України, окрім Кримських гір і крайньої півночі.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у соснових лісах (рис. 61).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Колір тіла дуже строкатий із жовтувато-білими, помаранчевими і темно-коричневим плямами. На грудних і черевних сегментах є дифузні поперечні темні смуги, що збільшуються і темнішають у напрямку задніх сегментів. Тіло до 4 мм завдовжки. Перший і другий членики вусиків темніші за третій і четвертий. На темній очній плямі 8+8 очок. Ксерорезистентний вид [2; 3; 7; 8].

***Orchesella sphagneticola* (Stach, 1960)**

Поширення. Північно-Східна Європа. В Україні виявлений на Поліссі та Розточчі.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї надає перевагу заболоченим лісам і лукам (рис. 61).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова і перший членик вусиків чорні, другий і третій тергіти грудей без пігменту. Другий–четвертий тергіти черевця з поперечними темними смугами. Довжина тіла до 4 мм. На темній очній плямі 8+8 очок. Сфагнофільний вид [2; 3; 7; 8].

***Orchesella pseudobifasciata* (Stach, 1960)**

Поширення. Східна Європа. Зафіксований на всій території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в заболочених широколистяних лісах (рис. 61).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло жовтувате з чорною поперечною смугою на III і V сегментах черевця. Голова жовта в типовій форми. Трапляються особини меланісти, повністю чорні або з дифузним чорним пігментом. Довжина тіла від 1,6 до 1,9 мм. Перший і другий членики вусиків жовтуватого кольору, поділені на два субсегменти кожний. На темній очній плямі 8+8 очок. Бріюфільний вид [2; 3; 7; 8].

***Orchesella* sp.**

Поширення. Не відоме.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в заболочених широколистяних лісах (рис. 61).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення контрастне: на світлому фоні темні смуги. Темне забарвлення на II, III грудних сегментах і з нечіткими темними плямами на III сегменті черевця. Великі форми, близько 3 мм завдовжки. Перший і другий членики вусиків поділені кожний на два субсегменти. Другий членик вусиків світлий. На темній очній плямі 8+8 очок. II черевний сегмент завжди жовто-білий, IV сегмент із сіро-чорним малюнком. Трапляється в заболочених широколистяних лісах [2; 3; 7; 8].

***Entomobrya marginata* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Голарктика, Південно-Східна Азія, Австралія. Відомий на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї преферує заболочені ділянки широколистяних лісів (рис. 62).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло синюватого чи сірчуватого кольору, завдовжки до 1,54 мм. Груді і черевце з тонкими, поперечними темно-фіолетовими смугами на задньому краї. Вусики темно-фіолетові з чотирма сегментами. Довжина вусиків досягає лише половини тіла. Голова з 8+8 очками. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

Рис. 62. Місця збору матеріалу представників класу Ногохвістку – Collembola:

◆ <i>Entomobrya marginata</i>	■ <i>Lepidocyrtus cyaneus</i>
◇ <i>Entomobrya multifasciata</i>	□ <i>Lepidocyrtus lanuginosus</i>
◆ <i>Entomobrya muscorum</i>	▣ <i>Lepidocyrtus lignorum</i>
◆ <i>Entomobrya nivalis</i>	▤ <i>Lepidocyrtus ruber</i>
◆ <i>Entomobrya quinquelineata</i>	▥ <i>Lepidocyrtus violaceus</i>
◆ <i>Entomobrya corticalis</i>	▧ <i>Lepidocyrtus curvicollis</i>

***Entomobrya multifasciata* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Голарктика, Південна Африка. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї віддає перевагу лісовим біотопам (рис. 62).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Забарвлення зазвичай у вигляді контрастного малюнка на жовтуватому фоні. Довжина тіла до 1,5 мм. Темне забарвлення відмічене на задньому краї всіх сегментів тіла. Четвертий тергіт абдомена з двома трикутними плямами. Голова з 8+8 очками. Довжина вусиків досягає половини тіла. Ксерорезистентний вид [2; 3; 7; 8].

***Entomobrya muscorum* (Nicolet, 1841)**

Поширення. Голарктика, Західна Австралія. Зафіксований на всій території України, окрім крайнього півдня.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється переважно в лучних біотопах (рис. 62).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла до 2,5 мм. Характерна особливість – дві поздовжні темні смуги на білому або жовтуватому фоні. В середній частині абдомена IV розміщені дві квадратні плями. Вусики лише частково затемнені. Голова з 8+8 очками. Довжина чотиричленикових вусиків приблизно дорівнює довжині всього тіла від голови до VI абдомена. Надає перевагу лісам [2; 3; 7; 8].

***Entomobrya nivalis* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Косполіт. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований у хвойних та широколистяних лісах (рис. 62).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Довжина тіла до 2,0 мм. Чорне забарвлення розподіляється латерально на грудних сегментах і в задній частині II і III сегментів абдомена. IV сегмент абдомена з двома поздовжніми смугами, розширеними в передній частині. Голова з 8+8 очками. Довжина вусиків досягає половини тіла. Вид тяжіє до хвойних лісових біотопів і часто трапляється на гілках дерев [2; 3; 7; 8].

***Entomobrya quinquelineata* (Börner, 1901)**

Поширення. Середня та Південна Європа, Алжир. В Україні заселяє зони широколистяних і мішаних лісів та лісостепу, а також Карпати.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється у хвойних та широколистяних лісах (рис. 62).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Довжина тіла до 2,0 мм. У типової форми на світлому фоні є п'ять поздовжніх темних смуг. Трапляються форми з трьома поздовжніми смугами і повністю позбавлені темного пігменту. Голова з 8+8 очками. Довжина вусиків досягає половини тіла. Лісо-лучний вид [2; 3; 7; 8].

***Entomobrya corticalis* (Nicolet, 1841)**

Поширення. Середня і Північна Європа. Зафіксований на всій території України, крім Кримських гір.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у заболочених вербових заростях (рис. 62).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Довжина тіла до 2,0 мм. Забарвлення у вигляді контрастного малюнка з темними поперечними смугами на III і IV черевних сегментах, а також темним пігментом по краях II і III сегментів грудей. Передня частина голови темно-сіра, вусики з дифузним фіолетовим пігментом. Голова з 8+8 очками. Довжина вусиків сягає половини тіла. Типовий кортицикол [2; 3; 7; 8].

***Lepidocyrtus cyaneus* (Tullberg, 1871)**

Поширення. Косполіт. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зареєстрований у лісових, лучних, болотяних та прибережних біотопах (рис. 62).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла до 1,5 мм. Більша частина тіла покрита синювато-фіолетовим пігментом із дрібними лусками. Помітна сильна гетерономність сегментації тіла та ахетність. Вусики лише трохи довші від голови. Очок 8+8. Мукро з двома зубцями та базальним шипом. Кігтик

без крилоподібних зубців. Емподій ланцетоподібний. Тяжіє до відкритих оселищ, а також урбанізованого середовища [2; 3; 7; 8].

***Lepidocyrtus lanuginosus* (Gmelin, 1788)**

Поширення. Голарктика. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється у широколистяних лісах (рис. 62).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла до 2,0 мм. Голова та основа ніг фіолетові, тіло жовте, з лусками. Луски вкривають також перші два членики антен і основи ніг. Помітна сильна гетерономність сегментації тіла та ахетність. Очок 8+8. Мукро з двома зубцями та базальним шипом. Кігтик без крилоподібних зубців. Емподій ланцетоподібний. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Lepidocyrtus lignorum* (Fabricius, 1775)**

Поширення. Голарктика та Західна Австралія. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в лісових та лучних біотопах (рис. 62).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла до 1,5 мм. Тіло світло-жовте, з лусками. Інколи ноги з блакитною пігментацією. Луски не вкривають перші два членики антен і основи ніг. Помітна сильна гетерономність сегментації тіла та ахетність. Очок 8+8. Мукро з двома зубцями та базальним шипом. Кігтик без крилоподібних зубців. Емподій ланцетоподібний. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Lepidocyrtus ruber* (Schött, 1902)**

Поширення. Європа. Локально трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється у навколводних та лучних біотопах (рис. 62).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло з більше чи менше вираженою світло-фіолетовою пігментацією, від 1,2 до 1,4 мм завдовжки, з лусками. Помітна сильна гетерономність сегментації тіла та ахетність. Очок 8+8. Мукро з двома зубцями та базальним шипом. Кігтик без крилоподібних зубців. Емподій не звужується на кінці, а навпаки – широкий і косо зрізаний на вершині. Тяжіє до навколводного середовища [2; 3; 7; 8].

***Lepidocyrtus violaceus* (Geoffroy, 1762)**

Поширення. Голарктика. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється в лісових, лучних, болотяних та прибережних біотопах (рис. 62).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Усе тіло синьо-фіолетове, від 1,4 до 2,0 мм завдовжки, з лусками. Помітна сильна гетерономність сегментації тіла та ахетність. Очок 8+8. Мукро з двома зубцями та базальним шипом. Кігтик без крилоподібних зубців. Емподій ланцетоподібний. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Lepidocyrtus curvicollis* (Bourlet, 1839)**

Поширення. Європа, Азія. В Україні трапляється в зонах мішаних та широколистяних лісів і лісостепу, а також у Карпатах.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований тільки в заболочених вербових заростях (рис. 62).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло жовте з дифузним фіолетовим пігментом в основі ніг і на вусиках. II сегмент грудей роздутий, з густим покривом лусок. Довжина тіла до 2,5 мм. Помітна сильна гетерономність сегментації тіла та ахетність. Очок 8+8. Мукро з двома зубцями та базальним шипом. Кігтик без крилоподібних зубців. Емподій ланцетоподібний. Надає перевагу зволоженім, відкритим оселищам [2; 3; 7; 8].

***Pseudosinella octopunctata* (Börner, 1901)**

Поширення. Космополіт. Зафіксований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється лише в лісах (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло зі слабовираженою фіолетовою пігментацією в передній частині, яка темніша на очній плямі. Довжина вкритого лусками тіла до 1,2 мм. На кожній стороні голови по чотири очка. Кігтик із великими крилоподібними зубцями. Мукро з двома зубцями і базальним шипом. Тяжіє до відкритих аридних ландшафтів [2; 3; 7; 8].

Родина Neelidae

***Megalothorax minimus* (Willem, 1900)**

Поширення. Космополіт. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований у соснових лісах (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло кулястої форми з маленькими вусиками, які менші від голови. Колір тіла жовтувато-бурий. III і IV членики вусиків злиті. Дуже дрібні форми – до 0,4 мм. ПАО та очка відсутні. Покрив тіла дрібногранульований. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

Родина Sminthurididae

***Sminthurides malmgreni* (Tullberg, 1876)**

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений тільки вздовж берегової лінії озер (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло кулясте, жовтуватого кольору з блакитно-фіолетовим пігментом на вусиках, спині і на боках черевця. Його довжина від 0,30 до 0,65 мм. Очок 8+8. Третя пара ніг у самиць із тібіотарзальним органом. У самців вусики перетворені у хватальний орган. Мукро широке і ребристе. Гідрофіл [2; 3; 7; 8].

***Sminthurides aquaticus* (Bourlet, 1842)**

Поширення. Голарктика. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований лише в заболочених заростях верби (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло кулясте, жовтуватого кольору з блакитно-фіолетовим пігментом на вусиках, спині й на боках черевця. Його довжина від 0,50 до 1,0 мм. Очок 8+8. Третя пара ніг у самиць з тібіотарзальним органом. У самців вусики перетворені у хватальний орган. Мукро широке і ребристе. Гідрофіл [2; 3; 7; 8].

***Sminthurides pseudassimilis* (Stach, 1956)**

Поширення. Північна та Центральна Європа. Трапляється в північних районах України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований тільки в заболочених вербових заростях (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло сіре або сіро-фіолетове, кулеподібне, до 0,6 мм. Очок 8+8. У самиць третя пара ніг із тібіотарзальним органом і IV членик вусиків поділений на чотири субсегменти (серед них перший субсегмент довший за інші). У самців вусики перетворені у хватальний орган. Мукро порівняно широке, вентральна його частина дугоподібна. Гідрофіл [2; 3; 7; 8].

***Sminthurides parvulus* (Krausbauer, 1898)**

Поширення. Західна Європа. Виявлений у північно-західній частині України.

Рис. 63. Місця збору матеріалу представників класу Ногохвістку – Collembola:

▲ <i>Pseudosinella octopunctata</i>	■ <i>Sminthurinus aureus</i>
▽ <i>Megalothorax minimus</i>	□ <i>Sminthurinus elegans</i>
● <i>Sminthurides malmgreni</i>	▣ <i>Ptenothrix atra</i>
⊙ <i>Sminthurides aquaticus</i>	▤ <i>Capraínea marginata</i>
⊖ <i>Sminthurides pseudassimilis</i>	▥ <i>Sminthurus viridis</i>
⊕ <i>Sminthurides parvulus</i>	▧ <i>Spatulosminthurus flaviceps</i>
⊗ <i>Sminthurides schoetti</i>	▨ <i>Deuterostminthurus bicinctus</i>
⊖ <i>Sphaeridia pumilis</i>	▩ <i>Deuterostminthurus pallipes</i>
◆ <i>Arrhopalites spinosus</i>	◇ <i>Heterostminthurus bilineatus</i>

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї зафіксований лише в заболочених заростях верби (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло сіре або сіро-блакитне, кулеподібне, до 0,6 мм. Очок 8+8. У самиць третя пара ніг із тібіотарзальним органом і IV членик вусиків поділений на п'ять субсегментів. У самців вусики перетворені у хватальний орган. Мукро вузьке, циліндричної форми. Гідрофіл [2; 3; 7; 8].

***Sminthurides schoetti* (Axelson, 1903)**

Поширення. Окремі райони Палеарктики. Зафіксований у західному регіоні України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений лише в заболочених вербових заростях (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло жовтувате з блакитними плямами пігменту, кулеподібне, до 0,5 мм завдовжки. Очок 8+8. У самиць третя пара ніг із тібіотарзальним органом, у IV членик вусиків поділений на чотири субсегменти рівної довжини. У самців вусики перетворені у хватальний орган. Мукро відносно вузьке з невеликими зубчиками. Гідрофіл [2; 3; 7; 8].

***Sphaeridia pumilis* (Krausbauer, 1898)**

Поширення. Голарктика, а також Австралія. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється переважно в лучних і рідше лісових біотопах (рис. 63).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло сірувато-жовтувате або червонувате, кулеподібне, 0,3–0,5 мм завдовжки. Очок 8+8. У самиць третя пара ніг без модифікованих хет, IV членик вусиків простий без вторинного поділу на субсегменти. У самців вусики перетворені у хватальний орган. Мукро відносно вузьке з дуже маленькими зубчиками. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

Родина Arrhopalitidae

***Arrhopalites spinosus* (Rusek, 1967)**

Поширення. Центральна та Східна Європа. Трапляється в західних районах України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений тільки в соснових лісах (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло світло-жовтого кольору, овальне, завдовжки до 0,7 мм. Голова з 1+1 очком на темній плямі. Потилична частина голови з 6+6 короткими шипами. Четвертий членик вусиків поділений на шість субсегментів. Мукро довге, із зазубреними краями. Анальний придаток у самців ложкоподібної форми з дистальними зубчиками. Лісовий мезофіл [2; 3; 7; 8].

Родина Katiannidae

***Sminthurinus aureus* (Lubbock, 1862)**

Поширення. Палеарктика. Зафіксований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється тільки у вербняках (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло типової форми жовтого кольору із суцільною латеральною смугою на черевці. Рідше трапляються повністю чорні форми. Тіло вкрите короткими, тонкими та гладкими хетами, завдовжки 0,7–1,0 мм. Кутикула слабогранульована. Четвертий членик вусиків простий і не є модифікованим у самців. Еврибіонт [2; 3; 7; 8].

***Sminthurinus elegans* (Fitch, 1863)**

Поширення. Частина Палеарктики та Неарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений лише у вербняках (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Тіло жовтувате з чотирма–п'ятьма поздовжніми темними смугами, завдовжки 0,7–1,0 мм. Вкрите короткими, тонкими, гладкими хетами. Кутикула слабогранульована. Четвертий членик вусиків простий і не є модифікованим у самців. Цей вид надає перевагу сухим і відкритим біотопам [2; 3; 7; 8].

Родина Dicyrtomidae

Ptenothrix atra (Linnaeus, 1758)

Поширення. Неарктика, а також частина Палеарктики. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у розріджених лісах та на узліссях (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло фіолетово-чорне, голова найчастіше з поздовжніми плямами, овальної форми. Довжина тіла до 2,0 мм. Очок 8+8. Третій членик вусиків із сімома субсегментами. Вусики довші за голову. Денс із зазубреними шипоподібними хетами. Кігтики ніг без туніки. Лісовий мезофіл [2; 3; 7; 8].

Родина Sminthuridae

Caprainea marginata (Schött, 1893)

Поширення. Європа, окрім північних територій, а також Алжир. Виявлений на всій території України, окрім Кримського півострова.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється на лісо-лучних ділянках (рис. 63).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло рожевих відтінків. Середня довжина тіла 1,4 мм. Третій членик вусиків із довгими макрохетами в базальній частині. Четвертий членик вусиків із 12–13 субсегментами. 8+8 очок. Верхня частина голови і велике черевце з прямими, грубими, гострими макрохетами. Кігтик із тунікою. Надає перевагу вологим лукам і лісам [2; 3; 7; 8].

Sminthurus viridis (Linnaeus, 1758)

Поширення. Космополіт. Зареєстрований на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється повсюдно (рис. 63).

Чисельність. Численний вид у відкритих біотопах, але рідкісний у лісах.

Особливості біології. Тіло має різні відтінки зеленого, найчастіше жовтувато-зелене з коричнюватими або білими плямами. Довжина тіла до 3,0 мм. Окремі хети на третьому членнику вусиків довші та грубші за інших; четвертий членник має вторинні субсегменти. Край мукро гладкі. Кігтики ніг з тунікою. Масовий вид на луках та у відкритих ландшафтах антропогенного походження [2; 3; 7; 8].

Spatulosminthurus flaviceps (Tullberg, 1871)

Поширення. Європа, за винятком крайнього Північного Сходу. Значно поширений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений на заболочених ділянках вільшників (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид, знайдено окремі екземпляри.

Особливості біології. Майже вся голова жовто-біла. Черевце блакитно-чорне, завдовжки до 1,6 мм. На голові 8+8 очок. Третій членик вусиків у базальній частині з макрохетами. Четвертий членник вусиків із десятьма вторинними субсегментами. Тібіотарзуси ніг з одним шпательоподібно розширеним волоском кожен. Лучний мезофіл [2; 3; 7; 8].

Родина Bourletiellidae

Deuterosminthurus bicinctus (Koch, 1840)

Поширення. Палеарктика. Поширений на всій території України, окрім Кримських гір.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї трапляється у широколистяних лісах (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Черевце жовтого кольору з двома синьо-чорними поперечними плямами. Довжина тіла від 0,6 до 0,8 мм. Голова з 8+8 очками. Велике черевце дещо стиснуте по боках та сплющене на спині. Емподій частіше без субапикальної щетинки або філаменту. Самці без дорсального органу. Еврибіонт [2; 3; 6; 7].

Deuterosminthurus pallipes (Bourlet, 1842)

Поширення. Голарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений переважно на луках і рідше в лісах (рис. 63).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Майже все тіло жовтого кольору, завдовжки від 0,8 до 1,0 мм. Голова з 8+8 очками. Велике черевце дещо стиснуте з боків та сплющене на спині. Тібіотарзуси ніг із головчастими волосками, що прилягають до їх поверхні. Емподій без субапикальної щетинки або філаменту. Самці без дорсального органа. Ксерорезистентний вид, що преферує відкриті ландшафти [2; 3; 7; 8].

***Heterosminthurus bilineatus* (Bourlet, 1839)**

Поширення. Палеарктика. Локально поширений на більшій частині території України, крім Кримських гір.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у заболочених вербняках (рис. 63).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Жовтувате тіло з двома поздовжніми, дорсолатеральними, фіолетовими смугами. Середня довжина тіла 1,0 мм. Голова з 8+8 очками. Четвертий членик вусиків із вторинними субсегментами. Тіло дещо видовжене та стиснуте по боках, укрите довгими тонкими хетами. Емподій першої пари ніг вузький, щетинкоподібний. Денс без шипів. Преферує відкриті вологі оселища [2; 3; 7; 8].

Список використаної літератури

1. Гиляров М. С. Коллемболы, их место в системе, особенности и значение / М. С. Гиляров // Фауна и экология ногохвосток. – М. : Наука, 1984. – С. 3–11.
2. Капрусь И. Я. Ногохвостки (Collembola) Волыно-Подолья / И. Я. Капрусь // Экология и фауна почвенных беспозвоночных Западного Волыно-Подолья. – Киев : Наук. думка, 2003. – С. 100–172.
3. Капрусь И. Я. Каталог колембол (Collembola) і протур (Protura) України / И. Я. Капрусь, Ю. Ю. Шрубович, М. Б. Тарашук. – Львів : [б. в.], 2006. – 164 с.
4. Капрусь И. Я. Ценотична диференціація фауни і населення колембол (Collembola) на території Волинського Полісся / И. Я. Капрусь, Є. В. Рукавець // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – № 8. – С. 137–148.
5. Кузнецова Н. А. Организация сообществ почвообитающих коллембол / Н. А. Кузнецова. – М. : ГНО «Прометей», 2005. – 244 с.
6. Определитель коллембол фауны СССР / под ред. Н. М. Черновой, Б. Р. Стригановой. – М. : Наука, 1988. – 214 с.
7. Рукавець Є. В. Фауна колембол (Collembola) заповідних територій Західного Полісся / Є. В. Рукавець // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Рівнен. природ. заповідника (м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р.). – Рівне : ВАТ «Рівнен. друк.», 2009. – С. 556–560.
8. Рукавець Є. В. Фауна і населення колембол Шацького національного природного парку / Є. В. Рукавець // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 77–79.
9. Стриганова Б. Р. Питание почвенных сапрофагов / Б. Р. Стриганова. – М. : Наука, 1980. – 243 с.
10. Чернова Н. М. Экологические сукцессии при разложении растительных остатков / Н. М. Чернова. – М. : Наука, 1977. – 200 с.
11. Шаров А. Г. О системе первичнобескрылых насекомых / А. Г. Шаров // Тр. ИМЖ. – 1959. – Вып. 27. – С. 175–186.
12. Bellinger P. F. Checklist of the Collembola of the World. 1996–2008 [Electronic resource] / P. F. Bellinger, K. A. Christiansen, F. Janssens. – Access mode : <http://www.collembola.org>
13. Hopkin S. P. Biology of the springtails (Insecta: Collembola) / S. P. Hopkin. – Oxford ; New York ; Tokyo : Oxford Univ. press, 1997. – 330 p.
14. Stach J. The Apterygotan fauna of Poland in relation to the world-fauna of this group of Insects // Acta. Monogr. Mus. Hist. Natur. – Krakow : Family Isotomidae, 1947. – 488 p.; Families Neogastruridae and Brachystomellidae. – 1949 a. – 341 p.; Families Anuridae and Pseudachorutidae. – 1949 b. – 122 p.; Family Bilobidae. – 1951. – 97 p.; Family Onychiuridae. – 1954. – 219 p.; Families Neelidae and Dicyrtomidae. – 1956. – 113 p.; Family Sminthuridae. – 1957. – 287 p.; Tribe Orchesellini. – 1960. – 151 p.; Tribe Entomobriini. – 1963. – 140 p.

Клас Відкритощелепні комахи – Ectognatha (Hennig, 1953)

Клас Відкритощелепні комахи – Ectognatha об'єднує більшість сучасних видів. Ротові органи у них добре помітні, вільно причленовані до головної капсули. Є складні очі, але вони можуть бути вторинно редуковані. Мальпігієві судини є, хоча в деяких видів вони вторинно відсутні. На грудних

тергітах є паранотальні складки, які у крилатих (*Pterygota*) перетворені на крила. Майже всі відкритощелепні комахи роздільностатеві. Розвиток із перетворенням – метаморфозом, який буває повним, коли личинка, що різко відрізняється від дорослої особини, перетворюється на лялечку, з якої виходить доросла комаха, або неповним – личинка, що вийшла з яйця, має вигляд, близький до імаго. Загалом на території Шацького поозер'я зареєстровано 1021 вид відкритощелепних комах, які представлені вісьмома рядами: Бабки – Odonata (31 вид), Напівтвердокрилі – Hemiptera (22 види), Рівнокрилі – Homoptera (98 видів), Твердокрилі – Coleoptera (655 видів), Сітчастокрилі – Neuroptera (один вид), Перетинчастокрилі – Hymenoptera (83 види), Лускокрилі – Lepidoptera (69 видів), Двокрилі – Diptera (62 види).

Ряд Бабки – Odonata (Fabricius, 1793)

Бабки (Odonata) – комахи з неповним перетворенням, яких у світовій фауні відомо майже 5000 видів. В Україні поширені 74 види. Личинки бабок, за винятком кількох тропічних видів, розвиваються у водному середовищі. Виявлено позитивну роль бабок у масовому винищенні кровосисних комах та шкідників сільського й лісового господарств. Відомо також, що імаго, живлячись іншими комахами, з'їдають за добу близько 20 % від маси свого тіла. Личинки бабок є малоспеціалізованими хижаками і полюють на рухливу здобич доступних розмірів. Питома вага личинок бабок у загальній біомасі бентосу невеликих водойм улітку становить близько 30 %. Завдяки чергуванню водної і наземної фаз розвитку та значній біомасі бабки дають суттєвий внесок до колообігу речовин в екосистемах. Великі за розмірами личинки різнокрилих бабок (Anisoptera) можуть нападати на личинок та мальків риб і виступати як конкуренти риб у живленні ракоподібними, личинками комах тощо. Імаго й личинки бабок можуть бути проміжними хазяями гельмінтів, небезпечних для диких та свійських птахів. У заражених птахів порушується функція шкіралупових залоз, що призводить до «лиття яєць» та, відповідно, зниження яйцепродуктивності. Деякі види бабок успішно використовують як індикаторів екологічного стану прісноводних екосистем.

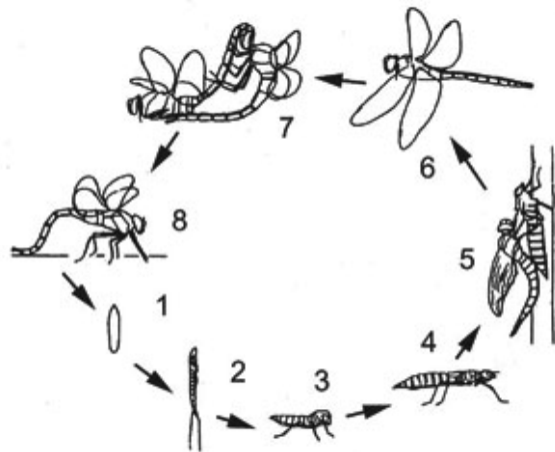

Рис. 64. Життєвий цикл бабок [1]: 1 – яйце; 2 – передличинка; 3, 4 – личинка; 5 – окрилення; 6 – імаго; 7 – парування; 8 – відкладання яєць

Протягом цього періоду імаго активно харчуються на певній відстані від водоймища на лісових галявинах, луках, при цьому інтенсивно нарощують масу тіла, набуваючи характерного кольорового забарвлення. Імаго живляться іншими літаючими комахами, захоплюючи здобич у польоті, при цьому лапки бабок формують «ловильну сітку». За тиждень–два фуражування, набравши потрібну масу тіла, імаго повертаються до водойм, де починається другий період – репродуктивний. Протягом репродуктивного періоду бабки паруються в повітрі і відкладають яйця. Біля водойм зазвичай перебуває більше самців, ніж самиць. Самці більшості видів за нормальної чисельності популяції демонструють територіальну поведінку, охороняючи свої ділянки і паруючись із самицями, що залітають до їхньої території. Процес парування в бабок досить специфічний унаслідок наявності вторинних копулятивних органів у самців – єдиний випадок у світі комах. Спочатку самець, підгинаючи кінець черевця до другого сегмента, переносить сперматофори до вторинних копулятивних

У помірних широтах імаго активні вдень. Із кінця квітня до середини жовтня за теплої сонячної погоди бабки активно літають, пік кількості імаго різних видів припадає на середину–кінець липня. Вранці і при низьких температурах повітря бабки сидять на поверхнях, що здатні швидко нагріватися, тобто на сухих рослинах, ґрунті, камінні тощо.

Період життя імаго становить у середньому кілька тижнів, а тривалість життя окремих особин може сягати кількох місяців. Деякі види описуваних бабок є облігатними або факультативними реофілами, невелика кількість – стагнофілами, однак більшість видів евритопні. Узагальнену схему життєвого циклу бабок подано на рис. 64.

У фазі імаго розрізняють два періоди: ювенільний та репродуктивний. Ювенільний починається після окрилення з личинки і закінчується статевим дозріванням.

Родина Лютки – *Lestidae* (Calvert, 1901)

Лютка-дриада – *Lestes dryas* (Kyrby, 1890)

Поширення. Центральна Європа, Азія та Північна Америка. Вид локально поширений на всій території України.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї звичайний вид. Трапляється біля оз. Світязю, Чорного, Пісочного та Люцимеру [2]. На віддалі 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14.08.2005 р., один самець.

Чисельність. Чисельність популяцій у різних біотопах змінюється в широких межах.

Особливості біології. Личинки – фітофіли, заселяють різноманітні водойми, надаючи перевагу невеликим, неглибоким, зарослим рослинністю. Часто такі водойми в кінці літа повністю пересихають. Самці та самки забарвлені однаково. Тіло зверху бронзово-зелене, груди знизу та боки жовті зі смужками. Краї крил бурі. Довжина тіла 35–40 мм, розмах крил до 50 мм. Яйця відкладають у стебла та листя водяних і напівводяних рослин [2; 3]. Період льоту імаго в умовах України із червня до вересня.

Лютка-наречена – *Lestes sponsa* (Hansemann, 1823)

Фото 62. Лютка-наречена – *Lestes sponsa* (Л. А. Хрокало)

Поширення. Центральна Європа та Азія. Значно поширений вид в Україні, у більшості біотопів звичайний і навіть масовий.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї звичайний вид. Масово трапляється на зарослих берегах оз. Люцимеру, Піщанського, порівняно в меншій кількості виявлений на оз. Пісочному, Мошному, калюжах біля оз. Світязю [2]. На віддалі 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14–22.08.2005 р., 44 самці, 14 самок; там само, 13.08.2008 р., три самки, два самці.

Чисельність. Найчисленніший вид на зарослих берегах озер.

Особливості біології. Личинки розвиваються в різних стоячих проточних і непроточних водоймах, зокрема з непостійним рівнем води та заболочених. Інколи трапляються в річках. Личинки – фітофіли. Забарвлення імаго зверху ясно-бронзово-зелене, боки і низ грудей жовтуваті, низ зі смужками. Потилиця без жовтої плями, металево-блискуча. Уздовж плечового шва в самок іде суцільна світла смуга (фото 62). Черевце 25–30 мм. Періоди льоту в Україні з травня до кінця вересня з піком у серпні [2; 3].

Лютка-іноземка – *Lestes barbarus* (Fabricius, 1798)

Поширення. Південна Європа, Центральна і Південна Азія, Північна Африка. Значно поширений в Україні, у деяких місцях звичайний, а в інших численний, хоча поступається за чисельністю *L. sponsa*.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї звичайний вид. Трапляється на зарослих калюжах поблизу оз. Світязю [2]. На віддалі 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14–19.08.2005 р., один самець, три самки.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Личинки – фітофіли, розвиваються в неглибоких місцях водойм із повільною течією або при її відсутності. Також можуть жити в калюжах та дрібних пересихаючих водоймах. Доволі велика бабка. Самки мають типовий зелений колір (фото 63). На передньогрудях є дві широкі світлі смужки. Птеростигма двоколірна: половина – світла, інша – бура. Літ імаго із червня до кінця вересня [2; 3].

Фото 63. Лютка-іноземка – *Lestes barbarus* (Г. А. Прокопов)

Лютка зеленувата – *Lestes virens* (Charpentier, 1825)

Поширення. Південна і Центральна Європа, Північна Африка. Локально поширений на території всієї України.

Місця знаходження. Імаго були виявлені в прибережній зоні на рослинності озер Пісочного, Мошного та Люцимеру і на зарослих калюжах поблизу оз. Світязю [2]. На відстані 2 км на північ від

с. Світязя, оз. Світязю, луки, 15–19.08.2005 р., три самки; 20.08.2005 р., 10 км від смт Шацька, оз. Пісочного, одна самка.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Личинки – фітофіли, розвиваються в різних стоячих, проточних і непроточних водоймах, зокрема заболочених і з непостійним рівнем води. Близько 4,5 см завдовжки. Розмах крил до 6 см. Перше кільце черевця самців зелене. Самка – бронзово-зелена, задня частина голови повністю жовта. На відміну від інших бабок яйця відкладає в кору дерев та чагарників – здебільшого верб, що ростуть на берегах водойм, викликаючи утворення галоподібного здуття. Період льоту імаго – із червня до кінця вересня [2; 3].

Сіролютка темна – *Sympetra paedisca* (Brauer, 1877)

Фото 64. Сіролютка темна – *Sympetra paedisca* (Г. А. Прокопов)

Поширення. Центральна Європа та Азія. В Україні поширений локально, звичайний вид, місцями на півночі та сході численний, на півдні – рідкісний.

Місця знаходження. У невеликій кількості виявлений біля оз. Пісочне, серед лісу, подалі від води, зрідка біля оз. Люцимер [2]. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14.08.2005 р., одна самка.

Чисельність. Нечисленний вид у межах Шацького поозер'я. У Європі його чисельність останнім часом різко падає й охороняється Habitat directive.

Особливості біології. Личинки – фітофіли, розвиваються в різноманітних водоймах, надаючи перевагу невеликим, без сильної течії. Забарвлення імаго яскраве, червоно-коричневе з темними смужками на черевці (фото 64). Очі та верхня частина грудей темні. На грудях є дві темні смуги. Розмах крил від 4 до 4,5 см. Відкладають яйця в стебла напівводних рослин. Зимують на фазі імаго [2; 3].

Лютка тьмяна – *Sympetra fusca* (Vander Linden, 1820)

Поширення. Центральна Європа, Північна Африка, Азія. В Україні поширений локально, на півдні та в Криму звичайний, подекуди масовий.

Місця знаходження. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14.08.2005 р., два самці, одна самка; 17.08.2005 р., один самець, дві самки.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – фітофіли, розвиваються в різноманітних водоймах, надаючи перевагу невеликим, без течії. Тіло невелике, завдовжки 25–35 мм, має коричнево-бронзове забарвлення. На грудях міститься широка бронзова смуга. Ці бабки мають своєрідну загострену на кінцях форму крил. Довжина крил 20–22 мм. Відкладають яйця в стебла навколводних рослин. Зимують на фазі імаго [3].

Родина Стрілки – Coenagrionidae (Kirby, 1890)

Стрілка червоноока – *Erythromma najas* (Hansemann, 1823)

Поширення. Європа, Центральна Азія. Доволі поширений вид в Україні, для більшості біотопів звичайний і навіть масовий.

Місця знаходження. Над відкритою поверхнею води оз. Піщанського, Пісочного, Люцимеру, звичайний вид [2]. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14.08.2005 р., один самець.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються у водотоках та стоячих проточних і непроточних водоймах. Потилиця бронзово-чорна, без плям. Очі червоні. Більша частина грудей бронзово-чорна, а низ – жовтий чи зеленкуватий (фото 65). Довжина черевця в самця і самки 26–29 мм. Період льоту імаго

Фото 65. Стрілка червоноока – *Erythromma najas* (Є. Каролінський)

в Україні триває з квітня до вересня без вираженого піка. Під час відкладання яєць самці та самки літають парами, самці тримають самок за передньоспинку. Яйця самки відкладають у листя плаваючих (лілії, латаття) та занурених у воду (кушир і рдест) рослин. У самців добре виражена територіальна поведінка [2; 3].

Тонкохвіст стрункий – *Ischnura elegans* (Vander Linden, 1820)

Фото 66. Тонкохвіст стрункий – *Ischnura elegans* (Г. А. Прокопов)

Поширення. Європа. Значно поширений в Україні, європейський вид.

Місця знаходження. У значній кількості трапляється над заростями оз. Пісочного, Люцимеру, Піщанського, Світязю [2]. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14–22.08.2005 р., вісім самців, чотири самки.

Чисельність. Масовий або численний вид.

Особливості біології. Личинки – фітофіли, розвиваються в різних стоячих проточних і непроточних водоймах, зокрема заболочених та водотоках – річках, струмках, каналах. Голова та груди мають сині плями. Черевце зверху чорне, восьме кільце яскраво-блакитне, третє–шосте кільця з боків помаранчеві (фото 66). Розмах крил 35 мм, довжина тіла 25–31 мм. Період льоту в Україні – від квітня до вересня [2; 3].

Тонкохвіст маленький – *Ischnura pumilio* (Charpentier, 1825)

Поширення. Південна і Центральна Європа, Північна Африка, Сибір. Вид поширений на всій території України, хоча численніший у центральних та південних регіонах.

Місця знаходження. Окремі екземпляри виявлено біля озер Люцимеру та Світязю [2].

Чисельність. У Шацькому поозер'ї надзвичайно рідкісний.

Особливості біології. Личинки – фітофіли [2]. Фасеточні очі в нижній частині зеленкувато-жовті; торакс синій, у нижній частині – зеленкуватий; абдомен зверху чорний, збоку три перші кільця зеленкуваті; четверте, п'яте та шосте кільця мають помаранчеве забарвлення; восьме і дев'яте кільця блакитні. Період льоту в Україні – від травня до вересня.

Стрілка голуба – *Enallagma cyathigerum* (Charpentier, 1840)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України, звичайний вид.

Місця знаходження. Найчисленніший на оз. Світязі, Пісочному, Піщанському [2]. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14–19.08.2005 р., 17 самців, 30 самок; там же, оз. Світязь, зарості комишу, 13.08.2008 р., два самці; 20.08.2005 р., 10 км від смт Шацька, оз. Пісочного, два самці, три самки.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Населяє всі типи ставків, озер та рівнинні річки з постійним рівнем води. Личинки – фітофіли. Самець блакитного забарвлення із чорним малюнком. Останні сегменти черевця майже повністю блакитні із чорною серцеподібною плямою в задній частині. Лише на двох середніх сегментах чорні плями видовжені і займають близько половини довжини сегмента. Забарвлення самок мінливе, зеленувате або червоно-коричневе. На всіх сегментах черевця наявна видовжена чорна пляма (фото 67). Довжина тіла до 35 мм, а розмах крил 40–45 мм. Імаго відкладають яйця у водяні рослини. Літ імаго триває від травня до серпня [2; 3].

Фото 67. Стрілка голуба – *Enallagma cyathigerum* (О. П. Зінченко)

Стрілка звичайна – *Coenagrion hastulatum* (Charpentier, 1825)

Поширення. Північна Євразія. Поширений на півночі України, з просуванням на південь його чисельність різко знижується. У Криму не виявлений.

Місця знаходження. Звичайний вид на оз. Пісочному та Люцимері [2].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Основний колір самця блакитно-зелений, із чорним малюнком на першому–сьомому кільцях черевця, восьмий і дев'ятий сегменти черевця в самців зверху блакитні, 10-й – чорний; самка жовто-зелена, із чорним малюнком. Довжина черевця 28–30 мм. Період льоту імаго в Поліссі та лісостепу України – від кінця квітня до серпня [2].

Стрілка гарна – *Coenagrion pulchellum* (Vander Linden, 1825)

Поширення. Європа. Вид поширений на всій території України, подекуди численний.

Фото 68. Стрілка-дівчина – *Coenagrion puella* (О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Звичайний вид на оз. Люцимері, на болотах біля оз. Чорного, на оз. Пісочному – рідкісний [2].

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Личинки – фітофіли [2]. Довжина тіла дорослих особин 37 мм, розмах крил – 44 мм. Голова та груди із синіми плямами, черевце зверху чорне, третє–шосте кільця з боків помаранчеві, восьме кільце яскраво-блакитне. Період льоту імаго – від травня до серпня.

Стрілка-дівчина *Coenagrion puella* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Вид значно поширений на всій території України, у багатьох біотопах численний.

Місця знаходження. Звичайний вид на озерах Пісочному, Люцимері [2].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Личинки – фітофіли [2]. Самець яскраво-блакитного забарвлення, має своєрідний малюнок на другому тергіті черевця (фото 68). Самки зеленкуваті. Період льоту імаго – від травня до серпня.

Родина Дідки – Gomphidae (Rambur, 1842)

Дідок звичайний – *Gomphus vulgatissimus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. В Україні доволі поширений нечисленний реофільний вид.

Місця знаходження. Один екземпляр імаго був виявлений на березі оз. Пісочного [2].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється зазвичай у річках та струмках. Личинки – реофіли, закопуються в піщаний ґрунт [2]. Тіло чорне, із жовтим рисунком. Грудки жовті, із шістьма чорними смужками. Черевце чорне, із жовтою смужкою зверху від першого до сьомого сегментів, восьмий–дев'ятий сегменти зверху чорні, по боках жовті. Стегна чорні. Довжина черевця 32–35 мм. Період льоту в Україні фіксують від початку травня до кінця червня.

Родина Коромисла – Aeschnidae (Bianchi, 1905)

Коромисло помісне – *Aeshna mixta* (Latreille, 1805)

Поширення. Центральна і Північна Європа, Північна Африка, Центральна, Передня і Східна Азія. Звичайний вид, поширений на всій території України.

Місця знаходження. Поодинокі імаго виявлені над озерами Піщанським та Пісочним. Вид численний на озерах Мошному та Люцимері [2]. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 19.08.2005 р., один самець.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – фітофіли [2; 3], розвиваються в озерах, ставках, рівнинних річках. Уникають болотистих водойм, хоча добре переносять слабосолону воду водойм півдня та Криму. Дорослі особини близько 6 см завдовжки. Розмах крил до 8 см. Черевце самки зазвичай коричневе із жовто-зеленими плямами. Період льоту імаго – від червня до жовтня включно з піком у кінці липня.

Коромисло велике – *Aeshna grandis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. В Україні поширений на заході, сході та півночі в лісах і лісостепу.

Місця знаходження. Імаго трапляються над озерами Пісочним, Мошним [2]. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14.08.2005 р., один самець; 21.08.2005 р., одна самка.

Чисельність. Вид нечисленний.

Особливості біології. Личинки фітофіли, живуть у річках, озерах, інколи в ставках і каналах. Це велика бабка, яка завдовжки сягає 73 мм. Її легко впізнати навіть під час польоту за коричневим забарвленням тіла та бронзовими крилами. На другому та третьому сегментах черевця самців є блакитні плями. Літають від травня до серпня включно [2; 3].

Коромисло зелене – *Aeshna viridis* (Eversmann, 1836)

Поширення. Північна і Центральна Європа. В Україні поширений локально.

Місця знаходження. Окремі імаго зафіксовані над каналом біля оз. Пісочного [2].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Завдовжки до 7 см, розмах крил 8–9,5 см. Черевце самця має великі сині плями. Імаго відкладають яйця зазвичай у водяну рослину – *Stratiotes aloides*. Період льоту – від червня до серпня включно [2].

Родина Бабки – Corduliidae (Selys, 1871)

Бабка бронзова – *Cordulia aenea* (Linnaeus, 1758)

Фото 69. Бабка бронзова – *Cordulia aenea* (О. П. Зінченко)

Поширення. Європа. Поширений у більшості біотопів на півночі та центральній частині України, а також у Карпатах.

Місця знаходження. У значних кількостях виявлений над озером Пісочним [2].

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Личинки – політропні: заселяють озера, ставки, річки, канали, струмки, калюжі; закопуються в мул [2]. Усе тіло бронзове зелене. Основа крил вохриста (фото 69). Дорослі особини до 5,5 см завдовжки; розмах крил близько 7 см. Лоб зелений, без світлих плям. Черевце 33–36 мм. Період льоту в Україні – травень–червень.

Бабка жовтоплямиста – *Somatochlora flavomaculata* (Vander Linden, 1825)

Поширення. Європа. В Україні рідкісний вид, локально поширений на заході, у Карпатах, Поліссі, північному Лісостепу.

Місця знаходження. Кілька особин зафіксовано неподалік озер Пісочного і Чорного [2].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки закопуються в мул [2]. Населяє болота, лісові озера з добре розвиненою узбережною та водяною рослинністю, подекуди невеликі ставки. Літ імаго – від кінця травня до серпня.

Родина Бабки справжні – Libellulidae Rambur, 1842

Рівночеревець решітчастий – *Orthetrum cancellatum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Центральна Європа, Кавказ, Середня Азія, Південний Сибір. Звичайний вид, поширений на всій території України.

Місця знаходження. У значній кількості трапляється біля озер Пісочного та Світязю [2]. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 21–22.08.2005 р., один самець, одна самка.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Личинки – типові бентосні форми, закопуються в мул. Вони розвиваються в озерах, ставках, рівнинних річках, каналах. Розміри дорослої комахи становлять від 45 до 55 мм. Розмах крил 75–90 мм. Груді жовті або жовто-бурі. Черевце жовтуватого забарвлення в самок, а в самців – із часом стає голубим (фото 70). На черевці є широкі повздовжні бурі смужки та світлі напівмісяцеві плями. Яйця відкладають на поверхню води або вологого мулу. Літ імаго – від травня до серпня включно [2; 3].

Фото 70. Рівночеревець решітчастий – *Orthetrum cancellatum* (Г. А. Прокопов)

Бабка плоска – *Libellula depressa* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Центральна і Південна Європа, Центральна Азія і Середній Схід. В Україні поширений скрізь, хоча і нечисленний в окремих біотопах.

Місця знаходження. Зрідка трапляється на лісових галявинах поблизу оз. Пісочного [2].

Фото 71. Бабка плоска – *Libellula depressa* (О. П. Зінченко)

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки бентосні, закопуються в мул, поширені в різноманітних водоймах, однак надають перевагу неглибоким зарослим водоймам, що добре прогріваються – калюжам, озерам, струмкам [2]. Черевце дуже широке і приплюснуте, оливкове, із жовтими плямами по боках сегментів, у самця блакитного забарвлення (фото 71). Крила безбарвні, передні – з широкою повздовжньою бурою смугою, задні – із трикутною плямою при основі. Довжина черевця 26 мм. Літ імаго – від кінця квітня до липня.

Бабка чотирплямиста – *Libellula quadrimaculata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Азія і Північна Америка. Вид поширений на всій території України, подекуди численний, політопний.

Місця знаходження. Над зарослими калюжами в узбережній зоні оз. Чорне на великій площі. Так, 12.06.1971 р. простежувалося масове скупчення – понад 100 особин. Основна частина бабок скупчення належала до аберації *L. quadrimaculata praenubila*, що зазвичай трапляється рідко [2].

Чисельність. Звичайний, місцями численний вид.

Особливості біології. Личинки бентосні, закопуються в мул, розвиваються в різноманітних біотопах, хоча надають перевагу зарослим стоячим водоймам, що добре прогріваються, зокрема і в заплавах річок [2]. Тіло жовто-буре, кінець черевця чорний. На кожному крилі є чорна цятка приблизно посередині переднього краю його та чорні крилові стигми. Задні крила з великою темною плямою при основі. Черевце довше і вужче, ніж у бабки плоскої; його довжина 28–29 мм. Літ імаго – від кінця квітня до липня. Яйця відкладають на поверхню води.

Тонкочеревець жовтий – *Sympetrum flaveolum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Вид значно поширений на території України.

Місця знаходження. На заболочених ділянках лук поблизу озер Пісочного, Піщанського, Люцимера, Світязю, Чорному [2].

Чисельність. Численний на заплавах луків поблизу озер.

Особливості біології. Личинки розвиваються в різноманітних водоймах та водотоках, бентосні, закопуються в мул. У самця груди червоно-бурі, у самок – жовто-бурі; боки грудей із чорними смужками по швах. Крила при основі широкі, вохристо-жовті. Черевце самця жовто-червоне, а в самки – жовто-буре, із широкою чорною смугою по боках. Довжина черевця 19–23 мм. Самки відкладають яйця в супроводі або без самця на поверхню води, у вологий субстрат та на рослинність. Літ імаго триває від кінця травня до кінця серпня [2].

Тонкочеревець чорний – *Sympetrum danae* (Sulzer, 1776)

Поширення. Європа. В Україні трапляється на півночі, у Карпатах, дуже рідкісний на півдні та в Криму.

Місця знаходження. Поодинокі особини виявлені на берегах озер Пісочного, Мошного [2]. На віддалі 10 км на північ від смт Шацька, оз. Пісочного, луки, 20.08.2005 р., три самки; оз. Світязь, зарості комишу, 13.08.2008 р.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Населяють лісові озера та невеликі пересихаючі водойми, зазвичай зарослі та заболочені з кислою реакцією води. Личинки закопуються в мул [2; 3]. Тіло самця чорне. Із боків грудей містяться світлі плями, а на останніх сегментах черевця – бурі плями. Тіло самок буре або жовте, шви з боків грудей широкі та темні, на боках черевця є широка чорна смуга. Довжина тіла 29–31 мм (абдомен 19–20 мм), розмах крил 55 мм. Ноги чорні. Птеростигма бурувато-чорного кольору в самців та білувата в самок. Літ імаго – від кінця червня до вересня.

Тонкочеревець плескатий – *Sympetrum depressiusculum* (Selys, 1841)

Поширення. Європа. В Україні поширений локально, здебільшого в правобережному Поліссі й Лісостепу, у Карпатах та Закарпатті.

Місця знаходження. Окремі особини трапляються біля озер Пісочного та Піщанського [2].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки бентосні, закопуються в мул або перебувають серед рослинності, розвиваються зазвичай у невеликих заплавах водоймах із непостійним рівнем води, що наприкінці літа пересихають [1; 2]. Яйця відкладають у супроводі самця або без нього на поверхню води чи у вологий мул. Літ імаго – від липня до початку жовтня.

Тонкочеревець покреслений – *Sympetrum striolatum* (Charpentier, 1840)

Поширення. Європа. В Україні поширений локально. Це звичайний вид, численний на півдні та заході.

Місця знаходження. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14–22.08.2005 р., вісім самців, сім самок.

Фото 72. Тонкочеревець покреслений – *Sympetrum striolatum* (Г. А. Прокопов)

Чисельність. Нечисленний вид у Шацькому поозер'ї.

Особливості біології. Личинки розвиваються в різноманітних водоймах та водотоках, закопуються в мул. Самці більші за самок. Довжина черевця самця становить 26–29 мм, а самки – 25–28 мм. Розмах крил 54–60 мм. Після виходу з екзувія самці та самки мають блідо-зелене забарвлення. Із часом самці стають яскравіші і набувають червоно-коричневого забарвлення з двома темними смужками на грудях, а самки – залишаються зелено-жовтими (фото 72). Самки відкладають яйця в супроводі самця або без нього на поверхню води чи у вологий мул. Можуть розвиватися в солонуватих водах. Літ імаго від кінця червня до початку жовтня [3].

Тонкочеревець кривавочервоний – *Sympetrum sanguineum* (Müller, 1764)

Поширення. Європа. Вид поширений в Україні, подекуди масовий.

Місця знаходження. На берегах озер Піщанського, Пісочного, Мошного, Чорного, Світязю. Найбільша кількість імаго трапляється на околицях оз. Люцимеру [2]. 2 км на північ від с. Світязя, оз. Світязю, луки, 14–22.08.2005 р., 13 самців, 27 самок; там само, 13.08.2008 р., зарості комишу, масовий; 20.08.2005 р., 10 км від смт Шацька, оз. Піщаного, 17 самців, вісім самок.

Чисельність. Вид численний.

Особливості біології. Личинки розвиваються в різноманітних водоймах та водотоках, бентосні, закопуються в ґрунт. Розвиток личинок триває два–три місяці. Зимують яйця або личинки. Самець має яскраво-червоне забарвлення грудей та черевця, на лобі є широка червона смужка (фото 73). Ноги чорні. Черевце самки буро-жовте. На задніх крилах є невелика жовта пляма. Розмах крил 5–6 см. Бабки трапляються на узліссі, галявинах, лісових дорогах, поблизу водойм. Самки відкладають яйця в супроводі або без самця на поверхню води чи вологий мул та на рослинність. Літ імаго триває від середини червня до жовтня. Здатні здійснювати масові перельоти на відстань до 100 км [2; 3].

Фото 73. Тонкочеревець кривавочервоний – *Sympetrum sanguineum* (Л. А. Хрокало)

Тонкочеревець звичайний – *Sympetrum vulgatum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Трапляється на всій території України, подекуди численний.

Місця знаходження. Звичайний вид у районі Шацького поозер'я, особливо в сухих освітлених місцях на піщаних лісових дорогах, галявинах [2].

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Личинки бентосні, закопуються в ґрунт або перебувають серед рослинності, розвиваються в різноманітних водоймах та водотоках. Боки грудей у самця червоні, а в самки – бурі, із трьома широкими чорними смужками; лоб із широкою чорною смугою, черевце в самця червоне, у самки – буре, із чорною бічною смугою. Великих вохристо-жовтих плям при основі крил немає. Довжина черевця 24–26 мм. Яйця відкладають самки в супроводі самця або без нього на поверхню води чи у вологий мул та на рослинність [2]. Літ імаго триває від червня до кінця жовтня.

Бабка білолоба – *Leucorrhinia albifrons* (Burmeister, 1839)

Поширення. Європа. В Україні надзвичайно рідкісний вид, поширений тільки на Поліссі, відома знахідка одного екземпляра на південному узбережжі Криму [6].

Місця знаходження. У 1967 р. одна особина імаго зафіксована в сосновому лісі на віддалі 500 м від оз. Пісочне. У 1971 р. щоденно в сонячну погоду траплялося декілька особин цього виду тільки на невеликій ділянці лісу в 20–30 м від оз. Пісочного [2].

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України [4], статус – зникаючий.

Особливості біології. Вид розвивається в лісових озерах, надає перевагу неглибоким, заболоченим та зарослим рослинністю водоймам. Бентосні личинки живуть серед придонної рослинності або закопуються в мул [2]. Черевце завдовжки 24–27 мм, крила – 28–31 мм. Анальні придатки самок білого кольору. Літ імаго простежується від травня до початку липня.

Бабка болотяна – *Leucorrhinia pectoralis* (Charpentier, 1825)

Поширення. Європа. На території України нечисленний вид, поширений локально зазвичай на півночі, заході та в центральній частині. У Криму не виявлений.

Місця знаходження. На рослинності, зокрема на узбережних деревах поблизу оз. Чорного [2].

Чисельність. Нечисленний вид. Охороняється на території Європи – занесений до Бернського списку 2009 р.

Особливості біології. Личинки бентосні, тримаються біля дна серед рослинності, часто закопуються в ґрунт. Розвивається в стоячих водоймах, лісових озерах здебільшого зарослих і заболочених, заплавних луках, розкопаних торф'яниках. Бабка середніх розмірів, черевце завдовжки 23–27 мм, крила 30–33 мм. Лоб білий, щелепи чорні. Груді жовті. Загальне забарвлення тіла самця буро-червоне, сьомий сегмент черевця містить яскраво-лимонну пляму. Птеростигма чорна. Яйця відкладають на поверхню води, зрідка – на плаваючі частини водяних рослин [1; 2]. Літ імаго триває від початку травня до липня включно.

Бабка хвостата – *Leucorrhinia caudalis* (Charpentier, 1840)

Поширення. Європа. В Україні рідкісний вид, поширений зазвичай на півночі та заході.

Місця знаходження. Одне імаго зафіксоване поблизу оз. Пісочного [2].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Бабки середніх розмірів із розмахом крил 7 см. Їх легко упізнати за білим лицем, що контрастує з темним тілом. Птеростигми прямокутні, короткі. Груді темні, іноді із жовтими або червоними смугами. Черевце чорне із жовтими плямами посередині. Літ імаго – в травні–червні. Здебільшого не утворює численних популяцій. Розвивається в заплавних зарослих, подекуди заболочених озерах та калюжах, у лісових озерах. Бентосні личинки живуть серед водяної рослинності, інколи закопуються в ґрунт. Личинки мають добре розвинені латеральні та дорзальні шипи на черевці, на протизаги іншим видам роду *Leucorrhinia*, що дає можливість їм виживати в зариблених водоймах [2; 3].

Список використаної літератури

1. Горб С. М. Бабки (Odonata) України: фауністичний огляд / С. М. Горб, Р. С. Павлюк, З. Д. Спурис // Вестн. зоології. – 2000. – № 15. – С. 1–155.
2. Павлюк Р. С. Фауна бабок (Insecta, Odonata) північно-західної частини Волинського Полісся / Р. С. Павлюк // Вісн. Львів. держ. ун-ту. Сер. : Біологічна. – 1974. – Вип. 7. – С. 79–84.
3. Хрокало Л. А. Бабки (Odonata) та деякі двокрилі комахи (Diptera: Sarcophagidae; Calliphoridae) регіону Шацьких озер / Л. А. Хрокало, Ю. Г. Вервес // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 114–118.
4. Червона книга України. Тваринний світ / І. А. Акімов [відп. ред]. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
5. Field guide to the dragonflies of Britain and Europe / K.-D. Dijkstra [ed.]. – British Wildlife Publishing, 2006. – 320 p.
6. Matushkina N. New records of rare Odonata in Ukraine (Insecta) / N. Matushkina // Пр. Зоол. музею Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2006. – № 4. – С. 154–161.

Ряд Рівнокрилі – Homoptera

Надродина Справжні попелиці – Aphidoidea (Latreille, 1802)

Надродина Aphidoidea – Справжні попелиці разом із надродиною Adelgoidea – Хермесові таксономічно складають підряд Попелиці – Aphidinea¹ ряду Homoptera – Рівнокрилі. Всі вони віді-

¹ Згідно з іншою системою їх відносять до надродини Aphidoidea підряду Sternorrhyncha ряду напівтвердокрилі (Hemiptera).

***Thecabius lisimachiae* (Börner, 1916)**

Поширення. Європа. Відомий на території України.

Місця знаходження. На листках тополі в с. Піщі, 12.07.2008 р., 30.07.2010 р.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Двodomний вид, із тополі чорної мігрує на вербозілля (*Lysimachia nummularia*). На тополях живе у складених удвоє листках, які злегка й рівномірно здуті [7; 9].

Пемфіг черешковий – *Pemphigus bursarius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Сибір, Кавказ, Середня Азія, Європа. Поширений в Україні.

Місця знаходження. На листках тополі в смт Шацьк, 27.07.10.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло засновниці округле, здуте, завдовжки 2–2,5 мм, брудно-зелене, запилене білим восковим пилком, голова та ноги бурі. Ноги дуже короткі, оскільки значно вкорочені гомілки. Крилатий мігрант еліпсоподібний, голова й груди чорно-бурі, вусики, ноги, хоботок світло-бурі, черевце темно-зелене. Ноги нормальні, з довгими гомілками. Безкрила самка білувато-жовта. Самці й амфігонні самки яскраво-жовті, з червоними очами, личинкоподібні, без ротового апарату, чітко сегментовані. Самець завдовжки 0,85 мм, самка – 0,70 мм. Зимують яйця в щілинах кори первинної кормової рослини. Живуть на тополях (*Populus nigra*) в галах, утворених із черешків листків (фото 74). Двodomний голоциклічний вид. Із тополь у червні – на початку липня мігрують на коріння складноцвітих. Ідентифікований по галах [7; 9].

Фото 74. Гали пемфіга черешкового – *Pemphigus bursarius* (В. О. Чумак)

із черешків листків (фото 74). Двodomний голоциклічний вид. Із тополь у червні – на початку липня мігрують на коріння складноцвітих. Ідентифікований по галах [7; 9].

***Pemphigus populinigrae* (Schrank, 1801)**

Поширення. Європа. Трапляється на території України.

Місця знаходження. На черешках листя тополі в смт Шацьк, 27.07.2010 р.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Живуть у галах, утворених на центральній жилці листкової пластинки тополі чорної – *Populus nigra* (фото 75). Двodomний вид. Мігрують на *Gnaphalium* і *Filago* [7; 9].

Фото 75. Гали *Pemphigus populinigrae* (В. О. Чумак)

Пемфіг пізній – *Pemphigus spirothecae* (Passerini, 1856)

Поширення. Євразія, Північна Америка. Значно поширений на території України.

Місця знаходження. На черешках листя тополі в смт Шацьку, 27.07.2010 р.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Засновниця еліпсоподібна, завдовжки 1,9–2 мм, ясно-зелена, запилена сірим восковим пилком. Крилаті партеногенетичні самки – до 2 мм, голова, груди, вусики й ноги чорно-бурі, черевце світло-зелене. Амфігонне покоління – самці й самки, дрібні, личинкоподібні, завдовжки до 0,85 мм. Попелиці живуть одnodомно в закручених спіральних галах (фото 76) на черешках листя тополь – *Populus nigra* і *Populus italica*. Гали осінню тріскають і з них вилітають крилаті особини, які перелітають на кору дерев, де відроджують амфігонних самок [2; 6; 7; 9].

Фото 76. Гали пемфіга пізнього – *Pemphigus spirothecae* (В. О. Чумак)

Коренева бурякова попелиця – *Pemphigus fuscicornis* (Koch, 1857)

Поширення. Європа, Середня Азія. Поширений по всій території України, крім Карпат [9]. Вид неодноразово реєстрували на всій території Волинської області.

Місця знаходження. На коренях лободи в с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Безкрила самка яйцеподібна, завдовжки 2,1–2,6 мм, жовто-білого або зеленуватого забарвлення; ноги, верхня частина голови, вусики буруваті, запилені сірим восковим

пилком. На кінці тіла пучок довгих білих воскових ниток. Личинка I віку зеленувата або жовтувата, сірозапилена. Крилаті форми видовжено еліпсоподібні, завдовжки до 2,5 мм, голова, груди, вусики та ноги чорно-бурі, черевце білувате, злегка сірозапилене. Самці й нормальні самки амфігонного покоління безкрилі, личинкоподібні. У тілі самки просвічує одне велике яйце. Адвентивний вид. Шкодить цукровим бурякам. Батьківщина виду – Північна Америка, де вони мігрують на деякі види тополь. В Україні має анологічний тип розвитку. Упродовж вегетативного періоду розвиваються безкрилі партеногенетичні самки на корінні лободи та близьких видів, а також буряків. В Україні в кореневої бурякової попелиці утворюються крилаті мігранти, які мігрують на тополі й відроджують на корі амфігонне покоління. Проте яйця, що їх відкладають самки, взимку гинуть [5]. Зимують патеногенетичні самки на корінні лободи та інших близьких видів. Розселення відбувається особливими морфами, які називають бродяжками. Попелиці знайдені на корінні лободи (*Chenopodium album*) [5; 7; 9].

Підродина Eriosomatinae

Попелиця в'язово-грушева – *Eriosoma (Szhizoneura) lanuginosum* (Hartig, 1839)

Поширення. Космополіт. Вид значно поширений у межах України.

Місця знаходження. На листках в'яза в смт Шацьку (18.07.2008 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Червоно-жовта попелиця завдовжки 2,5 мм. Зверху вкрита блакитно-білим пушком. Яйця зимують на в'язі (*Ulmus glabra*). Дводомний голоциклічний вид. Попелиці живуть у галах, утворених із листкової пластинки в'яза. У другому поколінні мігрують на грушу. Повний цикл розвитку дворічний [5; 7; 9].

Попелиця в'язово-смородинова – *Eriosoma (Szhizoneura) ulmi* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Палеарктика. Повсюдно трапляється в межах України.

Місця знаходження. На листках в'яза в с. Піщі (25.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Засновниця сильно здуга, завдовжки 2,90–3,16 мм, завширшки 2,23–2,65 мм; бурштиново-жовта із чорно-зеленими плямами на тергітах; ноги, вусики і хоботок чорні. Усе тіло в довгому білому опушенні. Крилаті мігранти видовжені, завдовжки 2,4–2,6 мм, завширшки 0,8–1 мм. Голова, вусики, груди, ноги чорно-бурі, черевце буре з поперечними смужками. Тіло слабо запилене білим. Переселенки безкрилі, тіло 1,2–1,52 мм завдовжки, 0,90–1,15 мм завширшки, жовто-бурі, голова, вусики, хоботок та ноги темні. Опушені білим пушком. Крилата самка завдовжки 1,8–2,2 мм, буро-чорна голова, груди, вусики, ноги й хоботок чорні. Тіло запилене білим восковим пилком. Амфігонне покоління: самці й нормальні самки дрібні, личинкоподібні, самки майже 0,82 мм завдовжки, бурштиново-жовті. Дводомний голоциклічний вид. Із в'язів (*Ulmus carpinifolia*), на яких живе в галах на листках, мігрують на коріння смородини (*Ribes*) [7; 9].

Попелиця в'язово-осокова – *Colopha compressa* (Koch, 1856)

Фото 77. Гал попелиці в'язово-осокової – *Colopha compressa* (В. О. Чумак)

Поширення. Сибір, Західна Європа, Азія. На поширений в Україні вид.

Місця знаходження. На листках в'яза у с. Піщі (28.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дводомний голоциклічний вид. Первинна кормова рослина – в'яз (*Ulmus glabra*). На в'язах живуть у галах на листовій пластинці (фото 77). У другому і третьому поколіннях мігрують на коріння осок та злаків [7; 9].

Попелиця в'язова бліда – *Kaltenbachiella pallida* (Haliday, 1838)

Поширення. Євразія. Вид значно поширений в Україні.

Місця знаходження. На листках в'яза в с. Піщі (25.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дводомний голоциклічний вид. Із галів, розміщених на листках в'язів *Ulmus glabra*, мігрують на коріння губоцвітих (*Mentha*, *Thymus*, *Origanum*, *Galeopsis*, *Stachys*) [6; 7; 9].

Попелиця в'язово-злакова – *Tetraneura ulmi* (Linnaeus, 1758)

Фото 78. Гали попелиці в'язово-злакової – *Tetraneura ulmi* (О. П. Зінченко)

Поширення. Голарктика. Вид значно поширений в Україні.

Місця знаходження. На листках в'яза в смт Шацьку (18.07.2008 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Засновниця 1,8–2,3 мм, округла, бура, вкрита густим білим пушком, із доволі довгими волосками до 0,06 мм завдовжки. Крилатий мігрант 1,3–1,8 мм завдовжки, голова й груди матово-чорні, черевце оливково-зелене, вусики й ноги жовті або буруваті. Тіло не запилене. Безкрила самка 2,5–3,3 мм завдовжки, кулеподібна, помаранчева, запилена білим пилком; голова, вусики, поперечна смужка на передньогрудях бурі. Особини амфігонного покоління личинкоподібні, дрібні, без ротового апарату. Самка має одне велике яйце, що заповнює все тіло. Дводомний голоциклічний вид. Утворює гали на листових пластинках в'яза шорсткого – *Ulmus glabra* (фото 78). Із в'язів мігрують на злаки [7; 9].

Попелиця черешкова фісташкова – *Smynturodes betae* (Westwood, 1849)

Поширення. Європа, Африка, Північна Америка, в Україні поширена локально.

Місця знаходження. На корінні картоплі в с. Піщі (28.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дрібні комахи завдовжки 1,3–1,95 мм, грушоподібної форми, помаранчево-жовті, вкриті тонким білим пушком. В Україні повноциклічна форма відома з Криму, де росте первинна кормова рослина – фісташка (*Pistacea tuitica*), на якій формуються гали. Мігрують на широке коло трав'янистих рослин. На решті території України розвиваються з неповним циклом на корінні багатьох видів дводольних рослин, зокрема на злаках, пасльонових, бобових [5]. У Шацькому поозер'ї шкодить картоплі, заселяючи коріння [5; 7; 9].

Родина Lachnidae

Підродина Cinarinae

Еуляхнус прудкий – *Eulachnus agilis* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Голарктика. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. По всій території Поозер'я на сосні звичайній. Частіше трапляється на узліссях та в населених пунктах. Виявлений на сосні в смт Шацьку (18.07.2008 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло видовжене, 1,75–2 мм завдовжки, трав'янисто-зелене із чорними крапочками на спинній стороні, не запилене, у товстих чорних волосках. Однодомний голоциклічний вид. Розрізнено на нижній поверхні хвої сосни звичайної (*Pinus sylvestris*), не утворюючи колоній [7; 9].

Схізоляхнус сосновий – *Schizolachnus pineti* (Fabricius, 1781)

Поширення. Голарктика. Повсюдно поширений на Україні.

Місця знаходження. По всій території Поозер'я на сосні звичайній. Виявлений на хвої сосни в смт Шацьку (18.07.2008 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Засновниця широка, завдовжки майже 1,8 мм, чорно-бура або чорно-зелена в густому білому пушку. Безкрила самка яйцеподібна, завдовжки 1,6 мм, чорно-бура в густому білому пушку. Крилата самка має чорне забарвлення голови й грудей та вузьке тіло. Амфігонна самка безкрила. Однодомний голоциклічний вид. Попелиці локалізуються невеликими колоніями на хвої сосни звичайної (*Pinus sylvestris*); заселяють хвою в різноманітних насадженнях Шацького поозер'я. Особливо часто трапляються в населених пунктах [7; 9].

***Cinara pinea* (Mordvilko, 1895)**

Поширення. Палеарктика (Європа, завезений до Північної Америки, Канади, Північної Африки). Відомий на всій території України [4].

Місця знаходження. На пагонах сосни в с. Світязі (29.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Засновниця 3–4 мм, яйцеподібної форми. Безкрила самка завдовжки 2,5–3 мм, видовжена, чорно-зелена або буро-зелена, з густим восковим запиленням на боках і черевній ділянці тіла. Крилата самка має темніше забарвлення кутикули, майже чорні голову та груди. Однодомний голоциклічний вид. Попелиці живуть великими колоніями на 1–2-річних пагонах сосни звичайної (*Pinus sylvestris*) [7; 9].

***Cinara piceicola* (Cholodkovsky, 1896) (= *stroyani* Pašek, 1954)**

Поширення. Євразійський вид. В Україні трапляється у Харківській, Полтавській, Сумській та Волинській областях [4; 7].

Місця знаходження. На пагонах ялини в с. Піщі (28.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Живе однодомно колоніями на пагонах ялини (*Picea abies*). Відвідують мурашки [4; 7; 9].

***Cinara piniphila* (Ratzenburg, 1844)**

Поширення. Центральна Європа. В Україні трапляється спорадично [4].

Місця знаходження. На пагонах сосни в с. Піщі (28.07.1960 р.) [4].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Великі або середнього розміру попелиці, завдовжки 2–7 мм. Бурувато-сірі або чорно-бурі. Вкриті волосками, з великими трубочками. Однодомно невеликими групами мешкають на кінцях молодих пагонів сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). Життєвий цикл голоциклічний.

Цінара незапилена – *Cinara nuda* (Mordvilko, 1895) (= *C. escherichi* (Börner, 1950))

Поширення. Європа. В Україні виявлений у Черкаській, Київській, Сумській, Закарпатській, Волинській областях [4; 7]. Трапляється рідко.

Місця знаходження. На пагонах сосни в с. Світязі (30.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Засновниця широка, еліптична, має світле забарвлення кутикули. Безкрила самка 3,7–4,3 мм, видовжена, блискуча, незапилена, бронзово-бура, з двома темними повздовжніми смужками на тергітах тіла. Крилата самка жовто-бура, блискуча, голова й груди чорно-бурі. Волоски довгі й тонкі. Самець безкрилий, маленький, до 2,6 мм. Голоциклічний однодомний вид. Монофаг сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). Попелиці локалізуються на корі молодих пагонів колоніями у вигляді «розеток» – головами одна до одної по колу. Іноді спостерігається всихання верхівок пагонів [4; 7; 9].

Попелиця ялівцева – *Cupressobium juniperi* (de Geer, 1773)

Поширення. Європа. В Україні виявлений у Харківській [1], Чернігівській, Київській, Закарпатській областях та в Криму [4; 9].

Місця знаходження. На молодих пагонах ялівцю в с. Світязі (30.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розвивається однодомно голоциклічно на пагонах і гілках ялівцю звичайного (*Juniperus communis*). Відвідують мурашки. При масовому розмноженні завдає шкоди молодим рослинам, ослаблює їх і затримує ріст. Викликає викривлення та скручування пошкоджених пагонів [4; 7; 9].

Підродини Lachninae

Попелиця дубова строкатокрила – *Lachnus roboris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія. В Україні виявлений у Донецькій, Харківській, Запорізькій, Сумській, Черкаській, Волинській, Львівській, Тернопільській областях [1; 4; 9].

Місця знаходження. На гілках дуба в с. Піщі (30.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Великі або середнього розміру попелиці, завдовжки 4–7 мм. Крила строкаті, ноги довгі, забарвлення тіла темно-буре, майже чорне. Живляться соками рослин. Трапляються на корі листяних дерев (дуб, бук). Однодомний голоциклічний вид. Живуть колоніями на гілках різного віку дуба звичайного (*Quercus robur*) [1; 4; 7; 9].

Підродина Traminae

Попелиця-троглодит, попелиця коренева – *Trama troglodytes* (von Heyden, 1837)

Поширення. Голарктичний вид. В Україні виявлений у Черкаській, Львівській та Закарпатській областях [1; 4].

Місця знаходження. На корінні нечуйвітра волохатого поблизу с. Світязя (28.07.2009 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний анолоциклічний вид. Мешкає колоніями на корінні складноцвітих. Відвідують мурашки *Lasius niger*. Виявлений на корінні нечуйвітра волохатого (*Hieracium pilosella*) [1; 4; 7; 9].

Родина Anoecidae

Попелиця сіра свидиново-злакова – *Anoecia corni* (Fabricius, 1775)

Поширення. Західна Європа, Середня Азія. Трапляється в Україні.

Місця знаходження. Виявлений на корінні злаків (Волинська область, Шацький район, с. Піща, 29.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Двodomний голоциклічний вид. Із первинної кормової рослини свидини (*Cornus sanguinea*) мігрують на коріння злаків [3; 7; 9]. Личинки засновниць розвиваються з яєць, що зимують на бруньках свидини, й переходять на листя. Одна генерація розвивається пересічно 12 діб, тому чисельність популяції швидко зростає. На вторинній кормовій рослині крилаті переселенки з'являються вже в першому поколінні й у всіх наступних упродовж літа, тому заселення злаків відбувається дуже швидко. Ремігранти з'являються у вересні; у листопаді на коренях злаків попелиці відсутні. Живуть у симбіозі з мурашками *Lasius niger*, *L. flavus*.

Родина Thelaxidae

Глифіна березова – *Glyphina betulae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Східна Азія, Сибір. Трапляється в Україні.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах берези поблизу оз. Світязю (08.07.2008 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Безкрила самка до 2 мм, яйцеподібна, зелена з коричневим малюнком на тергітах. Голова зростає з передньогрудьми, тіло чітко сегментоване. Крилата самка вузька, голова відокремлена від грудей. Крила в стані спокою складаються плоско. В амфігонних самок наявна група залозистих трубочок, що виділяють пушок, яким самки вкривають яйця. Живуть на верхівках пагонів берези (*Betula verrucosa*). Скрізь разом із кормовими рослинами [7; 9].

Попелиця смугаста дубова – *Thelaxes dryophila* (Schrank, 1801)

Поширення. Європа, Кавказ. Поширений в Україні вид.

Місця знаходження. Зафіксований на пагонах дуба в с. Піщі (30.08.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Засновниця з широким, округлим тілом і короткими вусиками. Іноді засновниця крилаті. Безкрила самка 2,1 мм, яйцеподібна, зелена, жовта, рожева або бура з двома широкими повздовжніми бурими смужками. Молоді особини світлі, з темно-зеленими смужками. Голова зростає з передньогрудьми. Крилата самка 2,4 мм, має вужче тіло, голова й груди бурі, черевце світле. Амфігонні самки мають залозисті групи на кінці черевця. Однодомний голоциклічний вид. Попелиці локалізуються на верхівках молодих пагонів дуба звичайного (*Quercus robur*) [7; 9].

***Glyphina schrankiana* (Borner, 1950)**

Поширення. Європа. Поширений в Україні вид.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах вільхи в с. Піщі (29.08.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Мешкає на верхівках пагонів вільхи клейкої (*Alnus glutinosa*) [7; 9].

Родина Callaphididae

Симидобій березовий – *Symydobius oblongus* (von Heyden, 1837)

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах берези в селах Світязі (08.07.2008 р.), Мельниках (29.08.2010 р.), Піщі (30.08.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Безкрила самка 3,5 мм, видовжена, бура з чорними поперечними смужками на всіх тергітах черевця. Тіло не сегментоване. Кутикула світла. Залозисті групи відсутні. Крилата самка з вужчим тілом, її крила в стані спокою складаються дашком. Голоциклічний однодомний вид. Колонії локалізуються на корі дво-, чотирирічних пагонів берези (*Betula verrucosa*) [7; 9].

Попелиця березова рухлива – *Euceraphis punctipennis* (Zetterstedt, 1828)

Поширення. Голарктика. Часто трапляється на території України.

Місця знаходження. Вид виявлений на пагонах берези в с. Піщі (10.08.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листків берези (*Betula verrucosa*) [7; 9].

Попелиця в'язова зеленувата – *Tinocallis platani* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Західна Палеарктика, Північна Америка. Вид зареєстрований в Україні.

Місця знаходження. Виявлений на листі в'яза в смт Шацьку (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Засновниця зовні подібна до наступних поколінь. Крилаті самки завдовжки до 1,8 мм, мають чорні поперечні смужки на черевці. Вусики жовті з чорними кільцями на верхівках третього–п'ятого члеників, шостий членик чорний. Черевце жовто-зелене. Крила строкаті. Личинка першого віку жовта із червоними очима. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листка в'язів (*Ulmus carpinifolia*) [7; 9].

***Tuberculoides querceus* (Kaltenbach, 1843)**

Поширення. Європа, Кавказ. Трапляється на території України.

Місця знаходження. На листках дуба в с. Піщі (28.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Локалізується на нижній поверхні листкових пластинок дуба звичайного (*Quercus robur*) [3; 7; 9].

***Pterocallis maculata* (von Heyden, 1837)**

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія. Виявлений на території України.

Місця знаходження. На листі вільхи в с. Піщі (26.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Локалізується на нижній поверхні листка вільхи клейкої (*Alnus glutinosa*). Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця вільхова зелена – *Pterocallis alni* (de Geer, 1773)

Поширення. Європа, Північна Америка. Виявлений на території України.

Місця знаходження. На листі вільхи в с. Піщі (26.07.2010 р.).

Чисельність. Трапляється рідко.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Крилаті та безкрилі попелиці локалізуються поодинокі на нижній поверхні листкових пластинок вільхи клейкої (*Alnus glutinosa*) здебільшого в кутах жилок. Монофаг [7; 9]. Не призводять до деформації листа.

Попелиця липова – *Eucallipterus tiliae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Космополіт. Значно поширений в Україні.

Місця знаходження. На листі липи в смт Шацьку (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дорослі, окрім амфігонних самок, крилаті. Засновниця має більші розміри та коротші вусики. Крилата самка завдовжки майже 2,2 мм, жовта, голова, груди, вусики чорні. Ноги блідо-жовті з бурими лапками й вершинами стегон. Крила із чорно-бурими жилками. Амфігонна самка завдовжки 2 мм, еліпсоподібна світло-рожева з темно-червоними очима. На голові є одна, а на грудях – дві великі чорні плями. На черевці – два ряди широких чорних смужок. Самець крилатий, завдовжки 1,9 мм. Личинка першого віку жовта. Голоциклічний однодомний вид. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листка липи (*Tilia cordata*) [7; 9].

***Callipterinella tuberculata* (von Heyden, 1837)**

Поширення. Палеарктика. Іноді трапляється в межах України.

Місця знаходження. На пагонах берези поблизу оз. Пісочного (30.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Локалізується на кінцях пагонів та на нижній поверхні молодих листків берези (*Betula verrucosa*) [7; 9].

Попелиця горішнікова – *Myzocallis coryli* (Goeze, 1778)

Поширення. Європа. Іноді трапляється в межах України.

Місця знаходження. На пагонах і черешках листків ліщини в смт Шацьку (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Дрібні світлозбарвлені комахи. Голоциклічний однодомний вид. Попелиці живляться на кінцях молодих пагонів і черешках листків ліщини (*Corylus avellana*) [7; 9].

Попелиця конюшинова – *Therioaphis trifolii* (Monel, 1882)

Поширення. Європа. Іноді реєструється на території України.

Місця знаходження. На листі люцерни в с. Світязі (01.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Безкрила самка 1,7–2,3 мм, жовта або зелено-жовта, вусики бурі. Крилата самка 1,6–2,4 мм, блідо-жовта, з темно-червоними очима. Амфігонна самка подібна до безкрилої самки. Самець крилатий, завдовжки 1,2–1,5 мм, крила мають затемнену облямівку навколо кінців жилок. Вусики довші за тіло. Однодомний голоциклічний вид. На *Medicago spp.*, поодинокі на нижньому боці листків. У місцях живлення зазвичай пляма жовтого кольору [7; 9].

***Monaphis antennata* (Kaltenbach, 1843)**

Поширення. Палеарктика. Виявлений на території України.

Місця знаходження. На листках берези в смт Шацьку (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Мешкає невеликими колоніями на листках *Betula verrucosa* [7; 9].

Попелиця велика кленова – *Drepanosiphum platanoidis* (Schrank, 1801)

Поширення. Європа, Закавказзя, Близький Схід, Середня Азія, Північна Америка. Іноді реєструється на території України.

Місця знаходження. Свт Шацьк (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Дорослі особини всіх генерацій, окрім амфігонних самок, крилаті. Засновниця завдовжки 2,1 мм, вусики довгі. Крилата самка майже 3,1 мм. Голова й груди бурі, черевце зелене, очі буро-червоні, вусики бурі, із чорними з'єднаннями члеників. Амфігонна самка завдовжки 4 мм, жовта або помаранчева, з поперечними чорними чи бурими смужками. Самець завдовжки 3,5 мм, вусики – 4,8 мм. Голова й груди бурі, черевце посередині бурувато-зелене, на боках є широкі світло-зелені плями. Голоциклічний однодомний вид. Локалізуються на нижній поверхні листових пластинок явора (*Acer pseudoplatanus*) [7; 9].

Родина Chaitophoridae
Підродина Chaitophorinae

Попелиця вербова плямиста – *Chaitophorus capreae* (Mosley, 1841)

Поширення. Європа, Центральна Азія [10]. Виявлений на території України.

Місця знаходження. На листі верби в смт Шацьку (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Локалізується невеликими колоніями на нижній поверхні листків *Salix aurita* та *S. cinerea* [7; 9].

***Chaitophorus mordvilkoii* (Mamontova ex Szelegiewicz, 1961)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється в межах України.

Місця знаходження. На листках верби в с. Піщі (28.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Мешкає колоніями на нижній поверхні листків та на верхівках пагонів *Salix purpurea* [7; 9].

Хайтофор тополевий – *Chaitophorus populeti* (Panzer, 1801)

Поширення. Європа. Виявлений на території України.

Місця знаходження. На пагонах осики в с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Безкрилі самки грушоподібні; тіло, вусики й ноги чорно-бурі, з помітними світлими плямами з боків грудей та при основі черевця. Амфігонна самка безкрила. Відрізняється світлою прозорою кутикулою, бурі лише голова, передньогруди, середньогруди з боків. Самець безкрилий бурого забарвлення. Однодомний голоциклічний вид. Мешкає невеликими колоніями на верхівках пагонів осики (*Populus tremula*). Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця вербова пагонова – *Chaitophorus vitellinae* (Schrank, 1801)

Поширення. Європа, Казахстан, Закавказзя. Іноді реєструється в межах України.

Місця знаходження. На листі верби в с. Піщі (29.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Безкрила самка 1,8–2 мм, широка, яйцеподібна. Навесні – зелена, влітку – коричнева із жовтою смугою. Крилата самка зелена, із чорними поперечними смужками і маргінальними плямами на тергітах черевця. Жилки крил бурі, облямовані. Амфігонна самка завдовжки 2,2 мм, безкрила. Самець безкрилий, маленький завдовжки 1,55 мм, чорно-зелений або чорно-бурий. Однодомний голоциклічний вид. Локалізується на нижній поверхні листків верби ламкої (*Salix fragilis*). Відвідують мурахи [7; 9].

Хайтофор плямистий – *Chaitophorus leucomelas* (Koch, 1854)

Поширення. Західна Палеарктика [10]. Виявлений на території України.

Місця знаходження. На листі тополі в с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Засновниця безкрила, завдовжки 2 мм, широкояйцеподібна, яскраво-зелена, з темно-зеленими й бурими плямами на грудях і черевці, із чорними очима. Безкрила самка біло-зелена або жовта, на тергітах тіла є малюнок із дрібних повздовжніх та поперечних плям. Молоді особини – зелені, з віком забарвлення стає темніше. Крилата самка має темне, чорне забарвлення черевця. Амфігонна самка безкрила, завдовжки 2,2 мм, брудно-жовто-зеленого забарвлення з темно-зеленими або бурими плямами на грудях й черевці. Очі червоні. Самці бувають безкрилі й крилаті – диморфізм самців. Однодомний голоциклічний вид. Мешкає колоніями на листках *Populus italica*. Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця вербова зелена – *Chaitophorus salicti* (Schrank, 1801)

Поширення. Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. На листьях верби в смт Шацьку (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дорослі безкрилі самки навесні чорні зі світлою серединною повздовжньою смугою; влітку – жовто-зелені із трьома бурими видовженими плямами: одна з них – на грудях і дві – на черевці. Однодомний голоциклічний вид. Мешкає невеликими колоніями на *Salix caprea*, *S. fragilis*. Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця осикова черешкова – *Chaitophorus tremulae* (Koch, 1854)

Поширення. Західна Палеарктика. Поширений у межах України.

Місця знаходження. На листі осики в смт Шацьку (27.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Локалізується на нижній поверхні листків осики (*Populus tremula*). Відвідують мурашки [7; 9].

Перифілл великий яворовий – *Periphyllus acericola* (Walker, 1848)

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. На листі кленів у с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Локалізується на нижній поверхні листових пластинок кленів. Заресстрований на яворі (*Acer pseudoplatanus*) [7; 9].

Перифілл жовтий – *Periphyllus aceris* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Європа, Закавказзя. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. На листі та пагонах клена в с. Піща (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Живуть на нижній поверхні листків та молодих пагонах клена гостролистого (*Acer platanoides*) [7; 9].

Підродина Atheroidinae

***Iziphya austriaca* (Börner, 1950)**

Поширення. Європа. Має незначне поширення в Україні.

Місця знаходження. На листі осоки в с. Піщі (29.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Локалізується на нижній поверхні листків осок (*Carex* sp.) поодинокі. При турбуванні комахи стрибають. Однодомний вид [7; 9].

Попелиця кукурудзяна волохата – *Sipha maydis* (Passerini, 1860)

Поширення. Західна Палеарктика. Поширений у межах України.

Місця знаходження. Виявлений у пазухах листя пирію в смт Шацьку (30.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Живе однодомно на злаках. Локалізується колоніями в пазухах листків *Elytrigia repens* [7; 9].

***Sipha glyceriae* (Kaltenbach, 1843)**

Поширення. Західна Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у пазухах листя лучних злаків у смт Шацьку (30.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Поліфаг на злаках. Живе в пазухах листків, а при високій зараженості – на верхній поверхні листових пластинок *Glyceria fluitans*, *Festuca pratensis*, *Agrostis* sp. [7; 9].

***Atheroides serrulatus* (Haliday, 1839)**

Поширення. Європа. На території України трапляється рідко.

Місця знаходження. Виявлений у пазухах листя злаків у с. Піщі (28.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Трапляється на різноманітних злаках [7; 9].

Родина Aphididae
Підродина Pterocommatinae

Птерокомма вербова – *Pterocomma salicis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Палеарктика, Північна Америка. Виявлений у межах України.

Місця знаходження. Зафіксований на пагонах верби в с. Острів'ї (30.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Забарвлення попелиць від темно-бурого до зеленувато-чорного. Знизу по всьому тілу і зверху на голові є біле запилення. Однодомний голоциклічний вид. Живе великими колоніями на корі кількарічних пагонів. Відвідують мурашки. Зареєстрований на пагонах верби чорничникової (*Salix myrtylloides*) [7; 9]. Призводить до всихання пагонів та листя.

Підродина Aphidinae

Попелиця яблунево-злакова – *Rhopalosiphum insertum* (Wahlker, 1849)

Поширення. Європа, Закавказзя, Казахстан, Сибір. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на горобині та злаках у смт Шацьку (30.07.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло засновниці та безкрилої самки видовжене, завдовжки 2 мм, жовто-зелене з трьома повздовжніми смужками на спині. Крилата самка майже 2,4 мм, голова, вусики й трубочки чорні; черевце зелене з трьома чорними плямами на боках. Амфігонна самка безкрила, видовжена, завдовжки 1,5 мм. Жовто-зелена, вусики, ноги й трубочки темно-коричневі. Самець крилатий, має жовто-буре забарвлення черевця, завдовжки 2 мм. Двodomний голоциклічний вид. Первинна кормова рослина – горобина (*Sorbus aucuparia*). Мігранти розвиваються на злаках *Carex sp.* [7; 9].

Попелиця соргова, або кукурудзяна – *Rhopalosiphum maidis* (Fitch, 1856)

Поширення. Космополіт. Значно поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на кукурудзі в с. Світязь (28.07.2009 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Безкрила самка видовжена, сіро-зелена або біло-зелена, сірозапилена. Голова, вусики, ноги, трубочки чорно-бурі. Тіло в коротких негустих волосках. Крилата самка із чорно-бурою головою та грудьми. Амфігонне покоління невідоме. Анолоциклічний однодомний вид. Локалізація – піхви листків. Виявлений на кукурудзі (*Zea mays*). Шкодить сільськогосподарським культурам [7; 9].

Попелиця черемухова – *Rhopalosiphum padi* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Космополіт. Поширений у межах України.

Місця знаходження. Зафіксований на черемусі в с. Піщі (30.07.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Засновниця має відносно великі розміри та світло-зелене забарвлення, без запилення на тілі. Безкрила самка яйцеподібна, сіро-зелена, має іржаво-червоні плями навколо трубочок і біле запилення. Самки амфігонного покоління безкрилі, бурі. Самець крилатий, темно-зелений. Двodomний вид. На первинній кормовій рослині – черемусі (*Padus racemosa*) – живе колоніями на нижній поверхні листків. На початку червня мігрує на суцвіття злаків. Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця сливова запилена – *Hyalopterus pruni* (Geoffroy, 1762)

Поширення. Космополіт. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Зареєстрований на сливі поблизу оз. Світязю (30.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Засновниця 2,5 мм, видовжена, світло-зелена, з трьома повздовжніми темно-зеленими смугами, білозапилена. Безкрила самка завдовжки 2,8 мм. Крилата самка – мігрант, завдовжки 2,2 мм, її голова й груди темно-бурі, черевце світло-зелене, з двома рядами білозаплених плям. Амфігонна самка завдовжки 1,7 мм, безкрила, світло-зелена. Самець крилатий, голова й груди темно-бурі, на жовтому черевці зелені плями утворюють повздовжні смуги. Попелиці розвиваються на нижній поверхні листків слив. При високій густині колоній краї листків скручуються. Двodomний вид. Переселенки розвиваються на *Phragmites*. Відвідують мурашки. Знайдений на *Phragmites communis* [7; 9].

***Toxoptera vanderghoofti* (Borner, 1939)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється в Україні.

Місця знаходження. Виявлений поблизу оз. Пісочного (27.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Розвивається на складноцвітих. Локалізується на кореневій шийці та корінні. Олігофаг. Відвідують мурашки *Lasius niger*. Зареєстрований на *Achillea millefolium* [7; 9].

***Aphis acetosae* (Linnaeus, 1761)**

Поширення. Європа. Зареєстрований на території України.

Місця знаходження. Виявлений на заплавах луках оз. Пісочного (27.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло широкоовальне, завдовжки 2,4–2,8 мм. Забарвлення буро-зелене, чорно-зелене, чорне, матове. Голоциклічний однодомний вид. Попелиці локалізуються на черешках листків шавлю *Rumex acetosella*. Викликають їх скручування [7; 9].

Попелиця м'ятна – *Aphis affinis* (del Guercio, 1911)

Поширення. Європа, Закавказзя, Середня Азія. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі м'яти (*Mentha palustris*) у с. Піщі (30.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Безкрила партеногенетична самка завдовжки до 2 мм, темно-зелена. Голоциклічний однодомний вид. Поширений разом із кормовими рослинами. Монофаг на м'ятах. Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця вересова – *Aphis callunae* (Theobald, 1915)

Поширення. Європа. Зафіксований на території України.

Місця знаходження. Виявлений на вересі в с. Піщі (29.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Живе на *Calluna vulgaris* [3; 7; 9].

***Aphis chlois* (Koch, 1854)**

Поширення. Європа, Середня Азія. Зареєстрований на території України.

Місця знаходження. Виявлений на звіробі (*Hypericum perforatum*) у с. Піщі (30.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Попелиці локалізуються на кореневій шийці звіробою невеликими колоніями. Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця викова – *Aphis cracca* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Має незначне поширення в межах України.

Місця знаходження. Виявлений на стеблах вики в с. Піщі (29.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний, однодомний, монофаг. Утворює густі колонії на суцвіттях та кінцях стебел *Vicia cracca* [3; 7; 9].

Попелиця люцернова – *Aphis craccivora* (Koch, 1854)

Поширення. Космополіт. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на бобових рослинах у с. Піщі (27.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло широкояйцеподібне, завдовжки 1,8–2,5 мм. Забарвлення темно-буре, чорне, блискуче. Голоциклічний, дводомний вид. В умовах України попелиці живуть на люцерні, звідки мігрують на робінію (*Rhobinia pseudoacacia*) та інші бобові; відзначений на *Cytisus nigricans*. Поліфаг. Утворює великі колонії на трав'янистих бобових рослинах. Шкідливий. Відвідують мурашки [3; 7; 9].

Попелиця бруслинова – *Aphis euonymi* (Fabricius, 1775)

Поширення. Європа. Виявлений у межах України.

Місця знаходження. Знайдений на брусліні в смт Шацьку (29.07.1957 р.) [3].

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Дводомний голоциклічний вид. З *Euonymus europaea* мігрують на різноманітні злаки [3; 7; 9].

Попелиця бурякова – *Aphis fabae* (Scopoli, 1763)

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на цукрових буряках, лободі в смт Шацьку (29.07.1957 р.) [3]; на *Chenopodium alba* у с. Світязь (18.07.2009 р.); на *Carduus acanthoides* – підвид *A. fabae subsp. cirsiacanthoidis* (Scopoli, 1763), у с. Піща (15.08.2008 р.), смт Шацьк (03.08.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Фото 79. Попелиця бурякова – *Aphis fabae* (В. О. Чумак)

Особливості біології. Безкрила самка 1,8–2,5 мм, широко-яйцеподібна, бура, чорна або зелена, матова, зі слабким восковим напиленням (фото 79). Крилата самка подібна до безкрилої, голова й груди блискучі, чорні, черевце світліше. Амфігонна самка має значне запилення тіла і чорне забарвлення вусиків. Самець крилатий. Голоциклічний, дводомний вид. Первинними кормовими рослинами є бруслина європейська (*Euonymus europaeus*), калина (*Viburnum opulus*), жасмин (*Philadelphus coronarius*) [5]. На різноманітні трав'янисті рослини попелиці мігрують на початку липня. Поліфаг. Заселяє багато городніх культур. Численний, дуже шкідливий вид. Відвідують мурашки [3; 7; 9].

Попелиця вербова звичайна – *Aphis farinosa* (Gmelin, 1790)

Поширення. Голарктика. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Зафіксований на *Salix aurita* в с. Піщі (21.08.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Голоциклічний, однодомний, олігофаг. Вид часто трапляється на різних видах верб. Зазвичай попелиці локалізуються на верхівках пагонів [7; 9].

Попелиця крушинова – *Aphis frangulae* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Голарктика. Поширений у межах України.

Місця знаходження. Виявлений на крушині в с. Світязі (25.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло вузьке яйцеподібне, завдовжки 1,2–1,9 мм. Забарвлення жовте, зелене, темно-зелене, чорно-зелене. Однодомний вид. Представники цього виду живуть на крушині (*Frangula alnus*). Заселяють молоді однорічні пагони. Факультативно мігрують на картоплю, грицики та деякі інші рослини [5; 7; 9].

Попелиця агрусова – *Aphis grossulariae* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Європа, Закавказзя, Середня Азія. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на *Grossularia reclinata* в 20 км від смт Шацька (30.05.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Блідно-зелена, яйцеподібної форми комаха завдовжки 1,9 мм. Яйця зимують на гілках та пагонах біля основи бруньок. У квітні відроджуються личинки самок-засновниць. Спочатку вони сидять на бруньках і висмоктують із них сік, а після розпускання бруньок переповзають на черешки молодого листа та зелені пагони. Голоциклічний однодомний вид. Мешкає колоніями на листі різних видів смородини та агрусу [7; 9].

Попелиця малинова – *Aphis idaei* (van der Goot, 1912)

Поширення. Європа, Західний Сибір, Кавказ, Середня Азія. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах малини в с. Положевому (27.08.2008 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Засновниця 1,8 мм, зелена із червоними очима; тіло в коротких рідких волосках. Безкрила самка завдовжки 2,3 мм, світло-зелена, з темно-зеленим малюнком, очі чорні. Тіло вкрите негустими, але довгими волосками. Крилата самка завдовжки 2,2 мм, голова й груди чорні, черевце зелене, з темно-зеленими маргінальними плямами. Монофаг. Живе однодомно на нижній поверхні листків або верхівках пагонів малини (*Rubus idaeus*). При високій щільності колоній листки скручуються, утворюючи «гнізда» [7; 9].

***Aphis intybi* (Koch, 1855)**

Поширення. Європа, Середня Азія. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах цикорію в смт Шацьку (30.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Монофаг на цикорії (*Cichorium intybus*). Попелиці живуть на суцвіттях та пагонах. Відвідують мурашки [7; 9].

***Aphis lamiorum* (Börner, 1950)**

Поширення. Європа, Середня Азія. Має незначне розповсюдження в межах України.

Місця знаходження. Зареєстрований на листі глухої кропиви в с. Піщі (28.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Живе однодомно на глухій кропиви (*Lamium purpureum*). Голоциклічний вид. Локалізується на нижній поверхні листкових пластинок або верхівках пагонів [3; 7; 9].

***Aphis pilosellae* (Börner, 1952)**

Поширення. Європа. Має незначне поширення на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах нечуйвітру в с. Піщі (29.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Попелиці живуть на нижній поверхні листків *Hieracium pilosella* [3; 7; 9].

***Aphis plantaginis* (Goeze, 1778)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі подорожника в с. Піщі (27.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Попелиці живляться на черешках листків подорожника (*Plantago major*), інколи переходять на кореневу шийку [7; 9].

***Aphis polygonata* (Nevsky, 1929)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі споришу в с. Піщі (29.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Кормова рослина – спориш (*Polygonum aviculare*), на якій локалізується дрібними колоніями в пазухах листя [3; 7; 9].

Фото 80. Попелиця зелена яблунева – *Aphis pomi* (В. О. Чумак)

Попелиця зелена яблунева – *Aphis pomi* (de Geer, 1773)

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі та пагонах яблуні в с. Світязі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло засновниці та безкрилої самки завдовжки 2 мм, зелене, голова коричнева або зелено-жовта. Вусики жовті. Крилата самка-переселенка завдовжки 1,8 мм, голова, груди, лапки чорні; черевце зелене із чорними плямами по краю VI–VIII сегментів. Амфігонна самка й самець безкрилі, жовто-зелені або бурувато-жовтого забарвлення. Довжина самки 1,6 мм, самця – 1,2 мм. Голоциклічний, однодомний вид. Утворює густі великі колонії на листкових пластинках та черешках і верхівках пагонів яблуні (*Malus domestica*) (фото 80). Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця ожинова – *Aphis ruborum* (Börner, 1932)

Поширення. Європа, Середня Азія, Закавказзя, Близький Схід. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі та пагонах ожини в с. Підмановому (25.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голоциклічний, однодомний, монофаг, мешкає на ожині (*Rubus idaeus*) [7; 9].

Фото 81. Попелиця щавелева – *Aphis rumicis* (В. О. Чумак)

Попелиця щавелева – *Aphis rumicis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика, Бразилія, Індія, Тайвань. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі щавлю на луках поблизу оз. Пісочного (17.07.2009 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло широке яйцеподібне, завдовжки 2,0–2,4 мм. Забарвлення темно-буре, оксамитово-чорне (фото 81). Голоциклічний, однодомний, олігофаг на щавлях. Локалізується на нижній поверхні листкових пластинок, викликаючи їх скручування, а також на суцвіттях *Rumex confertus* [7; 9].

Попелиця бузинова – *Aphis sambuci* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика. Має незначне поширення на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах бузини в с. Піщі (27.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Партеногенетичні самки світло-сірого забарвлення. Голоциклічний дводомний вид. Попелиці утворюють великі колонії на пагонах бузини *Sambucus nigra* (фото 82). Факультативно мігрують на різні види щавлів. Яйця зимують на молодих пагонах. Відвідують мурашки [7; 9].

Фото 82. Попелиця бузинова – *Aphis sambuci* (В. О. Чумак)

Попелиця Шнайдера – *Aphis schneideri* (Börner, 1940)

Поширення. Європа і Середня Азія. Має незначне поширення на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах смородини в с. Світязі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло широке веретеноподібне, завдовжки 1,8–2,1 мм. Забарвлення жовто-зелене або зелене. Однодомний голоциклічний вид, який живе на верхівках пагонів смородини чорної *Ribes nigrum* [7; 9]. Дорослі засновниці з'являються в 2–3-й декадах травня. Крилаті особини відмічені наприкінці травня – на початку липня. Пік чисельності попелиць зареєстрований наприкінці червня, у липні–серпні вона знижується. Амфігонне покоління виявлене в жовтні – на початку листопада.

Попелиця очиткова – *Aphis sedi* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі очитку (*Sedum vulgare*) в с. Світязі (26.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний, однодомний, олігофаг. Утворює колонії на стеблах та нижній поверхні листків різних видів очитків [7; 9].

***Aphis taraxacicola* (Börner, 1940)**

Поширення. Європа. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі кульбаби в с. Світязі (27.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Попелиці живуть на листковій розетці кульбаби лікарської (*Taraxacum officinale*). Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця кропив'яна – *Aphis urticata* (Gmelin, 1790)

Поширення. Європа, Закавказзя, Близький Схід, Середня Азія. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі кропиви в с. Піщі (18.07.2009 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Живуть однодомно голоциклічно на кропиви дводомній (*Urtica dioica*). Локалізуються на нижній поверхні листків, при високій зараженості – на суцвіттях та стеблах. Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця чорна – *Aphis vaccinii* (Börner, 1940)

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах лохини (*Vaccinium uliginosum*) у с. Піщі (29.07.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Попелиці живуть однодомно на рослинах роду *Vaccinium*. На пагонах утворюють невеликі колонії [7; 9].

Попелиця коров'якова – *Aphis verbasci* (Schrank, 1801)

Поширення. Європа, Середня Азія, Близький Схід, Північна Африка. Іноді трапляється на території України. Рідкісний вид.

Місця знаходження. Виявлений на листі дивини лікарської поблизу оз. Пісочного (01.08.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Локалізується при основі листкової розетки та зрідка на нижній поверхні листків коров'яка (*Verbascum*) [7; 9].

Попелиця калинова чорна – *Aphis viburni* (Scopoli, 1763)

Поширення. Європа, Північна Америка. Має незначне поширення на території України.

Місця знаходження. Виявлений на калині в с. Світязі (30.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Попелиці темно-сірого, майже чорного забарвлення, з невеликими спинними трубочками. Однодомний голоциклічний вид. Комахи локалізуються на нижній поверхні листя та пагонах калини *Viburnum opulus* [7; 9]. Від живлення листя скручується. На початку літа поширені лише безкрилі самки. Крилаті форми з'являються пізніше.

***Cryptosiphum artemisiae* (Buckton, 1879)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Далекий Схід, Середня Азія. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі полину в с. Світязь (30.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло кулеподібно здуте, завдовжки 1,3–1,4 мм. Забарвлення рожево-буре, буре, комаха вкрита густим восковим запиленням. Голоциклічний однодомний вид. Попелиці локалізуються в галах на листках полину звичайного (*Artemisia vulgaris*) [7; 9].

Попелиця підбілова – *Anuraphis farfarae* (Koch, 1854)

Поширення. Європа, Кавказ, Північна Америка. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на груші в смт Шацьку (27.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Двodomний голоциклічний вид. Мігрують із груші (*Pirus communis*) на кульбабу лікарську (*Taraxacum officinale*) та підбіл звичайний (мати-й-мачуху) (*Tussilago farfara*) на початку літа. Відвідують мурашки [7; 9].

***Dysaphis hirsutissima* (Börner, 1940)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на бугилі лісовій (*Anthriscus sylvestris*) поблизу смт Шацька (27.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Олігофаг на зонтичних [7; 9].

Попелиця горобинова – *Dysaphis sorbi* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Європа, Урал, Кавказ. Зареєстрований на території України.

Місця знаходження. Виявлений на *Sorbus aucuparia* в с. Піщі (29.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний вид. Факультативно мігрують на дзвоникові (*Campanulaceae*). На горобині локалізуються на листових пластинках. При високій заселеності листки збиваються в «гнізда» [7; 9].

***Brachycaudus ballotae* (Passerini, 1860)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі м'яточника (*Ballota*) в с. Піщі (10.08.1960 р.) [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. На листках *Ballota sp.* [3; 7; 9].

Попелиця геліхризова – *Brachycaudus helichrysi* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Космополіт. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пагонах цмину піщаного (*Helichrysum arenaria*) в с. Піщі (18.05.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло безкрилої самки грушоподібної форми, завдовжки 1,5–2,0 мм, жовто-зелене. Ноги світлі, вершини стегон бурі, вершини гомілок і лапки – чорні. Тіло крилатої самки завдовжки 1,3–1,8 мм. Голова й груди темні, черевце зелене з темною плямою на третьому–шостому сегментах. Яйця овальні, чорні. Зимують попелиці у фазі яйця. Яйця розміщені при основі бруньок на молодих пагонах кісточкових культур. Двodomний голоциклічний вид. На сливі (*Prunus domestica*) локалізується в скручених листках, звідки мігрує на широке коло трав'янистих рослин. Масово заселяє суцвіття та пагони цмину піщаного. У розселенні виду беруть участь мурашки [7; 9].

Попелиця будякова – *Brachycaudus cardui* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на сливі (*Prunus domestica*) в с. Піщі (18.05.1988 р.), на будяку (*Cirsium sp.*) у с. Залісся (27.08.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Самка-засновниця червоно-бурого кольору, тіло широке, округле. Самки літніх поколінь овальні, зелені, блискучі. Зимують у фазі яйця. Навесні до розпускання бруньок із яєць виходять личинки, які смокчуть сік із кори біля основи бруньок. Під час розпускання бруньок народжуються личинки другого покоління, які пошкоджують молоді листочки. Пошкоджене листя не розвивається і деформується, у ньому ховаються попелиці. У третьому поколінні з'являються крилаті самки-мігранти, які перелітають на рослини з родин складноцвітих (соняшник, осот, будяк та ін.). Восени крилаті самки повертаються на сливу та інші плодови дерева, відкладають на гілки яйця і гинуть. Двodomний вид. Із первинної кормової рослини – сливи, мігрують на широке коло складноцвітих, де утворюють компактні густі колонії. Їх відвідують мурашки [7; 9].

***Brachycaudus lychnidis* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на *Melandrium album* у с. Залісся (29.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Живуть колоніями на суцвіттях та стеблах куколиці білої *Melandrium album* [7; 9].

Попелиця персикова смугаста – *Brachycaudus prunicola* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Європа. Іноді рееструється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на аличі (*Prunus divaricatae*) у смт Шацьку (09.06.2008 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Блискуча, бура комаха, із зеленими смужками, завдовжки 1,8–2 мм. Голоциклічний двodomний або однодомний вид. Попелиці на сливових локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок. Факультативно мігрують на складноцвіті [7; 9].

***Hyadaphis foeniculi* (Passerini, 1860)**

Поширення. Європа, Закавказзя, Західний Казахстан, Середня та Передня Азія, Сибір, Північна Африка, Північна Америка [6]. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на сніжноягіднику білому (*Symphoricarpum album*) у смт Шацьку (14.06.2008 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Двodomний голоциклічний вид. Первинна кормова рослина – жимолость (*Lonicera*), на якій комахи живуть у складених удвоє листках, звідки мігрують на зонтичні [6; 7; 9].

Попелиця моркв'яна – *Semiaphis dauci* (Fabricius, 1775)

Поширення. Європа. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений на моркві посівній (*Daucus carota*) у с. Піща (29.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Забарвлення безкрилих особин світло-зелене, голова коричнева, крилаті форми мають чорну голову та груди й зелену верхню частину черевця. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг. Живе на нижній поверхні листків невеликими колоніями. Зимують яйця на дикій моркві та рештках рослин після збору врожаю. Навесні відроджуються безкрилі попелиці. У другому або третьому поколінні з'являються крилаті особини, які перелітають на моркву. Шкодять посівам [7; 9].

Попелиця капустияна – *Brevicorine brassicae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Космополіт. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на *Brassica campestris* у с. Піщі (29.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. У крилатих самок голова й ноги коричневого забарвлення, черевце жовто-зелене, довжина тіла 1,9–2,3 мм. Безкрилі самки мають подібні розміри, вкриті сірим восковим запиленням. Однодомний голоциклічний вид. Живе великими колоніями на хрестоцвітих. Шкодить сільськогосподарським культурам [7; 9].

Попелиця шипшинова мала – *Myzaphis rosarum* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Космополіт. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на гусячих лапках (*Potentilla anserina*) в с. Піщі (29.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Живе на нижній поверхні листків шипшини (*Rosa* sp.) або гусячих лапок (*Potentilla anserina*) [7; 9].

Попелиця вербово-моркв'яна – *Cavariella aegopodii* (Scopoli, 1763)

Поширення. Космополіт. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на бугилі лісовій (*Anthriscus sylvestris*) у с. Піща (29.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. У крилатих комах голова й груди чорні, черевце зелене із чорними плямами з боків. Безкрилі попелиці зелені, без воскового запилення, завдовжки 2,7 мм (фото 83). Яйця зимують на вербах у тріщинах кори, бруньок. Крилаті особини перелітають на моркву, кріп, пастернак. Упродовж періоду вегетації вид має декілька поколінь. Попелиці роду *Cavariella* дводомні. Із первинних кормових рослин – верб (*Salix*), де локалізуються на верхній та нижній поверхнях листків або кінцях молодих пагонів, мігрують на зонтичні. На зонтичних живуть колоніями на суцвіттях та в пазухах листя [7; 9].

Фото 83. Попелиця вербово-моркв'яна – *Cavariella aegopodii* (В. О. Чумак)

Попелиця хмелева – *Phorodon humuli* (Schrank, 1801)

Поширення. Європа, Закавказзя, Китай, Індія, Північна Америка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на хмелі в с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Блідо-зелена комаха завдовжки 2–2,5 мм. Крилата самка чорна, із зеленим черевцем. Дводомний голоциклічний вид. Улітку зі сливи мігрує на хміль (*Humulus lupulus*) [7; 9]. Пошкоджує сливу, тернослив, аличу, хміль.

Фото 84. Попелиця вишнева – *Myzus cerasi* (В. О. Чумак)

Попелиця вишнева – *Myzus cerasi* (Fabricius, 1775)

Поширення. Космополіт палеарктичного походження. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений на черешні (*Cerasus avium*) у с. Піщі (28.06.2008 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дорослі попелиці чорні, блискучі, завдовжки до 2 мм (фото 84). Зимують яйця на гілках біля

основи бруньок. Двodomний вид. Із вишні й черешні мігрує на підмаренник або інші рослини. Відвідують мурашки [7; 9].

Звичайна картопляна попелиця – *Aulacorthum solani* (Kaltenbach, 1843)

Поширення. Космополіт. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пасльоні чорному (*Solanum nigrum*) у с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Форма тіла видовжено-овальна. Середня довжина тіла крилатих особин – 2,3–3 мм, безкрилих – 2–2,3 мм. Колір тіла безкрилих попелиць оливково-зелений, глянцевої. У слабопигментованих крилатих особин голова й груди світло-коричневі. У сильнопигментованих форм передня частина тіла коричнева. Одномонний голоциклічний вид. Живе на різноманітних трав'янистих рослинах. Поліфаг [7; 9].

***Microlophium carnosum* (Buckton, 1876)**

Поширення. Європа, Урал, Західний Сибір, Монголія, Камчатка, Азія. Має значне поширення на території України.

Місця знаходження. Виявлений на кропиві в с. Заліссі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Одномонний голоциклічний вид. Попелиці живуть на стеблі та на нижній поверхні листків кропиви дводомної (*Urtica dioica*) [7; 9].

Попелиця розанно-злакова – *Metopolophium dirhodum* (Walker, 1848)

Поширення. Європа, Закавказзя, Середня Азія, Близький Схід, Північна Африка. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на шипшині (*Rosa canina*) в с. Мельниках (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло безкрилої самки овальне, завдовжки 2,2–2,8 мм, світло-зелене, з подвійною темно-зеленою повздовжньою смугою на спині. Ноги світлі, кінці гомілок та лапки темні. Тіло крилатої самки також овальне, світло-зелене, завдовжки 1,7–2,3 мм. Яйця овальні, чорні. Зимують у фазі яйця. Двodomний голоциклічний вид. Із троянди мігрує на злакові [7; 9].

Попелиця горохова – *Acyrtosiphon pisum* (Harris, 1776)

Поширення. Космополіт. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений на люцерні (*Medicago sp.*) у с. Мельниках (24.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Партеногенетичні самки (безкрилі й крилаті) завдовжки 4–6 мм, мають навесні зелений колір, наприкінці літа й восени серед зелених з'являються буро-червоні форми. Амфігонне покоління безкриле, іноді з'являються крилаті самці; самки з потовщеними задніми гомілками, на яких розміщені численні псевдосенсорії. Самець від 1 до 2,9 мм завдовжки. Яйця зимують на прикореневих частинах стебел багаторічних сіяних і диких бобових трав. Одномонний голоциклічний вид. Розвивається на різноманітних трав'янистих бобових рослинах [7; 9].

***Nasonovia ribisnigri* (Mosley, 1841)**

Поширення. Європа, Закавказзя, Середня Азія, Північна Америка. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листках нечуйвітру (*Hieracium pilosella*) в с. Мельниках (24.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дрібні комахи світло-зеленого забарвлення. Двodomний голоциклічний вид. Із різних видів смородини мігрують на складноцвіті, де локалізуються на суцвіттях, стеблах та нижній поверхні листків [7; 9].

Попелиця салатна – *Hyperomyzus lactucae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Космополіт. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на латуку (*Lactuca sp.*) у с. Піщі (27.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло еліпсоподібне, завдовжки 2,8–3,3 мм. Світло-зелене, зелене. Двodomний голоциклічний вид. Із різних видів смородини мігрують на складноцвіті, де локалізуються на суцвіттях, нижній поверхні листків [7; 9].

***Amphorophora ampulata* (Buckton, 1876)**

Поширення. Голарктика. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на щитнику чоловічому (*Dryopteris filix-mas*) у смт Любохинах (26.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голоциклічний однодомний вид. Олігофаг на папоротях. Локалізується на нижній поверхні листків [7; 9].

Попелиця листова галова – *Cryptomyzus ribis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Закавказзя, Середня Азія. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на рослинах роду чистець (*Stachys sp.*) у смт Любохинах (26.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Безкрила партеногенетична самка завдовжки 2,2–2,3 мм, лимонно-жовта. Крилата самка завдовжки 2,4 мм, сіро-коричнева. Личинки зелені. Запліднені яйця зимують на молодих пагонах смородини. Двodomний голоциклічний вид. Із різних видів смородини мігрує на губоцвіті. Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця ліщинова – *Corylobium avellanae* (Schrank, 1801)

Поширення. Європа, Кавказ. Має незначне поширення на території України.

Місця знаходження. Виявлений на ліщині (*Corylus avellana*) поблизу оз. Пісочного (27.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Безкрилі та крилаті форми мають світло-жовте або червоно-жовте забарвлення тіла. Яйця зимують. Вилуплювання личинок збігається з набуханням бруньок ліщини. Однодомний голоциклічний вид. Попелиці живуть на молодих пагонах [7; 9].

Попелиця велика злакова – *Sitobion avenae* (Fabricius, 1775)

Поширення. Космополіт. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на різних злаках поблизу оз. Пісочного (27.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Заселяє велику кількість видів злаків та осок. Попелиці живляться на суцвітті. Може переносити вірусні захворювання рослин [7; 9]. Крилаті живородні самки мають забарвлення тіла від жовтувато-зеленого до оливково-сірого і брудно-червонуватого. Довжина тіла 2–2,6 мм. Ноги жовто- або зелено-бурі, з темними кінцями стегон і гомілок, а також із темними лапками. Безкрилі живородні самки від 3 до 3,6 мм завдовжки.

Попелиця ожинова двоколірна – *Macrosiphum funestum* (Macchiati, 1885)

Поширення. Європа, Закавказзя. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на ожині (*Rubus caesius*) у с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг на ожині. Виявлений на нижній поверхні листків і на пагонах [7; 9].

Попелиця велика трояндова – *Macrosiphum rosae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Космополіт. Поширений у межах України.

Місця знаходження. Виявлений на шипшині (*Rosa canina*) в с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Імаго розміром 3–4 мм, коричневого або темно-зеленого забарвлення; вусики, трубочки, кінця стегон, гомілки та лапки чорні, хвостик світлозелений або світлоричневий, вусики довші за тіло. Двodomний голоциклічний вид із факультативною міграцією. Із троянд комахи факультативно мігрують на черсакові. Живуть на стеблах (фото 85), квітконіжках, інколи на нижній поверхні листків [7; 9].

Фото 85. *Macrosiphum rosae*
(М. В. Чумак)

Попелиця велика картопляна – *Macrosiphum euphorbiae* (Thomas, 1878)

Поширення. Космополіт. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на помідорах (*Lycopersicon esculentum*) у с. Піщі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Безкрила самка зелена, зрідка червона. Тіло довгасто-овальне, до заднього кінця загострене. Довжина тіла 2,7–2,8 мм. На дорсальній поверхні черевця є темно-зелена смуга вздовж тіла. Крилата самка завдовжки до 3,4 мм. На черевці темних поперечних смужок немає. Зимують яйця на гілках культивованих і дикорослих видів троянд; у квітні–травні з них виходять личинки засновниць. Засновниця впродовж життя відроджує до 50 личинок безкрилих або крилатих мігрантів. Восени крилаті самці й статеноски повертаються на троянди і шипшину та відроджують амфігонних самок. Самки відкладають яйця, які зимують. Однодомний голоциклічний вид. Заселяє велику кількість трав'янистих рослин. Часто трапляється на пасльонових. Може розвиватися в теплицях аномоциклічно. Живе на нижній поверхні листків [7; 9].

***Delphinobium junackianum* (Karsch, 1887)**

Поширення. Європа. Вид спорадично трапляється в Україні, відомий із Карпат [9].

Місця знаходження. Виявлений на аконіті (*Aconitum sp.*) у смт Шацьку (27.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Локалізується на нижній поверхні листя [7; 9].

Фото 86. *Metopeurum fuscoviride*
(В. О. Чумак)

***Metopeurum fuscoviride* (Stroyan, 1950)**

Поширення. Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на *Tanacetum vulgare* поблизу оз. Пісочного (27.07.2008 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Кормові рослини – пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*) і деревій тисячолістий (*Achillea millefolium*) (фото 86). Локалізується на суцвіттях. Відвідують мурашки [7; 9].

Попелиця полинова чорна – *Macrosiphoniella absinthii* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Західний Сибір, Близький Схід, Північна Африка. На території України вид має незначне поширення.

Місця знаходження. Виявлений на полину гіркому в селах Піщі (28.07.2010 р.), Мельниках (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг на полину гіркому (*Artemisia absinthium*). Попелиці локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок, молодих пагонах, суцвітті [7; 9].

***Macrosiphoniella artemisiae* (Boyer de Fonscolombe, 1841)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Близький Схід, Північна Африка, Північна Америка. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на полину звичайному в с. Світязі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг на полину звичайному (*Artemisia vulgaris*). Попелиці локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок полину [7; 9].

***Macrosiphoniella jankei* (Börner, 1939)**

Поширення. Німеччина, Швеція. Вид має значне поширення в межах України.

Місця знаходження. Виявлений на цмині піщовому в с. Положевому (28.07.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг на цмині піщовому (*Helichrysum arenaria*). Попелиці локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок або суцвіттях [7; 9].

***Macrosiphoniella millefolii* (De Geer, 1773)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на деревії (*Achillea millefolium*) у с. Світязі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Дорослі особини та личинки – це дрібні комахи завдовжки 1,4–2,5 мм, зеленого забарвлення. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок кормової рослини [7; 9].

Попелиця бура хризантемова – *Macrosiphoniella sanborni* (Gillette, 1908)

Поширення. Космополіт. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на хризантемі (*Dendranthemum indicum*) у с. Піщі (28.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Для цих комах характерне блискуче чорно-буре забарвлення тіла. Однодомний анґолоциклічний вид. Монофаг. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок. Партеногенетичні самки зимують на маточних рослинах хризантем у підвалах, теплицях [7; 9].

***Macrosiphoniella tanacetaria* (Kaltenbach, 1843)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Монголія, Північна Америка, Аргентина. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на пижмі (*Tanacetum vulgare*) в с. Піщі (28.08.2010 р.).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок, а при високій заселеності – на пагонах і квітконіжках [7; 9].

***Uroleucon achilleae* (Koch, 1855)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на *Achillea millefolium* у с. Мельниках (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок деревію звичайного [7; 9].

Фото 87. *Uroleucon cichorii*
(М. В. Чумак)

***Uroleucon cichorii* (Koch, 1855)**

Поширення. Європа. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на цикорії у смт Шацьку (25.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листкових пластинок (фото 87) цикорію звичайного (*Cichorium intybus*) [7; 9].

***Uroleucon cirsii* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на стеблах осоту в с. Мельниках (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Живе на стеблах осоту (*Cirsium arvense*) [7; 9].

***Uroleucon jaceicola* (Hille Ris Lambers, 1939)**

Поширення. Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі волошки в с. Мельниках (30.07.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг. Попелиці локалізуються на стеблах та нижній поверхні листкових пластинок волошки лучної (*Centaurea jacea*) [7; 9].

***Uroleucon obscurum* (Koch, 1855)**

Поширення. Європа. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на суцвітті нечуйвітру поблизу оз. Пісочного (30.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Попелиці живуть на квітконіжках та суцвіттях нечуйвітру зонтичного (*Hieracium umbellatum*) [7; 9].

***Uroleucon pilosellae* (Börner, 1933)**

Поширення. Європа. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі нечуйвітру в с. Піщі (27.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг на нечуйвітрові волохатому (*Hieracium pilosella*). Попелиці локалізуються на нижній поверхні листових пластинок та прикореневій розетці [7; 9].

***Uroleucon pulicariae* (Hille Ris Lambers, 1939)**

Поширення. Європа. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Зареєстрований на омані в с. Заліссі (28.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Монофаг на омані британському (*Inula britannica*). Попелиці локалізуються на нижній поверхні листових пластинок [7; 9].

Попелиця будякова – *Uroleucon jaceae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Закавказзя, Близький Схід, Середня Азія. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на волощі (*Centaurea arenaria*) в с. Положевому (26.07.2010 р.); на будяку *Cirsium arvense* підвид *U. jaceae subsp. aeneum* (Hille Ris Lambers, 1939) у с. Піща (27.07.2010 р.).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Попелиці локалізуються на нижній поверхні листових пластинок волошок [7; 9].

***Wahlgreniella ossiannilsoni* (Hille Ris Lambers, 1949)**

Поширення. Північна Європа, Альпи, Піреней [8]. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на листі толокнянки в смт Любохинах (26.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Попелиці локалізуються на центральній жилці листків толокнянки (*Arctostaphylos uva-ursi*). Вважають, що первинною кормовою рослиною є троянди (*Rosa*) [11]. Бореально-альпійський вид [7–9; 11].

***Titanosiphon artemisiae* (Koch, 1855)**

Поширення. Центральна Європа [8]. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на полині в с. Піщі (27.07.2010 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Однодомний голоциклічний вид. Попелиці живуть на суцвіттях полину Маршалла (*Artemisia marshalliana*) [7–9].

Список використаної літератури

1. Божко М. П. Тли кормових растений / М. П. Божко. – Харьков : Вища шк. ; Изд-во при Харьк. ун-те, 1976. – 136 с.
2. Буга С. В. Дендрофильные тли Беларуси / С. В. Буга. – Минск : Изд-во БГУ. – 2001. – 97 с.
3. Мамонтова-Солуха В. О. Попелиці Українського Полісся / В. О. Мамонтова-Солуха // Екологія та географічне поширення членистоногих. Ч. 1. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – С. 52–72.
4. Мамонтова В. О. Попелиці – ляхніди. Фауна України / В. О. Мамонтова. – К. : Наук. думка, 1972. – 228 с. – (Фауна України. – Т. 20, вип. 7).
5. Мамонтова В. А. Подотряд Тли – Aphidoidea / В. А. Мамонтова // Вредители сельскохозяйственных культур и лесных насаждений. Т. 1. Вредные нематоды, моллюски, членистоногие / ред. тома В. Г. Долин. – Киев : Урожай, 1987. – С. 177–259.

Інфраряд Водяні клопи – *Neromorpha*

Родина Водяні скорпіони – *Nepidae*

Водяний скорпіон – *Nepa cinerea* (Linnaeus, 1758)

Поширення. У Європі звичайний вид, трапляється майже всюди, окрім Крайньої Півночі, виявлений Середній та Південно-Західній Азії, Монголії, Північному Китаї, Північній Африці [3]. Дуже поширений в Україні [4].

Місця знаходження. Віддають перевагу затемненим відносно холодноводним біотопам, найчастіше трапляються біля самого берега або на напівзанурених предметах поблизу поверхні води. У Шацькому поозер'ї наявний у постійних та тимчасових стоячих водоймах, заболоченому меліоративному каналі (рис. 67).

Фото 88. Водяний скорпіон – *Nepa cinerea* (М. О. Грандова)

Чисельність. Нечисленний вид, трапляється окремими екземплярами.

Особливості біології. Тіло сплюснене, з довгою повітряною трубкою. Довжина тіла 15–23 мм, трубки – 9–12 мм (фото 88). У живленні переважають різні водяні безхребетні придатного розміру, а також наземні комахи, що впали на поверхню води. Імаго не нападають один на одного, серед німф відомі випадки канібалізму. Зимівля у фазі імаго, упродовж року розвивається одне покоління. На півдні України парування *N. cinerea* відзначено від березня до червня, німфи фіксуються від травня до вересня. Яєць може бути від 15 до 36 в одній кладці. Для яєць характерна наявність шести–дев'яти дихальних ниток, вершини

яких при відкладанні виступають над водою. Вони відкладені купкою або рядами на плаваючі предмети або вологий субстрат. Імаго можуть зимувати у воді або на суші, залежно від погодних умов зими та температурного режиму водного об'єкта. На півдні України пробудження від зимівлі й повернення у воду починається наприкінці лютого, сягаючи максимуму на початку квітня. Особини, що живуть у джерелах, зимують у воді в активному стані [2; 3].

Ранатра – *Ranatra linearis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір, Кавказ, Передня та Середня Азія, Північна Африка [3]. Значно поширений вид, виявлений в усіх ландшафтних зонах України [4].

Місця знаходження. Зазвичай трапляється в стоячих та слабко проточних постійних водоймах із розвиненою водною рослинністю, у заплавах великих рівнинних річок. У Шацькому поозер'ї виявлений у малих постійних та пересихаючих водоймах (рис. 67).

Чисельність. Нечисленний вид, трапляється окремими екземплярами.

Особливості біології. Тіло вузьке, довге, бурувато-жовтого кольору, завдовжки 30–41 мм, довжина дихальної трубки 30–36 мм (фото 89). У живленні переважають різні водяні безхребетні придатного розміру, а також наземні комахи, що впали на поверхню води. *R. linearis*, на відміну від *N. cinerea*, успішно ловить імаго водяних жуків. За добу дорослий клоп завдовжки 32 мм (без урахування дихальної трубки) і масою 118 мг може з'їсти до восьми екземплярів дрібних жуків або одну–три особини великих видів, що становить 12,2–150,8 % маси хижака. *R. linearis* зимує у воді, парування відбуваються в травні, німфи реєструються в червні–серпні. У яйцепровадах самки виявлено до 100 яєць. Яйцекладка зазвичай відбувається вночі. У кладці по 25–30 або більше яєць, які розміщені рядами по 6–15 штук. Яйця при відкладанні повністю поринають у тканини рослини або плаваючі предмети таким чином, що два дихальних відростки перебувають над поверхнею води. Зародковий розвиток триває від 10–20 до 32–39 днів після парування, він прямо пов'язаний із прогріванням води. Відкладання яєць розтягується до липня, тому впродовж літа одночасно виявлені личинки різного віку. В Україні розвивається одне покоління на рік [1–4].

Фото 89. Ранатра – *Ranatra linearis* (В. В. Ясинський)

Родина Гребляки – Corixidae (Leach, 1815)

Гребляк жукоподібний – *Sumatia coleoprata* (Fabricius, 1777)

Фото 90. Гребляк жукоподібний *Sumatia coleoprata* (В. В. Ясинський)

Поширення. Європа, Сибір, Кавказ та Закавказзя, Середня Азія [3]. Поширений вид. Виявлений на всій території України [4].

Місця знаходження. Віддає перевагу озерам, ставкам і постійним заплавам водоймам, а також торф'яним водоймам зі стоячою водою та розвинутою рослинністю. У Шацькому поозер'ї наявний у меліоративних каналах (рис. 67).

Чисельність. Нечисленний вид, трапляється поодинокими екземплярами.

Особливості біології. Дорослі гребляки завдовжки 3–5 мм, передньоспинка та надкрила, на відміну від інших гребляків, не смугасті, а однотонні, жовто-бурі (фото 90). Не утворюють великих зграйок, тримаються поодинокі. Хижак, що підстерігає здобич. Яйця відкладає на рослинний субстрат на довгій ніжці. Має п'ять личинкових стадій розвитку. За літературними джерелами [1; 3; 4], від квітня до кінця жовтня встановлено дві генерації. Зимуює у воді імаго другої та першої генерації, серед зимуючих встановлено наявність 11,4 % особин першого покоління. Короткокрилі форми відомі в обох поколіннях [3].

Гребляк зубчастонігий – *Corixa dentipes* (Thomson, 1869)

Поширення. Європа, Кавказ та Закавказзя, Середня Азія, виявлений усюди в рівнинній частині, у гірських районах поширений до висоти 1400–1500 м над рівнем моря [3]. Поширений вид. Трапляється майже на всій території України [4]. Відсутність у літературі даних про цей вид, які стосуються східних та південних областей, можна пояснити недостатнім вивченням цих регіонів.

Місця знаходження. Звичайно трапляється в постійних водоймах із багатою водною рослинністю. У Поозер'ї виявлений у малих постійних водоймах (рис. 67).

Чисельність. Нечисленний вид, трапляється поодинокими екземплярами.

Особливості біології. Один із найбільших гребляків, завдовжки 14–16 мм, передньоспинка та надкрила смугасті, гладкі та блискучі, у самця перед вершиною середнього стегна є пучок густо розміщених волосків, схожих на зубець. Моновольтинний вид. Зимуює у воді у фазі імаго [1; 3; 4]. Яйця відкладає на рослинний субстрат або інші занурені у воду предмети, прикріплюючи за допомогою клейкого диска на короткій ніжці. Має п'ять личинкових стадій розвитку. Харчування змішане, відзначений як зоофітофаг та детритофаг [3].

***Hesperocorixa linnaei* (Fieber, 1848)**

Поширення. Європа, окрім крайньої півночі, Кавказ та Закавказзя, Передня та Середня Азія, Сибір, Північна Африка, [3]. Поширений вид. Виявлений на всій території України [4].

Місця знаходження. Зазвичай трапляється в заплавах водоймах зі стоячою водою та добре розвинутою рослинністю, іноді в торф'яних водоймах. У Шацькому поозер'ї виявлений у меліоративних каналах, малих постійних та пересихаючих водоймах (рис. 67).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Досить великий, довжина тіла 6,5–9 мм, передньоспинка із шістьма світлими лініями, темні лінії на передньоспинці на надкрилах значно ширші за світлі (фото 91). Ймовірно, в Україні має одне покоління на рік. Зимують у воді на стадії імаго. Яйця відкладають на рослинний субстрат або інші занурені у воду предмети. Має п'ять личинкових стадій розвитку. Харчування змішане, відзначений як детритофаг та як хижак [1; 3].

Фото 91. *Hesperocorixa linnaei* (В. В. Ясинський)

***Hesperocorixa sahlbergi* (Fieber, 1848)**

Поширення. Європа, Кавказ та Закавказзя, Передня та Середня Азія, Сибір [3]. Виявлений майже на всій території України, крім південних областей [4].

Фото 92. *Hesperocorixa sahlbergi*
(В. В. Ясинський)

Місця знаходження. Трапляється в різних стоячих і слабкопроточних водоймах. Більш холодолюбивий вид, ніж *H. linnaei*. У Шацькому поозер'ї виявлений у затіненій калюжі на краю лісу (рис. 67).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Дуже схожий на попередній вид, однак передньоспинка із сімома–дев'ятьма світлими лініями, у дорсальному куті коріума часто малюнок розмитий та створює жовту пляму (фото 92). Ймовірно, моновольтинний вид. Зимівля у воді відбувається у фазі імаго. Яйця відкладають на рослинний субстрат або інші занурені у воду предмети. Проходить п'ять личинкових стадій розвитку. Харчування змішане, відзначений як детритофаг та хижак [1; 3; 4].

Callicorixa praeusta (Fieber, 1848)

Поширення. Європа, окрім гірських областей, Сибір, Монголія і Північно-Західний Китай [3]. Поширений вид. Відомий майже з усієї території України, крім південних областей та Криму [4], що може бути наслідком недостатньої вивченості цього регіону.

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений у малих постійних водоймах (рис. 67).

Чисельність. Нечисленний вид, трапляється окремими екземплярами.

Особливості біології. Довжина тіла 7–8 мм, на вершині I членика задніх лапок чотирикутна пляма, вершинна частина передньої лапки самця розширена та загнута всередину. Зазвичай трапляється в озерах, заплавах, стоячих і слабкопроточних водоймах. Полівольтинний, на півночі Європи відзначено два покоління [1; 3; 4]. Зимує у воді у фазі імаго. Яйця відкладає на рослини або інші занурені у воду предмети. Відомо п'ять личинкових стадій розвитку. Живлення змішане [3].

Гребляк штрихуватий – *Sigara striata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, окрім високогір'я, Сибір, Кавказ, Передня та Середня Азія, Китай [3]. Дуже поширений вид. Відомий з усієї території України [4].

Місця знаходження. Трапляється у всіляких стоячих, слабопроточних, заплавах, іноді торф'яних водоймах, але уникає сильнозабруднених. Тримається великими зграйками на невеликій глибині, у місцях, що добре прогріваються. У Шацькому поозер'ї виявлений у меліоративних каналах, малих постійних водоймах та прибережних мілководдях великих і середніх озер (рис. 68).

Чисельність. Численний вид, може створювати скупчення.

Особливості біології. Довжина тіла 7–8 мм, зазвичай світлі й темні смужки передньоспинки та надкрил майже однакові, проте в основі надкрил виділяються 3–4 сильнорозширені світлі смужки. Зимують у воді у фазі імаго. Відкладання яєць ранне. Яйця відкладають на рослинний субстрат або інші занурені у воду предмети. Ембріональний розвиток триває 4–11 днів, залежно від температури. Масова поява личинок зафіксована на початку третьої декади травня. Личинки мають п'ять стадій розвитку. Полівольтинний вид. Харчування змішане, в основі його лежить фітофагія, але може висмоктувати дрібних тварин, зафіксовано його хижацтво щодо личинок Culicidae, відомий і як детритофаг. У літературі описаний масовий літ *S. striata* на світло ламп у вигляді «кориксидного дощу» [1; 3; 4].

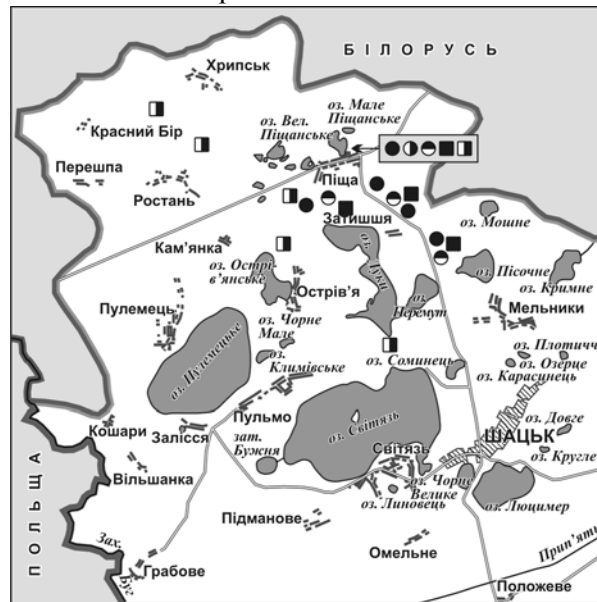

Рис. 68. Місця збору матеріалу представників ряду Нанітвердокрилі – Heteroptera:

- *Sigara striata*
- *Sigara falleni*
- *Sigara semistriata*
- *Ilyocoris cimicoides*
- *Notonecta glauca*

Гребляк Фаллена – *Sigara falleni* (Fieber, 1848)

Поширення. Європа, окрім високогір'я, Сибір, Північно-Західний Китай [3]. Дуже поширений вид. Виявлений на всій території України [4].

Місця знаходження. Зазвичай трапляється в слабопроточних, різних заплавах і стоячих водоймах, у тому числі й помірно забруднених. У Шацькому поозер'ї виявлений у меліоративних каналах (рис. 68).

Чисельність. Нечисленний, виявлено окремі екземпляри.

Особливості біології. Довжина тіла 7–8 мм. Зимує імаго у воді. Яйця відкладає на рослинний субстрат або інші занурені у воду предмети. Відомо п'ять личинкових стадій розвитку. Тривалість ембріонального розвитку залежить від температури. Полівольтинний вид. Харчування змішане, але може висмоктувати дрібних безхребетних, причому в самців переважає альгофагія, а самки можуть бути зоо- і альгофагами, але зазвичай їхня їжа змішана. Статевозрілі самки іноді нападають на мальків, а загалом хижацтво не типове для виду [3; 4].

Гребляк смугастий – *Sigara semistriata* (Fieber, 1848)

Поширення. Європа, окрім гірських районів, Монголія [3]. Значно поширений вид. Відомий майже на території України, крім Криму [4], що може бути наслідком недостатньої вивченості цього регіону.

Місця знаходження. Зазвичай трапляється в різноманітних стоячих або слабопроточних заплавах водоймах із мулистим дном і багатою рослинністю, іноді в торф'яних. У Шацькому поозер'ї був знайдений у меліоративних каналах, малих постійних водоймах та узбережних мілководдях великих та середніх озер (рис. 68).

Фото 93. Гребляк смугастий – *Sigara semistriata* (В. В. Ясинський)

Чисельність. Масовий вид, може створювати скупчення.

Особливості біології. Довжина тіла 5,5–6,5 мм, на коріумі 2–3 широкі поздовжні темні полоски фона розділяють світлі поперечні полоски на 3–4 відрізки (фото 93). Зимівля у воді у фазі імаго. Яйця відкладає на водяні рослини або інші занурені предмети. Після вилуплення проходить п'ять личинкових стадій розвитку. Фітозоофаг [3; 4].

Родина Плавти – Naucoridae

Плавт звичайний – *Pycoris cimicoides* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Ареал диз'юнктивний, розділений на західну та східну ділянки [4]. Західна частина ареалу охоплює Європу, Кавказ, Закавказзя, Середню Азію, східна – Далекий Схід, Північний Китай. Дуже поширений вид. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Живуть в озерах, у стоячих або слабопоточних постійних водоймах із розвинутою рослинністю, розміщених переважно в заплавах великих рік. У тимчасових водоймах не відзначалися. У Шацькому поозер'ї був виявлений у меліоративних каналах, малих постійних водоймах і прибережних мілководдях великих та середніх озер (рис. 68).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло витягнуто-овальне, буро-зелене, блискуче (фото 94). Зимують імаго на суші, зариваючись у верхній шар ґрунту. Навесні їх можна виявити неподалік від берегів водойм, вони лежать в овальних ямках. Парування супроводжується стридуляцією самців, іноді самок. Відкладання яєць у Середній Європі відбувається в період від середини квітня й до середини травня у стебла водяних рослин або в пророблені під водою отвори в листі. У кладці майже 30 або більше яєць, вони можуть бути занурені повністю або тільки вставлені в розріз і добре помітні. Зародковий розвиток триває від 6–16 днів до трьох тижнів після парування й прямо пов'язаний із температурою води. Личинки різних стадій трапляються впродовж усього літа. Імаго зазвичай з'являються впродовж серпня. Після линьки вони мігрують і трапляються в невеликих водоймах. У вересні чисельність плавтів у водоймах іде на спад, клопи залишають їх у пошуках місць зимівлі, відбуваються масові міграції. Вірогідно, одне покоління на рік. Тривалість життя імаго в природі майже рік. Плавти – активні плавці та хижаки.

Фото 94. Плавт звичайний – *Pycoris cimicoides* (В. В. Ясинський)

Влітку щільність їх в одній водоймі зазвичай порівняно невисока, тримаються поодинокі. Личинки молодших стадій у природних водоймах вишуковують їжу на мілководдях, плазуючи по дну й рослинах, що покриті відкладеннями детриту. Вони харчуються нижчими ракоподібними. Личинки старших віків і дорослі плавти полюють здебільшого в темний час доби. Плавт може нападати на п'явок, моллюсків й інших безхребетних, нерідкий канібалізм, самка часто харчується навіть під час парування [1; 3; 4].

Родина Хребтоплав – Notonectidae

Хребтоплав звичайний – *Notonecta glauca* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Середня Азія, Близький Схід, Північна Африка [3]. Дуже поширений вид. Відомий на всій території України [4].

Місця знаходження. Мешкає переважно в ставках, невеликих озерах і різних заплавах водоймах зі стоячою або слабопроточною водою. Віддає перевагу постійним водоймам зі щільною рослинністю. У Шацькому поозер'ї був виявлений в усіх типах досліджених водних об'єктів (рис. 68).

Чисельність. Численний в усіх придатних біотопах.

Особливості біології. Довжина тіла 13–16 мм, зазвичай надкрила бурувато-жовті, розміщені у вигляді дашка. Іноді забарвлення може варіювати до плямистого і майже чорного (фото 95).

Фото 96. Хребтоплав-крихітка *Plea minutissima* (В. В. Ясинський)

Фото 95. Хребтоплав звичайний – *Notonecta glauca* (В. В. Ясинський)

Плаває вниз надкрилами. Зимує у фазі імаго. Наприкінці зими в озерах можна спостерігати ополонки з хребтоплавками, що впливли до поверхні. Парування й відкладання яєць у Середній Європі відбуваються в період із середини березня до середини квітня. Яйця відкладають у тканини рослин. Яйцекладка розтягнута, через що впродовж літа одночасно трапляються личинки різних стадій. Розмноження відбувається в неглибоких ділянках водойм, які добре прогріваються. Зародковий розвиток триває від 14 до 32–47 днів після парування й пов'язаний із прогріванням води. Личинка, що вилупилася, падає на дно, після чого самостійно піднімається нагору та, прикріпившись до поверхневої плівки, починає дихати атмосферним повітрям через дихальний отвір на кінчику черевця. У середньому перші дві личинкові стадії розвиваються майже один–два тижні, остання стадія розвитку триває не менше трьох тижнів. Личинки різних віків трапляються до вересня, імаго відзначені з кінця липня. Унівольтинний вид. Щільність імаго в одній водоймі зазвичай не буває високою, хоча на личинковій стадії вона значна. Тривалість життя імаго в природі майже рік. Личинки ранніх віків харчуються дафніями, починаючи з третього віку, переходять до харчування з поверхні води. У личинок трапляється канібалізм. Харчування імаго відбувається переважно з поверхні води, інколи трапляється напад на придонних ракоподібних. Зона успішного полювання кожної особини біля поверхні не перевищує 2–2,5 л. При лові здобичі подразником є коливання водної поверхні. Два види органів сприйняття коливань розміщені на кінцівках і на вершині черевця. Злітає клоп найчастіше прямо з поверхні води, попередньо перевернувшись спинним боком догори [1; 3; 4].

Родина Pleidae (Fieber, 1817)

Хребтоплав-крихітка – *Plea minutissima* (Leach, 1817)

Поширення. Європа, окрім Скандинавських гір, Кавказ, Закавказзя, Передня та Середня Азія, Північна Африка [3]. Значно поширений вид. Виявлений на всій території України [4].

Місця знаходження. Живе звичайно серед заростей рослин у стоячих постійних водоймах – ставках, озерах і заплавах водоймах. Може жити в слабосолонуватих, а також тимчасових водоймах, що регулярно пересихають до середини або кінця літа. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах досліджених водних об'єктів, окрім сфагнових боліт (рис. 69).

Чисельність. Численний в усіх придатних біотопах.

Особливості біології. Клопи дрібних розмірів; завдовжки 2–3 мм. Тіло коротке. Усі три пари ніг ходильні. Надкрила без перетиночки (фото 96). Зимують у стадії імаго в глибоких постійних водоймах. У помірних широтах паруються в травні–червні. Порівняно великі яйця самки відкладають, занурюючи їх у стебла або на нижню сторону листя і в тканини відмерлих рослин. У порції може бути 20–45 яєць, максимальна кількість їх 190. Ембріональний розвиток триває від чотирьох–десяти днів до чотирьох тижнів, залежно від температури. Перші личинки трапляються наприкінці травня. Личинки першого віку можуть жити під водою за рахунок шкірного дихання. Личинковий розвиток триває один–два місяці. Залежно від широти моно- або полівольтинні. Імаго можуть жити в природі біля року. Активні у світлий час доби. Харчується дрібними ракоподібними й членистоногими, можуть висмоктувати личинок *Sumatia coleoprata* та невеликих молюсків [1; 3; 4]

Рис. 69. Місця збору матеріалу представників ряду Наніттвердокрилі – Heteroptera:

- *Plea minutissima*
- ⊙ *Hebrus ruficeps*
- ⊖ *Hebrus pusillus*
- *Hydrometra gracilentata*
- *Aquarius paludum*
- ◆ *Gerris lateralis*
- ◇ *Gerris lacustris*
- ◊ *Gerris odontogaster*
- ◈ *Gerris argentatus*

Інфраряд Водомірки – Gerromorpha

Родина Hebridae

Hebrus ruficeps (Thomson, 1871)

Поширення. Європа, Сибір, Далекий Схід, Середня Азія [3]. Поширений вид. Відомий майже на всій території України, крім східних областей [4], що можна пояснити недостатньою вивченістю цього регіону.

Місця знаходження. Зазвичай виявлений у торф'яних або сфагнових болотах, де цей вид виходить на поверхню води між «сфагновими подушками» або на окраїнах боліт. У верхів'ях Дністра був пійманий у зарослій стариці [2]. У Шацькому поозер'ї виявлений у малій стоячій водоймі та у сфагновому болоті (рис. 69).

Чисельність. Нечисленний вид, трапляється поодинокими екземплярами.

Особливості біології. Довжина тіла 1,3–1,8 мм, голова, вусики та ноги жовтувато-руді, вершина щитка у вигляді півмісяця. Зимують у стадії імаго на суші. Восени відходять на деяку відстань від водойми на відносно піднесені місця для зимівлі, навесні клопи повертаються у водойми для виведення потомства. Міграції відбуваються у світлий час доби, розсіяно, без «стежок». Яйця відкладають навесні в пазухи листя мохів або водяних рослин. Унівольтинні. Упродовж літа проходять п'ять личинкових стадій розвитку. Личинки й дорослі – хижаки. Спосіб полювання – активний пошук здобичі в щілинах та порожнинах рослин або в інших плаваючих об'єктах [1; 3; 4].

Hebrus pusillus (Fallen, 1807)

Поширення. Європа, Сибір, Далекий Схід, Північна Африка [3]. Поширений вид. На території України виявлений у Карпатах, на Поліссі, в степу [4]. Недостатньо вивчений.

Місця знаходження. Зазвичай трапляється на вологому ґрунті на урізі берегів озер і річок, на малорухомій воді й плаваючому листі рослин поблизу берега. У Шацькому поозер'ї виявлений у р. Копаївці (рис. 69).

Чисельність. Нечисленний, але в придатних біотопах може створювати скупчення.

Особливості біології. Довжина тіла 1,8–2,1 мм, щиток широко заокруглений. Зимують у фазі імаго на суші. Яйця відкладають навесні на поверхню водяних рослин або на вологий субстрат. Унівольтинні. Упродовж літа проходять п'ять личинкових стадій розвитку. Личинки й дорослі – хижаки, полюють на дрібних безхребетних тварин (*Collembola* й ін.), бігаючи по вологій землі, засовують хоботок у заглиблення й проникають у тріщини в ґрунті [1; 3; 4].

Родина Hydrometridae

Водомірка паличкоподібна повільна *Hydrometra gracilentata* (Horvath, 1899)

Поширення. Ареал диз'юнктивний, складається із двох ділянок: західної (Європа, Сибір до Єнісею, Середня Азія) та східної (Далекий Схід). Поширений вид. Відомий на всій території України, крім південних областей [4], що може бути наслідком недостатньої вивченості цього регіону.

Місця знаходження. Зазвичай трапляється вздовж берегів постійних стоячих або слабопроточних водойм, на мокрому ґрунті, серед стебел очерету або на листі плаваючих рослин. Тримається в затінку під рослинами. У Шацькому поозер'ї виявлений у малих постійних стоячих водоймах (рис. 69).

Чисельність. Нечисленний вид, трапляється поодинокими екземплярами.

Особливості біології. Голова та тіло дуже тонкі й видовжені, форма тіла голкоподібна, довжина 9–13 мм, забарвлення темно-буре, майже чорне. Зимують імаго на березі. Полівольтинні. Парування й відкладання яєць починають з першої декади травня. Яйця видовжені, на ніжці, відкладаються на вертикальну поверхню водяних рослин або на вологий субстрат окремими порціями від 15 до 42 штук. Личинка проходить п'ять стадій, розвиток личинок кожного віку триває майже п'ять–вісім днів і залежить від температурних умов. Личинки тримаються групами серед рослинності. Імаго та личинки – хижаки, активно полюють на дрібних членистоногих, проколюючи їх хоботком без участі передніх ніг. Пересуваються клопи повільно, але при небезпеці стрімко тікають, чому сприяють довгі ноги й підняте над поверхнею тонке й легке тіло, що дає можливість спритно маневрувати. Харчуються рачками (*Cladocera*) і личинками двокрилих комах (*Culicidae*, *Heleidae*, *Culicoides* й ін.). Клоп ловить і проколює личинок хоботком у момент спливання їх до поверхні води. Паличкоподібні водомірки та їх личинки можуть бути об'єктом харчування водомірок *Gerridae* і різних павуків [1; 3; 4].

Родина Водомірки – Gerridae (Leach, 1815)

Водомірка болотяна – *Aquarius paludum* (Fabricius, 1794)

Поширення. Ареал диз'юнктивний, складається із двох ділянок: західної (Європа, Сибір до Єнісею, Передня і Середня Азія) та східної (Далекий Схід, Східний Китай, Корея і Японія) [3]. Дуже поширений вид. Відомий на всій території України [4].

Місця знаходження. Вид пов'язаний здебільшого з басейнами великих рівнинних річок. Віддає перевагу великим водоймам із чистим від рослинності й відкритим дзеркалом води. Навесні, під час бурхливих паводків, *A. paludum* уникає рік, одиночні особини з'являються на поверхні стоячих водойм, розміщених у заплаві. У великих озерах у цей час утворюються зграйки. У літній період *A. paludum*, що живуть у річках, утворюють великі колонії. Вид іноді трапляється й у невеликих ізольованих водоймах, куди, імовірно, потрапляє в результаті міграцій. У Шацькому поозер'ї був виявлений в узбережних мілководдях великих та середніх озер (рис. 69).

Чисельність. Численний вид, у придатних біотопах може утворювати скупчення.

Фото 97. Водомірка болотяна – *Aquarius paludum* (В. Г. Дядичко)

Особливості біології. Водомірка завдовжки 14–16 мм; верх тіла чорний, низ із сріблястою опушкою, апікальні кути сьомого сегмента черевця довгі, шипоподібні, доходять до вершини черевця (фото 97). Бувають коротко-та повнокрилими. Зимують імаго. Розмноження починають пізніше, ніж інші водомірки. Яйця відкладають на плаваючі у воді гілки й листя рослин та інші предмети. Ембріональний розвиток триває тиждень. Перші личинкові стадії тривають майже три доби, четверта – 6–8 днів, остання – 12–15 днів. Личинки ранніх віків живуть окремо від дорослих, у спокійніших, частково відокремлених мікростаціях. Полівольтинний вид, має не менше

двох–трьох поколінь. Середня тривалість життя імаго літнього покоління в природі 28–30 днів. Упродовж першої декади свого життя вони активно паруються й полюють. Потім спостерігаються поступове зниження активності й зменшення кількості старих особин. Наприкінці життя вони стають млявими й нерухливими. Зміна одного покоління відбувається пересічно впродовж місяця. З появою особин нового покоління різко зростає інтенсивність міграцій, упродовж трьох діб чисельність

поновлюється на 70–90 %. У літній період це яскраво виражений колоніальний вид. Колонії, що включають до декількох сотень особин, складаються з імаго й личинок старших віків. Особини в колонії тримаються компактно. Зграйки прив'язані до своїх ділянок. Вони скупчуються під навислими над водою деревами й зазвичай захищені від нападу з берега. Іноді вони можуть виходити на берег або сидіти на стовбурах та гілках дерев, що опускаються у воду. Величина колонії корелює з величиною відкритої ділянки води, наявністю течії, ступенем ізольованості ділянки. Найбільша щільність зафіксована у відкритих стаціях зі слабкою течією, 10–50 особин на 1 м², величина колонії змінювалася від 200 до 1000 особин. Менша щільність зареєстрована в стариці – 7 екз. на 1 м². У річках величина зграй змінювалася від 10 до 30–70 особин [1; 3; 4].

Gerris lateralis (Schummel, 1832)

Поширення. Північна й Середня Європа, Середня Азія, Далекий Схід, Монголія [3]. Поширений вид. Відомий на всій території України, крім південних та східних областей [4], що може бути наслідком недостатньої вивченості цього регіону.

Місця знаходження. Живе зазвичай у постійних, невеликих затінених і стоячих водоймах. Інколи трапляється в затінених затоках великих озер або невеликих струмках із повільною течією. Трапляється в лісових калюжах. У Шацькому поозер'ї виявлений у малих пересихаючих водоймах на краю лісу (рис. 69).

Чисельність. Нечисленний, але в придатному біотопі може створювати скупчення.

Фото 98. *Gerris lateralis*
(В. В. Ясинський)

Особливості біології. Тіло темно-буре, 9–11,5 мм завдовжки, середня та задня частина передньоспинки червоно-бура, передні стегна з широкою чорною смугою на зовнішній боковій частині (фото 98). Бувають коротко- та повнокрилими. Яйця відкладає на нижню сторону предметів або листя рослин, що плавають у воді. Має п'ять личинкових стадій. Тривалість ембріонального розвитку залежить від температури навколишнього середовища. Коливання поверхні води водомірки сприймають як сигнал появи нової жертви для полювання, рухом ніг вони створюють дрібні хвилі для комунікації між особинами. Хижаки. Активно шукають або очікують здобич на водній поверхні. Зграйки найчастіше трапляються в затінку під густими деревами, з яких падає здобич. Харчуються дрібними безхребетними – здебільшого комахами, що впали на поверхню води, а також тими, що спливають до поверхні для линьки, зокрема личинками кровосисних двокрилих. Іноді висмоктують трупи невеликих хребетних – риб, жаб, при цьому кілька водомірок можуть живитись однією здобиччю одночасно. Личинки можуть висмоктувати нижчих ракоподібних та інших дрібних тварин [1; 3; 4].

Водомірка ставкова – *Gerris lacustris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Казахстан, Центральна і Східна Азія, Північно-Західна Африка [3]. Значно поширений вид. Відомий на всій території України [4].

Місця знаходження. Зазвичай трапляється в ставках, озерах або заплавах водоймах зі стоячою водою й щільною рослинністю. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх досліджених типах біотопів (рис. 69).

Чисельність. Численний вид, часто утворює зграйки.

Особливості біології. Тіло чорно-буре, завдовжки 8–10 мм, на передніх стегнах з обох боків є вузькі чорні смужки (фото 99). Бувають коротко- та повнокрилими. Зимують імаго. Від кінця квітня відбуваються міграції та заселення місць для розмноження. Яйця відкладають на нижню сторону плаваючих у воді предметів або уздовж краю листя рослин. Мають п'ять стадій розвитку личинки. Тривалість ембріонального розвитку залежить від температури навколишнього середовища. Полівольтинні. Особини першого покоління розвиваються до середини липня й розмножуються повторно, серед них переважають короткокрилі форми, нездатні до міграцій. Особини другого зимуючого покоління розвиваються в серпні, серед них переважають довгокрилі особини. Можуть бути унівольтинними при пізній та холодній весні і бівольтинними при ранній та теплій. Хижаки. Зграйки зазвичай розміщуються під нависаючими деревами, з

Фото 99. Водомірка ставкова – *Gerris lacustris*
(В. В. Ясинський)

яких падає здобич. Харчуються дрібними безхребетними – здебільшого комахами, що впали на поверхню води, а також тими, що спливають до поверхні для линьки, зокрема личинками кровосисних двокрилих. Інколи живляться трупами невеликих хребетних тварин. Личинки можуть висмоктувати нижчих ракоподібних та інших дрібних тварин [1; 3; 4].

***Gerris odontogaster* (Zetterstedt, 1828)**

Поширення. Північна й Середня Європа, Кавказ, Середня Азія, Монголія та Північний Китай [3]. Поширений вид. Відомий на всій території України, крім південних областей [4], що може бути наслідком недостатньої вивченості цього регіону.

Місця знаходження. Живуть у стоячих або слабопроточних водоймах, із частково зарослим дзеркалом води. В озерах дотримуються берегів із заростями очерету. Швидко заселяють калюжі, що утворюються після дощу. У Шацькому поозер'ї виявлені в лісових калюжах (рис. 69).

Чисельність. Нечисленний вид, у придатних біотопах утворює зграйки.

Особливості біології. Верх тіла чорний, низ із сріблястою опушкою, довжина 7–9 мм, на сьомому стерніті черевця самця є два зубці, спрямовані косо вперед. Зимуює у фазі імаго. Яйця відкладає на нижню сторону предметів або уздовж краю листя рослин, що плавають у воді. Має п'ять личинкових віків. Ембріональний розвиток триває 10–15 днів, а розвиток личинок – майже місяць. Личинки першого–третього віків линяють через три дні, наступні – через шість–сім днів. Личинки перших віків виявлені на початку червня, а короткокрилі імаго першого покоління з'являються до середини липня, повнокрилі особини другого покоління зареєстровані на початку вересня. У ясні дні можна спостерігати їхні перельоти, а наприкінці вересня водомірки були виявлені в лісовій підстилці на відстані 1 км від водойми. Особини першого покоління здебільшого короткокрилі, вони дають друге довгокриле покоління, здатне розлітатися на зимівлю. Частина довгокрилих особин першого покоління не дає потомства і йде на зимівлю. У Середній Європі вид бівольтинний. Активні хижаки, імаго є природними ворогами Culicidae, нападають на комарів, що виходять із лялечок й не встигають злетіти [1; 3; 4].

Водомірка срібляста – *Gerris argentatus* (Schummel, 1832)

Поширення. Європа, Кавказ, Близький Схід, Середня Азія, Північна Африка [3]. Поширений вид. Відомий з усієї території України [4].

Місця знаходження. Зазвичай живе в стоячих водоймах із частково зарослим дзеркалом води. У Шацькому поозер'ї виявлений у малих постійних і пересихаючих водоймах та на мілководді озер (рис. 69).

Чисельність. Численний вид, у придатних біотопах часто утворює зграйки.

Особливості біології. Верх тіла чорний, низ із сріблястою опушкою, довжина 5,2–8,3 мм, вершинна частина передньоспинки U-подібно окаймована сріблястими волосками. Зимують імаго. Яйця відкладають на нижню сторону предметів або уздовж краю листя рослин, що плавають у воді. Мають п'ять личинкових віків. Тривалість ембріонального розвитку залежить від температури навколишнього середовища. Хижаки. Активно шукають або очікують жертву на водній поверхні. Харчуються дрібними безхребетними – переважно комахами, що впали на поверхню води, а також тими, що спливли до поверхні для линьки, зокрема личинками кровосисних двокрилих. Іноді висмоктують трупи невеликих хребетних. Можуть висмоктувати нижчих ракоподібних та інших дрібних тварин [1; 3; 4].

Список використаної літератури

1. Грандова М. А. К изучению фауны водных полужесткокрылых насекомых (Heteroptera: Nepomorpha, Gerromorpha) НПП «Шацкие озера» / М. А. Грандова // Биоразнообразие и устойчивое развитие : тез. Междунар. науч.-практ. конф. (Симферополь, 19–22 мая 2010 г.). – Симферополь : [б. и.], 2010. – С. 33–37.
2. Грандова М. А. Некоторые особенности биологии водяных скорпионов (Heteroptera, Nepidae) на юге Украины / М. А. Грандова, В. Г. Дядичко // Фундаментальные и прикладные исследования в биологии : материалы I Междунар. конф. студ., асп. и молодых ученых (Донецк, 23–26 февр. 2009 г.). – Донецк : Вебер, 2009. – С. 166–168.
3. Канюкова Е. В. Водные полужесткокрылые насекомые (Heteroptera: Nepomorpha, Gerromorpha) фауны России и сопредельных стран / Е. В. Канюкова. – Владивосток : Дальнаука, 2006. – 297 с.
4. Putshkov V. G. Heteroptera of the Ukraine: check list and distribution / V. G. Putshkov, P. V. Putshkov. – St. Petersburg, 1996. – 108 p.

Ряд Твердокрилі – Coleoptera (Linnaeus, 1758)

Твердокрилі, або жуки – Coleoptera (Linnaeus, 1758) – комахи з повним перетворенням, які в життєвому циклі проходять стадії яйця, личинки, лялечки та імаго. Свою назву – твердокрилі – жуки отримали у зв'язку із перетворенням передньої пари крил у хітинізовані тверді надкрила. Жуки – це одна із найбільших груп комах і живих істот загалом. У межах Шацького поозер'я ряд представлений підрядами Хижі жуки – Aderphaga, що об'єднує п'ять родин: Haliplidae (п'ять видів), Noteridae (два), Dytiscidae (75), Gyridae (чотири), Carabidae (131 вид), та Різноїдні жуки – Polyphaga з надродинами: Довгоносикоподібні – Curculionoidea із сімома родинами: Nemonychidae (один вид), Anthribidae (три), Rhynchitidae (сім), Attelabidae (три), Arionidae (13), Nanophyidae (один), Dryophthoridae (два), Etrichinidae (сім), Curculionidae (142), загалом 179 видів; Кантероїдні – Cantharoidea з двома родинами: Lycidae (два види), Cantharidae (21), загалом 23 види; Клероїдні – Cleroidea з п'ятьма родинами: Темнотілки – Trogosstidae (один вид), Щитовидки – Peltidae (один), Строкатки – Cleridae (чотири), Дазітиди – Dasytidae (шість), Малашки – Malachiidae (11), загалом 23 види; родинами: Вусачі – Cerambycidae (58), Златки – Cuprestidae (шість видів), Стафілініди – Staphylinidae (149). Отже, різноманіття жуків налічує 655 видів.

Підряд Хижі жуки – Aderphaga (Schellenberg, 1806)

До підряду хижі жуки – Aderphaga належать 11 рецентних родин, серед яких вісім належать, здебільшого, до водяних жуків. У світовій фауні ці родини налічують майже 4000 видів. В Україні відомі представники п'яти родин водяних Aderphaga: болотники – Hygrobiidae, плавунчики – Haliplidae, товстовуси – Noteridae, плавунці – Dytiscidae та вертячки – Gyridae. Точна загальна кількість видів цих родин у фауні України невідома, але за попередніми оцінками становить не менше 220 видів [1; 2; 4; 5; 10; 12; 23].

Водні Aderphaga відіграють важливу роль в екосистемах як регулятори чисельності інших гідробіонтів, зокрема кровосисних двокрилих, кормові організми для риб і птахів та проміжна ланка у потоці речовин і енергії з однієї водойми в іншу, а також у наземні екосистеми.

Водні Aderphaga лісової зони України мають довгу історію вивчення [1; 2; 4; 5; 10; 12; 23], але на території Шацького поозер'я дослідження цієї групи гідробіонтів раніше не проводилися.

Більшу частину матеріалу для роботи автори зібрали протягом 1977–2010 р. та зберігають у своїх колекціях. Крім того, були використані колекції, що їх люб'язно надав М. О. Сон; їх зібрано в травні 2009 р. Загальний обсяг досліджуваного матеріалу становить майже 6000 екземплярів водяних Aderphaga. Жуків та їхніх личинок відловлювали за допомогою косіння гідробіологічним сачком Бальфура-Брауна зі стороною 30 см та безприманочних пасток верші, виготовлених із пластикових ємностей [24].

За результатами опрацювання матеріалу у водоймах Шацького поозер'я зареєстровано 86 видів водяних Aderphaga із чотирьох родин: Haliplidae – п'ять видів, Noteridae – два види, Dytiscidae – 75 видів, Gyridae – чотири види. На особливу увагу заслуговують знахідки нового виду для фауни України – *Hydroglyphus hamulatus*, нового виду для лісової зони рівнинної частини України – *Hydroporus notatus*, а також рідкісних на Поліссі видів *Hydroporus glabriusculus*, *H. elongatulus*, *Agabus clypealis*, *Graphoderus zonatus* та *Gyrinus minutus*.

Незважаючи на великий обсяг досліджуваного матеріалу, видовий склад водяних Aderphaga Шацького поозер'я вивчено ще не повністю. Можливе виявлення ще 49 видів, відомих, за літературними джерелами [3; 13; 25], на суміжних територіях Польщі, України та Білорусі.

Таким чином, у водоймах Шацького поозер'я трапляється понад 50 % загальної кількості видів водяних Aderphaga, відомих у правобережному Поліссі. Деякі з них є рідкісними та стенобіонтними, а один вид не виявлений більше ніде в Україні. Ці факти свідчать про важливу роль Поозер'я у збереженні біорізноманіття водяних Aderphaga.

Автори щиро вдячні М. О. Сону, К. В. Макарову та Д. В. Ахраменко за наданий матеріал та фотографії.

Родина Плавунчики – Haliplidae (Aubé, 1836)

Peltodytes caesus (Duftschmid, 1805)

Поширення. Європа, Західна Азія та Північна Африка. Майже вся територія України, окрім гірських районів Карпат [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі меліоративних каналів та невеликих постійних і тимчасових стоячих водойм (рис. 70).

Чисельність. Численний вид у межах Шацького поозер'я.

Особливості біології. Життєвий цикл може бути як моновольтинним (на півдні України), так і семівольтинним. Яйця відкладає на поверхню водних рослин [12; 27], здебільшого навесні, в окремих випадках – також улітку чи на початку осені. Розвиток личинок може завершитися і в поточному, і в наступному році. Таким чином, цей вид може зимувати і у фазі імаго, і личинок. Заляльковування відбувається на березі у ґрунті, на глибині майже 5 см. Імаго (фото 100) зимує у воді, личинки – у воді або на березі. Імаго та личинки живляться здебільшого рослинною їжею – нитчастими та харовими водоростями [8; 12; 27]. Личинки належать до бентосної екологічної групи, не здатні плавати, дихають розчиненим у воді киснем. Імаго – нектобентомерогіпнейстонні організми, можуть плавати, дихають і атмосферним повітрям, і розчиненим у воді киснем, за допомогою «фізичної зябри». Імаго здатні до польоту [15; 18].

Фото 100. *Peltodytes caesus* (Д. В. Ахраменко)

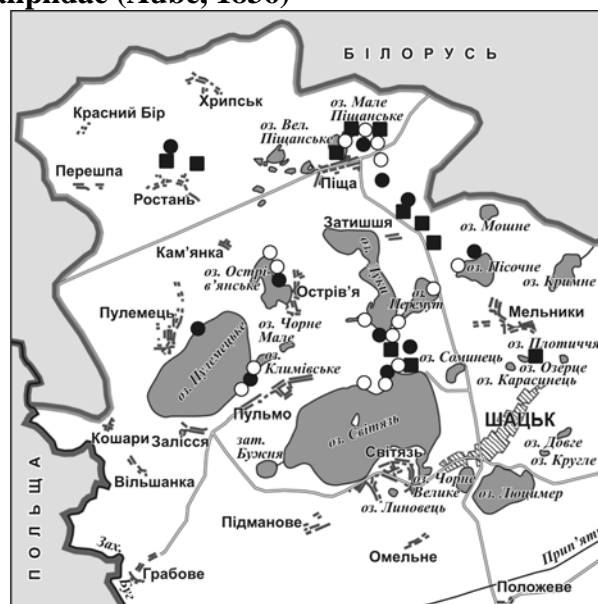

Рис. 70. Місця збору матеріалу представників підряду Adepnaga:

- *Peltodytes caesus*
- *Haliplus ruficollis*
- *Haliplus fluviatilis*

Плавунчик рудоший – *Haliplus ruficollis* (De Geer, 1774)

Поширення. Європа, Сибір, Південно-Західна та Середня Азія [27; 34], майже вся територія України, окрім високогірних районів Карпат [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений у прибережній смузі всіх досліджуваних типів водних об'єктів, окрім деяких тимчасових лісових калюж та окремих струмків (рис. 70).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл, за повідомленням більшості авторів, [18; 26; 27] семівольтинний, але може бути й моновольтинним [8]. Яйця відкладає всередину тканин водних рослин [12; 27], навесні та влітку, їхній розвиток триває 10–12 діб [18]. Розвиток личинок може тривати до трьох років. Зимують як імаго, так і личинки в ґрунті на березі або на дні водойм. Заляльковування відбувається на березі. Імаго та личинки живляться переважно рослинною їжею – нитчастими водоростями та деякими вищими рослинами [8; 12; 27]. Личинки належать до бентосної екологічної групи, не здатні плавати, дихають розчиненим у воді киснем. Імаго – нектобентомерогіпнейстонні організми, можуть плавати, дихають і атмосферним повітрям, і розчиненим у воді киснем, за допомогою «фізичної зябри». Імаго здатні до польоту.

Haliplus fluviatilis (Aubé, 1836)

Поширення. Європа, окрім найпівнічнішої та найпівденнішої частин, Сибір, Кавказ, Південно-Західна та Середня Азія [27; 34], майже вся територія України, окрім високогірних районів Карпат [18].

Фото 102. Плавунчик рудий – *Haliplus fulvus* (Д. В. Ахраменко)

Особливості біології. Життєвий цикл недостатньо вивчений, імовірно, він є семівольтинним, як і в більшості інших видів родини. Імаго еврифаги, живляться водоростями, мохами та дрібними безхребетними [33]. Личинки належать до бентосної екологічної групи, не здатні плавати, дихають розчиненим у воді киснем. Живляться рослиною їжею – харовими водоростями та мохами. Для них зареєстрована найбільша серед водяних *Adephaga* глибина перебування – 7 м [14]. Імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми (фото 102), можуть плавати, дихають і атмосферним повітрям, і розчиненим у воді киснем за допомогою «фізичної зябри». Імаго здатні до польоту.

Родина Товстовуси – Noteridae (Thomson, 1857)

Товстовус звичайний – *Noterus crassicornis* (O. F. Müller, 1776)

Поширення. Європа, Сибір, Кавказ [12]. Відомий в усіх ландшафтних зонах України, окрім високогірних районів Карпат [18].

Місця знаходження. Високопластичний політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водних об'єктів (рис. 71).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний. Яйця відкладає навесні та влітку, розвиток личинок та лялечок відбувається упродовж теплого періоду поточного року, переважно восени з'являються молоді імаго нового покоління, котрі зимують у воді. Личинки мешкають переважно у смузі урізу води, занурюючи в мул передню частину тіла та висунувши вгору кінець черевця. Заляльковування відбувається у воді, у коконах на водяних рослинах [19]. Характер живлення імаго та личинок вивчений ще недостатньо, ймовірно, вони еврифаги, живляться і рослинною, і тваринною їжею [8; 19]. Личинки належать до бентомерогіпонеїстонної екологічної групи, не здатні плавати, дихають атмосферним повітрям через останню пару дихальців. Імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми (фото 103), добре плавають, дихають і атмосферним повітрям, і розчиненим у воді киснем за допомогою «фізичної зябри». Імаго здатні до польоту.

Фото 103. Товстовус звичайний – *Noterus crassicornis* (К. В. Макарова)

Noterus clavicornis (De Geer, 1774)

Поширення. Європа, окрім деяких північних територій, Західний Сибір, Кавказ, Південно-Західна Азія, Північно-Східний Китай [19; 20]. Відомий в усіх ландшафтних зонах України, у Карпатах підіймається до 1750 м [18].

Місця знаходження. Високопластичний політопний вид. Добре витримує органічне забруднення води, загалом цей вид пластичніший, ніж *Noterus crassicornis* [8; 18]. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водойм (рис. 71).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний. Яйця відкладає навесні та влітку, розвиток личинок і лялечок відбувається упродовж теплого періоду поточного року, переважно восени з'являються молоді імаго нового покоління, котрі зимують у воді. Личинки мешкають переважно в смузі урізу води, занурюючи в мул передню частину тіла та висунувши вгору кінець черевця. Заляльковування відбувається у воді, у коконах на водяних рослинах [19]. Характер живлення імаго та личинок вивчено ще недостатньо, ймовірно, вони еврифаги, живляться і рослинною, і тваринною їжею [8; 19]. Личинки належать до бентомерогіпонеїстонної екологічної групи, не здатні плавати, дихають атмосферним повітрям через останню пару дихальців. Імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми (фото 104), добре плавають, дихають і атмосферним повітрям, і розчиненим у воді киснем.

Фото 104. *Noterus clavicornis* (К. В. Макарова)

Фото 106. *Hydroglyphus geminus*
(Д. В. Ахраменко)

Місця знаходження. Політопний, здебільшого лімнофільний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі усіх типів водойм, окрім джерел (рис. 72).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл залежить від температурного режиму водойми, моновольтинний або полівольтинний, у дрібних водоймах, що добре прогриваються, упродовж року можуть розвиватися до чотирьох генерацій [8]. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. Імаго – хижаки-поліфаги та факультативні некрофаги, личинки хижаки-поліфаги, з переважанням у харчовому спектрі *Cladocera* та личинок *Chironomidae*. Личинки всіх віків – бентосні організми [8], імаго – некто-бентомерогіпонеїстонні (фото 106). Імаго здатні до польоту

***Hydroglyphus hamulatus* (Gyllenhal, 1813)**

Поширення. Північна та Східна Європа, Монголія [22; 31]. В Україні відомий лише в оз. Світязь [9].

Місця знаходження. Стенобіонтний лімнофільний вид, мешканець великих чистих озер, переважно із піщаним дном. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі оз. Світязь на глибині до 0,5 м на піщаному дні, майже без водної рослинності, де трапляються лише поодинокі колонії водорості *Aegagropila linnaei* (Kützing 1843) та окремі рослини *Phragmites sp.* (рис. 72).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за А. Н. Нільсоном [30; 32]. Яйця відкладає навесні, розвиток преімагінальних фаз та метаморфоз відбувається упродовж теплої пори поточного року. Зимує імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. Характер живлення вивчений недостатньо, ймовірно, що це – хижак-поліфаг із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних та личинок комах. Личинки всіх віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Як рідкісний та стенобіонтний вид відомий в Україні лише в унікальній водоймі – оз. Світязь. *H. hamulatus* безумовно потребує охорони, зокрема способом захисту біотопів, які він заселяє від забруднення чи трансформації.

Бідесс великократковий – *Bidessus grossepunctatus* (Vorbringer, 1907)

Поширення. Північна та Центральна Європа, Західний Сибір [31]. В Україні відомий лісовій та лісостеповій зонах, в Українських Карпатах [18].

Місця знаходження. Стенобіонтний лімнофільний вид, заселяє здебільшого болота та деякі стоячі водойми. У Шацькому поозер'ї виявлений у болотах та в узбережній смузі постійних і тимчасових стоячих водойм із мулистим дном, укритим шаром опалого листя та детриту (рис. 72).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за А. Н. Нільсоном [30; 32]. Яйця відкладає навесні, розвиток преімагінальних фаз та метаморфоз триває упродовж теплої пори поточного року. Зимує імаго. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. Характер живлення вивчений недостатньо, ймовірно, що це – хижак-поліфаг із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних та личинок комах. Личинки всіх віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

Бідесс однокорозенчастий – *Bidessus unistriatus* (Goeze, 1777)

Поширення. Європа, окрім найпівнічнішої частини, Сибір, Східна Азія, Туреччина [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах, окрім високогірних ділянок Українських Карпат [18].

Місця знаходження. Лімнофільний вид, відомий у різного типу стоячих водоймах, розливах річок, іноді трапляється в джерелах, струмках та річках. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі меліоративних каналів, великих і малих озер та тимчасових стоячих водойм (рис. 72).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл вивчений недостатньо, личинка формально не описана, хоча й відома. За нашими відомостями [8], на

Фото 107. Бідесс однокорозенчастий – *Bidessus unistriatus*
(Д. В. Ахраменко)

півдні України життєвий цикл є моновольтинним та належить до першого типу за А. Н. Нільсоном [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток преімагінальних фаз та метаморфоз триває упродовж теплої пори поточного року. Зимує імаго на березі. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид є хижаком-поліфагом із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх віків – бентосні організми [8], імаго – нектобентомерогіпонеїстонні (фото 107).

***Hyphydrus ovatus* (Linnaeus, 1761)**

Поширення. Європа, Сибір, Середня Азія, Туреччина [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах, окрім високогірних територій Українських Карпат [18].

Місця знаходження. Політопний вид, відомий в різних стоячих та повільно проточних водоймах – і постійних, і тимчасових. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водних об'єктів, окрім окремих струмків та деяких тимчасових лісових водойм (рис. 73).

Фото 108. *Hyphydrus ovatus*
(Д. В. Ахраменко)

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 4,5–5,0 мм. Тіло іржаво-червоного забарвлення, іноді з плямами; самець має блискуче забарвлення, а самка – матове (фото 108). Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]: яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз триває протягом теплої пори поточного року, зимує імаго. Упродовж року розвивається зазвичай одна генерація, але іноді можуть розвиватися дві [8]. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. Імаго зимує у воді. За характером живлення хижак-поліфаг із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту [8].

Поширення. Європа, Кавказ та Закавказзя, Південно-Західна та Середня Азія, Північна Африка, Афротропічна область [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах, але на півночі та в горах стає нечисленним [18].

Місця знаходження. Переважно лімнофільний вид, іноді трапляється в проточних водоймах. У Шацькому поозер'ї виявлений тільки в оз. Великому Піщанському у прибережній смузі на мулисто-піщаному ґрунті серед заростей макрофітів (рис. 73).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]: яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз триває упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі.

Фото 109. *Hydrovatus cuspidatus*
(Д. В. Ахраменко)

За характером живлення вид є хижаком-поліфагом із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні (фото 109). Імаго здатні до польоту [8].

***Hydrovatus cuspidatus* (Kunze, 1818)**

Рис. 73. Місця збору матеріалу представників підряду Aderphaga:

- ◆ *Hyphydrus ovatus*
- ◇ *Hydrovatus cuspidatus*
- ◇ *Hygrotus impressopunctatus*
- ◆ *Hygrotus inaequalis*
- ◆ *Hygrotus decoratus*

Фото 110. *Hygrotus impressopunctatus* (К. В. Макаров)

***Hygrotus impressopunctatus* (Schaller, 1783)**

Поширення. Палеарктика, Північна Америка [31; 32]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах, у Карпатах до 1801 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водойм (рис. 73).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Упродовж року можуть розвиватися декілька генерацій. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид є хижаком-поліфагом із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго (фото 110) здатні до польоту [8].

Строкатка мінлива – *Hygrotus inaequalis* (Fabricius, 1777)

Поширення. Палеарктика південніше від зони тундри [31; 32]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах, окрім високогір'їв [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водних об'єктів (рис. 73).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Упродовж року можуть розвиватися декілька генерацій. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. За характером живлення вид є хижаком-поліфагом із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8]. Імаго здатні до польоту.

***Hygrotus decoratus* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Європа, Сибір, Казахстан [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах, окрім високогір'їв [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водойм, але переважно у стоячих (рис. 73).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]: яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз триває упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид є хижаком-поліфагом із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго (фото 111) – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту [8].

Фото 111. *Hygrotus decoratus* (К. В. Макаров)

***Graptodytes granularis* (Linnaeus, 1767)**

Поширення. Європа [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини, але не піднімається в гори та стає рідкісним у степовій смузі [8; 18].

Місця знаходження. Переважно лімнофільний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі боліт, меліоративних каналів, тимчасових та постійних малих стоячих водойм (рис. 74).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]: яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз триває упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид є хижаком-поліфагом із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні, здатні до польоту [8].

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає переважно навесні, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. Вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

***Hydroporus pubescens* (Gyllenhal, 1808)**

Поширення. Європа, Південно-Західна Азія, Північна Африка [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини, окрім високогір'їв, та в Криму, але на півдні трапляється локально [8; 18]. У Карпатах не піднімається вище від лісового поясу [18].

Місця знаходження. Політопний вид, у різних частинах ареалу заселяє різні типи водних об'єктів. У Шацькому поозер'ї виявлений у постійних та тимчасових невеликих стоячих водоймах, переважно на межі лісу та відкритої місцевості (рис. 75).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає переважно навесні, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. Вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

Нирець плескатий – *Hydroporus planus* (Fabricius, 1781)

Поширення. Європа, Південно-Західна та Середня Азія, Північна Африка [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах піднімається до 1750 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид, заселяє дуже широкий спектр водних об'єктів. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водних об'єктів, окрім струмків та відкритих узбереж великих озер (рис. 75).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл п'ятого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає упродовж усього року, личинки трапляються протягом року, але заляльковуються від весни до осені, зимують яйця, личинки та імаго у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Упродовж року можуть розвиватися до п'яти генерацій [8]. Вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго (фото 115) здатні до польоту.

Фото 115. Нирець плескатий – *Hydroporus planus* (К. В. Макаров)

Нирець болотяний – *Hydroporus palustris* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Європа, Середня Азія, Сибір [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму, але в степовій смузі трапляється спорадично. У Карпатах піднімається до 1750 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид, заселяє дуже широкий спектр водойм. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водних об'єктів, окрім деяких струмків та відкритих узбереж великих озер (рис. 75).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло має помітну перетинку між передньоспинною та надкрилами завдовжки 3–4 мм. Забарвлення чорне або чорно-буре. Надкрила з боків мають червоно-жовту облямівку, густо вкриті волосинками (фото 116). Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Розвиток преімагінальних фаз та метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори одного року, зимує імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. Упродовж року розвивається зазвичай одна генерація [8]. Вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту.

Фото 116. Нирець болотяний – *Hydroporus palustris* (К. В. Макаров)

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні та на початку літа, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту.

***Hydroporus neglectus* (Schaum, 1845)**

Поширення. Європа, Західний Сибір [31]. В Україні відомий в лісовій та, частково, в лісостеповій зонах. У Карпатах піднімається в гори до верхньої межі дубових лісів [18].

Місця знаходження. Стенобіонтний лімнофільний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений у прибережній смугі постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм та боліт, розміщених у лісі або поблизу від нього (рис. 77).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні та на початку літа, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковується в ґрунті, на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

***Hydroporus glabriusculus* (Aubé, 1838)**

Поширення. Північна та Середня Європа, Сибір [31]. В Україні відомий у Київській та Чернігівській областях, у лісовій та лісостеповій зонах [10].

Місця знаходження. Стенобіонтний, здебільшого лімнофільний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений у постійних невеликих стоячих водоймах у лісі та на його межі, а також у прибережній смугі меліоративних каналів (рис. 77).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні й на початку літа, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

***Hydroporus erythrocephalus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Сибір, Середня Азія [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини [6], але в степовій зоні стає рідкісним і трапляється спорадично. У Карпатах піднімається до 940 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водойм, за винятком окремих струмків (рис. 77).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні й на початку літа, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту.

***Hydroporus rufifrons* (O. F. Müller, 1776)**

Поширення. Європа, Сибір [31]. В Україні відомий в лісовій та лісостеповій зонах рівнинної частини [3; 10] та в Карпатах [18].

Місця знаходження. Політопний лімнофільний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смугі озер, боліт, постійних та тимчасових стоячих водойм (рис. 77).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні та на початку літа, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі дрібних ракоподібних, олігохет та личинок комах. Личинки всіх трьох віків – бентосні організми, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту.

Гребець двокрапковий – *Agabus bipustulatus* (Linnaeus, 1767)

Поширення. Європа, Південно-Західна та Середня Азія, Західний Сибір, Китай, Північна Африка, Афротропічна область [31]. В Україні виявлений в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах піднімається до 1750–1801 м н. р. м. [18]. Високогірну форму раніше вважали окремим видом *Agabus solieri* (Aubé, 1837), але останні дослідження [31; 32] свідчать, що це лише морфа мінливого виду *Agabus bipustulatus* (Linnaeus, 1767).

Місця знаходження. Політопний вид, але віддає перевагу холодноводним біотопам. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі боліт, постійних та тимчасових стоячих водойм, меліоративних каналів та струмків (рис. 78).

Фото 117. Гребець двокрапковий – *Agabus bipustulatus* (Д. В. Ахраменко)

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл п'ятого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає цілий рік, личинки також трапляються протягом усього року, але заляльковуються тільки від весни до осені. Зимують імаго, яйця та личинки у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Упродовж року можуть розвиватися до трьох генерацій [8]. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго (фото 117) здатні до польоту.

Рис. 78. Місця збору матеріалу представників підряду Adepaha:

- *Agabus bipustulatus*
- *Agabus sturmii*
- ⦿ *Agabus undulatus*
- ⦿ *Agabus labiatus*
- *Agabus paludosus*
- *Agabus congener*
- ⦿ *Agabus clypealis*
- ⦿ *Agabus unguicularis*
- *Agabus affinis*

***Agabus sturmii* (Gyllenhal, 1808)**

Поширення. Європа, Середня Азія, Сибір [31]. В Україні відомий в лісовій та лісостеповій зонах [7]. У Карпатах піднімається до 1750 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид, але віддає перевагу холодноводним біотопам. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі боліт, постійних та тимчасових стоячих водойм, меліоративних каналів та струмків (рис. 78).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються протягом теплої пори поточного року. Зимуює імаго. Заляльковується в ґрунті на березі. Упродовж року розвивається одна генерація. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту.

Фото 118. *Agabus undulatus*
(Д. В. Ахраменко)

***Agabus undulatus* (Schrank, 1776)**

Поширення. Європа, Киргизстан [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини. У Карпатах піднімається до 940 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх типах водойм, окрім деяких струмків та відкритих прибіжних узбереж великих озер (рис. 78).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються протягом теплої пори поточного року. Імаго (фото 118) зимує у воді. Заляльковується в ґрунті на березі. Упродовж року розвивається одна генерація. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого, третього віку та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8]. Імаго здатні до польоту.

***Agabus labiatus* (Brahm, 1791)**

Поширення. Європа, Середня Азія [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах. У Карпатах піднімається до 1500 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид, але найчастіше віддає перевагу тимчасовим водним об'єктам, стоячим або повільноплинним. У Шацькому поозер'ї виявлений у невеликих стоячих водоймах, постійних та тимчасових (рис. 78).

Чисельність. Рідкісний.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз тривають протягом теплої пори поточного року. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. Упродовж року можуть розвиватися дві генерації [8]. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого, третього віку та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні (фото 119). Імаго здатні до польоту.

Фото 119. *Agabus labiatus*
(К. В. Макаров)

***Agabus paludosus* (Fabricius, 1801)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Середня Азія [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах. У Карпатах піднімається до 650 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Реофільний вид, найчастіше трапляється у джерелах, струмках та малих річках. У Шацькому поозер'ї виявлений у лісовому холодноводному струмку (рис. 78).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються протягом теплої пори поточного року. Зимує імаго. Заляльковується відбувається у ґрунті на березі. Упродовж року розвивається одна генерація [8]. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні (фото 120).

Фото 120. *Agabus paludosus*
(Д. В. Ахраменко)

***Agabus congener* (Thunberg, 1794)**

Поширення. Європа, Сибір, Середня Азія, Монголія, Китай, Далекий Схід, Японія [31]. В Україні відомий у лісовій та лісостеповій зонах. У Карпатах піднімається до 1750 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Здебільшого лімнофільний вид, іноді трапляється в проточних водоймах. У Шацькому поозер'ї виявлений у болотах, тимчасових невеликих стоячих водоймах у лісових і відкритих місцях та в узбережній смузі меліоративних каналів (рис. 78).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл семівольтинний, третього типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні та влітку, вони впадають у діапаузу та зимують, навесні наступного року з них виходять личинки, їхній розвиток та метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори цього року, здебільшого навесні. Улітку та восени з'являються молоді імаго, котрі зимують і в наступному році починають розмножуватися. Таким чином, розвиток однієї генерації триває майже два роки. Зимують імаго та яйця. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [11].

Гребець щитоподібний – *Agabus clypealis* (Thomson, 1867)

Поширення. Північна, Середня та Східна Європа, Східний Сибір, Далекий Схід, північна частина Північної Америки [31]. В Україні відомий в Київській та Житомирській областях [3; 16], а також у Закарпатті та Карпатах, де піднімається до 840 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Стенобіонтний, здебільшого лімнофільний вид, віддає перевагу невеликим стоячим водоймам та невеликим болотам, рідше трапляється у джерелах та струмках. У Шацькому поозер'ї виявлений у гирловій частині струмка, що впадає в канал Капаївка (рис. 78).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид, виявлено лише один екземпляр.

Особливості біології. Личинки не описані, тип життєвого циклу невідомий [32]. Через рідкісність виду його біологія майже не досліджена, спосіб життя вивчений дуже слабо. Відомо, що імаго належать до хижаків-поліфагів, подібно до інших плавунців. Описано зимівлю виду на фазі імаго у воді серед заростей мохів [32].

***Agabus unguicularis* (Thomson, 1867)**

Поширення. Північна та Середня Європа, Сибір [31]. В Україні відомий у лісовій та лісостеповій зонах [7]. У Карпатах не піднімається в гори, відомий лише на Закарпатській низовині та в передгір'ях [18].

Місця знаходження. Переважно лімнофільний вид, віддає перевагу невеликим стоячим водоймам, болотам, розливам річок, іноді трапляється в лімно- та гелокренових джерелах. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм, боліт та меліоративних каналів (рис. 78).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Зимуює імаго. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

***Agabus affinis* (Paykull, 1798)**

Поширення. Європа, Сибір, Далекий Схід, Японія [31]. В Україні відомий в лісовій та лісостеповій зонах [7]. У Карпатах піднімається до 850 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Стенобіонтний лімнофільний вид, віддає перевагу невеликим стоячим водоймам, насамперед лісовим, та болотам, іноді трапляється у розливах річок, а також у лімно- та гелокренових джерелах. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм та боліт (рис. 78).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Зимуює імаго. Заляльковування відбувається в ґрунті, на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

***Ilybius subtilis* (Erichson, 1837)**

Поширення. Європа, Сибір [31]. В Україні відомий в лісовій та лісостеповій зонах [7]. У Карпатах не піднімається вище 250 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Стенобіонтний лімнофільний вид, переважно трапляється в невеликих стоячих лісових водоймах та болотах. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних і тимчасових невеликих стоячих водойм та боліт (рис. 79).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл семівольтинний, третього типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні та влітку, вони впадають у діапаузу та зимують, навесні наступного року з них виходять личинки, розвиток та метаморфоз яких відбуваються упродовж теплої пори поточного року, переважно навесні. Улітку та восени з'являються молоді імаго, котрі зимують і наступного року починають розмножуватися. Отже, розвиток однієї генерації триває майже два роки. Зимують імаго та яйця. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

Рис. 79. Місця збору матеріалу представників підряду *Adepaga*:

- ◆ *Ilybius subtilis*
- ◇ *Ilybius fenestratus*
- ◇ *Ilybius erichsoni*
- ◆ *Ilybius ater*
- ◆ *Ilybius fuliginosus*

***Ilybius erichsoni* (Gemminger et Harold, 1868)**

Поширення. Північна та Середня Європа, Сибір, Далекий Схід, Японія, Центральна Азія, північна частина Північної Америки [31]. В Україні відомий в лісовій та лісостеповій зонах [7]. У Карпатах не виявлений [18].

Місця знаходження. Стенобіонтний лімнофільний вид, віддає перевагу невеликим стоячим лісовим водоймам та болотам. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних і тимчасових невеликих стоячих водойм та боліт (рис. 79).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл семівольтинний, третього типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні та влітку, вони впадають у діапаузу та зимують, навесні наступного року з них виходять личинки, розвиток та метаморфоз яких відбуваються упродовж теплої пори поточного року, переважно навесні. Улітку та восени з'являються молоді імаго, котрі зимують і з наступного року починають розмножуватися. Отже, розвиток однієї генерації триває майже два роки. Зимують імаго та яйця. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні.

Плавунець-тванник облямований – *Ilybius fuliginosus* (Fabricius, 1792)

Поширення. Європа, Західний Сибір, Середня Азія, Північна Африка [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах піднімається до 1650 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид, заселяє широкий спектр водних об'єктів. У Шацькому поозер'ї виявлений у прибережній смузі постійних і тимчасових невеликих стоячих водойм, меліоративних каналів та струмків (рис. 79).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл семівольтинний, четвертого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає наприкінці літа та восени, із них виходять личинки, котрі зимують. Навесні наступного року вони завершують свій розвиток та проходять метаморфоз, імаго нового покоління з'являються переважно в червні–липні. Зазвичай імаго не набувають статевої зрілості в тому році,

коли вони вийшли з лялечки, а повинні спочатку перезимувати і лише наступного року починають розмножуватися. Таким чином, розвиток однієї генерації триває майже два роки. Зимують імаго на березі, а личинки – у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8]. Імаго здатні до польоту.

Lybius fenestratus (Fabricius, 1781)

Поширення. Європа, Сибір, Середня Азія [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини. У Карпатах піднімається до 850 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Переважно річковий та озерний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі озер, невеликих постійних стоячих водойм, меліоративних каналів та великих струмків із повільною течією (рис. 79).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл семівольтинний, четвертого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає наприкінці літа та восени, з них виходять личинки, котрі зимують. Навесні наступного року вони завершують свій розвиток та проходять метаморфоз, імаго нового покоління з'являються в червні–липні. Імаго не набувають статевої зрілості у тому році, коли вони вийшли з лялечки, а повинні спочатку перезимувати і лише в наступному році починають розмножуватися. Отже, розвиток однієї генерації триває майже два роки. Зимують імаго та личинки у воді. Зимівля імаго у воді відрізняє цей вид від інших представників роду. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8].

Lybius ater (De Geer, 1774)

Поширення. Європа, Сибір, Передня Азія [31]. В Україні відомий в лісовій та лісостеповій зонах [8]. У Карпатах піднімається до нижнього лісового поясу [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі усіх типів водойм (рис. 79).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл семівольтинний, четвертого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає наприкінці літа та восени, з них виходять личинки, котрі зимують. Навесні наступного року вони завершують свій розвиток та проходять метаморфоз, імаго нового покоління з'являються в червні–липні. Імаго не набувають статевої зрілості в тому році, коли вони вийшли з лялечки, а повинні спочатку перезимувати і лише в наступному році починають розмножуватися. Отже, розвиток однієї генерації триває майже два роки. Зимують імаго на березі, а личинки – у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі ракоподібних та личинок комах. Імаго здатні харчуватися також дрібними хребетними, зокрема пуголовками. Личинки першого віку – бентосні організми, другого та третього віку – бентомерогіпонеїстонні, імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8]. Імаго здатні до польоту.

Lybius quadriguttatus (Lacordaire, 1835)

Поширення. Європа, Передня та Середня Азія [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах. У Карпатах піднімається до 300 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі усіх типів водойм (рис. 80).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл семівольтинний, четвертого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає наприкінці літа та восени, з них виходять личинки, котрі зимують. Навесні наступного року вони завершують свій розвиток та проходять метаморфоз, імаго нового покоління з'являються в червні–липні. Імаго переважно не набувають статевої зрілості в тому році, коли вони вийшли з лялечки, а повинні спочатку перезимувати і лише в наступному році починають розмножуватися. Отже, розвиток однієї генерації триває майже два роки. Зимують імаго на березі, а личинки – у

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає від весни до осені, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються впродовж теплої пори поточного року. Упродовж року можуть розвиватися до п'яти генерацій [8]. Зимують імаго у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів, але в харчовому спектрі личинок та імаго переважають личинки *Culicidae* й інших двокрилих, імаго інколи нападають на дрібних хребетних – пуголовків, малих риб. Личинки першого віку – бентомерогіпонеїстонні організми, другого й третього віку та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8]. Імаго здатні до польоту.

***Rhantus frontalis* (Marsham, 1802)**

Поширення. Європа, Сибір, Середня Азія [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах трапляється у передгір'ях та на Закарпатській низовині [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх досліджуваних типах водойм, окрім великих озер (рис. 81).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає переважно навесні та на початку літа, інколи також восени, розвиток личинок і метаморфоз відбуваються протягом теплої пори поточного року (фото 121). Упродовж року можуть розвиватися до двох генерацій [8]. Зимують імаго на березі. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів, але в харчовому спектрі личинок й імаго переважають личинки *Culicidae* й інших двокрилих. Личинки першого віку – бентомерогіпонеїстонні організми, другого й третього віку та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8]. Імаго здатні до польоту.

Фото 121. *Rhantus frontalis* (К. В. Макаров)

***Rhantus bistratus* (Bergsträsser, 1778)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Середня Азія [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах піднімається до 1650 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний, переважно лімnofільний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі озер, постійних і тимчасових невеликих стоячих водойм та меліоративних каналів (рис. 81).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні та на початку літа, розвиток личинок та метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року. Зимують імаго на березі. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів, але в харчовому спектрі личинок та імаго переважають личинки *Culicidae* й інших двокрилих. Личинки першого віку – бентомерогіпонеїстонні організми, другого й третього віку й імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8]. Імаго здатні до польоту.

***Rhantus exsoletus* (Forster, 1771)**

Поширення. Європа, Сибір, Середня Азія [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах материкової частини на південь до Одеської області, однак у степовій смузі стає рідкісним та трапляється локально [8]. У Карпатах рідкісний [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в усіх досліджуваних типах водойм, окрім відкритих узбереж великих озер (рис. 81).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні та на початку літа, розвиток личинок та метаморфоз відбуваються упродовж теплої пори поточного року. Зимують імаго на березі. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів, але в харчовому спектрі личинок та імаго переважають личинки *Culicidae* й інших двокрилих. Личинки першого віку – бентомерогіпонеїстонні організми, другого й третього віку та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні [8]. Імаго здатні до польоту.

***Colymbetes paykulli* (Erichson, 1837)**

Поширення. Північна та Центральна Європа, Сибір, Казахстан [31]. В Україні поширений у лісовій та на півночі лісостепової зони, а також у Карпатах [18].

Місця знаходження. Лімнофільний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм (рис. 82).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок та метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Зимують імаго у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів, але в харчовому спектрі личинок та імаго переважають личинки *Culicidae* й інших двокрилих. Імаго інколи харчуються дрібними хребетними. Личинки першого віку – бентомерогіпонеїстонні організми, другого й третього віку та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту.

Рис. 82. Місця збору матеріалу представників підряду Aderphaga:

- *Colymbetes paykulli*
- *Colymbetes striatus*
- *Colymbetes fuscus*
- ◆ *Laccophilus hyalinus*
- ◇ *Laccophilus minutus*
- ◆ *Laccophilus poecilus*

***Colymbetes striatus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Казахстан [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини, однак у степовій смузі стає рідкісним та трапляється спорадично [8]. У Карпатах не трапляється [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних і тимчасових невеликих стоячих водойм, меліоративних каналів та струмків (рис. 82).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок та метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Зимують імаго у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів, але в харчовому спектрі личинок та імаго переважають личинки *Culicidae* й інших двокрилих. Імаго інколи харчуються дрібними хребетними. Личинки першого віку – бентомерогіпонеїстонні організми, другого й третього віку та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту.

Ставковик бурий – *Colymbetes fuscus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Західний Сибір, Південно-Західна та Середня Азія, Китай, Північна Африка [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах піднімається до 1801 м н. р. м. [18].

Фото 122. Ставковик бурий – *Colymbetes fuscus* (Д. В. Ахраменко)

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних і тимчасових невеликих стоячих водойм, меліоративних каналів та струмків (рис. 82).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільсона [30]. Яйця відкладає навесні, інколи також восени, розвиток личинок і метаморфоз тривають протягом теплої пори поточного року. Зимують імаго у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. Упродовж року можуть розвиватися до двох генерацій [8]. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів, але в харчовому спектрі личинок та імаго переважають личинки *Culicidae* й інших двокрилих. Імаго інколи харчуються дрібними хребетними. Личинки першого віку – бентомерогіпонеїстонні організми, другого й третього віку та імаго (фото 122) – нектобентомерогіпонеїстонні. Імаго здатні до польоту.

Калюжник просвітчастий – *Laccophilus hyalinus* (De Geer, 1774)

Фото 123. Калюжник просвітчастий – *Laccophilus hyalinus* (К. В. Макаров)

Поширення. Майже вся Європа, Сибір, Південно-Західна та Середня Азія, Північна Африка [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах материкової частини, однак на півдні степової зони трапляється спорадично [8]. У Карпатах піднімається до 600 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Переважно реофільний, річковий вид, рідше трапляється в стоячих водоймах. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі великих озер, меліоративних каналів та струмків (рис. 82).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Надкрила тонкі, через них просвічується друга пара крил (фото 123). Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні та влітку, розвиток личинок та метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Зимують імаго у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. Протягом року розвивається одна генерація. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі личинок комах та дрібних ракоподібних. Личинки всіх віків та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми. Імаго здатні до польоту.

***Laccophilus minutus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Сибір, Південно-Західна та Середня Азія, Китай, Північна Африка, Орієнтальна область [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах піднімається до 1801 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі усіх досліджуваних типів водойм, окрім деяких струмків та тимчасових затінених лісових калюж (рис. 82).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл може бути і моновольтинним, і полівольтинним, залежно від географічної широти місцевості, особливостей водного об'єкта та погодно-кліматичних умов року. На півночі України життєвий цикл належить до першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30], на півдні степової зони – до п'ятого типу [8]. В умовах Шацького поозер'я самки відкладають яйця навесні та влітку, розвиток личинок та метаморфоз тривають протягом теплої пори поточного року. Зимують імаго у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Упродовж року можуть розвиватися декілька генерацій. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі личинок комах та дрібних ракоподібних. Личинки всіх віків та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми. Імаго здатні до польоту.

***Laccophilus poecilus* (Klug, 1834)**

Поширення. Європа, окрім північної частини Скандинавського півострова, Південно-Західна та Середня Азія, Китай, Північна Африка [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах трапляється нечасто, не піднімається в гори, відомий лише на Закарпатській низовині [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі всіх досліджуваних типів водойм, окрім струмків та тимчасових затінених лісових калюж (рис. 82).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні та влітку, розвиток личинок та метаморфоз тривають протягом теплої пори поточного року. Зимують імаго у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Упродовж року можуть розвиватися до трьох генерацій. За характером живлення вид належить до хижаків-поліфагів із переважанням у харчовому спектрі личинок комах та дрібних ракоподібних. Личинки всіх віків та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми. Імаго здатні до польоту.

***Hydaticus continentalis* (J. Balfour-Browne, 1944)**

Поширення. Європа, Західний Сибір [31]. В Україні відомий у лісовій та лісостеповій зонах [7]. У Карпатах не піднімається у гори [18].

живляться переважно личинками комах та ракоподібними. Зрідка імаго живляться також дрібними хребетними. Личинки та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми. Імаго здатні до польоту.

***Graphoderus austriacus* (Sturm, 1834)**

Поширення. Європа, Сибір, Далекий Схід, Середня Азія [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах піднімається до 850 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм, меліоративних каналів та струмків з повільною течією (рис. 84).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає пізньою весною та влітку, інколи також на початку осені, розвиток личинок і метаморфоз тривають протягом теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Упродовж року розвивається до трьох генерацій [8]. За характером живлення личинки належать до пелагічних хижаків-зоопланктофагів із переважанням у харчовому спектрі планктонних *Cladocera*. Імаго – хижаки-поліфаги та факультативні некрофаги, живляться переважно личинками комах та ракоподібними, іноді також дрібними хребетними. Личинки та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми. Імаго здатні до польоту.

***Graphoderus zonatus* (Hoppe, 1795)**

Поширення. Європа, Сибір, Передня та Середня Азія, Китай, Далекий Схід, Японія [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини [6; 8]. У Карпатах поширений тільки на Закарпатській низовині [18].

Місця знаходження. Здебільшого лімнофільний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм (рис. 84).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний, першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає пізньої весни та влітку, розвиток личинок і метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року, зимує імаго. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. За характером живлення личинки належать до пелагічних хижаків-зоопланктофагів із переважанням у харчовому спектрі планктонних *Cladocera*. Імаго – хижаки-поліфаги та факультативні некрофаги, живляться здебільшого личинками комах та ракоподібними. Личинки та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми. Імаго здатні до польоту.

Плавунець розділений – *Dytiscus dimidiatus* (Bergsträsser, 1778)

Поширення. Європа, Південно-Західна Азія [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах не піднімається в гори, поширений на Закарпатській низовині та у передгір'ях [18].

Фото 126. Плавунець розділений – *Dytiscus dimidiatus* (Д. В. Ахраменко)

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі озер, постійних і тимчасових невеликих стоячих водойм, меліоративних каналів та великих струмків з повільною течією (рис. 84).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні, звичайно відразу після танення льоду, головний субстрат для відкладання яєць – листя різних видів *Carex*. Розвиток личинок і метаморфоз тривають протягом теплої пори поточного року. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Упродовж року розвивається одна генерація. За характером живлення личинки належать до хижаків-поліфагів із дуже широким харчовим спектром – від *Cladocera* до дрібних хребетних. Імаго (фото 126) – хижаки-поліфаги та факультативні некрофаги. У живленні імаго також часто трапляються дрібні хребетні. Личинки та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми [8]. Імаго здатні до польоту.

Плавунець облямований – *Dytiscus marginalis* (Linnaeus, 1758)

Фото 127. Плавунець облямований – *Dytiscus marginalis* (Д. В. Ахраменко)

Поширення. Європа, Сибір, Далекий Схід, Передня, Середня та Східна Азія [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах материкової частини, але на півдні лісостепу та в степу стає рідкісним і трапляється локально. У Карпатах піднімається до 1450 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі озер, постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм, меліоративних каналів та великих струмків із повільною течією (рис. 84).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні, головний субстрат для відкладання яєць – листя різних видів *Carex*. Розвиток личинок і метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Протягом року розвивається одна генерація. За характером живлення личинки належать до хижаків-поліфагів із широким харчовим спектром – від *Cladocera* до дрібних хребетних, але віддають перевагу пуголовкам [32]. Імаго (фото 127) – хижаки-поліфаги та факультативні некрофаги. У живленні імаго також часто трапляються дрібні хребетні. Личинки та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми [8].

Імаго здатні до польоту.

***Dytiscus circumcinctus* (Ahrens, 1811)**

Поширення. Європа, Сибір, Далекий Схід, Передня та Середня Азія, Північна Америка [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини, у степовій смузі стає рідкісним і трапляється спорадично [8]. У Карпатах не піднімається в гори [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі озер, постійних і тимчасових невеликих стоячих водойм, меліоративних каналів та великих струмків із повільною течією (рис. 84).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні, головний субстрат для відкладання яєць – листя різних видів *Carex*. Розвиток личинок і метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Зимує імаго, у воді або на березі [32]. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Упродовж року розвивається одна генерація. За характером живлення личинки належать до хижаків-поліфагів із широким харчовим спектром – від *Cladocera* до дрібних хребетних. Імаго – хижаки-поліфаги та факультативні некрофаги. У живленні імаго також часто трапляються дрібні хребетні. Личинки та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми [8]. Імаго здатні до польоту.

***Dytiscus circumflexus* (Fabricius, 1801)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Південно-Західна та Середня Азія, Північна Африка [31]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини. У Карпатах піднімається до 1515 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. У Шацькому поозер'ї виявлений лише в прибережній смузі невеликих постійних стоячих водойм (рис. 84).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні, головний субстрат для відкладання яєць – листя різних видів *Carex*. Розвиток личинок і метаморфоз тривають протягом теплої пори поточного року. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається у ґрунті на березі. Упродовж року розвивається одна генерація. За характером живлення личинки належать до хижаків-поліфагів із широким харчовим спектром – від *Cladocera* до дрібних хребетних. Імаго – хижаки-поліфаги та факультативні некрофаги. У живленні імаго також часто трапляються дрібні хребетні. Личинки та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми [8]. Імаго здатні до польоту.

Скоморох – *Cybister lateralimarginalis* (De Geer, 1774)

Поширення. Європа, Західний Сибір, Південно-Західна та Середня Азія, Північна Африка [31]. В Україні поширений в усіх ландшафтних зонах материкової частини та у Криму. У Карпатах не піднімається в гори, відомий лише на Закарпатській низовині [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі озер, невеликих постійних та тимчасових стоячих водойм і меліоративних каналів (рис. 85).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл першого типу за класифікацією А. Н. Нільссона [30]. Яйця відкладає навесні та влітку, розвиток личинок і метаморфоз триває протягом теплої пори поточного року. Імаго (фото 128) зимує у воді. Заляльковування відбувається в ґрунті на березі. Упродовж року розвивається одна генерація. За характером живлення личинки належать до хижаків-стенофагів, живляться

Фото 128. Скоморох – *Cybister lateralimarginalis* (Д. В. Ахраменко)

переважно личинками Odonata, іноді полюють на інших водяних безхребетних та великих рибах. Імаго – хижаки-поліфаги та факультативні некрофаги. У живленні імаго також часто трапляються дрібні хребетні. Личинки та імаго – нектобентомерогіпонеїстонні організми [8]. Імаго здатні до польоту.

Рис. 85. Місця збору матеріалу представників підряду Adepfaga:

- ▧ *Cybister lateralimarginalis*
- ▨ *Gyrynus natator*
- ▩ *Gyrynus minutus*
- ▤ *Gyrynus substriatus*
- *Gyrynus paykulli*

Родина Вертячки – Gyrynidae (Latreille, 1810)

Вертячка-крихітка – *Gyrynus minutus* (Fabricius, 1789)

Поширення. Переважно північна та середня частина Європи, на південь до північної Іспанії, Сибір, Монголія, Далекий Схід [28]. В Україні відомий в лісовій та на півночі лісостепової зони. У Карпатах не піднімається в гори [18].

Місця знаходження. Здебільшого річковий та озерний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі озера Острів'янського серед заростей *Phragmites* (рис. 85).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний [28]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз триваються упродовж теплої пори поточного року. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається в коконах, на частинах рослин, які виступають із води, або в ґрунті на березі. Личинки – хижаки, імаго – хижаки та некрофаги, живляться двокрилими, що виходять із лялечок, та наземними комахами, що впали на поверхню води. Личинки – нектобентосні організми, дихають тільки розчиненим у воді киснем, імаго (фото 129) – плейстонні гідробіонти, дихають переважно атмосферним повітрям. Імаго здатні до польоту.

Фото 129. Вертячка-крихітка – *Gyrynus minutus* (К. В. Макаров)

Gyrynus paykulli (Ochs, 1937)

Поширення. Північна та Центральна Європа, Сибір, Закавказзя [18]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини, але в степовій смузі стає нечисленним [8]. У Карпатах виявлений в околицях м. Самбора [18].

Місця знаходження. Переважно озерний вид, іноді трапляється в річках. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі великих озер серед заростей *Phragmites* або біля них (рис. 85).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний [28]. Яйця відкладає навесні, розвиток личинок і метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається в коконах, на частинах рослин, що виступають із води, або в ґрунті на березі. Личинки – хижаки, імаго – хижаки та некрофаги, живляться двокрилими, що виходять із лялечок, та наземними комахами, які впали на поверхню води. Личинки – нектобентосні організми, дихають тільки розчиненим у воді киснем, імаго – плейстонні гідробіонти, дихають переважно атмосферним повітрям. Імаго здатні до польоту.

Фото 130. Вертячка-плавець – *Gyrimus natator* (К. В. Макаров)

Вертячка-плавець – *Gyrimus natator* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Північна та Центральна Європа, Сибір [18]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини. У Карпатах – переважно на Закарпатській низовині [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі великих озер, постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм та меліоративних каналів (рис. 85).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний [28]. Яйця відкладає навесні та влітку, розвиток личинок і метаморфоз триває упродовж теплої пори поточного року. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається в коконах, на частинах рослин, що виступають із води, або в ґрунті на березі. Личинки – хижаки, імаго – хижаки та некрофаги, живляться двокрилими, що виходять із лялечок, та наземними комахами, які впали на поверхню води. Личинки – нектобентосні організми, дихають тільки розчиненим у воді киснем, імаго (фото 130) – плейстонні гідробіонти, дихають переважно атмосферним повітрям. Імаго здатні до польоту.

***Gyrimus substriatus* (Stephens, 1828)**

Поширення. Європа, Сибір, Середня Азія, Закавказзя, Північна Африка [18]. В Україні відомий в усіх ландшафтних зонах материкової частини та в Криму. У Карпатах піднімається до 840 м н. р. м. [18].

Місця знаходження. Політопний вид. У Шацькому поозер'ї виявлений в узбережній смузі великих озер, постійних та тимчасових невеликих стоячих водойм і меліоративних каналів (рис. 85).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Життєвий цикл моновольтинний [28]. Яйця відкладає навесні та влітку, розвиток личинок і метаморфоз тривають упродовж теплої пори поточного року. Імаго зимує у воді. Заляльковування відбувається в коконах, на частинах рослин, що виступають із води, або в ґрунті на березі. Личинки – хижаки, імаго – хижаки та некрофаги, живляться двокрилими, що виходять із лялечок, та наземними комахами, які впали на поверхню води. Личинки – нектобентосні організми, дихають тільки розчиненим у воді киснем, імаго – плейстонні гідробіонти, дихають здебільшого атмосферним повітрям. Імаго здатні до польоту.

Список використаної літератури

1. Беляшевский Н. Н. Новые находки плавунцов на Правобережной Украине / Н. Н. Беляшевский // Вестник зоологии. – 1983. – № 6 – С. 77–79.
2. Беляшевский Н. Н. Хищные водные жуки Правобережного Полесья и лесостепи Украины / Н. Н. Беляшевский // Материалы IX съезда Всесоюз. энтомол. о-ва. – Киев : Наук. думка, 1984. – С. 51–52.
3. Беляшевский Н. Н. Хищные водные жуки (Coleoptera, Hydradephaga) Словечано-Овручского кряжа и смежных районов Полесской низменности / Н. Н. Беляшевский // Энтомологическое обозрение. – 1989. – Т. 68, № 1. – С. 68–85.
4. Грамма В. Н. Эколого-фаунистический обзор водных Adepaha (Coleoptera: Haliplidae, Dytiscidae, Gyrimidae) Левобережной Украины : автореф. дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.09 / В. Н. Грамма ; Харьк. гос. ун-т. – Харьков, 1974. – 21 с.
5. Грамма В. Н. Эколого-фаунистический обзор водных Adepaha Левобережного Полесья Украины / В. Н. Грамма, А. Ф. Бартенев // Биологические основы освоения, реконструкции и охраны животного мира Белоруссии : тез. 4-й зоол. конф. БССР (Минск, окт. 1976 г.). – Минск : АН БССР, 1976. – С. 15.
6. Грамма В. Н. Эколого-фаунистическая характеристика водных насекомых (Hemiptera, Coleoptera) Черноморского заповедника / В. Н. Грамма, А. Г. Шатровский // Природные комплексы Черноморского государственного биосферного заповедника : сб. ст. – Киев : [б. и.], 1992. – С. 77–82.

7. Дядичко В. Г. Водяные плотоядные жуки (Coleoptera, Hydradephaga) Чернолесского сфагнового болота / В. Г. Дядичко // Проблемы водной энтомологии России и сопредельных стран : материалы III Всерос. симп. по амфибиотическим и водным насекомым. – Воронеж : [б. и.], 2007. – С. 101–106.
8. Дядичко В. Г. Водные плотоядные жуки (Coleoptera, Hydradephaga) Северо-Западного Причорноморья / В. Г. Дядичко. – Одесса : Астропринт, 2009. – 204 с.
9. Дядичко В. Г. *Hydroglyphus hamulatus* (Gyllenhal, 1813) – новый для фауны Украины вид семейства Dytiscidae (Coleoptera) / В. Г. Дядичко // Вестник зоологии. – 2010. – Т. 44, № 1. – С. 14.
10. Дядичко В. Г. Видовой состав и некоторые экологические особенности водных жуков подотряда Adepnaga (Coleoptera) Черниговской области (Украина) / В. Г. Дядичко, П. Н. Шешурак // Известия Харьковского энтомологического общества (в печати).
11. Зайцев Ф. А. К фауне водных жуков Крыма и Тамани / Ф. А. Зайцев // Ежегодник зоол. музея АН. – 1908. – Т. 13, № 1. – С. 1–9.
12. Зайцев Ф. А. Плавунцовые и вертячки / Ф. А. Зайцев. – М. ; Л. : АН СССР, 1953. – 377 с. – (Фауна СССР. Насекомые жесткокрылые. – Т. 4)
13. Захаренко В. Б. Материалы по фауне водных жуков (Coleoptera: Haliplidae, Noteridae, Dytiscidae, Gyridae) Белоруссии / В. Б. Захаренко, М. Д. Мороз // Энтомологическое обозрение. – 1988. – Т. LXVII, № 2. – С. 282–325.
14. Исаченко-Боме Е. А. Оценка состояния зообентоса и зооперифитона озера Ун-Новый инглор / Е. А. Исаченко-Боме // X Съезд Гидробиологического общества при РАН : тез. докл. (Владивосток, 28 сент. – 2 окт. 2009 г.) / отв. ред. А. Ф. Алимов, А. В. Адрианов. – Владивосток : Дальнаука, 2009. – С. 172.
15. Конев А. А. К фауне водных жуков подотряда Adepnaga (Coleoptera) Центрального Казахстана / А. А. Конев // Энтомологическое обозрение. – 1976. – Т. LV, вып. 4. – С. 820–822.
16. Лазорко В. Матеріали до систематики та фавністики жуків України / В. Лазорко. – Ванкувер : Наук. тов-во ім. Шевченка, 1963. – 200 с.
17. Мателешко М. Ф. Водные жуки и их распределение в водоемах Закарпатской области / М. Ф. Мателешко // Вестник зоологии. – 1977. – № 3. – С. 67–73.
18. Мателешко О. Ю. Водні твердокрилі Українських Карпат / О. Ю. Мателешко. – Ужгород : Мистецька лінія, 2008. – 200 с.
19. Определитель пресноводных беспозвоночных России и сопредельных территорий. В 5 т. Т. 5 : Жесткокрылые или жуки. – М. : РАН, 2001. – 836 с.
20. Петров П. Н. Водные жесткокрылые подотряда Adepnaga (Coleoptera) Урала и Западной Сибири : автореф. дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.09 / П. Н. Петров ; МГУ. – М., 2004. – 23 с.
21. Полішук В. В. Гідрофауна пониззя Дунаю в межах України / В. В. Полішук. – К. : Наук. думка, 1974. – 420 с.
22. Рындевич С. К. Фауна и экология водных жесткокрылых Беларуси (Coleoptera: Haliplidae, Noteridae, Dytiscidae, Gyridae, Helophoridae, Georissidae, Hydrochidae, Spercheidae, Hydrophilidae, Hydraenidae, Limnichidae, Dryopidae, Elmidae. В 2 ч. Ч. 1 / С. К. Рындевич. – Минск : УП «Технопринт», 2004. – 272 с.
23. Черкунов Н. Список жуков, водящихся в Киеве и его окрестностях / Н. Черкунов // Записки Киевского общества естествоиспытателей. – 1889. – Т. 10, № 1. – С. 147–204.
24. Aiken R. B. An effective trapping and marking method for aquatic beetles / R. B. Aiken, R. E. Roughley // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. – 1985. – Vol. 137. – P. 5–7.
25. Buczynski P. Stan poznania chrząszczy wodnych (Coleoptera: Adepnaga, Hydrophiloidea, Byrrhoidea) Polski srodkowo-wschodniej / P. Buczynski, M. Przewozny // Wiad entomol. – 2006. – Vol. 25, № 3. – P. 133–155.
26. Fichtner E. Beiträge zur Insectenfauna der DDR: Coleoptera – Hygrobiidae, Haliplidae / E. Fichtner // Beitr. entomol. – 1981. – Т. 31, № 2. – P. 315–329.
27. Galewski K. Klucze do oznaczania owadów Polski. W 22 cz. Cz. 19 Chrząszcze – Coleoptera : Zess. 5–6 Flisakowate – Haliplidae, Hygrobiidae / K. Galewski // ANP. – Warszawa, 1976. – 53 s.
28. Holmen M. The aquatic Adepnaga (Coleoptera) of Fennoscandia and Denmark. I. Gyridae, Haliplidae, Hygrobiidae and Noteridae / M. Holmen // Fauna Entomologica Scandinavica. – 1987. – Vol. 20. – 168 p.
29. Kinel J. Hydradephaga Polski i sąsiednich krain / J. Kinel // Pol. pismo entom. – 1949. – Т. 18. – S. 145–192.
30. Nilsson A. N. Life cycles and habitats of Northern European Agabini (Coleoptera, Dytiscidae) in Sweden / A. N. Nilsson // Entomologica Basiliensis. – 1986. – Vol. 11. – P. 391–417.
31. Nilsson A. N. Dytiscidae / A. N. Nilsson // Catalogue of Palaearctic Coleoptera / eds. I. Löbl, A. Smetana. – Stenstrup (Denmark) : Apollo Books, 2003. – Vol. 1. – P. 35–78.
32. Nilsson A. N. The aquatic Adepnaga (Coleoptera) of Fennoscandia and Denmark. 2. Dytiscidae / A. N. Nilsson, M. Holmen // Fauna Entomologica Scandinavica. – 1995. – Vol. 32. – 188 p.
33. Vondel B. J. van. Revision of palaeartic species of Haliplus, subgenus Liaphlus Guignot (Coleoptera: Haliplidae) / B. J. van Vondel // Tijdschrift voor Entomologie. – 1991. – Vol. 134. – P. 75–144.
34. Vondel B. J. van. Review of the Palaearctic and Oriental species of the subgenus Haliplus s. str. (Coleoptera: Haliplidae: Haliplus) with descriptions of three new species / B. J. van Vondel, M. Holmen, P. N. Petrov // Tijdschrift voor Entomologie. – 2006. – Vol. 149. – P. 227–273.

Родина Туруни – Carabidae (Latreille, 1802)

Відомості про жуків-турунів Шацького поозер'я було узагальнено в роботі М. Б. Кириченко, О. М. Кравченка [9], у якій наведено анотований список 104 видів, зібраних переважно в околицях с. Піщі Шацького району Волинської області. Результати досліджень угруповань карабід соснових лісів Шацького національного природного парку наведено в статті В. Б. Різуна, Ю. В. Білецького [2]. Загалом у цій роботі зареєстровано 20 видів жуків-турунів, з яких вісім видів доповнюють попередній перелік [9]. У праці В. Б. Різуна, В. О. Чумака [3] для Верхньоприп'ятського району фізико-географічної області Волинського (Західного) Полісся, на території якого знаходиться Шацьке поозер'я, вказано 59 видів жуків-турунів, з яких 18 видів виявилися новими порівняно з цитованими вище роботами. Крім цього, при складанні цього переліку видів використано й інші наші матеріали.

Таким чином, видовий список карабід Шацького поозер'я складає 131 вид, що становить 87 % карабідофауни Волинського Полісся, яка нараховує 151 вид [3]. Місця збору матеріалу позначено на картосхемі (рис. 86).

Рис. 86. Місця збору матеріалу:

● родина Туруни – Carabidae

Підродина Cicindelinae

Триба Cicindelini

Стрибун гібридний – *Cicindela hybrida* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на всій території, у Криму зафіксовано поодинокі знахідки.

Фото 138. Стрибун гібридний – *Cicindela hybrida* (В. Б. Різун)

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 12–16 мм (фото 138). Передньогруди з боків та епістерни середньогрудей вкриті білими волосками. Середня перев'язь надкрил формує не різкий перегин із короткою внутрішньою гілкою. Верхня частина тіла мідно-червоного або світло-бронзового забарвлення. Трапляється в соснових лісах на відкритих піщаних місцях – дорогах, зрубах.

Стрибун лісовий *Cicindela sylvatica* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. Вид трапляється в північній частині території України.

Місця знаходження. Трапляється на території Західного Полісся. Виявлений на околиці с. Межисить Ратнівського району.

Чисельність. На території Шацького поозер'я не виявлений, але цілком можливий.

Особливості біології. Жук середніх розмірів, завдовжки 15–18 мм (фото 139). Верхня губа чорна. Верхня частина тіла бронзово-чорна, надкрила мають білі перев'язі, нижня частина – синьо-фіолетова. Трапляється в соснових лісах на відкритих піщаних місцях – дорогах, зрубах [3].

Фото 139. Стрибун лісовий – *Cicindela sylvatica* (В. Б. Різун)

Підродина Omophroninae
Триба Omophronini

Омофрон облямований – *Omophron limbatum* (Fabricius, 1776)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Північна Африка [5]. Поширений на території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 6 мм, завширшки 3,6–4,3 мм. Забарвлення тіла буро-жовте із зеленуватими плямами. Трапляється на піщаних берегах водойм.

Підродина Nebriinae
Триба Nebriini

***Leistus ferrugineus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Кавказ. В Україні трапляється майже на всій території.

Місця знаходження. Виявлений у свіжому борі й суборі на території Мельниківського та Світязького лісництв [2].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5,5–7 мм. Забарвлення тіла коричневе зі світлішими ногами та вусиками. Трапляється у свіжих і вологих біотопах, як відкритих, так і лісових.

***Leistus terminatus* (Hellwig in Panzer, 1793)**

Поширення. Європа, Сибір, на півдні ареалу трапляється переважно в горах. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 6–8 мм. Імаго червоно-коричневі з чорною головою. Трапляється у вологих і сирих біотопах, як відкритих, так і лісових. Гігрофіл.

Триба Notiophilini

***Notiophilus aquaticus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Сибір, Північна Америка [5]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дрібний жук, завдовжки 4,5–6 мм. Забарвлення верху темно-бронзове, сильно блискуче. Низ чорний, слабо блискучий. Гомілки руді або бурі. Трапляється в лісових і відкритих, свіжих і вологих біотопах.

***Notiophilus biguttatus* (Fabricius, 1779)**

Поширення. Палеарктика. В Україні трапляється на всій території.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла імаго 5–5,5 мм. Вершина надкрил із розпливчастою палевою плямою. Гомілки руді. Евритопний вид, трапляється у відкритих і лісових біотопах, переважно серед моху.

***Notiophilus germinyi* (Fauvel, 1863)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Кавказ [5]. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений скрізь у межах Західного Полісся.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Зовнішні проміжки і вершина надкрил вкриті дрібними зморшками, матові. Крапки борозенок дрібні. Трапляється у відкритих і затінених місцях – лісові вересовища, луки [3].

***Notiophilus palustris* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, Сибір. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений у свіжому суборі в межах Мельниківського лісництва [2].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла імаго 4,5–6 мм. Цятки на борізках надкрил грубі. Трапляється у відкритих і напівзатінених біотопах.

Підродина Carabinae Триба Carabini

Красотіл золотистокрапковий – *Calosoma auropunctatum* (Herbst, 1784)

Поширення. Середня і Південна Європа, південна частина Північної Європи, Західна Азія, східна частина Північної Африки [5]. В Україні поширений у Лісовій, Лісостеповій, Степовій зонах та Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Довжина тіла імаго 23–30 мм. Забарвлення верхньої частини тіла чорно-бронзове, на надкрилах є ряди великих яскраво-золотистих або зелених ямок. Трапляється у відкритих не надто вологих біотопах – агроценозах, пасовищах, луках.

Красотіл бронзовий – *Calosoma inquisitor* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика [5]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 16–28 мм. Забарвлення верхньої частини тіла темно-бронзове або чорно-зелене, іноді мідно-зелене або синє, завжди має металевий блиск. Трапляється у свіжих листяних та мішаних лісах.

Турун польовий – *Carabus arcensis* (Herbst, 1784)

Поширення. Палеарктика, окрім Північної Африки. В Україні виявлений у Лісовій, Лісостеповій зонах та Карпатах.

Місця знаходження. Зареєстрований на околиці с. Піщі та у свіжих і вологих суборах Мельниківського й Світязького лісництв [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Лісовий вид, найчисленніший у свіжих та вологих типах лісу.

Carabus cancellatus (Illiger, 1798)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні виявлений на всій території.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у вологому суборі Світязького лісництва [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 20–28 мм. Надкрила опуклі, мають ланцюжки горбиків та ребер. Між кожними двома поздовжніми рядами ямок на надкрилах помітно не більше п'яти проміжків. Віддає перевагу відкритим біотопам та світлим лісам.

Турун чорний гладенький – *Carabus glabratus* (Paykull, 1790)

Поширення. Європа. В Україні трапляється в Лісовій, Лісостеповій зонах та Карпатах.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Забарвлення тіла чорне, надкрила сильно опуклі, гладенькі. Лісовий вид, найчисленніший у свіжих та вологих біотопах.

Турун зернистий – *Carabus granulatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні зареєстрований на всій території.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9] та в околиці с. Світязь за 2 км на південь, заболочена лука з вільхою.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 18–26 мм. Трапляється на болотах, на берегах водойм у сирих типах лісу. Гігрофіл.

Турун садовий – *Carabus hortensis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європейський вид. В Україні – Лісова і Лісостепова зони, у Карпатах – передгір'я.

Місця знаходження. Зареєстрований на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла імаго 22–30 мм. Лісовий вид, віддає перевагу свіжим біотопам.

Турун лісовий – *Carabus nemoralis* (O. F. Müller, 1764)

Поширення. Європа, Північна Америка, куди, ймовірно, був завезений [5]. В Україні відомий переважно в Лісостепу.

Місця знаходження. Виявлений у вологому суборі Світязького лісництва [2].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Довжина тіла імого 22–26 мм. Трапляється в лісових біотопах.

Турун золотистооблямований *Carabus nitens* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Північна і Середня Європа [5]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі по дорозі в урочище Псяче, 02.05.2002 р., одна особина [9].

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 14–18 мм. Забарвлення тіла чорне. Голова і передньоспинка золотисто-червоні. Надкрила зелені блискучі, з чорним швом і трьома ребрами, краї золотисто-червоні. Трапляється у відкритих піщаних біотопах, на вересовищах. Геліофіл.

Турун фіолетовий – *Carabus violaceus* (Linnaeus, 1758)

Фото 140. Турун фіолетовий – *Carabus violaceus* (В. Б. Різун)

Поширення. Європа. В Україні трапляється на всій території, окрім півдня та Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у свіжих і вологих суборах Мельниківського та Світязького лісництв [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла 30 мм, забарвлення чорне або темно-фіолетове з синім відблиском. Голова і передньоспинка чорні, без відблиску. Надкрила по боках мають яскраву зелено-синю або червонувату смугу (фото 140). Еврибіонтний вид, найчисленніший у листяних і мішаних лісах.

Триба Cychrini

***Cychrus caraboides* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, окрім південної частини [5]. В Україні трапляється в Лісовій і Лісостеповій зонах та Карпатах.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у свіжих, вологих і сирих суборах Мельниківського та Світязького лісництв [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 14–21 мм, чорного забарвлення. Типовий для свіжих і вологих лісових біотопів.

Підродина Elaphrinae

Триба Elaphrini

***Blethisa multipunctata* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Голарктика [5]. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі, березі оз. Лука, травень 1979 р., дві особини [9].

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 10–13,5 мм. Верхня сторона тіла чорна з легким бронзовим, іноді зеленкуватим відблиском. Трапляється на берегах водойм і в заболочених біотопах. Гігрофіл.

***Elaphrus cupreus* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Сибір [5]. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється на берегах різноманітних типів водойм.

***Elaphrus riparius* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Кавказ, Північна Азія, Північна Америка [5]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 6,5–8 мм. Голова, груди, надкрила – зелені з металевим блиском. Трапляється на берегах різноманітних типів водойм.

Підродина Loricerinae

Триба Loricerini

Loricera pilicornis (Fabricius, 1775)

Поширення. Європа, Сибір. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Довжина тіла 6–8,5 мм. Трапляється у вологих біотопах, як відкритих, так і лісових.

Підродина Scaritinae

Триба Clivinini

Clivina fossor (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Північна Америка [5]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5,5–6,5 мм, видовжене сплюснене, блискуче, без металевого блиску, смоляно-чорне, темно-коричневе або коричневе. Голова і надкрила іноді червонуваті. Вусики і ноги червоні. Трапляється на вологих заплавах луках.

Триба Dyschiriini

Dyschiriodes globosus (Herbst, 1783)

Поширення. Майже вся Палеарктика [5]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дрібний жук 2–2,7 мм, смоляно-бурий, зі слабким металевим блиском. Ноги біля основи червоно-бурі. Трапляється на вологих заплавах луках, на берегах рік. Гігрофіл.

Підродина Broscinae

Триба Broscini

Broscus cephalotes (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [5]. Відомий майже на всій території України, окрім крайнього півдня і Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло імаго завдовжки 16–23 мм. Дорослі жуки невиразно чорного забарвлення, без металевого відблиску. Вусики, лапки та щупики бурі. Трапляється у відкритих біотопах, зокрема й агроценозах.

Miscodera arctica (Paykull, 1798)

Поширення. Північна та Середня Європа, Сибір, Північна Америка. В Україні відомий у Поліському заповіднику і НПП «Прип'ять–Стохід».

Місця знаходження. Поширений на Західному та Центральному Поліссі.

Чисельність. На території Шацького поозер'я не виявлений, але цілком можливий.

Особливості біології. Дрібні жуки завдовжки 6,5–9 мм. Голова помітно вужча, ніж передньо-спинка. Характерний для сухих лишайникових соснових лісів [3].

Підродина Trechinae

Триба Trechini

***Eraphius secalis* (Paykull, 1790)**

Поширення. Європа, Сибір [5]. Трапляється в північній частині України.

Місця знаходження. Поширений скрізь на території Західного Полісся.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Віддає перевагу вологим і сирим біотопам – берегам водойм, вільховим лісам [3].

Підродина Harpalinae

Триба Tachyini

***Tachyta nana* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки від 2,7 до 3 мм, має смоляно-чорне забарвлення, слабкий блиск. Вид пов'язаний із лісовими ценозами, живе під корою всохлих і повалених дерев.

Підродина Trechinae

Триба Bembidiini

***Asaphidion flavipes* (Linnaeus, 1761)**

Поширення. Майже вся Палеарктика [5; 6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для вологих як відкритих, так і лісових біотопів.

Триба Bembidiini

***Bembidion articulatum* (Panzer, 1796)**

Поширення. Майже вся Європа, окрім крайньої північної та південної частин, Кавказ, Мала Азія, Сибір і Японія [5; 6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється на відкритих берегах різноманітних водойм.

***Bembidion assimile* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Західний Сибір, Північна Африка [5]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється у вологих відкритих і напівзатінених біотопах, на берегах водойм.

***Bembidion dentellum* (Thunberg, 1787)**

Поширення. Майже вся Європа, Кавказ і Західний Сибір [6]. Трапляється майже на всій території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5–5,5 мм, чорне. Голова і передньоспинка темно-бронзові. Надкрила буро-жовті, з металевим блиском. Пляма спереду та хвилясті перев'язи чорні. Трапляється на берегах водойм.

***Bembidion doris* (Panzer, 1797)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Західний Сибір [5; 6]. Вид поширений майже на всій території України, окрім Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється на відкритих або частково затінених берегах водойм.

***Bembidion femoratum* (Sturm, 1825)**

Поширення. Північна і Середня Європа, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір, Північна Монголія [5; 6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для відкритих берегів водойм.

***Bembidion lampros* (Herbst, 1784)**

Поширення. Європа, Кавказ, Західна Азія, завезений у Північну Америку [5]. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 2,8–3,5 мм, яскраво-бронзове, блискуче. Ноги руді, іноді з затемненими стегнами та лапками. Основа вусиків руда. Характерний для відкритих біотопів – лісові зруби, луки.

***Bembidion properans* (Stephens, 1828)**

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений у с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для відкритих біотопів – лісові зруби, луки.

***Bembidion quadrimaculatum* (Linnaeus, 1761)**

Поширення. Європа, Кавказ, Північна Азія, Північна Америка [5; 6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Дрібні жуки, забарвлення чорне із зеленим металевим відблиском, на надкрилах чотири світлі плями. Характерний для відкритих біотопів – лісові зруби, луки.

***Bembidion tetracolum* (Say, 1823)**

Поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Північна Африка, завезений до Північної Америки [5; 6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для вологих відкритих і зарослих деревною та чагарниковою рослинністю біотопів.

Підродина Patrobinae

Триба Patrobini

***Patrobus atrorufus* (Ström, 1768)**

Поширення. Європа, окрім південної частини, відомий на Кавказі та в Західному Сибіру [5]. В Україні трапляється в Лісовій і Лісостеповій зонах.

Місця знаходження. Виявлений на всій території Західного Полісся.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова з перетяжкою позаду очей. Трапляється в сирих біотопах – заболочених лісах тощо [3].

Підродина Pterostichinae

Триба Pterostichini

***Stomis pumicatus* (Panzer, 1796)**

Поширення. Європа, окрім північної частини Фенноскандії, Кавказ, Мала Азія [6]. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений у вологому суборі в межах Мельниківського лісництва [2].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Представники виду мають довгі мандибули, що значно виступають уперед. Характерний для вологих і сирих біотопів, як відкритих, так і лісових.

***Poecilus cupreus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, окрім північної частини Фенноскандії, Кавказ, Мала Азія, Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 10,5–14 мм. Верх мідно-червоний, бронзовий, зелений або чорний із зеленим блиском. Перший і другий членики вусиків червоні або руді. Характерний мешканець відкритих ландшафтів.

***Poecilus lepidus* (Leske, 1785)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Сибір [6]. Трапляється майже на всій території України, окрім південної частини та Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець відкритих ландшафтів.

***Poecilus puncticollis* (Dejean 1828)**

Поширення. Середня і Південна Європа, Кавказ, Мала Азія. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [8; 9].

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Мешканець відкритих ландшафтів. Галофіл.

***Poecilus punctulatus* (Schaller, 1783)**

Поширення. Середня і Східна Європа, Західний Сибір [6]. Трапляється на всій території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих відкритих ландшафтів.

***Poecilus versicolor* (Sturm, 1824)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [6]. Майже вся територія України, окрім південної частини та Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у свіжому й вологому суборі на території Світязького лісництва [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець різноманітних відкритих біотопів.

***Pterostichus anthracinus* (Illiger, 1798)**

Поширення. Європа, Іран, Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений скрізь на території Західного Полісся.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється у вологих біотопах, на берегах водойм [3].

***Pterostichus aterrimus* (Herbst, 1784)**

Поширення. Європа, окрім північної Фенноскандії, Західний Сибір, Північна Африка [6]. В Українських Карпатах трапляється у передгір'ях.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та березі оз. Лука, 03.05.2004 р., одна особина [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється у вологих біотопах, на берегах водойм.

***Pterostichus diligens* (Sturm, 1824)**

Поширення. Європа, Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та на заболоченій луці з вільхою за 2 км на південь від с. Світязя [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється у вологих біотопах, на берегах водойм, заболочених ділянках.

***Pterostichus gracilis* (Dejean, 1828)**

Поширення. Європа, Кавказ і Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений скрізь у межах Західного Полісся.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється у вологих біотопах, на берегах водойм [3].

***Pterostichus melanarius* (Illiger, 1798)**

Поширення. Європа, окрім Північної частини Фенноскандії, Кавказ, Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Еврибіонт, трапляється у різноманітних біотопах.

***Pterostichus minor* (Gyllenhal, 1827)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір [6]. Зареєстрований на півночі України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та на заболоченій луці з вільхою за 2 км на південь від с. Світязя [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється на вологих заболочених ділянках.

***Pterostichus niger* (Schaller, 1783)**

Поширення. Європа, окрім північної Фенноскандії, Кавказ, Мала Азія, Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у свіжому суборі в межах Світязького лісництва [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Великий турун завдовжки 16–21 мм. Усе тіло чорне, іноді блискуче. Надкрила з поздовжніми борозенками та кутастими плечима. Характерний мешканець свіжиж, вологих та сирих лісових ценозів.

***Pterostichus nigrita* (Paykull, 1790)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір [6]. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9] та на заболоченій луці з вільхою за 2 км на південь від с. Світязь.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Середнього розміру жук завдовжки 8–12 мм, краї передньоспинки плавно заокруглені. Характерний мешканець вологих та сирих лісових ценозів, берегів водойм.

***Pterostichus oblongopunctatus* (Fabricius, 1787)**

Фото 141. *Pterostichus oblongopunctatus*
(В. Б. Різун)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Японія [6]. Трапляється майже скрізь на території України, окрім Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та в сирих суборах у межах Мельниківського та Світязького лісництв [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Вид має характерну мікроскульптуру надкрил, діагностичною ознакою є наявність чотирьох–шести ямок на третьому проміжку між борознами елітр (фото 141). Характерний мешканець свіжиж, вологих та сирих лісових ценозів.

***Pterostichus rhaeticus* (Heer, 1838)**

Поширення. Середня та Північна Європа. Поширений у північній частині України, невідомий з Українських Карпат.

Місця знаходження. Виявлений у вологому суборі на території Мельниківського лісництва.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. У Малому Поліссі зафіксований у мокрому березово-сосновому лісі зі сфагновими мохами і багном звичайним *Ledum palustre* L., в околиці смт Лопатин; у природному заповіднику «Розточчя» – на заболоченій осоковій луці. У Шацькому поозер'ї знайдений у вологому суборі [2].

***Pterostichus strenuus* (Panzer, 1797)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [6]. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у вологих суборах у межах Мельниківського та Світязького лісництв [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється від свіжих до сирих біотопах як у відкритих, так і лісових.

***Pterostichus vernalis* (Panzer, 1796)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Північна Африка, завезений у Північну Америку [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9], на заболоченій луці з вільхою за 2 км на південь від с. Світязь.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється у різноманітних перезволожених біотопах. Гігрофіл.

Підродина Platyninae

Триба Sphodrini

***Calathus ambiguus* (Paykull, 1790)**

Поширення. Європа, окрім північної частини Фенноскандії, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір [6]. Трапляється на всій території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих відкритих біотопів.

***Calathus erratus* (C. R. Sahlberg, 1827)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала і Середня Азія, Сибір, до Єнісею. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі, у свіжих борах і суборах в межах Мельниківського та Світязького лісництв [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 11–13 мм. Характерний мешканець сухих відкритих біотопів.

***Calathus fuscipes* (Goeze, 1777)**

Поширення. Європа, Кавказ, Західна Азія, Північна Африка, завезений до Північної Америки [6]. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих відкритих біотопів.

***Calathus melanocephalus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Північна Монголія, Північна Африка, Північна Америка [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих відкритих біотопів.

***Calathus micropterus* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Кавказ, Сибір, Сахалін [6]. В Україні трапляється у північних областях.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у свіжих борах і суборах в межах Мельниківського та Світязького лісництв [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється у свіжих і вологих соснових лісах під мохом.

Триба Platynini

Agonum duftschmidi (Schmidt, 1994)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на заболоченій луці з вільхою за 2 км на південь від с. Світязя.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 7,5–9,3 мм, чорний без металевого блиску. Проміжки надкрил плоскі або слабо опуклі. Характерний для різноманітних перезвожених біотопів, берегів водойм [3].

Agonum fuliginosum (Panzer, 1809)

Поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється в різноманітних перезвожених біотопах.

Agonum gracile (Sturm, 1824)

Поширення. Європа, Західний Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений скрізь на території Західного Полісся.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється у різноманітних перезвожених біотопах [3].

Agonum lugens (Duftschmid, 1812)

Поширення. Європа, Кавказ, Північна Африка [6]. Трапляється на всій території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений скрізь на території Західного Полісся.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється в різноманітних перезвожених біотопах [3].

Agonum marginatum (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, окрім північної частини Фенноскандії, Кавказ, Західна Азія, Північна Африка [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений у с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Живе на берегах різноманітних водойм.

Agonum muelleri (Herbst, 1784)

Поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір [6]. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 6–9 мм. Верхня частина тіла металева, переважно передньо-спинка зелена, надкрила бронзові. Характерний мешканець свіжих і вологих лучних біотопів.

Agonum sexpunctatum (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [6]. Поширений на території України вид, окрім Криму.

Місця знаходження. Виявлений у с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 7–9,5 мм. Верхня частина тіла зазвичай двобарвна: голова і передньоспинка зелені, іноді сині, надкрила мідно-червоні з зеленим краєм. Характерний мешканець свіжих і вологих лучних біотопів.

Platynus assimile (Paykull, 1790)

Поширення. Європа, окрім крайньої півночі, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Монголія [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець свіжих, вологих і сирих затінених біотопів.

***Platynus krynickii* (Sperk, 1835)**

Поширення. Європа, Сибір, Центральна Азія [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на всій території Західного Полісся [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець вологих і сирих затінених біотопів.

***Platynus livens* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Середня та Північна Європа, Західний Сибір [6]. В Україні трапляється у Лісовій і Лісотеповій зонах.

Місця знаходження. Виявлений на всій території Західного Полісся [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець вологих і сирих затінених біотопів.

***Oxytelus obscurus* (Herbst, 1784)**

Поширення. Європа, окрім крайніх півдня та півночі, Кавказ, Сибір, Північна Америка [6]. Трапляється в північних областях України, зафіксований у Криму [4].

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у свіжих і вологих суборах на території Мельниківського та Світязького лісництв [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для вологих і сирих соснових лісів. Гігрофіл.

***Anchomenus dorsalis* (Pontoppidan, 1763)**

Поширення. Європа, окрім крайньої півночі, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється у свіжих відкритих біотопах – луки, пасовища, окраїни полів.

Підродина Harpalinae

Триба Zabritini

***Amara aenea* (De Geer, 1774)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Середня Азія, завезений у Північну Америку [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 6–9 мм. Тіло блискуче бронзове або темне, овальної форми. Типовий мешканець свіжих відкритих біотопів.

***Amara apricaria* (Paykull, 1790)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Західна Азія, Північна Америка [6]. Приполярний вид. Трапляється на всій Україні.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 6,5–9 мм. Тіло чорне з коричневим відтінком. Характерний мешканець свіжих відкритих біотопів.

***Amara brunnea* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Голарктика. Приполярний вид [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений скрізь на території Західного Полісся [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється у свіжих світлих соснових і мішаних лісах.

***Amara communis* (Panzer, 1797)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір [6]. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений скрізь в межах Західного Полісся.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець свіжих і вологих відкритих біотопів [3].

***Amara consularis* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, окрім північної частини Фенноскандії, Кавказ, Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець свіжих відкритих біотопів.

***Amara curta* (Dejean, 1828)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [6]. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець свіжих відкритих біотопів.

***Amara eurynota* (Panzer, 1797)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір, Північна Африка [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих і свіжих відкритих біотопів.

***Amara familiaris* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір, Північна Монголія Північна Африка [6]. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець свіжих відкритих біотопів.

***Amara fulva* (O. F. Müller, 1776)**

Поширення. Європа, Сибір, завезений до Північна Америки [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих і свіжих піщаних відкритих біотопів.

***Amara littorea* (Thomson, 1857)**

Поширення. Північна та Середня Європа [6]. В Україні заселяє Крим, Західне Поділля, Карпати.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих відкритих біотопів.

***Amara lucida* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія [6]. Трапляється майже на всій території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих і свіжих відкритих біотопів.

***Amara municipalis* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, окрім західної частини, Кавказ, Західний Сибір [6]. Трапляється на всій території України, окрім гірської частини Українських Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний мешканець сухих і свіжих відкритих біотопів.

***Amara ovata* (Fabricius, 1792)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Японія [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 8–9,5 мм. Тіло зеленувато-чорне. Характерний мешканець сухих і свіжих відкритих біотопів.

***Amara plebeja* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Майже вся Палеарктика [6]. В Україні трапляється у Лісовій і Лісостеповій зонах та у Карпатах.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється і у свіжих, і вологих відкритих та затінених біотопах.

***Amara sabulosa* (Serville, 1821)**

Поширення. Європа, Кавказ [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений скрізь на території Західного Полісся.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих та частково затінених біотопів [3].

***Amara similata* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір, Північна Африка [6]. Трапляється скрізь на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та у вологому суборі в межах Мельниківського лісництва [2; 9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється в сухих і вологих відкритих біотопах.

***Amara spreta* (Dejean, 1831)**

Поширення. Середня Європа, Кавказ, Сибір, північна частина Монголії [6]. Зареєстрований в Україні.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється у свіжих піщаних відкритих біотопах.

***Amara tibialis* (Paykull, 1798)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Сибір, Північна Монголія [6]. В Україні зафіксований у Лісовій і Лісостеповій зонах, Карпатах.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється в сухих відкритих біотопах.

***Amara tricuspidata* (Dejean, 1831)**

Поширення. Європа, окрім північної частини, Західний Сибір, Середня Азія [6]. Трапляється майже скрізь в Україні, окрім Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється в сухих відкритих біотопах.

***Zabrus tenebrioides* (Goeze, 1777)**

Поширення. Середня і Південна Європа, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір [6]. Трапляється майже на всій території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук 12–16 мм завдовжки, смолисто-чорний зі слабким металічним блиском. Надкрила опуклі, з глибокими дрібно крапчастими борозенками. Вусики, гомілки, лапки бурочервоні. Трапляється у відкритих біотопах, в агроценозах.

Триба Harpalini

***Anisodactylus binotatus* (Fabricius, 1787)**

Поширення. Середня та Південна Європа, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір, Північна Африка [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих та частково затінених біотопів.

***Anisodactylus nemorivagus* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Південна та Середня Європа, Кавказ, Мала Азія [6]. В Україні поширений у північних та центральних областях.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Характерний для свіжих і вологих відкритих та частково затінених біотопів.

***Anisodactylus pseudoaeneus* (Dejean, 1829)**

Поширення. Південна та Середня Європа, Кавказ, Мала Азія. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі на дорозі в урочище Волоки, 17.04.2005 р., одна особина [8; 9].

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих біотопів. Галобіонт.

***Anisodactylus signatus* (Panzer, 1797)**

Поширення. Південна та Середня Європа, відомий із двох місцезнаходжень у Данії [6]. Трапляється скрізь на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих біотопів.

***Stenolophus mixtus* (Herbst, 1784)**

Поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір, Північна Африка [6]. Трапляється на території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Зареєстрований на відкритих або частково затінених берегах водойм.

***Stenolophus teutonius* (Schränk, 1781)**

Поширення. Середня та Південна Європа, Північна Африка [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється на відкритих або частково затінених берегах водойм.

***Dicheirotichus rufithorax* (C. R. Sahlberg, 1827)**

Поширення. Середня та Східна Європа, Західний Сибір [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється у вологих біотопах, здебільшого рудеральних.

***Acupalpus elegans* (Dejean, 1829)**

Поширення. Європа [6]. В Україні відомий у Західному Поділлі, Прут-Дністровському межи-річчі, Закарпатській низовині, південних областях і в Криму.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється на відкритих або частково затінених берегах водойм. Галобіонт.

***Acupalpus exiguus* (Dejean, 1829)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Північна Африка [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється на відкритих берегах різноманітних водойм.

***Acupalpus flavicollis* (Sturm, 1825)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється на відкритих берегах водойм.

***Anthracus consputus* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Середня та Південна Європа Кавказ, Західний Сибір [6]. Виявлений на території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється на затінених берегах водойм.

***Harpalus affinis* (Schrank, 1781)**

Поширення. Європа Сибір, Кавказ, Мала Азія, завезений до Північної Америки [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Невеликий жук із зеленувато-бронзовим забарвленням тіла, завдовжки до 12 мм. Ноги та вусики забарвлені в рудий колір. Характерний для сухих відкритих та частково затінених біотопів.

***Harpalus anxius* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, низинні й підгірні райони, Сибір, Кавказ, Малої Азії, Північна Африка [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих та частково затінених біотопів.

***Harpalus autumnalis* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Північна та Середня Європа [6]. Трапляється всюди на території України, наявність виду в Криму вимагає перевірки [4].

Місця знаходження. Виявлений скрізь у межах Західного Полісся [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus calceatus* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus distinguendus* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, окрім північної частини Фенноскандії, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Північна Африка [6]. Зареєстрований на території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється в сухих і свіжих відкритих біотопах.

***Harpalus flavescens* (Piller et Mitterpacher, 1783)**

Поширення. Північна та Середня Європа, Кавказ [6]. Розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Виявлений скрізь у межах Західного Полісся [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus flavicornis* (Dejean, 1829)**

Поширення. Середня та Східна Європа, Кавказ, Мала Азія. Трапляється в Україні.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus froelichi* (Sturm, 1818)**

Поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ, Сибір, Північний Китай [6; 7]. Трапляється на території України, окрім гірської частини Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus griseus* (Panzer, 1797)**

Поширення. Південна та Середня Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Далекий Схід, Північна Африка [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється в сухих та свіжих відкритих біотопах.

***Harpalus latus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Кавказ, Західний Сибір [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений в сирому суборі в межах Мельниківського лісництва [2].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло імаго завдовжки 8–10,5 мм. Надкрила чорні. На передньоспинці є вузька червона облямівка. Трапляється у свіжих та вологих, як у відкритих, так і затінених біотопах.

***Harpalus picipennis* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Вид з недостатньо відомим поширенням, трапляється переважно в Середній Європі [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у свіжому бору в Мельниківському лісництві [2].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus pumilus* (Sturm, 1818)**

Поширення. Середня Європа, Кавказ, Західний Сибір [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus quadripunctatus* (Dejean, 1829)**

Поширення. Середня і Північна Європа, Кавказ, Сибір [6]. В Україні відомий у Лісовій і Лісостеповій зонах, Карпатах.

Місця знаходження. Виявлений у сирому суборі на території Мельниківського лісництва [2].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Трапляється у свіжих лісових біотопах.

***Harpalus rufipalpis* (Sturm, 1818)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір, Північна Африка [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus rufipes* (De Geer, 1774)**

Поширення. Європа, Сибір, Японія, Північна Африка [6]. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих та свіжих відкритих біотопів, у тому числі й агроценозів.

***Harpalus smaragdinus* (Duftschmid, 1812)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [6]. Трапляється в межах України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Типовий для сухих відкритих піщаних біотопів.

***Harpalus tardus* (Panzer, 1797)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Північна Африка [6]. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Характерний для сухих відкритих піщаних біотопів.

Триба Oodini

Oodes helopioides (Fabricius, 1792)

Поширення. Європа, Західний Сибір, Північна Африка [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі та на заболоченій луці з вільхою за 2 км на північ від с. Світязь.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло овальне, має чорне забарвлення, верхня частина гола. Живе в перезволожених біотопах, на берегах річок, заболочених ділянках [9].

Триба Licinini

Badister dilatatus (Chaudoir, 1837)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Західний Сибір, до оз. Байкал [1; 6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Живе у вологих біотопах, затінених берегах річок, заболочених ділянках лісів.

Badister peltatus (Panzer, 1796)

Поширення. Європа, окрім Норвегії і північної частини Швеції та Фінляндії, Кавказ, Мала Азія, Північна Африка [1; 6]. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений скрізь у межах Західного Полісся [3].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Гігрофіл. Живе у вологих біотопах, затінених берегах річок, заболочених ділянках лісів.

Триба Lebiini

Lebia cyanocephala (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір, Північна Африка [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Характерний для відкритих чагарникових біотопів, узлісь.

Dromius quadraticollis (A. Morawitz, 1862)

Поширення. Східна Європа, Сибір, Далекий Схід [6]. Розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Трапляється у вологих лісах та їхніх узліссях.

Syntomus truncatellus (Linnaeus, 1761)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір [6]. Трапляється на території України, окрім гірських районів Карпат.

Місця знаходження. Виявлений скрізь у межах Західного Полісся [3].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Надкрила на вершині косо зрізані. Характерний для сухих відкритих біотопів.

Microlestes minutulus (Goeze, 1777)

Поширення. Європа, окрім північної частини Фенноскандії, Кавказ, Західна Азія, Сибір [6]. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі [9].

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3 мм, забарвлення чорно-буре. Характерний для сухих відкритих біотопів.

Список використаної літератури

1. Комаров Е. В. Жужелицы рода *Badister* Clairv. (*Coleoptera*, *Carabidae*) фауны СССР / Е. В. Комаров // Энтомологическое обозрение. – 1991. – Вып. 70. – № 1. – С. 93–108.
2. Різун В. Б. Угруповання жуків-турунів (*Coleoptera*, *Carabidae*) соснових лісів Шацького національного природного парку / В. Б. Різун, Ю. В. Білецький // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2007. – № 23. – С. 171–178.
3. Різун В. Б. До вивчення жуків-турунів (*Coleoptera*, *Carabidae*) Волинського Полісся / В. Б. Різун, В. О. Чумак // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : [б. в.], 2010. – № 7. – С. 149–153.
4. Эйдельберг М. М. Видовой состав жужелиц (*Coleoptera*, *Carabidae*) Крыма / М. М. Эйдельберг, И. В. Мальцев, В. П. Перваков // Экология и таксономия насекомых Украины. – Киев : Наук. думка, 1988. – С. 61–68.
5. Burakowski B. Katalog fauny Polski. Cz. 23. Chrząszcze (*Coleoptera*). Biegaczowate – Carabidae. Cz. 1 / В. Burakowski, M. Mroczkowski, J. Stefańska. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1973. – Vol. 2. – 233 s.
6. Burakowski B. Katalog fauny Polski. Cz. 23. Chrząszcze (*Coleoptera*). Biegaczowate – Carabidae. Cz. 2 / В. Burakowski, M. Mroczkowski, J. Stefańska. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1974. – Vol. 3. – 430 s.
7. Freude H. Die Käfer Mitteleuropas. Aephaga 1 / H. Freude, K. W. Harde, G. A. Lohse. – Krefeld : Goecke & Evers Verlag, 1976. – Vol. 2. – 302 p.
8. Hůrka K. Carabidae of the Czech and Slovak Republics / K. Hůrka. – Zlín : Kabourek, 1996. – 565 p.
9. Kirichenko M. B. An annotated list of the tiger-beetles and ground beetles (*Coleoptera*: *Cicindelidae*, *Carabidae*) of Shatski National Nature Park and adjacent territories / M. B. Kirichenko, O. M. Kravchenko // The Kharkiv Entomological Society Gazette. – 2006 (2007). – Vol. 14, № 1–2. – P. 9–18.

Підряд Різноїдні жуки – Polyphaga (Emery, 1886)
Родина Стафіліниди – Staphylinidae Latreille, 1802

Різноїдні жуки – Polyphaga – підряд твердокрилих комах, який нараховує 144 родини. Це найбільша за чисельністю видів група, яка об'єднує близько 90 % усіх відомих видів жуків. Харчові зв'язки представників підряду можуть бути дуже різноманітними.

Родина Staphylinidae представлена сьогодні на території Шацького поозер'я достовірно зареєстрованими 149 видами з 54 родів, які входять до складу 10 підродин: Proteininae (один вид), Omaliinae (шість видів), Oxytelinae (11), Oxypogoninae (один вид), Steninae (12), Paederinae (21), Staphylininae (57), Nabrosereginae (один вид), Tachypogoninae (17) та Aleocharinae (14 видів). Ці відомості отримані на підставі опрацювання матеріалів власних зборів, проведених у серпні 1988 р., та зборів О. М. Кравченка і С. О. Кравченко за 1970–2006 рр. із урахуванням наявних літературних джерел [2; 25; 47; 51].

Зазначений для території Шацького поозер'я список видів стафілінід далеко не повний, про що свідчить нерівномірне представництво окремих підродин. Найбільше зареєстровано великих хижих видів із підродини Staphylininae – 59 видів та найбільшого роду цієї підродини *Philonthus* – 29 видів. Це доволі великі й активні хижаки, які є постійними і надійними регуляторами чисельності шкодочинних видів у природних біогеоценозах Поозер'я. Серед них є спеціалізовані хижаки короїдів, наприклад *Nudobius lentus*, зібраний під корою осики і на трухлявих грибах, що росли на вільхових стовбурах. Виявлено п'ять видів роду *Aleochara*, відомі як ентомофаги-ектопаразити пупаріїв мух-шкідників окультурених рослин [47]. На території Шацького поозер'я зареєстрований один із найбільших та найяскравіших коротконадкрилих жуків-стафілінід – Стафілін волохатий *Emus hirtus*, занесений до другого та третього видань Червоної книги України.

Місця збору матеріалу позначено на картосхемі (рис. 87).

Рис. 87. Місця збору матеріалу:
 ● родина Staphylinidae

Підродина Proteininae (Erichson, 1839)

***Megarthus depressus* (Paykull, 1789)**

Поширення. Палеарктика. В Україні достовірно відомий на території Волинської та Київської колишніх губерній.

Місця знаходження. Заселяє гниючі рослинні рештки, лісову підстилку, деревні гриби, гній, наноси, іноді нори та гнізда гризунів.

Чисельність. Нечисленний вид, зібрані поодинокі особини в околицях смт Шацька.

Фото 135. *Megarthus depressus*
(В. Ю. Назаренко)

Особливості біології. Жук має темно-коричневе забарвлення, сплюснене широке й коротке тіло, з довгими надкрилами. Вусики темні, бічні краї передньоспинки рівномірно закруглені. Задні гомілки самців біля вершини з внутрішнього боку вкриті короткими чорними шипиками. Тіло завдовжки 2,2–2,8 мм (фото 135). Види цієї підродина мають широку екологічну пластичність, є поліфагами і живляться тканинами грибів, що розкладаються, та найдрібнішими безхребетними, які мешкають у цих грибах [52; 59; 80].

Підродина Omaliinae (MacLeay, 1825)

***Omalium rivulare* (Paykull, 1789)**

Поширення. Європа, Кавказ, Казахстан, Північна Америка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється у гниючих органічних скупченнях, підстилці, грибах, під корою, на соці, що витікає з дерев, квітучих рослинах, іноді в норах ссавців, у пастках із м'ясними принадами, летить на світло.

Чисельність. Численний у гниючих органічних рештках.

Особливості біології. Жуки чорні, видовжені й порівняно сплюснені. Лоб над очима без продовгуватого кіля. Бічні краї передньоспинки не зазубрені. Надкрила повністю або частково мають коричневе забарвлення, основа антен та ноги червоно-жовті. Тіло завдовжки 3,5–4 мм. Характерна весняно-осіння активність, особливо на гниючих грибах, інших гниючих речовинах, а особливо на падлі [52; 60; 80; 81].

***Eucnecosum brachypterum* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Голарктика, особливо її північні та гірські регіони. Мешкає на Поліссі України.

Місця знаходження. Заселяє береги боліт та озер, виявлений серед мокрого моху, в затінених вологих місцях серед листяного опаду, в гірській субальпіці під камінням, яке лежить на вологих місцях.

Чисельність. Нечисленний вид, виявлені поодинокі особини серед мокрого моху.

Особливості біології. Передньоспинка та надкрила жука мають коричневе забарвлення, голова та черевце темніші. Надкрила часто з просвітленими краями. Темніші особини рівномірно чорно-коричневі. Голова та передньоспинка з рідким та досить ніжним, надкрила з грубішим пунктируванням. Надкрила короткі, тіло жука сплюснене. Тіло завдовжки 3–4,5 мм (фото 136). На рівнинах характерна весняно-осіння активність, у гірській місцевості зазвичай трапляється з червня до серпня. Вважається реліктом льодовикової епохи [49; 81].

Фото 136. *Eucnecosum brachypterum*
(В. Ю. Назаренко)

***Arpedium quadrum* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Палеарктика. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на берегах водойм, вологих ділянках, під камінням, серед моху та гниючих рослинних залишків.

Чисельність. Нечисленний вид, відомі поодинокі особини.

Особливості біології. Жуки смолисто-чорні, з блиском. Надкрила та передньоспинка темно-коричневі з світлими червонуватими краями. Основи вусиків та ноги червоно-жовті. Іноді жуки зовсім жовто-червоні. Тіло завдовжки 4,5–5,5 мм. Активний впродовж року, особливо навесні та

восени. Зафіксований у гніздах підземних ссавців. Характерний осінній та ранньовесняний літ. Трапляється в березні на снігу [18; 36; 41; 44; 60; 63; 65; 66; 80; 81; 87].

***Olophrum assimile* (Paykull, 1800)**

Поширення. Європа, Кавказ, Передня Азія. Відомий від Волинської до Харківської областей України.

Місця знаходження. Поширений на вологих ґрунтах по берегах озер, у вологій підстилці, наносах, серед гниючих скупчень органіки. Восени трапляється під вологим листям ліщини та верби.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Поверхня тіла гола, лише краї передньоспинки, надкрил та черевця з поодинокими волосками. Голова за очима та під ними без облямівки. Жуки жовто-коричневі, голова та передньоспинка грубо і досить густо пунктировані. Задні кути передньоспинки досить тупі. Тіло завдовжки 3,5–5 мм. Зазвичай його збирають впродовж весни, поодинокі трапляються до осені та навіть у зимові місяці [52; 60; 80; 81].

***Olophrum piceum* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Південь Північної та Середня Європа. В Україні мешкає на території колишніх Волинської та Київської губерній та у Карпатах.

Місця знаходження. Трапляється у вологих і сирих біотопах. В умовах України раніше вказувався як досить рідкісний вид, котрий знаходили восени під опалим листям [55].

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Жуки червоно-коричневі, вусики жовто-коричневі, до вершини трохи затемнені. Найбільша ширина передньоспинки розміщена за її серединою. Передньоспинка звужена більше спереду, її поверхня пунктирована трохи ніжніше і густіше, ніж поверхня надкрил. Тіло завдовжки 5–6 мм. Личинки численні в лютому–березні серед коріння комишу *Scirpus* на березі пересихаючого лісового болота. Перетворення на лялечку в лабораторії тривало вісім діб. Характерна весняно-осіння активність, упродовж літа трапляються поодинокі особини [55; 80; 81].

***Acidota crenata* (Fabricius, 1793)**

Поширення. Голарктика. Виявлений у лісовій та Лісостеповій зонах України.

Місця знаходження. Заселяє листяні й соснові ліси серед моху, а восени мешкає під опалим листям, у весняних наносах по берегах водойм, іноді в гнилих грибах.

Чисельність. Нечисленний вид, зібрані поодинокі особини.

Особливості біології. Голова, передньоспинка і надкрила майже голі, з рідкими волосками. Пунктування на надкрилах утворює повздовжні ряди. Передній край лоба з валикоподібним розширенням та боріздкою позаду нього. Бічні краї передньоспинки відмежовані та припідняті ширше, ніж бічні краї надкрил. Тіло завдовжки 5–7 мм. Імаго активні з квітня до листопада, особливо у червні та вересні. Зафіксована групова зимівля молодих жуків у лісовій підстилці [18; 44; 60; 63; 65; 66; 68; 80; 81; 87].

Підродина Oxytelinae (Fleming, 1821)

***Carpelimus bilineatus* Stephens, 1834**

Поширення. Голарктика. Дуже поширений в Україні вид.

Місця знаходження. Трапляється по берегах водойм у наносах, на мулистих вологих ґрунтах, надвечір зазвичай літає та потрапляє у світлові пастки.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло вкрите короткими світлими волосками. Загальне забарвлення буре. Голова та черевце завжди темніші, ніж передньоспинка та надкрила, ближче до чорного. Ноги та вусики завжди світліші, ніж передньоспинка та надкрила, від бурого до жовто-бурого. Вусики до вершини трохи темніють. Тіло завдовжки 2,8–3,4 мм. Більшість видів роду *Carpelimus* – мешканці берегів різних водойм, де місцями сягають щільності 500–800 особин на 1 м². Біологія та екологія цих дрібних жуків вивчена ще недостатньо. Дорослі жуки та личинки живляться водоростями. Повний цикл розвитку виду в лабораторних умовах проходить за 30–32 дні [49; 80; 81].

***Carpelimus fuliginosus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала та Середня Азія. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється всюди при нічному льоті на джерела світла, під гниючими рештками рослин, стіжками сіна, скиртами соломи, у компостних буртах.

Чисельність. Нечисленний вид, зібрані поодинокі собини. На світло летить іноді по кілька десятків жуків за вечір.

Особливості біології. Тіло темно-буре, голова і черевце завжди темніші, ніж передньоспинка і надкрила, майже чорні. Ноги і перший членик вусиків завжди світліші, ніж передньоспинка і надкрила, жовто-бурі. Вусики товсті, буруваті, до вершини трохи темніють. Передньоспинка дуже широка, на диску має лише дві невеликі ямки біля основи. Тіло завдовжки 2,3–2,7 мм. Жуки та їхні личинки живляться живими ґрунтовми водоростями [13; 14; 49; 80; 81].

***Carpelimus impressus* (Lacordaire, 1835)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Далекий Схід, Північна Африка.

Місця знаходження. Мешкає по берегах водойм, у річкових наносах, мокрій листяній підстилці та грибах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло широке, вкрите короткими світлими волосками. Передньоспинка та надкрила часто чорні, іноді чорно-бурі. Голова і черевце темніші, ніж передньоспинка та надкрила, чорні. Ноги та перший членик вусиків завжди світліші, ніж передньоспинка і надкрила, світло-бурі. Вусики бурі, до вершини стають трохи темніші. Поверхня черевця вкрита сітчастою шагринівкою. Тіло завдовжки 2,3–2,6 мм. Як і більшість видів роду *Carpelimus* мешкає вздовж берегів різних водойм, де місцями сягає щільності до 500–800 особин на 1 м². Біологія та екологія цих жуків вивчена недостатньо. Імаго та личинки живляться водоростями [13; 14; 49; 52; 80; 81].

***Carpelimus rivularis* (Motschulsky, 1860)**

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Надає перевагу вологим біотопам, особливо мулистим ґрунтам берегів, наносам та гниючим рослинним скупченням, зазвичай летить на світло, іноді масово.

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрані поодинокі особини на берегах водойм.

Особливості біології. Тіло чорне, досить блискуче, вкрите короткими світлими волосками. Голова слабо поперечна, з широкою основою, її поверхня із чітко дрібним та густим пунктируванням. Черевце шагреневе з дуже ніжним пунктируванням. Ноги та перші членики вусиків бурі, останні темно-бурі, лапки жовті. Тіло завдовжки 2,4–2,9 мм. Як і більшість видів роду, *Carpelimus* мешкає вздовж берегів різних водойм, де місцями сягає щільності до 500–800 особин на 1 м². Біологія та екологія цих жуків вивчена недостатньо. Імаго та личинки живляться водоростями [13; 14; 49; 81].

***Oxytelus piceus* (Linnaeus, 1767)**

Поширення. Палеарктика, Афротропічна область. В Україні мешкає майже на всій території.

Місця знаходження. Мешканець гною, екскрементів, падла, гниючих скупчень рослинних решток. Типовий вид у світлових пастках.

Чисельність. Один із найчисленніших жуків-копробіонтів.

Особливості біології. Тіло блискучо-чорне, очі великі з великими фасетками, лоб пунктований, попереду з гладким втисненням, позаду з серединною боріздкою. Передньоспинка з трьома поздовжніми борізтками, з яких зовнішні є кривими. Надкрила жовто-бурі, густо пунктировані та ніжно морщинисті, довші і ширші. Основи вусиків і ноги жовто-бурі. Тіло завдовжки 4–4,5 мм. Імаго зимує на полях та заплавних луках у посліді корів та коней [16–18; 30; 44; 50; 54; 58; 60; 62; 63; 65; 66; 80; 81; 87].

***Oxytelus sculptus* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Космополіт. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Поширений усюди, заселяє гній, гниючі рослинні рештки, переважно трапляється під час польоту, приваблюється на джерело світла.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло смолисто-коричневе до чорного, очі дуже великі, великофасеткові, займають майже весь бік голови. Середина передньоспинки і надкрила часто коричнево-червоні,

вкриті ніжними і густими продовгуватими зморшками. Верх черевця гладенький. Основи вусиків червонуваті, ноги жовті. Тіло завдовжки 3,5–4 мм. Копробіонт. Із квітня до листопада роїться в повітрі над купами гною, гниючих рослинних залишків, де і проходить, ймовірно, його розвиток. Типовий вид у світлових пастках [15; 30; 44; 50; 52; 62; 63; 66–68; 80; 81; 87].

Anotilus nitidulus (Gravenhorst, 1802)

Поширення. Голарктика, Індо-Малайська, Неотропічна та Орієнтальна області. Заселяє всю територію України.

Місця знаходження. Трапляється на полях, городах та у садах, де в масі мешкає у скупченнях гниючих рослинних решток.

Чисельність. Численний вид. Домінант серед твердокрилих – сапробіонтів.

Особливості біології. Тіло блискучо-чорне, голова і передньоспинка вкриті видовжено-морщинистим пунктируванням. Передньоспинка з гострими передніми та тупими задніми кутами, густим і глибоким пунктируванням та трьома повздовжніми боріздками, з яких середня дуже глибока, а крайні нечіткі. Надкрила жовтувато-коричневі, ноги жовто-бурі. Тіло завдовжки 2–2,5 мм. Характерні міграції в повітрі та літ на світло. Зафіксована зимівля імаго в дернині багаторічних трав [26; 27; 30; 35; 43; 44; 51; 60; 62; 63; 66; 67; 80; 81; 87].

Anotylus rugosus (Fabricius, 1775)

Поширення. Голарктика, Нова Зеландія. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Всюди звичайний у скупченнях гниючих решток на вологих і мокрих ґрунтах, іноді на сухих піщаних, заселяє гнізда птахів та підземних ссавців, трапляється у грибах, мохові та різних наносах, у гної. На території Шацького поозер'я зареєстрував його О. М. Кравченко у с. Піщі, 31.08.1979 р., дві особини.

Чисельність. Численний вид. За повідомленням М. Н. Цурикова [62], цей вид абсолютний доміант серед жуків, що прилітають на джерело світла.

Фото 137. *Anotylus rugosus*
(В. Ю. Назаренко)

Особливості біології. Тіло чорне, голова, передньоспинка і надкрила блискучі, черевце матове, іноді передньоспинка червоно-бура, а надкрила руді. Передньоспинка зморшкувато-крапчаста з трьома повздовжніми боріздками, з яких дві крайні звужуються вперед, її бічні краї зазубрені, надкрила з густими і глибокими крапками, ніжною зморшкуватістю біля заднього краю, ноги червонувато-смолисто-бурі. Тіло завдовжки 4,5–5 мм (фото 137). Жуки охоче заселяють сільськогосподарські поля і можуть слугувати кількісними індикаторами вологих та родючих ґрунтів. Для них характерний вечірній літ весною та на початку літа. Типовий убіквіст [15; 22; 26; 27; 30; 44; 49; 50; 52; 58; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 81; 87; 105].

Anothylus tetracarınatus (Block, 1799)

Поширення. Голарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Убіквіст різноманітних скупчень гниючих органічних решток, у масі трапляється в гної, листяній підстилці, зазвичай летить на джерело світла.

Чисельність. Численний вид. Масовий серед жуків сапро- та копробіонтів.

Особливості біології. Тіло матово-чорне, сплюснене, передні та задні кути передньоспинки закруглені, її бічні краї не зазубрені, тонко облямовані, надкрила ширші та довші, ніж передньоспинка, ноги жовто-бурі. Зовнішній край передніх гомілок біля вершини без виямок. Тіло завдовжки 1,5–2,2 мм. Трапляється переважно в гніздах птахів та ссавців. У Польських Бескидах представників виду реєстрували з травня до серпня на висоті 550–1250 м н. р. м. [16; 17; 26; 30; 32; 36; 44; 50; 51; 60; 62–64; 66; 80; 81; 84; 87].

Platystethus cornutus (Gravenhorst, 1802)

Поширення. Палеарктика, східна Індія, Північна Америка. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Мешканець ділянок піщаної та переважно мулистої супраліторалі.

Чисельність. Численний вид. Збирали 100 і більше особин з 1 м² за допомогою ущільнення ґрунту витоптуванням та вимивання їх водою.

Особливості біології. Тіло блискучо-чорне, голова позаду без перетяжки, лоб густо пунктований, надкрила бурого кольору з великою буруватою плямою, їхня поверхня між пунктируванням ніжно шагренована. Ноги смоляно-бурі, гомілки і лапки світлі. Тіло завдовжки 2,5–4,5 мм. На вологих берегах жуки риють нірки. Вони зазвичай роються в повітрі [16; 17; 26; 35; 43; 44; 51; 52; 55; 58; 63; 66; 80; 81; 87; 101].

***Bledius gallicus* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Європа, Середземномор'я, Сибір, Центральна Азія. Широко розповсюджений на всій території України.

Місця знаходження. На території Шацького поозер'я його зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі, 03.03.2005 р., дев'ять особин.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Задні кути передньоспинки закруглені, поверхня її густо і сильно пунктована. Надкрила ширші та значно довші, ніж передньоспинка, чорні або буро-червоні. Вусики руді або бурі з червонуватою основою. Тіло завдовжки 3,5–4,5 мм. Жуки активні з березня до жовтня. Один із найчисленніших видів, що прилітають на джерело світла. Іноді трапляється в гніздах підземних ссавців [16–18; 22; 26; 30; 41; 44; 58; 62; 63; 66; 80; 81; 84; 87; 101; 104].

***Bledius opacus* (Block, 1799)**

Поширення. Європа, Середземномор'я, Передня та Центральна Азія. Відомий у Полтавській, Сумській, Черкаській, Київській, Волинській та Чернівецькій областях.

Місця знаходження. На вологих замулених піщаних берегах, у річкових наносах. На території Шацького поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі, 03.08.2005 р., дві особини.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голова і передньоспинка чорні, надкрила червоно-бурі або бурувато-жовті з більш-менш чорним швом. Голова за очима з поперечною боріздкою, передньоспинка з дрібним та мілким пунктируванням і з тонкою серединною боріздкою. Лоб та передньоспинка у самців та самок без бугорків та рогів. Тіло завдовжки 3,5–4,5 мм. Зафіксований літ жуків вдень і приліт їх на джерело світла ввечері [16; 17; 22; 26; 30; 41; 44; 55; 58; 62; 63; 66; 80; 81; 84; 87; 101; 104].

***Bledius pallipes* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Європа, Західний Сибір, Східна Азія.

Місця знаходження. Мешкає на піщаних та мулистих берегах засолених і прісних водойм Полісся, Лісостепу, Карпат та іноді Степу.

Чисельність. Нечисленний вид. Трапляються поодинокі особини, рідко летить на світло.

Особливості біології. Голова та передньоспинка матові. Передньоспинка з дуже рідким пунктируванням, її задні кути тупі. Надкрила чорні. Наличник не розділений. Ноги бурувато-червоні або червонувато-жовті. Тіло завдовжки 3,7–4 мм. Жуки та їхні личинки живляться ґрунтовими водоростями [26; 30; 44; 51; 55; 63; 66; 68; 80; 87; 101].

Підродина Охурорінае (Fleming, 1821)

Хижак рудий – Охурорус рудий (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Звичайний мешканець грибів. На території Шацького поозер'я О. М. Кравченко зареєстрував у грибах три особини, на околицях с. Піщі 18.06.2004 р.

Чисельність. Нечисленний вид. Зазвичай трапляються поодинокі особини, іноді по кілька в шляпці великого гриба.

Особливості біології. Блискучо-чорний, передньоспинка, чотири перші членики черевця і ноги червоні, основи стегон чорні. Надкрила з великими червоно-жовтими плямами на плечах. Черевце червоне з чорною вершиною. Тіло завдовжки 6,5–12 мм (фото 138). Усі види роду є справжніми міцетобіонтами та міцетофагами, розвиток і живлення яких пов'язані з грибами. Дорослі жуки прогризають у шляпках пластинчастих і трубчастих грибів концентричні ходи, у яких потім

Фото 138. Хижак рудий – *Охурорус рудий* (В. Ю. Назаренко)

живуть і рухаються їхні личинки. Жуки найчисельніші в липні–серпні, поодинокі трапляються з кінця травня і до пізньої осені. Виявлені в косіннях на вологих луках та узліссях [35; 36; 50; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 81].

Підродина *Steninae* (MacLeay, 1825)

Stenus ater (Mannerheim, 1830)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Мешканець вологих ґрунтів вздовж берегів річок та озер, а також більш сухих ґрунтів полів, городів та садів. Заселяє також вологу листяну підстилку, гниючі рослинні рештки, річкові наноси, трапляється в гніздах гризунів.

Чисельність. Нечисленний вид, виявлені поодинокі особини.

Особливості біології. Голова разом з очима трохи ширша або дорівнює ширині основи передньоспинки, остання має вузьку серединну лінію. Щелепні щупики чорні, за винятком першого та основи другого членика, які жовтуватого кольору. У самця середня гомілка на внутрішньому боці ближче до вершин має по одному зубчику. Тіло завдовжки 4,5–5,5 мм. Хижак. Характерна весняно-осіння активність та зимівля імаго в травняній дернині лук та полів, а також у посліді тварин [35; 50–52; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 81].

Stenus bimaculatus (Gyllenhal, 1810)

Поширення. Палеарктика. Трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє заболочені береги водойм. Просіюється з гниючих скупчень різноманітної рослинності.

Чисельність. Нечисленний вид. Виявлені поодинокі особини, іноді численний у наносах.

Особливості біології. Один із найбільших видів роду в нашій фауні. На кожному надкрилові є одна червона пляма, розміщена майже по центру надкрила. Довжина передньоспинки не більша, ніж її ширина, надкрила трохи довші, ніж передньоспинка. Останній членик щелепних щупиків, коліна і лапки ніг чорнуваті. Тіло завдовжки 6–7 мм. Хижак. Імаго трапляються впродовж року, відмічена зимівля під корою дерев [26; 50; 51; 52; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 81].

Stenus boops (Ljungh, 1810)

Поширення. Європа, Сибір, Монголія.

Місця знаходження. Постійний мешканець узбережних смуг водойм і на рівнинах, і передгір'ях, а також вологих болотистих лук та полів.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло матове, голова трохи вужча, ніж надкрила. Надкрила по шву рівні або трохи довші, ніж передньоспинка. Мікроскульптура дрібна, але майже всюди помітна. Тергіти черевця з густим і великим пунктируванням. Тіло завдовжки 3,3–4,1 мм. Хижак. Імаго активні з березня до вересня. Зафіксована зимівля жуків [20; 33; 34; 41; 50–52; 56; 62; 63; 66; 68; 80; 81; 101].

Stenus carbonarius (Gyllenhal, 1827)

Поширення. Європа, окрім південної, Сибір. Відомий на території України.

Місця знаходження. Мешканець вологих мулистих берегів річок, озер та ставків, заселяє гниючі рослинні рештки та листяну підстилку. Виявлений на піщаному березі оз. Люцимеру, серед дрібних наносів та негустої узбережної рослинності, 18.08.1988 р.

Чисельність. Нечисленний вид, зібрано поодинокі особини.

Особливості біології. Верх тіла чорний, із густим, але не дуже вираженим пунктируванням, довжина передньоспинки така сама як ширина або трохи більша. Надкрила трохи ширші, ніж голова, не коротші від передньоспинки. Ноги темно-бурі, навіть бурувато-чорні, із широкозатемненими колінами. Тіло завдовжки 2,9–3,3 мм. Хижак. Трапляється впродовж року, особливо весною та восени [51; 56; 60; 63; 66; 80; 81].

Stenus cicindeloides (Schaller, 1783)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Один із найпоширеніших мешканців боліт та заболочених заплавок лук, трапляється у скупченнях гниючих рослинних решток, серед моху, наносів та у купинах осок.

Фото 139. *Stenus cicindeloides*
(В. Ю. Назаренко)

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Чорний, блискучий, точкований, голова помітно вужча, ніж надкрила, із плоскою широкою боріздкою на лобі, значно коротша, ніж передньоспинка. Надкрила дуже грубо пунктировані, між ямками – без мікроскульптури, із сильним лаковим блиском. Перший членик вусиків, основи стегон і лапки жовті, щупики і вусики іржаво-жовті. Тіло завдовжки 4,5–5,7 мм (фото 139). Хижак. Відома зимівля імаго під корою сухих стовбурів дерев [35; 50–52; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 81].

***Stenus clavicornis* (Scopoli, 1763)**

Поширення. Палеарктика, Східна Індія. В Україні розповсюджений вид.

Місця знаходження. Трапляється в мохових подушках на узліссях, на вологих луках, полях, які не обробляються, а також у гниючих рослинних рештках.

Чисельність. Численний вид, звичайний на берегах Шацьких озер.

Особливості біології. Чорний, перші видимі тергіти черевця з надзвичайно дрібною, але явною мікроскульптурою між ямками пунктирування. Середина п'ятого тургіта черевця пунктирована, як і боки, проміжки між ямками пунктирування тут перевищують діаметр ямок. Задні стегна самців без зубчиків у базальній частині, від основи й до середини опушені довгими відстовбурченими волосками. Тіло завдовжки 4,5–5,5 мм. Хижак. Виявлений у зборах із ранньої весни до пізньої осені. Зафіксовано зимівлю в дернині трав. Трапляється в гніздах та норах підземних ссавців [20; 36; 50–52; 60; 62; 63; 66; 80; 81].

***Stenus comma* (LeConte, 1863)**

Поширення. Голарктика. Розповсюджений на всій території України.

Місця знаходження. Звичайний на відкритих берегах водойм та безлісних ділянках із розрідженою трав'яною рослинністю. Трапляється на берегах Шацьких озер.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, зі сріблястим опушенням, основи перших видимих тергітів черевця без поздовжнього серединного кіля. Кожне надкрило із жовтою або жовто-помаранчевою плямою, розміщеною майже посередині надкрила. Другий членик щелепних щупиків однобарвно-чорний або лише біля самої основи світліший, жовтуватий. Тіло завдовжки 5–6 мм. Хижак. Активний із ранньої весни до пізньої осені [51; 52; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 100].

***Stenus crassus* (Stephens, 1833)**

Поширення. Європа, Сибір. Вид відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений у відкритих біотопах, на берегах водойм, особливо в наносах, під камінням.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Поверхня тіла гладкопунктирована, блискуча. Пунктирування поверхні надкрил значно більше, ніж передньоспинки. Основи перших видимих тергітів черевця з чотирма явними поздовжніми кілями. Ноги чорні, іноді чорно-коричневі. Тіло завдовжки 2,5–3,5 мм. Хижак. Зафіксована зимівля імаго під дошками на тваринному дворі [51; 60; 62; 63; 66; 80; 81; 101].

***Stenus impressus* (Germar, 1824)**

Поширення. Європа, Кавказ, Північна Африка. Вид відомий на території України.

Місця знаходження. Типовий мешканець лісів, заселяє листяну підстилку, мох і різноманітну гниючу рослинність. Трапляється під час косіння сачком уздовж лісових доріг.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Чорний із зеленуватим металевим відблиском, густим точкуванням і нижнім опушенням. Голова має дві глибокі, широкі боріздки на лобі, передньоспинка з нечітким жолобом посередині. Вусики, щупики й ноги зазвичай жовті, іноді верх стегна та основа гомілки затемнені. Тіло завдовжки 3,7–4,2 мм. Хижак. Імаго активні з квітня до вересня [41; 51; 56; 60; 63; 66; 80; 81; 101].

***Stenus longipes* (Heer, 1839)**

Поширення. Південна та Середня Європа, Кавказ, Мала Азія, Далекий Схід.

Місця знаходження. Трапляється на глинистих і піщаних берегах водойм, наносах, полях під камінням, вологих місцях старих вибраних глинищ. Імаго зазвичай роїться ввечері.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Чорний, кожне надкрило з великою жовто-помаранчевою плямою. Посеред лоба відсутня поздовжня борізка. Довжина передньоспинки виразно більша, ніж ширина. Другий членик щелепних щупиків лише біля самої основи жовтуватий. Тіло завдовжки 5–5,5 мм. Хижак. Загальна активність простежується з квітня до жовтня [51; 60; 81; 101].

Stenus juno (Paykull, 1789)

Поширення. Голарктика. Розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Мешкає на заболочених берегах річок та озер, у вологих лісах серед опалого листя й підстилки. На території Шацького поозер'я зібрав О. М. Кравченко на околицях с. Піщі біля води, 11.06.1997 р.

Чисельність. Нечисленний вид. Жуки трапляються впродовж року, але численніші весною та восени.

Особливості біології. Чорний, із рідким білуватим опушенням. Голова з двома глибокими борізками на лобі. Передньоспинка з глибоким і густим точкуванням, перед серединою округлорозширена, зверху з неглибокою серединною борізкою. Надкрила чорні, із густими точками й зморшкуватістю між ними. Щелепні щупики іржависто-бурі, ноги чорні. Тіло завдовжки 5,2–6,5 мм. Хижак. Один із найбільших представників роду [33; 34; 50; 52; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 81].

Stenus palposus (Zetterstedt, 1838)

Поширення. Середня й Північна Європа, Західний і Північний Сибір. Поширений на території України.

Місця знаходження. Мешкає вздовж берегів рік та озер у наносах та скупченнях мулу, листя, любить піщані береги з негустою рослинністю.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло матово-чорне, надкрила й черевце опушені жорсткими відстовбурченими сріблястими волосками. Передньоспинка найширша в середині. Третій членик вусиків майже наполовину довший, ніж четвертий. Щелепні щупики чорні. Тіло завдовжки 3,8–4,5 мм. Хижак. Імаго трапляються із середини травня до кінця вересня. Особливості біології слабодосліджені [20; 41; 51; 56; 60; 63; 66; 68; 80; 81; 101].

Stenus sylvester (Erichson, 1839)

Поширення. Північна й Середня Європа, іноді в горах Південної Європи. Розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Надає перевагу тінистим перезволоженим лісам, де заселяє береги водойм, здебільшого озер та боліт із мохом, опалим листям, гниючими рослинними рештками.

Чисельність. Нечисленний вид, трапляються поодинокі особини.

Особливості біології. Чорний, надкрила трохи довші, але набагато ширші, ніж передньоспинка, яка тісно вкрита зморшкуватим пунктируванням. Передньоспинка посередині з мілкою серединною борізкою. Ноги світло-коричневі або коричневі, вершини й основи гомілок та вершини стегон затемнені. Стегна задніх ніг самців мають біля основи один, або два гострі зубці. Тіло завдовжки 3,8–4,2 мм. Хижак. Імаго активні з березня по жовтень. Здебільшого надвечір потрапляє в сачок під час косіння [41; 51; 52; 56; 60; 63; 66; 80; 82; 101].

Підродина Paederinae (Fleming, 1821)

Синьокрил довгокрилий – *Paederus fuscipes* (Curtis, 1826)

Поширення. Палеарктика, Південно-Східна Азія, Австралія. Поширений у межах України.

Місця знаходження. Мешкає на вологих мулистих берегах водойм, вологих луках, узліссях, серед підстилки та рослинних заростей. На досліджуваній території зібраний на берегах оз. Люцимеру, Світязю, Пулемецького й Лук, а також в околицях с. Мельників, Піщі в урочищах Волоки та Ладинки.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова чорна, передньоспинка червона, надкрила сині. Черевце червоне з двома чорними останніми сегментами. Верхні щелепи червонувато-жовті. Передньоспинка значно вужча, ніж надкрила, паралельна. Довжина надкрил значно більша від їх загальної ширини. Пункти-

рування черевця ніжніше, ніж надкрил. Тіло завдовжки 6,5–7 мм. Хижак. Мешканець заболочених, навіть заплавних лук і берегів водойм із заростями очеретів та осок. Зазвичай масово летить на світло. Імаго зимують у дуплах старих верб [12; 26; 30; 34; 41; 50–52; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 82].

Синьокрил узбережний – *Paederus littoralis* (Gravenhorst, 1802)

Фото 140. Синьокрил узбережний – *Paederus littoralis* (В. Ю. Назаренко)

Поширення. Південна, Середня Європа, південь Північної Європи, Середземномор'я, Крим, Сибір, Далекий Схід. Поширений у межах України.

Місця знаходження. Заселяє здебільшого сухі, освітлені глинисті ґрунти, покриті трав'янистою ксеротермічною рослинністю, рідше біля основ дерев та в наносах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голова чорна, передньоспинка червона, надкрила сині. Черевце червоне з двома чорними останніми сегментами. Верхні щелепи темні. Боки передньоспинки не облямовані. Надкрила паралельні, не коротші передньоспинки, досить густо пунктировані. Жуки безкрилі. Тіло завдовжки 7,5–8,5 мм (фото 140). Хижак. У липні іноді летить на світло [12; 26; 30; 35; 41; 52; 60; 63; 66; 68; 80; 82; 101].

Синьокрил береговий – *Paederus riparius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика. Трапляється скрізь на території України.

Місця знаходження. Мешкає в болотистих узбережних смугах, на мокрих луках та торфовищах, у вільшаниках і лугових лісах, під опалим листям, мохом та серед гниючих рослинних решток.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова чорна, передньоспинка червона, надкрила сині. Черевце червоне з двома чорними останніми сегментами. Верхні щелепи червонувато-жовті. Боки передньоспинки не облямовані. Передньоспинка трохи вужча, ніж надкрила, ззаду звужена. Довжина надкрил трохи більша від їх загальної ширини. Довжина передостанніх члеників вусиків значно більша, ніж їх ширина. Тіло завдовжки 7,5–8 мм. Хижак. Активний із середини квітня до середини листопада. Зимують імаго [12; 26; 30; 34; 41; 50; 51; 52; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 82; 101].

***Astenus procerus* (Gravenhorst, 1806) = *filiformis* (Latreille, 1806)**

Поширення. Європа – Середземномор'я, Крим, Кавказ, Середня Азія. Поширений у межах України.

Місця знаходження. Заселяє як відкриті біотопи, так і лісові світлі та сухі масиви, здебільшого зарості вересу в соснових лісах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, матове. Ширина перших вільнолежачих тергітів черевця вдвічі більша, ніж довжина кожного з них. Надкрила матові, із густою зернистістю. Три перші вільнолежачі тергіти черевця матові. Надкрила з червонувато-жовтою поперечною перев'яззю на вершині, іноді з такою ж плямою на плечах, їх довжина більша від загальної ширини. Третій членик вусиків значно довший, ніж другий. Тіло завдовжки 4,5–5 мм. Хижак. Пік активності жуків простежується весною та осінню, молоді жуки з'являються в жовтні й трапляються до листопада. Зареєстрований літ жуків на світло та відвідування ними гнізд ссавців, а також зимівля імаго в підстилці й під копицею сіна [10; 36; 50–52; 62; 63; 66; 68; 80; 82].

***Rugilus angustatus* (Geoffroy, 1785) = *fragilis* (Latreille, 1804)**

Поширення. Європа – Середземномор'я, Кавказ. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Заселяє вологі мулисті та піщані ґрунти узбережних смуг, вологі поля та луки, особливо серед гниючих рослинних решток. На території Поозер'я зібрав О. М. Кравченко в околицях с. Піщі під корою дуба 21.04.1998 р. й у с. Піщі під час польоту 30.04.2003 р.

Чисельність. Нечисленний вид, у зборах трапляються поодинокі особини, іноді кілька особин.

Особливості біології. Тіло чорне, передньоспинка червона, надкрила з бурувато-жовтим заднім краєм. Вусики й ноги червоно-коричневі. Голова вужча, ніж надкрила, тісно пунктирована. Передньоспинка тісно точкована, із гладкою серединною лінією, коротша від надкрил. Тіло завдовжки 5,5–6,5 мм. Хижак. Імаго має два піки активності: травень–червень та жовтень–грудень [60; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

***Rugilus erichsonii* (Fauvel, 1863)**

Поширення. Відомий у більшості країн Центральної Європи. В Україні ми виявили вперше на території Шацького поозер'я.

Місця знаходження. Трапляється серед гниючих рослинних решток, особливо залишків сіна, соломи, огородин так польових бур'янів, а також біля води на торфових болотах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, голова значно ширша, ніж надкрила. Останні лише на $\frac{1}{5}$ довші, ніж передньоспинка. Передньоспинка з широкою гладкою серединною лінією й ледь наміченою серединною боріздкою. Вусики, щупики та ноги червонувато-жовті. П'ятий стерніт самця без втиснення. Тіло завдовжки 3,5–4 мм. Хижак. Зимує імаго. У березні–квітні настає перший пік активності, другий – у червні–липні, поодинокі збирається впродовж року [22; 41; 50; 51; 60; 62; 66; 82].

***Rugilus geniculatus* (Erichson, 1839)**

Поширення. Європа, Північна Африка. Розповсюджений на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється на гниючих рослинних рештках, особливо під рештками сіна, соломи та бур'яну. На території Шацького поозер'я зібрав О. М. Кравченко у с. Піщі під час польоту 30.04.2003 р., чотири особини.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, скроні коротші очей або дорівнюють їх довжині. Верхня губа з двома зубчиками. Задній край надкрил бурувато-жовтий. Вусики жовто-червоні, згини середніх і задніх ніг затемнені. Лише задні кути надкрил жовто-бурі. Тіло завдовжки 5–5,5 мм. Хижак. Імаго мають два піки активності – у травні та вересні [26; 41; 55; 63; 66; 80; 82]

***Rugilus orbiculatus* (Paykull, 1789)**

Поширення. Європа – Середземномор'я, Кавказ; південь Сибіру, Австралія.

Місця знаходження. Заселяє вологі лісові біотопи, особливо мох та підстилку, на луках і берегах водойм виявлений у рослинних рештках, що розкладаються.

Чисельність. Нечисленний вид. Упродовж літа трапляються поодинокі особини.

Особливості біології. Чорний, голова ширша від надкрил, із дуже густим точкуванням і гладкою серединною лінією. Передньоспинка удвічі вужча від надкрил, із широкою серединною лінією, по якій проходить вузький жолоб. Надкрила дрібноточковані, їхні краї біля вершини бурувато-жовті. Згини ніг затемнені. П'ятий стерніт самця без втиснення. Тіло завдовжки 4–4,5 мм. Хижак. Імаго зимує в скупченнях рослинних залишків та у тваринному посліді. Жуки трапляються впродовж року, піки активності зафіксовані весною й осінню. Іноді відвідує нори підземних ссавців [22; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

***Rugilus rufipes* (Germar, 1836)**

Поширення. Європа, Сибір. Вид поширений на території України.

Місця знаходження. Мешкає як на вологих, так і на сухих полях та луках, у городах і лісах серед гниючих рослинних решток.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жука чорне, ширина голови дорівнює ширині надкрил, задній край голови посередині прямий. Найбільша ширина передньоспинки розміщена біля її середини. Скроні удвічі довші очей. Верхня губа з чотирма зубчиками. Надкрила з буруватою вершиною. Вусики й ноги іржаво-бурі. Шостий стерніт самця з трикутною вирізкою. Тіло завдовжки 5,5–6 мм. Імаго трапляються впродовж року, пік активності – навесні та восени. Зафіксований у підземних гніздах полівок. Ентомофаг [37; 41; 50–52; 55; 60; 62; 63; 66; 80; 82; 100].

***Rugilus subtilis* (Erichson, 1840)**

Поширення. Середня та Південно-Східна Європа. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Мешканець вологих біотопів, особливо берегів водойм. Заселяє також узлісся та сухі схили, здебільшого гниючі рослинні скупчення.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, ширина голови дорівнює ширині надкрил. Скроні втричі довші очей. Верхня губа з чотирма зубчиками. Передньоспинка наполовину вужча від надкрил. Задній край голови напівкруглий. Найбільша ширина передньоспинки міститься біля її середини. Вусики й

ноги коричнево-червоні. Стегна на вершині темні. Шостий стерніт самця з трикутною вирізкою. Тіло завдовжки 5–6,5 мм. Хижак. Зимують імаго. Зазвичай трапляються під час косіння сачком та польоту. Мають весняну й осінню активність. Знайдений зимою у вільшняку в гнізді звичайної полівки [26; 38; 60; 63; 66; 80; 82; 87].

***Lithocharis nigriceps* (Kraatz, 1859)**

Поширення. Палеарктика, Орієнтальна область. Космополіт. Відомий на території України.

Місця знаходження. Мешканець гниючих рослинних скупчень частіше антропогенного походження, особливо купи бур'янів, сіна, соломи, компосту.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жовто- або червоно-буре, матове. Ширина голови дорівнює ширині передньоспинки, остання майже квадратної форми. Надкрила на $\frac{1}{5}$ ширші, ніж передньоспинка. Тіло завдовжки 3,5–4 мм. Адвентивний вид. Хижак. Відомо два піки активності імаго – із квітня по липень та в жовтні. Дорослі жуки зимують під купами сіна й гною [16; 17; 29; 51; 60; 82; 87].

***Lithocharis ochracea* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Палеарктика, окрім північної частини, Орієнтальна область. Космополіт. В Україні відомий на всій території.

Місця знаходження. Синантропний вид, заселяє різноманітні залишки гниючої органіки, особливо компости. Трапляється в польоті, перед заходом сонця летить на світло.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жовто- або червоно-буре, матове, голова чорна, такої ширини, як і передньоспинка. Надкрила на $\frac{1}{5}$ ширші, ніж передньоспинка. Краї тергітів зі світлою оторочкою. Ноги й вусики жовті. Весь верх дуже ніжно та густо точкований. Тіло завдовжки 3,5–4 мм. Хижак. Імаго мають пік активності з квітня до серпня, іноді – у жовтні [17; 30; 51; 63; 66; 76; 80; 82; 87].

***Tetartopeus quadratus* (Paykull, 1789)**

Поширення. Європа – Кавказ; Сибір; Північна Америка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє болотисті узбережжя водойм, наноси, гниючі рослинні рештки, торф'яники, а також мох на мокрих луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, голова сферичної форми, однакової довжини й ширини, перед очима звужена, поверхня грубо та тісно пунктирована, з мікроскульптурою. Гладка серединна лінія на голові відсутня. Передньоспинка точкована трохи менше, із гладкою серединною лінією. Надкрила чорні, ширші, ніж передньоспинка, майже квадратні, тісно та більш тонко пунктировані, ніж передньоспинка. Черевце матово-чорне із шовковистим опушенням. Тіло завдовжки 6,5–7,5 мм. Хижак. Жуки мають два піки активності: квітень–червень та жовтень–листопад, летять на світло й відвідують нори та гнізда підземних ссавців [26; 41; 51; 52; 60; 63; 66; 80; 82; 87].

***Tetartopeus scutellaris* (Nordmann, 1837)**

Поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ, Мала Азія. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Зазвичай поширений у наносах на берегах річок та інших водойм, на полянах у сирому вільховому лісі.

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, надкрила жовто-червоні, їх передня частина чорна. Вусики, щупики й ноги жовто-червоні. Середні членики вусиків і третій членик щелепних щупиків коричневі. Голова сферична, майже квадратна, поверхня блискуча, грубо та скуппо точкована. Передньоспинка й надкрила майже квадратні, їхня поверхня грубопунктирована. Черевце з тісною мікроскульптурою. Тіло завдовжки 5,5–6 мм. Хижак. Біологія цього виду вивчена недостатньо. Зимують імаго. Відвідує гнізда крота [20; 29; 41; 47; 49; 60; 63; 66; 80; 82].

***Tetartopeus terminatus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Північна Палеарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє підстилку заболочених лісів, річкові наноси, гниючу відмерлу рослинність, скупчену на краях лісових водойм.

Чисельність. Доволі численний вид.

Особливості біології. Тіло чорне. Зовнішній кут надкрил із жовтою точкоподібною плямою. Вусики, щупики й ноги жовто-коричневі або жовті. Голова овальна, кути скронь округлі, поверхня груботочкована. Надкрила на третину довші, ніж передньоспинка, поверхня їх тісно та грубо точкована. Черевце матове, з тісною мікроскульптурою. Тіло завдовжки 6–6,5 мм. Хижак. Трапляється впродовж року, але здебільшого весною та восени. Із травня до вересня жуки летять на світло. Виявлений у гніздах качок [26; 30; 41; 50–52; 60; 63; 66; 80; 82; 87].

***Lathrobium brunripes* (Fabricius, 1793)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Помічений на вологих болотяних ґрунтах берегів водойм, живе під гниючою листяною підстилкою, іншими скупченнями рослинних залишків, у наносах.

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі, 31.08.1979 р., одна особина.

Особливості біології. Тіло жука чорне, блискуче. Голова майже квадратна, тонко й грубо пунктирована. Передньоспинка трохи ширша, ніж голова, майже квадратна, більш грубо та тісно точкована. Надкрила такої довжини, як передньоспинка, однакової довжини й ширини, їхня поверхня блискуча та тонко точкована. Вусики, щупики й ноги жовто-коричневі. Тіло завдовжки 6–9 мм. Хижак. Активність імаго найбільша весною та восени. Восени жуки мігрують на зимівлю в сухіші біотопи. Летить на світло, відвідує нори й гнізда підземних ссавців [26; 36; 41; 50–52; 55; 60; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

***Lathrobium fulvipenne* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Палеарктика. Розповсюджений на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений у вологих місцях як серед лісів, так і у відкритих біотопах серед гниючих рослинних решток.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, блискуче. Основа надкрил жовта або темно-червона. Вусики й ноги густо-червоні. Голова видовжена, передньоспинка такої ширини, як голова. Надкрила такої ж довжини, як і передньоспинка. Третій членник вусиків довший, ніж другий, середні членики в 1,5 разу довші, ніж ширина. Тіло завдовжки 7,2–8,7 мм. Хижак. Імаго має два піки активності: лютий–травень та жовтень–грудень. Личинки трапляються із червня до вересня. Поширений у гніздах підземних ссавців [24; 41; 51; 55; 60; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

***Lathrobium geminum* (Kraatz, 1857) = *boreale* (Hochhuth, 1851) = *volgense* (Hochhuth, 1851)**

Поширення. Європа – Кавказ; Сибір. Відомий на території України.

Місця знаходження. Мешканець вологих біотопів, заболочених лісів та відкритих ландшафтів, здебільшого виявлений під гниючими рослинними скупченнями, камінням, серед моху.

Чисельність. Численний вид у місцях мешкання.

Особливості біології. Тіло чорне, надкрила жовто-червоні з чорною основою, рідко зовсім чорні. Вусики, щупики й ноги коричнево-жовті. Голова майже квадратна, скроні в чотири рази довші, ніж очі. Середні членики вусиків мають однакову довжину й ширину. Ширина передньоспинки така ж як і ширина голови або трохи більша. Надкрила ширші й довші, ніж передньоспинка. Тіло завдовжки 8–9 мм. Убіквіст. Хижак. Найбільш активний у липні–серпні та у вересні–жовтні [22; 26; 41; 51; 55; 60; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

***Lathrobium impressum* (Heer, 1841) = *filiforme* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Північна та Середня Європа, Сибір. Трапляється в межах України.

Місця знаходження. Поширений у підстилці заболочених лісів і заплавних лук.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, голова ззаду майже не розширена, її ширина не менша ніж ширина передньоспинки. Надкрила не довші, але трохи ширші, ніж передньоспинка. Вусики коричнево-червоні, щупики червоні, ноги здебільшого чорні або темно-коричневі, лапки іржаво-червоні. Тіло завдовжки 5,8–6,5 мм. Хижак. Відвідує нори та гнізда підземних ссавців [26; 36; 41; 51; 60; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

***Lathrobium longulum* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Північна та Середня Європа, Кавказ, Сибір. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Заселяє вологі лісові ґрунти, підстилку лісів та заплавних луків, сільсько-господарські поля завдяки адаптації до існування в глибоких ґрунтових тріщинах і ходах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне або коричнево-чорне, голова за очима невиразно розширена, трохи ширша, ніж передньоспинка; досить сильно точкована. Довжина надкрил трохи менша, ніж довжина передньоспинки. Третій членик вусиків коротший, ніж другий. Щупики іржаво-червоні. Тіло завдовжки 3,5–4,5 мм. Хижак. Мешкає в норах гризунів. Імаго летять на світло й зимують у підстилці та дернині [24; 26; 41; 51; 52; 60; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

Ochtheophilum fracticorne (Paykull, 1800)

Поширення. Палеарктика. Відомий на території України вид.

Місця знаходження. Дуже гігрофільний вид, заселяє підстилку заболочених лісів, мокрі луки та верхіві болота.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жука блискучо-чорне, голова видовжена, із розпорошеною пунктирною скроні вдвічі довші від очей. Передньоспинка трохи довшя, ніж голова, із гладкою середньою лінією. Надкрила трохи ширші й довші, ніж передньоспинка, тісно та грубо пунктировані, укриті жовто-коричневими щетинками. Черевце тонко й тісно точковане. Ноги іржаво-бурі. Тіло завдовжки 4–5,5 мм. Хижак. Можливий розвиток двох генерацій. Унаслідок малої плодючості чисельність його в природі незначна. Плодючість зимуючих самок дещо вища, ніж у самок першої генерації, і становить 30–40 яєць. Жуки летять на світло, зимують, активні весною та восени, упродовж літа трапляються поодинокі особини [26; 30; 41; 50–52; 55; 60; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

Підродина Staphylininae (Latreille, 1802)

Leptacinus sulcifrons (Stephens, 1833)

Поширення. Європа, Центральна Азія, Північна Африка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється всюди на вологих берегах серед наносів та гниючих рослинних решток. Відмічений на полях люцерни.

Чисельність. Нечисленний вид. Зареєстровані поодинокі особини в околицях с. Мельників та смт Шацька.

Особливості біології. Тіло чорне, передньоспинка смоляно-чорна, надкрила ззаду більш-менш коричневі, їхні епіплеври жовтуваті. Вусики, щупики й ноги коричнево-червоні, кінець черевця світліший. Голова видовжена, трохи коротша, ніж передньоспинка, остання спереду має ніжну поперечну мікроскульптуру, далі гладенька, без мікроскульптури. Надкрила з боків трохи довші, ніж передньоспинка, у плечах ширші, ніж передньоспинка спереду. Тіло завдовжки 4–4,5 мм. Хижак. Особливості біології досліджені слабо. Зимує імаго. Відомий приліт жуків на світло [18; 40; 51; 53; 57; 77–79; 82; 85; 87].

Leptacinus batychrus (Gyllenhal, 1827)

Поширення. Палеарктика, північ Індії, Північна Америка, Австралія. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється всюди серед гниючих рослинних решток, наносів, а також у гної, компостах та екскрементах.

Чисельність. Численний вид у гниючих купках бур'янів.

Особливості біології. Тіло смоляно-чорне, надкрила світліші, їхні зовнішні задні кути та вся задня частина жовтуваті, вусики, щупики й ноги коричнево-червоні, а перший членик вусиків і задні стегна іноді затемнені. Голова помітно видовжена, позаду розширена, скроні широкозакруглені, очі малі, скроні втричі довші, ніж довжина очей. Надкрила з боків дорівнюють довжині передньоспинки. Черевце струнке, дуже ніжно й рідко пунктироване. Тіло завдовжки 5,5–6 мм. Хижак. Летить на світло. Відомий у гніздах підземних ссавців [17; 30; 41; 51; 52; 54; 60; 63; 66; 68; 80; 82; 87].

Nudobius lentus (Gravenhorst, 1806)

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Підкоровий мешканець пенеків та стовбурів сосни, ялини й інших дерев. Здебільшого трапляється в ходах короїдів *Ips typographus* (L.), *Ips duplicatus* Sahlb., *Blastophagus piniperda* (L.) та інших.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, надкрила червоні, вусики й щупики коричнево-червоні, ноги жовто-червоні. Голова позаду трохи ширша, ніж передньоспинка, очі дуже малі, їх діаметр утричі коротший, ніж довжина скронь. Поверхня передньоспинки вкрита поперечною мікроскульптурою та дуже ніжним і вільним пунктируванням. Надкрила з боків рівні за довжиною з передньоспинкою. Поверхня черевця з ніжною поперечною мікроскульптурою й дуже ніжним і негустим пунктируванням. Тіло завдовжки 6,5–8 мм. Виявлений спорадично, у місцях масового розмноження короїдів. Дуже цінний хижак-ентомофаг, личинки й жуки якого живуть у ходах короїдів під корою хвойних дерев, як сухих стоячих, так і лежачих стовбурів, де переслідують личинок Iridae, личинок мух та інших організмів, що розвиваються під корою [18; 19; 29; 41; 52; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 82; 101].

***Gyrophypnus angustatus* (Stephens, 1833)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на території України.

Місця знаходження. Мешканець гниючих рослинних скупчень, як на полях, так і в лісах, на берегах водойм у наносах, під камінням, на гнилих грибах і падалі.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова жука чорна або смоляно-чорна, іноді смоляно-коричнева, надкрила й вершина черевця трохи світліші. Вусики, щупики та ноги червоно-коричневі, голова видовжена, очі малі й розміщені трохи похило, слабо видаються за бокову лінію голови, скроні більше ніж утричі довші очей. Передньоспинка вужча голови, звужена назад. Надкрила з боків рівні за довжиною із передньосинкою, надкрила та задні краї тергітів черевця жовто-коричневі або коричнево-червоні. Тіло завдовжки 6–7 мм. Хижак. Виявлений на сільськогосподарських полях. Відвідує нори й гнізда підземних ссавців, а також мурашники. Імаго зимує в дернині узлісся [18; 24; 41; 51; 52; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 82; 101].

***Gyrophypnus fracticornis* (Muller, 1776)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на всій території України.

Місця знаходження. Усюди звичайний, особливо серед гниючих рослинних решток, гною, гнилих грибів. Трапляється здебільшого серед відкритих біотопів, особливо окультурених полів.

Чисельність. Численний вид. На території Шацького поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі, 31.08.1979 р., одна особина.

Особливості біології. Тіло чорне, голова коренаста, тім'я посередині з великою гладкою поверхнею, без глибоких крапок, але з дуже ніжним і розпорошеним пунктируванням. Бічні краї голови за очима прямолінійно розширені, найширша частина голови міститься між чітко позначеними задніми кутами. Скроні майже в півтора раза довші, ніж діаметр очей, що проглядається зверху. Два передостанні членики щелепних щупиків зазвичай помітно темніші, ніж останній членик. Тіло завдовжки 7–8 мм. Хижак-ентомофаг. Відомий у гніздах та норах гризунів як справжній співмешканець. Хижі личинки живуть у посліді ссавців і полюють на личинок жуків *Aphodius*. Стадія лялечки триває вісім діб. Багаторазово фіксували зимівлю імаго [18; 22; 24; 30; 37; 38; 41; 51; 52; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 77–80; 82; 101].

***Xantholinus linearis* (Olevier, 1795)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на всій території України.

Місця знаходження. Мешканець синантропних та порушених природних біотопів, де трапляється серед гниючих решток органічного походження, гною та екскрементів, іноді в гніздах птахів і норах кротів.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жука чорне або смоляно-коричневе з більш-менш чітким бронзовим блиском, іноді передньоспинка й надкрила коричнево-червоні. Вусики червоно-коричневі, щупики та ноги жовто-коричневі. Голова ззаду звужена, очі малі й плоскі, виски майже вп'ятеро довші, ніж діаметр ока. Вусики короткі, їх третій членик у самців у півтора разу довший, ніж ширина, передостанні членики сильно поперечні. Передньоспинка позаду звужена, надкрила трохи коротші, ніж передньоспинка, чітко та досить густо пунктировані, укрите світлими волосками. Пунктировка черевця дуже ніжна й негуста, поверхня з надзвичайно ніжною, майже рудиментарною поперечною мікроскульптурою. Тіло завдовжки 6–9 мм. Хижак. Реєструвався здебільшого в норах підземних ссавців – кротів, гніздах птахів, іноді в мурашниках, а також під корою дерев [18; 22; 24; 26; 36–38; 41; 51; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 77–80; 82; 101; 105].

***Xantholinus longiventris* (Heer, 1839)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Гігрофільний вид, трапляється повсюдно, але надає перевагу відкритим біотопам. На території Поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі, 31.08.1979 р., одна особина.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жука чорне, навіть смоляно-чорне, надкрила й передньоспинка іноді бувають коричневі, навіть червонувато-коричневі. Вусики та ноги жовто-коричневі, навіть червоно-коричневі, щупики червоно-коричневі. Голова довга й ззаду звужена. Очі малі та плоскі, скроні більше ніж у чотири рази довші від діаметра очей. Передньоспинка ззаду звужена, надкрила трохи коротші, ніж передньоспинка. Черевце вкрите дуже ніжною поперечною мікроскульптурою й надзвичайно ніжним і незначним пунктируванням. Тіло завдовжки 6,5–9 мм. Хижак-ентомофаг, який мешкає в гніздах підземних ссавців. Личинки реєструвались усюди в підстилці та в мохових подушках [26; 38; 41; 51; 52; 55; 60; 66; 77–79; 82].

***Xantholinus tricolor* (Fabricius, 1787)**

Поширення. Середня та Північна Європа, Кавказ, Середня Азія, Західний Сибір. Відомий на території України.

Місця знаходження. Вид виявлений як у горах, так і на рівнинах серед підстилки, опалого листя, моху та під трухлявою корою. Заселяє майже всі наземні біотопи, особливо лісові, де трапляється в підстилці, мосі, грибах, гниючих рослинних скупченнях.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жука коричнево-червоне, іноді жовто-червоне, голова й задня частина передньоспинки коричнево-червоні, або темнувато-коричневі, черевце смоляно-коричневе, Вусики, щупики та ноги, а також задні краї тергітів черевця червонувато-коричневі. Голова ззаду розширена, кути висків цілком закруглені. Передньоспинка звужена спереду назад. Надкрила коротші, ніж передньоспинка, рідко й грубо пунктировані, укриті світлими волосками. Черевце смоляно-коричневе з більш-менш червоно-жовтою вершиною. Тіло завдовжки 7,5–12 мм. Хижак-ентомофаг, відомий у гніздах підземних ссавців як сражній співмешканець. Трапляється в мурашниках *Formica rufa* L. Іноді простежується передвечірнє роїння жуків [18; 22; 24; 37; 41; 51; 52; 55; 60; 62; 63; 66; 77–80; 82; 101].

***Othius laeviusculus* (Stephens, 1833)**

Поширення. Європа, Мала Азія, Кавказ, Північна Африка.

Місця знаходження. Виявлений у вологих біотопах під корою, лісовою підстилкою, мохом, зазвичай у горах та передгір'ях.

Чисельність. Нечисленний, локально поширений вид.

Особливості біології. Жуки смоляно-чорні, надкрила коричневі, упродовж шва й задніх країв світло-коричневі. Вусики, щупики та ноги коричневі. Перший членик вусиків, середні й задні гомілки зазвичай затемнені. Голова видовжена, вужча передньоспинки, із паралельними скронями та повністю заокругленими кутами. Передньоспинка видовжена, паралельностороння, ледь звужена вперед, набагато вужча від надкрил у їхній задній частині. Поверхня передньоспинки без мікроскульптури. Крила розвинуті. Черевце зі світлою облямівкою на апікальному краю сьомого тергіту. Тіло завдовжки 5–6 мм. Виявлений здебільшого поряд із мурашниками *Lasius fuliginosus* Latr. [22; 51; 69; 77–79; 82; 101].

***Othius lapidicola* (Markei & Kiesenwetter, 1848)**

Поширення. Європа, Кавказ. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Типовий мешканець гір та передгір'я, поширений у вологому мосі та гниючих рослинних скупченнях.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голова чорна, передньоспинка смоляно-коричнева або світло-коричнева, надкрила жовто-коричневі, а черевце соляно-чорне. Вершина черевця й апікальні краї тергітів часто світліші. Вусики, щупики та ноги жовто-коричневі. Голова короткоовальна, ззаду ледь розширена, кути скронь закруглені. Очі малі та плоскі, скроні більше ніж утричі довші від діаметра очей. Передньоспинка видовжена, ззаду звужена, дорівнює ширині надкрил. Надкрила коротші від передньоспинки, ззаду легко розширені, укриті грубим і рідким пунктируванням, поверхня трохи шкірясто-зморшківата, укрита негустими жовтуватими волосками. Крила розвинуті. Тіло завдовжки 5,5–7 мм. Хижак, герпетобіонт [41; 51; 60; 69; 77–79; 82; 101].

***Othius punctulatus* (Goeze, 1777)**

Поширення. Лісові зони Палеарктики. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Трапляється в підстилці листяних та мішаних лісів.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук чорний або коричнево-чорний, надкрила, кінець черевця, вусики, щупики й ноги коричнево-червоні. Голова трохи видовжена, ззаду ледь розширена, скроні широко-закруглені. Очі малі та плоскі. Передньоспинка трохи видовжена, ззаду трохи звужена. Надкрила не вужчі від передньоспинки, ззаду ледь розширені, порівняно рідко й чітко пунктировані та негусто опушені. Крила розвинуті. Поверхня черевця пунктирована нижніше й густіше, ніж надкрила, з нижньою поперечною мікроскульптурою та прилеглими волосками. Тіло завдовжки 10–14 мм. Хижак. Личинки траляються у червні–липні, заляльковується під кінець липня, у серпні. Молоді імаго поширені із середини серпня й найбільше ловляться впродовж осені та весною з березня до червня. Стадія яйця триває 8–10 діб, личинки – близько семи тижнів, лялечки – біля 12 діб [26; 40; 51; 54; 55; 60; 63; 66; 69; 77–80; 82; 105].

***Erichsonius cinerascens* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа. Поширений у межах України.

Місця знаходження. Заселяє підстилку сирих лісів, заплавних лук, низових і перехідних боліт, здебільшого береги водойм із гниючими рослинними скупченнями, наносами та мохом.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, матовий, щупики й ноги жовто-коричневі, гомілки зазвичай трохи затемнені. Вусики коричневі, два основні членики світліші. Голова округло-чотирикутна, майже квадратна, її ширина дорівнює ширині передньоспинки біля переднього краю. Очі дуже малі та випуклі, скроні у 2,2 разу довші, ніж діаметр очей, кути скронь закруглені. Передньоспинка видовжена, порівняно випукла, трохи звужена ззаду. Надкрила довгі, із боків та вздовж шва довші передньоспинки, позаду трохи розширені. Поверхня тергітів пунктирована подібно до надкрил, дуже густо опушена прилеглими коричневими волосками. Передні лапки порівняно сильно розширені. Тіло завдовжки 4–5 мм. Хижак. Має два піки активності весною й осінню, іноді трапляється впродовж літа [26; 41; 51; 52; 60; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Gabrius appendiculatus* (Sharp, 1910)**

Поширення. Європа, Сибір. В Україні вперше зареєстрований у Полтавській та Київській областях.

Місця знаходження. Гігрофільний вид, що мешкає на берегах водойм, на заплавних луках, у підстилці заболочених лісів та на верхових болотах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Поверхня жука чорна, щупики темно-коричневі, вусики чорно-коричневі, іноді перші три членики бувають світлішими. Ноги темно-коричневі, гомілки всіх трьох пар, а також стегна задніх ніг значно затемнені. Тіло завдовжки 3,5–4,5 мм. Хижак-ентомофаг, активний упродовж року, особливо восени та навесні [9; 17; 41; 47; 49; 52; 77–79; 82; 101].

***Gabrius breviventer* (Sperk, 1832) = *pennatus* (Sharp, 1910)**

Поширення. Європа, Мала Азія. В Україні вперше виявлений у Київській, Черкаській, Полтавській, Сумській та Херсонській областях.

Місця знаходження. Поширений серед гниючої соломи, сіна, гниючих рослинних решток, моху та в компостах, у підстилці заболочених лісів, на заплавних луках та берегах водойм.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова, передньоспинка й черевце смоляно-чорні. Надкрила темно-коричневі, навіть смоляно-чорні, вершинні краї тергітів черевця світліші. Ноги коричнево-жовті, щупики та перші три членики вусиків темно-коричневі, останні членики більш затемнені. Тіло завдовжки 3,8–4,6 мм. Хижак. Трапляється впродовж року, особливо активний весною й осінню. Простежено приліт на світло. Зафіксовано зимівлю імаго [9; 41; 47; 49; 52; 60; 62; 77–79; 82; 101].

***Gabrius splendidulus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється здебільшого під трухлявою корою відмираючих та мертвих стовбурів дерев, серед підстилки, моху, який укриває стовбури старих дерев.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Смоляно-чорний, передньоспинка з паралельними боками, дорівнює довжині надкрил. Останні з червонуватим швом і заднім краєм. Щупики, ноги й кінець черевця світло-бурі. Тіло завдовжки 4,5–5,5 мм. Дендробіонт, жуки та їхні личинки живуть під вологою корою. Хижак-ентомофаг, живиться дрібними личинками двокрилих, інших дрібних безхребетних. Простежено приліт на світло. Зафіксовано зимівлю імаго [29; 41; 51; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus addendus* (Sharp, 1867)**

Поширення. Середня та Північна Європа, Східний Сибір, Японія. Відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється на полях та городах, у компостах, під гниючими рослинними й тваринними рештками, у великих гнилих грибах.

Чисельність. Нечисленний та локально поширений вид.

Особливості біології. Вид близький до *Ph. politus*, відрізняється чорним опушенням, відсутністю бокових втиснень на передньоспинці й незначним пунктируванням черевця. Скроні з трохи більш глибоким і густим пунктируванням. Вусики довші й стрункіші, передостанні членики слабо поперечні. Надкрила з виразним і густим пунктируванням, опушені темно-коричневими волосками. Черевце зі слабшим пунктируванням, ніж надкрила. Тіло завдовжки 10–11,5 мм. Хижак, але живиться також соком, який витікає з дерев. Зареєстрований у ходах дощових черв'їв. Імаго активні з червня до вересня [1; 41; 51; 60; 62; 66; 69; 77–79; 82; 101].

***Philonthus albipes* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений у гниючих рослинних рештках, гної й компостах на полях, луках, а в лісах – під гниючим листям, грибами.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, голова й передньоспинка з чіткою мікроскульптурою, передньоспинка помітно звужена попереду, із веселковими переливами. Надкрила смоляно-бурі, без бронзового блиску, із помірно ніжною пунктиривою. Черевце з помірним пунктируванням. Голова видовжено яйцеподібна, лоб гладенький. Ноги бурувато-жовті або смоляно-бурі. Тіло завдовжки 5–5,5 мм. Копробіонт, який зимує у фазі імаго. Хижак. Активний впродовж року. Масовий літ відзначається в другій половині липня. Тривалість розвитку яйця в лабораторних умовах становить від трьох до п'яти діб, личинки – від 20 до 27, лялечки – від 10 до 11 діб, при середньодобовій температурі повітря 20 °C [1; 41; 51; 52; 60; 62; 66; 69; 77–79; 82; 101].

***Philonthus alpinus* (Eppelsheim, 1875)**

Поширення. Європа. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений у гної, гниючих органічних рештках та наносах, на деревах, із яких витікає сік.

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Від попереднього виду, аберацією якого довго вважався, відрізняється, окрім темнішого забарвлення ніг, ширшою й коротшою головою, грубішим пунктируванням надкрил, грубішим і густішим пунктируванням черевця. Смоляно-коричневий, навіть чорний, передньоспинка із сильним золотисто-жовтим переливом. Відрізняється також довжиною едеагуса та параметрів. Тіло завдовжки 5 мм. Хижак. Активний із квітня до жовтня [41; 51; 60; 62; 77–79; 82; 101].

***Philonthus atratus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Ріпикольний вид, який трапляється на піщаних ґрунтах, укритих мулистими наносами, зазвичай в узбережній смузі водойм серед наносних решток, іноді в гної та гнилих грибах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, блискучий, голова й передньоспинка дзеркально гладкі, із зеленуватим блиском, надкрила металічно-темно-зелені, передньоспинка звужена спереду більше, ніж ззаду. Довжина надкрил дорівнює довжині передньоспинки. Надкрила мають рідке пунктирування та чорне опушення. Тіло завдовжки 7–9 мм. Хижак. Активний із березня до листопада [1; 26; 41; 51; 52; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus carbonarius* (Gravenhorst, 1802) = *varius* (Gyllenhal, 1910)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Мешканець гниючих органічних решток, охоче заселяє оброблені, особливо свіжооброблені поля.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова жука овальної форми, її довжина трохи більша, ніж ширина, вона досить ніжно й густо пунктирована. Черевце вкрите густим сірувато-бурим опушенням. Поперечна боріздка на передніх верхніх тергітах черевця витягнута назад під гострим кутом. Передні лапки самців сильно розширені. Тіло жука завдовжки 6–8 мм. Хижак. Трапляється впродовж року, особливо весною та восени. Зафіксовано зимівлю імаго [1; 26; 37; 41; 51; 52; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101; 105].

***Philonthus cognatus* Stephens, 1832 = *fuscipennis* (Mannerheim, 1830)**

Поширення. Голарктика. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Звичайний вид серед стафілінід у лісах серед вологого моху та опалого листя.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова, передньоспинка й надкрила зі слабким бронзовим блиском, черевце із легким синюватим відливом. Тільки нижня сторона першого членика вусика жовта. Голова округла, її ширина дорівнює ширині передньоспинки, біля переднього краю трохи ширша, ніж довжина, кути скронь слабовиражені. Тіло завдовжки 8–11 мм. Хижак. Активний впродовж року, особливо весною й осінню. Зафіксовано зимівлю імаго [1; 26; 41; 51; 52; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus concinnus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Палеарктика. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Заселяє узбережні смуги водойм, де трапляється серед наносів, а в лісах серед гниючих органічних решток, екскрементів, грибів, іноді на полях та луках серед рослинних решток і гною.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Блискучо-чорний, надкрила з бронзовим відблиском, пунктирування їх ніжне й досить густе. У кожному повздовжньому ряду на передньоспинці п'ять крапок. Поперечна боріздка на передніх тергітах пряма. Довжина передостанніх члеників вусиків не більша ніж ширина. Перший членик задніх лапок довший від п'ятого. Тіло завдовжки 5–7 мм. Хижак. Зимує на стадії імаго. Відвідує нори та гнізда підземних ссавців [1; 24; 26; 41; 51; 52; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus corruscus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Передня та Середня Азія, Західний Сибір, Китай. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Заселяє узлісся, світлі соснові ліси та трав'яні узбіччя лісових доріг.

Чисельність. Нечисленний вид, має локальне поширення.

Особливості біології. Надкрила суцільно коричнево-червоні. Черевце з більш грубим і негустим пунктируванням. Довжина передостанніх члеників вусиків дорівнює їх ширині. Поперечна боріздка біля основи першого тергіта черевця посередині скобоподібно витягнута назад. Тіло жука завдовжки 7–8 мм. Хижак-ентомофаг, активний восени, зимує здебільшого в гніздах підземних ссавців. Зафіксовано також зимівлю імаго в дернині степу [22; 24; 38; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus coprophilus* (Jarrige, 1949)**

Поширення. Середня та Південна Європа, Середземномор'я, Середня Азія. Відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється здебільшого на екскрементах корів, де полює на личинок дрібних мух. Виявлений серед гниючих рослинних решток.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Останні членики вусиків видовжені. Очі не довші скронь. Надкрила зовсім чорні або з одною червоною плямою. Задній край надкрил здебільшого забарвлений у червоний колір. Тіло завдовжки 6,5–8 мм. Хижак-копрофіл, який полює на дрібних личинок двокрилих [41; 47; 49; 60; 62; 77–79; 82].

***Philonthus corvinus* (Erichson, 1839)**

Поширення. Середня й Північна Європа. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Гігрофільний вид, мешканець заплавних лук та берегів озер.

Чисельність. Нечисленний вид у межах Шацького поозер'я.

Особливості біології. Чорний, без металічного блиску. Передньоспинка до вершини з дуже слабким звуженням. Надкрила й черевце досить сильно пунктировані. Ноги та вусики чорні, лише

лапки й основа другого членика вусиків світліші. Вусики порівняно довгі, 4–7 члеників видовжені. Поперечна боріздка на передніх тергітах пряма. Тіло завдовжки 7–7,5 мм. Хижак. Активний весною й осінню, упродовж літа трапляються поодинокі екземпляри [29; 41; 51; 60; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus cruentatus* (Gmelin, 1790)**

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія, Сибір, Далекий Схід. Відомий на території України.

Місця знаходження. Мешканець голих гірських схилів, де трапляється під камінням у вологих місцях, а також на узліссях під опалим листям, гнилими грибами, мохом, екскрементами тварин.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, надкрила біля шва з великою трикутною червоною плямою. Довжина передостанніх члеників вусиків більша від їх ширини, вусики чорні. Довжина скронь дорівнює довжині очей. Передні тазики чорні, при розгляданні збоку. Ноги темно-коричневі, рідше – зовсім жовто-коричневі. Поперечна боріздка в основі першого тергіту черевця пряма. Тіло завдовжки 5–8 мм. Гумікол. Хижак. Активний із квітня до жовтня. Зафіксовано зимівлю імаго [26; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus debilis* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється здебільшого у відкритих біотопах та узліссях, надає перевагу свіжообробленим полям. Заселяє гниючі рослинні скупчення антропогенного походження, гній та компости.

Чисельність. Масовий вид. На території Поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі, 31.08.1979 р., одна особина.

Особливості біології. Чорний, надкрила й задні краї тергітів черевця буруваті. Скроні трохи довші очей. Передньоспинка помітно звужена спереду. Надкрила без бронзового блиску, дуже ніжно пунктировані. Шостий членик вусиків рівний за дожиною й шириною, передостанній членик широкий. Основа вусиків бурого або жовтуватого кольору. Перший членик задньої лапки довший п'ятого. Тіло завдовжки 4,5–5,5 мм. Хижак. Живиться соком дерев, що витікає з тріщин. Летить на світло. Знайдений у гніздах підземних ссавців. Зафіксовано зимівлю імаго [22; 26; 30; 41; 51; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus decoros* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. Лісовий вид, трапляється серед опалого листя, моху, гнилих грибів, уздовж гірських потоків у наносах та під камінням.

Чисельність. Численний вид, особливо в ґрунтових пастках.

Особливості біології. Великий вид із досить довгими ногами. Чорний, голова й передньоспинка металічно-зелені або бронзові завдяки ніжній шагренювці з ніжним шовковистим блиском, черевце синювате. Надкрила дуже густо шагренювані, матові, бронзові. Щупики, стегна й лапки бурувато-червоні. Передньоспинка майже такої ширини, як довжина, посередині основи зі слабкою боріздкою. Надкрила з ніжним і доволі густим, а черевце з густим і помірно ніжним пунктируванням. Тіло жука завдовжки 11–13 мм. Належить до жуків-герпетобіонтів. Хижак, особливості спектра його живлення нещодавно встановлені в лабораторних дослідах. Дорослі жуки здатні поїдати здобич лише з порівняно м'якими покривами. Вони охоче нападали на гусінь п'ядунів, багатоніжок *Monotarsobius curtipes*, дрібних павуків, у деяких випадках – на *Collembola* та мурах *Formica rufa*, виїдали лише черевце, але ними живилися в останню чергу [61]. Імаго активні впродовж року, особливо весною та восени. Знайдений у гніздах підземних ссавців. Зафіксовано зимівлю імаго [1; 22; 26; 30; 36–38; 41; 51; 52; 54; 55; 60–63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus ebeninus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється на полях, луках та узліссях у заростях вересу, серед гниючих органічних решток, екскрементів і гнилих грибів, під притіняючими принадами. На території Шацького поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі, 27.05.1996 р., одна особина.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова округло чотирикутна. Передньоспинка чітко звужена до вершини. Надкрила з темно-зеленим металічним блиском. Поперечна боріздка біля основи першого тергіта черевця посередині скобоподібно витягнута назад. Надкрила й черевце густо та сильно пунктировані.

Передостанні членики вусиків майже поперечні. Крапки в повздовжніх рядах на диску передньо-спинки ніжні, розміщені рівномірно. Тіло завдовжки 7–9,5 мм. Хижак. Трапляється від осені до травня під мохом та камінням. У лабораторних умовах дає три покоління. Упродовж місяця одна самка в середньому відкладає близько 50 яєць, розміщуючи їх відкрито на поверхні субстрату або в дрібних заглибленнях, які робить сама. Через чотири–шість діб із яєць відроджуються личинки. Тривалість розвитку личинки – 11–17 діб. Залялькування відбувається у верхніх шарах ґрунту на глибині 1–3 см. Стадія лялечки триває вісім–дев'ять діб [1; 41; 51; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus laminatus* (Croutzer, 1799)**

Поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Мала Азія. Розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Трапляється в пониззях рельєфу серед гниючих органічних решток, у лісовій підстилці, гнилих грибах, на падлі.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Жук чорний, із металічно-зеленими головою, передньоспинкою й надкрилами, останні іноді синьо-зелені. Щупики, вусики та ноги чорні. Голова вужча, ніж передньоспинка спереду, але трохи розширена. Очі дуже великі, косо посаджені, скроні коротші від поздовжнього діаметра очей, із закругленими кутами. Скроні й основа голови з великою кількістю грубих крапок зі щетинками. Передньоспинка порівняно коротка, її довжина дорівнює ширині, звужена більше вперед, бічні краї заокруглені. Черевце видовжене, майже з таким самим грубим пунктируванням, як і надкрила. Четвертий стерніт самців надзвичайно видовжений і майже покриває весь п'ятий стерніт, вершина останнього стерніта із вирізкою. Тіло завдовжки 8–10 мм. Хижак, живиться личинками мух, інших дрібних організмів. Фіксується здебільшого в лісовій підстилці восени [27; 41; 51; 54; 60; 62; 66; 69; 77–79; 82; 84; 101].

***Philonthus longicornis* (Stephens, 1832)**

Поширення. Космополіт. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється всюди під гниючими рослинними скупченнями, у компостах, гної, екскрементах тварин, на падалі.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Блискучо-чорний. Голова овальна, без виступаючих кутів, вужча від передньоспинки. Очі довші скронь. Останні членики вусиків видовжені. Перший членик вусиків цілком або частково жовтий. Передні тазики майже зовсім жовті. Надкрила зовсім чорні або червоно-бурі, із досить ніжним і густим, ледь зморшкуватим, а черевце з ніжним та густим пунктируванням. Тіло завдовжки 6,5–8 мм. Хижак. Знайдений у гніздах підземних ссавців [37; 41; 51; 54; 60; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus marginatus* (Muller, 1764)**

Поширення. Європа. Відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється здебільшого в лісах, на узліссях, просіках і дорогах. Виявлений під екскрементами тварин, на падалі, у гнилих грибах. На території Шацького поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко в околицях с. Піщі в урочищі Старосілля в заплавному вільховому лісі, під трупом їжака, 03.05.1997 р., три особини; в урочищі Псячому – на полі картоплі, 26.09.1996 р., одна особина.

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид із локальним поширенням.

Особливості біології. Голова овальна, довжина від основи потилиці до переднього краю лоба майже дорівнює ширині. Боки передньоспинки жовто-червоні. Надкрила з темно-бронзовим блиском, із помірно ніжним і густим пунктируванням. Нижня сторона першого членика вусиків і ноги червонувато-жовті. Останній членик передніх лапок порівняно короткий і широкий, знизу із заглибленням. Кігтики дорівнюють довжині п'ятого членика лапок, можуть укладатись у заглиблення на його нижній стороні (підрід *Onychophilonthus* Ner. Et Wagn.). Тіло завдовжки 7–10 мм. Хижак. Полює на личинок мух та інших копрофагів [41; 54; 60; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus micans* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Голарктика. Розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Поширений на берегах різноманітних водойм, заплавах луках. На території Шацького поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко на околиці с. Піщі в урочищі Жирня на полі, 14.05.2005 р., одна особина. Ми зафіксували на берегах оз. Люцимеру, Світязю та Пулемецького.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Надкрила й черевце матово-сірі. Надкрила із надзвичайно ніжною та густою пунктирною й дуже ніжною шагреньовкою. Черевце із дуже ніжним і густим пунктируванням. Довжина передньоспинки дорівнює її ширині. Задній край передніх тергітів і кінець черевця бурувато-жовті. Перший членик вусиків і щупики червонувато-бурі. Ноги, за винятком згинів, червонувато-жовті. Тіло завдовжки 5–6 мм. Гігрофільний вид. Хижак. Знайдений у гніздах підземних ссавців. Зафіксовано зимівлю імаго. Із травня до жовтня простежується приліт на світло, імаго літає також удень [26; 30; 36; 41; 51; 52; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus parvicornis* (Gravenhorst, 1802) = *agilis* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Палеарктика, Північна Америка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється всюди серед гниючої органіки, особливо серед гною та компостів.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова вузькозаокруглена, зазвичай видовжена. Вусики довгі й прямі, передостанні членики рівні за довжиною та шириною. Надкрила чорні, із вузькою червоною плямою впродовж вершини, рідше – зовсім червоно-бурі. Передні тазики жовто-бурі. Тіло завдовжки 5–6 мм. Належить до жуків-копробіонтів. Хижак. Активний із червня до серпня. Зафіксовано зимівлю імаго. Жуки трапляються під корою дерев, пошкоджених короїдами. Іноді летять на світло [19; 41; 51; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus politus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Голарктика, Тасманія, Нова Зеландія. Поширений на території України.

Місця знаходження. Поширений серед гниючих органічних решток, дуже гнилих грибів та екскрементів. На території Поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі під трупом їжака, 06.05.1997 р., одна особина; у с. Гряді поблизу оз. Світязю під трупом їжака, 01.06.1980 р., дві особини.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, голова й передньоспинка зі слабким темно-бронзовим блиском, надкрила бронзові, щупики, ноги та вусики чорні, основа другого членика, вусики й передні лапки коричневі. Голова широка. Голова самців ширша від їхньої передньоспинки спереду, у самок непомітно вужча. Очі великі та плоскі, скроні коротші повздовжнього діаметра очей. Передньоспинка однакової довжини й ширини, спереду та ззаду рівномірно звужена. Надкрила в плечах вужчі, ніж передньоспинка в найширшому місці, ззаду розширені. Черевце довгасте, густо пунктироване, як і надкрила. Тіло жука завдовжки 10,5–13 мм. Належить до жуків-сапробіонтів і жуків-некробіонтів. Хижак. Після зимівлі, із середини травня жуки приступають до розмноження. Тривалість розвитку яйця – чотири–сім діб. Личинка тричі линяє й через 13–18 діб заляльковується. Розвиток лялечки триває близько двох тижнів [1; 41; 51; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus quisquiliarius* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Космополіт. Поширений на території України.

Місця знаходження. Типовий мешканець рівнин та узгір'я, у гори проникає долинами рік, де трапляється на болотистих і мулистих ґрунтах узбережних смуг водойм, а також на піщано-глинистих вологих місцях біля цегельних заводів.

Чисельність. Масовий вид узбережних біотопів.

Особливості біології. Блискучо-чорний, голова швидше округлої форми, із порівняно заокругленими кутами скронь. Передньоспинка спереду звужена. Надкрила чорні з більш-менш зеленкуватим металічним блиском, іноді червоні з темною основою, із сильним і досить густим, а черевце з більш ніжним і густим пунктируванням. Крапки на голові й передньоспинці порівняно ніжні. Ноги жовто-коричневі. Довжина останніх члеників вусиків дорівнює їхній ширині. Тіло завдовжки 5,5–6,5 мм. Гігрофільний вид. Хижак. Зафіксований приліт на світло з травня до вересня. Дорослі жуки зимують у місцях мешкання. Трапляється у гніздах плахів, зокрема мартина озера *Larus ridibundus* [41; 51; 52; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus rectangulus* (Sharp, 1874)**

Поширення. Голарктика, Південна Америка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Мешкає всюди серед гною, компостів, гниючих рослинних решток, падалі та екскрементів. На території Поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі, 31.08.1979 р., одна особина.

Чисельність. Численний вид у зазначених стаціях.

Особливості біології. Голова з прямокутними скронями. Передостанні членики вусиків чітко поперечні. Крапки в повздовжніх рядах на диску передньоспинки грубі, розміщені нерівномірно: три крапки посередині наближені між собою й відтиснуті від крайніх. Надкрила з бронзовим блиском, ноги та вусики частково коричневі. Тіло завдовжки 6,5–9 мм. Хижак. Активний впродовж року, особливо весною й осінню. Зафіксований літ на світло. Відома зимівля імаго [1; 8; 16; 29; 41; 51; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus rubripennis* (Stephens, 1832) = *fulvipes* (Fabricius, 1793)**

Поширення. Палеарктика, Північна Америка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Ріпикольний вид, мешканець узбережних смуг найрізноманітніших водойм, де зазвичай швидко бігає на піщаних, іноді на мулистих ґрунтах.

Чисельність. Нечисленний, але поширений вид.

Особливості біології. Голова овальної форми, довжина скронь більша, ніж довжина очей. У кожному повздовжньому ряду на передньоспинці розміщено шість крапок. Надкрила червоно-жовтого або світлого коричнево-червоного кольору, трохи довші від передньоспинки. Надкрила й черевце блискучі. Три основні членики вусиків, щупики та ноги жовто-червоні, довжина передостанніх члеників вусиків дорівнює їхній ширині. Тіло завдовжки 5–6,5 мм. Хижак. Імаго активні з травня до серпня [41; 51; 52; 54; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus sanguinolentus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Сибір. Відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється здебільшого під старим пересохлим гноєм та гниючими рослинними рештками. Виявлений на соці берези, що витікав.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голова округло чотирикутна із широко заокруленими задніми кутами. Надкрила чорні з червоним швом і часто з'єднаною з ним червоною плямою на диску, дуже рідко зовсім без червоних плям, досить ніжно й густо пунктировані. Черевце з надзвичайно ніжним і дуже густим пунктируванням, матові, унаслідок густої, притиснутої волосистості із сірим відливом. Тіло завдовжки 7–8 мм. Хижак. Зафіксовано зимівлю імаго. Активний із березня до жовтня [1; 41; 51; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus spinipes* (Sharp, 1874)**

Поширення. Європа, Кавказ, Далекий Схід. В Україні відомий із травня 1978 р. Зареєстрований у Миколаївській, Херсонській, Донецькій, Харківській, Полтавській, Дніпропетровській, Київській, Тернопільській, Волинській областях та в Криму. Ареал виду розширюється й охоплює сьогодні 21 країну Європи та 12 країн Азії.

Місця знаходження. Жуки здебільшого трапляються на свіжих екскрементах корів. На території Поозер'я виявив О. М. Кравченко у с. Піщі 30.03.1980 р., одна особина.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, задні кути голови великі, із дуже сильним пунктируванням, опущені дуже довгими волосками. Передньоспинка чорна й блискуча, легко округла. Надкрила червоні, із помірним пунктируванням. Черевце тільки трохи покрите пунктируванням, помітно опушене. Вусики не звужуються до вершини, зовсім чорні. Жуки легко визначаються світлими гомілками, на яких дуже помітні довгі чорні шипи. Тіло завдовжки 12,5–15 мм. Досить великий хижак. Забарвлення тіла чорне, надкрила яскраво-бурі. Мешканець посліду тварин, добре літає, що забезпечує швидке розширення його ареалу в Європі. Імаго зимує під послідом корів, у купах сіна та соломи [8; 10; 45; 59; 62; 66; 86].

***Philonthus succicola* (Thomson, 1860) = *chalconus* (Stephens, 1832)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Поширений всюди на скупченнях гниючих органічних рештках, звичайний на дрібній падалі в пастках із м'ясними принадами та на пошкоджених деревах, із яких тече сік.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова й передньоспинка з поперечною шагреньовкою. Надкрила з густим пунктируванням, біля плечей із двома довгими щетинками, із темним бронзово-зеленим або синьо-зеленим блиском, у чорних волосках. Останній членик вусиків червонувато-бурий. Сьомий стерніт

самців зі слабою, закругленою на кінці вирізкою. Тіло завдовжки 10,5–13,5 мм. Евритопний лісовий вид. Хижак. Жуки активні з березня до листопада, максимум припадає на другу декаду червня, під кінець червня активність помітно знижується, але вони продовжують траплятися до початку серпня. Імаго виявлені у норах підземних ссавців [1; 24; 41; 51; 52; 54; 55; 59; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus tenuicornis* (Mulsant et Rey, 1853) = *carbonarius* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Палеарктика, Індія. Відомий на території України.

Місця знаходження. Всюди трапляється серед гниючих рослинних скупчень, особливо куч бур'янів, листя, у гної, компостах, грибах.

Чисельність. Нечисленний, але поширений вид.

Особливості біології. Чорний, голова поперечна, округло чотирикутна, у великих самців сильно поперечна. Передньоспинка в певному напрямку з бурим переливом, без чітких бокових втиснень. Голова, передньоспинка й надкрила з темно-зеленим бронзовим блиском. Голова та передньоспинка з нижньою рівномірною штрихуватістю. Надкрила із досить густим, а черевце з рідким пунктируванням. Тіло завдовжки 9–14 мм. Хижак. Іноді заселяє нори кролів. Зафіксовано зимівлю імаго, а також приліт на світло в сутінках [1; 24; 41; 51; 52; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus umbratilis* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Мешкає на болотистих ґрунтах серед моху, наносів, водоростей, гниючих рослинних решток, на вологих луках та полях під гноєм і падаллю. У лісових біотопах трапляється в підстилці та ґрунті, які просякнуті деревним соком.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, довжина скроні коротша від найдовшого поперечного відрізка ока. Передньоспинка паралельностороння з бурим переливом, надкрила смоляно-чорні з бронзовим блиском, із помірно-нижнім і густим, а черевце із більш ніжним і рідшим пунктируванням. Перший членок задньої лапки значно коротший від трьох наступних, разом узятих, коротший від п'ятого або рівний йому за довжиною. Передні лапки самців сильно розширені. Тіло завдовжки 7–8 мм. Хижак. Зафіксовано зимівлю імаго, а також приліт на світло в сутінках. Активний з квітня до вересня. У природі личинки з'являються на початку серпня, заляльковуються в його середині, а імаго вилітають наприкінці серпня [1; 41; 51; 52; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

***Philonthus varians* (Paykull, 1789)**

Поширення. Голарктика, Центральні райони Орієнтальної області. Поширений на території України.

Місця знаходження. Убіквіст, виявлений у гниючих органічних скупченнях, особливо в гної, компостах, на полях і городах, на луках під екскрементами худоби, у лісах під мохом і в гнилих грибах, а також у наносах на узбережжі водойм.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова вузька, овальна, довжина її значно перевершує ширину. Надкрила з однією нечітко ведмежованою поздовжньою плямою, розміщеною паралельно відносно шва, або цілком чорні. Вусики довгі, довжина передостанніх члеників ледь більша, ніж їх ширина. Передні тазики бурувато-жовті. Тіло завдовжки 5–7,5 мм. Копробіонт. Хижак. Зафіксовано зимівлю під сухим послідом тварин. Траплявся в норах підземних ссавців. Окремих особин фіксували в ходах короїдів [19; 24; 34; 41; 51; 52; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 101].

Хижак сірий, стафілін падловий – *Creophilus maxillosus* (Linne, 1758)

Поширення. Голарктика, Південна Азія. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Заселяє великі трупи тварин, де полює на личинок мух та інших комах. Трапляється також серед гниючих рослинних решток, гною й екскрементів тварин, гниючих грибів. Звичайний в антропогенних ландшафтах. На території Шацького поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко в околицях с. Піщі під трупом kota, 03.05.1996 р., дві особини.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, голова, за винятком задніх кутів, і диск передньоспинки блискучо-гладкі. Надкрила із широкою попелясто-сірою поперечною смугою, укритаю грубими сірими волосками, на задніх кутах – дві чорні плями. Боки середніх тергітів черевця, а також перші стерніти дуже

густо вкриті попелясто-сірими волосками, вершина також укрита волосками, а п'ятий і шостий стерніти – чорними волосками. Голова самців ширша, ніж передньоспинка, на задніх кутах є надзвичайно ніжне й рідке пунктирування. Щупики, вусики та ноги чорні. Тіло завдовжки 14–23 мм. Один із найбільших хижих стафілінід фауни України. Хижак. Активний з квітня до листопада. Імаго прилітає на світло. Відвідує нори підземних ссавців [26; 27; 30; 41; 51; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 84; 101].

***Ontholestes murinus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Палеарктика. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений на полях, луках та узліссях серед гниючих рослинних решток, у гної, компостах, на екскрементах та падалі. На території Поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі 19.05.1996 р., одна особина.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, голова, передньоспинка й надкрила із сильним бронзовим блиском. Надкрила вкриті сіро-жовтими, бурими та золотавими волосками, перемережовані невизначними жовтими плямами. Щиток із чорною оксамитовою плямою, розділеною посередині. Очі у два–три рази довші, ніж скроні. Вусики червоно-жовті, із буруватою вершиною, довжина четвертого членика трохи більша, ніж його ширина, передостанні членики слабоперечні. Тіло завдовжки 10–15 мм. Хижак. Активний із весни до пізньої осені. Імаго полює на дрібних гнойовиків із роду *Aphodius* [1; 23; 41; 51; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 84; 101].

***Ontholestes tessellatus* (Geoffroy, 1785)**

Поширення. Північна Палеарктика. Вид поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє найрізноманітніші гниючі органічні рештки, свіжий гній, падаль, гриби, підстилку, просякнуту соком дерев, що витікає.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Чорний, голова, передньоспинка й надкрила зі слабким бронзовим блиском. Голова та передньоспинка дуже густо й ніжно зморшкувато пунктировані, надкрила ніжно та помірно густо точковані, між точками грубошагреньовані. Голова й передньоспинка з невеликими чорними плямами, щиток із великою чорною оксамитовою плямою, що розділена посередині. Передньоспинка значно вужча, ніж надкрила, ззаду сильно звужена. Щупики, основи вусиків і ноги жовто-бурі. Тіло завдовжки 14–19 мм. Хижак. Активний із березня до листопада, особливо з травня до липня. Жуки полюють на свіжому посліді тварин на великих мух і гнойовиків [1; 23; 26; 41; 51; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 84; 101].

Стафілін волохатий – *Emus hirtus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна й Східна Європа, Кавказ, Закавказзя, Казахстан, Західний Сибір. Локально трапляється на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє різні за походженням органічні речовини, що розкладаються, зокрема, рослинні та тваринні рештки, стовбури дерев, із яких витікає сік, особливо листяну підстилку, просякнуту цим соком. На території Поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко у с. Піщі в посліді корів, 26.05.1996 р., одна особина.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Великий, із досить яскравим опушенням, естетично привабливий жук. Чорний, голова, передньоспинка та три останніх сегменти черевця вкриті золотисто-жовтими волосками, надкрила ззаду із широкою перев'яззю сизих волосків, задній край передньоспинки в чорних волосках. Тіло завдовжки 18–28 мм. Жуки та їхні личинки – хижаки, живляться дрібними комахами. Імаго трапляються з травня до жовтня. Зимують дорослі жуки та, імовірно, личинки. Хижак-ентомофаг. Яскравий об'єкт для колекціонування, ми внесли його до двох останніх випусків Червоної книги України [2; 23; 26; 41; 51; 54; 55; 56; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 84; 101].

Стафілін прекрасний – *Staphylinus caesareus* (Cederhjelm, 1798)

Поширення. Європа, Середземномор'я, Крим, Кавказ, Мала Азія, Північна Америка. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Заселяє вологі сонячні біотопи в лісах, на луках, полях та городах, де поширений серед гниючих рослинних решток, моху та під камінням.

Чисельність. Нечисленний вид.

Фото 141. Стафілін прекрасний – *Staphylinus caesareus* (В. Ю. Назаренко)

Особливості біології. Жук матово-чорний, голова й передньоспинка чорні, основа передньоспинки та передні її кути облямовані золотисто-жовтими волосками. Усі тергіти черевця, крім останнього, оздоблені з боків яскравими плямами із золотисто-жовтих волосків. Щиток у чорних волосках. Надкрила, вусики й ноги бурувато-червоні. Перший членик задніх лапок рівний за довжиною з останнім. Тіло завдовжки 17–25 мм (фото 141). Хижак. Є ворогом личинок коваликів. Імаго поїдають також дрібних турунів [26; 41; 51; 54; 55; 60; 63; 66; 69; 77–80; 82; 84; 91; 101; 106].

Стафілін червонокрилий – *Staphylinus erythropterus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. Мешкає в лісовій підстилці, мохових подушках, трухлявій деревині та під корою дерев. На території Шацького поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко в околицях с. Піщі, 29.07.1997 р., одна особина.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, надкрила, вусики й ноги бурувато-червоні. Щиток укритий жовтуватими волосками. Основа передньоспинки без жовтої бахроми. Лише три останні сегменти черевця із плямами з золотисто-жовтих волосків. Перший членик задньої лапки довший від останнього. Тіло завдовжки 14–18 мм. Зафіксовано зимівлю імаго [26; 41; 51; 52; 54; 55; 60; 63; 66; 69; 77–80; 82; 84; 91; 101].

***Ocupus nitens* (Schrank, 1781) = *similis* (Fabricius, 1792)**

Поширення. Палеарктика. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешкає на вологих лісових затінених ґрунтах та торфовищах, рідше фіксується на сільськогосподарських полях і ксерофітних схилах пагорбів.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Жук має матово-чорне забарвлення, голова й передньоспинка без шагреньовки, надзвичайно густо та досить сильно пунктировані. Передньоспинка з виразною серединною гладкою лінією. Надкрила коротші від передньоспинки, дуже густо й зморшкувато, а черевце дуже ніжно та густо пунктировані. Крил немає. Гомілки лише на вершинах зовнішніх країв з шипами. Тіло завдовжки 12–20 мм. Хижак. Імаго активні з лютого до жовтня, менш численні в липні–серпні. Зафіксовано зимівлю імаго [24; 26; 34; 41; 51; 54; 55; 60; 63; 66; 69; 77–80; 82; 84; 91; 101; 102; 103].

Стафілін-гасгій чорнуватий – *Tasgius melanarius* (Heer, 1839)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Заселяє вологі сонячні біотопи в лісах, на луках, полях та городах, де виявлений серед гниючих рослинних решток, моху та під камінням.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, передня частина його з легким металічним блиском, вершини вусиків і лапки червоно-коричневі, навіть жовто-бурі. Голова ширша, ніж передньоспинка. Остання негусто й ніжно пунктирована, блискуча, ззаду ледь звужена. Скроні значно довші, ніж видимий зверху діаметр очей. Тіло завдовжки 14–20 мм. Хижак. Активний із лютого до жовтня, максимум активності простежується з липня до жовтня та з березня до квітня. Трапляється в гніздах підземних ссавців. Зафіксовано зимівлю в дернині степу [26; 38; 41; 51; 54; 55; 60; 62; 63; 66; 69; 77–80; 82; 84; 91; 101; 106].

***Acylophorus glaberrimus* (Herbst, 1784)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Північна Африка, Австралія. Відомий майже на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється здебільшого на узбережжі серед заростей очерету під рослинними рештками, особливо в трясовині, місцях із дуже мокрим мохом та вологим листям. На території Шацького поозер'я зареєстровані поодинокі особини біля окремих озер.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жука блискучо-чорне, голова овальна, блискучо-гладка й удвічі вужча, ніж передньоспинка. Остання гладенька, але, крім щетинконосних краєвих точок і двох дискових,

несе бокову, досить віддалену від бічного краю. Надкрила такої ж ширини, як і передньоспинка, із досить густим, сильним, морщинистим пунктируванням. Черевце біля основи передніх сегментів із досить сильним і густим, а на задній половині й на кінці з рідким пунктируванням. Тіло завдовжки 6–7 мм. Хижак. Найактивніший весною та восени [17; 41; 47; 49; 50; 52; 60; 63; 66; 68; 77–80; 82; 87; 91; 101; 106].

***Heterothops dissimilis* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на всій території України.

Місця знаходження. Поширений у лісовій підстилці на берегах водойм, наносах, усюди трапляється під гниючими рослинними рештками, соломом, сіном, особливо серед куп городніх бур'янів.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Смоляно-чорний, блискучий, передньоспинка іржаво-червоно-бура. Надкрила бурі з червонуватим заднім краєм, іноді з буро-червоними боками або цілком жовті. Задні сегменти черевця червонувато-бурі. Основи вусиків і ноги червонувато-жовті. Черевце злегка іризує. Тіло завдовжки 4–5 мм. Хижак. Особливо активний із червня до вересня. Трапляється в дуплах дерев та нором і гніздах підземних ссавців. Зафіксовано приліт імаго на світло [17; 22; 24; 26; 36; 41; 49; 50; 52; 54; 60; 63; 66; 68; 77–80; 82; 87; 101; 106].

***Quedius fuliginosus* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ, Сибір, північний Китай. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Мешкає всюди на вологих ґрунтах серед гниючих рослинних решток, під корою, мохом, камінням та в гніздах кротів.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жука чорне, вусики й щупики іржаво-коричневі, перші три членики вусиків іноді зверху затемнені, ноги смоляно-коричневі зі світлішими лапками. Черевце з легким відблиском. Надкрила коротші, ніж передньоспинка, особливо вздовж шва. Щиток гладкий, без пунктирування. Черевце зі світлою шкірястою облямівкою на сьомому тергітові. Тіло жука завдовжки 10–16 мм. Хижак. Імаго активні впродовж року, особливо весною й осінню. Жуки та їхні личинки зареєстровані в підземних норах і гніздах ссавців. Простежено приліт жуків на світло. Імаго зимують у сухих місцях, куди мігрують восени [17; 22; 24; 26; 38; 41; 49; 50; 52; 54; 55; 60; 63; 66; 68; 77–80; 82; 87; 101; 105; 106].

***Quedius lateralis* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий у Закарпатті, Карпатах і на Волині.

Місця знаходження. Лісовий вид, який здебільшого фіксується в пралісах у прілій листяній підстилці навколо старих пеньків та в гнилих грибах, особливо *Lactarius piperatus* (Scop.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жука блискуче, смоляно-чорне, поверхня черевця сильно іридована, боки надкрил і передньоспинка жовті. Вусики й ноги бурі, перший членник вусиків, щупики та лапки світлі. Голова велика, поперечна і плоска, з помірно закругленими боковими краями. Очі великі, скроні трохи коротші продовгуватого діаметра очей. Передньоспинка трохи ширша та довша, ніж надкрила, бічні краї заокруглені. Надкрила вздовж шва трохи коротші, а з боків рівні, але вужчі, ніж передньоспинка. Черевце із сильним переливаючим блиском, пунктирування його більш ніжне й густе, ніж на надкрилах. Тіло завдовжки 10–14 мм. Хижак. Виявлений у гніздах підземних ссавців. Дорослі жуки потрапляють у ґрунтові пастки з червня до липня, здебільшого із серпня до листопада [9; 24; 32; 36; 54; 55; 64; 66; 68; 77–79; 82; 87; 101].

***Quedius molochinus* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений у підстилці вологих лісів, на болотах із моху, гниючих рослинних решток.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жука чорне, надкрила червоно-коричневі, іноді смоляно-чорні. Вусики й щупики іржаво-коричневі, перших три членики вусиків трохи затемнені. Ноги темно-коричневі або навіть смоляно-чорні з більш світлими лапками. Голова трохи ширша, ніж довжина, зазвичай має

округлу форму. Очі великі, майже удвічі довші, ніж скроні. Щиток із великою кількістю крапок. Надкрила коротші, ніж передньоспинка, й помітно вужчі, укріті ніжним і густим зернистим пунктируванням, опушені темними прилеглими волосками. Сьомий тергіт черевця зі світлою шкірястою облямівкою. Тіло жука завдовжки 9–12 мм. Хижак. Активний впродовж року, особливо літом і пізньої осені. Трапляється в гніздах підземних ссавців [9; 37; 51; 55; 62; 66; 69; 77–79; 82; 87; 101].

Quedius nigrocaeruleus (Fauvel, 1876)

Поширення. Європа. Зареєстрований на території України.

Місця знаходження. Заселяє нори та гнізда підземних ссавців. Справжній співмешканець, личинки якого також живуть у гніздах. Імаго поза норами трапляються лише літом під корою, у гнилій деревині, мохові, іноді потрапляють у сачок під час косіння.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, надкрила із синюватим відтінком, передньоспинка слабо поперечна. Скроні не більше ніж удвічі довші очей. Крім задньої крапки на чолі біля заднього краю розміщена ще одна додаткова крапка. Шостий і сьомий стерніти самців посередині із густим пунктуванням і густо опушеною чорно-рудими волосками смужкою, восьмий стерніт на вершині слабо дугоподібно вирізаний, перед вирізкою приплюснутий і гладенький. Тіло жука завдовжки 8–11 мм. Хижак-ентомофаг дрібних співмешканців нір і гнізд. Виявлений у гніздах ос та джмелів, мурашниках *Lasius fuliginosus* Latr., посліди кажанів. Личинка заляльковується в ґрунті. Стадія лялечки триває 20–25 діб [22; 24; 51; 55; 66; 77–79; 82; 87; 101].

Quedius nitipennis (Stephens, 1833)

Поширення. Північна й Середня Європа, Кавказ, Мала Азія, Сибір, Північна Африка. Іноді трапляється в Україні, досліджений недостатньо.

Місця знаходження. Відомий у лісах та долинах річок, на мокрих місцях і болотах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Чорний, очі слабо опуклі, ширина голови значно менша, ніж ширина передньоспинки, остання сильно звужена спереду. Надкрила смоляно-бурі з дуже слабким бронзовим блиском. Черевце з надзвичайно ніжним і дуже густим пунктируванням. Внутрішня сторона задніх гомілок, а іноді й середніх, чорна, з металевим блиском, інші частини ніг жовті або бурувато-жовті. Тіло завдовжки 5–6 мм. Хижак. Активний упродовж року, особливо весною та восени. Зафіксовано зимівлю імаго [9; 24; 38; 51; 63; 66; 73; 74; 77–80; 82; 87; 101].

Quedius xanthopus (Erichson, 1839)

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у лісах у старих трухлявих стовбурах дерев, у дуплах, під корою, у мохові, гнилих грибах, гниючих рослинних рештках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жука смоляно-чорне або буре, блискуче, вершини тергітів, передньоспинка й надкрила червоно-бурі. Щупики, ноги та основи рудих вусиків жовто-руді. Голова струнка й закруглена, поверхня голови та передньоспинки з грубою мікроскульптурою. Передньоспинка зазвичай червоно-бура, поверхня надкрил і черевця з грубим пунктируванням. Восьмий стерніт на вершині зі слабо помітною дугоподібною вирізкою. Тіло жука завдовжки 7–10 мм. Хижак. Активний із березня до листопада. Імаго трапляється в підземних гніздах ссавців. Зафіксовано зимівлю в підстилці діброви [10; 41; 51; 60; 63; 66; 73; 74; 77–80; 82; 87; 101].

Підродина Habrocerinae (Mulsant et Rey, 1877)

Habrocerus capillaricornis (Gravenhorst, 1806)

Поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Міцетофіл, трапляється в лісах серед гнилого прилого листя, особливо в березових лісах, іноді в трусі під корою дерев, на грибах та гниючих скупченнях рослинності.

Чисельність. На території Шацького поозер'я зареєстрований під час польоту в околицях с. Піщі 14.05.2007 р., одна особина.

Особливості біології. Тіло жука смоляно-буре, голова вужча, ніж передньоспинка, і дорівнює по ширині надкрилам. Надкрила й черевце з боків несуть окремі довгі щетинки. Ноги ясно жовто-

коричневі. Надкрила з чітким бічним краєм, який відділяє епіплеври. Вусики, починаючи з третього члена, надзвичайно тонкі, волоскоподібні, їхні окремі членики вкриті досить довгими війками. Тіло завдовжки 2,5–3,5 мм. Хижак. Імаго активні впродовж року, здебільшого трапляється весною та восени. Зареєстровано зимівлю дорослих жуків [10; 41; 60; 63; 66; 74; 77–80; 82; 87; 92–97; 101].

Підродина Tachyporinae (MacLeay, 1825)

***Ischnosoma splendidum* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Голарктичний вид. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Убіквіст, заселяє вологі ґрунти як у лісах, так і на відкритих ландшафтах. Надає перевагу лісам із кислою грубогумусною підстилкою. Висівається з моху, листяної підстилки, наносів та інших гниючих рослинних скупчень. На території Шацького поозер'я зареєстровані поодинокі особини біля окремих озер.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло іржаво-червоного кольору, надкрила біля основи зазвичай затемнені. Тергіти черевця біля основ частково коричневі, вусики всередині затемнені. П'ятий стерніт широко округло вирізаний. Для визначення потрібно препарувати геніталії самця. Тіло завдовжки 3–5,5 мм. Хижак. Трапляється від ранньої весни до пізньої осені. Помічений приліт на світло. Зафіксовано зимівлю імаго [10; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 87; 101].

***Mycetoporus lepidus* (Gravenhorst, 1806) = *brunneus* (Marsham, 1802)**

Поширення. Палеарктика, Північна Америка. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Мешкає в підстилці лісів різних типів, весняних наносах лісових потічків, а у відкритих ландшафтах – під гниючими рослинними рештками. На території Поозер'я зареєстровані поодинокі особини біля окремих озер.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голова й черевце чорні, тергіти черевця зі світлими задніми краями, передньоспинка світліша або темно-коричнева, іноді із затемненими боками. Надкрила зазвичай коричневі, іноді світліші або темніші, іноді з червонуватою плямою біля щитка. Черевце майже паралельне, видовжине. Основи вусиків і ноги жовто-червоні. Щелепні щупики короткі, їх передостанній членик помітно потовщений. Тіло завдовжки 3,5–5 мм. Хижак. Активний упродовж року, особливо весною та восени. Зафіксовано зимівлю імаго. Виявлений у норах крота разом із мурахами [41; 51; 53; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 87; 101].

***Mycetoporus longulus* (Mannerheim, 1830)**

Поширення. Голарктика. В Україні трапляється всюди, але має низьку чисельність.

Місця знаходження. Надає перевагу відкритим ландшафтам – полям, пасовищам. На території дослідження зареєстровані поодинокі особини біля окремих озер.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Чорний, надкрила червоні із затемненими епіплеврами й щитком. Основи вусиків і ноги жовто-червоні. Черевце чорне, густо та сильно точковане. Вершини вусиків, щелепні щупики та задні стегна зазвичай затемнені. Тіло завдовжки 4,5–5 мм. Хижак. Активний упродовж року, особливо весною та восени. Часто потрапляє в сачок під час автокосіння. Імаго знайдені в гніздах звичайної полівки. Зафіксовано зимівлю імаго [36; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 74; 80; 83; 87; 101].

***Lordithon exoletus* (Erichson, 1839)**

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений у лісовій зоні та в Карпатах.

Місця знаходження. Трапляється в грибах, лісовій підстилці та під корою старих дерев.

Чисельність. Численний вид у грибах на території Поозер'я.

Особливості біології. Голова чорна, передньоспинка жовто-червона, іноді середина затемнена. Надкрила жовті з однією чорною плямою в зовнішніх кутах, щиток коричневий. Надкрила мають 8–14 густо розміщених точок у головних рядах. Передостанні членики вусиків широкі. Основа передньоспинки без облямівки. Тіло завдовжки 3,5–5 мм. Хижак. Полює в гнилих грибах на дрібних личинок двокрилих. Міцетофіл, виявлений на 25 видах грибів. Активний упродовж року, особливо з квітня до жовтня. Зафіксовано зимівлю імаго [36; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 74; 80; 83; 87; 101].

Фото 142. *Lordithon lunulatus*
(В. Ю. Назаренко)

***Lordithon lunulatus* (Linnaeus, 1760)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір. Розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у грибах (більше ніж 35 видів), труси деревини й підстилки лісів різних типів.

Чисельність. Численний вид у грибах.

Особливості біології. Тіло вузьке жовто-червоне, блискуче. Голова вузька й довга. Голова, надкрила, середньо- та задньогруди, останні сегменти черевця чорні. Основа передньоспинки без облямівки. Щиток темний. Основа кожного надкрила із жовтою поперечною плямою, яка не доходить до пришовної боріздки. Ноги й задній край шостого сегмента черевця червоно-жовті. Тіло завдовжки 5–6,5 мм (фото 142). Хижак. Активний мисливець за личинками двокрилих на різних, особливо гниючих грибах. У зборах здебільшого трапляється із травня до жовтня [9; 10; 41; 49; 50; 52; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 83; 84; 87; 100; 101].

***Lordithon thoracicum* (Fabricius, 1777)**

Поширення. Голарктика. В Україні трапляється всюди.

Місця знаходження. Виявлений здебільшого на шапинкових грибах, а також під грибами в лісовій підстилки та моші.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло темно-жовте, дуже блискуче, голова чорна, передньоспинка зазвичай затемнена посередині. Задні кути надкрил із чорною плямою, шов затемнений. Іноді передньоспинка й більша частина надкрил чорні. На надкрилах дорсальний ряд складають сім або менше крапок. Черевце бурувате. Тіло завдовжки 2,5–4,5 мм. Міцетофільний хижак, який полюбає полювати на інших міцетобіонтних комах, особливо грибних комариків та дрібних мух. Заселяє понад 70 видів грибів, зазвичай у великій кількості. Активний упродовж року, особливо з травня до вересня. Личинка заляльковується в ґрунті та вологій деревині. Стадія лялечки триває від восьми до 10 діб. Помічений приліт на світло. У серпні реєструвався масовий активний літ [9; 41; 49; 50; 52; 53; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 87; 101].

***Sepedophilus immaculatus* (Stephens, 1832)**

Поширення. Палеарктика, Індія. В Україні трапляється в лісовій та лісостеповій зонах.

Місця знаходження. Виявлений у лісах серед гнилого листя, моху, у трухлій деревині та серед гниючих рослинних решток. Поодинокі особин знаходили вздовж берегів окремих Шацьких озер.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жука чорне, вусики короткі, передостанні членики трохи ширші, ніж довжина, останній членик ледь довший, ніж ширина. Черевце з боків із сильною чорною щетиною. Надкрила майже такої довжини, як і передньоспинка. Передньоспинка й надкрила досить тонко та дуже густо пунктировані. Тіло завдовжки 2,5–3,2 мм. Хижак. Активний упродовж року, особливо весною та восени. Зафіксовано зимівлю імаго [9; 10; 26; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 74; 80; 83; 87; 100; 101].

***Sepedophilus littoreus* (Linne, 1758)**

Поширення. Голарктика. Відомий на території України.

Місця знаходження. Заселяє старі стовбури дерев, гнилу деревину та кору, купи гних гілок, здебільшого гриби, де завжди трапляється в підстилки навколо грибного міцелію.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорно-бурий, ширина передньоспинки трохи більша, ніж довжина, дуже густо й дрібно точкована, зі світло-бурим заднім краєм. Надкрила густо опушені сірими волосками, буруваті, вужчі, ніж передньоспинка. Вусики, ноги й краї сегментів черевця червоно-жовті. Тіло завдовжки 4–5 мм. Хижак. Активний упродовж року, особливо весною та восени. Розвиток личинок відбувається влітку. Помічено приліт на світло. У серпні реєструється масовий активний літ [9; 30; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 87; 100; 101].

***Sepedophilus pedicularius* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Палеарктика. Поширений в Україні вид.

Місця знаходження. Здебільшого заселяє сухі, часто навіть ксеротермні схили, відкоси вздовж доріг та дамб, висівається з кущиків трав та моху, лісової підстилки.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жука смоляно-чорне, блискуче, ніжно опушене. Передньоспинка попереду звужена із сильно виступаючими задніми кутами, ширша, ніж надкрила. Останні значно коротші, ніж передньоспинка, набагато коротші від їх загальної ширини, надзвичайно тонко, але менш густо пунктировані. Вусики, щупики й ноги жовто-червоні. Тіло завдовжки 1,7–2,5 мм. Хижак. Активний із лютого до травня та із серпня до листопада. Зафіксовано зимівлю імаго [9; 30; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 87; 100; 101].

***Sepedophilus testaceus* (Fabricius, 1793)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на території України.

Місця знаходження. Поширений серед трухлявини в дуплах дерев, під відсталою корою, запліснявілими купами хмизу та листя, на різних грибах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жука жовто-коричневе до чорного, однобарвне або з темно-червоними задніми кутами передньоспинки й надкрил, шов яких і бічні краї часто затемнені. Надкрила значно довші, ніж передньоспинка. Боки черевця в ніжних щетинках. Вусики довгі та стрункі, їх сьомий членник довший, ніж ширина, передостанні членики не поперечні, останній – асиметричний і значно довший, ніж ширина. Тіло завдовжки 3,5–5 мм. Хижак. Імаго активні впродовж року, але найбільше із лютого до травня та з липня до вересня. Зафіксовано зимівлю імаго, а також літ на світло. Імаго виявлені в підземних гніздах ссавців [9; 30; 36; 41; 51; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 87; 100; 101].

***Tachyporus chrysomelinus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України вид.

Місця знаходження. Трапляється в підстильці, серед моху, гниючих рослинних решток, у наносах та компостах. На території Поозер'я виявлений серед моху в сосновому лісі поблизу с. Мельників 21.08.1988 р.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Блискучо-чорний, голова чорна, передньоспинка й надкрила жовто-червоні. Надкрила біля щитка та зовнішні їхні краї в передній частині чорнуваті. Передньоспинка не ширша, ніж надкрила, червоно-жовта. Тіло завдовжки 3–4 мм. Хижак. Евритопний вид. Імаго активні впродовж року, мають два піки активності – у квітні та у вересні–жовтні. Личинки й жуки живляться колемболами, попелицями, нематодами та личинками двокрилих. Зафіксовано зимівлю імаго, а також літ на світло. Імаго трапляється в підземних гніздах ссавців [9; 24; 26; 30; 36; 41; 51; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 84; 87–89; 100; 101].

***Tachyporus formosus* (Matthews, 1838)**

Поширення. Центральна та Південна Європа, Кавказ, Середня Азія. В Україні відомий із території колишніх Київської та Волинської губерній, Буковини, Карпат і Криму.

Місця знаходження. Трапляється у вологих лісах, на берегах водойм у наносах, листяній підстильці, під купами хмизу, серед моху, здебільшого разом із *Tachyporus chrysomelinus*.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голова й передньоспинка червоно-жовті, надкрила однобарвні червоно-жовті, у передній половині без мікроскульптури. Черевце з глибоким точкуванням, чорне, його шостий і сьомий тергіти червоно-жовті. Тіло завдовжки 3,5–4 мм. Гігрофільний вид. Хижак. Імаго активні впродовж року, особливо із серпня до травня, у зимові місяці виявлені поодинокі особини [9; 10; 51; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 87; 101].

***Tachyporus hypnorum* (Fabricius, 1775)**

Поширення. Палеарктика, Південно-Східна Азія. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється серед підстилки, моху, гниючих рослинних решток та під камінням.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Блискучо-чорний, голова чорна, диск передньоспинки темно-бурий. Надкрила червоно-жовті з чорними боковими краями й трикутною плямою навколо щитка. Передня частина черевця чорна або лише зі світлими краями. Вусики і ноги іржасто-бурі. Тіло завдовжки 3–4 мм. Евритопний вид. Хижак. Проведені досліди [105] довели, що представники виду надають перевагу попелицям перед ногохвістками та двокрилим. Виявлено також живлення лише конидіями збудника

мучної роси. Жуки активні впродовж року. Зафіксовано зимівлю імаго й літ на світло. Дорослі жуки трапляються в підземних гніздах ссавців. У горах виявлені до 1300 м над рівнем моря [9; 17; 24; 26; 30; 36; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 68; 80; 83; 84; 86–89; 90; 92–97; 99–101].

***Tachyporus obtusus* (Linnaeus, 1767)**

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий у лісовій, лісостеповій зонах та в Карпатах.

Місця знаходження. Мешканець вологих полів і лук, де трапляється серед гниючих рослинних решток, під камінням, у лісах – серед опалого листя та моху.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Червоно-жовтий, тіло широке, основа надкрил із чорною поперечною перер'яззю, надкрила більш-менш випуклі, у простих точках, голі або майже голі, черевце жовто-буре попереду із чорною вершиною. Вусики, щупики й ноги жовті. Тіло завдовжки 3,3–4 мм. Хижак. Личинки й імаго живляться грибними комариками та личинками двокрилих комах, що мешкають у грибах. Імаго активні з квітня до жовтня. Нова генерація з'являється ранньою осінню. Зафіксовано зимівлю імаго та літ на світло. Імаго трапляється в підземних гніздах ссавців [9; 17; 24; 38; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 68; 70; 71; 74; 80; 83; 84; 86; 87; 92–97; 100; 101; 105].

***Tachyporus pusillus* (Gravenhorst, 1806) = *macropterus* (Stephens, 1832)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на території України.

Місця знаходження. Заселяє здебільшого відкриті сухі біотопи, іноді трапляється в лісах. На окультурених ґрунтах виявлений усюди серед гниючих рослинних скупчень.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голова чорна, диск передньоспинки темно-бурий. Надкрила довші, ніж передньоспинка, бурувато-жовті, із чорними боковими краями, часто із затемненим щитком або розмитою бурою плямою на диску. Передостанній членик щелепних щупиків бурий. Тіло завдовжки 2–3 мм. Хижак. Зафіксовано зимівлю імаго та літ на світло. Імаго трапляється в підземних гніздах ссавців, мурашниках, іноді в ходах короїдів. Жуки активні впродовж року, особливо восени та весною. У горах активні в літні місяці [9; 17; 19; 24; 36; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 74; 80; 83; 86; 87; 92; 101].

***Tachyporus solutus* (Erichson, 1839)**

Поширення. Палеарктика. Порівняно поширений в Україні вид.

Місця знаходження. Мешкає здебільшого в сухих біотопах відкритих ландшафтів і на узліссях, на полях та луках, виявлений серед гниючих рослинних решток.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Голова чорна, передньоспинка червоно-жовта, надкрила світлі, лише затемнені біля щитка. Передньоспинка помітно ширша від надкрил. Надкрила без мікроскульптури, біля шва сильно точковані. Вусики світло-жовті, до вершини сильно розширені. Тіло завдовжки 3–4 мм. Хижак. Активний упродовж року, особливо весною та осінню. Трапляється в підземних гніздах ссавців, іноді в гніздах птахів [10; 11; 34; 38; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 74; 80; 83; 87; 101].

***Tachinus rufipes* (Linnaeus, 1758) = *signatus* (Gravenhorst, 1802) = *rufipes* (Degeer, 1774)**

Поширення. Палеарктика. Завезений у Північну Америку. Поширений на території України.

Місця знаходження. Типовий вид роду, що трапляється серед гниючих рослинних решток, у вологій підстилці лісів, гнилих грибах, гної та екскрементах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жука блискуче, смоляно-чорне, передньоспинка чорна або з тонким жовтувато-бурым зовнішнім краєм. Надкрила жовто-бурі, більш світлі плечі й вершина, густо точковані. Основи вусиків і ноги червоно-бурі, сегменти черевця жовтувато-бурі. Тіло завдовжки 5–6,5 мм. Убіквіст гниючих органічних решток, один із найчисленніших жуків-сапробіонтів. Хижак. Активний упродовж року, особливо весною та восени [9; 17; 19; 24; 36; 38; 41; 51; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 86–89; 92; 101].

***Cilea silphoides* (Linnaeus, 1767)**

Поширення. Космополіт. Поодинокі трапляються на території України.

Місця знаходження. Мешканець гною, компосту, гнилого сіна та соломи. Виявлений на гнилих яблуках, іноді на екскрементах, здебільшого коней. На території Шацького поозер'я зареєстрував О. М. Кравченко під час польоту в околицях с. Піщі, 17.04.2007 р., дві особини.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло жука чорне, блискуче. Боки передньоспинки, загальна смуга по шву, задній край надкрил і більша частина з'єднаної із ним плечової смуги блідо-жовтого забарвлення. Іноді лише частина бічного краю й поздовжня пляма на диску надкрил чорні. Основи вусиків і ноги жовто-червоні. Тіло завдовжки 3–4 мм. Убіквіст. Хижак. Імаго активні з травня до жовтня. Молоді жуки літають у липні–серпні. Зафіксований літ на світло [9; 17; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 68; 74; 80; 83; 86; 87; 92; 101].

Підродина Aleocharinae (Fleming, 1821)

***Cypha laeviuscula* (Mannerheim, 1830)**

Поширення. Палеарктика. В Україні відомі поодинокі знахідки.

Місця знаходження. Висивається із трухи старого очерету, листяної підстилки, моху, скупчень гниючої рослинності. Заселяє болотисті місця, особливо заболочені ґрунти лісів та лук.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Смоляно-чорний, надкрила здебільшого коричневі. Боки передньоспинки й вершина черевця просвітлені. Надкрила не коротші ніж передньоспинка, яка тонко та менш густо пунктирована. Надкрила тонко й помірно густо пунктировані. Перший членик задніх лапок короткий, ніж усі інші, разом узяті. Тіло завдовжки 0,9–1,2 мм. Біологія вивчена недостатньо [41; 51; 63; 66; 74; 80; 83; 87].

***Gyrophaena affinis* (Mannerheim, 1830)**

Поширення. Голарктика. В Україні відомий на Поліссі та в Лісостепу.

Місця знаходження. Жуки мешкають на ксилотрофних і наземних пластинчастих і трубчастих грибах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Голова чорна, іноді темно-коричнева. Передньоспинка темно-коричнева. Надкрила жовто-коричневі, зі злегка затемненими задніми кутами. Черевце коричневе, п'ятий–шостий тергіти чорні. Вусики й ноги жовті. Поверхня голови біля основи, із боків має негусту пунктировку, із кожної сторони по десять дрібних круглих і добре помітних, розміщених по колу крапок. П'ятий членик антен квадратний або злегка витягнутий, шостий–десятий членики майже квадратної форми, слабо розширені до вершини та трохи звужені біля основи членика. Передньоспинка в центрі гладка, із боків – із рідко розміщеними, округлими точками, ширина в 1,4–1,5 раза більша, ніж довжина. Надкрила рівномірно вкриті густою й грубою, крупною пунктирковою. Усе тіло вкрите слабо вираженою сітчастою мікроскульптурою. Задній край сьомого тергіту самця в центрі має одну велику, глибоку й округлу крапку. Передній край восьмого тергіту густо та дрібно пунктирований, у центрі й біля основи поверхня гладка та блискуча, пунктировка й мікроскульптура повністю відсутні. Задній край востмого тергіту з боків із двома довгими, слабо загостреними, дугоподібно зігнутими та злегка закругленими відростками. Тіло завдовжки 1,75–2,1 мм. Імаго активні з травня до вересня. Один із найчисленніших видів жуків-міцетобіонтів. Зафіксовано зимівлю імаго та літ на світло [18; 32; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 75; 80; 83; 87].

***Gyrophaena fasciata* (Marsham, 1802)**

Поширення. Європа, Кавказ, Східний Сибір. Вид відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений здебільшого на грибах *Polyporus squamosus* (Huds.) Fr. і *Pholiota* sp., але траплявся більше ніж на 20 видах грибів.

Чисельність. Численний вид, іноді утворює великі скупчення.

Особливості біології. Голова чорна, передньоспинка темно-коричнева, із вузькою світло-коричневою облямівкою біля основи та з боків. Надкрила жовто-коричневі, зі злегка затемненими задніми кутами. Черевце жовто-червоно-коричневе, шостий–сьомий тергіти чорні. Антени й ноги жовті. Голова біля основи, із боків із незначною пунктирковою – із кожної сторони є вісім–десять дрібних, округлих, добре помітних крапок. Передньоспинка в центрі та з боків із рідко розташованими дрібними, округлими крапками, у центрі біля основи з двома великими цятками. Надкрила рівномірно вкриті густою, грубою й дрібною пунктирковою. Усе тіло густо вкрите чітко вираженою сітчастою мікроскульптурою. Біля основи сьомого тергіту самця розміщується один ряд округлих, видовжених, великих точок, у центрі восьмого, із боків розміщені дві великі округлі точки. Задній край восьмого

тергіту по центру з неглибоким вирізом, облямований із боків двома короткими, широкими відростками. Тіло завдовжки 1,8–2,4 мм. Дрібний міцетофаг. Жуки мешкають на ксилотрофних і наземних пластинчастих і трубчастих грибах. Імаго активні з квітня до жовтня [9; 32; 41; 51; 54; 60; 63; 72; 75; 87; 101].

***Bolitochara lucida* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Середня Європа, Кавказ, Північна Африка. Відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється в букових і дубових лісах на грибах-трутовиках, іноді під трухлюю корою, пронизаною гіфами грибів.

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид.

Особливості біології. Коричнево-червоний, голова і середина передньоспинки темно-коричневі. Поперечна смуга на вершині черевця, шов біля основи й велика пляма позаду чорні. Голова та передньоспинка густо й досить грубо, а надкрила дуже грубо пунктировані. Тіло завдовжки 4,5–5 мм. Хижак. Молоді жуки літають із середини липня та на початку серпня. Імаго активні весною та восени [32; 51; 63; 66; 72; 75; 80; 87; 101].

***Bolitochara pulchra* (Gravenhorst, 1806) = *lunulata* (Paykull, 1889)**

Поширення. Палеарктика. Відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється всюди в грибах, іноді в підстилці та гнилих грибах.

Чисельність. Нечисленний вид, іноді може утворювати великі скупчення.

Особливості біології. Жовто-червоний, голова чорна або коричнева, передньоспинка жовто-червона, надкрила ззаду трохи вдавлені. Голова майже так точкована, як надкрила. Черевце із чорною поперечною смугою на вершині. Тіло завдовжки 3,5–4,5 мм. Хижак. Міцетофільний вид, активний із травня до листопада, особливо із серпня до жовтня. Імаго зимують під мохом [32; 41; 51; 60; 63; 66; 72; 75; 80; 87; 101].

***Cordalia obscura* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа, Крим, Кавказ, Середземномор'я, Середня Азія, Західний Сибір. Поширений на території України.

Місця знаходження. Убіквіст гниючих рослинних скупчень, на падалі та екскрементах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Червоно-бурий, голова чорнувата, передньоспинка каштаново-бура, задні краї тергітів черевця світлі. Голова й передньоспинка із ледь помітним, а надкрила із дуже густим і нижнім пунктируванням. Тіло завдовжки 2,5 мм. Хижак. Активний із травня до жовтня. Зафіксовано літ на світло, відвідування нір підземних ссавців, мурашників *Formica congens*. Відома зимівля імаго [24; 32; 41; 51; 60; 63; 66; 68; 72; 75; 80; 87; 101].

***Falagria sulcatula* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Мешкає в підстилці вільшняків, під відмерлою корою та в гниючих рослинних рештках, узбережних смугах водойм.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, блискучий, передньоспинка й надкрила коричневі, голова та передньоспинка із гладкою поверхнею. Ширина голови дорівнює довжині серцеподібної передньоспинки, шия має лише $\frac{1}{4}$ ширини голови. Щиток несе два поздовжні кілі, посередині з глибокою серединною боріздкою. Основи вусиків і ноги червоно-жовті. Тіло завдовжки 2–2,5 мм. Хижак. Імаго активні впродовж року. Мезогірофіл, на Одещині зареєстрований на солонцях серед коріння ториці польової або звичайної *Spergula arvensis* L. Трапляється в гніздах ссавців та птахів [3–7; 24; 32; 41; 51; 60; 63; 66; 75; 80; 87; 101].

***Nehemitropia lividipennis* (Mannerheim, 1830) = *sordida* (Marsham, 1802)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у гної, екскрементах, гниючих органічних рештках, під наносами та в грибах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, майже матовий, надкрила світло-коричнево-жовті, біля щитка є затемнена трикутна пляма. Вершина черевця світліша, ноги коричнево-жовті. Вусики стрункі, третій

членик довший, ніж другий. П'ятий–десятий членики майже циліндричні, не поперечні. П'ятий постійний тергіт із дуже тонкою й густою поперечно-хвилястою шагренівкою. Тіло завдовжки 3–3,5 мм. Один із найчисленніших жуків сапро- й копробіонтів. Хижак. Імаго активні впродовж року, відвідує гнізда підземних ссавців. Зафіксовано надвечірній літ та приліт жуків на джерела світла, а також зимівлю імаго [3–7; 24; 30; 32; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 75; 87; 101; 105].

***Drusilla canaliculata* (Fabricius, 1787)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір. Поширений на території України.

Місця знаходження. Поширений серед опалого листя, моху, гниючих рослинних решток та під камінням, на грибах, а також на соку дерев, що витікає.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло жука бурувато-червоне, голова смоляно-чорна. Довжина передньо-спинки більша, ніж ширина, посередині з чітким, а в самців навіть розширеним жолобком. Надкрила ширші, ніж передньоспинка, значно коротші загальної ширини. П'ятий–восьмий сегменти черевця чорні. Тіло завдовжки 4,5–5 мм. Належить до жуків-герпетобіонтів. Евритопний вид. Хижак. Мір-мекофаг. Активний упродовж року, але особливо численний у серпні–вересні. Відвідує гнізда підземних ссавців. Зафіксовано зимівлю імаго [3–7; 24; 26; 30; 32; 41; 51; 55; 60; 62; 63; 66; 68; 75; 80; 83; 84; 87; 101].

***Oxypoda alternans* (Gravenhorst, 1802)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, схід Індії, Північна Африка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Міцетофільний вид, який відвідує понад 60 видів різних грибів. Трапляється на пластинчастих грибах порядку *Agaricales*.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Червоно-жовтий, слабоблискучий. Голова, задньогруди й поперечна смуга на вершині черевця чорні. Надкрила та черевце червонувато-жовті. Черевце до вершини дуже густо й тонко пунктироване та шовковисто опушене. Тіло завдовжки 3,2–3,8 мм. Хижак. Імаго активні з кінця травня до початку жовтня. Найбільшу чисельність має наприкінці серпня – на початку вересня [24; 32; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 75; 87; 101].

***Aleochara bilineata* (Gyllenhal, 1810)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється під гниючими рослинними скупченнями, у гнилих грибах, екскрементах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, із бронзовим блиском. Голова значно вужча, ніж передньоспинка, з гладкою серединною лінією, з боків є чітка й велика пунктировка. Передньоспинка не вужча від надкрил, її ширина трохи перевищує довжину. Диск несе два поздовжніх ряди великих крапок із гладкою смугою між ними. Надкрила здебільшого чорні, іноді з червонуватим заднім краєм. Вусики чорні, п'ятий членик майже квадратний, другий і третій – рівної довжини. Вусики й ноги смоляно-коричневі. Тіло завдовжки 2,5–5,5 мм. Розвиток із гіперметаморфозом. Хижак. Личинки *Aleochara bilineata* ентомофаги-ектопаразити, є важливим агентом біологічного контролю за деякими мухами – шкідниками сільськогосподарських рослин родини Капустяні – *Brassicaceae*. Імаго виду також хижачки личинок мухи, яка ушкоджує цибулю [24; 32; 41; 51; 60; 66; 75; 83; 87; 101].

***Aleochara bipustulata* (Linnaeus, 1760)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений серед гниючих рослинних решток, опалого листя, у гної, на падалі, екскрементах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, блискучий, із сірим опушенням. Ширина голови дорівнює $\frac{2}{3}$ ширини передньоспинки. Надкрила ззаду з червонуватою до червоно-жовтого, іноді добре відмежованою плямою. Задні тергіти значно слабше пунктировані, ніж передні. Основи вусиків, щупики й ноги смоляно-коричневі, лапки світлі. Цей вид дуже близький із попередім, достовірно визначається з допомогою препарування геніталій. Тіло завдовжки 2–4,5 мм. Убіквіст. Хижак. Копрофіл. Личинки

паразитують у пупаріях мух, іноді разом із личинками *Aleochara bilineata*. Цикл розвитку досить короткий, триває один місяць. Упродовж року розвиваються три генерації. Відвідує нори й гнізда підземних ссавців [3–7; 24; 27; 32; 36; 41; 51; 60; 62; 63; 66; 75; 80; 83; 84; 87; 101].

***Aleochara brevipennis* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється на узбережних заболочених смугах річок та озер серед наносів, скупчень гниючих рослинних решток, під камінням, корою старих пеньків та повалених дерев.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Чорний, опушений золотисто-жовтими волосками, надкрила іноді темнувато-коричневі, основи вусиків, щупики й ноги з темнуватим червоно-коричневим відтінком. П'ятий членник вусиків ширший, ніж четвертий, його ширина дорівнює довжині. Тіло завдовжки 2,8–6 мм. Хижак. Гігрофіл. Личинки паразитують у пупаріях мухи *Calliphora erythrocephala* Meig. Заляльковування відбувається в ґрунті. Зареєстрований літ на джерело світла [26; 32; 41; 51; 54; 60; 62; 63; 66; 75; 80; 83; 84; 87; 101].

***Aleochara curtula* (Goeze, 1777)**

Поширення. Голарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється здебільшого на падалі, екскрементах та дуже гнилих рослинних рештках від рівнин до гірських біотопів. У великій кількості потрапляє в пастки з м'ясними принадами.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, надкрила червоно-коричневі, епіплеври темні. Поверхня надкрил має густу шорстку поцяткованість, відстань між цятками більша, ніж діаметр крапок. Вусики сильно потовщені, їхній третій членник довший, ніж другий. Лапки, щупики, верх надкрил, іноді перший членник вусиків коричнево-червоні. У самців задній край останнього тергіту черевця легко вдавнений. Тіло завдовжки 4–8 мм (фото 143). Належить до жуків-некробіонтів. Хижак. Його личинка проникає в пупарій *Calliphora erythrocephala*, де здійснює дві линьки, після чого залишає пупарій і заляльковується в ґрунті. Імаго активні з квітня до жовтня [24; 26; 27; 32; 41; 54; 60; 62; 63; 66; 75; 80; 83; 84; 87; 101].

Фото 143. *Aleochara curtula* (В. Ю. Назаренко)

***Aleochara tristis* (Gravenhorst, 1806)**

Поширення. Палеарктика. Поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється на полях, луках, узліссях, серед гниючих рослинних решток, гною, компостів.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Чорний, надкрила ззаду біля шва з непостійною плямою від червоного до жовто-червоного, яка іноді займає більшу частину надкрил. Поверхня передніх тергітів черевця точкована значно густіше, ніж задніх. Краї надкрил біля задніх кутів без вирізок. Черевце майже паралельне. Ноги смоляно-коричневі, лапки світлі. Тіло завдовжки 4,5–6 мм. Належить до жуків-копробіонтів. Хижак. Личинки паразитують у пупаріях мух Muscidae: *Musca autumnalis*, *Orthellia caesarion*, *O. cornicina*, Sarcophagidae: *Ravinia striata*. Залялькування здебільшого відбувається в пупарії, іноді в ґрунті. Зафіксовано зимівлю імаго [32; 41; 51; 54; 60; 62; 63; 66; 68; 75; 80; 83; 87; 101].

Список використаної літератури

1. Бабенко А. С. Екологія стафілінід Кузнецкого Алатау / А. С. Бабенко. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 190 с.
2. Берест З. Л. Уточнення і доповнення до списків комах, які охороняються у Волинській області України / З. Л. Берест [та ін.] // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т. 12, вип. 1. – С.66–73.
3. Блинштейн С. Я. Некоторые черты экологии жесткокрылых засоленных почв Украины / С. Я. Блинштейн // Материалы III Всесоюзного совещания по почвенной зоологии. – 1969. – С. 15.
4. Блинштейн С. Я. Жесткокрылые Северо-Западного побережья Черного моря / С. Я. Блинштейн // Материалы 7 съезда Всесоюзного энтомологического общества. – 1974. – Ч. 1. – С. 11.
5. Блинштейн С. Я. Новый и малоизвестные виды стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) из Северо-Западного Причерноморья и Присивашья / С. Я. Блинштейн // Вестник зоологии. – 1976. – № 5. – С. 78–81.
6. Блинштейн С. Я. К изучению жесткокрылых юга Украины / С. Я. Блинштейн // Экология и таксономия насекомых Украины. – Киев : Вища шк., 1989. – С. 59–64.

7. Блинштейн С. Я. Эколого-фаунистический обзор стафилинид рода *Bledius* Leach (Coleoptera, Staphylinidae) Украины / С. Я. Блинштейн // Успехи энтомологов в СССР: жесткокрылые насекомые : материалы 10 съезда Всесоюзного энтомологического общества (Ленинград, 11–15 сент., 1989 г.). – Л. : [б. и.], 1990. – Ч. 1. – С. 22–23.
8. Богач Я. Антропогенное расширение ареала некоторых жуков-стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) / Я. Богач // VIII Всесоюзная зоогеографическая конференция : тез. докл. АН СССР. – М. : [б. и.], 1984. – С. 13–15.
9. Богданов Ю. А. Ландшафтно-географическое распределение стафилинид (Staphylinidae, Coleoptera) в Украинских Карпатах / Ю. А. Богданов // Экология. – 1980. – № 2. – С. 74–80.
10. Богданов Ю. А. Фауна и экология стафилинид Закарпаття : автореф. дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.08 «Зоология» / Ю. А. Богданов. – Кишинев, 1984. – 24 с.
11. Болов А. П. Стафилины (Coleoptera, Staphylinidae) из гнезд птиц и нор сусликов в Кабардино-Балкарской АССР / А. П. Болов. // Зоол. журн. – 1970. – Т. 49, вып. 12. – С. 123–124.
12. Загайкевич І. К. Стафілініди роду педерус (Staphylinidae, Paederinae, Paederus F.) / І. К. Загайкевич, В. Б. Пізун // Каталог музейних фондів. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 69–72.
13. Гильденков М. Ю. Фауна *Carpelimus* Палеарктики (Coleoptera, Staphylinidae). Проблемы вида и видообразования. Ч. 1. История изучения. Морфо-экологические особенности. Система рода. Описание видов / М. Ю. Гильденков. – Смоленск : Изд-во СГПУ, 2001. – 304 с.
14. Гильденков М. Ю. Новый вид и дополнительные данные о распространении *Carpelimus* Leach, 1819 с территории Украины (Coleoptera, Staphylinidae: Oxytelinae) / М. Ю. Гильденков, А. В. Гонтаренко // Кавказский энтомол. бюллетень. – Ростов н/Д, 2010. – Т. 6, вып. 1. – С. 45–49.
15. Глотов С. В. Материалы к фауне жуков-стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) южных отрогов Донецкого кряжа / С. В. Глотов, А. А. Петренко, С. В. Коновалов // Зоологічна наука у сучасному суспільстві : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 175-річчю заснування кафедри зоології. – К. : Фітосоціоцентр, 2009. – С. 103–107.
16. Гонтаренко А. В. Новые и малоизвестные для фауны Украины жуки-стафилиниды подсемейства Oxytelinae (Coleoptera, Staphylinidae) / А. В. Гонтаренко // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 2008 (2009). – Т. XVI, вып. 1–2. – С. 1–19.
17. Гусаров В. И. Фауна и экология стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) Крыма. Подсемейства Metopsiinae, Proteinae, Omaliinae, Piestinae, Tachyporinae, Охупоринае, Steninae, Paederinae, Xantholininae, Staphylininae / В. И. Гусаров // Вестн. Ленингр. ун-та. Сер. : Зоология. – 1989. – Вып. 3. – № 17. – С. 3–17.
18. Гусаров В. И. Жуки-стафилиниды (Coleoptera, Staphylinidae) Крымского полуострова : автореф. дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.08 «Зоология» / В. И. Гусаров. – СПб., 1992. – С. 70–76.
19. Гусев В. И. Полезные насекомые, встречающиеся на деревьях, заселенных короїдами / В. И. Гусев // Изв. Ленингр. лесн. ин-та. – 1928. – Вып. 36. – С. 134–135.
20. Ильин Б. С. Список жуков Екатеринославской губернии / Б. С. Ильин // Русское энтомологическое обозрение. – 1925. – Т. 9–10. – № 3–4. – С. 225–226.
21. Кесслер К. Путешествие с зоологической целью к северному берегу Черного моря и в Крым 1858 г. / К. Кесслер. – Киев : [б. и.], 1860. – № 8. – 248 с.
22. Киршенблат Я. Д. Жуки-стафилиниды в гнездах *Citellus pygmaeus* Pall. / Я. Д. Киршенблат // Вестн. микробиол., эпидемиол. и паразитол. – Саратов : [б. и.], 1937. – Т. 16. – № 1–2. – С. 171–185.
23. Киршенблат Я. Д. Сем. Staphylinidae – Стафилины или коротконадкрылые жуки / Я. Д. Киршенблат // Определитель насекомых европейской части СССР. Жесткокрылые, вееркрылые. – М. ; Л. : Наука, 1965. – Т. 2. – С. 111–156.
24. Коротнев Н. И. Фауна гнезд и нор и способы ее обследования / Н. И. Коротнев // Изв. Моск. энтомолог. о-ва. – 1922. – Т. 2, № 1. – С. 75–95.
25. Кравченко О. М. Фауна твердокрилих (Insecta, Coleoptera) на території Шацького національного природного парку та прилеглих територій / О. М. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 126–130.
26. Кришталь О. П. Энтомофауна грунту та підстилки в долині середньої течії г. Дніпра / О. П. Кришталь. – К. : Вид-во КДУ, 1956. – С. 10–58; 208–223.
27. Куликовский Е. А. Материалы для фауны жесткокрылых южной России / Е. А. Куликовский // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. – 1897. – Т. 21. – С. 102–110.
28. Лазарко В. Матеріали до систематики и фавністики жуків України / В. Лазарко. – Ванкувер : [б. в.], 1963. – 122 с.
29. Лебедев О. Г. Матеріали до вивчення біоценозу листяного лісу / О. Г. Лебедев // Зб. пр. від. екології наземних тварин. – К. : Вид-во УАН, 1935. – Ч. 2. – № 3. – С. 19–55.
30. Мателешко О. Ю. До вивчення стафілінів (Coleoptera, Staphylinidae) Закарпаття / О. Ю. Мателешко // Загальна і прикладна ентомологія в Україні : тези наук. конф. (Львів, 15–19 серп. 2005 р.). – Львів : [б. в.], 2005. – С. 140–142.
31. Мателешко О. Ю. Твердокрили (Insecta, Coleoptera) Карпатського національного природного парку / О. Ю. Мателешко [та ін.] // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій :

- матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Рівнен. природ. заповідника (м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р.). – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – С. 479–491.
32. Медведев С. И. Энтомофауна нор суслика (*Citellus pygmaeus*) в степях южной Украины / С. И. Медведев // Энтомологическое обозрение. – 1947. – № 1–2. – С. 49–61.
 33. Медведев С. И. Материалы к экологическому анализу фауны насекомых искусственных насаждений Велико-Анадольского леса / С. И. Медведев // Тр. НИИ биологии Харьк. ун-та. – 1950. – Т. 14–15. – С. 33–45.
 34. Медведев С. И. Некоторые черты фауны насекомых искусственных насаждений в степях восточной Украины / С. И. Медведев // Тр. НИИ биологии Харьк. ун-та. – 1953. – Т. 18. – С. 63–112.
 35. Медведев С. И. Жуки из гнезд млекопитающих Закарпатской области / С. И. Медведев, С. О. Высоцкая // Энтомологическое обозрение. – 1969. – Т. 48, вып. 4. – С. 787–801.
 36. Медведев С. И. Жуки (Coleoptera) из гнезд мышевидных грызунов в лесном поясе горного Крыма / С. И. Медведев, Е. Ф. Соснина // Энтомологическое обозрение. – 1973. – Т. 52, вып. 4. – С. 821–830.
 37. Медведев С. И. Жуки (Coleoptera) из гнезд мелких млекопитающих Донецкой области / С. И. Медведев, В. Е. Скляр // Энтомологическое обозрение. – 1974. – Т. 53, вып. 3. – С. 561–571.
 38. Медведев С. И. Эколого-зоогеографический обзор стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) песчаных почв Харьковской области / С. И. Медведев, А. А. Мищенко, А. А. Петренко // Энтомологическое обозрение. – 1980. – Т. 59, вып. 3. – С. 550–555.
 39. Монсявичюс В. С. 109 новых и 4 редких для Литовской ССР вида стафилинид, обнаруженных в 1971–1984 гг. / В. С. Монсявичюс // Новые и редкие для ЛитССР виды насекомых : сообщения и описания 1985 г. – Вильнюс : [б. и.], 1985. – С. 19–36.
 40. Монсявичюс В. С. Влияние осушительной мелиорации на фауну подстилочных стафилинид болотных сосновых лесов / В. С. Монсявичюс // Труды АН ЛитССР. – 1986. – Вып. 3/95. – С. 34–42.
 41. Назаренко В. Ю. До вивчення фауни жуків (Insecta, Coleoptera) Лисої Гори (м. Київ) / В. Ю. Назаренко, А. А. Петренко // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 2007 (2008). – Т. 15, вып. 1–2. – С. 43–48.
 42. Петренко А. А. До вивчення біогеоценотичних співвідношень компонентів ентомофауни прісноводної літоралі Середнього Придніпров'я / А. А. Петренко, О. А. Петрусенко // Доповіді АН УССР. – 1973. – № 5. – Серія Б. – С. 466–468.
 43. Петренко А. А. Коротконадкрылые жуки, или стафилиниды (Coleoptera, Staphylinidae) Среднего Приднепровья (эколого-фаунистическая характеристика) : автореф. дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.09 «Энтомология» / А. А. Петренко. – Киев, 1974. – 25 с.
 44. Петренко А. А. Новые и малоизвестные для фауны Украины жуки-стафилиниды (Coleoptera, Staphylinidae) / А. А. Петренко // Вестник зоологии. – 1978. – № 1. – С. 49–54.
 45. Петренко А. А. К фауне стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) Черноморского государственного заповедника / А. А. Петренко // 50 лет Черноморскому государственному заповеднику : материалы республиканского семинара-совещания. – Киев : Наук. думка, 1978. – С. 117–120.
 46. Петренко А. А. Хищные жуки-стафилиниды (Coleoptera, Staphylinidae) Каневского заповедника и его окрестностей / А. А. Петренко // Проблемы общей и молекулярной биологии. – Киев, 1989. – № 8. – С. 57–64.
 47. Петренко А. А. Стафілініди (Coleoptera) Шацького природного національного парку / А. А. Петренко, В. Г. Надворний // IV з'їзд Українського ентомол. т-ва : тези доп. – Х. : [б. в.], 1992. – С. 124–125.
 48. Петренко А. А. Видовий склад жуків-стафілінід (Coleoptera, Staphylinidae) Шацького національного природного парку / А. А. Петренко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 154–158.
 49. Петренко А. А. Коротконадкрилі жуки (Coleoptera, Staphylinidae) Рівненського природного заповідника / А. А. Петренко, Р. О. Журавчак // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Рівнен. природного заповідника (м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р.). – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – С. 517–525.
 50. Петренко А. А. Стафілініди (Coleoptera, Staphylinidae) «Михайлівська цілина»: еколого-фауністичний огляд / А. А. Петренко // Vestnik zoologii, Supplement. – 2009. – № 22. – С. 56–65.
 51. Петренко А. А. До вивчення жуків-стафілінід (Coleoptera, Staphylinidae) природного заповідника «Медобори» / А. А. Петренко, Я. І. Капельох // Природно-заповідний фонд України – минуле, сьогодення, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю природного заповідника «Медобори» (смт Гримайлів, 26–28 трав. 2010 р.). – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – С. 712–714.
 52. Писаненко А. Д. Новые данные по фауне стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) Белоруссии / А. Д. Писаненко // Вестн. Белорус. ун-та. Сер. 2. – 1989. – № 3. – С. 47–50.
 53. Плигинский В. Г. Жуки Крыма / В. Г. Плигинский // Зап. Крым. о-ва естествоиспытателей и любителей природы. – 1928. – Т. 10. – С. 40–100.
 54. Потоцкая В. А. Определитель личинок коротконадкрылых жуков (Staphylinidae) Европейской части СССР / В. А. Потоцкая. – М. : Наука, 1967. – С. 3–120.
 55. Різун В. Б. Рідкісні і зникаючі види комах України в ентомологічних колекціях Державного природознавчого музею / В. Б. Різун, І. Б. Коновалова, Т. П. Яницький. – Львів : [б. в.], 2000. – 71 с.
 56. Сметанин А. Н. Хищные жуки жужелицы и стафилиниды заповедника Тростянец / А. Н. Сметанин. – Киев : [б. и.], 1981. – 70 с.
 57. Сумароков А. М. Восстановление биотического потенциала биogeоценозов при уменьшении пестицидной нагрузки / А. М. Сумароков. – Донецк : Вебер, 2009. – 193 с.

58. Тихомирова А. Л. Морфо-экологические особенности и филогенез стафилинид / А. Л. Тихомирова. – М. : Наука, 1973. – 191 с.
59. Тихомирова А. Л. Фауна и экология стафилинид (Coleoptera, Staphylinidae) Подмосковья / А. Л. Тихомирова // Почвенные беспозвоночные Московской области. – М. : [б. и.], 1982. – С. 201–222.
60. Фали Л. І. Стафілініди (Coleoptera, Staphylinidae) фауни короткозаплавних липово-ясеневих дібров Присамар'я Дніпровського / Л. І. Фали // VI з'їзд Українського ентомологічного товариства : тези доп. (Біла Церква, 8–11 верес. 2003 р.). – Ніжин : [б. в.], 2003. – С. 127.
61. Цуриков М. Н. Жуки Липецкой области / М. Н. Цуриков. – Воронеж : Изд-во полиграф. центра Воронеж. гос. ун-та, 2009. – 332 с.
62. Черкунов Н. Список жуков, водящихся в Киеве и его окрестностях / Н. Черкунов // Зап. Киев. о-ва естествоиспытателей. – 1889. – Т. 10. – С. 155–165.
63. Чумак О. В. Жуки (Coleoptera) ялицевих деревостанів Горган / О. В. Чумак [та ін.] // Збереження та відтворення біорізноманіття Горган : матеріали наук.-практ. конф. – Надвірна : [б. в.], 2006. – С. 267–270.
64. Шаврин А. В. Адвентивные виды стафилинид в фауне Чехии и Южной Сибири / А. В. Шаврин, Я. Богач // Синантропизация растений и животных : материалы Всерос. конф. с междунар. участием (Иркутск, 21–25 мая 2007 г.). – Иркутск : Изд-во Ин-та географии СО РАН, 2007. – С. 205–207.
65. Якобсон Г. Г. Жуки России и Западной Европы. II. Семейство Staphylinidae. Стафилины / Г. Г. Якобсон. – СПб. : Дервиен, 1905–1916. – С. 443–569.
66. Яцентковский Е. В. Заметки о жуках-стафилинах русской фауны (Coleoptera, Staphylinidae) / Е. В. Яцентковский // Русское энтомологическое обозрение. – 1910. – Т. 10. – № 1–2. – С. 80–85.
67. Яцентковский Е. В. Заметки о жуках-стафилинах русской фауны (Coleoptera, Staphylinidae) / Е. В. Яцентковский // Русское энтомологическое обозрение. – 1912. – Т. 12. – № 3. – С. 453–467.
68. Belke G. Quelques mots sur le climat et la faune de Kamieniec-Podolski / G. Belke // Bul. De la Soc. Imp. Des Natur. De Moscou. – 1853. – № 2. – P. 1–28.
69. Belke G. Rys historyi naturalnej Kamiencia Podolskiego, poprzedzony krotka wiadomoscia o pracach uczonych w przedmiotach geologii, paleontologii, botaniki i zoologii, w Polsce w XIX wieku / G. Belke. – Warszawa, 1859.
70. Belke G. Esquisse de l'histoire naturelle de Kamieniec-Podolski, prucedue d'un coup-d'beil sur les travaux des Naturalistes des provinces occidentals de la Russie et des Royaume de Pologne au XIX siugle / G. Belke // Bul. De la Soc. Imp. Des Natur. De Moscou. – 1859. – № 1. – P. 24–106.
71. Benick L. Pilzkafer und Kaferpilze, okologische und statische Untersuchungen / L. Benick // Acta zool. Fenn. – 1952. – № 70, Helsingfors. – 250 p.
72. Burakowski B. Katalog Fauny Polski. Cz.XXIII, tom 6. Chrzaszczce – Coleoptera. Kusakowate – Staphylinidae, czesc 1 / B. Burakowski, M. Mroczkowski, J. Stefanska. – Warszawa, 1979.
73. Burakowski B. Katalog Fauny Polski. Cz.XXIII, tom 7. Chrzaszczce – Coleoptera. Kusakowate – Staphylinidae, czesc 2 / B. Burakowski, M. Mroczkowski, J. Stefanska. – Warszawa, 1980.
74. Burakowski B. Katalog Fauny Polski. Cz.XXIII, tom 8. Chrzaszczce – Coleoptera. Kusakowate – Staphylinidae, czesc 3 / B. Burakowski, M. Mroczkowski, J. Stefanska. – Warszawa, 1981.
75. Ganglbauer L. Die Rafer von Mitteleuropa. Die Rffer der osterreichisch-ungarischen Monarchie Deutschlands, der Schweiz, sowie des franzosischen und italienischen Alpengebietes. 2. familienreihe Staphylinodea. Theil I. Staphylinidae, Pselaphidae / L. Ganglbauer. – Wien : Carl gerold's Sohn, 1895. – 881 p.
76. Herman L. H. Phylogeny and reclassification of the Genera of the rove-beetle Subfamily Oxytelinae of the World Col., (Staph.) / L. H. Herman // Bulletin American Museum of Natural History. – 1970. – Vol. CXLII. – 427 p.
77. Herman L. H. Revision of Bledius. Part. IV. Classification of species groups, phylogeny, natural history, and catalogue (Col., Staph., Oxytelinae) / L. H. Herman // Bull. Amer. Mus. Nat. Hist. – 1986. – 184. – № 1. – P. 1–367.
78. Herman L. H. Catalog of the Staphylinidae (Insecta: Coleoptera). 1758 to the End of the Second Millenium. Part IV. Bulletin of the American Museum of Natural History / L. H. Herman. – New York, 2001. – № 265. – P. 1–7.
79. Hochhuth J. H. Enumeration der in den Russischen Gouvernements Kiew und Volhynien bisher aufgefundenen Kafer II / J. H. Hochhuth // Bull. Soc. Nat. Moscou. – 1871 (1872). – XLIV. – P. 78–170.
80. Horion A. Faunistik der mitteleuropaischen Kafer IX: Staphylinidae 1. Teil. Micropeplinae bis Euaesthetinae. Uberlingen-Bodensee / A. Horion. – 1963. – 412 S.
81. Horion A. Faunistik der mitteleuropaischen Kafer X: Staphylinidae 2. Teil. Paederinae bis Staphylininae. Uberlingen-Bodensee / A. Horion. – 1965. – 355 S.
82. Horion A. Faunistik der mitteleuropaischen Kafer IX: Staphylinidae 3. Teil. Habrocerinae bis Aleocharinae. Uberlingen-Bodensee / A. Horion. – 1967. – 419 S.
83. Krynicky J. Enumeratio Coleopterorum Rossiae meridionalis et praecipue in Universitatis Caes. Charcovensis circulo obvientium, quae annorum 1827–31 spatio observavit. / J. Krynicky // Bull. Soc. Natur. Moscou. – 1832. – № 5. – P. 62–179.
84. Kubisz D. Chrzaszczce (Coleoptera) nove dla fauny Polski / D. Kubisz, P. Szwalko // Wiad. Entomol. – 1994. – T. 13. – № 1. – S. 13–19.
85. Kubisz D. Chrzaszczce Miodoborow (Zachodnia Ukraina) Czesc II. Aktualny stan poznania (Insecta: Coleoptera) / D. Kubisz, M. Mazur, J. Pawllowski // Studia Osrodka Dokumentacji Fisjograficznej. – 1997–1998. – T. XXV. – S. 217–294.

86. Lobl I. Catalogue of Palaearctic Coleoptera. Hydrophiloidea-Histeroidea-Staphylinoidea / I. Lobl, A. Smetana. – Stenstrup : Apollo Books, 2004. – Vol. 2. – P. 1–704.
87. Lipkow E. Biologisch-okologische Untersuchungen über Tachiporus – Arten und Tachinus rufipes (Coleoptera, Staphylinidae) / E. Lipkow // Pedobiologia. – 1966. – Bd. 7. – № 3. – S. 150–159.
88. Lipkow E. Eiablage-Verhalten der Staphyliniden / E. Lipkow // Pedobiologia. – 1968. – Bd. 8. – № 2. – S. 208–213.
89. Lomnicki A. M. Przyczynek do fauny chrzaszczow galicyjskich / A. M. Lomnicki. – Kraków, 1866. – 9 p.
90. Lomnicki A. M. Wycieczna na Czarnogore / A. M. Lomnicki // Spraw. Kom. Fizyogr., II. – 1868. – P. 132–151.
91. Lomnicki A. M. Zapiski z wycieczki podolskiej odbytej w roku 1869 pomiędzy Seretem, Zbuczem a Dnistrem / A. M. Lomnicki // Spraw. Kom. Fizyogr. – 1870. – № 4. – P. 41–85.
92. Lomnicki A. M. Wykaz chrzaszczow nowych dla fauny galicyjskiej / A. M. Lomnicki // Spraw. Kom. Fizyogr. – 1875. – № 9. – P. 183–184.
93. Lomnicki A. M. Chrzaszczce zebrane w gorach Solotwinskiach / A. M. Lomnicki // Spraw. Kom. Fizyogr. – Kraków, 1880. – № 14. – P. 3–12.
94. Lomnicki A. M. Museum imienia Dzieduszyckich we Lwowie. Dzial I. Zoologiczny Oddzial zwierzat bezkregowych. IV. Chrzaszczce, czyli Tegoskrzydly. (Coleoptera) / A. M. Lomnicki. – Lwów, 1886. – 308 p.
95. Lomnicki A. M. Fauna Lwowa i okolicy. I. Chrzaszczcy (coleoptera) (Tegopokrydly). Czesc I / A. M. Lomnicki // Spraw. Kom. Fizyogr. – 1890. – № 25. – P. 141–217.
96. Lomnicki M. Chrzaszczce nowe dla fauny galicyjskiej / A. M. Lomnicki. – Lwów : Kosmos, 1908. – № 33. – P. 84–85.
97. Muller R. Reiner bemerkenswerte Kaferarten aus Bodenpilzen / R. Muller // Entomol. Zeitschr. – 1973. – Jg. 83. – № 3. – S. 265–274.
98. Nowicki M. Verzeichniss galizischen Kafer / M. Nowicki // Beitrage zur Insectenfauna Galiziens. – Krakow, 1873. – P. 7–52.
99. Rybinski M. Wykaz chrzaszczow zebranych na Podolu galicyjskem przy szlaku kolejowym Zloczow – Podwoleczyska w latach 1884–1890 / M. Rybinski // Spraw. Kom. Fizyogr. – 1903. – № 37 (2). – P. 57–175.
100. Roubal J. Katalog Coleoptera (brouku) Slovenska a Podkarpatska / J. Roubal. – Praha, 1930. – 527 s.
101. Szujewski A. Materiały do poznania Staphylinidae (Coleoptera) Polski. III / A. Szujewski // Fragm. faunist. – 1969. – Vol. 15, № 15. – P. 247–265.
102. Tenenbaum S. Nove dla Polski gatunki I odmiany chrzaszczcy. VI / S. Tenenbaum // Fragm. Faun. Musei zool. Polonici. – Warszawa, 1933. – Vol. 11, № 2. – P. 5–8.
103. Tenenbaum S. Nowe dla Polski gatunki i odmiany chrzaszczce. VII / S. Tenenbaum // Polskie pismo entomol. – 1935–1936. – № 14–15. – P. 336–345.
104. Tenenbaum S. Nowe dla Polski gatunki i odmiany chrzaszczce. VIII / S. Tenenbaum // Fragmenta faun. Musei zool. Polonici. – 1938. – № 3 (19). – P. 415–429.
105. Topp W. Comparative Studies of the Diapause of Staphylinidae (Coleoptera) / W. Topp // Zool. Jahrb. Abt. – 1979. – Vol. 106. – P. 1–49.
106. Weise J. Coleopterologische Ergebnisse einer Bereisung der Czernahora / J. Weise // Verhandl. Naturforsch. Ver. Brunn. – 1875. – Vol. XIV. – P. 85–114.

Надродина Кантароїдні – Cantharoidea (Imhoff, 1856)

До надродини Кантароїдні належать такі родини, як Червонокрили Lycidae, Дриліди Drilidae, М'якотілкі Cantharidae, види яких поширені на території Волинської області, у тому числі й на території Шацького поозер'я. У Палеарктиці нараховується близько 2200 видів м'якотілок із 67 родів, у Європі – 103 види, в Україні – 78. На території Поозер'я до родини Lycidae належать два види із двох родів і двох підродин; до родини Cantharidae – 21 вид із шести родів і трьох підродин.

Кантароїдні мають видовжене та вентрально стиснуте тіло із м'якими покривами, що вкриті волосками. Верхні щелепи прості, гострі, наличник не відокремлений від лоба, верхня губа редукована. Задні тазики без покришок, конусоподібні й торкаються один одного. Формула лапок 5–5–5. Черевце складається з 7–8, іноді – 5–6 стернітів. Передньоспинка майже квадратна з боків вдавнена. Надкрила добре розвинені, іноді вкорочені, епіплеври вузькі, у Drilidae, Lampyridae самки взагалі безкрилі.

Жуки та личинки – хижаки, живляться дрібними комахами та їх личинками, а також соком або нектаром рослин для поповнення дефіциту води в організмі. Кантарід із родів *Podabrus*, *Cantharis* та *Malthodes* можна вважати облігатними зоофагами, із родів *Malthinus* та *Silus* – облігатними фітофагами. Для імаго роду *Rhagonycha* притаманні всі типи живлення – від зоофагії до фітофагії. Тривалість життя самок кантарід пересічно становить 35–36 днів, а самців – до 22 днів [1; 4].

Личинки живуть у підстилці або верхніх шарах ґрунту, черепашках молосків, під корою, у гнилій деревині, де живляться яйцями та личинками дрібних комах. Для них властиве позакишкове травлення. Личинки розвиваються в середньому 300–320 діб і проходять 6–7 віків [3; 4]. Заляльковуються у ґрунті.

Значення м'якотілок у природі важливе, оскільки вони як зоофаги регулюють чисельність комах-шкідників сільського, садово-паркового та лісового господарств, беруть участь у кругообігу речовин та енергії в біоценозах.

Родина Дриліди – Drilidae (Blanchard, 1845)

Drilus concolor (Ahrens, 1812)

Поширення. Європа, Передкавказзя. Південь степової зони України.

Місця знаходження. Трапляється дуже рідко в косіннях по різнотрав'ю. Виявлений у м. Любомлі на полі біля городів, 02.06.2010 р., один самець (рис. 88).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 4–6 мм, забарвлення повністю чорне, густо вкритий густими відлеглими світлими волосками; передньоспинка поперечна, із широкими вдавленими боками, у нижніх кутках є пучок світлих волосків; вусики самців пиловидні, у самок чотковидні, прикріплюються біля припіднятого бічного краю голови, вусикові ямки розставлені. Самка безкрила, личинкоподібна. Личинки живляться різними видами моллюсків [2].

Рис. 88. Місця збору матеріалу представників надродини Кантароїдні – *Cantharoidea*:

- *Drilus concolor*
- Червонокрил ранішній – *Dictyoptera aurora*
- Червонокрил пурпуровий – *Lygistopterus sanguineus*
- М'якотілка бугра – *Cantharis fusca*
- М'якотілка сільська – *Cantharis rustica*
- М'якотілка чорнувата – *Cantharis nigricans*
- М'якотілка руда – *Cantharis rufa*
- *Cantharis pallida*
- *Cantharis lateralis*
- ◆ М'якотілка червононога – *Cantharis livida var. rufipes*
- ◆ *Cantharis obscura*
- ◆ *Cantharis flavilabris*

Родина Червонокрили – Lycidae (Laporte de Castelnau, 1840)

Червонокрил ранішній – *Dictyoptera aurora* (Herbst, 1784)

Поширення. Європа, Сибір, Далекий Схід, Північна Америка. Лісова зона України.

Місця знаходження. Мешкає в соснових лісах. У Шацькому поозер'ї відомі поодинокі знахідки на околиці смт Шацьк в урочищі Гряда, 01.07.1980 р., один самець (рис. 88).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 7–13 мм; завширшки 3–5 мм, видовжене, приплюснуте, смоляно-чорне, трохи блискуче. Передньоспинка й надкрила яскраво-червоні, середина поперечної передньоспинки затемнена, має п'ять комірок, середня комірка ромбічна, замкнена з усіх боків; надкрила мають чотири сильно піднятих поздовжніх кіля, між якими проходять менш підняті, між ними розміщені поперечно-чотирикутні комірки. Щиток видовжений, майже із паралельними боками, на верхівці розрізаний на дві лопаті. Вусики нитковидні [2]. Біологія жуків-червонокрилів не вивчена, життєвий цикл не описаний.

Червонокрил пурпуровий – *Lygistopterus sanguineus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Азія, Африка. Поширений скрізь на Україні.

Місця знаходження. Мешкає в соснових лісах. Виявлений на околиці с. Піщі, 20.06.1981 р., 16.06.2000 р., два самці, три самки, 24.06.1998 р., один самець, одна самка (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 6–12 мм; завширшки 1,5–5,0 мм, видовжене, приплюснуте, чорне (фото 144). Надкрила червоні, густо вкриті довгими волосками, довгі майже із паралельними боками й великою кількістю поздовжніх ребер, проміжки між ними дуже вузькі, мають один ряд

Фото 144. Червонокрил пурпуровий – *Lygistopterus sanguineus* (Д. І. Гаврюшина)

крапок. Передньоспинка з поздовжньою чорною смугою, що звужується до переднього краю, передні кути ясні, задні заокруглені [2]. Біологія жуків-червонокрилів не вивчена, життєвий цикл не описаний.

Родина М'якотілки – *Cantharidae* (Imhoff, 1856)

М'якотілка бугра – *Cantharis fusca* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Трапляються на квітах та листі рослин. Виявлені на околиці с. Мельників, березі оз. Мошного, 13.05.2001 р.; на вологих луках поблизу с. Піщі в урочищі Вутві, 23.05.2001 р.; 18.05.2010 р. (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 11–15 мм. Надкрила чорні, без металевих блиску, рівномірно вкриті однаковими світлими волосками. Передньоспинка поперечна із широко заокругленим передніми та заднім кутами, із боків широко вдавнена та вкрита довгими світлими волосками, у передній частині посередині – чорна пляма, решта передньоспинки червона. Забарвлення лоба, основи вусиків, внутрішньої поверхні передніх гомілок, лапок червоне [2]. Дорослі жуки зустрічаються на кущах, трав'янистій рослинності. Темно-бурі личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту. Зимують у лісовій підстилці серед листя й інших рослинних решток.

М'якотілка сільська – *Cantharis rustica* (Fallén, 1807)

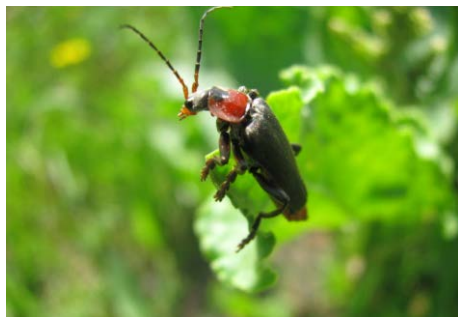

Фото 145. М'якотілка сільська – *Cantharis rustica* (О. М. Кравченко)

Поширення. Європа, Мала Азія, Сибір. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Мельників, на березі оз. Мошного, 13.05.2001 р.; околиці с. Острів'я, березі оз. Острів'янського, 16.05.2007 р. (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 14,5 мм (фото 145). Надкрила чорні, без металевих блиску, рівномірно вкриті однаковими світлими волосками. Передньоспинка червона, поперечна, вужча, ніж основа надкрил із широко вдавненими боковими краями в другій половині опукла та вкрита волосками, на дисковій є серцеподібна чорна пляма. Лоб до задньої лінії вусикових ямок червоний, решта голови чорна. Ноги двоколірні, стегна здебільшого червоні, гомілки та лапки чорні [2]. Дорослі жуки трапляються на кущах, трав'янистій рослинності. Хижачи, живляться різними комахами. Темно-бурі личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту. Зимують у лісовій підстилці серед листя й інших рослинних решток.

М'якотілка чорнувата – *Cantharis nigricans* (Müller, 1776)

Поширення. Європа, Передня Азія. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі в урочищі Вутві, 27.05.2001 р., одна самка, два самці, 03.06.2009 р., один самець, одна самка (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 8,0–11,5 мм. Надкрила чорні з подвійними короткими та блискучими волосками. Передньоспинка трохи поперечна, має широко вдавнені краї, вкрита довгими світлими волосками, на дисковій є серцеподібна пляма. Лоб до середньої лінії між очима, три останні стерніти, ноги, окрім бурих лапок, – червоно-жовті, на верхівці задніх стегон є чорна пляма [2]. Дорослі жуки трапляються на трав'янистій рослинності біля кущів. Темно-бурі личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту. Зимують у лісовій підстилці серед листя й інших рослинних решток.

М'якотілка руда – *Cantharis rufa* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Центральна Азія, Сибір, Північна Америка. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Світязя у таборі «Супутник», 12.06.1999 р., один самець; на околиці с. Острів'я, 04.06.2001 р., два самці (рис. 88).

Чисельність. У Поозер'ї масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 8,0–12,5 мм, забарвлення руде, без чорних плям. Надкрила жовті, вкриті короткими світлими волосками. Передньоспинка трохи поперечна, руда [2]. Дорослі жуки трапляються на кущах верби, злаках. Коричневі личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту, зимують у лісовій підстилці.

***Cantharis pallida* (Goeze, 1777)**

Поширення. Європа, Сибір, Центральна й Східна Азія. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Світязя на території табору «Супутник», 12.06.1999 р., один самець (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 6–9 мм. Надкрила жовті, вкриті довгими світлими волосками. Передньоспинка поперечна, руда, має чорну широку пляму. Ноги руді, вкриті довгими світлими волосками [2]. Дорослі жуки трапляються на трав'янистій рослинності. Личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту. Зимують у лісовій підстилці серед листя й інших рослинних решток.

***Cantharis lateralis* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія. Південь лісової та лісостепової зони України.

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Піщі в урочищі Межелиському, 05.07.2009 р., одна самка (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї зрідка.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,5–7,5 мм. Надкрила чорні з подвійними волосками, передній край надкрил вузько-рудуватий. Передньоспинка руда, але може містити дві чорні плями. Ноги руді [2]. Дорослі жуки трапляються на кущах верби, злаках. Хижаки, живляться різними комахами. Личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту, зимують у лісовій підстилці серед листя й інших рослинних решток.

М'якотілка червононога – *Cantharis livida* var. *rufipes* (Herbst, 1784)

Фото 146. М'якотілка червононога – *Cantharis livida* var. *rufipes* (Ю. Брестованський)

Поширення. Східна Європа, Кавказ, Передня Азія, Сибір, Північна Америка. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Виявлений на вологих луках поблизу с. Піщі в урочищі Вутва, 18.05.2010 р., один самець (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї звичайний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 10–13,5 мм (фото 146). Надкрила чорні, без металевого блиску, укриті однорідними волосками. Передньоспинка поперечна майже овальна із широко заокругленим передніми кутами в другій половині горбоподібна, рудувата, в задніх кутах має пучок довгих рудих волосків. Ноги двоколірні, передні – руді, середні й задні стегна руді, з чорними верхівками, гомілки та лапки чорні. Голова руда, окрім чорної середини й тім'я [2]. Дорослі жуки трапляються на кущах верби, злаках. Темно-бурі личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту. Зимують у лісовій підстилці.

***Cantharis (Cantharis) obscura* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа. Лісова зона України.

Місця знаходження. Виявлений у сосновій посадці поблизу с. Піщі, 22.05.2005 р., сім самців, п'ять самок (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї звичайний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 9–13 мм. Надкрила чорні без металевого блиску, укриті однорідними світлими волосками. Передньоспинка має жовто-руді боки, що різко відокремлені чорною плямою. Голова, тіло й ноги чорні [2]. Дорослі жуки трапляються на трав'янистій рослинності. Личинки заселяють верхні шари ґрунту.

***Cantharis (Cantharis) flavilabris* (Fallen, 1807)**

Поширення. Європа. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Виявлений на вологих сінокісних луках поблизу с. Піщі в урочищах Вутві, 16.07.2009 р., шість самців, п'ять самок, та Зеленці 15.06.2010 р., дві самки (рис. 88).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї звичайний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 6–8 мм (фото 147). Надкрила, як і тіло, чорні, без металевого блиску, укриті довгими однорідними світлими волосками. Щиток чорний. Передньоспинка

Фото 147. *Cantharis (Cantharis) flavilabris* (В. І. Алексеев)

руда, іноді з чорною плямою. Ноги руді, окрім затемнених лапок [2]. Дорослі жуки трапляються на трав'янистій рослинності. Личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту.

***Rhagonycha testacea* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Сибір. Лісова та лісостепова зони України.

Фото 148. *Rhagonycha testacea*
(А. Н. Поседко)

Місця знаходження. Виявлений на околиці с. Світязя в таборі «Супутник», 02.06.1999 р., один самець; в урочищі Медику на березі оз. Пісочного, 28.05.1979 р., один самець, дві самки; на сінокосних луках поблизу с. Піщі в урочищі Широкої Піщі, 27.05.2001 р., один самець, одна самка (рис. 89).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5–6 мм, чорне (фото 148). Надкрила жовті, укріті негустими волосками. Передньоспірка трохи поперечна, жовто-руда, на дисковій містить широку чорну пляму. Ноги жовті [2]. Імаго трапляються на трав'янистій рослинності. Хижаки, живляться комахами. Личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту.

***Rhagonycha lignosa* (O. F. Müller, 1764)**

Поширення. Європа, Мала Азія. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Виявлений на сінокосних луках поблизу с. Піщі в урочищах Вутві, 23.05.2001 р., два самці, й Тугорі, 20.05.1999 р., один самець; на березі оз. Мошного, 13.05.2001 р., один самець (рис. 89).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї звичайний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5–7 мм. Голова, передньоспинка й тіло чорні. Надкрила, ноги, перші членики вусиків жовті. Самці мають видовжене та вузьке тіло з великими очима, у самок тіло широкіше [2]. Дорослі особини трапляються на кущах та злаках. Личинки заселяють верхні шари ґрунту.

***Rhagonycha fulva* (Scopoli, 1763)**

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія, Сибір, Північна Африка. Лісова та лісостепова зони України.

Місця знаходження. Виявлений на сінокосних луках поблизу с. Піщі в урочищі Вутві, 27.07.2004 р., один самець (рис. 89).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 7–10 мм, буре. Надкрила червоно-бурі, укріті негустими волосками, на вершинах широко чорні. Передньоспинка руда, майже квадратна до переду звужена, має широкі вдавнені краї. Голова, основний членник вусиків, ноги, окрім чорних лапок, бурі [2]. Жуки трапляються на кущах верби, злаках. Личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту.

***Silis nitidula* (Fabricius, 1792)**

Поширення. Європа, Сибір. Всюди на території України.

Місця знаходження. Виявлений поблизу смт Шацька, в урочищі Гряді, 01.06.1980 р., дев'ять самців, три самки (рис. 89).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї рідкісний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5–6 мм. Надкрила й тіло чорні, без металевих блисків, густо вкріті дрібними світлими волосками. Передньоспинка поперечна, у самців – чорна, має глибоку та широку вирізку біля задніх кутів, у самок – руда [2]. Дорослі жуки трапляються на трав'янистій рослинності.

Рис. 89. Місця збору матеріалу представників надродини Кантароїдні – Cantharoidea:

- *Rhagonycha testacea*
- *Rhagonycha lignosa*
- *Rhagonycha fulva*
- *Silis nitidula*
- *Crudosilis ruficollis*
- ▣ *Malthinus biguttatus*
- ▣ *Malthinus flaveolus*
- ▣ *Malthodes marginatus*

***Crudosilis ruficollis* (Fabricius, 1775)**

Поширення. Європа. Захід лісової зони України.

Місця знаходження. Знайдений на сфагновому болоті поблизу смт Шацька та оз. Лук, 09.06.2004 р., одна самка, 30.05.2010 р., одна самка (рис. 89).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї рідкісний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 6,0–7,5 мм. Надкрила чорні, укріті дрібними світлими волосками. Передньоспинка руда, уся вкрита зморшкуватими крапочками, у самців з глибокою і вузькою вирізкою біля задніх кутів, у самок ця вирізка неглибока. Стегна ніг руді [2]. Дорослі комахи зустрічаються на кущах ожини і трав'янистій рослинності.

***Malthinus biguttatus* (Paykull, 1800)**

Поширення. Європа, Кавказ. Всюди на території України.

Місця знаходження. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищах Липах (три самки) та Вутві, 13.05.2008 р., один самець; у с. Піщі, 06.06.2009 р., один самець; 22.05.2008 р., одна самка (рис. 89).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї звичайний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,5–6 мм. Надкрила чорні, короткі, видно три останні тергіти, у верхній частині з великою жовтою плямою. Передньоспинка чорна має вузьку жовту облямівку з боків. Основа вусиків, стегна та частково гомілки руді [2]. Дорослі жуки трапляються на кущах чорниці і трав'янистій рослинності.

Личинки мешкають у верхніх шарах ґрунту. Зимують у лісовій підстилці, серед листя й інших рослинних решток.

***Malthinus flaveolus* (Herbst, 1786)**

Поширення. Європа. Всюди на території України.

Місця знаходження. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Вутві, 05.07.2009 р., один самець (рис. 89).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї трапляється зрідка.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5,0–6,5 мм, має жовте забарвлення. Задня частина голови чорна. На передньоспинці зазвичай містяться дві буро-чорні довгі плями. Надкрила навколо жовтого щитка й перед жовтими вершинами затемнені [2]. Дорослі жуки зустрічаються на листях дерев і кущів.

***Malthodes marginatus* (Latreille, 1806)**

Поширення. Європа. На Україні поширений всюди, але скрізь рідкісний.

Місця знаходження. Виявлений у Шацькому районі на узліссі вільхового лісу в урочищі Старосілля, 13.05.2008 р., один самець (рис. 89).

Чисельність. У Шацькому поозер'ї рідкісний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,0–5,5 мм, буре. Надкрила мають буре забарвлення, на вершині є велика жовта пляма. Передньоспинка чорна, з усіх боків облямована жовтою смужкою [2]. Дорослі жуки трапляються на кущах і трав'янистій рослинності.

Список використаної літератури

1. Баровский В. В. Жуки семейства Lycidae (Coleoptera) / В. В. Баровский. – Л. : Изд-во АН СССР, 1931. – С. 1–29.
2. Кравченко О. М. Фауна твердокрилих (Insecta: Coleoptera) на території Шацького національного природного парку та прилеглих територій / О. М. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Світязь, верес., 2009 р.). – 2009. – № 2. – С. 126–130.
3. Медведев Л. Н. Семья Cantharidae – Мягкотелки. Определитель насекомых Европейской части СССР. Т. 2. Жесткокрылые и веерокрылые / Л. Н. Медведев. – М. ; Л. : Наука, 1965. – С. 221–227.
4. Турис Е. В. Фауна та екологія жуків-м'якотілок Coleoptera, Cantharidae) українських Карпат : автореф. дис. ... канд. біол. наук : спец. 03.00.09 «Ентомологія» / Турис Е. В. – К., 2009. – 25 с.

Надродина Клероїдні – Cleroidea (Latreille, 1802)

Надродина клероїдні у світовій фауні нараховує близько 10 000 видів. На території Шацького поозер'я Cleroidea представлена такими родами, як Темнотілки – Trogosstidae – один вид, Щито-

видки – Peltidae – один вид, Строкатки – Cleridae – чотири види, Дазітиди – Dasytidae – шість видів, Малашки – Malachiidae – 11 видів.

Строкатки мають здебільшого видовжене тіло 3–24 мм, але є види із широким і плоским тілом, вкриті довгими волосками, і зазвичай, яскраво забарвлені. Голова велика, не втягнута в передньо-груди; вусики 11-членикові, пилчасті або булавовидні; передньоспинка звужена біля основи й розширюється до переднього краю; лапки п'ятичленикові, знизу мають невеликі лопаті. Самки клерід за один раз відкладають 28–42 яйця, здебільшого під корою дерев [4]. Личинки рухливі, рожевого забарвлення, на IX сегменті черевця є урогомфи. Жуки ведуть хижий спосіб життя, як у дорослій, так і в личинковій фазах, живляться комахами-шкідниками живих дерев і деревини або ж тими, що живуть у гніздах перетинчастокрилих, іноді харчуються трупами тварин на пізніх стадіях їх розпаду або ж пилком квітів. На території Шацького поозер'я представлені чотирма видами.

Malachiidae (soft-winged flower beetles) – дрібні або середньої величини жуки, 2,0–11,0 мм, з вузьким і довгим або з коротким та широким, стиснутим у дорзовентральному напрямку тілом. Забарвлення здебільшого яскраво-зелене, синє, червоне, чорне. Надкрила м'які, слабо хітинізовані. Під час небезпеки з боків грудей і черевця з'являються й зникають пухирці жовтого, помаранчевого або червоного кольору заповнені гемолімфою, не отруйною для людини. Самці багатьох малашок мають різні специфічні структури, зокрема ексцитатори у вигляді залоз, протоки яких відкриваються назовні та розміщені на різних частинах тіла: голові, вусаках, вершинах надкрил. Ексцитатори потрібні самцям для приваблення й стимулювання самок у період розмноження [1]. Імаго більшості малашок часто трапляються на різних видах квіткових рослин, особливо на злакових, зокрема й на культурних, де вони живляться пилком, полюють на дрібних комах – попелиць і трипсів, іноді можуть напасти на дрібних малашок іншого виду. Личинки малашок хижі. Вони трапляються (особливо навесні) на поверхні ґрунту, у підстилці, де полюють на личинок інших жуків і дрібних безхребетних, під корою, у стеблах рослин, у деревині, де живуть точильники. Malachiidae як ентомофаги приносять велику користь людині в боротьбі з шкідниками сільського господарства. В Україні, за попередніми підрахунками, існує 36 видів, а на території Шацького поозер'я – 11 видів малашок.

Види родини Dasytidae мають майже паралельне з боків, не стиснуте в дорзовентральному напрямку тіло, укрите довгими й густими волосками. Дазітиди мешкають на квітах зонтичних рослин, ожини, дуже часто трапляються в косіннях по різнотрав'ю. Вид *Dolichosoma lineare* (Rossi, 1791) пошкоджують пильники культурних злакових рослин. Дорослі жуки не лякливі й тривалий час тримаються на одній рослині. Личинки – хижі, живуть під корою листяних дерев, у стеблах трав'янистих рослин та в підстилці, де харчуються дрібними безхребетними – кліщами, колемболами, трипсами, видають кокони пильщиків. Найбільшу видову різноманітність дазітиди мають в Африці й Передній Азії. На території України відомо 24 види, а в Шацькому поозер'ї – шість.

Форма тіла представників родини Trogossitidae різноманітна, часто дорзовентрально стиснута або опукла, циліндрична. Лапки п'ятичленикові, з укороченим першим члеником; вусики булавоподібні; передні тазики поперечні, задні зближені. Жуки – хижі, трапляються під корою відмерлих дерев, у трутових грибах, деякі *Tenebroides* пошкоджують запаси продуктів. На території Поозер'я відомий один вид.

Види родини Peltidae дрібні або середніх розмірів, різноманітні за зовнішнім виглядом. Тіло стиснуте дорзовентрально, овальне, випукле. Вусики булавоподібні. Більшість видів – міцетофаги, сапроміцетофаги, але деякі види є хижі. Розвиток відбувається у трухлявій деревині хвойних порід, а також у трутових грибах.

Отже, на території Шацького поозер'я достеменно відомо 23 види представників надродини Cleroidea. Імовірно список не повний і при більш ретельному дослідженні середовища існування жуків – під корою дерев, у трутових грибах, продовольчих запасах – можна знайти ще один–два види із родин Trogossitidae та Peltidae.

Родина Cleridae (Latreille, 1802)

Строкатка видовжена – *Tillus elongatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ та Закавказзя. В Україні відомий на території Криму.

Місця знаходження. У сільських населених пунктах між будинками, на галявинах, у садках із густим трав'янистим покривом. Знайдений у с. Кам'яні, 06.07.2008 р., одна самка (рис. 90).

перебувають тривалий час. Повільні у хмарні дні, а у сонячні – швидко перелітають з рослини на рослину. Дорослі жуки живляться пилком квітів, зрідка також комахами (фото 151). Личинки мешкають у ворочках саранових або в гніздах бджіл та ос, знищуючи личинок і лялечок [2; 3].

Костоїд синій – *Necrobia violacea* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Заселяє галявини біля лісу, луки, поблизу складських будівель, будинків. Виявлений у с. Піщі, під трупом собаки, 04.06.1980 р., 5 екз.; с. Піщі під час польоту, 26.04.2008 р., 1 екз. (рис. 90).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,0–4,5 мм. Космополіт. Жуки й личинки у природі живуть на трупах великих тварин на стадії їх висихання, де вони гризуть шкіру, сухожилки та кістки, у компостних купах, у будинках, на продуктах та висівках зерна. Іноді личинки можуть повертатися до хижого способу харчування, убиваючи личинок дрібних мух та їхніх лялечок [2; 3].

Родина *Dasytidae* (Laporte de Castelnau, 1840)

***Aplocnemus* (*Aplocnemus*) *nigricornis* (Fabricius, 1792)**

Поширення. Європа. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Заселяє соснові чорнично-зеленомохові ліси з густим підліском. Знайдений на порослі дуба поблизу с. Піщі в урочищі Тугорі, 06.06.1984 р., одна самка (рис. 90).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 4–5 мм, темно-зеленого забарвлення. Надкрила по краю трохи хвилясті й не мають зубчиків. Тіло вкрите рідким білувато-сірим опушенням. Основа вусиків і частково ноги буро-жовті [2; 3].

***Aplocnemus* (*Aplocnemus*) *impressus* (Marsham, 1802)**

Поширення. Центральна Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє соснові чорнично-зеленомохові ліси з густим підліском. Знайдений на околиці с. Піщі, на луках, 09.05.2009 р., одна самка (рис. 90).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4–5 мм, забарвлення чорне з бронзовим блиском, укрите довгими жовто-сірими волосками. Надкрила по краю, особливо на вершинах, з добре помітними зубчиками. Вусики й ноги жовто-коричневі [2; 3].

***Dasytes niger* (Linnaeus, 1761)**

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір. Поширений на території України.

Фото 152. *Dasytes niger*
(О. М. Кравченко)

Місця знаходження. Мешкає на галявинах біля лісу, у лісі з негустим підліском, у садках, на берегах озер, вирубках лісу (рис. 90).

Чисельність. Масовий вид. Колекційні збори з різних ділянок Шацького поозер'я представлені 29 самцями та 29 самками.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3–3,5 мм (фото 152). Жуки збираються на квітах по декілька особин і можуть довгий час перебувати на них. Зазвичай їх знаходили на квітах кміна звичайного *Carum carvi* L., жовтеця їдкого *Ranunculus acris* L., вероніки дібрової *Veronica chamaedrys* L., багна звичайного *Ledum palustre* L., ожини сизої *Rubus caesius* L. Личинки – хижаки. Живуть під корою листяних дерев, де полюють на дрібних комах. Активні з 24.05 до 28.07 [2; 3].

***Dasytes plumbeus* (Müller, 1776)**

Поширення. Європа, Кавказ, Південний Сибір, Північна Африка. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Заселяє галявини біля лісу й у лісі, вирубки, садки, береги озер, каналів, луки (рис. 90). Мезофіл.

Фото 153. *Dasytes plumbeus*
(О. М. Кравченко)

Чисельність. Масовий вид. Зібрано в різних біотопах Поозер'я 67 самців та 206 самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3–4 мм (фото 153). Самці відрізняються від самок великою головою та великими очима, довгим вусиками. Жуків зазвичай можна знайти на зонтичних рослинах, де вони повільно видають пиляки квітів і утримуються досить довгий час. Також трапляються на квітах малини звичайної *Rubus idaeus* L., кульбаби лікарської *Taraxacum officinale* Wigg., бузини червоної *Sambucus racemosa* L., спіреї городчатої *Spiraea crenata* L. Активний з кінця травня до середини серпня [2; 3].

***Dasytes fuscus* (Illiger, 1801)**

Поширення. Європа, Кавказ. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Мешкає на галявинах біля лісу й у лісі, у садках, на берегах озер і каналів, болоті «Втенське» (рис. 90).

Чисельність. Звичайний вид. На різних ділянках Поозер'я зібрано трьох самців та 18 самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4–5 мм. Самці відрізняються від самок великою головою та очима, довгими вусиками. Три останні стерніти відсутні. Жуків можна знайти на зонтичних рослинах, де вони повільно живляться пилком квітів і сидять на цих рослинах тривалий час. Дорослі жуки трапляються на квітах малини звичайної *Rubus idaeus* L., кульбаби лікарської *Taraxacum officinale* Wigg., бузини червоної *Sambucus racemosa* L., спіреї городчатої *Spiraea crenata* L. Активний з кінця квітня до середини червня [2; 3].

***Dolichosoma lineare* (Rossi, 1791)**

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія, Сибір, Далекий Схід. На Україні поширений всюди.

Місця знаходження. Мешкає на сухих луках, галявинах біля лісу, узбіччях доріг та каналів, у садках (рис. 91).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5–7 мм, сильно видовжене, з паралельними боками, чорно-зеленого забарвлення, з металевим блиском (фото 154). Надкрила густо вкриті прилеглими лускоподібними волосками, зі слідами повздовжніх ребер. Дорослі жуки харчуються пилком багатьох злаків, зокрема культурних – пшениці, ячменю. Жуки й личинки можуть пошкоджувати зерно в період молочної стиглості, з'їдаючи зародок і тканину зерна. Розмноження зазвичай збігається з цвітінням злакових. Зимують личинки в скиртах соломи або сіна. Активні з початку травня до початку серпня [2; 3].

Фото 154. *Dolichosoma lineare*
(О. М. Кравченко)

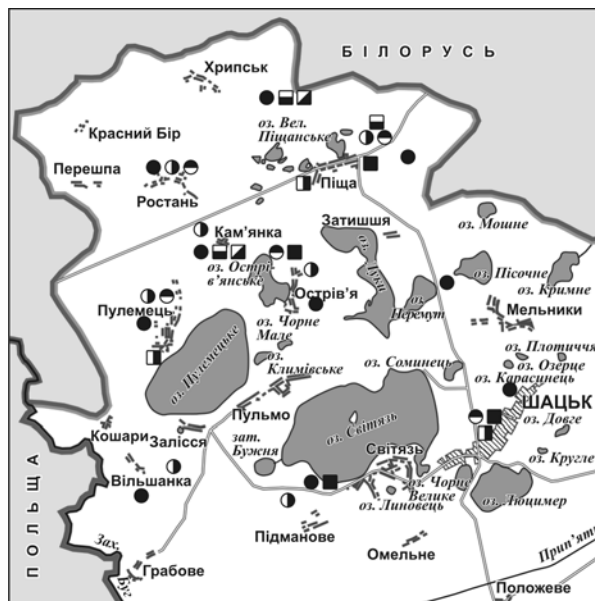

Рис. 91. Місця збору матеріалу представників надроду Cleroidea:

- *Dolichosoma lineare*
- *Anthocomus fasciatus*
- ⊖ *Anthocomus equestris*
- *Anthocomus rufus*
- *Axinotarsus marginalis*
- ▣ *Axinotarsus pulicarius*
- ▤ *Axinotarsus ruficollis*

Родина Malachiidae (Fleming, 1821)

***Anthocomus fasciatus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Кавказ, Передня Азія. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Заселяє садки, береги озер, місця поблизу дерев'яних будівель. Знахідки на околицях с. Піщі, Ростані, Пулемця, Кам'янки, Острів'я, Грабового, Світязя (рис. 91).

Чисельність. Звичайний вид, зібрано 37 самців та дев'ятьох самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3–3,5 мм. Дорослі жуки живляться пишком квітів. Личинки розвиваються в ходах точильників та короїдів, на яких вони полюють. Активні з кінця травня до серпня [2; 3].

Anthocomus (Celidius) equestris (Fabricius, 1781)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія. На території України поширений всюди.

Фото 155. *Anthocomus equestris*
(О. М. Кравченко)

Місця знаходження. Знайдений у садках, біля дерев'яних будівель, на деревині, пошкодженій точильниками, рано навесні в житлових будинках (рис. 91).

Чисельність. Звичайний вид. Зібрано 35 самців та 10 самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3 мм. Голова й передньогруди чорні, надкрила яскраві, помаранчеві, посередині мають велику чорну пляму (фото 155). Жуки з'являються рано навесні й літають при теплій погоді, у вечірніх сутінках. Сідають на дерев'яні будівлі. Личинки живуть у ходах точильників та короїдів. Активні з кінця квітня до кінця червня [2; 3].

Anthocomus rufus (Herbst, 1784) = coccineus (Schaller, 1783)

Поширення. Європа, Передня Азія. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Мешкає по берегах озер, каналів, ставів, низин, де росте тростина звичайна *Phragmites australis* (Cav.) (рис. 91).

Чисельність. Масовий вид. У різних біотопах Поозер'я зібрано 60 самців та 43 самки.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4–5 мм, яскравого червоного забарвлення. Голова чорна, передньогруди червоні, мають велику чорну пляму (фото 156). Цей вид малашок з'являється наприкінці літа. У сонячні дні зранку та ввечері активно літають. Жуки живляться пишком тростини звичайної, збираючись до 10 особин на одному суцвітті. Самки відкладають яйця в пазухи насінних лусочок. Личинки живляться дрібними комахами. Активні з початку липня до початку жовтня [2; 3].

Фото 156. *Anthocomus rufus*
(О. М. Кравченко)

Axinotarsus marginalis (Laporte de Castelnau, 1840)

Поширення. Європа, Кавказ. Скрізь по Україні.

Місця знаходження. Трапляється вздовж доріг, полів, біля яких ростуть листяні дерева (рис. 91).

Чисельність. Нечисленний вид. У різних біотопах зібрано 12 самок та чотири самці.

Особливості біології. Тіло завдовжки 2,5–2,7 мм. Жуки трапляються при косінні по різнотрав'ю вздовж поля з вівсом, неподалік від насаджень старих лип. Харчуються пишком злакових рослин. Личинки живуть під корою листяних порід дерев, де живляться личинками короїдів та точильників. Активні з початку травня до початку липня [2; 3].

Axinotarsus pulicarius (Fabricius, 1777)

Поширення. Європа, Кавказ, Північна Африка. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Ксерофіл. Мешкає в садках, біля городів, садиб (рис. 91).

Чисельність. На території Поозер'я звичайний вид. Зібрано 13 самців та 10 самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3,0–3,5 мм. Жуки живляться пишком злакових рослин. Яйця відкладають до колосків злаків – від 100 до 150. Тривалість стадії яйця – до двох тижнів. Личинки живуть у корі, гнилій деревині, пеньках, живляться мертвими комахами, екскрементами деревних шкідників. Активність з початку червня до кінця липня [2; 3].

Axinotarsus ruficollis (Olivier, 1790)

Поширення. Європа, Північна Африка. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Ксерофільний вид. Заселяє галявини біля лісу та в лісі, береги каналів (рис. 91).

Чисельність. На території Поозер'я звичайний вид. Зібрано 17 самців та трьох самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3 мм. Жуки тримаються на галявинах лісу, харчуються пишком квітів куничника наземного *Calamagrostis epigeios* L. Розвиток личинок відбувається під корою дуба. Активність – з середини липня до середини серпня [2; 3].

***Charopus graminicola* (Dejean, 1833)
= *flavipes* (Paykull, 1798)**

Поширення. Європа. Скрізь по Україні.

Місця знаходження. Мешкає на узбіччі доріг з густим трав'янистим покривом під великими деревами (осика), у садках, біля садиб (рис. 92).

Чисельність. На території Поозер'я звичайний вид. Зібрано в різних біотопах Поозер'я сімох самців та 10 самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 2,5 мм. Жуки харчуються пилком лисохвосту лучного *Florescurus prutensis* L., грястиці збірній *Dactylis glomerata* L. На цих рослинах вони збираються по декілька особин. Личинки живуть у сухій деревині листяних порід, дерев'яних стінах будівель. Активність – з середини травня до середини липня [2; 3].

***Clanoptilus (Clanoptilus) marginellus* (Olivier, 1790)**

Поширення. Європа, Крим, Кавказ, Передня Азія, Північна Африка. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Мезофіл. Мешкає на лісових галявинах, луках, садках, біля городів, між садибами, біля озер та каналів (рис. 92).

Чисельність. На території Поозер'я масовий вид. У різних біотопах зібрано 39 самців та 66 самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5,0–6,5 мм, забарвлення чорне, помаранчеві лише бічні краї передньогрудей та кінці надкрил (фото 157). Жуки

Фото 157. *Clanoptilus marginellus*
(О. М. Кравченко)

Поширення. Європа, Кавказ, Алжир, Передня й Середня Азія, Сибір. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Мезофіл. Луки, береги озер, каналів, садки, біля городів (рис. 92).

Чисельність. На території парку масовий вид. У різних частинах парку зібрано 78 самців та 199 самок.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,0–5,0 мм. Забарвлення синьо-зелене, із металевим відблиском. Мандибули жовті, кінці надкрил помаранчеві (фото 158). Жуки харчуються пилком багатьох злакових та осокових рослин. Активні з середини травня до серпня [2; 3].

Фото 158. *Cordylepherus viridis*
(О. М. Кравченко)

харчуються пилком грястиці збірної *Dactylis glomerata* L. та інших злакових рослин, зокрема й культурних – жито. Зафіксовані також на подорожнику ланцетолістому *Plantago lanceolata* L., жовтеці повзучому *Ranunculus repens* L. та багатьох інших. Автор простежив за полюванням малашок на інші види комах, а також на дрібніші види малашок (*Cordylepherus viridis* (Fabricius, 1792)). Личинки живуть у деревині, соломі, гніздах перетинчастокрилих. Активність – з кінця травня до кінця липня [2; 3].

***Cordylepherus viridis* (Fabricius, 1792)**

***Malachius aeneus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Крим, Кавказ, Передня Азія, Сибір. Скрізь по Україні.

Місця знаходження. Мезофіл. Мешкає на узбіччі доріг, берегах озер, у парках, садках, біля дерев'яних будівель (рис. 92).

Чисельність. Звичайний вид. Зібрано 36 самців та 63 самки.

Рис. 92. Місця збору матеріалу представників надродини Cleroidea:

- *Charopus graminicola*
- *Clanoptilus marginellus*
- *Cordylepherus viridis*
- *Malachius aeneus*
- *Malachius bipustulatus*
- Темнотілка мавританська – *Tenebroides mauritanicus*
- Щитовидка – *Grynocharis oblonga*

Фото 159. *Malachius aeneus*
(О. М. Кравченко)

Особливості біології. Тіло завдовжки 6–7 мм. Забарвлення чорне з бронзовим або синім відблиском. Надкрила червоні мають витягнуте чорне поле навколо шва. Передньоспинка чорна з червоними пришовними кутами (фото 159). Жуки харчуються пилком багатьох рослин, таких як кульбаба лікарська *Taraxacum officinale* Wigg., катаброза водяна *Catabrosa aquatica* (L.), осока пухирчаста *Carex vesicaria* L., жовтець повзучий *Ranunculus repens* L., подорожник ланцетолистий *Plantago lanceolata* L., грястиця збірна *Dactylis glomerata* L. Відоме харчування жуків на квітах жита, де вони виїдали пильники. Личинки розвиваються в трухлявій деревині, під корою хвойних і листяних дерев, у сухих дуплах. Активний із середини квітня до середини червня [2; 3].

***Malachius bipustulatus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Європа, Азія. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Мезофіл. Заселяє галявини біля лісу, садки, парки, береги озер та каналів, узбіччя доріг, полів (рис. 92).

Чисельність. Масовий вид. У різних біотопах зібрано 22 самки та 55 самців.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5,5–6,0 мм, забарвлення чорне із зеленим металевим відблиском, кінці надкрил червоні (фото 160). Жуки харчуються пилком різних рослин. Самка відкладає яйця в червні – на початку липня. Через два тижні личинки виходять із яєць і живуть у гнилій деревині, під корою дерев, де живляться дрібними комами. Заляльковуються у квітні–травні. Активний з середини квітня до кінця липня [2; 3].

Фото 160. *Malachius bipustulatus*
(О. М. Кравченко)

Родина Trogossitidae (Latreille, 1802)

Темнотілка мавританська – *Tenebroides mauritanicus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Виявлений під корою різних дерев, а також на складах де зберігається зерно, у пекарнях, млинах. Знайдений у зерні жита на млині с. Піщі, 20.07.2007 р., 7 екз. (рис. 92).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Тіло видовжене, плескате, завдовжки 6–11 мм. Забарвлення блискуче, чорно-буре або чорне, знизу руде. Жуки та личинки хижаки, полюють на гусінь зернової молі, личинок комірного довгоносика та інших шкідників. Вони також можуть пошкоджувати насіння зернових культур у місцях його зберігання, з'їдаючи зародок [2; 3].

Родина Peltidae (Latreille, 1807)

Щитовидка – *Grynocharis oblonga* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Скрізь по Україні.

Фото 161. Щитовидка –
Grynocharis oblonga
(К. В. Макаров)

Місця знаходження. Мешкає під корою листяних та хвойних дерев на стадії розкладу, де харчується цвілевими грибами, а також у трутових грибах. Знайдений у с. Піщі, 16.04.2005 р., 2 екз.; 14.05.2007 р., 2 екз.; 07.04.2007 р., 2 екз.; 26.04.2008 р., 2 екз.; 28.04.2009 р., 1 екз.; 01.05.2008 р., 1 екз.; у соснових пеньках на околиці с. Піщі, 28.03.2008 р., 1 екз.; на околиці с. Затишшя в урочищі Камені, 13.04.2008 р., 1 екз. (рис. 92).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 7–10 мм, широкоовальне, має широко розпластані бокові краї передньоспинки й надкрил. Забарвлення буро-червоне, світліше з боків (фото 161). Імаго – хижаки. Перших жуків знаходили наприкінці березня під корою соснових пеньків. Упродовж квітня й середини травня жуки активно літають у вечірніх сутінках [2; 3].

Список використаної літератури

1. Гурьева Е. Л. Семья Melyridae (Malachiidae) – Малашки. Определитель насекомых Европейской части СССР. Т. 2. Жесткокрылые и веерокрылые / Е. Л. Гурьева. – М. ; Л. : Наука, 1965. – С. 228–234.

- Надворный В. Г. Эколого-фаунистический обзор жуков-малашек (Coleoptera, Malachiidae) Шацкого национального природного парка / В. Г. Надворный, А. М. Кравченко // Природні ресурси, екологія та охорона здоров'я Полісся : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – Вип. III. – С. 119–124.
- Мірутенко В. В. Еколого-фауністичний огляд жуків малашок (Coleoptera, Malachiidae) Українських Карпат / В. В. Мірутенко // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 1998. – Т. VI, вип. 2. – С. 45–52.
- Рихтер В. А. Семья Cleridae – Пестряки. Определитель насекомых Европейской части СССР. Т. 2. Жесткокрылые и веерокрылые / В. А. Рихтер. – М. ; Л. : Наука, 1965. – С. 234–238.

Родина Златки – *Buprestidae* (Leach, 1815)

Родина жуків-златок у світовій фауні нараховує понад 15 000 видів. Для фауни України відзначено 177 видів та підвидів златок із 26 родів [3; 5]. На території Волинського Полісся, зокрема у Шацькому поозер'ї, загалом за всі роки досліджень виявлено 29 видів [2; 4]. На заході регіон межує з Польським Подлясям, звідки, за даними Каталогу польської фауни [7], відомо 16 видів. Із території сусідніх регіонів Білорусі вказано 20 видів златок [1]. На сьогодні в межах Шацького поозер'я виявлено лише шість видів златок. Ураховуючи різноманіття природних умов, а також відомості щодо розповсюдження представників родини у Волинському Поліссі та в сусідніх регіонах, вважаємо, що внаслідок проведення комплексних досліджень з урахуванням особливостей біології окремих представників родини *Buprestidae*, видовий склад жуків-златок Поозер'я потенційно становитиме близько 20 видів. Зокрема, є висока ймовірність знаходження в соснових лісах *Phaenops cyanea* (Fabricius, 1775), виявлений у НПП «Прип'ять–Стохід» та в Черемському заповіднику; *Chrysobothris igniventris* (Reitter, 1895), в околицях с. Вербівки Любомльського району Волинської обл.; у дубово-соснових і грабово-дубових лісах – *Agrilus angustulus* (Illiger, 1803), в околицях с. Звірова Ківерцівського району Волинської обл.; *Agrilus sinuatus* (Olivier, 1790), у НПП «Прип'ять–Стохід»; *Agrilus sulcicollis* (Lacordaire, 1835), в околицях м. Ківерців Волинської обл.; у березових лісах – *Agrilus betuleti* (Ratzeburg, 1837), у Дубровицькому лісництві Рівненської обл. та в Подляссі, на території Польщі; уздовж берегів озер, каналів, рік на вербах – *Agrilus salicis* (Fruvaldszky, 1877), у НПП «Прип'ять–Стохід» та в околицях с. Звірів Ківерцівського району Волинської обл.; *Agrilus subauratus* (Gebler, 1833), виявлений в околиці смт Ратного Волинської обл.; *Agrilus viridis* (Linnaeus, 1758), у НПП «Прип'ять–Стохід» та в околиці м. Ківерців Волинської обл.

Нижче наведено видовий список златок, які виявлені на території Шацького поозер'я. Після назви виду вказуються повідомлення про його розповсюдження та біологію, а також місця, де зібрано матеріал, і колекції, у яких він зберігається (ДПМ – Державний природознавчий музей НАН України, м. Львів; ІЗАН – Інститут зоології НАН України ім. І. І. Шмальгаузена, м. Київ).

Велика соснова златка – *Chalcophora mariana* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір, Західна Азія. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Мешканець соснових лісів, які ростуть, здебільшого, на піщаних ґрунтах. Виявлений: 07.06.1997 р., смт Шацьк, оз. Пісочне, санаторій «Лісова Пісня», сосновий пен, один самець, збори О. В. Головачова (ДПМ) (рис. 93).

Чисельність. Досить численний та поширений у соснових лісах.

Особливості біології. Великий жук, завдовжки 21–32 мм. Жук темно-бронзового кольору, із гладкими повздовжніми кілями темного забарвлення на

Рис. 93. Місця збору матеріалу представників родини Златки – *Buprestidae*:

- Велика соснова златка – *Chalcophora mariana*
- Вільхова златка – *Dicerca alni*
- ⊙ *Anthaxia godeti*
- Златка чотирикрапкова – *Anthaxia quadripunctata*
- Златка вузькотіла зелена – *Agrilus laticornis*
- Златка вербова мінуюча – *Trachys minuta*

Фото 162. Велика соснова златка – *Chalcophora mariana* (О. П. Зінченко)

голіві, передньоспинці й надкрилах; передньоспинка перед задніми кутами має широкі заглиблення; надкрила на кінцях заокруглені разом (фото 162). Кормова рослина личинок – сосна. Розвивається в повалених стовбурах і пеньках, розвиток триває від трьох до п'яти років; зимує у фазі лялечки або щойно відродженого з лялечки імаго. Літ жуків відбувається з травня до серпня [3–6].

Вільхова златка – *Dicerca alni* (Fischer, 1824)

Поширення. Європа, Центральна й Мала Азія,

Північна Африка. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Надає перевагу вологим біотопам. Виявлений 11.06.1997 р. у смт Шацьку, оз. Кримне, одна самка, збори Є. Б. Сребродольської (ДПМ) (рис. 93).

Чисельність. Досить численний та поширений вид.

Особливості біології. Тіло жука видовжене, завдовжки 15,0–23,0 мм, мінливого забарвлення – від мідно-червоного до бронзово-зеленого чи бронзово-чорного; передньоспинка з повздовжнім утисненням посередині; точкові борозни на надкрилах глибокі, між ними розміщені гладкі ділянки. Кормова рослина личинок: вільха. Розвиток личинки триває три роки; зимує щойно відроджене із лялечки імаго в лялечковій камері. Літ жуків відбувається з травня до червня [3–6].

***Anthaxia godeti* Gory & Laporte, 1839**

Поширення. Європа, Кавказ. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Надає перевагу хвойним лісам. Виявлений 09.06.1994 р. у смт Шацьку, одна самка, збори З. Волошенюк (ДПМ) (рис. 93).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Златка завдовжки 3,5–7,0 мм, бронзово-чорного або чорного забарвлення; тіло коротке й широке; кути бокових країв передньоспинки сильно заокруглені; передньоспинка з чотирма неглибокими втисненнями посередині та ближче до задніх кутів. Кормова рослина личинок – сосна. Заселяє ослаблені й відмираючі рослини. Розвиток личинки триває один рік. Імаго літають з травня до вересня, додатково живляться на квітах жовтого кольору родин складноцвітих та жовтецевих [3–6].

Златка чотирикранкова – *Anthaxia quadripunctata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Західний Сибір, Центральна й Мала Азія. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Надає перевагу хвойним лісам. Виявлений 05.06.1997 р. у смт Шацьку, оз. Пісочне, біостаніонар, один самець, збори О. В. Головачова (ДПМ); 11.06.1997 р., смт Шацьк, оз. Пісочне, біостаніонар, складноцвіті, 14 самців, шість самок, збори О. В. Головачова (ДПМ) (рис. 93).

Фото 163. Златка чотирикранкова – *Anthaxia quadripunctata* (В. Б. Різун)

Чисельність. Досить численний та поширений вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 4,0–8,0 мм, порівняно з попереднім видом має більш видовжене тіло, зближені на тім'ї очі, довгі лапки, вайлувату передньоспинку з глибокими втисненнями (фото 163). Кормова рослина личинок – сосна. Розвиток личинки триває один рік. Імаго літають із травня по вересень, додатково живляться на квітах жовтого кольору родин складноцвітих та жовтецевих [3–6].

Златка вузькотіла зелена – *Agrilus laticornis* (Illiger, 1803)

Поширення. Європа, Західна Азія. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Надає перевагу дубовим лісам. Виявлений 03.07.1934 р., оз. Люцимер, один екземпляр, ІЗАН (колекція В. Лазорка) (рис. 93).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,0–6,5 мм, видовжене струнке, забарвлення металево-зелене, бічні краї передньоспинки подвійні; надкрила без волосяного покриву, зрідка вздовж шва мають кілька білих щетинок. Кормові рослини личинок – дуб, ліщина. Розвиток личинки триває один рік. Літ жуків відбувається з травня до липня [3–6].

Златка вербова мінуюча – *Trachys minuta* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір, Західна Азія, Монголія, Північний Китай, Далекий Схід. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Виявлений у смт Шацьку, оз. Пісочне, один екземпляр, збори С. Б. Кріля (ДПМ); 04.06.1980 р., смт Шацьку, оз. Пісочне, два екземпляри, збори А. С. Сусуловського (ДПМ); 07.06.1980 р., смт Шацьку, оз. Пісочне, два екземпляри, збори А. С. Сусуловського (ДПМ); 16.06.1980 р., смт Шацьку, оз. Пісочне, біостаніонар, один екземпляр, збори А. С. Сусуловського (ДПМ) (рис. 93).

Чисельність. Досить численний та поширений вид.

Особливості біології. Невеликий жук округло-трикутної форми завдовжки 2,5–3,5 мм, чорного, бронзово-чорного або синюватого забарвлення, на надкрилах має сильні плечові горби, із чотирма хвилястими поперечними перев'язями із білих лусочок. Кормові рослини личинок – верба, ліщина, в'яз, липа. Личинка мінує листя рослини. Преімагінальний розвиток надзвичайно короткий, триває до 24 днів [6]. Зимує у фазі імаго в підстилці, дорослі особини літають із травня до серпня. Дає кілька генерацій на рік, репродуктивні цикли тривають протягом усього вегетаційного періоду [3–6].

Список використаної літератури

1. Каталог жесткокрылых (Coleoptera, Insecta) Беларуси / О. Р. Александрович, И. К. Лопатин, А. Д. Писаренко и др. – Минск : ФФИ РБ, 1996. – 103 с.
2. Прохоров А. В. К изучению златок (Coleoptera: Buprestidae) Волынского Полесья Украины / А. В. Прохоров // Известия Харьковского энтомологического общества. – 2008 (2009). – Т. XVI, вып. 1–2. – С. 26–29.
3. Яницький Т. П. Еколого-фауністична характеристика жуків-златок (Coleoptera: Buprestidae) України / Т. П. Яницький // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 2006 (2007). – Т. XIV, вып. 1–2. – С. 37–46.
4. Яницький Т. П. Жуки-златки (Coleoptera, Buprestidae) західної частини зони мішаних лісів України / Т. П. Яницький // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали Між-нар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Рівнен. природного заповідника (м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р.). – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – С. 637–646.
5. Яницький Т. П. Нові дані щодо фауни жуків-златок (Coleoptera: Buprestidae) України / Т. П. Яницький // Сучасні проблеми ентомології : тези доп. ентомологічної наук. конф., присвяч. 60-й річниці створення Укр. ентомол. т-ва (м. Умань, 12–15 жовт. 2010 р.). – К. : Колобів, 2010. – С. 95–96.
6. Bílý S. Summary of the bionomy of the Buprestid beetles of the Central Europe (Coleoptera: Buprestidae) / S. Bílý // Acta Entomologica Musei Nationalis Pragae. – 2002. – Supplementum 10. – 104 p.
7. Burakowski B. Katalog fauny Polski. Cz. 23, t. 10. Chrząższe (Coleoptera). Buprestoidea, Elateroidea i Cantharoidea / B. Burakowski, M. Mroczkowski, J. Stefańska. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1985. – 401 s.

Родина вусачі – *Cerambycidae* (Latreille, 1802)

Свою назву жуки-вусачі, або скрипуни, отримали завдяки довгим антенам – вусикам, які ніколи не підгинаються під тіло та мають здатність видавати звуки у вигляді скрипіння внаслідок тертя передньогрудей об середньогруди. Родина скрипунів нараховує у світовій фауні до 35 000 видів і посідає третє місце після Сонечок – *Coccinellidae*, Довгоносиків – *Curculionidae*, Листоїдів – *Chrysomelidae* [2] та одне із чинних місць за вивченістю спеціалістами-ентомологами.

У Росії відомо близько 600 видів. На території України виявлено 280 видів жуків-вусачів [1], а у Західному Поліссі – 86 видів [4]. Жуки-вусачі поширені всевітньо, проте найбільшу видову різноманітність мають у тропічних широтах. Тут трапляються яскраво забарвлені жуки-вусачі, великих розмірів – до 180 мм. В Україні поширені дрібніші види – від 3,5 мм до 65 мм і не такі барвисті.

Життя вусачів, як імаго так, і личинок, тісно пов'язане із рослинами. Більшість жуків-вусачів живляться частинами квітів, листям, хвоєю, пагонами, корінням. Вони добре літають, особливо в сонячні дні, проте є й безкрилі види, зокрема з роду *Dorcadion*. Для вусачів характерна як вузька кормова спеціалізація до одного виду рослин, так і широкий спектр харчових рослин.

Самки вусачів відкладають яйця на кору, у її тріщини або в отвори, зроблені іншими комахами.

Личинки мають біле або жовтувате забарвлення, їхнє тіло стиснуте в дорзовентральному напрямі, передньогруди добре розвинені. Ноги недорозвинені. Життя личинок тісно пов'язане з дерево-руйнівними грибами. Чим більше деревина пронизана міцелієм грибів, тим краще й швидше проходить розвиток личинок. За несприятливих умов розвиток личинок розтягується на декілька років. Личинки родів *Phytoecia* та *Agapanthia* тісно пов'язані з трав'янистими рослинами.

Рагій чорноплямистий – *Rhagium (Megarhagium) mordax* (De Geer, 1775)

Фото 166. Рагій чорноплямистий – *Rhagium mordax* (О. М. Кравченко)

Життєвий цикл триває два роки. Жукив рано навесні знаходили під корою трухлявих стовбурів берези, іноді сосни, де були заляльковані личинки. Улітку імаго літають у лісі, у затінку дерев [1–7].

Поширення. Європа, Західний Сибір. В Україні поширений на Поліссі, у Карпатах, Закарпатті та Лісостепу.

Місця знаходження. Мешкає на галявинах біля лісу, у лісі, на вирубках (рис. 94).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Тло завдовжки 17–25 мм, чорного забарвлення, вкрите густими лежачими світлими волосками (фото 166). Надкрила в густих лежачих волосках, має дві перервані біля шва

жовті перев'язі та чорну пляму між ними.

Рагій ребристий – *Rhagium (s. str.) inquisitor* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика. В Україні відомий на всій території.

Місця знаходження. Заселяє узлісся, на вирубках (рис. 94).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Жуки середніх розмірів завдовжки 12–20 мм. Тіло чорне, вкрите густими лежачими світлими волосками. Надкрила голі, жовто-бурого забарвлення, мають кілька темних розмитих перев'язей (фото 167). Життєвий цикл триває два роки. Заселяє нижні частини стовбура та пеньки хвойних дерев [1–7].

Фото 167. Рагій ребристий – *Rhagium inquisitor* (О. М. Кравченко)

Діноптера колларис – *Dinoptera (s. str.) collaris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на всій території.

Фото 168. Діноптера колларис – *Dinoptera collaris* (О. М. Кравченко)

Місця знаходження. Мешкає на сухих луках, у садках (рис. 94).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Дрібний вид, тіло довжиною 6–9 мм, забарвлене в чорний колір за винятком передньоспинки та черевця, які мають рудувато-червону пігментацію. Надкрила темно-синього або темно-фіолетового кольору із сильним металічним блиском, укриті негустими темними волосками (фото 168). Імаго харчується пилом зонтичних рослин. Личинки розвиваються на засохлих пагонах листяних дерев [1–7].

Кортодера гумераліс – *Cortodera humeralis* (Schaller, 1783)

Поширення. Європа. В Україні відомий у Харківській, Київській, Полтавській, Волинській, Чернігівській та Донецькій областях.

Місця знаходження. Віддає перевагу узліссям, галявинам (рис. 94).

Чисельність. Зустрічається зрідка.

Особливості біології. Тіло завдовжки 8–11 мм, чорне має частково світлі ноги та вусики, здебільшого світлі надкрила, забарвлення значно варіює (фото 169). Розвиток відбувається на сосні [1–7].

Фото 169. Кортодера гумераліс – *Cortodera humeralis* (О. М. Кравченко)

Грампонтера червонувата – *Grammoptera (str.) ruficornis* (Fabricius, 1781)

Поширення. Європа, Закавказзя. В Україні відомий у Чернігівській, Волинській, Київській, Хмельницькій, Луганській, Донецькій та Одеській областях, у Карпатах.

Місця знаходження. Мешкає на узліссях та луках (рис. 94).

Фото 170. Граммоптера червонувата – *Grammotera ruficornis* (О. М. Кравченко)

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розміри тіла сягають 8 мм. Загальне забарвлення чорне, тільки основи стегон, задніх і середніх, а також передні, окрім лапок, ноги руді (фото 170). Життєвий цикл триває один рік. Імаго виявлені на квітах горобини. Розвиток личинок відбувається у відмерлих гілках кущів з родини бруслинових *Celastraceae*, дуба, граба, липи, стеблах плюща [1–7].

Триба Lepturini

Лептура плямиста – *Rutpela maculata* (Poda, 1761)

Поширення. Європа, Казахстан, Кавказ, Закавказзя, Мала та Південно-Східна Азія. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Територія ставкового господарства «Ладинка» на околицях с. Піщі (рис. 94).

Чисельність. Відома одна знахідка.

Особливості біології. Тіло завдовжки 14–20 мм, чорного забарвлення. Надкрила світло-жовті з чорними швом, вершиною, поперечним рядом плямок у першій третині, укороченою перев'яззю та суцільною перев'яззю за серединою (фото 171). Життєвий цикл триває два роки. Жуки на квітах зонтичних. Личинки живуть під корою та у трухлявій деревині листяних [1–7].

Фото 171. Лептура плямиста – *Rutpela maculata* (О. М. Кравченко)

Лептура чотирисмуга – *Leptura quadrifasciata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. На території України відомий у Волинській, Івано-Франківській, Чернігівській, Житомирській, Полтавській, Харківській, Донецькій, Луганській та Миколаївській областях.

Фото 172. Лептура чотирисмуга – *Leptura quadrifasciata* (О. М. Кравченко)

Місця знаходження. Заселяє узлісся та галявини, вирубки (рис. 94).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Довжина жука сягає 11–20 мм. Фонове забарвлення тіла чорне. Надкрила червоно-рудого кольору з чорними основами, швом, вершинами, крайовою облямівкою та трьома перев'язями. Ноги та вусики чорні (фото 172). Життєвий цикл триває два роки. Жуки виявлені на квітах. Розвиток личинок відбувається під корою та в деревині відмерлих листяних порід [1–7].

Лептура кривонога – *Leptura (s. str.) annularis* (Fabricius, 1801) = *arcuata* (Panzer, 1793)

Поширення. Лісова й Лісостепова зони Євразії. В Україні відомий у Волинській, Івано-Франківській та Чернігівській областях.

Місця знаходження. Знайдений на території ставкового господарства «Ладинка» на околицях с. Піщі (рис. 94).

Чисельність. Відома єдина знахідка.

Особливості біології. Середнього розміру вусач, тіло завдовжки 12–20 мм, вузьке, струнке, укрите золотавими волосками. Надкрила від яскраво-жовтого до блідо-жовтого забарвлення з трьома чорними перев'язями (фото 173). Життєвий цикл триває два роки. Жуки мешкають на зонтичних рослинах. Розвиток личинок пов'язаний із листяними породами [1–7].

Фото 173. Лептура кривонога – *Leptura annularis* (О. М. Кравченко)

Фото 174. Лептура чорна – *Leptura aethiops* (О. М. Кравченко)

Лептура чорна – *Leptura aethiops* (Poda, 1761)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий в Івано-Франківській, Житомирській, Чернігівській, Сумській, Кіровоградській, Харківській та Волинській областях.

Місця знаходження. Знайдений на території ставкового господарства «Ладинка» в околицях с. Піщі (рис. 94).

Чисельність. Відома єдина знахідка.

Особливості біології. Тіло завдовжки 12–18 мм, його забарвлення цілком чорне, уключаючи надкрила. Передньоспинка вкрита короткими буруватими волосками, низ тіла – густими сіруватими, а надкрила – чорними, іноді жовтуватими волосками (фото 174). Життєвий цикл триває два роки. Жуки живляться на зонтичних рослинах. Личинки розвиваються в тонких погонах листяних, рідше – хвойних дерев [1–7].

Странгалія плямиста – *Strangalia attenuata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий на всій території.

Місця знаходження. Віддає перевагу узліссям, галявинам, лукам та садам (рис. 95).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 10–17 мм, забарвлення чорне. Передньоспинка із сильно витягнутими в сторони дуже загостреними задніми кутами. Надкрила дуже вузькі, витягнуті, особливо в самців, на вершині косо зрізані. Надкрила червоно-рудого кольору з трьома чорними перев'язями й вершиною (фото 175). Генерація триває один–два роки. Жуки часто живляться на зонтичних та складноцвітих рослинах. Розвиток личинок проходить на листяних і хвойних породах [1–7].

Фото 175. Странгалія плямиста – *Strangalia attenuata* (О. М. Кравченко)

Странгалія чорнозада – *Stenurella melanura* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий в Івано-Франківській, Житомирській, Чернігівській, Полтавській, Сумській, Донецькій, Луганській, Миколаївській та Волинській областях, Криму.

Місця знаходження. Заселяє вологі луки, садки, галявини біля лісу (рис. 95).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Жук невеликих розмірів, 6–10 мм, забарвлення чорне. Надкрила у самців жовто-бурого кольору, а в самок – червоні, із чорними вершинами та швом. Ноги чорні. Передньоспинка дзвоноподібна, без перетяжки перед основою, а тільки з невеличкими заглибинами з країв. Її передній край облямований (фото 176). Життєвий цикл триває один–два роки. Жуки живляться на квітах зонтичних, ожини. Личинки розвиваються в листяних і хвойних породах дерев [1–7].

Фото 176. Странгалія чорнозада – *Stenurella melanura* (О. М. Кравченко)

Странгалія чорна – *Stenurella nigra* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Передня Азія. В Україні відомий на всій території.

Місця знаходження. Мешкає на узліссях та в садах (рис. 95).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Тіло струнке, має цілком чорне забарвлення, окрім черевця, яке червоного кольору (фото 177). Генерація один–два роки. Жуки трапляються на зонтичних рослинах, квітах горобини. Личинки розвиваються в трухлявій деревині листяних порід [1–7].

Фото 177. Странгалія чорна – *Stenurella nigra* (О. М. Кравченко)

Альостерна тютюноколірна – *Alosterna tabacicolor* (Mulsant, 1863)

Поширення. Палеарктика. В Україні вид відомий у Чернігівській, Полтавській, Кіровоградській, Луганській та Волинській областях, у Карпатах.

Місця знаходження. Заселяє галявини біля лісу (рис. 95).

Чисельність. На території Поозер'я відомі поодинокі знахідки.

Особливості біології. Дрібний вид розміром 5–9 мм. Забарвлення тіла чорне, тільки надкрила буро-жовті. Ноги цілком руді, іноді частково затемнені. Життєвий цикл триває 1–2 роки. Жуки живляться на квітах зонтичних. Личинка розвивається у гілках листяних дерев [1–7].

Анастрангалія невизразна – *Anastrangalia dubia* (Scopoli, 1763) [= *Leptura dubia* (Scopoli, 1763)]

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Сибір, Передня Азія. В Україні відомий у Чернігівській, Житомирській, Сумській, Волинській областях, у Карпатах.

Місця знаходження. Мешкає на узліссях та луках (рис. 95).

Чисельність. Відомі поодинокі знахідки.

Особливості біології. Дорослі комахи середнього розміру, 9–18 мм завдовжки. Загальне забарвлення тіла чорне, з червоними надкрилами в самок та буро-жовтими – у самців. Надкрила часто затемнені збоків, на вершинах і на шві – у самців, а в самок – з чорними облямівками, плямами або цілком чорні. Життєвий цикл триває 2–3 роки. Дорослі жуки часто сидять на квітах деревію. Личинка розвивається під корою та деревині трухлявих та хворих хвойних дерев [1–7].

Брахилептура плямистовуса – *Brachyleptura (Paracorymia) maculicornis* (De Geer, 1775)

Поширення. Європа. В Україні – Чернігівська, Житомирська, Харківська, Волинська області, Карпати.

Місця знаходження. Знайдений на території ставкового господарства «Ладинка» на околиці с. Піщі (рис. 95).

Чисельність. Відома єдина знахідка.

Особливості біології. Дорослі комахи невеликі. Розмір тіла – 12–15 мм. Загальне забарвлення тіла чорне, із буро-жовтими надкрилами, які часто затемнені із боків та на вершинах. Життєвий цикл триває 2–3 роки. Жуки тримаються на квітах зонтичних, ожині сизій. Личинка розвивається в трухлявій деревині як листяних, так і хвойних (сосна *Pinus*, ялина *Picea*, береза *Betula*, ялиця *Abies*) [1–7].

Фото 178. *Aredoplona* червона – *Aredoplona rubra* (О. М. Кравченко)

Аредоплона червона – *Aredoplona rubra* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий у Карпатах, на Поліссі та в Лісостепу.

Місця знаходження. Заселяє соснові ліси (рис. 95).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Жук середніх розмірів з кремезною будовою тіла. Тіло широке завдовжки 10–20 мм. Передньоспинка з перетяжкою на передньому краї, має вигляд дзвона. Вкрита дрібними прилягаючими волосками рудуватого кольору. Надкрила в дрібних цятках. Загальне забарвлення тіла чорне, тільки у самців надкрила бурі, а в самок і надкрила, і передньоспинка яскраво-червоного кольору (фото 178). Життєвий цикл

Рис. 95. Місця збору матеріалу представників родини Вусачі – *Cerambycidae*:

- Странгалія плямиста – *Strangalia attenuata*
- ▣ Странгалія чорнозада – *Stenurella melanura*
- ▣ Странгалія чорна – *Stenurella nigra*
- ⊕ Альостерна тютюноколірна – *Alosterna tabacicolor*
- ⊖ Анастрангалія невизразна – *Anastrangalia dubia*
- ▣ Брахилептура плямистовуса – *Brachyleptura maculicornis*
- ▣ Аредоплона червона – *Aredoplona rubra*
- ▣ Псевдовадонія звичайна – *Pseudovadonia livida*
- ◆ Криоцефал сільський – *Arhopalus rusticus*
- ◆ Криоцефал бурий – *Arhopalus tristis*

триває 2–4 роки. Жуки активно літають у сонячні дні. Живляться пилком зонтичних. Личинки розвиваються на хвойних. Руйнують деревину стовбурів та пеньків [1–7].

Псевдовадонія звичайна – *Pseudovadonia livida* (Fabricius, 1776) = *pastinacae* (Pancer, 1795)

Поширення. Палеарктика. В Україні трапляється на всій території.

Місця знаходження. Мешкає на узліссях, садах, луках (рис. 85).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Дрібний вид, завдовжки 8–10 мм. Тіло коротке й широке, зверху в густих, стоячих волосках. Генерація, залежно від умов, триває один–два роки. Жуки харчуються пилком зонтичних, розоцвітих. Личинки живуть у ґрунті, живляться рослинними рештками, міцелієм грибів [1–7].

Підродина Spondylidinae

Триба Asemini

Криоцефал сільський – *Arhopalus rusticus* (Linnaeus, 1758) = *tristis* (Fabricius, 1787)

Поширення. Палеарктика. Відомий на всій території України.

Фото 179. Криоцефал сільський – *Arhopalus rusticus* (О. М. Кравченко)

Місця знаходження. Трапляється на узліссях, вирубках, біля садів, де складуються лісоматеріали (рис. 95).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Довжина тіла імаго становить 10–27 мм. Голова коротка. Очі великі, виімчасті. Вусики далеко заходять за середину надкрил або трохи коротші. Передньоспинка поперечна, із виімками на диску. Надкрила сильно витягнуті паралельні, бурі, іноді коричневі. Ноги помірно довгі. Верх тіла в дуже дрібній поцяткованості (фото 179). Життєвий цикл триває два роки. Личинки розвиваються на хвойних породах дерев [1–7].

Криоцефал бурий – *Arhopalus tristis* (Fabricius, 1787) = *Arhopalus ferus* (Mulsant, 1839)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий у Чернігівській, Харківській, Луганській, Херсонській областях, у Криму та Карпатах.

Місця знаходження. Заселяє узлісся, біля садів, де складуються лісоматеріали (рис. 95).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Дорослі комахи до 25 мм завдовжки. Темно-бурого, рідше червоно-бурого, забарвлення (фото 180). За зовнішнім виглядом подібний на *Arhopalus rusticus*, але відрізняється від нього відсутністю волосків між фасетками очей; третій членок задньої лапки розсічений до половини. Життєвий цикл триває два–чотири роки. Заселяє відмерлі пагони сосни та інших хвойних дерев [1–7].

Фото 180. Криоцефал бурий – *Arhopalus tristis* (О. М. Кравченко)

Триба Spondylidini

Спондиліс златковий – *Spondylis buprestoides* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий на Поліссі, в Карпатах, у Лісостепу та в гірському Криму.

Фото 181. Спондиліс златковий – *Spondylis buprestoides* (О. М. Кравченко)

Місця знаходження. Фіксується у місцях лісозаготівлі (рис. 96).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло товсте, валькувате, чорне, слабоблискуче, 12–22 мм завдовжки (фото 181). Генерація 3–4-річна. Жуки активні у другій половині дня й увечері. Дорослі комахи не живляться – розвинена афагія. Літ з червня до першої половини вересня. Личинки розвиваються в коренях і нижній частині стовбурів ослаблених сосен [1–7].

Триба Hylotrupini

Вусач сірий домашній – *Hylotrupes bajulus* (Linnaeus, 1758)

Фото 184. Вусач сірий домашній – *Hylotrupes bajulus* (О. М. Кравченко)

Поширення. Голарктика. На всій території України.

Місця знаходження. Мешкає в місцях складування лісоматеріалів (рис. 96).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Середнього розміру жук завдовжки 7–22 мм. Голова невелика. Тіло іноді бурого, але здебільшого чорного забарвлення, вкрите дрібними сірими волосками. Передньоспинка з двома блискучими плямами, густо вкрита сіруватими волосками (фото 184). Кігтики лапок із зубцем біля основи. Життєвий цикл триває від двох до чотирнадцяти років. Заселяє лісоматеріали та вироби із дерева [1–7].

Триба Callidiini

Вусач-булавоног рогатий – *Ropalopus* (s. str.) *clavipes* (Fabricius, 1775)

Поширення. Палеарктика. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Мешкає в місцях складування лісоматеріалів (рис. 96).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Довжина тіла становить 10–23 мм. Передньоспинка без гладеньких проміжків, іноді простежується гладенька лінія посередині диску. Тіло забарвлене в чорний колір, тільки надкрила на вершинах ледь просвічують рудим (фото 185). Генерація триває два–чотири роки. Розвиток відбувається на листяних породах дерев [1–7].

Фото 185. Вусач-булавоног рогатий – *Ropalopus clavipes* (О. М. Кравченко)

Фото 186. Плосковусач фіолетовий – *Callidium violaceum* (О. М. Кравченко)

Плосковусач фіолетовий – *Callidium* (s. str.) *violaceum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика. По всій території України.

Місця знаходження. У місцях заготівлі та складування лісоматеріалів (рис. 96).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 8–16 мм, забарвлення синє з фіолетовим або зеленим блиском. Низ тіла синій, іноді рудуватий, ноги темні, часто бурі, перший членик вусиків – синій (фото 186). Розвиток триває від двох до десяти років. Заселяє сухостій, зрізані дерева, лісоматеріали [1–7].

Плосковусач бронзовий – *Callidium* (*Callidostola*) *aeneum* (De Geer, 1775)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий у Карпатах та на Поліссі.

Місця знаходження. Заселяє галявини біля лісу (рис. 96).

Чисельність. Відома єдина знахідка в околицях с. Острів'я.

Особливості біології. Довжина тіла коливається від 9 до 15 мм. Забарвлення буре, передньоспинка й надкрила бронзові, часто із зеленкуватим блиском. Передньоспинка вкрита густими і дрібними цятками. Надкрила мають реберця, характерну поперечну складчасту скульптуру, яка утворює комірчасту структуру у вигляді сіточки. Бічний край надкрил загнутий догори, розширений, епілеври надкрил відсутні. Розвиток триває два роки. Заселяє як хвойні, так і листяні рослини [1–7].

Вусач плоский червоний – *Pyrhidium sanguineum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, Криму.

Місця знаходження. Мешкає у місцях складування лісоматеріалів (рис. 96).

Чисельність. Масовий вид.

Фото 189. Вусач строкатий дубовий – *Plagionotus arcuatus* (О. М. Кравченко)

Місця знаходження. Мешкає в місцях заготівлі та складування деревини (рис. 97).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Жук до 9–20 мм завдовжки, чорний, з характерним рисунком з жовтих волосків (фото 189). Вусики та ноги руді, лише булави передніх, середніх і зрідка задніх стегон частково затемнені. Частина голови та три поперечні смуги на передньоспинці також яскраво-жовтого кольору. На надкрилах щиток, дві плями по боках біля основи, пляма на середині, три поперечні смуги у формі півмісяця і вершина надкрил у жовтих волосках. Генерація – дворічна. Розвиток личинок проходить на неокоркованих колодах і дровах дуба [1–8].

Кліт мінливий – *Chlorophorus varius* (Muller, 1766)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Передня та Центральна Азія. В Україні поширений у лісовій, лісостеповій, степовій зонах, Криму, Карпатах, Закарпатті.

Місця знаходження. Заселяє узлісся, луки, садки (рис. 97).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Невеликих розмірів жук завдовжки 8–16 мм. Тіло вкрите густими світлими зенувато-жовтими волосками, які утворюють загальний фон так, що виникає враження, наче жук світлий із чорним малюнком (фото 190). Розвиток триває 2–3 роки. Жуки харчуються пилком деревію звичайного (*Achillea millefolium* L.), моркви, кропу пахучого (*Anethum graveolens* L.), цибулі. Личинка розвивається у деревині більшості листяних дерев та чагарників, а також на корінні деревію звичайного [1–7].

Фото 190. Кліт мінливий – *Chlorophorus varius* (О. М. Кравченко)

Кліт фігурний – *Chlorophorus herbstii* (Brahm, 1790)

Фото 191. Кліт фігурний – *Chlorophorus herbstii* (О. М. Кравченко)

Поширення. Європа, Казахстан. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Степу, Карпатах.

Місця знаходження. Заселяє садки, луки (рис. 97).

Чисельність. Трапляється не часто.

Особливості біології. Тіло завдовжки 8–16 мм. Волосяний покрив тіла густий, цілком зелений, із чорними волосяними плямами на передньоспинці – дві на боках й одна на диску, та надкрилах – дві за серединою й одна комоподібна біля плечового горбика (фото 191). Розвиток триває 2–3 роки. Жуки харчуються пилком моркви, цибулі, деревію звичайного [1–7].

Кліт верхівковий – *Xylotrechus* (s. str.) *antilope* (Schonherr, 1817)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Близький Схід, Північна Африка. Поширений майже на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється в садах та на городах (рис. 97).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Забарвлення тіла чорне, іноді буре. Передньоспинка зі слабкими, облямовуючими, жовтими волосяними плямами. Надкрила із жовтим волосяним візерунком (фото 192). Генерація – дворічна. Розвиток личинок проходить у деревині дуба [1–7].

Фото 192. Кліт верхівковий – *Xylotrechus antilope* (О. М. Кравченко)

Кліт осиковий – *Xylotrechus rusticus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. На всій території України.

Місця знаходження. Поширений у мішаних лісах, із домішкою осики, місцях заготівлі та складування деревини (рис. 97).

Чисельність. Звичайний вид.

Фото 193. Кліт осиковий –
Xylotrechus rusticus
(О. М. Кравченко)

Особливості біології. Тіло чорне або бурувате, завдовжки 10–18 мм (фото 193). Передньоспинка широка, овальна. Волосяні смуги на ній поздовжні, сірого забарвлення. Надкрила вкриті рябими, сірватими волосками, мають кілька нечітких плям. Серед них помітні перевернена С-подібна перев'язь перед вершинами надкрил, L-подібна перев'язь, що йде від щитка вздовж шва до середини надкрил, а також три плями перед серединою надкрил. Генерація – 2–3-річна. Жуки активні вдень. Заселяють живі й ослаблені дерева, свіжозрізані стовбури та пеньки листяних. Розвиток личинок відбувається під корою, а потім у деревині. Завдають фізіологічної й технічної шкоди [1–7].

Кліт звичайний – *Clytus (s. str.) arietis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Передня та Середня Азія. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, Криму.

Місця знаходження. Заселяє галявини біля лісу (рис. 97).

Чисельність. Відома єдина знахідка.

Особливості біології. Загальне забарвлення тіла чорне, довжина становить 8–15 мм (фото 194). Ноги та перша половина вусиків забарвлені в рудий колір. Надкрила чорні, щиток, тонкі смуги біля плечей, посередині дві смуги у формі півмісяця і вершина надкрил у жовтих волосках. Генерація – дворічна. Жуки харчуються пилком зонтичних. Личинки розвиваються під корою листяних дерев [1–8].

Фото 194. Кліт звичайний – *Clytus arietis* (О. М. Кравченко)

Підродина Lamiinae

Триба Mesosini

Мезоза слоникоподібна – *Mesosa (s. str.) curculionoides* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Близький Схід, Північна Африка. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, передгір'ях Карпат.

Фото 195. Мезоза слоникоподібна – *Mesosa curculionoides* (О. М. Кравченко)

Місця знаходження. Мешкає у місцях вирубок, вітровалів (рис. 97).

Чисельність. Відома єдина знахідка.

Особливості біології. Середнього розміру жуки, завдовжки до 20 мм (фото 195). Тіло валькувате, вкрите дрібними сірими волосками, темне. На сірому фоні передньоспинки з кожної сторони виділяються дві оксамитово-чорні плями, облямовані охристо-жовтими смужками волосків. Такі ж плями розміщені й на надкрилах: дві невеликі при зовнішньому краю посередині, одна велика та маленька, яка часто зникає у вершинній третині. Генерація – дворічна. Розвиток відбувається на листяних деревах [1–7].

Мезоза плямиста – *Mesosa (Aplocnemia) nebulosa* (Fabricius, 1781)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Північна Африка. В Україні поширений на південному заході Полісся, у Лісостепу, Карпатах, Криму.

Місця знаходження. Трапляється у місцях вирубок, вітровалів (рис. 97).

Чисельність. Відома єдина знахідка.

Особливості біології. Тіло завдовжки 9–16 мм, витягнуте, темне, вкрите строкатими волосяними плямами, які не утворюють чіткого малюнка. На їх фоні виділяється розмита поперечна середина біла перев'язь (фото 196). Життєвий цикл триває 2–3 роки. Розвиток відбувається на листяних деревах [1–7].

Фото 196. Мезоза плямиста – *Mesosa nebulosa* (О. М. Кравченко)

Триба Monochamini

Вусач чорний сосновий – *Monochamus (s. str.) galloprovincialis* (Olivier, 1795)

Поширення. Палеарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Зустрічається в місцях заготівлі деревини, вирубках (рис. 98).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Тіло чорне, коротке і валькувате із сплюсненими зверху надкрилами, завдовжки 12–28 мм (фото 197). Надкрила в основній частині з грубою скульптурою, укриті волосяними плямами жовтуватого кольору, які утворюють дві розмиті перев'язі із сірих і рудих волосків. Вусики у самця чорні, у два рази довші, ніж тіло. Розвиток триває 1–2 роки й відбувається на хвойних деревах. Заселяє стовбури та гілки послаблених сосен, неокорковані колоди. Завдає фізіологічної і технічної шкоди [1–8].

Фото 197. Вусач чорний сосновий – *Monochamus galloprovincialis* (О. М. Кравченко)

Рис. 98. Місця збору матеріалу представників родини Вусачі – *Cerambycidae*:

- Вусач чорний сосновий – *Monochamus galloprovincialis*
- Вусач вербовий кореневий – *Lamia textor*
- Вусач верхівковий сосновий – *Pogonocherus fasciculatus*
- Вусачик вершинний декоратус – *Pogonocherus decoratus*
- Вусач довговусий сірий малий – *Acanthocinus griseus*
- Вусач довговусий сірий – *Acanthocinus aedilis*
- ⊖ Вусачик сірий кленовий – *Leiorus nebulosus*
- ⊖ Вусачик фруктовый – *Tetrops praeusta*

Триба Lamiini

Вусач вербовий кореневий – *Lamia textor* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, передгір'ях Карпат.

Місця знаходження. Заселяє галявини біля лісу, каналів, місця заготівлі деревини (рис. 98).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки до 12–32 мм, з товстим широким тілом, чорний, матовий, вкритий рідкими жовтокоричневими волосками (фото 198). Вусики до вершини звужені, заходять за середину надкрил. Очі широко виїмчасті, дрібно фасетовані. Передньоспинка ледь поперечна, із бічними загостреними горбиками. Надкрила з добре помітними плечима, незрошені. Личинка розвивається від двох до чотирьох років. Жуки активні в сонячні дні. Розвиток личинок відбувається під корою й у деревині нижньої частини стовбурів, а також у коренях верби, тополі, вільхи та інших листяних дерев [1–8].

Фото 198. Вусач вербовий кореневий – *Lamia textor* (О. М. Кравченко)

Триба Pogonocherini

Вусач верхівковий сосновий – *Pogonocherus (Pityphilus) fasciculatus* (De Geer, 17)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах.

Місця знаходження. Трапляється в місцях заготівлі деревини (рис. 98).

Чисельність. Звичайний вид.

Фото 199. Вусач верхівковий сосновий – *Pogonocherus fasciculatus* (О. М. Кравченко)

Особливості біології. Жук завдовжки 12–22 мм, має світло-коричневе забарвлення. Тіло видовжене. Передньоспинка поперечна, із бічними загостреними горбиками. По середині надкрил є світла перев'язь (фото 199). Заселяє послаблені й відмираючі та свіжозрізані сосни [1–7].

Вусачик вершинний декоратус – *Pogonocherus (Pityphilus) decoratus* (Fairmaire, 1885)

Поширення. Європа, Кавказ. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, Криму.

Місця знаходження. Трапляється в старих насадженнях

липи (рис. 98).

Чисельність. Відома єдина знахідка.

Особливості біології. Жук завдовжки 4–6 мм. Розвиток виду триває від одного до двох років на сосні *Pinus*, ялині *Picea* та ялиці *Abies*, іноді на листяних деревах [1–7].

Триба Acanthocinini

Вусач довговусий сірий малий – *Acanthocinus griseus* (Fabricius, 1792)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, Криму.

Місця знаходження. Трапляється в місцях заготівлі деревини (рис. 98).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Тіло завдовжки 8–13 мм, забарвлення сіре, кінці надкрил руді (фото 200). Розвиток триває 1–2 роки. Дорослі жуки літають з квітня до серпня. Жуки активні у вечірніх сутінках і вночі. Заселяє мертву, суху деревину хвойних порід [1–8].

Фото 200. Вусач довговусий сірий малий – *Acanthocinus griseus* (О. М. Кравченко)

Вусач довговусий сірий – *Acanthocinus aedilis* (Linnaeus, 1758)

Фото 201. Вусач довговусий сірий – *Acanthocinus aedilis* (О. М. Кравченко)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, Криму.

Місця знаходження. Трапляється в місцях заготівлі деревини і складування пиломатеріалів (рис. 98).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Жук до 13–20 мм завдовжки, з плоским, ясно-бурим тілом, вкритим сірими волосками. Надкрила широкі, без ребер з темними косими перев'язями. Передньоспинка з двома бічними зубцями. Вусики у самця у два–п'ять раз, а в самки – в 1,5 раза довші за тіло; у самки добре помітний яйцеклад (фото 201). Жуки активні вдень. За рік розвивається одна генерація. Розвиток личинок відбувається у відмираючих соснах, рідше в інших хвойних деревах [1–8].

Вусачик сірий кленовий – *Leiopus nebulosus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Казахстан. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, Криму.

Місця знаходження. Мешкає в місцях складування дров листяних порід (рис. 98).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Жуки 6,0–9,5 мм завдовжки, бурі або червонобуватобурі, покриті білуватосірим або блідожовтим опушенням; ноги частково чорні (фото 202). Надкрила в дрібних темних цяточках, із бурою перев'яззю позаду середини та бурою перев'яззю перед серединою, нерідко розбитою на плями або зовсім відсутньою. Розвиток личинок відбувається на листяних деревах [1–8].

Фото 202. Вусачик сірий кленовий – *Leiopus nebulosus* (О. М. Кравченко)

Фото 205. Скрипун малий осиковий – *Saperda populnea* (О. М. Кравченко)

Особливості біології. Жук завдовжки 9–15 мм, має коричневе забарвлення із жовтими крапочками на надкрилах (фото 205). Літ жуків – з травня до серпня. Дорослі жуки гризуть листя й кору молодих пагонів осики та верби. Личинки розвиваються в тонких гілках осики *Populus tremula* та верби рід *Salix*, дорослі личинки мешкають у здуттях, що утворились у процесі їх життєдіяльності. Розвиток відбувається на листяних породах, зазвичай, тополях [1–7].

Вусач тополевий великий – *Saperda (Anaerea) carcharias* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах.

Місця знаходження. Трапляється на

Фото 206. Вусач тополевий великий – *Saperda carcharias* (О. М. Кравченко)

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 22–28 мм; чорний, зверху вкритий сірувато-жовтими волосками; у самців надкрила звужуються до вершини, у самки майже паралельні; вусики довгі, сіруваті, верхівки кожного членика затемнені (фото 206). Генерація дворічна. Розвиток відбувається на листяних деревах, здебільшого на тополях [1–7].

Вусачик двокрапковий крушиновий – *Menesia bipunctata* (Zoubkoff, 1829)

Фото 207. Вусачик двокрапковий крушиновий – *Menesia bipunctata* (О. М. Кравченко)

Поширення. Європа. В Україні поширений на Поліссі, у Карпатах.

Місця знаходження. Мешкає в місцях складування дров, лісоматеріалів (рис. 99).

Чисельність. Трапляється не часто.

Особливості біології. Жук 5–9 мм завдовжки, чорний, на вершинах надкрил є по одній світлій плямі (фото 207). Літ триває з квітня до червня. Життєвий цикл – від одного до двох років. Розвиток відбувається на листяних деревах [1–7].

Триба Phytoeciini

Вусач червоногрудий вербовий – *Oberea (s. str.) oculata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах.

Місця знаходження. Виявлений у місцях суцільної вирубки лісу (рис. 99).

Чисельність. Трапляється не часто.

Особливості біології. Жук завдовжки 15–21 мм, чорний. Забарвлення передньогрудей червоне, надкрил – чорне (фото 208). Літ триває з червня до вересня. Життєвий цикл – від одного до трьох років. Заселяє живі пагони листяних порід, здебільшого верби [1–7].

Фото 208. Вусач червоногрудий вербовий – *Oberea oculata* (О. М. Кравченко)

Фітоєція пustuлата – *Phytoecia (s. str.) pustulata* (Schrank, 1776)

Фото 209. Фітоєція пustuлата – *Phytoecia pustulata* (О. М. Кравченко)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Передня та Центральна Азія. В Україні поширений на Закарпатті, у Криму, Лісостепу, Степу.

Місця знаходження. Заселяє сухі та вологі луки (рис. 99).

Чисельність. Трапляється не часто.

Особливості біології. Жук завдовжки 5–9 мм, чорний, на передньогрудях є округла червона пляма (фото 209). Літ триває з квітня до липня. Життєвий цикл однорічний. Розвиток відбувається на складноцвітих [1–7].

Триба Agapanthiini

Агапантія фіолетова – *Agapanthia (Smaragdula) violacea* (Fabricius, 1775)

Фото 210. Агапантія фіолетова – *Agapanthia violacea* (О. М. Кравченко)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений в Лісо-степовій, Степовій зонах та Криму.

Місця знаходження. Мешкає на узліссі, садках (рис. 99).

Чисельність. Трапляється не часто.

Особливості біології. Тіло завдовжки 7–13 мм, забарвлення чорне з металевим фіолетовим блиском (фото 210). Імаго літає в червні–серпні. Тривалість життєвого циклу – один рік. Поліфаг. Розвиток відбувається на центрантусі *Centranthus*, псоралеї *Psoralea*, синяку *Echium*, люцерні *Medicago*, шавлії *Salvia*, скабіозі *Scabiosa*, буркуні *Melilotus*, а також залізняка *Phlomis*, свербіжниці *Knautia*, валеріані *Valeriana*, еспарцеті *Onobrychis* [1–7].

Агапантія вільзовірідесценс – *Agapanthia (Epopetes) villosoviridescens* (De Geer, 1775)

Поширення. Палеарктика. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Заселяє галявини біля лісу, береги меліоративних каналів, вологі луки (рис. 99).

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Жук завдовжки 10–22 мм, зеленкувато-бурого забарвлення (фото 211). Вусики сірі, основи члеників вусиків чорні. Дорослі жуки літають з травня до серпня. Життєвий цикл триває один рік. Живиться на різних трав'янистих рослинах. Розвиток відбувається в стеблах аконіта *Aconitum*, будяка *Cirsium*, борщівника *Heracleum*, чортополоху *Carduus*, ангеліки *Angelica*, сідача *Eupatorium*, жовтозілля *Senecio*, бугили *Anthriscus*, астранції *Astrantia*, Буценя *Chaerophyllum* [1–7].

Фото 211. Агапантія вільзовірідесценс – *Agapanthia villosoviridescens* (О. М. Кравченко)

Список використаної літератури

1. Бартєнев А. Ф. Обзор видов жуков-усачей (Coleoptera: Cerambycidae) фауны Украины / А. Ф. Бартєнев // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 2003 (2004). – Т. XI, вып. 1–2. – С. 24–43.
2. Бартєнев А. Ф. Обзор семейств жуков (Coleoptera) Украины. Ч. 2. Polyphaga (Staphyliniformia: Hydrophilioidea; Scarabaeiformia: Scarabaeoidea) / А. Ф. Бартєнев, А. Г. Шатровский, Д. В. Вовк // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 1997. – Т. 5, вып. 1. – С. 5–9.
3. Бартєнев А. Ф. Жуки-усачи Левобережной Украины и Крыма / А. Ф. Бартєнев. – Харьков : [б. и.], 2009. – С. 1–17.
4. Гусєв В. І. Атлас комах України / В. І. Гусєв, В. М. Єрмоленко, В. В. Свищук, К. А. Шмиговський. – К. : Рад. шк., 1962. – С. 77–84.
5. Загайкевич И. К. Таксономия и экология усачей / И. К. Загайкевич. – Киев : Наук. думка, 1991. – 180 с.
6. Зайцев Д. В. Матеріали до фауни жуків-скрипунів (Cerambycidae, Coleoptera) на Волині / Д. В. Зайцев // Збірник праць Зоологічного музею. – 1931. – № 10. – С. 241–249.
7. Заморока А. М. Висотно-домінантний розподіл фауни жуків-вусачів на північно-східному мегасхилі Українських Карпат та південно-західній окраїні Східноєвропейської платформи / А. М. Заморока // Вісн. Прикарпат. ун-ту. Серія біологічна. – 2003. – № 3. – С. 112–127.
8. Кравченко О. М. Колеоптероїдні комахи Шацького національного природного парку та прилеглих територій. Жуки-вусачі (Coleoptera, Cerambycidae) / О. М. Кравченко, С. О. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 135–143.

Надродина Довгоносикоподібні – Curculionoidea (Latreille, 1802)

Жуки надродина Curculionoidea відрізняються від споріднених груп листоїдів, зернівок та вусачів насамперед наявністю головотрубки, тобто витягнутої передньої частини голови з ротовими органами й антенами.

Ці жуки переважно наземні комахи-фітофаги та нараховують в Україні майже півтори тисячі видів. Невелика частина їх пов'язана з водними рослинами й адаптована до життя у воді або на її поверхні.

Джерелом для складання списку видів Шацького поозер'я були колекції О. М. Кравченка та А. А. Петренка, отримані за допомогою багаторічних досліджень біоценозів Шацького національного природного парку та його околиць, маршрутних обстежень за загально визнаними методами, у тому числі з використанням сачка для відлову водяних комах з одночасним притоптуванням водяних рослин та косінням по рослинності в різні години доби, відлову жуків у весняний період їх масового льоту, розбирання старих колод різних порід дерев.

Надродина Curculionoidea представлена на території Шацького поозер'я сімома родинами: Nemonychidae (один вид), Anthribidae (три види), Rhynchitidae (сім видів), Attelabidae (три види), Arionidae (13 видів), Nanophyidae (один вид), Dryophthoridae (два види), Eirrhinidae (сім видів), Curculionidae (142 види). Загальна кількість видів – 179 (підраховано на основі останніх публікацій [2; 4; 7], з урахуванням подальших виправлень, уточнень та доповнень авторів). На думку науковців, наведений список є неповним і потребує проведення подальших досліджень довгоносикоподібних жуків Шацького поозер'я.

Родина Квіткожили – Nemonychidae (Bedel, 1882)

**Підродина Цимберидини – Cimberidinae
Квіткожил трубоккрутоподібний –
Cimberis attelaboides (Fabricius, 1787)**

Поширення. Європа, Мала Азія. В Україні поширений у насадженнях сосни звичайної, зокрема на Поліссі та в Лісостепу.

Місця знаходження. Знайдений на суцвіттях сосни звичайної, іноді на трав'янистій рослинності. Виявлений в урочищі Гряді на березі оз. Світязю (рис. 100).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло 4,8 мм завдовжки, чорне, укрите жовтими волосками. Ноги руді (фото 212). Кормова рослина – сосна звичайна *Pinus sylvestris* L.

Фото 212. Квіткожил трубоккрутоподібний – *Cimberis attelaboides* (В. Ю. Назаренко)

Жуки на чоловічих стробілах – шишках, пилком яких живиться імаго. Личинка розвивається в молодих чоловічих стробілах сосни. Жуки добре літають [2; 12].

Родина Антрибиди – Anthribidae Billberg, 1820

Білоносик – *Tropideres albirostris* (Herbst, 1783)

Поширення. Європа, Сибір. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Зафіксований на стовбурах листяних дерев, поблизу них на трав'янистій рослинності. Виявлений поблизу с. Піщі (рис. 100).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано поодиноких особин.

Рис. 100. Місця збору матеріалу представників надродини Довгоносикоподібні – Curculionoidea:

- Квіткожил трубоккрутоподібний – *Cimberis attelaboides*
- Білоносик – *Tropideres albirostris*
- ⊙ Плесконіс маршевий – *Rhaphitropis marchica*
- ⊕ Плесконіс смолистий – *Platyrhinus resinus*
- Довгоносик несправжній білуватий – *Platystomos albinus*
- ⊖ Пселяфоринхіт крихітний – *Temnocerus nanus*
- ⊙ Трубоккрут багатодіний – *Vyctiscus betulae*
- Трубоккрут осиковий – *Vyctiscus populi*
- ⊙ Трубоккрут березовий чорний – *Deporaus betulae*
- Ценоринус германський – *Neocoenorrhinus germanicus*
- Букарка – *Neocoenorrhinus pauxillus*
- Трубоккрут мідний – *Involvulus cupreus*
- Трубоккрут дубовий – *Attelabus nitens*
- ⊕ Трубоккрут червонокрилий – *Apoderus erythropterus*
- Трубоккрут лішиновий – *Apoderus coryli*

Фото 213. Білоносик – *Tropideres albistrois* (В. Ю. Назаренко)

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано поодиноких особин.

Особливості біології. Тіло завдовжки 10 мм (фото 214). Розвивається у гнилих та відмираючих гілках багатьох листяних дерев – крушини *Rhamnus* L., ліщини *Corylus* L., бука *Fagus* L., дуба *Quercus* L. [7; 11].

Фото 215. Плосконік смолистий – *Platyrhinus resinosus* (В. Ю. Назаренко)

Плосконік смолистий – *Platyrhinus resinosus* (Scopoli, 1763)

Поширення. Палеарктика. Іноді трапляється в Україні, зазвичай на заході та Поліссі.

Місця знаходження. Ліси, лісосмуги, дорослі жуки можуть траплятися на корі дерев. Виявлений поблизу с. Піщі, в урочищі Жирня (рис. 100).

Чисельність. Нечисленний вид. Знайдені поодинокі особини.

Особливості біології. Тіло завдовжки 14 мм (фото 215). Імовірно, поліфаг. Трапляється на різних листяних деревах. Розвиток відбувається в гнилій або хворій деревині, букових та вільшаних пнях, березі, ясеніві, дубі [2; 11].

Довгоносик несправжній білуватий – *Platystomos albinus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Мала Азія, Близький Схід, Східний Сибір. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Трапляється на стовбурах та гілках листяних дерев, поблизу них на трав'янистій рослинності. Виявлений у с. Піщі; на листі малини; на березі оз. Піщанського; в урочищі Вутві, на вільшаних колодах (рис. 100).

Чисельність. Численний вид. Зібрано шість особин.

Особливості біології. Довгоносик середніх розмірів – 5–10 мм. Передня частина голови, кінці надкрил, 1–5 проміжки надкрил укрите волоскоподібними яскраво-білими лусочками (фото 216). Розвивається у відмираючих та всихаючих гілках листяних дерев – берези бородавчастої *Betula verrucosa* Ehrh., вільхи чорної *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., бука європейського *Fagus sylvatica* L., дуба *Quercus* L., верби *Salix* L., зазвичай на заселених грибами дубових та букових пенях [11].

Фото 216. Довгоносик несправжній білуватий – *Platystomos albinus* (О. М. Кравченко)

Родина Ринхітиди – Rhynchitidae (Gistel, 1856)

Псеяфоринхіт крихітний – *Temnocerus nanus* (Paykull, 1792)

Поширення. Європа, Середня Азія, Сибір. Іноді трапляється на території України.

Місця знаходження. Гілки та листя дерев і кущів. Виявлений поблизу с. Ростані (рис. 100).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло вузьке видовжене, укрите короткими волосками. Розвивається на березі бородавчастій *Betula verrucosa* Ehrh., вільсі чорній *Alnus glutinosa* L. і вербових *Salicaceae*. Самка відкладає яйця в бруньки, де й розвивається личинка [7].

Трубкокрут багатотілий – *Byctiscus betulae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір, Китай. В Україні трапляється майже на всій території.

Фото 217. Трубкокрут багатотілий – *Byctiscus betulae* (В. Ю. Назаренко)

Місця знаходження. Заселяє узлісся, сади, парки, лісосмуги, заплави та суходільні стації. Виявлений поблизу с. Ростані, у мішаному лісі, на вербі (рис. 100).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 1 см, золотисто-зеленого, червоного або синього забарвлення з металевим блиском (фото 217). Жуки з'являються в травні. Поліфаг, на різних деревах і чагарниках – березі *Betula* L., грабі *Carpinus* L., вільсі *Alnus* Mill., вербі *Salix* L., тополі *Populus* L., буці *Fagus* L., ліщині *Corylus* L., груші *Pirus* L., яблуні *Malus* Mill., сливі *Prunus domestica* L., айві *Cydonia* Mill., липі повстистій *Tilia argentea* Desf. ex DC., винограді *Vitis* L. [7; 12; 13; 21].

Трубкокрут осиковий – *Byctiscus populi* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір, Китай. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Зазвичай трапляється на листі та пагонах молодих тополь й осики на узліссях, у лісосмугах. Виявлений поблизу с. Ростані на вербі та с. Піщі (рис. 100).

Чисельність. Доволі численний вид. Зібрано чотири особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 4–5 мм. Забарвлення зверху сіро-зелене з мідним або золотистим відблиском; хоботок, нижній бік тіла й ноги сині; лоб має доволі глибоку борозну (фото 218). Личинки розвиваються в трубках, скручених із певним чином обрізаних листків. Дорослі жуки живляться листям. Кормові рослини – тополі *Populus* L., зазвичай осика *P. tremula* L. [7].

Фото 218. Трубкокрут осиковий – *Byctiscus populi* (В. Ю. Назаренко)

Трубкокрут березовий чорний – *Deporaus betulae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Здебільшого дорослі жуки перебувають на листі та пагонах берези. Зафіксований у с. Піщі, в урочищі Широкий Піщі (рис. 100).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 2,5–4 мм, чорний, без металевого блиску. Кормові рослини – ліщина *Corylus*, граб *Carpinus*, бук *Fagus*, дуб *Quercus*, береза *Betula*, вільха *Alnus* [7].

Ценоринус германський – *Neocoenorrhinus germanicus* (Herbst, 1797)

Фото 219. Ценоринус германський – *Neocoenorrhinus germanicus* (В. Ю. Назаренко)

Поширення. Європа, Передня та Середня Азія, Сибір, Монголія. В Україні трапляється в Лісостепу, Карпатах і Закарпатті.

Місця знаходження. Виявлений на деревах та кущах, іноді на трав'янистій рослинності поблизу с. Піщі, урочищі Широкому; поблизу санаторію «Лісова пісня» (рис. 100).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано дві особини.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3,5 мм, забарвлення чорне, металеве, із зеленим відблиском (фото 219). Заселяє рослини родини вербові *Salicaceae* (*Salix caprea* L., *S. viminalis* L., *S. dasyclades* Wimm., *Salix* sp.), розові *Rosaceae* (*Cerasus fruticosa* (Pall.) Woronow, *Rubus idaeus* L., *Fragaria vesca* L., *Geum urbanum* L., *Sanguisorba* L., *Potentilla* L., *Rosa* L.) і *Ribes nigrum* L. [2; 3; 12; 13; 21].

Букарка – *Neocoenorrhinus pauxillus* (Germar, 1824)

Поширення. Європа, Мала Азія. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Заселяє узлісся, лісосмуги, ліси, сади, парки, чагарники. Виявлений поблизу с. Острів'я та Гощи на льоту (рис. 100).

Фото 220. Букарка –
Neosoenorrhinus pauxillus
(В. Ю. Назаренко)

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано дві особини.

Особливості біології. Жук до 1,8–3,0 мм завдовжки, волосистий. Надкрила зеленкуваті або темно-сині, мають борозенки. Головотрубка й ноги чорні (фото 220). Заселяє кормові рослини, що належать до родини розових *Rosaceae*: *Rosa* L., *Cotoneaster* Med., *Crataegus* L., *Pirus* L., *Malus* Mill., *Cydonia* Mill., *Prunus* L., *Sorbus* L., у Польщі виявлений на вишні *Cerasus fruticosa* (Pall.) Woronow [2].

Трубоккрут мідний, сливовий довгоносик – *Involvulus cupreus* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Палеарктика. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Заселяє узлісся, парки, сади. У Шацькому поозер'ї виявлений поблизу с. Мельників, на березі оз. Мошного (рис. 100).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Бронзовий, із червоно-мідним блиском жук, укритий густими тонкими волосками. Заселяє кормові рослини, що належать до родини розових *Rosaceae*: *Crataegus* L., *Sorbus* L., *Prunus* L., *Malus* Mill. [2].

Родина Трубоккрути – Attelabidae (Billberg, 1820)

Трубоккрут дубовий – *Attelabus nitens* (Scopoli, 1763)

Поширення. Європа, Мала й Середня Азія, Сибір. Відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється в лісі, на узліссі, у лісосмугах, парках на дубах, іноді на інших деревах, чагарниках та поблизу них. Виявлений поблизу пансіонату «Медик»; на дубі поряд із с. Ростанню (рис. 100).

Чисельність. Доволі численний вид. Зібрано чотири особини.

Особливості біології. Жук 4–6 мм завдовжки, чорний, передньоспинка й надкрила червоні, іноді ноги частково червоні. Надкрила блискучі, голі. Заселяє кормові рослини – дуб *Quercus*, каштан *Castanea* [7].

Трубоккрут червонокрилий – *Apoderus erythropterus* (Gmelin, 1790)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на півночі правобережного Лісостепу й на Поліссі.

Місця знаходження. Виявлений здебільшого на трав'янистій рослинності, по берегах водойм у с. Світязь, таборі «Супутник»; на вологих луках поблизу с. Острів'я, Піщі, в урочищах Тугорі, Ладинці, Ставах (рис. 100).

Чисельність. Доволі численний вид, зібрано чотири особини.

Особливості біології. Голова за очима видовжена, широка, біля основи з глибокою перетинкою, надкрила із грубими крапчковими боріздками. Личинки скручують бочкоподібні пакети із листя кормових рослин. Розвивається на вовчому тілі болотному *Comarum palustre* L., родовику лікарському *Sanguisorba officinalis* L., гадючнику в'язолистому *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim. [2; 3; 12].

Трубоккрут ліщиновий – *Apoderus coryli* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Мала Азія, Сибір, Китай. В Україні звичайний поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє ліси, лісосмуги, узлісся, парки, розплідники й поодинокі дерева. Виявлений поблизу с. Піщі, в урочищах Кайдані та Ладинці; у садах с. Пулемця, Ростані, Мельників, на березі оз. Мошного (рис. 100).

Чисельність. Доволі численний вид, зібрано п'ять особин.

Особливості біології. Дорослі та личинки живляться на ліщині звичайній *Corylus avellana* L., іноді також на вільсі чорній *Alnus glutinosa* (L.), вільсі сірій *A. incana* Mnch. [2; 12].

Родина Апіоніди – Apionidae (Schönherr, 1823)

Стеблоїд ромашковий – *Omphalapion hookerorum* (Kirby, 1808)

Поширення. Палеарктика. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений на луках поблизу с. Піщі, на березі оз. Піщанського (рис. 101).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Лучний мезофіл. Вид рудерального комплексу. Розвивається на ромашках *Matricaria* [2; 7].

Стеблоїд щавелевий маршевий – *Perapion marchicum* (Herbst, 1797)

Поширення. Європа, Північна Африка. В Україні трапляється зазвичай на Поліссі та в заплавах біотопах.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини. Виявлений на березі каналу поблизу с. Піщі (рис. 101).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Дорослі та личинки живляться на щавлі *Rumex acetosella* L. [7].

Теніапіон кропив'яний – *Taeniapion urticarium* (Herbst, 1784)

Поширення. Європа, Передня й Середня Азія, Східний Сибір. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється на кропиві, а також на поверхні ґрунту поблизу кормових рослин. Виявлений у с. Піща, в урочищі Широкий Піщі, на сінокосних луках поблизу с. Хрипська (рис. 101).

Чисельність. Масовий вид, зібрано дві особини.

Особливості біології. Кормовою рослиною імаго та личинок є кропива дводомна *Urtica dioica* L. [2; 19].

Псевдоперапіон короткохоботковий – *Pseudoperapion brevirostre* (Herbst, 1797)

Поширення. Європа, Передня й Середня Азія, Північна Африка. Відомий на території України.

Місця знаходження. Трав'янисті біотопи, переважно луки, галявини та остепнені ділянки; околиці с. Піща, урочище Волоки (рис. 101).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Олігофаг звіробою. Кормовими рослинами імаго та личинок жука є звіробій звичайний *Hypericum perforatum* L. та звіробій шорсткий *H. hirsutum* L. [2; 14].

Стеблоїд щавелевий червоний – *Apion cruentatum* (Walton, 1844)

Поширення. Європа, Мала Азія. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, береги водойм. Виявлений уздовж каналу у с. Піщі (рис. 101).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Фото 222. Стеблоїд щавелевий червоний – *Apion cruentatum* (В. Ю. Назаренко)

Особливості біології. Розвиток і живлення імаго (фото 222) та личинок відбувається на рослинах роду щавель *Rumex* L. [7].

Стеблоїд щавелевий криваво-червоний – *Apion haematodes* (Kirby, 1808)

Поширення. Європа, Мала Азія, Північна Африка. Поширення в Україні вивчене недостатньо.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, береги водойм. Виявлений на околицях с. Піщі (рис. 101).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Дрібний жук яскравого помаранчево-бурого забарвлення (фото 222). Надкрила в дрібних борозенках. Кормовими рослинами різних фаз розвитку жуків є щавель горобиний *Rumex acetosella* L. [7].

Насіннід-оксистома горошковий – *Oxystoma cerdo* (Gerstaecker, 1854)

Поширення. Європа, Азія. В Україні дуже поширений.

Місця знаходження. Заселяє трав'янисту рослинність. Виявлений на рослинах вики *Vicia* L. поблизу с. Пулемець та Піща (рис. 101).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Личинка розвивається в насінні вик, завдає збитків посівам. Жук скелетує листя бобових трав, а також трапляється на березі, ліщині, осиці [7].

Насіннід виковий – *Eutrichapion viciae* (Paykull, 1800)

Поширення. Палеарктика. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє трав'янисту рослинність. Виявлений на бобових травах поблизу с. Піщі, в урочищі Волоках, на сінокосних луках поблизу с. Затишся (рис. 101).

Чисельність. Доволі численний вид. Зібрано чотири особини.

Особливості біології. Кормовими рослинами жуків та їхніх личинок є вика *Vicia* L. й чина *Lathyrus* L. Вид пошкоджує насіння [7].

Стеблоїд зеленкуватий – *Ischnoptera pion virens* (Herbst, 1797)

Поширення. Палеарктика. Трапляється майже на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, агроценози, рудеральні біотопи. Зареєстрований у с. Хрипську (рис. 101).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Кормовими рослинами жуків та їхніх личинок є різні види конюшин *Trifolium* L. [7].

Родина Нанофіїди – Nanophyidae (Gistel, 1856)

Нанофієс мармуровий – *Nanophyes marmoratus* (Goeze, 1777)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні відомий в усіх природних зонах.

Місця знаходження. Трапляється на берегах водойм, на заплавах лук, болот. Виявлений на луках поблизу с. Хрипську (рис. 101).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Тіло маленьке, завдовжки 1,6–2,3 мм, вкрите довгими, нерівномірно розподіленими, прилягаючими волосками, що утворюють поперечні плями на надкрилах. Забарвлення мінливе: голова і низ тіла темні, передньоспинка темна зі світлими плямами, надкрила з коричневими плямами на жовтому, червоно-жовтому фоні. Розвивається на плакуні верболистому *Lythrum salicaria*. Дорослі жуки в масі трапляються на суцвіттях [7].

Родина Дріофториди – Dryophthoridae (Schoenherr, 1825)

Довгоносик тимофіївковий – *Sphenophorus striatopunctatus* (Goeze, 1777)

Поширення. Європа, окрім півночі. В Україні дуже поширений.

Місця знаходження. Заселяє луки, береги водойм, агроценози. Виявлений на ґрунті поблизу с. Піщі в урочищах Жирні та Козячій (рис. 101).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано три особини.

Особливості біології. Жук невеликий, має чорне блискуче забарвлення. Мікроскульптура на грудях у вигляді крапочок, а на надкрилах крапочок і смужок (фото 223). Розвивається у кореневищах злаків: комишу *Scoenoplectus*, тимофіївки *Phleum*, пирію *Agropyron* [7].

Фото 223. Довгоносик тимофіївковий – *Sphenophorus striatopunctatus* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик зерновий – *Sitophilus granarius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Космополіт. Поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє зернохранилища, житлові приміщення, іноді, здебільшого на півдні – агроценози. Виявлений у шкільному саду та в діжці з борошном у с. Піщі (рис. 101).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано дві особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 2–4 мм бурого забарвлення, іноді майже чорний, блискучий. Розвиток личинки відбувається в зернівках пшениці, рису, гречки, кукурудзи та інших зернових культур, а також у сухих макаронних виробках й ін. Дорослі жуки не літають, тому розселення відбувається зазвичай через заражене зерно та продукти [7].

Родина Еририніди – Eriirhinidae (Schoenherr, 1825)

Нотаріс двоплямистий – *Tournotaris bimaculata* (Fabricius, 1787)

Поширення. Європа, Сибір, Північна Америка. В Україні поширений вид, але має низьку чисельність.

Місця знаходження. Заселяє узбережжя водойм, грунт, болота, мілководдя. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Жирня (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано один екземпляр.

Фото 224. *Notaris двоплямистий* – *Tournotaris bimaculata* (В. Ю. Назаренко)

Особливості біології.

Тіло завдовжки 7,0 мм, коричневе, із жовтими короткими волосками (фото 224). Личинки розвиваються в кореневищах рогозу *Typha latifolia* L., фаларіса тростинного *Phalaris arundinaceae* L. Дорослі жуки ведуть прихований спосіб життя, удень перебувають серед рослинних решток, зариваються у вологий грунт, можуть перебувати у воді [7].

Нотаріс осоковий – *Notaris acridulus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, болота. Виявлений на вологих луках поблизу с. Пулемця (рис. 102).

Фото 225. *Notaris осоковий* – *Notaris acridulus* (В. Ю. Назаренко)

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології.

Тіло завдовжки 4,0 мм, забарвлення тіла та ніг коричневе (фото 225). Трапляється на різних навколводних злакових, особливо лепешняку великому *Glyceria maxima* Hartm. Личинки розвиваються в кореневищах [7].

Ікаріс спарганії – *Icaris sparganii* (Gyllenhal, 1836)

Поширення. Голарктика. В Україні трапляється зазвичай на півдні.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, болота. Переважно гігрофітні стації. Жуки виявлені на поверхні ґрунту, у воді та на рослинах поблизу с. Піщі в урочищах Ладинці, Ставку (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Вусикові боріздки латеральні, спрямовані до переднього краю очей. Гомілки із середини мають слабо помітні бугорки, прикриті лусочками. Анальний черевний стерніт на вершині містить два пучки хет. Личинки розвиваються на тростині *Juncus* L. та їжачій голівці *Sparganium* L. [2; 17].

Хвощовий довгоносик – *Grypus equiseti* (Fabricius, 1775)

Поширення. Голарктика. Розповсюджений в Україні.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, болота, узлісся. Зазвичай гігрофітні стації. Жуки знайдені на поверхні ґрунту й рослинах на околицях с. Піщі в урочищах Жирня та Вутва; на вологих луках та в садку поблизу с. Пулемця (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано дві особини.

Рис. 102. Місця збору матеріалу представників надродини Довгоносикоподібні – Curculionioidea:

- Нотаріс двоплямистий – *Tournotaris bimaculata*
- Нотаріс осоковий – *Notaris acridulus*
- Ікаріс спарганії – *Icaris sparganii* Gyllenhal
- Хвощовий довгоносик – *Grypus equiseti*
- *Thryogenes fiorii*
- *Thryogenes scirrhosus*
- Рясковий довгоносик – *Tanysphyrus lemnae*
- ◆ Скосар крапчастий – *Otiorynchus repletus*
- ◇ Скосар малий чорний – *Otiorynchus ovatus*
- ◇ Скосар чорнуватий – *Otiorynchus tristis*
- ◇ Трахіфлеус двоямчастий – *Trachyphloeus bifoveolatus*
- ◆ Довгоносик листовий шпористий – *Phyllobius glaucus*
- ◆ Довгоносик кропив'яний листовий – *Phyllobius pomaceus*
- ◆ Довгоносик грушевий листовий – *Phyllobius pyri*
- ◆ Довгоносик – садівник листовий – *Phyllobius arborator*
- Довгоносик щетинистий листовий – *Polydrusus pilosus*

Особливості біології. Тіло в густих коротких округлих лусочках. Головотрубка тонка, довша, ніж передньоспинка, на вершині розширена, блискуча. Надкрила в задній частині розширені. Лапки короткі, широкі. Личинки розвиваються в кореневищах різних хвощів *Equisetum palustre* L., *E. arvense* L. [2; 17].

***Thryogenes fiorii* (Zumpt, 1928)**

Поширення. Середня й Південна Європа. В Україні виявлений у Волинській області.

Місця знаходження. Трапляється на узбережжі водойм поблизу с. Піщі в урочищах Ладинці, Ставку (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло в коротких округлих лусочках, ноги, частково низ грудей і черевця вкриті волосками. Гомілки тонкі, біля вершини вигнуті всередину. Лапки довгі, вузькі. Личинки розвиваються в стеблах осоки *Carex paniculata* Jusl., жуки містяться на рослинах [2; 17].

***Thryogenes scirrhusus* (Gyllenhal, 1836)**

Поширення. Європа. В Україні виявлений на всій території, окрім гір.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, болота та мілководдя. Виявлений на навколводних рослинах на околицях с. Піщі в урочищі Ладинці (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло в коротких округлих лусочках, ноги, частково низ грудей і черевця вкриті волосками. Гомілки тонкі, біля вершини вигнуті всередину. Лапки довгі, вузькі. Розвиток відбувається на їжачій голівці *Sparganium* L. Дорослі жуки містяться на супліддях та в листових піхвах [2; 17].

Рясковий довгоносик – *Tanysphyrus lemnae* (Paykll, 1792)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на всій території.

Фото 226. Рясковий довгоносик – *Tanysphyrus lemnae* (В. Ю. Назаренко)

Місця знаходження. Трапляється на поверхні водойм, берегах, у болотах, вологих лісах. Виявлений на вологих луках поблизу с. Піщі в урочищі Широкий Піщі (рис. 102).

Чисельність. Місцями масовий вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 1,7–2,2 мм (фото 226). Розвивається на рясці *Lemna* L. та інших ряскових – *Lemna minor* L., *L. gibba* L., *L. trisulca* L., *Spirodela polyrrhiza* (L.) Schleiden, також на білокрильнику болотяному *Calla palustris* L. Личинки мінують стеблові листки ряски. Дорослі жуки рідко літають, проте у великій кількості повзають по поверхні води, укритій ряскою, можуть занурюватись у воду [2; 19].

Родина Довгоносики – Curculionidae (Latreille, 1802)

Підродина Ентиміни – Entiminae

Скосар крапчастий – *Otiorhynchus repletus* (Boheman, 1843)

Поширення. Європа. В Україні поширений у Карпатах та на Передкарпатті.

Місця знаходження. Виявлений на галявинах, на узліссі мішаного лісу в чагарниках на околицях смт Шацька в урочищі Гряді (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 7,0–7,5 мм. Забарвлення чорне, надкрила в дрібних, видовжених, золотистих або золотисто-зелених лусочках. Ноги червоні, лапки темні. Розвивається на винограді *Vitis*. Личинки виявлені в ґрунті [7]. Шкідник виноградників.

Скосар малий чорний – *Otiorhynchus ovatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Мала та Середня Азія, Сибір, завезений у Північну Америку. В Україні поширений вид.

Фото 227. Скосар малий чорний – *Otiorhynchus ovatus* (В. Ю. Назаренко)

Місця знаходження. Здебільшого на поверхні ґрунту, у підстилці та під різними укриттями. Часто також трапляється на зовнішній поверхні стін будинків і господарських приміщень, на стовпах та парканах. Виявлений на околиці с. Піщі (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 4,5–5,5 мм. Забарвлення тіла змінюється від темно-бурого до чорного, блискуче. Вусики й лапки червоно-бурі. Надкрила в сірих волосках (фото 227). Багатоїдний, дорослі жуки живляться листям різних дерев, чагарників і трав'янистих рослин. Активність імаго сутінкова й нічна. Розмноження партеногенетичне. Личинки розвиваються в ґрунті, живляться корінням [7].

Скосар чорнуватий – *Otiorhynchus tristis* (Scopoli, 1763)

Поширення. Європа, Середня Азія. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє галявини, узлісся, агроценози. Виявлений у шкільному садку с. Піщі (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зареєстровано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 7,0–9,5 мм. Верхня частина тіла в тонких волосках, на надкрилах волосоподібні лусочки, зібрані в дрібні плями із металевим відблиском. Надкрила з глибокими, крапковими борозенками (фото 228). Поліфаг трав'янистих рослин [7].

Фото 228. Скосар чорнуватий – *Otiorhynchus tristis* (В. Ю. Назаренко)

Трахіфлеус двоямчастий – *Trachyploeus bifoveolatus* (Beck, 1817)

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія, завезений у Північну Америку. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений у підстилці на поверхні ґрунту в шкільному саду с. Піщі (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 2,8–5,0 мм. Забарвлення темно-землисте, монотонне. Голотрубка вілокремлена від лоба пологою поперечною борозною. Головатрубка широка, звужена спереду. Поліфаг. Личинки розвиваються в ґрунті, дорослі жуки зазвичай трапляються у верхніх шарах ґрунту та серед рослинних решток, іноді – на трав'янистих рослинах [7].

Фото 229. Довгоносик листовий шпористий – *Phyllobius glaucus* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик листовий шпористий – *Phyllobius glaucus* (Scopoli, 1763)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Північна Африка. В Україні поширений, особливо на заході в Лісостепу та на Поліссі.

Місця знаходження. Трапляється на узбіччях доріг, на берегах водойм, у лісах, садах та парках, на луках, галявинах й узліссях. У Шацькому поозер'ї виявлений на сінокошних луках поблизу с. Піщі в урочищі Широкий Піщі (рис. 102).

Чисельність. Місцями масовий вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 7–9 мм. Забарвлення сіро-зелене, бронзове або червонувате, зі слабким металевим відблиском. Ноги руді, іноді слабо затемнені (фото 229). Дорослі жуки поліфаги, на листяних деревах та кущах, личинки розвиваються й заляльковуються в ґрунті [7].

Довгоносик кропив'яний листовий – *Phyllobius potaceus* (Gyllenhal, 1834)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Здебільшого трапляється в рудеральних біотопах на кропиві. Виявлений на узбіччях доріг, на берегах водойм, у лісах, садах і парках, на луках, галявинах та узліссях. У Шацькому поозер'ї знайдено на сінокошній луці поблизу с. Піщі в урочищі Вутві (рис. 102).

Чисельність. Місцями масовий вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 8,5 мм (фото 230). Дорослі жуки живляться листям кропиви *Urtica dioica* L., личинки розвиваються й заляльковуються у ґрунті [7].

Фото 230. Довгоносик кропив'яний листовий – *Phyllobius potaceus* (В. Ю. Назаренко)

Фото 231. Довгоносик грушевий листовий – *Phyllobius pyri* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик грушевий листовий – *Phyllobius pyri* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Середня Азія, Сибір. Поширений майже на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє ліси, узлісся, чагарники, лісопосадки, лісо-смуги, сади й парки. Міститься на деревах та трав'янистій рослинності. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Вольках, на щавлі (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 5,0–6,5 мм. Забарвлення чорне, вусики й ноги, окремі стегна рудо-жовті, іноді чорні. Надкрила широкі, лусочки на них зелені або світло-сірі з металевим бронзовим відблиском (фото 231).

Дорослі жуки живляться листям різних рослин: дуба *Quercus*, берези *Betula*, верби *Salix*, горобини *Sorbus*, тополі *Populus*, черемхи *Prunus*, вишні *Cerasus*, глоду *Crataegus*, шипшини *Rosa* та ін. Личинки розвиваються в ґрунті [7; 15].

Довгоносик – садівник листовий – *Phyllobius arborator* (Herbst, 1797)

Поширення. Північна й Середня Європа. Дуже поширений в Україні.

Місця знаходження. Трапляється зазвичай у листяних та мішаних лісах на листяних деревах і трав'янистій рослинності. Виявлений поблизу с. Острів'я (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 6,0–8,0 мм. Тіло в обох статей вузьке, витягнуте. Кормові рослини – береза *Betula*, верба *Salix*, горобина *Sorbus*, вільха *Alnus*, малина *Rubus*, суниця *Fragaria*, перстач *Potentilla*. Личинка розвивається в ґрунті [7].

Довгоносик щетинистий листовий – *Polydrusus pilosus* (Gredler, 1866)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні трапляється здебільшого в західних областях.

Місця знаходження. Поширений у лісах, чагарниках. Виявлений у мішаному лісі поблизу с. Піщі (рис. 102).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 5,5–7,5 мм. Головотрубка трохи довша, ніж її ширина перед очима. Передньоспинка має чітку темну обмежуючу смужку, яка розділена світлою лінією з трикутних лусочок (фото 232). Жуки трапляються на листі бука *Fagus*, вільхи *Alnus*, берези *Betula*, верби *Salix*, тополі *Populus*, горобини *Sorbus*. Личинки живляться корінням [7].

Фото 232. Довгоносик щетинистий листовий – *Polydrusus pilosus* (В. Ю. Назаренко)

Фото 233. Полідрозус звичайний – *Polydrusus picus* (В. Ю. Назаренко)

Полідрозус звичайний – *Polydrusus picus* (Fabricius, 1792)

Поширення. Європа, окрім півночі та заходу, Мала Азія. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Дорослі жуки трапляються на листі та пагонах дерев на узліссях, у чагарниках. Виявлений поблизу с. Ростані (рис. 103).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Надкрила майже голі, блискучі, мають зеленуваті або червонуваті блискучі лусочки зібрані в плями (фото 233). Дорослі жуки навесні та на початку літа живляться листям дерев і чагарників дуба *Quercus*, бука *Fagus*, берези *Betula*, глоду *Crataegus* [7].

Довгоносик сивий сосновий – *Brachyderes incanus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, окрім півдня. В Україні звичайний вид у соснових та мішаних лісах, лісосмугах.

Місця знаходження. Трапляється на соснових гілках, під корою та на стовбурах сосен, у лісовій підстилці. Виявлений у с. Піщі (рис. 103).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук 7–11 мм завдовжки, головотрубка широка, коротка, біля основи не довша від ширини. Надкрила трохи ширші, ніж передньоспинка, вузькі, довгі. Самки значно ширші, ніж самці. Тіло темно-буре в густих прилягаючих сірих та золотистих волосках і лусочках (фото 234). Личинка розвивається в ґрунті, живиться коренями. Дорослі жуки об'їдають шпильки сосни *Pinus silvestris* L. Активні переважно в сутінках [7].

Фото 234. Довгоносик сивий сосновий – *Brachyderes incanus* (В. Ю. Назаренко)

люцерни, буркуну. Личинки розвиваються в ґрунті, дорослі жуки живляться листям. Найбільшої шкоди завдає виці, конюшині, гороху, бобам та люцерні [7].

Підродина Цикломіни – Cyclominae

Довгоносик гребінчастий – *Asperogronops inaequalis* (Boheman, 1842)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомі поодинокі знахідки в багатьох областях [4; 7].

Місця знаходження. Трапляється на ґрунті, під рослинними рештками, здебільшого в агроценозах та рудеральних біотопах. Виявлений на полі ранньої капусти поблизу оз. Соминця (рис. 93).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 3,5–4,5 мм. Лоб сильно вдавнений, його боки біля очей високо припідняті. Передньоспинка поперечна. Килі на надкрилах перервані, поділені на окремі бугорки. Надкрила вкриті одноманітними сірими або буро-сірими лусочками, мають загальну світлу поперечну пляму. Розвиток пов'язаний із лободою білою *Chenopodium album*.

Підродина Гіперіни – Hyperinae

Довгоносик бобовий листовий – *Donus zoilus* (Scopoli, 1763)

Поширення. Палеарктика, Північна Америка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється в лучних біотопах, агроценозах. Виявлений на вологих луках поблизу с. Пулемця (рис. 103).

Чисельність. Численний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Личинки й дорослі жуки живляться листям конюшини (*Trifolium* L.). Зимують дорослі жуки та яйця, що відкладає самка восени в стебла [7].

Фото 236. Довгоносик гераневий листовий – *Donus dauci* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик гераневий листовий – *Donus dauci* (Olivier, 1807)

Поширення. Європа, Середземномор'я, Кавказ. В Україні здебільшого відомий на Поліссі та в південних областях.

Місця знаходження. Трапляється в лісах на галявинах, узліссях, луках, степових та рудеральних ділянках. Знайдений поблизу с. Піщі в урочищі Псяче (рис. 103).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Невеликий жук, зазвичай коричневого забарвлення. На надкрилах має характерні темні поздовжні смуги (фото 236). Розвивається на рослинах із родини Геранієві *Geraniaceae*. Личинки й жуки живляться надземною частиною рослин [7].

Довгоносик листовий витягнутий – *Hypera diversipunctata* (Schrank, 1798)

Поширення. Голарктика. В Україні трапляється локально майже на всій території.

Місця знаходження. Мешкає в лісах, на галявинах, узліссях, луках, чагарниках на трав'янистій рослинності. Знайдений поблизу с. Острів'я на березі оз. Чорного (рис. 103).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Розвиток відбувається на рослинах родини гвоздикових *Caryophyllaceae* – *Stellaria crassifolia* Ehrh., *S. uliginosa* Murr., *Cerastium arvense* L. Личинки й жуки живляться надземною частиною рослин [22].

Довгоносик щавлевий листовий – *Hypera rumicis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Північна Африка, Сибір, Північна Америка. Поширений майже на всій території України.

Місця знаходження. Поширений на вологих та заплавлених луках, на берегах водойм, боліт, ярів. Виявлений на околиці с. Піщі в урочищі Волоках (рис. 103).

Чисельність. Нечисленний вид. Відомі поодинокі знахідки.

Особливості біології. Тіло завдовжки 6,5 мм. На передньогрудях є типові для виду дві темні смужки (фото 237). Личинки та дорослі жуки живляться листям різних видів щавлів *Rumex* (*R. crispus* L.) [7].

Фото 237. Довгоносик щавлевий листовий – *Hypera rumicis* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик гвоздичний листовий – *Hypera arator* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Північна Африка, Сибір. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, узлісся, степові ділянки, рудеральні біотопи. Виявлений на поверхні ґрунту серед рослинних решток та на рослинах поблизу с. Піщі в урочищі Псяче (рис. 103).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовані поодинокі знахідки.

Особливості біології. Дорослі жуки та личинки живляться рослинами з родини гвоздичних *Caryophyllaceae*. Зимують дорослі довгоносики, личинки з'являються у квітні–травні й зазвичай перетворюються на дорослих жуків у червні–липні [7].

Довгоносик виковий безкрилий листовий – *Hypera meles* (Paykull, 1792)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Монголія. В Україні відомий майже на всій території.

Місця знаходження. Заселяє трав'янисті угруповання схилів, галявин, луків, заплав та берегів водойм, рудеральну рослинність та агроценози. Виявлений на вологих луках поблизу с. Пулемця (рис. 103).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5,0 мм. Кормові рослини імаго та личинок – бобові, особливо горошок *Vicia* L. Зимують дорослі жуки, розмноження відбувається навесні [7].

Довгоносик конюшиний чернохоботковий листовий – *Hypera nigrirostris* (Fabricius, 1775)

Поширення. Палеарктика, Північна Америка. Виявлений на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, заплави та береги водойм, агроценози, рудеральну рослинність. Комахи зібрані на вологих луках поблизу с. Пулемця, у мішаному лісі поблизу с. Ростані та Залісся (рис. 103).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано три особини.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3,0–4,0 мм. Стегна вкриті простими волосоподібними лусочками. Надкрила з паралельними боками, без темної смуги при основі шва; укрите коричневими або зеленими лусочками. Розвиток відбувається в суцвіттях конюшини *Trifolium* L. Зимують дорослі жуки [7].

Довгоносик горошковий листовий – *Hypera viciae* (Gyllenhal, 1813)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється на луках, галявинах, схилах ярів, берегах водойм, у степах та агроценозах. Виявлений у мішаному лісі поблизу с. Ростані (рис. 103).

Чисельність. Численний вид. Відловлено три особини.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5,7 мм. Личинки розвиваються на листках бобових рослин – вики *Vicia*, чини *Lathyrus*. Зимують імаго [7].

Лімобіус північний – *Limobius borealis* (Paykull, 1792)

Поширення. Європа, Кавказ, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, схили ярів, береги водойм, степи, агроценози, рудеральну рослинність. Виявлений на околицях с. Хрипська, Піщі (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Рис. 104. Місця збору матеріалу представників надроду Довгоносикоподібні – *Curculionioidea*:

- ◆ Лімобіус північний – *Limobius borealis*
- ◇ Слоник чортополоховий – *Cleonis pigra*
- ◆ Довгоносик кореневий сосновий – *Coniocleonus turbatus*
- ◇ Довгоносик смугастий буряковий – *Chromoderus affinis*
- ◆ Довгоносик тигровий – *Cyphocleonus dealbatus*
- ◇ Стеблід шавелевий – *Lixus bardanae*
- ◆ Стеблід алжирський – *Lixus pulverulentus*
- Фрачник звичайний (Фрачник райдужний) – *Lixus iridis*
- Фрачник омеговий – *Lixus paraplecticus*
- Фрачник білобокий – *Lixus albomarginatus*
- Фрачник червоний – *Lixus sanguineus*
- Ларинус обтузус – *Larinus obtusus*
- Ларинус турбінатус – *Larinus turbinatus*
- Великий сосновий довгоносик – *Hilobius abietis*
- Довгоносик малий сосновий – *Hilobius pinastri*
- Довгоносик поперечноплямистий, довгоносикплакуновий – *Hilobius transversovittatus*

Особливості біології. Личинки розвиваються в пуп'янках та квітах гераней – *Geranium sanguineum* L., *G. molle* L., *G. pyrenaicum* L., *G. pratense* L., *Erodium* L., де й заляльковуються. Зимують імаго [2; 22].

Фото 238. Слоник чортополоховий – *Cleonis pigra* (В. Ю. Назаренко)

Підродина Ліксини – Lixinae

Слоник чортополоховий – *Cleonis pigra* (Scopoli, 1763)

Поширення. Європа, Північна Африка. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Трапляється на галявинах, луках та степових ділянках, в агроценозах та рудеральній рослинності. Відловлений у с. Піщі, під час польоту (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 15 мм, забарвлення сіре або буре. Надкрила з косими світлими плямами (фото 238). Виявлено на різних складноцвітих – будяку українському *Cirsium ukrainicum* Bess., будяку щетинистому *C. setosum* M. В., чортополоху пониклому *Carduus nutans* L., чортополоху крочечковому *C. hamulosus* Ehrh., чортополоху крочковому *C. uncinatus* Bieb., волошці розлогій *Centaurea diffusa* Lam., волошці одеській *C. odessana* Prod., татарнику звичайному *Onopordon acanthium* L. [22].

Довгоносик кореневий сосновий – *Coniocleonus turbatus* (Fahaeus, 1842)

Поширення. Європа, Сибір. Поширений в Україні, трапляється здебільшого на Поліссі та в Лісостепу.

Місця знаходження. Заселяє соснові й мішані ліси, мешкає на ґрунті. Виявлений у мішаному лісі поблизу с. Піщі (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Забарвлення тіла загалом сіре, надкрила з темними поперечними смугами. Задньогруди довші від поперечника середніх тазикових ямок. Кігтики товсті, майже паралельні (фото 239). Личинки розвиваються на коренях сосни (*Pinus silvestris* L.), утворюючи трубочки з піску [7].

Фото 239. Довгоносик кореневий сосновий – *Coniocleonus turbatus* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик смугастий буряковий – *Chromoderus affinis* (Schrank, 1781)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє галявини, луки, агроценози й рудеральну рослинність. Виявлений у мішаному лісі поблизу с. Піщі (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло сірого забарвлення, завдовжки 9,0 мм. Розвивається в нижній частині стебла й кореневій шийці лободових (*Chenopodiaceae*) [7].

Довгоносик тигровий – *Cyphocleonus dealbatus* (Gmelin, 1790)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Південно-Західний Сибір. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на луках, галявинах, рудеральній рослинності на околицях с. Піщі (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано дві особини.

Особливості біології. Дорослих жуків та личинок виявили на складноцвітих – дереві *Achillea*, полину *Artemisia*, волошці *Centaurea* [2; 22].

Фото 240. Стеблоїд щавелевий – *Lixus bardanae* (В. Ю. Назаренко)

Стеблоїд щавелевий – *Lixus bardanae* (Fabricius, 1781)

Поширення. Європа, Мала та Середня Азія, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється на луках, болотах, узбережжі водойм. Виявлений у шкільному саду с. Піщі, на березі оз. Піщанського, поблизу с. Острів'я (рис. 104).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано чотири особини.

Особливості біології. Жук доволі видовжений, тонкий, забарвлення жовто-золотисте, іноді буре (фото 240). Личинки розвиваються в стеблах щавлів (*Rumex* L.) [7].

Стеблоїд алжирський – *Lixus pulverulentus* (Scopoli, 1763)

Поширення. Європа, Середземномор'я, Мала Азія, Афганістан. Поширений в Україні вид.

Місця знаходження. Заселяє луки, агроценози, рудеральну рослинність. Виявлений на полі у с. Піщі (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Личинки розвиваються в стеблах мальви *Malva*, алтею *Althea*, чортополоху *Carduus*, будяка *Cirsium* [7].

Фрачник звичайний (Фрачник райдужний) – *Lixus iridis* (Olivier, 1807)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється на луках, галявинах, рудеральній рослинності. Виявлений на околиці с. Острів'я, на березі оз. Острів'янського (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло сильно витягнуте, вузьке, завдовжки 12–22 мм. Вершини надкрил загострені, кожна окремо. Головотрубка слабо вигнута. Весь жук у тонких коротких волосках. Живиться на зонтичних. Личинки розвиваються в стеблах рослин родини селерових, зокрема в петрушці, кмінні та моркві. Іноді досить сильно шкодить [2; 22].

Фрачник омеговий – *Lixus paraplecticus* (Fabricius, 1801)

Фото 241. Фрачник омеговий – *Lixus paraplecticus* (О. М. Кравченко)

Поширення. Європа, Західна та Мала Азія. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, луки. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищах Ладинці та Волоках (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Великі жуки, завдовжки 12–24 мм. Тіло вузьке, видовжене, вершини надкрил витягнуті у довгі шипи. Забарвлення сіре. Хоботок товстий, до кінця трохи потовщений (фото 241). Вид трапляється в навколводних біотопах. Личинки розвиваються в стеблах зонтичних рослин – омежника *Oenanthe*, вежа *Sium*, берули *Berula* [2; 22].

Фрачник білобокий – *Lixus albomarginatus* (Boheman, 1843)

Поширення. Європа, Передня та Середня Азія, Сибір, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на трав'янистій рослинності в околицях с. Піщі в урочищі Псячому та поблизу с. Хрипська (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано дві особини.

Особливості біології. Тіло сильно витягнуте, вузьке, завдовжки 12–22 мм. Вершини надкрил заокруглені. Забарвлення буре, з обох боків на грудях та надкрилах є біла смуга. Розвиток і живлення всіх фаз розвитку довгоносика відбувається на резеді *Reseda* L [2; 16].

Фрачник червоний – *Lixus sanguineus* (Rossi, 1792)

Поширення. Європа, Мала Азія. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на трав'янистій рослинності в околицях с. Затишся в урочищі Камені (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зарєєстровано одну особину.

Особливості біології. Тіло сильно витягнуте, вузьке, завдовжки 12–22 мм. Вершини надкрил заокруглені. Забарвлення яскраве буро-червоне. Головотрубка слабо вигнута. Весь жук у тонких коротких волосках. Живиться на складноцвітих *Asteraceae* (*Leontodon*, *Hieracium*) та деяких інших трав'янистих рослинах [2; 16].

Ларинус обтузус – *Larinus obtusus* (Gyllenhal, 1836)

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на луках уздовж каналу насосної станції поблизу с. Піщі (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5,5–6,5 мм. Головотрубка досить товста, укрита грубо-крапковою скульптурою. Вусики короткі й товсті. Надкрила короткоюйцеподібні, опуклі, із тонкими крапковими рядами. Кормові рослини – різні види волошок *Centaurea* L. Личинки розвиваються в суцвіттях [2; 22].

Фото 242. *Ларинус турбінатус* – *Larinus turbinatus* (В. Ю. Назаренко)

Ларинус турбінатус – *Larinus turbinatus* (Gyllenhal, 1835)
Поширення. Європа, Передня й Середня Азія. Вид поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини. Виявлений поблизу с. Світязя на території табору «Супутник» (рис. 94).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Невеликий жук завдовжки 6,0–10,0 мм (фото 242). Імаго живляться на будяках *Cirsium* L., чортополохах *Carduus* L. Личинки розвиваються в суцвіттях [2; 22].

Підродина Молітини – Molytinae

Великий сосновий довгоносик – *Hylobius abietis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні звичайний вид, поширений на всій території.

Місця знаходження. Здебільшого трапляється на вирубках, лісопилках та біля деревообробних виробництв, на повалених вітром деревах і великих гілках, у лісорозплідниках. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Волоках (рис. 104).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 10–13 мм. Забарвлення сіро-буре в жовтих цятках (фото 243). Трапляється на хвойних породах, переважно *Pinus silvestris* L. Дорослі жуки об'їдають кору гілок та стовбурів молодих дерев. Личинка розвивається в корі соснових колод, пеньків та коренів. Заляльковування відбувається в корі в лялечковій комірці. Розвиток зазвичай триває близько двох років [7].

Фото 243. *Великий сосновий довгоносик* – *Hylobius abietis* (В. Ю. Назаренко)

Фото 244. *Довгоносик малий сосновий* – *Hylobius pinastri* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик малий сосновий – *Hylobius pinastri* (Gyllenhal, 1813)
Поширення. Північна та Середня Європа, Північна Азія. В Україні трапляється на заході, у Карпатах, на Поліссі.

Місця знаходження. Виявлений у ялиновому лісі на околицях с. Кам'янки (рис. 104).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 11 мм, забарвлення коричневе, на надкрилах дві поперечні світлі смужки, ноги бурі (фото 244). Розвивається в пеньках та колодах. Кормові рослини – хвойні, здебільшого сосна та ялина [7].

Довгоносик поперечноплямистий, довгоносик плакуновий – *Hylobius transversovittatus* (Goeze, 1777)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір. Відомий Україні майже на всій території.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, болота, вологі луки. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Широкий Піщі (рис. 104).

Чисельність. Численний вид. Зареєстровано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 9–11 мм. Забарвлення іржаво-червоне. Передньоспинка рівномірно вкрита волоскоподібними лусочками. Боріздки надкрил до вершини стають тонші й дрібніші (фото 245). Розвивається в коренях плакуна верболистого *Lythrum salicaria*. Дорослі жуки активні в сутінках та вночі, а навесні також удень. Живляться листям. Яйця відкладають у стебла. Заляльковуються в корінні [2; 22].

Фото 245. *Довгоносик поперечноплямистий* – *Hylobius transversovittatus* (В. Ю. Назаренко)

Лепірус капуцин – *Lepyrus capucinus* (Schaller, 1783)

Поширення. Голарктика. В Україні відомий майже на всій території.

Місця знаходження. Заселяє степові та лучні біотопи, болота, береги водойм, заплавні луки, чагарники, ліси, агроценози. Виявлений на полі поблизу с. Піщі в урочищі Широкий Піщі (рис. 105).

Фото 246. Лепірус капуцин – *Lepyrus capucinus* (В. Ю. Назаренко)

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Жук бурого забарвлення завдовжки 10–12 мм. Черевце без плям, рівномірно вкрите волоскоподібними лусочками (фото 246). Трапляється на трав'янистих та чагарникових рослинах із родини розоцвітих, а саме на родовику, перстачу, полуницях, суницях, ожині, іноді на вербах. Яйця самка відкладає в ґрунт біля основи стебел розоцвітих. Личинки розвиваються в корі коренів, зокрема ожини, та в коренях трав'янистих розоцвітих, заляльковуються в ґрунті. Дорослі жуки виходять наприкінці літа – восени. Вони живляться листям. Мають майже повністю редуковані крила, пересуваються по рослинах та на поверхні ґрунту [2; 5; 22].

Лепірус болотяний – *Lepyrus palustris* (Scopoli, 1763)

Поширення. Голарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється на болотах, берегах водойм, заплавних луках, чагарниках, у лісах. Виявлений на вологих луках поблизу с. Піщі в урочищі Волоках (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Фото 247. Лепірус болотяний – *Lepyrus palustris* (В. Ю. Назаренко)

Особливості біології.

Тіло завдовжки 7–12 мм. Черевце з боків має плями із густих світлих лусочок. На кожному надкрилі майже посередині є світла пляма (фото 247). Розвивається на вербі, іноді на тополі. Яйця самка відкладає в ґрунт біля основи стовбура верби. Личинки розвиваються в корі коренів верб, заляльковуються в ґрунті. Дорослі жуки виходять наприкінці літа – восени. Вони живляться листям, на якому можуть траплятися зранку, також дорослі жуки часто ховаються у підстилці біля стовбурів верб, у сухому листі на гілках, на гілках, стовбурах та під відслоненою корою. Вони завжди мають більш або менш розвинуті крила, проте польотів не зафіксовано [2; 22].

Смолівка соснова – *Pissodes pini* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений у хвойних, переважно соснових та мішаних лісах на околицях с. Піщі в урочищі Вутві (рис. 105).

Чисельність. Численний вид у хвойних лісах на вирубках. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Темно-коричневий жук, завдовжки 7–9 мм. Передньоспинка вкрита грубою й густою пунктиривою. На надкрилах борозни грубої та густої пунктировки, простір між борознами зернистий. Плями утворюють дві поперечні смужки на надкрилах. Розвивається на хвойних деревах – сосні *Pinus*, ялині *Picea* [6; 7].

Рис. 105. Місця збору матеріалу представників надродини Довгоносикоподібні – *Circulionioidea*:

- Лепірус капуцин – *Lepyrus capucinus*
- Лепірус болотяний – *Lepyrus palustris*
- Смолівка соснова – *Pissodes pini*
- Крапчаста смолівка – *Pissodes castaneus*
- ▣ Соснова жерднякова смолівка – *Pissodes piniphilus*
- ▣ Довгоносик-короїд плодовий – *Magdalis ruficornis*
- ▣ Довгоносик сосновий – *Magdalis memnonia*
- ▣ Довгоносик хвойний – *Magdalis phlegmatica*
- ◆ Ринкол видовжений – *Rhyncolus elongatus*
- ◇ Ринкол блискучий, Ринкол скульптурований – *Rhyncolus sculpturatus*
- ◇ Ринкол чорний – *Rhyncolus ater*
- ▣ Прихованохоботник вербовий – *Cryptorhynchus lapathi*
- ◆ Барид полиновий – *Baris artemisiae*
- ◆ Барид зелений – *Baris coeruleascens*
- ◆ Барид болотяний смугастий – *Limnobaris dolorosa*
- ◆ Барид болотяний прикрашений – *Limnobaris t-album*

Крапчаста смолівка – *Pissodes castaneus* (De Geer, 1775)

Поширення. Європа, Західний Сибір. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений у хвойних, переважно соснових та мішаних лісах на околицях с. Піщі (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 5–7 мм. Надкрила з двома смугами: передня розірвана посередині, задня посередині біла, ззовні жовта. Розвивається на хвойних деревах – сосні *Pinus*, ялиці *Abies*, модрині *Larix*. Личинка розвивається в нижній частині стовбура молодих і дорослих дерев. Живиться лубом. Жуки виходять восени, частина личинок зимує [2; 9].

Соснова жерднякова смолівка – *Pissodes piniphilus* (Herbst, 1795)

Поширення. Європа, Сибір, Далекий Схід. Вид поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється у хвойних, здебільшого соснових та мішаних лісах. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Териброд (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Іржаво-коричневий або темно-сіро-коричневий жук завдовжки 4–5 мм. Задні краї щита заокруглені. На надкрилах міститься одна поперечна смуга, яка складається зі світлих лусочок. Заселяє сосну, іноді ялину у верхівкових частинах дорослого дерева. Личинки розвиваються в лубі й камбії. Зимують у лялечкових комірках [2; 9].

Підродина Мезоптиліїни – *Mesoptiliinae*

Довгоносик-короїд плодовий – *Magdalis ruficornis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Поширений в Україні вид.

Місця знаходження. Поширений у лісах, парках, садах, на узліссях. Жуки зазвичай трапляються на листі та гілках плодів дерев. Виявлений на сіно-косних луках поблизу сіл Острів'я, Ростані, Піщі в урочищі Вутві (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано три особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 2,0–3,5 мм, чорний, тіло видовжене, слабко розширене до заднього кінця, вусики жовті з темною булавою (фото 248). Личинки розвиваються у верхівкових тонких пагонах горобини *Sorbus* та багатьох плодів культур. Дорослі жуки скелетують листкові пластинки [7].

Фото 248. Довгоносик-короїд плодовий – *Magdalis ruficornis* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик сосновий – *Magdalis memnonia* (Gyllenhal, 1837)

Поширення. Європа, Північна Африка. В Україні трапляється здебільшого на Поліссі та в Лісостепу.

Місця знаходження. Заселяє соснові та мішані ліси. Виявлений на вологих луках поблизу насосної станції в с. Піщі (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло видовжено-овальне, чорне з металевим блиском (фото 249). Розвивається в стовбурах молодих сосон та у відмираючих гілках *Pinus sylvestris* L. [7].

Фото 249. Довгоносик сосновий – *Magdalis memnonia* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик хвойний – *Magdalis phlegmatica* (Herbst, 1797)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений у соснових місцях.

Місця знаходження. Виявлений на соснових гілках, хвої, стовбурах та на льоту в околицях с. Піщі (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло видовжено-овальне, чорне із зеленим металевим блиском. Очі сильно опуклі, виступають із загального контура голови. Передні стегна з перетяжкою біля основи. Личинки розвиваються всередині гілок, що відмирають, де й заляльковуються наприкінці літа. Дорослі жуки живляться на сосні *Pinus*, ялині *Picea* [7].

Підродина Косоніни (Трухляки) – Cossoninae

Ринкол видовжений – *Rhyncolus elongatus* (Gyllenhal, 1827)

Поширення. Європа, Кавказ, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє соснові та мішані ліси. Виявлений у с. Піщі під час льоту (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,0–4,5 мм. Розвивається в деревині хвойних порід: сосни, ялини, ялиці [2; 23].

Ринкол блискучий, Ринкол скульптурований – *Rhyncolus sculpturatus* (Waltl, 1839)

Поширення. Європа, Кавказ. В Україні відомий здебільшого на заході.

Місця знаходження. Виявлений у лісі на околиці с. Піщі в урочищі Бабиному (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Розвивається в гниючій деревині хвойних та листяних порід [2; 23].

Ринкол чорний – *Rhyncolus ater* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений у лісі під корою сосни поблизу с. Піщі в урочищі Вутві (рис. 105).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3,0 мм, циліндричне, подібний на короїда. Забарвлення темно-каштанове. Головотрубка широка. Надкрила мають ряди дрібних доріжок. Розвивається в гниючій деревині хвойних, зокрема ялини, та листяних дерев. Можуть пошкоджувати дерев'яні будівлі [2; 23].

Підродина Крипторинхіни – Cryptorhynchinae

Прихованохоботник вербовий – *Cryptorhynchus lapathi* (Dejean, 1821)

Фото 250. Прихованохоботник вербовий – *Cryptorhynchus lapathi* (В. Ю. Назаренко)

Поширення. Голарктика. Дуже поширений в Україні вид.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, болота, ліси, заплавні луки й чагарники. Виявлений на околицях с. Піщі в урочищі Зеленці, на березі оз. Піщанського (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано дві особини.

Особливості біології. Темнозабарвлений довгоносик, завдовжки 6–9 мм. Тіло вкрите темно-коричневими, майже чорними лусочками з короткими щетинками (фото 250). Передньоспинка з боків укрита білими лусочками. Передньогруди між стегнами мають глибоку борозну, у яку вкладається головотрубка. Личинка біла з бурою головою, безнога, завдовжки 10–12 мм. Розвивається на вільхах, вербах і тополях. Личинки в гілках або пнях, іноді у великій кількості. Зимують дорослі жуки, яйця й личинки [2; 23].

Підродина Баридини – Baridinae

Барид полиновий – *Baris artemisiae* (Herbst, 1795)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні відомий майже на всій території.

Місця знаходження. Виявлений на трав'янистій рослинності, дорослі жуки мешкають на стеблах полину. Зібрані поблизу с. Піщі, в урочищі Псячому (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Чорний видовжений жук завдовжки 5–8 мм, надкрила з поздовжніми борознами, передньоспинка в дрібних крапочках. Розвивається й живиться на полинах – *Artemisia* L. [7].

Барид зелений – *Baris coerulescens* (Scopoli, 1763)

Поширення. Європа, Північна Африка, Кавказ, Середня Азія, Іран. В Україні майже на всій території.

Місця знаходження. Трав'яниста рослинність, агроценози, рудеральна рослинність. Околиці с. Піщі, урочище Волоки (рис. 105).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Чорний видовжений жук завдовжки 5–7 мм, надкрила з поздовжніми борознами, передньоспинка в дрібних крапочках. Розвивається й живиться на хрестоцвітних – капусті *Brassica oleracea* L., рапсі *B. napus* L., суріпиці озимій *B. campestris* L., суріпиці звичайній *Barbarea*

Особливості біології. Довжина 2,0–3,5 мм (фото 252). Надкрила короткі, мають сильно заокруглені боки та світлу прищиткову пляму з лусочок. Проміжки надкрил без чітких бугорків. Личинка розвивається у корінні ревеня та шавлів, утворюючи багатокамерні гали. Жук живиться листям шавлю, ревеню, різних видів гречкових. Яйцекладка складається з поодиноких яєць, розміщених на верхівці пагона, трапляється в липні. Дорослі особини та личинки виявлені на *Rumex* L. [7].

Фото 252. Здутоносик щавлевий – *Rhinoncus persicarius* (В. Ю. Назаренко)

Здутоносик перпендикулярний – *Rhinoncus perpendicularis* (Reich, 1797)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, луки, болота. Виявлений у с. Острів'я (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 1,5–2,0 мм. Надкрила видовжені, мають майже паралельні боки, укриті численними дрібними світлими плямами, прищиткова пляма велика та яскрава. Черевце й пігидій укриті густими білими лусочками. Розвивається на гірчаках *Polygonum persicaria* L., *P. aviculare* L., *P. hydropiper* L., *P. mite* Schrk., *P. amphibium* f. *terrestre* Leyss. [2; 24].

Здутоносик зернівкоподібний – *Rhinoncus bruchoides* (Herbst, 1784)

Поширення. Палеарктика. Вид дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Трапляється на луках, берегах водойм, болотах. Зібраний поблизу с. Піщі в урочищі Псячому (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зафіксовано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 2,0–2,5 мм. Надкрила вкриті бурими, рудувато-бурими або коричнево-сірими волоскоподібними лусочками, які іноді утворюють нечіткі плями. Розвивається на гірчаках *Polygonum persicaria* L., *P. hydropiper* L., *P. aviculare* L. [2; 24].

Пеленомус Уолтона – *Pelenomus waltoni* (Boheman, 1843)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. На території Шацького поозер'я виявлений на луках, берегах водойм, болотах в околицях с. Піщі (рис. 106).

Чисельність. Численний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 1,5–2,0 мм. Надкрила плямисті, ноги жовто-червоні. Головотрубка у три рази довша, ніж її ширина. Розвивається на гірчаках *Polygonum hydropiper* L., *P. mite* Schrk. [2; 24].

Прихованохоботник вербозіллєвий – *Tapeinotus sellatus* (Fabricius, 1794)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє вологі луки, береги водойм, заплави. Виявлений у мішаному лісі на околицях смт Шацька в урочищі Гряді (рис. 106).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано чотири особини.

Особливості біології. Тіло видовжене, чорне, завдовжки 3–4 мм, гомілки та лапки частково іржаво-руді. Надкрила вкриті густими білими або біло-сірими лусочками, плямисті. Трапляється на вербозіллі *Lysimachia vulgaris* L. [7].

Прихованохоботник Бессера – *Marmaropus besseri* (Gyllenhal, 1837)

Поширення. Середня Європа. В Україні значно поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється на луках та лісових галявинах. Виявлений на дикому щавлі поблизу с. Пулемця (рис. 106).

Чисельність. Численний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Тіло видовжене, коричневе, завдовжки 3–4 мм. Надкрила вкриті густими золотисто-коричневими волосками. Трапляється на щавлі горобинному *Rumex acetosella* L. [7].

Прихованохоботник подорожниковий – *Trichosirocalus troglodytes* (Fabricius, 1787)

Поширення. Європа, Мала Азія, Сибір, Північна Африка. В Україні значно поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє луки, степові ділянки, галявини, узлісся, рудеральну рослинність. У Шацькому поозер'ї виявлений на околицях с. Острів'я вздовж рову в с. Піщі та в урочищі Ладинці (рис. 106).

Чисельність. Численний вид. Зафіксовано три особини.

Особливості біології. Тіло овальне, видовжене, завдовжки 3,4–4,8 мм, забарвлення червоно-буре. Головотрубка має зморшкуватий кіль. Розвивається й живиться на подорожнику ланцетolistому *Plantago lanceolata* L. [7].

Прихованохоботник Барневеля – *Trichosirocalus barnevillei* (Grenier, 1866)

Поширення. Європа. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє степові ділянки, галявини, узлісся, рудеральну рослинність. У Шацькому поозер'ї виявлений біля каналу на околицях с. Піщі (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 2,3–2,9 мм, має іржаво-червоне забарвлення, головотрубка чорна або коричнева. Надкрила мають яскравий білий малюнок із косих смужок. Розвивається на дереві прямостоячому *Achillea millefolium* L. [2; 24].

Прихованохоботник капустиний – *Ceutorhynchus contractus* (Marshall, 1802)

Поширення. Європа, Передня та Середня Азія. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на трав'янистій рослинності поблизу с. Хрипська (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 1,5–1,8 мм. Надкрила чорно-сині або чорно-зелені, мають слабкий блиск. Поліфаг, живиться й розвивається здебільшого на хрестоцвітих *Brassicaceae* [7].

Прихованохоботник щетинистий – *Ceutorhynchus hirtulus* (Germar, 1824)

Поширення. Європа, Північна Африка, Кавказ, Мала Азія. Вид поширений в Україні.

Місця знаходження. Виявлений на лісових галявинах у мішаному лісі поблизу с. Піщі (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Трапляється на крупці весняній *Erophila verna* (L.) С. А. М. Личинка розвивається в стеблах, а дорослі жуки – на листі жерухи *Cardamine pratensis* L., *C. amara* L., арабідопсиса *Arabidopsis thaliana* (L.) Heunh., ризухи *Arabis hirsuta* (L.) Scop. [2; 24].

Прихованохоботник жовтушниковий – *Ceutorhynchus erysimi* (Fabricius 1787)

Фото 253. Прихованохоботник жовтушниковий – *Ceutorhynchus erysimi* (В. Ю. Назаренко)

Поширення. Голарктика. В Україні відомий майже на всій території.

Місця знаходження. Трапляється на тв'янистій рослинності вздовж каналу поблизу с. Піщі (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 1,8–2,5 мм. Надкрила яскраво-сині, синьо-зелені або золотисто-зелені, блискучі (фото 253). Жуки та їхні личинки розвиваються на грициках *Capsella bursa-pastoris* L. [7].

Прихованохоботник суріпицевий – *Ceutorhynchus barbareae* (Suffrian 1847)

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, степові ділянки, рудеральну рослинність, агроценози. Виявлений уздовж каналу р. Копайвки на околицях с. Піщі (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Розвивається на хрестоцвітих *Barbarea* W. T. Aiton, *Cardamine* L. (*Dentaria*) [7].

Прихованохоботник крупковий – *Ceutorhynchus atomus* (Boheman, 1845)

Поширення. Європа, Північна Африка. Відомий на території України вид.

Місця знаходження. Виявлений на луках поблизу с. Піщі (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Вид розвивається на арабідопсисі *Arabidopsis* Heunh., крипці *Draba* L., тисдалії *Teesdalia* [7].

Прихованохоботник кропив'яний – *Parethelcus pollinarius* (Forster, 1771)

Поширення. Європа, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє узлісся, береги водойм, лучні та рудеральні біотопи. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Жирні (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Дорослі жуки та личинки розвиваються на кропиві дводомній *Urtica dioica* L. [7].

Прихованохоботник крапчастий – *Glocianus punctiger* (C. R. Sahlberg, 1835)

Поширення. Європа, Передня й Середня Азія, Північна Америка. Виявлений майже на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється на трав'янистій рослинності в околицях с. Піщі (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 2,2–2,9 мм, забарвлення коричневе з яскравою білою плямою на початку надкрил. Монофаг кульбаби *Taraxacum officinale* L., розвивається в її квіткових кошиках [7].

Прихованохоботник Гампе – *Ceutorhynchus hampei* (C. Brisout, 1869)

Поширення. Європа, Кавказ. Вид відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється на луках в околицях с. Піщі (рис. 106).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Дрібний жук завдовжки 1,5–2,5 мм. Голова округла, головотрубка довга. Розвиток відбувається на гикавці *Berteroa incana* L. [7].

Однокіготник білокрапковий – *Mononychus punctumalbum* (Herbst, 1784)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє болота, береги водойм, заплавні луки. Виявлений на луках поблизу с. Ростані та в мішаному лісі на околицях с. Піщі (рис. 107).

Фото 254. Однокіготник білокрапковий – *Mononychus punctumalbum* (В. Ю. Назаренко)

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,5–5 мм (фото 254). Забарвлення чорне, має чітку білу прищиткову пляму. Личинки розвиваються в плодах водяного ірису *Iris* L., зазвичай *I. pseudacorus* L. [7].

Довгоносик кропив'яний чотириплямистий – *Nedyus quadrimaculatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Передня й Середня Азія, Сибір. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, галявини, луки, рудеральні біотопи. Виявлений на квітах горобини біля геодезичної вишки в околицях оз. Мошного (рис. 107).

Чисельність. Численний, місцями масовий вид. Зібрано одну особину.

Рис. 107. Місця збору матеріалу представників надродини Довгоносикоподібні – *Curculionoidea*:

- Однокіготник білокрапковий – *Mononychus punctumalbum*
- Довгоносик кропив'яний чотириплямистий – *Nedyus quadrimaculatus*
- ◆ Водяний довгоносик шипастий – *Bagous elegans*
- ◇ Водяний довгоносик жовтуватий – *Bagous lutulentus*
- ◊ Водяний довгоносик вузький – *Bagous tubulus*
- ◈ Водяний довгоносик пухирниковий – *Bagous petro*
- Довгоносик довгорукий – *Dorytomus longimanus*
- Довгоносик чорноокий – *Dorytomus melanophthalmus*
- ⊖ Довгоносик осиковий жовтий – *Dorytomus tortrix*
- Плодожил хрестоносець – *Archarius ctux*
- Плодожил вербовий – *Archarius salicivorus*
- ▣ Плодожил жолудевий – *Curculio glandium*
- ▣ Плодожил вільшаний – *Curculio rubidus*
- Квіткоїд яблуневий – *Anthonomus pomorum*
- Квіткоїд грушевий – *Anthonomus pyri*
- ⊖ Квіткоїд малиновий – *Anthonomus rubi*

Особливості біології. Тіло завдовжки 2,1–2,8 мм. Жук округлий, чорний, вусики й лапки іржаво-червоні. Монофаг кропиви дводомної *Urtica dioica* [7].

Підродина Багоїни – Bagoinae

Водяний довгоносик шипастий – *Bagous elegans* (Fabricius, 1801)

Фото 255. Водяний довгоносик шипастий – *Bagous elegans* (О. М. Кравченко)

Поширення. Європа, Середня Азія. В Україні відомі поодинокі знахідки.

Місця знаходження. Заселяють узбережні ділянки водойм. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Ладинці (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло видовжено-овальне. Голова широкоокругла, очі приплюснуті. Головотрубка коротка (фото 255). Дорослі особини зібрані під водою на стеблах тростини *Phragmites communis* L., гліцерії *Glyceria maxima* L. Личинки розвиваються в стеблах. Зимують у ґрунті [2; 16].

Водяний довгоносик жовтуватий – *Bagous lutulentus* (Gyllenhal, 1813)

Поширення. Європа, Мала Азія. Вид поширений на більшій частині території України.

Місця знаходження. Виявлений на водних рослинах уздовж узбережжя водойм на околицях с. Піщі в урочищі Ладинка (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло видовжено-овальне. Голова широкоокругла, очі приплюснуті. Головотрубка коротка. Жуки мешкають на хвощі *Equisetum fluviatile* L., а личинки розвиваються в його стеблах [7; 16].

Водяний довгоносик вузький – *Bagous tubulus* (Caldara et O'Brien, 1994)

Поширення. Європа. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на узбережжі ставка поблизу с. Піщі в урочищі Волоках (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло видовжено овальне. Голова широко округла, очі приплюснуті. Головотрубка коротка. Личинки розвиваються в стеблах гліцерії *Glyceria plicata* Fr., *G. fluitans* L., тимофіївки *Allopecurus fulvus* Sm., дорослі жуки трапляються також на інших рослинах [2; 16].

Водяний довгоносик пухирниковий – *Bagous petro* (Herbst, 1795)

Поширення. Європа. В Україні відомі поодинокі знахідки в західних областях.

Місця знаходження. Заселяє водні рослини на узбережжі водойм. Виявлений в оз. Великому Піщанському (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло видовжено-овальне. Голова широкоокругла, очі приплюснуті. Головотрубка коротка. Личинки розвиваються на утрикулярії *Utricularia* L. Жуки трапляються також на роголистнику *Ceratophyllum submersum* L., елодеї *Elodea canadensis* Rich. [2; 16].

Підродина Довгоносики – Curculioninae

Довгоносик довгорукий – *Dorytomus longimanus* (Forster, 1771)

Поширення. Європа, Сибір, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється в лісах, лісосмугах, парках, на берегах водойм поблизу с. Піща (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Личинки розвиваються в суцвіттях тополь *Populus nigra* L., *P. italica* Mch. Жуки відкладають яйця восени у квіткові бруньки. Личинки заляльковуються в ґрунті [2; 23].

Довгоносик чорноокий – *Dorytomus melanophthalmus* (Paykull, 1792)

Поширення. Європа, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє верболози, заплавні чагарники, узбережжя. Виявлений поблизу с. Піщі, на березі оз. Піщанського та в урочищі Ладинці (рис. 107).

Чисельність. Численний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Жуки завдовжки 4,0 мм, коричневого забарвлення (фото 256), відкладають яйця восени у квіткові бруньки. Личинки розвиваються в суцвіттях верб *Salix* L. Заляльковування відбувається в ґрунті [7].

Фото 256. Довгоносик черноокий – *Dorytomus melanophthalmus* (В. Ю. Назаренко)

Довгоносик осиковий жовтий – *Dorytomus tortrix* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Європа. Вид поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє заплавні тополеві та вербово-тополеві ліси, листяні ліси, береги водойм, болота. Упійманий під час польоту в с. Піщі (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,0–5,5 мм, забарвлення жовте або червоно-буре. Личинки розвиваються в суцвіттях осики *Populus tremula* L., *P. italica* Mch. [2; 23].

Плодожил хрестоносець – *Archarius crux* (Fabricius, 1776)

Поширення. Європа, Сибір, Мала Азія, Монголія, Північна Африка. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється у верболозах, заплавах, болотах, чагарниках, лісах, на берегах водойм. Виявлений на березі оз. Піщанського (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Розвивається на вербах *Salix* L. [7].

Плодожил вербовий – *Archarius salicivorus* (Paykull, 1792)

Поширення. Європа, Сибір, Північна Африка, Мала Азія, Монголія. В Україні вид значно поширений.

Місця знаходження. Заселяє ліси, береги водойм, болота. Виявлений на осіці в мішаному лісі поблизу с. Ростані (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 1,9–2,5 мм, забарвлення чорне, передньоспинка рівномірно вкрита сірими волосками. Надкрила в тонких сірих волосках (фото 257). Розвивається на вербах *Salix* L. [7].

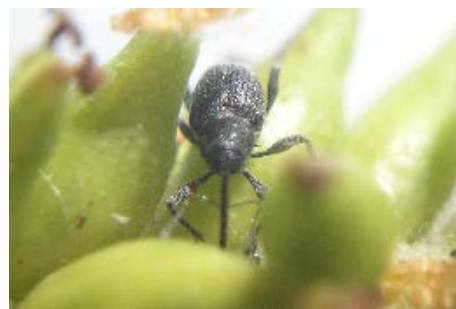

Фото 257. Плодожил вербовий – *Archarius salicivorus* (В. Ю. Назаренко)

Фото 258. Плодожил жолудевий – *Curculio glandium* (В. Ю. Назаренко)

Плодожил жолудевий – *Curculio*

***glandium* (Marsham, 1802)**

Поширення. Європа, Сибір, Мала Азія, Монголія, Північна Африка. Вид поширений в Україні.

Місця знаходження. Заселяє діброви та мішані ліси, береги водойм. Виявлений на околицях с. Піщі в урочищі Тугорі (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Бурий, здебільшого жовто-сірий жук, завдовжки 4–9 мм (фото 258). Його легко відрізнити за дуже довгим, тонким блискучим хоботком. Довжина хоботка майже дорівнює довжині тіла. Жуки трапляються на дубі *Quercus* L. Личинка розвивається в жолудях, лісових горіхах. Після завершення розвитку вона прогризає круглий отвір у стінці плоду й випадає або виходить у ґрунт, де заляльковується в комірці [7].

Плодожил вільшаний – *Curculio rubidus* (Gyllenhal, 1827)

Поширення. Європа, Японія. Вид відомий на території України.

Місця знаходження. Трапляється в лісах, на берегах водойм, боліт. Зібраний поблизу с. Піщі в урочищі Жирні (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зареєстровано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3–4 мм, забарвлення руде. Розвивається на вільсі *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn., *A. incana* (L.) Mch., а також на терені *Prunus spinosa* L., вишні *Cerasus vulgaris* Mill. [2; 18; 23].

Фото 259. Квіткоїд яблуневий – *Anthonomus pomorum* (В. Ю. Назаренко)

Квіткоїд яблуневий – *Anthonomus pomorum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Завезений до Північної Америки. В Україні трапляється на всій території.

Місця знаходження. Мешкає в лісах, на галявинах, серед чагарників, а також на луках, зокрема, заплавлених, на берегах водойм, у садах. Виявлений на болоті поблизу с. Піщі (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Коричнево-бурий жук завдовжки 4 мм, густі волоски на його надкрилах утворюють плями та смуги (фото 259). Зимують під корою кормових рослин. Жуки живуть на яблуні, рідше на груші. Личинки розвиваються у квіткових пуп'янках [2; 23].

Квіткоїд грушевий – *Anthonomus pyri* (Kollar, 1837)

Поширення. Європа, Кавказ. В Україні зареєстрований на всій території, але має низьку чисельність.

Місця знаходження. Трапляється в лісах та садах. Виявлений у с. Світязі, у таборі «Супутник», на околицях с. Піщі в урочищі Жирні (рис. 107).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Самка відкладає яйця восени. Личинки розвиваються у квіткових бруньках рослин родини *Rosaceae*, найчастіше в груші. Вони завершують розвиток навесні, на початку розкриття бруньок, пошкоджені бруньки не розкриваються й опадають на ґрунт. Заляльковування відбувається в бруньках [2; 18; 23].

Квіткоїд малиновий – *Anthonomus rubi* (Herbst, 1795)

Поширення. Палеарктика. В Україні відомий на всій території.

Місця знаходження. Зареєстрований у лісах, на галявинах, серед чагарників, а також на луках, зокрема, заплавлених, по берегах водойм. Виявлений на березі оз. Мошного, поблизу с. Острів'я та Піщі в урочищі Ладинці (рис. 107).

Чисельність. Численний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 2–3 мм, овальний, чорний з коричневим відтінком, укритий тонкими світло-сірими волосками; щиток білий; головотрубка довга, тонка, слабовигнута, ноги тонкі, довгі. Трапляється на різних чагарникових та трав'янистих рослинах родини *Rosaceae*, найчастіше на ожині. Личинки розвиваються у квіткових пуп'янках [7].

Довгоносик кістянковий – *Anthonomus rectirostris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. Поширений в Україні.

Місця знаходження. Трапляється в лісах, парках, узліссях, чагарниках, садах, виявлений на квітах черемхи в мішаному лісі поблизу с. Піщі (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 4,0–4,5 мм. Забарвлення коричнево-жовте, матове; негусті волоски утворюють дві світлі поперечні смужки на

Рис. 108. Місця збору матеріалу представників надродини Довгоносикоподібні – *Curculionoidea*:

- ◆ Довгоносик кістянковий – *Anthonomus rectirostris*
- ◇ Сосновий голочковий довгоносик – *Brachonyx pineti*
- ◊ Довгоносик вербовий плодовий – *Elleschus bipunctatus*
- ◊ Насіннеїд дроковий – *Tychius parallelus*
- ◆ Довгоносик п'ятикрапковий – *Tychius quinquepunctatus*
- ◆ Насіннеїд-тіхіус конюшиновий – *Tychius stephensi*
- ◆ Насіннеїд-мікотрогус конюшиновий – *Tychius picirostris*
- ◆ Сибірія гвоздична – *Sibinia pellucens*
- Смікронікс Юнгермана – *Smicronyx jungermanniae*
- Ромашковий довгоносик – *Pseudostyphlus pillumus*
- Довгоносик садовий – *Cionus hortulanus*
- Гімнетрон вероніковий – *Gymnetron beccabungae*
- Мецінус червонуватий – *Mecinus pyraster*
- Мецінус звичайний – *Mecinus janthinus*
- Гімнетрон рухливий – *Mecinus labilis*
- ▣ Гімнетрон подорожниковий – *Mecinus pascuorum*

надкрилах і три поздовжні смуги на передньоспинці. Головотрубка товста, пряма, надкрила значно розширені назад, щиток помітно піднімається над надкрилами. Розвивається в плодах різних кісточкових розоцвітих *Prunus* L., *Cerasus* L., *Padus* L. [7].

Фото 260. Сосновий голочковий – довгоносик *Brachonyx pineti* (В. Ю. Назаренко)

Сосновий голочковий довгоносик – *Brachonyx pineti* (Paykull, 1792)

Поширення. Європа, Кавказ. В Україні відомий у місцях поширення сосни.

Місця знаходження. Трапляється в соснових та мішаних лісах. Виявлений на сінокошних луках поблизу с. Піщі (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Жук завдовжки 3–3,5 мм, яйцеподібно видовжений. Тіло чорне, надкрила зазвичай червоні, забарвлення може бути різноманітним (фото 260). Личинки мінують хвоїнки сосни, переважно сосни звичайної. Залляльковування в основній частині хвоїнки, дорослі жуки з'являються в липні, живляться тканинами шпильок сосни й зимують на рослинному опаді [23].

Довгоносик вербовий плодовий – *Elleschus bipunctatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Сибір, Північна Америка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на вербі козячій у вологому лісі поблизу с. Піщі (рис. 108).

Чисельність. Численний вид. Зібрано чотири особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 3,5–4,0 мм, яйцеподібно видовжений. Тіло коричневе, на кожному надкрилі є дві темні крапки. Розвиток відбувається в плодах різних видів верб *Salix* L. [7].

Насіннєд дроковий – *Tychius parallelus* (Panzer, 1794)

Поширення. Європа, Північна Америка. В Україні виявлений у західних областях.

Місця знаходження. Трапляється на луках та лісових галявинах в околицях с. Піщі (рис. 108).

Чисельність. Численний вид. Зібрано п'ять особин.

Особливості біології. Жук завдовжки 3,0–3,8 мм. Надкрила обернено-яйцеподібні. Малюнок на тілі дуже мінливий, загальне забарвлення тіла буре. Розвивається на рокитнику *Sarothamnus* L., дроку *Genista* L. [7].

Довгоносик п'ятикрапковий – *Tychius quinquepunctatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні трапляється майже на всій території.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, агроценози. Виявлений під осиками поблизу с. Пулемця (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Тіло завдовжки 3–4 мм, овальне, надкрила ширші, ніж передньоспинка. Забарвлення золотисто-коричневе, мідне, на передньоспинці поблизу щитка та вздовж шва є білі плями. Живиться на конюшині й інших *Fabaceae* [7].

Насіннєд-тіхіус конюшиновий – *Tychius stephensi* (Schonherr, 1836)

Поширення. Європа, Західна Азія, Північна Америка. В Україні досить поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, агроценози, рудеральну рослинність. Виявлений на рослинах уздовж дороги у с. Піщі (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Забарвлення комахи чорне, тіло вкрите густими білуватими волосками. Розвивається на конюшинах *Trifolium* L. [2; 7; 18; 23].

Насіннєд-мікотрогус конюшиновий – *Tychius picirostris* (Fabricius, 1787)

Поширення. Європа, Південно-Західна Азія, Північна Америка. В Україні досить поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється на луках, галявинах, агроценозах, рудеральній рослинності. Виявлений на околицях с. Хрипська (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Невелика комаха завдовжки 1,2–2,5 мм. Її головотрубка слабо вигнута, звужена до верхівки. Надкрила мають одноманітне буре забарвлення, укрите тонкими біло-сірими волосками. Розвивається на бобових, зокрема в плодах конюшини *Trifolium* L. [7; 23].

Сібінія гвоздична – *Sibinia pellucens* (Scopoli, 1772)

Поширення. Північна, Середня, Східна Європа, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє галявини, луки, чагарники, береги водойм, рудеральні біотопи, агроценози. Виявлений у шкільному садку с. Піщі (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Трапляється на гвоздичних *Melandrium* L., *Silene* L. Личинка розвивається в плодах, живлячись насінням. Після дозрівання прогризає стінки плоду й випадає в ґрунт, де й заляльковується в комірці. Дорослі жуки виходять у тому ж році [7; 23].

Смікронікс Юнгермана – *Smicronyx jungermanniae* (Reich, 1797)

Поширення. Європа. На території України поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, чагарники, рудеральну рослинність. Виявлений у саду в с. Пулемці (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Личинка розвивається в стеблах повитиці *Cuscuta europaea* L., *C. epithymum* (L.) Murr., утворюючи гали [2; 23].

Ромашковий довгоносик – *Pseudostyphlus pillumus* (Gyllenhal, 1835)

Поширення. Європа. Вид поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє луки, галявини, рудеральну рослинність. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Жирні (рис. 108).

Фото 261. Ромашковий довгоносик – *Pseudostyphlus pillumus* (В. Ю. Назаренко)

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Невелика комаха, що має коричнево-сіре забарвлення (фото 261). Личинка розвивається на дні кошиків складноцвітих, зокрема ромашки лікарської *Matricaria chamomilla* L., триреберника непахучого *Tripleurospermum inodorum* (L.) Schutze-Bip [2; 23].

Довгоносик садовий – *Cionus hortulanus* (Geoffroy, 1785)

Поширення. Європа, Мала та Середня Азія, Сибір, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Галявини, луки, узлісся, береги водойм, агроценози, рудеральна рослинність. Виявлений на околицях с. Піщі в урочищі Ладинці (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло завдовжки 4,0–4,5 мм. Тіло вкрите густими жовтими або жовтуватозеленими волосками. Передньоспинка з темними плямами. Личинки розвиваються на раннику *Scrophularia nodosa* L., мулянки *Limosella aquatica* L., дивини *Verbascum phlomoides* L., *V. nigrum* L. [2; 25; 26].

Гімнетрон вероніковий – *Gymnetron beccabungae* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Європа. В Україні трапляється локально, зазвичай на Поліссі.

Місця знаходження. Заселяє луки, береги водойм, болота. Виявлений поблизу с. Хрипська (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 1,5–2,5 мм, має чорне забарвлення надкрил із червоним диском або плямою (фото 262). Іноді червоний колір редукований. Гомілки червоні, лапки чорні, стегна чорні або червоні. Розвивається в плодах різних видів вероніки *Veronica* L. [7; 25].

Фото 262. Гімнетрон вероніковий – *Gymnetron beccabungae* (В. Ю. Назаренко)

Мецінус червонуватий – *Mecinus pyraster* (Herbst, 1795)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала та Середня Азія. В Україні вид поширений локально.

Місця знаходження. Виявлений на трав'янистій рослинності на околицях с. Піщі в урочищах Липи та Вутва, на сухих луках поблизу с. Острів'я (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Надкрила чорні або червоно-коричневі. Ширина передньоспинки дорівнює ширині надкрил. Головотрубка вигнута. Розвивається на подорожниках *Plantago lanceolata* L., рідше *P. media* L. Личинка розвивається в стеблах, кореневій шийці та корінні [7; 25].

Мецінус звичайний – *Mecinus janthinus* (Germar, 1817)

Поширення. Європа. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на трав'янистій рослинності на околицях с. Піщі в урочищі Волоках, на вологих луках в урочищі Меневому (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Тіло сильно видовжене, циліндричне. Ноги короткі, із потовщеними стегнами, кігтики зрослися. Личинки розвиваються в стеблах льонків *Linaria vulgaris* (L.) Mill., *L. minor* (L.) Desf., *L. repens* (L.) Mill. [2; 25].

Гімнетрон рухливий – *Mecinus labilis* (Herbst, 1795)

Поширення. Європа. В Україні трапляється на всій території.

Місця знаходження. Заселяє луки, береги водойм, рудеральну рослинність. Виявлений на узбережній рослинності вздовж каналу в с. Піщі (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Тіло видовжене, циліндричне. Кормова рослина – подорожник ланцетолістий *Plantago lanceolata* L. [7].

Гімнетрон подорожниковий – *Mecinus pascuorum* (Gyllenhal, 1813)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на сухих луках та галявинах в околицях с. Хрипська (рис. 108).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло видовжене, циліндричне. Розвивається на подорожнику *Plantago lanceolata* L. [7].

Рінуза тетра – *Rhinusa tetra* (Paykull, 1800)

Поширення. Голарктика. В Україні досить поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється на трав'янистій рослинності поблизу с. Острів'я (рис. 109).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Тіло завдовжки 2–4 мм. Вид мінливий за фоєю тіла та забарвленням. Надкрила сильно опуклі, короткояйцеподібні, укріті тонкими світло-сірими або жовтими волосками. Личинка розвивається в плодах, живлячись насінням дивини *Verbascum* L. [7; 25].

Рінуза льонкова – *Rhinusa linariae* (Panzer, 1792)

Поширення. Європа. На території України поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на трав'янистій рослинності поблизу с. Піщі (рис. 109).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Головотрубка майже гачкоподібно вигнута. Верх тіла вкритий одноманітними світло-сірими притиснутими волосками. Личинка розвивається в корінні, утворюючи гали на льонках *Linaria vulgaris* (L.) Mill., *L. genistifolia* (L.) Mill., *L. repens* (L.) Mill., *L. odora* Chavan. [2; 25; 26].

Довгоносик-стрибун прикрашений – *Tachyerges decoratus* (Germar, 1821)

Поширення. Європа. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє береги водойм, заплавні чагарники, болота, верболози. Виявлений на сфагновому болоті оз. Лук (рис. 109).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Розвивається на вербах *Salix purpurea* L., *S. fragilis* L., *S. triandra* L., личинка мінує листя, дорослі жуки трапляються також на *S. incana* Schrk. і *Populus nigra* L. [2; 25].

Підродина Короїди – Scolytinae

Чорно-бурий лубоїд – *Hylurgops glabratus* (Zetterstedt, 1828)

Поширення. Палеарктика. В Україні трапляється в західних областях.

Місця знаходження. Заселяє хвойні ліси. Виявлений на околицях с. Піща в урочищі Хмелисько-му (рис. 109).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Тіло жука широке, масивне, завдовжки 5,5 мм, забарвлення надкрил темно-буре, без «тачки», черевце чорне. Розвиток відбувається на соснах *Picea abies* (L.) Karst., *Pinus cembra* L. [1; 2; 20].

Український коренежил – *Hylastes angustatus* (Herbst, 1793)

Поширення. Європа. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється у хвойних та мішаних лісах на околицях с. Піщі в урочищі Вутві (рис. 109).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Розвиток відбувається під корою сосни [1; 2; 20]. Шкідник лісового господарства.

Чорний коренежил – *Hylastes ater* (Paykull, 1800)

Поширення. Європа, Північна Азія. В Україні трапляється на всій території.

Місця знаходження. Виявлений у хвойних та мішаних лісах на вирубці вільхи поблизу с. Піщі (рис. 109).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Розвиток відбувається на сосні й триває один або два роки [2; 20]. Зимують жуки в підстильці. Навесні дорослі жуки відкладають яйця. Масовий виліт комах трапляється в травні–червні. Маточні ходи прості, поздовжні.

Малий ялиновий коренежил – *Hylastes opacus* (Erichson, 1836)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Заселяє хвойні та мішані ліси поблизу с. Піщі (рис. 109).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Вид має порівняно малі розміри – 2,9–3,5 мм, розвивається на кореневих лапах сосни *Pinus sylvestris* L., *Picea abies* (L.) Karst. [1; 2; 20].

Строкатий ясеневий лубоїд – *Hylesinus varius* (Fabricius, 1775)

Поширення. Європа, Північна Африка. Вид розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у лісах, парках, садах та на поодиноких деревах у с. Піщі та в урочищі Волоках (рис. 109).

Чисельність. Численний вид. Зібрано шість особин.

Особливості біології. Мешкає під корою верхівок, великих гілок та пнів ясена [1; 2; 20]. Трапляється і на інших листяних деревах.

Плющевий лубоїд – *Kissophagus hederæ* (Schmidt, 1843)

Поширення. Європа, Північна Африка. В Україні відомий на заході та в Криму.

Місця знаходження. Заселяє ділянки та дерева, зарослі плющем. Виявлений у с. Піщі під час льоту (рис. 109).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Розвиток відбувається на плющі *Hedera helix* L. [1; 2; 20].

Пальцехідний лубоїд – *Xylechinus pilosus* (Ratzeburg, 1837)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні виявлений у західних областях.

Місця знаходження. Виявлений у хвойних та мішаних лісах поблизу с. Піщі під час льоту (рис. 99).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Дрібний жук завдовжки 2,0–2,5 мм, бурого забарвлення. Маточний хід має вигляд поперечної лапки завдовжки 30–40 мм. Личинкові ходи поздовжні, здебільшого паралельні, до 5 см. Розвивається на *Picea abies* (L.) Karst. [1; 2; 20].

Волохатий лубоїд – *Hylurgus ligniperda* (Fabricius, 1787)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений у хвойних та мішаних лісах, вирубці вільхи, під колодою сосни поблизу с. Піщі та у с. Піщі під час льоту (рис. 110).

Чисельність. Численний вид. Зібрано п'ять особин.

Особливості біології. Середнього розміру комаха, завдовжки 4,0–5,7 мм. Тіло має матовий блиск, сильно волохате. Волоски утворюють на надкрилах типovu для роду щіточку. Розвивається на коренях сосни *Pinus sylvestris* L., *Picea abies* (L.) Karst. [1; 2; 20].

Малий лісовий садовник, малий сосновий лубоїд – *Tomicus minor* (Hartig, 1834)

Поширення. Палеарктика. В Україні наявний майже на всій території.

Місця знаходження. Виявлений у хвойних і мішаних лісах, а також у с. Піщі на льоту та на околиці с. Піщі, на грибах-копитняках, що росли на вільсі (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особи.

Особливості біології. Жук завдовжки 3,4–4,0 мм, довгастий, чорний, блискучий; вусики, ноги й надкрила іржаво-червоні. Розвивається на соснах, рідше на ялинах та модринах [1; 2; 20].

Великий лісовий садівник, великий сосновий лубоїд – *Tomicus piniperda* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Північна Азія, Японія, Північна Африка, Канарські острови. В Україні поширений у зоні хвойних лісів.

Місця знаходження. Виявлений у с. Піщі під час льоту та в урочищі Замалля (рис. 110).

Фото 264. Великий сосновий лубоїд – *Tomicus piniperda* (В. Ю. Назаренко)

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особи.

Особливості біології. Жук завдовжки 3,5–5,0 мм, довгастий, червоно-бурий, блискучий; поверхня надкрил між крапчастими борозенками всяяна рідкими горбками (фото 264). Самці можуть видавати звуки, що нагадують скрип. Розвивається на сосні *Pinus sylvestris* L. [1; 2; 8; 20].

Чотиризубий гравер – *Pityogenes quadridens* (Hartig, 1834)

Поширення. Європа, Кавказ. В Україні виявлений у соснових лісах.

Місця знаходження. Трапляється у хвойних та мішаних лісах поблизу с. Піщі (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Розвивається на сосні *Pinus sylvestris* [1; 2; 20].

Європейський гравер – *Pityogenes trepanatus* (Noerdlinger, 1848)

Поширення. Європа. В Україні поширений майже на всій території.

Місця знаходження. Виявлений у хвойних та мішаних лісах поблизу с. Піщі під час льоту (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Розвивається на сосні *Pinus sylvestris* [1; 2; 20].

Рис. 110. Місця збору матеріалу представників надроду Довгоносикоподібні – *Curculionoidea*:

- Волохатий лубоїд – *Hylurgus ligniperda*
- ◆ Малий лісовий садовник – *Tomicus minor*
- ◇ Великий лісовий садівник – *Tomicus piniperda*
- ◊ Чотиризубий гравер – *Pityogenes quadridens*
- ◈ Європейський гравер – *Pityogenes trepanatus*
- Малий модринний короїд – *Orthotomicus laricis*
- Довгогрудий короїд – *Orthotomicus longicollis*
- ⦿ Сухостійний короїд – *Orthotomicus proximus*
- Короїд згарищ – *Orthotomicus suturalis*
- Шестизубий короїд – *Ips sexdentatus*
- Короїд-типограф – *Ips typographus*
- ◆ Дубовий деревник – *Trypodendron domesticum*
- ◇ Хвойний деревник смугастий – *Trypodendron lineatum*
- ◆ Багатоїдний деревник – *Xyloterus signatus*
- ⊕ Західний непарний короїд – *Xyleborus dispar*
- ⊖ Багатоїдний непарний короїд – *Xileborinus saxesenii*
- Сосновий мікрограф – *Pityophthorus glabratus*
- Західний мікрограф – *Pityophthorus pityographus*

Малий модриновий короїд – *Orthotomicus laricis* (Fabricius, 1792)

Поширення. Палеарктика. В Україні трапляється в смузі хвойних лісів.

Місця знаходження. Виявлений під корою сосни в с. Піщі та під час льоту (рис. 110).

Чисельність. Численний вид. Зібрано п'ять особин.

Особливості біології. Вид розвивається на сосні, ялині, рідше на ялиці й модрині [1; 2; 8; 20].

Довгогрудий короїд – *Orthotomicus longicollis* (Gyllenhal, 1827)

Поширення. Європа. Поширений майже на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє хвойні ліси. Виявлений у с. Піщі та в урочищі Волоках (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Заселяє старі сосни, що всихають на корені [1; 2; 20].

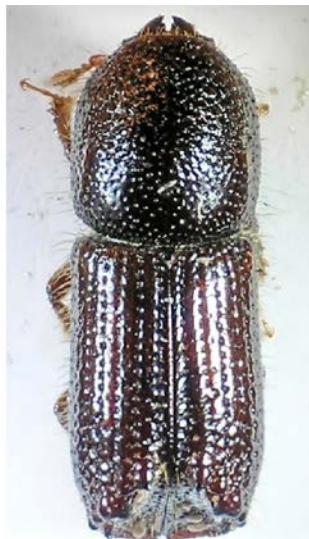

Фото 265. Сухостійний короїд – *Orthotomicus proximus* (В. Ю. Назаренко)

Сухостійний короїд – *Orthotomicus proximus* (Eichhoff, 1867)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється у хвойних та мішаних лісах поблизу с. Піщі (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Жуки червоно-бурого забарвлення, їхні надкрила світліші, ніж передньоспинка. Надкрала мають різко скошену вершину, що оточена зубцями й бугорками (фото 265). Самка робить два-три маточних ходи, які беруть початок від шлюбної камери, що за формою нагадує трикутник. Личинкові ходи довгі, зазвичай переплетені. Заселяє вершини сухих сосен, повалених дерев та рештки видобутку деревини. Розвивається під тонкою корою стовбура й гілок сосни [1; 2; 20].

Короїд згарищ – *Orthotomicus suturalis* (Gyllenhal, 1827)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні поширений у зоні хвойних лісів.

Місця знаходження. Трапляється у хвойних та мішаних лісах поблизу с. Піщі в урочищі Волоках (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Заселяє стовбури сосни *Pinus*, ялини *Picea*, ялиці *Abies*, модрини *Larix* [1; 2; 8; 20].

Шестизубий короїд, стенограф – *Ips sexdentatus* (Boerner, 1767)

Поширення. Палеарктика. В Україні наявний майже на всій території.

Місця знаходження. Трапляється у хвойних та мішаних лісах поблизу с. Піщі в урочищі Териброд (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 8 мм, найбільший короїд України. Має добре розвинену «тачку», на краях якої є шість зубців із кожного боку. Колір тіла буро-коричневий, до чорного; голова й надкрила вкриті густими волосками. Розвивається на сосні *Pinus sylvestris* L., ялині *Picea abies* (L.) Karst. [1; 2; 20].

Короїд-типограф – *Ips typographus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні наявний повсюди, крім степу.

Місця знаходження. Заселяє хвойні та мішані ліси. Виявлений під корою ялини в с. Кам'янці та під корою дуба в с. Піщі (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Розвивається на ялині *Picea abies* (L.) Karst., рідше на інших хвойних, іноді на листяних деревах. Цей невеликий завдовжки до 5 мм жук є одним із найбільш небезпечних потенційних шкідників ялини в наших умовах. Розвивається на ослаблених, відмираючих деревах, розшукуючи їх за запахом. Самець вигризає вхідний отвір та шлюбну камеру. Тут він парується із двома-трьома самками. Кожна з них прогризає свій маточний хід, по боках якого відкладає яйця. За кілька днів із них виходять личинки, які прокладають свої окремі ходи. Личиночні ходи густі, звивисті, проходять на межі кори та заболоні. Біля маточного ходу вони тонкі, а потім поступово

розширюються, оскільки личинка збільшується в розмірах. У кінці ходу личинка утворює лялечкову колісочку, де заляльковується й перетворюється на жука [1; 2; 10; 20].

Дубовий деревник – *Trypodendron domesticum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. В Україні відомий майже на всій території.

Місця знаходження. Виявлений у лісах, парках, на поодиноких деревах у с. Піщі та в урочищі Вутві (рис. 110).

Чисельність. Численний вид. Зібрано п'ять особин.

Особливості біології. Жуки 3,0–3,5 мм завдовжки; передньоспинка вся чорна, скат надкрил укритий короткими, густими, прилягаючими та довгими волосками, які стирчать. Пошкоджує дуб, клен, вільху, бук, граб, горіх, шовковицю, акацію білу. Зимують молоді жуки зазвичай у колісочках [1; 2; 20].

Хвойний деревник смугастий – *Trypodendron lineatum* (Olivier, 1795)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Трапляється у хвойних та мішаних лісах поблизу с. Піщі (рис. 110).

Чисельність. Численний вид. Зібрано чотири особини.

Особливості біології. Жук завдовжки 2,8–3,5 мм. Уздовж жовтих лакованих надкрил проходять чорні смуги. Ходи в деревині нагадують сходи. Розвивається на ялині *Picea abies* (L.) Karst., ялиці *Abies alba* Mill., сосні *Pinus sylvestris* L., модрині *Larix decidua* Mill. [1; 2; 20].

Багатоїдний деревник – *Xyloterus signatum* (Fabricius, 1787)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений майже на всій території.

Місця знаходження. Трапляється в лісах, садах та на поодиноких деревах у с. Піщі (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Розвивається на листяних деревах [1; 2; 20].

Західний непарний короїд – *Xyleborus dispar* (Fabricius, 1792)

Поширення. Європа, Крим, Кавказ, Західний Сибір, Північна Африка. В Україні поширений у Криму, степовій та лісостеповій зонах, рідше – на Поліссі.

Місця знаходження. Заселяє ліси, сади, поодинокі дерева. Виявлений поблизу с. Піщі в урочищі Волоках (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано дві особини.

Особливості біології. Невеликі жуки, самки завдовжки 3,0–3,5 мм, а самці помітно менші – 2–2,8 мм. Тіло широке, чорно-буре. Надкрила червоно-бурі, блискучі, гладенькі, із ясними крапковими борозенками, що доходять до верхівки. Розвивається на різних листяних та хвойних деревах і чагарниках. Пошкоджує здорові дерева [1; 2; 8; 20].

Фото 266. Багатоїдний непарний короїд – *Xyleborinus saxesenii* (В. Ю. Назаренко)

Багатоїдний непарний короїд – *Xyleborinus saxesenii* (Ratzeburg, 1837)

Поширення. Палеарктика, завезений до Північної та Південної Америки. Відомий на всій території України.

Місця знаходження. Виявлений у деревній та чагарниковій рослинності у с. Піщі (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Дрібний жук, завдовжки 2,0–2,2 мм. Загальне забарвлення тіла коричневе, передньогруди світліші, ніж надкрила, ноги жовті (фото 266). Поліфаг, живиться на листяних деревах і чагарниках [1; 2; 20].

Сосновий мікрограф – *Pityophthorus glabratus* (Eichhoff, 1878)

Поширення. Європа, Північна Азія. В Україні відомий здебільшого в західних областях.

Місця знаходження. Заселяє хвойні та мішані ліси. Виявлений під корою осики поблизу с. Піщі в урочищі Вутві (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано одну особину.

Особливості біології. Жуки оселяються на здорових деревах сосни в молодих пагонах діаметром 2–4 мм. Хвоя на цих гілочках жовтіє, і вони добре помітні на зеленому фоні крони дерева. Маточних ходів зазвичай один–два; самка прокладає їх у заболоні. Від шлюбної камери ходи розходяться радіально, а далі в поздовжньому напрямку. Максимальна довжина маточного ходу сягає 35 мм, мінімальна – 17 мм. У ходах трапляється 2–3 жуки [1; 2; 20].

Західний мікрограф – *Pityophthorus pityographus* (Ratzeburg, 1837)

Поширення. Європа. В Україні трапляється в зоні поширення ялини, здебільшого в західних областях.

Місця знаходження. Трапляється у хвойних та мішаних лісах поблизу с. Піщі (рис. 110).

Чисельність. Нечисленний вид. Зібрано три особини.

Особливості біології. Маточні ходи завдовжки до 5 см і глибоко проникають у деревину. Личинкові ходи відбиваються на корі й на деревині. Розвивається на ялиці *Abies alba* Mill., ялині *Picea abies* (L.) Karst., сосні *Pinus sylvestris* L., *Pinus mugo* Turra, іноді на модрині, ще рідше на листяних деревах [1; 2; 10; 20].

Список використаної літератури

1. Загайкевич І. К. Комахи – шкідники деревних і чагарникових порід західних областей України / І. К. Загайкевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 131 с.
2. Кравченко О. М. Матеріали до фауни надродини куркуліоноїдних (Coleoptera, Curculionoidea) Шацького національного природного парку / О. М. Кравченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біологічні науки. – 2010. – № 18. – С. 58–63.
3. Лаврух О. В. Трубокверты – Attelabidae / О. В. Лаврух // Вредители сельскохозяйственных культур и лесных насаждений. В 3 т. Т. 2 : Вредные членистоногие, позвоночные / под общ. ред. В. П. Васильева ; ред. тома В. Г. Долин, В. Н. Стовбчатый. – Киев : Урожай, 1988. – С. 71–80.
4. Назаренко В. Ю. Нові знахідки рідкісного для фауни України виду жука-довгоносика *Gronops inaequalis* Boheman, 1842 (Coleoptera, Curculionidae) з Шацького національного природного парку / В. Ю. Назаренко // Шацький національний природний парк. Наукові дослідження 1983–1993 рр. – Світязь : [б. в.], 1994. – С. 220.
5. Назаренко В. Ю. К морфології личинки старшого возраста жука-долгоносика *Lerygus capucinus* (Coleoptera, Curculionidae) / В. Ю. Назаренко // Вестн. зоологии. – 1997. – № 3. – С. 67–70.
6. Назаренко В. Ю. Огляд жуків-долгоносиків роду *Pissodes* Germar, 1817 (Coleoptera, Curculionidae), фауни України / В. Ю. Назаренко // Захист і карантин рослин : міжвід. темат. наук. зб. – К., 2007. – Вип. 53. – С. 82–88.
7. Назаренко В. Ю. Жуки надродини Curculionoidea Шацького національного природного парку (ШНПП) / В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко // Природні ресурси, екологія та охорона здоров'я Полісся : зб. наук. пр. студ. і викл. ЛБІ МНТУ. Вип. VI. – Луцьк, 2002. – С. 35–40.
8. Никулина Т. В. Фаунистический обзор жуков-короедов (Coleoptera, Scolytidae) заповедника «Медоборы» / Т. В. Никулина // Фальцфейнівські читання : зб. наук. пр. В 2 т. Т. 2. – Херсон : Terra, 2005. – 297 с.
9. Петруха О. П. Долгоносики – Curculionidae / О. П. Петруха, Н. Д. Глобова, В. Н. Стовбчатый // Вредители сельскохозяйственных культур и лесных насаждений. В 3 т. Т. 2 : Вредные членистоногие, позвоночные / под общ. ред. В. П. Васильева ; ред. тома В. Г. Долин, В. Н. Стовбчатый. – Киев : Урожай, 1988. – С. 71–80.
10. Старк В. Н. Короеды / В. Н. Старк // Фауна СССР, жесткокрылые. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – Т. 31. – 461 с.
11. Smoluch Z. Kobielatkowate – Anthribidae / Z. Smoluch // Klucze do oznaczania owadów Polski. – Warszawa ; Wrocław : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1989. – Cz. 19 : Chrząszcze – Coleoptera, z. 95. – 41 p.
12. Smoluch Z. Rhinomaceridae, Attelabidae / Z. Smoluch // Klucze do oznaczania owadów Polski. – Warszawa ; Wrocław : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1979. – Cz. 19 : Chrząszcze – Coleoptera, z. 96–97. – 60 p.
13. Dieckmann L. Beiträge zur Insektenfauna der DDR: Coleoptera – Curculionidae (Rhinomacerinae, Rhynchitinae, Attelabinae, Apoderinae) / L. Dieckmann // Beitr. Ent. – 1974. – Bd. 24, Hft. 1/4. – S. 5–54.
14. Dieckmann L. Beiträge zur Insektenfauna der DDR: Coleoptera – Curculionidae (Apioninae) / L. Dieckmann // Beitr. Ent. – Berlin, 1977. – Bd. 27, Hft. 1. – S. 7–143.
15. Dieckmann L. Beiträge zur Insektenfauna der DDR: Coleoptera – Curculionidae (Brachycerinae, Otiiorhynchinae, Brachyderinae) / L. Dieckmann // Beitr. Ent. – Berlin, 1980. – Bd. 30, Hft. 1. – S. 145–310.
16. Dieckmann L. Beiträge zur Insektenfauna der DDR: Coleoptera – Curculionidae (Tanymecinae, Leptopiinae, Cleoninae, Tanyrhynchinae, Cossoninae, Raymondionyminae, Bagoinae, Tanysphyrinae) / L. Dieckmann // Beitr. Ent. – Berlin, 1983. – Bd. 33, Hft. 2. – S. 257–381.
17. Dieckmann L. Beiträge zur Insektenfauna der DDR: Coleoptera – Curculionidae (Eirrhinae) / L. Dieckmann // Beitr. Ent. – Berlin, 1986. – Bd. 36, Hft. 1. – S. 119–181.

ще дуже поверхово. Майже не вивчені дрібні види метеликів. Обмеженість кількісних матеріалів також не дає змоги чітко схарактеризувати чисельність тих чи тих видів на території Шацького поозер'я.

На території Шацького поозер'я було виявлено шість видів лускокрилих, занесених до Червоної книги України [15]: Бражник мертва голова – *Acherontia atropos* (L.), Бражник прозерпіна – *Proserpinus proserpinus* (Pall.), Махаон – *Papilio machaon* (L.), Райдужниця велика – *Apatura iris* (L.), Стрічкарка тополева – *Limenitis populi* (L.), Ведмедиця-пані – *Callimorpha dominula* (L.).

Родина Пістрянки – Zygaenidae (Latreille, 1809)

Пістрянка таволгова – *Zygaena filipendulae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа і Західна Азія. Заселяє території заввишки до 2000 м над рівнем моря. Мешкає на території України.

Місця знаходження. Виявлений на різноманітних луках, болотистих ділянках, вересових пустищах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмір метелика – 11–18 мм, розмах крил – 33–38 мм. Довжина передніх крил до 2 см. Верхній бік передніх крил чорно-зеленуватий із металевим вилицком, має шість помітних круглих червоних плям, із яких дві крайні можуть зливатися в одну. Задні крила

Фото 268. Пістрянка таволгова – *Zygaena filipendulae* (О. П. Зінченко)

яскраво-червоні з темним зовнішнім краєм. Має довгі булавоподібні вусики характерної форми (фото 268). Родич нічних метеликів, але активна вдень. Малорухливі комахи, відрізняються слабким і повільним польотом. Отруйні – у гемолімфі є ціаністі сполуки. Гусінь теж отруйна, завдовжки до 25 мм. Має золотисто-жовте забарвлення, з двома ланцюжками чорних плямочок на спині й рядами чорних цяточок із боків. Укрита тонкими волосками. Кормові рослини – лядвенець рогатий, конюшина й інші низкорослі бобові. Має одне покоління на рік. Зимує у фазі гусениці. Метелики літають у червні–серпні [3; 4].

Пістрянка щавелева – *Adscita statices* (Linnaeus, 1758)

Фото 269. Пістрянка щавелева – *Adscita statices* (О. П. Зінченко)

Поширення. Європа, крім Півночі. Мешкає на території України.

Місця знаходження. Знайдений на луках, узліссях.

Чисельність. Численний вид у межах Шацького поозер'я.

Особливості біології. Розмір метелика 12 мм. Розмах крил 25–28 мм. Забарвлення передніх крил варіює від золотисто-зеленого до синюватого. Задні крила бурувато-сірі. Вусики поступово булавоподібно потовщуються до кінця (фото 269). Активний удень, політ повільний. Гусінь сіра, до 22 мм завдовжки. Голова чорна, тіло із чорною лінією на спині в оточенні двох жовтих смужок і з червоними смужками по боках. Живиться різними видами щавлю. Зимує у фазі гусениці. Моно-вольтинний. Метелики літають із червня до серпня [3; 4].

Родина Трав'яні вогнівки – Crambidae (Latreille, 1810)

Вогнівка кропив'яна – *Eurrhynura hortulata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика, Північна Америка, крім півночі та південих районів. В Україні поширений у лісовій, лісостеповій і степовій зонах.

Фото 270. Вогнівка кропив'яна – *Eurrhynura hortulata* (О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Мешкає в мішаних лісах, на луках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 24–28 мм. Основний фон крил білий, із невеликою ділянкою жовтого кольору біля основи передніх крил. Крила зі світлою торочкою і чорно-коричневими плямами, розміщеними окремими групами та смугами, які утворюють облямівку по зовнішньому краю. Груді попереду та з боків опушені жовтими волосками, черевце коричневе з невеличкими опушеними ділянками жовтого кольору (фото 270). Зимує гусінь. Кормові рослини гусені – кропива, буквиця лікарська, м'ята та інші трав'янисті рослини. Має одне покоління на рік. Літають із червня до липня [3; 4].

Родина Пальцекрилки – Alucitidae (Leach, 1815)

Пальцекрилка п'ятипала – *Pterophorus pentadactyla* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Східний Сибір, Мала Азія, територія України.

Місця знаходження. Виявлений на сухих луках, у садах та листяних лісах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 20–28 мм. Крила вузькі, білувато-сірі, з довгою облямівкою, у спокої лежать горизонтально під прямим кутом до тіла, передні розщеплені на дві лопаті, задні – на три, тіло комароподібне, тонке, з дуже довгими тонкими ногами. Гусениця живиться рослинами з роду берізка (*Convolvulus*). Літає із червня до липня [3; 4].

Родина Товстоголовки – Hesperidae (Latreille, 1809)

Товстоголовка морфей – *Heteropterus morpheus* (Pallas, 1771)

Поширення. Європа, Сибір, окрім півночі, Кавказ, Середня Азія, Корея. В Україні виявлений на всій території, крім Криму, Закарпатської низовини та посушливих південних районів.

Місця знаходження. Заселяє вологі луки, поля, лісові галявини.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил самців 30–35 мм, самок 30–38 мм. Верхня сторона крил темно-коричнева зі світлими плямами біля верхівки крил і на зовнішніх полях задніх крил. У самок світлі верхівкові плями яскравіші й більші, ніж у самців. Нижній бік крил світліший, з характерними великими білими плямами овальної форми в темних ободках. Кормові рослини гусені – різні злаки: куничник, очерет, куцоніжка та ін. Зимує гусениця. Має одне покоління. Період льоту – червень–липень [16].

Товстоголовка Актеон – *Thymelicus acteon* (Rottemburg, 1775)

Поширення. Південна і Центральна Європа, Близький Схід, Іран, Північна Африка. В Україні поширений у північних та західних областях.

Місця знаходження. Мешкає на відкритих трав'янистих місцях, сухих сонячних схилах та галявинах у лісах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 22–29 мм. Світле золотисте кільце на передніх крилах у самки краще виражене, ніж у самця, який має помаранчеве забарвлення з опуклою чорною рисою. Нижня сторона тьмяно-помаранчева в самців і самок, кінчики антен знизу кремові. Живиться різними злаками (куцоніжками, житняками, райграсом, стоколосами та ін.). Зимує гусениця. Має одне покоління. Період льоту – із червня до серпня [16].

Товстоголовка тире – *Thymelicus lineola* (Ochsenheimer, 1808)

Поширення. Європа, Азія, Північна Африка, Північна Америка, крім крайніх північних і південних теренів. В Україні виявлена на всій території.

Місця знаходження. Відзначений на луках і узбіччі доріг.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 21–28 мм. Крила однобарвні мідно-оранжеві, із чорною оторочкою. Статевий диморфізм виражений: самці мають на верхньому боці передніх крил темне поле у

вигляді тире. Гусінь живе на злаках: тимофіївці, куничнику, осоці, китнику та ін. Зимують яйця. Має одне покоління на рік. Літають із червня до початку серпня [16].

Товстоголовка лісова – *Thymelicus sylvestris* (Poda, 1761)

Поширення. Південна й Центральна Європа, крім Шотландії та Ірландії, Закавказзя, Близький Схід, Мала та Середня Азія, Північна Африка – у межах Палеарктики. В Україні поширений скрізь, окрім посушливих ділянок степової зони.

Фото 271. Товстоголовка лісова – *Thymelicus sylvestris*, самець
(О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Мешкає на луках і лісових дорогах, іноді у садах, на пасовищах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 26–32 мм. Верхня сторона крил помаранчева, однак у самки на передніх крилах відсутня чітка чорна лінія з андроконіальних лусочок. Нижній бік крил темно-оранжевий із сірим відтінком. Кінчики вусиків знизу оранжеві (фото 271). Кормова рослина – бухарник шерстистий, костриці, солодники й інші високі трави. Зимує у фазі гусениці. Має одне покоління на рік. Метелики літають у червні–серпні [16].

Товстоголовка жилкувата – *Ochlodes venatus* (Bremer & Grey, 1853)

Поширення. Помірний та субтропічний пояси Європи й Азії. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Знайдений на відкритих схилах, у листяних лісах, на галявинах та окультурених ландшафтах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 27–38 мм. Основний фон крил коричневий, із невеликою ділянкою жовтого кольору. Статевий диморфізм виражений: самці з андроконіальними полями на передніх крилах. Живиться гусінь житняками, кострицею, мітлицями, тимофіївкою, тонконогом лучним та ін. Зимує у фазі гусениці. Має одне покоління на рік. Метелики літають від травня до початку серпня [16].

Товстоголовка кома – *Hesperia comma* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика, крім крайніх північних теренів. Поширений в Україні вид.

Фото 272. Товстоголовка кома – *Hesperia comma*, самець
(О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Виявлений на луках із ділянками оголеного ґрунту, просіках у лісах, іноді на окультурених ландшафтах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 24–34 мм. Верхня сторона крил яскрава, коричнева з помаранчевими плямами. Нижня сторона крил брудно-зелена з кутастими жовтими плямами. Статевий диморфізм виражений: на передніх крилах самці мають характерні андроконіальні поля у вигляді коми (фото 272). Живиться гусінь злаками та іншими травами – житняками, кострицею овчею, пажитницею звичайною та ін. Зимує у фазі яйця. Має одне покоління на рік. Метелики літають у липні–серпні [3; 4].

Родина Косатці – Papilionidae (Latreille, 1802)

Махаон, косатець-ластівець – *Papilio machaon* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, помірна зона Азії, Північна Африка, деякі райони Північної Америки. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Знайдений на лісових галявинах, узліссях та порубах, луках, окультурених ландшафтах.

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України [15].

Особливості біології. Великий метелик – розмах крил 60–80 мм. На яскраво-жовтих крилах виділяються темні жилки й широка чорна облямівка з хвилястим внутрішнім та зубчатим зовнішнім краями. На облямівці проходить перев'яз із синього напильника, яскравішого на задньому крилі, а на

Фото 273. Махаон – *Papilio machaon*
(О. П. Зінченко)

зовнішньому краї – перев'язі з жовтих плям-чарунок. Основа переднього крила чорна, має жовте напилення. Заднє крило прикрашене яскраво-червонуватим очком у задньому куті крила та чорною косицею, має чорну облямівку із синіми та жовтими плямами (фото 273). Забарвлення верхнього та нижнього боків крил подібне, нижній бік трохи світліший. Кормові рослини гусені: копрій, рута городня, ясенці, петрушка й інші зонтичні. Зимують у фазі лялечки. Має два покоління на рік: весняне покоління літає у травні–червні, літнє – в липні–серпні [6–8; 14].

Родина Білани – Pieridae (Duponchel, 1835)

Білан капустяний – *Pieris brassicae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика, крім крайніх північних та східних теренів. Поширений вид на території України.

Місця знаходження. Мешкає на луках і полях.

Чисельність. Численний вид у господарській зоні Поозер'я.

Особливості біології. Метелик має розмах крил 49–63 мм. Статевий диморфізм виражений: самки мають по дві круглі чорні плями на верхній стороні передніх крил. Нижній бік крил самців і самок подібний, задні крила зеленувато-жовті, передні – білі з двома чорними плямами (фото 274). Гусениці мають яскраве забарвлення: молоді – жовте, а старшого віку – синювато-зелені, із жовтими й чорними рядами цяточок. Кормові рослини гусені – культурні й дикорослі хрестоцвіті рослини: капуста, гірчиця, редька, синильник та ін. Зимують гусениця. Мають два–три покоління на рік. Період льоту – квітень–жовтень [10; 16].

Фото 274. Білан капустяний – *Pieris brassicae*, самка (О. П. Зінченко)

Білан ріповий – *Pieris rapae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика, крім крайніх північних теренів. Дуже поширений на території України.

Фото 275. Білан ріповий – *Pieris rapae*, самець (О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Виявлений на різних квітучих луках та оброблюваних ділянках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 39–50 мм. Статевий диморфізм виражений: у самки на верхній стороні передніх крил є дві чорні плями, у самців наявна або відсутня одна чорна (фото 275). Нижній бік передніх крил самців і самок білий з двома чорними плямами, задні крила знизу зеленувато-жовті. Кормові рослини гусені – культурні й дикорослі види родин: капустяних, бобових, складноцвітих та ін. Зимують лялечка. Мають два–три покоління на рік. Період льоту – квітень–вересень, у теплі роки – до кінця жовтня [10; 16].

Білан бруквяний – *Pieris napi* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, північна частина Азії, Північна Африка та Північна Америка. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Мешкає на квітучих луках у садах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 34–50 мм. Статевий диморфізм виражений: у самки на верхній стороні передніх крил дві округлі чорні плями; у самців вони відсутні (фото 276). У метеликів першого покоління жилки на нижній стороні крил мають зелену облямівку, але ця ознака не завжди добре помітна в метеликів літнього покоління. Кормові рослини гусені – дикорослі хрестоцвіті: жерухи, гусимці, гірчиця польова та ін. Зимують лялечка. Має дві–три генерації на рік. Період льоту триває від початку квітня до кінця вересня [16].

Фото 276. Білан бруквяний – *Pieris napi*, самець (О. П. Зінченко)

Жовтушка лучна – *Colias hyale* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика, крім північних та півдних районів. Поширений на території України.

Фото 277. Жовтушка лучна – *Colias hyale*, самець (О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Заселяє лісові галявини та луки.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил метелика 35–50 мм. Статевий диморфізм виражений: у самців верхній бік крил яскраво-жовтий; у самок – жовто-білий, значно світліший (фото 277). Переднє крило вгорі має темну облямівку, на якій є розпливчаста пляма кольору фону крила; дискальна пляма чорна, суцільна, овальної форми. Заднє крило вгорі має слабку темну смужку на краю та оранжеву дискальну пляму. Біля основи крил є темний наліт. Фон нижньої поверхні крил жовтий. Кормові рослини гусені: конюшина лучна, горошок кучерявий, лядвенець, буркуни, люцерни та ін. Зимує лялечка. Має два-три покоління на рік. Період льоту – травень–вересень [10].

Білан жилкуватий – *Aporia crataegi* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений на луках, галявинах листяних лісів, у садах, де ростуть кормові рослини.

Чисельність. У межах Шацького поозер'я нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил самців 51–65 мм, самок – 57–67 мм. Має виражений статевий диморфізм: у більшості самок напівпрозорі передні крила, які мають нечисленні лусочки після декількох днів польоту й коричневі жилки (фото 278). Верхня і нижня поверхні крил подібні. Кормові рослини гусені: яблуня, груша, горобина, черемха, слива, глід та ін. Зимує гусінь. Має одну генерацію. Період льоту триває від середини травня до кінця червня [16].

Фото 278. Білан жилкуватий – *Aporia crataegi*, самець (О. П. Зінченко)

Лимонниця жостерова, цитринець – *Gonepteryx rhamni* (Linnaeus, 1758)

Фото 279. Лимонниця жостерова – *Gonepteryx rhamni*, самець (О. П. Зінченко)

Поширення. Помірний і субтропічний пояси Палеарктики. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Мешкає у світлих листяних лісах із чагарниковою рослинністю і в садах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил метелика 52–60 мм. Верхня сторона в самців яскраво-жовта; у самок – зеленувато-біла (фото 279). Верхівки передніх крил витянуті у вістря, на всіх чотирьох крилах у центрі розміщена червона цяточка. Нижній бік крил в обох статей світло-зелений, нагадує листя. Це один із перших метеликів, який з'являється навесні. Кормові рослини гусені: крушина ламка, терен колючий, жостер. Зимує імаго. Має одну генерацію. Період льоту триває від липня до травня–червня наступного року [16].

Родина Сатири – Satyridae (Boisduval, 1833)

Сатир боровий, Семела – *Hipparchia semele* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, крім півночі. В Україні виявлений на Поліссі, на Передкарпатті та в Лісостепу.

Місця знаходження. Знайдений на сухих лісових галявинах соснових лісів.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил метелика 46–59 мм. Швидкий метелик, якого важко помітити, коли він сидить, склавши крила, головою до сонця, для зменшення тіні. Верхня частина крил тьмяно-коричнева зі світлою перев'язю на зовнішньому краї. Перев'язь уключає декілька неясних оранжевих прямокутних або трикутних плям, із кожного боку переднього крила розміщені дві вічкоподібні плями. Статевий диморфізм виражений: самці дрібніші, мають чіткі андроконіальні поля на передніх

крилах, самки із чіткою світлою стрічкою на верхньому боці крил. Кормові рослини гусені: житняки, тонконог лучний, грязтиця звичайна й інші різноманітні злаки. Зимує в фазі гусені. Має одну генерацію. Період льоту триває від середини–кінця червня до середини серпня [16].

Окач великий, волове очко, юртина – *Maniola jurtina* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, крім півночі. Поширений вид на території України.

Місця знаходження. Мешкає на різноманітних луках, у садах та городах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил самців 36–44 мм, самок – 37–49 мм. Статевий диморфізм виражений: самці з одноманітним темно-бурим забарвленням верхньої сторони крил та мають у середині переднього крила темні оксамитові андроконіальні поля і ближче до верхівки темні плями з легким оранжевим відтінком (фото 280). Нижня частина передніх крил переважно оранжева в самців та самок, задні крила мають коричневі строкаті поля. Кормові рослини гусені: різноманітні злаки, особливо тонконоги. Зимує у фазі гусені. Має одну генерацію. Період льоту із червня до вересня [16].

а

б

Фото 280. Окач великий – *Maniola jurtina*: а – самка, б – самець (О. П. Зінченко)

Лікаон – *Hyperphele lycaon* (Rottenburg, 1775)

Поширення. Помірний пояс Західної і Центральної Палеарктики. В Україні поширений на всій території, крім посушливих степових районів та Карпат.

Місця знаходження. Відзначений на сухих сонячних ділянках, насамперед косяках, кам'янистих схилах, на лісових галявинах, городах і в садах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 34–42 мм. Статевий диморфізм виражений: самці мають одноманітне темно-буре забарвлення верхнього боку крил та темні андроконіальні плями. У самок передні крила оранжево-коричневі з двома плямами. Кормові рослини гусені: костриці, тонконоги, стоколос та інші злаки. Зимує у фазі гусені. Має одну генерацію. Період льоту із червня до серпня [16].

Окачик квітковий – *Aphantopus hyperantus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Південна й Центральна Європа, крім Шотландії.

Місця знаходження. Виявлений в живих огорожах, на лісових галявинах і луках із заростями чагарників.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 30–42 мм. Верхня частина крил темно-коричнева, оксамитова. На нижньому боці однотонно-коричневих крил розміщені вічка з кремовею облямівкою (фото 281). Кормові рослини гусені – різноманітні трави: тимофіївка, мітлиці, тонконоги, житняки, осоки та ін. Зимує у фазі гусені. Має одну генерацію. Період льоту – із червня до серпня [16].

а

б

Фото 281. Окачик квітковий – *Aphantopus hyperantus*, самка: а – вигляд зверху, б – нижній бік крил (О. П. Зінченко)

Окачик болотяний – *Coenonympha tullia* (Muller, 1764)

Поширення. Арктичний і помірний пояси Палеарктики. В Україні виявлений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, в Одеській та Донецькій областях.

Місця знаходження. Мешкає на вологих луках, болотах та торфовищах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 30–40 мм. Верхній бік крил, оранжево-коричневого забарвлення з різною кількістю сірих лусочок. Нижній бік передніх крил оранжевий, задні крила майже повністю сірі. Вічка можуть бути добре розвинені з обох боків. Кормові рослини гусені: тонконоги, костриці, осоки, пухівки та ін. Зимує у фазі гусені. Має одну генерацію. Період льоту – із червня до липня [16].

Окачик звичайний, Памфіл – *Coenonympha pamphilus* (Linnaeus, 1758)

Фото 282. Окачик звичайний – *Coenonympha pamphilus* (О. П. Зінченко)

Поширення. Західна Палеарктика, крім крайніх півночі та півдня. В Україні дуже поширений.

Місця знаходження. Виявлений в різноманітних трав'янистих місцях на луках та лісових галявинах.

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Розмах крил 23–33 мм. Статевий диморфізм не виражений. У спокої метелик не показує верхній оранжево-коричневий бік крил із сірим краєм і невеликим вічком поблизу вершини переднього крила (фото 282). Нижня частина передніх крил переважно оранжева з вічком. Світла смуга й вічка з нижньої сторони задніх крил дуже мінливі. Кормовими рослинами гусені є різноманітні злаки: костриці, тонконоги, грязтиці та ін. Зимує у фазі гусені. Має дві генерації на рік. Період льоту триває з липня до вересня [16].

Окачик білосмугий, Арканія – *Coenonympha arcania* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Помірний пояс Палеарктики. В Україні виявлений на всій території, крім Криму, посушливих степових районів та висогір'я Карпат.

Місця знаходження. Знайдений на луках, серед чагарників, на просіках та галявинах, у світлих листяних та мішаних лісах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 30–40 мм. Статевий диморфізм не виражений. Верхній бік передніх крил оранжево-коричневий із широкою коричневою облямівкою. Задні крила вгорі тьмяно-коричневі (фото 283). Метелик у спокої ніколи не розкриває крил. Нижній бік задніх крил має сріблясту перев'язь на краю і помітне переднє вічко за її межами. Кормовими рослинами гусені є різноманітні трави: костриця, тонконіг, перлівки, осоки та ін. Зимує у фазі гусені. Має одне покоління на рік. Період льоту триває із червня до серпня [16].

а

б

Фото 283. Окачик білосмугий – *Coenonympha arcania*, самка: а – вигляд зверху, б – нижній бік крил (О. П. Зінченко)

Окачик Глікеріон – *Coenonympha glycerion* (Borkhausen, 1788)

Поширення. Помірний пояс Палеарктики. В Україні виявлений на всій території, крім Степу та Південного Лісостепу.

Місця знаходження. Мешкає на території від сухих лісових галявин до вологих лук і боліт.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 28–35 мм. Статевий диморфізм проявляється слабо: у самок передні крила жовто-брунатні, у самців – однобарвні темно-брунатні. Кормовими рослинами гусені є

різноманітні злаки: тонконоги, перлівки, трясучки та ін. Зимує у фазі гусені. Має одне покоління на рік. Період льоту – із середини червня до початку серпня [16].

Окачик Едип, сатир торф'яний – *Coenonympha oedippus* (Fabricius, 1787)

Поширення. Помірний пояс Палеарктики. В Україні виявлений у північній частині Полісся (Волинська та Київська області).

Місця знаходження. Знайдений на болотах, заболочених лісах та вологих луках.

Чисельність. Нечисленний вид, зафіксовано поодинокі особини.

Особливості біології. Розмах крил 34–42 мм. Статевий диморфізм не виражений. Крила вгорі темно-коричневі, але метелик їх ніколи не розкриває, коли сидить. У самки на верхньому боці є слабкі вічкасті плями. Нижній бік крил у самки з характерними вічками на обох крилах; у самця вічка добре помітні на задніх крилах. Між краєм крила й вічками проходить характерна срібляста лінія. Кормові рослини гусені: осоки, тонконоги, пажитниці, жовтий ірис. Зимує у фазі гусені. Має одне покоління на рік. Період льоту триває із червня до липня [16].

Фото 284. Лісовий сатир Егерія – *Pararge aegeria*, самка (О. П. Зінченко)

Лісовий сатир Егерія – *Pararge aegeria* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Палеарктика, крім півночі. В Україні поширений на всій території, крім безлісних степових районів.

Місця знаходження. Виявлений на затінених лісових дорогах і галявинах, просіках, іноді у парках.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 35–45 мм. Статевий диморфізм виражений: самки мають світліше забарвлення та заокруглені крила (фото 284). Коли крила складені, строкатий коричневий нижній бік крил робить цього метелика схожим на сухе листя. Кормовими рослинами гусені є різноманітні злаки: тонконоги, житняки, пажитниці, куцоніжки та ін. Зимує у фазі гусені або лялечки. Має два–три покоління на рік. Період льоту

триває з квітня до вересня–жовтня [16].

Родина Німфаліди – *Nymphalidae* Rafinesque, 1815

Переливниця вербова, райдужниця велика – *Apatura iris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, крім крайніх північних та південних частин, помірна зона та субтропіки Східної Азії. Дуже поширена в Україні, крім зони Степу та Криму.

Фото 285. Райдужниця велика – *Apatura iris*, самець (О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Виявлений в листяних лісах на галявинах, заселяє береги водойм.

Чисельність. Рідкісний вид. Занесений до Червоної книги України [15].

Особливості біології. Розмах крил самців 60–70 мм; самок – 69–80 мм. Своєю яскравістю нагадує тропічних метеликів. Загальне забарвлення крил самця темно-буре з яскравим синьо-фіолетовим вилицком; у самки – світло-буре. На передньому крилі поблизу верхівки два ряди косих білих плям і біла смуга. На задніх крилах – пряма біла смуга із зубчиком на зовнішньому краї, у заднього кута крила – темне очко з облямівкою рудого або коричневого кольору (фото 285). Метелики полюбують

сідати на купки гною тварин, на багноку біля калуж на лісових стежках і галявинах. Гусінь мешкає на вербах і осиках. Зимує гусінь. Має одну генерацію. Період льоту триває від середини–кінця червня до кінця липня – початку серпня [6; 8; 10; 16].

Переливниця червона, Ілія – *Apatura ilia* ([Denis & Schiffermuller], 1775)

Поширення. Європа, крім крайніх півночі й півдня, помірний та субтропічний пояси Східної Азії. В Україні на всій території дуже поширений, крім Криму, посушливих районів степової зони та високогір'я Карпат.

Місця знаходження. Трапляється у світлих листяних та мішаних лісах, парках та садах.

Фото 286. Переливниця червона – *Apatura ilia*, самець (О. П. Зінченко)

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 64–70 мм. Статевий диморфізм виражений: верхня частина крил самців із фіолетовим полиском. Верхня частина крил із перерваною білою або жовтуватою смугою. У зовнішнього краю крила розміщується чорна пляма з оранжевою оторочкою. Із нижнього боку крила оранжево-коричневі, з чорними й білими плямами (фото 286). Гусінь живе на тополях, вербах і осиках. Зимує лялечка. Має одну–дві генерації на рік. Період льоту триває від червня до кінця липня, у теплі роки при появі другого покоління – у серпні–вересні [10; 16].

Стрічкарка тополева – *Limenitis populi* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Помірний пояс Палеарктики. В Україні поширений на всій території, крім степової зони та Криму.

Місця знаходження. Мешкає у світлих листяних та мішаних лісах, часто поблизу водойм.

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України [15].

Особливості біології. Розмах крил 57–83 мм. Метелик із стрімким польотом, літає зазвичай у кронах дерев, спускаючись для живлення на гній. Крила тьмяно-коричневі, з білими плямами. На задніх крилах є характерний ряд оранжевих напівмісяцевих плям (фото 287). Знизу крила оранжеві з білими плямами та сіро-блакитним краєм. Статевий диморфізм виражений: самки більші, ніж самці, мають на верхньому боці крил ширшу білу стрічку. Кормові рослини гусені: осика й інші тополі. Зимує у фазі гусені. Має одне покоління на рік. Період льоту триває від початку червня до кінця липня [6; 8].

Фото 287. Стрічкарка тополева – *Limenitis populi*, самець (О. П. Зінченко)

Будяківка – *Vanessa cardui* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Мешкає в усьому світі, крім Південної Америки. В Україні трапляється на всій території.

Місця знаходження. Мігрант. Виявлений на різноманітних квітучих рослинах, у парках і садах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 47–65 мм. Статевий диморфізм не виражений. Забарвлення верхнього боку крил оранжево-чорне. Задні крила дещо темніші, ніж передні, на їх зовнішньому краю є круглі чорні плями (фото 288). Нижній бік крил має подібне забарвлення, але світліше та строкатіше. Кормові рослини гусені: будяк, іноді кропива й калачики. Зимує у фазі гусені. Має дві генерації на рік. Період льоту триває від квітня до жовтня [3; 4; 10].

Фото 288. Будяківка – *Vanessa cardui* (О. П. Зінченко)

Ванеса кропив'яна, кропив'янка – *Aglais urticae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, помірний пояс Азії. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Мешкає в садах та на інших окультурених ландшафтах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 40–53 мм. Статевий диморфізм не виражений. Край переднього й заднього крил має блакитні цяточки та великі темні плями поблизу основи задніх крил (фото 289). Нижній бік крил чорно-коричневий зі світло-блакитною оторочкою. Кормовими рослинами гусені є кропиви. Зимує імаго. Має від однієї до трьох генерацій на рік. Період льоту триває від березня до жовтня–листопада [16].

Фото 289. Кропив'янка – *Aglais urticae* (О. П. Зінченко)

Щербатка це-біле – *Polignia c-album* (Linnaeus, 1758)

Фото 290. Щербатка це-біле – *Polignia c-album* (О. П. Зінченко)

Поширення. Палеарктика, крім крайньої півночі. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на галявинах у листяних і мішаних лісах, на живих парканах і в садах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 40–52 мм. Статевий диморфізм не виражений. Зовнішній край переднього й заднього крил із вирізками (фото 290). Нижній бік крил вкритий коричневими строкатими плямами, завдяки чому крила нагадують сухе листя. На нижньому боці задніх крил є біла пляма у вигляді латинської літери «С». Кормові рослини гусені: хміль, кропива дводомна, верби, смородини, в'язи. Зимує імаго. Має від двох до трьох генерацій на рік. Період льоту триває від березня до жовтня–листопада [10; 16].

Адмірал – *Vanessa atalanta* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Палеарктика: Європа і Азія (до Малої Азії та Іраку), Азорські й Канарські острови, Північна Африка, Північна Америка до Гватемали. Дуже поширений вид в Україні.

Місця знаходження. Мігрант. Мешкає на лісових галявинах, у садах, алеях фруктових дерев та парках.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 55–60 мм. Оксамитово-чорний верхній бік крил із характерним червоно-білим рисунком (фото 291). Нижній бік крил має подібне забарвлення, але світліше і строкатіше. Статевий диморфізм слабо виражений: у самок на верхньому боці крил на червоній перев'язі є біла крапка. Кормові рослини гусені: кропиви, помури, будяк. Зимує імаго або лялечка. Має два покоління на рік. Період льоту може тривати впродовж усієї теплої пори року, але найчастіше – з травня до жовтня [10; 16].

Фото 291. Адмірал – *Vanessa atalanta* (О. П. Зінченко)

Павичеве око денне – *Inachis io* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, крім півночі; помірний пояс Азії. Дуже поширений вид в Україні.

Місця знаходження. Мігрант. Виявлений в лісах, садах, парках, пустирях та інших місцях із квітучими рослинами.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 45–62 мм. Статевий диморфізм не виражений. У спокої метелик тримає крила відкритими або складеними над тілом, показуючи несподівано вічка, для відлякування хижаків (фото 292). Темне забарвлення нижнього боку крил забезпечує їм надійне маскування. Кормові рослини гусені: кропива дводомна, помур лікарський, хміль звичайний. Зимує імаго. Має одне покоління на рік. Період льоту може тривати впродовж всієї теплої пори року – від кінця червня до травня наступного року [7; 10].

Фото 292. Павичеве око денне – *Inachis io* (О. П. Зінченко)

Перламутрівка Аглая – *Argynnis aglaja* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика, крім крайньої півночі. В Україні поширений на всій території, крім південих степових посушливих районів.

Місця знаходження. Мешкає на луках, лісових галявинах та просіках.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 50–65 мм. Статевий диморфізм не виражений. Має мінливий рисунок із чорних плям на коричневому фоні (фото 293). Нижній бік задніх крил і

Фото 293. Перламутрівка Аглая – *Argynnis aglaja* (О. П. Зінченко)

вершини передніх мають зеленуватий відтінок зі сріблястими плямами. Кормові рослини гусені: фіалки, ракові шийки. Зимують гусінь. Одна генерація на рік. Період льоту триває від середини червня до кінця серпня [16].

Перламутрівка мала – *Clossiana dia* (Linne, 1767)

Поширення. Помірний пояс Західної та Центральної Палеарктики. В Україні поширений на всій території, крім Карпат та Криму.

Фото 294. Перламутрівка мала – *Clossiana dia* (О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Виявлений на луках, трав'янистих схилах, сухих лісових галявинах та просіках.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 32–34 мм. Статевий диморфізм не виражений. Задні крила загострені на вершині, знизу вони червонувато-коричневі зі сріблястими плямами на краях і великими сріблястими плямами в центральній перев'язі. Верхня частина крила має характерний плямистий рисунок (фото 294). Кормові рослини гусені: фіалки, низькоросла ожина, суховершка. Зимують у фазі гусені. Має два покоління на рік. Період льоту триває від травня до серпня [4].

Перламутрівка польова, Латонія – *Issoria lathonia* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Помірний і субтропічний пояси Західної та Центральної Палеарктики. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Мешкає на квітучих луках і схилах пагорбів, іноді в населених пунктах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 34–50 мм. Статевий диморфізм не виражений. Верхня частина крил яскраво-оранжева із чорними плямами, зовнішній край передніх крил злегка ввігнутий (фото 295). Нижній бік крил із дуже великими сріблястими плямами. Кормові рослини гусені: фіалки, еспарцет та ін. Зимують на будь-якій фазі – від яйця до імаго, але переважно у фазі гусені або лялечки. Має дві–три генерації на рік. Період льоту триває від кінця квітня до жовтня [16].

Фото 295. Перламутрівка польова – *Issoria lathonia* (О. П. Зінченко)

Перламутрівка-таволжанка, Іно – *Brenthis ino* (Rottemburg, 1775)

Поширення. Помірний пояс Палеарктики. В Україні поширений у північних та центральних областях.

Місця знаходження. Мешкає на лісових болотах, торфовищах, заплавах і заболочених луках.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 28–41 мм. Загальне забарвлення крил помаранчеве із чорними плямами та білою облямівкою по краю крил. Статевий диморфізм виражений: самки більші за розмірами та мають контрастніше забарвлення. Кормові рослини гусені: таволжник звичайний, малини, гадючники. Зимують у фазі яйця, іноді гусені. Має одну генерацію на рік. Період льоту триває від початку червня до кінця липня [16].

Перламутрівка Селена, перламутрівка звичайна – *Clossiana selene* ([Denis & Schiffermuller], 1775)

Поширення. Арктичний і помірний пояси Палеарктики. В Україні поширений на всій території, крім Криму й південих посушливих районів.

Місця знаходження. Виявлений на трав'янистих схилах, луках та лісових галявинах і просіках.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 31–40 мм. Статевий диморфізм не виражений. Основне забарвлення верхнього боку крил рудувато-буре з чорним рисунком. Нижній бік задніх крил із сріблястою, іноді з жовтою перев'яззю. Кормові рослини гусені – фіалки. Зимують гусінь. Має одну–дві генерації на рік. Період льоту триває в першому поколінні з травня до червня, у другому – із липня до вересня [16].

Шашечниця Аталія – *Melitaea athalia* (Rottemburg, 1775)

Поширення. Європа, помірний пояс Західної і Центральної Азії. В Україні поширений на Поліссі та в Лісостепу.

Місця знаходження. Мешкає у світлих лісах, заростях чагарників і на квітучих луках, іноді в населених пунктах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 30–42 мм. Статевий диморфізм не виражений. Нижній бік крил переважно помаранчевий, з білими або кремовими перев'язями на задніх крилах. Кормові рослини гусені: подорожники, перестрічі, вероніки та ін. Зимує гусінь. Має одну–дві генерації на рік. Період льоту триває із середини травня до серпня [16].

Шашечниця Аврелія – *Melitaea aurelia* Nickerl, 1850

Фото 296. Шашечниця Аврелія – *Melitaea aurelia* (О. П. Зінченко)

Поширення. Помірний пояс Європи та Західної Азії. В Україні поширений скрізь, крім південно-східних степових районів, Степового Криму та Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на сухих луках, трав'янистих схилах та лісових галявинах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 28–32 мм. Статевий диморфізм не виражений. Нижня сторона крил переважно помаранчева, з білими або кремовими перев'язями на задніх крилах (фото 296). Кормові рослини гусені: пижми, подорожники, перестрічі, вероніки та наперстянки. Зимує гусінь. Має одну генерацію на рік. Період льоту триває з кінця травня до середини серпня [16].

Шашечниця Бритомартида – *Melitaea britomartis* Assmann, 1847

Поширення. Помірний пояс Палеарктики. Поширений вид на території України, окрім безлісних степових районів та Криму.

Місця знаходження. Мешкає на трав'янистих схилах, вирубках та лісових галявинах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 30–36 мм. Статевий диморфізм не виражений. Загальне забарвлення коричневе з помаранчевими плямами (фото 297). Кормові рослини гусені: вероніки, подорожники та ін. Має одне покоління на рік. Період льоту триває із середини травня до середини липня [16].

Фото 297. Шашечниця Бритомартида – *Melitaea britomartis* (О. П. Зінченко)

Родина Голуб'янки, або Синявці – *Lycaenidae* (Stainton, 1854)

Червонець темно-червоний, купідон – *Lycaena phlaeas* (Linnaeus, 1761)

Фото 298. Червонець темно-червоний – *Lycaena phlaeas*, самець (О. П. Зінченко)

Поширення. Голарктика. Поширений вид в Україні.

Місця знаходження. Виявлений на лісових галявинах, у садах та городах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 20–32 мм. Верхнє крило має помаранчеве забарвлення з коричневою облямівкою, а нижнє – коричневе з помаранчевою смужкою (фото 298). Статевий диморфізм виражений нечітко, самка трохи більша, ніж самець. Кормові рослини гусені: щавлі, гірчаки, золотушники та ін. Зимує у фазі гусені. Дві генерації на рік. Період льоту – від травня до вересня [16].

Червонець непарний – *Lycaena dispar* (Haworth, 1802)

Поширення. Помірний та субтропічний пояси Палеарктики. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на вологих луках і болотах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Фото 299. Червонець непарний – *Lycena dispar*, самець (О. П. Зінченко)

Особливості біології. Розмах крил 33–41 мм. Статевий диморфізм виражений: самці зверху блискучі, мідно-червоні; самки на передніх крилах мають ряд чорних видовжених плям та інтенсивне темне напилення, більша частина задніх крил коричнева. У самців та самок нижня частина передніх крил помаранчева, а задніх крил – сріблясто-сіра, у чорних цяточках. Характерний сірий зовнішній край переднього крила (фото 299). Кормові рослини гусені: шавлі, ракові шийки. Зимує у фазі гусені. Має дві генерації на рік. Період льоту триває від травня до початку липня та від середини липня до початку вересня [16].

Червонець фіолетовий – *Lycena alciphron* (Rottemburg, 1775)

Поширення. Помірний та субтропічний пояси Західної і Центральної Палеарктики – до Забайкалля та Монголії включно. Поширений вид в Україні.

Місця знаходження. Знайдений в різноманітних місцях, укритих травою, на квітучих полях та схилах пагорбів.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 30–40 мм. Статевий диморфізм виражений: самці зверху з фіолетовим блиском; самки темно-коричневі з помаранчевою торочкою на задніх крилах або яскраво-оранжеві. У самців і самок на зовнішньому краю передніх крил проходить нерівний ряд чорних плям. В обох статей нижній бік крил сірувато-жовтий із чорними цяточками, задні крила мають оранжеву торочку. Кормові рослини гусені – шавлі. Зимує у фазі гусені. Має одне покоління на рік. Період льоту триває від середини травня до середини серпня [16].

Червонець шавелевий – *Lycena hippothoe* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Помірний та арктичний пояси Палеарктики, крім крайньої півночі. В Україні мешкає на всій території, крім Криму та південно-східних областей.

Місця знаходження. Виявлений на вологих луках, лісових галявинах та торфовищах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 27–37 мм. Статевий диморфізм виражений: зверху крила самців мають фіолетовий відблиск, а в самок – ряди чорних плям та інтенсивне чорне напилення. Кормові рослини гусені: шавель кислий, ракові шийки. Зимує у фазі гусені. Має одне покоління на рік. Період льоту триває від кінця травня до липня–серпня [16].

Синявець крушиновий – *Celastrina argiolus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика, крім крайніх північних та високогірних районів і пустель. В Україні виявлений на всій території.

Місця знаходження. Знайдений на лісових узліссях, болотах, полях.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 21–34 мм. Статевий диморфізм виражений: зверху крила самців однобарвні, блакитні; самки з дуже широкою темною смугою на верхньому боці переднього крила. Нижня сторона крил сірувато-блакитна або блакитна, на передньому крилі є витягнуті чорні плями, на задньому – плями дрібніші. Кормові рослини гусені: буркуни, ожини, крушина, лядвенець, жостір та ін. Зимує у фазі лялечки. Має два покоління на рік. Період льоту – квітень–травень, липень–серпень [16].

Синявець Ідас – *Plebeius idas* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Європа, помірний та субтропічний пояси Західної та Центральної Азії. В Україні відомий переважно на території західних, центральних, північних та східних областей.

Місця знаходження. Мешкає на трав'янистих схилах, луках, торфовищах, узліссях і лісових галявинах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 22–30 мм. Статевий диморфізм виражений: зверху крила самців сині; самок – темно-бурі. Кормові рослини гусені: конюшина, буркун, люцерна, зіновать,

лядвенець, дроки та ін. Зимує у фазі гусені. Має два покоління на рік. Період льоту триває від кінця травня до червня та у липні–серпні [16].

Синявець Аргіад – *Everes argiades* (Pallas, 1771)

Поширення. Помірний та субтропічний пояси Палеарктики. В Україні виявлений на всій території.

Місця знаходження. Виявлений на квітучих луках, зазвичай у сирих місцях, іноді у садах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 22–34 мм. Статевий диморфізм виражений: зверху крила самців однобарвні, синьо-фіолетові; самки – темно-бурі, іноді з синьою плямою біля основи крил. На задніх крилах є дві короткі косиці та дві близько розміщені оранжеві плями на блакитно-сірому фоні з нижнього боку. Кормові рослини гусені: конюшини, астрагал, лядвенці та ін. Зимує у фазі яйця або гусені. Має два покоління на рік. Період льоту триває від кінця квітня до початку червня та від кінця червня до серпня [3; 4].

Синявець бурій – *Polyommatus agestis* ([Denis & Schiffermuller], 1775)

Поширення. Південно-західна частина Палеарктики. В Україні мешкає на всій території, крім високогір'я Карпат.

Місця знаходження. Мешкає на лісових галявинах, сухих луках, пасовищах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 25–30 мм. Статевий диморфізм виражений: самки мають на верхній поверхні крил чіткіші ряди оранжево-брунатних плям. Кормові рослини гусені: журавці, сонянка. Зимує у фазі гусені. Має два покоління на рік. Період льоту триває від травня до серпня [3; 4].

Синявець Ікар – *Polyommatus icarus* (Rottemburg, 1775)

Поширення. Палеарктика, крім крайніх північно-східних частин. В Україні дуже поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на узліссях і галявинах лісів, луках і вересових пустищах, на узбіччі доріг, у садах, на городах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 24–34 мм. Статевий диморфізм виражений: самці синьо-фіолетові з вузькою чорною облямівкою на крилах і рівномірним забарвленням торочки; самки темно-коричневі з густим нальотом блакитних лусочок та мінливими оранжевими плямами по задньому краю (фото 300). Нижня поверхня крила коричнево-сіра із чорними й оранжевими плямами. У центрі радіокубитальної комірки на передніх крилах розміщена маленька пляма. Кормові рослини гусені: вовчуги, конюшини, люцерни, лядвенці, дроки й еспарцети. Зимує у фазі гусені. Має одне покоління на рік. Період льоту – червень–серпень [3; 4].

а

б

Фото 300. Синявець Ікар – *Polyommatus icarus*: а – самець, б – самка (О. П. Зінченко)

Синявець гарний – *Polyommatus bellargus* (Rottemburg, 1775)

Поширення. Європа, крім крайніх північних та південних районів, Південно-Західна Азія. В Україні виявлений на всій території, крім Карпат.

Місця знаходження. Відзначений в місцевостях із трав'янистою рослинністю.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 28–38 мм. Статевий диморфізм виражений: крила самців із яскравим блакитним вилиском; самки темно-коричневі. Кормові рослини гусені: дроки, горошки, лядвенець, гіпокрепіс чубатий, горошок кучерявий. Зимує у фазі гусені. Має два–три покоління на рік. Період льоту триває від травня до серпня [4].

Синявець Дафніс – *Polyommatus daphnis* (Denis & Schiffermuller), 1775)

Поширення. Південна, Центральна і Східна Європа, Південно-Західна Азія. В Україні виявлений на всій території, крім посушливих південних степових районів та Карпат.

Місця знаходження. Мешкає на сухих луках, просіках та лісових галявинах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Розмах крил 28–38 мм. Статевий диморфізм виражений: крила самців мають яскравий блакитний вилиск; самки із синьо-фіолетовими полями на крилах. Кормові рослини гусені: астрагали, чебрець повзучий, горошок кучерявий, чорнозілля і еспарцет сійний. Зимує у фазі яйця або гусені. Має одне покоління на рік. Період льоту триває від середини червня до вересня [14].

Родина Бражники – *Sphingidae* (Latreille, 1802)

Бражник мертва голова – *Acherontia atropos* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Південна Європа, південно-східні райони Східноєвропейської рівнини, Кавказ, Мала й Західна Азія, Південно-Західний Туркменістан, Північна Африка. В Україні спорадично трапляється на всій території. Мігрант. У Європі автохтонні популяції виявлені лише південніше Альп.

Місця знаходження. Виявлений найчастіше на картопляних полях, городах, у лісосмугах, на схилах пагорбів, що поросли повієм звичайним.

Чисельність. Нечисленний вид. Хімічна боротьба з колорадським жуком на картопляних полях призводить до масової загибелі гусені цього бражника. Вид занесений до Червоної книги України [15].

Особливості біології. Метелик завдовжки 46–60 мм. Розмах крил 95–125 мм. Статевий диморфізм не виражений. Метелик із вузькими видовженими крилами та товстим веретеноподібним тілом.

Фото 301. Бражник мертва голова – *Acherontia atropos* (О. П. Зінченко)

Передні крила темно-бурі з нечітким рисунком із зубчастих жовтувато-бурих поперечних ліній. Задні крила жовті з двома чорними поперечними смугами. Груди чорні з брудно-жовтим візерунком, який нагадує людський череп та перехрещені кістки. Черевце охристо-жовте із широкою повздовжньою блакитно-сірою смугою і темно-коричневими кільцями. Хоботок короткий (фото 301). Метелики живляться соком дерев, іноді медом. Активні в сутінках та вночі. Гусениця 15 см завдовжки, має S-подібно вигнутий ріг. Є форми різного забарвлення: жовто-блакитні, зелені, бурі. Кормові рослини гусені: картопля,

паслен, дурман, тютюн та інші пасленові, крім того, іноді трапляється на інших рослинах: бузку, повію, жасмині, бруслині, малині. Лялечки зимують у ґрунті на глибині 15–20 см, але внаслідок чутливості до холоду часто гинуть. Має два покоління впродовж року. Період льоту – травень–липень, серпень – вересень [7; 8; 14].

Бражник Прозерпіна – *Proserpinus proserpinus* (Pallas, 1772)

Поширення. Центральна й Південна Європа, Передня Азія, Північно-Західний Китай, територія від Поволжя до Приуралля та Казахстану. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Виявлений на лісових галявинах, узліссях мішаних лісів, просіках, пустирищах із бур'янами та інших сонячних місцях, часто біля водойм.

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України [15].

Особливості біології. Комаха завдовжки 15–30 мм. Розмах крил – 34–39 мм. Статевий диморфізм не виражений. Метелик має товсте кремезне сіро-зелене тіло та порівняно невеликі крила з хвилястим зовнішнім краєм. Передні крила брунатно-зелені або сірувато-коричневі, з широким затемненням біля краю та широкою темно-зеленою смугою посередині. Задні крила вохристо-жовті з брунатно-коричневою облямівкою вздовж краю. На кінці черевця щіточка з брунатно-зелених видовжених лусочок. Метелики активні в сутінках і вночі, живляться нектаром квіток. Гусінь із редукованим рогом, який має вигляд круглого щитка. Кормові рослини гусені: вербозілля, онагрові та плакунові. Заляльковується в ґрунті. Зимує лялечка. Має одне покоління на рік. Період льоту триває із середини травня до червня [7; 8; 14].

Бражник липовий – *Mimas tiliae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, крім Шотландії та Ірландії, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір. В Україні поширений вид.

Фото 302. Бражник липовий – *Mimas tiliae* (О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Мешкає в лісах, парках, садах. Зафіксовано одну особину поблизу с. Світязя (20.06.2009 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Метелик завдовжки 32–36 мм. Розмах крил 60–80 мм. Фон передніх крил може варіювати від світло-рожевого до оливково-зеленого або кольору червоної цегли (фото 302). У спокої метелик тримає свої крила витягнутими назад і нагадує сухе листя. Центральна перев'язь часто перервана посередині й іноді скорочена до маленької темно-зеленої плями. Задні крила коричнюваті. Метелик не живиться. Кормові рослини гусені: липа, вільха, береза, дуб, рідше в'яз,

інші листяні дерева. Зимує лялечка. Має одне–два покоління на рік. Період льоту триває з травня до червня.

Бражник очкатиий – *Smerinthus ocellatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Південне Середземномор'я, Мала Азія, Кавказ, Казахстан, Західний Сибір. В Україні виявлений на Поліссі, у Лісостепу та Криму.

Місця знаходження. Виявлений у світлих лісах, парках і садах. Зафіксовано одну особину поблизу с. Світязя (30.06.2009 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Нічний метелик завдовжки 33–42 мм. Розмах крил 60–75 мм. Передні крила з витягнутою вершиною та з вирізкою на нижній частині зовнішнього краю, мають темні розмиті плями та світлі поля. Задні крила рожево-червоні, на кожному крилі є одна велика синя окоподібна пляма, облямована чорним кільцем. На спинці велика темно-бура пляма. Черевце товсте, загострене (фото 303). Довжина гусениці 70 мм, ширина 10–11 мм. Гусениця сизо-зелена або жовто-зелена, велика, товста, з білими косими смужками на боках кожного сегмента та із синьо-зеленим рогоподібним виростом на задньому членику черевця. Спереду тіло звужене. На голові є дві жовті вигнуті лінії. Кормові рослини гусені: верба, тополя, яблуня, груша, іноді інші листяні дерева. Комаха-шкідник, яка вражає яблуню, об'їдаючи листя в плодovих розсадниках і молодих садах.

Фото 303. Бражник очкатиий – *Smerinthus ocellatus* (О. П. Зінченко)

Заллялюється в ґрунті. Зимує лялечка. Метелик не живиться. Має одне покоління на рік. Період льоту триває з кінця травня – початку червня до липня–серпня.

Бражник березковий – *Agrius convolvuli* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Південна Палеарктика, Ефіопська, Орієнтальна й Австралійська області. Поширений в Україні вид.

Фото 304. Бражник березковий *Agrius convolvuli* (О. П. Зінченко)

Місця знаходження. Мешкає на пустирях, полях та садах.

Чисельність. Нечисленний вид. Чисельність виду відновлюється за рахунок південних мігрантів.

Особливості біології. Нічний метелик завдовжки 45–55 мм. Розмах крил 80–120 мм. Передні крила сірі з домішками білого та бурого кольорів, задні крила – світло-сірі з трьома–чотирма бурими смугами. Груди мають характерне попелясто-сіре забарвлення, черевце з рожево-чорними поперечними смугами та поздовжньою сірою смугою, розділеною чорною смужкою (фото 304). Вусики самця майже вдвічі довші та товщі, ніж у самки. Хоботок дуже довгий – від 80 до 100 мм, у розгорнутому стані удвічі перевищує довжину тіла. Гусениця може бути двох форм, переважно вона жовто-бура, із сімома жовтими косими смужками, іноді сіро-зелена із чорними та жовтими косими смужками. Ріг жовтий із чорним кінчиком. Лялечка заривається в ґрунт, має дуже довгий, спіральнo згорнутий чохол хоботка. Кормова рослина гусені – березка польова. Зимує у фазі лялечки. Має два покоління на рік. Період льоту триває з кінця травня–червня до серпня–вересня [3; 4].

Бражник сосновий – *Hylonicus pinastri* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Південне і Східне Середземномор'я, Кавказ, Урал, Південне Зауралля та Західний Казахстан, Середній і Західний Сибір на захід від Байкалу. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у хвойних і мішаних лісах.

Фото 305. Бражник сосновий – *Hylonicus pinastri* (О. П. Зінченко)

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Метелик завдовжки 45–55 мм. Розмах крил 70–80 мм. Передні крила сірі зі світло-сірим і буруватим рисунком у вигляді вигнутої лінії на вершині та трьома чорними рисочками в центрі. Задні крила коричнево-сірі, без рисунка. На задньому краю крил проходить чорно-біла торочка. Черевце має поперечні чорні й світло-сірі смуги та поздовжню сіру смугу, яка поділена вздовж тонкою чорною лінією (фото 305). Гусениця зелена, з білими переривчастими смугами на боках і з широкою поздовжньою дорсальною червонувато-бузковою смугою та чорно-бурим рогом на задньому кінці тіла. Метелики активні в сутінках, летять на світло вуличних ліхтарів. Удень сидять нерухомо на стовбурах хвойних дерев. Заляльковування відбувається в ґрунті на глибині 5 см або в мосі. Гусениця живиться хвоєю сосни, іноді ялини. Зимує у фазі лялечки. Має одне покоління на рік. Період льоту триває з кінця травня до червня [3; 4].

Родина П'ядуни – Geometridae (Leach, 1815)

П'ядун агрусовий – *Abraxas grossulariata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, крім півночі, Кавказ, Середня Азія, Сибір, Далекий Схід. В Україні виявлений у північних районах Полісся.

Місця знаходження. Відзначений в лісах на кущах дикої смородини й агрусу, на запущених плантаціях ягідників, у садах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Метелик завдовжки 22 мм. Розмах крил 35–40 мм. Самці менші, ніж самки. Фон крил варіює від білого до вершково-жовтого. Зверху крила вкриті численними круглими чорними плямами та смужками різного розміру. Черевце жовтого кольору, товсте, із чорними плямами (фото 306). Гусениця 30–40 мм завдовжки, зверху сірувато-біла, з рядом чорних чотирикутних великих плям у вигляді смужок; знизу жовта; з боків тіла є чорні смужки. Кормові рослини гусені: смородина, терен, агрус, іноді яблуня, груша, вишня, слива, абрикос, персик, ліщина, черемха. Зимує гусениця. Має одне покоління на рік. Період льоту триває з другої декади червня до серпня. Політ слабкий. Літають зазвичай вночі, але активні й упродовж дня [3; 4].

Фото 306. П'ядун агрусовий – *Abraxas grossulariata* (О. П. Зінченко)

Родина Хвилівки – Lymantriidae (Hampson, 1893)

Непарний шовкопряд великий – *Lymantria dispar* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Туркменістан, Сибір, Японія, Північна Америка. В Україні виявлений на Поліссі, у Лісостепу та Степу.

Місця знаходження. Виявлений в лісах і садах.

Чисельність. Нечисленний вид.

Фото 307. Непарний шовкопряд великий – *Lymantria dispar*, самка (О. П. Зінченко)

Особливості біології. Самці менші, ніж самки. Розмір тіла самця близько 22 мм, самки – 30 мм. У самців розмах крил 40–45 мм, у самок – 70–75 мм. Самець і самка різняться і формою, і забарвленням. Передні крила самки брудно-білі, мають чотири поперечні зубчасті й хвилясті темно-бурі смуги та чорну напівмісяцеву пляму посередині та круглу маленьку плямку поблизу основи крила. Черевце товсте, циліндричне, вкрите густими буруватими волосками. Вусики й лапки чорні (фото 307). Самець має темніше, ніж самка, забарвлення: передні крила бурувато-сірі з

широкими поперечними смугами; задні крила бурі з світлішою облямівкою. Черевце тонке. Вусики перисті, бурі. Гусениця 50–70 мм завдовжки. Голова темно-сіра, з двома поздовжніми, ниркоподібними, чорними плямами. Тіло на спинному боці з трьома тонкими, поздовжніми смугами, зверху вкрите темно-червоними та синіми бородавками, а також ламкими довгими волосками, які, потрапляючи на шкіру людини, викликають подразнення і болюче свербіння. Метелики сутінкові. Самці швидко літають. Самки малорухливі, слабо літають і незабаром після відродження відкладають на корі стовбурів та гілок купки яєць, прикриваючи їх зверху буровато-жовтими волосками зі свого черевця. Кормові рослини гусені – близько 300 видів деревно-чагарникових і трав'янистих рослин. Мешкають на яблуні, сливі, абрикосі, дубі, грабі, липі іноді на хвойних породах. Зимують кладка яєць. Має одне покоління на рік. Період льоту триває з початку липня до середини серпня [3; 4].

Родина Совки – Noctuidae (Latreille, 1809)

Совка гамма – *Autographa gamma* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, палеарктична частина Азії, крім крайньої півночі, Індостан, Північна Африка. Дуже поширений вид в Україні. Із Південної Європи влітку мігрує у всі частини Європи.

Місця знаходження. Мешкає в лісах, парках, садах, на луках, болотах, пасовищах, орних землях.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмах крил 26–46 мм. Передні крила темно-сірі з рудуватим відтінком, злегка загострені на кінцях. На крилах темно-бурій рисунок із жовтувато-сріблястою у-подібною плямою посередині та чорною діагональною смугою біля верхівки. Задні крила від основи до середини ясно-коричневі, з широкою темно-бурою облямівкою (фото 308). Гусениця завдовжки до 32 мм. Голова бура. Тіло звужене до голови, жовтувато-зелене, з поздовжніми світлими смужками. Поліфаг. Кормові рослини гусені – різноманітні трави: лутиги, осоти, жабрії та інші бур'яни, із яких гусень мігрує на капусту, конюшину, буряк, горох, редьку, моркву, цибулю тощо. Зимують на будь-якій стадії життєвого циклу, але на північ від Альп рідко виживають. Має два–три покоління на рік. Період льоту триває з кінця березня до жовтня [3; 4].

Фото 308. Совка гамма – *Autographa gamma* (О. П. Зінченко)

Совка велика жовтокрила, С. стрічкова велика – *Noctua pronuba* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Західний Сибір, Центральної Азії, Північно-Західна Індія, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Еврибіонт. Виявлений в садах, парках, лісах, на пасовищах, орних землях, луках і болотах.

Фото 309. Совка велика жовтокрила – *Noctua pronuba* (О. П. Зінченко)

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Метелик із розмахом крил 50–60 мм. Передні крила дуже мінливого забарвлення: від сіро-коричневого до жовто-коричневого, мають ниркоподібну пляму з темною серединою. На передньому краї крила темна пляма в місці відходження нечіткої підкраєвої лінії. Задні крила жовті з вузькою темною облямівкою (фото 309). Гусениця 34–55 мм завдовжки, сірувато-жовта або зеленувато-бура, на спині має вузьку білувату тонку смугу. Спинно-бічні смуги жовтуваті, зверху з чорними поздовжніми плямами. Кормові рослини гусені: кульбаби, тонконоги, лутиги, щавлі тощо, шкодить багатьом овочевим та декоративним культурам. Зимують у фазі гусені або лялечки. Має одне покоління на рік. Період льоту триває з травня до липня і після літньої діапаузи у вересні–жовтні [3; 4].

Родина Ведмежиці – Arctiidae (Leach, 1815)

Ведмежиця-пані – *Callimorpha dominula* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Центральна і Південна Європа, Кавказ, Мала Азія. В Україні виявлений у зонах мішаних лісів та в лісостепу, на півдні степової зони та в Криму.

Місця знаходження. Відзначений на узліссях і галявинах листяних та мішаних лісів, у рідколіссях, чагарниках, на берегах струмків та інших вологих місцях.

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України [15].

Особливості біології. Метелик завдовжки 26 мм. Розмах крил 45–55 мм. Чорні передні крила мають металеву-зелений вилиск, із невеликими білими, жовтими або біло-жовтими плямами неправильної форми. Задні крила червоного або помаранчевого кольору, вздовж краю із чорними, великими плямами, що зливаються. Груди чорно-зелені з двома позовжніми оранжевими або кремовими смугами. Черевце червоне, із чорною смугою посередині (фото 310). Удень метелик живиться на квітах, уночі може прилітати на світло. Гусениця чорно-синя, із жовтими смугами і плямами на спині та боках. Кормові рослини гусені: кропива, журавець, незабудка, жовтець, жимолость, комірник, іноді суниця, ожина, малина, верба, тополя та ін. Зимує гусінь. Має одне покоління на рік. Період льоту – червень–липень [6–8; 14].

Фото 310. Ведмедиця-пані – *Callimorpha dominula* (О. П. Зінченко)

Ведмедиця м'ятна – *Spilosoma lubricipeda* (Linnaeus, 1758)

Фото 311. Ведмедиця м'ятна – *Spilosoma lubricipeda* (О. П. Зінченко)

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія, Сибір, Далекий Схід. В Україні поширений майже на всій території.

Місця знаходження. Виявлений на луках, лісових галявинах, узліссях та ягідниках.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Білий метелик із розмахом крил 35–42 мм. Передні та задні крила вкриті чорними цяточками. Черевце світле, оранжево-жовте, на кінці біле, має ряди чорних плям (фото 311). Хоботок розвинений слабо. Гусениця темно-бура, із чорно-бурими пучками волосків, червоно-жовтою смугою на спині й білими стигмами. Кормові рослини гусені: м'ята, суниця, щавель, кропива, малина, алича, гречка, яблуня та інші трав'янисті й деревні рослини. Зимує лялечка. Має одне покоління на рік. Період льоту – травень–червень [3; 4].

Ведмедиця кривава – *Tyria jacobaeae* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Середня Азія, Казахстан, Південний Сибір. В Україні виявлений на всій території, де зростає кормова рослина.

Місця знаходження. Мешкає на лісових галявинах, луках, пустирях, городах і полях. Зібрано одну особину поблизу с. Світязя (25.06.2009 р.).

Чисельність. Нечисленний вид.

Фото 312. Ведмедиця кривава – *Tyria jacobaeae* (О. П. Зінченко)

Особливості біології. Розмах крил 30–39 мм. Метелик циліндричний, чорний. Загальний фон передніх крил чорний із металевим вилиском, а задніх – криваво-червоний. На кожному передньому крилі є дві червоні плями біля зовнішнього краю та червона смужка біля переднього краю (фото 312). Хоботок розвинений слабо. Зимує лялечка в тонкому коконі. Живиться гусінь жовтозіллям. Має одне покоління на рік. Період льоту – квітень–червень.

Ведмедиця лучна – *Diacrisia sannio* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа до 68° пн. ш., Кавказ, Казахстан, Середня Азія, Сибір. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Виявлений на полянах, болотах, луках, у заростях чагарників.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Статевий диморфізм виражений: самці мають більші розміри, світліше забарвлення крил і рожеву облямівку на кожному крилі. Розмір тіла самця 23 мм, самки – 15 мм. Розмах крил самця 40–48 мм, самок – 35–42 мм. Передні крила самця жовті з великими чорними

Фото 313. Ведмедиця лучна – *Diacrisia sannio* (О. П. Зінченко)

плямами, задні – блідо-жовті з тьмяними плямами посередині крила й ланцюжком невеличких плям такого самого кольору біля зовнішнього краю. Передні крила самки темно-оранжеві, задні – оранжеві з темною зоною від основи крила до середини (фото 313). Самець літає вдень і вночі. Самка літає переважно в сутінках та на світанку. Зимує гусениця. Кормові рослини гусені: верес, кропива, підмаренник, кульбаба, подорожник й інші трав'янисті рослини. Має два покоління на рік. Період льоту – червень та серпень–вересень [3; 4].

Ведмедиця сільська – *Arctia villica* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Середня і Південна Європа, Кавказ, Туркменістан, Казахстан, Південно-Західний Сибір, Мала Азія, Північна Африка. В Україні поширений вид.

Місця знаходження. Відзначений на вологих ділянках у світлих лісах, заростях чагарників, на луках, у садах і парках.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Метелик завдовжки 22–30 мм. Розмах крил 50–65 мм. Передні крила вгорі чорні, мають вісім великих білих плям. Верхня сторона задніх крил жовта з чорними плямами біля зовнішнього краю та біля вершини. Голова та груди темні, червоно-бурі, черевце жовто-червоне, з трьома рядами чорних плям, знизу – чорне, із червоною поздовжньою смугою (фото 314). Метелики активні вночі, часто летять на світло. Гусениця товста, чорна, з густими бурими волосками і темно-червоною головою. Кормові рослини гусені: подорожник, кульбаба, деревій, ясенець, суниця, зірочник та інші трав'янисті рослини. Може пошкоджувати листя яблуні, груші, малини, але значної шкоди не завдає. Зимує гусениця. Має одне покоління на рік. Період льоту – червень–липень [3; 4].

Фото 314. Ведмедиця сільська – *Arctia villica* (О. П. Зінченко)

Список використаної літератури

1. Вовк П. К. Незаймана краса Волині / П. К. Вовк, В. К. Терлецький, П. Т. Ященко. – Львів : Каменяр, 1989. – 68 с.
2. Вредители сельскохозяйственных культур и лесных насаждений. В 3 т. Т. 2 : Вредные членистоногие, повоночные / под общ. ред. В. П. Васильева ; ред. тома В. Г. Долин, В. Н. Стовбчатый. – 2-е изд. – Киев : Урожай, 1988. – 576 с.
3. Зінченко О. П. Стан вивченості тваринного світу Шацького національного природного парку / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 2–4 жовт. 2007 р.). – 2007. – № 11. – Ч. 1. – С. 187–193.
4. Зінченко О. П. До вивчення лускокрилих Шацького національного природного парку / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – 2010. – № 18. – Ч. 1. – С. 55–58.
5. Ключко З. Совки України / З. Ключко. – К. : Вид-во Раєвського, 2006. – 248 с.
6. Кравченко О. М. Рідкісні і зникаючі комахи Шацького національного природного парку / О. М. Кравченко // Проблеми охорони генофонду природи Полісся. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – С. 53–56.
7. Кравченко О. М. Комахи з Червоної книги України, що трапляються на території Шацького національного природного парку / О. М. Кравченко, С. О. Кравченко // Шацький національний природний парк: наукові дослідження 1994–2004 рр. : матеріали наук.-практ. конф. до 20-річчя парку (Світязь, 17–19 трав. 2004 р.). – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – С. 113–115.
8. Кравченко О. М. Комахи з Червоної книги України, що зустрічаються на території Шацького національного природного парку / О. М. Кравченко, С. О. Кравченко // Рідкісні та зникаючі види комах і концепції Червоної книги України : зб. наук. пр. за матеріалами конф. (Київ, 29–31 берез. 2004 р.). – К. : [б. в.], 2005. – С. 69–71.
9. Мельник В. Шацькі озера – перлина Європи / В. Мельник, В. Найда, В. Матейчик. – Луцьк : ПВД «Твердина», 2007. – 62 с.
10. Надворный В. Г. Взаимосвязь развития растений и жизнедеятельности животных с климатическими условиями года на территории Шацкого национального природного парка / В. Г. Надворный, А. М. Кравченко // Природні ресурси, екологія та охорона здоров'я Полісся. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – С. 112–119.
11. Некрутенко Ю. Денні метелики України / Ю. Некрутенко, В. Чиколовец. – К. : Вид-во Раєвського, 2005. – 232 с.
12. Природно-заповідний фонд Волинської області / упоряд. : М. Химин та ін. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.

13. Стойко С. М. Шацький природний національний парк. Ілюстрований нарис / С. М. Стойко, П. Т. Яценко, М. П. Жижин. – Львів : Каменяр, 1986. – 48 с.
14. Уточнення і доповнення до списків комах, які охороняються у Волинській області України / З. Л. Берест, І. Г. Плющ, П. М. Шешурак, В. М. Титар [та ін.] // Заповідна справа в Україні. – 2006. – Т. 12. – Вип. 1. – С. 66–73.
15. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
16. Шешурак П. М. До вивчення денних метеликів (Lepidoptera: Rhopalocera) Шацького національного парку України / П. М. Шешурак, І. Г. Плющ // Наук. зап. Ніжин. держ. пед. ін-та ім. М. В. Гоголя. – 1997. – Т. 17. – № 1. – С. 121–124.

Ряд Перетинчастокрилі – Hymenoptera Linnaeus, 1758

Один із найбільших рядів комах, який охоплює пильщиків, ос, бджіл та мурах. Назва ряду походить від перетинчастих крил цих комах. Самки зазвичай мають спеціальний яйцеклад для відкладання яєць у тіло «господаря» або інші недоступні місця. Яйцеклад часто перетворений на жало. Розвиток перетинчастокрилих комах відбувається через повний метаморфоз: від яйця через личинкові стадії і стадію лялечки до стадії зрілості (імаго). У межах Шацького поозер'я досліджено представників лише двох родин – Справжні бджоли – Apidae та Мурашки – Formicidae. Із родини Справжні бджоли вивчено рід Джмелі *Bombus*, який представлений на території 25 видами; мурашки представлені 58 видами. Отже, досліджена фауна перетинчастокрилих на теренах Поозер'я представлена 83 видами.

Родина Справжні бджоли – Apidae Linnaeus, 1758 Рід Джмелі – *Bombus* Latreille, 1802

Джмелі належать до ряду перетинчастокрилі – Hymenoptera, родини справжні бджоли – Apidae й за сучасною систематикою [5] об'єднані в один рід *Bombus* Latreille, 1802. У світі існує близько 250 видів джмелів, переважна більшість яких населяє північну півкулю планети. Усі джмелі живляться нектаром та пилок квіткових рослин і характеризуються спільними морфологічними, фізіологічними та поведінковими рисами. Усі палеарктичні види мають однорічний життєвий цикл; це стосується лише запліднених самок – потенційних засновниць сімей. Самки джмелів з'являються після зимівлі з кінця лютого до початку червня, час появи різних видів значно відмінний. Через декілька тижнів після появи самки засновують гнізда, де із відкладених ними запліднених яєць розвиваються личинки робочих особин – каста стерильних самок із недорозвинутою статевією системою. Місця для гніздування відповідають видовим особливостям і можуть розміщуватися під землею – у залишених норах дрібних ссавців, на поверхні ґрунту – під мохом, сухим листям, у дернинах злаків, над поверхнею ґрунту – у трухлявій деревині, дуплах дерев, старих пташиних гніздах. На початкових етапах розвитку своєї сім'ї самка-засновниця, або матка, багато часу проводить у гнізді, інкубуючи кладку яєць і згодом відроджених личинок теплом власного тіла. Для підтримання температури кладки в межах 30–32 °С матка споживає велику кількість нектару, запаси якого вона регулярно поповнює, ненадовго залишаючи гніздо для фуражування. Початковий період розвитку найкритичніший у житті джмелиної сім'ї, оскільки матка самостійно опікується розплідом. Отже, нестача кормових квіткових ресурсів поблизу гнізда може призвести до загибелі личинок. Через чотири–п'ять тижнів після першої кладки яєць з'являються дорослі робочі особини, які допомагають матці в терморегуляції гніздової порожнини, годуванні наступного розплоду та збиранні корму. Із прогресивним зростанням чисельності сім'ї за рахунок декількох послідовних виплодків робочих особин матка цілком покладається на них під час виконання функцій із утримання личинкового розплоду і припиняє свої вильоти з гнізда. При досягненні сім'єю певної чисельності робочої сили й необхідної кількості кормових запасів матка приступає до відкладання яєць, із яких розвиватиметься нова генерація: самці – з незапліднених яєць та самки – із запліднених. Після вильоту з гнізд молоді генеративні особини паруються, при цьому самки переважної більшості видів джмелів паруються лише раз. Запліднені молоді самки деякий час активно живляться на квітках для нагромадження жирових ресурсів у тілі, повертаючись на ніч у материнське гніздо. Згодом вони починають шукати придатні місця для зимівлі, закопуючись у ґрунт, під лісову підстилку та трухляву деревину, де

перебувають у спокої до наступної весни, виживаючи за рахунок накопиченого жирового тіла. Період спокою (зимівля) у самок різних регіональних видів джмелів починається в різний час – із кінця червня до вересня. Глибина зимової комірки, місце зимівлі та його тривалість є видоспецифічними ознаками. Самці, які вилетіли з гнізда, залишають його назавжди, тривалість їхнього життя визначається життєвим ресурсом організму й обмежується наявністю хвороб і різким похолоданням. За теплої погоди й достатньої кількості корму самці доживають до середини осені. Після вильоту молодшої генерації сім'я джмелів швидко деградує і розпадається. Робочі особини, що залишилися, і стара матка втрачають активність і гинуть. Життєвий цикл сім'ї обмежується декількома місяцями весняного та літнього сезону.

Самки джмелів-зозуль – підрид *Psithyrus* – також мають однорічний життєвий цикл. На відміну від соціальних видів джмелів, вони не засновують власних гнізд, не продукують робочих особин, не збирають кормових ресурсів для потреб власного потомства. Представники підроду є облігатними соціальними паразитами – інквілінами – у гніздах видів джмелів з інших підродів. У захоплених гніздах вони посідають місце матки-господаря і використовують наявну робочу силу для вигодовування власних репродуктивних нащадків. Самки всіх видів джмелів-зозуль з'являються весною пізніше своїх господарів, наприкінці весни й на початку літа.

Усі джмелі, особливо соціальні види, є найефективнішими з-поміж інших комах запилювачами великої кількості видів квіткових рослин – природних і культурних. Існує багато видів рослин, які запилюються переважно або лише джмелями, і без їхньої участі не здатні утворити насіння. Отже, збереження видового різноманіття і чисельності популяцій джмелів через створення та охорону біотопів, придатних для їхнього існування, включно з природоохоронними об'єктами, є одним із найважливіших завдань під час розв'язання проблеми збереження біорізноманіття і балансу в екосистемах.

На території України трапляється 41 вид джмелів [4], із них 25 видів – на Західному Поліссі [1–3].

У межах Шацького поозер'я збір матеріалу проводили на околиці с. Піщі (рибгосп «Ладинка»), поблизу озер Піщанського, Малого Піщанського, Ставу, Перемуту; на околиці с. Мельників – ліси та луки поблизу озер Пісочного, Озерця, Кримного; різні біотопи навколо оз. Світязю (рис. 113).

Рис. 113. Місця збору матеріалу:

● рід Джмелі – *Bombus*

Соціальні види джмелів

Джміль конфузус – *Bombus confusus* Schenck, 1859

Поширення. Європа. Україна – лісова та лісостепова зони.

Місця знаходження. Трапляється на теплих луках.

Чисельність. Рідкісний в Україні вид. На території Шацького поозер'я не зареєстрований, проте цілком імовірний. На Поліссі виявлений у Волинській і Рівненській областях.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 16–19 мм; тіло щільно вкрите короткими волосками, чорними, часто з сивим відтінком вершечків, крім кінця черевця (четвертий-шостий тергіти), де волоски рудувато-червоного кольору. Самці мають дуже великі очі, порівняно з самцями інших видів джмелів. Самки з'являються у травні, влаштовують підземні гнізда, часом на поверхні ґрунту в щільних дернинах [1–4].

Джміль малий земляний – *Bombus lucorum* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Голарктика. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Трапляється в лісах, на луках, в агроценозах.

Чисельність. Численний вид. Один із найпоширеніших видів джмелів в Україні. На території Шацького поозер'я виявлений усюди.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 18–21 мм; тіло вкрите чорними волосками, за винятком світло-жовтої смужки на передньоспинці та на другому тергіті черевця і білих волосків на трьох

останніх тергітах черевця (фото 315, 316). З'являється рано навесні, гніздиться підземно, розвиває великі сім'ї – декілька сотень особин. Соціальним паразитом виду є *Bombus bohemicus* [1; 2; 4].

Фото 315. Самка джмеля малого земляного – *Bombus lucorum* (В. Б. Різун)

Фото 316. Самці *Bombus lucorum* (І. Б. Коновалова)

Фото 317. Самка *Bombus terrestris* (І. Б. Коновалова)

Джмінь земляний – *Bombus terrestris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. Трапляється в різноманітних біотопах.

Чисельність. Численний вид. Один із найпоширеніших видів джмелів на території України, у т. ч. у Шацькому поозер'ї.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 19–23 мм; тіло вкрите чорними волосками, за винятком темно-жовтої або коричневої вузької смужки (вужчої, ніж у *B. lucorum*) на передньоспинці та золотисто-жовтої на другому тергіті черевця і білих волосків на трьох останніх тергітах черевця (фото 317). З'являється рано навесні, гніздиться підземно, розвиває великі сім'ї. Соціальний паразит – *Bombus vestalis* [1; 2; 4].

Джмінь семеновієлюс – *Bombus semenoviellus* Scorikov, 1910

Поширення. Палеарктика: заселяє зону бореальних лісів Європи й Сибіру. В Україні трапляється переважно у північній та західній частинах території.

Місця знаходження. Трапляється на вологих та заболочених луках зони хвойних і мішаних лісів.

Чисельність. Рідкісний в Україні вид – трапляється на південній межі свого світового ареалу. На території Шацького поозер'я не зареєстрований, але цілком імовірний, оскільки виявлений на Поліссі, зокрема на Волині.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–18 мм; лоб з жовтуватими волосками, лице – з чорними; спинка з чорними волосками посередині та з двома смужками зі світло-жовтих волосків на передньоспинці і щитку; перший тергіт черевця та основа другого тергіту вкриті жовтими волосками, кінець черевця, починаючи з четвертого тергіту, вкритий білими або жовтувато-білими волосками, решта тергітів з чорними волосками, вершечки яких можуть мати білуватий відтінок. Особливості біології виду на території України не досліджені [1; 2; 4].

Джмінь сороензіс – *Bombus soroensis* (Fabricius, 1776)

Поширення. Палеарктика. В Україні поширений у лісовій та лісостеповій зонах. У західному регіоні України представлений підвидом *B. s. soroensis* (F.).

Місця знаходження. На Поліссі, як і на території Шацького поозер'я, трапляється зрідка, переважно на луках.

Чисельність. Рідкісний в Україні вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–17 мм; тіло вкрите чорними волосками, за винятком смужки з жовтих волосків на передньоспинці і такої ж на другому тергіті черевця та білих волосків на трьох останніх тергітах черевця; жовта смужка на черевці може бути дуже вузькою або перерваною посередині; трапляються екземпляри цілком без жовтих смужок у забарвленні. З'являється після зимівлі наприкінці травня. Гніздиться підземно, сім'ї розвиває малі – декілька десятків особин. Соціальними паразитами вважають *Bombus quadricolor* (Lep.), *B. sylvestris* [1; 2; 4].

Джміль садовий – *Bombus hortorum* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Палеарктика, крім напівпустельних районів і Північно-Східної Азії. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється на лісових галявинах, луках, надає перевагу узліссям, є звичайним в антропогенних ландшафтах.

Чисельність. Звичайний в Україні вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 17–20 мм; голова дуже довга, з чорними волосками; груди вкриті чорними волосками з широкою жовтою смугою на предньоспинці і вузькою жовтою у формі півмісяця на щитку, середньо-спинка в чорних волосках; перший та основа другого тергітів черевця вкриті жовтими волосками, четвертий і п'ятий тергіти з білими волосками, решта черевця в чорних волосках; кошички на гомілках задньої пари ніг облямовані чорними волосками. З'являється після зимівлі всередині весни. Гніздиться підземно, часом на поверхні ґрунту серед щільної рослинності. Сім'ї розвиває малі й середні за чисельністю. Соціальний паразит – *Bombus barbutellus* [1; 2; 4].

Фото 318. Самка джмеля кам'яного – *Bombus lapidarius* (В. Б. Пізун)

Джміль кам'яний – *Bombus lapidarius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Палеарктика. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється в лісах, на луках, в агроценозах.

Чисельність. Численний на Поліссі й на території Шацького поозер'я.

Особливості біології. Розмір тіла самки 20–22 мм; тіло вкрите короткими і щільними волосками однакової довжини, чорними, за винятком трьох останніх тергітів черевця, де волоски червоного кольору (фото 318). Кошички на гомілках задньої пари ніг облямовані чорними волосками. Самки виду пробуджуються із середини весни, гнізда влаштовують під і над поверхнею ґрунту, зазвичай у кам'янистих місцях, тріщинах відслонень, стінах будівель. Сім'ї розвиває великі, до кількох сотень особин. Соціальний паразит – *Bombus rupestris* [1; 2; 4].

Джміль гіпнорум – *Bombus hypnorum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Поширений у лісовій та лісостеповій зонах України.

Місця знаходження. Приурочений до лісових біотопів та деревних насаджень. Часто трапляється в населених пунктах.

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–18 мм; спинка вкрита рудими або жовто-коричневими волосками; лоб, ноги, перші три тергіти черевця і основа четвертого тергіту – у чорних волосках, решта тергітів – у білих волосках. З'являється рано навесні, гніздиться переважно над поверхнею ґрунту – на деревах у дуплах і старих пташиних гніздах. Чисельність сімей може досягати 200 особин за сезон. Соціальний паразит – *Bombus norvegicus* [1; 2; 4].

Джміль йонеллюс – *Bombus jonellus* (Kirby, 1802)

Поширення. Палеарктика: бореально-монтанний вид. В Україні трапляється у лісовій зоні, переважно на Західному Поліссі.

Місця знаходження. Трапляється у вологих соснових лісах та на заболочених луках.

Чисельність. Локальний, рідкісний в Україні вид. На Поліссі місцями є звичайним.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–18 мм; лоб з жовтуватими волосками, лице – з чорними; спинка вкрита посередині чорними волосками, на предньоспинці і щитку містяться смужки з жовтих волосків; перший тергіт черевця і основа другого у жовтих волосках, останні тергіти черевця, починаючи з четвертого, у білих або жовтувато-білих волосках, решта тергітів у чорних волосках; кошички на гомілках задньої пари ніг облямовані рудувато-жовтуватими волосками. Самки виду з'являються у квітні, гнізда влаштовують під поверхнею і на поверхні ґрунту, іноді у старих пташиних гніздах. Сім'ї розвиває малі, до 30 особин. Вид трапляється на території Шацького поозер'я весною та в червні. Соціальний паразит – джміль-зозуля *Bombus sylvestris* [1; 2; 4].

Джміль праторум – *Bombus pratorum* (Linnaeus, 1761)

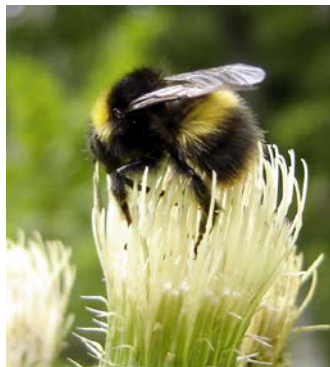

Фото 319. Самка джмеля праторум – *Bombus pratorum* (І. Б. Коновалова)

Поширення. Західна Палеарктика. Поширений у лісовій та лісостеповій зонах України.

Місця знаходження. Надає перевагу мішаним лісам. Звичайний в антропогенних ландшафтах.

Чисельність. Звичайний вид, в тому числі у Шацькому поозер'ї.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–17 мм; тіло вкрите чорними волосками з світло-жовтою смужкою на передньоспинці та на другому тергіті черевця, два останні тергіти черевця опушені рудувато-червоними волосками (фото 319). Самки виду з'являються рано навесні, гніздяться підземно або над поверхнею ґрунту, часто в порохнявій деревині й лісовій підстилці. Сім'ї малі – 40–50 особин або середні – близько 150 особин. Трапляється на залісненій території, чисельність вища весною і на початку літа. У гніздах паразитує *Bombus sylvestris* [1; 2; 4].

Джміль підземний – *Bombus subterraneus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Поширений у лісовій та лісостеповій зонах України.

Місця знаходження. Трапляється на великих теплих луках в оточенні лісів.

Чисельність. Рідкісний в Україні вид. На території Поозер'я не зареєстрований, але цілком імовірний. На Західному Поліссі зареєстрований у поодиноких знахідках.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 19–22 мм; голова в чорних волосках; передньоспинка з широкою, а щиток з вузькою смужками з світло-жовтих волосків, між якими широка смуга з чорних волосків; перший тергіт черевця з жовтими волосками, другий тергіт по задньому краю оторочений білуватими волосками, три останні тергіти з кремово-білими волосками, решта черевця в чорних волосках (фото 320). Самки виду з'являються в кінці травня і на початку червня. Гніздиться підземно, чисельність сімей – до 100 особин. Соціальний паразит – *Bombus barbutellus* [1; 3; 4].

Фото 320. Самець джмеля підземного – *Bombus subterraneus* (І. Б. Коновалова)

Джміль дістінгуендус – *Bombus distinguendus* Morawitz, 1869

Фото 321. Самка джмеля дістінгуендус – *Bombus distinguendus* (І. Б. Коновалова)

Поширення. Палеарктика. Поширений у лісовій зоні України.

Місця знаходження. Трапляється у відкритих ландшафтах, на луках і узліссях.

Чисельність. Рідкісний в Україні вид. На території Поозер'я не зареєстрований, але оскільки поширений у Волинській області, то його наявність імовірна.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 18–24 мм; голова з жовтими волосками з домішкою чорних; все тіло вкрите темно-жовтими волосками, за винятком широкої смуги з чорних волосків на середньо-спинці між крилами (фото 321). Самки виду з'являються в кінці травня і на початку червня; гнізда – підземні; чисельність сімей – декілька десятків особин. Соціальний паразит – *Bombus barbutellus* [1; 3; 4].

Джміль моховий – *Bombus muscorum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Поширений у лісовій та лісостеповій зонах України.

Місця знаходження. Трапляється в заболочених та заплавах ландшафтах.

Чисельність. Локальний, рідкісний в Україні вид. На Західному Поліссі, зокрема на Волині, звичайний, місцями численний. Вид занесено до Червоної книги України.

Фото 322. Самка джмеля мохового – *Bombus tuscorum* (І. Б. Коновалова)

Особливості біології. Розмір тіла самки – 17–19 мм; тіло вкрите жовтими волосками без домішки чорних, на середньоспинці волоски темно-жовті або руді і утворюють своєрідну пляму, на другому тергіті черевця волоски темніші, ніж на решті черевця (фото 322). З'являється наприкінці весни; гнізда закладає на поверхні ґрунту під мохом і травами. Сім'ї утворює малі – до 40–50 особин за весь сезон. На території Шацького поозер'я приурочений до заболочених лук навколо озер. Гніздовий інквілін – *Bombus campestris* [1; 2; 4].

Джміль польовий – *Bombus pascuorum* (Scopoli, 1763)

Поширення. Палеарктика. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Евритопний вид. Трапляється в лісах, на луках, в антропогенних ландшафтах.

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–18 мм; голова вкрита сумішшю з чорних та білувато-жовтуватих волосків; спинка в жовтих або рудих волосках різних відтінків, з більшою-меншою домішкою чорних волосків, які часто утворюють темну трикутну пляму посередині спинки; боки грудей у світлих волосках; опушення черевця складається з суміші чорних та жовтувато-рудих волосків, які зазвичай розміщені таким чином: перший тергіт черевця переважно у жовтих, останні три тергіти переважно у рудих та жовтуватих волосках, другий і третій тергіти переважно у чорних волосках (фото 323). З'являється рано навесні, гніздить на поверхні ґрунту – у лісовій підстилці, дернинах та над поверхнею – у старих пташиних гніздах. Сім'ї розвиває різні за чисельністю, переважно від 100 до 200 особин за сезон. У його гніздах паразитує джміль-зозуля *Bombus campestris* [1; 2; 4].

Фото 323. Самка джмеля польового – *Bombus pascuorum* (І. Б. Коновалова)

Джміль рудераріус – *Bombus ruderarius* (Müller, 1776)

Поширення. Палеарктика. Поширений на всій території України.

Фото 324. Самець джмеля рудераріус – *Bombus ruderarius* (І. Б. Коновалова)

Місця знаходження. Трапляється на луках.

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 14–17 мм; тіло вкрите чорними волосками, за винятком трьох останніх тергітів черевця, опушеного червоними або жовтувато-червоними волосками; кошички на гомілках задньої пари ніг облямовані червоними або жовтуватими волосками, на передньоспинці і щитку може бути домішка блідо-жовтих волосків (фото 324). З'являється в травні, гнізда засновує на поверхні ґрунту під трав'яною рослинністю, часто під мохом. Сім'ї невеликі – декілька десятків особин. У гніздах може паразитувати *Bombus rupestris* [1; 2; 4].

Джміль Шренка – *Bombus schrencki* Morawitz, 1881

Поширення. Палеарктика: бореальний вид. В Україні поширений на Поліссі.

Місця знаходження. Трапляється у соснових і мішаних лісах та на заболочених луках.

Чисельність. Рідкісний вид, на території України водиться на південно-західній межі свого світового ареалу. На території Поозер'я не виявлений, проте існування його тут можливе, оскільки вид зареєстрований у східній частині Волинської області.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–18 мм; забарвленням опушення тіла подібний до *B. pascuorum*, від якого відрізняється тим, що спинка вкрита однотонними рудими або темно-жовтими волосками, майже без домішки чорних, а третій–п'ятий тергіти черевця позбавлені рудих волосків, натомість вкриті чорними волосками, які утворюють поперечні смужки, що облямовані світлими волосками (фото 325). З'являється в травні й гніздить на поверхні ґрунту. Сім'ї розвиває невеликі [2; 4].

Фото 325. Самка джмеля Шренка – *Bombus schrencki* (Р. О. Журавчак)

Джміль сільварум – *Bombus sylvarum* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Західна Палеарктика. Поширений по всій території України.

Місця знаходження. Трапляється на луках, надає перевагу ландшафтам із розрідженою чагарниковою рослинністю.

Чисельність. Звичайний в Україні вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–17 мм; голова опушена жовтувато-сірими волосками з домішкою чорних; передньоспинка, щиток, боки грудей і два перші тергіти черевця вкриті жовтувато-сірими волосками, середина спинки у чорних волосках, які утворюють округлу пляму з нечіткими краями: третій тергіт черевця з чорними волосками, руді волоски на трьох кінцевих тергітах черевця утворюють своєрідні перев'язі, які по краю оздоблені жовтувато-сірими волосками; світлі частини опушення можуть мати зеленуватий відтінок і домішку чорних волосків (фото 326). З'являється в травні; гніздо будує на поверхні ґрунту серед трав. Сім'ї утворює малі за кількістю особин. Соціальним паразитом є *Bombus rupestris* [1; 2; 4].

Фото 326. Самка джмеля сільварум – *Bombus sylvarum* (І. Б. Коновалова)

Джміль ветеранус – *Bombus veteranus* (Fabricius, 1793)

Поширення. Палеарктика. Поширений у лісовій та лісостеповій зонах України.

Місця знаходження. Трапляється на вологих луках, переважно в заплавах річок.

Чисельність. Рідкісний в Україні вид. У межах Шацького поозер'я не знайдений, проте існування його тут можливе, оскільки вид виявлено на Західному Поліссі.

Особливості біології. Розмір та забарвлення тіла самки: 16–19 мм; забарвленням опушення тіла подібна до *B. sylvarum*, від якого відрізняється тим, що перев'язі на трьох кінцевих тергітах черевця утворені чорними волосками, замість рудих.. З'являється в травні, гніздиться підземно, іноді – на поверхні ґрунту. Чисельність сімей невелика. Можливий соціальний паразит із підроду джмелів-зозуль – невідомий [1; 2; 4].

Паразитичні види джмелів (джмелі-зозулі)

Джміль-зозуля барбутеллюс – *Bombus barbutellus* (Kirby, 1802)

Поширення. Палеарктика: Європа, Сибір. Поширений на всій території України, в межах ареалу свого господаря.

Місця знаходження. Трапляється на лісових галявинах, луках, надає перевагу узліссям.

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 17–19 мм; передньоспинка і щиток з широкими смугами з світло-жовтих волосків, середньо-спинка з перев'яззю з чорних волосків, перший–третій тергіти черевця переважно з чорними волосками, четвертий і п'ятий тергіти вкриті білуватими або жовтуватими волосками, часом з домішкою чорних по центру тергітів (фото 327). Паразитиє зазвичай у гніздах *B. hortorum*. Самки, котрі перезимували, відвідують квіти рослин із кінця травня до початку червня. Виліт нової генерації простежується з другої половини червня до серпня [1; 2; 4].

Фото 327. Самка джмеля-зозулі барбутеллюс – *Bombus barbutellus* (І. Б. Коновалова)

Джміль-зозуля богемікус – *Bombus bohemicus* Seidl, 1837

Поширення. Палеарктика: Європа, Сибір. Поширений на всій території України, в межах ареалу свого господаря.

Місця знаходження. Трапляється в лісах, на луках, в агроценозах.

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 13–20 мм; спинка вкрита чорними волосками з широкою світло-жовтою смугою на передньоспинці і часто з смужкою із світлих волосків на щитку; перші два тергіти черевця з чорними волосками, третій тергіт з чорними посередині і жовтуватими або білими волосками по боках, четвертий тергіт переважно з білими волосками, п'ятий – з чорними посередині і з білими по боках (фото 328). Здатний паразитувати

Фото 328. Самка джмеля-зозулі богемікус – *Bombus bohemicus* (І. Б. Коновалова)

лише в гніздах *B. lucorum*. Самки, котрі перезимували, трапляються в травні. Виліт нової генерації відбувається впродовж літа; самці доживають до вересня [1; 2; 4].

Джміль-зозуля кампестріс – *Bombus campestris* (Panzer, 1801)

Поширення. Палеарктика: Європа, Сибір. Поширений на всій території України, в межах ареалу своїх господарів.

Місця знаходження. Трапляється в лісах, на луках, у антропогенних ландшафтах.

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 16–19 мм; спинка з широкими смугами з жовтих волосків на передньоспинці і щитку, середньо-спинка з перев'язю з чорних волосків; черевце вкрите чорними волосками, крім бокових частин третього–п'ятого тергітів, де розміщені пучки золотисто-жовтих волосків; трапляються темні меланістичні форми забарвлення, з редукованими жовтими смугами на спинці або на всій поверхні тіла. Здатний захоплювати гнізда *B. pascuorum*, *B. muscorum*, *B. humilis*, *B. pratorum*. Самки, котрі перезимували, трапляються в травні й червні. Виліт нової генерації відбувається переважно з кінця липня [1; 2; 4].

Джміль-зозуля норвезький – *Bombus norvegicus* (Sparre-Schneider, 1918)

Поширення. Європа, Сибір. В Україні поширений у лісовій та лісостеповій зонах, в межах ареалу свого господаря.

Місця знаходження. Приурочений до лісових біотопів та деревних насаджень.

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 15–19 мм; спинка вкрита чорними волосками, за винятком передньоспинки, де жовті або білувато-жовті волоски утворюють широку смужку, на щитку може бути домішка світлих волосків до чорних; перші два тергіти черевця з чорними волосками, частина третього і четвертий тергіти – з білими, або жовтуватими, п'ятий – з сумішшю білуватих, чорних або темно-коричневих волосків, шостий – з рудувато-коричневими короткими волосками. Паразитуює в гніздах *B. hypnorum*. Самки, котрі перезимували, трапляються дуже рідко на початку травня. Виліт нової генерації відбувається в першій половині літа [1; 2; 4].

Джміль-зозуля скельний – *Bombus rupestris* (Fabricius, 1793)

Фото 329. Самка джмеля-зозулі скельного – *Bombus rupestris* (І. Б. Коновалова)

Поширення. Палеарктика: Європа, Сибір. Поширений на всій території України, в межах ареалу своїх господарів.

Місця знаходження. Трапляється на узліссях та луках.

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 20–24 мм; більша частина тіла вкрита чорними волосками, задня половина четвертого, п'ятий і шостий тергіти черевця у яскраво-червоних волосках; іноді на передньоспинці наявна вузька смужка з жовтих волосків; крила темно забарвлені (фото 329). Переважно захоплює гнізда *B. lapidarius*, іноді трапляється в гніздах *B. sylvarum*, *B. ruderarius*. Після зимівлі самки з'являються на початку травня. Виліт нової генерації починається з кінця червня, найінтенсивніше – у липні [1; 2; 4].

Джміль-зозуля лісовий – *Bombus sylvestris* (Lepeletier, 1832)

Поширення. Палеарктика: Європа, Сибір. Поширений у лісовій та лісостеповій зонах України, в межах ареалу своїх господарів.

Місця знаходження. Лісові біотопи.

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 14–17 мм; спинка вкрита чорними волосками, за винятком передньоспинки, де жовті волоски утворюють широку смужку, часом чорні волоски на щитку мають світлі верхечки; перший тергіт черевця з сумішшю чорних і жовтих волосків, другий тергіт з чорними, третій і четвертий з білими, два останні з темними золотисто-коричневими волосками. Паразитуює в гніздах *B. pratorum*, *B. jonellus*. Самки, котрі перезимували, трапляються в травні. Виліт нової генерації відбувається в першій половині літа [1; 2; 4].

Джміль-зозуля весталіс – *Bombus vestalis* (Geoffroy in Fourcroy, 1785)

Поширення. Європа, Середземномор'я. Поширений на всій території України, в межах ареалу свого господаря.

Фото 330. Самка джмеля-зозулі
vestalis – *Bombus vestalis*
(І. Б. Коновалова)

Місця знаходження. Трапляється в різноманітних біотопах.

Чисельність. Звичайний вид.

Особливості біології. Розмір тіла самки – 16–22 мм; на передньоспинці смужка з темно-жовтих волосків, решта спинки в чорних волосках; два перші тергіти черевця вкриті чорними волосками, третій тергіт з чорними волосками посередині і пучками з лимонно-жовтих волосків по боках, четвертий тергіт вкритий білими волосками, п'ятий – з чорними посередині і білими по боках, шостий тергіт у темнокоричневих або чорних коротких волосках. (фото 330). Здатний паразитувати лише в гніздах *B. terrestris*. Самки, котрі перезимували, трапляються в травні. Виліт нової генерації відбувається впродовж літа, самці доживають до вересня [1; 2; 4].

Список використаної літератури

1. Коновалова І. Б. Фауна шмелей (Hymenoptera, Apidae, *Bombus*) Західного регіону України: изменения в ее структуре и в распространении отдельных видов / І. Б. Коновалова // Исследования по перепончатокрылым насекомым : сб. науч. работ. – М. : Т-во науч. изд. КМК, 2007. – С. 136–144.
2. Коновалова І. Б. Джмелі (Hymenoptera: Apidae: *Bombus*) Західного Полісся / І. Б. Коновалова // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Рівнен. природ. заповідника (м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р.). – Рівне : ВАТ «Рівн. друк.», 2009. – С. 456–460.
3. Осичнюк Г. З. Бджолині Українського Полісся / Г. З. Осичнюк // Екологія та географічне поширення членистоногих : пр. Ін-ту зоології. – 1964. – Т. 20. – С. 120–149.
4. Konovalova I. V. The bumble bees of Ukraine: species distribution and floral preferences / I. V. Konovalova // Psyche: Hindawi Publishing Corporation. – Vol. 2010, Article ID 819740, 10 pages. – doi: 10.1155/2010/819740.
5. Williams P. H. An annotated checklist of bumble bees with an analysis of patterns of description (Hymenoptera: Apidae: Bombini) / P. H. Williams // Bulletin of the Natural History Museum (Entomology). – 1998. – Vol. 67 (1). – P. 79–152.

Родина Мурашки – Formicidae (Latreille, 1802)

Через суспільний спосіб життя мурашки – одні з найчисельніших представників тваринного світу майже в усіх екосистемах суходолу планети, а у вологих екваторіальних лісах їхня біомаса може перевищувати біомасу всіх інших наземних тварин; при цьому сім'ї різних видів налічують від 20–30 робітниць до багатьох мільйонів особин.

Дуже різноманітний і характер живлення мурашок. Вони споживають насіння рослин, нектар та пилок квітів, медяну росу попелить та інших сисних комах, гриби, проте переважна їх більшість активні хижаки, котрі здатні здійснювати вирішальний вплив на чисельність та структуру популяцій багатьох безхребетних. Останнє дає змогу продуктивно використовувати низку видів, на Волині це, зокрема, руді лісові мурашки *Formica rufa* та *F. polyctena*, для захисту лісу від шкідників. Мурашки відіграють дуже велику роль у ґрунтоутворенні, особливо в умовах з низькою чисельністю дощових черв'яків, зокрема на бідних піщаних ґрунтах Волині, а також у процесах деструкції деревних решток у лісах.

Слід наголосити, що мурашки як суспільні комахи формують в екосистемах порівняно незалежні багатовидові асоціації, структуру яких визначає передусім характер внутрішньо- та міжвидових відносин між мурашками. Це робить їх дуже зручним модельним об'єктом при проведенні досліджень з моніторингу екосистем – одного з найбільш актуальних завдань сучасної екології.

Усі сучасні види мурашок належать до родини Formicidae, надродини Formicoidea, ряду перетинчастокрилих комах Hymenoptera. Загалом у світі відомо понад 12,5 тис. видів мурашок, серед яких у фауні України знайдено 145.

Проте, незважаючи на досить високий рівень вивчення мірмекофауни нашої країни загалом [8; 9], фауна Волині досліджена недостатньо. Є лише кілька праць, де наведені відомості щодо мурашок Волині, зокрема у зв'язку з їх використанням у захисті лісу [5–7].

Ця робота ґрунтується на опрацюванні власних зборів, проведених упродовж останніх п'яти років у Шацькому поозер'ї; також використано матеріали, які надав учитель Піщанської СШ О. М. Кравченко та С. О. Кравченко, за що автор висловлює їм щирю подяку. Слід наголосити, що докладне вивчення фауни та екології мурашок у вказаному районі лише розпочалося і наведені нижче результати слід вважати першою спробою узагальнення наявних відомостей з означеного питання. Тому дослідження різних аспектів біології та екології мурашок у Шацькому поозер'ї, зокрема їх охорони та практичного використання, має велику перспективу.

Загалом на теренах Шацького поозер'ї знайдено 57 видів мурашок, не враховуючи синантропну фараонову мурашку, *Monomorium pharaonis*, яку завезено в усі регіони світу, але в наших умовах вона мешкає лише в будинках. Це досить велика кількість, особливо якщо взяти до уваги, що на Українському Поліссі загалом знайдено 65 видів.

Вже сама кількість видів засвідчує унікальність міркеофауни Поозер'я, що пов'язано з багатством та різноманіттям природних умов у цій частині Волині, наявністю унікальних природних комплексів, які потребують безумовної та суворої охорони.

Підродина Доліходерини – *Dolichoderinae*

Чотириплямиста мурашка – *Dolichoderus quadripunctatus* (Linnaeus, 1771)

Поширення. Центральна та Південна Європа, центр і південь Східної Європи, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, південь Західного Сибіру, Тянь-Шань. В Україні трапляється повсюдно, у Степу – в інтразональних лісах і парках.

Місця знаходження. Мезотермофільний вид; населяє різні типи лісів, але уникає сильно затінених і холодних. Досить звичайний у парках і садах, може оселятися також у дровах і дерев'яних будовах (рис. 114).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид; знайдений двічі в мішаних лісах поблизу оз. Острів'янського та с. Кам'янки.

Особливості біології.

Довжина тіла 4–5 мм, голова і черевце чорно-бурі, груди червонуваті; характерною ознакою є втиснута задня поверхня пропodeуму та чотори жовтуваті плями на черевці (фото 331). Дендрофіл; гнізда споруджує в сухих гілочках на деревах, іноді – в гілках, що впали на землю. Сім'ї невеликі, до кількох сотень робітниць, зазвичай моногінні. Активні хижаки, фуражують майже винятково на деревах, також збирають медяну росу попелиць. Хоча вид має широкий ареал, він ніде не є масовим. Літ крилатих особин відбувається в червні–серпні [4; 10; 11].

Фото 331. Чотириплямиста мурашка – *Dolichoderus quadripunctatus* (Б. Зайферт)

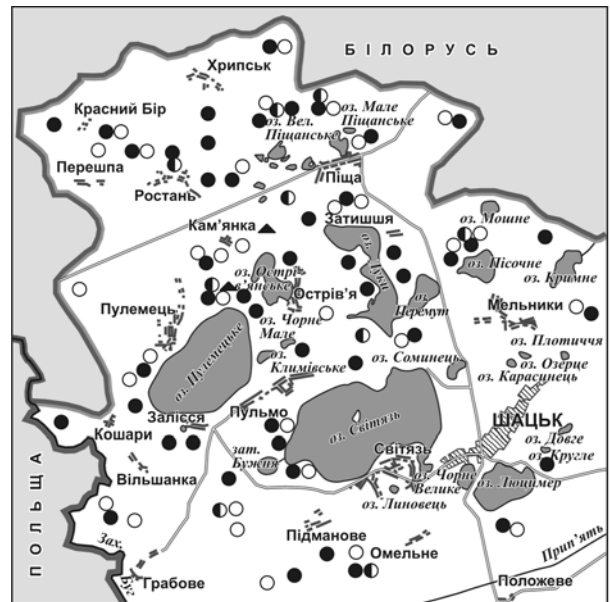

Рис. 114. Місця збору матеріалу представників родини Мурашки – *Formicidae*:

- ▲ Чотириплямиста мурашка – *Dolichoderus quadripunctatus*
- Руда міміка – *Myrmica rubra*
- *Myrmica ruginodis*
- *Myrmica schencki*

Підродина Мірміцини – *Myrmicinae*

Руда міміка – *Myrmica rubra* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір, зрідка трапляється на Кавказі та в Закавказзі, у горах Середньої Азії. Завезений у Північну Америку. В Україні масовий вид на Поліссі, півдні Лісостепу й Карпатах, у Степу й Гірському Криму виявлений у досить зволжених, тінистих лісах.

Фото 332. Руда міміка – *Myrmica rubra* (П. Красенський)

до червоно-бурого (фото 332). Сім'ї здебільшого великі, полігінні, можуть містити більше сотні цариць і до декількох десятків тисяч робітниць. В оптимальних умовах, наприклад, на кам'янистих луках уздовж водних потоків Карпат здатні утворювати полікалічні структури до сотень тисяч і навіть кількох мільйонів особин. Гнізда будують у землі, часто під камінням, у деревних рештках, нерідко споруджує мохові купини, особливо в перезволожених біотопах. Живляться дрібними безхребетними, а також досить активно використовують медяну росу сисних комах; збирають нектар квітів. Крилаті самки й самці з'являються в гніздах з липня; шлюбний літ – у серпні–вересні, у горах – навіть у жовтні. Під час шлюбного льоту утворюють великі рої, які зазвичай тримаються на висоті крон дерев або вище [3; 10–12].

Myrmica ruginodis (Nylander, 1846)

Поширення. Європа, на півдні – в інтразональних, зволжених стаціях та в горах, Сибір, Японія. Типовий вид лісової зони Палеарктики. В Україні масовий вид на Поліссі та у Карпатах, в Лісостепу і гірському Криму трапляється в досить зволжених, тінистих лісах.

Місця знаходження. Притаманний переважно помірно зволженим лісам різного типу, уникає перезволожених стацій і сухих, сонячних відкритих місць; при сильному антропогенному навантаженні його чисельність різко зменшується. Найменш термофільний з європейських видів мімік (рис. 114).

Чисельність. На теренах Шацького поозер'я масовий лісовий вид.

Особливості біології. Сім'ї зазвичай складаються з кількох сотень, рідко – більше тисячі робітниць, моно- або олігогінні, дуже рідко полігінні; в останньому випадку кількість цариць не перевищує кількох десятків. Гнізда здебільшого споруджує в деревних рештках, іноді – у землі, земляних або мохових купинах, під камінням. Ці мурашки помірковано агресивні, але досить активно захищають своє гніздо від ворогів. Живляться дрібними безхребетними, трофобіоз також розвинений, хоча менше, ніж у *M. rubra*. Крилаті самки й самці знайдені в гніздах з липня; шлюбний літ – у серпні–вересні. Під час шлюбного льоту утворюють великі рої, які зазвичай тримаються на висоті крон дерев або вище [10; 11; 12].

Myrmica schencki (Viereck, 1903)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, північний схід Малої Азії, південь Західного Сибіру, Північний Казахстан, Тянь-Шань, Алтай. На території України трапляється повсюдно.

Місця знаходження. У межах усього ареалу *M. schencki* пов'язаний із ксеротермними трав'янистими біотопами, зокрема лісовими галявинами та вирубками. У Шацькому поозер'ї виявлений на галявинах соснових лісів (рис. 114).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Цей вид потребує високої температури ґрунту, але не мешкає в справжніх аридних стаціях. Гнізда споруджує зазвичай в ґрунті, іноді з земляними горбиками. Цікава особливість цього виду – зведення маленьких трубочок над виходами з гнізда, у яких постійно перебувають робітниці-«сторожі». Імовірно, це пов'язане з потребою охороняти гніздо від інших видів мірмік або *Tetramorium*, з якими вона зазвичай співіснує і конкурує за ресурси. Сім'ї зазвичай моногінні, іноді олігогінні і дуже рідко – полігінні. Їхній розмір може коливатися від кількох десятків до декількох тисяч робітниць. Мають переважно вечірній тип активності. Фуражири збирають нектар квітів більше, ніж інші види мімік, але ці мурашки – активні хижачки, у здобичі яких істотну частку можуть скласти інші мурахи. Літ крилатих зафіксований у серпні–вересні [3; 10–12].

Myrmica lobicornis (Nylander, 1846)

Поширення. Борео-монтанний вид, поширений від Атлантики до Забайкалля; південна межа ареалу на рівнинах збігається з зоною мішаних лісів, у Центральній і Південній Європі, на Кавказі, у

Закавказзі, Малій і Середній Азії мешкає лише в горах. В Україні відомий на Поліссі, півночі Лісостепу та в Карпатах.

Місця знаходження. Мешкає переважно у хвойних, іноді – у мішаних лісах, знайдений також на пасовищах і луках, але уникає ксеротермних ділянок. Хоча в оптимальних біотопах він численний, ніде не досягає високої чисельності. У Поозер'ї мешкає в мішаних лісах (рис. 115).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує в землі, підстилці, моху, під камінням, у щілинах скель, іноді у деревних рештках. Сім'ї зазвичай моногінні, нараховують до кількох сотень робітниць. Фуражують поодиночки й рідко взаємодіють на кормовій ділянці. Один із найменш агресивних видів мірмік. Літ крилатих особин триває з кінця липня до вересня [3; 10–12].

Myrmica rugulosa (Nylander, 1849)

Поширення. Середня і Східна Європа, Середній Урал, південь Східного Сибіру, Північний Казахстан, Алтай; ізольовані популяції знайдені в Піренеях, на Балканах, у горах Криму й на Кавказі. В Україні поширений на Поліссі, у Карпатах, Лісостепу та гірському Криму.

Місця знаходження. Оліготопний термофільний вид, заселяє переважно сухі луки й лісові галявини, але уникає зволжених та затінених ділянок, також не знайдений у чисто степових біотопах. Толерантний до антропогенного тиску, трапляється в містах і на пасовищах. На теренах Шацького поозер'я знайдений на узліссях соснових та мішаних лісів (рис. 115).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Гніздиться в землі, гнізда переважно без жодних зовнішніх споруд, лише з невеликими отворами для виходу робітниць, у зв'язку з чим гнізда досить важко знайти. Сім'ї зазвичай великі, до декількох тисяч робітниць, оліго- або полігінні. Крилаті особини зафіксовані в гніздах з кінця липня до вересня [3; 10–12].

Myrmica gallienii (Bondroit, 1920)

Поширення. Центральна Європа і південь Північної Європи, Східна Європа, південь Західного Сибіру, Північний Кавказ, Мала Азія. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Мезофільний вид; живе під покривом лісів і на луках з густим і високим травостоєм, зрідка трапляється на зволжених слабозасолених ділянках. У Шацькому поозер'ї зафіксований на помірно вологих луках (рис. 115).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує в землі, зазвичай з земляними купинами. Сім'ї досить великі, до декількох тисяч робітниць, переважно олігогінні. Крилатих особин знаходили в гніздах у липні–вересні [10–12].

Myrmica scabrinodis (Nylander, 1846)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Західний Сибір, Тянь-Шань, на схід – до Красноярська, в Україні поширений повсюдно.

Місця знаходження. Політопний, загалом мезофільний вид, хоча заселяє і дуже зволожені біотопи, наприклад сфагнові болота. При цьому завжди досить термофільний, уникає надто сухих і надто холодних стацій. Трапляється на відкритих ділянках – луках і в лісах, переважно листяних та мішаних, де також віддає перевагу сонячним місцям; досить звичайний на сфагнових болотах (рис. 115).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Гнізда будує в землі, часто з горбиками з землі або моху, на болотах будує гнізда лише у сфагнових горбиках, іноді – під камінням чи в деревних рештках. Сім'ї зазвичай моногінні або з декількома царицями, складаються з кількох сотень до 2–2,5 тис. робітниць.

Рис. 115. Місця збору матеріалу представників родини Мурашки – Formicidae:

- *Myrmica lobicornis* ● *Myrmica scabrinodis*
- *Myrmica rugulosa* ⊖ *Myrmica sabuleti*
- *Myrmica gallienii* ⊙ *Myrmica lonae*

Агресивні хижаки, часто нападають на гнізда й викрадають розплід у різних видів *Lasius*; одночасно утримують попелиць на коріннях і стеблах трав'янистих рослин. Літ крилатих особин відбувається з серпня до жовтня [3; 10–12].

***Myrmica sabuleti* (Meinert, 1861)**

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Західний Сибір до Алтаю, в Україні – повсюдно.

Місця знаходження. Помірно ксерофільний і термофільний вид, мешкає переважно на сухих луках, а також у розріджених світлих лісах. На території Шацького поозер'я трапляється на сухих узліссях соснових лісів, а також на сухих луках (рис. 115).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує в землі, часто з земляними купинами, іноді – під камінням чи в деревних рештках. Сім'ї порівняно невеликі, рідко до 2000 робітниць, моно- або олігогінні. Крилаті особини знайдені в гніздах у серпні–вересні [3; 10–12].

***Myrmica lonae* (Finzi, 1926)**

Поширення. Європа, Мала Азія, південь Західного Сибіру, північний Казахстан. В Україні знайдений в Карпатах та північній частині Лісостепу, на Поліссі.

Місця знаходження. Мезофільний, досить холодолюбний вид. Заселяє досить затінені мішані та листяні ліси, а також луки й болота, скрізь уникає ксеротермних стацій. На теренах Шацького поозер'я виявлений у ялинових та мішаних лісах (рис. 115).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Гнізда будує в землі, часто під камінням, у мохових купинах, іноді у деревних рештках. Сім'ї невеликі, рідко сягають тисячі робітниць, зазвичай олігогінні. Крилаті особини знайдені в гніздах у серпні–вересні [10–12].

Дернова мурашка – *Tetramorium caespitum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Кавказ, Близький Схід, Передня та Середня Азія, Сибір, північний захід Африки, завезений у Північну Америку. Поширений вид на всій території України.

Місця знаходження. Незважаючи на великий ареал, скрізь відомий як геміксерофільний вид, заселяє відкриті, сухі місця з порівняно низьким проективним покриттям трав'янистої рослинності, які добре прогріваються сонцем. Віддає перевагу легким піщаним ґрунтам. У північній і центральній частинах ареалу уникає вологих лук і боліт; у лісах мешкає на галявинах, вирубках, узліссях; звичайний в антропогенних ландшафтах – на узбіччях доріг, зокрема залізничних, у садах, на полях і городах, у селах і містах, де може бути одним із найбільш масових видів мурашок. Водночас в аридних регіонах заселяє більш вологі інтразональні стації. На теренах Шацького поозер'я виявлений на узліссях, галявинах, сухих луках, узбережжях озер, а також у найрізноманітніших антропогенних ландшафтах (рис. 116).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології.

Дрібні мурашки довжиною 2,5–3,5 мм, забарвлення тіла від червонувато-бурого до чорно-бурого (фото 333). Гнізда споруджує переважно в землі, часто під камінням, у містах оселяється на вулицях під асфальтовими доріжками; у вологіших місцях перебування зазвичай будує великі земляні купини. Сім'ї майже зазвичай моногінні, проте великі, містять від кількох тисяч до кількох десятків тисяч робітниць. Широкий поліфаг; живиться фактично будь-якою їжею, яку здатний здобути, зокрема трупами хребетних тварин. Проте

Фото 333. Дернова мурашка – *Tetramorium caespitum* (А. Вайлд)

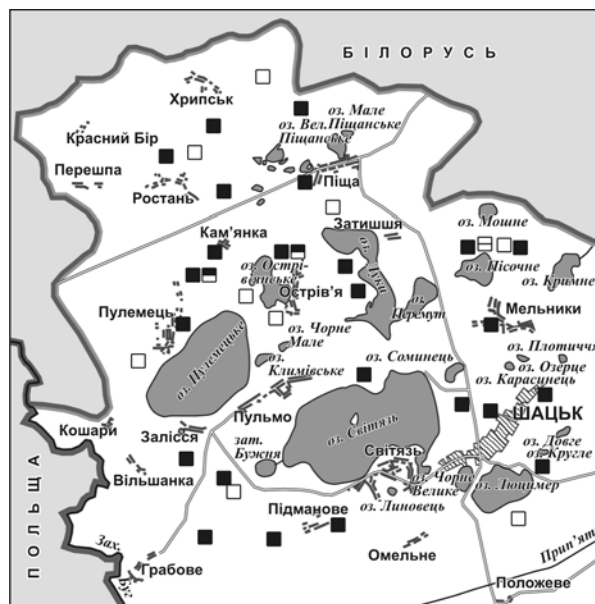

Рис. 116. Місця збору матеріалу представників родини Мурашкі – *Formicidae*:

- Дернова мурашка – *Tetramorium caespitum*
- *Anergates atratulus*
- Сабельна мурашка – *Strongylognathus testaceus*
- Мурашка-крихітка – *Formicoxenus nitidulus*

вони агресивні й активні хижаки, які полюють на різних безхребетних тварин; суттєву частку здобичі може становити насіння рослин; живляться також нектаром і соком плодів та коренеплодів, іноді можуть пошкоджувати підземні частини культурних рослин. Розводять попелиць, зокрема кореневих. Здатні до активної мобілізації на масове джерело їжі. Літ крилатих особин зафіксований у червні–липні [3; 10; 11].

Anergates atratulus (Schenck, 1852)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Західний Сибір; завезений у Північну Америку, разом з видом-«хазяїном», *Tetramorium caespitum*. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Територія перебування та ж, що і в вида-хазяїна. На території Шацького поозер'я знайдений на узліссі біля оз. Пісочного (рис. 116).

Чисельність. Рідкісний вид.

Фото 334. *Anergates atratulus*
(М. Боровець)

Особливості біології. Дрібні (довжиною 2–3 мм) чорно-бурі мурашки, соціальні паразити, позбавлені касти робітниць (фото 341). Живуть в гніздах видів *Tetramorium* – *T. caespitum* та *T. impurum*. У них проявляються риси морфологічної і біологічної дегенерації. Зокрема, це зникнення касти робітниць, а також певна редукція мандибул в обох статей, безкрилість самців, редукція члеників максиларних та лабіальних пальп й ін. (фото 334). Такі еволюційні перетворення, безумовно, пов'язані з паразитичним способом життя і виключають самостійне існування сімей цього виду. Водночас

фізогастрія цариць є прогресивним еволюційним перетворенням і пов'язана з потребою відкладання великої кількості яєць. Річ у тім, що в сім'ях виду-«хазяїна» є одна (дуже рідко – декілька) фізогастрічна самка паразита й тисячі молодих самок і самців, або їхнього розплоду; при цьому кількість робітниць хазяїна порівняно невелика, а його цариці й розплоду немає взагалі. Це засвідчує, що молоді запліднені самки *Anergates* можуть проникати в осиротілі сім'ї *Tetramorium*, але зазвичай вони вбивають царицю виду-«хазяїна». Оскільки строк життя сім'ї паразита визначається строком життя робітниць хазяїна, що залишилися, безумовно, не більше трьох–п'яти років, то стає очевидною потреба продукування великої кількості потомства, особливо крилатих самок, що підвищує шанс їхнього проникнення після парування, яке відбувається всередині материнського гнізда, у нове гніздо *Tetramorium* і продовження існування виду [3; 10; 11].

Сабельна мурашка – *Strongylognathus testaceus* (Schenck, 1852)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, південь Західного Сибіру, Північний Казахстан, в Україні трапляється повсюдно.

Місця знаходження. Місцеперебування і характер гніздування цілком залежить від таких виду-«хазяїна» *Tetramorium caespitum*. Геміксерофільний вид, заселяє відкриті, сухі місця з порівняно низьким проективним покриттям трав'янистої рослинності, які добре прогріваються сонцем. У Поозер'ї виявлений на узліссі поблизу сіл Острів'я та Пулемця (рис. 116).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Досить дрібні мурашки довжиною 3–4 мм, тіло червонуватого кольору; їхня характерна особливість – вузькі, шаблеподібні мандибули без жувального краю і зубців (фото 335). Соціальний паразит у гніздах *T. caespitum*. Його самка не вбиває царицю хазяїна, але феромонно обмежує продукцію нею статевих особин, але не робітниць. Іноді роблять грабіжницькі рейди задля добування лялечок виду-«хазяїна». Загалом чисельність їхніх сімей невелика, не перевищує декількох відсотків від кількості робітниць хазяїна у гнізді. Літ крилатих особин реєстрували у липні–серпні [3; 10; 11].

Фото 335. Сабельна мурашка –
Strongylognathus testaceus
(А. Сейчук)

Мурашка-крихітка – *Formicoxenus nitidulus* (Nylander, 1846)

Поширення. Транспалеаркт. Заселяє переважно лісову й лісостепову зони. В Україні трапляється скрізь, де живуть види-«хазяї».

Місця знаходження. Поширений від сухих лук до різноманітних лісів, залежно від виду-хазяїна. На теренах Шацького поозер'я мешкає, скрізь, де є руді лісові мурашки й інші представники підроду *Formica* s. str. (рис. 116).

***Harpagoxenus sublaevis* (Nylander, 1849)**

Фото 338. *Harpagoxenus sublaevis*
(Б. Зайферт)

Поширення. Євразія. Бореальний вид, поширений переважно в зоні хвойних лісів. В Україні знайдений у лісовій зоні та Карпатах.

Місця знаходження. Ліси різного типу. На теренах Шацького поозер'я знайдений у мішаних та хвойних лісах (рис. 117).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Досить дрібні, довжиною 3,5–4,5 мм мурашки, жовтувато- чи червонувато-бурого кольору; їхня характерна ознака – наявність поздовжніх заглиблень між очима і чолом для вкладання антен (фото 338). Соціальний паразит, як «рабів» використовує види роду *Leptothorax*. Робить набіги на гнізда видів-«хазяїв» і викрадає їхніх лялечок. Гнізда споруджує в ґрунті, моху, деревних рештках, у горах – під камінням. Сім'ї лише моногінні, невеликі, нараховують кілька десятків робітниць *H. sublaevis* і до 80 % населення складають робітниця хазяїна. Цікаво відзначити, що «рабами» в сім'ях *H. sublaevis* бувають і самки, що вийшли з викрадених лялечок, оскільки робітниця *H. sublaevis* відгризають у них крила. Літ крилатих особин реєструється в липні–серпні [3; 10; 11].

***Temnothorax affinis* (Mayr, 1855)**

Поширення. Європа, окрім Північної, Кавказ, Закавказзя, Україна.

Місця знаходження. Мезоксерофільний, досить термофільний вид, мешкає переважно в широколистяних та мішаних лісах. На території Шацького поозер'я знайдено кілька гнізд у мішаних лісах, у сухих гілочках дубів (рис. 117).

Чисельність. Дуже рідкісний вид.

Особливості біології. Усі представники цього роду дрібні мурашки, завдовжки 2,5–3,5 мм, колір тіла від жовтувато-бурого до бурого, черевце часто темніше (фото 339). Гнізда будує в деревних рештках, переважно в сухих гілочках на живих деревах. Живляться, як і всі інші представники цього роду, дрібними безхребетними та їх рештками. Сім'ї складаються з кількох десятків робітниць, моногінні. Літ крилатих особин зафіксовано в липні–серпні [10; 11].

Фото 339. *Temnothorax affinis*
(А. Байло)

***Temnothorax corticalis* (Schenck, 1852)**

Поширення. Південна, Центральна та Східна Європа, Кавказ, Алжир. На території України поширений повсюдно, але нечисленний вид.

Місця знаходження. Заселяє листяні й мішані ліси, зазвичай освітлені й теплі. На території Шацького поозер'я виявлено два гнізда в мішаному лісі поблизу с. Піщі, у сухих гілочках на дубах (рис. 117).

Чисельність. Дуже рідкісний вид.

Особливості біології. Типовий дендроробіонт, мезоксерофіл. Гнізда будує в сухих гілочках на деревах та тих, що впали на землю, під корою, у жолудях, галах горіхотворок. Літ крилатих особин відзначений у серпні – на початку вересня [10; 11].

***Temnothorax crassispinus* (Karawajew, 1926)**

Поширення. Центральна Європа, Кавказ, Балкани. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Мезофільний вид, один із найбільш типових представників роду в Україні, заселяє соснові, мішані й широколистяні помірно зволожені ліси. На території Шацького поозер'я виявлений у соснових та мішаних лісах (рис. 117).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Гнізда будує в сухих гілочках на деревах і в тих, що впали на землю, під корою, іноді у підстилці або мосі. Сім'ї зазвичай моногінні, нараховують 100–200 робітниць. Порівняно агресивний вид, здатний ужалити людину. Літ крилатих особин відзначений у липні–серпні [3; 10; 11].

***Temnothorax parvulus* (Schenck, 1852)**

Поширення. Південна, Середня Європа та південь Східної Європи, Закавказзя, Мала Азія, Копетдаг, північний захід Африки. В Україні мешкає на півдні Полісся, у Степу, Лісостепу, Криму та на Закарпатті.

Місця знаходження. Заселяє сухі освітлені ліси, переважно мішані та листяні. На теренах Шацького поозер'я виявлений на дубах поблизу оз. Пулемецьке (рис. 117).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Екологічно подібний до *T. crassispinus*, але віддає перевагу більш сухим і світлим лісам. Гнізда споруджує в деревних рештках і сухих гілках на деревах, під корою, у галах горіхотворок, іноді у підстилці, щілинах скель і ґрунті. Сім'ї зазвичай моногінні, складаються з декількох десятків робітниць. На відміну від *T. crassispinus* не агресивний. Літ крилатих особин зафіксовано з липня до вересня [10; 11].

Temnothorax tuberum (Fabricius, 1775)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, південь Західного Сибіру, Північний Казахстан, Тянь-Шань, на схід – до Алтаю, Україна.

Місця знаходження. Мезофільний вид, мешкає переважно в лісах різних типів. На теренах Шацького поозер'я виявлений у соснових та мішаних лісах (рис. 117).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує переважно в деревних рештках, іноді у сухих гілках на деревах, а також у землі. Сім'ї зазвичай моно- або олігогінні, складаються з декількох десятків, іноді мають більше ста робітниць. Літ крилатих особин зафіксовано в липні–серпні [10; 11].

Temnothorax unifasciatus (Latreille, 1798)

Поширення. Середня і Південна Європа, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Копетдаг, Північна Африка. Поширений вид на всій території України.

Місця знаходження. Мезоксерофільний вид, заселяє переважно світлі широколистяні ліси, трапляється також у відкритих, порівняно сухих місцях. На теренах Шацького поозер'я виявлений у соснових та мішаних лісах (рис. 117).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує переважно в сухих гілках на деревах, порожніх стеблах трав'янистих рослин, під корою, у щілинах скель, рідко – у землі, під камінням. Сім'ї зазвичай моногінні, порівняно великі, можуть містити до 200 робітниць або трохи більше. Літ крилатих особин зафіксовано в липні–серпні [10; 11].

Myrmecina graminicola (Latreille, 1802)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Близький Схід, північний захід Африки. В Україні поширений в Карпатах, на Поліссі, у Лісостепу, горах Криму, у Степу трапляється в інтразональних лісах.

Місця знаходження. Мезотермофільний вид, заселяє переважно помірно зволожені листяні, іноді мішані ліси, зрідка трапляється на відкритих кам'янистих лучних ділянках. На теренах Шацького поозер'я знайдений у помірно зволжених мішаних лісах (рис. 118).

Чисельність. Нечисленний вид.

Фото 340. *Myrmecina graminicola*
(А. Вайлд)

Особливості біології. Дрібні, чорно-бурі мурашки, довжиною 3–3,5 мм; характерна особливість – компактне тіло і короткий, дахоподібний перший членик стебельця (фото 340). Криптобіонтний вид. Гнізда споруджує переважно в підстилці, іноді в ґрунті й моху. Фуражують переважно в підстилці, полюючи на різних дрібних членистоногих, іноді збирають їхні рештки. Масового фуражування не організують, робітниця полюють поодиноці, пересуваються повільно й за найменшої тривоги притискають ноги та вусики до тіла, згортаються в кульку й на певний час завмирають. Сім'ї невеликі, з декількох десятків робітниць, моно- або олігогінні. Літ крилатих особин зафіксований у серпні–вересні [3; 10; 11].

Stenamamma debile (Foerster, 1850)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя. В Україні виявлений у Карпатах, горах Криму, Лісостепу, на Поліссі.

Місця знаходження. Мезофільний лісовий вид, мешкає переважно в широколистяних лісах, іноді у мішаних з переважанням листяних порід. На території Шацького поозер'я виявлений на дубах поблизу с. Ростані (рис. 118).

Чисельність. Дуже рідкісний вид.

синантропний вид, що живе лише в приміщеннях, які обігріваються взимку. Знайдений у кам'яному багатоквартирному будинку в смт Шацьку (рис. 122).

Фото 343. Фараонова, або домовая мурашка – *Monomorium pharaonis* (К. Імаї)

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Дрібні мурашки, розміром 2–2,5 мм, голова і груди жовтоваті або червонуваті, матові, черевце більш темне, блискуче (фото 343). *M. pharaonis* – типowo синантропний вид. У приміщеннях будує гнізда в найрізноманітніших місцях – щілинах стін та перекриттів, під плінтусами, у порожніх ємностях, навіть серед одягу або білизни в шафах тощо. Водночас запліднені самки здатні заснувати нове гніздо у відкритому ґрунті, але взимку ці сім'ї гинуть, оскільки оптимальна температура для життєдіяльності фараонової мурашки – 28–30 °С, при 10 °С вони припиняють активність, а при 0 °С гинуть.

У приміщеннях фараонів мурашка формує дифузні полікалічні поселення і характеризується мультиполігнією: майже всі окремі гнізда містять одну або декілька цариць, між ними відбуваються постійні обміни їжею, розплодом і робітницями. Фактично всі мурашки у великому багатоквартирному будинку належать до єдиної сім'ї, пов'язаної сіткою обмінів. У цих умовах сім'я розселяється відводками, а запліднені самки зазвичай повертаються в материнські гнізда.

Живляться найрізноманітнішими харчовими продуктами, які зберігаються в квартирах, віддаючи перевагу білковій їжі. При цьому здатні до активної масової мобілізації, прокладаючи дороги до джерел корму. Шкода, яку завдає фараонова мурашка, не обмежується лише псуванням або знищенням запасів продуктів, що особливо відчувається на продуктових складах; ці мурашки можуть бути пасивними переносниками збудників низки небезпечних інфекційних хвороб, оскільки мешкають у сміттєпроводах або туалетах. Особливо небезпечним це може бути в лікарняних стерильних приміщеннях.

Боротьба з фараоновою мурашкою досить важка, особливо зважаючи на її біологію. Насамперед знищення одного локального гнізда не приводить до бажаних результатів, якщо будинок дуже заселений мурашками. Саме тому малоефективне використання контактних отрут, оскільки від них гине лише частина фуражирів, і мурашки швидко відновлять свою чисельність. Домогтися повного знищення фараонової мурашки в конкретному будинку можна його повною фумігацією – цей метод використовувався в деяких лікарнях США, але в побуті це майже неможливо. Найбільш ефективним у реальному житті може бути використання отруйних харчових принад на основі борної кислоти або бури. Принади слід розкласти одночасно в усіх приміщеннях будинку, бажано через місяць–півтора процедуру повторити. Оскільки борна кислота – отрута повільної дії, отруєна їжа передається робітницями царицям і личинкам, унаслідок чого вся популяція в конкретному будинку може бути знищена [3; 4; 8].

Підродина Форміцини – Formicinae

Червоногруда мурашка-деревооточець – *Camponotus herculeanus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Північна Європа і північ Центральної Європи, на півдні Європи – лише в горах, лісова зона Східної Європи, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір, Північний Казахстан, Тянь-Шань. На схід від Єнісею і Алтаю до Японії поширений підвид *C. herculeanus sachalinensis*. В Україні знайдений на Поліссі та в Карпатах.

Місця знаходження. Борео-монтанний лісовий вид; заселяє переважно темнохвойні ліси, іноді трапляється в мішаних. На теренах Шацького поозер'я знайдений лише на реліктових ділянках смерекових лісів поблизу с. Пулемця (рис. 118).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Усі представники цього підроду – найбільші за розмірами мурашки України, довжина тіла може сягати понад 1 см. Цей вид (як і наступний) має червонуваті груди і чорні голову та черевце (фото 344). Гнізда зазвичай будує у стовбурах живих ослаблених дерев, вигризаючи ходи й камери, але може гніздитися і в сухих стовбурах; у горах зрідка будує гнізда в землі, під камінням, але при цьому частина гнізда розміщується в корінні або занурених у ґрунт деревних рештках. Сім'ї моногінні,

Фото 344. Червоногруда мурашка-деревооточець – *Camponotus herculeanus* (Б. Зайферт)

порівняно невеликі, складаються з кількох сотень робітниць. Молоді самки й самці виходять з лялечок наприкінці літа або на початку осені, зимують у материнських гніздах і вилітають у червні–липні наступного року. Запліднені самки засновують гнізда самостійно й відкладають 15–20 яєць; приблизно через 1,5 місяця з них виходять личинки, які зимують; лише в травні наступного року з'являються перші робітниці. Живляться переважно живими комахами, фуражують поодиночки й здебільшого у вечірній та нічний час; збирають також медяну росу попелиць [4; 10; 11].

Camponotus ligniperda (Latreille, 1802)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія. В Україні поширений на Поліссі, у Лісостепу та Карпатах.

Місця знаходження. Мешканець широколистяних та мішаних лісів, трапляється також на відкритих місцях у лісах. На території Шацького поозер'я виявлений у мішаних лісах (рис. 118).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Зовні схожий на попередній вид, відрізняється від нього червоним забарвленням насади черевця. Більш теплолюбний, ніж попередній вид. Гнізда споруджує в стовбурах дерев, у тому числі живих, у горах – часто у землі, під каменями. Сім'ї моногінні, порівняно невеликі, складаються з кількох сотень робітниць. Живляться переважно живими комахами, фуражують поодиночки й здебільшого у вечірній і нічний час; збирають також медяну росу попелиць [4; 10; 11].

Чорна мурашка-деревооточець – *Camponotus vagus* (Scopoli, 1763)

Фото 345. Чорна мурашка-деревооточець – *Camponotus vagus* (Б. Зайферт)

Поширення. Європа, Кавказ, спорадично трапляється в Північному Казахстані, на схід – до Алтаю, північний захід Африки. Поширений на всій території України, у степовій зоні заселяє інтразональні ліси.

Місця знаходження. Заселяє переважно прояснені листяні й мішані ліси, соснові бори, мешкає переважно на відкритих ділянках – узліссях, галявинах, просіках, численний на старих порубках (рис. 118).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Відрізняється від двох попередніх видів повністю чорним тілом (фото 345). Гнізда будує зазвичай у старих пеньках й інших деревних рештках. Сім'ї моно- або олігогінні, нараховують до тисячі робітниць. Активний вдень, пересувається швидко. Агресивний вид, робітниці, якщо їх потривожити, досить боляче кусаються. Живляться різними безхребетними, збирають також медяну росу попелиць. Літ крилатих особин зафіксовано в липні–серпні [4; 10; 11].

Блискуча мурашка-деревооточець – *Camponotus fallax* (Nylander, 1856)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Північно-Західний Казахстан, північний захід Африки. Поширений на всій території України, у степовій зоні заселяє інтразональні ліси та сади.

Місця знаходження. Досить теплолюбний вид, заселяє переважно освітлені й сухі ліси, зазвичай листяні, іноді мішані, трапляється також у парках, садах та інших штучних деревних насадженнях. У Шацькому поозер'ї виявлений у садах сіл Піщі й Острів'я (рис. 118).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Мурашка середніх розмірів, досить поліморфна, довжиною 5–8 мм; тіло чорно-буре, досить блискуче (фото 346). Гнізда будує в сухих гілках на деревах, часто також у дерев'яних спорудах – парканах, стінах будинків, у дровах. Сім'ї моно- або олігогінні, складаються з кількох сотень робітниць. Живляться різними дрібними безхребетними, збирають також медяну росу попелиць. Робітниці дуже полохливі, якщо потривожити гніздо, то вони дуже швидко розбігаються і падають на землю, навіть не захищаючи розплід. Літ крилатих особин зафіксовано в травні–червні [4; 10; 11].

Фото 346. Блискуча мурашка-деревооточець – *Camponotus fallax* (П. Красенський)

Мурашка-амазонка – *Polyergus rufescens* (Latreille, 1798)

Поширення. Центральна, Східна й частково Південна Європа, Кавказ, південь Західного Сибіру, Північний Казахстан, Тянь-Шань, Алтай. В Україні виявлений на всій території, але скрізь нечисленний.

Місця знаходження. Заселяє відкриті, сухі місця, які прогриваються сонцем. На теренах Шацького поозер'я виявлений лише на сухій луці біля оз. Пулемецького, проте реальна його чисельність може бути вищою (рис. 118).

Чисельність. Нечисленний вид.

Фото 347. Мурашка-амазонка – *Polyergus rufescens* (К. Гомеш)

Особливості біології. Досить великі, червоно-помаранчові, блискучі мурашки, довжиною 7–8 мм (фото 347). Облігатний соціальний паразит, «рабовласник», котрий повністю залежить від присутності в сім'ї робітниць виду-«хазяїна». Це пов'язано з глибокою спеціалізацією будови мандибул – вони вузькі, гострі, серпоподібні, з пілкоподібними маленькими зубчиками на внутрішній поверхні й пристосовані лише для захоплення та вбивання супротивника, але не для виконання гніздобудівельних й інших внутрішньогніздових робіт, передусім для догляду за розплодом.

«Рабами» можуть слугувати всі наявні в місцевості види підроду *Serviformica* роду *Formica*. Будова їхніх гнізд характерна для виду-«раба». Сім'ї амазонок моногінні, містять нормальну або ергатоїдну царицю і зазвичай кілька сотень, а іноді й до тисячі робітниць і в 4–7 разів більше робітниць-«рабів».

Дуже цікаво спостерігати за «загарбницькими» рейдами амазонок, які відбуваються у липні-серпні: саме в цей час найпростіше виявити присутність цього виду в певній місцевості. Рейди зазвичай здійснюються в післяполуденний час. Перед виходом основної маси солдатів розвідники спершу виявляють гніздо, на яке варто напасти. Амазонки рухаються колоною завдовжки до 5–6 м і завширшки 10–15 см, підходять до гнізда жертви й масово нападають на робітниць формік, які чинять запеклий опір. При цьому вони легко вбивають останніх, прокушуючи головну капсулу й уражаючи мозок, або так само легко відгризають голову захисників гнізда. Коли опір зламано, амазонки вриваються в гніздо формік і викрадають лялечок та личинок, а іноді навіть цариць.

Літ крилатих особин відбувається в період рейдів – у липні-серпні. Самка засновує нову сім'ю шляхом тимчасового соціального паразитизму в гніздах *Serviformica*, убиваючи царицю-«хазяїна»; при цьому молода запліднена самка зазвичай проникає в гніздо «хазяїна» разом із робітницями під час набігу [4; 10; 11].

Рід *Formica* (Linnaeus, 1758)

Рід *Formica* традиційно поділяють на низку підродів, серед яких на території Шацького поозер'я знайдено чотири: *Formica* s. str., *Serviformica* Forel, *Coptoformica* Müller і *Raptiformica* Forel.

Руда лісова мурашка – *Formica (Formica) s. str. rufa* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Транспалеаркт. В Україні виявлений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах, у Степу – в інтразональних лісах.

Місця знаходження. Заселяє зрілі, віком понад 40 років, хвойні, мішані й листяні ліси; йому потрібні досить освітлені місця, щоб гніздо, принаймні частину дня, прогривалося сонцем. На теренах Шацького поозер'я трапляється в усіх старих лісах (рис. 119).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Усі представники цього підроду досить великі, поліморфні мурашки, довжиною 5–9 мм; груди і голова принаймні частково червонуватого кольору, черевце чорно-буре (фото 348). Споруджує гнізда з куполом з рослинних решток, зазвичай на старому пеньку; купол переважно оточений земляним валом з ґрунту, винесеного під час

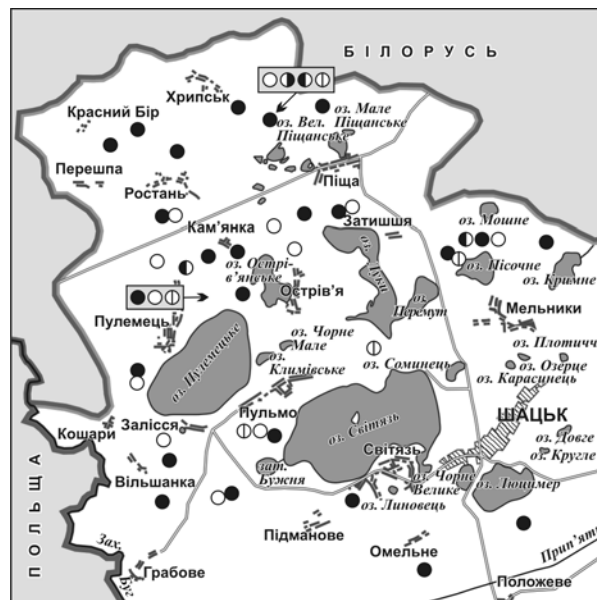

Рис. 119. Місця збору матеріалу представників родини Мурашки – *Formicidae*:

- Руда лісова мурашка – *Formica rufa*
- Мала лісова мурашка – *Formica polyctena*
- ◐ Північна лісова мурашка – *Formica aquilonia*
- ◑ Червоноголова мурашка – *Formica truncorum*
- ◒ Лучна мурашка – *Formica pratensis*

Фото 348. Руда лісова мурашка – *Formica rufa* (Б. Зайферт)

будівництва підземної частини гнізда. Від гнізд відходять фуражувальні дороги завдовжки близько 100 м, орієнтовані зазвичай до дерев з колоніями попелиць. Сім'ї можуть бути і моногінними, і високополігінними, що містять до сотні цариць. Населення сім'ї дуже велике, у середньому кілька сотень тисяч робітниць, але в особливо великих гніздах можуть жити мільйони особин. Агресивний вид з кормовою територією, яка охороняється, активний ентомофаг, що відіграє важливу роль у захисті лісу від найрізноманітніших шкідників; також активно збирає медяну росу попелиць, переважно в родини

Lachnidae. Нові сім'ї засновують шляхом тимчасового соціального паразитизму в сім'ях різних видів підроду *Serviformica*, зазвичай – *F. fusca*, або шляхом відокремлення відводків – процес, частково аналогічний роїнню медоносною бджолою. Виявлено переважно поодинокі гнізда, але можуть утворювати колонії, особливо якщо сім'ї полігінні. Літ крилатих особин зафіксовано в травні–червні. Загалом біології, лісогосподарському значенню й іншим аспектам життєдіяльності рудих лісових мурашок присвячено роботи багатьох вітчизняних та закордонних авторів [4; 10; 11].

Мала лісова мурашка – *Formica (Formica s. str.) polyclena* (Foerster, 1850)

Поширення. Транспалеаркт. В Україні виявлений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах.

Місця знаходження. Заселяє зрілі, віком понад 40 років, хвойні, мішані й листяні ліси, йому потрібні досить освітлені місця, щоб гніздо, принаймні частину дня, прогрівалося сонцем. На теренах Шацького поозер'я мешкає в усіх старих лісах (рис. 119).

Чисельність. Дуже численний вид.

Особливості біології. Менш теплолюбний, ніж *F. rufa*. Гнізда будують під пологом лісу в більш затінених місцях. Гнізда зазвичай більші, ніж у *F. rufa*, і складені з дрібніших рослинних решток. Сім'ї високополігінні, з кількома сотнями цариць, утворюють полікалічні поселення – колонії і федерації зі спільною кормовою територією. Дуже активний ентомофаг [10; 11].

Північна лісова мурашка – *Formica (Formica s. str.) aquilonia* (Yarrow, 1955)

Поширення. Північна частина Палеарктики. Борео-монтанний вид, який поширений переважно в зоні хвойних лісів. Південна межа його суцільного поширення доходить у Європі приблизно до 55° пн. ш., на рівнинах південніше трапляється спорадично, не південніше 50° пн. ш.; у горах Центральної Європи досить рідкісний, а в Південній Європі відомий лише в Болгарії та Піренеях. В Україні поширений локально: відомі лише кілька знахідок у Карпатах та Шацькому поозер'ї.

Місця знаходження. Мешкає переважно в смерекових, іноді соснових та мішаних лісах. На теренах Шацького поозер'я виявлене лише одне гніздо в сосновому лісі поблизу с. Піщі (рис. 119).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Холодолюбний вид, живе зазвичай у затінених, густих лісах. Біологія подібна до інших видів групи. Сім'ї переважно полігінні, часто формує колонії і федерації. Також дуже активний ентомофаг [10; 11].

Червоноголова мурашка – *Formica (Formica s. str.) truncorum* (Fabricius, 1804)

Поширення. Транспалеаркт. Поширений на всій території України, крім Криму.

Місця знаходження. Заселяє хвойні, переважно соснові, а також мішані та листяні ліси, віддає перевагу освітленим і теплим місцям – узліссям, галявинам, порубам тощо. На теренах Шацького поозер'я виявлений на узліссях соснових лісів (рис. 119).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Відрізняється від інших видів свого підроду майже повністю червоною головою. Біологія загалом подібна до рудих лісових мурашок. Гнізда зазвичай будує на пенях. Сім'ї здебільшого моно- або олігогінні, менших розмірів, ніж у рудих лісових мурашок, але при цьому можуть містити кілька сотень тисяч робітниць. Ці сім'ї переважно поодинокі, колонії утворюють украй рідко. Літ крилатих особин відбувається пізніше, ніж у рудих лісових мурашок і досить розтягнутий у часі – з червня до кінця серпня. Активний ентомофаг, однак щільність його гнізд значно нижча, ніж у рудих лісових мурашок [4; 10; 11].

Лучна мурашка – *Formica (Formica s. str.) pratensis* (Retzius, 1783)

Поширення. Транспалеаркт, поширений на північ до південної межі тайги. Знайдений на всій території України.

Фото 350. Болотяна мурашка – *Formica rísea* (К. Імаї)

Місця знаходження. На рівнинах мешкає лише на сфагнових болотах, але в горах живе на субальпійських луках. На теренах Шацького поозер'я знайдений лише на сфагнових болотах (рис. 120).

Чисельність. Загалом нечисленний вид, але в місцях мешкання має високу чисельність.

Особливості біології. Тіло чорне, блискуче (фото 350). На болотах будує гнізда зі стеблинок моху, на гірських луках гніздиться в землі, зазвичай під камінням. Сім'ї моно- або олігогінні, порівняно невеликі, складаються з кількох сотень або трохи більше тисячі робітниць. Неагресивний вид; у живленні переважають мертві комахи,

збирає також медяну росу попелиць, у тому числі кореневих. Самки засновують нову сім'ю самотійно. Літ крилатих особин зареєстровано в липні–серпні [4; 10; 11].

Сіра піщана мурашка – *Formica (Serviformica) cinerea* (Mayr, 1853)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, південь Західного Сибіру, Алтай. Поширений вид на усій території України.

Місця знаходження. На рівнинах мешкає майже завжди на піщаних ґрунтах, у горах заселяє луки. Мешкає і в лісах різного віку, і на відкритих трав'янистих ділянках, морських та річкових дюнах. На теренах Шацького поозер'я виявлений на сухих луках, узліссях та галявинах соснових та мішаних лісів (рис. 120).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Тіло повністю сірувато-чорне, іноді груди червонуваті, з численними відлеглими волосками (фото 351). Гнізда будує в землі, часто частина гнізда може бути в деревних рештках. Сім'ї великі, переважно утворюють полікалічні поселення, які містять десятки чи навіть сотні тисяч робітниць. Поодинокі сім'ї бувають і моно-, і полігінними. Агресивний вид, за поведінкою більше подібний до видів *Formica* s. str., ніж до інших представників *Serviformica*. Зазвичай має територію, яка охороняється. Поліє переважно на живих комах. У молодих лісах має важливе значення як ентомофаг. Збирає також медяну росу попелиць. Літ крилатих особин зафіксований у червні – на початку серпня [4; 10; 11].

Фото 351. Сіра піщана мурашка – *Formica cinerea* (М. Везлік)

Прудка мурашка – *Formica (Serviformica) cunicularia* (Latreille, 1798)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, південь Західного Сибіру, гори Середньої Азії. Поширений вид на всій території України.

Місця знаходження. Мезотермофільний, проте досить політопний вид. Мешкає і в лісах, де віддає перевагу галявинам та узліссям, і на луках, зокрема гірських. На теренах Шацького поозер'я виявлений на луках, окрім перезволожених, узліссях та галявинах соснових і мішаних лісів (рис. 120).

Фото 352. Прудка мурашка – *Formica cunicularia* (К. Гомеш)

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Груди і голова, принаймні частково, червонуваті, черевце чорне (фото 352). Гнізда споруджує в землі, зазвичай із досить великими земляними купинами. Сім'ї переважно моногінні, порівняно нечисленні, рідко перевищують тисячу робітниць. Самки засновують нові сім'ї самотійно. Досить агресивний вид, поліє на дрібних безхребетних, збирає також медяну росу попелиць на трав'янистій рослинності. Літ крилатих особин відбувається з середини червня до кінця серпня [10; 11].

Червонощока мурашка – *Formica (Serviformica) rufibarbis* (Fabricius, 1793)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Західний Сибір. Поширений вид на всій території України.

Місця знаходження. Заселяє мезоксерофітні стації, зокрема сухі луки, але трапляється також на узліссях і лісових галявинах (рис. 120).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Гнізда будує в землі, зазвичай із досить великими земляними купинами. Досить агресивний вид. Сім'ї переважно моногінні, порівняно нечисленні. Літ крилатих особин триває з середини липня до середини серпня [4; 10; 11].

Чорноголова мурашка – *Formica (Serviformica) uralensis* (Ruzsky, 1895)

Поширення. Центральна, Північна та Східна Європа, Сибір, Далекий Схід, Монголія, північ Китаю, Північна Корея. Борео-монтанний вид. В Україні виявлений лише в Шацькому поозер'ї.

Місця знаходження. На півдні Західного Сибіру, у Південному Сибіру, Монголії, Китаї і Кореї мешкає на сухих та мезофітних луках і на степових ділянках. Загалом у Сибіру його можна вважати типовим лісостеповим видом, однак у Європі й на півночі Західного Сибіру *F. uralensis* типовий мешканець сфагнових боліт, іноді вересових пустищ; у Європі іноді трапляється на гірських субальпійських луках. На теренах Шацького поозер'я відомі лише два невеликі поселення: на Утянському болоті та північніше с. Піщі – у заболоченому сосновому лісі (рис. 120).

Фото 353. Чорноголова мурашка – *Formica uralensis* (Б. Зайферт)

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Характерна особливість цієї мурашки – повністю чорне забарвлення голови (фото 353). Будує гнізда з куполом із рослинних решток, їхні розміри невеликі, набагато менші, ніж у рудих лісових мурашок, мають слабзорозвинений земляний вал. Сім'ї зазвичай полігінні, зазвичай невеликі, містять до кількох тисяч робітниць. Нові сім'ї засновує шляхом тимчасового соціального паразитизму в гніздах *Serviformica*, переважно – *F. picea*, а також через поділ материнської сім'ї. У живленні істотну частину становить медяна роса попелиць, робітниця також полюють на різних безхребетних, але вважати їх активними ентомофагами не можна. Літ крилатих особин відбувається в липні–серпні [10; 11].

Криваво-червона мурашка-рабовласник – *Formica (Raptiformica) sanguinea* (Latreille, 1798)

Поширення. Транспалеаркт, трапляється від Атлантики до Японії, на Кавказі, у Малій Азії і горах Середньої Азії. У зоні тайги нечисленний. Мешкає на всій території України.

Місця знаходження. Досить поширений політопний вид, населяє ліси різного типу і відкриті ділянки (луки, дюни, степи тощо), але уникає зволжених ділянок, а також дуже затінених місць; загалом його можна вважати мезотермофілом і мезоксерофілом. На теренах Шацького поозер'я виявлений на сухих луках, узліссях та галявинах лісів (рис. 120).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Зовні схожі на рудих лісових мурашок, їхня характерна ознака – вирізка не передньому краї кліпеусу (фото 354). Типова мурашка-«рабовласник» як «рабів» використовує робітниць різних видів підроду *Serviformica*, іноді представників інших підродів; при цьому *F. sanguinea* можуть жити також самостійно. *F. sanguinea* робить грабіжницькі рейди, робітниця вриваються у гнізда інших видів і викрадають лялечок, з яких у гнізді хазяїна виходять робітниця, котрі виконують звичайні для них функції. Безумовно, ці робітниця ніяк не почувують себе обділеними і сприймають сім'ю «рабовласника» як власну.

Фото 354. Криваво-червона мурашка-рабовласник – *Formica sanguinea* (П. Красенський)

Гнізда споруджує в найрізноманітніших місцях, що часто залежить від особливостей гніздування виду-«раба». При самостійному перебуванні здебільшого споруджує невеликі куполи з рослинних решток. Сім'ї порівняно невеликі, функціонально моногінні, містять від кількох тисяч до 10 000 робітниць; кількість робітниць-«рабів» у гнізді зазвичай невелика і не перевищує декількох відсотків загальної чисельності сім'ї. Іноді виникають полікалічні системи, які включають кілька гнізд, пов'язаних обмінними дорогами. Нові сім'ї заснують через тимчасовий соціальний паразитизм у гніздах *Serviformica*, через поділ материнської сім'ї, як види *Formica* s. str., або в результаті адоптації молодої заплідненої самки в гнізді, спорудженому робітницями, зазвичай після рейдів за лялечками. Літ крилатих особин зафіксовано в червні–серпні. Дуже агресивний вид, активно захищає гніздо від ворогів. Хижаки, також збирають мертвих безхребетних і медяну росу попелиць [4; 10; 11].

Тонкоголова мурашка – *Formica (Coptoformica) exsecta* (Nylander, 1846)

Поширення. Транспалеарктичний лісовий вид, на схід доходить до Хабаровського краю, Камчатки і північно-східного Китаю; на півдні Європи, на Кавказі та у Малій Азії – лише в горах. В Україні поширений на Поліссі, півночі та центрі Лісостепу, у Карпатах.

Місця знаходження. Мешкає переважно в мішаних і листяних лісах, але віддає перевагу освітленим і теплим – галявинам, вирубкам, узліссям; також трапляється на вересових пустирях та на сухих ділянках заболочених територій, у горах поширений на субальпійських луках. На теренах Шацького поозер'я виявлений на сухих та помірно зволжених луках, узліссях та галявинах лісів (рис. 120).

Чисельність. Численний вид.

Фото 355. Тонкоголова мурашка – *Formica exsecta* (Б. Зайферт)

Особливості біології. За забарвленням і розмірами схожа на двоколірних представників роду *Serviformica*, але добре відрізняється від них глибоким вирізом на потиличному краї голови (фото 355). Будує гнізда з куполом з дрібних рослинних решток, найчастіше – зі стебел трави, які зрізують робітниця. Така біологічна особливість сприяла формуванню багатьох морфологічних адаптацій: у робітниць мандибули мають гострі зубці, а внаслідок сильного розвитку жувальних м'язів потиличні кути голови відтягнуті й потиличний край увігнутий. Гнізда зазвичай набагато менші, ніж у рудих лісових мурашок, але трапляються і дуже великі гнізда діаметром

до 3 м і заввишки до півметра, земляний вал зазвичай заростає травою.

Дуже агресивний вид, активний ентомофаг, іноді не поступається рудим лісовим мурашкам, особливо в молодих лісових насадженнях. Полює на різних безхребетних у всіх рослинних ярусах, також активно збирає медяну росу попелиць. Часто утворює колонії, які налічують кілька десятків гнізд. Самки засновують нові сім'ї шляхом тимчасового соціального паразитизму в гніздах *Serviformica*. Сім'ї великі, складаються з кількох сотень тисяч робітниць, моно- або полігінні. Літ крилатих особин зареєстрований у липні–вересні [10; 11].

Чорна садова мурашка – *Lasius (Lasius s. str.) niger* (Linnaeus, 1758)

Поширення. У зв'язку з тим, що раніше *L. niger* не відрізняли від низки близьких видів, точно встановити його поширення на підставі наукових літературних джерел неможливо. Імовірно, його ареал охоплює Європу, Кавказ, Малу Азію, гори Середньої Азії, Сибір і Монголію. В Україні поширений у Карпатах, Лісостепу, на Поліссі.

Місця знаходження. Мезофільний, проте досить термофільний вид; заселяє переважно трав'янисті біотопи, уникаючи вологих лук і болотистих місцевостей; трапляється також на узліссях і галявинах лісів; схильний до синантропізації, будучи одним зі звичайних видів у садах, парках, на городах, вулицях сіл і міст тощо. На теренах Шацького поозер'я виявлений в усіх придатних біотопах, зокрема антропогенних (рис. 121).

Чисельність. Масовий вид.

Фото 356. Чорна садова мурашка – *Lasius niger* (В. Красильников)

Особливості біології. Всі види роду *Lasius* порівняно невеликі, довжиною 3,5–5 мм мурашки. Цей вид чорний, з численним відлеглими волосками на ногах і скапусі антен (фото 356).

Рис. 121. Місця збору матеріалу представників родини Мурашки – *Formicidae*:

- Чорна садова мурашка – *Lasius niger*
- *Lasius platythorax*
- ⦿ *Lasius emarginatus*
- Блідонога садова мурашка – *Lasius alienus*
- ⦿ *Lasius paralienus*

Гнізда будує в землі, зазвичай споруджує земляні купини, які не поростають травою. Іноді висота таких купин може сягати майже півтора метра. Сім'ї моногінні, містять від кількох сотень до десяти тисяч робітниць. Самки, як і у всіх представників підроду *Lasius s. str.*, засновують нові гнізда самостійно, часто відзначається первинний плеометроз, але згодом сім'я стає моногінною. Живляться різними дрібними безхребетними та їхніми рештками, але в складі їжі істотну роль відіграє медяна роса попелиць. Мурашки розводять та охороняють дендрофільних попелиць і попелиць, що розвиваються на трав'янистій рослинності, й можуть завдавати істотної шкоди у садах та городах. Літ крилатих розтягнутий, відбувається з червня до кінця серпня. Іноді за високої щільності гнізд одночасно вилітають десятки або навіть сотня мільйонів молодих самок та самців, вулиці в містах можуть бути встелені загиблими крилатими особинами [4; 10; 11].

Lasius (Lasius s. str.) platythorax (Seifert, 1991)

Поширення. Оскільки цей вид раніше не відрізняли від *L. niger*, точно встановити його поширення на підставі наукових літературних джерел неможливо. Імовірно, ареал охоплює Європу, Кавказ, Малу Азію, Сибір і Монголію. В Україні поширений у Карпатах, Лісостепу, на Поліссі, в Степу та у Криму – лише в лісах.

Місця знаходження. Лісовий вид, заселяє переважно хвойні та мішані ліси, на півдні живе в заплавах лісах. На теренах Шацького поозер'я відомий в усіх типах лісів (рис. 121).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Гнізда будує в деревних рештках, які лежать на землі, на скелястих ділянках – у моху, в щілинах каменів. Більш мезофільний, ніж *L. niger*. Уникає антропогенних територій, хоча може жити в старих парках і занедбаних фруктових садах. Сім'ї моногінні, містять від кількох сотень до десяти тисяч робітниць. Самки, як і у всіх представників підроду *Lasius s. str.*, засновують нові гнізда самостійно. Живляться різними дрібними безхребетними та їхніми рештками, але в складі їжі істотну роль відіграє медяна роса попелиць. Літ крилатих триває з червня до кінця серпня [10; 11].

Lasius (Lasius s. str.) emarginatus (Olivier, 1792)

Поширення. Південна й Центральна Європа, Кавказ, Мала Азія. В Україні відомий на півдні Полісся, у Лісостепу, Степу, Криму.

Місця знаходження. Найбільш термофільний представник підроду *Lasius s. str.* на території України. Живе переважно в лісах та інших деревних насадженнях, але в горах мешкає і на відкритих ділянках, часто з досить рідкою рослинністю. На теренах Шацького поозер'я виявлений у мішаних та почасти хвойних, порівняно теплих лісах (рис. 121).

Чисельність. Численний вид.

Фото 357. *Lasius emarginatus*
(В. Красильников)

Особливості біології. Груди і частково голова цієї мурашки червонуваті, черевце чорно-буре (фото 357). Гнізда будує в деревних рештках, щілинах скель і каменів. Часто в гніздах є елементи «картонних» конструкцій, збудованих з часточок деревини й ґрунту та скріплених медяною россою попелиць. Сім'ї моногінні, але досить великі, включають кілька тисяч робітниць. Досить активні хижаки, але істотну частку їжі становлять медяна роса сисних комах і нектар квітів. Літ крилатих особин зареєстрований у липні–серпні [4; 10; 11].

Lasius (Lasius s. str.) alienus (Foerster, 1850)

Поширення. У зв'язку з тим, що раніше *L. alienus* не відрізняли від низки близьких видів, точно встановити його поширення на підставі наукових літературних джерел неможливо. Імовірно, його ареал охоплює Європу, Кавказ, Малу Азію, гори Середньої Азії, Сибір. Поширений вид на усій території України.

Місця знаходження. Мезоксерофільний вид, заселяє відкриті трав'янисті ділянки, переважно сухі луки, трапляється також на узліссях і галявинах лісів; численний в антропогенних ландшафтах – на полях, городах, у садах, парках і т. п. На теренах Шацького поозер'я виявлений на сухих та мезофільних луках, узліссях лісів (рис. 121).

Чисельність. Дуже численний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує в землі, зазвичай будує купини, у горах часто гніздиться під камінням. Сім'ї моногінні, нараховують від кількох сотень до декількох тисяч робітниць. Живляться різними дрібними безхребетними та їхніми рештками, дуже активно використовують медяну росу попелиць й інших сисних комах у всіх ярусах – від коріння до крон дерев; розводячи попелиць, можуть завдавати шкоди в садах і на городах. Літ крилатих особин відбувається в червні–липні [4; 10; 11].

Lasius (Lasius s. str.) paralienus (Seifert, 1992)

Поширення. Достовірно відомий у Європі та Малій Азії, можливо, має ширший ареал. Поширений на всій території України, але його ареал потребує уточнення.

Місця знаходження. Мезоксерофільний вид, мешкає на помірно сухих луках з різними типами ґрунтів. У Шацькому поозер'ї виявлений на сухих та мезофітних луках (рис. 121).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує в землі, іноді з купинами. Відомості про біологію виду неповні, але загалом вона подібна до інших представників підроду. Сім'ї моногінні, нараховують від кількох сотень до декількох тисяч робітниць. Живляться дрібними безхребетними та їхніми рештками, дуже активно використовують медяну росу попелиць. Літ крилатих особин спостерігається в липні–серпні [10; 11].

Lasius (Lasius s. str.) psammophilus (Seifert, 1992)

Поширення. Достовірно відомий у Європі, але ареал може бути ширшим. В Україні трапляється скрізь на піщаних ґрунтах.

Місця знаходження. Заселяє трав'янисті простори на піщаних ґрунтах – луки, степи, дюни, береги річок, узлісся і галявини в лісах; досить поширений в антропогенних ландшафтах, включаючи міста. На теренах Шацького поозер'я виявлений на сухих луках, узліссях і галявинах сухих лісів, лише на піщаних ґрунтах (рис. 122).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Мезоксерофільний і досить термофільний вид. На відкритих піщаних ділянках із негустою рослинністю – один із доміантних за кількістю гнізд видів мурашок. Гнізда будує в землі, без зовнішніх споруд, лише з викидами піску навколо виходів. Сім'ї моногінні, порівняно невеликі, містять кілька сотень робітниць. Живляться дрібними безхребетними та їхніми рештками, розводить попелиць, переважно кореневих. Літ крилатих особин зафіксований у червні–липні [10; 11].

Lasius (Lasius s. str.) brunneus (Latreille, 1798)

Поширення. Європа, Кавказ, Мала Азія, Близький Схід, Іран. Поширений вид на всій території України.

Місця знаходження. Дендробіонт, заселяє ліси, лісосмуги, парки, сади. На теренах Шацького поозер'я виявлений у лісах різних типів, трапляється також у населених пунктах (рис. 122).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Гнізда будує під корою живих і всохлих дерев, у колодах, пенях, у великих сухих гілках на деревах тощо. Досить звичайний у селах і містах, де може гніздитися в дерев'яних спорудах. Живиться різними безхребетними та їхніми рештками, активно збирає медяну росу попелиць, що становить основу його раціону. Робітниця фуражують на деревах і в наземному ярусі, ведуть прихований спосіб життя і уникають повністю відкритих місць. Сім'ї зазвичай моно-

Рис. 122. Місця збору матеріалу представників родини Мурашки – Formicidae:

- *Lasius psammophilus*
- *Lasius brunneus*
- Жовта земляна мурашка – *Lasius flavus*
- Чорна пахуча мурашка-деревоточець – *Lasius fuliginosus*
- Жовта пахуча мурашка – *Lasius umbratus*
- *Lasius distinguendus*
- *Lasius citrinus*
- *Lasius mixtus*

гінні, але можуть адоптувати молодих запліднених самок; в останньому випадку здатні утворювати полікалічні поселення з населенням до десяти тисяч робітниць. Літ крилатих особин відбувається у червн–липні [4; 10; 11].

Жовта земляна мурашка – *Lasius (Cautolasius) flavus* (Fabricius, 1782)

Поширення. Голарктика. Відсутній у зоні пустель, у Сибіру заходить на північ далі нижньої течії Іртиша й Ангари. Поширений на всій території України, у Степу та Криму мешкає лише у вологих інтразональних стаціях.

Місця знаходження. Заселяє дуже широкий спектр біотопів, передусім відкриті сонячні, але не ксерофітні стації. Одна з типових мурашок на помірно вологих луках, зокрема гірських, гірських схилах з негустою рослинністю, пасовищах, лісових галявинах, мешкає також на болотах; не живе на засоленних ділянках. При цьому уникає розораних земель і урбанізованих територій. На теренах Шацького поозер'я виявлений на луках, у лісах – на галявинах та узбіччях, поширений на пасовиськах та сінокосах (рис. 122).

Фото 358. Жовта земляна мурашка – *Lasius flavus* (А. Вайлд)

Чисельність. Дуже численний вид.

Особливості біології. Жовтуваті, досить блискучі, поліморфні мурашки, довжиною 2,5–4,5 мм (фото 358). Мезогігрофільний, але досить термофільний вид. Геобіонт, будує гнізда й фуражує в землі. Гнізда мають щільні купини з винесеного ґрунту, які густо поросли рослинністю. Купини іноді дуже великі, до 1 м заввишки й діаметром; досить

часто в них можуть оселятися види з інших родів – *Myrmica*, *Leptothorax*, *Formica*. Щільність гнізд переважно дуже велика, і вони заважають проведенню сінокосіння та інших сільськогосподарських робіт. У горах часто гніздиться під камінням, не споруджуючи великих купин.

Як зазначено, робітниця фуражують у ґрунті й з'являються на поверхні лише іноді. Основу живлення становить медяна роса кореневих попелиць, полюють також на дрібних безхребетних. Сім'ї моногінні, запліднена самка засновує нову сім'ю самостійно; при цьому досить часто спостерігається первинний плеометроз, хоча згодом сім'ї стають моногінними. Літ крилатих особин зареєстрований у липні–серпні [4; 10; 11].

Чорна пахуча мурашка-деревооточець – *Lasius (Dendrolasius) fuliginosus* (Latreille, 1798)

Поширення. Європа, Кавказ, Закавказзя, південь Західного Сибіру, Північний Казахстан, на схід – до Алтаю. Поширений на території України скрізь, де є деревна рослинність, типовий у Лісостепу й на півдні Полісся.

Місця знаходження. Лісовий мезофільний вид, заселяє переважно широколистяні та мішані ліси, але трапляється і у хвойних, переважно соснових, лісах; може також жити в старих парках і садах. На території Шацького поозер'я виявлений у мішаних, з переважанням або з великою часткою широколистяних порід, лісах (рис. 122).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Чорні, блискучі мурашки розміром 4–5 мм зі специфічним різким запахом; голова з глибоким вирізом на потиличному краї (фото 359). Будує картонні гнізда з деревної потерті, змішаної з медяною россою попелиць, які розміщує в дуплах дерев, розташованих на різній висоті: і в середній частині стовбура, і в його основі; стінки гнізд також армовані гіфами міркеофільних грибів класу *Ascomycetes*.

Фото 359. Чорна пахуча мурашка-деревооточець – *Lasius fuliginosus* (Б. Зайферт)

Може також будувати гнізда в різних порожнинах, наприклад, занедбаних вуликах, контейнерах, ящиках тощо. Часто утворює полікалічні системи з розвинутою сіткою кормових доріг, підземних тунелів і проміжних тимчасових гнізд, розміщених у землі або під камінням. Має дуже високий рівень соціальної організації, який можна порівняти з таким у рудих лісових мурашок. Сім'ї зазвичай полігінні, дуже великі, можуть нараховувати до двох мільйонів робітниць.

Кожна сім'я формує мережу позначених феромонами фуражувальних доріг і підземних тунелів завдовжки до кількох десятків метрів, спрямованих до дерев з колоніями попелиць. У складі здобичі

переважає медяна роса, але робітниця також активно полюють на різних безхребетних; при цьому часто нападають на гнізда інших видів мурашок, поїдаючи розплід останніх. Активно приваблюються на білкові приманки, але на цукрові майже не реагують.

L. fuliginosus – територіальний вид, що активно конкурує і з іншими сім'ями свого виду, і з рудими лісовими мурашками за харчові ресурси, переважно за дерева з колоніями попелиць. У разі безпосередніх сутичок з конкурентами робітниця використовують дендрозазин – субстанцію, яка виробляється в мандибулярних залозах і має різкий специфічний запах та відлякує інших мурашок.

Молоді запліднені самки засновують гніздо шляхом тимчасового соціального паразитизму в гніздах різних видів підроду *Chthonolasius*. Цікаво зазначити, що останні, у свою чергу, є тимчасовими соціальними паразитами у видів підроду *Lasius* s. str. Літ крилатих особин розтягнутий, триває в різних сім'ях і популяціях з травня до жовтня [4; 10; 11].

Жовта пахуча мурашка – *Lasius (Chthonolasius) umbratus* (Nylander, 1846)

Поширення. Транспалеаркт, поширений здебільшого в зоні широколистяних і мішаних лісів. Знайдений на всій території України.

Місця знаходження. Мезофільний, досить еврибіонтний вид. Заселяє луки, ліси, чагарникові зарості, звичайний у садах і на городах, але при цьому уникає сухих місць. На теренах Шацького поозер'я мешкає переважно на мезофільних луках, іноді на лісових галявинах (рис. 122).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Усі види цього підроду невеликі, монорфні, довжиною 3,5–4,5 мм мурашки жовтуватого кольору (фото 360). Гнізда споруджує в землі, ходи зазвичай ідуть досить

глибоко вздовж коріння дерев або чагарників; досить часто гніздиться під фундаментами різних будівель, іноді для будівництва гнізд використовує деревину, яка розкладається. Як і всі види підроду *Chthonolasius*, веде підземний спосіб життя. Живиться дрібними безхребетними й медяною россою кореневих попелиць.

Фото 360. Жовта пахуча мурашка – *Lasius umbratus* (A. Вайлд) нову сім'ю шляхом тимчасового соціального паразитизму на видах підроду *Lasius* s. str. Літ крилатих особин відбувається з липня до вересня [4; 10; 11].

***Lasius (Chthonolasius) distinguendus* (Emery, 1916)**

Поширення. Транспалеаркт; трапляється у Середній і Південній Європі, на півдні Східної Європи, на Кавказі, в Закавказзі, у Південному Сибіру, на півдні Далекого Сходу Росії та в Північній Кореї. В Україні відомий у Київській, Волинській, Одеській і Харківській областях.

Місця знаходження. Мезоксерофільний і термофільний вид, заселяє сухі луки та степи. На теренах Шацького поозер'я знайдено лише одне гніздо на сухій луці в районі оз. Пісочного (рис. 122).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Біологія виду вивчена досить слабо. Гнізда будує в землі, іноді з досить великими купинами. Запліднені самки утворюють нові сім'ї шляхом тимчасового соціального паразитизму в гніздах видів *Lasius* s. str., зазвичай *L. alienus*. Літ крилатих особин виявлений у липні–серпні [4; 10; 11].

***Lasius (Chthonolasius) citrinus* (Emery, 1922)**

Поширення. Транспалеаркт; трапляється в Середній, Південній і Східній Європі, на Кавказі та Закавказзі, у Північному Казахстані, Південному Сибіру, на півдні Далекого Сходу Росії, у Кореї і на північному сході Китаю. В Україні знайдений на Поліссі, у Лісостепу, Карпатах.

Місця знаходження. Мезофільний, але досить термофільний вид. Живе переважно на узліссях і галявинах листяних та мішаних лісів. На теренах Шацького поозер'я виявлене лише одне гніздо поблизу с. Кам'янки (рис. 122).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує в ґрунті і в деревних рештках, які розкладаються. Біологія вивчена недостатньо. Крилатих особин знаходили у гніздах з травня до серпня [4; 10; 11].

***Lasius (Chthonolasius) mixtus* (Nylander, 1846)**

Поширення. Транспалеаркт; трапляється в Північній, Середній і частково Південній Європі, у центрі й на півдні Східної Європи, на Кавказі й Закавказзі, у Північному Казахстані, на півдні Захід-

ного Сибіру, у Південному Сибіру, на півдні Далекого Сходу Росії та в Північній Кореї. Поширений вид на всій території України, але скрізь рідкісний.

Місця знаходження. Мезофільний, досить стенотопний вид. Заселяє луки, чагарникові зарості, численний у садах і на городах, надає перевагу сухим лукам, пасовищам тощо. На теренах Шацького поозер'я трапляється переважно на мезофітних луках, іноді на лісових галявинах (рис. 122).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Гнізда споруджує в землі, іноді з горбками. Живиться дрібними безхребетними й медяною рососою кореневих попелиць. Сім'ї переважно моногінні, складаються з кількох сотень до декількох тисяч робітниць. Запліднені молоді самки засновують нову сім'ю шляхом тимчасового соціального паразитизму на видах підроду *Lasius* s. str. Літ крилатих особин відбувається у липні–вересні [10; 11].

Робота підтримана грантом Державного фонду фундаментальних досліджень України (ДФФД № Ф40.4/043)

Список використаної літератури

1. Длусский Г. М. Муравьи рода *Formica* (Hymenoptera, Formicidae, G. *Formica*) / Г. М. Длусский. – М. ; Л. : Наука, 1967. – 326 с.
2. Захаров А. А. Организация сообществ у муравьев / А. А. Захаров. – М. : Наука, 1991. – 277 с.
3. Караваев В. О. Фауна родины Formicidae (Мурашки) Украины. Ч. I / В. О. Караваев. – К. : Вид-во ВУАН, 1934. – 164 с.
4. Караваев В. О. Фауна родины Formicidae (Мурашки) Украины. Ч. II (Закінчення) / В. О. Караваев. – К. : Вид-во ВУАН, 1936. – С. 165–316.
5. Козак В. Т. Охрана и расселение муравьев *Formica rufa* и *Formica polyctena* в лесах Волыни / В. Т. Козак // Муравьи и защита леса : материалы V Всесоюз. мирмекол. симп. – М. : [б. и.], 1975. – С. 41–43.
6. Козак В. Т. Муравьи Волынской области / В. Т. Козак // Муравьи и защита леса : материалы VI Всесоюз. мирмекол. симп. – Тарту : [б. и.], 1979. – С. 53–55.
7. Козак В. Т. Возможность использования рыжих лесных муравьев для защиты леса / В. Т. Козак // Муравьи и защита леса : материалы VIII Всесоюз. мирмекол. симп. – Новосибирск : [б. и.], 1987. – С. 35–38.
8. Радченко А. Г. Мирмекофауна Украины: состояние изученности, зоогеографические аспекты и вероятные пути формирования / А. Г. Радченко // Материалы коллоквиумов секции общественных насекомых ВЭО. – Л. : [б. и.], 1991. – № 1. – С. 190–199.
9. Радченко А. Г. Зональные и зоогеографические особенности мирмекофауны (Hymenoptera, Formicidae) Украины / А. Г. Радченко // Природничий альманах. Сер. : Біол. науки. – Херсон : [б. в.], 2008. – Вип. 10. – С. 122–138.
10. Радченко О. Г. Фауна, зоогеографічні особливості та необхідність охорони мурашок Шацького національного природного парку / А. Г. Радченко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. До 25-річчя Шац. нац. природ. парку. – Луцьк : ПБВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – № 2. – С. 149–153.
11. Czechowski W. The ants (Hymenoptera, Formicidae) of Poland / W. Czechowski, A. Radchenko, W. Czechowska. – Warszawa : MIZ, 2002. – 200 p.
12. Radchenko A. G. *Myrmica* ants (Hymenoptera, Formicidae) of the Old World / A. G. Radchenko, G. W. Elmes // Fauna Mundi, Vol. 3. – Warszawa : Natura Optima Dux Foundation, 2010. – 789 p.

Ряд Двокрилі – Diptera Linnaeus, 1758

Двокрилі – один із найбільших рядів комах, який має важливе екологічне, медичне, ветеринарне та економічне значення. На голові мух містяться фасеткові очі – органи зору і вусики, або ж антени – органи нюху, на лапках – органи смаку; між кігтками лапок знаходяться пульвіли та ароліум – клейкі, вкриті волосками, подушечки, які дають змогу мусі ходити по вертикальних площинах. Ротові органи дуже різноманітні: у мух – це м'який лижучий хоботок, що утворюється з нижньої губи, у кровосисних та хижих двокрилих – колючо-сисні ротові органи, в оводів та деяких інших двокрилих комах, які не живляться в дорослому стані, ротові органи недорозвинені. Двокрилі поділяються на дві групи: довговусі, або комарі з багаточлениковими вусиками, та коротковусі, або ж мухи із вкороченими вусиками. Представники ряду мають тільки передню пару крил, друга пара перетворена на високоспеціалізовані булавоподібні утворення – дзижчальця. На теренах Шацького поозер'я зареєстровано 62 види двокрилих, що належать до родин: Мошки – Simuliidae (19 видів), Каліфориди – Calliphoridae (21 вид) та Саркофагіди – Sarcophagidae (22 види).

Родина Мошки – Simuliidae Newman, 1834

Кровосисні мошки – складова частина гнусу, ектопаразити людини, сільськогосподарських тварин, переносники збудників небезпечних паразитарних та інфекційних хвороб (фото 361). Масовий напад цих комах викликає захворювання – симудіітоксикоз [2; 6; 8; 19; 22–24]. Основними місцями виплоду симулід на території Шацького поозер'я є проточні незабруднені водойми, які з'єднують систему Шацьких озер, меліоративні канали, малі річки та річку Західний Буг [1; 3; 8; 13; 17; 21]. Личинки та лялечки заселяють переважно мікро- та макрофітну рослинність.

Фото 361. Фази розвитку мошок: 1 – імаго; 2 – личинка; 3 – лялечка (О. П. Зінченко)

Родина Simuliidae представлена на території Шацького поозер'я 19 видами мошок із дев'яти родів (табл. 1). Із них у р. Західний Буг мешкає сім видів, у малих річках, струмках та каналах – 16 видів: *Byssodon* End., 1925 (один вид), *Nevermannia* End., 1921 (2), *Eusimulium* Roub., 1906 (3), *Schoenbaueria* End., 1921 (2), *Wilhelmia* End., 1921 (1), *Boophthora* End., 1921 (2), *Odagmia* End., 1921 (3), *Argentisimulium* Rubz. et Yank., 1982 (2), *Simulium* Latr., 1802 (3). У річці Західний Буг переважають личинки та лялечки роду *Boophthora* (ІД–87,2; ІІ–51,5), лише тут трапляються представники родів *Byssodon* (ІД–1,1; ІІ–3,0) та *Schoenbaueria* (ІД–8,2; ІІ–5,0). Різноманітніша з видового погляду фауна мошок малих річок та меліоративних каналів, серед них домінують личинки та лялечки роду *Odagmia* (ІД–40,6; ІІ–36,0), *Boophthora* (ІД–26,3; ІІ–25,5), *Eusimulium* (ІД–14,4; ІІ–13,0). Максимальну щільність преімагінальних фаз розвитку фіксували у І і ІІ декадах травня від 250 (р. Західний Буг) до 900 (струмки за смт Шацьк) особин/дм² [8; 14; 18].

Таблиця 1

Відносна чисельність преімагінальних фаз розвитку мошок у водоймах Шацького поозер'я, %

№ з/п	Вид	Західний Буг		Малі річки та меліоративні канали		Разом	
		ІД	ІІ	ІД	ІІ	ІД	ІІ
1	<i>Bys. maculatus</i>	1,1	3,0	–	–	5,55	1,5
2	<i>Nev. volhynica</i>	–	–	5,0	30,0	2,50	15,0
3	<i>Nev. lundstromi</i>	–	–	1,9	5,0	0,95	2,5
4	<i>E. aureum</i>	–	–	7,5	13,0	3,75	6,5
5	<i>E. angustipes</i>	–	–	4,6	11,0	2,30	5,5
6	<i>E. securiforme</i>	–	–	2,3	1,0	1,15	0,5
7	<i>Sch. nigra</i>	5,2	5,0	–	–	2,60	2,5
8	<i>Sch. pusilla</i>	3,0	2,0	–	–	1,50	1,0
9	<i>W. equina</i>	–	–	2,9	15,0	1,45	7,5
10	<i>B. erythrocephala</i>	44,2	51,5	13,7	25,5	28,15	40,5
11	<i>B. chelevini</i>	43,0	40,0	12,6	24,0	27,85	32,0
12	<i>O. omata</i>	–	–	19,4	36,0	9,70	18,0
13	<i>O. pratora</i>	–	–	10,4	13,0	5,20	6,5
14	<i>O. frigida</i>	–	–	10,8	4,0	5,40	2,0
15	<i>Arg. dolini</i>	–	–	1,0	9,0	1,05	4,5
16	<i>Arg. noellery</i>	–	–	1,1	9,0	1,30	5,0
17	<i>Sim. posticatum</i>	–	–	0,1	2,5	0,05	1,3
18	<i>Sim. morsitans</i>	2,4	2,5	3,8	10,6	3,10	6,6
19	<i>Sim. hibernale</i>	1,1	1,2	2,9	3,8	1,45	2,5

Комплекс активних кровососів у біотопах Поозер'я представлений 14 видами із дев'яти родів (табл. 2): *Byssodon* (1), *Nevermannia* (1), *Eusimulium* (2), *Schoenbaueria* (2), *Wilhelmia* (1), *Boophthora* (2), *Odagmia* (1), *Argentisimulium* (2), *Simulium* (2). Активними і масовими кровососами є види родів *Boophthora* (ІД–56,8), *Schoenbaueria* (ІД–17,1), *Simulium* (ІД–11,4).

Таблиця 2

Чисельність кровосисних мошок у біотопах Шацького поозер'я (за 10 хв обліку на ВРХ), %

№ з/п	Вид	Соснові ліси		Дубові ліси		Вільхово-березові ліси		Луки		Разом	
		ІД	ІІІ	ІД	ІІІ	ІД	ІІІ	ІД	ІІІ	ІД	ІІІ
1	<i>Bys. maculatus</i>	–	–	–	–	–	–	8,3	11,2	2,07	11,2
2	<i>Nev. volhynica</i>	–	–	2,3	8,5	7,4	21,3	–	–	2,42	14,9
3	<i>E. aureum</i>	–	–	–	–	5,8	7,8	–	–	1,45	7,8
4	<i>E. angustipes</i>	–	–	–	–	3,3	6,7	–	–	0,83	6,7
5	<i>Sch. nigra</i>	–	–	5,0	11,4	–	–	22,5	64,5	6,88	37,9
6	<i>Sch. pusilla</i>	–	–	–	–	–	–	18,5	48,4	4,62	48,4
7	<i>W. eguina</i>	–	–	0,6	1,9	0,9	8,5	–	–	0,37	5,2
8	<i>B. erythrocephala</i>	43,5	72,1	45,5	68,5	19,1	71,4	26,3	83,1	32,28	73,8
9	<i>B. chelevini</i>	36,2	60,3	26,2	58,5	11,3	70,1	24,4	79,5	24,50	67,1
10	<i>O. omata</i>	12,1	34,4	8,0	11,4	18,3	62,8	–	–	9,60	36,2
11	<i>Arg. dolini</i>	–	–	1,4	2,8	6,3	31,3	–	–	2,45	17,1
12	<i>Arg. noellery</i>	–	–	1,8	3,1	6,1	29,5	–	–	2,82	16,3
13	<i>Sim. posticatum</i>	4,1	21,8	–	–	–	–	–	–	1,04	21,8
14	<i>Sim. morsitans</i>	4,1	45,3	9,2	15,3	21,5	77,1	–	–	8,67	45,9

Ентомологічна ситуація в лісових і лучних біоценозах Шацького поозер'я така [4; 5; 7; 24]:

- *соснові ліси* становлять 24 % площі [10]. Комплекс мошок, що нападають, представлений п'ятьма видами із трьох родів: *Boophthora* (2), *Odagmia* (1), *Simulium* (2). Серед кровососів домінують види роду *Boophthora* (ІД–43,5). Максимальна активність симулідів наприкінці травня сягає 95 особин/облік (середня інтенсивність нападу становить 28 особин/облік);
- *дубові ліси* займають 5 % площі і складаються з дубово-соснових та дубово-грабових лісів. Комплекс кровосисних мошок тут представлений дев'ятьма видами із семи родів: *Nevermannia* (1), *Schoenbaueria* (1), *Wilhelmia* (1), *Boophthora* (2), *Odagmia* (1), *Argentisimulium* (2), *Simulium* (1). Серед кровососів домінують види роду *Boophthora* (ІД–45,5). Максимальна активність симулідів наприкінці травня сягає 110 особин/облік (середня інтенсивність становить 35 особин/облік);
- *вільхово-березові ліси* займають 19 % площі, представлені насадженнями вільхи та берези на місці корінних сосново-дубових лісів та в пониженнях рельєфу. Комплекс симулідів складений 10 видами із семи родів: *Nevermannia* (1), *Eusimulium* (2), *Wilhelmia* (1), *Boophthora* (2), *Odagmia* (1), *Argentisimulium* (2), *Simulium* (1). Активними і масовими кровососами є види родів *Boophthora* (ІД–23,1), *Simulium* (ІД–21,5), *Odagmia* (ІД–18,3). Максимальна активність симулідів наприкінці травня сягає 120 особин/облік (середня інтенсивність нападу становить 38 особин/облік);
- *луки* займають 13 % досліджуваної території. Сюди належать заплави та некриті лісом галявини. Комплекс кровососів на заплавах представлений п'ятьма видами із трьох родів: *Byssodon* (1), *Schoenbaueria* (2), *Boophthora* (2). Це власне полівольтинні, еврибіонтні види, які мешкають у річках і завдають значної шкоди тваринництву. Серед кровососів тут домінують види родів *Boophthora* (ІД–26,3), *Schoenbaueria* (ІД–22,5), лише на заплавах нападає вид *Bys. maculatus* (ІД–8,3). Максимальна активність мошок наприкінці травня сягає 220 особин/облік (середня інтенсивність становить – 50 особин/облік). Видовий склад кровососів на лісових галявинах відповідає їхньому видовому складу у лісі [11; 12; 14; 15; 19; 20].

Оскільки досліджувані біотопи розташовані поблизу місць виплоду кровосисних мошок, то їхні фауністичні комплекси майже ідентичні. Виявлена чітка відмінність лише у видовому складі кровососів лісових та лучних біоценозів. Так, у лісових угрупованнях (соснові, дубові, вільхово-березові ліси) переважають види родів *Simulium* та *Odagmia*; на відкритій місцевості активніше нападають представники родів *Byssodon* та *Schoenbaueria*. В обох біотопах численними є види роду *Boophthora*. Упродовж вегетаційного періоду зафіксовано два підйоми активності нападу мошок: весняний – травень та літній – липень–серпень. Найвищий рівень активності кровососів зареєстровано на луках та лісових галявинах і становить, залежно від погодних умов, від 20 (1989 р.) до 220 особин/облік (2000 р.).

Мошка плямиста – *Byssodon maculatus* (Meigen, 1804)

Поширення. Північ Європи, до степової зони, Сибір. Поширений на півночі України.

Місця знаходження. Виявлений у р. Західному Бузі, дорослі особини – на заплавах луках (рис. 123).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Мешканець великих річок та нижньої течії середніх річок. Личинки та лялечки заселяють водяну рослинність при швидкості течії 0,4–0,9 м/с. Заляльковування відзначено при температурі води +17...+21 °С. Щільність преімагінальних фаз у період заляльковування невисока, у середньому 15 особин/дм². Має одне покоління на рік, виліт якого відбувається наприкінці травня – на початку червня за температури води +17...+21 °С. Зимує у фазі яйця. Кровосос домашніх тварин [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка волинська – *Nevermannia volhynica* Usova et Sukhomlin, 1990

Поширення. Білорусь, Україна.

Місця знаходження. Заселяє струмок між озерами Світязем та Луками, імаго виявлені в дубових та вільхових лісах (рис. 123).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки та лялечки знайдені в малих лісових річках, каналах і струмках. Водні фази трапляються поодинокі, переважно на рослинах, на ділянках річок із повільною течією – 0,2–0,5 м/с. Розвиток відбувається при коливанні температури води +4...+22 °С. Має два–три покоління на рік. У межах Поозер'я заляльковування і виліт першого покоління простежуються наприкінці квітня – на початку травня, другого – у червні. Розвиток третього покоління відзначено в роки з теплою осінню, виліт його можливий на початку вересня. Зимує у фазі яйця. Активний кровосос. Самки в пошуках живителя розлітаються до 8–10 км від місць виплоду. Самці летять слідом за ними [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка Люндстрема – *Nevermannia lundstromi* (Enderlein, 1922)

Поширення. Центральна Європа. Вид відомий на території України.

Місця знаходження. Личинки виявлені у струмку між озерами Світязем та Луками (рис. 123).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Живе у струмках і малих річках завширшки 0,5–1,5 м і завглибшки 0,1–0,5 м. Личинки прикріплюються до вузьколистої водної рослинності та листя злаків, що звисають у воду. Холододлюбний вид, розвиток личинок і лялечок відзначений при температурі +6...+15 °С на ділянках річок зі швидкістю течії 0,6–0,8 м/с. Вид, імовірно, має одне покоління на рік, виліт якого відбувається в травні. Поодинокі личинок і лялечок знаходили у водотоках упродовж усього теплого періоду. Зимує у фазі яйця [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка золотиста – *Eusimulium aureum* (Fries, 1824)

Поширення. Європа, Закавказзя, Сибір. Поширений на території України.

Місця знаходження. Личинки виявлені у струмку між озерами Світязем та Луками, каналі в урочищі Ладинці, імаго – у вільхових лісах (рис. 123).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Населяє малі річки та струмки. Личинок і лялечок знаходили на вузьколистій водній рослинності та листі злаків, що опускаються у воду, в місцях, де швидкість течії 0,5–0,8 м/с. Розвиток преімагінальних фаз відбувається при температурі води +11...+19 °С. Вид має одне–два по-

Рис. 123. Місця збору матеріалу представників родини Мошки – Simuliidae:

- ▲ Мошка плямиста – *Byssodon maculatus*
- Мошка волинська – *Nevermannia volhynica*
- Мошка Люндстрема – *Nevermannia lundstromi*
- Мошка золотиста – *Eusimulium aureum*
- Мошка ангустипес – *Eusimulium angustipes*
- ◐ Мошка секуриформе – *Eusimulium securiforme*
- ◇ Мошка чорна – *Schoenbaueria nigra*
- ◆ Мошка тундрова – *Schoenbaueria pusilla*
- ▴ Мошка кінська – *Wilhelmia eguina*
- ▲ Мошка червоноголова – *Boophthora erythrocephala*
- △ Мошка Хелевіна – *Boophthora chelevini*

коління. Перше заляльковується і вилітає наприкінці червня, друге розвивається лише в роки з теплою осінню, його виліт відбувається у вересні. Зимує у фазі яйця. Кровосос свійських птахів [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка ангустіпес – *Eusimulium angustipes* (Edwards, 1956)

Поширення. Центральна та Південна Європа, Казахстан, Сибір. Поширений на території України.

Місця знаходження. Личинки заселяють канал в урочищі Ладинці, дорослі особини – вільхово-березові ліси (рис. 123).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Виявлений у малих річках, що добре прогріваються, струмках, меліоративних каналах. Личинки та лялечки прикріплюються до каменів, підводних предметів, вузьколистої водної рослинності – осока, лепеха, заселяючи зазвичай переكاتи, де швидкість течії 0,6–0,9 м/с. Температура води в літні місяці +10...+18 °С. Розвивається одне–два покоління на рік. У Шацькому поозер'ї перше покоління вилітає наприкінці червня, друге – у вересні. Зимує у фазі яйця. Відзначений як кровосос свійських птахів [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка секуріформе – *Eusimulium securiforme* Rubzov, 1956

Поширення. Європа. Зареєстрований на території України.

Місця знаходження. Зафіксований у каналі в урочищі Ладинці (рис. 123).

Чисельність. Порівняно численний вид.

Особливості біології. Личинки та лялечки живуть у невеликих річках і струмках завширшки 0,5–2 м, завглибшки 0,3–0,5 м. Заселяють водяну рослинність і листя лепехи та іриса, що спускаються у воду. Розвиток личинок і лялечок відбувається при швидкості течії 0,3–0,6 м/с і температурі води +15...+22 °С. Має, ймовірно, одне покоління; заляльковування личинок і виліт дорослих простежуються у серпні. Самки відкладають яйця на поверхні листя, що плаває, довгими вузькими купками у кілька шарів. Зимує у фазі яйця [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка чорна – *Schoenbaueria nigra* (Meigen, 1804)

Поширення. Центральна Європа. Розповсюджений на території України.

Місця знаходження. Преімагінальні фази розвиваються у р. Західному Бузі (рис. 123).

Чисельність. Численний вид, трапляється разом із *Sch. pusilla*.

Особливості біології. Заселяє великі й середні ріки в їхній нижній течії. Личинки та лялечки заселяють водяну рослинність, гілки чагарників, що спускаються у воду, на ділянках зі швидкістю течії 0,6–0,9 м/с. Розвиток преімагінальних фаз відбувається при температурі води +8...+22 °С. Максимальна щільність водних фаз (до 600 особин/дм²) зареєстрована в середині травня. Вид має одне–два покоління на рік. Виліт першого покоління відбувається в травні – на початку червня, другого – із середини липня до початку серпня. Зимує у фазі яйця або личинки. Активний кровосос людини та домашніх тварин [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка тундрова – *Schoenbaueria pusilla* (Fries, 1824)

Поширення. Північна і Середня Європа, Сибір, Далекий Схід. Поширений на території України.

Місця знаходження. Личинки мешкають у р. Західному Бузі (рис. 123).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Преімагінальні фази заселяють великі ріки та нижні течії середніх річок, а також меліоративні канали, що протікають на відкритій місцевості – луки, поле. Личинок і лялечок знаходили на водній рослинності й гілках чагарників, що опускаються у воду. Вони мешкають на ділянках водотоків, де швидкість течії 0,35–0,9 м/с. Розвиток личинок і лялечок відзначений при температурі води +10...+22 °С. Максимальна щільність популяції личинок (до 850 особин/дм²) зареєстрована у першій декаді травня. Має одне–два покоління на рік, виліт яких відбувається в травні, іноді в третій декаді квітня та із середини липня до серпня. Зимує у фазі яйця або личинки. Активний кровосос людини та домашніх тварин [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка кінська – *Wilhelmia eguina* (Linnaeus, 1746)

Поширення. Європа, Закавказзя, Сибір. Поширений на території України.

Місця знаходження. У межах Шацького поозер'я заселяє меліоративні канали біля шлюзів, загат (рис. 123).

Чисельність. Вид численний.

Особливості біології. Живе в середніх і малих річках, меліоративних каналах, іноді в струмках, де швидкість течії 0,25–0,6 м/с. Личинки і лялечки заселяють водяну рослинність та всілякі підводні предмети. Розвиток преімагінальних фаз відбувається при температурі води +6...+23 °С. Максимальна щільність популяції личинок весняного покоління в середньому 100 особин/дм². Має два–три покоління на рік. Виліт першого покоління відбувається у кінці травня – на початку червня, другого – у кінці липня – на початку серпня і третього – у середині вересня. Зимують у фазі яйця або личинки. Кровосос людини та свійських тварин [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка червоноголова – *Boopthora erythrocephala* (De Geer, 1776)

Поширення. Європа, Сибір, Північна Африка. Дуже поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у р. Західному Бузі, малих річках, меліоративних каналах (рис. 123).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Личинки трапляються у всіх типах водотоків, окрім джерельних струмків і річок, що витікають із боліт. Личинки та лялечки оселяються на різних підводних предметах, каменях і рослинах. Розвиток преімагінальних фаз відзначений при температурі води +0,5...+22 °С. Личинки і лялечки заселяють ділянки річок зі швидкістю течії 0,3–0,9 м/с, але найбільша щільність водних фаз (до 1000 особин/дм²) простежується при швидкості течії 0,4–0,6 м/с. Вид має три покоління на рік, виліт першого покоління відбувається у середині травня за температури води +15...+17 °С, другого – наприкінці червня – на початку липня, третього – у серпні–вересні. Зимуює у фазі яйця або личинки. У великих і середніх водотоках зимують личинки, у дрібних – яйця. Активний кровосос людини і свійських тварин [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка Хелевіна – *Boopthora chelevini* Ivashchenko, 1968

Поширення. Європа, Сибір, Північна Африка. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у р. Західному Бузі, малих річках, сітці меліоративних каналів (рис. 123).

Чисельність. Масовий вид, розвивається разом із *B. erythrocephala*.

Особливості біології. Личинки і лялечки оселяються на каменях, опорах мостів, занурених у воду гілках чагарників та іншій узбережній рослинності, але надають перевагу вузьколистим водним рослинам. Еврибіонтний вид, що розвивається при температурі води +0,4...+22 ° і швидкості течії 0,3–0,9 м/с, хоча личинки краще заселяють ділянки річок зі швидкістю течії 0,4–0,6 м/с. Максимальна щільність популяції (550 особин/дм²) зареєстрована у другій декаді травня. Розвиваються три покоління на рік. Виліт першого весняного відбувається у середині травня, коли вода прогрівается до +15...+18 °С. Літні покоління чисельніші. Їхній виліт простежується у червні–липні та наприкінці серпня – на початку вересня. Зимівля залежить від типу водотоку. У великих ріках зимують личинки, у дрібних – яйця. Активний кровосос людини та свійських тварин [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка прикрашена – *Odagmia ornata* (Meigen, 1818)

Поширення. Європа, Сибір, Казахстан. Поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє меліоративні канали (рис. 124).

Чисельність. Масовий вид.

Особливості біології. Місцем виплоду личинок є водотоки різних типів – від струмків до великих річок. Личинки та лялечки заселяють камені, підводні предмети, рослинність – водяну і ту, що опускається у воду. Вид пластичний, розвивається при коливанні температури +4...+21 °С, швидкості течії 0,3–0,9 м/с і значному забрудненні водотоку. Максимальна щільність заселення преімагінальних фаз відзначена на початку травня і сягає 325 особин/дм². Щороку розвиваються три покоління. Зимують личинки, що відроджуються у першій половині жовтня, при температурі води +5...+7 °С. Заляльковування і виліт імаго першого покоління простежується у першій–другій декадах травня при температурі води +8...+10 °С. Виліт імаго другого покоління зареєстрований у липні при температурі води +11...+22 °С. Наприкінці серпня – початку вересня відбувається заляльковування і виліт імаго третього покоління при температурі води +16...+19 °С. Активний кровосос людини та домашніх тварин [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка гібернале – *Simulium hibernale* Rubzov, 1957

Поширення. Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у р. Західному Бузі, меліоративних каналах (рис. 124).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Заселяє різноманітні за екологічними умовами водойми: великі, середні, малі річки, меліоративні канали. Обирає вузьколисту водяну рослинність у місцях, де швидкість течії 0,3–0,8 м/с. Ріст і розвиток личинок відбувається при температурі води +4...+20 °С. Полівольтинний вид. Перше покоління вилітає у травні, друге – у червні – на початку липня. Зимує у фазі личинки або яйця [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка короткощупикова – *Simulium morsitans* Edwards, 1915

Поширення. Європа, Сибір, Казахстан. Поширений на території України.

Місця знаходження. Виявлений у р. Західному Бузі, сітці меліоративних каналів (рис. 124).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Заселяє різні типи водотоків: від струмків до середніх річок. Личинок і лялечок зазвичай знаходили на узбережній рослинності. Розвиток водних фаз відбувається при температурі води +6...+19 °С та швидкості течії 0,4–0,6 м/с. На рік розвивається три покоління. Максимальна щільність популяції личинок (650 особин/дм²) відзначена у другій декаді травня. Активний кровосос людини і свійських тварин [4; 9; 12; 16; 20].

Мошка постікатум – *Simulium posticum* Meigen, 1915

Поширення. Східна Європа. Поширений на території України.

Місця знаходження. Заселяє меліоративні канали (рис. 124).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки та лялечки мешкають у малих річках і струмках. Трапляються на макрофітній рослинності, іноді на каменях, затонулих стовбурах дерев і надають перевагу ділянкам, де швидкість течії 0,5–0,8 м/с. Розвиток личинок і лялечок простежується при температурі +11...+21 °С. Має одне покоління на рік, що вилітає у травні. Зимує у фазі яйця. Кровосос [4; 9; 12; 16; 20].

Список використаної літератури

1. Зінченко О. П. До вивчення фауни кровосисних мошок Західного Полісся України / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Матеріали 38 наук. конф. проф.-викл. складу ін-ту. – Луцьк : [б. в.], 1992. – Ч. 2. – С. 325.
2. Зінченко О. П. Кровосисні мошки Волині та заходи боротьби з ними / О. П. Зінченко, В. М. Капліч, К. Б. Сухомлін. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1997. – 48 с.
3. Зінченко О. П. Особливості розвитку водних фаз мошок Волині / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Сер. : Біологія, медицина. – 1997. – № 1. – С. 31–34.
4. Зінченко О. П. Біотопічний розподіл кровосисних мошок на заповідних територіях Західного Полісся / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – С. 160–163.
5. Зінченко О. П. Екологічні групи кровосисних мошок Волинського Полісся / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : тези наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 22–24 верес. 2005 р.). – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – С. 156–158.
6. Зінченко О. П. Патогенні види мошок Волинського Полісся / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Загальна і прикладна ентомологія в Україні : тези наук. конф. присвяч. чл.-кор. НАН України, д-ру біол. наук, проф. В. Г. Доліна (м. Львів, 15–19 серп. 2005 р.). – Львів : [б. в.], 2005. – С. 92–93.
7. Зінченко О. П. Екологічні особливості імаго мошок Волинського Полісся / О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – № 3. – С. 261–272.
8. Зінченко О. П. До вивчення мошок (Diptera, Simuliidae) Шацького державного природного національного парку і прилеглих територій / О. П. Зінченко // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Сер. : Біологія. – 2007. – Вип. 20. – С. 132–135.
9. Зінченко О. П. Медико-ветеринарне значення мошок Волинського Полісся / О. П. Зінченко // Матеріали наради-семінару з актуальних питань профілактики паразитарних хвороб для завідувачів та ентомологів паразитологічних відділів (відділень) установ держсанепідемслужби України (м. Рівне, 20–23 серп. 2007 р.). – Рівне : [б. в.], 2007. – С. 116–118.
10. Маринич А. М. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А. М. Маринич, В. М. Пашенко, П. Г. Шищенко. – Киев : Наук. думка, 1985. – 224 с.
11. О фауне мошек (Diptera, Simuliidae) Восточно-Европейского Полесья / В. М. Капліч, Е. Б. Сухомлін, М. В. Скуловец, Э. С. Скотников // Современные экологические проблемы устойчивого развития Полес-

- ского региона и сопр. территорий: наука, образование, культура : материалы III Междунар. науч.-практ. конф. – Мозырь : МГПУ им. И. П. Шамякина, 2007. – Ч. 1. – С. 127–129.
12. Сухомлін К. Б. Стан і динаміка фауністичних комплексів кровосисних мошок у природних ландшафтах Волинського Полісся / К. Б. Сухомлін // Вестник зоологии: актуальные проблемы паразитологии : тр. Укр. науч. о-ва паразитологов. – Киев : [б. и.], 2004. – № 18. – С. 142–144.
 13. Сухомлін К. Б. Життєві цикли та екологічні особливості преімагінальних фаз розвитку мошок Волинського Полісся / К. Б. Сухомлін, В. С. Теплюк // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / матеріали наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 22–24 верес. 2005 р.). – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – № 3. – С. 272–288.
 14. Сухомлін Е. Б. Современное состояние фауны в лесных биоценозах Восточно-Европейского Полесья / Е. Б. Сухомлин, А. П. Зинченко, В. М. Каплич // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (верес. 2007 р.). – 2007. – № 11. – Ч. 2. – С. 181–185.
 15. Сухомлин Е. Б. Фаунистические комплексы мошек (Diptera, Simuliidae) в лесных биоценозах Восточно-Европейского Полесья / Е. Б. Сухомлин, В. М. Каплич // Труды БГТУ. – Минск : [б. и.], 2007. – Сер. I. Лесн. хоз-во. – Вып. XV. – С. 383–387.
 16. Сухомлін К. Б. Біотопічний розподіл кровосисних мошок у біоценозах Шацького національного природного парку / К. Б. Сухомлін // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Шацький національний природний парк: регіональні аспекти, шляхи та напрямки розвитку : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (верес. 2007 р.). – 2007. – № 11. – Ч. 1. – С. 193–196.
 17. Сухомлін К. Б. До вивчення зимівлі мошок у різних типах водойм Волинського Полісся / К. Б. Сухомлін, В. С. Теплюк // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Біологічні науки. – 2007. – № 5. – С. 154–156.
 18. Сухомлін К. Б. Еколого-фауністичні комплекси мошок біотопів Волинського Полісся. / К. Б. Сухомлін, О. П. Зінченко, В. С. Теплюк // Проблеми екології людини : матеріали Міжнар. наук. конф. – Луцьк : Твердиня, 2007. – С. 118–123.
 19. Сухомлін К. Б. Залежність між чисельністю преімагінальних фаз розвитку мошок (Simuliidae) та кількістю самок, які нападають / К. Б. Сухомлін, О. П. Зінченко // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007. – № 5. – С. 148–153.
 20. Сухомлін К. Б. Мошки (Diptera, Simuliidae) Волинського Полісся : монографія / К. Б. Сухомлін, О. П. Зінченко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 308 с.
 21. Теплюк В. С. Особливості зимівлі мошок у водоймах Волинського Полісся / В. С. Теплюк // Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. асп. і студ. У 2 т. Т. 2 (м. Луцьк, 18–19 квіт. 2007 р.). – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 98–100.
 22. Усова З. В. Эколого-фаунистический обзор мошек Украины / З. В. Усова // Проблемы паразитологии. – К. : [б. в.], 1975. – Ч. 2. – С. 221–223.
 23. Усова З. В. О биологии мошек (Diptera, Simuliidae) Украинского Полесья / З. В. Усова // Биологические основы освоения, реконструкции и охраны животного мира Белоруссии. – Минск : [б. и.], 1976. – С. 259–260.
 24. Фауна и экология мошек Полесья / В. М. Каплич, Е. Б. Сухомлин, З. В. Усова [и др.]. – Минск : Ураджай, 1992. – 264 с.

Родина Каліфориди – Calliphoridae та Саркофагіди – Sarcophagidae

Відомості про видовий склад мух Шацького поозер'я наведено в роботі за 2009 р. [84], це 21 вид Calliphoridae та 22 види Sarcophagidae, зареєстровані переважно в межах одного пункту – навчальної бази Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за 2 км на північ від с. Світязя, на березі оз. Світязю (далі у тексті – База практик СНУ «Гарт»). Нижче подано анований список цих видів. У видових описах області України подано в алфавітному порядку. Місця збору нанесено на карту (рис. 125).

Родина Каліфориди – Calliphoridae (Brauer et Bergenstamm, 1889)

Металічно-зелені, сині або пурпурові, іноді чорні, сірі або жовті мухи різних розмірів, від 2,5 до 19,0 мм. Самки відкладають яйця або, інколи, народжують личинок першої стадії. Личинки більшості видів підродин Calliphorinae та Chrysomyinae розвиваються в трупах різноманітних тварин та (або) фекаліях. Деякі види цікаві дуже спеціалізованими формами некрофагії; так, личинки орієнтальних видів *Nepenthomia malayana* з триби Melanomyiini та *Wilhelmia nepenthicola* з триби Calliphorini

***Bellardia stricta* (Villemeuve, 1926)**

Поширення. Палеарктика – Європа до Норвегії на північ, Закавказзя, Південний Сибір, Примор'я, північний Китай. В Україні поширений у Волинській, Донецькій, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Мухи живляться солодкими виділеннями попелиць та нектаром квітів *Cuscuta epithymum* [155]. Віддають перевагу мезофітним лукам, чагарникам та лісам; у культурних ландшафтах трапляються лише іноді [84; 392; 394; 398].

***Calliphora* (s. str.) *loewi* (Enderlein, 1903)**

Фото 362. *Calliphora* (s. str.) *loewi*
(В. Хасинто)

Поширення. Голарктика, Орієнтальна область – Непал, Індія, Китай. В Україні поширений у Волинській, Закарпатській, Полтавській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в трупах хребетних тварин та фекаліях [313]. Дорослі мухи віддають перевагу різним типам лісів, іноді лукам, а також підвищенням, особливо зарослим вересом. У синантропних умовах не знайдений; в горах мухи трапляються на висотах до 3700 м [145; 155; 243; 300; 301].

Імаго (фото 362) приваблюють плодові тіла гриба *Phallus impudicus* та фекалії; відмічене живлення на квітах різних видів рослин із родин *Asteraceae* та *Apiaceae* [84; 155; 394; 398].

***Calliphora* (s. str.) *uralensis* (Villeneuve, 1922)**

Поширення. Голарктика, Орієнтальна область – Північний Пакистан. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Одеській, Сумській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Гемісинантропний вид [21; 86]; у горах трапляється на висотах до 5000 м над рівнем моря [410]. Личинки розвиваються в трупах та фекаліях хребетних тварин. Мухи живляться рідинами з фекалій, трупів, сміттєзвалищ, солодкими виділеннями попелиць, нектаром та пилом квітів *Angelica silvestris*, *Heracleum sphondylium*, *Pimpinella saxifraga* та ін. [87; 155]; їх приваблюють зрілі плодові тіла гриба *Phallus impudicus* [174]. Імаго відомі як механічні переносники збудників сальмонельозу, холери, дизентерії [35; 37; 86]. Описано факультативний тканинний мійяз лося (*Alces alces*), викликаний личинками цього виду [96]. В Україні мухи трапляються в синантропних біотопах, а також чагарниках та вторинних лісах [84; 394; 398].

***Calliphora* (s. str.) *vicina* (Robineau-Desvoidy, 1830)**

Поширення. Голарктика, Орієнтальна, Австралазійсько-Океанічна та Неарктична області. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Еусинантропний вид. Личинки розвиваються в трупах, фекаліях; викликають випадкові мійязи кишкового тракту, сечового міхура та факультативні тканинні мійязи людини й багатьох видів свійських і диких ссавців та птахів. Дорослі мухи живляться рідинами трупів, фекалій, гниючих тваринних продуктів, фруктів та овочів, а також слизовими виділеннями людини та тварин, зокрема з очей, носа тощо, нектаром і пилом квітів та солодкими виділеннями попелиць. Часто залітають до житлових помешкань, де сідають на продукти харчування людини. Мають велике медико-санітарне значення як механічні переносники збудників різноманітних захворювань людини та свійських тварин, зокрема бактеріальної та амебної дизентерії, сальмонельозу, поліомієліту, сухот, пта-

шиних актиномікозів, яєць аскарид, гостриків та інших гельмінтів. У судово-медичній експертизі має значення для встановлення часу загибелі потерпілого. Цей вид культивують як лабораторну тварину для різноманітних експериментів та досліджень у галузях біохімії, фізіології та ембріології комах, а також застосовують личинки для загоювання ран, зокрема гангренозних [21; 25; 86; 169; 173; 184; 185; 233; 394; 398; 415]. Мухи ефективно запилюють моркву, капусту та цибулю; під час цвітіння культурних рослин виведених у лабораторії комах у деяких країнах Європи випускають на городи [379]. Мухи постійно у великих кількостях присутні в синантропних біотопах, інколи залітають до житлових приміщень; зрідка трапляються в місцях відпочинку людей, на луках різних типів, піщаних пляжах, у чагарникових заростях [84; 394; 396; 398].

Calliphora (s. str.) vomitoria (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, Північна Африка, Північна та Центральна Америка, Австралія, Нова Зеландія, Гавайські острови. В Україні поширений у Волинській, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Львівській, Полтавській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються у гниючих речовинах тваринного походження, переважно у трупах значних розмірів, зокрема овець тощо [35; 56; 86]. Личинки викликають факультативні мійязи ран овець [294; 298; 307], гвінейської свині *Cavia porcellus* [335], інколи людини [415]. Мухи групуються на заплавах луках, у чагарникових заростях, на полянах та узліссях, парках, садах, на пасовиськах; у міських кварталах у помірних широтах трапляються лише поодинокі особини [145; 398], однак у субарктичних умовах це типовий синантропний вид [300]. В Японії та Корей дорослі мухи взимку мешкають у населених пунктах, улітку мігрують на гірські луки на висоті до 3000 м над рівнем моря [103]. Імаго живляться на трупах, фекаліях, квітах, фруктовій падалиці, солодких виділеннях попелиць [84; 394; 398].

Calliphora (Steringomyia) subalpina (Ringdahl, 1931)

Поширення. Палеарктика – середня смуга та північ Європи, Закавказзя, Сибір, передгір'я Середньої Азії, Монголія, далекий схід Росії, Японія. В Україні поширений у Волинській, Сумській, Чернівецькій областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в трупах ссавців. Дорослі мухи трапляються переважно в пониззях до 200 м над рівнем моря, головню на узліссях та в лучних біотопах, інколи в агроценозах; зазвичай у помірно урбанізованих парках та садах, а також у раніше індустріалізованих місцевостях, що нині перебувають на різних стадіях десинантропізації; особливо часто – на торфовищах та в заростях вересу на висоті до 400–500 м над рівнем моря [145, 302]. Імаго живляться нектаром квітів із родин Asteraceae та Ariaceae, плодовими тілами гриба *Phallus empudicus*, у горах мешкають на висотах до 1000 м над рівнем моря [56; 84; 87; 152; 394; 398].

Триба Luciliini

Lucilia (s. str.) caesar (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика, окрім крайньої півночі. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Київській, Луганській, Львівській, Одеській, Полтавській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Личинки мешкають у трупах різноманітних хребетних: даурського хомячка *Cricetulus barabensis* [10], мишоподібних гризунів [144; 367; 368], овець [144; 194; 195], свійських свиней та людей [182], іноді у фекаліях [221]. Личинки викликають факультативні тканинні мійязи людини [155; 177], собак [31], котів [372], овець [31; 126; 177; 281; 294; 298; 369; 371; 402], великої рогатої худоби [333], кролів [329], європейського їжака *Erinaceus europaeus* [155]. Личинок інколи застосовують у медичній практиці для лікування остеомієліту [273] та при судово-медичній

Фото 363. *Lucilia (s. str.) caesar*
(Дж. К. Ліндсі)

експертизі для встановлення часу загибелі [182]. Імаго (фото 363) живляться на фекаліях, трупах, нектаром та пилом квіток різноманітних рослин, цукристими виділеннями рівнокрилих *Pterocomma populeum* та *Rhopalosiphon padi* [155; 391, 394; 398]; приваблюються запахом дозрілих плодових тіл гриба *Phallus impudicus* [174]. Гемісінантропний вид; здебільшого трапляється в сільських населених пунктах [210], а в містах порівняно нечисленний [394; 398]. Імаго численні в лісах та передгір'ях [221; 283]; у горах трапляються до висоти 2500 м над рівнем моря [410].

***Lucilia (s. str.) illustris* (Meigen, 1826)**

Поширення. Голарктика, Орієнтальна область, Австралія. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Київській, Одеській, Полтавській, Харківській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик ВНУ «Гарт».

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в трупах птахів та ссавців [10; 128; 307], зокрема овець, іноді мишей [144], пацюків, кролів [365], перепелів [367], інколи в фекаліях [37; 221]; викликають факультативні тканинні мійязи людей [177; 195; 249], овець [126; 143; 177; 190; 194; 195; 294; 307], єнота *Procyon lotor* [124], собак [329], лисенят [197; 249], звичайного їжака *Erinaceus europaeus*, гірського барана *Ovis ammon* [155], бурозубки звичайної *Sorex araneus*, білки звичайної *Sciurus vulgaris*, лося *Alces alces* [177], птаха осоїда європейського *Pernis apivorus* [205], також виведені з живих личинок хруща *Dictyoploca japonica* [284]. Личинок часто використовують у медичній практиці для загоювання гнійних ран [130; 163; 184; 193; 196; 250; 363]. Імаго (фото 364) живляться на трупах, фекаліях, гниючих фруктах, паді попелиць, квітах [21; 59; 155; 316; 394; 398], зрілих плодових тілах гриба *Phallus impudicus* [174]; залітають у приміщення [99]. Найчастіше трапляються в населених пунктах, тваринницьких фермах, пасовища, парки, луки; спорадично в лісах [168]; у горах до 2600 м над рівнем моря [409]. Гемісінантропний вид, характерний для урбанізованих екосистем [210], зокрема лісопарків [84; 282; 394; 398].

Фото 364. *Lucilia (s. str.) illustris*
(Дж. К. Ліндсі)

***Lucilia (Phaenicia) sericata* (Meigen, 1826)**

Поширення. Голарктика, Орієнтальна, Австралазійсько-Океанічна, Афротропічна та Неотропічна області. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Еусінантропний вид [239; 265; 325]. Личинки розвиваються в трупах різноманітних хребетних, від мишей до великої рогатої худоби [21; 35; 73; 86; 135; 144; 170; 182; 242; 367], у т. ч. людей [415], необробленій шкірі [307], фекаліях людини та ссавців [21; 35; 59; 86; 414], вигрібних ямах [73; 128; 170]. Часто викликають тканинні мійязи овець [21; 114; 126; 190; 194–197; 199; 241; 268; 294; 298; 329; 369; 371; 402; 415], лише в Англії та Уельсі щорічно вражається близько 500 тис. особин [195]. Паразитовання окремих личинок призводить до втрати маси тіла в овець від 0,5 до 5,5 кг за чотири–шість діб; масове ураження ран викликає загибель хазяїв [199]. В Україні уражено 0,1–0,7 % всього поголів'я овець; з них 27–32 % гинуть [394]. Личинки епізодично викликають мійязи кіз *Capreolus capreolus* [195; 205], нубійського гірського козла *Capra ibex nubiana* та газелі *Gazella gazella* [195], коней [195], кролів *Oryctolagus cuniculus* [194; 197], пацюка *Rattus norvegicus* [205], морської свинки *Cavia porcellus* [205; 335], собаки свійського *Canis familiaris* [197; 205; 329; 334], свійських котів *Felis catus* [197; 205; 268; 329; 334], європейського їжака *Erinaceus europaeus* [197; 205], гіндика *Meleagris gallopavo* [197], сича *Athene noctua*, сови болотяної *Asio flammeus*, сови вухастої *Asio otus*, пугача *Bubo bubo*, неяситі *Strix aluco*, пустельги *Falco tinnunculus*, сипа білоголового *Gyps fulvus*, осоїда *Pernis apivorus*, луня болотяного *Circus aeruginosus*, лелеки білого *Ciconia ciconia* [205], ропухи *Bufo sp.* [195]. Відомо багато випадків виразкових травматичних (тканинних) та порожнинних

Фото 365. Самець *Lucilia (Phaenicia) sericata* (Дж. К. Ліндсі)

(носоглотки, вуха, прямої кишки, піхви тощо) мійязів людини [10; 137; 138; 184; 195; 196; 228; 268; 347; 414 та ін]. Дорослі личинки та пупарії зимують у ґрунті [185; 379]. Імаго (фото 365) живляться рідинами з трупів, фекалій, гниючих фруктів та овочів, солодкими виділеннями попелиць, нектаром та пиломом квіток [21; 56; 59; 73; 86; 155; 170; 182; 239; 316; 391; 396; 398; 415]. Мух інколи розводять у лабораторіях та випускають на поля як ефективних запилювачів моркви, цибулі та капусти [379]. Переносники збудників холери, сальмонельозу, паратифів, поліомієліту, амебної та бактеріальної дизентерій, дерматофілозів, пташиних актиномікозів, лямбліозу та яєць гельмінтів *Taenia sp.* [21; 52; 54; 77; 78; 86; 88; 89; 141; 173–175; 185; 186; 263; 415].

Травні ферменти личинок мають сильну бактерицидну та антигрибкову дію. Тому вирощених у лабораторних умовах стерильних личинок використовували в медицині (т. зв. «*medical maggots*») в 30-х роках минулого сторіччя для загоєння гнійних ран, трофічних виразок, лікування гангрен та остеомієліту [105; 129; 254; 405 та ін.]. Із відкриттям антибіотиків цей метод на певний час забули, однак повернулися до нього в останній чверті ХХ ст. Річ у тім, що бактерії швидко стають стійкими до дії антибіотиків, однак не можуть протистояти лізуючим ферментам личинок мух [109; 130; 141; 163; 184; 193; 287–289; 354; 355; 363; 375; 401]. У судово-медичній експертизі личинки та лялечки, взяті з (біля) трупів людей, слугують для встановлення часу загибелі [115; 135; 365]. В Австралії мух використовують як переносників специфічних вірусних інфекцій для боротьби зі здичавілими кролями [110; 140; 199]. Мухи звичайні в населених пунктах та їхніх околицях, тваринницьких фермах, на пасовищах, у парках, на пляжах; залітають до приміщень [21; 35; 86; 208; 209; 221; 239; 265; 269; 356; 362; 368; 396; 398; 415]. У горах трапляються на висотах до 1900 м над рівнем моря [170].

Lucilia (Bufolucilia) silvarum (Meigen, 1826)

Поширення. Голарктика. В Україні відомий у Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в мертвих мишах [144], каченятах [127], гнилому м'ясі [86; 127], інколи в людських трупах [95]; відмічений тканинний мійяз пацюка *Rattus norvegicus* [149]. Личинки часто паразитують у тканинах різноманітних безхвостих амфібій *Bufo americanus* [100; 121; 122], *Bufo boreas* [158; 216], *B. bufo* [155; 272; 286], *B. hemiophrys* [158], *Pleurodeles waltl* [272], *Rana catesbeiana* [192], *R. perezi* [272], *R. sylvatica* [123; 158] та *Pseudacris maculata* [158; 339]. Самки мухи відкладають яйця на шкіру амфібій. Личинки виходять через одну–дві години та проникають під шкіру, де розвиваються в м'язових тканинах або ходах носоглотки, викликаючи ушкодження, які переважно призводять до загибелі хазяїна [158]. Дорослі мухи живляться на фекаліях, трупах та різноманітних квітах [155], звичайні на луках та галявинах [21], однак відсутні в лісових масивах [168]; у горах знайдені на висотах до 3500 м над рівнем моря [95].

Триба *Melanomyini*

Melinda viridicyanea (Robineau-Desvoidy, 1830)

Поширення. Палеарктика: Європа до Норвегії на північ, Північна Африка (Марокко), Близький Схід (Ізраїль, Сирія), Казахстан, Середня Азія, північ Китаю. В Україні поширений в Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик ВНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – паразити наземних червононогих моллюсків *Ceratomyxa virgata*, *Discus rotundatus*, *Helicella itala* [224; 225]. Мухи (фото 366) трапляються на вологих луках [394; 398] та відкритих крейдяних ділянках [139], де живляться на паді попелиць та квітах [155; 398].

Фото 366. *Melinda viridicyanea* (H. Вихрев)

Підродина Polleniinae

Pollenia amentaria (Scopoli, 1763)

Фото 367. *Pollenia amentaria*
(Дж. К. Лінді)

Поширення. Палеарктика: Європа до Норвегії на північ, Закавказзя, Північна Африка (Марокко), Туреччина, Афганістан. В Україні знайдений у Волинській, Закарпатській, Київській, Львівській, Полтавській, Сумській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Мухи (фото 367) трапляються переважно на піщаних ділянках, сухих луках, у степах, соснових лісах; живляться на квітучій рослинності та солодких виділеннях рівнокрилих *Anoecia corni* [87; 155; 391; 395; 398].

Pollenia hungarica (Rognes, 1987)

Поширення. Палеарктика, окрім Британських островів.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в живих дощових червах *Eisenia rosea* (Oligochaeta: Lumbricidae). Мухи зібрані на висотах до 1600 м над рівнем моря [341; 342]; трапляються на різних типах луків, у заростях, лісах та синантропних умовах [84; 394; 398].

Pollenia labialis (Robineau-Desvoidy, 1863)

Поширення. Голарктика. В Україні поширений у Волинській, Закарпатській, Київській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Імаго зібрані на різних типах луків та піщаних ділянках; у культурних ландшафтах порівняно рідкісний вид [84; 395; 398].

Pollenia rudis (Fabricius, 1794)

Поширення. Голарктика, Орієнтальна область – Індія, Пакистан; Австралазійсько-Океанічна область – Гавайські острови, Нова Зеландія. В Україні поширений у Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Мухи (фото 368) відкладають яйця на копроліти дощових червів; із яєць незабаром вилуплюються личинки та шукають хазяїв у їхніх нірках. Личинки проникають у тіло черва через отвори метанефридіїв або статевих шляхів [376; 377]. У природних екосистемах вони паразитують усередині тіла дощових червів *Allolobophora chlorotica* та *Eisenia rosea* [376; 377]; також виведені з гусені *Chondrostegia maghrebica* (Chrysalidae) [341] та *Phragmatobia fuliginosa* (Arctiidae) [353]. У лабораторних умовах успішно заражали червів *Allolobophora calliginosa*, *Eisenella tetraedra*, *Lumbricus rubellus*, *L. terrestris*, *Octolasion lacteum* [377]. Нещодавно було показано, що в лабораторних умовах личинки атакували *Allolobophora chlorotica* та *Aporrectodea caliginosa*, проте черви легко вбивали личинок, покриваючи їх слизом [373]. Тому субстрати розвитку цього виду ще остаточно не встановлені. Імаго активні протягом року [87; 342]; живляться солодкими виділеннями різноманітних рівнокрилих та на квітах. Цей політопний вид звичайний у різноманітних переважно мезофітних природних та культурних ландшафтах [155; 342; 391; 394; 398].

Фото 368. *Pollenia rudis*
(Дж. К. Лінді)

Підродина Chrysomyinae

Protocalliphora azurea (Fallen, 1817)

Поширення. Палеарктика до лісотундри на північ; Орієнтальна область – південь Китаю, Пакистан. В Україні поширений у Волинській, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Луганській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Личинки мешкають у підстилці надземних та дупляних гнізд горобиних й інших зазвичай невеликих за розмірами птахів, де ссуть кров пташенят [90; 91]. Вони виснажують хазяїв, а збільшення кількості личинок понад дев'ять на одному пташеняті може викликати загибель останнього [330]. Список відомих видів птахів-живителів такий: *Passeriformes*: *Alaudidae*: *Alauda arvensis*; *Certhidae*: *Certhia familiaris*; *Cinclidae*: *Cinclus cinclus*; *Corvidae*: *Corvus corone cornix*, *C. corone corone*, *C. frugilegus*; *Emberizidae*: *Emberiza citrinella*, *Miliaria calandra*; *Fringillidae*: *Fringilla coelebs*, *Serinus canarius*; *Hirundinidae*: *Delichon urbica*, *Hirundo rustica*, *Riparia riparia*; *Laniidae*: *Lanius collurio*; *Motacillidae*: *Anthus pratensis*, *A. spinoletta*, *Motacilla alba*, *M. cinerea*; *Muscicapidae*: *Cyanoptila cyanomelana*, *Ficedula albicollis*, *F. hypoleuca*, *Muscicapa striata*, *Xanthopygia narcissina*; *Paridae*: *Parus ater*, *P. caeruleus*, *P. cinctus*, *P. cristatus*, *P. major*, *P. montanus*, *P. palustris hensoni*, *P. palustris palustris*, *P. rutilans*, *P. varius*; *Ploceidae*: *Passer domesticus*, *P. montanus*, *Petronia petronia*; *Sittidae*: *Sitta europaea*; *Sturnidae*: *Sturnus philippensis*, *S. vulgaris*; *Sylviidae*: *Phylloscopus collybita*, *P. sibilatrix*, *P. trochilus*, *Sylvia atricapilla*, *S. borin*, *S. cantillans*, *S. communis*; *Troglodytidae*: *Troglodytes troglodytes*; *Turdidae*:

Фото 369. Самка *Protocalliphora azurea* (Дж. К. Ліндсі)

Callocalis brevirostris innotumite, *Erithacus rubecula*, *Luscinia* sp., *Oenanthe oenanthe*, *Phoenicurus ochruros*, *P. phoenicurus*, *Turdus chrysolus*, *T. iliacus*, *T. merula*, *T. philomelos*; *T. piciformes*; *Picidae*: *Junx torquilla* [27; 46; 48; 66; 90; 91; 106; 113; 133; 153–155; 167; 181; 201–204; 206; 207; 212; 221; 240; 276; 285; 320–322; 332; 342; 347 та ін.]. Дорослі мухи (фото 369) живляться рідинами гниючих речовин тваринного походження та падалиці фруктів, нектаром та пилом квітів [87; 155; 342]; поширені в різноманітних природних екосистемах – луки, ліси та культурофільних – парки, сади тощо [394; 398]. У горах цей вид трапляється на висоті до 4500 м над рівнем моря [73; 410].

Protocalliphora proxima (Grunin, 1966)

Поширення. Палеарктика: Європа до Фінляндії на північ, Західна Сибір, Примор'я, Північний Китай. В Україні знайдений у Волинській та Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки ссуть кров пташенят у гніздах вівсянки *Emberiza schoeniclus* та берегової ластівки *Riparia riparia* [84; 133; 394; 398].

Protocalliphora rognesi (Thompson & Pont, 1993)

Поширення. Голарктика. В Україні поширений у Волинській, Дніпропетровській, Київській, Луганській, Черкаській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – спеціалізовані облігатні кровососи пташенят берегової ластівки *Riparia riparia* [128; 133; 299; 320; 351; 409]. Імаго живляться на квітах [84; 155; 394; 398].

Protophormia terraenovae (Robineau-Desvoidy, 1830)

Поширення. Голарктика, Орієнтальна область – Пакистан; Неотропічна область – південні частини Аргентини та Чилі; Антарктична область – острови Св. Георгія. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в трупах ссавців та птахів [144; 182; 183; 260; 303; 331; 414]; викликають травматичні м'язи людей [95; 413], овець [181; 194; 196; 298; 307], ВРХ [196], північного оленя *Rangifer tarandus* [51; 192]. Личинок використовують для загоєння гнійних ран [130; 184; 250; 363] та в судово-медичній експертизі для встановлення часу смерті [115; 304]. Скам'янілі пупарії цього виду були знайдені в рештках викопних ссавців: *Coleodonta antiquitatis* [178], мамута *Mammuthus* sp. [180; 200], бізона [179]. Імаго живляться на гниючих речовинах тваринного походження, цукристих рідинах, квітах [86; 87; 155]. Трапляються в різноманітних синантропних та культурофільних стаціях [35; 37; 267; 300; 301; 331; 394; 398]; у горах – на висоті до 4500 м над рівнем моря [73; 410]. Мухи цього виду – механічні переносники різних більш-менш патогенних кишково-шлункових бактерій людини з родів *Citrogaster*, *Klebsiella*, *Proteus*, *Salmonella* [52; 181; 303].

Підродина Helicoboscinae

Eurychaeta palpalis (Robineau-Desvoidy, 1830)

Поширення. Палеарктика, окрім Північної Африки. В Україні відомий у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Полтавській, Сумській, Харківській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Самка народжує єдину велику, близько 7 мм завдовжки, личинку першої стадії раз у два тижні впродовж усього літа та поміщає її на трупи м'якунів. Личинки розвиваються в мертвих наземних черевоногих молюсках *Arianta arbustorum*, *Cepaea hortensis*, *C. nemoralis*, *Helix pomatia*, *Theba pisana* [155; 258; 340; 342; 380]. Імаго живляться на квітах; трапляються переважно у вологих місцях, чагарниках, на луках, інколи в парках [84; 380; 394; 398].

Родина Саркофагіди – Sarcophagidae (Macquart, 1834)

Сірі, іноді піщано-жовті, жовто-сірі або темно-сірі, майже чорні мухи, різноманітної довжини – від 2 до 22 мм. Статевий диморфізм більш-менш виражений. Розмноження переважно статеве, хоча відомий один партеногенетичний вид – *Chaetoravinia anandra*. Саркофагіди яйцеживородні; самки народжують живих личинок першої, інколи (*Myorhina nigriventris*) другої стадії. Личинки багатьох видів підродин Pаgаmаsоnусhііnае та Sаrсорhаgіnае розвиваються у фекаліях та трупах різноманітних хребетних і безхребетних тварин. Принаймні на першій стадії багато схізобіонтних личинок з родів *Ravinia*, *Rosellea*, *Sarconeiva* та ін. полюють на личинок інших комах, тобто фактично є хижачками. Такі личинки виділяють у навколишнє середовище специфічний сильнодійний токсин (саркотоксин), що вбиває інші організми – від бактерій до комах. Відомі досить спеціалізовані некрофаги, наприклад, личинки видів з родів *Fletcherimyia*, *Myorhina* (підроди *Sarraceniomyia*, *Shinonagaella*) та *Sarcosolomonina* розвиваються в рідині ловильних листків комахоїдних рослин, живлячись упійманими комахами. Досить багату видами групу становлять так звані трупно-хижі форми, личинки яких залежно від наявності того чи іншого харчового субстрату хижачать у скупченнях лялечок лускокрилих або розвиваються в трупах. Облігатне хижачтво в скупченнях лялечок лускокрилих та пильщиків відоме для багатьох видів із родів *Agria*, *Liosarcophaga*, *Robineauella* тощо. Личинки деяких *Notochaeta* і *Sarcophaga* – паразити дощових черв'яків, а личинки представників підтриби Heteronychiina – наземних черевоногих молюсків. Види триби Emblemасomаtіnі – спеціалізовані паразити цикад, триб Blaeso-xiphellini і Protodexiini – прямокрилих та твердокрилих, роду *Spirobolomyia* – багатоніжок. Личинки *Senotainia tricuspis* паразитують в імаго медоносної бджоли, а личинки видів *Brachicoma* хижачать серед розплоду джмелів. Личинки більшості Macronychiinae і Miltogrammatinae – інквіліни (клептопаразити) жалячих перетинчатокрылих, а личинки багатьох видів Phyllostelini (Miltogrammatinae) мешкають в термітниках. У яйцекладках саранових хижачать личинки *Oophagomyia*, *Phyllosteles hessei* і *Dolichotachina proxima*, черепах – *Eumacronychia*, *Galapagomyia* і *Tripanurga*, ящірок – *Pandelleana*. Личинки *Sarina* і *Parasarcophaga* (*Baranovisca*) живляться вмістом яйцевих коконів павуків. Схізобіонтні личинки багатьох видів здатні викликати факультативні м'язи ран людини та хребетних

тварин. Облігатні паразити хребетних серед саркофагид поодинокі: *Notochaeta bufonivora* викликає тканинні мійязи безхвостих амфібій, *N. blakeae* – хамелеонів, *Cistudinomyia cistudinis* – черепах, *Wohlfahrtia meigeni* та *W. vigil* – різних хребетних, *W. magnifica* – птахів і ссавців. Імаго живуть у різноманітних умовах, але більшість видів тяжіє або до перезвожених узлісь та галявин лісів, чагарникових заростей, лук або ж ксерофітних піщаних асоціацій. Імаго схізобіонтних та хижих видів живляться рідинами речовин, що розкладаються, тваринного походження, потом і слизовими виділеннями тварин і людини, на гниючих фруктах, солодкими виділеннями попелиць, іноді нектаром і пилом квітів. Імаго паразитів та інквілінів віддають перевагу нектару та виділенням рівнокрилик. Серед саркофагін відомо кілька еусинантропних видів – *Bercaea africa*, *Liopygia argyrostoma*, *L. crassipalpis*, *L. ruficornis* тощо та близько 80 гемісминантропних із родів *Bercaea*, *Boettcherisca*, *Helicophagella*, *Liosarcophaga*, *Parasarcophaga* та ін. Вони слугують векторами механічного переносу збудників деяких інфекцій та інвазій – дизентерії, сальмонельозу, паратифів, яєць гельмінтів тощо. Понад 2800 видів з 400 родів поширені в усіх зоогеографічних областях, окрім Антарктичної; в Україні відомо 177 видів, на Волині загалом – 32 види, що становить не більше 40 % повного видового списку.

Дані про загальні ареали та поширення в Україні наведено згідно з [5; 18; 22; 61; 147; 148; 151; 166; 219; 220; 223; 256; 257; 291; 308–310; 312; 314; 336; 349; 359; 364; 386; 388; 389; 391; 407]; систему родини подано за [16; 17; 22; 63; 64; 328; 380–385; 387; 390; 397].

Підродина *Miltogrammatinae*

Senotainia (s. str.) *conica* (Fallen, 1810)

Поширення. Палеарктика, окрім Північної Африки. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Івано-Франківській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Київській, Луганській, Львівській, Одеській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки виявлені в гніздах сфекоїдних ос *Ammophila sabulosa*, *Bembicidium tridens*, *Bembix integra*, *Crabro peltarius*, *C. scutellatus*, *Oxybelus bipunctatus*, *O. uniglumis*, *Phlanthus triangulum*, *Sphex albicestus*, *Tachysphex ibericus*, *T. unicolor*, *Tachytes* sp., *Thyreopus* sp. та бджіл *Halictus gracilis*, *H. lucidulus*, *H. subauratus* [20; 32; 102; 172; 306; 328; 359]. Імаго живляться на квітах, паді попелиць, падалиці фруктів та фекаліях. Мухи трапляються на піщаних ділянках мезофітних та ксерофітних луків, узлісь, чагарникових заростей, ґрунтових дорогах [43; 84; 328; 388; 394].

Taxigramma heteroneura (Meigen, 1830)

Поширення. Голарктика до лісотундри на північ; Орієнтальна область – Індія. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Кіровоградській, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки живляться паралізованими комахами в гніздах сфекоїдних ос *Ammophila* sp., *Eucerceris fulvipes*, *Podalonia luctuosa*, *P. occidentalis*, *Sphex* sp., *Steniolia obliqua*, *Tachysphex acutus*, *T. pompiliformis*, *T. tarsatus* [164; 165; 244; 246; 247; 292; 293; 370]. Мухи трапляються на піщаних заплавних ділянках, схилах ярів, ґрунтових дорогах [43; 84; 328; 388; 394].

Metopia campestris (Fallen, 1810)

Поширення. Голарктика, Орієнтальна область – Індія, південь Китаю. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Львівській, Полтавській, Сумській, Харківській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – інквіліни гнізд ос-евменід: *Arachnospila trivialis* [295], помпілід: *Episyron conterminus* [245], *Pompilus* sp. [258], сфецид: *Ammophila campestris* [296], *Bembecinus hun-*

garicus [411], *Cerceris halone* [131; 132], *Crabro* sp. [175], *C. advena* [404], *C. cribrellifer* [111; 404; 405], *Gorytes laticinctus* [255], *Larropsis* sp. [308], *Nysson* sp. [408], *Philanthus triangulum* [175], *Sphex ichneumoneus* [176; 337], *S. maxillosus* [32; 305], *S. rufocinctus* [255] та поодиноких бджіл *Andrena* sp., *Halictus* sp. [22], *Lasioglossum zephyrum* [112]. Імаго живляться на квітах із родин селерових, айстрових, молочайних тощо, паді попелиць; поширені на мезофітних луках, полянах, узліссях, у садах, парках, чагарникових заростях [43; 84; 87; 150; 328; 388; 389; 394].

Підродина Paramacronychiinae

Brachicoma devia (Fallen, 1820)

Поширення. Голарктика та Орієнтальна область – Індія (Джамму та Кашмір), Китай (Юннань). В Україні поширений у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Львівській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Самки (фото 378) входять у підземні гнізда хазяїв, де народжують живих личинок. Останні проникають у комірочки з розплідом та чекають, коли личинки хазяїв починають заляльковуватись, і тільки після цього розпочинають живлення. Личинки ссуть соки передлялечок у гніздах джмелів *Bombus agrorum* [104; 258; 340], *B. hortorum* [22], *B. hypnorum* [198], *B. lapidarius* [198; 258], *B. pratorum* [104], *B. impatiens* [318], *B. ruderatus* [359], *B. silvarum* [104], *B. soroensis*, *B. ternarius* [318], *B. terrestris* [104, 198, 258] та веспоїдної оси *Vespula silvestris* [104]. Імаго живляться нектаром та пилком квітів, паддю попелиць, потом та слизовими виділеннями ссавців, рідинами з трупів та гнилих фруктів [8; 9; 150]. Мухи поширені на мезофітних луках, узліссях та галявинах, у чагарникових асоціаціях, на перелогових землях, полях, пасовищах, узбіччях доріг, у населених пунктах, садах, парках [5; 22; 84; 328; 380; 388; 389; 394].

Sarcophila latifrons (Fallen, 1817)

Поширення. Палеарктика (Європа, Казахстан, Таджикистан, Сибір, північно-західний Китай) та Орієнтальна область (Індія). В Україні поширений у Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в мертвих комах [57; 359], у лабораторних умовах – на варених білках курячих яєць [22]; виведені з живих німф та імаго прямокрилих *Chorthippus albomarginatus*, *C. longicornis*, *Doclostaurus maroccanus* [359], *Locusta migratoria* [150], імаго пластинчастовусих жуків *Oryctes nasicornis* [161], жуків-чорнотілок *Blaps halophila*, *B. lethifera*, *Tentyria nomas* [18], жуків-златок *Capnodis carbonaria* [338] та *C. tenebrionis* [142]; відомі випадки вушних [60] та кишкових [359] мійязів людей. Імаго живляться нектаром та пилком квітів, цукристими виділеннями попелиць, рідинами падалиці фруктів, трупів безхребетних та хребетних, гною та фекалій [150]. Мухи населяють мезо- і ксерофітні луки та чагарники, узлісся й галявини лісів, степи, піщані ділянки, пасовища; нерідко трапляються в населених пунктах, зокрема на ринках [87; 101; 187; 271; 359].

Підродина Sarcophaginae

Helicophagella crassimargo (Pandelle, 1896)

Поширення. Палеарктика: Європа до Норвегії на північ, Закавказзя, Туреччина, Казахстан, Середня Азія, Західний Сибір. В Україні поширений у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Одеській, Полтавській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в трупах та фекаліях [72]; також виведені з наземних червононогих моллюсків *Helicella (Cernuella) virgata* [225]. Імаго живляться нектаром та пилком

квітів, рідинами трупів невеликих ссавців та птахів [118; 150]. Мухи трапляються переважно на бологах, гігро- та мезофітних луках, узліссях, в степах, чагарникових заростях, садах, іноді в населених пунктах, зокрема на ринках. У горах знайдено на висотах до 2000 м над рівнем моря [84; 98; 162; 328; 389; 394].

***Helicophagella melanura* (Meigen, 1826)**

Поширення. Голарктика, Орієнтальна та Афротропічна (Мавританія) області. Виявлений скрізь на території України.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки цього гемісінантропного виду здебільшого розвиваються у фекаліях, іноді гноївці, вигребах убиралень, трупах безхребетних та дрібних хребетних тварин [5; 26; 39; 71; 79; 118; 119; 171; 291], органічних рештках у підстилці гнізд ластівки *Hirundo rustica* [358], факультативні паразити наземних черевоногих моллюсків *Arion hortensis* та *Helix aspersa* [104], саранового *Chorthippus brunneus* [150], личинок пластинчастовусого жука *Oryctes nasicornis* [104]; спричинюють факультативні травматичні мійязи їжаків [297], пацюків, кролів [413], людини [137]. Мухи живляться нектаром та пилком квітів різноманітних рослин, цукристими виділеннями попелиць, рідинами гниючих фруктів, фекалій, трупів; часто залітають у житлові помешкання; відомі як механічні переносники збудників амебної та бактеріальної дизентерії, сальмонельозу, сепсисів, поліомієліту, онкосфер цип'яків, яєць гостриків та людської аскариди [1; 88; 185]. Мухи поширені на луках та в інших заплачних екосистемах, на степових і піщаних ділянках, узбережжях морів, тваринницьких фермах, в садах, парках, населених пунктах [22; 59; 73; 87; 98; 101; 150; 162; 271]. У горах імаго трапляються на висотах до 3000 м над рівнем моря [26; 84; 170; 328; 388; 389; 394].

***Heteronychia* (s. str.) *depressifrons* (Zetterstedt, 1845)**

Поширення. Палеарктика та Орієнтальна область: Південний Китай, Японія (острови Рюкю). В Україні поширений у Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Полтавській, Харківській, Черкаській, Чернівецькій та Чернігівській областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Мухи населяють вологі луки, болота, поляни та узлісся гігрофітних лісів та чагарників; у горах трапляються на висотах до 1400 м над рівнем моря. Імаго живляться солодкими виділеннями попелиць, нектаром і пилком квітів *Heracleum* sp. та ін. [22; 84; 226; 275; 328; 388; 389; 394; 407].

***Heteronychia* (s. str.) *haemorrhoides* (Bottcher, 1913)**

Поширення. Палеарктика: Європа до південних берегів Балтійського моря та Санкт-Петербургу на північ, за винятком Британських островів; Азія: Закавказзя, Ізраїль, Іран, Росія (Алтай, Красноярський край), Сирія, Туреччина. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки виведені з наземних черевоногих моллюсків родини Helicidae [15; 323]. Мухи переважно трапляються на полянах та узліссях вологих лісів та чагарників, гігрофільних луках тощо. Імагінальне живлення відбувається на квітах різноманітних трав'янистих рослин [29; 84; 328; 388; 389; 394; 407].

***Heteronychia* (s. str.) *vagans* (Meigen, 1826)**

Поширення. Палеарктика: від Британських островів до Японії (Хоккайдо); на північ до Норвегії, Карелії та центральної Якутії, на південь – до Закавказзя; вид відсутній у північній Африці, на Близькому та Середньому Сході, в Казахстані, Середній та Центральній Азії. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – паразити наземних черевоногих моллюсків *Eulota maacki* [4] та *Succinea* sp. Самки впорскують личинок через дихальний отвір у мантийну порожнину хазяїв [15]. Мухи трапляються на бологах, вологих луках, полянах та узліссях низовинних гігрофітних та мезофітних лісів, у парках та садах. Імаго живляться солодкими виділеннями попелиць, нектаром та пил-

ком квітів, зокрема *Anethum graveolens*, *Heracleum sibiricum*, *Solidago canadensis*, зрідка – на мертвих моллюсках [4; 84; 323; 328; 388; 389; 391; 394; 407].

Heteronychia (s. str.) vicina (Macquart, 1835)

Поширення. Палеарктика: Європа (Австрія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Німеччина, Норвегія, Польща, Росія (Північний Кавказ), Сербія, Словаччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія (Моравія), Швейцарія, Швеція); Азія (Грузія). В Україні поширений у Волинській та Чернівецькій областях.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки, ймовірно, паразити наземних черевоногих моллюсків. Дорослі мухи трапляються переважно в гірських (на висотах до 2300 м над рівнем моря), іноді на рівнинних гірсько-та мезофітних трав'янистих і чагарникових асоціаціях та вапнякових ділянках [84; 275; 327; 328; 389; 394; 407].

Bellieriomima subulata (Pandelle, 1896)

Поширення. Палеарктика: Європа до півдня Норвегії, Швеції та Карелії на північ, в т. ч. Британські острови; Азія (Азербайджан, Грузія, Казахстан (Кузнецький Алатау), Росія (Алтай та Амурська обл.). В Україні поширений у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Полтавській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в лялечках *Porthetria dispar* [28]. Мухи живляться нектаром та пилом квіток, солодкими виділеннями попелиць, рідинами гниючих фруктів та трупів. Трапляється на галявинах та полянах гірсько- і мезофітних лісів, в парках, садах [22; 84; 226; 328; 389; 394].

Bercaea africa (Wiedemann, 1824)

Поширення. Голарктика; Орієнтальна, Афротропічна, Мадагаскарська, Австралазійсько-Океанічна, Неотропічна області. В Україні поширений на всій території.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт»; 10 км на північ від смт Шацька, берег оз. Піщаного.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Еусинантропний вид. Личинки розвиваються в різноманітних гниючих субстратах тваринного походження, переважно в людських екскрементах, в т. ч. у вигрібних ямах убиралень; іноді в гної ВРХ та свиней, трупах хребетних та безхребетних тварин [3; 5; 26; 40; 68–70; 73; 74; 79; 94; 101; 196]; викликають факультативні вушні, анальні, вагінальні [125; 369] та випадкові кишкові мійязи людей [97; 217; 227; 270], а також травматичні мійязи собак [227]. Дорослі мухи домінують на фермах, подвір'ях, часто залітають у помешкання; живляться рідинами різноманітних гниючих субстратів тваринного походження, гнилих фруктів, нектаром та пилом квітів [22; 42; 101; 291; 397]. У горах трапляються на висотах до 3000 м над рівнем моря [170; 324; 350]. Цей вид має велике медико-ветеринарне значення як механічний переносник збудників багатьох захворювань – яєць гельмінтів (*Hymenolepis nana*, *Taeniarhynchus saginatus*, *Ascaris lumbricoides*, *Trichocephalus trichiurus*), цист найпростіших (*Entamoeba histolytica*, *Bodo caudata*) та бактерій (*Aerobacter aerogenes*, *Bacillus megaterium*, *Cytobacter* sp., *Diplococcus pneumoniae*, *Paracytobacter* sp., *Proteus rettgeri*, *P. vulgaris*, *Escherichia coli*, *E. intermedia*, *Salmonella enteritidis*, *S. paratyphi* «А» та «В», *S. typhi*, *Shigella dysenteriae*), вірусів поліомієліту [1; 53; 54; 77; 78; 80; 88; 89; 107; 186].

Liosarcophaga (Pandelleisca) similis (Meade, 1876)

Поширення. Палеарктика; Орієнтальна область (південний Китай). В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Львівській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Гемісинантропний вид. Личинки розвиваються в трупах безхребетних та невеликих (риби, гризуни) хребетних тварин, гнилому м'ясі, зрідка у фекаліях ссавців [5; 22; 42] та

птахів [213; 306]. Відомі як факультативні хижаки лялечок метеликів *Dendrolimus pini*, *Lymantria monacha* [152], *Mamestra oleracea* [378]; спричиняють випадкові кишкові [211; 234], факультативні вушні та очні [138; 185; 219; 413] мійязи людини. Імаго живляться рідинами різноманітних гниючих субстратів тваринного походження (трупі, фекалії тощо), гнилих фруктів, нектаром та пишком квітів [152]; переносять цисти збудника амебної дизентерії *Entamoeba histolytica*. Мухи трапляються в населених пунктах, на тваринних фермах, у парках, садах, на пасовищах, луках, узліссях та галявинах, у чагарникових заростях [3; 22; 282; 317]. У горах цей вид знайдений на висотах до 1000 м над рівнем моря [79].

Liosarcophaga (s. str.) tuberosa (Pandelle, 1896)

Поширення. Палеарктика; Орієнтальна область (південь Китаю, острови Рюк'ю, Пакистан, Тайвань). В Україні поширений у Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Кіровоградській, Київській, Луганській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в трупах комах, молосків [162] та птахів [6]; у лабораторних умовах – у гнилому м'ясі [4; 82]; факультативні хижаки лялечок метеликів *Dendrolimus pini* [83; 104; 236; 361], *Lymantria dispar* [67; 81; 82; 85; 134], *L. monacha* [4; 104; 236]. Імаго живляться рідинами трупів [30], фекалій [6], фруктової падалиці [277], рідкими виділеннями попелиць, нектаром та пишком квітів [22]. Мухи трапляються переважно на галявинах та узліссях різноманітних лісів, у т. ч. гірських, луках, у чагарникових заростях, у парках та садах, на випасах; уникають населених пунктів (мізантропний вид) [7; 22; 219; 328].

Parasarcophaga (s. str.) albiceps (Meigen, 1826)

Поширення. Палеарктика, Орієнтальна, Афротропічна та Австралазійсько-Океанічна області. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Гемісінантропний вид. Личинки розвиваються в трупах безхребетних [22; 237] та невеликих хребетних тварин [79], гнилому м'ясі, фекаліях [74; 79]. Також личинки відомі як факультативні хижаки лялечок метеликів *Aporia crataegi* [12; 49; 359], *Dasychira albodentata* [55], *Dendrolimus albolineatus* [219], *D. pini* [13; 359], *D. segregatus* [13], *D. sibiricus* [49], *Lymantria dispar* [12; 55], *L. monacha* [55; 359], *Nomagria* sp. [360], *Orgyia antiqua* [55], *Selenophera lunigera* [55] та пильщиків *Acantholyda postialis* [251], паразити личинок та імаго жуків *Melolonta* sp., *Oryctes nasicornis*, *Polyphylla fullo* [359], *Saperda populnea* [232]; викликають факультативні тканинні мійязи ВРХ, буйволів та людини. Імаго живляться рідинами на трупах, фекаліях, гнилих фруктах, харчових продуктах, паддю попелиць, нектаром та пишком на квітах; злизують піт та інші слизові виділення людини та ссавців. Цей вид населяє лісові поляни, узлісся, чагарникові зарості, луки, пасовища, поля, парки, сади; нерідко мухи трапляються на фермах та в населених пунктах [7; 22; 219; 283; 311; 328; 360; 391]. У горах імаго зафіксовано на висотах до 3000 м над рівнем моря [222; 350].

Robineauella (s. str.) caeruleascens (Zetterstedt, 1838)

Поширення. Голарктика; Орієнтальна область: Китай (Юннань). В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в трупах хребетних тварин [5; 6; 248], іноді комах [14; 50]; факультативні хижаки гусені метеликів *Lymantria dispar* [29; 235] та *L. monacha* [136; 359]. Імаго живляться на фекаліях, трупах, солодких виділеннях попелиць, падалиці фруктів, харчових продуктах, нектаром та пишком квітів. Цей мезофільний вид мешкає на галявинах та узліссях, у ча-

гарниках, на луках, пасовиськах, у садах, парках, населених пунктах [7; 22; 328]. У горах мухи трапляються на висотах до 2500 м над рівнем моря [76; 410].

***Kramerea schuetzei* (Kramer, 1909)**

Поширення. Палеарктика, Орієнтальна область: Тайвань. В Україні поширений у Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки розвиваються в трупах моллюсків, комах та дрібних хребетних – риб, птахів, мишей, інколи у фекаліях [3; 5; 9]; факультативні хижаки лялечок лускокрилих *Aporia crataegi* [49], *Arctia sp.* [253], *Cosmotriche potatoaria* [44], *Dasychira albodentata* [44; 45; 55], *Dendrolimus pini* [83; 104], *D. segregatus* [22], *D. sibiricus* [11; 44; 49; 58; 92], *D. spectabilis* [219], *Dictyoploca japonica* [2], *Lymantria dispar* [6; 29; 55; 108; 134], *L. monacha* [3; 49; 55; 104], *Orgyia antiqua* [55], *Ryugaera anastomosis* [41], *Selenephra lunigera* [55]. Мухи трапляються в лісах, чагарникових заростях, на луках, у садах, парках та населених пунктах. Імаго живляться рідинами трупів, фекалій, слизовими виділеннями з очей, ніздрів тощо ссавців, паддю попелиць, нектаром та пилком квітів [8; 22; 29; 328].

***Rosellea aratrix* (Pandelle, 1896)**

Поширення. Голарктика. В Україні поширений у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Київській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – облігатні хижаки; розвиваються в трупах безхребетних та дрібних хребетних тварин, де вбивають та поїдають личинок інших двокрилих [119; 120]; відомі як хижаки лялечок метелика *Lymantria monacha* [235], паразити імаго жука-вусача *Prionus coriarius* [161; 252]. Мухи трапляються в лісах, чагарникових заростях, на луках, в садах, парках та населених пунктах. Імаго живляться рідинами трупів, фекалій, слизовими виділеннями з очей, ніздрів тощо ссавців, паддю попелиць, нектаром та пилком квітів [22; 98; 328; 389; 394].

***Sarcophaga carnaria* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Палеарктика: Європа на північ до лісотундри, Закавказзя, Казахстан, південна Сибір. В Україні поширений у Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Луганській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Харківській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та АР Крим.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – облігатні паразити дощових черв'їв [24; 33; 159; 160; 231]. Мухи поширені на галявинах та узліссях вологих лісів, луках, в парках, садах та населених пунктах. Імаго живляться в основному нектаром та пилком квітів, солодкими виділеннями попелиць, іноді гниючими речовинами тваринного походження [22; 326; 328]. У горах трапляються на висотах до 2500 м над рівнем моря [410].

***Sarcophaga lehmanni* (Mueller, 1922)**

Поширення. Палеарктика: Європа окрім Британських островів, Північна Африка, Закавказзя, Близький та Середній Схід, Середня Азія, Західний Сибір. В Україні поширений у всіх регіонах.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт»; 10 км на північ від смт Шацька, берег оз. Піщаного.

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – паразити дощових черв'їв, однак здатні до розвитку в гнилому м'ясі [24; 82]. Також виведені з гусені метеликів *Erannis defoliaria* В. Рафальським та *Lymantria dispar* А. Котенком (опубліковано вперше). Мухи поширені в різноманітних мезо- та ксерофітних місцезнаходженнях: лісах, чагарникових заростях, луках, випасах, перелогах, піщаних ділянках, ґрунтових дорогах, у парках, садах, населених пунктах. Живляться на квітах, падалиці фруктів, паді попелиць, гниючих тваринних рештках [326; 328; 388; 389; 391; 394].

Sarcophaga variegata (Scopoli, 1763)

Поширення. Палеарктика до лісотундри на північ, крім пустель. В Україні поширений в усіх регіонах.

Місця знаходження. База практик СНУ «Гарт».

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Личинки – паразити дощових черв'як *Allolobophora* sp. [230; 231] та наземного черевонного моллюска *Euraryphia pisana* [116], а також хижакі гусені та лялечок метеликів *Agrostis segetum* [104], *Batathra brassicae* [326], *Dendrolimus pini* [93], *Hyphantria cunea* [65; 290], *Lymantria monacha* [104]. Мухи поширені в різноманітних гігро- та мезофітних стаціях: лісах, чагарникових заростях, луках, на випасах, перелогах, в парках, садах, населених пунктах. Живляться на квітах, падалиці фруктів, паді попелиць, гниючих тваринних рештках; мають деяке епідеміологічне значення як переносники дерматофітного грибка *Microsporium canis* та збудників сальмонельозу [98; 101; 118; 326; 328; 391]. У горах трапляються на висоті до 2300 м над рівнем моря [275].

Список використаної літератури

1. Алахвердянц С. А. Изучение саркофагид (Diptera, Sarcophagidae) на наличие яиц гельминтов / С. А. Алахвердянц, Н. Ф. Захарова // Медицинская паразитология и паразитарные болезни. – 1961. – Т. 30, вып. 3. – С. 360–361.
2. Артамонов С. Д. Саркофагиды (Diptera, Sarcophagidae) острова Кунашир / С. Д. Артамонов // Тр. Биол.-почв. ин-та. – Владивосток : [б. и.], 1978. – Т. 50. – С. 153–157.
3. Артамонов С. Д. Биология массовых видов мух-саркофагид (Diptera, Sarcophagidae) – потребителей гниющей органики на юге Приморья / С. Д. Артамонов // Фауна и экология членистоногих Дальнего Востока. – Владивосток : [б. и.], 1983. – С. 11–21.
4. Артамонов С. Д. Хищные и паразитические саркофагиды (Diptera, Sarcophagidae) юга Дальнего Востока / С. Д. Артамонов // Фауна и экология насекомых Приморья и Камчатки (вредители и энтомофаги). – Владивосток : [б. и.], 1985. – С. 11–24.
5. Артамонов С. Д. Серые падальные (мясные) мухи / С. Д. Артамонов // Насекомые и клещи Дальнего Востока, имеющие медико-ветеринарное значение. – Л. : Наука, 1987. – С. 102–119.
6. Артамонов С. Д. Саркофагиды (Diptera, Sarcophagidae) Уссурийского заповедника / С. Д. Артамонов // Роль насекомых в биоценозах Дальнего Востока. – Владивосток : [б. и.], 1988. – С. 26–34.
7. Артамонов С. Д. Саркофагиды как индикаторы состояния биоценозов / С. Д. Артамонов // Арсеньевские чтения. – Уссурийск : [б. и.], 1989. – С. 69–71.
8. Артамонов С. Д. Особенности эксплуатации пищевых ресурсов двукрылыми семейства Sarcophagidae (Insecta: Diptera) в условиях Дальневосточного региона / С. Д. Артамонов // Животный и растительный мир Дальнего Востока. – Уссурийск : [б. и.], 1992. – Вып. 1. – С. 43–54.
9. Артамонов С. Д. Роль саркофагид (Sarcophagidae, Diptera) в экосистемах Дальнего Востока / С. Д. Артамонов // Чтения памяти А. И. Куренцова. – Владивосток : Дальнаука, 1993. – Вып. 4. – С. 3–10.
10. Артамонов С. Д. Калифориды (Calliphoridae, Diptera) Уссурийского заповедника / С. Д. Артамонов // Животный и растительный мир Дальнего Востока. – Владивосток : [б. и.], 1997. – Вып. 3. – С. 1–5.
11. Болдаруев В. О. Паразиты сибирского шелкопряда (*Dendrolimus sibiricus* Tschetv.) в Восточной Сибири / В. О. Болдаруев // Энтомологическое обозрение. – 1952. – Т. 32. – С. 56–68.
12. Васильев И. В. Боярышница (*Aporia crataegi* L.) и ее паразиты / И. В. Васильев // Тр. Бюро по энтомол. – СПб : [б. и.], 1902. – Т. 3, вып. 8. – С. 1–36.
13. Васильев И. В. Шелкопряды сосновый и кедровый, их образ жизни, вредная деятельность и способы борьбы с ними / И. В. Васильев // Тр. Бюро по энтомол. – СПб : [б. и.], 1913. – Т. 5, вып. 7. – С. 1–104.
14. Вервес Ю. Г. К изучению фауны мух семейства Sarcophagidae Каневского заповедника / Ю. Г. Вервес // Вестник зоологии. – 1973. – Т. 7, № 1. – С. 24–29.
15. Вервес Ю. Г. К изучению саркофагид (Diptera, Sarcophagidae) – паразитов наземных брюхоногих моллюсков / Ю. Г. Вервес // Вестник зоологии. – 1976. – Т. 10, № 3. – С. 28.
16. Вервес Ю. Г. Обзор подтриб Phytosarcophagina, Erwinlindneriina, Kozloveina и Xanthopteriscina (Sarcophagini, Sarcophaginae, Sarcophagidae, Diptera) / Ю. Г. Вервес // Науч. докл. высш. шк. биол. наук. – 1989. – № 2. – С. 31–37.
17. Вервес Ю. Г. Обзор подтриб Nagragophallina и Heteronychiina (Diptera, Sarcophagidae) / Ю. Г. Вервес // Зоологический журнал. – 1989. – Т. 68, вып. 7. – С. 89–97.
18. Вервес Ю. Г. Определитель Sarcophagidae (Diptera) Монголии, Сибири и прилегающих территорий / Ю. Г. Вервес // Насекомые Монголии. – 1990. – Вып. 11. – С. 516–616.
19. Вервес Ю. Г. Результаты досліджень системи та фауни двокрилих комах протягом 40 років (Insecta: Diptera) / Ю. Г. Вервес // Наук. зап. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Біологія. – 2004. – Вып. 2. – С. 66–73.
20. Вервес Ю. Г. Новые данные о трофических связях сфекоидных ос (Hymenoptera, Sphecidae) и мух-саркофагид (Diptera, Sarcophagidae) / Ю. Г. Вервес, В. А. Горобчишин // Вестник зоологии. – 1995. – Т. 29, № 1. – С. 54.

21. Вервес Ю. Г. 121. Семья Calliphoridae. Определённые насекомые Дальнего Востока России / Ю. Г. Вервес, Л. А. Хрокало ; отв. ред. А. С. Лелей. – 2006. – Т. 6. – Ч. 4. – С. 13–60.
22. Вервес Ю. Г. 123. Семья Sarcophagidae. Определённые насекомые Дальнего Востока России / Ю. Г. Вервес, Л. А. Хрокало ; отв. ред. А. С. Лелей. – 2006. – Т. 6. – Ч. 4. – С. 64–178.
23. Веселкин Г. А. Биология *Bellardia pruinosa* End. (Diptera, Calliphoridae) / Г. А. Веселкин // Система эволюции двукрылых насекомых / ред. Э. П. Нарчук. – Л., 1977. – С. 12–14.
24. Виктор-Набоков О. В. К изучению мух (Diptera, Calliphoridae, Sarcophagidae), паразитирующих в дождевых червях (Oligochaeta, Lumbricidae) / О. В. Виктор-Набоков, Ю. Г. Вервес // Проблемы почвенной зоологии : материалы V Всесоюз. совещ. – Вильнюс : [б. и.], 1975. – С. 97–98.
25. Виноградова Е. Б. Мясная муха *Calliphora vicina* – модельный объект физиологических и экологических исследований / Е. Б. Виноградова // Тр. Зоол. ин-та АН СССР. – Л. : Наука, 1984. – Т. 118. – 272 с.
26. Гаджей Е. Ф. Синантропные мухи горных районов Таджикистана / Е. Ф. Гаджей // Известия АН ТаджССР. Отделение сельскохозяйственных и биологических наук. – 1963. – Т. 1, вып. 2. – С. 90–98.
27. Гапонов С. П. Круглошовные двукрылые (Diptera, Cyclorhapha) в гнездах воробьиных птиц (Aves, Passeriformes) в Центральном Черноземье / С. П. Гапонов ; ред. Э. П. Нарчук // Место и роль двукрылых насекомых в экосистеме : докл. VI Всерос. симп. диптерологов (СПб., 21–25 апр. 1997 г.). – 1997. – С. 35–36.
28. Гирфанова Л. Н. Двукрылые энтомофаги и их роль в снижении численности непарного шелкопряда в Башкирии / Л. Н. Гирфанова // Известия Восточного филиала АН СССР. – Уфа : [б. и.], 1957. – Вып. 9. – С. 102–109.
29. Гирфанова Л. Н. К фауне паразитических и хищных Diptera Башкирии / Л. Н. Гирфанова // Исследование очагов вредителей леса в Башкирии. – Уфа : [б. и.], 1958. – Вып. 1. – С. 46–56.
30. Гирфанова Л. Н. К фауне паразитических и хищных двукрылых Башкирии (Diptera; Larvaevoridae, Sarcophagidae, Calliphoridae) / Л. Н. Гирфанова // Исследование очагов вредителей леса в Башкирии. – Уфа : [б. и.], 1962. – Вып. 2. – С. 113–116.
31. Гончаров А. П. Тканевые миазы овец и собак, вызванные личинками *Lucilia caesar*, и ихнее течение / А. П. Гончаров // Проблемы паразитологии : материалы VIII науч. конф. паразитологов СССР. – Киев : Наук. думка, 1975. – Ч. 1. – С. 118–119.
32. Горобчишин В. А. Риучі оси (Hymenoptera: Sphecidae) підродин Sphecinae, Astatinae, Pemphredoninae Лісостепу України (фауна та Особливості біології) / В. А. Горобчишин // Пр. Зоол. музею Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2005. – Т. 3. – С. 46–63.
33. Грунин К. Я. К биологии и распространению некоторых видов мух подсемейства Sarcophaginae (Diptera, Sarcophagidae) фауны СССР / К. Я. Грунин // Энтомологическое обозрение. – 1964. – Т. 43, вып. 1. – С. 71–79.
34. Грунин К. Я. Новые и малоизвестные Calliphoridae (Diptera), главным образом кровососущие или подкожные паразиты птиц / К. Я. Грунин // Энтомологическое обозрение. – 1966. – Т. 45, вып. 4. – С. 897–903.
35. Грунин К. Я. 108. Сем. Calliphoridae / К. Я. Грунин ; ред. Г. Я. Бей-Биенко // Определённые насекомые Европейской части СССР. Т. 5. Двукрылые и блохи. Ч. 2. – Л. : Наука, 1970. – С. 607–624.
36. Грунин К. Я. Новые для фауны СССР виды каллифорид (Diptera, Calliphoridae) / К. Я. Грунин // Энтомологическое обозрение. – 1970. – Т. 49, вып. 2. – С. 471–483.
37. Грунин К. Я. Gasterophilidae, Hypodermatidae, Calliphoridae (Diptera), собранные Советско-Монгольскими зоологическими экспедициями в 1967–1968 гг. / К. Я. Грунин // Насекомые Монголии. – Л. : Наука, 1972. – Вып. 1. – С. 933–936.
38. Грунин К. Я. Gasterophilidae, Calliphoridae, Oestridae, Hypodermatidae (Diptera), собранные Советско-Монгольской экспедицией в 1969–1971 гг. / К. Я. Грунин // Насекомые Монголии. – Л. : Наука, 1975. – Вып. 3. – С. 620–627.
39. Дремова В. П. Сравнительная эффективность некоторых препаратов для борьбы с личинками мух / В. П. Дремова // Тр. Узбек. ин-та малярии и мед. паразитологии. – 1958. – Т. 3. – С. 191–215.
40. Дренски П. Composition and distribution of the fly fam. Sarcophagidae in Bulgaria / П. Дренски // Изв. на Зоол. ин-т. – София : [б. и.], 1957. – Т. 6. – С. 199–231.
41. Егоров Н. Н. К биологии *Pugaera anastomosis* L. (Lepidoptera, Notodontidae) / Н. Н. Егоров // Энтомологическое обозрение. – 1962. – Т. 41. – С. 294–299.
42. Захарова Н. Ф. О питании имаго и личинок мух-саркофагид (семейство Sarcophagidae) / Н. Ф. Захарова // Медицинская паразитология и паразитарные болезни. – 1962. – Т. 31, вып. 2. – С. 228–231.
43. Зерова М. Д. Комахи – природні вороги поодиноких бджолиних фауни України / М. Д. Зерова, Л. П. Ромасенко, Л. Я. Сergyina, Ю. Г. Вервес. – К. : Велес, 2006. – 236 с.
44. Зиновьев Г. А. О сибирском шелкопряде *Dendrolimus sibiricus* Tshtv. (Lepidoptera, Lasiocampidae) и его паразитах в Среднем Предуралье / Г. А. Зиновьев // Энтомологическое обозрение. – 1962. – Т. 41, вып. 1. – С. 50–53.
45. Ивлиев Л. А. Хвойная волнянка (*Dasychira albodentata* Bremer) и ее влияние на колебания численности сибирского шелкопряда (*Dendrolimus sibiricus* Tshtv.) в Амурской области / Л. А. Ивлиев, Е. М. Синчилина // Вопросы экологии : материалы IV экол. конф. / ред. А. Ф. Крышталь. – Киев : [б. и.], 1962. – Ч. 7. – С. 65–67.
46. Керимов А. Б. Каллифориды (Diptera, Calliphoridae) – паразиты птенцов большой синицы (*Parus major* L.) и желтоспинной мухоловки (*Muscicapa narcissina* Temn.) / А. Б. Керимов, Л. А. Лавренченко, А. Л. Озеров // Бюллетень Московского общества испытателей природы. Биология. – 1985. – Т. 90, вып. 1. – С. 37–39.

47. Кнор И. Б. Паразиты чернотелок (Coleoptera, Tenebrionidae) из Кулунды Алтайского края / И. Б. Кнор // Энтомологическое обозрение. – 1970. – Т. 49, вып. 4. – С. 736–748.
48. Ковалев В. Г. Двукрылые насекомые (Diptera, Calliphoridae) из гнезд воробьиных птиц (Passeriformes) в Кандалакшском заповеднике / В. Г. Ковалев, Ю. Г. Вервес // Проблемы общей и молекулярной биологии. – Киев : [б. и.], 1987. – Вып. 6. – С. 59–61.
49. Коломиец Н. Г. Паразиты вредных лесных насекомых Сибири / Н. Г. Коломиец // Энтомологическое обозрение. – 1958. – Т. 38, вып. 3. – С. 315–318.
50. Коломиец Н. Г. Обзор видов сем. Sarcophagidae (Diptera) Сибири / Н. Г. Коломиец // Известия Сибирского отделения АН СССР. Серия биологических и медицинских наук. – 1966. – Т. 12. – Вып. 3. – С. 73–81.
51. Коломиец Н. Г. О каллифоридном миазе северного оленя (*Rangifer tarandus* L.) в Чукотке, вызываемом *Protophormia terraenovae* (R.-D.) (Diptera, Calliphoridae) / Н. Г. Коломиец, Н. П. Гомоюнова // Известия Сибирского отделения АН СССР. Биологические науки. – 1971. – № 3. – С. 112–116.
52. Мокрова Н. А. Энтеробактерии некоторых видов синантропных мух семейства Calliphoridae / Н. А. Мокрова, В. А. Курючкин, В. В. Булыгина // Вопросы экологии Волжско-Окского междуречья : межвуз. сб. науч. тр. – Ковров : [б. и.], 1999. – С. 3–7.
53. Наджафаров И. Г. Роль различных видов синантропных мух в распространении онкосфер *Taeniarhynchus saginatus* / И. Г. Наджафаров // Медицинская паразитология и паразитарные болезни. – 1967. – Т. 34, вып. 2. – С. 144–149.
54. Наджафаров И. Г. Роль мух в эпидемиологии глистных заболеваний человека в Азербайджанской ССР / И. Г. Наджафаров // Медицинская паразитология и паразитарные болезни. – 1972. – Т. 41, вып. 2. – С. 168–172.
55. Наконечный В. И. Значение двукрылых энтомофагов в различные фазы градации дендрофильных чешуекрылых / В. И. Наконечный // Энтомологические исследования на Дальнем Востоке. Вып. 2 : Двукрылые Дальнего Востока / ред. Л. А. Ивлиев. – Новосибирск : [б. и.], 1973. – С. 117–125.
56. Озеров А. Л. Каллифориды и карнииды (Diptera: Calliphoridae, Carnidae) Зейского государственного заповедника / А. Л. Озеров // Труды Зоологического института АН СССР. – 1986. – Т. 146. – С. 79–86.
57. Олсуфьев Н. Г. Этюды по паразитам азиатской саранчи (*Locusta migratoria* L.) из отряда двукрылых насекомых и их сверхпаразитам. I. Паразиты личинок и взрослых насекомых / Н. Г. Олсуфьев // Известия прикладной энтомологии. – 1929. – Т. 4, № 1. – С. 61–119.
58. Орлов Ю. М. О сибирском шелкопряде и борьбе с ним в кедрово-листопадных лесах Дальнего Востока / Ю. М. Орлов, Г. И. Юрченко // Защита хвойных насаждений от вредных болезней. – Каунас : [б. и.], 1978. – С. 127–130.
59. Петрова Б. К. Фаунистико-экологический обзор синантропных двукрылых (Diptera) юга Приморского края / Б. К. Петрова // Энтомологическое обозрение. – 1968. – Т. 47, вып. 1. – С. 95–105.
60. Порчинский И. А. Материалы по естественной истории мух и ихних личинок, вызывающих болезни у человека и животных, с обзором явлений миазы / И. А. Порчинский // Труды Русского энтомологического общества. – 1876. – Т. 9. – С. 210–244.
61. Родендорф Б. Б. Сем. Sarcophagidae. Ч. 1. Sarcophagidae / Б. Б. Родендорф // Фауна СССР. Насекомые двукрылые. – Т. 19, № 1. – С. 1–501 (Зоол. ин-т АН СССР. Новая серия. – № 12).
62. Родендорф Б. Б. Виды саркофагин в фаунистических синантропных комплексах различных ландшафтных зон СССР / Б. Б. Родендорф // Энтомологическое обозрение. – 1959. – Т. 38, вып. 4. – С. 790–797.
63. Родендорф Б. Б. Состав трибы Sarcophagini (Diptera, Sarcophagidae) Евразии / Б. Б. Родендорф // Энтомологическое обозрение. – 1965. – Т. 44, вып. 3. – С. 676–695.
64. Родендорф Б. Б. Направления исторического развития саркофагид / Б. Б. Родендорф // Труды Палеонтологического института АН СССР. – 1967. – Т. 116. – С. 1–91.
65. Сикура А. И. Паразиты и хищники американской белой бабочки в Закарпатье / А. И. Сикура // Научные труды Украинского института защиты растений. – 1959. – Т. 8. – С. 185–198.
66. Скуфьин К. В. К фауне Calliphoridae (Diptera) Европейской части СССР / К. В. Скуфьин, Л. Н. Хицова // Вестник зоологии. – 1978. – Т. 12, вып. 4. – С. 87–89.
67. Степанова Р. К. Вредные чешуекрылые лесов Башкирии и их энтомофаги / Р. К. Степанова, Л. Н. Гирфанова, З. Ш. Яфаева, Н. Т. Идрисова // Материалы по фауне и экологии животных южного Урала. – Уфа : [б. и.], 1977. – Деп. в ВИНТИ. – № 4549–77 Деп. – С. 15–28.
68. Сычевская В. И. Синантропные мухи Каракалпакии / В. И. Сычевская // Энтомологическое обозрение. – 1956. – Т. 35, вып. 2. – С. 347–358.
69. Сычевская В. И. Синантропные мухи окрестностей Беловодска (северная Киргизия) / В. И. Сычевская // Энтомологическое обозрение. – 1957. – Т. 36, вып. 1. – С. 108–115.
70. Сычевская В. И. О сезонных изменениях фауны синантропных мух в различных ландшафтных зонах Узбекистана / В. И. Сычевская // Зоологический журнал. – 1957. – Т. 36, вып. 5. – С. 719–727.
71. Сычевская В. И. О фенологии синантропных мух Узбекистана / В. И. Сычевская // Медицинская паразитология и паразитарные болезни. – 1960. – Т. 29, вып. 1. – С. 66–72.
72. Сычевская В. И. К фауне синантропных мух Тянь-Шаня и Алтая / В. И. Сычевская // Энтомологические исследования в Киргизии. – Фрунзе : [б. и.], 1965. – С. 43–49.

73. Сычевская В. И. Зональное распределение копрофильных и некрофильных мух (Diptera) в Средней Азии / В. И. Сычевская // Энтомологическое обозрение. – 1970. – Т. 49, вып. 4. – С. 819–831.
74. Сычевская В. И. О синантропных мухах Якутии / В. И. Сычевская // Фауна и экология насекомых Якутии / ред. Ю. Н. Аммосов. – Якутск : [б. и.], 1972. – С. 144–157.
75. Сычевская В. И. Синантропные мухи Сахалина, Камчатки и Курильских островов / В. И. Сычевская // Фауна и экология двукрылых Дальнего Востока : тр. Ин-та биол. и педобиол. Дальневост. науч. центра АН СССР. – Т. 122. – 1974. – Вып. 19. – С. 82–85.
76. Сычевская В. И. Синантропные мухи горной Киргизии / В. И. Сычевская, П. П. Второв // Энтомологическое обозрение. – 1969. – № 48 (4). – С. 816–830.
77. Сычевская В. И. Эпидемиологическое значение синантропных мух (Diptera) в Бухаре / В. И. Сычевская, М. В. Грудицына, А. А. Вырвихвост // Энтомологическое обозрение. – 1959. – Т. 38, вып. 3. – С. 568–578.
78. Сычевская В. И. О значении мух в распространении яиц гельминтов в Узбекистане / В. И. Сычевская, Т. А. Петрова // Зоологический журнал. – 1958. – Т. 37, вып. 4. – С. 563–569.
79. Трофимов Г. К. Систематический и эколого-фаунистический обзор фауны трибы Sarcophagini Азербайджана. I. Обзор видового состава фауны / Г. К. Трофимов // Труды Азербайджанского института медицинской паразитологии и тропической медицины. – 1969. – Т. 7. – С. 219–228.
80. Трофимов Г. К. Исследование синантропных мух г. Баку на кишечные Protozoa человека / Г. К. Трофимов, Л. С. Энгельгарт // Труды Азербайджанского института медицинской паразитологии и тропической медицины. – 1965. – Т. 5. – С. 186–188.
81. Ханисламов М. Г. Массовое размножение непарного шелкопряда (*Lymantria dispar* L.) в Башкирии / М. Г. Ханисламов, Л. Н. Гирфанова, З. С. Яфаева, Р. К. Степанова // Исследования очагов вредителей леса в Башкирии. – Уфа : [б. и.], 1958. – Вып. 1. – С. 5–45.
82. Хицова Л. Н. К фауне серых мясных мух (Diptera, Sarcophagidae) Воронежской области / Л. Н. Хицова // Труды Воронежского государственного заповедника. – 1967. – Вып. 15. – С. 83–85.
83. Хицова Л. Н. К обзору мух (Diptera, Tachinidae, Sarcophagidae), паразитирующих в некоторых лесных вредителях Воронежской области / Л. Н. Хицова // Сборник работ аспирантов ВГУ. Естественные науки. – 1968. – Ч. 4. – С. 264–272.
84. Хрокало Л. А. Бабки (Odonata) та деякі двокрили комахи (Diptera: Calliphoridae; Sarcophagidae) регіону Шацьких озер / Л. А. Хрокало, Ю. Г. Вервес // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія : Біологічні науки. – 2009. – № 2. – С. 114–118.
85. Шапиро В. А. Основные паразиты непарного шелкопряда (*Porthetria dispar* L.) и перспективы их использования / В. А. Шапиро // Зоологический журнал. – 1956. – Т. 35, вып. 2. – С. 251–265.
86. Штакельберг А. А. Синантропные двукрылые фауны СССР / А. А. Штакельберг. – Л. : Изд-во АН СССР, 1959. – 182 с.
87. Штакельберг А. А. Материалы по фауне двукрылых Ленинградской области. VI. Diptera Calyptrata. Ч. 1 / А. А. Штакельберг // Труды Зоологического института АН СССР. – 1962. – Т. 31. – С. 318–386.
88. Шура-Бура Б. Л. Инфицирование фруктов синантропными мухами / Б. Л. Шура-Бура // Энтомологическое обозрение. – 1952. – Т. 32. – С. 117–125.
89. Шура-Бура Б. Л. К ревизии эпидемиологического значения мух в кишечных инферкиях / Б. Л. Шура-Бура, А. Б. Гайдукова // Материалы VII съезда Всесоюз. энтомол. о-ва. – Л. : [б. и.], 1975. – С. 266.
90. Шутова Е. В. К биологии каллифорид (Calliphoridae, Diptera), паразитирующих на птенцах воробьиных птиц / Е. В. Шутова // Фауна и экология беспозвончатых животных в заповедниках. – 1986. – Вып. 1. – С. 71–82.
91. Шутова Е. В. Влияние паразитизма каллифорид (Diptera) на выживание птенцов воробьиных птиц / Е. В. Шутова // Русский орнитологический журнал. Экспресс вып. – 1997. – № 22. – С. 8–12.
92. Юрченко Г. И. Паразиты сибирского шелкопряда (*Dendrolimus superans sibiricus* Tschetv.) в кедрово-широколиственных лесах Дальнего Востока России (экологический и географический аспекты) / Г. И. Юрченко, Г. И. Турова // Биологическая и интегральная защита леса : тез. докл. Междунар. симп. – Пушкино : [б. и.], 1998. – С. 119.
93. Ярманевич Г. Ф. К вопросу об эффективности тахин – паразитов сосновых пилильщиков и соснового шелкопряда в Белоруссии / Г. Ф. Ярманевич // Лесоведческое и лесное хозяйство. – Минск : [б. и.], 1970. – Вып. 3. – С. 181–183.
94. Abell D. H. Saprophagous arthropod fauna associated with turtle carrion / D. H. Abell, S. S. Wasti, G. S. Hartmann // Appl. Entomol. Zool. – 1982. – Vol. 17, № 3. – P. 301–307.
95. Adair T. W. Three species of insects collected from an adult corpse above 3300 in elevation: a review of a case from Colorado / T. W. Adair, B. C. Kondratieff // J. For. Sci. – 2006. – Vol. 51, № 5. – P. 1164–1165.
96. Akhmetov A. A. The case of myasis in *Alces alces* / A. A. Akhmetov, R. G. Baidavletov // Selevinia. – 2000. – № 1–4. – P. 216.
97. Ali Khan F. E. A. Two cases of human Sarcophaga (Diptera: Sarcophagidae) myiasis in Quebec, with descriptions of the larvae / F. E. A. Ali Khan, Z. Ali Khan // Canad. J. Zool. – 1974. – Vol. 52, № 5. – P. 643–647.
98. Allen A. A. Sarcophaga sp. (Dipt., Calliphoridae) in a London suburban garden / A. A. Allen // Entomol. Mon. Mag. – 1966. – Vol. 102, № 1229–1331. – P. 228.

99. Anderson G. S. The use of insects in death investigations: An analysis of cases in British Columbia over a five year period / G. S. Anderson // *Cand. Soc. For. Sci. J.* – 1995. – Vol. 28. – P. 277–292.
100. Anderson R. C. Ophthalmic myiasis in amphibians in Algonquin Park, Ontario, Canada / R. C. Anderson, G. F. Bennett // *Canad. J. Zool.* – 1963. – Vol. 41. – P. 1169–1170.
101. Aradi M. P. Seasonal investigations of flies visiting food markets in Budapest / M. P. Aradi, F. Mihalyi // *Acta zool. Hung.* – 1971. – № 1–2. – P. 1–10.
102. Audcent H. L. F. A preliminary list of the hosts of some British Tachinidae (Dipt.) / H. L. F. Audcent // *Trans. Soc. Brit. Entomol.* – 1942. – Vol. 8, № 1. – P. 1–42.
103. Arakawa R. Migration of blow flies from low land to high land in Chubu Sangaku National park, confirmed by mark-release and recapture method / R. Arakawa, K. Kamimura, V. Watanabe [et all.] // *Med. Entomol. Zool.* – 1991. – Vol. 42, № 4. – P. 275–280.
104. Baer W. Die Tachinen als Schmarotzer der schadlichen Insekten. Ihre Lebensweise, wirtschaftliche Bedeutung und systematische Kennzeichnung / W. Baer // *Zt. angew. Entomol.* – 1921. – Bd. 6. – S.185–246.
105. Baer W. S. The treatment of chronic osteomyelitis with the maggot (larva of the blow fly) / W. S. Baer // *J. Bone Joint Surg.* – 1931. – Vol. 13. – P. 438–475.
106. Bañbura J. Effects of Protocalliphora parasites on nestling food composition in Corsican Blue Tits *Parus caeruleus*: consequences for nestling performance / J. Bañbura, P. Perret, J. Blondel, D. W. Thomas [et all.] // *Acta ornithol.* – 2004. – Vol. 39. – P. 93–103.
107. Bang F. B. The persistence of poliomyelitis virus in flies / F. B. Bang, R. W. Glaser // *Amer. J. Hyg.* – 1943. – Vol. 37. – P. 320–324.
108. Baranov N. Sarcophagen in unabhängigen Staate Kroatien / N. Baranov // *Veter. Arhiv.* – 1942. – Kn. 12, № 12. – S. 497–659.
109. Barnard D. R. Sceletal-muscular mechanisms of the larva of *Lucilia sericata* (Meigen) in relation to feeding habit / D. R. Barnard // *Pan-Pacif. Entomol.* – 1977. – Vol. 53. – P. 223–229.
110. Barratt B. I. P. Relative abundance and seasonality of Calliphoridae and Sarcophagidae (Diptera), potential vectors of rabbit haemorrhagic disease virus (RHDV) in the South Island of New Zealand / B. I. P. Barratt, C. M. Ferguson, A. C. G. Heath, R. A. S. Logan // *New Zealand J. Zool.* – 2001. – Vol. 28, № 4. – P. 417–428.
111. Barrows E. M. Behavior at a nesting site and prey of *Crabro cribrellifer* (Hymenoptera: Sphecidae) / E. M. Barrows, P. L. Lebau, C. E. Eckstein // *Great Lakes Entomol.* – 1978/ – Vol. 11. – P. 175–176.
112. Batra S. W. T. Ecology, behavior, pheromones, parasites and management of the sympatric vernal bees *Colletes inaequalis*, *Colletes thoracicus* and *Colletes validus* (Hymenoptera: Colletidae) / S. W. T. Batra // *J. Kansas Entomol. Soc.* – 1980. – Vol. 53, № 3. – P. 509–538.
113. Bauchau V. Comparison of parasitism level in two sympatric passerines: the pied flycatcher and the great tit / V. Bauchau // *Ecosci.* – 1998. – Vol. 5, № 2. – P. 164–171.
114. Baumgartner D. L. Distribution and medical ecology of the blow flies (Diptera: Calliphoridae) of Peru / D. L. Baumgartner, B. G. Greenberg // *Ann. Entomol. Soc. Amer.* – 1985. – Vol. 78, № 5. – P. 565–587.
115. Benecke M. Six forensic entomology cases: description and commentary / M. Benecke // *J. For. Sci.* – 1998. – Vol. 43, № 4. – P. 797–805, 1303.
116. Berner L. Les myiases des Helicides / L. Berner // *Bull. Soc. d'hist. Natur. Doubs.* – 1960. – T. 62, № 1. – P. 9–12.
117. Bernotienė R. 18. New and rare for Lithuania insect species records and descriptions / R. Bernotienė. – Vilnius : Lithuan. Entomol. Soc., 2006. – 159 p.
118. Blackith R. E. Insect infestations in small corpses / R. E. Blackith, R. M. Blackith // *J. Nat. Hist.* – 1990. – Vol. 24. – P. 699–709.
119. Blackith R. E. A check-list of Irish flesh-flies (Diptera: Sarcophagidae: Sarcophagini) and their known distribution / R. E. Blackith, R. M. Blackith, J. P. O'Connor // *Irish Nat. J.* – 1994. – Vol. 24, № 11. – P. 427–434.
120. Blackith R. M. Larval aggression in Irish flesh-flies (Diptera: Sarcophagidae) / R. M. Blackith, R. E. Blackith // *Irish Nat. J.* 1984. – Vol. 21, № 6. – P. 255–257.
121. Bleakney J. S. First North American record of *Bufo lucilia silvarum* (Meigen) parasitizing *Bufo terrestris americanus* Holbrook / J. S. Bleakney // *Canad. Entomol.* – 1963. – Vol. 95. – P. 107.
122. Bolek M. G. Observations on myiasis by the calliphorid, *Bufo lucilia silvarum*, in the eastern American toad (*Bufo americanus americanus*) from southeastern Wisconsin / M. G. Bolek, J. R. Coggins // *J. Wild. Dis.* – 2002. – Vol. 38, № 3. – P. 598–603.
123. Bolek M. G. Observations on myiasis by the calliphorids, *Bufo lucilia silvarum* and *Bufo lucilia elongata*, in wood frogs, *Rana sylvatica*, from southeastern Wisconsin / M. G. Bolek, J. Janovy // *J. Parasitol.* – 2004. – Vol. 90. – P. 1169–1171.
124. Botzler R. G. Mixed myiasis of *Lucilia illustris* and *Paralucilia wheeleri* (Diptera: Calliphoridae) in a racoon from northwestern USA / R. G. Botzler, R. L. Hurley // *J. Med. Entomol.* – 1979. – Vol. 16, № 6. – P. 550.
125. Braverman I. Aural myiasis caused by flesh fly larva, *Sarcophaga haemorrhoidalis* / I. Braverman, I. Dano, D. Saah, B. Gapany // *J. Otolaryngol.* – 1994. – Vol. 23. – P. 204–205.
126. Brinkmann A. Jr. Blowfly myiasis of sheep in Norway / A. Jr. Brinkmann // *Norw. J. Zool.* – 1976. – Vol. 24. – P. 325–330.

127. Brothers D. R. Notes on the saprophagous activity of *BufoLucilia silvarum* (Meigen) (Diptera: Calliphoridae) / D. R. Brothers // Pan-Pacif. Entomol. – 1970. – Vol. 46. – P. 198–200.
128. Brothers D. R. Blow flies (Diptera, Calliphoridae) of Idaho: an annotated checklist / D. R. Brothers // Great Basin Nat. – 1999. – Vol. 59, № 1. – P. 92–96.
129. Brumpt E. Utilisation des larves de certaines mouches pour le traitement de l'osteomyelite et de diverses affections chirurgicales chroniques / E. Brumpt // Ann. parasitol. hum. comp. – 1933. – T. 11. – P. 403–420.
130. Bunkis J. Maggot therapy revisited / J. Bunkis, S. Gherini, R. L. Walton // West. J. Med. – 1985. – Vol. 42. – P. 554–556.
131. Byers G. W. Observations at nests of *Cerceris halone* Banks (Hymenoptera: Sphecidae) / G. W. Byers // J. Kansas Entomol. Soc. – 1962. – Vol. 35, № 3. – P. 317–321.
132. Byers G. W. Nests, prey, behavior and development of *Cerceris halone* (Hymenoptera: Sphecidae) / G. W. Byers // J. Kansas Entomol. Soc. – 1978. – Vol. 51, № 4. – P. 818–831.
133. Cais L. Bird blowflies (Calliphoridae: Protocalliphora, Trypocalliphora) in Poland / L. Cais, A. Draber-Mońko, K. Szpila // Pol. Pismo Entomol. – 2001. – T. 70, № 4. – P. 177–291.
134. Čapek M. List of parasites brought up from insectean pests. Part IV. Tachinidae and Sarcophagidae (Diptera) / M. Čapek, J. Čepelak // Pol'nohospod. – Bratislava, 1970. – T. 16, № 3. – P. 254–268.
135. Carvalho C. J. B. Key to the adults of the most common forensic species of Diptera in South America / C. J. B. Carvalho, C. A. de Mello-Patiu // Rev. Bras. Entomol. – 2008. – T. 52, № 3. – P. 390–406.
136. Čepelak J. Neue Erkenntnisse über die slowakischen Fleischfliegen der Gattung *Sarcophaga* Meigen (Diptera – Calliphoridae) / J. Čepelak // Biologia. Čas. slov. akad. vied. – 1956. – T. 11. – S. 677–689.
137. Chigusa Y. A case of myiasis due to *Sarcophaga melanura* in a patient suffering from pontine infarction / Y. Chigusa, S. Kawai, M. Kirinoki, H. Matsuda, K. Morita // Med. Entomol. Zool. – 1997. – Vol. 48, № 2. – P. 141–143.
138. Chigusa Y. Two cases of otomyiasis caused by *Sarcophaga peregrina* and *S. similis* (Diptera: Sarcophagidae) / Y. Chigusa, K. Tanaka, H. Yokoi, H. Matsuda [et all.] // Jap. J. Sanit. Zool. – 1994. – Vol. 45. – P. 153–157.
139. Clemons L. Some personal records of *Melinda* (Dip.: Calliphoridae) from Kent. / L. Clemons // Entomol. Rec. J. Var. – 1998. – Vol. 110. – P. 131.
140. Crosby T. K. Potential vectors of rabbit calicivirus disease (RCD) in New Zealand: a review / T. K. Crosby, J. McLennan. – Wellington : MAF Policy, 1996. – 29 p.
141. Craig G. K. Medical Handbook / G. K. Craig. – Boulder Co: Paladin Press, U. S. Army Spec. Forces, 1988. – 512 p.
142. D'Aguilar J. Sur un diptere parasite de *Capnodis tenebrionis* L. en France: *Billaea subrotundata* Rond. (Larvivoridae) / J. D'Aguilar, M. Feron // Bul. Soc. entomol. Fr. – 1949. – T. 54. – S. 119–121.
143. Dasgupta B. Studies on the behaviour of *Lucilia illustris* Meigen as a parasite of vertebrates under experimental conditions / B. Dasgupta, P. Roy // Parasitol. – 1969. – Vol. 59. – P. 299–304.
144. Davies L. Seasonal and spatial changes in blowfly production from small and large carcasses at Durham in lowland northeast England / L. Davies // Med. Vet. Entomol. – 1999. – Vol. 13, № 3. – P. 245–251.
145. Davies L. The distribution of *Calliphora* species in Britain and Ireland (Dipt., Calliphoridae) / L. Davies, B. R. Lawrence // Entomol. Mon. Mag. – 1992. – Vol. 128. – P. 207–213.
146. Day C. D. British tachinid flies. Tachinidae (Larvaevoridae & Calliphoridae) / C. D. Day. – Arbroath : T. Buncle & Co, Ltd., 1948. – 150 p.
147. Dear J. P. Family Sarcophagidae / J. P. Dear, R. W. Crosskey. – Catalogue of the Diptera of the Afrotropical Region. – London : Brit. Mus. Natur. Hist., 1980. – P. 801–818.
148. Downes W. L. Jr. Family Sarcophagidae / W. L. Jr. Downes, A. Stone [et all.] // A catalog of the Diptera of America north of Mexico. – U. S. Dept. Agricult. Handbook. – 1965. – № 276. – P. 933–961.
149. Dodge H. R. A possible case of blowfly myiasis in a rat, with notes on the bionomics of *BufoLucilia silvarum* (Meigen) / H. R. Dodge // Entomol. News. – 1952. – Vol. 63. – P. 212–214.
150. Draber-Mońko A. Übersicht der einheimischen Arten der Familie Sarcophagidae (Diptera) / A. Draber-Mońko // Fragm. faun. – 1973. – T. 19, № 9. – S. 157–225.
151. Draber-Mońko A. Sarcophagidae / A. Draber-Mońko, J. Razowski // Checklist of animals of Poland. – 1991. – Vol. 2, pts 25–29. – P. 246–250.
152. Draber-Mońko A. Selected Calyptrata (Diptera) of the pine forests of the Berezinsky Biosphere Reserve in Byelorussia / A. Draber-Mońko // Fragm. faun. – 1995. – T. 38, № 7. – S. 163–179.
153. Draber-Mońko A. *Protocalliphora azurea* (Fall.) (Diptera, Calliphoridae) and other insects found in nests of sparrows, *Passer domesticus* (L.) and *Passer montanus* (L.) in the vicinity of Warsaw / A. Draber-Mońko // Intern. Stud. Sparrows. – 1997. – № 22–23. – P. 1–10.
154. Draber-Mońko A. The larvae of the genus *Protocalliphora* Hough, 1899 (Diptera: Calliphoridae) parasitic on birds in Poland / A. Draber-Mońko // Ann. zool. – 2002. – T. 52, № 2. – P. 333–337.
155. Draber-Mońko A. Calliphoridae. Plujki (Insecta: Diptera) / A. Draber-Mońko // Fauna Pol. – Warszawa : Fund. Natura optima dux, 2004. – T. 23. – S. 1–662.
156. Dumciius O. A contribution to the list of Lithuanian dipteran fauna / O. Dumciius, S. Pakalniškis // New and rare for Lithuan. insect spec. – 2006. – Vol. 17. – P. 48–56.
157. Dunk K. von der. Bemerkenswerte Vorkommen von Fliegenarten in Bereich der Sandgebiete im Regnitztal Mittel- und Oberfrankens (Insecta: Diptera) / von der K. Dunk // Beitr. bayer. Entomofaun. – 1995. – Bd. 1. – S. 33–46.

158. Eaton B. R. Myiasis by *Lucilia silvarum* (Calliphoridae) in Amphibian Species in Boreal Alberta, Canada / B. R. Eaton, A. E. Moenting, C. A. Paszkowski, D. Shepley // J. Parasitol. – 2008. – Vol. 94, № 4. – P. 949–952.
159. Eberhardt A.-I. Sarcophaga carnaria als obligatorischer Regenwurmparasit / A.-I. Eberhardt // Naturwiss. – 1954. – Bd. 41, Hf. 18. – S. 436.
160. Eberhardt, A.-I. Untersuchungen über das Schmarotzen von Sarcophaga carnaria an Regenwürmern un Vergleich der Biologie einiger Sarcophaga Arten/ A.-I. Eberhardt // Zt. Morphol. Okol. Tiere. – 1955. – Bd. 43. – S. 616–647.
161. Emden F. J. van. Dipterous parasites of Coleoptera / F. J. van Emden // Entomol. Mon. Mag. – 1950. – Vol. 86. – P. 182–206.
162. Emden F. J. van. Diptera: Cyclorrhapha Calyptrata (I). Section (a). Tachinidae and Calliphoridae. Handbooks for the identification of British insects / F. J. van Emden // Proc. R. Entomol. Soc. Lond. – 1954. – Ser. B. – Vol. 10, pt 4 (a). – P. 1–133.
163. Erdmann G. R. Isolation and identification of two antibacterial agents produced by a strain of Proteus mirabilis isolated from larvae of the screwworm (*Cochliomyia hominivorax*) (Diptera: Calliphoridae) / G. R. Erdmann, S. K. W. Khalil // J. Med. Entomol. – 1986. – Vol. 23. – P. 208–211.
164. Evans H. E. Ecological-behavioral studies of the wasps of Jackson Hole, Wyoming / H. E. Evans // Bull. Mus. Comp. Zool., Harvard Univ. – 1970. – Vol. 140, № 7. – P. 451–511.
165. Evans H. E. Observations on the prey and nests of Podalonia occidentalis Murray (Hymenoptera: Sphecidae) / H. E. Evans // Pan Pacif. Entomol. – 1987. – Vol. 63, № 2. – P. 130–134.
166. Fan Z. Sarcophagidae / Z. Fan // Key to the common flies of China. 2nd ed. – Shanghai, 1992. – P. 580–719.
167. Fan Z. Diptera: Calliphoridae / Z. Fan, J. Fang, S. Zheng, Z. Chen, Y. Gan, Z. Tao. – Beijing: Sci. Press, 1997. – 707 p. (Fauna Sinica. Insecta. – Vol. 6).
168. Faucherre J. A contribution to the knowledge of necrophagous flies of the Jorat (Vaud, Suisse) / J. Faucherre, D. Cherix // Mitt. Schweiz. Entomol. Ges. – 1998. – Bd. 71, Hf. 1–2. – S. 211–217.
169. Faucherre J. Behavior of Calliphora vicina (Diptera, Calliphoridae) under extreme conditions / J. Faucherre, D. Cherix, C. Wyss // J. Insect Behav. – 1999. – Vol. 12, № 5. – P. 687–690.
170. Feng Y. Vertical distribution of geography of calyptratae flies in mountain Erlangshan, Sichuan Province, China / Y. Feng // Sichuan J. Zool. – 2006. – Vol. 23, № 3. – P. 493–498.
171. Feng Y. Studies on the breeding places of flies in Yaan prefecture in Sichuan Province, China / Y. Feng, G.-L. Liu, S.-b. Yang, P. Shi // Acta entomol. sin. – 1990. – Vol. 31, № 1. – P. 53–63.
172. Field J. Intraspecific parasitism and nesting success in the solitary wasp Ammophila sabulosa / J. Field // Behav. – 1989. – Vol. 110, № 1–4. – P. 23–46.
173. Fischer O. A. Diptera as vector of mycobacterial infections in cattle and pigs / O. A. Fischer, L. Matlova, P. Dvorska, J. Švastova [et all.] // Med. Vet. Entomol. – 2001. – Vol. 15, № 2. – P. 208–211.
174. Fischer O. A. Blowflies (Diptera, Calliphoridae) attracted by *Phallus impudicus* (Phallaceae) and *Stapelia grandiflora* (Asclepiaceae) // O. A. Fischer, R. Vicha // Biologia. – 2003. – Vol. 58, № 5. – P. 995–998.
175. Fischer O. A. Blowflies *Calliphora vicina* and *Lucilia sericata* as passive vectors of *Mycobacterium avium* subsp. *avium*, *M. a. paratuberculosis* and *M. a. hominissuis* / O. A. Fischer, L. Matlova, P. Dvorska, J. Švastova [et all.] // Med. Vet. Entomol. – 2004. – Vol. 18. – P. 116–122.
176. Frisch J. S. The life-history and habits of the digger-wasp *Ammobia ichneumonea* (Linn.) / J. S. Frisch // Amer. Midland Nat. – 1937. – Vol. 18. – P. 1043–1062.
177. Gaponov S. P. Myiasis in Central Russia / S. P. Gaponov // Oistros. – 1995. – Iss. 3. – P. 4.
178. Gauthier A. Fossiele Vliegenmaden *Protophormia terraenovae* (Robineau-Desvoidy, 1830) in een Schedel van de wolharige Neushoorn (*Coleodonta antiquitatis*) uit het Onder-Wurmtede Dendermonde (Oost-Vlaanderen, België) / A. Gauthier // Nat. Tijdsch. – 1975. – Vol. 56. – P. 76–84.
179. Gauthier A. Puparia of the subarctic blowfly *Protophormia terraenovae* (Robineau-Desvoidy, 1830) in a skull of a Late Eemian (?) bison at Zemst, Brabant (Belgium) / A. Gauthier, H. Schumann // Paleogeogr., Paleoclimatol. Paleoecol. – 1973. – Vol. 14. – P. 119–125.
180. Germonpre M. des pupes de *Protophormia terraenovae* associees a des mammiferes pleistocenes de la Valle flamande (Belgique) / M. Germonpre, M. Leclercq // Bull. l'Inst. R. sci. natur. Belg., Sci. Terre. – 1993. – T. 64. – P. 1–4.
181. Gonzalez-Mora, D. Los Calliphoridae de Espana, I: Rhiniinae y Chrysomyinae (Diptera) / D. Gonzalez-Mora, S. V. Peris // Eos. – 1988. – T. 64, pt 1. – P. 91–139.
182. Grassberger M. Initial study of arthropod succession on pig carrion in a Central European urban habitat / M. Grassberger, C. Frank // J. Med. Entomol. – 2004. – Vol. 41, № 3. – P. 511–523.
183. Grassberger M. Effect of temperature on *Lucilia sericata* (Diptera: Calliphoridae) development with special reference to the isomegalen- and isomorphen-diagram / M. Grassberger, C. Reiter // For. Sci. Intern. – 2001. – Vol. 120. – P. 32–36.
184. Greenberg B. Model for destruction of bacteria in the midgut of blow fly maggots / B. Greenberg // J. Med. Entomol. – 1968. – Vol. 5. – P. 31–38.
185. Greenberg B. Flies and diseases. Vol. I. Ecology, classification and biotic associations / B. Greenberg. – Princeton : Princeton Univ. Press, 1971. – 856 p.

186. Greenberg B. Flies and diseases. Vol. II. Biology and disease transmission / B. Greenberg. – Princeton : Princeton Univ. Press, 1973. – 447 p.
187. Gregor F. Resultate stationärer Untersuchungen von synanthropen Fliegen in der Umgebung einer Ortschaft in der Ostslowakei / F. Gregor, D. Povolny // Zool. Listy. – 1961. – T. 10, № 1. – P. 17–44.
188. Grunin K. Ya. Ergebnisse der zoologischen Forschungen von Dr. Z. Kaszab in der Mongolei. 172. Calliphoridae, Gasterophilidae, Oestridae (Diptera) / K. Ya. Grunin // Faun. Abhandl. Staatl. Mus. Tierk. Dresden. – 1969. – Bd. 3, Hf. 2. – S. 5–11.
189. Gudjabidze M. G. Materials for fauna of Calliphorinae (Diptera, Calliphoridae) of Georgia / M. G. Gudjabidze // Proc. Inst. Zool. Georg. Acad. Sci. – 2000. – Vol. 20. – P. 150–152.
190. Haddow A. L. Sheep myiasis in south-west Scotland, with special reference to the species involved / A. L. Haddow, R. C. Thomson // Parasitol. – 1937. – Vol. 29. – P. 96–116.
191. Haenel C. Records of alien insect species from sub-Antarctic Marion and South Georgia Islands / C. Haenel, S. Chown, L. Davies // Afr. Entomol. – 1998. – Vol. 6, № 2. – P. 366–369.
192. Hall D. G. The blowflies of North America / D. G. Hall. – Lafayette, Indiana, 1948. – 477 p. (Thomas Say Foundation. – Vol. 4.).
193. Hall M. J. R. An entomological background to larva therapy / M. J. R. Hall // Europ. Tissue Rep. Soc. Bull. – 1995. – Vol. 2. – P. 108–109.
194. Hall M. J. R. Traumatic myiasis of sheep in Europe: a review / M. J. R. Hall // Parasitol. – 1997. – T. 39. – P. 409–413.
195. Hall M. J. R. 1.18. Traumatic myiasis of humans and animals / M. J. R. Hall, R. Farkas, L. Papp, B. Darvas. – Contributions to a Manual of Palaearctic Diptera. Vol. 1. General and Applied Dipterology. – Budapest : Sci. Herald, 2000. – P. 751–768.
196. Hall M. J. R. Chapter 12. Diptera causing myiasis in man / M. J. R. Hall, K. G. V. Smith, R. P. Lane, R. W. Crosskey. – Medical insects and arachnids. – London : Chapman & Hall, 1993. – P. 429–469.
197. Hall M. J. R. Myiasis of humans and domestic animals / M. J. R. Hall, R. Wall // Adv. Parasitol. – 1995. – Vol. 35. – P. 258–334.
198. Hasselrot T. B. Studies on Swedish bumblebees (genus *Bombus* Latr.), their domestication and biology / T. B. Hasselrot // Opusc. entomol. – 1960. – Suppl. 17. – P. 1–192.
199. Heath A. C. G. IPM: An ectoparasite management tool for farmers / A. C. G. Heath // Proc. 28th Sem. Soc. Sheep Cattle Vet. NZVA. – 1998. – P. 25–36. (New Zealand: Palmerston North, Massey Univ., Vet. Cont. Educ. – Publ. № 180).
200. Heinrich A. Ein Mammutschadel aus Valburg, Niederlande / A. Heinrich // Aufschluss. – 1982. – Bd. 33, Hf. 1. – S. 35–39.
201. Hicks E. A. Check-list and bibliography on the occurrence of insects in birds' nests / E. A. Hicks. – Iowa ; Ames : Iowa St. Coll. Press, 1959. – 681 p.
202. Hicks E. A. Check-list and bibliography on the occurrence of insects in birds' nests. Suppl. I / E. A. Hicks // Iowa St. Coll. J. Sci. – 1962. – Vol. 36. – P. 233–348.
203. Hicks E. A. Check-list and bibliography on the occurrence of insects in birds' nests. Suppl. II / E. A. Hicks // Iowa St. Coll. J. Sci. – 1971. – Vol. 46. – P. 122–338.
204. Hori K. Biology of two species of the Protocalliphora (Diptera: Calliphoridae) in Tokachi, Hokkaido, Japan : Relationship between the occurrence and three species of host birds / K. Hori, M. Iwasa // Jap. J. Appl. Entomol. Zool. – 1988. – Vol. 23. – P. 298–303.
205. Hinaidy H. K. Weitere Fakultativemyiasis Falle bei Wirbeltieren in osterreich Wien / H. K. Hinaidy, H. Frey // Wien. Tierarzt. Monats. – 1984. – Bd. 71, Hf. 8–9. – S. 237–238.
206. Hurtrez-Bousses S. Variations in prevalence and intensity of blow fly infestations in an insular Mediterranean population of blue tits / S. Hurtrez-Bousses, M. de Garine-Wichatitsky, P. Perret, J. Blondel, F. Renaud // Canad. J. Zool. – 1999. – Vol. 77. – P. 337–341.
207. Hurtrez-Bousses S. Effect of ectoparasites of young on parents' behaviour in a Mediterranean population of Blue Tits / S. Hurtrez-Bousses, F. Renaud, J. Blondel, P. Perret, M. Galan // J. Avian Biol. – 2000. – Vol. 31, № 2. – P. 266–269.
208. Hutchinson R. A. Some behavioural responses of *Lucilia sericata* (Meigen, 1826) (Diptera; Calliphoridae) to three odour baits using sticky boards and electrified screens / R. A. Hutchinson // Studia dipterol. – 2000. – Vol. 7. – P. 233–240.
209. Hutchinson R. A. Daily activity and seasonal abundance of blowflies (Diptera: Calliphoridae) at an urban and a rural site in south-east England / R. A. Hutchinson // Studia dipterol. – 2002. – Vol. 9. – P. 129–137.
210. Hwang C. Spatial and temporal variability of necrophagous Diptera from urban to rural areas / C. Hwang, B. Turner // Med. Vet. Entomol. – 2005. – Vol. 19, № 4. – P. 379–391.
211. Ito S. On a case of intestinal myiasis / S. Ito, D. Koshimizu // Rinsho Jikken. – 1955. – Vol. 25, № 3. – P. 133–135.
212. Iwasa M. Fly fauna of bird nests in Hokkaido, Japan (Diptera) / M. Iwasa, K. Hori, N. Aoki // Canad. Entomol. – 1995. – Vol. 127. – P. 613–621.
213. Jamagishi K. Biological notes on the flies emerging from the feces of great cormorant in Japan (Diptera) / K. Jamagishi, T. Okadome, M. Ino // Med. Entomol. Zool. – 2003. – Vol. 54, № 3. – P. 253–256.

214. James M. T. The blowflies (Diptera, Calliphoridae) collected in the Philippine Islands by the Noona Dan expedition / M. T. James // Entomol. Medd. – 1966. – Vol. 34. – P. 463–488.
215. James M. T. Family Calliphoridae / M. T. James, M. D. Delfinado, D. E. Hardy // A Catalogue of the Diptera of the Oriental Region. Vol. 3. Suborder Cyclorrhapha (excluding Division Aschiza). – Honolulu : Bishop Mus. Press, 1977. – P. 526–556.
216. James M. T. Notes on myiasis of the toad, *Bufo boreas boreas* Baird and Girard / M. T. James, T. P. Maslin // J. Wash. Acad. Sci. – 1947. – Vol. 37. – P. 366–368.
217. Judd W. W. Intestinal myiasis of a human caused by maggots of the flesh-fly, *Sarcophaga haemorrhoidalis* (Fln.) (Diptera: Sarcophagidae), in southwestern Ontario / W. W. Judd // Canad. Entomol. – 1956. – Vol. 88, № 3. – P. 117–118.
218. Kaczorowska E. Blowflies (Diptera: Calliphoridae) in the saline habitats of the Polish Baltic coast / E. Kaczorowska // Pol. J. Entomol. – 2006. – Vol. 75. – P. 11–27.
219. Kano R. Sarcophagidae / R. Kano, G. Field, S. Shinonaga. – Tokyo : Biogeogr. Soc. Jap., 1967. – 168 p.
220. Kano R. Studies on the sarcophagid flies from Nepal (Diptera: Sarcophagidae) / R. Kano, S. Shinonaga // Jap. J. Sanit. Zool. – 1994. – Vol. 45, suppl. – P. 253–275.
221. Kano R. Calliphoridae (Insecta: Diptera) / R. Kano, S. Shinonaga. – Tokyo : Biogeogr. Soc. Jap., 1968. – 181 p. ; 23 pls.
222. Kano R. The flesh-flies (Diptera, Sarcophagidae) from the northern part of Vietnam / R. Kano, T. H. Thinh, H. Kurahashi // Bul. Natl Sci. Mus. – Tokyo, 1999. – Ser. A, Vol. 25, № 2. – P. 129–141.
223. Kara K. Check list of Turkish Sarcophagidae (Insecta, Diptera) with new records / K. Kara, T. Pape // Dt. Entomol. Z. – 2002. – Bd. 49, Hf. 2. – S. 291–295.
224. Keilin D. Recherches sur les larves de dipteres cyclorrhaphes. Cycle evolutif de «*Pollenia rudis* Fabr.», parasite d'«*Allolobophora chlorotica* Sav.» Biologie comparee e des larves de dipteres / D. Keilin // Bull. Sci. Fr. Belg. – 1915. – T. 49. – P. 15–198.
225. Keilin D. On the life history and larval anatomy of *Melinda cognata* Meigen, parasitic in the snail *Helicella (Heliomanes) virgata* Da Costa, with an account of the other Diptera living upon mollusks / D. Keilin // Parasitol. – 1919. – Vol. 11. – P. 430–455.
226. Kejval Z. Fleshflies of the subfamily Sarcophaginae of the Domazlice region / Z. Kejval // Erica. – 1998. – Vol. 7. – P. 61–67.
227. Khan J. M. A. Intestinal myiasis of a human caused by maggots of a new flesh fly, *Sarcophaga microperitremata* sp. n. (Diptera: Sarcophagidae) in Karachi, Pakistan / J. M. A. Khan // J. Sci. Univ. Karachi. – 1974. – Vol. 3, № 1–2. – P. 66–69.
228. Khan J. M. A. Human myiasis in Pakistan (April 1980 – July 1983) / J. M. A. Khan, R. J. Khan // Asian Med. J. – 1984. – Vol. 27. – № 1. – P. 44–50.
229. Khrokalo L. A. Dragonflies (Odonata) and certain two-winged insects (Diptera: Calliphoridae; Sarcophagidae) of the Shatsk Lake district / L. A. Khrokalo, Yu. G. Verves // Sci. Bull. Volyn Natl Univ. Mem. L. Ukrainka. – 2009. – Vol. 2. Biol. sci. – P. 114–118.
230. Kirchberg E. D. Zur Larvennahrung einiger heimischer Sarcophaga-Arten, insbesondere zur Frage, ob *S. carnaria* L. als obligatorischer Regenwurmparasit anzusehen sei (Diptera, Tachinidae) / E. D. Kirchberg // Zt. Morphol. Okol. Tiere. – 1954. – Bd. 43. – P. 99–112.
231. Kirchberg E. D. Zucht von *Sarcophaga carnaria* L. (Diptera, Tachinadae) aus einer Freilandpopulation von Regenwürmern des genus *Allolobophora* Eisen (Oligochaeta, Lumbricidae) (Zur Kenntnis der Gattung *Sarcophaga* Mg. III) / E. D. Kirchberg // Anz. Schadlingsk. Pflanz. – 1961. – Bd. 34, Hf. 1. – S. 6–7.
232. Kleine R. *Sarcophaga albiceps* Meig., Primärparasit bei *Saperda populnea* L. / R. Kleine // Entomol. Bl. – 1910. – Bd. 6. – S. 217–221.
233. Knotek Z. Fatal myiasis caused by *Calliphora vicina* in Hermann's tortoise (*Testudo hermanni*) / Z. Knotek, O. A. Fisher, V. Jekl, Z. Knotkova // Acta vet. brunn. – 2005. – T. 74. – P. 123–128.
234. Komiya Y. A severe case of intestinal myiasis / Y. Komiya, K. Kato // Saishin Igaku. – 1953. – Vol. 8, № 9. – P. 85–88.
235. Kramer H. Nonnenparasiten aus der Gattung *Sarcophaga* / H. Kramer // Entomol. Rund. – 1909. – Bd. 26. – S. 83–88.
236. Kramer H. Die Tachiniden der Oberlausitz / H. Kramer // Abh. Nat. Ges. Gorlitz. – 1911. – Bd. 27. – S. 117–166.
237. Kuhlhorn F. Dipterenbefall bei Kadavern von *Arion rufus* (Gastropoda) und dessen mögliche hygienische Bedeutung / F. Kuhlhorn // Angew. Parasitol. – 1986. – Bd. 27, Hf. 2. – S. 123–130.
238. Kurahashi H. Studies of the calyptrate muscoid flies from Japan. VI. Revision of the tribes Bengaliini and Polleniini of the subfamily Calliphorinae and the subfamilies Chrysomyinae and Rhiniinae (Diptera, Calliphoridae) / H. Kurahashi // Sci. Rep. Kanazawa Univ. – 1967. – Vol. 12, № 2. – P. 255–302.
239. Kurahashi H. Blow Flies of Medical Importance in Taiwan (Diptera, Calliphoridae). 1. Tribes Calliphorini and Luciliini / H. Kurahashi // Sieboldia. – 1987. – Suppl. – P. 47–59.
240. Kurahashi H. Japanese species of ornithoparasitic blow flies: *Protocalliphora* and *Trypocalliphora* (Diptera, Calliphoridae) / H. Kurahashi // New Entomol. – 1993. – Vol. 42, № 1–2. – P. 8–15.
241. Kurahashi H. Blow flies (Insecta: Diptera: Calliphoridae) from Indochina / H. Kurahashi, L. Chowanadisai // Spec. Div. – 2001. – Vol. 6. – P. 185–242.

242. Kurahashi H. The Calliphoridae of Namibia (Diptera: Oestridae) / H. Kurahashi, A. H. Kirk-Spriggs // Zootaxa. – 2006. – № 1322. – P. 1–131.
243. Kurahashi H. Notes on the Nepalese calliphorid flies (Insecta: Diptera) / H. Kurahashi, V. K. Thapa // Jap. J. Sanit. Zool. – 1994. – Vol. 45. – Suppl. – P. 179–252.
244. Kurczewski F. E. A comparative ethological study of some Nearctic digger wasps of the genus *Tachysphex* Kohl (Hymenoptera, Sphecidae, Larrinae) / F. E. Kurczewski // Phil. Doct. Diss. – Ithaca ; New York : Cornell Univ., 1964. – 430 p.
245. Kurczewski F. E. Observations on the nesting behaviors of spider-wasps in southern Florida (Hymenoptera: Pompilidae) / F. E. Kurczewski // Florida Entomol. – 1981. – Vol. 64, № 3. – P. 424–437.
246. Kurczewski F. E. Nesting behavior of *Tachysphex acutus*, with a description of multicellular nest excavation in the genus (Hymenoptera: Sphecidae) / F. E. Kurczewski // J. Kansas Entomol. Soc. – 1989. – Vol. 45, № 3. – P. 397–404.
247. Kurczewski F. E. Nesting behavior of *Tachysphex tarsatus* (Hymenoptera: Sphecidae) / F. E. Kurczewski // J. Kansas Entomol. Soc. 1991. – Vol. 64, № 3. – P. 300–323.
248. Kuusela S. The structure of carrion flies communities: the size and the type of carrion / S. Kuusela, I. Hanski // Holarct. Ecol. – 1982. – Vol. 5, № 4. – P. 337–348.
249. Laitinen E. A case of wound myiasis in man caused by *Lucilia illustris* Meigen (Dipt. Calliphoridae) / E. Laitinen, P. Nuorteva, O. V. Renkonen // Ann. entomol. fenn. – 1970. – T. 36. – P. 123.
250. Leclerq M. Utilisation de larves de dipteres – maggot therapy – en medicine: historique et actualite / M. Leclerq // Bull. Ann. Soc. R. belge d'entomol. – 1990. – T. 126, № 4–6. – P. 41–50.
251. Lee D. S. Studies on a Korean unrecorded pamphilid-sawfly (Hymenoptera, Symphyta) feeding on Korean pine. III. The natural enemies / D. S. Lee // Korean J. Zool. – 1963. – Vol. 6, № 1. – P. 21–24.
252. Lehrer A. Z. Diptera. Familia Calliphoridae / A. Z. Lehrer // Fauna Rep. Soc. Rom. – 1972. – Vol. 11, № 12. – P. 1–245.
253. Lehrer A. Z. Morphological and biological study of entomophagous Diptera of Yugoslavia / A. Z. Lehrer, K. Dobrovojević // J. Sci. Agricult. Res. [1969]. – Beograd, 1970. – Vol. 22, № 7. – P. 99–117.
254. Livingston S. K. Therapeutics of maggot active principle / S. K. Livingston // Amer. J. Surg. – 1937. – Vol. 35. – P. 554–556.
255. Lomholdt O. The Sphecidae (Hymenoptera) of Fennoscandia and Denmark / O. Lomholdt // Fauna entomol. scand. – 1975. – Vol. 4, № 1. – P. 1–224.
256. Lopes H. S. 103. Family Sarcophagidae / H. S. Lopes, N. Papavero // A catalog of the Diptera of the Americas south of the United States. – Sao Paulo, 1969. – P. 1–88.
257. Lopes H. S. Family Sarcophagidae / H. S. Lopes, R. Kano, S. Shinonaga, H. Kurahashi [et all.] // A catalog of the Diptera of the Oriental Region. Vol. 3. Cyclorrhapha (including division Aschiza). – Honolulu, 1977. – P. 557–583.
258. Lundbeck W. Diptera danica, genera and species of flies hitherto found in Denmark. Part 7. Platypezidae, Tachinidae / W. Lundbeck. – Copenhagen : G. E. C. Gad, 1927. – 560 + 11 pp.
259. Lutovinovas E. Fly (Diptera: Brachycera) species recorded in Lithuania for the first time / E. Lutovinovas // New and rare Lithuan. insect spec. Rec. and descr. – 2004. – Vol. 16. – P. 62–73.
260. Mariluis J. C. Contribucion al conocimiento de los Calliphoridae de la Argentina (Insecta, Diptera) / J. C. Mariluis // Opera Lill. – 1982. – T. 33. – P. 1–58.
261. Mariluis J. C. Presence of *Protophormia terraenovae* (Robineau-Desvoidy, 1830) from Chile, South America (Calliphoridae, Chrysomyinae, Phormiini) / J. C. Mariluis // Bol. R. Soci. Esp. hist. nat., Sec. biol. – 1999. – T. 95, № 3–4. – P. 75–77.
262. Mariluis J. C. Miasis producida por *Phaenicia sericata* (Meigen, 1826) (Calliphoridae, Luciliini) / J. C. Mariluis, E. A. Guarnera // Rev. Soc. Entomol. Argent. – 1980. – T. 42, № 1–4. – P. 143–147.
263. Mariluis J. C. Diseminacion de enteroparasitos por Calliphoridae (Insecta, Diptera) / J. C. Mariluis, M. C. Lagar, E. J. Bellegarde // Mem. Inst. O. Cruz. – 1990. – T. 84, Suppl. 4 [1989]. – P. 349–351.
264. Mariluis J. C. The distribution of the Calliphoridae in Argentina (Diptera) / J. C. Mariluis, P. R. Mulieri // Rev. Soc. Entomol. Argent. – 2003. – Vol. 62, № 1–2. – P. 85–97.
265. Mariluis J. C. Importancia sanitaria de los dipteros californidos / J. C. Mariluis, J. A. Schnack // Ser. Acad. Nacl Agron. Vet. – 1996. – T. 20. – P. 59–66.
266. Mariluis J. C. Calliphoridae de la Argentina. Sistemática, ecología e importancia sanitaria (Insecta, Diptera) / J. C. Mariluis, J. A. Schnack ; ed. O. S. Salomon // Actual. Artropodol. Sanit. Argent. – Buenos Aires : Fund. Mundo Sano, 2002. – P. 23–37 (Serie Monografica. T. 2).
267. Mariluis J. C. Introfuction and spread of the holarctic blowfly *Protophormia terraenovae* (Robineau-Desvoidy) (Diptera, Calliphoridae) in Patagonia and South Atlantic Islands / J. C. Mariluis, J. A. Schnack // Biogeogr. – 2004. – Vol. 80, № 1–4. – P. 35–42.
268. Mariluis J. C. *Cochliomyia hominivorax* (Coquerel, 1858) and *Phaenicia sericata* (Meigen, 1826) parasiting domestic animals in Buenos Aires and vicinities (Diptera, Calliphoridae) (Research note) / J. C. Mariluis, J. A. Schnack, I. Cerverizzo, C. Quintana // Mem. Inst. O. Cruz. – 1994. – T. 89, № 2. – P. 139.
269. Mariluis J. C. Calliphoridae (Diptera) from wild, suburban, and urban sites at three Southeast Patagonian localities / J. C. Mariluis, J. A. Schnack, P. Mulieri, P. D. Patitucci // Rev. Soc. Entomol. Argent. – 2008. – T. 67, № 1–2. – P. 107–114.

270. Marjolet M. Myiases et pseudo-myiases humaines. A propos de trois cas recents de myiases digestives / M. Marjolet // Bull. Soc. Sci. Natur. l'Ouest Fr. – 1983. – T. 5, № 4. – P. 188–193.
271. Martinez-Sanchez A. Annual and spatial activity of dung flies and carrion in a Mediterranean holm-oak pasture ecosystem / A. Martinez-Sanchez, S. Rojo, M. A. Marcos-Garcia // Med. Veter. Entomol. – 2000. – Vol. 14, № 1. – P. 56–63.
272. Martinez-Sanchez A. Blow flies of faunistic interest from oak-forest agroecosystems, and a catalogue of Iberian Polleniinae (Diptera: Calliphoridae) / A. Martinez-Sanchez, S. Rojo, K. Rognes, M. Marcos-Garcia // Bol. Assoc. Esp. Entomol. – 1998. – T. 22, № 1–2. – P. 171–184.
273. McLellan N. W. The maggot treatment of osteomyelitis / N. W. McLellan // J. Canad. Med. Ass. – 1932. – Vol. 27. – P. 256–260.
274. Mello R. P. de. Chava para a identificacao das formas adultas das especies da familia Calliphoridae (Diptera, Brachycera, Cyclorrhapha) encontradas no Brasil / R. P. de Mello // Entomol. Vect. – 2003. – T. 10, № 2. – P. 255–268.
275. Menzel F. Neue Funde von Zweifluglern (Diptera) aus dem Nationalpark Hohe Tauern in Osterreich nebst Angaben zum Blumenbesuch und der Beschreibung von zwei neuen Trauermücken-Arten (Sciaridae) / F. Menzel, J. Ziegler // Studia dipterol. – 2002. – Vol. 8. – P. 355–409.
276. Merino S. Growth, nutrition, and blow fly parasitism in nestling pied flycatchers / S. Merino, J. Potti // Canad. J. Zool. – 1998. – Vol. 76, № 5. – P. 936–941.
277. Mihalyi F. Flies visiting fruit and meat in an open-air market in Budapest / F. Mihalyi // Acta zool. Acad. sci. hung. – 1966. – Vol. 12, № 3–4. – P. 331–337.
278. Mihalyi F. Contribution to the knowledge of the genus *Pollenia* R.-D. (Diptera: Calliphoridae) / F. Mihalyi // Acta zool. Acad. sci. hung. – 1976. – Vol. 22, № 3–4. – P. 327–333.
279. Mihalyi F. A new key for Hungarian *Lucilia* species (Diptera, Calliphoridae) / F. Mihalyi // Ann. hist.-natur. Mus. natl. Hung. – 1977. – Vol. 69. – P. 181–184.
280. Mihalyi F. Femeslegyek – Huslegyek, Calliphoridae – Sarcophagidae / F. Mihalyi // Fauna hung. – 1979. – T. 135, pt. 15, № 16. – P. 1–152.
281. Minař J. Tissue myiasis in sheep caused by larvae of flies *Lucilia caesar* (L.) (Diptera, Calliphoridae) / J. Minař, D. Zajiček, L. Dvorakova, J. Malasek // Folia parasitol. – 1975. – T. 22, № 2. – P. 192.
282. Mitsui H. Ecological studies of the cyclorrhaphous flies under urban and suburban environments in Tokyo and a neighboring city / H. Mitsui // Med. Entomol. Zool. – 1996. – Vol. 47, № 2. – P. 121–129.
283. Mitsui H. Habitat preference of carrion-breeding calliphorid and sarcophagid flies in central Japan / H. Mitsui // Med. Entomol. Zool. – 2002. – Vol. 53, Suppl. 2. – P. 275–278.
284. Mizukami S. A larva of *Dictyoploca japonica* parasitized by *Lucilia illustris* / S. Mizukami // Coll. Breed. – 1964. – Vol. 26. – P. 119.
285. Moreno J. An indicator of maternal stress is correlated with nestling growth in pied flycatchers *Ficedula hypoleuca* / J. Moreno, S. Merino, J. J. Sanz, H. Affiero // Avian Sci. – 2002. – Vol. 2, № 4. – P. 175–182.
286. Mortensen R. C. *Lucilia sylvorum* Meig. als Schmarotzer an *Bufo vulgaris* / R. C. Mortensen // Zool. Anz. – 1892. – Bd. 15. – S. 193–195.
287. Mumcuoglu Y. K. Clinical applications for maggots in wound care / Y. K. Mumcuoglu // Amer. J. Clin. Dermatol. – 2001. – Vol. 2, № 4. – P. 219–227.
288. Mumcuoglu Y. K. Medicinal maggots: Biological debridement of chronic ulcers / Y. K. Mumcuoglu // Phyto-parasit. – 2003. – Vol. 31, № 3. – P. 308.
289. Mumcuoglu Y. K. Maggot therapy for the treatment of a severe skin infection in a patient with gangrene and osteomyelitic / Y. K. Mumcuoglu, M. Lipo, J. Joffe-Uspensky, J. Miller, R. Galun // 20th Intern. Congr. Entomol. – Firenze, 1996. – Abstr. Vol. – P. 772.
290. Nagy B. Amerikai feher szovovlepke (*Hyphantia cunea* Drury) / B. Nagy, G. Reichart, G. Ubrizsy // Magyar. szag. Nov. Ved. Kutato Intezet Kiadv. – 1953. – T. 1. – P. 25–31
291. Nandi B. C. Diptera Sarcophagidae / B. C. Nandi // Fauna India adjan. count. – Calcutta : Zool. Surv. India, 2002. – Vol. 10. – P. 1–608.
292. Newcomer E. J. Notes on the habits of a digger wasp and its inquiline flies / E. J. Newcomer // Ann. Entomol. Soc. Amer. – 1930. – Vol. 23. – P. 552–563.
293. Newton R. C. Digger wasps, *Tachysphex* spp., as predators of a range grasshopper in Idaho / R. C. Newton // J. Econom. Entomol. – 1956. – Vol. 49. – P. 615–619.
294. Nielsen B. O. Myiasis i danske forebenaetninger / B. O. Nielsen // Dansk Vet. Tidss. – 1984. – Vol. 67. – P. 718–723.
295. Nielsen E. T. Sur les habitudes hymenopteres aculeates solitaires. I. (Bethyridae, Scoliidae, Cleptidae, Psammodontidae) / E. T. Nielsen // Entomol. Medd. – 1932. – Vol. 18. – P. 1–57.
296. Nielsen E. T. Sur les habitudes hymenopteres aculeates solitaires. III. (Sphecidae) / E. T. Nielsen // Entomol. Medd. – 1933. – Vol. 18. – P. 259–348.
297. Nielsen S. A. Blowfly myiasis (Diptera: Calliphoridae, Sarcophagidae) in the hedgehog (*Erinaceus europaeus* L.) / S. A. Nielsen, H. Wallhovd // Entomol. Medd. – 1978. – Vol. 46, № 2. – P. 92–94.
298. Norris O. S. Blowfly species composition in sheep myiasis in Scotland / O. S. Norris, R. N. Titcher // Med. Vet. Entomol. – 1997. – Vol. 11, № 3. – P. 253–256.
299. Nuorteva P. *Protocalliphora chrysorrhoea* (Meig.) as a parasite of *Riparia riparia* in Finland / P. Nuorteva // Ornis fenn. – 1960. – Vol. 37. – P. 122–124.

300. Nuorteva P. Synanthropy of blowflies (Diptera, Calliphoridae) in Finland / P. Nuorteva // Ann. zool. fenn. – 1963. – Т. 29. – P. 1–49.
301. Nuorteva P. Local distribution of blowflies in relation to human settlement in an area around of Forssa in South Finland / P. Nuorteva // Ann. zool. fenn. – 1966. – Т. 32. – P. 128–137.
302. Nuorteva P. Blowflies (Dipt., Calliphoridae) on the refuse depot of the city of Kuopio in Central Finland / P. Nuorteva, T. Kotimaa, L. Pohjolainen, T. Rasanen // Ann. zool. fenn. – 1964. – Т. 30. – P. 94–104.
303. Nuorteva P. Annoying mass occurrence of *Phormia terraenovae* R.-D. (Diptera, Calliphoridae) in the surroundings of rendering plant in southwestern Finland / P. Nuorteva // Ann. entomol. fenn. – 1971. – Т. 8. – P. 336–339.
304. Nuorteva P. Empty puparia of *Phormia terraenovae* R.-D. (Diptera, Calliphoridae) as forensic indicators / P. Nuorteva // Ann. zool. fenn. – 1987. – Т. 53. – P. 53–56.
305. Ohlke J. Beitrage zur Insectenfauna der DDR. Hymenoptera – Sphecidae / J. Ohlke // Beitr. Entomol. – 1970. – Bd. 20, Hf. 7–8. – S. 615–812.
306. Okadome T. Investigations on the flies emerging from the faeces of the great cormorant in Japan / T. Okadome, K. Yamagishi, M. Ino // 5th Intern. Congr. Dipterol. – Brisbane, 2002. – Abstr. Vol. – P. 178.
307. Otranto D. Molecular approaches to the study of myiasis-causing larvae / D. Otranto, J. R. Stewens // Intern. J. Parasitol. – 2002. – Vol. 32, № 11. – P. 1345–1360.
308. Pape T. The Sarcophagidae (Diptera) of Fennoscandia and Denmark / T. Pape // Fauna entomol. scand. – 1987. – Vol. 19. – P. 1–203.
309. Pape T. Catalogue of the Sarcophagidae of the world / T. Pape // Mem. Entomol. Intern. – Gainesville, 1996. – Vol. 8. – P. 1–558.
310. Pape T. Sarcophagidae / T. Pape, L. Papp, B. Darvas (eds). – Contributions to a Manual of Palaearctic // European Diptera. – Budapest, 1998. – P. 649–678.
311. Pape T. Two new species of Sarcophaga (Diptera: Sarcophagidae) among pollinators of newly discovered *Sapriarum* (Rafflesiaceae) / T. Pape, H. Banziger // Raffles Bull. Zool. – 2000. – Vol. 48, № 2. – P. 201–208.
312. Pape T. Sarcophagidae / T. Pape, D. Gonzalez-Mora, S. V. Peris, M. Baez, H.-A. M. Carles-Tolra // Cat. Dipt. Esp., Port. Andorra (Insecta). – Zaragoza, 2002. – Vol. 8. – P. 218–221.
313. Pape T. Calliphoridae / T. Pape, Š. Kubik, M. Bartak, M. Bartak, J. Vaňhara // Diptera in industrially affected region (North-Western Bohemia, Bilina and Duchcov environs). – Brno : Univ. Press, 2001. – Pt. 2. – P. 479–484. (Folia Facult. Sci. Nat. Univ. Masaryk. Brun., Biol. – T. 105).
314. Pape T. Sarcophagidae / T. Pape, B. Merz, B. Merz // Diptera – checklist. – Fauna helv. – 1998. – Vol. 1. – P. 338–341.
315. Pape T. Sarcophagidae / T. Pape, L. Papp, B. Darvas // Contributions to a Manual of Palaearctic/European Diptera. – Budapest, 1998. – P. 649–678.
316. Park S.-H. Studies on flies in Korea. 10. Taxonomical studies on calliphorid flies (Diptera) / S.-H. Park // Bull. Tokyo Med. Dent. Univ. – 1977. – Vol. 24, № 3. – P. 189–208.
317. Park, S.-H. Studies on flies in Korea. 11. Taxonomical studies on sarcophagid flies (Diptera) / S.-H. Park // Bull. Tokyo Med. Dent. Univ. – 1977. – Vol. 24, № 4. – P. 249–284.
318. Pelletier L. The effect of food on reproductive success in bumblebee field colonies / L. Pelletier, J. N. McNeil // Oikos. – 2003. – Vol. 103, № 3. – P. 688–694.
319. Peris S. V. Los Calliphoridae de España, III Luciliini (Diptera) / S. V. Peris, D. Gonzalez-Mora // Bol. R. Soc. esp. hist. nat., Secc. biol. – 1991. – Т. 87, № 1–4. – P. 187–207.
320. Peus F. Zur Kenntnis der ornithoparasitischen Phormiinen (Diptera, Calliphoridae) / F. Peus // Dt. entomol. Zt (N. F.). – 1960. – Bd. 7. – S. 193–235.
321. Pinowski J. The effect of ectoparasitism by the blowfly *Protocalliphora azurea* (Diptera, Calliphoridae) on nestling tree sparrows (*Passer montanus*) / J. Pinowski, K.-H. Hahm, M. Barkowska // Intern. Stud. Sparrows. – 1997. – № 22–23. – P. 11–21.
322. Potti J. Blowfly infestation at the nestling stage affects egg size in the Pied Flycatcher *Ficedula hypoleuca* / J. Potti // Acta ornithol. – 2008. – Vol. 43, № 1. – P. 76–82.
323. Povolny D. Zum Scheckenparasitismus und zur Taxonomie einiger Sarcophagini-Arten (Diptera, Sarcophagidae) / D. Povolny // Acta Univ. agricult. silvicult. mend. – Brno, 1992. – Ser. A, t. 40, № 3–4. – P. 169–185.
324. Povolny D. Three new Mediterranean taxa of flesh-flies and additional notes on their synecology (Diptera, Sarcophagini) // Acta Univ. agricult. silvicult. mend. – Brno, 1999. – Ser. A, t. 47, № 1. – P. 7–21.
325. Povolny D. Towards the autecology of *Lucilia sericata* (Meigen, 1826) (Diptera, Calliphoridae) and the origin of the its synanthropy / D. Povolny, J. Rozsypal // Acta sci. nat. Acad. sci. bohemosl. – 1968. – Т. 2, № 8. – P. 1–32.
326. Povolny D. Revision der palaarktischen Arten der Gattung *Sarcophaga* Meigen, 1824 (Diptera, Sarcophagidae) / D. Povolny, Yu. G. Verves // Acta entomol. Mus. Natl. Prag. – 1987. – Т. 42. – P. 89–147.
327. Povolny D. A preliminary list of Bulgarian Sarcophaginae (Diptera) / D. Povolny, Yu. G. Verves // Acta entomol. Mus. Natl. Prag. – 1990. – Т. 43. – P. 283–329, pl. 1.
328. Povolny D. The flesh-flies of Central Europe (Insecta, Diptera, Sarcophagidae) / D. Povolny, Yu. G. Verves. – Munchen, 1997. – 264 p. (Spixiana. – Suppl. 24).
329. Principato M. A case of myiasis fly *Lucilia* genus (Diptera: Calliphoridae) in Umbria, Central Italy: A case of myiasis fly *Lucilia ampullacea* (Villen. 1922) in *Testudo graeca* / M. Principato, A. Cioffi // 20th Intern. Congr. Entomol. – Firenze, 1996. – Abst. Vol. – P. 769.

330. Puchala P. Detrimental effects of larval blow flies (*Protocalliphora azurea*) on nestlings and breeding success of Tree Sparrows (*Passer montanus*) / P. Puchala // Canad. J. Zool. – 2004. – Vol. 82, № 8. – P. 1285–1290.
331. Pulliainen E. The flying activity of *Phormia terranova* R.-D. (Dipt., Calliphoridae) in late winter in northeastern Lapland / E. Pulliainen // Ann. entomol. fenn. – 1974. – Vol. 40, № 1. – P. 26–28.
332. Remeš V. Nest design and the abundance of parasitic *Protocalliphora* blow flies in two hole-nesting passerines // V. Remeš, K. Miloš // Ecosci. – 2005. – Vol. 12, № 4. – P. 549–553.
333. Ribbeck R. Wundmyiasis bei Ring durch *Lucilia caesar* (Diptera, Calliphoridae) / R. Ribbeck, G. Danner, J. Erice // Angew. Parasitol. – 1987. – Bd. 28, Hf. 4. – S. 229–231.
334. Ribbeck R. *Lucilia sericata* larvae as pathogens of dermal myiasis in dog and cat / R. Ribbeck, E. Schroder, H. Schumann // Veterinarmed. – 1974. – Bd. 34, Hf. 10. – S. 383–383.
335. Ribbeck R. Calliphoridenlarven als Erreger einer Myiasis bei Meerschweinchen / R. Ribbeck, H. Schumann, V. Bergmann // Monats. Veterinarmed. – 1975. – Bd. 30, Hf. 15. – S. 584–587.
336. Richet R. Les sarcophagides presentation et repartition en France (Diptera, Sarcophagidae) / R. Richet // Imago. – 1991. – T. 43. – P. 3–14.
337. Ristich S. S. A study of the prey, enemies, and habits of the great-golden digger wasp *Chlorion ichneumoneum* (L.) / S. S. Ristich // Canad. Entomol. – 1953. – Vol. 85. – P. 374–386.
338. Rivnay E. Physiological and ecological studies on the species of *Capnodis* in Palestine (Col., Buprestidae). IV Toxicological studies / E. Rivnay // Bull. Entomol. Res. – 1947. – Vol. 37. – P. 531–542.
339. Roberts W. The calliphorid fly (*Bufolucilia sylvorum*) parasitic on frogs in Alberta / W. Roberts // Alberta Nat. – 1998. – Vol. 28, № 3. – P. 48.
340. Rognes K. The systematic position of the genus *Helicobosca* Bezzi with a discussion of the monophyly of the calyprate families Calliphoridae, Rhinophoridae, Sarcophagidae and Tachinidae / K. Rognes // Entomol. scand. – 1986. – Vol. 17. – P. 75–92.
341. Rognes K. The taxonomy of the *Pollenia rudis* species-group in the Holarctic Region (Diptera: Calliphoridae) / K. Rognes // Syst. Entomol. – 1987. – Vol. 12. – P. 475–502.
342. Rognes K. Blowflies (Diptera, Calliphoridae) of Fennoscandia and Denmark / K. Rognes // Fauna entomol. scand. – 1991. – Vol. 24. – P. 1–272.
343. Rognes K. Revision of the cluster-flies of the *Pollenia vagabunda* species-group (Diptera: Calliphoridae) / K. Rognes // Entomol. scand. – 1992. – Vol. 23. – P. 95–114.
344. Rognes K. Revision of the cluster-flies of the *Pollenia venturii* species-group, with a cladistic analysis of Palaearctic species of *Pollenia* Robineau-Desvoidy (Diptera: Calliphoridae) / K. Rognes // Entomol. scand. – 1992. – Vol. 23. – P. 233–248.
345. Rognes K. Additions to the Swiss fauna of blowflies with an analysis of the systematic position of *Calliphora stylifera* (Pokorny, 1889) including a description of the female (Diptera, Calliphoridae) / K. Rognes // Mitt. schweiz. entomol. Ges. – 1997. – Bd. 70. – P. 63–70.
346. Rognes K. Calliphoridae / K. Rognes, L. Papp, B. Darvas // Contributions to the Manual of Palaearctic. European Diptera (with special reference to flies of economic importance). – Budapest : Sci. Herald, 1998. – Vol 3. Higher Brachycera. – P. 617–648.
347. Rognes K. Blowflies (Diptera: Calliphoridae) of Israel and adjacent areas, including a new species from Tunisia / K. Rognes // Entomol. scand. – 2002. – Suppl. 59. – P. 1–148.
348. Rognes K. Neue und seltene Vogelblufliegen der Schweiz (Diptera, Calliphoridae, Chrysomyinae) / K. Rognes // Mitt. entomol. Ges. Basel. – 2003. – Bd. 53, Hf 2–3. – S. 59–64.
349. Rohdendorf B. B. 64h. Sarcophaginae / B. B. Rohdendorf, E. Lindner // Flieg. palaarkt. Reg. – Stuttgart, 1930–1982. – Bd. 11. – S. 1–235 [1930: 1–48; 1935: 49–128; 1971: 129–176; 1975: 177–232; 1982: 233–235].
350. Rohdendorf B. B. Diptera from Nepal. Sarcophagidae / B. B. Rohdendorf // Bull. Brit. Mus. (Nat. Hist.). Ser. B. Entomol. – 1966. – Vol. 17. – P. 457–464.
351. Sabrosky C. W. Bird blow flies (Protocalliphora) in North America (Diptera: Calliphoridae) with notes on the Palaearctic species / C. W. Sabrosky, G. F. Bennett, T. L. Whitworth. – Washington, D. C. : Smith. Inst. Press, 1989. – 312 p.
352. Salaas U. Parasarcophaga aratrix Pand. (Dipt., Tachinidae) in Korper von *Prionus coriarius* L. entwickelt / U. Salaas // Ann. entomol. fenn. – 1943. – Vol. 9, № 1. – P. 23–28.
353. Sannino L. Indagini sulla lepidotterofauna del tabacco. 3. Recenti catture e osservazioni sulla biologia di *Phragmatobia fuliginosa* L. (Lepidoptera: Arctiidae) / L. Sannino, A. Balbiani, B. Espinosa // Inform. Fitopatol. – 1988. – T. 38, № 12. – P. 65–70.
354. Saunders D. S. Maternal and larval effects of photoperiod on the introduction of larval diapause in two species of fly, *Calliphora vicina* and *Lucilia sericata* / D. S. Saunders, J. N. MacPherson, K. D. Cairncross // Exp. Biol. – 1986. – Vol. 46. – P. 51–58.
355. Scavee V. Maggot therapy: many hands make light work / V. Scavee, F.-X. Polis, J.-C. Schoevaerdts // Acta chirurg. belg. – 2003. – T. 103, № 4. – P. 405–407.
356. Schnack J. A. Composicion especifica, ecologia y sinantropia de Calliphoridae (Insecta: Diptera) en el Gran Buenos Aires / J. A. Schnack, J. C. Mariluis, N. Centeno, J. Muzon // Rev. Soc. Entomol. Argent. – 1995. – T. 54, № 1–4. – P. 161–171.
357. Schumann H. Family Calliphoridae / H. Schumann, A. Soos, L. Papp. // Catalogue of Palaearctic Diptera. – Budapest : Acad. Press, 1986. – Vol. 12. Calliphoridae. – Sarcophagidae. – P. 11–58.

358. Seguy E. Etudes sur les dipteres a larves commensales ou parasites des oiseaux de l'Europe occidentale / E. Seguy // Encycl. entomol. – 1930 [1929]. – Ser. B 2, t. 5. – P. 62–82.
359. Seguy E. Etudes sur les mouches parasites. 2. Calliphorides. Calliphorines (suite), sarcophagines et rhinophorines de l'Europe occidentale (Insectes, dipteres, calliphorides) / E. Seguy // Encycl. entomol. – 1941. – Ser. A, t. 21. – P. 1–436.
360. Senior-White, R. A. Diptera. Family Calliphoridae / R. A. Senior-White, D. Aubertin, J. Smart // Fauna Brit. India, incl. remain. Orient. reg. – Vol. 6. – London : Taylor & Francis, Ltd., 1940. – 288 p.
361. Sierpinska A. Towards an integrated management of *Dendrolimus pini* L. / A. Sierpinska, M. L. McManus, A. M. Liebhold // Population dynamics, impacts, and integrated management of forest defoliating insects. – USDA Forest Serv. Gen. Techn. Rept. – Ser. NE, № 247. – P. 129–142.
362. Shah Z. A. Calliphorid and sarcophagid fly fauna of district Faisalabad / Z. A. Shah, S. Yasin, A. A. Kallu // Pakist. J. Zool. – 2006. – Vol. 38, № 3. – P. 221–224.
363. Sherman R. A. Maggot therapy: a review of the therapeutic applications of fly larvae in human medicine specially for treating osteomyelitis / R. A. Sherman, E. A. Petcher // Med. Vet. Entomol. – 1988. – Vol. 2, № 3. – P. 225–230.
364. Shewell G. E. 108. Sarcophagidae / G. E. Shewell, J. F. McAlpine. // Manual of Nearctic Diptera. – Ottawa : Res. Branch Agricult. Canada, 1987. – Vol. 2. Mon. 28. – P. 1159–1186.
365. Singh D. Forensically important blow flies (Diptera: Calliphoridae) of Punjab (India) / D. Singh, M. Bharti // Uttar Pradesh J. Zool. – 2000. – Vol. 20, № 3. – P. 249–251.
366. Sisojević P. Contribution to the fauna of higher flies (Diptera: Sarcophagidae, Rhinophoridae, Tachinidae) of Macedonia / P. Sisojević, J. Čepelak, M. Slamečkova // Biosist. – 1986. – Vol. 12, № 2. – P. 139–154.
367. Smith K. E. The use of carrion as breeding sites by the blowfly *Lucilia sericata* and other Calliphoridae / K. E. Smith, R. Wall // Med. Vet. Entomol. – 1997. – Vol. 11, № 1. – P. 38–44.
368. Smith K. E. Estimates of population density and dispersal in the blowfly *Lucilia sericata* (Diptera: Calliphoridae) / K. E. Smith, R. Wall // Bull. Entomol. Res. – 1998. – Vol. 87. – P. 65–73.
369. Soler-Cruz M. D. El estudio de las miasis en Espana durante los ultimos cien anos / M. D. Soler-Cruz // Arq. pharm. – 2000. – T. 41, № 1. – P. 19–26.
370. Spofford M. G. Counter-cleptoparasitic behaviours of species of Sphecidae (Hymenoptera) in response to Miltogrammini larviposition (Diptera: Sarcophagidae) / M. G. Spofford, F. E. Kurczewski // J. Nat. Hist. – 1992. – Vol. 26, № 5. – P. 993–1012.
371. Stevens J. R. The evolution of ectoparasitism in the genus *Lucilia* (Diptera: Calliphoridae) / J. R. Stevens, R. Wall // Intern. J. Parasitol. – 1997. – Vol. 27, № 1. – P. 51–59.
372. Supperer R. Ein Beitrag zum Parasitenbefall der Hunde an Katzen in Osterreich / R. Supperer, H. K. Hinaidy // Dt. tierarz. Wochens. – 1987. – Bd. 93, Hf. 9. – P. 383–386.
373. Szpila K. Actual impact of the blowfly – parasitoids (Diptera: Calliphoridae) on earthworms (Oligochaeta: Lumbricidae) of cultivated fields, against the literature data / K. Szpila // Wiadom. Entomol. – 2003. – T. 22, № 4. – P. 211–220.
374. Szpila K. *Pollenia bulgarica* (Jacentkovsky, 1939) – first record from Ukraine, with faunistic notes on other blowflies in the Askania Nova biosphere reserve (Diptera, Calliphoridae) / K. Szpila, Yu. Verves // Fragm. faun. – 2008. – T. 51, № 2. – P. 143–146.
375. Teich S. Maggot therapy for severe skin infections / S. Teich, R. A. M. Myers // South. Med. J. – 1986. – Vol. 79. – P. 1153–1155.
376. Thomson A. J. The biology of *Pollenia rudis*, the cluster fly (Diptera, Calliphoridae). I. Host location by first-instar larvae / A. J. Thomson, D. M. Davies // Canad. Entomol. – 1973. – Vol. 105. – P. 335–341.
377. Thomson A. J. The biology of *Pollenia rudis*, the cluster fly (Diptera, Calliphoridae). II. Larval feeding behaviour and host specificity / A. J. Thomson, D. M. Davies // Canad. Entomol. – 1973. – Vol. 105. – P. 985–990.
378. Tiensuu L. Die Sarcophagiden (Dipt.) Finnlands / L. Tiensuu // Ann. entomol. fenn. – 1939. – Vol. 5, № 4. – P. 255–266.
379. Trager B. Zur Biologie von *Lucilia sericata* Meig. (Diptera, Calliphoridae) und deren Nutzung als Bestauber von Kulturpflanzen / B. Trager, W. R. Grosse // Hercynia. – 1987. – Vol. 24, № 2. – P. 153–165.
380. Verves Yu. G. 64h. Sarcophagidae / Yu. G. Verves, E. Lindner // Flieg. palaark. Reg. – Stuttgart. – 1982. – Bd. 11, Hf. 327. – S. 235–296.
381. Verves Yu. G. 64h. Sarcophaginae / Yu. G. Verves, E. Lindner // Flieg. palaark. Reg. Stuttgart. – 1985. – Bd. 11, Hf. 330. – S. 297–440.
382. Verves Yu. G. The phylogenetic systematics of the miltogrammatine flies (Diptera, Sarcophagidae) of the world / Yu. G. Verves // Jap. J. Med. Sci. Biol. – 1989. – Vol. 42. – P. 111–126.
383. Verves Yu. G. Prof. Hugo de Souza Lopes and the modern system of Sarcophagidae (Diptera) / Yu. G. Verves // Mem. Inst. O. Cruz. – 1990 [1989]. – Vol. 84, suppl. 4. – P. 529–545.
384. Verves Yu. G. A key to genera and subgenera of Palaearctic Miltogrammatinae (Diptera: Sarcophagidae) with a description of a new genus // Intern. J. Dipterol. Res. – 1994. – Vol. 5, № 3. – P. 239–247.
385. Verves Yu. G. Taxonomic notes on some Sarcophagini (Sarcophagidae, Diptera) / Yu. G. Verves // J. Ukr. Entomol. Soc. – 1997. – T. 3, № 2. – C. 37–62.
386. Verves Yu. G. A checklist of species of the Ukrainian Sarcophagidae (Diptera) with a description of a new species // J. Ukr. Entomol. Soc. – 1998. – Vol. 4, № 3–4. – P. 49–57.

387. Verves Yu. G. To the knowledge of the subfamilies of the Sarcophagidae (Diptera) / Yu. G. Verves // Intern. J. Dipterol. Res. – 1998. – Vol. 9, № 3. – P. 243–244.
388. Verves Yu. G. Sarcophagidae (Diptera) from Dnipropetrov'sk Oblast' // Ecol. Neosphaerol. – Dnipropetrovsk, 2000. – Vol. 9, № 1–2. – P. 122–126.
389. Verves Yu. G. Sarcophagidae and Calliphoridae (Diptera) of Chernivtzi oblast / Yu. G. Verves // Sci. Proc. Chernivtzi Univ. Biol. – 2001. – Vol. 126. – P. 163–167.
390. Verves Yu. G. The composition of Paramacronychiinae (Sarcophagidae, Diptera) with the descriptions of two new genera / Yu. G. Verves // Intern. J. Dipterol. Res. – 2001. – Vol. 12, № 3. – P. 145–149.
391. Verves Yu. G. The flies of the families Calliphoridae, Sarcophagidae and Rhinophoridae (Insecta: Diptera) of Botany garden in memory of O. V. Fomin of Kyiv National T. Shevchenko University / Yu. G. Verves // Introd. Conserv. Plant Divers. – Kyiv, 2003. – Vol. 6. – P. 43–46.
392. Verves Yu. G. A review of the species of «Onesia» generic group (Diptera: Calliphoridae). Part 2. The species of genus *Bellardia* Robineau-Desvoidy / Yu. G. Verves // Far East. Entomol. – 2004. – № 135. – P. 1–23.
393. Verves Yu. G. A review of the species of «Onesia» generic group (Diptera: Calliphoridae). Part 3. The species of genus *Onesia* Robineau-Desvoidy, 1830 / Yu. G. Verves // Far East. Entomol. – 2004. – № 138. – P. 1–19.
394. Verves Yu. G. An annotated list of the Ukrainian Calliphoridae (Diptera) / Yu. G. Verves // Proc. Zool. Mus. Kyiv T. Shevchenko Natl Univ. – 2005. – Vol. 3. – P. 64–121.
395. Verves Yu. G. A catalogue of Oriental Calliphoridae (Diptera) / Yu. G. Verves // Intern. J. Dipterol. Res. – 2005. – Vol. 16, pt. 4. – P. 233–310.
396. Verves Yu. G. 14. Superfamily Oestroidea. Family Calliphoridae / Yu. G. Verves, L. A. Khrokalo, J. Gerlach // The Diptera of the Seychelles Islands. – Sofia : Softcover, 2009. – P. 251–270.
397. Verves Yu. G. 14. Superfamily Oestroidea. Family Sarcophagidae / Yu. G. Verves, L. A. Khrokalo, J. Gerlach // The Diptera of the Seychelles Islands. – Sofia : Softcover, 2009. – P. 270–303.
398. Verves Yu. G. The new data on Calliphoridae and Rhinophoridae (Diptera) from Ukraine / Yu. G. Verves, L. A. Khrokalo // Ukr. Entomofaun. – 2010. – Vol. 1, № 1. – P. 23–54.
399. Verves Yu. G. The flies (Diptera) of the park «Theophania», Kyiv. 1. Calliphoridae and Rhinophoridae / Yu. G. Verves // Ukrainska Entomofaunistyka. – 2012. – Vol. 3, № 3. – P. 31–36.
400. Vianna E. E. S. Synanthropy of Calliphoridae (Diptera) in Pelotas, Rio Grande do Sul State, Brazil / E. E. S. Vianna, J. G. W. Brum, P. B. Ribeiro, M. E. A. Berne, P. Silveira, Jr. // Rev. Bras. Parasitol. Vet. – 1998. – T. 7, № 2. – P. 141–147.
401. Wainwright M. Maggot therapy – a backwater in the fight against bacterial infection / M. Wainwright // Pharmacol. Histol. – 1988. – Vol. 30. – P. 19–26.
402. Wall R. Blowfly species composition in sheep myiasis in Britain / R. Wall, N. P. French, K. L. Morgan // Med. Vet. Entomol. – 1992. – Vol. 6. – P. 177–178.
403. Wallman J. F. A key to the adults of species of blowflies in Southern Australia known or suspected to breed in carrion / J. F. Wallman // Med. Vet. Entomol. – 2001. – Vol. 15, № 4. – P. 433–437.
404. Wcislo W. T. Gregarious nesting of a digger wasp as a «selfish herd» response to parasitic fly (Hymenoptera: Sphecidae; Diptera: Sarcophagidae) / W. T. Wcislo // Behav. Ecol. Sociobiol. – 1984. – Vol. 15, № 2. – P. 157–160.
405. Wcislo W. T. Parasite pressure and repeated burrow use by different individuals of *Crabro* (Hymenoptera: Sphecidae; Diptera: Sarcophagidae) / W. T. Wcislo, B. S. Low, C. J. Karr // Sociobiol. – 1985. – Vol. 11, № 2. – P. 115–125.
406. Weil G. C. A biological, bacteriological and clinical study of larval or maggot therapy in the treatment of acute and chronic pyogenic infections / G. C. Weil, R. J. Simon, W. R. Sweadner // Amer. J. Surg. – 1933. – Vol. 19. – P. 36–48.
407. Whitmore D. New taxonomic and nomenclatural data on *Sarcophaga* (Heteronychia) (Diptera: Sarcophagidae), with description of six new species / D. Whitmore // Zootaxa. – 2011. – № 2778. – P. 1–57.
408. Whitworth T. L. Keys to the genera and species of blow flies (Diptera: Calliphoridae) of America north of Mexico / T. L. Whitworth // Proc. Entomol. Soc. Wash. – 2006. – Vol. 108, № 3. – P. 689–725.
409. Wolf H. Die parasitische Lebensweise der Grabwespengattung *Nyssus* Latr. (Hym., Crabronidae) / H. Wolf // Nachr. Naturw. Mus. Aschallenb. – 1951. – Bd. 33. – S. 77–80.
410. Xue W.-q. Calliphoridae / W.-q. Xue, X. K. Yang. // Insect Fauna of Middle-West Qinling Range and South Mountain of Gansu Province. – Beijing : Sci. Press, 2005. – P. 787–833.
411. Ziegler J. Asselfliegen, Fleischfliegen und Raupenfliegen (Diptera: Rhinophoridae, Sarcophagidae, Tachinidae) aus Südtirol (Italien) / J. Ziegler, C. Lange // Gredleriana. Acta biol. – 2001. – T. 1. – P. 133–170.
412. Zolda P. The behavior and ecology of *Bembecinus hungaricus* Frivaldsky, 1876 (Hymenoptera: Apoidea: Sphecidae) in Austria / P. Zolda // Beit. Entomofaun. – 2001. – Bd. 2. – S. 3–14.
413. Zumpt F. 64i. Calliphorinae / F. Zumpt, E. Lindner // Die Fliegen der palaarktischen Region. – 1956. – Bd. 11, Hf. 190, 191, 193. – S. 1–140.
414. Zumpt F. Calliphoridae (Diptera Cyclorhapha). Part I: Calliphorini and Chrysomyini / F. Zumpt // Explor. Parc Natl Albert. Miss. G. F. de Witte (1933–1935). – 1956. – Vol. 87. – 1–200.
415. Zumpt F. Myiasis in man and animals in the Old World. A textbook for physicians, veterinarians and zoologists / F. Zumpt. – London : Butterworths, 1965. – 267 p.

ТИП ХОРДОВІ – CHORDATA (BATESON, 1885)

Хордові Chordata – тип вторинноротих тварин, що включає хребетних. Опорою тіла є внутрішній осьовий скелет, або хорда. У вищих хордових у дорослому стані хорда замінюється на хребет. Центральна нервова система трубчастого типу, розміщена над хордою. У вищих поділяється на головний і спинний мозок. Під хордою розміщується травна трубка. Передній відділ кишки – глотка – у зародків пронизана зябровими щілинами, які зберігаються протягом життя у нижчих та риб і замінюються у процесі розвитку у вищих на легені. Головний орган кровообігу – серце. Тип Хордові в межах Поозер'я представлені 297 (352) видами тварин, серед них до класу Променеперих риб належить 30 видів, до класів Земноводні – 13, Плазунів – сім, Птахів – 186 (241), Ссавців – 61 вид.

НАДКЛАС ЩЕЛЕПОРОТІ – GNATHOSTOMATA

Клас Променепері риби – Actinopterygii (Klein, 1885)

Підклас Новопері риби – Neopterygii

Відділ Кісткові риби – Teleostei

У складі іхтіофауни озер Шацького поозер'я нараховують 30 видів риб [7]. Серед них акліматизовані людиною: товстолобик строкатий південнокитайський, товстолобик білий амурський, білий амур східноазіатський, річковий вугор європейський та ін. За кілька останніх десятиліть іхтіофауна Шацького поозер'я поповнилася інвазійними видами риби (головешка ротань, карликовий сомик коричневий), котрі доволі успішно натуралізувалися та почали створювати неабиякий пресинг на аборигенну іхтіофауну. Найчастіше в промислових та любительських виловах трапляються плітка звичайна, карась сріблястий, лящ звичайний, верховодка звичайна, карликовий сомик коричневий. Інколи трапляється карась звичайний (золотий) та минь річковий, які занесені до Червоної книги України. У найбільших озерах – Світязі та Пулемецькому – виявлено 16 видів риб, серед яких промислове значення мають плітка звичайна, лящ звичайний, сом європейський, річковий вугор європейський, щука звичайна (оз. Світязь), а плітка звичайна, лящ звичайний, короп звичайний, карась сріблястий, судак звичайний та річковий вугор європейський (оз. Пулемецьке) (табл. 3). На цих риб припадає 90–92,0 % іхтіомаси. Загалом такі ж види (з невеликими відмінностями) є основними об'єктами рибальства і в інших Шацьких озерах. Майже не відрізняється і їхній видовий склад. Найменше видове різноманіття іхтіофауни виявлено в озері Чорному, де зафіксовано лише 12 видів риб та їх молоді.

Таблиця 3

Іхтіофауна у водних об'єктах Шацького поозер'я

№ з/п	Вид риби			
	українська назва	російська назва	латинська назва	англійська назва
1	2	3	4	5
КЛАС ПРОМЕНЕПЕРІ РИБИ АСТІНОПТЕРІГІІ (KLEIN, 1885)				
I. РОДИНА КОРОПОВІ		КАРПОВЫЕ	CYPRINIDAE FLEMING, 1822	CARP-LIKE FISHES, CARPS
1	Білий амур східноазіатський	Белый амур	<i>Ctenopharyngodon idella</i> (Valenciennes, 1844)	Grass Carp
2	Білізна європейська	Обыкновенный жерех	<i>Aspius aspius</i> (Linnaeus, 1758)	European asp
3	Верховодка звичайна	Уклейка	<i>Alburnus alburnus</i> (Linnaeus, 1758)	Bleak
4	Верховка звичайна	Обыкновенная верховка	<i>Leucaspis delineatus</i> (Heckel, 1843)	Common verkhovka, Sunbleak
5	В'язь звичайний	Язь	<i>Idus idus</i> (Linnaeus, 1758)	Ide
6	Гірчак європейський	Европейский обыкновенный горчак	<i>Rhodeus amarus</i> (Bloch, 1782)	European bitterling
7	Головень європейський	Голавль	<i>Squalius cephalus</i> (Linnaeus, 1758)	European chub
8	Карась звичайний (золотий)	Обыкновенный (золотой) карась	<i>Carassius carassius</i> (Linnaeus, 1758)	Crucian Carp
9	Карась сріблястий	Серебряный карась	<i>Carassius gibelio</i> (Bloch, 1782)	Prussian carp
10	Краснопірка звичайна	Обыкновенная красноперка	<i>Scardinius erythrophthalmus</i> (Linnaeus, 1758)	Rudd, Redeye
11	Лин звичайний	Линь	<i>Tinca tinca</i> (Linnaeus, 1758)	Common tench
12	Лящ звичайний	Лещ	<i>Abramis brama</i> (Linnaeus, 1758)	Common bream
13	Пічкур звичайний	Обыкновенный пескарь	<i>Gobio gobio</i> (Linnaeus, 1758)	Common gudgeon
14	Плітка звичайна	Обыкновенная плотва	<i>Rutilus rutilus</i> (Linnaeus, 1758)	Roache
15	Плоскірка європейська	Густера	<i>Blicca bjoerkna</i> (Linnaeus, 1758)	European white bream, Silver bream
16	Короп звичайний	Сазан	<i>Cyprinus carpio</i> (Linnaeus, 1758)	Common Carp
17	Товстолобик білий амурський	Белый толстолобик	<i>Hypophthalmichthys molitrix</i> (Valenciennes, 1844)	Silver carp

1	2	3	4	5
18	Товстолобик строкатий південнокитайський	Пёстрый толстолобик	<i>Aristichthys nobilis</i> (Richardson, 1846)	Bighead carp, Spotted silver carp
II. РОДИНА ОКУНЕВІ		ОКУНЁВЫЕ	PERCIDAE CUVIER, 1816	PERCHES
19	Йорж звичайний	Обыкновенный ёрш	<i>Gymnocephalus cernuus</i> (Linnaeus, 1758)	Common ruffe, Pope
20	Окунь звичайний	Речной окунь	<i>Perca fluviatilis</i> (Linnaeus, 1758)	European perch
21	Судак звичайний	Обыкновенный судак	<i>Sander lucioperca</i> (Linnaeus, 1758)	Common zander, Pikeperch
III. РОДИНА КОЛЮЧКОВІ		КОЛЮШКОВЫЕ	GASTEROSTEIDAE BONAPARTE, 1831	STICKLEBACKS
22	Триголкова колочка звичайна	Трехиглая колочка	<i>Gasterosteus aculeatus</i> (Linnaeus, 1758)	European threespined stickleback, Threespined stickleback
IV. РОДИНА СОМОВІ		СОМОВЫЕ	SILURIDAE CUVIER, 1816	SHEATFISHES, WELS
23	Сом європейський	Европейский обыкновенный сом	<i>Silurus glanis</i> (Linnaeus, 1758)	Catfish, European catfish, European sheatfish
V. РОДИНА ГОЛОВЕШКОВІ		ГОЛОВЕШКОВЫЕ	ODONTOBUTIDAE HOESE ET GILL, 1993	ODONTOBUTIDS, FRESHWATER SLEEPERS
24	Головешка ротань	Ротан-головешка	<i>Percottus glenii</i> (Dybowski, 1877)	Amur sleeper, Chinese sleeper
VI. РОДИНА ЩУКОВІ		ЩУКОВЫЕ	ESOCIDAE CUVIER, 1816	PIKES
25	Щука звичайна	Обыкновенная щука	<i>Esox lucius</i> (Linnaeus, 1758)	Nothern pike, Pike
VII. РОДИНА В'ЮНОВІ		ВЬЮНОВЫЕ	COBITIDAE SWAINSON, 1839	OACHES
26	В'юн звичайний	Вьюн	<i>Misgurnus fossilis</i> (Linnaeus, 1758)	Common weatherfish, Weather loach
27	Щипавка звичайна	Обыкновенная щиповка	<i>Cobitis taenia</i> (Linnaeus, 1758)	Nothern spined loach
VIII. РОДИНА МИНЕВІ		НАЛИМОВЫЕ	LOTIDAE BONAPARTE, 1837	BURBOTS
28	Минь річковий	Налим	<i>Lota lota</i> (Linnaeus, 1758)	River burbot
IX. РОДИНА ВУГРЕВІ, ПРІСНОВОДНІ ВУГРІ		УГРЁВЫЕ, ПРЕСНО-ВОДНЫЕ УГРИ	ANGUILLIDAE RAFINESQUE, 1815	FRESHWATER EELS
29	Річковий вугор європейський	Речной угорь	<i>Anguilla anguilla</i> (Linnaeus, 1758)	European eel, European freshwater eel
X. РОДИНА ІКТАЛУРОВІ, АМЕРИКАНСЬКІ КОТЯЧІ СОМИ		ИКТАЛУРОВЫЕ	ICTALURIDAE GILL, 1861	NORTH AMERICAN FRESHWATER CATFISH
30	Карликовий сомик коричневий	Американский сомик	<i>Ameiurus nebulosus</i> (Le Sueur, 1819)	Brown bullhead

Багаторічний аналіз показника рибопродуктивності озер свідчить про те, що найбільшим він був у період 1945–1955 рр., коли сягав рівня 22–37 кг/га. З того часу цей показник різко зменшився. Уже в 1979–1986 рр. промислова рибопродуктивність не перевищувала 8–15 кг/га, а в 1987–1992 рр. в озерах Світязі та Пулемецькому вона впала до 2,7–4,3 кг/га. Причиною такого падіння рибопродуктивності у найбільших озерах Шацького поозер'я вважається застосування електрифікованих знарядь лову, перевилів та підризу чисельності плідників промислових видів риб. Лише у порівняно невеликих озерах (Луки, Перемут, Люцимер та Острів'янське) цей показник залишився на рівні 11,7–16,2 кг/га, а в озері Чорному навіть досягала 31 кг/га [21]. У період 1996–2000 рр. промислова рибопродуктивність знизилася до найменшої за всі роки величини – 0,7–3,5 кг/га. Останнім часом (2000–2012 рр.) величина промислової рибопродуктивності сягала мізерних величин – 0,1–0,6 кг/га. Під час проведення науково-дослідних робіт на озері Світязі у весняний період в уловах виявлено велику кількість річкового вугра європейського (30 % загальної маси) віком 7–9 років, карликового сомика коричневого (35 %) віком 2–3 роки, коропових видів риб: ляща звичайного, плітки звичайної, краснопірки звичайної, плоскирки європейської, лина звичайного, карася сріблястого (25 %) віком 2–4 роки, окуня звичайного (2 %) віком 2–5 років, щуки звичайної (8 %) віком 2–4 роки. Привертає увагу той факт, що рівень природного відтворення багатьох видів риб різко скоротився, унаслідок чого чисельно переважають малоцінні види риб: плітка звичайна, плоскирка європейська, краснопірка звичайна та верховодка звичайна. Відмічається низький темп росту багатьох промислових видів риб, які перетворилися на тугорослі форми. Причиною таких змін є зростання впливу стресових факторів, що супроводжується погіршенням якості води, високим рекреаційним навантаженням на екосистеми озер, перевилом риб, малою забезпеченістю зимувальними ямами. Ці чинники призвели до підризу відтворювальної здатності найбільш цінних з промислового погляду популяцій риб [16; 18; 19]. Статус національного парку не захищає Шацькі озера від антропогенного тиску, тому потрібно посилити природоохоронні заходи для збереження цих унікальних водних екосистем та рибного населення (табл. 4).

Поширення водних біоресурсів в озерах Шацького поозер'я

№ з/п	Види риб	Озера																							
		Світязь	Пулемецьке	Луки	Острів'янське	Пісочне	Перемут	Соминець	Чорне Мале	Мошне	Климівське	Линовець	Ритець	Зведенка	Люцимер	Кримно	Чорне Велике	Карасинець	Озерце	Довге	Плотиччя	Кругле	Навраття	Олешне	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
I. РОДИНА КОРОПОВІ – CYPRINIDAE FLEMING, 1822																									
1	Білий амур східноазіатський	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В
2	Білизна європейська	+++	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р
3	Верховодка звичайна	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
4	Верховка звичайна	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н
5	В'язь звичайний	+++	++Р	++Р	++Р	+++	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	+++	++Р	++Р	+++	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р
6	Гірчак європейський	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н
7	Головень європейський	+++	++Р	++Р	++Р	+++	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	+++	++Р	++Р	+++	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р	++Р
8	Карась звичайний (золотий)	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н
9	Карась сріблястий	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
10	Краснопірка звичайна	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
11	Лин звичайний	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
12	Лящ звичайний	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н
14	Плітка звичайна	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
15	Плоскирка європейська	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
16	Короп звичайний	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н
17	Товстолобик білий амурський	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В
18	Товстолобик строкатий південнокитайський	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В	++В
II. РОДИНА ОКУНЕВІ – PERCIDAE CUVIER, 1816																									
19	Йорж звичайний	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н
20	Окунь звичайний	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++
21	Судак звичайний	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	+++

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
III. РОДИНА КОЛЮЧКОВІ – GASTEROSTEIDAE BONAPARTE, 1831																									
22	Триголкова колючка звичайна	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P
IV. РОДИНА СОМОВІ – SILURIDAE CUVIER, 1816																									
23	Сом європейський	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P
V. РОДИНА ГОЛОВЕШКОВІ – ODONTOBUTIDAE HOESE ET GILL, 1993																									
24	Головешка ротань**	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V	V
VI. РОДИНА ЩУКОВІ – ESOCIDAE CUVIER, 1816																									
25	Щука звичайна	++З	++З	++З	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++З	++З	++Н	++З	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н
VII. РОДИНА В'ЮНОВІ – COBITIDAE SWAINSON, 1839																									
26	В'юн звичайний	++P	++P	++P	++P	++P	++Н	++P	++Н	++Н	++P	++Н	++Н	++Н	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++Н	++Н	++Н	++Н	++Н
27	Щипавка звичайна	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P
VIII. РОДИНА МИНЕВІ – LOTIDAE BONAPARTE, 1837																									
28	Минь річковий*	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P	++P
IX. РОДИНА ВУГРЕВІ – ANGUILLIDAE RAFINESQUE, 1815																									
29	Річковий вугор європейський	++НВ	++НВ	++Н	++НВ	++НВ	++НВ	+-В	++НВ	+-В	+-В	++В	—	—	++НВ	++НВ	++НВ	++НВ	—	—	—	—	—	—	—
X. РОДИНА ІКТАЛУРОВІ, АМЕРИКАНСЬКІ КОТЯЧІ СОМИ – ICTALURIDAE GILL, 1861																									
30	Карликовий сомик коричневий	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ	++ЗВ

Примітка: 1 – ліва позначка показує наявність виду (підвиду) у минулому (+), права – наявність сучасна (+), ? – існування ймовірно або викликає сумнів; літерами позначено орієнтовну сучасну чисельність: З – звичайна, місцями промислова риба, Н – нечисленна, місцями зникаюча; Р – рідкісна; В – вселенець;

2 – зірочкою (*) позначені таксони, занесені до Червоної книги України; ** – в озерах не виявлені, масово поширені в меліоративних каналах Шацького поозер'я.

У розділі детально досліджено та узагальнено склад іхтіофауни Шацького поозер'я, подано матеріали щодо розмірно-вагових характеристик, коротко описано анатомічні та біологічні особливості риб. Представлено зовнішній вигляд досліджуваних риб, назви подано українською, російською, англійською та латинською мовами [1–3; 13–15; 17; 24; 25].

У перелік не включено деякі види риб, перебування яких на цій території має дуже рідкісний або випадковий характер і в деяких випадках не підтверджено достовірними матеріалами (Сиг чудський – *Coregonus maraenoides* Poljakow, 1874; Чебачок амурський – *Pseudorasbora parva* Temminck et Shlegel, 1842; гібрид Плоскирки європейської з Лящем звичайним – *Blicca bjoerkna* × *Abramis brama* та ін.).

Ряд Коропоподібні – Cypriniformes Goodrich, 1909

Родина Коропові – Cyprinidae Fleming, 1822

Білий амур східноазіатський – *Stenopharyngodon idella* (Valenciennes, 1844)

Поширення. Природний ареал – Східна Азія (Китай) від Амуру на південь до Сицзяна. Широко інтродукований у водоймах Європи, Азії і Північної Америки як об'єкт риборозведення. Задля акліматизації в 1960–1970 рр. випускався у водойми республік колишнього СРСР. Поширений на території України.

Місця знаходження. Зариблялись озера Люцимер, Велике Чорне (рис. 126). В озерах парку не розмножується.

Чисельність. На території Шацького поозер'я – нечисленний, рідкісний вид. Кількісні показники виду у водоймах визначаються обсягами випуску риб із риборозплідників. На чисельності популяції виду негативно позначається відсутність природного відтворення. Перспективний об'єкт регіонального риборозведення, що дає змогу одночасно досягти меліоративного ефекту й одержати високі показники нагулу.

Особливості біології. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Вирощується у ставкових господарствах. Відтворення проводиться тільки у штучних заводських умовах. Довжина тіла до 120 см, маса до 32 кг. Зовні білий амур східноазіатський дещо схожий на сазана. Тіло видовжене, валькувате, черево випукле, без кіля. Лоб дуже широкий, рот напівнижній (фото 370). Глоткові зуби зазубрені, двоядні з повздовжньою борозною на жувальній поверхні. У бічній лінії 40–45 лусок. Має 10–13 коротких і грубих зябрових тичинок [9–12; 20; 27]. За-

Фото 370. Білий амур східноазіатський – *Stenopharyngodon idella* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

барвлення тіла золотисто-жовте, спина темніша. Харчується зазвичай вищою водною рослинністю. Є біологічним меліоратором. Поїдає також траву, черв'яків, комах, ракоподібних. Молодь спочатку харчується планктоном, а в місячному віці переходить на рослинну їжу. Зимує білий амур східноазіатський, не харчуючись, концентрується в ямах. У цей період шкірні залози амура виділяють у великих кількостях слиз, який обволікає його тіло. Висока харчова якість м'яса, швидкий ріст і невибагливість у їжі роблять білого амура східноазіатського цінним об'єктом ставкового риборозведення, особливо в полікультурі з коропом.

Рис. 126. Місця поширення відділу Кісткові риби – Teleostei:

- Білий амур – *Stenopharyngodon idella*
- ⊕ Білизна європейська – *Aspius aspius*
- Верховодка звичайна – *Alburnus alburnus*
- ▲ Верховка звичайна – *Leucaspis delineatus*
- ▽ В'язь звичайний – *Idus idus*
- ⦿ Гірчак європейський – *Rhodeus amarus*
- Головень європейський – *Squalius cephalus*
- ◆ Карась звичайний (золотистий) – *Carassius carassius*
- ◇ Карась сріблястий – *Carassius gibelio*

Білизна європейська – *Aspius aspius* (Linnaeus, 1758)

Фото 371. Білизна європейська – *Aspius aspius* (В. К. Бігун)

Поширення. Європа, Середня Азія. Звичайний вид водосховищ, великих озер, малих і середніх річок. Поширений у водоймах України.

Місця знаходження. Віддає перевагу проточній воді, переважно річкова риба. Зимуює у відкритій частині водойм, весною здійснює невеликі міграції з місць зимівлі на ділянки нересту і нагулу (рис. 126).

Чисельність. Нечисленний вид, оскільки у водоймах району кількісні показники порівняно невеликі.

Особливості біології. Об'єкт аматорського рибальства. Лімітує його поширення якість води і динаміка гідрологічного режиму. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Великі екземпляри можуть сягати 80 см при масі тіла 11–12 кг, середні розміри риб становлять 30–45 см, а маса – близько 800 г. Тіло стисле з боків, луска дрібна (фото 371). Рот великий, кінцевий, має виступ на нижній щелепі, що входить у виїмку верхньої щелепи. Глоткові зуби дворядні, гладкі. На череві за черевними плавцями є покритий лускою кіль. У бічній лінії 64–76 лусок. Спина синювато-сірого кольору, спинний і хвостовий плавці сірі. Райдужна оболонка срібляста або жовта. Статевозрілою білизна європейська стає на четвертому–п'ятому році життя. Нерест проходить зазвичай у травні при температурі води +18...+20 °С. Нереститься здебільшого на швидкій течії і на кам'янистому ґрунті. Виметує від 70 тис. до 360 тис. ікринок. Личинки, що виклюнулися, мають довжину 6 мм, а цьоголітки в кінці вегетаційного періоду – 7 см. Молодняк харчується здебільшого планктонними ракоподібними, дорослі риби – хижі, харчуються дрібною рибою. Під час полювання глушать жертву ударом сильного широкого хвоста [5; 7; 8; 22; 27].

Верховодка звичайна – *Alburnus alburnus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Мала Азія, Сибір, Кавказ. Мешкає у річках, проточних озерах, водосховищах та струмках. Вид поширений на території України.

Місця знаходження. Звичайний вид Шацького поозер'я. У світлий час доби тримається далеко від берега, із настанням сутінків мігрує на мілководдя. У водоймах надає перевагу нерестовим місцям (рис. 126).

Чисельність. Численний вид. Характеризується високою смертністю молодняку, зокрема, через значний біотичний прес з боку хижаків. Проте, незважаючи на низький коефіцієнт виживання, відносна чисельність її молодняку у водоймах є значною.

Особливості біології. Численна дрібна риба, промислового значення не має. Звичайний, місцями масовий вид. Заходів охорони не потребує. Довжина тіла невелика – 9–15 см, маса – до 40 г. Тіло подовжене, стиснуте з боків. Рот кінцевий, напівверхній, нижня щелепа видається вперед (фото 372). Глоткові зуби дворядні, злегка зазублені й зігнуті на кінцях. У бічній лінії 45–55 лусок. Зябрових тичинок 17–22. Загальне забарвлення сірувато-блакитне, спина із зеленуватим відливом, плавці сірі. Статевої зрілості досягає на третьому році життя, тоді як загальна тривалість життя становить п'ять–шість років. Нерест порційний, триває з кінця травня до початку липня. Плодючість – 1,5 тис. ікринок. Клейкі жовті ікринки відкладаються на водні рослини на глибині 0,1–0,6 м. Ікрометання першої порції починається при температурі води +12 °С, а масовий нерест проходить при температурі понад +16 °С. Харчується зоопланктоном, фітопланктоном, личинками хірономід, літом у період збільшення кількості комах може повністю переходити на живлення ними. Верховодкою звичайною харчуються чимало хижих риб – щука звичайна, судак звичайний, окунь звичайний, минь річковий, а також водоплавні птахи [5; 7; 8; 22; 27].

Фото 372. Верховодка звичайна – *Alburnus alburnus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Верховка звичайна – *Leucaspis delineatus* (Heckel, 1843)

Поширення. Європа – басейни Рейну, Дунаю, Дніпра, Волги та інших річок. Поширена на території України.

Фото 373. Верховка звичайна – *Leucaspis delineatus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Місця знаходження. Виявлений в озерах Світязі, Луках-Перемуті, Острів'янському, Люцимері, Кримному, Круглому, Довгому, Плотиччі (рис. 126).

Чисельність. Звичний, місцями масовий вид, заходів охорони не потребує. У деяких водоймах кількісні показники сягають високих значень.

Особливості біології. Масовий непромисловий вид, є об'єктом живлення цінних хижих риб. Дрібна риба (4–6 см) із порівняно великою лускою, неповною бічною лінією, подовженим тілом і верхнім ротом (фото 373). Глоткові зуби однорядні, дворядні або змішані (на одній стороні однорядні, на іншій – дворядні). Зяброві тичинки дуже густі, переважно їх 14–16. У бічній лінії зазвичай не більше 14 лусок. Забарвлення тіла сріблясте, спина зеленувата, з боків тіла проходить блискуча голубувата смужка. Плавці безбарвні. У самок попереду анального плавця є горбисте потовщення, утворене декількома дрібними і двома великими сферичними горбиками, що оточують сечостатеви́й отвір. У самців у період нересту на голові добре помітна «висипка», так зване «шлюбне вбрання». Упродовж року верховки звичайні ведуть зграйний спосіб життя, мешкають у поверхневих шарах води і лише при пониженні температури повітря опускаються у придонні шари. Типовими водоймами є слабопроточні заплавні озера, ставки. Статевої зрілості сягають при довжині тіла 3,8–4,0 см на другому році життя. Нерест порційний, починається при температурі води 13 °С і триває близько двох місяців. Плодючість невисока – від 600 до 2000 ікринок. Ікра відкладається на нижню поверхню плавучого листя рдестів, стрілолиста та на інші плавучі предмети. Відкладена ікра на вигляд нагадує стрічки завширшки в 1–2 ікринки [5; 7; 8; 22; 27]. Інкубація ікри тривала, але молодь здатна відразу плавати і добувати їжу. Харчується зоопланктоном, комахами, що падають у воду, ікром, дрібною рибою. У ставках виїдає значну кількість коловерткорачкового планктону. Верховка звичайна – проміжний хазяїн небезпечного для людини паразита – котячого сисуна.

В'язь звичайний – *Idus idus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Азія. Мешкає у річках, які впадають у Каспійське, Балтійське, північну частину Чорного морів, та в басейні Північного Льодовитого океану. Звичайний вид водосховищ, великих озер, малих і середніх річок. Поширений у водоймах України.

Місця знаходження. Заселяє озера, віддає перевагу глибоким місцям із незначною течією, ямам із замуленими ґрунтами (рис. 126).

Чисельність. Звичайний, у деяких біотопах масовий вид.

Особливості біології. Цінний промисловий вид. Обмежувальним поширення і чисельність фактором є конкурентні внутрішньовидові відносини з головнем європейським. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Розміри тіла становлять від 22 до 40 см, маса від 300 г до 1,5 кг. Тіло подовжене, анальний плавець виїмчастий, рот кінцевий. Голова невелика, лоб опуклий (фото 374). Глоткові зуби дворядні, циліндричні, гладкі. Другий ряд глоткових зубів має три зуби. У бічній лінії 56–61 луска. Зовнішній край спинного плавця прямий, його основа розміщена позаду основи черевних. Забарвлення тіла сріблясто-жовтувате. Усі плавці червонуватого відтінку, особливо яскраво забарвлені черевні й анальний плавці. Від плітки звичайної в'язь звичайний відрізняється дрібнішою лускою, зеленувато-жовтою райдужною оболонкою очей, від головня європейського – вищим тілом і виїмчастим анальним плавцем. Зграйна риба. Разом із головнем європейським трапляється рідко. У літній час тримається в тіні прибережних кущів і дерев. Росте порівняно швидко і стає статевозрілою на четвертому–шостому році життя, досягнувши довжини тіла 22 см і більше. Самці можуть дозрівати і швидшими темпами. Початок нересту відбувається раною весною при температурі води +4 °С, розмноження стає масовим, коли вода прогрівається до +7 °С. Плодючість 11–200 тис. ікринок і більше. Відкладає ікру на кам'янистий або рослинний субстрат на глибині 0,2–3,0 м. Личинки, що виклюнулися, завдовжки до 6 мм за допомогою цементного органа прикріплюються до рослин. Цьоголітки виростають до 6 см [5; 7; 8; 22; 23; 27]. Харчується водоростями, водними рослинами, хірономідами, дрібними молюсками й комахами, що падають у воду. У харчовому спектрі молоді переважають зоопланктон і водорості.

Фото 374. В'язь звичайний – *Idus idus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Гірчак європейський – *Rhodeus amarus* (Bloch, 1782)

Поширення. Євроазіатський вид із перерваним ареалом – Європа, Далекий Схід. Відомий на території України.

Місця знаходження. Виявлений у озерах: Світязі, Пулемецькому, Люцимері, Острів'янському, Пісочному. Місця проживання пов'язані з ділянками поширення двостулкових моллюсків. Може мешкати у ставках і озерах незаморного типу, річках. Водойм із мулистим дном уникає (рис. 126).

Фото 375. Гірчак європейський – *Rhodeus amarus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький, Ю. М. Ситник)

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Непромисловий вид, що є об'єктом живлення хижих риб. Гірчак європейський увійшов до харчових ланцюгів таких хижих риб, як окунь звичайний, щука звичайна, судак звичайний, що може бути одним зі стримувальних чинників росту його чисельності. Завдовжки до 10 см. Зовні подібний на карася сріблястого, від якого відрізняється дрібними розмірами, неповною бічною лінією і наявністю ледве помітної повздовжньої темної смуги позаду з боків і на хвості, має високе тіло, напівнижній рот (фото 375). Вусиків немає, глоткові зуби однорядні, у спинному й анальному плавцях немає колючок. Початок анального плавця розміщений перпендикулярно до середини спинного. У бічній лінії не більше 10 лусок. Боки сріблясті, із вузькою зелено-синьою повздовжньою смужкою в задній частині тіла. Під час нересту боки і черво самця набувають яскравого забарвлення. У самки виростає довгий яйцеклад. Статевозрілими гірчаки стають у віці двох років при довжині 4–5 см. Гірчак належить до видів, які нерестують порційно. Термін нересту – квітень, при оптимальній температурі води 6–12 °С. Нерестяться з інтервалом у п'ять–сім днів до десяти разів. У нерестовий період самка відкладає ікру в мантийну порожнину великих двостулкових моллюсків – перлівниць і беззубок. У процесі нересту самка викидає яйцеклад під кутом 75° у вивідний сифон моллюска і вводить ікринки, весь процес займає менше однієї секунди. Потім самець поблизу ввідного сифона моллюска випускає сперму, яка засмоктується у мантийну порожнину, де запліднює ікру. Плодючість невисока – 20–80 ікринок, проте специфічна форма розмноження і турбота про потомство підвищують репродуктивний потенціал. Інкубація ікри та ріст личинок відбуваються поволі всередині моллюска, де зародки, що розвиваються, утримуються між зябровими пелюстками моллюска. Кишечник довгий. Харчується дрібними водоростями – Протококовими, Евгленовими, Золотистими, Вольвоксовими [5; 7; 8; 22; 28].

Головень європейський – *Squalius cephalus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Заселяє водосховища, великі озера, малі й середні річки в межах України.

Місця знаходження. Відомий у всіх озерах Шацької групи. Мешкає на ділянках із чистою водою і піщаним ґрунтом (рис. 126).

Чисельність. Нечисленний вид. Кількісні показники повсюди порівняно низькі. Частка в загальній чисельності й біомасі іхтіофауни низька, оскільки віддає перевагу водоймам із низькою забрудненістю води.

Особливості біології. Дорослі великі риби ведуть одиночний спосіб життя. Тривалих міграцій не здійснює. Зимовий час проводить у зимувальних ямах. Об'єкт аматорського рибальства. Обмежним чинником є конкурентні, передусім нерестові відносини з в'язем звичайним, високе забруднення водойм. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Максимальні розміри: довжина – 40 см і вага – до 2 кг. Тіло невисоке, циліндричне, має великий широкий кінцевий рот, широкий лоб (фото 376). Глоткові зуби дворядні, сильні, на вершині часто з гачком. У бічній лінії в середньому 44–46 лусок. Зябрових тичинок 8–11. Особливістю виду є наявність темної облямівки вільного краю кожної луски, що ніби створює малюнок. Спина майже чорна, боки сріблясті. Грудні плавці оранжеві, черевні та анальний – червоні, хвостовий – по краю чорний. Статевозрілим стає на третьому–четвертому році життя при довжині тіла близько 20 см. Належить до риб, які нерестують порційно: перші порції ікри виметуються при температурі води +5 °С на глибині 0,7–2,5 м. Плодючість від 40 тис. до 200 тис. ікринок [5; 7; 8; 22; 27]. Для розмноження підіймається вверх по течії річки і метас ікру на швидких неглибоких перекатах, ікра приклеюється до каміння. Еврифак, влітку харчується комахами, що падають у воду, бабками, кониками, жуками та ін., річковими раками,

Фото 376. Головень європейський – *Squalius cephalus* (В. К. Бігун)

червами, а також споживає нитчасті водорості. Може нападати на дрібних ссавців і птахів, що випадково опинилися у воді.

Карась звичайний (золотий) – *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Азія до басейну Лени. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Трапляється в озерах Світязі, Луках-Перемуті, Люцимері, Кримному, Круглому, Довгому, Плотиччі (рис. 126).

Чисельність. Нечисленний вид. Чисельність скорочується унаслідок евтрофування озер і поступового «витіснення» з водойм головошкою ротаном та спорідненим видом – карасем сріблястим. Занесений до Червоної книги України.

Фото 377. Карась звичайний – *Carassius carassius* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький, Ю. М. Ситник)

Особливості біології. Мешкає у заболочених, зарослих водоймах, озерах, у річках. Тримається ділянок із повільною течією і замуленим дном, міграцій не здійснює. Довжина тіла до 40 см, маса до 3 кг. Великі особини в уловах трапляються дуже рідко, здебільшого добувають дрібніших карасів завдовжки 12–24 см і масою 60–600 г. Тіло високе, округле, луска велика, гладка (фото 377). Глоткові зуби однорядні, з гладкими краями. У бічній лінії 32–35 великих лусок. Плавці темно-червоні з темними кінцями, рот напівнижній. Боки мідно-червоні або золотисті, спина товста, черевна сторона світла. Дуже схожий на сазана, але без вусів на верхній щелепі. Дозріває у віці чотирьох років або дещо раніше. Нерест починається при температурі води не нижче +14 °С і відбувається в травні–червні при +17...+18 °С. Нерестовища розташовуються на мілководдях, у прибережній зоні озер, стариць і ставків на глибині 0,4–0,7 м. Клейка ікра відкладається порційно на підводну рослинність. Тривалість одного підходу для розмноження становить два–три дні, інтервал між ікрометанням – близько 10 днів, плодючість риб середнього розміру – до 200 тис. ікринок. Термін інкубації при оптимальних температурах +20...+21 °С) – чотири доби. При підвищенні температури до +23 °С і більше термін розвитку ікринок скорочується, а кількість потворних форм личинок різко збільшується. До кінця вегетаційного періоду цього літкі сягають довжини 5 см і маси близько 6–7 г. Харчується прибережними донними організмами – личинками хірономід, дрібними моллюсками, водоростями й частинами водних рослин, іноді заковтує мул [5; 7; 8; 22; 28].

Карась сріблястий – *Carassius gibelio* (Bloch, 1782)

Поширення. Європа, Азія. Спочатку мешкав у басейні Тихого океану, у річках Сибіру і в нижніх частинах річок Аральського моря, проте розселився у водойми Європи та Сибіру. Унаслідок штучного розведення поширився по всьому світі. Поширений вид на території України.

Місця знаходження. Виявлений в усіх озерах Шацького поозер'я (рис. 126).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Цінний об'єкт промислу й розведення у риборозплідниках. У малих річках довжина тіла сягає 25 см, вага – понад 400 г. Відрізняється від звичайного (золотого) карася більшим числом зябрових тичинок (39–50), сріблястим забарвленням боків і черевця, чорним кольором очеревини та шорсткою на дотик лускою. Рот кінцевий, без вусиків (фото 378). Мешкає і в проточній, і в непроточній воді. Заселяє озера, ставки, річки та водосховища, міграцій не здійснює. Самки досягають статевої зрілості у три-чотири роки. Надзвичайно пластичний. Для популяції карася сріблястого характерна повна відсутність самців або часткова, коли частка самців дуже низька. У обох випадках самки мають триплоідний набір хромосом ($3n = 162$) і розмножуються за участю самців інших видів риб, що мешкають у подібних екологічних умовах – карася звичайного (золотого), лина звичайного, коропа звичайного. При погіршенні умов з'являються двостатеві популяції карася сріблястого, самки яких мають диплоідний набір хромосом ($2n = 100$), а самці запліднюють ікру, що розвивається звичним способом. Плодючість варіює від 160 до 400 тис. ікринок і в середньому становить 250 тис.

Фото 378. Карась сріблястий – *Carassius gibelio* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький, Ю. М. Ситник)

Нерест порційний, відбувається у травні–червні при температурі води +14...+15 °С і вище. Ікринки виметуються на глибині 0,7–2,0 м і приклеюються на водну рослинність – осоку, рогіз, рдести. Тривалість інкубації – п'ять днів при температурі +20 °С. Личинки, що виклюнулися, завдовжки 4,5 мм; цьоголітки в кінці вегетаційного періоду сягають 5 см. Карась сріблястий є початковою формою у селекції акваріумних риб. Від декоративної форми, відомої під назвою «золота рибка», виведеної від карася в Китаї майже тисячоліття назад, походять інші широко відомі породи. Харчується донними, здебільшого личинками двокрилих, і планктонними організмами, нитчастими водоростями, частинами водних рослин. Спектр живлення залежить від кормової бази водойми і дуже широко варіює [5; 7; 8; 22; 28].

Краснопірка звичайна – *Scardinius erythrophthalmus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Північна Америка. Мешкає у водоймах, що впадають у Північний Льодовитий океан. Вид поширений у водоймах України.

Місця знаходження. Трапляється у всіх Шацьких озерах (рис. 127).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Риба місцевого промислового значення, об'єкт аматорського рибальства. Довжина тіла до 36 см, вага до 1,5 кг, звичайно середня вага становить 100–300 г. Тіло досить високе, злегка приплюснуте (фото 379). Черево за черевними плавцями різко стиснуте із яскраво вираженим кілем. На відміну від плітки у краснопірки рот повернутий вгору, зуби дворядні, пілкоподібні. Верхня губа трохи видається над нижньою. У бічній лінії 40–45 лусок. Спинний плавець зміщений назад, його основа розміщується позаду черевних основ. Спина коричнево-зелена, боки блискучі, жовтувато-золотисті, очі оранжеві з червоною плямою у верхній частині. Плавці, окрім спинного, червоні. Забарвлення яскраве, особливо у самців під час нересту. Типова прісноводна риба. Віддає перевагу озерам, у річках – старицям і затокам. Уникає швидкої течії і відкритих глибоких місць. Тримається невеликими зграями біля поверхні води або серед рослинності. Міграцій зазвичай не здійснює. Зимує у глибоких ямах. Тривалість життя – понад 13 років. Статевої зрілості в більшості водойм досягає у 3–4-річному віці при лінійних розмірах від 5,5 до 12,5 см.

Фото 379. Краснопірка звичайна – *Scardinius erythrophthalmus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Нерест порційний, починається з кінця квітня, при температурі води +18...+20 °С, плодючість становить 92–232 тис. клейких жовтуватих ікринок, у середньому близько 150 тис., які відкладаються на водні рослини. Період інкубації короткий (три–чотири доби), довжина личинок, що виклюнулися, не перевищує 4 мм. Відомі гібриди з лящем звичайним, плоскиркою європейською, пліткою звичайною. Живлення змішане, у харчовому спектрі домінує фітопланктон, дрібна водна рослинність, молоді пагони очерету. З тваринної їжі у раціоні наявні черви, бокоплави, водяні ослики, личинки комах, ікра і молодь інших риб [5; 7; 8; 22; 27].

Рис. 117. Місця знаходження надкласу Кісткові риби Osteichthyes:

- ◆ Краснопірка – *Scardinius erythrophthalmus*
- ◇ Лин звичайний – *Tinca tinca*
- ◇ Лящ звичайний – *Abramis brama*
- ◇ Пічкур звичайний – *Gobio gobio*
- ◆ Плітка звичайна – *Rutilus rutilus*
- ◆ Плоскирка європейська – *Blicca bjoerkna*

Лин звичайний – *Tinca tinca* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Азія. Мешкає у річках із незначною течією і озерах басейнів Балтійського, Чорного і Каспійського морів. Поширений у водоймах України.

Місця знаходження. Виявлений у всіх Шацьких озерах (рис. 127).

Чисельність. Численний, місцями масовий вид.

Особливості біології. Цінна промислова риба, об'єкт аматорського рибальства. Заселяє водойми з різними екологічними умовами, де проявляє високу толерантність до несприятливих чинників антропогенного і природного характеру. Довжина тіла до 60–70 см, маса до 7,5 кг, в озерах Шацького поозер'я сягає маси до 3,0 кг, при довжині тіла до 45 см. Тіло товсте і досить високе (фото 380). Хвостове стебло коротке і високе, кіля на череві немає, черевні плавці подовжені. Рот невеликий, кінцевий, м'ясистий, у кутках рота по одному короткому вусику. Глоткові зуби однорядні, витягнуті в невеликий гачок. Зяброві тичинки довгі й тонкі, звичайно їх 12–14. Луска дуже дрібна, глибоко сидить у шкірі. У повній бічній лінії не менше 88 щільно розміщених лусок. Тіло покрите густим шаром слизу. Забарвлення лина сильно варіює залежно від кольору води у водоймі: спина звичайно темно-зелена, боки зеленувато-бурі, оливково-зелені. Іноді трапляються лини світлого, золотистого забарвлення. Очі невеликі, яскраво-червоні. Зовнішні промені черевних плавців самця сильно потовщені, за цією ознакою його можна легко відрізнити від самки. Малорухлива риба, віддає перевагу затокам, озерам, старицям, замуленим, зарослим водоймам. Постійно тримається поодиноці біля дна серед чагарників, уникає яскравого світла. Переносить дуже низький вміст кисню у воді, трапляється у заморних водоймах. Перед зимівлею збирається у зграї в глибоких місцях, на зиму може зариватися у мул. Тривалість життя до 12 років. Статевої зрілості сягає у віці трьох–чотирьох років при довжині тіла понад 20 см. Ріст повільний і залежить від умов життя у водоймі. Нерест порційний, зазвичай від середини травня до червня при температурі води +18...+20 °С і вище. Ікра дрібна, діаметром 1,0–1,2 мм, клейка, відкладається на стебла рослин. Тривалість розвитку три–сім днів при температурі +22...+24 °С. Плодючість 300–400 тис. ікринок [5; 7; 8; 22; 27]. Їжею є ракоподібні, личинки комах, переважно хірономіди, дрібні моллюски, водорості. Лин добуває їжу з мулу, повільно рухаючись у водоймі. Харчовими конкурентами є карась сріблястий, лящ звичайний і короп звичайний.

Фото 380. Лин звичайний – *Linca tinca*
(П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький,
Ю. М. Ситник)

Лящ звичайний – *Abramis brama* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Сибір. Мешкає в озерах, водосховищах і річках. Поширений у водоймах України.

Місця знаходження. Трапляється в озерах Світязі, Пулемецькому, Луках-Перемуті, Великому Чорному, Пісочному, Кримному (рис. 127).

Чисельність. Численний, місцями масовий вид. Чисельність і біомаса промислової частини популяції на незначному рівні.

Фото 381. Лящ звичайний – *Abramis brama*
(П. Г. Шевченко,
Р. О. Новіцький,
Ю. М. Ситник)

Особливості біології. Цінна масова промислова риба. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Відносно велика риба з високим тілом, стиснутим із боків. Розміри 25–45 см і маса 0,5–2,0 кг, виявлено поодинокі екземпляри масою до 4,5 кг, при довжині тіла 55 см. Голова й очі порівняно невеликі. Спина за потилицею різко підіймається вгору, особливо у великих особин. Рот напівнижній, невеликий, але може сильно висуватися, утворюючи довгу трубку, спрямовану вниз (фото 381). Глоткові зуби однорядні (5–6), однак трапляються особини з дворядними глотковими зубами. Зябрових тичинок 19–24. Позаду черевних плавців є кіля, не покритий лускою, а перед спинним плавцем – вільна від луски борозна. Забарвлення змінюється залежно від віку риби, кольору ґрунту й води у водоймі. Забарвлення у молодих особин – сіро-сріблясте, у великих – світло-коричневе із золотистим відливом. Лусок у бічній лінії 49–60. Надає перевагу стоячим або водам з повільною течією. Мешкає у річках, озерах, ставках і водосховищах. Статева зрілість настає здебільшого у п'ятирічному віці, самці можуть дозрівати і в три роки. Нереститься від кінця квітня до червня при температурі води від +12...+15 °С і вище. Ікру відкладає на корчі, торішні стебла рослин, в один прийом до 90–340 тис. ікринок, у середньому 100–150 тис. Із відкладеної ікри через три–шість діб вилуплюються личинки, які перші дві доби перебувають у стадії спокою, прикріплюючись до водних рослин. Перехід на живлення бентосом – малоцетинковими червами, личинками комах, детритом – відбувається при досягненні довжини 13–15 см. Лящ не здійснює тривалих міграцій. Унаслідок великої

різноманітності локальних умов і груповій мінливості популяція ляща великих водойм неоднорідна і складається з угруповань, кожна із яких має свої біологічні особливості. У харчуванні переважають планктонні організми й хірономіди [5; 7; 8; 22; 27].

Пічкур звичайний – *Gobio gobio* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Азія, однак відсутній у водоймах Скандинавії, Піренейського, Апеннінського, півдня Балканського та Кольського півостровів. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Виявлений в озерах Кримному, Люцимері, Великому Чорному (рис. 127).

Чисельність. Нечисленний вид. Кількісні показники виду в озерах Шацького поозер'я порівняно не високі.

Фото 382. Пічкур звичайний – *Gobio gobio* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький, Ю. М. Ситник)

Особливості біології. Непромисловий вид, є об'єктом живлення цінних хижих риб. Мешкає у річках на піщаних і кам'янистих ділянках із середньою за швидкістю течією. Часто трапляється у водосховищах, іноді в озерах і ставках з оптимальним кисневим режимом. Чутливий до забруднення водойм. Спеціальних заходів охорони не потребує. Розміри невеликі – 10–15 см завдовжки. Зовнішній вигляд достатньо специфічний: тіло веретеноподібне, злегка сплюснене на черевці. Луска велика. Рило подовжене, рот нижній, нижня губа перервана посередині, у кутках рота є добре розвинена пара вусиків. У бічній лінії 40–45 лусок. Тіло зверху забарвлене у зеленувато-бурі тони, із боків сріблясте, покрите синюватими або чорнуватими плямами, що іноді зливаються в суцільну темну смужку, черево жовтувате. Спинний і хвостовий плавці мають темні крапки (фото 382). Статевої зрілості досягає у віці трьох–чотирьох років, коли довжина тіла становить не менше 8 см. Співвідношення самців і самок приблизно рівне. Нерест порційний, починається при температурі води +7 °С; його загальна тривалість становить 1,5–2 місяці [5; 7; 8; 22; 27]. Плодючість не перевищує 1–2 тис. клейких ікринок, які відкладаються на тверді субстрати на мілководдях. Ікринки покриваються частинками мулу, піщинками, від чого стають непомітними. Личинки вилуплюються з великими грудними плавцями і очима, що сильно пігментуються. Вони не реагують на світло і ще декілька днів залишаються лежати на дні. До кінця вегетаційного періоду молоді риби сягають у довжину 5 см. Належить до типових бентофагів. Личинки харчуються дрібними донними безхребетними, коловертками, молодь та дорослі риби споживають одноденок і дрібних моллюсків, ікру інших риб. Пічкурі впродовж року тримаються великими зграями.

Плітка звичайна – *Rutilus rutilus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Плітка звичайна мешкає у великих і малих річках, струмках, водосховищах та озерах України.

Місця знаходження. Виявлений у всіх водоймах Поозер'я (рис. 127).

Чисельність. Численний, місцями масовий вид.

Особливості біології. Мешкає у різноманітних водоймах: водосховищах, річках, озерах, канавах і ставках. Віддає перевагу спокійним ділянкам з м'якою водною рослинністю. Зазвичай тримається на межі відкритої води і чагарників. Цінний вид промислового й аматорського рибальства. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Зиму проводить у зимувальних ямах. Може сягати завдовжки 30 см і більше, маса до 500 г. Середньорічний приріст плітки звичайної впродовж перших восьми років життя становить близько 4 см. У малих річках регіону ці показники значно нижчі. Від інших риб добре відрізняється оранжевим забарвленням райдужної оболонки ока і червоною плямою у її верхній частині (фото 383). Має високе тіло, сильно стиснуте з боків; рот кінцевий, глоткові зуби однорядні з п'ятьма–шістьма зубами в ряду. Зябрових тичинок 9–11. Луска досить велика, у бічній лінії в середньому 43–45 лусок. У спинному плавці 12–13, в анальному – 13–14 гіллястих променів. Забарвлення тіла типове для роду – спина темніша, синьо-сіра або зеленувата, боки і черево – сріблясті. Хвостовий і спинний плавці сірі, інші – оранжеві, іноді червонуваті. У період нересту на тілі самців

Фото 383. Плітка звичайна – *Rutilus rutilus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький, Ю. М. Ситник)

Фото 385. Сазан – *Cyprinus carpio*
(П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький,
Ю. М. Ситник)

губі – по два вусики. Статевої зрілості досягає відносно пізно – на четвертому– шостому році життя. Плодючість від 100 тис. до 900 тис. ікринок. Інтенсивне розмноження відбувається при прогріванні водойми до +18...+20 °С і вище. З прикріплених до підводної рослинності ікринок, через три–шість діб викльовуються личинки. Після розсмоктування жовточного мішка личинки починають харчуватися дрібними коловертками, інфузоріями, циклопами, поступово переходячи на більші об'єкти. В умовах багатой кормової бази і високих (+25...+29 °С) температур швидко росте і може досягати до кінця другого вегетаційного сезону довжини 30 см і маси 500–600 г [5; 7; 8; 22; 27]. Не вимогливий до кормів і кількості кисню у воді. У регіоні значно поширена ставкова культурна форма сазана – короп звичайний, породи якого є основою регіонального риборозведення. Спектр живлення широкий. Дорослі риби харчуються червами, моллюсками, хірономідами, ракоподібними, водними рослинами, детритом та ін.

Товстолобик білий амурський – *Hypophthalmichthys molitrix* (Valenciennes, 1844)

Поширення. Природний ареал охоплює річки Східної Азії від р. Амура і оз. Буйр-Нура у Монголії на півночі до річок Південного Китаю – Янцзи та Сицзян на півдні. Як об'єкт риборозведення широко розселений у країнах Азії і Європи. Акліматизований у водні об'єкти України.

Місця знаходження. Зариблені озера Люцимер, Велике Чорне (рис. 128). Штучний вселенець.

Чисельність. Нечисленний вид. Кількісні показники у водоймах визначаються обсягами випуску риб із риборозплідних господарств. На динаміці чисельності істотно позначається відсутність природного відтворення. Перспективний об'єкт регіонального риборозведення, що дає змогу одночасно досягти меліоративного ефекту й одержати високі показники нагулу. В озерах Шацького поозер'я до створення національного парку здійснювався промисловий вилов риби і проводилися роботи для відтворення рослиноїдних видів риб, зокрема й товстолобика. Роботи для відновлення іхтіофауни проведені в оз. Люцимер у 2009 р., під час яких було вселено 44,3 тис. дворічних екземплярів товстолобика білого амурського.

Особливості біології. Цінна промислова риба, вид товарного вирощування, належить до видів, що їх охороняє законодавство. Відтворення проводиться тільки в штучних заводських умовах. Товстолобик білий амурський завдовжки до 60 см, маса понад 8 кг. Відмінна ознака – низько розміщені очі, їх нижній край нижчий від рівня рота (фото 386). Луска дуже дрібна, у бічній лінії її 110–125 шт. Від горла до анального отвору по череву йде гострий кіль. Зяброві тичинки зливаються у вигляді сітки. Рот косий, верхня щелепа з виїмкою, на нижній є горбик. Глоткові зуби, по чотири з кожного боку, однорядні, стислі, на жувальній поверхні покреслені. Це дає змогу ефективно обробляти затримані зябровою сіткою водорості. Кишечник дуже довгий, у 13 разів більший за довжину тіла. Забарвлення тіла сріблясте із синюватим відливом, плавці темні. Товстолобика білого амурського успішно розводять разом із коропом звичайним та іншими рослиноїдними рибами – білим амуром східноазіатським і чорним амуром східноазіатським, товстолобиком строкатим південнокитайським. Відомі гібриди між білим і строкатим товстолобиками, які широко використовуються у риборозведенні. За способом живлення – фільтратор. Використовується як природний меліоратор, знижуючи надлишок фітопланктону, який може викликати «цвітіння» води [9–12; 20; 27].

Фото 386. Товстолобик білий амурський – *Hypophthalmichthys molitrix* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Товстолобик строкатий південнокитайський – *Aristichthys nobilis* (Richardson, 1846)

Поширення. Природний ареал – Східна Азія. Широко акліматизований у Європі. Поширений на території України.

Місця знаходження. Зариблені озера Люцимер, Велике Чорне (рис. 128). Штучний вселенець.

Чисельність. Нечисленний вид. Лімітується випуском із риборозплідних комплексів.

Особливості біології. Цінний промисловий вид. Використовується у товарному риборозведенні. Природне відтворення у природних умовах неможливе. Пелагічний вид. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Довжина тіла до 80 см (фото 387). За формою тіла подібний до

Фото 387. Товстолобик строкатий південнокитайський – *Aristichthys nobilis* (В. К. Бізун)

білого товстолобика амурського. Відрізняється від останнього великими розмірами голови та довшими грудними плавцями, які заходять за основу черевних плавців і забарвлені у темні тони. Крім того, на череві, попереду черевних плавців, немає кіля. Довгі й тонкі зяброві тичинки не зростаються між собою і не утворюють такого потужного щидильного апарату, як у товстолобика білого амурського, їх число 240–300. Жувальна поверхня глоткових зубів гладка. Кишечник дорослих риб довгий, у декілька разів перевищує довжину тіла, але коротший, ніж у товстолобика білого амурського. Забарвлення темно-сіре,

із боків тіла у дорослих риб є темні плями. Молодь має золотисті боки. У межах природного ареалу його маса сягає близько 35–50 кг. Статевої зрілості досягає у шести–семирічному віці [9–12; 20; 27]. У риборозплідниках терміни дозрівання товстолобика строкатого південнокитайського значно коротші: вони готові до розмноження у чотирирічному віці, важать не більше 7 кг і виметують до 1 млн ікринок. У живленні товстолобика строкатого південнокитайського важливе значення протягом усього життя, крім рослинної їжі (фітопланктону), має зоопланктон і детрит.

Родина В'юнові – *Coditidae* Swainson, 1839

В'юн звичайний – *Misgurnus fossilis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Центральна Європа, трапляється у Південній та Східній Азії. Поширений у водоймах України.

Місця знаходження. Виявлений у всіх Шацьких озерах (рис. 129).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Непромисловий вид. Чинники, що обмежують поширення і стримують зростання чисельності, не відомі, спеціальної охорони не потребує. Довжина тіла 30–35 см. Тіло вугроподібне, стиснуте з боків. Луска дуже дрібна, покрита шаром слизу. Голова невелика, стиснута з боків, очі маленькі. Рило подовжене, м'ясисте. Рот нижній, серпастої форми. Навколо рота 10 усиків, із яких чотири розміщуються на верхній щелепі, чотири – на нижній, два – у кутках рота. Бічну лінію не видно (фото 388). Спинний плавець розміщений посередині спини і над черевними плавцями, анальний – за вертикаллю кінця спинного. У самців на боках тіла за спинним плавцем є потовщення із жирової тканини. У серединному ряду тіла 135–175 лусок. Хвостовий плавець заокруглений. Спина забарвлена в жовтувато-бурі з чорними крапками тону, черево жовтувате, з боків тулуба тягнуться три повздовжні смуги, із яких середня набагато ширша, ніж крайні, всі плавці бурі, з чорнуватими крапками. У цих риб добре розвинені органи повітряного дихання. У річках віддає перевагу мулистим, зарослим густою водною рослинністю ділянкам, часто оселяється у протоках, затоках, старицях. Розмножується в травні–червні. Викидає ікру на мілководді у заростях рослинності. Плодючість становить до 150 тис. ікринок. Ікра велика, діаметром 1,7–1,9 мм [5; 7; 8; 21; 27]. Личинки після вилуплення ще якийсь час живуть нерухомо, приклеївшись до рослин і харчуючись запасами жовткового мішка. Дорослі в'юни тримаються на дні, часто зариваються у мул, харчуються донними безхребетними – личинками хірономід та інших комах, гіллястовусими рачками, дрібними молюсками.

Фото 388. В'юн звичайний – *Misgurnus fossilis* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Щипавка звичайна – *Cobitis taenia* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа. Заселяє річки з повільною течією, озера, а також дрібні річки зі швидкою течією. Виявлений у водоймах України.

Місця знаходження. Трапляється в Шацьких озерах (рис. 129).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Непромисловий вид, об'єкт живлення хижих риб. Чинники, що обмежують поширення і стримують зростання чисельності, не відомі, спеціальної охорони не потребує. Невелика риба, що не перевищує в довжину 12 см, із низьким, стиснутим із боків тілом і короткими плавцями. Хвостовий плавець заокруглений або усічений. Луска дуже дрібна, округла, з невеликим центром без борозен; бічна лінія розвинена тільки у передній частині тіла, за головою. Голова маленька, на нижній її стороні розміщений маленький рот із потовщеною дволопатевою нижньою

Фото 389. Щипавка звичайна – *Cobitis taenia* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

губою і трьома парами вусиків, чотири з яких розміщені на кінці риля, а два – в кутках рота (фото 389). Вусики короткі, не досягають центра очей. Загальний колір спини – жовтий або піщано-жовтий, черево й боки – світло-жовті. На цьому фоні чітко виділяються смуги чорно-бурих плям різної величини. Один ряд великих круглястих плям іде по середині спини. Нижче розміщується смужка дрібних цяток, далі – ряд більших округлих або довгастих плям, що зливаються між собою. У період нересту забарвлення стає яскравішим, багато плям у смугах зливаються між собою і смуги ще контрастніше виділяються на тілі.

Для щипавок звичайних характерний статевий диморфізм: самки більші за самців. Грудний плавець самця більш загострений і подовжений. Щипавка звичайна заселяє річки з повільною течією, озера, а також дрібні річки зі швидкою течією. Тримається зазвичай біля дна на ділянках із кам'янистим, піщаним або мулистим дном, іноді закопується у пісок. Активніша у вечірній час, може дихати атмосферним повітрям. Весною щипавки звичайні виходять на мілководдя, заходять на заплави і нерестяться серед чагарників водоростей у травні–червні. Нерест порційний, починається при температурі води +18 °С і більше. Під час нересту самець кладе свої грудні плавці на грудні плавці самки і згинається навколо її тіла. Ікра велика – від 1,9 до 3,0 мм у діаметрі, розвивається звичайно серед нитчастих водоростей, які наприкінці червня спливають на поверхню [5; 7; 8; 21; 23; 27]. Личинки, що вилупилися на четвертий–шостий день, мають зовнішні зябра; досягши довжини 18–20 мм, вони переходять до донного способу життя. Щипавка звичайна харчується дрібними донними хребетними і личинками комах.

Ряд Окунеподібні – Perciformes Bleeker, 1859

Родина Окуневі – Percidae Cuvier, 1816

Йорж звичайний – *Gymnocephalus cernuus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Центральна та Східна Європа (річки басейну Балтійського моря) та Північна Азія (до басейну Колими). Заселяє водойми України.

Місця знаходження. Озера Світязь, Кримне, Пулемецьке, Став, Кругле, Мошне, Острів'янське, Луки, Велике Піщанське, Пісочне (рис. 128).

Чисельність. Численний вид, належить до звичайних видів різних водойм.

Особливості біології. Об'єкт аматорського рибальства і харчовий об'єкт хижих риб. Чинники, які обмежують поширення і чисельність, не відомі. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Невелика риба, що сягає довжини 10–18 см і маси 60–100 г. Спина висока, рило тонке і тупе, лоб широкий. Рот невеликий, серпастої форми (фото 390). На щелепах розміщені дуже дрібні зуби. Ктеноїдна луска середніх розмірів, у бічній лінії нараховується 35–40 лусок. На голові луски немає. На поверхні тіла виділяється рясний слиз. При відкритих зябрових кришках голова здається особливо широкою. На черевних плавцях є велика колючка. Спинний плавець один, утворений двома плавцями, що злилися, хвостовий плавець виімчастий. Загальне забарвлення тіла темно- або світло-сіре з дрібними темними плямами. Нижня частина тіла жовта, черево біле. На спинному і хвостовому плавцях є темні плями. Заселяє більшість водойм, досягаючи в деяких із них високої чисельності. Тримається у придонних шарах із піщаним або замуленим ґрунтом. Значних міграцій не здійснює. Досить легко переносить забруднення води. Зимує великими зграями на глибоких ділянках водойми. Тривалість життя становить близько семи років. Статевої зрілості досягає у дворічному віці. Нерест починається, коли вода прогрівається до +8 °С, у цей момент відкладається перша порція ікри. При підвищенні температури води на декілька градусів відкладається друга і наступні порції. Плодючість варіює від 5 тис. до 200 тис. ікринок. Ікринки близько 1 мм у діаметрі відкладаються на різні субстрати – пісок, камінь, очерет, рогіз, корчі тощо – на глибині до 1,5 м. Інкубація не перевищує тижневого терміну, а до кінця вегетаційного періоду цьоголітки сягають довжини 5 см. Харчується ракоподібними, личинками хірономід, мальками й ікрою риб [5; 7; 8; 22; 26].

Фото 390. Йорж звичайний – *Gymnocephalus cernuus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Окунь звичайний – *Perca fluviatilis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, окрім Іспанії, Португалії та Північної Скандинавії, Північна Азія – до басейну Колими включно. Поширений у водоймах України.

Місця знаходження. Трапляється у всіх озерах Шацького поозер'я (рис. 128).

Фото 391. Окунь звичайний – *Perca fluviatilis* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Чисельність. Численний вид. Кількісні показники високі у всіх водоймах регіону досліджень.

Особливості біології. Важливий об'єкт промислового й аматорського рибальства. Чинники, що обмежують поширення і чисельність, не відомі. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Розміри самців варіюють від 10 до 18 см, самок – від 14 до 36 см; маса самців – від 25 до 400 г, самок – від 25 до 950 г. Тіло окуня звичайного укорочене, порівняно високе. Має горбату спину (фото 391). Рот великий, на щелепах

розміщені дрібні зуби. Задній кінець верхньощелепної кістки не занурений у шкіру і доходить до вертикалі середини очей. Ктеноїдна луска середніх розмірів, на бічній лінії нараховується 57–77 лусок. Загальне забарвлення тіла зеленувате (озерна екологічна форма) або сіро-зеленувате (річкова). Спина зелена, боки знизу жовтуваті. По обох боках тіла розміщені п'ять–дев'ять темних, здебільшого чорних поперечних смуг. Черевні, анальний і хвостовий плавці червоні. Однаково успішно окунь звичайний мешкає в річках і непроточних водоймах. Статевозрілими самки окунів звичайних стають на третьому році життя, самці – дещо раніше. Нереститься з третьої декади квітня до першої половини травня. Температурний поріг нересту в цих риб становить +7 °С, а масове відкладання ікри відбувається при температурі +12 °С. Місцями розмноження є стариці та інші захищені від вітру місця. Плодючість коливається від 2 тис. до 120 тис. ікринок. Ікра у вигляді драглистих стрічок приклеюється до рослин, каміння та інших предметів. У разі низьких температур період дозрівання кладки збільшується до 18 діб. Молодняк харчується спочатку зоопланктоном, а потім бентосними формами; досягши 12–13 см, окуні звичайні починають споживати дрібних риб, ікру інших видів [5; 7; 8; 22; 26].

Судак звичайний – *Sander lucioperca* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Східна Європа, Азія. Відомий у водоймах України.

Місця знаходження. Зареєстрований у озерах Свіязі, Пулемецькому, Люцимері, Великому Чорному (рис. 128).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Цінна промислова риба. Дуже чутливий до дефіциту розчиненого у воді кисню, що лімітує заселення ним непроточних ставків і озер. Належить до цінних видів риб, що їх охороняє законодавство. Середні лінійні розміри судаків звичайних сягають від 30 до 60 см, маса від 700 г до 4,5–5 кг. Тіло судака прогонисте, торпедоподібне, дещо сплюснуте з боків. Голова загострена, рот великий (фото 392). Задній край щелепи не занурений у шкіру і заходить за вертикаль заднього краю очей. На щелепах є іклоподібні зуби. Бічна лінія заходить на хвостовий плавець. Ктеноїдна луска невелика, на бічній лінії нараховується 80–97 лусок, на «щочках» луски немає. Спинні плавці дещо зміщені. Відстань між черевними плавцями менша, ніж ширина їх основи. Загальне забарвлення тіла сіре або темно-сріблясте. З обох боків вище від бічної лінії є 8–12 темних поперечних смуг. Пелагічний хижак. Мешканець відкритих зон озер, річок і водосховищ. Тримається здебільшого у товщі води, іноді в погоні за рибою – біля дна. Активний зранку та ввечері. Зимує в глибоких ямах, але повністю неактивним не стає. Статеві зрілості самці досягають у п'яти–шестирічному віці, самки – у шести–семирічному. Нерест проходить у квітні–травні, при оптимальній температурі води під час нересту +14...+18 °С. Ікра жовтуватого кольору відкладається у вириті самцями в піщаному ґрунті на мілководді кубла діаметром 0,5–0,6 м, завглибшки 15–20 см. Плодючість становить від 200 тис. до 500 тис. ікринок і більше. Самець активно охороняє кубло до завершення інкубації. Її період нетривалий: при температурі +18 °С личинки викльовуються вже через п'ять діб, при нижчих температурах дозрівання триває до 10 днів. Молодь судака звичайного харчується зоопланктоном, після досягнення довжини 4 см переходить на живлення рибою, до кінця осені цьоголітки стають завдовжки 7–9 см. Росте швидко. При наявності достатньої кількості їжі до

Фото 392. Судак звичайний – *Sander lucioperca* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

року сягає довжини 17 см. Основною їжею дорослого хижака є малоцінні види риби: пічкур звичайний; верховодка звичайна; голянь звичайний, у літній час у харчовому раціоні виявлено жаб [5; 7; 8; 22; 26].

Родина Головешкові – *Odontobutidae* Hoese et Gill, 1993

Головешка ротань – *Perccottus glenii* (Dybowski, 1877)

Поширення. Природний ареал охоплює водойми Далекого Сходу. Зараз головешка ротань поширена у Європі. Виявлена на території України.

Місця знаходження. Трапляється в меліоративних канавах та ставках на території Шацького поозер'я (рис. 128).

Чисельність. Відносно численний вид. Якщо немає конкуренції з боку хижаків – окуня звичайного, судака звичайного, щуки звичайної, чисельність може сягати значних величин.

Фото 393. Головешка ротань – *Perccottus glenii* (В. К. Бігун)

Особливості біології. Інвазійний вид, об'єкт аматорського рибальства та живлення хижих риби. Охорони не потребує, навпаки, потрібне штучне зниження чисельності. Довжина тіла дорослих особин сягає 6–25 см (фото 393). Тіло головешки ротаня валькувате, потовщене, з вираженим хвостовим стеблом. Голова і рот великі. Нижня щелепа трохи видається вперед. При відкритих зябрових кришках голова виглядає більшою, на ній іноді помітне бульбашкоподібне здуття. На щелепах розміщені дрібні зуби. Луска комбінована – на спині циклоїдна, на череві і боках – ктеноїдна. Голова покрита циклоїдною лускою до середини лоба, на бічній лінії налічується 36–43 луски. Спинних плавців два. Загальне забарвлення тіла темно-коричневе, іноді майже чорне. Червоно жовтувате. На тілі і плавцях є темні плями. Характерне шлюбне забарвлення. Надає перевагу ділянкам річок зі слабкою течією або непроточним водоймам. Здатний витримувати майже повне промерзання і переохолодження водойми, зариваючись у мул. Виявлений у водоймах, де інші види, зокрема й карасі, не здатні витримувати несприятливих екологічних умов. Головешка ротань є тут єдиним представником іхтіофауни. Статевозрілими стають у дворічному віці. Нерест порційний, триває у квітні–червні, при прогріванні водойми до +14...+16 °С [4; 7; 8; 26]. Ікру відкладає на нижню поверхню плавучих предметів, листя водних рослин. Плодючість – від 300 до 2000 ікринок. Під час інкубації самець охороняє кладку. Багатогенеративна популяція використовує майже всю кормову базу водойми.

Ряд Колючкоподібні – *Gasterosteiformes* Goodrich, 1909

Родина Колючкові – *Gasterosteidae* Bonaparte, 1831

Триголкова колючка звичайна – *Gasterosteus aculeatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Північна Європа, Північна Азія та Північна Америка. Виявлений на території України.

Місця знаходження. Трапляється у меліоративних каналах та оз. Люцимері (рис. 128).

Чисельність. Нечисленний вид. Тенденції в динаміці кількісних показників не відомі.

Особливості біології. Інвазійний, смітний вид риби. Чинники, що обмежують поширення і стримують зростання чисельності, не відомі. Довжина тіла до 9 см (фото 394). Тіло сильно стиснуте. По боках є 24–30 поперечних кістяних пластинок, які замінюють луску і поступово звужуються до хвостового плавця. На хвостовому стеблі утворюють кіль. Перед спинним плавцем тіло озброєне трьома колючками. Забарвлення тіла зеленувато-жовте на спині і сріблясте на боках. Зграйна риба. Віддає перевагу озерам, ставкам і річкам із мулистим, мулисто-піщаним дном та трав'яними берегами, які в літній період сильно заростають. Статева зрілість настає на другому–третьому році життя. Нерест проходить від квітня до травня при оптимальній температурі +10...+14 °С. Самки втрачають блискуче забарвлення, у самців червоно і боки червоніють, спина стає темно-зеленою, очі – яскраво-синіми. Самець будує кубло зі стеблинок та гілочок. Самка відкладає до 200 ікринок. Під час розвитку зародків самець періодично здійснює коливання води грудними плавцями для запобігання забрудненню яєць у кублі. Самець охороняє ікру та мальків, які через 10–14 днів, звільнившись від жовткового мішка, покидають кубло. Харчується бентосом, ікрою риби [5; 7; 8; 22; 29].

Фото 394. Триголкова колючка звичайна – *Gasterosteus aculeatus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новіцький, Ю. М. Ситник)

Фото 396. Сом європейський – *Silurus glanis* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький, Ю. М. Ситник)

бини, що сягають 2 м завдовжки і понад 100 кг. Голова велика, дещо сплюснена зверху, рот дуже великий, широкий, черево велике, м'яке. Тулуб поступово звужується від черева до хвоста. Луски немає (фото 396). Має три пари вусиків, найдовші з яких розміщені на верхній губі, що є особливою ознакою сома європейського. Нижня щелепа довша за верхню, що створює вигляд верхнього рота. Спинний плавець дуже маленький, анальний плавець довгий. У грудному плавці є сильний кістковий колочий промінь, зазубрений із внутрішнього боку. Хвостовий плавець невеликий, заокруглений. Забарвлення варіює від сірого і брудно-оливкового до майже чорного з плямами невизначеної форми. Плавці темні, іноді з жовтою облямівкою. Мешкає на дні водойм. Біотопами є заглиблені ділянки річки зі спокійною течією, ями, у яких великі особини тримаються поодиночі. Статева зрілість настає у самців у чотирирічному віці, у самок – у п'ятирічному, коли їхня довжина вже перевищує 50 см. Нереститься у червні при температурі води +22...+26 °С, коли виходить на мілководдя; плодючість від 15 тис. до 350 тис. ікринок [5; 7; 8; 21; 23; 29]. Ікра відкладається на водні рослини і самець охороняє її. Молоді риби харчуються водними безхребетними і молоддю різних видів риб, дорослі особини – раками, рибою, жабами, дрібними водоплавними птахами.

Родина Ікталурові, американські котячі соми – Ictaluridae Gill, 1861

Карликовий сомик коричневий – *Ameiurus nebulosus* (Lesueur, 1819)

Поширення. Природний ареал – Північна Америка, де вид поширений у зарослих водоймах з повільною течією. У 1935 р. з'явився у водоймах Білорусі й України – басейн р. Прип'яті, у Брестській і Волинській областях, звідти проник у річкові системи і зараз значно поширився у водоймах Білорусі та Західної України.

Місця знаходження. Виявлений у всіх Шацьких озерах. Віддає перевагу непроточним водоймам або із незначною течією із замуленим дном і чагарниками прибережної рослинності (рис. 129).

Чисельність. Масовий вид усіх озер Шацького поозер'я. У деяких озерах він становить до 50 і більше відсотків промислової рибопродуктивності (оз. Острів'янське, Луки-Перемут).

Особливості біології. Інвазійний вид. Висока чисельність карликового сомика коричневого у водоймах заподіює значну шкоду рибному господарству, оскільки за характером живлення він є активним конкурентом цінних промислових видів риб. У водоймах, де живе карликовий сомик коричневий, чисельність інших риб різко падає або вони зникають зовсім. Заходів охорони не потребує, навпаки – у водоймах, де переважають цінні промислові види риб, слід усіяко обмежувати його чисельність. З'єднання окремих водойм каналами сприяє проникненню цієї риби в інші місця, про що свідчить значне поширення карликового сомика коричневого в озерах Шацької групи. Витривалий до високих температур і низького вмісту кисню у воді. Може жити там, де інші види риб жити не можуть. Тіло валькувате спереду і стиснуте з боків у хвостовій частині. Спина темно-коричнева або жовтувато-коричнева, іноді чорна; боки світліші, з темними плямами, черево біле або кремове, плавці темні. Голова велика, сплюснена. Рот великий, кінцевий, щелепи однакової довжини. На них численні дрібні зуби у вигляді щіток. Має чотири пари вусиків: дві пари на верхній частині голови, одна з них довга – у кутках рота, друга – коротка, позаду ніздрів, і дві пари коротких вусиків на підборідді, розміщені в один ряд. Тіло голе, без луски, з товстою шкірою і забезпечено великою кількістю слизових залоз (фото 397).

Бічна лінія повна, добре помітна від голови до хвоста. На відміну від сома європейського в карликових сомиків коричневих є жировий плавець. У водоймах природного ареалу карликовий сомик коричневий сягає максимальної довжини 50 см і маси 3 кг, у Європі – до 45 см і 2 кг (іноді). У білоруських водоймах – до 30 см і 500 г у восьмирічному віці. Здебільшого в уловах переважають риби завдовжки 15–20 см і майже 50–120 г у віці три–шість років. Дуже невибагливий у їжі. Споживає організми бентосу – личинки хірономід, бабок, ракоподібних, молюсків, водорості та залишки вищих водних рослин, а також дрібних риб та їхню

Фото 397. Карликовий сомик коричневий – *Ameiurus nebulosus* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький, Ю. М. Ситник)

ікру. Взимку сомик не харчується, із настанням холодів забирається до глибоких ям, звідки виходить тільки після скресання криги. Росте сомик повільно, у максимальному восьмирічному віці сягає 30 см довжини і маси тіла 500 г. Ріст залежить від кормності і гідрологічного режиму водойм. Статевозрілим стає у віці 3–4 років при довжині 16–20 см. Нерест проходить у травні–червні при температурі води 17–20 °С на мілководді, де є затоплені дерева, піщані або кам'янисті ґрунти і багато рослинних залишків. Самка заздалегідь готує кубло у вигляді ямки. Нерест, що його здійснює одна пара, супроводжується шлюбними іграми. Самка відкладає ікру, яка злипається в пухку грудку. Плодючість становить 1200–5000 ікринок розміром 3–4 мм [6; 7; 8; 21; 23; 29]. Ікра блідо-кремового кольору. Після закінчення нересту самець залишається біля кубла, охороняючи ікру і молодь, що виклюнулася. Інкубаційний період триває п'ять–вісім днів залежно від температури води. Передличинки, що вийшли, завдовжки 4–6 мм. Вони збиваються в поверхневих шарах води у щільні зграйки, які охороняє один із батьків до розсмоктування жовткового мішка і переходу на активне живлення.

Ряд Тріскоподібні – Gadiformes Goodrich, 1909

Родина Миневи – Lotidae Bonaparte, 1837

Минь річковий – *Lota lota* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Північна Азія та Північна Америка. Трапляється у водоймах України.

Місця знаходження. Озера Світязь, Кримно, Велика Корня, Перемут, Довге, Люцимер (рис. 129).

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України.

Особливості біології. На популяціях негативно позначається браконьєрський вилов. Потрібно посилити охорону виду в нерестовий період. Невелика риба завдовжки до 35 см, маса тіла до 0,6 кг. Звичайно попадаються менші за розміром особини. Тіло миня річкового подовжене, розширюється у передній частині та звужується до хвостового плавця. Воно покрите дуже дрібною лускою і значним шаром слизу (фото 398). Голова приплюснута, на підборідді добре розвинений вусик, на щелепах і сошнику є щетинясті зуби, верхня щелепа довша за нижню. Рот кінцевий. Голова покрита лускою до носових отворів. Хвіст стиснутий із боків, хвостовий плавець невеликий, закруглений. Спинних плавців два, довжина основи другого плавця майже у п'ятеро довша за основу першого і трохи більша за анальний плавець. Загальне забарвлення тіла варіює, здебільшого воно темно-буре, із зеленуватим відтінком. Із боків тулуба є світлі плями. Горло і велике м'яке черево світлого кольору. Типовими біотопами

Фото 398. Минь річковий – *Lota lota*
(П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький,
Ю. М. Ситник)

миня річкового є придонні накорчовані ділянки водойми з крутими берегами. Найактивніші фази його життєдіяльності припадають на зимовий період. Прогрів води влітку гальмує всі життєві процеси аж до стану заціпеніння. У цей час минь річковий ховається під камінням, корінням, віддає перевагу придонним течіям і джерелам. Восени, коли температура води понижується, минь річковий починає мігрувати. Хід посилюється після льодоставу до лютого–березня. Активний у нічний і сутінковий час. Статевозрілим стає у три–чотири роки [5; 7; 8; 21; 23; 29]. Нерест проходить у грудні–лютому, аж до березня при температурі води близько +1...+4 °С. Нерестовища розташовуються вздовж берегів річок, озер на глибині до 1–3 м, на піщаних кам'янисто-галькових ґрунтах. Відкладає 200–400 тис. ікринок діаметром близько 1 мм. Ікра жовтувата, прозора, із жировою краплею, може плавати або слабо прикріплена в придонному шарі води. Розвиток ікринок повільний і триває від одного до трьох місяців залежно від температури води. Найсприятливіша температура від +1,5 до +4 °С. Через три тижні після викльову молодь підходить до берегів, де активно харчується. Зі збільшенням температури води до +14...+15 °С живлення припиняється до осіннього пониження температури. Молодь росте швидко і до року може сягати довжини 11–15 см. Цьоголітки миня річкового харчуються переважно безхребетними – ракоподібними, на другому році – безхребетними і рибою. Повний перехід на хиже живлення завершується на третьому році життя. В озерах Шацького НПП основними об'єктами живлення миня річкового є малоцінні види риб: йорж звичайний, пічкур звичайний, ін. Вороги і конкуренти – сом європейський, щука звичайна, окунь звичайний.

Ряд Вугроподібні – *Anguilliformes* Regan, 1909

Родина Вугрові, прісноводні вугри – *Anguillidae* Rafinesque, 1815

Річковий вугор європейський – *Anguilla anguilla* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, річки Балтійського, Білого, Баренцевого, Середземного, Чорного морів, узбережжя Марокко. Трапляється на території України.

Місця знаходження. Був розведений в озерах Світязі, Пулемецькому, Люцимері, Острів'янському, Великому Чорному, через систему каналів поширився в озерах Кримному, Пісочному, Круглому, Довгому, Плотиччі та ін. (рис. 129).

Чисельність. У 1970–1990 рр. проводився промисловий вилов аборигенних видів риби, зокрема й акліматизованого річкового вугра європейського. Щорічний вилов вугра становив близько 300–500 т. Останнє зариблення личинкою вугра відбулося 1989 р. У 2005–2007 рр. в озерах Світязі, Луках-Перемуті, Люцимері, Пулемецькому проводився науково-дослідний вилов риби, зокрема вугра, із 2008 р. – меліоративний. З кожним роком обсяги вилову вугра падають, і у 2010 р. становили 0,3 т.

Особливості біології. Цінний промисловий вид, чисельність якого у районі досліджень дуже низька, заходи охорони не розроблені. Риби завдовжки 50–150 см. Тіло покрите слизом, бічна лінія

Фото 399. Річковий вугор європейський – *Anguilla anguilla* (П. Г. Шевченко, Р. О. Новицький, Ю. М. Ситник)

добре розвинена (фото 399). Рот кінцевий, зуби невеликих розмірів, у декілька рядів сидять на щелепах і сошнику. Дрібні зубчики є і на глоткових кістках. Зяброві отвори вертикальні, добре розвинені. Очі невеликі, губи товсті. Спинний, анальний і хвостовий плавці зливаються в один. У плавцях немає колючих променів. Нестатевозрілі особини забарвлені в жовті, темно-зелені, матові кольори. Статевозрілі ходові вугри відрізняються наявністю металевого блиску. Мешкає в прісних річкових водах, для розмноження мігрує в Саргасове море, де нереститься на великих глибинах (до 1500 м). Личинки у процесі тривалого розвитку зазнають складних перетворень і дрейфують із водами морських течій з океану до берегів Європи, а потім у річки. По вологій траві може переповзати з однієї водойми в іншу. Перебування в озерах триває зазвичай 6–10 років. Статевозрілими стають у п'яти–семирічному віці. Продуктивність становить до 9 млн ікринок [5; 7; 8; 21; 23; 29]. Після нересту плідники гинуть. Нагулюється з квітня до листопада. Росте поволі. Зимувати у сплячці. Веде нічний спосіб життя, харчуючись ракоподібними, червами, личинками

комах, моллюсками й ікром інших риби.

Список використаних джерел та літератури

1. Аннотированный каталог круглоротых и рыб континентальных вод России. – М. : Наука, 1998. – 220 с.
2. Атлас пресноводных рыб России. В 2 т. Т. 2 / под ред. Ю. С. Решетникова. – М. : Наука, 2002. – 251 с.
3. Берг Д. С. Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран. Т. 3 / Д. С. Берг. – М. ; Л. : АН СССР, 1949. – С. 930–1381.
4. Бігун В. К. Живлення та харчова поведінка ротана *Percottus glenii* (Perciformes: Odontobutidae) у природному ареалі та водоймах Західного Полісся України / В. К. Бігун // Современные проблемы гидробиологии. Перспективы, пути и методы решений : материалы Междунар. науч. конф. (г. Херсон, 26–29 авг. 2008 г.). – Херсон : [б. в.], 2008. – С. 64–69.
5. Бігун В. К. Запровадження ведення аматорського рибальства на озері Пісочне Шацького району Волинської області / В. К. Бігун // Охорона і раціональне використання гідробіоресурсів : зб. тез і доп. Всеукр. наук. конф. (Херсон, 20–22 квіт. 2006 р.). – Херсон : [б. в.], 2006. – С. 13–16.
6. Бігун В. К. Вплив карликового сомика (*Ictalurus nebulosus*) на аборигенну іхтіофауну водойм Волинської області / В. К. Бігун // Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. асп. і студ. (Луцьк, 16–17 квіт. 2008 р.). Т. 2. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 217–218.
7. Бігун В. К. Стан іхтіофауни Шацького НПП / В. К. Бігун, Т. М. Куньчик, О. М. Климнюк // Природнає асяроддзе Палесся: асаблівасці і перспективи развіцця : дакл. IV Міжнар. навук. канф. (Брест, 10–12 верас.

- 2008 г.) / рэдкал.: М. В. Міхальчук (адк. рэд.), А. А. Волчак, Н. М. Шпендзік. – Брэст : Альтернатива, 2008. – С. 94.
8. Бігун В. К. Іхтіофауна річково-озерної мережі Західного Полісся України / [В. К. Бігун, О. Р. Дмитроца, О. М. Климнюк та ін.] – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 35 с.
 9. Бігун В. К. Поширення та біологічні особливості чебачка амурського (*Pseudorasbora parva* Temminck et Schlegel, 1846) у водоймах Західного Полісся України / В. К. Бігун, В. О. Мосніцький // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Біологія. Спец. вип. : Гідроекологія. – 2010. – № 2 (43). – С. 23–26.
 10. Відновна іхтіоекологія (реабілітація аборигенної іхтіофауни природних водойм України) / [Й. В. Гриб, В. В. Сондак, Н. І. Гончаренко та ін.] ; за ред. Й. В. Гриба, В. В. Сондака. – Рівне : Волинські береги, 2007. – 630 с.
 11. Влияние рыбного хозяйства на биологическое разнообразие в бассейне реки Днепр. Определение пробелов и проблем / [В. Д. Романенко, С. А. Афанасьев, Б. В. Петухов и др.]. – Киев : Академперіодика, 2003. – 188 с.
 12. Гринжевский Н. В. Приоритетные направления пресноводной аквакультуры в Украине / Н. В. Гринжевский // Пресноводная аквакультура в центральной и восточной Европе: достижения и перспективы : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Киев, 18–21 сент. 2000 г.). – Киев, 2000. – 351 с.
 13. Єрко В. М. Назви круглоротих та риб прісних водойм України / В. М. Єрко, А. І. Кулинич. – К. : Ін-т рибного господарства УААН, 1997. – 46 с.
 14. Коблицкая А. Ф. Определитель молоди пресноводных рыб / А. Ф. Коблицкая. – М. : Легкая и пищевая пром-сть, 1981. – 208 с.
 15. Маркевич О. П. Визначник прісноводних риб УРСР / О. П. Маркевич, І. І. Короткий. – К. : Рад. шк., 1954. – 209 с.
 16. Матеріали проведення контрольних ловів сектором використання і відтворення водних живих ресурсів Головного державного управління охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів та регулювання рибальства у Волинській області. – Луцьк, 2007–2010.
 17. Мельник О. П. Анатомія риб : підручник / О. П. Мельник, В. В. Костюк, П. Г. Шевченко. – К. : Центр навч. л-ри, 2008 – 624 с.
 18. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 року № 36, та зареєстрована в Міністерстві юстиції України від 26 травня 1995 р. за № 155/691 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0155-95>
 19. Методика розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушень правил рибальства та охорони водних живих ресурсів, затверджена Міністерством аграрної політики та Міністерством охорони навколишнього природного середовища України від 12.07.2004 р. № 248/273, зареєстрована в Міністерстві юстиції України 12 листопада 2004 р. за № 1446/10045 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1446-04>
 20. Новомодный Г. В. Рыбы Амура: богатство и кризис / Г. В. Новомодный, С. Ф. Золотухин, П. О. Шаров. – Владивосток : Апельсин, 2004. – 63 с.
 21. Носаль А. Д. Рыбное население озер Волынской и Ровенской областей и промысел рыбы / А. Д. Носаль, Л. Г. Симонова // Тр. НИИРХ УАСХН. – 1958. – № 11. – С. 111–131.
 22. Куньчик Т. М. Зимувальні ями Шацького поозер'я як природні біологічні реактори / Т. М. Куньчик, О. М. Климнюк, В. К. Бігун // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біол. науки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – № 2. – С. 189–195.
 23. Куньчик Т. М. Екологічний вплив якості води на розвиток біоресурсів у басейнах річок Студянка та Луга Волинської області / Т. М. Куньчик, В. К. Бігун, О. М. Климнюк // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 237–241.
 24. Петлина А. П. Изучение молоди пресноводных рыб Сибири / А. П. Петлина, В. И. Романов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2004. – 203 с.
 25. Рыбы севера Нижнего Поволжья. В 3 кн. Кн. 1. Состав ихтиофауны, методы изучения / [Е. В. Завьялов, А. Б. Ручин, Г. В. Шляхтин и др.]. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2007. – 208 с.
 26. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Риби. Окунеподібні: окуневидні, губаньовидні, драконовидні, собачковидні, піщанковидні, ліровидні, скумбрієвидні / А. Я. Щербуха. – К. : Наук. думка, 1982. – 384 с.
 27. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Риби. Ч. 1. Плітка, ялець, голянь, краснопірка, амур, білизна, верховка, лин, чебачок амурський, підуст, пічкур, марена / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. – К. : Наук. думка, 1981. – 428 с.
 28. Фауна України. В 40 т. Т. 8. Риби. Ч. 2. Шемає, верховка, бистрянк, плоскирка, абраміс, рибець, чехонь, гірчак, карась, гіпофталмійтис, аристіхтис / Ю. В. Мовчан, А. І. Смірнов. – К. : Наук. думка, 1983. – 360 с.
 29. Фауна Украины. В 40 т. Т. 8. Рыбы. Ч. 3. Вьюновые, сомовые, ихталуровые, пресноводные угри, конгеро-вые, саргановые, тресковые, колюшковые, игловые, гамбузиновые, зеусовые, сфиреновые, кефалевые, атери-новые, ошибневые / Ю. В. Мовчан. – Киев : Наук. думка, 1988. – 368 с.

Фото 400. Тритон звичайний – *Lissotriton vulgaris* (О. В. Федонюк)

річного циклу – на суші. Тритон звичайний – тварина невеликих розмірів – до 10 см (довжина тіла з хвостом). Спина і боки забарвлені в оливково-бурі та оливково-жовті зі сріблястим відтінком кольори, черевце оранжеве з чорними плямами (фото 400). Розмножуються тритони переважно в кінці березня, у квітні. Ікру відкладають на мілководдях водойм зі стоячою водою, іноді в меліоративних каналах. Кожна самка відкладає залежно від розміру та віку від 60 до 700 ікринок.

Через 14–20 днів з'являються личинки [1–5; 7–11]. Метаморфоз триває до трьох місяців. Статевозрілими тритони стають на другому–третьому році життя. Після розмноження розпочинаються місцеві міграції та переміщення по лісових масивах й інших зелених зонах, луках. Зимувать у різноманітних сховищах – під купами листя, під коренями дерев, у заглибинах ґрунту. Місця зимівель здебільшого локалізовані у листяних або мішаних лісових біотопах, зазвичай недалеко від водойм, де навесні тритони розмножуються. Іноді вони зимують у групах разом із кумками чи жабами. Живляться комахами, багатоніжками, павуками, червами, моллюсками. Природними ворогами тритонів є хижі риби, інші види амфібій – тритон гребенястий, зелені жаби, вужі, гадюки, птахи та ссавці. Через велику кількість ворогів щільність популяцій звичайних тритонів незначна і помітно коливається з року в рік.

Тритон гребенястий – *Triturus cristatus* (Laurenti, 1768)

Поширення. Європа, окрім південної частини, Азія (до західної межі Західного Сибіру). Типовий для лісової та лісостепової зон України. У степовій зоні поширений спорадично, тому там існують ізольовані популяції.

Місця знаходження. Успішно розмножується на мілководдях усіх озер Шацького парку. Крім природних, заселяє невеликі штучні водойми зі стоячою або слабкопроточною водою, тримаючись глибоких ям (рис. 130).

Чисельність. Нечисленний, а часом рідкісний вид із тенденцією до стабілізації популяцій. Спорадично поширений по всій території парку, але в меліоративній мережі каналів трапляється рідко. На торфових болотах та в заплавах озер на 1 га сприятливих болотних угідь виявлено до 7–11 дорослих особин.

Особливості біології. Гребенястий тритон – лісовий вид, але надає перевагу мілководним та відносно глибоким водоймам у листяних та змішаних лісах. Трапляється у лісопарках та парках, у фруктових садах, значно рідше потрапляє у водойми серед агроценозів, а іноді заповзає у підвали. У водоймах затримуються триваліший час, ніж звичайні тритони. Розміри тіла – 12–14 см, іноді до 17 см. Спина чорного кольору, рідше темно-бура. На боках тіла розміщені світлі плями. Шкіра грубозерниста. Черевце оранжевого кольору з чорними плямами (фото 401). Навесні з лісових угідь тритони мігрують до водойм. Розмножуються у середині березня, у квітні. Одна самка відкладає 150–200 ікринок, з яких через 13–18 днів з'являються личинки. Статевозрілими стають на третьому році життя [1–5; 7–11]. Міграції на зимівлі відбуваються від середини вересня до жовтня. Зимують тритони в норах гризунів, трухлявих пнях, купах прілого листя, іноді закопуються у м'який ґрунт чи мул. Зимувать переважно невеликими групами, у яких декілька десятків особин. Живляться дощовими червами, моллюсками, комахами, пуголовками, ікромію риб та амфібій. Ворогами є хижі риби, озерні жаби, черепаха болотяна, вуж звичайний, птахи, окремі види ссавців – горностай, видра, норка. Гребенясті тритони є агресивними щодо звичайних тритонів. Виживання тритонів, як і більшості земноводних, узимку залежить від температурного режиму, особливо тривалості залягання снігового покриву.

Фото 401. Тритон гребенястий – *Triturus cristatus* (О. В. Федонюк)

Ряд Anura

Родина Bombinatoridae

Кумка червоночерева – *Bombina bombina* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Центральна та Східна Європа. В Україні значно поширений, однак ареал, як і по всій Європі, обмежений умовами рельєфу. На території гірських країн цей вид фактично відсутній. Немає його і в Карпатах.

Місця знаходження. Виявлений по всій території парку, у меліоративних каналах, стоячих водоймах, у старицях малих річок, у долині Західного Бугу, на торфових болотах та в заплавах озер Шацького поозер'я (рис. 130).

Чисельність. Численний вид, який вдало адаптувався до антропогенних перетворень водойм. Тому часто кумки заселяють штучні водойми, але висока щільність, понад 200 дорослих особин на 0,4 га, виявляється лише у водоймах зі стоячою чистою водою. Спорадично поширений по всій території парку, однак у меліоративній мережі каналів трапляється рідше, ніж у стоячих водоймах. Особливо висока щільність виявлена у старицях малих річок або в долині прикордонної річки Західний Буг. Тут у період розмноження у старицях виявлено близько 350–400 дорослих особин на 0,8–0,9 га. На торфових болотах та в заплавах озер Шацького поозер'я на 1 га сприятливих болотних угідь трапляється до 80–150 дорослих особин. Успішно розмножуються на мілководдях усіх озер парку. У штучних водоймах населених пунктів із забрудненою водою на 0,5 га трапляється до 27–60 дорослих особин.

Фото 402. Кумка червоночерева – *Bombina orientalis* (О. В. Федонюк)

Особливості біології. Мешкає на рівнинах у зоні степів, широколистяних і мішаних лісів. Населяє постійні водойми. Типовими біотопами є болота із заглибинами у вигляді природних чи штучних ям, ровів, заболочені річки, струмки, замулені та зарослі мілководні ділянки ставків, озер, заток, стариць. В останнє десятиліття кумок виявляли у меліоративних каналах, але у малій кількості, а також у калюжах, що живляться дощовою водою і в спекотні літні місяці часто пересихають. У таких водоймах кумки трапляються рідше, ніж у природних водоймищах. Завдовжки кумки до 50–60 мм. Забарвлення тіла зверху світло-сіре, буре, чорне з темними чи зеленуватими плямами (фото 402). Черевце червоне або оранжеве із синьо-чорними плямами.

Прокидається після зимівлі у кінці березня, але зазвичай у середині квітня. У холодні весни пробудження буває і пізніше – у другій половині квітня. Майже весь час кумки проводять у водоймах, іноді виходять на береги, переважно у нічний час. Розмножуються після 15–20 днів із часу виходу з місць зимівлі при температурі води +14 °С. Парування відбувається у травні–червні. Ікру кумки відкладають невеличкими грудочками чи поодинокі у водоймах. Одна самка відкладає до 300 ікринок. Ікру самка відкладає порціями по 2–80 штук. Період розмноження розтягнутий в часі. Розвиток ікри триває 9–10 діб, метаморфоз – три місяці. Після метаморфозу молодняк живе у водоймах ще 2,5–3 місяці. Личинки здатні зимувати у воді. У такому випадку метаморфоз завершується навесні. Статевозрілими кумки стають на другому–третьому році життя [1–5; 7–11]. Зимують на суші. На зимівлю ідуть у вересні–листопаді, обираючи нори дрібних тварин та щілини у ґрунті. Можуть зимувати групами разом із іншими видами – жабами, тритонами. Кумки, що населяють глибокі водойми, можуть зимувати, зариваючись у мул. Живляться ракоподібними – водяними осликами, водяними жуками і їх личинками, одноденками, личинками комарів, молюсками, дощовими червами, павуками, мурашками. Кумок червоночеревих поїдають переважно птахи – лелеки, чаплі та інші види. Слід зазначити, що кумки у водоймищах мають здатність затаюватися і вдало маскуватися, тому вони нечасто потрапляють хижакам.

Родина Pelobatidae

Часничниця звичайна – *Pelobates fuscus* (Laurenti, 1768)

Поширення. Центральна Європа, Західний Сибір, Казахстан. В Україні трапляється повсюдно за винятком Карпат.

Місця знаходження. Виявлений на сільськогосподарських угіддях, уздовж берегів усіх озер парку (рис. 131).

Чисельність. Нечисленний вид, хоча щільність цих амфібій на окремих ділянках може бути досить значною. Місцева популяція часничниць зазнає значного скорочення через зростання обсягів забудови на території Шацького поозер'я. Найбільш негативно впливає забудова сільськогосподарських угідь поруч з озерами та болотами, зростання площ населених пунктів за рахунок забудови приватних городів та розширення рекреаційного будівництва по всій території парку. Вид виявлено в агроценозах біля берегів усіх великих озер парку, зокрема й біля берегів лісових озер. Упродовж

травня–червня в агроценозах виявляли не більше трьох–чотирьох дорослих особин на 0,1 га сприятливих сільськогосподарських угідь, де переважає рілля. Але в таких біотопах часничниці часто гинуть під час обробітку ґрунту.

Особливості біології. Оптимальні стації – місця з піщаними та піщано-мулистими ґрунтами поблизу річок та великих водойм. Часничниця населяє широкий спектр біотопів – лісові, степові, узлісся, поля, парки, луки та пасовища. У лісах оселяється на відкритих ділянках. Але слід зауважити, що розселення часничниці у всіх біотопах пов'язане з наявністю м'яких, часто оброблюваних ґрунтів. Головним оселищем часничниць є агроценози, і навіть невеликі ділянки таких сільськогосподарських біотопів приваблюють цих амфібій на інші території, зокрема в ліси та лісові галявини, куди ці земноводні проникають лісовими просіками та меліоративними каналами. Завдовжки тварини сягають 40–80 мм. Забарвлення світло-жовте, сіро-коричневе, коричневе з темно-бурими плямами і дрібними червонуватими цятками. Черевце сіро-біле без рисунка або з окремими сірими плямами. Лоб між очима опуклий (фото 403). Упродовж дня часничниця пасивна, а вночі покидає ґрунтові сховища, викопуючись із них. Розмножуються часничниці в кінці березня, квітні. Ембріогенез триває 5–11 діб, розвиток личинок 56–110 діб. У кладці 480–3000 ікринок. На зимівлю закопуються на глибину до 1–2 метрів. Активними після зимівлі стають при температурі повітря +12...+18 °С. Зимівля розпочинається, коли температура повітря знижується до +9 °С. Статевозрілою стає на третьому–четвертому році життя [1–12]. Головними факторами, що впливають на активність часничниці, є вологість повітря та температура. Пуголовки живляться детритом, дрібними рослинами – ряскою і тваринами, іноді поїдають інших пуголовок. Дорослі особини живляться павуками, слизнями, червами, комахами. Ворогами часничниці є риби – щука, окунь, дорослі зелені жаби, змії – вуж звичайний, вуж водяний, птахи та ссавці. Часничниця дуже чутлива до якості води та структури ґрунтів. Негативно на

Фото 403. Часничниця звичайна – *Pelobates fuscus* (Н. А. Смірнов)

популяції часничниці впливають урбанізація, рекреація, випасання худоби на луках. Розселенню часничниці сприяє створення іригаційних каналів, прокладання просік у лісах.

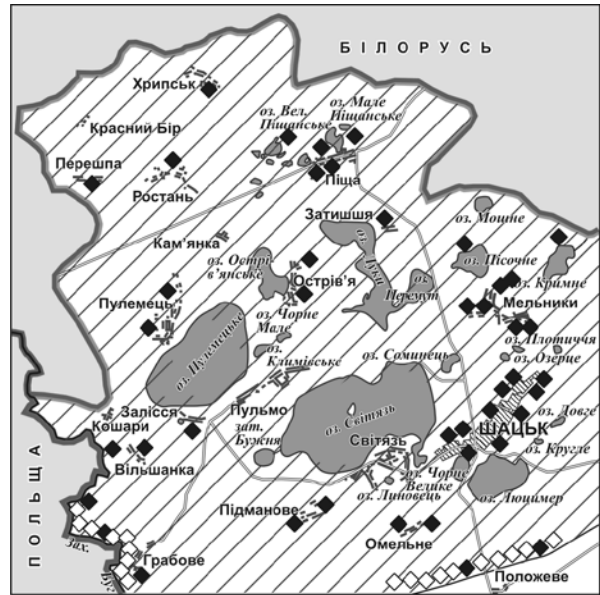

Рис. 131. Місця знаходження класу Земноводні – Amphibia:

- ◆ Часничниця звичайна – *Pelobates fuscus*
- ▨ Ропуха звичайна – *Bufo bufo*
- ◇ Ропуха зелена – *Bufo viridis*

Родина Bufonidae

Ропуха звичайна – *Bufo bufo* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Західний Сибір. В Україні має суцільний ареал із різною щільністю популяцій. Численна і на рівнині, і в Карпатських горах.

Місця знаходження. Трапляється у заплавах озер Острів'янського, Луків, Кримного, Перемуту, Пісочного та Мошного (рис. 131).

Чисельність. Численний вид. Особливо багато ропух уздовж берегів річок, найбільша щільність може бути в лісових угіддях, де пролягають річкові долини, або ж наявні річкові стариці. За останні 25 років чисельність виду на території Шацького району суттєво скоротилась. Упродовж 1995–2005 рр. кількість ропух на нерестилищах Шацького поозер'я зменшилася орієнтовно удвічі. За цей період максимальні нерестилища, які раніше нараховували до 450 особин, тепер скоротилися до 230–250 особин. Після розмноження, у травні та червні, за період від 1985 р. до 2010 р. на однокілометрових облікових маршрутах (облікова лінія до 10 м), між озерами Пісочним та Мошним, чисельність

зменшилася від 17–19 особин у 1986 р. до 7–11 дорослих особин у 2009 р. Стабільні нерестилища збереглися у заплавах озер Острів'янського, Луків, Кримного, Перемуту.

Особливості біології. Надає перевагу листяним та мішаним лісам, але трапляється також у хвойних рівнинних та гірських смерекових лісах, переважно вздовж потоків. Охоче заселяє різні сади та зелені зони, часто трапляється на різноманітних сільськогосподарських полях, луках, сінокосах, пасовищах. Окрім природних водойм, річок, мілководдя озер, торфових боліт та заплавних ольсів, населяє і штучні водойми – невеликі кар'єри, мережі меліоративних каналів. Можна вважати, що на території Західного Полісся існують і природні, і синантропні популяції виду. Довжина тіла сягає 60–90 мм, іноді понад 100 мм. Самки більші за самців. Шкіра грубозерниста, брудно-білого, сірого, коричневого чи сіро-оливкового кольорів, однотонна або має плями неправильної форми (фото 404). Після зимівлі з'являється у березні–квітні. Початок періоду розмноження залежить від розвитку

Фото 404. Ропуха звичайна – *Bufo bufo*
(О. В. Федонюк)

весняних температур і танення льоду на дрібних водоймах та у заплавах річок і озер. Найшвидше починають розмножуватися ті сірі ропухи, що мігрують із лісових угідь до річкових берегів – особливо річок басейну Західного Бугу та верхів'я Прип'яті. В умовах Шацького поозер'я лід найшвидше скресає на річках та невеликих водоймах, що добре прогриваються сонячним промінням. На більшості озер крига скресає лише у кінці березня або й у квітні, і в цих умовах ропухи розмножуються пізніше. Ікру самки відкладають у вигляді довгих слизистих шнурів завдовжки до 10 м. Самка здатна відкласти понад 6000 ікринок.

Розвиток ікри триває 14–20 діб [1–11]. Після завершення метаморфозу тварини мігрують на значні відстані від водойм. Зимувать на суші. Статевозрілими ропухи стають на третьому–четвертому році життя. Ропуха звичайна – тварина з нічною активністю. Вдень активна в дощову та похмуру погоду, тому обліки чисельності найефективніше проводити саме у таких умовах. Живляться ропухи комахами та малорухомими наземними формами безхребетних. Поїдають гусінь, жуків, павуків, багатоніжок, дощових черв'яків, молюсків. Ворогами є риби, вужі, птахи, ссавці.

Ропуха зелена – *Bufo viridis* (Laurenti, 1768)

Поширення. Європа, Передня та Середня Азія, Північно-Східна Африка. В Україні поширена спорадично, здебільшого в лісостеповій та степовій зоні, уникає лісової зони Карпат, поширена на Кримському півострові.

Місця знаходження. Мешкає поблизу озер Світязю та Пулемецького (рис. 131).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний вид. Раніше вона траплялася на пасовищах, але в сучасних умовах ці території або забудовані, або ж проходять різні стадії сукцесій, що пов'язані із заростанням чагарниками. Серед усіх видів ропух зелена ропуха на території всього Західного Полісся є нечисленною. Після розмноження, у кінці травня і в червні за період від 1985 р. до 2010 р. на однокілометрових облікових маршрутах (облікова лінія до 10 м) між озерами Світязем та Пулемецьким, чисельність виду знизилася від семи–восьми дорослих особин у 1988 р., до трьох–чотирьох особин у 2007 р. Значних нерестилищ на території парку не виявлено, на відомих водоймах – мілководдя в долинах річок та заплавах великих озер, під час нересту концентруються лише окремі пари по шість–вісім особин.

Особливості біології. Евритопний вид. Надає перевагу відкритим біотопам, особливо поширена у заплавах рівнинних річок та значних озер, по берегах яких наявні значні мілководдя. Чисельною є на вологих луках, сіножатях та пасовищах, часто трапляється серед узлісь або в долинах із чагарниками, але уникає суцільних лісових масивів, значних площ оброблюваних полів. Не виявлена на дуже значних площах торфових боліт. Тварина завдовжки може сягати до 140 мм, але зазвичай 50–80 мм. Забарвлення світло-сіро-оливкових тонів із великими темно-зеленими плямами, облямованими чорним, часто з червоними цятками. Шкіра грубозерниста (фото 405). З'являється навесні у кінці березня, але найчастіше у першій декаді квітня. Паруються зелені ропухи у квітні–травні або й пізніше. Ікру самка відкладає у вигляді слизистих шнурів, у яких нараховується 10–12 тисяч ікринок. Розвиток ікри триває близько семи діб, мета-

Фото 405. Ропуха зелена –
Bufo viridis (О. І. Зінченко)

морфоз – два–три місяці [1–5; 7–11]. На зимівлю ці амфібії починають збиратися уже у вересні й до середини жовтня проникають у місця зимових скупчень. Зимують групами лише на суші. Активні в сутінках, іноді активні і вдень. Живляться комахами, молюсками, багатоніжками, павукоподібними. Ворогами ропухи зеленої є птахи (сови, канюки, лелекоподібні), вужі, ссавці.

Ропуха очеретяна – *Bufo calamita* (Laurenti, 1768)

Поширення. Європа. В Україні вид спорадично поширений лише в кількох західних областях, зокрема виявлений у Волинській, подекуди у Львівській та Рівненській областях. Українська частина ареалу належить до поліських районів – Західного та Малеого Полісся, де переважають піщані ґрунти.

Місця знаходження. Трапляється вздовж берегів річок та великих озер – Світязю, Пулемецького, Луків (рис. 132).

Чисельність. Нечисленний вид, внесений до Червоної книги України [12], категорія «вразливий». Чисельність в останнє десятиліття почала помітно скорочуватися, очевидно, через значне зростання темпів житлової та рекреаційної забудови, збільшення загроз унаслідок зростання кількості автомобільного транспорту. У 1991–1993 рр. на мілководдях північних та північно-східних берегів оз. Світязю у червні, після виходу молодих ропух із водойм, траплялися концентрації до 12–30 тис. цих тварин, які вимушені були долати декілька ґрунтових доріг, по яких у всі наступні роки помітно зростає рух автотранспорту. Донині таких концентрацій молодих очеретяних ропух не відмічено. Найвищу щільність поселень очеретяних ропух на території Шацького поозер'я виявлено на вузьких смугах пасовищ уздовж берегів річок та мілководних берегів великих озер (Світязь, Пулемецьке, Луки). Максимальні нерестилища нараховують до 160–250 статевозрілих особин. Після розмноження, у кінці травня та в червні на однокілометрових облікових маршрутах (облікова лінія до 10 м) між озерами Світязем та Пулемецьким у вечірні години доби виявляли до п'яти–семи дорослих особин очеретяних ропух. Однак така невисока чисельність могла бути пов'язана з тим, що цей вид амфібій веде дуже скритний спосіб життя і дуже вдало маскується та швидко рухається, а тому частина цих тварин є непомітними під час обліків.

Особливості біології. Поширення очеретяної ропухи пов'язане з розподілом піщаних та заболочених ґрунтів, а також із посівами окремих культур, які на цих ґрунтах зростають. На Поліссі це особливо стосується кукурудзи, картоплі, де очеретяні ропухи часто трапляються у літній період. Очеретяна ропуха заселяє річкові долини та виключно рівнинні заплави озер, часто оселяється на луках, пасовищах та сіножатях. Цей вид іноді спостерігається на полях, піщаних пагорбах з трав'янистою рослинністю, у піщаних кар'єрах. Виявлено в поліських борах, куди проникає лісовими просіками та ґрунтовими дорогами, рухаючись із місць розмноження до різних мілководних частин озер.

Фото 406. Ропуха очеретяна – *Bufo calamita* (С. М. Писанець)

Ропуха очеретяна – найменша з ропух фауни України. Тіло завдовжки до 80 мм. Шкіра горбиста, зверху оливково-сіра з темними плямами і вузькою світлою смужкою вздовж середини спини (фото 406). Тварина швидко бігає, проте погано плаває і не стрибає. Ці біологічні особливості підтверджують, що вид надає перевагу оселищам із низьким або пригніченим травостоєм, а особливо теплим, добре прогрітим піщаним ділянкам серед борів чи мішаних лісів, або серед відкритих просторів, що зайняті пасовищами та полями. Ікру ропухи відкладають, починаючи з квітня, у вигляді слизистих шнурів, одна самка 3–4 тис. ікринок. Метаморфоз триває близько 50 діб. Статевозрілою ропуха очеретяна стає на третьому–четвертому

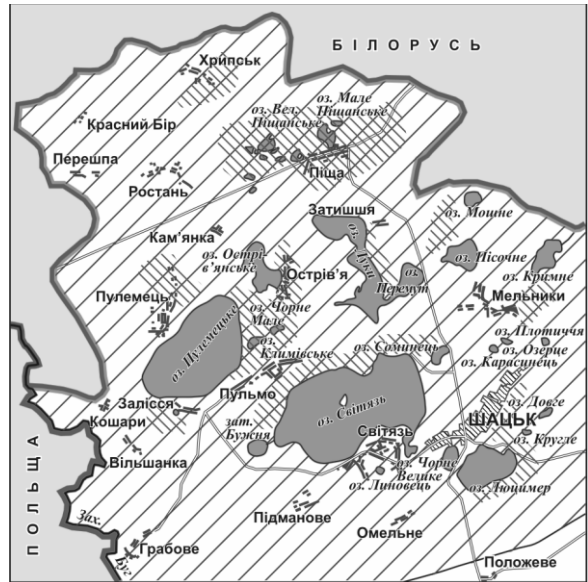

Рис. 132. Місця знаходження класу Земноводні – Amphibia:

- Ропуха очеретяна – *Bufo calamita*
- Райка звичайна (квакша) – *Hyla arborea*

році життя [1–12]. Зимуює лише на суші, переховуючись у глибоких западинах ґрунту та глибоких норах чи кар'єрах. Активна вночі та в сутінкові години. Вдень може закопуватися в ґрунт на глибину 20–80 см. У живленні переважають комахи.

Родина райки – Hylidae

Райка звичайна (квакша) – *Hyla arborea* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Центральна та Східна Європа, Кавказ. Границя ареалу проходить через Литву, північну Білорусь та області Росії, які межують зі східною Україною. Значно поширена на всій території України.

Місця знаходження. Трапляється на південних узліссях усіх лісництв парку, вздовж берегів річок та мілководних берегів озер – Світязю, Пулемецького, Луків (рис. 132).

Чисельність. Численний вид, популяції якого в останні десятиліття відносно стабільні. Деяке скорочення відбувається за останні роки на територіях, де значно зросли темпи житлової та рекреаційної забудови. Найвищу щільність поселень райок на території Шацького поозер'я виявлено на південних узліссях усіх лісництв парку. На 1 га сприятливих біотопів із наявними стоячими водоймами у травні–червні фіксували 5–11 дорослих особин райок. Уздовж берегів річок та мілководних берегів великих озер – Світязю, Пулемецького, Луків – на 1 км маршруту (облікова лінія до 10 м у діаметрі, а для голосової активності до 100 м) у червні–липні фіксували 23–37 дорослих особин, а за голосом – до 50–60 особин. Максимальні нерестилища нараховують до 35–50 статевозрілих особин.

Фото 407. Райка звичайна – *Hyla arborea* (О. В. Федонюк)

Особливості біології. Райка звичайна заселяє добре освітлені сонячні ділянки широколистяних і мішаних лісів, сади, виноградники, парки та різні зелені зони, присадибні ділянки з наявними фруктовими деревами та чагарниками, торфові болота. Важливою умовою заселення таких біотопів є близька наявність хоча б невеликих водойм із чистою стоячою або слабопроточною водою. Трапляється на рівнинах та в горах до висоти 1500 м над рівнем моря, охоче займає південні узлісся та будь-які схили південної експозиції. Невелика амфібія, завдовжки до 53 мм. Шкіра на спині гладенька, на черевці зерниста. Забарвлення, залежно від субстрату та температури повітря зелене, світло-сіре, коричневе, близьке до чорного. Черевце біле, жовтувате. Спинну поверхню від черевця відділяє темна смуга з білим зовнішнім краєм (фото 407). Розмножується у стоячих водоймах: озерах, ставах, болотах, канавах, калюжах. Масово після

зимівлі тварини з'являються при температурі +9...+10 °С, зазвичай, у другій половині квітня. Ікру відкладають у квітні–травні. У кладках до 2000 ікринок. Ембріогенез триває 8–14 діб при температурі +17...+19 °С, личинковий розвиток – 45–90 діб. Активні райки у вечірні та нічні години. Основну частину життя проводять на деревах та кущах, а в сутінках та під час переміщень на місця зимівлі часто спускаються на землю. Впродовж дня годинами перебувають у нерухомому стані, вичікуючи поживу. Зимують на південних узліссях і схилах із щільною лісовою підстилкою, оселяючись у норах гризунів, дуплах, нішах під камінням. Міграція на зимівлю теплою осенню проходить у кінці вересня – середині жовтня, у теплі сонячні дні голосова активність райок реєструвалася до 20 жовтня (1985 р.). Статевозрілими стають на третьому–четвертому роках життя [1–5; 7–11]. Живляться райки переважно комахами. Цьоголіток райки поїдають гребенясті тритони, озерні жаби, дорослими живляться болотяні черепахи, вужі та птахи. Канібалізм властивий виду під час перехідної форми, коли личинки споживають ікру.

Родина Ranidae

Жаба трав'яна – *Rana temporaria* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа – від Піренеїв до Уралу; Азія – до границь Західного Сибіру. На території України вид поширений переважно у лісовій зоні.

Місця знаходження. Виявлений на південних, але затінених узліссях, на границях торфових боліт, на мілководдях озер Світязю, Пулемецького, Луків, Люцимеру (рис. 133).

Чисельність. Численний і дуже поширений вид на території Шацького поозер'я, його популяції в останні десятиліття зазнають значних коливань. З одного боку ці коливання чисельності пов'язані з нестійкими кліматичними змінами і приморозками навесні, коли частина цих амфібій та їх личинок гине від переохолодження. Деяке скорочення відбувається на ділянках, де значно зросли темпи житлової та рекреаційної забудови, а також на автострадах. Найвищу щільність виявлено на ділянках південних, але затінених узлісь на границях торфових боліт, а також на мілководдях великих озер – Світязю, Пулемецького, Луків, Люцимеру. Під час нересту на 1 га сприятливих біотопів зі стоячими водоймами у березні фіксували до 600–800 статевозрілих особин. Уздовж берегів річок та мілководних берегів великих озер у травні–червні на 1 км маршруту (облікова лінія до 10 м у діаметрі) фіксували 19–31 дорослу особину. Максимальні нерестилища нараховують до 800–1300 статевозрілих особин.

Особливості біології. Населяє рівнинні та гірські хвойні, мішані й листяні ліси, галявини, луки, болота, антропогенні ландшафти. Як сховища використовує лісову підстилку, прикореневі системи кущів та дерев, заглиблення у ґрунті, сухі канали та колодязі, ерозійні ділянки ґрунту із заглибинами та різними ґрунтовими нішами. Тіло завдовжки до 100 мм, коренасте, спина забарвлена в оливковий, оливково-коричневий, сіро-коричневий, червонувато-коричневий, коричневий, сірий чи жовтуватий кольори (фото 408). Активна ввечері та вранці. Жаба трав'яна доволі стійка до низьких температур, активна навіть при +2...+3 °С. Весняне пробудження зазвичай фіксується в середині березня, а ранньою весною навіть у першій декаді. Після зимівлі активні при температурі повітря +2...+16 °С. Першими після зимівлі з'являються статевозрілі особини. Ікру самка відкладає у березні–квітні на глибині 5–40 см. Для розмноження тварини обирають різноманітні водойми – ставки, озера, заводи річок, калюжі тощо. Ембріональний розвиток триває 5–15 діб при температурі води +9...+18 °С. Метаморфоз завершується у червні–серпні. Статевозрілими стають на третьому році життя. Тривалість життя – шість–вісім років. Значна частина популяції синатропізувалася і перебуває в межах населених пунктів. Зимують у струмках, річках, болотах, озерах. До місць зимівлі у вересні–жовтні здійснюють міграції на відстань 1–1,5 км [1–5; 7–11]. Живляться трав'яні жаби як сухопутними, так і водними тваринами – червами, моллюсками, комахами, павуками. Поїдають молодь інших земноводних та власних личинок. У живленні трав'яної жаби 95 % становлять наземні корми. Пуголовки живляться детритом, водоростями, вищими рослинами. Ікру жаби трав'яної поїдають планарії, хижі водяні комахи, тритони, кумки та жаби інших видів. Цьоголітками та дорослими особинами живляться риби, змії, птахи та ссавці.

Фото 408. Жаба трав'яна – *Rana temporaria* (О. В. Федонюк)

Рис. 133. Місця знаходження класу Земноводні – Amphibia:

- ▨ Жаба трав'яна – *Rana temporaria*
- Жаба гостроморда – *Rana arvalis*
- Жаба ставкова – *Pelophylax lessonae*
- Жаба істівна – *Pelophylax esculentus*

Жаба гостроморда – *Rana arvalis* (Nilsson, 1842)

Поширення. Центральна та Північна Європа, Азія до Якутії, Алтаю та Північного Китаю. На території України вид поширений здебільшого у лісовій та лісостеповій зонах.

Місця знаходження. У зв'язку з осушувальною меліорацією біотопи виду на території Шацького поозер'я постраждали найбільше. Трапляється на заболочених рідколіссях, на межі торфових боліт та лісових угідь (рис. 133).

Чисельність. Численний та поширений вид, але його популяція в останні десятиліття зазнає значних коливань і скорочення. Ці коливання чисельності пов'язані з приморозками навесні, коли

частина жаб гине від переохолодження. Скорочення також відбувається на територіях, де зростають темпи житлової та рекреаційної забудови. Найвища щільність популяції жаби гостромордої у Поозер'ї зафіксована на ділянках заболочених рідколісь та на границях торфових боліт із лісовими угіддями. Під час нересту на 1 га сприятливих біотопів зі стоячими водоймами в березні реєстрували до 250–450 статевозрілих особин.

Фото 409. Жаба гостроморда – *Rana arvalis* (О. В. Федонюк)

Виток ікри триває до трьох тижнів, метаморфоз – до трьох місяців. Зимують у водоймах та в різних ґрунтових нішах на суші. Молоді жаби мандрують на зимівлю на два–три тижні пізніше від дорослих [1–5; 7–11]. Статевозрілими стають на третьому році життя. Максимально активні у вечірні години. Живляться дощовими червами, наземними моллюсками, багатоніжками, прямокрилими, рівнокрилими, клопами, твердокрилими, двокрилими, лускокрилими. У складі поживи завжди переважають масові у біотопі види здобичі. Природними ворогами є змії, риби, птахи – особливо сірі чаплі та лелеки, деякі ссавці.

Жаба озерна – *Pelophylax ridibundus* (Pallas, 1771)

Поширення. Південна та Центральна Європа, Казахстан. Вид поширений у прісних водоймах на всій території України.

Місця знаходження. Використовує широкий спектр біотопів – заселяє різноманітні проточні та стоячі водойми природного і штучного походження, мілководдя вздовж узбереж озер та річкові стариці, рибогосподарські ставки, іноді глибоководні меліоративні канали.

Чисельність. Численний вид. На мілководдях озер у травні–червні на 1 га зареєстровано скупчення до 30–38 статевозрілих особин. У глибоководних меліоративних каналах чисельність невисока, переважно на 100 м маршруту в травні трапляються угруповання жаб до 12–25 дорослих особин. Найвища чисельність зареєстрована у глибоких протипожежних водоймах до 45–60 дорослих особин на 0,4 га та у невеликих риборозплідних ставках, де наявні мілководдя із заростями рогозу та ряскою – до 70–80 дорослих особин на 0,5 га.

Особливості біології. Велика жаба, завдовжки до 170 мм. Спина сіро-зеленого кольору. В природі виявлені особини різних відтінків – від сірого до зеленого. На спині є великі темні плями. Черевце сіро-біле чи сіро-жовтувате з рисунком, іноді без рисунка (фото 410). Активна вдень та вночі. Весняне пробудження відбувається після встановлення стійких позитивних температур, коли денні температури не падають нижче +10 °С. Розмноження починається через декілька днів після пробудження і триває до 2,5 місяців. Ембріогенез триває 3–18 діб, розвиток личинок – 50–95 діб [1–5; 7–11]. Статевозрілими жаби стають в 1–4-річному віці, коли тварини сягають 60–70 мм завдовжки. Осінні міграції на місця зимівлі відбуваються з кінця вересня до жовтня. Місця зимівлі вибирають неподалік від консервативних місць літнього перебування. Зимують у водоймах або на суші. Пуголовки живляться детритом, водоростями, вищими рослинами, тваринами та їх трупами – моллюсками, комахами, рибами. Дорослі особини їдять сухопутних та водяних комах,

Фото 410. Жаба озерна – *Pelophylax ridibundus* (С. М. Писанець)

земноводних, риб, ящірок, птахів, дрібних ссавців. Ворогами жаби озерної є п'явки та водяні комахи, які поїдають ікру та пуголовків, черепаха болотяна, вужі, риби, птахи, ссавці, особливо видра.

Жаба ставкова – *Pelophylax lessonae* (Camerano, 1882, «1881»)

Поширення. Європа. В Україні вид трапляється в центральних та західних регіонах, подекуди – у водоймах південних областей. Домінує в лісостеповій зоні країни.

Місця знаходження. Заселяє стоячі водойми: озера, стави, болота, калюжі та канали з рясною трав'янистою рослинністю. Іноді може траплятися у вологих лісах досить далеко від великих водойм (рис. 133).

Чисельність. Численний вид. На мілководдях озер у травні–червні на 1 га зареєстровано скупчення до 60 статевозрілих особин. Висока чисельність зареєстрована в невеликих риборозплідних ставках, де наявні мілководдя із заростями рогозу, очерету та іншою болотною рослинністю – до 170–200 дорослих особин на 1 га.

Фото 411. Жаба ставкова – *Pelophylax lessonae* (С. М. Писанець)

Особливості біології. Має доволі коренасте тіло, завдовжки до 90 мм. Спина забарвлена у жовто-зелений, оливково-зелений, сіро-зелений кольори, бувають особини зеленого кольору з темними плямами. Зазвичай на тілі є світла смуга вздовж хребта та світлі смуги на спинно-бокових складках. Черевце біле чи жовтувате, здебільшого без плям (фото 411). Весняне пробудження відбувається переважно у квітні. Після зимівлі ставкові жаби з'являються при прогріванні води до +8 °С. Ікру самка відкладає після 15–20 діб від часу пробудження. Ембріогенез триває 4–12 діб, личинковий розвиток – 47–135 діб. Статевозрілими стають на другому–третьому роках життя. Живуть 6–12 років. Зимують у воді, рідше на суші. Пуголовки живляться переважно водоростями, дорослі – сухопутними безхребетними. У

раціоні дорослих тварин є також риби, ікра, земноводні. Вороги жаби ставкової – окремі види риб, плазунів, птахів та ссавців [1–5; 7–11].

Жаба їстівна – *Pelophylax esculentus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Східна Європа. Ареал остаточно не встановлений, оскільки значна кількість зразків потребує біохімічного аналізу. В Україні відома майже в усіх регіонах.

Місця знаходження. Заселяє стариці, зарослі ставки, ставки рибних господарств, заводі річок, канали. Трапляється у штучних водоймах на околицях населених пунктів Шацького району, іноді простежується в меліоративних каналах Копайвської системи та поблизу витоку р. Прип'яті (рис. 133).

Чисельність. Численний вид. У штучних водоймах окремих населених пунктів на території Шацького поозер'я у травні–червні на 0,3 га зареєстровано скупчення до 20 статевозрілих особин. Висока чисельність зареєстрована у невеликих риборозплідних ставках, де наявні мілководдя з болотною рослинністю – до 50–60 дорослих особин на 1 га.

Особливості біології. Здебільшого заселяє водойми спільно зі ставковою жабою. Завдовжки до 100 мм. Спина сіро-зелена, оливково-зелена чи зелена з темними плямами. На спині вздовж хребта зазвичай наявна смужка світлих тонів (фото 412). Екологічні особливості вивчені недостатньо. Зимує у воді та на суші. Ворогами є риби, вужі, ссавці, птахи [1–11].

Фото 412. Жаба їстівна – *Pelophylax esculentus* (С. М. Писанець)

Список використаної літератури

1. Горбань Л. І. Зоогеографічний аналіз земноводних Заходу України / Л. І. Горбань // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. : Географічна. – 2004. – Вип. 30. – С. 80–86.
2. Горбань Л. І. Амфібії Шацького поозер'я / Л. І. Горбань // Шацький національний природний парк : наук. дослідження. 1994–2004 рр. – Світязь : [б. в.], 2004. – С. 109–110.
3. Горбань Л. І. Інвентаризація земноводних та плазунів на території Шацького та Яворівського національних парків та заповідника «Розточчя» / Л. І. Горбань // Фактори загрози біотичному різноманіттю: їх індикація та способи зниження негативної дії : матеріали наук. конф. (Львів, 21–23 верес. 2007 р.). – Львів : Сполум, 2007. – С. 71–73.

4. Горбань Л. І. Про заходи для збереження рідкісних видів хребетних / Л. І. Горбань, А. О. Кийко // Еколого-фауністичні особливості водних та наземних екосистем : матеріали наук. конф. : тези доп. (Львів, 12–13 лют. 2008 р.). – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 30–32.
5. Горбань Л. І. Земноводні Шацького національного природного парку та їх охорона / Л. І. Горбань // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – С. 198–200.
6. Горбань Л. І. Загрози для земноводних, які є залежними від обробітку ґрунту / Л. І. Горбань // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : тези доп. (Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 28–29.
7. Кузьмин С. Л. Земноводные бывшего СССР / С. Л. Кузьмин. – М. : Товарищество науч. изд. КМК, 1999. – С. 98–244.
8. Писанец Е. М. Амфибии Украины : [справочник-определитель земноводных Украины и сопредельных территорий] / Е. М. Писанец. – Киев : Зоол. музей ННПМ НАН Украины, 2007. – 312 с.
9. Татаринев К. А. Фауна хребетных западу України / К. А. Татаринев. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – 257 с.
10. Федонюк О. В. Земноводні та плазуни заходу України / О. В. Федонюк. – Львів : Сполом, 2006. – 32 с.
11. Федонюк О. В. Земноводні та плазуни в лісах Львівщини : дис. ... канд. біол. наук : спец. 06.03.03 «Лісознавство і лісівництво» / Федонюк О. В. – Львів, 2008. – 199 с.
12. Червона книга України. Тваринний світ / ред. І. А. Акімов. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 390.

Клас Плазуни – Reptilia (Laurenti, 1768)

Плазуни, як і земноводні, належать до холоднокровних тварин. Температура тіла у ящірок, змії та черепах сильно залежить від температури навколишнього середовища. На відміну від земноводних, плазунам не властиве зяброве дихання на личинковій стадії чи шкірне дихання. Дихають плазуни легенями. Яйця від висихання і механічних пошкоджень захищають міцні оболонки – шкарлупа. Деякі види плазунів, такі як ящірка прудка, вуж звичайний, черепаха болотяна, відкладають яйця для подальшої інкубації у ґрунтові сховища, інші, як наприклад, гадюка – народжують сформованих дитинчат. Порівняно із земноводними, у плазунів краще розвинуті нервова, дихальна та інші системи. Тіло вкрите роговими лусками. Це дає змогу запобігти пересиханню організму.

Різноманіття плазунів на Поліссі не є значним. Тут поширені прудка та живородна ящірки, веретільниця ламка, вуж звичайний, мідянка, гадюка звичайна, черепаха болотяна. Із перелічених видів лише черепаха болотяна належить до видів, які тісно пов'язані впродовж усього життя із водоймами; водночас вуж звичайний охоче добуває рибу та земноводних, населяючи береги водойм. Усі інші ведуть наземний спосіб життя.

Серед видів, небезпечних для життя та здоров'я людини, на Поліссі є лише гадюка. Її укусу здебільшого не смертельний. Однак завжди потрібна адекватна перша допомога потерпілому. Від цього залежить процес одужання. З ранки відразу після укусу вичавлюють чи висмоктують отруту, проводять дезінфекцію, кінцівку, якщо можливо, знерухомлюють. Потерпілому дають пити багато рідини і транспортують до найближчого медичного закладу.

Охорони на Поліссі потребують, крім мідянки – виду Червоної книги України [8], також усі інші види, особливо черепаха болотяна, веретільниця ламка, гадюка звичайна та ін. Саме гадюку, вужа та безногу ящірку веретільницю люди здебільшого винищують. Крім того, негативно позначаються на популяціях місцевих видів плазунів трансформація наземних і водних екосистем, забруднення середовища та низка інших чинників.

Ряд Черепахи – Testudines

Родина Черепахи прісноводні – Emydidae

Черепаха болотяна – *Emys orbicularis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Західна Азія, Північно-Західна Африка. В Україні трапляється повсюдно, включаючи Кримські гори та Карпати, відомі знахідки на висоті понад 300 м над рівнем моря.

Фото 414. Гадюка звичайна – *Vipera berus* (О. В. Федонюк)

Особливості біології. Довжина тіла дорослих гадюк 55–60 см, маса до 200 г. Забарвлення тіла дуже мінливе – сірих, бурих, зеленуватих відтінків. На спині є зигзагоподібна смуга, яка відсутня в окремих груп гадюк, забарвлених у чорний колір (фото 414). Площа індивідуальної ділянки 1,5–4 га [1; 2; 4–7; 9]. Міграції здійснюють навесні та восени, влітку живуть осіло. Зимують поодинокі або групами до 300 особин. Зимувальні сховища покидають у березні–квітні, після чого паруються через два–три дні. У другій половині липня і аж до вересня самиці народжують 5–12 малят завдовжки до 14–16 см. Статевозрілими стають у віці чотирьох–п'яти років. Тривалість життя сягає 11–15 років. Живляться гризунами, птахами, плазунами. Полюють у сутінках і вночі.

Родина Вужеви – Colubridae

Мідянка звичайна – *Coronella austriaca* (Laurenti, 1768)

Поширення. Європа, Азія. В Україні спорадично трапляється у всіх регіонах. У Карпатах та Криму трапляється на висоті до 1400 м. На Західному Поліссі поширена мозаїчно.

Місця перебування. В Україні простежується в сухих і добре освітлених місцях із наявними пагорбками, часто оселяється серед рекреаційних ландшафтів або ж на ерозійних ділянках лісових ґрунтів чи піщаних дюн. У виборі біотопів – вид більш теплолюбний, ніж інші місцеві змії (рис. 134).

Чисельність. Нечисленний вид, занесений до Червоної книги України [8]. У Малому Поліссі відомі місця концентрації до семи–дев'яти особин на 4 га. На території Шацького поозер'я виявлено понад десять жилих локалітетів, де на кожній ділянці щільність дорослих мідянок не перевищує дві–три дорослі особини на 5 га.

Особливості біології. Заселяє здебільшого горбисті місця з мозаїкою чагарників та пригніченою рослинністю. Трапляється у світлих листяних, соснових і мішаних лісах, на узліссях, схилах ярів, балок. Невелика змія, завдовжки до 75 см. Забарвлення тіла – сіре, буре, мідно-червонувате та інших відтінків. Рисунок на тілі мінливий (фото 415). Активність денна, а тому в живленні вид надає перевагу дрібним ящіркам. Після зимівлі активних особин можна бачити у березні–квітні. Шлюбний період – у травні. В кінці серпня самиця народжує 2–19 малят, завдовжки до 12–15 см [1; 2; 4–9]. Живляться змії дрібними рептиліями, полівками, амфібіями; здобич душать і проковтують. На зимівлю мідянки незначними групами збираються у вересні. Змія отруйна, але отруйні зуби розміщені глибоко в ротовій порожнині, тому її укуси для людини немає суттєвої загрози.

Фото 415. Мідянка звичайна – *Coronella austriaca* (О. В. Федонюк)

Вуж звичайний – *Natrix natrix* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Центральна і Північна Європа, Азія, Північ Африки. В Україні поширений на всій території, але найвища щільність популяції зосереджена в лісовій зоні, особливо у вододільних лісах.

Місця перебування. Надає перевагу лісистій місцевості з наявністю різноманітних боліт та водойм природного чи штучного походження. Оселяється поруч із берегами водойм або на межі узлісь та боліт. Охоче заселяє лісові вирубки та узлісся (рис. 135).

Фото 416. Вуж звичайний – *Natrix natrix* (О. В. Федонюк)

Чисельність. Численний та відносно стабільний вид. В окремі роки, після малосніжних та морозних зим, чисельність вужів зазвичай падає або помітно коливається у два–три наступні роки. У місцях зимівель концентрується від 20 до 400 особин. Улітку вздовж узбережжя лісових озер Шацького поозер'я на 1 км маршруту чисельність коливається в межах 3–11 дорослих особин.

Особливості біології. Забарвлення тіла мінливе – сірого, оливкового, чорного кольору. Іноді помітний рисунок у вигляді плям або смужок. По боках голови є дві жовті чи білуваті плями (фото 416).

11–17 дорослих особин. На 1 км маршруту площею близько 10 га уздовж границь змішаних лісів у липні–серпні виявлено до 63–75 особин.

Особливості біології. Довжина тіла разом із хвостом до 25–30 см. Забарвлення тіла і рисунок дуже мінливі (фото 418). Після зими прокидаються у березні–квітні. Шлюбні ігри відбуваються переважно у травні. У травні–червні самка відкладає 2–14 яєць в ямку у ґрунті на глибині 6–7 см. Молодь з'являється в липні–серпні. Інкубаційний період триває 50–55 днів [1; 2; 4–7; 9]. Статевозрілими стають

Фото 418. Ящірка прудка – *Lacerta agilis* (О. В. Федонюк)

на другому році життя. Живляться комахами, павукоподібними, молоддю ящірок. Активність денна. На зимівлю збираються у вересні – першій половині жовтня. Зимувать у ґрунтових сховищах, зазвичай у норах різних гризунів.

Ящірка живородна – *Zootoca vivipara* (Jacquin, 1787)

Поширення. Європа, значна частина Азії. В Україні поширена майже повсюдно у типових біотопах.

Місця перебування. Заселяє різноманітні стації – листяні ліси, ольси, торфові болота, береги лісових річок та озер, узбережжя водно-болотних угідь, схили піщаних дюн, лісові галявини та стежки, сухі пасовища та окремі галявини серед агроценозів (рис. 136).

Чисельність. Численний та поширений вид Шацького поозер'я. Найвища чисельність виявлена на сухих луках та узліссях пасовищ, де на 1 га трапляється чотири–сім поселень до 11–17 дорослих особин. На 1 км маршруту площею близько 10 га уздовж границь змішаних лісів у липні–серпні виявлено до 63–75 особин.

Особливості біології. Найменша ящірка фауни України. Забарвлення тіла коричневе чи зеленувато-коричневе (фото 419). Молодь зазвичай забарвлена темніше. Відомі випадки меланізму. Пробуджуються у березні–квітні і за короткий час проходить парування та копуляція. У шлюбний період між самцями виникають агресивні конфлікти. Живородна ящірка має широкий діапазон адаптацій до умов середовища. Ящірка має здатність народжувати молодь, а у деяких місцях ареалу – відкладає яйця. Через 70–90 днів після парування на світ з'являються молоді особини, завдовжки близько 3,5–4 см [1; 2; 4–7; 9]. На зимівлю ящірки збираються в вересні–жовтні. Статевозрілими стають у дворічному віці. Живляться комахами, павукоподібними, червами. Можуть полювати на стовбурах та гілках дерев, добре плавають та пірнають.

Список використаної літератури

1. Горбань Л. І. Інвентаризація земноводних та плазунів на території Шацького та Яворівського національних парків та заповідника «Розточчя» / Л. І. Горбань // Фактори загрози біотичному різноманіттю: їх індикація та способи зниження негативної дії : матеріали наук. конф. (Львів, 21–23 верес. 2007 р.). – Львів : Сполом, 2007. – С. 71–73.
2. Горбань Л. І. Про потребу та шляхи збереження рідкісних плазунів / Л. І. Горбань // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : тези доп. (Шацьк, 11–14 верес. 2008 р.). – Львів : Сполом, 2008. – С. 41–43.
3. Кийко А. О. Червонокнижні види хребетних тварин у заповідних екосистемах Волинського Полісся та Розточчя / А. О. Кийко, Л. І. Горбань, В. І. Матейчик // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (Шацьк, 16–18 верес. 2005 р.). – Львів, 2005. – С. 41–43.

Рис. 136. Місця знаходження класу Плазуни – Reptilia:

Ящірка прудка – *Lacerta agilis*

Ящірка живородна – *Zootoca vivipara*

Фото 419. Ящірка прудка – *Lacerta agilis* (О. В. Федонюк)

4. Татаринов К. А. Фауна хребетних заходу України / К. А. Татаринов. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – 257 с.
5. Федонюк О. В. Земноводні та плазуни заходу України / О. В. Федонюк. – Львів : Сполом, 2006. – 32 с.
6. Федонюк О. В. Земноводні та плазуни в лісах Львівщини : дис. ... канд. біол. наук : спец. 06.03.03 «Лісознавство і лісівництво» / Федонюк О. В. – Львів, 2008. – 199 с.
7. Хребетні в зооценозах Західного Полісся / Й. Царик, І. Горбань, Л. Горбань [та ін.] // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – С. 192–196.
8. Червона книга України. Тваринний світ / ред. І. А. Акімов. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 390.
9. Щербак Н. Н. Земноводные и пресмыкающиеся Украинских Карпат / Н. Н. Щербак, М. И. Щербань. – Киев : Наук. думка, 1980. – 286 с.

Клас Птахи – *Aves Linnaeus, 1758*

Завдяки унікальним природним ландшафтам фауна Шацького поозер'я віддавна привертала увагу багатьох дослідників. Ця територія отримала міжнародний природоохоронний статус водно-болотних угідь та ІВА (важливих територій для охорони птахів) № 001 UA, ІВА № 28, які призначені зберегти біологічне й ландшафтне різноманіття в Європі. Періодичні та стаціонарні орнітофауністичні дослідження на території Шацького поозер'я започатковано впродовж 1950–1960-х рр., і стосувалися вони головно водоплавних та водно-болотних птахів [58]. Переважно вивчали закономірності поширення видів на всій території Західноукраїнського Полісся, фенологію міграцій та гніздову біологію птахів [52]. На Західноукраїнському Поліссі в період 1960–1980 рр. проводили широкомасштабні осушувальні роботи, які дуже негативно вплинули на стан локальних популяцій гніздових птахів, передусім цінних господарських видів представників ряду Гусеподібних – *Anseriformes* та Сивкоподібних – *Charadriiformes* [4]. Однак за останні 20 років у популяціях багатьох раніше численних видів відбулися значні негативні зміни, а деякі види отримали статус рідкісних і зникаючих не тільки в регіоні, а й у масштабах усього ареалу або його європейської частини [56; 91; 98]. Лучні біотопи є головними для добування корму для лелеки білого *Ciconia ciconia*, лелеки чорного *Ciconia nigra*, підорлика малого *Aquila pomarina*, сови болотяної *Asio flammeus*, а тому від їхнього стану прямо залежить гніздування цих видів. Для виконання нової оцінки проведено спеціальні обліки чисельності гніздових птахів з наступним картуванням їх розміщення в різноманітних біотопах парку впродовж 1982–2001 рр.

Аналіз фауни Шацького поозер'я дає змогу виділити три основні фауністичні комплекси – лісовий, водно-болотний та синантропний. У кількісному відношенні переважають представники першого та другого комплексів. До складу лісового комплексу входить понад 50 % усієї орнітофауни парку, до складу водно-болотного комплексу – акваторії озер, болота, вологі луки – близько 30 % усіх теплокровних парку, зокрема 60 видів птахів; до складу синантропного комплексу – агроценози, населені пункти – входить найменша кількість теплокровних – близько 20 % загальної кількості у Поозер'ї, приблизно 40 видів птахів.

Клас Птахи поділяють на два підкласи – Давні (Первісні) птахи або Ящерохвості (*Archaeornithes* seu *Saururae*) і Справжні (Сучасні) або Віялохвості птахи (*Neornithes* seu *Ornithurae*). Підклас Віялохвості об'єднує три надряди сучасних птахів: Плаваючі (*Impennes*), Бігаючі, або Безкилеві (*Ratitae* seu *Paleognathae*), та Килегруді птахи (*Karinatae*). За іншою класифікацією [42], до підкласу Віялохвості належать два надряди: Плаваючі з одним рядом – Пінгвіноподібні (*Sphenisciformes*) та Типові або Новопіднебінні птахи (*Neognathes*), до якого належать усі інші ряди. Справжніх птахів у світі відомо близько 10 000 видів, яких об'єднують сьогодні у 35 рядів [92; 97]. У фауні України налічують 425 видів [60; 93], що належать до 21 ряду; у фауні Шацького поозер'я виявлено 241 вид птахів [25], серед яких близько 150 гніздові.

У роботі українські назви подано за польовим визначником Г. Фесенка та А. Бокотея [61], географічне поширення видів у межах Європи – за «Конспектом орнитологической фауны» Л. Степаняна [55].

Фото 420. Пірникоза сірощока – *Podiceps grisegena* (А. Т. Затушевський)

Особливості біології. За розмірами птах менший від пірникози великої, але більший за всіх інших представників ряду (фото 420). Маса 650–900 г. Дорослі птахи у весняному вбранні мають чорний верх голови, з ледь помітним «чубом». Щоки, покривні пера вух і горло сірі; шия і волю каштаново-руді; груди і черево білі; на крилі біла смуга. Основа дзьоба жовта, кінцева частина чорна. Ноги чорні. Потайний птах, весною під час гніздування подає крики, що нагадують іржання лошати; поклик – голосне «кек-кек». Гнізда плавучі, зі стебел водяних рослин. У кладці чотири–п'ять, іноді до шести, брудно-білих, із зеленуватим відтінком яєць. Насиджують обидва птахи 23–25 днів. Виводкові. Відлітають у жовтні–листопаді.

Живляться дрібною рибою, жабами, пуголовками, комахами та іншими водяними тваринами. Зимуює біля узбереж Чорного і Азовського морів і далі на півдні, у країнах Середземномор'я; подекуди в зимовий період трапляється на річках і ставках у глибині суходолу [1; 21; 23; 47; 61].

Пірникоза велика – *Podiceps cristatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Азія, Африка, до Сахари. В Україні гніздиться повсюдно на прісноводних водоймах, окрім гір та більшої частини Криму; мігрує скрізь.

Місця знаходження. Прісні водойми із заростями водяної рослинності, особливо багато їх у плавнях, пониззях великих річок; взимку трапляється і на акваторіях моря. Трапляється на озерах Луки, Чорне Male, Звєдинка, Ритець, Озерце, Плотиччя, Олешно, Пісочне, НВРГ «Ладінка» (рис. 137).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я звичайний, гніздовий, перелітний птах. Утворює гніздові колонії із 30–40 пар. Чисельність в останні роки становить 315–320 особин. Значні скупчення під час осінніх міграцій.

Особливості біології. Птах середнього розміру. Маса 900–1400 г. Самці і самки забарвлені однаково, але самки менші за самців (фото 421). У весняному вбранні має чорні пера на тім'ї у вигляді «ріжок», а за щоками – у вигляді «коміра». Лоб, тім'я і потилиця чорні, брови і щоки білі, шия ззаду сіро-чорна, з боків і спереду біла. Спинна частина тіла бурувато-чорна, боки тулуба каштаново-руді, низ білий. На крилі біле «дзеркальце» і велика біла смуга на покривних перах. Дзьоб червонуватий. Дуже добре плаває і пірнає. Потайний, гніздиться парами, на великих озерах колоніально. Гнізда плавучі, зі стебел водяних рослин. У кладці три–чотири білих яйця. Насиджують обидва птахи 25–27 днів. Живиться зазвичай дрібною рибою, а також земноводними, комахами, ракоподібними, молюсками, зеленими частинами рослин. Регулярно зимуює біля морського узбережжя; іноді – на незамерзаючих внутрішніх водоймах [1; 21; 23; 47; 61; 76].

Фото 421. Пірникоза велика – *Podiceps cristatus* (Н. А. Пісулінська)

Ряд Пеліканоподібні – *Pelecaniformes* Sharpe, 1891

Родина Бакланові – *Phalacrocoracidae* Reichenbach, 1836

Баклан великий – *Phalacrocorax carbo* (Linnaeus, 1758)

Поширення. В Євразії від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На північ уздовж атлантичного узбережжя до північного заходу Кольського півострова, по Балтійському узбережжю до Литви. У внутрішній частині Євразії на північ до 48-ї паралелі, у Західному Сибіру і Казахстані до 55–56-ї, у Туві до 51-ї, на Байкалі до Чивиркуйської затоки, в долині Амуру на північ до 50–51-ї паралелей. На південь в Євразії до океанічного побережжя, за винятком Аравійського півострова. Острови: Ісландія, Фарерські, Британські, Хонсю, Хоккайдо, Хайнань, Шрі-Ланка, Зеленого Мису. Гніздиться колоніями, переважно в гирлах Дунаю, Дніпра і Дністра, меншою мірою на решті території держави. В Україні поширений підвид *Phalacrocorax carbo sinensis*.

Місця знаходження. Мілководдя та прибережні частини озер, річок, рибогосподарських ставків, відкриті акваторії – озера, моря, ставки та ріки. Гніздитися може на кущах та деревах, на землі та в заростях очеретів, часто утворює полівидові колонії з чаплями (рис. 137).

Чисельність. Нечисленний вид, який має тенденцію до розширення свого ареалу. На території Поозер'я гніздиться близько 80–120 пар. Українська популяція налічує 65 000–75 000 гніздових пар.

Фото 422. Баклан великий – *Phalacrocorax carbo*
(А. Т. Затушевський)

Особливості біології. Птах, розміром з гуску, сягає маси 3,6 кг (фото 422). У шлюбному оперенні – чорний з металевим зеленим полиском. Горло, щоки і плями біля основи ніг білі. Має невеликий чуб. Дзьоб і ноги темно-бурі. Молоді птахи темно-бурі зі світлим черевом. Гніздиться колоніями. Гнізда мостять в очереті, на дереві, кущі або скелі поблизу води. Діаметр гнізда 40–70 см, висота – 75–95 см. У кладці три–п'ять яєць матового-голубого кольору (57–71×36–43 мм), які можуть мати білий наліт. Насиджують обидва партнери 23–24 дні. Пташенята залишаються у гнізді до семи тижнів. Живиться рибою, яку добуває пірнаючи. Куприкова залоза недорозвинута, тому птахи цього виду часто сушать крила, розкривши їх. Перелітний. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує біля морського узбережжя, у пониззях Дніпра та Дунаю [21; 23; 41; 47; 50; 61].

Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes Bonaparte, 1854

Родина Чаплеві – Ardeidae Leach, 1820

Бугай – *Botaurus stellaris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, за винятком гірських районів. Північна межа ареалу проходить у межах 59 паралелі – у європейській частині, або 62–69 паралелей – у Сибіру, південна – обмежена Середземним морем, середніми частинами Ірану та Афганістану, східніше проходить у Північно-Західній Монголії та Китаї. В Україні у позагніздовий і гніздовий період трапляється повсюдно, за винятком гір. На території України поширений номінативний підвид *Botaurus stellaris stellaris*.

Місця знаходження. Заболочені території із заростями рогозів та очеретів. Мілководдя та прибережні частини озер, річок, рибогосподарських ставків. У період міграції може траплятися на відкритих територіях, узбережжях водойм. Надає перевагу щільним багаторічним очеретяним заростям (рис. 138).

Чисельність. Нечисленний вид. Загальна чисельність на території Шацького поозер'я коливається у різні роки в межах 30–50 пар, але останнім часом скорочується. Українська популяція налічує 10 000–15 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах масою до 2 кг. Забарвлення самця і самиці однакове. Зверху вохристо-жовте, з бурими і чорними плямами й рисками. Верх голови чорний. На потилиці видовжені пера з жовтими кінчиками. Низ тіла вохристо-жовтий. Дзьоб і ноги – сіро-зелені. Прилітає в березні–квітні. Оселяється в заростях очерету. Гніздо будує на купині. Діаметр гнізда 50–90 см, висота – 35–55 см. Кладку з чотирьох–шести глинисто-сірих яєць (53×38 мм) насиджує переважно самиця 25–26 діб. Пташенята перебувають у гнізді протягом місяця. Живиться рибою, пуголовками, жабами, червами, водяними комахами, рідше гризунами. Сутінковий птах, тому побачити його вдень нелегко. У разі небезпеки голову, шию і тіло витягує вертикально вздовж осі тіла й не рухається. Захищаючись, намагається дзьобнути

Рис. 138. Місця знаходження класу Птаху – Aves:

- ▣ Бугай – *Botaurus stellaris*
- Бугайчик – *Ixobrychus minutus*
- Чапля сіра – *Ardea cinerea*
- Чапля біла – *Egretta alba*

нападника в очі. Злітає майже з-під ніг, летить низько над заростями і знову ховається в очерет. У польоті шия зігнута. Перелітний. Відлітає в кінці жовтня – листопаді. Зимує у Середземномор'ї й Африці, іноді в Україні [17; 23; 41; 50; 56; 57; 61; 82].

Бугайчик – *Ixobrychus minutus* (Linnaeus, 1766)

Поширення. Євразія, від східного узбережжя Балтійського моря і Середньої Європи до Обі, Синьцзяну, Непалу. На півночі до Ленінградської, Тверської, Нижньогородської, Кіровської областей РФ, а в азійській частині ареалу до 56-ї паралелі. На півдні – узбережжя Середземного моря, Малої Азії, Іраку, Південного Ірану. Африка, Австралія. В Україні гніздиться повсюдно, крім гірських районів. На території України поширений номінативний підвид *Ixobrychus minutus minutus*.

Місця знаходження. На території Поозер'я найчастіше гніздиться в густих заростях рогозів або серед змішаних заростей рогозу з очеретом та вербовими кущами на рибогосподарських ставках та різних озерах. На відміну від бугая, може оселятися на дуже малих водоймах, менших за 1 га. Під час міграцій трапляється на болотах та в долинах малих річок (рис. 138).

Чисельність. Численний вид. У водно-болотних угіддях Поозер'я чисельність помітно коливається у різні роки, а на сьогодні не перевищує 120–150 пар. Українська популяція налічує 13 200–22 300 гніздових пар.

Особливості біології. Птах невеликого розміру, масою до 170 г. Дорослий самець зверху чорний, із зеленим полиском. Низ тіла строкатий. Дзьоб жовто-зелений, ноги зелені. Самиця зверху коричнево-бура. Оселяється на озерах, по берегах ставків, річок. На місця гніздування прилітає в кінці березня – на початку квітня. Гніздо зі стебел очерету та рогозу будує на кущі, заломках очерету, на невеликому дереві, що росте у воді або біля неї. Діаметр гнізда 17–25 см, висота – 10–12 см. Повна кладка з чотирьох–шести білих яєць (34×26 мм), у кінці травня – на початку червня. Насиджують яйця обидва птахи, 23–24 доби. Пташенята залишаються в гнізді близько трьох тижнів. Живиться дрібною рибою, пуголовками, жабами. Потайний, активний у сутінках і вночі. У польоті шию тримає зігнутою. Добре лазить по стеблах очерету. У разі небезпеки, як і бугай, завмирає з витягнутими догори шиєю і дзьобом. Перелітний. Зимує в тропічній Африці, Ірані та Іраку [17; 23; 41; 50; 56; 57; 61; 82].

Чапля сіра – *Ardea cinerea* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія, від Піренейського півострова до Тихоокеанського узбережжя. На півночі у Норвегії до 64-ї паралелі, у Західному Сибіру та басейні Єнісею – до 60-ї. На півдні до Середземного моря, за винятком Аравійського півострова і пустельних районів південного Ірану, океанічного узбережжя Південної та Південно-Східної Азії. Африка. Гніздиться на всій території України, за винятком Карпат та майже всього Криму. На території України поширений номінативний підвид *Ardea cinerea cinerea*.

Місця знаходження. Водно-болотні угіддя різного типу та різних розмірів, статичні та астатичні водойми, рови і канали. Гніздуються може в лісових масивах, але корм добуває лише на відкритих водно-болотних просторах, здебільшого біля берегів водойм та на мілководдях (рис. 138).

Чисельність. Нечисленний вид. У межах Шацького поозер'я гніздиться не більше 200 пар. Українська популяція налічує 23 800–32 900 гніздових пар. На більшій території країни чисельність виду скорочується.

Фото 423. Чапля сіра – *Ardea cinerea* (Н. А. Пісулінська)

Особливості біології. Великий птах масою до 1–2 кг. Забарвлення сіре з чорними поздовжніми смугами на голові та шийі, які переходять у чуб по боках голови. Пера вола видовжені і звисають (фото 423). Дзьоб і ноги сірувато-зелені. На місцях гніздування з'являється в березні, коли на водоймах ще не зійшла крига (іноді зимує). Гніздовий період починається у квітні. Рихле гніздо з гілок будує на дереві або в очереті, але тоді основним гніздовим матеріалом слугує рогіз. Діаметр гнізда 35–100 см. Кладка з трьох–п'яти яєць (66×44 мм) – у травні, насиджують обидва птахи, 25–27 діб. Пташенята вилуплюються вкриті сіро-сріблястим пухом, залишаються в гнізді шість–сім тижнів. Живиться земноводними, рибою, плазунами, дрібними гризунами, комахами – залежно від пори року і характеру місцевості. Знаходить їжу на болотах, в очеретах з ділянками неглибокої води. Під час полювання може нерухомо годинами стояти на мілководді, болоті чи ставку, виглядаючи здобич.

Перелітний. Зимує у Криму, дельті Дунаю та на Закарпатті, Західній Європі, Середземномор'ї [1; 23; 41; 50; 56; 57; 61; 82].

Чепура велика – *Egretta alba* (Linnaeus, 1758)

Фото 424. Чепура велика – *Egretta alba* (І. В. Шидловський)

Поширення. В Євразії від Чехії та Словачії, Австрії, колишньої Югославії, Албанії на схід до Примор'я, Корейського півострова і узбережжя Китаю. На північ у Європі до 48-ї паралелі, в європейській частині колишнього СРСР до 49-ї, в долинах Волги, Уралу, у Волзько-Уральському міжріччі, в басейнах Ірگیзу і Тургаю до 50-ї паралелі, в Казахстані до 51-ї, до Зайсану і Чорного Іртишу, Північно-Західної Монголії, Аргуні, по Амуру і в Примор'ї до 50-ї паралелі. На південь до Малої Азії, півдня Ірану, океанічного узбережжя Південної та Південно-Східної Азії. В Україні гніздиться колоніями, здебільшого в гирлі Дунаю, Дніпра і Дністра, іноді на решті території держави. Впродовж останніх років простежено розширення гніздового ареалу цього виду на схід. В Україні поширений номінативний підвид *Egretta alba alba*.

Місця знаходження. Водно-болотні угіддя різного типу та різних розмірів, статичні та астатичні водойми, рови і канали. Гнізда в заламах очеретів і на верболах. Корм добуває лише

на відкритих водно-болотних просторах, здебільшого біля берегів водойм та на мілководдях, іноді в річищах рік (рис. 138).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться близько 10–20 пар. Вид має тенденцію до розширення свого ареалу. Українська популяція налічує 4500–6300 гніздових пар.

Особливості біології. Досить великий птах масою 800–1600 г (фото 424). Все оперення чистобіле, ноги жовті, з чорними пальцями. Прилітає в березні–квітні. До будівництва гнізда приступає у травні. Діаметр гнізда чепури великої 50–110 см, висота – 35–60 см, розміри яєць (62×42 мм). Повні кладки з чотирьох–шести яєць бувають у травні. Насиджують їх обидва птахи упродовж 25–26 діб. Пташенята залишаються в гнізді п'ять–сім тижнів, згодом ведуть мандрівний спосіб життя. Живиться чепура переважно рибою, може також поїдати плазунів і пташенят водно-болотних птахів. Перелітний вид. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує біля морського узбережжя, в Придунайському регіоні та деяких районах Криму [1; 23; 41; 50; 56; 57; 61; 82].

Родина Лелекові – *Ciconiidae* Sundevall, 1836

Лелека білий – *Ciconia ciconia* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Мала Азія, Закавказзя, Північно-Західна Африка. На території України гніздиться повсюдно, за винятком високогір'я та крайнього сходу. В Україні поширений номінативний підвид *Ciconia ciconia ciconia*.

Місця знаходження. Повсюди на відкритій місцевості, надає перевагу вологим біотопам та агроландшафтам – вологим лукам і пасовищам, де здобуває корм. Гніздиться у населених пунктах, іноді на стовпах уздовж автомобільних шосе (рис. 139).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздова популяція є відносно стабільною і налічує близько 130–150 пар. В окремі роки на території Шацьких озер формуються негніздові угруповання до 15–20 особин. Українська популяція налічує 26 200–34 400 гніздових пар.

Особливості біології. Великий птах масою 2,7–4,4 кг. Оперення біле. Першорядні та другорядні махові і деякі їх покривні пера чорні. Дзьоб і ноги яскраво-червоні

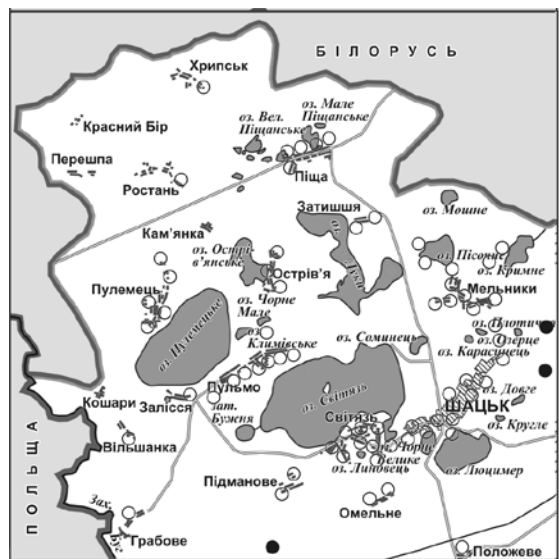

Рис. 139. Місця знаходження класу Птахи – Aves:

- Лелека білий – *Ciconia ciconia*
- Лелека чорний – *Ciconia nigra*

Фото 425. Лелека білий – *Ciconia ciconia* (Н. А. Пісулінська)

(фото 425). Молодий птах подібний до дорослого, але чорні частини оперення з бурим відтінком. Дзьоб і ноги бурувато-чорні. Оселяється на деревах, на дахах будинків, на стовпах ліній електромережі, рідко за межами населених пунктів, де може будувати гнізда на копицях сіна та скиртах соломи. Діаметр гнізда 1,0–1,5 м, висота – 0,5–1,5 м. Навесні першим до свого гнізда повертається самець. Самиця з'являється на кілька днів пізніше. Повна кладка з трьох–шести білих великих яєць (72×54 мм) у кінці квітня – на початку травня. Насиджують їх обидва птахи, 33 доби. Пташенята залишаються в гнізді близько восьми тижнів. Живиться виключно тваринною їжею, переважно жабами, пуголовками, дрібною рибою, плазунами, водяними безхребетними. Зрідка хапає дрібних ссавців і птахів. Крім загальновідомих кормів, поїдає багато саранових та коло-радських жуків. Перелітний. Відлітає у кінці серпня – вересні.

У період міграцій утворює численні зграї. Зимує у Центральній та Південній Африці [11; 17; 23; 41; 50; 56; 57; 61; 80; 82; 95].

Лелека чорний – *Ciconia nigra* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, Західний Сибір до 61-ї паралелі, Далекий Схід, Мала Азія, Південна Африка. Гніздиться на всій території України, за винятком степових районів. Скрізь має локальне поширення.

Місця знаходження. Лісові та відкриті біотопи, переважно зволожені, або поблизу водойм. Гніздиться лише у мішаних або листяних лісах, перевагу надає ольсам. Корм здобуває на меліоративних каналах, рибогосподарських ставках (рис. 139).

Чисельність. Нечисленний вид, занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться регулярно, але чисельність не перевищує п'яти–семи пар. Українська популяція налічує 330–480 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи менший за білого лелеку, маса до 3 кг. Забарвлення більшої частини оперення в дорослої особини чорне, із зеленим полиском. Лише нижня частина грудей і черево білі. У молодого птаха колір оперення чорно-бурий. Дзьоб і ноги – червоні. Віддає перевагу старим глухим лісам поблизу водойм і боліт. На місцях гніздування з'являється у квітні. Гніздо влаштовує на старих деревах у розгалуженні стовбура або на товстій боковій гілці, на висоті 6–20 м. Діаметр гнізда 1,0–1,5 м. У будівництві (ремонті) гнізда беруть участь і самець, і самиця. Повна кладка з двох–п'яти білих яєць (66×49 мм) у травні. Насиджують їх обидва птахи протягом чотирьох–п'яти тижнів. Пташенята залишаються в гнізді понад два місяці. Живиться лелека чорний тваринною їжею – дрібними хребетними, рибою, комахами тощо. За поживою літає на відстань 5–10 км. Перелітний. Відліт із кінця серпня до середини жовтня. Зимує в Африці та Південній Азії [2; 12; 17; 23; 39; 41; 50; 57; 58; 61; 63; 72; 82; 94].

Ряд Гусеподібні – Anseriformes Wagler, 1831

Родина Качкові – Anatidae Leach, 1820

Лебідь-шипун – *Cygnus olor* (Gmelin, 1789)

Поширення. У багатьох районах помірної смуги Європи і Азії, але місцями, спорадично. В Україні гніздиться на всій території, за винятком гір та Керченського півострова.

Місця знаходження. Улюблені місця – плавневі зарості надводної рослинності з внутрішніми мілководними водоймами. На території Поозер'я гніздовий вид, трапляється на всіх озерах Шацької групи (рис. 140).

Чисельність. Численний донедавна вид. Однак упродовж останніх років чисельність становила близько 50–60 особин.

Особливості біології. Великі птахи, масою до 12 кг. Забарвлення сніжно-біле (фото 426). Дорослі самець і самка мають на дзьобі великий, добре помітний нарост. Молоді птахи бурувато-білі. Під час плавання шия зігнута, дзьоб опущений до води. Моногамні. Гніздо будує самка. Це

Фото 426. Лебідь-шипун – *Cygnus olor* (Н. А. Пісулінська)

Чисельність. На озерах Шацької групи нечисленний, рідкісний, на прольотах.

Особливості біології. Голова, шия, вся верхня частина і боки тіла бурі, зі світлими облямівками, окрім голови і шиї. Воло, груди і черево бурувато-білі, низ хвоста білий. Дзьоб чорний, з жовтим, іноді рожевим пояском перед верхівкою. Гуси великих розмірів, маса 3–4 кг. За способом життя це більш сухопутний птах, ніж сіра гуска. Значну частину часу проводить на землі, тому легко по ній ходить і швидко бігає. Зимує на півдні Європи та Азії. В окремі роки у невеликій кількості гуменники зимують біля узбережжя Чорного моря [1; 21; 23; 47; 61].

Канадська казарка – *Branta canadensis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Північна Америка, зона тундри, зарєстрована також на островах Берінгового моря.

Місця знаходження. Заселяє заболочені тундри поблизу узбережжя моря або внутрішніх водойм (рис. 142).

Чисельність. У межах Північної Америки за чисельністю місцями переважає всіх інших гусей. На островах Берінгового моря рідкісна. На оз. Світязі та Луках залітна; поодинокі траплялися у 1985 р. та 1989 р.

Особливості біології. Має бурувато-сіре забарвлення тіла і чорну голову та шию; горло і боки голови білі. За розміром дещо більша від білощокої казарки [1; 21; 23; 47; 61].

Крижень – *Anas platyrhynchos* Linnaeus, 1758

Поширення. Голарктика. Поширений майже скрізь у Європі, окрім Крайньої Півночі, в помірній смузі Азії, у Північній Америці, Північній Африці. В Україні гніздиться на всій території, окрім гірських районів Криму і Карпат.

Місця знаходження. Заселяє найрізноманітніші внутрішні води; надає перевагу таким, де є приховані місця для влаштування гнізд. На території Поозер'я це звичайний, гніздовий вид; трапляється на всіх озерах Шацької групи (рис. 142).

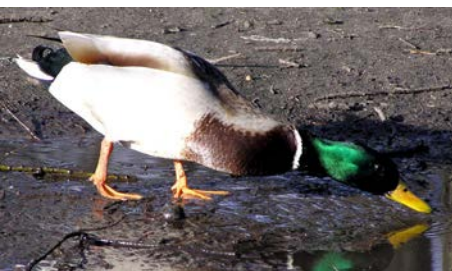

Фото 428. Крижень – *Anas platyrhynchos* (Н. А. Пісулінська)

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я нині є близько 12 000 особин.

Особливості біології. Крижень – доволі велика качка. Маса від 0,8 до 2 кг. Добре виражений статевий диморфізм. У самців весною голова і передня частина шиї синювато-зелені з металевим блиском, спина бура з поперечною сірою смугастістю (фото 428). На шиї біле кільце: на крилі фіолетове «дзеркальце», облямоване чорними і білими перами. Самки і молоді птахи – зверху бурі, плямисті, знизу руді. Гнізда зазвичай влаштовують на землі, на берегах водойм у заростях трави, осоки, іноді в дуплах дерев, у старих гніздах ворон, чапель. У кладці 8–9 світло-зелених яєць. Яйця насиджує самка 26–28 днів. Пташенята виводкові. Живляться рослинною і тваринною їжею. Поїдають насіння і вегетативні частини водяних рослин; водяних комах та їх личинок, ракоподібних, молюсків, іноді дрібну рибу і земноводних. Зимують качки на узбережжях Західної і Південної Європи, на півдні Азії, на Тихоокеанському узбережжі Північної Америки. В невеликих кількостях зимують на незамерзаючих водоймах майже на всій території гніздування [1; 21; 23; 47; 61; 76].

Чирянка мала – *Anas crecca* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія, окрім Крайньої Півночі, Північна Африка, західна частина Північної Америки. В Україні гніздиться на всій території, але зазвичай на півночі.

Місця знаходження. Заселяє найрізноманітніші, переважно невеликі мілководні прісноводні водойми, багаті на рослинність. Трапляється на всіх озерах Шацької групи (рис. 142).

Рис. 142. Місця знаходження класу Птахи – Aves:

- ◆ Канадська казарка – *Branta canadensis*
- Крижень – *Anas platyrhynchos*
- Чирянка мала – *Anas crecca*
- Чирянка велика – *Anas querquedula*

обмощені пухом. У кладці 9–11 білих, злегка жовтуватих яєць. Насиджує самка 27–28 днів. Пташенята виводкові. Відлітають на зимівлю у кінці жовтня – на початку листопада. Живляться лише рослинною їжею: зеленими частинами рослин і насінням. Зрідка їдять дрібних водних тварин, яких проковтують, очевидно, разом із рослинами. Зимує на півдні Європи і в Південній Азії [1; 21; 23; 61; 63; 67].

Свищ – *Anas penelope* Linnaeus, 1758

Поширення. Північна смуга Європи і Азії. В Україні трапляється під час міграцій на всій території; зимує у Північно-Західному Причорномор'ї, на Сиваші та в Західному Приазов'ї. Іноді гніздиться на півночі Київської області.

Місця знаходження. Свищ тримається зарослих озер і ставків. На території Поозер'я нерегулярно трапляються статеві незрілі особини виду (рис. 143).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Птахи середнього розміру. Маса від 500 до 1000 г. У шлюбному вбранні голова і шия самця іржасто-каштанові, лоб і тім'я жовтувато-вохристі. Спина, частина плечових пер, попереки і боки тулуба сірі, з тонкою і густою чорною поперечною смугастістю; надхвістя на боках чорне, посередині – біле; видовжені плечові пера чорні, з білими краями; воло сірувато-рожеве. Груди і черево білі, низ хвоста чорний. «Дзеркальце» на крилі зелене, з металевим полиском. Самка має скромніше забарвлення. Гніздом слугує це ямка на землі біля води, у заростях трави, під кущами, вимощена по краях власним пухом. У кладці сім–десять білих яєць. Насиджує їх самка 23–25 днів. Пташенята виводкові. Відлітають на зимівлю у кінці жовтня – на початку листопада. Живляться винятково рослинною їжею: зеленими листками і пагонами водних рослин, іноді – їхнім насінням і корінцями. Зрідка їдять дрібних водяних безхребетних тварин. Зимує на заході і півдні Європи та в Південній Азії [21; 22; 24; 60].

Широконоска – *Anas clypeata* Linnaeus, 1758

Поширення. Помірна смуга Європи і Азії від узбережжя Атлантичного океану до Тихого, а також у західній частині Північної Америки. В Україні гніздиться на всій території, окрім Карпат і Криму; мігрує скрізь; зимує біля узбереж морів та в пониззі Дунаю.

Місця знаходження. Заселяє болота, зарослі озера і ставки. На території Поозер'я гніздиться на окремих озерах (рис. 143).

Чисельність. Нечисленний вид. У Поозер'ї налічується до 10 гніздових пар.

Фото 430. Кладка яєць широконоски – *Anas clypeata* (І. В. Шидловський)

Особливості біології. Невелика качка. Маса до 700, іноді до 900 г. У весняному оперенні голова самців чорна, шия із зеленим відблиском, спина бура. Надхвістя синьо-зелене, блискуче, з білими плямками. Плечові пера білі, контурні пера крила голубі. «Дзеркальце» зелене, облямоване спереду білою смужкою. Воло біле, груди і черево іржаво-каштанові. Самки, самці в літньому оперенні та молоді птахи мають загальне темно-буре з вохристими облямівками пер забарвлення. Відрізняється від інших качок великим лопатоподібним дзьобом. Гніздо влаштовує у густій траві (фото 430). Повна кладка із 7–12 жовтувато-білих яєць. Насиджування триває 22–24 дні. Пташенята виводкові. Відлітають на зимівлю від вересня до початку жовтня. Живляться, проціджуючи дзьобом із води молюсків, планктонних рачків, водних комах і їхніх личинок. Зимує на півдні Європи і Азії, на півночі Африки та південному заході Північної Америки [1; 21; 23; 47; 61].

Попелюх – *Aythya ferina* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, за винятком Крайньої Півночі, та на заході Північної Америки. На більшій частині ареалу перелітний вид. В Україні гніздиться на всій території, окрім Карпат і Криму; мігрує скрізь; зимує біля морського узбережжя.

Місця знаходження. Улюблені місця перебування – відкриті великі глибокі прісноводні водойми із зарослими берегами. Трапляється на всіх озерах парку.

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я за останні десятиліття чисельність до 100 гніздових пар (рис. 144).

Фото 431. Попелюх – *Aythya ferina* (O. M. Ручко)

Особливості біології.

Велика качка. Маса 1–1,5 кг. У самців каштаново-руді голова і шия. Майже весь тулуб і верхні покривні пера крил світло-сірі. Верхня частина спини, основа шиї, воло, підхвістя чорні (фото 431). Ця качка чудово пірнає й довго залишається

під водою. Гніздо влаштовує на старому відмерлому очереті, дно вистилає пухом. Повна кладка із семи–дев'яти, іноді дванадцяти зеленувато-білих яєць. Насиджування триває 23–24 дні. Пташенята виводкові. Відлітають на зимівлю спочатку дорослі самці, пізніше самки і молодь. Живляться і рослинною, і тваринною їжею. Зимують у Західній Європі, Середземномор'ї, на півдні Азії та південному заході Північної Америки [21; 23; 47; 61].

Чернь білоока – *Aythya nyroca* (Güldenstädt, 1770)

Поширення. Південна Європа, Північна Африка, Передня і Середня Азія. В Україні гніздиться майже на всій території, за винятком гірських районів.

Місця знаходження. Заселяє глибокі очеретяні озера і лимани з відкритими просторами води. На території Поозер'я гніздиться на окремих озерах (рис. 144).

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я нині трапляється чотири–шість гніздових пар.

Особливості біології. Невелика качка. Маса 600–700 г. У самців каштаново-червона голова, шия, воло, передня частина тіла і груди з боків. На підборідді біла пляма. Спина і крила зверху темно-бурі, з рудуватими крапками. «Дзеркальце» біле, облямоване темно-бурим пір'ям. Грудки білі, черево буре, з білуватими плямами, підхвістя біле. У самок забарвлення голови світліше, ніж шиї, воло буре. Гніздо влаштовує у заростях очерету, на купинах, заломах. Гнізда добре вимощені власним пухом. Повна кладка із 8–12 зеленувато-білих яєць. Насиджує їх самка, 27–28 днів. Пташенята виводкові. Відлітають на зимівлю у вересні, але окремі особини затримуються до замерзання водойм. Живляться переважно рослинною їжею – зеленими частинами, корінцями і насінням водних рослин. Іноді поїдають дрібних безхребетних тварин. Зимують на півдні Європи, Азії, у Західній і Східній Африці [21; 23; 47; 61; 63; 67].

Чернь чубата – *Aythya fuligula* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія від Атлантичного океану до Тихого. На півдні – до північних районів Польщі, України, низів Волги, Казахстану, Алтаю, Забайкалля. В Україні гніздиться здебільшого на Поліссі.

Місця знаходження. Заселяє прісні водойми з багатою рослинністю. На території Поозер'я гніздиться на окремих озерах (рис. 144).

Чисельність. Численний, звичайний гніздовий вид. На Поозер'ї чисельність скоротилася до 20 гніздових пар.

Особливості біології. Невеликі качки. Маса 800–900 г. У самців голова, шия, верхня частина тіла, воло, передня частина грудей і низ хвоста чорні; голова і шия із фіолетовим блиском, на потилиці довгий чубчик. «Дзеркальце» на крилі біле, облямоване чорним. Задня частина грудей і черево білі. Самки подібні на самців, але замість чорного кольору скрізь в оперенні переважає темно-бурий. Гнізда влаштовують поблизу води – на березі, на заломах очерету. У кладці 6–13 великих бруднувато-оливкового забарвлення яєць. Самка насиджує їх 23–25 днів. Пташенята виводкові. Відлітають на зимівлю у жовтні–листопаді. Живляться здебільшого тваринною їжею: молюсками, личинками комах, але за браком тваринної їжі поїдають також зелені частини, а іноді й насіння водних рослин. Зимує чернь у Західній і Південній Європі, Південній Азії та у Східній Африці. В Україні регулярно зимує біля морського узбережжя та в пониззі Дніпра [1; 21; 23; 47; 61].

Рис. 144. Місця знаходження класу Птахи – Aves:

- ◆ Попелюх – *Aythya ferina*
- ◇ Чернь білоока – *Aythya nyroca*
- ◆ Чернь чубата – *Aythya fuligula*
- ◆ Чернь морська – *Aythya marila*

Чернь морська – *Aythya marila* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Північ Євразії, Аляска. В Україні пролітний птах.

Місця знаходження. Оселяється на різномісних водоймах, багатих на водну рослинність. В Україні можна регулярно реєструється на прольотах. На території Поозер'я інколи залітає на окремі озера (рис. 144).

Чисельність. Недостатньо досліджений вид на території парку.

Особливості біології. Досить велика качка. Маса 750–1200 г. У шлюбному вбранні голова, шия, волю, надхвістя і підхвістя самців чорні; на голові і волі металевий полиск; верх тулуба сірий, із дрібною темною поперечною смугастістю; боки тулуба, груди, черево, спід крил, а також «дзеркальце» білі; хвіст чорно-бурий. Політ легкий; часто пірнає, із води злітає стрімко. Живиться і рослинною, і тваринною їжею. Зимує біля морських берегів Західної і Південної Європи, Південно-Східної Азії, Північної Америки. Частина зимує біля узбережжя Чорного та Азовського морів [1; 21; 23; 47; 61].

Турпан – *Melanitta fusca* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, тундрова і лісотундрова зони, на схід до Таймиру, на півдні до Північного Уралу. Захід Північної Америки. В Україні рідкісний пролітний і залітний птах на всій території.

Місця знаходження. Трапляється у прибережній акваторії морів, іноді на водоймах у глибині суходолу (рис. 145). На території Поозер'я спорадично трапляються пізно восени або зимою по одній–п'ять особин.

Чисельність. Нечисленний, рідкісний, залітний.

Особливості біології. Велика качка. Маса до 1750 г. Самці у шлюбному вбранні чорні із зеленкувато-фіолетовим металевим полиском; смуга під оком і «дзеркальце» білі; здуття основи верхньої щелепи чорне; решта дзьоба жовтогаряча. Літає швидко, низько над водою. Часто пірнає, перед пірнанням над водою не підстрибує, але частково розгортає крила; з води злітає важко. Зимують птахи біля західного узбережжя Європи; на південно-східному узбережжі Каспійського моря, на узбережжі Чорного моря [1; 21; 23; 47; 61].

Синьга – *Melanitta nigra* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, від Скандинавії до басейну Лени. В Україні рідкісний залітний птах.

Місця знаходження. Трапляється на водоймах суходолу та в прибережній акваторії морів (рис. 145). На території Поозер'я трапляється надзвичайно рідко.

Чисельність. Нечисленний, рідкісний, залітний вид; трапляються зальоти взимку поодиноких особин на окремі озера Поозер'я.

Особливості біології. Качки розміром із крижнів. Маса 900–1600 г. Дорослі самці у весняному оперенні чорні, із синювато-зеленим блиском на голові, ший, волі й спині. В основі дзьоба у самця помітне здуття. Улітку забарвлення лишається чорним. Доросла самка темно-бура, голова з боків, горло і груди трохи світліші. Літають ці качки швидко і маневрено, з характерним свистом крил; добре плавають і пірнають, перед тим як пірнути, трохи підстрибують над водою з притиснутими до тулуба крилами; з води злітають важко. Живиться синьга зазвичай водними тваринами – моллюсками, комахами та ін., рослинна їжа має другорядне значення. Зимують біля західного узбережжя Європи, здебільшого на Північному і Балтійському морях, а також біля Британських островів та узбережжя Франції [1; 21; 23; 47; 61].

Морянка – *Clangula hyemalis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Зона тундри у Євразії і Північній Америці. В Україні пролітний птах, трапляється на заході країни та в приморських районах.

Місця знаходження. Заселяє різномісних водойми суходолу, переважно в системах великих річок (рис. 145).

Рис. 145. Місця знаходження класу Птахи – Aves:

- Турпан – *Melanitta fusca*
- Синьга – *Melanitta nigra*
- ▣ Морянка – *Clangula hyemalis*
- ▤ Гоголь – *Vucephala glangula*
- ▥ Крех малий – *Mergus albellus*
- ▧ Крех середній – *Mergus serrator*
- ▨ Крех великий – *Mergus merganser*
- ▩ Савка – *Oxyura leucocephala*

Чисельність. На території Поозер'я нечисленний, рідкісний, залітний; зальоти взимку на окремих озерах парку.

Особливості біології. Качка середнього розміру. Маса 500–600 г. Дорослі самці у весняному оперенні мають білі верх голови, шиї, горло і воло. По боках шиї є чорно-бурі плями. Спина, крила, передня частина грудей і середні видовжені стернові пера чорні. Боки тіла світло-сірі, нижня частина грудей і черево білі. Хвіст видовжений, загострений. У самки навесні голова і шия білі, верх тіла чорний, низ білий, на волі чорно-бурі плями. Політ стрімкий, шумний; часто пірнає, іноді прямо з льоту; з води злітає важко. Живиться переважно водними ракоподібними, комахами та їхніми личинками, поїдає також моллюсків і дрібну рибу. Зимує біля північно-західних берегів Європи, Ісландії, Гренландії, західного і східного побережжя Північної Америки [1; 21; 23; 47; 61].

Гоголь – *Vusephala clangula* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Тайга, лісова і частково тундрова зони Євразії і Північної Америки. Виявлений на території України під час гніздування і перелітотів.

Місця знаходження. Заселяє водойми з лісистими берегами (рис. 145). В Україні – це гніздовий, перелітний птах; регулярно зимує вздовж морського узбережжя, на Дунаї, Дніпрі, іноді в інших регіонах.

Чисельність. На території Поозер'я гніздовий нечисленний вид; відмічено 5–7 гніздових пар. Занесений до Червоної книги України.

Особливості біології. Чимала качка міцної будови. Маса 400–1400 г. У дорослих самців у весняному оперенні голова і шия зверху чорні, з металевим зеленим блиском. Спина, надхвістя, стернові пера, малі криючі крила, махові і частина плечових пер – чорні. Низ тіла білий, із боків голови білі плями. Дорослі самки, молоді птахи і самці влітку мають коричнево-буре забарвлення голови і шиї, сіре воло, сіро-чорну спину, низ тіла білий. Політ стрімкий, маневровий, із характерним свистом крил; часто пірнає, з води злітає легко. Весняний приліт простежується в кінці березня – першій декаді квітня. Гнізда влаштовує в дуплах дерев, охоче займає штучні гніздивілі у вигляді великих дуплянок. Відкладає 8–12 голубувато-зелених великих яєць, які насиджує самка близько 30 днів. Виводкові. Живляться зазвичай водними ракоподібними, комахами та їхніми личинками, моллюсками, дрібною рибою. Здобувають корм на дні водойми, для цього можуть пірнати на глибину до 4 м. Зимує біля морських узбережжя Західної, Південної Європи, Південної і Східної Азії, Північної Америки [1; 21; 23; 47; 61; 63; 67].

Крех малий – *Mergus albellus* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія, лісотундра і північна частина лісової зони. В Україні – пролітний, зимуючий птах.

Місця знаходження. Трапляється на різнотипних водоймах на всій території України.

Чисельність. На території Поозер'я нечисленний, рідкісний, залітний; востаннє траплявся 12.01.1989 р. (рис. 145).

Особливості біології. Маленька качка; маса 500–600 г із сильно вираженим статевим диморфізмом. У весняному оперенні дорослих самців голова біла, з білим чубом, білі воло, груди і черево. Боки тіла білі, із сірим хвилястим візерунком. Спина чорна. На боках голови, перед оком і на потилиці чорні плями. По боках грудей дві поперечні вузькі чорні смужки. На крилі чорне «дзеркальце» з білою смужкою. Політ швидкий; часто пірнає; великих зграй не утворює. У самки оперення верху та низу тіла сіруваті, верх голови і задня частина шиї каштаново-коричневі; горло, щоки і середні покривні пера крил білі. Живиться лише тваринною їжею: моллюсками, ракоподібними, водними комахами, дрібною рибою. Зимує біля морських берегів у Західній, Південній Європі, Північній Африці, Південній і Південно-Східній Азії. В Україні регулярно зимує вздовж морського узбережжя, на Дніпрі, Дунаї та Сіверському Дінці [1; 21; 23; 61].

Крех середній – *Mergus serrator* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія і Північна Америка, тундра і лісотундра. Гніздові колонії трапляються на островах і косах Чорного й Азовського морів. Під час міграцій виявлений на всій території України.

Місця знаходження. Морські острови і прилеглі до них акваторії моря; різнотипні водойми суходолу. В Україні – гніздовий, перелітний, зимуючий птах, трапляється на різнотипних водоймах.

Чисельність. На території Поозер'я залітний; востаннє траплявся на оз. Світязі 12.04.1984 р. (рис. 145).

Особливості біології. Качка масою до 1200–1300 г. Дорослі самці у весняному оперенні мають чорну, блискучу, зелену голову з довгим чубом. Спина і плечові пера чорні, поперек і надхвістя сірі з чорним хвилястим візерунком. Шия біла, воло іржаво-руде з чорними плямами. Низ тіла білий, боки сірі. На крилі біле «дзеркальце», поділене чорними смугами на три частини. Політ швидкий; з води злітає важко, після розгону; часто пірнає; великих зграй не утворює. Живиться здебільшого дрібною рибою, а також водними комахами й іншими водяними безхребетними. Зимує біля морських берегів у Західній, Південній Європі, Південній і Південно-Східній Азії, Північній Америці. В Україні регулярно зимує вздовж морського узбережжя; іноді трапляється взимку на водоймах у глибині суходолу [1; 47; 61; 63; 67].

Крех великий – *Mergus merganser* Linnaeus, 1758

Поширення. Лісові зони Євразії і Північної Америки. В Україні гніздиться на Північно-Західному Поліссі; випадки гніздування виявлені також у Закарпатті; в періоди міграцій трапляється скрізь.

Місця знаходження. Заселяє різнотипні багаті на рибу водойми (рис. 145). Від 1994 р. регулярно трапляється на гніздуванні на острові оз. Світязю.

Чисельність. Нечисленний вид. На острові оз. Світязю у різні роки нараховується 8–12 гніздових пар.

Особливості біології. Великі качки. Маса до 1700 г. Дорослі самці у весняному оперенні мають чорну блискучу голову з помітним чубом, чорну шию, плечі і спину. Поперек і надхвістя темно-сірі. Нижня частина ший і весь низ тіла – білі, з рожевим відтінком. Дзьоб і ноги червоні. «Дзеркальце» на крилі біле, із сірою поперечною смужкою. Гнізда влаштовують зазвичай у дуплах старих дерев, що ростуть поблизу водойм, іноді в старих будівлях, подекуди у тріщинах прибережних скель або просто на землі під кущами. У кладці 8–15 яєць білуватого кольору. Насиджує самка 32 дні. Пташенята одну–дві доби перебувають у гнізді, після чого його залишають. Гніздові, перелітні, зимуючі. Відлітають на зимівлю у жовтні–листопаді. Живляться здебільшого рибою; водні безхребетні, комахи і моллюски, становлять незначну частку в харчовому раціоні. Зимують на морських узбережжях заходу, півдня Європи, в Південно-Східній Азії і Північній Америці. В Україні регулярно зимує біля морського узбережжя, подекуди тримається взимку на водоймах у глибині суходолу [1; 21; 23; 61].

Савка – *Oxyura leucocephala* (Scopoli, 1769)

Поширення. Степи і посушливі райони Південної Європи, Північної Африки, Середньої Азії. В Україні рідкісні залітні птахи.

Місця знаходження. Мілководні степові озера з відкритими плесами, а також морські затоки.

Чисельність. На території Поозер'я зареєстрований лише раз 30.04.1983 р. на ставках «Ладинка» (рис. 145). Занесений до Червоної книги України.

Особливості біології. Качка середніх розмірів. Маса до 750–800 г. У дорослих самців у весняному оперенні голова і верхня частина ший білі, на тім'ї чорна пляма, біля основи ший чорне кільце. Забарвлення верхньої частини тіла рудувато-буре, з чорними цяточками. Низ тіла з темно-бурими поперечними смужками. Дзьоб масивний, з великим здуттям основи верхньої щелепи, яскраво-блакитний; ноги червонувато-чорні. Хвіст жорсткий, при плаванні птах тримає його вертикально. Політ швидкий, але літає неохоче; з води злітає важко, після довгого розгону; чудово плаває й пірнає. Живиться переважно рослинною їжею; іноді водяними комахами, їхніми личинками та іншими безхребетними тваринами. Зимує у Північній Африці, Малій Азії, Ірані, Індії [1; 23; 61; 63].

Ряд Соколоподібні – *Falconiformes* Bonaparte, 1831

Родина Яструбові – *Accipitridae* Vigors, 1824

Осоїд – *Pernis apivorus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Євразія від Піренейського півострова до долин Обі та Томі. На півночі до Норвегії, Швеції, Архангельської області, у Західному Сибіру до 63-ї паралелі. На півдні до Центральної Італії, Греції, Малої Азії, Північно-Західного Ірану. Східніше від Каспійського моря до 56-ї паралелі. У межах України гніздиться в лісовій, лісостеповій смугах та гірському Криму.

Місця знаходження. Мішані та листяні ліси, лісові галявини, річкові долини і прилеглі сільсько-господарські угіддя. Для гніздування надає перевагу старим борам та узліссям поблизу лісових галявин (рис. 146).

Лунь лучний – *Circus pygargus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія від атлантичного узбережжя до Алтаю, Тану-Ола та Мінусинської котловини. На півночі – Швеція, Естонія, по лінії – Псков, Ярославль, Казань, Єкатеринбург, Красноярськ. На півдні – узбережжя Середземного моря, північне узбережжя Чорного; південне Закавказзя і північний Іран, Північно-Східна Африка. Гніздиться на всій території України, за винятком гірських регіонів, мігруючи трапляється повсюдно.

Місця знаходження. Суходільні та зволожені луки, сільськогосподарські поля, що засіяні злаками або іншими культурами чи травами, долини річок та риборозвідні стави (рис. 146).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не кожного року в кількості до десяти пар, але чисельність у різні роки помітно коливається. Українська популяція налічує 1500–2400 гніздових пар.

Особливості біології. Птах менший за розміром та з більш струнким тілом ніж лунь очеретяний і масою 330–420 г. У дорослого самця верх попелясто-сірий, надхвістя і черево білі з рудими поздовжніми рисками. Першорядні махові пера чорні, на сірих другорядних махових проходять дві чорні смуги вздовж крила (фото 432). Дзьоб темно-сірий, ноги жовті. У дорослої самиці верх бурий з вохристими облямівками пер. Маска на голові, горло та низ тіла білуваті з бурими штрихами. Надхвістя біле. Молоді птахи дуже подібні до самиці, але мають більш руде забарвлення. Гніздо будує на землі, серед лучної рослинності, іноді на периферії очеретяних заростей. У кладці три–п'ять білих або брудно-білих яєць, які самиця насиджує близько 30–33 днів. Під час інкубації яєць та по мірі того, як ростуть пташенята гніздо постійно оновлюється пучками сухої трави чи гілками. Пташенята залишаються в гнізді близько семи тижнів. У польоті постава крил V-подібна. Живиться переважно різноманітними гризунами, ящірками, дрібними водяними птахами та їх пташенятами, іноді водяними щурами, норицями. Перелітний. Відлітає в жовтні–листопаді, але деякі птахи іноді залишаються зимувати в південних районах країни. Під час міграцій і зимівлі трапляється у різних відкритих місцевостях. Зимує в Африці [17; 22; 23; 38; 39; 41; 56; 57; 61; 63; 82; 85].

Фото 432. Лунь лучний – *Circus pygargus* (А. Т. Затушевський)

Лунь очеретяний – *Circus aeruginosus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі до 60-ї паралелі у Швеції, до 65-ї у Фінляндії, до 58-ї в Західному Сибіру. На півдні до Середземного моря, Малої Азії, Північно-Західного Ірану. Північно-Західна Африка, Австралія. Гніздиться на всій території України, за винятком високогірних районів. В Україні поширений номінальний підвид *Circus aeruginosus aeruginosus*.

Місця знаходження. Зволожені лучні або пасовищні біоценози; долини річок, озера, стави і стариці з заростями рогозу та очеретів, рідше ситнику, куги, осок (рис. 146).

Чисельність. Нечисленний вид. У Поозер'ї гніздиться до 30–40 пар. Чисельність часто коливається, але серед лунів цей вид має найбільш сталу популяцію. Українська популяція налічує 13 800–23 600 гніздових пар.

Особливості біології. Найбільший представник роду у фауні України. Маса самця 500–600 г, самиці – 700–900 г. У дорослого самця голова, шия і воло світло-вохристі, з темними рисками. Спина, попереки і більша частина верхніх покривних пер другорядних махових бурі. Крайні малі покривні пера верху крил вохристі. Надхвістя сіре. Груді, черево і підхвістя іржасто-руді, з темними рисками. Спід крил сірувато-білий. Махові пера світло-сірі, крім кількох чорно-бурих першорядних, які утворюють верхівку крил. Хвіст сірий. Доросла самиця темно-бура. Верхня частина голови, задня частина шиї, горло і верхні малі покривні пера крил жовто-оранжевого кольору. Молодий птах подібний до самиці, але жовто-оранжевий колір на верхній частині голови і горлі яскравіший, ближче до жовтого. Іноді голова цілком темно-бура. Характерні місця – болота різного типу із заростями надводної рослинності, найчастіше очеретів та рогозів. Прилітає в березні. Іноді утворює невеликі дифузні колонії. Гніздо на зломах очерету або купинах. Діаметр гнізда 50–100 см, висота – 25–50 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти білих іноді злегка плямистих яєць (49×38 мм), у кінці квітня – на початку травня. Насиджує самиця 33–35 дб. Пташенята залишаються в гнізді сім–вісім тижнів. У польоті постава крил V-подібна. Живиться переважно водяними птахами, їхніми яйцями і пташенятами, іноді водяними щурами, норицями, молодими ондатрами, може їсти і падло. Перелітний. Відлітає в жовтні–

Фото 433. Яструб малий – *Accipiter nisus* (Н. А. Пісулінська)

але пера верху й покривні пера вух бурі, зі світлою облямівкою. На волі краплеподібні плями, на решті низу широкі рудувато-бурі поперечні смуги. Улюблені місця перебування: молодняки, чагарники, узлісся, лісові галявини, полезахисні смуги тощо. Гніздо будують на дереві, частіше в середній частині крони, не дуже високо над землею. Діаметр гнізда 30–40 см. Повна кладка з чотирьох–шести абсолютно білих або з сіруватими плямами яєць (40×33 мм), у травні. Насиджує самиця, 32–35 діб. Пташенята залишаються у гнізді п'ять–шість тижнів. Живиться переважно дрібними птахами, у позагніздовий період – мишо-подібними гризунами. Полює з засідки, нерідко наздоганяє здобич у кронах чагарників і дерев. Осілий, подекуди мігруючий.

Мігрує поодиночці або розрідженими групами пізно восени. У періоди міграцій і зимівлі трапляється на всій території країни. У Поозер'ї впродовж зими оселяються особини північних популяцій [22; 23; 38; 41; 56; 57; 61; 82; 85]. Зимує на півночі Африки.

Канюк звичайний – *Buteo buteo* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія. На півночі – у Норвегії до 65-ї паралелі, у Західному Сибіру до 62-ї. На півдні – до Середземного моря, Малої Азії, Північно-Західного Ірану, Північного Казахстану. На території України гніздиться повсюдно. В Україні поширені три підвиди: *Buteo buteo buteo*, *Buteo buteo vulpinus* та *Buteo buteo menetriesi*.

Місця знаходження. Окраїни лісів усіх типів, острівні та байрачні ліси, лісосмуги, іноді великі лісопарки. Під час полювання – відкриті біоценози, зазвичай сухі чи помірно зволожені (рис. 147).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться 40–60 пар. Українська популяція налічує 22 500–32 500 гніздових пар.

Особливості біології. Птах середнього розміру, маса самця 700–1000 г, самиці – 1000–1300 г. У дорослого птаха верх рудувато-бурий або темно-бурий. Дзьоб чорний, восковиця і ноги жовті. Низ у різних морф від білуватого з темними рисками або поперечними смугами до темно-бурого. На світлому споді махових пер темні смуги, вздовж заднього краю крил проходить широка темна смуга. Хвіст із темними смугами, передверхівкова широка. У молодого птаха пера верху з виразною світлою облямівкою. Низ із поздовжніми смугами. Характерні біотопи – ділянки старого листяного й мішаного лісу, окраїни шпилькових насаджень, а також відкриті простори. Гніздиться майже на всій території, крім півдня степової смуги. На місцях гніздування з'являється у березні–квітні. Гніздо мостить на високому дереві. Повна кладка з двох–чотирьох зеленуватих або брудно-білих чи жовтуватих із бурими плямами яєць (55×45 мм), у квітні–травні. Насиджує переважно самиця (самець іноді її підміняє), 28–30 діб. Пташенята залишаються в гнізді п'ять–шість тижнів. У польоті неповороткий, ширяє з крилами, піднятими V-подібно. Під час полювання може зависати у повітрі на одному місці, видивляючи здобич. Живиться в основному мишоподібними гризунами, дещо менше іншими дрібними хребетними й комахами. Перелітний. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує у Західній Європі та Середземномор'ї, Південній Африці та Азії [22; 23; 38; 41; 48; 56; 57; 61; 82; 85].

Зміїд – *Circaetus gallicus* (Gmelin, 1788)

Поширення. Євразія, від атлантичного узбережжя до Кентею. На півночі – середня Франція, Австрія, Ленінградська, Ярославська, Нижньогородська області, Барнаул, Північна Монголія, Кентей. Північно-Західна Африка. На території України гніздиться лише на Поліссі, рідко в лісостепу. В Україні поширений номінативний підвид *Circaetus gallicus gallicus*.

Місця знаходження. Вологі луки, долини річок та озер – під час пошуків корму. Гніздиться у мало відвідуваних, великих за площею і старих лісових масивах (рис. 147).

Чисельність. Нечисленний рідкісний вид, занесений до національної Червоної книги. На території Поозер'я гніздиться не кожного року, а чисельність не перевищує трьох–чотирьох пар. Українська популяція налічує 160–300 гніздових пар.

Особливості біології. Порівняно великий птах. Маса самця 1,4–1,7 кг, самиці – 1,5–2,0 кг. Розмах крил 170–185 см. Дорослий птах зверху сірувато-бурий або бурий. Шия спереду і волю бурі або білі, з бурими плямами, як і решта низу. Дзьоб чорний, восковиця і ноги блакитно-сірі. На світлому споді крил чорно-бурі смуги. Частина першорядних махових пер, які утворюють верхівку крил, чорно-бурі. Хвіст із темними поперечними смугами. У молодого птаха забарвлення блідіше, на

Місця знаходження. Різноманітні водно-болотні угіддя та лісові масиви, які межують із ними. Гніздиться лише у лісах. Найчастіше оселяється поблизу водойм або в долинах великих річок (рис. 148).

Чисельність. Нечисленний вид, занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться одна–дві пари. Українська популяція налічує 80–100 гніздових пар.

Особливості біології. Великий птах, маса самця 4,0–4,5 кг, самиці – 5,0–6,0 кг. У дорослого птаха голова і шия світлі, сірувато-бурі. Спина, плечі, покривні пера крил і низ тулуба бурі. Надхвістя і махові пера темно-бурі. Хвіст білий, короткий, клиноподібний. Цівка зверху вкрита пір'ям. Дзьоб масивний, світло-жовтий. Восковиця і ноги жовті. Молодий птах темно-бурий. На верхніх покривних перах крил, волі, грудях і череві вохристі, брудно-білі й рудуваті плями. Хвіст темний. Дзьоб чорний. Восковиця блакитно-сіра. Дорослого вбрання поступово набуває упродовж п'яти років. Характерні біотопи – ліси з високими деревами поблизу великих водойм (за 3–5 км), заплавні ліси. У степових районах – узбережжя з високими деревами. Гніздо влаштовує на високому старому дереві. На ділянці площею в кілька квадратних кілометрів одна й та сама пара може мати два–три гнізда, які використовуює по черзі протягом багатьох років. Діаметр гнізда 1,0–2,0 м, висота – 0,5–1,5 м. Повна кладка з одного–трьох білих яєць (73×58 мм), в кінці лютого – у березні. Насиджує переважно самиця, 30–35 діб. Пташенята перебувають у гнізді 10–11 тижнів. Статевозрілим самець стає у шість років, а самиця – у чотири. Живиться в основному рибою, а також водно-болотними птахами, дрібними ссавцями, падаллю, відходами рибокомбінатів та боєнь. Осілий вид. Частина популяції у зимовий період кочує [17; 22; 23; 38; 39; 41; 49; 56; 57; 61; 63; 82; 85].

Орел-карлик – *Hieraaetus pennatus* (Gmelin, 1788)

Поширення. У Євразії – від Піренейського півострова на схід до Великого Хінгану, на північ до Північно-Східної Франції, на південь до узбережжя Середземного моря. Східніше на північ до Карпат, Київської, Тульської, півдня Московської, Тамбовської областей, далі до долини нижньої Сирдар'ї, Каркаралінських гір, Алтаю, Туви, верхів'їв Лени, в Забайкаллі до 52-ї паралелі. На півдні до півночі Греції, Малої Азії, Сирії, Загросу, Північного Афганістану, Північно-Західної Індії, далі ймовірно від області Тянь-Шаню до Хангаю і Кентею. Балеарські острови. Гніздиться в Карпатському регіоні, на більшій частині Лісостепу та на півночі Степу. В Україні поширений номінативний підвид *Hieraaetus pennatus pennatus*.

Місця знаходження. Характерні біотопи – ділянки старих широколистяних та мішаних лісів, що межують з відкритими просторами, іноді байрачні та заплавні ліси степової зони (рис. 148).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться близько однієї–двох пар. Українська популяція налічує 240–360 гніздових пар.

Особливості біології. Найменший із орлів, маса самця 500–750 г, самиці – 750–1000 г. Дорослий птах має дві морфи забарвлення – темну і світлу. У темної морфи все оперення, крім світлого підхвістя, темно-буре. У світлої морфи верх світло-бурий, із темними плямами; низ білуватий, з темними плямами на волі й темними рисками на грудях та череві або однотонний. Махові пера темно-бурі, покриві – світлі. Хвіст темно-бурий. Цівка оперена. Дзьоб темно-сірий, біля основи блакитний. Восковиця і пальці жовті. Молодий птах подібний до дорослого, але блідіше забарвлений. Прилітає в березні–квітні. Гніздо будує у верхній частині крони, на висоті 10–27 м. Діаметр гнізда 70–120 см, висота – 40–60 см. Гніздова ділянка зазвичай постійна. Повна кладка з одного–двох (трьох) жовтувато-світло-зелених яєць (56×46 мм), у кінці квітня. Насиджує тільки самиця. Інкубаційний період 32–35 діб. Пташенята в гнізді залишаються шість–сім тижнів. Живиться гризунами і птахами, іноді ящірками й комахами, яких добуває у лісі і на прилеглих полях. Перелітний. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує в Африці та Індії [22; 23; 38; 41; 56; 57; 61; 82; 85].

Родина Соколови – *Falconidae* Leach, 1820

Підсоколик великий – *Falco subbuteo* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – у Скандинавії до 61-ї паралелі і 67–68-ї – східніше Єнісею. На півдні – до Середземного моря, Малої Азії, північного Афганістану, південного схилу Гімалаїв, північного Лаосу. На території України гніздиться всюди. В Україні поширений номінативний підвид *Falco subbuteo subbuteo*.

Місця знаходження. Для оселення і полювання обирають лісові галявини або екотони між лісом та луками, у лісосмугах, острівних та байрачних лісах (рис. 148).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться близько чотирьох–п'яти пар. Українська популяція налічує 2000–3000 гніздових пар.

Особливості біології. Дуже подібний до сапаса, але розміром з голуба, маса самця 150–200 г, самиці – 200–300 г. Оперення голови сірувато-чорне, з добре помітними «вусами» та виступом чорного кольору нижче покривних пер вух, над оком вузька світла брова. Дзьоб блакитно-сірий із чорним кінчиком. Навколоочне кільце, восковиця і ноги жовті. Населяє узлісся великих лісів, лісо-смуги, гаї серед річкових долин. Прилітає в квітні. Гніздо влаштовує завжди на дереві. Часто займає гніздо сороки, ворони, чаплі. Повна кладка з двох–чотирьох вохристих плямистих яєць (42×33 мм), в кінці травня – на початку червня. Насиджує переважно самиця, 28 діб. Пташенята сидять у гнізді до чотирьох–п'яти тижнів. Живиться дрібними птахами (горобцеподібні) й комахами. Здобич добуває в повітрі, часто полює в сутінках. Майже єдиний вид, який полює на ластівок. Від кібчика відрізняється жовтими ногами. Перелітний. Відлітає у жовтні. Мігрує поодиноч і зграями. Зимує у Південній Африці та Південно-Східній Азії [22; 23; 38; 41; 56; 57; 61; 82; 85].

Боривітер звичайний – *Falco tinnunculus* Linnaeus, 1758

Поширення. Палеарктика, на півночі до 70-ї паралелі, на півдні – узбережжя Середземного моря, Палестини, Північного Іраку, Південного Ірану, Пакистану, південних схилів Гімалаїв, Ассаму, Бірми. На території України гніздиться всюди. В Україні поширений номінативний підвид *Falco tinnunculus tinnunculus*.

Місця знаходження. Трапляється повсюдно, де є відкриті ландшафти й місця, придатні для гніздування – острівні ліси та лісосмуги, лінії електропередач та інші господарські об'єкти з площадками чи нішами; оселяється й на житлових будинках у багатоповерховій забудові міст (рис. 148).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не кожного року, його чисельність не перевищує 10 пар. Українська популяція налічує 9000–14 400 гніздових пар.

Особливості біології. Птах менший за голуба, маса самця 150–200 г, самиці – 200–250 г. У дорослого самця верх голови сірий. Спина і крила зверху іржасто-руді з темними плямами. Хвіст сірий, із широкою чорною передверхівковою смугою і вузькою білою смужкою на кінці. Дзьоб блакитно-сірий, з чорним гачком. Навколоочне кільце, восковиця і ноги жовті. Кігті чорні. Прилітає в кінці березня, в перших числах квітня. Заселяє гаї, узлісся, рідше яри, зустрічається в населених пунктах. Гніздо мостить найчастіше на дереві, кам'яному будинку, опорі ЛЕП, скелі, у норі. Може використувати старе гніздо іншого птаха. Повна кладка з чотирьох–шести іржасто-рудих, плямистих яєць (39×32 мм), у травні. Насиджують обидва птахи, 27–28 діб. Пташенята в гнізді перебувають до чотирьох–п'яти тижнів. Живиться мишоподібними гризунами, ящірками, комахами. Полюючи над відкритими місцевостями, часто «зависає» в повітрі. Перелітний. Відлітає в жовтні–листопаді. Зимує на півдні, зрідка в інших районах країни. Зимує у південному Криму, на Кавказі та Закавказзі, Казахстані та Середній Азії [17; 22; 23; 38; 41; 56; 57; 61; 82; 85].

Ряд Куроподібні – Galliformes Temminck, 1820

Родина Тетерукові – Tetraonidae Leach, 1820

Тетерук – *Lyrurus tetrix* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, від Скандинавського півострова та Франції до Охотського моря, Примор'я, північного-заходу Корейського півострова. Від Скандинавії на півночі до Центрального Казахстану на півдні. На території України гніздиться у Карпатах і на Поліссі. В Україні поширений номінативний підвид *Lyrurus tetrix tetrix*.

Місця знаходження. Трапляються лише у маловідвідуваних зволжених лісах, поблизу «глухих» лісових озер та у долинах річок, у лісових масивах із галявинами та зрубами. Під час токування можуть виходити на луки, поля, лісові галявини й дороги (рис. 149).

Чисельність. Нечисленний вид, занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я помітно скоротив свою чисельність і зараз гніздиться не більше 30–40 пар. Українська популяція налічує 1600–3000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах розміру свійської курки, масою 700–1600 г. Самець забарвлений у чорний колір з металевим полиском на голові й нижній частині тіла. На крилах є білі «дзеркальця», над очима – голі червоні «брови». Хвіст прикрашений зігнутих п'р'ям, що нагадує форму ліри.

Родина Фазанові – Phasianidae Horsfield, 1821

Куріпка сіра – *Perdix perdix* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Кантабрійських гір до Саяну, Туви, Алтаю. На півночі від 64-ї паралелі у Скандинавії до 59-ї в районі Тюмені, Тобольська, Мінусинська. На півдні від північного узбережжя Середземного моря, Малої Азії, долини Сирдар'ї, північного підніжжя Заїлійського Алатау, хребта Кетмень. Інтродукована у США та Канаді. На території України гніздиться повсюдно, уникаючи суцільних лісів та високогор'я. В Україні поширений підвид *Perdix perdix lucida*.

Місця знаходження. Охоче оселяється в екотонах на межі лісу та сільськогосподарських угідь, на великих лісових галявинах. В останнє десятиліття головним чином гніздиться в агроландшафтах (рис. 150).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 200 пар, але чисельність скорочується. Українська популяція налічує 60 000–90 000 гніздових пар.

Особливості біології. Невеликий птах сірувато-коричневого забарвлення, масою 400–500 г. Голова з чітко вираженою буро-червоною щогою. Горло також буро-червоне. У самця на грудній частині є широка підковоподібна темно-каштанова пляма, у самиці вона з'являється лише з віком, але невелика й менш яскрава. Самиця за розміром трохи менша від самця з помітно вужчою підковоподібною плямою і слабо вираженою буро-червоною бровою. Місцями поселень куріпки є поля, луки, яри, крайові лісові галявини. Часто вибирає місця, де відкриті простори чергуються з заростями чагарників. Інколи заселяє полезахисні смуги, узлісся, але лісу уникає. Куріпки парами займають гніздові ділянки, після чого відбувається парування. На початку травня самиця відкладає яйця. Гніздо – заглиблення в ґрунті, вистелене м'якими стеблами, міститься під кушем, частіше серед сходів пшениці, жита, конюшини, гороху або у високій траві. Діаметр гнізда 14–25 см. Кількість яєць у кладці залежить значною мірою від віку самиці і коливається від 12 до 22. Яйця куріпки з гладенькою шкаралупою, зі слабким блиском, забарвлені в зеленуватий колір (35×27 мм). Повна кладка буває у другій половині травня. Самиця насиджує яйця протягом трьох тижнів. Виховує пташенят тільки самиця. У тижневому віці вони починають літати, а у шеститижневому – досягають розмірів дорослого птаха. Живиться рослинною і тваринною їжею. Молоді куріпки їдять в основному комах, поступово переходячи на рослинну їжу. Часто живляться зграями на посівах злакових, де поїдають зерно; пізніше переходять на поля кукурудзи, буряків, на городи. Восени переходять у лісо-смуги, на луки, сухі болота, лісові вируби та ін. Осілий, іноді кочівний вид [17; 23; 40; 41; 56; 57; 61; 82].

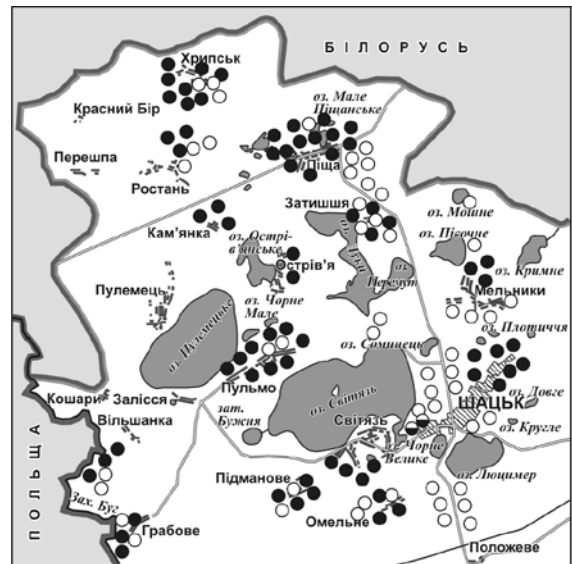

Рис. 150. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Куріпка сіра – *Perdix perdix*
- Перепілка – *Coturnix coturnix*
- Фазан – *Phasianus colchicus*

Перепілка – *Coturnix coturnix* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до Байкалу, Західного Сіндзяну, Північної Індії. На півночі – Скандинавія, у Західному Сибіру – 62-га паралель. На півдні – узбережжя Середземного моря, Малої Азії, північне Перської затоки, Південний Іран та Афганістан, середня частина Індостану, Африка. На території України гніздиться у сухих сільськогосподарських угіддях, віддаючи перевагу полям злакових культур. В Україні поширений підвид *Coturnix coturnix coturnix*.

Місця знаходження. Пустощі, сільськогосподарські поля, пасовища, великі лісові галявини, осушені болота або ж дамби й береги малих річок, вздовж меліоративних каналів (рис. 150).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться у незначній кількості і сучасна популяція не перевищує 30–50 пар. Українська популяція налічує 100 000–160 000 гніздових пар.

Особливості біології. Найменший представник ряду Куроподібних, маса 80–150 г. Забарвлення вохристо-буре, з темними і світлими ряботинами. Хвіст короткий. Поширена скрізь, за винятком Карпат і суцільних лісових масивів Полісся. Живе на полях, луках. Як і куріпка сіра, перепілка лише наземний птах. Прилітає в квітні–травні. Розмноження протягом травня–липня. Полігамний вид.

Гніздо влаштовує на сухих луках, полях, у вигляді ямки, добре замаскованої в густій траві. Діаметр гнізда 12–16 см. У гнізді буває 9–18 жовтуватих із бурими плямами яєць (32×23 мм), які насиджує самиця, 17–20 діб. Пташенята у віці кількох днів уже перепурхують, розмірів дорослого птаха досягають через шість тижнів. У кінці серпня – на початку вересня відлітає з північних районів, а в жовтні – з південних. Бігає легко і швидко, часто порпається в землі, в разі небезпеки здебільшого намагається зачатися. Проте побачити перепілку, яка сидить або біжить, дуже важко. Злітає раптово, політ швидкий, із частими змахами крил. Живиться в основному рослинною їжею – різноманітним насінням, а також комахами. Перелітний. Інколи зимує в південних районах України. Під час міграцій тримається великими зграями. Зимує в Африці та на півдні Азії [17; 23; 40; 41; 56; 57; 61; 82].

Фазан – *Phasianus colchicus* Linnaeus, 1758

Поширення. Азія – від Чорноморського узбережжя Кавказу до Примор'я, Корейського півострова, океанічного узбережжя Східного Китаю. На півночі до долини Кубані, Сирдар'ї, Балхашу, Алаколю, Зайсану, півдня Великого Хінгану, долини Амуру. На півдні – до долини Чороху, району Кафану у Вірменії, Північно-Західного та Північного Ірану, північного схилу західного Гіндукушу, Північної Бірми, Юньнану, затоки Тонкін. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах.

Місця знаходження. Зарослі густими чагарниками пустища, в долинах озер і річок, агроценози біля узлісь та населених пунктів (рис. 150).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться лише у Світязькому лісництві, близько 10 пар. Українська популяція налічує 23 000–30 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах середніх розмірів, масою 720–1800 г. Забарвлення яскраве; у вбранні самця поєднуються жовті, темно-зелені, фіолетові, оранжеві кольори. Довгий хвіст має жовто-буре забарвлення з мідно-фіолетовим полиском. Самиця має більш скромне оперення – бурувато-жовте, зі своєрідним мідним відтінком на шії. Населяє річкові долини з багатою рослинністю, поруби в лісах, зарості чагарників, уникаючи суцільних лісів і відкритих безлісних місць. Полігам. Гніздо будує на землі, в густих заростях. Діаметр гнізда 18–27 см. У кладці буває до 10–18 однотонних блакитного, шоколадного або оливково-коричневого кольору яєць (45×36 мм). Насиджує самиця, 21–25 діб. Пташенята стають на крило через вісім–дев'ять тижнів і тримаються виводками до зими. Бігає по землі швидко. Наземний птах, але, рятуючись від ворога, злітає на дерева. На дереві хвіст тримає опущеним майже вертикально донизу. Зліт раптовий і шумний, вертикально догори, потім летить горизонтально не більш ніж кількост метрів. Живиться різноманітним насінням, ягодами, бруньками, пагонами, а також дрібними безхребетними тваринами, переважно комахами, іноді дрібними хребетними – ящірками, жабами. Знищуючи шкідливих комах (бурякового довгоносіка, колорадського жука, клопа-черепашку), насіння бур'янів, приносить значну користь сільському господарству. Хлібні зерна фазан збирає здебільшого на землі, а тому шкоди зерновим посівам не завдає. Осілий вид [23; 40; 41; 56; 57; 61; 82].

Ряд Журавлеподібні – Gruiformes Bonaparte, 1854

Родина Журавлеві – Gruidae Vigors, 1825

Журавель сірий – *Grus grus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Помірна смуга Європи, Азії, Північної Африки. В Україні гніздяться в окремих місцях лісової та лісостепової зони; взимку трапляються у Присивашші.

Місця знаходження. Гніздяться у зволжених місцевостях, важкодоступних болотах (рис. 151).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я рідкісний, гніздовий. В останні роки виявлено чотири–вісім гніздових пар.

Особливості біології. Гніздовий, перелітний, іноді зимуючий вид. Птах великих розмірів. Маса до 7 кг. Передня частина тіла сіра, зверху темно-сіра. Лоб, вуздечка і тім'я вкриті чорними, волосоподібними перами. Потилиця гола, червоного кольору. Від очей по боках голови проходять білі смуги, які є також на шії. Третьюрядні махові пера темно-сірі, на кінці чорні, видовжені, утворюють подобу хвоста. Політ прямолінійний, помахи крил глибокі; в польоті ноги і шия витягнуті. Гнізда влаштовують на купинах, на заламаному очереті, іноді в ямці на землі. У кладці одне–два рудуваті, зеленкаві або глиняно-бурі, із рудувато-бурими плямами яйця. Насиджує здебільшого самка,

28–30 днів. Пташенята виводкові. Відлітають на зимівлю у вересні–жовтні. Живляться і тваринною, і рослинною їжею: зеленими частинами рослин, насінням, ягодами. З тварин поїдають комах та інших безхребетних, а також земноводних, плазунів, яйця і молодняк птахів. Зимують у Північній і Східній Африці та Південній Азії [1; 21; 23; 47; 61; 63; 67].

Родина Пастушкові – Rallidae Rafinesque, 1815
Деркач – *Crex crex* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, Північна та Центральна Європа до долини річки Лени; місцями у Закавказзі, Середній Азії і Казахстані. В Україні гніздяться на всій території, де є вологі луки, окрім високогір'я та деяких приморських районів; мігрує скрізь.

Місця знаходження. Гніздяться на зволжених луках, лісових порубах, орних землях і пагорбистих територіях із трав'яною рослинністю (рис. 151).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я рідкісний, гніздовий у районі озер Кругле, Довге, Люцимер та на р. Прип'ять. У різні роки – 15–25 гніздових пар.

Особливості біології. Гніздовий, перелітний. Невеликі птахи масою до 200 г. Дорослі птахи у весняному оперенні зверху рудуваті з чорно-бурими повздовжніми плямами і сірими облямівками пер. Горло білувате, шия спереду, воло і груди сірі, черево білувате, з боків є білі і руді поперечні смуги. У природі можна побачити рідко, бо він ховається у трав'янистих заростях. Активний зазвичай вночі; швидко бігає, літає важко; повільно летить, звісивши ноги на невелику відстань. Голос різкий, скрипучий крик – «крек-крек», який часто повторюється. Гнізда влаштовують у заростях трави або в кущах, у ямці, на землі. У кладці 7–12 плямистих, глиняно-вохристих або зеленувато-білих яєць. Насиджує самка, 16–18 днів. Пташенята виводкові. Відлітають на зимівлю у вересні–жовтні. Живляться дрібними безхребетними тваринами, здебільшого комахами. У кінці літа і восени їдять також насіння лучних рослин. Зимують в Африці й Аравії [1; 21; 23; 47; 61].

Погонич звичайний – *Porzana porzana* (Linnaeus, 1766)

Поширення. Помірна і південна смуги Євразії на схід до Єнісею, Мала і Східна Азія, Північна Африка. В Україні гніздяться на всій території, окрім високогір'я; мігрує скрізь.

Місця знаходження. Оселяються на зарослих надводною рослинністю болотах, озерах, ставках (рис. 151). Гніздовий, звичайний, перелітний.

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я звичайний, гніздовий.

Особливості біології. Невеликі птахи масою до 100–130 г. Дорослі птахи зверху рудувато-оливково-бурі, з темними плямами на стрижнях пер і з дрібними білими крапками або рисками. Брови, горло і шия спереду сірі. Воло, груди і тіло з боків рудувато-оливково-бурі з білими крапками, черево брудно-біле. Активний ввечері і вночі, плаває рідко, бігає по водяних рослинах. Шлюбний крик – свистове «кюїть», яке чути вночі і на значній відстані. Гніздо у вигляді чаші, сплетеної із стебел трави, замасковане у заростях. У кладці 8–15 глиняно-бурих, з темними плямами яєць. Насиджують обидва птахи, 18–20 днів. Відлітають на зимівлю з вересня до початку листопада. Живляться дрібними водяними і прибережними безхребетними, дрібною рибою, насінням і плодами болотяних рослин [1; 21; 23; 47; 61].

Погонич малий – *Porzana parva* (Scopoli, 1769)

Поширення. Помірна смуга та південь Європи, Західний Сибір, Мала Азія, Північна Африка. В Україні гніздяться на всій території, окрім високогір'я і сухих степових районів.

Місця знаходження. Оселяються на прісноводних водоймах, зарослих надводною рослинністю (рис. 151). Гніздовий, звичайний, перелітний.

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я звичайний, гніздовий.

Рис. 151. Місця знаходження класу Птахи – *Aves*

- Журавель сірий – *Grus grus*
- Деркач – *Crex crex*
- ⦿ Погонич звичайний – *Porzana porzana*
- ⦿ Погонич малий – *Porzana parva*

Особливості біології. Маленькі птахи масою 50–100 г. Дорослі самці зверху бурі, з чорними повздовжніми плямками на спині і плечах та з рисками на спині. Голова з боків, брови, волю й груди темно-сірі. Черево і підхвістя темно-бурі, з білими поперечними смужками. Літає неохоче; часто плаває і пірнає. Шлюбний крик – «вюітт-хооррр», а позивний звук – «кік-кік-кік-кік». Гніздо роблять із стебел рослин у заростях надводної рослинності, на купині, або на заломах. У кладці шість–вісім жовтуватих або глиняно-сірих, із рудуватими плямами яєць. Насиджують обидва птахи 21–22 днів. Вилуплюються неодноразово. Відлітають на зимівлю у вересні–жовтні. Живляться дрібними водяними і прибережними безхребетними, насінням і зеленими частинами водяних рослин. Зимують в Африці та Південно-Західній Азії [1; 21; 23; 47; 61; 76].

Пастушок – *Rallus aquaticus* Linnaeus, 1758

Поширення. Помірна й південна смуги Євразії, місцями до полярного кола на півночі й Північної Індії на півдні. Північна Африка. В Україні трапляються скрізь під час перельотів; гніздяться по всій території, окрім гірських районів Карпат.

Місця знаходження. Різноманітні водойми – ставки, болота, заплави річок, що заросли густою рослинністю: очеретом, чагарниками, заболочені луки (рис. 152). Гніздовий, перелітний.

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я звичайний, гніздовий.

Особливості біології. Невеликі птахи масою 100–120 г. Забарвлення верхньої частини тіла оливково-буре, з чорними повздовжніми плямами (фото 434). Брови, щоки і нижня частина тіла до середини черева темно-сірі. Задня частина черева, підхвістя і боки тіла чорні, з білими поперечними смугами. Потайний, активний вночі; швидко бігає по землі зігнувшись; добре плаває і пірнає. Шлюбний крик – ритмічне «кіп-кіп-кіп»; окрім того, може подавати крики, подібні до вереску і стогону. Гніздо у вигляді глибокої, ретельно сплетеної із трав'янистих стебел чаші, в заростях очерету, над водою. У кладці 6–14 жовтувато-білих, із дрібними плямами яєць. Насиджують обидва птахи, 19–20 днів. Відлітати на зимівлю починають у серпні і до кінця листопада. Живляться комахами, павуками, молюсками, а також плодами і насінням болотяних рослин, іноді дрібною рибою. Зимують у пониззях Дунаю, Дніпра, Дністра, в Середній Азії [1; 21; 23; 47; 61].

Фото 434. Пастушок – *Rallus aquaticus* (Н. А. Пісулінська)

Курочка водяна – *Gallinula chloropus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Поширена майже на всій земній кулі, окрім Австралії, північних та антарктичних високих широт. В Україні живуть скрізь, де є зарості надводної рослинності.

Місця знаходження. Різноманітні водойми з відкритими плесами і ділянками густої рослинності (рис. 152). Гніздовий, перелітний.

Чисельність. На території Поозер'я гніздовий; нечисельний вид.

Особливості біології. Деяко менша від лиски. Маса 250–450 г. У дорослих птахів голова, шия і передня частина спини сірувато-чорні. Поперек, надхвістя, покривні пера хвоста і крила зверху оливково-бурі. Низ тіла темно-сірий, на череві і грудях іноді білі плями. На боках тіла широкі білі смуги. На лобі червона шкіряста бляшка. Добре плавають, характерно киваючи головою, швидко бігають по водяних рослинах; літають важко і неохоче. Голос – гучне і характерне «крруук» або коротке «кек». Гніздо у заростях очерету, лози над водою або поблизу від води, зі стебел рослин і гілочок; має вигляд глибокої чаші, прикритої «дахом», нагадує гніздо сороки. У кладці 5–11 вохристорудуватих, з іржаво-рудими крапками яєць. Насиджують обидва птахи, 20–22 дні. Відлітають на

Рис. 152. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▲ Пастушок – *Rallus aquaticus*
- △ Курочка водяна – *Gallinula chloropus*
- ◆ Лиска – *Fulica atra*

зимівлю у вересні–жовтні. Живляться різними безхребетними тваринами, насінням і зеленими частинами водяних рослин. Зимують у Південній Європі, Азії, Африці [1; 21; 23; 47; 61].

Фото 435. Луска – *Fulica atra*
(Н. А. Пісулінська)

Луска – *Fulica atra* Linnaeus, 1758

Поширення. Помірна і південна смуги Європи і Азії, Північна Африка, Австралія. В Україні гніздяться на всій території, окрім Карпат.

Місця знаходження. Різноманітні водойми з густою рослинністю; взимку – відкриті акваторії водосховищ, озер, лиманів, морських заток. В Україні гніздовий; мігрує скрізь. На території Поозер'я гніздовий на всіх озерах; чисельний вид під час осінніх міграцій; на кінець 2009 р. нараховувалося близько 6 тис. особин (рис. 152).

Чисельність. Численний вид.

Особливості біології. Великі птахи завбільшки з попелюха. Маса 600–1200 г. У дорослих птахів голова і шия чорні (фото 435). Верх тіла чорний, із сірим відтінком. Низ тіла темно-сірий. Низ хвоста чорний. На лобі біла шкіряна пляшка. Чудово плавають і пірнають, під час плавання кивають головою; злітають після тривалого розгону по

водяній поверхні; політ швидкий і прямолінійний. Голос – різкий поклик «кавк» або «ков»; крик тривоги – різке, металічне «а-ооо-а-а». Гніздо на зарослих ставках, у заплавах річок на заломках очерету, на купині або плавучі – зі стебел і листя рослин. Лоток вистилається мокрим листям. У кладці 4–15, часто 7–12 білувато-сірих яєць, з темними крапками. Насиджують обидва птахи, 21–24 дні. Осінній відліт – із вересня до початку листопада. Живляться насінням і зеленими частинами водяних рослин, комахами та іншими безхребетними. Зимують на півдні Європи, зокрема на півдні України, у дельтах великих річок і на морському узбережжі, у Північній Африці та Південній Азії [1; 21; 23; 47; 61; 76].

Ряд Сивкоподібні – *Charadriiformes* Huxley, 1867

Родина Сивкові – *Charadriidae* Leach, 1820

Пісочник великий – *Charadrius hiaticula* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Скандинавії до Чукотського півострова й Анадиру. На півночі до Арктичного узбережжя. На півдні – узбережжя Балтійського, Північного і Білого морів, до 65-ї паралелі у Сибіру і північного узбережжя Охотського моря. На території України гніздиться у Волинській, Рівненській та Львівській областях. В Україні поширений підвид *Charadrius hiaticula tundrae*.

Місця знаходження. Піщані узбережжя, острови та коси р. Прип'яті та р. Случі, спорадично узбережжя оз. Світязю з низькою рослинністю (рис. 153).

Чисельність. Нечисленний вид, занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздилася одна пара. Гніздяться не кожного року. Українська популяція порівняно молода і налічує не більше 50 гніздових пар.

Особливості біології. Малий птах з зовнішністю пісочника, у якого дзьоб із чорним кінчиком, а при основі жовтий та яскраві жовто-оранжеві ноги. «Фартух» в нижній частині шиї і на волі чорний, ширший, ніж у пісочника малого. У польоті (на розгорнутому крилі) добре помітна біла смуга, утворена білими основами бурих махових пер (фото 436). В Україні відомі чотири місця гніздування: три в межах Волинського Полісся (одне спорадичне) і одне на південно-західній окраїні Українського Розточчя. Гніздовий і перелітний птах. Оселяється на піщаних островах і берегах річок та озер, на піщаних обмілинах великих штучних водойм. Прилітає у квітні. Невдовзі після прильоту можна спостерігати токовий політ самців. Повна кладка з чотирьох брудно-білих або сіруватих, із чорно-бурими крапками та плямами яєць (30×22 мм), у травні– липні. Насиджують обидва птахи, 24–26 діб, а потім водять виводок три–чотири тижні, доки пташенята не

Фото 436. Пісочник великий –
Charadrius hiaticula
(А. Т. Затушевський)

Загальна чисельність у різні роки коливається в межах 12–50 пар. Українська популяція налічує 8500–1400 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи більший за шпака, масою 75–105 г. У шлюбному вбранні голова, шия і воло сірувато-бурі, з білими рисками. Над чорною вуздечкою коротка біла смуга. Спина, поперек і верх крил чорні, з білими цятками. Надхвістя і низ тулуба білі. Махові і покривні пера низу крил темно-бурі або й чорні. На дистальній частині білого хвоста дві–три поперечні смуги, утворені чорними плямами. Дзьоб сірий. Ноги оливкові, у польоті трохи виступають за хвостом. У позашлюбному оперенні верх птаха світліший. Молодий птах подібний до дорослого у позашлюбному вбранні. Характерні біотопи – лісові озера, болота, струмки й річки. Прилітає в березні–квітні. Гніздо влаштовує на дереві, в кущі, іноді на землі, використовуючи найчастіше старе гніздо дрозда. Кладка з чотирьох зеленуватих, з бурими плямами яєць (39×28 мм), у травні. Насиджує переважно самиця, 19–20 діб. Пташенята через дві–три доби після вилуплення кочують разом із батьками. На відміну від інших куликів дуже любить сидіти на деревах, саме на них і ховаються малята поки досягнуть здатність до польоту. Живиться водяними і навколоводними комахами та іншими дрібними безхребетними. Перелітний. Відлітає у серпні–вересні. Летять парами або поодиночки, іноді трапляються зграї до семи–дев'яти особин. У зимовий період спостерігається здебільшого на півдні, інколи на решті території країни. Зимує у Середземномор'ї, Африці та на півдні Азії [13; 23; 24; 41; 54; 56; 57; 61; 82].

Коловодник звичайний – *Tringa totanus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від атлантичного до тихоокеанського узбережжя. На півночі – Скандинавія, Західний Сибір приблизно по 57-й паралелі, Забайкалля, гирло Амуру. На півдні – південь Піренейського півострова, Центральна Італія, Мала Азія, дельта Сирдар'ї, Західний Тянь-Шань, південне Забайкалля, провінція Хейлундзян. На території України гніздиться повсюдно, уникаючи сухих степових та гірських районів. В Україні поширений підвид *Tringa totanus totanus*.

Місця знаходження. Заболочені долини озер і річок. Виявлений на торфових болотах, в агроценозах, надає перевагу пасовищам із вільним випасом корів та коней (рис. 154).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться у різні роки від 30 до 120 пар. За останнє десятиліття чисельність місцевої гніздової популяції скоротилася більше ніж на половину. Українська популяція налічує 14 000–23 000 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи менший за коловодника великого, масою 110–170 г. Дорослий птах у шлюбному вбранні зверху буро-оливковий, із темно-бурими дрібними плямами. Поперек і надхвістя білі. Воло сірувато-буре. Решта низу білувата з темними рисками та штрихами. Спід крил білий. Зовнішні першорядні махові і їх покривні пера темно-бурі. Білі частини внутрішніх першорядних

Фото 439. Коловодник звичайний – *Tringa totanus* (Н. А. Пісулінська)

махових пер і білі другорядні махові пера утворюють на крилі «дзеркальце», яке помітне лише в польоті. Хвіст смугастий. Дзьоб червоний, на кінці чорний. Ноги червоні, в польоті виступають за хвостом (фото 439). У позашлюбному вбранні верх майже однотонно сірувато-бурий. Груді й черево білуваті. Червона або оранжево-жовта лише основа дзьоба. Молодий птах подібний до дорослого, але пера верху бурі, з вохристою облямівкою. Дзьоб темно-сірий. Прилітає в березні–квітні. Тримається частіше на трав'янистих берегах річок і озер та на заболочених луках, де й гніздиться невеликими колоніями. Гніздо в ямці, замасковане травою. Діаметр гнізда 10–12 см. Біля гнізда полохливий і неспокійний птах. Повна кладка з чотирьох строкатих глинисто-бурих, із чорно-бурими плямами яєць (44×30 мм), у травні. Насиджують обидва птахи, 24–26 діб. Пташенята як тільки обсохнуть залишають гніздо і ведуть разом з батьками мандрівний спосіб життя до осіннього відльоту. Живиться дріб-

ними навколоводними безхребетними: комахами, ракоподібними, молюсками. Перелітний. Відлітає наприкінці липня – у серпні. Зимує у західній та південній Європі, Африці та на півдні Азії [13; 17; 23; 24; 41; 54; 56; 57; 61; 82].

Баранець звичайний – *Gallinago gallinago* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Голарктика. Євразія – від Франції до східного узбережжя Чукотки, Охотського моря, Сахаліну. На півночі – узбережжя Північно-Льодовитого океану. На півдні – Північна Італія,

Болгарія, гирло Дністра, до 49-ї паралелі у долині Волги, оз. Іссик-Куль, Джунгарський Алатау, південні Прибайкалля, Забайкалля, басейн Уссурі. На території України гніздиться повсюдно, де є заболочені біотопи. Уникає суцільних лісових масивів та гір. В Україні поширений підвид *Gallinago gallinago gallinago*.

Місця знаходження. У гніздовий період обирає вологі луки та болота, зволожені біотопи з купинами рослинності. Під час міграцій як кормові угіддя використовує пасовища та спущені стави, мілководдя ставів та озер (рис. 155).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 150 пар, але чисельність у різні роки помітно коливається. Українська популяція налічує 13 000–15 000 гніздових пар.

Особливості біології. Кулик середнього розміру, трохи більший за шпака, маса 110–170 г (фото 440). У дорослого птаха верх тіла строкатий, з темно-бурими, іржаво-жовтими і вохристо-жовтими плямками і смужками. Верх голови темно-бурий, з вохристо-жовтою поздовжньою смугою. Горло білувате. Воло вохристе, з темно-бурими рисками. Інше оперення низу біле, з темно-бури-

Фото 440. Баранець звичайний – *Gallinago gallinago* (Н. А. Пісулінська)

ми смугами на боках тулуба. Махові пера темно-бурі, другорядні – з білуватою верхівкою. Всі стернові пера буроруді, з темно-бурими смугами й білою вершиною. Дзьоб чорний або темно-сірий. Ноги темно-сірі. У молодого птаха верх тіла темніший. Характерні біотопи – болота і зволожені луки. Прилітає в березні. Гніздо робить у траві, часто на купині. Діаметр гнізда 9–15 см. Повна кладка з чотирьох, рідко трьох–п'яти оливково-зелених або іржасто-коричневих, з бурими плямами яєць (40×28 мм), у квітні–травні. Насиджує самиця, 19–20 діб. Пташенята стають самостійними через чотири–п'ять тижнів. Живиться дрібними навколоводними і водяними безхребетними: комахами, черв'яками, павуками, ракоподібними, яких дістає з ґрунту або шару гниючих рослинних решток довгим і дуже чутливим дзьобом. Перелітний. Відлітає у серпні–листопаді, до початку грудня. Зимує в Західній Європі, Африці, на півдні Азії та Чорноморському узбережжі Кавказу, в Закавказзі, інколи на південному заході України та на Сиваші [13; 18; 23; 24; 41; 54; 56; 57; 61; 82].

Баранець великий – *Gallinago media* Latham, 1787

Поширення. Євразія – від Скандинавії до долини Єнісею. На півдні – Німеччина, передгір'я Карпат, Харківська область, у Західному Сибіру – Тюмень, Усть-Каменегорськ, Барнаул, район Мінусинська. На території України гніздиться лише на Поліссі та в північній частині лісостепу.

Місця знаходження. Верхові та перехідні болота, торфові болота часто із заростями осок і верболозів (рис. 155).

Чисельність. Нечисленний вид, занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться не кожного року, але останнім часом чисельність стабілізувалась і сягає близько 15–20 пар. Українська популяція налічує 500–700 гніздових пар.

Особливості біології. Дуже схожий на баранця звичайного, але дещо більший, масою 180–250 г. Верх бурий, із вохристими смугами й темно-бурими плямами. Голова зверху чорно-бура, з поздовжньою вохристою смугою через тім'я. Низ жовтуватий, із темно-бурими поперечними ламаними смугами. Махові пера темно-бурі. Стернові пера руді, з чорними смугами й білими вершинами, три крайні пари білі, з чорними поперечними смужками біля основи. Дзьоб темно-бурий. Ноги зеленувато-сірі. Молодий птах темніший і не такий строкатий, як дорослий. На відміну від баранця звичайного, злітає мовчки, але з шумом крил. Летить низько над землею і прямо, ніколи не роблячи зигзагів у польоті. Підпускає дуже близько і влітає майже завжди з-під самих ніг. Гніздиться на Поліссі та частково в Лісостепу. Прилітає на початку квітня. Тримається трав'янистих лук, найчас-

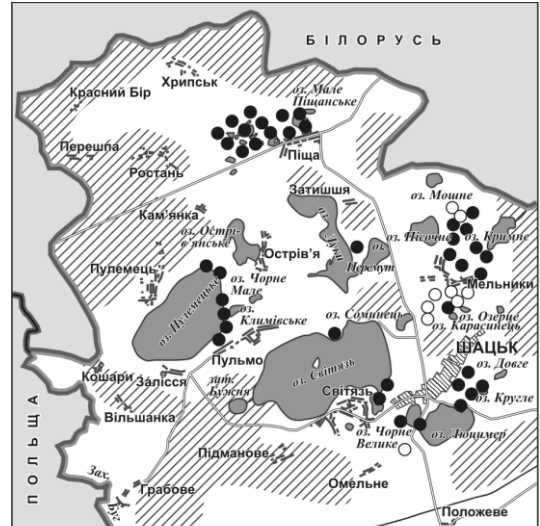

Рис. 155. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Баранець звичайний – *Gallinago gallinago*
- Баранець великий – *Gallinago media*
- ▨ Слуква – *Scolopax rusticola*

тіше в заплавах річок і на мохових лісових болотах, зазвичай в сухіших місцях, ніж баранець звичайний. Полігам. Перед початком репродуктивного періоду мають місце групові токування самців. Для току обирається більш сухе підняте місце, часто в центрі гніздового біотопу. Токування відбувається у вечірніх або ранкових сутінках. У цей час самці підстрибують, б'ються один з одним дзьобами і подають токові звуки. Після закінчення токування серед біотопу залишаються характерні протоптані стежки з утрамбованою ділянкою в центрі. Останнім часом токи баранця великого стали рідкістю. Гніздо влаштовує в ямці, в густій траві або на купині, неподалік токовища. Діаметр гнізда 9–14 см. Повна кладка з чотирьох сірувато-жовтих, із темними плямами яєць (45×32 мм), в кінці травня – червні. Насиджує самиця, 22–27 діб. Подібними до дорослих пташенята стають на початку та в середині серпня. Живиться переважно комахами, павуками, черв'яками і дещо менше корінцями, стеблами та насінням рослин. Чисельність цього виду птахів, на жаль, щороку зменшується у зв'язку з осушенням боліт і заплавлених лук. Перелітний. Відлітає у вересні – на початку жовтня. Зимує в Африці, південніше екватора [13; 17; 23; 24; 39; 41; 54; 56–58; 61; 63; 82].

Слуква – *Scolopax rusticola* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Піренейів до Примор'я. На півночі – Скандинавія, Біле море, долина Печори до 66-ї паралелі, у Сибіру до 64-ї. На півдні – Піреней, гори Балканського півострова, південні Карпати, Воронежська область, у долині Волги до 52-ї паралелі, у Західному Сибіру до 55-ї, південне Примор'я. Ізольовані частини ареалу – у східному Приазов'ї, лісових частинах Північного Кавказу, Закавказзя, Тянь-Шаню, Північної Індії, Бірми. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, у мішаних та листяних вологих лісах; подекуди у гірському Криму.

Місця знаходження. Лісові масиви та переліски, які межують із водоймами або мають надмірну вологість. Надає перевагу листяним та мішаним вологим лісам, але відсутній у чистих борах (рис. 155).

Чисельність. Численний вид. Орієнтовна чисельність на території Поозер'я близько 250–350 пар. Українська популяція налічує 7600–12 800 гніздових пар.

Особливості біології. Кулик значно більший за баранця великого, масою 200–440 г. Зверху бурувато-рудий, із білуватими поздовжніми смугами і чорно-бурими плямами на спині. На бурувато-рудих покривних перах крил вузькі світлі смуги. Лоб білуватий. На тім'ї і потилиці три чорно-бурі поперечні смуги. Вузечка чорна. Низ білуватий, із численними вузькими бурими поперечними смугами. Махові пера бурі, з іржастими плямами. Стернові пера чорні, з іржастими плямами, верхівка пер зверху сіра, знизу біла. Дзьоб довгий, рівний, бурий біля основи й чорний на кінці. Ноги сірувато-бурі, короткі. Характерні біотопи – сирі ділянки старого листяного або мішаного лісу, з добре розвигненим чагарниковим підліском. Прилітає в кінці березня – в квітні. Полігам. Шлюбний політ можна спостерігати у кінці квітня – травні, на початку червня. У цей період пізно ввечері і вранці, до сходу сонця, самці токують. Токовий політ у слукви так звана і характерна йому «тяга», коли птах не часто, але глибоко змахує крилами і не швидко летить, низько над галявинами, узліссями; дзьоб при цьому тримає опущеним майже вертикально. На «тязі» самці видають своєрідні звуки «цїкк-хоррррр-хуоррррр», які добре чути пізно ввечері. Гніздо – невелика ямка під кущем, добре замасковане, вимощене сухим листям. Діаметр гнізда 12–15 см. Повна кладка з чотирьох бруднувато-жовтих із коричневими плямками яєць (44×34 мм), у квітні. Насиджує самиця, 22–24 доби. На землі побачити птаха дуже важко, бо своїм забарвленням він цілком зливається з опалим листям. Наляканий птах раптово з шумом злітає з землі майже вертикально вгору. Піднявшись над верхівками кущів, переходить на горизонтальний політ – швидкий, з різкими помахами крил. Живиться різними дрібними безхребетними (комахами, павуками, черв'яками), яких дістає своїм надзвичайно чутливим, гнучким дзьобом із вологого верхнього шару ґрунту і лісової підстилки. Перелітний. Відліт у вересні–жовтні. Зимує у Південній Європі, Північній Африці та на півдні Азії, у Закавказзі та Середній Азії, гірському Криму, зрідка в заплаві Дунаю [13; 23; 24; 41; 54; 56; 57; 61; 82].

Кульон великий – *Numenius arquata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Британських островів, до центральної частини Хейлундзяну. На півночі – у Скандинавії до 66-ї паралелі, у Передураллі до 61-ї, гирла Підкам'яної Тунгуски, північ Байкалу, район Харбіну. На півдні – від Центральної Франції, гирла Дунаю, північного узбережжя Чорного моря, у долині Волги до 48-ї паралелі, північного узбережжя Аральського моря, котловини оз. Зайсан, долини Чорного Іртишу, Кентею, Харбіну. На території України гніздиться на Волинському та Малому Поліссі, Передкарпатті, на північному узбережжі Чорного моря та Сиваші. В Україні поширений підвид *Numenius arquata arquata*.

виступають за хвостом. У позашлюбному вбранні оперення верху, вола, грудей і боків тулуба сірувато-буре. Дзьоб сірувато-рожевий, на кінці чорний. Самиця в шлюбному вбранні тьмяніша, а у позашлюбному така, як позашлюбний самець. Молодий птах подібний до дорослого у шлюбному вбранні, але щоки й горло сіруваті. Характерні біотопи – заплавні луки й відкриті болота. Має характерний шлюбний політ, у якому може зависати на одному місці. Гніздо у ямці або на купині, вимощує травою. Діаметр гнізда 15–20 см. Повна кладка з чотирьох оливково-зелених, з бурими плямами яєць (54×38 мм), у травні – на початку червня. Насиджують обидва птахи, 23–24 доби. Пташенята стають самостійними через чотири–п'ять тижнів. Живиться комахами, моллюсками, черв'яками, рідше насінням і плодами водяних рослин. Перелітний. Відлітає у серпні–вересні. Зимує у Південно-Західній Європі, Африці, на півдні Азії [13; 17; 23; 24; 41; 54; 56; 57; 61; 82].

Родина Мартинові – *Laridae Rafinesque, 1815*

Мартин звичайний – *Larus ridibundus Linnaeus, 1766*

Поширення. Євразія – від Піренеїв до Охотського і Берингова морів, Примор'я. На півночі – у Скандинавії до 65-ї паралелі, в області Уральського хребта 60-ї, по узбережжю Берингова моря до 61-ї. На півдні – Південна Франція, Північна Італія, північне узбережжя Чорного моря, південне узбережжя Аральського моря, долина Сирдар'ї, Іссик-Куля, Зайсану, оз. Буйр-Нур, провінція Хейлундзян. Гніздиться на всій території України, за винятком гірських районів.

Місця знаходження. Прісні водойми усіх типів, узбережжя річок, озер, морів (рис. 156).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 2000 пар, але чисельність помітно коливається, в окремі роки місцева гніздова популяція не перевищує 500–700 пар. Українська популяція налічує 35 000–70 000 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром із сіру ворону, масою 260–350 г. У дорослого птаха в шлюбному вбранні голова, крім потилиці, шоколадно-коричнева. Спина і крила зверху сірі. Решта оперення біла. По передньому краю крил проходить широка біла смуга. Верхівка крайніх першорядних махових пер чорна. Навколоочне кільце червоне, окреслене зверху і знизу білим. Дзьоб і ноги вишнево-червоні. У позашлюбному вбранні голова біла, з темними плямами на тім'ї і за очима. Дзьоб і ноги червоні. У молодого птаха на білій голові бурі плями за оком і зверху на голові. Пера спини, плечей і верху крил бурі, зі світлою облямівкою. Верхівка першорядних махових пер чорна, другорядні пера бурі. Ноги бурі. Навколоочного кільця нема. Гніздиться колоніями, на всій території, крім Карпат і Криму. Місця перебування – прісноводні озера, ставки, водосховища із заростями водяної рослинності. Прилітає в березні – квітні. Гніздо – невелика купка сухих або свіжих гілок, стебел і листя рослин, із неглибоким лотком на землі або на плавучих купинах. Діаметр гнізда 22–50 см, висота – 4–30 см. Повна кладка з трьох, рідше двох глинистих, зеленувато-бурих або світло-блакитних, із бурими плямами яєць (52×36 мм), в кінці травня – на початку червня. Насиджують обидва птахи, 22–24 доби. Пташенята стають самостійними через шість тижнів. Живиться рибою, але здебільшого різними комахами та дощовими черв'яками, яких добуває в значній кількості на полях і луках. Перелітний. Відліт у кінці серпня – листопаді. Регулярно зимує біля морського узбережжя та на Дніпрі, зрідка на інших водоймах. Зимує у Західній Європі, на Чорному, Азовському, півдні Каспійського та Середземному морях [23; 26; 41; 56; 57; 58; 61; 82].

Мартин жовтоногий – *Larus cachinnans Pallas, 1811*

Поширення. Євразія – від Піренейського півострова до пониззя Керулену й оз. Далайнору. На півночі – північні узбережжя Середземного, Чорного, Азовського, Каспійського морів і пониззя впадаючих у них рік, 56-та паралель у Західному Сибіру, північний Байкал. На півдні – південне узбережжя Середземного моря, Мала Азія, оз. Севан, південне узбережжя Каспійського моря, озера Іссик-Куль і Лобнор, котловини Великих Озер, Північно-Західна Монголія, долина Керулену. На території України гніздиться скрізь, окрім гір та півночі Лівобережжя. В Україні поширений підвид *Larus cachinnans cachinnans*.

Місця знаходження. Прісні водойми усіх видів, узбережжя річок, озер (рис. 156).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться близько 200–220 пар. Українська популяція налічує 12 500–17 500 гніздових пар.

Особливості біології. Великий птах масою від 600 г до 1,3 кг. Спина і крила зверху сірі, верхівка крил чорна з білими плямами. По краю внутрішніх першорядних махових і по краю другорядних махових пер проходить вузька біла смуга. Решта оперення біла. Навколоочне кільце жовтогаряче.

Фото 442. Крячок білокрилий – *Chlidonias leucopterus* (Н. А. Пісулінська)

Особливості біології. Дуже схожий із крячком чорним за розмірами, забарвленням, особливостями поширення, біології і етології, масою 60–70 г. У дорослої особини навесні голова, шия, груди й черево чорні, спина сірувато-чорна. Малі покривні пера верхньої частини крил і покривні споду – білі. Надхвістя і підхвістя білі. Дзьоб червонувато-чорний, ноги червоні (фото 442). У зимовому вбранні лоб білуватий, тім'я і потилиця чорні, верх тіла сірий, задня частина шиї і низ тіла білі. Оселяється невеликими колоніями на зарослих водоймах річкових долин, ставках і озерах. Гніздо плавуче на водяних рослинах, рідше на купині. Діаметр гнізда 11–21 см, висота – 5–6 см. Повна кладка – три бурі, з чорними плямами яйця (35×25 мм), у травні–червні. Насиджує переважно самиця, 15–18 діб. Через кілька тижнів пташенята стають самостійними. Живиться водяними безхребетними. Здобич хапає з поверхні води. Перелітний. Відлітає в кінці серпня – у вересні. Зимує в Африці, південніше від Сахари, на півдні Азії [23; 41; 56; 57; 61; 82].

Крячок білощокий – *Chlidonias hybrida* (Pallas, 1811)

Поширення. Євразія – від Піренейського півострова до Примор'я. На півночі – південь Польщі, в долині Волги 55-та паралель, південний Байкал, південно-східне Забайкалля, південне Примор'я. На півдні – північна Аравія, Індостан. На території України гніздиться скрізь, окрім високогір'я Карпат та Криму. В Україні поширений підвид *Chlidonias hybrida hybrida*.

Місця знаходження. Річкові долини, озера, стави з плаваючою рослинністю, стариці (рис. 157).

Чисельність. Нечисленний вид. Розселився на території Західного Полісся впродовж останніх десятиліть. Сучасна чисельність у Поозер'ї сягає 30–70 пар. Українська популяція становить 5000–8500 гніздових пар.

Особливості біології. Дуже схожий із двома попередніми видами за розмірами, особливостями біології і етології, маса близько 80 г. У дорослої особини навесні голова від лоба до потилиці чорна, решта оперення птаха (за винятком білих щік, підхвістя та споду крил) сіре. Хвіст світло-сірий із вирізкою. Дзьоб і ноги червоні. У зимовому вбранні лоб білуватий, тім'я і потилиця чорно-бурі, з ними зливаються такого ж кольору великі заочні плями. Верх тіла сірий, боки шиї і низ тіла білі. Дзьоб чорний. Весною прилітає наприкінці квітня, а частіше у березні–травні. Оселяється колоніями на прісних водоймах з розвинутою рослинністю, часто з чорними крячками. Гніздо плавуче на водяних рослинах, рідше на купині. Діаметр гнізда 11–21 см, висота – 5–6 см. Повна кладка – три бурі з чорними плямами яйця (35×25 мм), у травні–червні. Тривалість насиджування до 18 діб. Живиться водяними безхребетними. Здобич хапає з поверхні води. Крім комах, часто полює на дрібну рибу. Перелітний. Відлітає в кінці серпня – у вересні. Зимує в екваторіальній Африці [17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Крячок річковий – *Sterna hirundo* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – у Скандинавії – 70-та паралель, у Західному Сибіру до Полярного кола, середня частина долини Анадиру. На півдні – узбережжя Середземного моря, Ірак, Північно-Західний Іран, Південний Тибет, долина Хуанхе. На території України гніздиться скрізь, крім гір. В Україні поширений підвид *Sterna hirundo hirundo*.

Місця знаходження. Прісні водойми усіх видів, узбережжя річок, озер. У Шацькому поозер'ї переважно оселяється на піщаних узбережжях великих озер, де відсутні фактори хвилювання (рис. 158).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться 60–130 пар, але чисельність нестабільна, через вразливість колоній до фактору хвилювання та хижих ссавців. Українська популяція налічує 40 000–55 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах середнього розміру, маса 100–175 г. У дорослого птаха спина і крила сірі, низ тіла білий, із сизим відтінком. На голові чорна «шапочка». У зимовому оперенні лоб і тім'я білі, потилиця чорна. У молодого птаха на спині і крилах вохристі плями, низ білий (фото 443). Характерні біотопи – піщані коси й острови, береги річок, озер, лиманів і морські узбережжя. На місця гніздування прилітає у кінці квітня –

Фото 443. Крячок річковий – *Sterna hirundo* (О. М. Ручко)

на початку травня. Утворює гніздові колонії, будуючи гнізда недалеко одне від одного, на піску чи на дернині. Діаметр гнізда 11–24 см. Повна кладка з двох–трьох плямистих, мінливого забарвлення яєць (41×30 мм), у кінці травня – на початку червня. Насиджують обидва птахи, 20–23 доби. Пташенята стають самостійними через чотири–п'ять тижнів. Живиться переважно дрібною рибою, водяними комахами їхніми личинками, ракоподібними, молюсками. За здобиччю пірнає або бере з поверхні води. Перелітний. Відлітає у вересні. Зимує в Африці, південніше Сахари та на півдні Азії [23; 41; 56; 57; 61; 82].

Крячок малий – *Sterna albifrons* Pallas, 1764

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – Південна Швеція, Ленінградська, Тверська, Ярославська, Костромська області, у Західному Сибіру 55-та паралель, оз. Убсу-Нур, оз. Буйр-Нур, басейн Амуру. На півдні – узбережжя Середземного моря, пониззя Інду, долини Гангу, морське узбережжя Південної та Південно-Східної Азії. На території України гніздиться скрізь, окрім гір. В Україні поширений підвид *Sterna albifrons albifrons*.

Місця знаходження. Піщані, піщано-галькові, іноді глинисті пляжі водойм (рис. 158).

Чисельність. Нечисленний вид, занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться три–вісім пар. Українська популяція налічує 2500–4000 гніздових пар.

Особливості біології. Найменший серед крячків, маса 40–60 г. Верх тіла світло-сірий, низ білий, кінці крил темні. Здалека помітний білий лоб перед чорною «шапочкою». Дзьоб жовтий із чорною верхівкою, ноги жовті. Характерні біотопи – піщані, піщано-черепашкові й галькові коси. На місця гніздування прилітає у кінці квітня – на початку травня. Біологія як у попереднього виду. Часто гніздиться у колоніях сивкоподібних, обираючи для гнізда піщані дюни чи підвищення. Гніздо без підстилки. Перелітний. Зимує на узбережжях Африки та Південної Азії [17; 23; 39; 41; 46; 56; 57; 61; 63; 82].

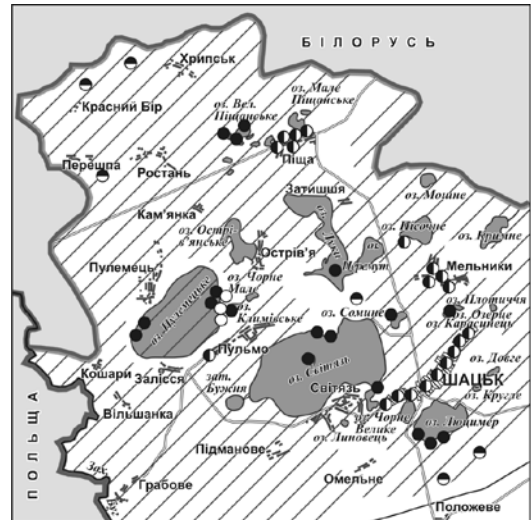

Рис. 158. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Крячок річковий – *Sterna hirundo*
- Крячок малий – *Sterna albifrons*
- ▨ Припутьень – *Columba palumbus*
- Голуб-синяк – *Columba oeans*
- Голуб сизий – *Columba livia*

Ряд Голубоподібні – Columbiformes Latham, 1790

Родина Голубові – Columbidae Leach, 1820

Припутьень – *Columba palumbus* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до середньої течії Ішиму і району Омська. На півночі – у Скандинавії 66-та паралель, Кандалакшська губа, в області 64–65-ї паралелей Уральського хребта, Тюмені, Тобольська. На півдні – узбережжя Середземного моря, Мала Азія, Джунгарський Алатау, північний схил Тянь-Шаню, Гімалаї. На території України гніздиться скрізь, крім високогір'я Карпат. В Україні поширений підвид *Columba palumbus palumbus*.

Місця знаходження. Ліси, парки, сквери й сади. У минулому гніздувався лише в листяних та мішаних лісах (рис. 158).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 500–700 пар. Українська популяція налічує 77 000–122 000 гніздових пар.

Особливості біології. Значно більший за свійського голуба, маса 400–600 г (фото 444). У дорослого птаха верхня частина тіла сіра або темно-сіра. Тіло з боків і шия зверху із зеленим і пурпурово-металевим полиском. Із боків шиї є великі білі плями, а поперек крил – білі смуги. Волю і груди з рожевуватим відтінком, на хвості темна передверхівкова смуга. Дзьоб при основі червоний, на кінці жовтий. Молоді птахи буруваті, без полиску й білих плям на шиї. Обирає ділянки старого листяного або мішаного лісу, рідше густі шпилькові ліси, іноді сади й парки. Прилітає у березні. Гніздо будує на дереві, куші, іноді зовсім низько над землею. Гніздо рихле, часто «напівпрозоре».

Фото 444. Припунень – *Columba palumbus* (Н. А. Пісулінська)

Діаметр гнізда 28–40 см, висота – 6–14 см. Повна кладка з двох білих блискучих яєць (41×30 мм), у квітні – травні. Протягом сезону, зрідка, буває дві кладки. Насиджують обидва птахи, 17–18 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько трьох тижнів. Живиться насінням дерев, особливо жолудями, а також насінням культурних рослин, бур'янів і комахами. Обережний птах. Під час злітання плескає крилами. Перелітний. Відлітає в жовтні. Зимує на Півдні України, у Південній Європі, в Ірані та Індостані [17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Голуб-синяк – *Columba oenas* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до Салаїрського кряжу. На півночі – 64-та паралель у Скандинавії, Ладозьке озеро, 62-га паралель у Західному Сибіру. На півдні – узбережжя Середземного моря, Мала Азія, південний схил Копетдагу, 51-ша паралель східніше від Волги, пониззя Ілеку, Кокчетавська область. Ізольована частина ареалу охоплює Тянь-Шань, захід Алайської рівнини, у долинах Заревшану, Кашкадар'ї та Амудар'ї між Карабекаулом і Саятом, басейн Тариму на схід до Лобнору. На території України гніздиться по Правобережжю Дніпра (окрім Одеської та Херсонської областей), а також у Кримських горах і на півдні Запорізької області. В Україні поширений підвид *Columba oenas oenas*.

Місця знаходження. Мішані та листяні ліси, узлісся. Гніздиться лише у малопорушених лісах, де наявні дуплисті дерева (рис. 158).

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться 17–30 пар. Українська популяція становить 8400–11 700 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром дещо менший за свійського голуба, маса 250–300 г. Дорослий птах сизо-сірого кольору, з металевим зеленим і пурпуровим полиском на боках і задньому боці шиї та з рожево-винним нальотом на волі. Дзьоб при основі червоний, на кінці жовтий. На крилах дві нечіткі темні смуги. Поперек і надхвістя сірі. Основа стернових пер сіра, дистальна частина їх чорна. Характерні біотопи – листяні і шпилькові ліси, зі старими дуплистими деревами. Прилітає в кінці лютого – на початку березня. Гніздо влаштовує в дуплі. Повна кладка у квітні, з двох абсолютно білих яєць (розміром 37×27 мм). У кінці травня буває друга кладка. Насиджують обидва птахи упродовж 17–18 діб. Відлітає у вересні–жовтні. Мігрує скрізь. Зимує в Криму, Присивашші та Приазов'ї. Живиться насінням листяних порід і культурних рослин, підбираючи його із землі. Осілий вид, проте частина популяції може відлітати до Південної Європи [17; 23; 39; 41; 56; 57; 61; 63; 82].

Голуб сизий – *Columba livia* Gmelin, 1789

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до долини Верхнього Єнісею, Південно-Східного Алтаю, Тарбагатаю, Східного Тянь-Шаню, східної частини басейну Тариму, Ассаму і Західної Бірми. На півночі – 54-та паралель у Європі, верхів'я Уралу, Тоболу, 54-та паралель у долині Єнісею. На півдні – узбережжя Середземного, Червоного морів та Індійського океану. На території України «дику» гніздиться лише в Криму і Придунайських районах. В Україні поширений підвид *Columba livia livia*.

Місця знаходження. Скелі та ущелини. Домашня форма поширена повсюдно, і на території Шацького поозер'я вивлені лише голуби цієї форми (рис. 158).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 200–250 пар. Українська популяція налічує 300 000–500 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах середнього розміру, масою до 300 г. Забарвлення сизе з металевим полиском на шиї і волі. На крилах дві темні поперечні смуги, хвіст із темною смугою на кінці, надхвістя біле. Дзьоб чорний. Ноги червоні. Райдужна оболонка ока червонувата. Гніздиться в окремих районах Криму та Придунайського регіону. Напівсвійські птахи, поширені в населених пунктах всієї країни. Місця перебування – скелі та ущелини, тримаються всіяких споруд. Селяться колоніями, утворюють зграї. Діаметр гнізда 15–29 см. Кладка з двох білих яєць (39×29 мм), двічі, іноді тричі на рік: перша – в кінці березня – на початку квітня, друга і третя – через півтора–два місяці після попередньої. Насиджування триває 17 діб. Живиться насінням культурних і диких рослин, зеленими частинами рослин. Осілий вид [23; 41; 56; 57; 61; 82].

Горлиця садова – *Streptopelia decaocto* (Frivaldsky, 1838)

Поширення. Євразія – від Британських островів, Східної Франції, до Корейського півострова і Південного Хейлундзяну. На півночі – Південна Норвегія, Північна Естонія, 60-та паралель східніше від Волги, долина Мургабу в Туркменії, Північний Афганістан, басейн Тариму, верхня частина долини Ілі, північний Ордос. На півдні – Балканський півострів, Ірак, Південний Іран, океанічне узбережжя Азії. На території України гніздиться повсюдно за винятком високогірних районів. В Україні поширений підвид *Streptopelia decaocto decaocto*.

Місця знаходження. Сади, парки, лісопарки та лісосмуги неподалік населених пунктів (рис. 159).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться 80–110 пар, але чисельність коливається, особливо після холодних і сніжних зим. Українська популяція налічує 280 000–435 000 гніздових пар.

Особливості біології. Менша від голуба сизого, маса близько 200 г. Голова, шия і груди сірувато-рожеві, спина бурувато-сіра. На спинній частині та з боків ший

Фото 445. Горлиця садова – *Streptopelia decaocto* (Н. А. Пісулінська)

чорне півкільце, обмережене білим. Хвіст із широкою білою смугою (фото 445). Дзьоб чорний, ноги червонуваті. Місця перебування – деревні насадження в населених пунктах та навколо них, у літньо-осінній період трапляється в сільськогосподарських угіддях. Часто сідає на дерева, дахи будинків, антени або ходить по землі у дворі. Гніздо будує на дереві у вигляді рихлої конструкції, що просвічується. Діаметр гнізда 14–17 см, висота – 2–4 см. Протягом сезону буває дві–три кладки по два яйця (31×24 мм) у кожній. Період інкубації 16–18 днів. Дорослі годують пташенят у гнізді близько трьох тижнів. На зиму ці птахи часто збираються у зграї і влаштовують спільні ночівлі. Живляться часто разом зі свійськими птахами. Осілий вид [23; 41; 56; 57; 61; 82].

Рис. 159. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Горлиця садова – *Streptopelia decaocto*
- Горлиця звичайна – *Streptopelia turtur*

Горлиця звичайна – *Streptopelia turtur* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до передгір'я Алтаю, західної Джунгарії, западини Хамі. На півночі – узбережжя Північного й Балтійського морів, південь Білого моря, Західний Сибір – район Кургану, Омська, передгір'я Алтаю. На півдні – узбережжя Середземного моря, Мала та Центральна Азії, північне передгір'я Кунь-Луня. Острови: Канарські, Балеарські, південна Великобританія, Корсика, Сардинія, Сицилія, Крит, Кіпр, Мальта. На території України гніздиться повсюдно, крім високогір'я Карпат. В Україні поширений підвид *Streptopelia turtur turtur*.

Місця знаходження. Лісові насадження з підліском та підростом, галявинами чи по-сусідству з сільськогосподарськими угіддями (рис. 159).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться близько 400–500 пар. Українська популяція налічує 110 000–176 000 гніздових пар.

Особливості біології. Менша за свійського голуба, маса 120–200 г (фото 446). Голова сіра, на ший чорні та білі косі смужки. Спина буро-коричнева, з темними плямами. Низ тіла сірий із рожевуватим відтінком. У польоті добре помітний темний низ крил і біла смуга на кінці хвоста. У молодого птаха косих смужок на ший немає. Злітає з голосним лопотінням крил. Полохливий птах. Характерні біотопи – листяні та мішані ліси, сади й парки. У гніздовий період птахи тримаються парами, восени утворюють зграї. Нерідко використовують дроти елек-

Фото 446. Горлиця звичайна – *Streptopelia turtur* (А. Т. Затушевський)

тричних мереж для сидіння. Прилітає у квітні. Гніздо робить на деревах, кущах, іноді низько над землею у вигляді тендітної споруди з паличок. Діаметр гнізда 15–24 см, висота – 3–5 см. Повна кладка з двох білих яєць (30×23 мм), у травні. Друга кладка в липні. Насиджують обидва птахи, 13–14 діб. Через три тижні пташенята стають самостійними і залишають гніздо. Живляться насінням диких і культурних рослин, листками, пагонами, молюсками, комахами тощо. Інколи у шкільках поїдають насіння сосни, чим завдають певної шкоди лісовому господарству. Перелітний вид. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує в Африці, на Аравійському півострові та на Індостані [17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Ряд Зозулеподібні – Cuculiformes Wagler, 1830

Родина Зозулеві – Cuculidae Leach, 1820

Зозуля – *Cuculus canorus* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя і Камчатки. На півночі – 71-ша паралель у Скандинавії, 66-та паралель у долині Мезені, Печори, 69-та – в долині Єнісею, Лени, Яни та Індигірки, південний схил Анадирського хребта. На півдні – узбережжя Середземного моря, Сирії, Перської та Оманської заток, долина Інду, Північно-Західні Гімалаї, Кашмір, Південна Бірма, Північний Лаос та В'єтнам, узбережжя Південно-Китайського моря. Північно-Західна, тропічна та Південна Африка. Острови: Середземного моря, Британські, Соловецькі, Командорські, Курильські, Сахалін, Японські (до Сікоку й Цусіми). На території України гніздиться повсюдно. В Україні поширений підвид *Cuculus canorus canorus*.

Місця знаходження. Заселяє лісові екосистеми, а також агроценози, відкриті простори – луки, пасовища, болота. Окремі угруповання зозул проникають у населені пункти (рис. 160).

Чисельність. Численний вид. У Шацькому поозер'ї чисельність зозул оцінена за кількістю співочих самців, у гніздовий період у найбільш сприятливі роки становить до 600–700 співочих самців. Українська популяція налічує 98 000–147 000 співочих самців.

Особливості біології. За розмірами дещо менша за голуба, маса 90–130 г. Верх тіла, голова, горло й волю сірі, низ тулуба сірий, із тонкими чорнуватими поперечними смугами. На стернових перах на опахалі розкидані білі плями, одна з них на самому кінці. Самиці трапляються і руді. Вони дещо меншого розміру, ніж самці. Прилітає в другій половині квітня і заселяє різноманітні стації – ліси, болота, степи. Після прильоту весною самці починають кувати, а самиці видають лише своєрідний крик, що нагадує регіт. У виду чітко виражений гніздовий паразитизм, коли самиця підкладає яйця у гнізда різних (понад 150) видів птахів. Забарвлення яєць мінливе і здебільшого відповідає забарвленню яєць птаха-господаря. Підкидаючи яйце, зозуля завжди викидає або випиває яйце господарів, і загальна кількість яєць у гнізді не змінюється. Яйце підкидає зазвичай у той час, коли кладка ще не закінчена. Яйце порівняно мале (22×16 мм), масою близько 3 г. Оскільки зародок зозулі розвивається протягом 11–12 діб, тобто швидше, ніж у господарів, то зозуленя з'являється першим. Пташеня, яке щойно вийшло з яйця, голе, сліпе, безголосе, але має інстинкт викидання. Будь-який предмет, який торкається до його спини, пташеня намагається виштовхнути за межі гнізда. Зозуленя може викинути масу вдвічі більшу за власну вагу. Лише з вузьких дупел горихвістки зозуленяті викинути пташеня важко, тому воно росте разом із пташеням своїх вихователів. Уже на четверту добу його маса збільшується у чотири–п'ять разів, а в тритижневому віці воно залишає гніздо, хоча прийомні батьки годують його й далі. Зозулі-самиці здебільшого відкладають яйця у гнізда тих птахів, у яких вони вивелися. Комахоїдні. Знищують велику кількість лісових комах: волохату гусінь шовкопрядів (дубового, непарного, соснового і вербового), бражників, метелика-

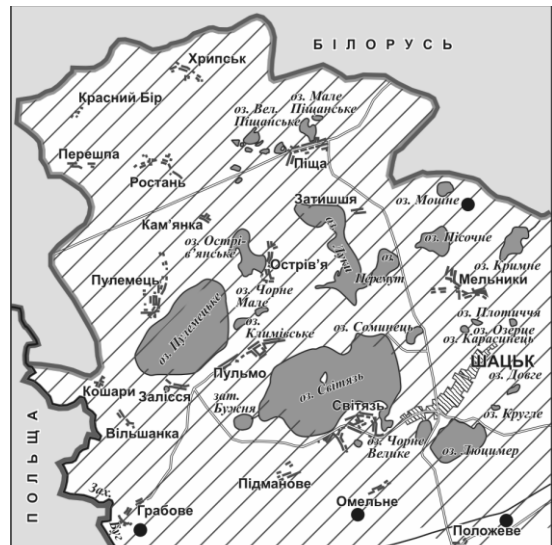

Рис. 160. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Зозуля – *Cuculus canorus*
- Пугач – *Bubo bubo*

Фото 447. Сова вухата – *Asio otus* (Н. А. Пісулінська)

жовтий із великим поздовжнім ряботинням і тонким малюнком. Крила довгі. Молодий птах у пуховому вбранні – білий, у перехідному – жовтувато-білий, із блідим бурим поперечним візерунком. Пір'я м'яке. Дзьоб темно-сірий (фото 447). Активний уночі і ввечері. Характерні біотопи – ліси, лісосмуги, чагарники, великі сади й парки, зарості верболозів по узбережжях озер і окраїнах боліт. З'являється у місцях гніздування в березні. Оселяється найчастіше у старих гніздах воронових або соколоподібних птахів, зрідка в дуплах дерев. Повна кладка з чотирьох–п'яти білих яєць (41×33 мм), на початку квітня. Насиджує їх самиця упродовж 27–29 діб. Під час інкубації сидить на гнізді міцно, злітає, коли небезпека зовсім поруч. Пташенята стають самостійними через чотири–п'ять тижнів. Кочувати починають у кінці вересня. У польоті іноді гучно плескає крилами. Шлюбний політ характерний – зигзагоподібний (від дерева до дерева). Живиться дрібними мишоподібними гризунами і зрідка дрібними птахами, комахами тощо. Перелітний, іноді зимуючий вид. Зимує на півночі Африки та Азії. У наших широтах зимує великими групами, по кілька десятків особин у населених пунктах [23; 27; 41; 56; 57; 61; 82].

Сова болотяна – *Asio flammeus* (Pontoppidan, 1763)

Поширення. Євразія – від Піренеїв до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – Арктичне узбережжя. На півдні – узбережжя Середземного моря (за винятком Греції), Мала Азія, імовірно Південне Закавказзя, долина Емби, пониззя Сирдар'ї, верхів'я Сарису, долина Чу, Атбаши на Тянь-Шані, Кентею, провінція Хейлундзян. Острови: Ісландія, Британські, Врангеля, Курильські, Сахалін, Командорські, Алеутські, Прибилова. На території України гніздиться скрізь, окрім гір та Закарпаття. В Україні поширений підвид *Asio flammeus flammeus*.

Місця знаходження. Торфові болота, інші заболочені території, долини річок із заростями очерету й осоковими купинами (рис. 161).

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться не більше трьох–чотирьох пар. Українська популяція налічує 850–1700 гніздових пар.

Особливості біології. Виглядом нагадує вухату сову, маса 230–430 г. Забарвлення жовтіше, спина вохристо-бура, низ світліший, без темного поперечного візерунка, тільки з поздовжнім. «Вушка» ледь помітні. Лицевий диск світлий, із темними плямами навколо очей (у молодого птаха – чорний). На дерева не сідає. Відпочиває і ночує на землі. Сидить у напівсхиленому положенні. Політ легкий, низько над землею, іноді ширяє в повітрі, склавши крила V-подібно. Дзьоб темно-сірий. Активна не тільки вночі, а й удень. Заселяє відкриті ландшафти (болота, степи, луки), дрібнолісся біля покинутих полів, вирубки. З'являється у місцях гніздування в березні. Гніздо робить на болотах, луках, вологих степових ділянках, у ямці на землі, під кущем; вимощує сухими рослинами. Діаметр гнізда 35–50 см. Повна кладка з трьох–п'яти (в роки масового розмноження гризунів до 9–10) білих яєць (40×32 мм), у квітні. Насиджує їх самиця, близько 28 діб. Самець весь цей час носить їй їжу. Пташенята стають самостійними через чотири–п'ять тижнів. Живиться мишоподібними гризунами. Восени кочує на південь. При проявах небезпеки для гнізда і пташенят активно атакує навіть людину. Перелітний вид. Зимує в південних межах ареалу поширення, Закавказзі та Середній Азії [17; 23; 39; 41; 56; 57; 61; 63; 82].

Сич хатній – *Athene noctua* (Scopoli, 1769)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до Північно-Східного Китаю і Корейського півострова. На півночі – Бельгія, Голландія, Данія, Південна Швеція, Латвія, середня частина Мещери, 54-та паралель в області Уральського хребта, устя Ілеку, центральна частина Північного і Східного Казахстану, Південно-Східний Алтай, хребет Танну-Ола, Південно-Західне Забайкалля, Північно-Східна Монголія, провінція Хейлундзян. На півдні – узбережжя Середземного моря, північне – Аравійського, північний схід Пакистану, Південний Тибет, Центральний і Східний Китай. Острови Середземного моря. Інтродукований у Південній Англії. На території України гніздиться скрізь, крім високогір'я Карпат та Криму. В Україні поширений підвид *Athene noctua noctua*.

Місця знаходження. Населені пункти, тракторні стани і бригади, фермерські господарства та новобудови (рис. 161).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться п'ять–сім пар. Українська популяція налічує 15 000–22 000 гніздових пар.

Особливості біології. Невеликий птах, маса 130–200 г. Розмірами і виглядом схожий на сича волохатого, але відрізняється від нього порівняно меншою плоскою головою та слабо помітним, дещо темнішим лицевим диском. Верх тіла бурий зі світлими плямами, низ буруватий, із бурими поздовжніми смужками. Очі і дзьоб жовті. Оселяється в окультуреному ландшафті: населених пунктах, садах, парках і навіть у містах, рідше – в скелях або в глинистих кручах. Гнізда влаштовує у щілинах будівель, у норах, скиртах соломи, в дуплах дерев. Повна кладка з п'яти–семи білих яєць (33×28 мм), у травні. Насиджує переважно самиця, близько 28 діб. Через 4–5 тижнів пташенята стають як дорослі. Сич хатній починає полювати ще до заходу сонця. Політ хвилеподібний, як у дятлів, низько над землею. Легко, підстрибуючи, пересувається по землі. У разі неспокою може витягуватися «стовпчиком» і після того присідати, витягуючи і втягуючи голову в плечі. Живиться переважно комахами, мишоподібними гризунами, рідше дрібними птахами, жабами, ящірками. Осілий вид [17; 23; 57; 61; 82].

Сичик-горобець – *Glaucidium passerinum* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Скандинавії до Верхоянського хребта, Охотського моря, Примор'я, Сахаліну. На півночі – 65-та паралель у Норвегії, Кольський півострів до північної межі деревної рослинності, 63-я паралель у Західному Сибіру. На півдні – 56-та паралель у Європі, 54-та у Західному Сибіру, внутрішні частини Алтаю, Кентею, провінція Хейлундзян, імовірно Південне Примор'я. Ізольовані частини ареалу охоплюють Піренеї, Альпи, Карпати, Вогези. На території України гніздиться в Карпатах і локально на півночі Полісся. В Україні поширений підвид *Glaucidium passerinum passerinum*.

Місця знаходження. Старі хвойні та мішані ліси.

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздування не доведено, але припускається, що тут може гніздитись декілька пар. Українська популяція налічує 150–350 гніздових пар.

Особливості біології. Маленький птах, маса 55–80 г. Лицевий диск слабо помітний. Верх тіла буруватий, із невеликими світлими плямами, низ світлий, з поздовжніми бурими строкатинами. На хвості п'ять світлих поперечних смуг. Оселяється в старих шпилькових, мішаних і букових лісах. Птах швидкий і рухливий. Політ хвилеподібний. Полює сидіти на верхівці дерева. Сидячи, часто посмикує хвостом. Активний і вдень. Гнізда мостить у дуплах дерев. Охоче займає штучні дуплянки. Повна кладка з чотирьох–шести (у сприятливі роки до дев'яти) білих яєць (29×23 мм), у квітні. Насиджує самиця, близько 28 діб. Через чотири–п'ять тижнів пташенята стають як дорослі. Живиться мишоподібними гризунами, рідше – дрібними птахами та комахами. Кочівний вид [23; 39; 41; 56; 57; 61; 63; 82].

Сова сіра – *Strix aluco* Linnaeus, 1758

Поширення. Палеарктика. Ареал розділений. Західна Євразія від Атлантичного узбережжя до долини Ішиму, півдня Уральського хребта, Середнього Поволжя, західного узбережжя Каспійського моря, західного Копетдагу. На півночі – південь Скандинавії, 60-та паралель у Східній Європі, 58-ма паралель у Західному Сибіру. На півдні – узбережжя Середземного моря, Мала Азія, басейн Уралу, 54-та паралель у Західному Сибіру. Східна Євразія від хребта Байсунтау, західного схилу Тянь-Шаню до Корейського півострова, Жовтого і Східнокитайського морів. На півночі – Таласький Алатау, південний схил Гімалаїв до 3200 м н. р. м., Південно-Східний Тибет, прибережні провінції Східного Китаю, північ Корейського півострова. На півдні – північ Белуджистану, Бірми, Юньнаню, Гуаньдун. Острови: Британські, Сицилія, Тайвань. Гніздяться на всій території України; у південних областях мешкають лише у долинах Дунаю, Дністра, Дніпра та в Кримських горах. В Україні поширений підвид *Strix aluco aluco*.

Місця знаходження. Лісові масиви, лісопарки й парки (рис. 161).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 30–40 пар. Українська популяція налічує 22 000–34 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах розміром із курку, маса 500–680 г. Голова велика, кругла. Лицевий диск сіруватий, добре виражений. Крила порівняно короткі й заокруглені, хвіст відносно короткий. Забарвлення двох типів – сірувато-буре чи рудувате, з темними поздовжніми плямами на грудях і світлими на крилах. Активна переважно вночі. Сидить (відпочиває) здебільшого на деревах або

будівлях (не на землі). Поширення виду екологічно пов'язане з деревною рослинністю. Гніздиться скрізь, де є деревна рослинність – у лісах, парках, лісосмугах, заплавлених лісах і навіть у садах населених пунктів. Гніздо найчастіше влаштовує в дуплі дерева, рідше в старому гнізді іншого птаха. Повна кладка з двох–шести білих яєць (48×39 мм), на початку квітня або навіть у кінці березня. Насиджує їх самиця упродовж 30 діб. Пташенята стають самостійними через п'ять–шість тижнів. Живиться переважно мишоподібними гризунами, лиликоподібними, дрібними птахами, плазунами, жабами, великими комахами. Осілий вид [17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Ряд Дрімлюгоподібні – Caprimulgiformes Ridgway, 1881

Родина Дрімлюгові – Caprimulgidae Vigors, 1825

Дрімлюга – *Caprimulgus europaeus* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до басейну Онону й Ордосу. На півночі – 64-та паралель у Скандинавії, 62-га паралель у Західному Сибіру, Північний Байкал і середня частина Вітیمського плоскогір'я. На півдні – узбережжя Середземного та північ Аравійського морів, Північно-Західна Індія. Острови: Британські, Балеарські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Крит, Кіпр. На території України гніздиться скрізь, крім високогір'я Карпат і Криму. В Україні поширений підвид *Caprimulgus europaeus europaeus*.

Місця знаходження. Лісові галявини, пали, молоді насадження, зруби; розріджені старі лісові масиви (рис. 162).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 100–150 пар. Українська популяція налічує 16 000–23 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах менший за голуба, маса близько 80 г. Забарвлення темно-сіре, зі ще темнішими смугами на грудях та бурими і білими плямами на верхньому боці тіла. У самця на крилах та хвості білі плями. Має добре розвинений слух. Хвіст довгий. Дзьоб і ноги темно-сірі (фото 448). У кутиках рота добре розвинені щетинкоподібні пера, які збільшують ловчу поверхню рота. Прилітає у квітні–травні. Заселяє негусті ліси з галявинами та порубами, різноманітні відкриті місцевості, передгір'я. Моногамний, нагніздний птах, проте гнізд не мостить. Яйця відкладає просто на землю. У кладці два сірі або брудно-білі, з блідо-фіолетовим відтінком і світлими, жовтуватими плямами яйця (31×22 мм). Потурбована самиця може у дзьобі переносити яйця на відстань 150–200 м. За літо буває дві кладки. Насиджують обидва птахи упродовж 16–17 діб. Пташенята напіввиводкові і з'являються з яєць зрячими, вкриті густим строкатим пухом. Літати починають через три тижні, але батьки вигодовують їх далі. Живиться комахами, яких добуває з

Рис. 162. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▨ Дрімлюга – *Caprimulgus europaeus*
- Серпокрилець чорний – *Apus apus*
- Сиворакша – *Coracias garrulus*
- Рибалочка – *Alcedo atthis*

Фото 448. Дрімлюга – *Caprimulgus europaeus* (Н. А. Пісулінська)

настанням сутінок і вночі. Полює під час польоту, чому сприяє великий рот. Політ легкий, швидкий, безшумний. Інколи «зависає» в повітрі на одному місці, як боривітер. Удень сидить нерухомо на землі або на дереві. Сполоханий дрімлюга перелітає на незначну відстань. Літаючи понад узліссям, над лісом і порубами, дрімлюга здобуває велику кількість хрущів, шкідливих метеликів (совки, шовкопряди, п'ядуни). Маскувальне забарвлення захищає птаха від ворогів. Він не цурається сусідства людини, а тому вночі його можна побачити біля тваринницьких ферм. Перелітний вид. Відлітає у вересні. Мігрує поодиночці й невеликими групами. Зимує в Африці, південніше від Сахари [17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Ряд Серпокрильцеподібні – Apodiformes J. L. Peters, 1940**Родина Серпокрильцеві – Apodidae Olphe-Galliard, 1887****Серпокрилець чорний – *Apus apus* (Linnaeus, 1758)**

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до долини Олекми, Нерчинського хребта, Східної Монголії, Південного Хейлундзяну, Шаньдунського півострова. На півночі – 69-та паралель у Скандинавії, 66-та паралель у басейні Печори, 62-га паралель у басейні Обі, пониззя Олекми. На півдні – узбережжя Середземного моря, Мала Азія, північ Белуджистану, Гімалаї, верхів'я Хуанхе, оз. Кукунор, Південний Ганьсу, Шаньдунський півострів. Острови Середземного моря, Британські. На території України гніздиться повсюдно. В Україні поширений підвид *Apus apus apus*.

Місця знаходження. Населені пункти із високими будівлями; скелясті урвища в приморських районах. Незначна частина популяції гніздується в дуплистих деревах серед лісу (рис. 162).

Чисельність. Доволі численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 80–140 пар. Українська популяція налічує 70 000–110 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах трохи більший за ластівку, маса 30–60 г. У дорослої особини верх тіла темно-бурий до чорного. Горло бурувато-біле. Груді й черево бурі. Хвіст глибоко вирізаний. Дзьоб і ноги чорно-бурі. Прилітає пізніше, ніж інші перелітні птахи – у кінці травня. Гнізда влаштовує у нішах будівель, у розколинах скель, у дуплах, вимощує їх травою, пухом. Діаметр гнізда 9–15 см. Повна кладка з двох–трьох білих яєць (25×16 мм), у червні. Насиджує самиця, близько 18 діб. Пташенята стають самостійними через три–чотири тижні. Майже все життя проводить у польоті – їсть, п'є, спить, полює, спарюється. Під час похолодання і в сезон затяжних дощів пташенята впадають у заціпеніння, до настання сприятливих умов. Перелітний вид. Відлітає на початку – в середині серпня. Зимує в Тропічній та Південній Африці [23; 41; 56; 57; 61; 82].

Ряд Сиворакшоподібні – Coraciiformes Forbes, 1884**Родина Сиворакшові – Coraciidae Rafinesque, 1815****Сиворакша – *Coracias garrulus* Linnaeus, 1758**

Поширення. Євразія – від Піренейського півострова до долини Верхньої Обі, Західного Алтаю, Зайсану, Західної Джунгарії, хребта Кетмень, імовірно до північної та західної окраїн пустелі Такла-Макан, Гільгіту, Кашміру, Східного Афганістану, Белуджистану. На півночі – Північна Португалія, Прованс, південне узбережжя Балтійського моря, південь Ленінградської, Вологодської та Нижньогородської областей, Казань, Північний Казахстан, 54-та паралель у Західному Сибіру. На півдні – узбережжя Середземного моря, північно-східне – Перської затоки і північне узбережжя Аравійського моря. Острови: Готланд, Корсика, Сицилія, Сардинія, Крит, Кіпр. На території України гніздиться в лісостеповій та степовій зонах. В Україні поширений підвид *Coracias garrulus garrulus*.

Місця знаходження. Відкриті сільськогосподарські угіддя, яри та балки (рис. 162).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я зник на гніздуванні, але дуже рідко трапляється під час міграцій. Українська популяція налічує 4000–5000 гніздових пар.

Особливості біології. За розміром близька до голуба, маса 140–190 г. Загальне забарвлення зеленувато-синє, на крилах і хвості є темно-сині ділянки, спина глинисто-коричнева. Дзьоб конічної форми. Характерні біотопи – узлісся старих лісів, балки, урвища, стрімкі береги річок серед відкритих сухих місцевостей. Прилітає у квітні–травні. На півночі гніздо мостять в дуплі дерева, на півдні, в степовій смузі гніздиться у глинистих балках, щілинах, печерах. У першій половині травня можна знайти повну кладку з чотирьох–шести яєць (35×28 мм). Насиджування триває 18–19 діб. Пташенята залишаються у гнізді чотири тижні. Політ швидкий, але з повільними помахами крил. У шлюбний період виконує характерний політ з підйомом угору по спіралі, а потім зі складним віражем опускається донизу. Характерною особливістю етології є те, що птах нерухомо сидить на високому місці – на стовпі, дротях або сухій гілці, виглядаючи здобич. Помітивши її, швидко кидається на неї, хапає і знову повертається на свій «спостережний» пункт. Живиться переважно невеликими комахами (сараною, кобилками, хлібними жуками, хрущами), гусінню шовкопряда соснового, рідше – ящірками, мишоподібними гризунами. По землі пересувається досить погано. Перелітний. Відлітає у серпні–вересні. Під час міграцій тримається поодиноко або парами, інколи летить групами. Зимує в Африці, південніше від екватора [17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Родина Рибалочкові – Alcedinidae Rafinesque, 1815

Рибалочка – *Alcedo atthis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – 60-та паралель у Скандинавії та Східній Європі, 56-та в межах Омська, Новосибірська, Томська, верхів'ях Кеті, Іркутська, верхів'ях Зеї, узбережжі Охотського моря. На півдні – узбережжя Середземного моря, океанічне узбережжя Південної Азії. Острови: Британські, Сахалін, південні Курильські, Японські. На території України гніздиться скрізь, окрім Криму та високогір'я Карпат. В Україні поширений підвид *Alcedo atthis atthis*.

Місця знаходження. Ріки, кар'єри, стави та озера, де є хоч би невеликі урвисті береги від 0,5 м (рис. 162).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше чотирьох–восьми пар. Українська популяція налічує 6000–9500 гніздових пар.

Фото 449. Рибалочка – *Alcedo atthis*
(І. В. Шидловський)

Особливості біології. Птах у 1,5–2 рази більший за горобця, маса 30–50 г (фото 449). У нього велика голова, верхня частина тулуба має голубувато-зелене оперення, а надхвістя – блискучо-блакитне. Низ тіла іржасто-рудий. Дзьоб гострий, видовжений, чорний. Ноги червоні. Характерні біотопи – круті береги річок, озер і ставків. Може оселятися на відстані до 1 км від найближчої водойми. З'являється в середині квітня. Для влаштування гнізда в обривистому березі птах викопує нору завдовжки до 1 м і більше. Гніздо не вимощує, але якщо воно використовується кілька років підряд, там скупчується багато дрібних кісточок риб, які утворюють своєрідну підстилку. Повна кладка з трьох–семи яєць (22×19 мм) припадає на кінець травня. Насиджують обоє батьків по черзі, 20–22 доби. Живиться лише рибою, яку птах добуває, пірнаючи з присади. Політ

стрімкий, прямолінійний. Може «зависати» в повітрі, виглядаючи здобич у воді. Осілий, подекуди перелітний вид. Відлітає на зимівлю у серпні–вересні. Регулярно зимує в окремих районах півдня та Прикарпатті, зрідка трапляється взимку на решті території [17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Родина Бджолоїдкові – Meropidae Rafinesque, 1815

Бджолоїдка – *Merops apiaster* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від атлантичного узбережжя Піреней до Верхньої Обі, Західного та Південно-Західного Алтаю, Зайсану, Тарбагатау, Західного Сіндзяну, Кашміру, Західного Пакистану. На півночі – Північна Франція, Данія, Середня Польща, північ Чернігівської та Тульської областей, Рязанська і Тамбовська області, район Ульяновська, долина Сури, устя Ками, долини Сакмари та Іргизу, північний берег Аральського моря, Північно-Західний Каратау, Балхаш, Північно-Західний Алтай, долина Верхньої Обі в районі Барнаула. На півдні – узбережжя Середземного моря, північно-східне узбережжя Перської затоки, Аравійського моря, Південно-Західний Пакистан. На території України гніздиться всюди, за винятком гір.

Місця знаходження. Урвисті береги рік, кар'єрів, озер і штучних водойм (рис. 163).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздився у минулому, після тривалої перерви знову почав заселяти цю територію і в окремі роки гніздиться п'ять–сім пар. Українська популяція налічує 25 000–45 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах розміром, як одуд, маса 60–70 г. Забарвлення яскраве. Верхній бік тіла темно-рудий, за винятком золотистого попереку та голубувато-

Рис. 163. Місця знаходження класу
Птахи – Aves

● Бджолоїдка – *Merops apiaster*
▨ Одуд – *Urupa erops*

зеленого надхвістя. Хвіст зелений, горло яскраво-жовте, облямоване чорною смужкою. Крила буровато-сині, черево голубе. Самиця відрізняється від самця зеленуватим відтінком спини. З'являється в кінці квітня – на початку травня. Заселяє схили ярів, високих урвищ. У лісосмуги залітає для добування їжі або на ночівлю. Полюбує сидіти на дротах ліній електропередач. Оселяється переважно колоніями з кількох десятків пар, іноді спільно з горобцями польовими. Гніздо влаштовує в норі завдовжки 60–270 см, на що витрачає два–три тижні, викидаючи при цьому до 12 кг землі. Вистеляє гніздо рештками комах. Кладка з п'яти–восьми яєць (26×21 мм) у перших числах червня. Насиджують обидва птахи, але більше самиця, 20–21 добу. Пташенята залишаються в гнізді чотири–п'ять тижнів. Після вильоту з гнізда виводки утворюють зграї. Живиться виключно комахами, яких добуває у польоті, знищуючи при цьому як шкідливих (хлібні жуки, кобилки), так і корисних перетинчастокрилих та деяких двокрилих комах. Перелітний вид. Відлітає у перших числах вересня. Зимує в Африці, на півдні Аравійського півострова, на заході Індостану [23; 41; 56; 57; 61; 82].

Ряд Одудоподібні – *Urupiformes Feduccia, 1975*

Родина Одудові – *Urupidae Leach, 1820*

Одуд – *Urupa erops Linnaeus, 1758*

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – Південна Швеція, Фінляндія, Естонія, південь Ленінградської, Новгородської, Ярославської, Нижньогородської областей, район Казані, устя ріки Білої, район Бірська, долина Сакмари, 56-та паралель у Західному Сибіру, Північний Байкал, Південно-Муйський хребет, басейн Амуру. На півдні – узбережжя Середземного моря, Південна Аравія, Макранські гори, океанічне узбережжя Південної та Південно-Східної Азії. Острови Середземного моря, Південна Великобританія. На території України гніздиться скрізь, окрім високогір'я. В Україні поширений підвид *Urupa erops erops*.

Місця знаходження. Узлісся, галявини, сади, окраїни сіл (рис. 163).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 50–70 пар. Українська популяція налічує 24 000–42 000 гніздових пар.

Фото 450. Одуд – *Urupa erops*
(І. В. Шидловський)

Особливості біології. Птах середніх розмірів, маса 50–80 г, з довгим тонким, загнутим донизу дзьобом і великим рудим «чубом», що його він починає піднімати і опускати при збудженні (фото 450). Забарвлення яскраве, жовтувато- або рудувато-біле з чорним, смугасте. Самиці знизу менш яскраво забарвлені, ніж самці. Заселяють відкриті простори та узлісся. Моногамні, нагнізсні, комахоїдні птахи. Прилітає у кінці березня – в першій половині квітня. Гніздиться окремими парами в дуплах дерев, купах каміння, у будівлях, щілинах скель, у норах інших птахів. Кладку з п'яти–семи білих яєць (26×17 мм) насиджують обидва птахи упродовж 17–18 діб. Пташенята залишаються у гнізді три–чотири тижні (рис. 100). Під час вигодовування пташенят дорослі птахи гнізд не чистять, тому біля них можна чути характерний неприємний запах.

Інколи для самозахисту пташенята викидають назовні з гнізда свої екскременти. Крім цього, в одудів розвинені задньопрощідні залози, з яких у разі небезпеки виділяється рідина з неприємним запахом. Тримаються поодинокі, парами і невеликими групами. Політ повільний, пірнаючий. Завдяки широким крилам і неглибоким та дещо рвучким помахам політ птаха схожий на політ метелика. В польоті добре помітні білі та чорні смуги крил, чорний з білою смугою хвіст, іноді «чуб». По землі ходить швидкими кроками, то нахиляючи, то піднімаючи голову. Добре бігає, при потребі вправно маскується, розпластавшись на землі і піднявши дзьоб угору. Живиться на узліссях, полях, вигонах, городах, а також біля тваринницьких ферм. Маючи довгий загнутий дзьоб, одуд дістає з гною личинок мух, жуків, поїдає також безхребетних лісової підстилки: клопа-черепашку, личинок мурашиних левів, капустянок, волохату гусінь непарного шовкопряда та інших шкідників. Перелітний вид. Відлітає у вересні. Зимує в Екваторіальній Африці, Південній та Південно-Східній Азії [23; 41; 56; 57; 61; 82].

Ряд Дятлоподібні – Piciformes Meyer & Wolf, 1810

Родина Дятлові – Picidae Leach, 1820

Крутиголовка – *Jynx torquilla* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до басейну Коліми і Тихоокеанського узбережжя. На півночі – 67-ма паралель у Скандинавії, 64–68-ма паралелі у Західному Сибіру. На півдні – узбережжя Середземного моря, Мала Азія, 49-та паралель у долині Волги, Північний Казахстан, Південно-Західний Алтай, Хангай, Хейлундзян, північ Корейського півострова. Острови: Сицилія, Сардинія, Корсика, південно-східна Великобританія, Шахтарські, Сахалін, Шикотан, Кунашир, Хоккайдо. На території України гніздиться скрізь, крім високогір'я. В Україні поширений підвид *Jynx torquilla torquilla*.

Місця знаходження. Лісові масиви, парки, сади, сквери (рис. 164).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться близько 600–800 пар, але чисельність помітно коливається в різні роки. Українська популяція налічує 35 000–55 000 гніздових пар.

Фото 451. Крутиголовка – *Jynx torquilla*
(Н. А. Пісулінська)

[17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Особливості біології.

Трохи більша від горобця, маса 30–45 г. Верх тіла бурувато-сірий, із темною смугою вздовж спини та дрібними білими ряботинами. На крилах помітна коричнева смугастість, а на хвості – ясні поперечні смуги. Низ тіла білувато-жовтий, з темними ряботинами і тонким чорним поперечним візерунком (фото 451). Молодий птах тьмяніший. У разі небезпеки витягує шию, крутить головою, наїжається, шипить. Прилітає у квітні. Оселяється на узліссях, галявинах, порубах, у парках і садах. Гніздо влаштовує у дуплі або дуплянці, причому дупла сам птах не видовбує. Повна кладка з дев'яти–десяти (навіть більше) білих яєць (20×15 мм), у травні. Насиджує переважно самця, 11–12 діб. Коли захищає гніздо – шипить, як змія, витягнувши голову, робить нею звивисті рухи. Пташенята починають літати через три тижні. Живиться комахами, у тому числі й мурашками. Перелітний. Відлітає у серпні – на початку вересня. Зимує в Африці та на півдні Азії

Рис. 164. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▨ Крутиголовка – *Jynx torquilla*
- Жовна зелена – *Picus viridis*
- Жовна сива – *Picus canus*
- Жовна чорна – *Dryocopus martius*

Жовна зелена – *Picus viridis* Linnaeus, 1758

Поширення. Західна Євразія – від Атлантичного узбережжя до долини Волги, західного узбережжя Каспійського моря, Західного Копетдагу і долини Сумбара, Ельбурсу, Загросу. На півночі – південь Норвегії, Швеції, Ладозьке озеро, устя Ками. На півдні – узбережжя Середземного моря, південь Малої Азії. Острови: Сицилія, південь Великобританії – Уельс. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах Правобережжя, на півдні у долинах Дунаю і Дністра, в Закарпатті. В Україні поширений підвид *Picus viridis viridis*.

Місця знаходження. Лістяні та мішані ліси (рис. 164).

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться три–чотири пари, але в останні роки чисельність скорочується. Українська популяція налічує 500–800 гніздових пар.

Особливості біології. Птах середнього розміру, маса 185–250 г. Спина яскраво-зелена, надхвістя золотисто-жовте, низ тіла зеленувато-білий. Крила і хвіст зелено-бурі, зі світлими поперечними смугами. Верх голови і потилиця червоні. На боках шиї чорні «вуса» (у самця чорні, облямовані червоним), а на боках тіла й підхвісті темні цяточки і поперечні смужки. Характерні місця пере-

бування – ділянки високостовбурного старого листяного або мішаного лісу з густим підліском, поблизу водойм, переважно в річкових долинах. Пару утворює у квітні. Дупло видовбує у старих гнилих осиках, осококах, вербах. Льоток дупла дещо менший, ніж у жовни чорної (діаметр 6–8 см), форма округла – еліпсоподібна; глибина гніздової камери 25–50 см, ширина – 15–20 см. Повна кладка з чотирьох–шести білих яєць (31×23 мм), у кінці квітня – в травні. У липні вже можна спостерігати льотну молодь. Живиться деревними комахами та їхніми личинками, але найчастіше мурашками, розриваючи їхні купи. У садах може їсти плоди вишні, черешні і супліддя шовковиці. Кочівний вид [17; 20; 23; 39; 41; 56; 57; 61; 63; 82].

Жовна сива – *Picus canus* Gmelin, 1788

Поширення. Євразія – від Центральної Франції до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – південь Скандинавії, верхів'я Печори, 61-ша паралель у басейнах Іртиша й Обі, Томськ, Північний Байкал, південь Вітімського плоскогір'я, устя Аргуну, Примор'я, устя Горюну. На півдні – Центральна Франція, Македонія, Болгарія, долина Дністра, Дніпропетровськ, Оренбург, Західний Сибір. На півдні – південна межа лісової зони, Південно-Західний Алтай, північ Монгольського Алтаю, Східний Китай, Індокитай, Малакка, Бірма. Острови: Сахалін, Хоккайдо, Тайвань, Хайнань, Суматра. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, за винятком Карпат. На півдні поширений у долинах Дунаю і Дністра; у північній частині степової зони. В Україні поширений підвид *Picus canus canus*.

Місця знаходження. Листяні та мішані ліси (рис. 164).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 12–20 пар. Українська популяція налічує 11 000–15 000 гніздових пар.

Особливості біології. Схожа на жовну зелену, але дещо менша від неї, маса 100–145 г. Голова і верх шиї сірі, низ тіла сіруватий із зеленим відтінком. Червона «шапочка» тільки на лобі у самця. У обох статей виділяються чорні «вуса». Дзьоб сірувато-бурий, ноги сірі. Характерні місця перебування – мішані і шпилькові ліси. Пару формує вже в першій половині лютого. Гніздо будує самиця. Для дупла вибирає дерева (осика, дуб) біля галявин, зрубів, доріг тощо. Повна кладка з чотирьох–шести (до десяти) білих яєць (28×21 мм) у кінці квітня – у травні. Молоді птахи піднімаються на крило на початку липня. Живиться деревними комахами і мурашками, яких добуває не тільки на деревах, а й на землі, розриваючи мурашники. Кочівний вид [17; 20; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Жовна чорна – *Dryocopus martius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Піренеїв до Камчатки, Охотського і Японського морів. На півночі – 70-та паралель у Скандинавії, пониззя Печори, 63-я паралель у долині Обі, північна частина басейну Нижньої Тунгуски, 68-ма паралель у долинах Оленька, Лени, Верхоянського хребта, 62-га на Камчатці. На півдні – Піренеї, Північна Італія, Греція, Мала Азія, Закавказзя і Великий Кавказ, Північний Казахстан, Південний Алтай, Корейський півострів. Ізольована частина ареалу в Південному Китаї. Острови: Соловецькі, Шантарські, Сахалін, Кунашир, Хоккайдо і, ймовірно, північна частина Хонсю. На території України гніздиться у лісовій зоні, у лісостеповій у західних областях, а також Передкарпатті, Карпатах, Закарпатті і Буковині. В Україні поширений підвид *Dryocopus martius martius*.

Місця знаходження. Різноманітні лісові масиви (рис. 164).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 20 пар. Українська популяція налічує 5000–9400 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром з галку, маса 250–320 г. Забарвлення матово-чорне, дзьоб жовтуватий, очі білуваті. У самця верх голови, а у самиці потилиця червоні. Характерні біотопи – ділянки старих високостовбурних шпилькових гірських лісів, рідше – мішаних, і зовсім рідко – букових; на Поліссі оселяється переважно у листяних лісах. Шлюбний період і утворення пар починається на початку лютого, а видовбування дупла (11–14 днів) проходить у середині березня – на початку квітня. Розмір гніздової ділянки становить від 0,2 до 1,5–2,0 км². Дупло робить частіше в осиках і соснах, на висоті від 3-х до 10–12 м. Як місце ночівлі птах використовує його протягом усього року. Розміри дупла великі, вхідний отвір нагадує прямокутник. Повна кладка з трьох–п'яти яєць (34×26 мм), у квітні. Насиджують обидва птахи упродовж 12–14 діб. Пташенята залишаються у гнізді близько чотирьох тижнів. Живиться птах виключно комахами, яких видовбує з-під кори та з деревини. Може повністю оголювати сухі стовбури і гілки. У складі їжі переважають короїди, вусачі (личинки й дорослі форми), мурашки, яких дістає з мурашника, роблячи ходи іноді до півметра.

Узимку частково живиться насінням шпилькових деревних порід, видовбуючи його із шишок. Осілий, кочівний вид [20; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Дятел звичайний – *Dendrocopos major* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя і Камчатки. На півночі – до поширення деревної рослинності у Скандинавії, Фінляндії, на Кольському півострові, 66-та паралель у Західному Сибіру, північ Нижньої Тунгуски, північне узбережжя Гижигінської губи, 62-га паралель на Камчатці. На півдні – узбережжя Середземного моря, Мала Азія, Північний Казахстан, Джунгарський Алатау, Борохоро, Східний Тянь-Шань, Хангай, Кентей, Великий Хінган, Східний Китай, північ Індокитаю, Північний Лаос. Острови: Соловецькі, Британські, Сицилія, Корсика, Сардинія, Борнхольм, Тенеріфе, Гранд-Канарія, Сахалін, південні Курильські. На півночі до Урупа, Хоккайдо, Хонсю, Тобі, Цусіма, Хайнаню. На території України гніздиться всюди. В Україні поширений підвид *Dendrocopos major major* та *Dendrocopos major candidus*.

Місця знаходження. Повсюдно, де є дерево-чагарникова рослинність (рис. 165).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 1000 пар. Українська популяція налічує 450 000–1 113 000 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи більший за шпака, маса близько 80 г. Спино, верх голови і шиї, крило, хвіст і смуги від дзьоба до потилиці чорні. Щоки, лоб, груди, черево, смужки на крилах і хвості та велика пляма на плечах білі. Підхвістя червоне. У самця потилиця, а в молодого весь верх голови червоні (самця червоної «шапочки» не має). Біле забарвлення щоки і шиї поділене чорною поперечною смугою на дві половини. Дзьоб і ноги темно-сірі або чорні. По стовбуру рухається ривками, від низу до верху, часто по спіралі (фото 452). Пару утворює в кінці березня – на початку квітня. Гніздо влаштовує у дуплі, яке видовбує у різних видах дерев, іноді оселяється в синичниках, розширюючи при цьому льоток останнього. Розміри дупла залежать від деревної породи і тривалості його використання. Зазвичай глибина дупла не перевищує 35 см при діаметрі льотка 5–6 см. Гніздова камера немає підстилки або ж у ній лише щепки видовбаної деревини. Повна кладка з чотирьох–шести білих яєць (26×19 мм), у кінці квітня – першій половині травня. Насиджує переважно самиця упродовж 14–15 діб. Живиться комахами, влітку поїдає мурашок, узимку – насіння сосни і смереки. Рацион дятла звичайного включає також жолуді дуба, горішки бука, ягоди горобини, малини, ожини, плоди шипшини. Роздовбує шишки, встромляючи їх у щілини кори, у видовбані в дереві пази або у розвилки між гілками, такі місця називають «кузнею». Вилущені шишки скидає на землю. Під «кузнями» нерідко нагромаджуються великі купи вилущених шишок до кількох сотень штук, іноді й більше. Навесні може «кільцювати» берези та клени і пити сік. Зрідка витягує з гнізд пташенят і яйця дрібних горобцеподібних птахів, зокрема мухоловки строкатої або синиці великої. Якщо ліс сильно заражений короїдами, заболонниками та іншими шкідниками, дятел живиться лише ними. Осілий, кочівний вид [20; 23; 36; 37; 41; 56; 57; 61; 82].

Фото 452. Дятел звичайний – *Dendrocopos major* (Н. А. Пісулінська)

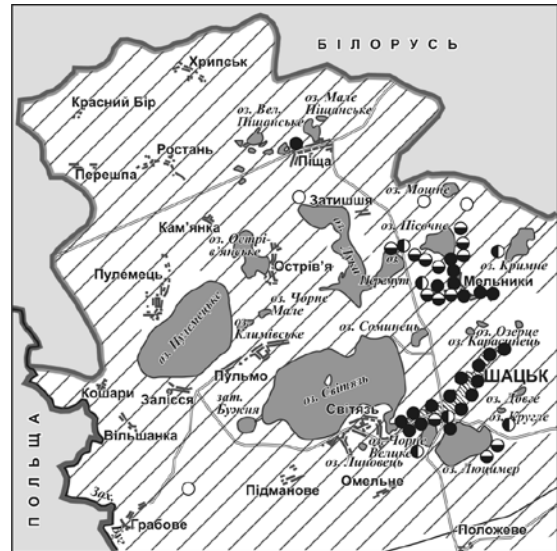

Рис. 165. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▨ Дятел звичайний – *Dendrocopos major*
- Дятел сирійський – *Dendrocopos syriacus*
- Дятел середній – *Dendrocopos medius*
- Дятел білоспинний – *Dendrocopos leucotos*
- Дятел малий – *Dendrocopos minor*

Дятел сирійський – *Dendrocopos syriacus* (Hemprich et Ehrenberg, 1833)

Поширення. Південно-Східна Європа і захід Передньої Азії. Від Східної Австрії до Східного Закавказзя і Південно-Східного Ірану. На півночі – Північно-Східна Австрія, північна окраїна Карпат, Україна до 51-ї паралелі, Мала Азія, південне узбережжя Каспійського моря, Горгану. На півдні –

Фото 453. Дятел сирійський – *Dendrocopos syriacus* (А. Т. Затушевський)

Середня Греція, Південна Болгарія, середземноморське узбережжя Малої Азії, гори Загросу, Фарсу, Ларестану, північ Іранського нагір'я, Белуджистан. На території України гніздиться скрізь, окрім гірських районів. В Україні поширений підвид *Dendrocopos syriacus balcanicus*.

Місця знаходження. Сади, парки і лісопарки (рис. 165).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться менше десяти пар. Українська популяція налічує 25 000–45 000 гніздових пар.

Особливості біології. Величиною, забарвленням і біологією схожий на дятла звичайного, маса близько 80 г. Трапляється переважно в зелених насадженнях населених пунктів, навіть великих міст усієї країни. Від дятла звичайного відрізняється тим, що білі покривні пера вух не відокремлені чорними смугами від білих боків шиї, а також майже цілком чорними стерновими перами (фото 453). Осілий, кочівний вид [17; 20; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Дятел середній – *Dendrocopos medius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа, захід Передньої Азії. Європа – від північно-західної Іспанії, Піренеїв до Приволзької височини. На півночі – південь Швеції, Литви та Псковської, Смоленської, Тульської, Саратовської областей. На півдні – Північна Іспанія, Центральна Франція, Італія, Греція, Південно-Західне узбережжя Чорного моря, Південна Молдова. Західне узбережжя Малої Азії, східна окраїна Великого Кавказу, Загросу, Фарсу. На півночі в Малій Азії – узбережжя Чорного моря, північне підніжжя Великого Кавказу, долина Кубані. На півдні – Північний Ірак, Південний Загрос, Фарсу. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, за винятком Карпат. В Україні поширений підвид *Dendrocopos medius medius*.

Місця знаходження. Лісові масиви та парки (рис. 165).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 50 пар. Українська популяція налічує 6000–9500 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи менший за дятла звичайного, маса 55–85 г. Забарвлення майже таке, як у звичайного, але на череві і грудях добре помітний жовтий відтінок. Підхвістя рожеве. Чорних «вусів» із боків голови немає, але є чорні смуги з боків шиї та чорні плями з боків грудей. На голові у самців червона «шапочка», у самиць її немає. Дзьоб і ноги темно-сірі. Оселяється в листяних лісах (з перевагою дуба), садах і парках. Дуже рухливий. Частіше за інших дятлів тримається на товстих гілках, а не на стовбурах дерев. Пари утворює в першій половині квітня. Гніздо влаштовує в дуплі. Дупло робить самиця протягом шести–восьми днів. Повна кладка з п'яти–семи (до десяти) білих яєць (23×18 мм), у травні. Пташенята вилуплюються у кінці травня – на початку червня. Виводки, що залишили гніздо, трапляються з кінця червня до початку липня. Живиться переважно комахами, восени і взимку насінням дерев, горіхами, ягодами. Пташенят годує переважно дрібною гусінню лускокрилих. Осілий, кочівний вид [17; 20; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Дятел білоспинний – *Dendrocopos leucotos* (Bechstein, 1803)

Поширення. Євразія – від Скандинавії, басейну Ельби, Австрії, Північно-Східної Італії до Охотського, Японського і Східнокитайського морів. На півночі – 66-та паралель у Скандинавії, Південна Фінляндія, 60-та паралель у Західному Сибіру, 56–58-ма паралелі між Єнісеєм і Охотським морем. На півдні – Північно-Східна Італія, Греція, північно-західне узбережжя Чорного моря, райони Дніпропетровська, Воронежа, Сизрані, 53-я паралель у Північному Казахстані, долини Іртиша та Чорного Іртиша, Урунгу, Хангаю, Кентею, південь Великого Хінгану, Ляодунська затока. Ізольовані частини ареалу – західне узбережжя Малої Азії, Великий Кавказ, схід Малого Кавказу. У Східному Китаї – Західний Сичуань і Північно-Західний Фукієн. Острови: Корсика, Шантарські, Сахалін, Шикотан, Кунашир, Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю, Садо, Окі, Амаміосіма, Даджелет, Тайвань. На території України гніздиться у лісовій зоні та на правобережжі лісостепової, за винятком високогір'я Карпат. В Україні поширені такі підвиди, як *Dendrocopos leucotos leucotos* та *Dendrocopos leucotos carpathicus*.

Місця знаходження. Мішані та листяні ліси (рис. 165).

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться понад 30–40 пар. Українська популяція налічує 570–930 гніздових пар.

Особливості біології. Схожий на звичайного дятла, маса близько 100 г. Спи́на, широ́кі смуги на крилах та на бічних перах хвоста білі. У самця верх голови червоний, у самиці – чорний. Боки голови та лоб брудно-білі. Низ тіла світлий з чорними поздовжніми плямами. Підхвістя рожеве. При визначенні дуже впадає у вічі відсутність білих плям на плечах. Дзьоб і ноги темно-сірі. Оселяється в старих мішаних і листяних лісах. Частіше тримається стовбурів дерев. Формування пари і будовання дупла – у квітні. У шлюбний період «барабанить» по гілках. Гніздо влаштовує в дуплі, нерідко в пеньку, низько над землею. Повна кладка з п'яти–шести білих яєць (27×20 мм), у травні. Пташенята вилуплюються в кінці травня – на початку червня. Живиться переважно деревними паразитами, рідше комахами, восени і взимку ягодами, насінням, жолудями, а також буковими горішками. Частіше за інших дятлів знімає повністю кору зі стовбурів сухих дерев. Осілий, кочівний вид [20; 23; 39; 41; 56; 57; 61; 63; 82].

Дятел малий – *Dendrocopos minor* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до Колимського хребта і Тихоокеанського узбережжя. На півночі – 70-та паралель у Скандинавії, долина Обі до Салехарду, устя Надиму, долина середньої течії Нижньої Тунгуски, 61-ша паралель на північному узбережжі Охотського моря. На півдні – узбережжя Середземного, Егейського і Мармурового морів, західне і північне узбережжя Чорного моря, верхів'я Інгулу й Інгульця, райони Дніпропетровська, Воронезької області, Саратов, середнього Ілеку, Північний Казахстан, долини Іртиша та Чорного Іртиша, Уруну, Хангаю, Толи, Кентею, південь Великого Хінгану, середня частина Корейського півострова. Дві ізольовані частини ареалу в Передній та Північно-Східній Азії. Острови: Британські, Соловецькі, Сахалін, Хоккайдо. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, за винятком Карпат; на півночі степової зони. В Україні поширений підвид *Dendrocopos minor minor*.

Місця знаходження. Ліси, парки і сади з розвинутим підлісковим ярусом (рис. 165).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 100–130 пар. Українська популяція налічує 15 000–23 000 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром такий, як горобець, маса 15–25 г. Верх тіла строкатий, чорно-бурий. Спи́на, поперечні смуги на крилах і боки голови білі. У самця на голові червона «шапочка», у самиці її немає. Від краю рота по боках горла – чорні «вуса». Низ тіла брудно-білий, із жовтим відтінком. Дзьоб і ноги темно-сірі. Обирає заплавні листяні ліси, у заболочених вільшняках, парках, заростях біля річок. Гніздо робить у дуплі, яке видовбує сам. Повна кладка з п'яти–дев'яти білих яєць (19×14 мм) у першій половині травня. Пташенята вилітають з гнізда в червні. Живиться переважно комахами, шкідниками саду й лісу. Осілий, кочівний вид [20; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Ряд Горобцеподібні – Passeriformes Linnaeus, 1758

Родина Ластівкові – Hirundinidae Rafinesque, 1815

Ластівка берегова – *Riparia riparia* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – 70-та паралель у Скандинавії, район Мурманська, 70-та паралель у долині Єнісею, Лени і Колими, Чаунська губа і Чукотський хребет, гирло Анадиру. На півдні – узбережжя Середземного моря, Синайський півострів, Південний Іран, Пакистан, Північно-Західна і Північна Індія, долина Брахмапутри. Острови: Британські, Сахалін, Курильські, Хоккайдо. На території України гніздиться скрізь, за винятком гірської місцевості. В Україні поширений підвид *Riparia riparia riparia*.

Місця знаходження. Піщані і лесові урвисті береги річок, озер, кар'єрів, копалень (рис. 166).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 700–1000 пар. Українська популяція налічує 750 000–800 000 гніздових пар.

Особливості біології. Найдрібніша з ластівок, помітно менша від горобця, маса 12–18 г. Верх тіла бурий, низ – бруднувато-білий, з характерною темною поперечною смугою на грудях. Хвіст короткий, виїмка на ньому невелика. Характерні біотопи – піщані і лесові урвисті береги річок та інших водойм, піщані кар'єри, іноді насипи. На місця гніздування прилітає у другій половині квітня – на початку травня. Утворює великі (до кількох сот пар) гніздові колонії. Обидва птахи лапками виривають нірку, завдовжки до метра і більше (від 0,1 м до 1,5 м). У середині гніздо вимощує сухою травою, пір'ям. Повна кладка з чотирьох–шести білих яєць (17×12 мм), у травні – липні. Насиджують

їх обидва птахи упродовж 12–15 діб. Пташенята стають самостійними через три тижні. Живиться літаючими комахами, переважно двокрилими, жуками, бабками. У пошуках поживи літає близько біля води або над нею, луками, пасовищами. Перелітний. Відлітає у серпні–вересні. Зимує на півдні Африки та Азії [17; 20; 23; 41; 56; 57; 61; 73; 82].

Ластівка сільська – *Hirundo rustica* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – 71-ша паралель у Скандинавії, східне узбережжя Білого моря, 66-та паралель у басейнах Печори, Обі, північне узбережжя Охотського моря, Камчатка. На півдні – узбережжя Середземного моря, Північна Аравія, північне і східне узбережжя Перської затоки, Північно-Західна Індія, південь півніжжя Гімалаїв, долина нижньої Брахмапутри, Північні Бірма та узбережжя Південнокитайського моря. Острови: Ісландія, Фарерські, Британські, Середземного моря, Сахалін, Курильські, Ідзу, Тайвань. На території України гніздиться всюди. В Україні поширений підвид *Hirundo rustica rustica*.

Місця знаходження. Повсюдно, де є людські будівлі – будинки, сараї, хліви, оборogi, навіси (рис. 166).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 3000 пар, але чисельність за останні роки помітно скорочується. Українська популяція налічує 920 000–1 300 000 гніздових пар.

Фото 454. Ластівка сільська – *Hirundo rustica* (Н. А. Пісулінська)

Особливості біології. Трохи більша від ластівки берегової, маса 16–25 г. У дорослого птаха забарвлення верхньої частини тіла чорне, із синім металевим полиском. Лоб і горло коричнево-руді, на волі поперечна черно-руда смуга. Низ тіла білий, з жовтуватим відтінком. Крайня пара стернових пер дуже видовжена, завдяки чому хвіст має глибоку виїмку (фото 454). На місця гніздування прилітає у середині квітня. Гніздиться під покрівлею або всередині житлових будинків та інших споруд, зрідка в щілинах скельних утворень як поодинокими парами, так і групами. Гніздо чашоподібної форми (1/4 кулі) виліплює з розмоклого ґрунту, скріплюючи його кінським волосом. Зсередини гніздо вимощує м'якою травою, пір'ям, кінським волосом тощо. Діаметр гнізда 9–14 (20) см. На рік буває дві кладки з чотирьох–шести білих із коричневими плямами яєць (19×13 мм), у середині травня – в кінці червня. Насиджує самиця, 13–16 діб. Пташенята залишаються в гнізді майже три тижні. Політ швидкий, маневровий. Воду може пити з поверхні водойм на льоту. Полюбує сидіти на дротах електроліній. Живиться переважно літаючими комахами: двокрилими, жуками, метеликами, бабками. У погану погоду збирає комах і павуків на стінах та дахах будівель. Перелітний вид. Відлітає на зимівлю у вересні–жовтні. Під час міграцій тримається зграями, особливо великими вони стають над вечір, коли птахи влаштовуються на спільну ночівлю. Зимує у Південній Азії та Африці [17; 23; 41; 56; 57; 61; 82].

Ластівка міська – *Delichon urbica* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – 71-ша паралель у Скандинавії, 66-та паралель між Білим морем і Уральським хребтом, 70-та у долині Єнісею, середня течія Анадиру, північно-східний кут Охотського моря. На півдні – узбережжя Середземного моря, Сирія, Ірак, Іран, Південний Афганістан, Гімалаї. Острови: Британські, Балеарські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Кіпр. На території України гніздиться всюди. В Україні поширений підвид *Delichon urbica urbica*.

Місця знаходження. Скрізь, де є житлові або нежитлові будівлі (рис. 166).

Рис. 166. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Ластівка берегова – *Riparia riparia*
- ▣ Ластівка сільська – *Hirundo rustica*
- Ластівка міська – *Delichon urbica*

Фото 455. Ластівка міська – *Delichon urbica* (О. М. Ручко)

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 5000–6000 пар. Українська популяція налічує 400 000–580 000 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи більша від ластівки берегової, маса 15–21 г. У дорослого птаха верх тіла чорно-синій, блискучий. Поперек і надхвістя білі. Низ тіла білий, з буруватим відтінком на горлі (фото 455). Прилітає у першій половині квітня. Під час негоди може здійснювати «зворотні» міграції або ж упадати в заціпеніння, збираючись групами до восьми–дев'яти птахів у одному гнізді. Гніздиться в населених пунктах та гірських скелястих місцевостях Криму, переважно колоніями. Гніздо

закритого типу – схоже на кулю, з вузьким отвором – будує з розмоклого ґрунту, прилаштовуючи його під карнизами різних споруд (будинки, мости). Діаметр гнізда 11–20 см. Влаштовують гніздо обидва птахи протягом двох тижнів. Повна кладка з чотирьох–шести білих яєць (18×13 мм), двічі на рік – у другій половині травня і в липні. Насиджують обидва птахи упродовж 12–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько трьох тижнів, залежно від погодних умов. Живиться, як і ластівка сільська, летючими комахами. Політ легкий, швидкий, маневровий. Перелітний вид. Відлітає у серпні, збираючись у численні зграї. Зимує в Африці та на півдні Азії [23; 41; 57; 61; 82].

Родина Жайворонкові – *Alaudidae* Vigors, 1825

Посмітюха – *Galerida cristata* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя на схід до Північно-Східного Китаю, Корейського півострова, Жовтого моря. На півночі – Південна Швеція та узбережжя Фінської затоки, Ленінградська та Московська області, 52-га паралель у долини Волги, північне узбережжя Аральського моря, пониззя Сирдар'ї, Чу, південне узбережжя Балхашу, Алаколю, Зайсанська котловина, північ Монгольського Алтаю, південно-східного Хангаю, південь Північно-Східного Китаю. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Аравійського моря, Індостан. Острови: Сицилія, Родос, Кіпр, Крит, Керкена. На території України гніздиться повсюдно, окрім гір. В Україні поширений підвид *Galerida cristata cristata*.

Місця знаходження. Відкриті території – дороги, пустирі, сільськогосподарські угіддя з дорогами, неподалік або в населених пунктах (рис. 167).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться (не кожного року), імовірно, до п'яти пар. Українська популяція налічує 50 000–70 000 гніздових пар.

Особливості біології. Більший за горобця (маса 35–45 г), стрункіший, з довгим хвостом. Забарвлення типове для жайворонків – сірувато-буре. Добре помітний довгий загострений «чуб» на голові, який птах часто піднімає й опускає. Низ тулуба білуватий з буруватими боками і темно-бурими до чорного строкатинами на волі. Улюблені місця перебування – відкриті простори, зокрема біля населених пунктів: поля, сухі луки, вигони і випаси, узбіччя доріг, пустоща, звалища (звідки й назва). Гніздо в ямці, на землі. Діаметр гнізда 9–15 см. Повна кладка з трьох–п'яти сірувато-плямистих яєць (22×17 мм), дуже схожих на яйця польового жайворонка (тільки більших за розмірами), двічі на рік: у кінці квітня – на початку травня і в другій половині червня. Насиджує самиця упродовж 12–13 діб. Пташенята стають подібними до дорослих через два–три тижні. Живиться посмітюха влітку переважно комахами, а також зеленими частинами рослин, насінням трав і культурних злаків. Часто копошиться в купках сухого гною. Узимку живиться здебільшого рослинною їжею. Осілий вид. Восени збирається невеликими зграями і кочує поблизу населених пунктів увесь осінньо-зимовий період [17; 23; 41; 57; 61; 82; 89].

Рис. 167. Місця знаходження класу Птахи – *Aves*

- Посмітюха – *Galerida cristata*
- Жайворонок лісовий – *Lullula arborea*
- ▨ Жайворонок польовий – *Alauda arvensis*

Жайворонок лісовий – *Lullula arborea* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Євразія – від Атлантичного узбережжя до долини Ками, Волги, західного узбережжя північної частини Каспійського моря, Великого Балхану, Середнього Копетдагу, Хорасану. На півночі – 62-га паралель у Скандинавії і Фінляндії, район Архангельська, 60-та паралель. На півдні – узбережжя Середземного моря, північ Сирії, Іраку, Ірану. Острови Середземного моря і Британські. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, крім високогір'я Карпат, на північному сході степової зони та в Кримських горах. В Україні поширені такі підвиди, як *Lullula arborea arborea* та *Lullula arborea pallida*.

Місця знаходження. Вирубки, незімкнуті лісові насадження, старі згарища, лісові галявини та узлісся (рис. 167).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 150 пар. Українська популяція налічує 8000–12 000 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром подібний до горобця хатнього, маса 24–26 г. У дорослого самця верх тіла рудувато-бурий, із чорними смугами на спині і шиї. Низ тіла жовтувато-білий, з багатьма темними плямками на горлі, волі, грудях і по боках тіла. За оком жовтувата пляма, над оком виділяється добре виражена біла брова. На крилах виділяються білі плями в основі першорядних махових та на крильці. Крайні стернові пера білі. Характерні біотопи – лісові галявини, узлісся, зруби, гарі, лісосмуги тощо. На місця гніздування прилітає рано. Весняний спів можна почути в березні, коли ще у лісі не зійшов увесь сніг. Часто сідає на верхівки дерев. Гніздо в ямці, на землі, на лісових галявинах, зрубках, старих дорогах, на узліссі. Вимощує його стеблами трав, мохом, глищею. Діаметр гнізда 11–13 см. Повна кладка з трьох–п'яти плямистих, бурувато-сірих яєць (21×16 мм), у середині квітня (перша кладка) та в червні (друга кладка). Насиджує їх самиця упродовж 13–15 діб. Пташенята стають дорослими через два–три тижні. Починаючи від серпня, збирається у зграйки і кочує. Живиться комахами, а в кінці літа і восени ще й насінням різних трав'янистих рослин. Пташенят вигодовує комахами. Перелітний вид. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує на півдні Європи, у Північній Африці та Південно-Західній Азії, зрідка в Криму [23; 41; 57; 61; 82].

Жайворонок польовий – *Alauda arvensis* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – 70-та паралель у Скандинавії, 64-та – у Західному Сибіру та 68–69-та паралель між Єнісеєм і Колимою. На півдні – узбережжя Середземного і Чорного морів, північний схід Малої Азії, Південне Закавказзя, Південно-Західний Памір, Корейський півострів. Острови: Азорські, Фарерські, Британські, Шетландські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Чеджудо, Курильські, Шантарські, Сахалін, Командорські, Ягісірі. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширений підвид *Alauda arvensis arvensis*.

Місця знаходження. Відкриті простори – поля і степи, сухі та зволожені луки (рис. 167).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться близько 800–1000 пар. Українська популяція налічує 2,2–3,1 млн гніздових пар.

Фото 456. Жайворонок польовий – *Alauda arvensis* (Н. А. Пісулінська)

Особливості біології. Трохи більший від горобця, маса 34–43 г. Сірувато-буре з темними плямами забарвлення верху тіла дуже добре маскує його на фоні ґрунту. Низ білуватий з бурими поздовжніми плямами на грудях. На тім'ї виділяється невеликий «чуб». Уздовж заднього краю другорядних махових пер проходить вузька біла смуга (фото 456). Тримається на землі, де переміщується бігом, а при наближенні може, маскуючись, притискатися до землі (лягати). Якщо птаха злякати, то він злітає з уривчастим переливчастим співом. При цьому добре видно білі крайні пера хвоста. Улюблені місця перебування – різні типи відкритого ландшафту з трав'яною рослинністю – луки, степи, поля. На місця гніздування прилітає в лютому – березні. Гніздо в ямці, на землі. Діаметр гнізда 9–10 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти сірих із буруватими крапочками яєць (23×16 мм), у квітні. Буває і друга кладка, в кінці червня – на початку липня. Насиджує їх самиця упродовж 13–14 діб. Пташенята вилітають із гнізда через три тижні (рис. 101). Живиться навесні і влітку переважно комахами та іншими безхребетними. Восени їсть насіння культурних і дикорослих рослин. Перелітний вид. Відлітає в жовтні – на початку листопада. Зимує на півдні Європи, Закавказзі та Середній Азії [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Ноги світло-бурі, кіготь заднього пальця довгий, злегка загнутий. Характерні біотопи – вогкі луки, великі торфові болота. Восени трапляється на вигонах і заплавах луках. Прилітає у березні – на початку квітня. Оселяється поодинокі та мікроколоніями (дві–вісім пар). Гніздо на землі, між купинами. Діаметр гнізда 7–10 см. Яйця (19×14 мм) білуваті або сірувато-зеленкаві, з темними бурими плямками і рисками. Повна кладка з чотирьох–шести яєць, у кінці квітня – на початку травня. Насиджує самиця, 12–14 діб. Пташенята залишають гніздо, не вмюючи літати, але батьки годують їх ще близько тижня. Живиться дрібними безхребетними, яких ловить на землі. Іноді їсть насіння трав'янистих рослин. Перелітний. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує на півдні Європи, Північної Африки, в Іраку та в Ірані, Середній Азії [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Плиска жовта – *Motacilla flava* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до Чукотки, Камчатки, Берінгового, Охотського і Японського морів. На півночі – арктичне узбережжя Скандинавії і Кольського півострова, 73-тя паралель у долині Єнісею, арктичне узбережжя. На півдні – узбережжя Середземного моря, Балканський півострів, Казахстан, північний схил Тарбагатаю, Північна Джунгарія, долина Уруну, південно-східна частина Монгольського Алтаю, центральна частина північно-східного Китаю, південне Примор'я. Острови: Балеарські, Північно-Східна Англія, Корсика, Сицилія, північні Курильські, Нунівак, імовірно Командорські. На території України гніздиться скрізь, окрім гірських та приморських районів.

Місця знаходження. Луки та пасовища, зрідка торфові болота (рис. 169).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 200–250 пар. Українська популяція налічує 535 000–740 000 гніздових пар.

Особливості біології. Стрункий, дещо менший птах, ніж попередній вид, масою 15–17 г. У дорослого самця голова зверху сіра, темно-сіра або чорна, з більш чи менш помітними білими «бровами». Верх тіла оливково-

Фото 459. *Плиска жовта – Motacilla flava* (Н. А. Пісулінська)

зелений або оливково-бурий, низ яскраво-жовтий. Самиці не такі яскраві: верх тіла оливково-бурий, низ – жовтуватий (фото 459). Дзьоб і ноги чорні. Характерні біотопи – луки, поля, заплави річок з рідкими чагарниками, особливо поблизу водойм. Прилітає у квітні. Гніздо робить на землі, в траві. Діаметр гнізда 8–11 см. Повна кладка з п'яти–шести білуватих, з густими сірувато-коричневими крапками яєць (19×14 мм), у травні – середині червня. Насиджує переважно самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються у гнізді два тижні. Живиться комахами та іншими безхребетними. Перелітна. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує в Африці та Південній Азії [23; 41; 57; 61; 82].

Рис. 169. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Плиска жовта – *Motacilla flava*
- Плиска жовтоголова – *Motacilla citreola*
- ▨ Плиска біла – *Motacilla alba*

Плиска жовтоголова – *Motacilla citreola* Pallas, 1776

Поширення. Євразія – ареал розділений, від Кольського півострова до басейну Анабару і верхньої течії Вілії. На півночі – арктичне узбережжя, 71–72-га паралелі у Західному Сибіру. На півдні – 60-та паралель у Європейській частині колишнього СРСР, 59-та паралель у басейні Єнісею. Від західної границі Московської області до Великого Хінгану. Від Маркаколя у південно-західному напрямку простягається значний виступ ареалу. На півночі – область Тарбагатаю, вздовж північного підніжжя Джунгарського Алатау, Ілі, північне підніжжя Тянь-Шаню, північно-західний Гіндукуш і північний Паропаміз. Південна границя у південному Афганістані, південному підніжжі Гімалаїв, Сичуані. У Європі має місце тенденція до розселення виду в західному напрямку. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій та північно-східній частині степової зони. Відсутній у Карпатах та Закарпатті. В Україні поширений підвид *Motacilla citreola citreola*.

Фото 460. Плиска жовтоголова – *Motacilla citreola* (Н. А. Пісулінська)

Місця знаходження. Заливні луки, болота, вологі пасовища (рис. 169).

Чисельність. Рідкісний вид. На території Поозер'я гніздиться почала недавно і загальна кількість не перевищує десяти пар. Українська популяція налічує 8300–13 800 гніздових пар.

Особливості біології. Розмірами майже така, як плиска біла, масою 17–23 г. У дорослого самця голова і шия жовті, боки і задня частина шиї чорні, спина і надхвістя сірі або темно-сірі. Низ тіла жовтий (фото 460). У самиць зеленуватий відтінок голови і значно менше жовтої барви. Дзьоб і ноги чорні. Характерні біотопи – зволожені луки, болота. Біологія майже така сама, як у плиски жовтої. Діаметр гнізда 11–13 см. У кладці чотири–шість овальних яєць (23×16 мм). Полюбляє співати, «зависаючи» в повітрі на одному місці. Перелітна. Зимує на півдні Азії [23; 41; 57; 61; 82].

Плиска біла – *Motacilla alba* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від атлантичного узбережжя до східної Чукотки, північної Камчатки і тихоокеанського узбережжя. На півночі – арктичне узбережжя Європи, Ямал, Гидан, Таймир. На півдні – узбережжя Середземного моря, Передня Азія. Від дельти Волги, верхня течія Ілеку, Семіпалатинськ, північно-західне і північне підніжжя Алтаю, східна частина Західного Саяну, центральна Тува, середня частина Монгольського Алтаю, південь Тибетського нагір'я. Крім того, південний схил Гімалаїв. Острови: Ісландія, південно-східне узбережжя Гренландії, Фарерські, Британські, дрібні острови Середземного моря, Корсика, Сардинія, Сицилія, Колгуїв, південний острів Нової Землі. На території України гніздиться всюди. В Україні поширений підвид *Motacilla alba alba*.

Місця знаходження. Водно-болотні угіддя, населені пункти, новобудови (рис. 169).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 1000 пар. Українська популяція налічує 465 000–620 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах тришечки більший від горобця, з довгим хвостом і горизонтальною поставою тіла, через що видається ніби має видовжене тіло, масою 20–24 г. Забарвлення голови зверху, шиї, підборіддя, вола і верхньої частини грудей чорне. Спина сіра, покривні пера хвоста темно-сірі. Черево, підхвістя, лоб, щоки, голова з боків і шия білі. Хвіст чорний, а крайні стернові пера білі. Дзьоб і ноги чорні (фото 461). Характерні біотопи – береги водойм, відкриті ландшафти та населені пункти. Прилітає рано на весні, у березні, коли ріки тільки починають звільнятися від льоду. Гніздо влаштовує у дуплі, урвищі, щілині стіни, на господарській будівлі, в купі каміння, ямці тощо. Діаметр гнізда 7–14 см. Повна кладка з п'яти–семи білих, із сіруватими крапками яєць (20×15 мм), двічі на рік – у травні–липні. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді два–три тижні. Живиться комахами та іншими безхребетними, яких збирає переважно на землі, нерідко шукає їх на асфальтових покриттях. Перелітна. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує в Африці до півдня Сахари, в Середній Азії та Закавказзі [23; 41; 57; 61; 82].

Фото 461. Плиска біла – *Motacilla alba* (Н. А. Пісулінська)

Родина Сорокопудові – Laniidae Rafinesque, 1815

Сорокопуд терновий – *Lanius collurio* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від північної частини Піренейського півострова і Піренейських гір до долини Обі, Кузнецького Алатау, північно-західного, центрального і південного Алтаю. На півночі – узбережжя Північного і Балтійського морів, 58-ма паралель в області Уралу, 64-та паралель у Західному Сибіру. На півдні – східніше Піренеїв, євразійське узбережжя Середземного моря, гори Загрос, Західний та Північний Казахстан, долини Іртиша, Чорного Іртиша і північний схил Тарбагатаю. Ймовірно – у Південно-Західній Туркменії і Західному Копетдазі. Острови: Корсика, Сардинія, Сицилія, Кіпр, південна Англія і Уельс. На території України гніздиться скрізь.

Місця знаходження. Узлісся, лісові галявини, сади (рис. 170).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 800 пар. Українська популяція налічує 350 000–460 000 гніздових пар.

Особливості біології. Найменший із сорокопудів, менший від шпака, масою 25–35 г. У дорослого самця верх голови і шия попелясто-сірі. Лоб і «вуздечка» чорні. Спина руда, із сірим відтінком, поперек рудувато-сірий, надхвістя сіре. Крила рудувато-бурі. Низ тіла білуватий з рожевим відтінком. Самиця бурувато-коричневого забарвлення, низ сірувато-білий з помітними поперечними смугами. Голова бурувато-сіра. Дзьоб і ноги чорні або темно-сірі (фото 462). Характерні біотопи – чагарники (особливо там, де є глід або ожина) серед відкритих місцевостей, полезахисні лісосмуги, заплавні ліси, узлісся, лісові поруби. Прилітає у кінці квітня – на початку травня. Гніздо найчастіше в густому кущі або на низькому гіллястому дереві (терен, глід), у вигляді глибокої чаші, зі стебел трав, гілочок, корінців, іноді вимощене кінським волосом. Діаметр гнізда 10–20 см, висота – 8–15 см. Яйця (22×17 мм) здебільшого білі або рожевувато-білі, з темними цятками, які утворюють своєрідний віночок навколо тупого кінця яйця. Повна кладка з п'яти-семи яєць, у травні-червні. Насиджує здебільшого самиця, 14–15 діб. Пташенята залишають гніздо через два-три тижні, але ще не вміють літати, і їх близько двох тижнів годують батьки. Живиться переважно комахами. Здобич (комах, дрібних ящірок, жаб) часто наколюють на колючки диких груш і яблунь «про запас». Перелітний. Відлітає у вересні. Зимує в Африці, на Аравійському півострові та Індостані [17; 23; 41; 57; 61; 82; 88].

Фото 462. Сорокопуд терновий – *Lanius collurio* (А. Т. Затушевський)

Рис. 170. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Сорокопуд терновий – *Lanius collurio*,
- Сорокопуд сірий – *Lanius excubitor*

Сорокопуд сірий – *Lanius excubitor* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до басейнів Амгуеми і Анадиру, північного і західного узбережжя Охотського моря. На півночі – 70-та паралель у Скандинавії, гирло Печори, Обі, Тазу, 68-ма паралель у долині Хатанги, пониззя Колими. На півдні – південні узбережжя Піренейського півострова та Франції, Північна Італія, Південна Болгарія, південні Карпати, Мала, Центральна та Східна Азія, Індостан, південні схили Гімалаїв. Між Байкалом та Охотським морем – імовірно на півночі Вітімського плоскогір'я і Станового хребта, а також нижньої течії Амуру. Острови: Канарські, Сокора, Сахалін, Шікотан. Ймовірно Камчатка і півострів Парамушир. На території України гніздиться на Поліссі, Передкарпатті та Закарпатській рівнині. В Україні поширені підвиди *Lanius excubitor excubitor* та *Lanius excubitor homeyeri*.

Місця знаходження. Узлісся, болота з чагарниковою рослинністю, розріджені ліси з галявинами і підлісковим ярусом (рис. 170).

Чисельність. Нечисленний вид. Занесений до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться близько 5–12 пар. Українська популяція налічує 600–900 гніздових пар.

Особливості біології. Найбільший із сорокопудів, масою 65–75 г. Забарвлення дорослого самця зверху сіре, надхвістя білувато-сіре. Лоб білуватий, а пляма біля ока і «вуздечка» чорні. Низ тіла білий, іноді бруднувато-білий, а у молоді – з ледь помітними поперечними смугами. Хвіст чорний, за винятком крайніх стернових пер, де є більше чи менше білого. На крилі два білі «дзеркальця». На місцях гніздування з'являється у березні. Гніздо робить на дереві з гілочок, сучків, сухих стебел, моху. Вимощене пухом, вовною, пір'ям. Діаметр гнізда 13–25 см, висота – 7–15 см. Яйця (27×20 мм) білуваті, з темними плямами та крапками. Повна кладка з п'яти-шести яєць, у кінці квітня – на початку травня. Насиджує переважно самиця, 14–15 діб. Пташенята залишаються у гнізді близько трьох тижнів. Осінні кочівлі починає у вересні, а зимуючі птахи з'являються в жовтні-листопаді.

Живиться дрібними хребетними (жабами, ящірками, мишоподібними гризунами), комахами. Може «зависати» у повітрі, тріпочучи крилами, виглядаючи здобич. Осілий, кочівний вид [16; 17; 23; 39; 41; 57; 61; 63; 82; 90].

Родина Вивільгові – Oriolidae Vigors, 1825

Вивільга – *Oriolus oriolus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до долини Єнісею, Мінусинської котловини, Західного Саяну, східного Алтаю, долини Чорного Іртиша, Тарбагатаю, Джунгарського Алатау, Східного Тянь-Шаню, басейну Тариму, району Яркенду, на Індостані до нижньої течії Гангу. На півночі – Південна Швеція, 63-тя паралель у Фінляндії, 59-та у долині Єнісею. На півдні 63-тя паралель узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, східне Перської затоки, Хорасан, узбережжя Аравійського моря. Індостан, на півдні до 12-ї паралелі, на півночі – південний схил Гімалаїв. На території України гніздиться скрізь, крім високогір'я та південного берега Криму. В Україні поширений підвид *Oriolus oriolus oriolus*.

Місця знаходження. Листяні ліси, парки і сади; лісо-смуги чи насадження вздовж водойм, узлісся (рис. 171).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 700–800 пар. Українська популяція налічує 140 000–190 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах дещо більший від шпака, масою 70–85 г. У дорослого самця забарвлення строкате.

Фото 463. Вивільга – *Oriolus oriolus* (Н. А. Пісулінська)

Голова, спина і низ тіла яскраво-жовті. Махові пера чорні, зі світлими облямівками, стернові – чорні з жовтим. Дзьоб бурувато-червоний (фото 463). Самиця зверху жовтувато-зелена, знизу блідо-жовта, з темними поздовжніми рисками. Чорний колір на крилах і хвості не блискучий, буруватий. Молодий птах схожий на самицю. Заселяє листяні ліси, переліски, зарості вздовж річок, полезахисні лісосмуги, парки, сади. Прилітає на місця гніздування пізно, коли дерева вже вкриваються листям, у першій половині травня. Гніздо, що має вигляд майстерно сплетеного кошика з рослинних волокон та берести, птах підвішує у розвилці гілок на дереві. Знизу гніздо часто зовсім непомітне. Діаметр гнізда 10–12 см. Лоток (7–8 см) гнізда глибокий (4–7 см), так що яйця навіть у сильний вітер не випадають на землю. Повна кладка з чотирьох–п'яти рожевувато-білих з чорними плямками яєць (30×22 мм), у кінці травня – на початку червня. Насиджує переважно самиця, 13–15 діб. Пташенята починають літати в кінці червня – на початку липня. Живиться комахами, в тому числі й волохатою гусінню, павуками та іншими безхребетними, яких збирає переважно в кронах дерев, рідше ловить на льоту або на землі. Улітку або восени охоче їсть різні ягоди. Перелітна. Відлітає в кінці серпня – на початку вересня. Зимує в Африці, на півдні від екватора, на Мадагаскарі, Індостані та Цейлоні [23; 41; 57; 61; 82].

Рис. 171. Місця знаходження класу Птахи – Aves

Вивільга – *Oriolus oriolus*,

Шпак звичайний – *Sturnus vulgaris*,

Сойка – *Garrulus glandarius*

Родина Шпакові – Sturnidae Rafinesque, 1815

Шпак звичайний – *Sturnus vulgaris* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від атлантичного узбережжя до західного Забайкалля, східних відрогів Монгольського Алтаю, Східного Тянь-Шаню, західної Кашгарії, у Гімалаях до Гарвалу і ймовірно Непалу, до західної окраїни пустелі Тар. На півночі – Норвегія, Фінляндія, Архангельськ, Мезень, райони Нарима та Єнісейська, долина Лени. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне Малої Азії, долина Тигру, північне узбережжя Перської затоки, Загрос, південний схил Західних Гімалаїв. Острови: Фарерські, Гебридські, Шетландські, Азорські, Британські, Корсика, Сицилія,

Соловецькі. На території України гніздиться скрізь, за винятком високогір'я. В Україні поширені підвиди *Sturnus vulgaris vulgaris* та *Sturnus vulgaris tauricus*.

Місця знаходження. Майже всюди: ліси, узлісся, парки, сади, придорожні насадження, а також інші в різноманітних спорудах (рис. 171).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться декілька тисяч пар, детальніше чисельність не встановлено. Українська популяція налічує 1 400 000–1 900 000 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи менший за дрозда, масою 65–80 г. Дорослий самець блискучо-чорний, з металевим зеленуватим, фіолетовим або червонуватим полиском. У шлюбному вбарнні з вохристими плямками, а в позашлюбному – з великою кількістю білих плям (фото 464). У молодого

Фото 464. Шпак звичайний – *Sturnus vulgaris* (Н. А. Пісулінська)

птаха оперення буре і без плям. Характерні біотопи – мішані й листяні ліси, парки, сади, ползахисні смуги. Гнізда робить в дуплах дерев, у норах по берегах балок і водойм, щілинах скель, стінах будівель. Охоче займає штучні гніздівлі – шпаківні. Нерідко утворює великі гніздові колонії. Не виявляє агресивності щодо сусідів. Яйця (29×21 мм) однотонні, ніжно-блакитного кольору. Повна кладка з чотирьох–шести яєць, у квітні–травні. Іноді буває друга кладка – в червні. Насиджує самиця, 11–12 дб. Пташенята залишаються в гнізді близько трьох тижнів. Після вильоту з гнізда молоді птахи утворюють великі зграї і ведуть кочовий спосіб життя. Живиться комахами, рідше ягодами. Перелітний. Відлітає у вересні–листопаді. Зимує у південних межах ареалу [23; 41; 57; 61; 82].

Родина Воронові – Corvidae Leach, 1820

Сойка – *Garrulus glandarius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – Скандинавія, південь Кольського півострова, 61-ша паралель у Західному Сибіру, басейн Єнісею, Нижньої Тунгуски, Лени, південне підніжжя Станового хребта і пониззя Амуру. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне Малої Азії, гори Загрос, західний Фарсу, східніше Каспійського моря, долина Іртиша, північ Монгольського Алтаю, Хангаю, Кентею, середній Амур. Східніше Великого Хінгану ареал у вигляді широкої смуги простягається на південь і, огинаючи пустельні райони Центральної Азії, охоплює Північно-Східний, Східний, Південно-Східний і Південний Китай, Корейський півострів, північ Індокитаю, схід та південь Тибетського нагір'я, Бірму, Ассам, Гімалаї з заходу. Острови: Британські, Сардинія, Корсика, Сицилія, Крит, Родос, Кіпр, Лесбос, Хаос, Самос, Сахалін, Кунашир, Ітуруп, Аскольд, Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю, Цусіма, Садо, Якусіма, Тайвань. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширені такі підвиди, як *Garrulus glandarius glandarius* та *Garrulus glandarius iphigenia*.

Місця знаходження. Широколистяні та мішані ліси, рідше хвойні, парки й сади (рис. 171).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться близько тисячі пар. Українська популяція налічує 225 000–320 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах приблизно у два рази більший від шпака, масою 150–200 г. Загальне забарвлення верхньої і нижньої частин тіла рудувато-коричневе. Лоб білий з чорними поздовжніми рисками, які йдуть і по рудуватому тім'ї. У разі небезпеки настовбурчує невеликий «чуб». На боках шиї, від кутів рота проходять чорні поздовжні плями – «вуса». Горло біле. На покривних перах крила чорні, білі та блакитні смужки. Підхвістя біле. У молодого птаха забарвлення менш яскраве. Дзьоб сірувато-чорний, ноги світло-бурі (фото 465). Характерні біотопи – листяні та мішані ліси, парки, сади, особливо там, де є дуб, бук і ліщина, не уникає й суцільних шпилькових насаджень. Гнізда влаштовує на деревах, з гілок, стебел трав, корінців тощо. Діаметр гнізда 25–35 см, висота – 9–15 см. Повна кладка з п'яти–шести, рідше восьми сіруватих, з буруватими плямками яєць (31×23 мм), у кінці травня. Може бути додаткова

Фото 465. Сойка – *Garrulus glandarius* (Н. А. Пісулінська)

Фото 466. Галка – *Corvus monedula*
(Н. А. Пісулінська)

миця, 18–20 діб. Пташенята залишаються в гнізді чотири–п'ять тижнів. Після закінчення гніздового періоду, в серпні, галки збираються у великі зграї і кочують у пошуках їжі разом з іншими вороновими. Живиться переважно комахами, але їсть і різне насіння та рештки. Осілий вид [23; 41; 57; 61; 82].

Грак – *Corvus frugilegus* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Скандинавії, узбережжя Північного моря і Північно-Західної Франції до Алдану, Нижнього Амуру, південного Примор'я (котловина оз. Ханка), північної частини Корейського півострова, узбережжя Жовтого і Східно-Китайського морів. На півночі – 63-тя паралель у Скандинавії, долина Мезені, верхів'я Ками, Уральський хребет, долини Єнісею, Обі, Вілюю, нижня течія Алдану і Амуру. На півдні – долини Луари, верхів'я Рони, Північна Італія, Австрія, Балканські гори, північна частина Малої Азії, південна частина Вірменського нагір'я, Загрос, Хорасанські гори, захід Зеравшанського хребта, західне підніжжя Тянь-Шаню, Киргизький хребет, долини Суссамиру, Нуруну, Кетменю, Джунгарський Алатау, Великий Хінган, долина Янцзи. Британські острови. На значних просторах пустель та у багатьох гірських системах, Копетдаг, Паміро-Алтай не гніздиться. На території України гніздиться повсюдно, крім Карпат та Кримських гір. В Україні поширений підвид *Corvus frugilegus frugilegus*.

Місця знаходження. Повсюдно, але неподалік людини – парки, сквери, придорожні насадження; під час годівлі – луки, пасовища, сільськогосподарські угіддя (рис. 173).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 200–300 пар. Українська популяція налічує 1,5–2,2 млн гніздових пар.

Особливості біології. Більший за галку, але менший від ворони сірої, масою 320–490 г. Усе оперення чорне, з пурпурово-синім металевим полиском. Біля основи дзьоба світло-сіра гола шкіра. Дзьоб і ноги темно-сірі або чорні. У молодій особини основа верхньої щелепи вкрита чорними щетинкоподібними перами – голої шкіри біля основи дзьоба немає. Характерні біотопи – узлісся, гаї, пришлахові і полезахисні насадження, парки, населені пункти. Протягом осінньо-зимового періоду вдень заселяє поля, смітники, ночує зграями в лісах і парках. На місцях гніздування з'являється в другій половині березня – на початку квітня, залежно від ходу весни. Гнізда будує високо на деревах і використовує їх багато років поспіль. Діаметр гнізда 18–45 см, висота – 10–40 см. Часто утворює великі гніздові колонії. Повна кладка з чотирьох–п'яти зеленуватих, з темними плямами яєць (40×29 мм), у середині – кінці квітня. Насиджує самиця 18–20 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько чотирьох тижнів. Після вильоту з гнізда утворює великі зграї. Місцеві птахи відлітають на зимівлю в жовтні – на початку листопада. Взимку в Україну прилітають з північного сходу численні зграї граків, які зимують в містах або поблизу них. Живиться комахами, мишоподібними гризунами, насін-

Рис. 173. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Грак – *Corvus frugilegus*
- Ворона сіра – *Corvus cornix*
- ▣ Крук – *Corvus corax*

ням, пагонами зернових культур. Перелітний. Зимує в південних межах ареалу; місцями осілий, кочівний вид [23; 41; 57; 58; 61; 82].

Ворона сіра – *Corvus cornix* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Данії, долини Ельби, середньої частини Чехії і Словачки до Єнісею, північного і західного Алтаю. На півночі – північне узбережжя Скандинавії, середня частина Кольського півострова, 67-ма паралель у Західному Сибіру, 69-та – у долині Єнісею. На півдні – Балканський півострів, південне узбережжя Малої Азії, північне Перської затоки, Каспійське море, Казахстан, захід Алтаю. Острови: Ірландія, Мен, північна частина Великобританії (Північна Шотландія), Гебридські, Оркнейські, Шетландські, Фарерські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Крит, Кіпр. На території України гніздиться скрізь.

Місця знаходження. Узлісся. Придорожні насадження, населені пункти (рис. 173).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 15–20 пар. В останнє десятиліття чисельність помітно скоротилась. Українська популяція налічує 95 000–130 000 гніздових пар.

Фото 467. Ворона сіра – *Corvus cornix*
(І. В. Шидловський)

Особливості біології. Розміром з грака, але дещо масивніший, вагою 670–740 г. Голова, горло, воло, крила і хвіст чорні. Решта оперення сіре. Дзьоб і ноги чорні (фото 467). Місця перебування – узлісся, відкриті зволожені місцевості з окремими деревами, населені пункти. Годується на орних землях, луках, полях. Гніздиться окремими парами, в осінньо-зимовий період тримається зграями. Гніздо з гілок мостить на дереві. Діаметр гнізда 20–40 см, висота – 10–25 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти зелених, з темними плямами яєць (43×31 мм), у кінці березня – середині квітня. Насиджує переважно самиця, 16–18 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько п'яти тижнів. Живиться рослинною і тваринною їжею. Поїдає дрібних гризунів, жаб, ящірок, дрібних птахів, пташенят і яйця, комах, падло і рештки. Їсть також зерно, горіхи тощо. Осілий вид [23; 41; 57; 61; 82].

Крук – *Corvus corax* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – арктичне узбережжя, за винятком Таймиру. На півдні – узбережжя Середземного моря, північні Сирія та Ірак, Пакистан, південне північжя Гімалаїв, південні відроги Великого Хінгану, середній Сіхоте-Алінь. У піщаних пустелях Казахстану та Середньої Азії не гніздиться. Острови: Фарерські, Британські, острови Середземного моря, Канарські, Врангеля, Святого Лаврентія, Святого Матвія, Нунівак, Алеутські, Командорські, Курильські, Сахалін, Хоккайдо; ймовірно Мадейра. На території України гніздиться повсюдно. В Україні поширений підвид *Corvus corax corax*.

Місця знаходження. Старі лісові масиви, ліси неподалік населених пунктів, старі лісопарки (рис. 173).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться більше 20 пар, біля звалищ сміття трапляється понад 300 негніздових особин. Українська популяція налічує 29 000–38 000 гніздових пар.

Особливості біології. Значно більший за ворону або грака, вагою 800–1500 г. Оперення цілком чорне, з синім або пурпуровим металевим поліском. Під час збудження пера на підборідді настовбурчує у вигляді «бороди». Хвіст клиноподібний. Дзьоб і ноги чорні (фото 468). Характерні біотопи – старі рівнинні й гірські ліси або великі парки. Протягом осінньо-зимового періоду мешкає на відкритих місцевостях, полях, смітниках. Шлюбні ігри в повітрі, коли птахи кружляють і ганяють один одного, починаються дуже рано – в лютому і навіть у кінці січня. Гніздяться окремими парами. Велике гніздо з гілок, мостить у затишних куточках старого лісу або парку, на високих деревах, зрідка – на металевих опорах ліній електромереж. Діаметр гнізда 50–150 см, висота – 25–50 см. Повна кладка з чотирьох–шести зелених з темними плямами яєць (50×33 мм), на початку бе-

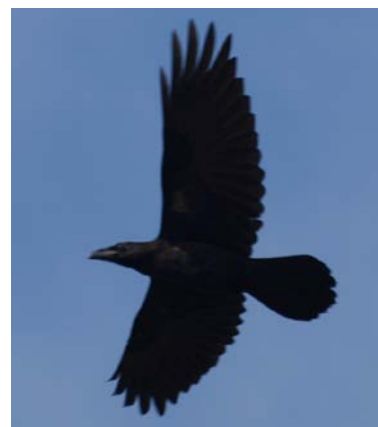

Фото 468. Крук – *Corvus corax*
(Н. А. Пісулінська)

резня. Насиджують обидва птахи, 19–20 діб. Пташенята залишаються в гнізді чотири–п'ять тижнів. У позагніздовий період кочує поодиноці або зграями. За характером живлення всеїдний птах, охоче поїдає падло і покидьки, полює на дрібних хребетних, комах тощо. Осілий вид [23; 41; 57; 61; 82].

Родина Воловоочкові – Troglodytidae Swainson, 1831

Волове очко – *Troglodytes troglodytes* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Поширення у Євразії мозаїчне. Європа, від Атлантичного узбережжя до Північної Двіни, нижньої течії Ками, Південного Уралу, пониззя Дону. На півночі – західне узбережжя Скандинавії, Соловецькі острови, Архангельськ, Південний Урал. На півдні – узбережжя Середземного моря, північно-західне Чорного моря, Крим, пониззя Дону, південний Урал. Азія, від західного узбережжя Малої Азії до узбереж Охотського, Японського і Жовтого морів. Ймовірно Камчатка. На півночі – північне підніжжя Великого Кавказу, північні схили Копетдагу і Паропамізу, Західний Памір, Тянь-Шань, Кетмень, Джунгарський Алатау, Тарбагатай, Саур, північний схил Куньлуню. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, а також у Кримських горах. В Україні поширені підвиди *Troglodytes troglodytes troglodytes* та *Troglodytes troglodytes hyrcanus*.

Місця знаходження. Ліси та парки з густим підліском. Взимку – повсюдно, де є чагарники, захарашеність та неприбраний хмиз (рис. 174).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 140 000–160 000 гніздових пар.

Особливості біології. Один з найменших птахів нашої фауни, масою 9–11 г. Доросла особина зверху рудувато-бура, з темними або чорними поперечними смужками; над оком світла «брова». Низ тіла сірувато-бурий, з чорними поперечними смугами на череві і з рудим відтінком на волі, грудях, боках тіла і підхвісті. Молодий птах відрізняється від дорослого темними плямами на нижній частині тіла. Оселяється в чагарниках навколо ставків, уздовж лісових струмків, у болотистих ділянках глухого лісу; любить засмічені хмизом і буреломом ліси. Виду притаманна полігамність, коли один самець приваблює кількох самоць. Гніздо будує на купині, між корінням, на стовбурах повалених дерев, у розвилці гілок тощо; добре замасковане мохом і листям. Гніздовим матеріалом слугують мох і листя або ж лише листки папороті, гніздо кулеподібне або овальне (діаметр 10–13 см, висота 13–22 см), закрите, з бічним входом. Лоток вимощує пір'ям. Повна кладка з чотирьох–дев'яти білих з червонуватими плямками яєць (16–12 мм), з кінця квітня до серпня. Насиджує самиця, 13–16 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько трьох тижнів. Живиться переважно комахами, павуками та іншими дрібними безхребетними. Осілий вид [23; 41; 57; 61; 82].

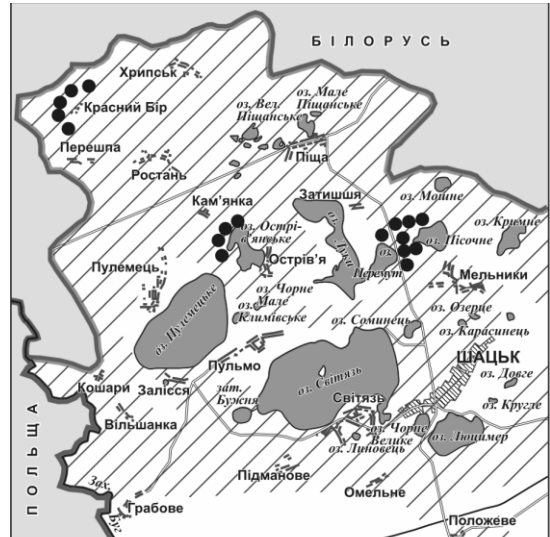

Рис. 174. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▨ Волове очко – *Troglodytes troglodytes*
- Тинівка лісова – *Prunella modularis*

Родина Тинівкові – Prunellidae Richmond, 1908

Тинівка лісова – *Prunella modularis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Ареал розділений. Європа, від Атлантичного узбережжя до східного схилу Уральського хребта. На півночі – 70-та паралель у Скандинавії, північна межа лісової зони на Кольському півострові, район Архангельська, Уральський хребет. На півдні – узбережжя Середземного моря, за винятком Південної Італії і півдня Балканського півострова, північне узбережжя Егейського та Мармурового морів, південне підніжжя Карпат, північ Київської, Чернігівської, Тамбовської та Ульяновської областей. Передня Азія, від західної частини Малої Азії до східних околиць Ельбурсу. На півночі – південне узбережжя Чорного моря, північні підніжжя Великого Кавказу та Ельбурсу. На півдні – південне підніжжя Вірменського Тавру, Північно-Західний Іран, південне підніжжя Ельбурсу. Острови: Британські, Гебридські, Сицилія. На території України гніздиться у Волинській, Рівнен-

ській, Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській та Чернігівській областях, горах Криму. В Україні поширені підвиди *Prunella modularis modularis* та *Prunella modularis obscura*.

Місця знаходження. Переважно хвойні, іноді мішані ліси з густим підліском і наявністю само-сіву хвойних порід (рис. 174).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 150–200 пар. Українська популяція налічує 24 500–34 500 гніздових пар.

Особливості біології. Завбільшки з горобця, масою 19–22 г. У дорослої особини верх голови рудувато-бурий, з темною смугастістю. Покривні пера вух бурі, зі світлими рисками. Смуги над очима, горло, шия з боків і спереду, воло і груди сірі. Верхня частина спини каштаново-бура з чорними плямками, як у горобця. На рудувато-бурих боках тулуба темно-бурі поздовжні смуги. Черево і підхвістя білуваті. Дзьоб чорний, ноги жовті. Гніздиться переважно в шпилькових лісах з густим підліском, заростях уздовж струмків, чагарниках у верхньому пасмі гір. Прилітає на місця гніздування в кінці березня – на початку квітня. Гніздо в куцах або на молодих деревах (часто на ялинці висотою до 1 м), низько над землею, на виступах і в тріщинах скель, добре замасковане. Діаметр гнізда 9–12 см, висота 7–9 см. Повна кладка з чотирьох–шести зеленувато-блакитних, блискучих яєць (19×14 мм), у кінці квітня – на початку травня. Насиджує переважно самиця, 12–15 діб. Можливі два цикли гніздування. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться комахами та іншими безхребетними, восени – насінням. Перелітна. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує на півдні Європи, в Середземномор'ї, Іраку, Ірані, іноді на півдні Криму та в Молдові [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Родина Кропив'янкові – *Sylviidae* Leach, 1820

Кобилочка солов'їна – *Locustella luscinioides* (Savi, 1824)

Поширення. Євразія, ареал розділений. Європа від Атлантичного узбережжя, за винятком північної та північно-західної частин Піренейського півострова, до Уральського хребта і долини Нижньої Волги. На півночі – 56-та паралель, середземноморське узбережжя Європи, північне та північно-західне узбережжя Чорного моря, північне підніжжя Великого Кавказу і дельта Волги, долина верхньої Емби, Аральське море і долина Атреку, верхня Об, котловина Великих Озер у Північно-Західній Монголії. На півдні – долина Атреку, Теджену, Мургабу, верхня Амудар'я. Острови: Великобританія (Суффолк), Балеарські, Сицилія, Крит. Ізольовано гніздиться у північно-західному куті Малої Азії і по східному узбережжю Середземного моря. Ймовірно на Кіпрі. На території України гніздиться скрізь окрім гір. В Україні поширений підвид *Locustella luscinioides luscinioides*.

Місця знаходження. Болота, стариці, озера, долини річок із густими заростями рогозів та очерету (рис. 175).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 250–300 пар. Українська популяція налічує 55 000–75 000 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром з горобця, масою 14–16 г. Оперення верху рудувато-буре. Над оком вузька світла «брова», іноді непомітна. Горло біле; воло бурувате, іноді темно-буре; груди і черево білуваті. Хвіст бурий, східчастий. Дзьоб темно-бурий. Ноги рожево-бурі. Гніздиться в заростях рогозу, верболозу та іншої болотяної рослинності по берегах водойм. Прилітає на місця гніздування в другій половині квітня. Гніздо влаштовує низько над землею, в основі куца або на купині, із сухих стебел і листя трав, рогозу. Діаметр гнізда 9–15 см, висота – 8–12 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти сіруватих або жовтуватобілих, з темним крапом яєць (19×14 мм), у першій половині травня. Можуть бути дві кладки. Насиджує самиця, 12–13 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться переважно комахами, павуками, зрідка іншими дрібними безхребетними. Перелітна. Відлітає у серпні – середині вересня. Зимує в Північно-Східній та тропічній Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

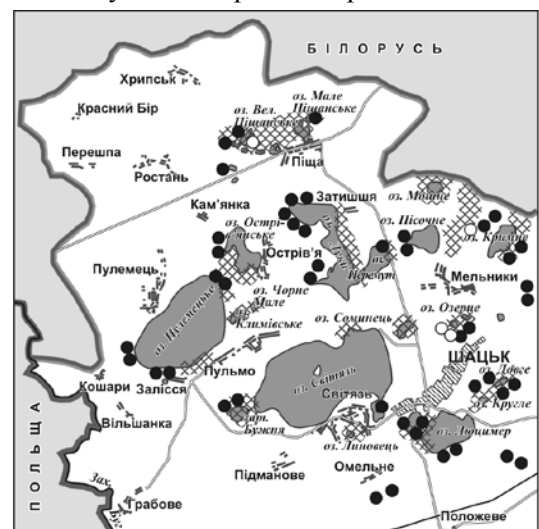

Рис. 175. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▨ Кобилочка солов'їна – *Locustella luscinioides*
- Кобилочка річкова – *Locustella fluviatilis*
- Кобилочка-цвіркун – *Locustella naevia*

Кобилочка річкова – *Locustella fluviatilis* (Wolf, 1810)

Поширення. Центральна і Східна Європа, Західний Сибір. Західна межа ареалу простягається від гирла Одери до верхів'їв Рейну, а звідти до протоки Дарданелли. На схід до долини Тоболу і Середнього Уралу. Північна межа простягається від Онезької губи до гирла Тоболу. На півдні до долини Сави, північного узбережжя Мармурового моря і північно-західного та північного узбережжя Чорного моря, гирла Дону, в долині Волги до 48-ї паралелі, в долині Уралу до 50-ї, до пониззя Ілеку, звідки межа ареалу простягається до гирла Тоболу. На території України гніздиться майже скрізь, за винятком гірських районів та південно-східних областей.

Місця знаходження. Зарості рогозів та очеретів; узбережжя озер та болотних масивів (рис. 175).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 500 пар, але чисельність часто суттєво коливається по роках. Українська популяція налічує 45 000–60 000 гніздових пар.

Особливості біології. Дрібний птах, масою 17–18 г. Оперення зверху буре, вузькі «брови» і весь низ білуваті. Воло з вохристом відтінком і бурими нечіткими рисками. Боки тулуба вохристо-бурі. Пера підхвістя облямовані широкою білою верхівкою. Хвіст бурий, східчастий. Дзьоб темно-бурий. Ноги жовто-бурі. Улюблені місця – заплавні луки з кущами лози, зарості верболозу і прибережної рослинності, ольси, сирі яри, евтрофні та мезотрофні болота. У місцях гніздування з'являється в другій половині квітня. Гніздо на землі, в основі куща, на купині, серед густої трави. Діаметр гнізда 9–18 см, висота – 6–12 см. Повна кладка з чотирьох–шести білуватих з сірими плямками і крапками яєць (20×15 мм), у другій половині травня – в червні. Насиджує переважно самиця, 12–14 діб. Пташенята залишають гніздо у віці близько двох тижнів. Живиться дрібними комахами (комарами, мошками, дрібними жуками) і павуками. Перелітна. Відлітає в серпні–вересні. Зимує в Південно-Східній та Південній Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Кобилочка-цвіркун – *Locustella naevia* (Boddaert, 1783)

Поширення. Євразія, від північної частини Піренейського півострова, Західної Франції і Північної Італії до Мінусинської котловини, Південно-Східного Алтаю, котловини Великих Озер у Монголії, оз. Зайсан. На півночі – Південно-Східна Швеція, Південна Фінляндія, Онезьке озеро, 59-та паралель у басейні Іртишу, Салаірський кряж і Мінусинська котловина. На півдні – Середня Італія, північно-західне узбережжя Чорного моря, Грузія, Вірменія, 49-та паралель у долині Волги, нижня та середня Сирдар'я, Алайський та Ферганський хребет, схід котловини оз. Іссик-Куль, ймовірно Східний Тянь-Шань. Британські острови. На території України гніздиться у лісовій та на заході лісостепової зон, у Закарпатті. В Україні поширений підвид *Locustella naevia naevia*.

Місця знаходження. Чагарникові зарості в долинах річок та біля озер (рис. 175).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 100 пар. Українська популяція налічує 5000–8000 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром і виглядом подібна до солов'їної кобилочки, масою 13–14 г. Оперення верху буре, з темними бурими плямами на спині і покривних перах крил. «Брови» білуваті, часто непомітні. Низ білуватий, на боках тулуба дрібні темні риси. Надхвістя і підхвістя з виразними темними рисками. Дзьоб темний, ноги жовто-бурі. Оселяється на вогких трав'янистих луках з рідким чагарником, у заростях чагарників, на водно-болотних низинах, по берегах каналів тощо. Може оселятися на сільськогосподарських полях, перелогах, пустирях та в інших відкритих антропогенних ландшафтах. Прилітає на місця гніздування в кінці квітня. Гніздо на землі, в ямці. Діаметр гнізда 6–11 см. Будують обидва птахи. Стінки роблять із стебел; лоток вимощують тонкою травою, кінським волосом та пір'ям. Повна кладка з чотирьох–семи рожевувато-білих, з рожевими цятками і плямами яєць (17×13 мм), у кінці травня. Насиджують обидва птахи, 13–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться комахами (жуки, перетинчастокрилі, прямокрилі тощо). Перелітна. Відлітає у серпні–вересні. Зимує в Іспанії, Північно-Західній Африці, Ірані, Індостані [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Очеретянка прудка – *Acrocephalus paludicola* (Vieillot, 1817)

Поширення. Від Голландії і Західної Франції до Обі. На півночі – Данія, південне узбережжя Балтійського моря, Південна Фінляндія, узбережжя Римської затоки, 57-ма паралель. На півдні – гирло Рони, Італія, південь Волино-Подільської височини, Харківська, Воронежська та Пензенська області, 52-га паралель у Західному Сибіру. Острови: Сицилія і ймовірно Мальорка. На території України гніздиться майже завжди на Поліссі. Лише у Київській області ареал опускається в лісостепову зону.

Місця знаходження. Осокові болота залиті водою з «острівною» деревно-чагарниковою рослинністю (рис. 176).

Чисельність. Нечисленний вид, занесена до Червоної книги України. На території Поозер'я гніздиться не більше 30 пар. Українська популяція налічує 2600–3400 гніздових пар.

Особливості біології. Дрібний птах, масою 12–13 г. Верх голови темно-бурий, з поздовжньою світло-вохристою смугою на тім'ї і такими ж «бровами». Спина і верхні покривні пера крил рудувато-бурі, з темною строкатістю. Біля основи крил дуже виразні світло-вохристі поздовжні смуги (фото 469). Місця перебування – низинні заплавні болота зі стабільним гідрологічним режимом, порослі осоками, верболозом, бобівником трилистим та деякими іншими гігрофільними рослинами (на Прип'яті та Стоході); евтрофні заплавні болота в долинах Супою, Удаю і Стиру, де домінують осоково-хвощові асоціації. На місцях гніздування з'являється в середині квітня – на початку травня. Оселяється окремими невеликими групами. Гніздова ділянка значно більша за площею, ніж в інших видів очеретянок, і становить в середньому 8 га. Гніздо влаштовує на землі під залишками сухої осоки. Діаметр гнізда 7–11 см, висота – 7–9 см. Повна кладка з чотирьох–шести яєць (17×13 мм), у кінці травня – в червні. Насиджують обидва птахи, 15–16 діб. Живиться комахами та дрібними моллюсками. Перелітна. Відлітає у першій половині вересня. Зимує в Африці [7; 8; 17; 19; 23; 31; 34; 39; 41; 51; 57; 61; 63; 82; 83].

Фото 469. Очеретянка прудка – *Acrocephalus paludicola* (І. В. Шидловський)

Рис. 176. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Очеретянка прудка – *Acrocephalus paludicola*
- Очеретянка лучна – *Acrocephalus schoenobaenus*
- Очеретянка чагарникова – *Acrocephalus palustris*

Очеретянка лучна – *Acrocephalus schoenobaenus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Євразія – від Скандинавії, північної частини Піренейського півострова і Піренеїв до Єнісею, Бійська, західного підніжжя Алтаю і котловини оз. Зайсан. На півночі – 70-та паралель у Скандинавії, Мурманськ, гирло Мезені і Печори, район Воркути, південний Ямал, 70-та паралель у долині Єнісею. На півдні – Південна Франція, за винятком середземноморського узбережжя, Італія, Північна Греція, центральна частина Малої Азії, район оз. Ван, Північно-Західний Іран, 47-ма паралель. Британські острови. На території України гніздиться скрізь, окрім Криму, Карпат, приморських районів Херсонської, Миколаївської та Запорізької областей.

Місця знаходження. Осокові болота, заплави річок, очеретяно-осокові зарості озер та ставів (рис. 176).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 1000 пар. Українська популяція налічує 200 000–300 000 гніздових пар.

Особливості біології. Помітно менша від горобця, масою 10–15 г. Голова темно-бура, з чіткими жовтуватими або білесими «бровами». Верх оливково-бурий, з темною строкатістю на спині і верхніх покривних перах крил. Надхвістя і стернові пера рудувато-бурі. Низ вохристо-білий, боки тулуба рудуваті. Характерні біотопи – береги водойм з густою трав'яною і чагарниковою рослинністю, заплавні луки, болота. Прилітає на місця гніздування в середині квітня. Гніздо у вигляді глибокого кошика, майстерно сплетеного з різних рослинних матеріалів на кущі, купині, низько над землею, іноді на землі, серед трави. Діаметр гнізда 8–12 см, висота – 7–9 см. Повна кладка з чотирьох–шести сірувато-жовтуватих, з темними плямами яєць (18×13 мм), у травні–червні. Багато гнізд гине з різних причин, і птах відкладає яйця вдруге, через що період гніздування дуже розтягнутий. Насиджують обидва птахи, 12–13 діб. Пташенята залишаються в гнізді два тижні. Живиться болотними, водяними і лучними комахами, павуками, очеретяними попелицями. Перелітна. Відлітає у серпні–вересні. Зимує в тропічній та Південній Африці [7; 17; 23; 29; 33; 41; 57; 58; 61; 82].

Очеретянка чагарникова – *Acrocephalus palustris* (Bechstein, 1798)

Поширення. Західна Євразія – від Північної Франції і західного підніжжя Альп до східного схилу Уральського хребта і району Кокчетава. На півночі – Південні Швеція та Фінляндія, північ Ленінградської, Тверської, Ярославської, Костромської та Кіровської областей, східніше до 54-ї паралелі. На півдні – Південно-Східна Франція, долина По, Середні Греція та Болгарія, північне узбережжя Чорного моря, південна окраїна Вірменського нагір'я, гирло Уралу, долина Уїлу, Верхній Ілек, район Кокчетава, нижня Сирдар'я, Британські острови. На території України гніздиться скрізь, окрім Карпат, Криму, південної частини Миколаївської, Запорізької та Донецької областей.

Місця знаходження. Заболочена місцевість заросла чагарниками (рис. 176).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 180 000–230 000 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи менша від горобця, масою 11–12 г. Оперення верху буре, видається темнішим і без оливкового відтінку, на відміну від ставкової очеретянки. Перед оком вузька світла смужка. Низ білуватий, із вохристим відтінком. Ноги жовтаво-бурі. Місця перебування – зарості лози та інших чагарників по болотах і берегах водойм. Іноді поля, що розміщені далеко від води. Потайний птах, тримається на більш сухих місцях ніж очеретянка ставкова. Час прильоту і відльоту, особливості гніздування і живлення дуже близькі до очеретянки ставкової. Гніздо теж подібне, підвішується на стеблах кропиви або верболозів (діаметр 9–12 см, висота 8–11 см). Кладка з трьох–п'яти яєць (19×13 мм). Перелітна. Відлітає в серпні–вересні. Зимує в Східній та Південній Африці [7; 17; 23; 32; 33; 35; 41; 57; 61; 82].

Очеретянка ставкова – *Acrocephalus scirpaceus* (Hermann, 1804)

Поширення. Західна Євразія – від Атлантичного узбережжя до західного підніжжя Алтаю, Зайсанської котловини, дельти Чорного Іртиша, сходу Балхаш-Алакольської котловини, західних підніж Тянь-Шаню, Алайської системи та Паропамізу. На півночі – Швеція, Південна Фінляндія, Ладозьке озеро, долина Волги, котловина оз. Кургальджин, 50-та паралель. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, північна частина Перської затоки, до 30-ї паралелі. Острови: Аландські, Британські, Балеарські, Сицилія, Корсика, Сардинія, Кіпр. На території України гніздиться скрізь, за винятком гір та Південного берега Криму. В Україні поширений підвид *Acrocephalus scirpaceus scirpaceus*.

Місця знаходження. Болота, водойми та їх околиці, зарослі очеретом (рис. 177).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 500–700 пар. Українська популяція налічує 280 000–400 000 гніздових пар.

Особливості біології. Значно менша від горобця, дуже подібна до очеретянки чагарникової, масою 11–12 г. Оперення верху буре, з рудувато-оливковим відтінком. Перед оком вузька, світла смужка. Низ білуватий з вохристим відтінком. Ноги бурі. Характерні біотопи – зволожені місцевості з заростями очерету. Прилітає на місця гніздування в квітні. Гніздо – глибокий і ретельно сплетений кошик. Закріплює його між стеблами очерету, дуже рідко між іншими рослинами (на висоті 50–80 см), вимощує м'яким рослинним матеріалом, пухом, іноді кінським волоссям. Діаметр гнізда 6–9 см, висота – 5–9 см. Повна кладка з трьох–п'яти зеленувато-білих, з темними плямами яєць (18×13 мм), у другій половині травня. Насиджують обидва птахи, 11–12 діб. Живиться лише прибережними комахами і павуками. Мешкає завжди біля води в заростях очерету. Перелітна. Відлітає у серпні–вересні, до початку жовтня. Зимує в тропічній Африці [6; 7; 17; 23; 30; 33; 41; 57; 61; 82].

Очеретянка велика – *Acrocephalus arundinaceus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя. На півночі – узбережжя Північного і Балтійського морів, Південна Швеція та південне узбережжя Фінської затоки,

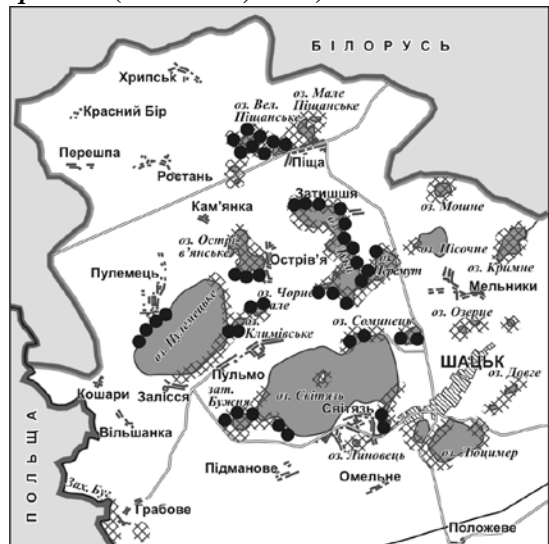

Рис. 177. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Очеретянка ставкова – *Acrocephalus scirpaceus*
- ▣ Очеретянка велика – *Acrocephalus arundinaceus*

Ладозьке озеро, 57-ма паралель біля Уральського хребта, огинає з заходу Алтай, котловина Великих Озер у Монголії, південне Забайкалля, долина Амуру. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, середня і нижня течії Євфрату і до гирла Тигру, озера Ван та Резайє (Урмія), Мангишлак, нижня Сирдар'я, долина Нарину, Яркенда і Тариму, Північний Цинхай, середня частина Гуйчжоуського плато, долина Сіцзян, океанічне узбережжя. Острови: Балеарські, Сицилія, Крит, Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю, ймовірно Південний Сахалін. На території України гніздиться повсюдно окрім гір. В Україні поширений підвид *Acrocephalus arundinaceus arundinaceus*.

Місця знаходження. Болота, водойми та їх околиці, зарослі очеретом (рис. 177).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 500 пар. Українська популяція налічує 275 000–380 000 гніздових пар.

Фото 470. Очеретянка велика – *Acrocephalus arundinaceus* (А. Т. Затушевський)

Особливості біології. Найбільша з очеретянок, розміром зі шпака, але з більш витягнутим тілом; масою 30–33 г. Оперення верху рудувато-буре. Над оком нечітка білувата «брова». Низ бруднувато-білий або рожевувато-рудий. Боки тулуба рудуваті. Дзьоб і ноги бурі (фото 470). Характерні біотопи – зволожені місцевості з заростями очерету, заплави річок, великі ставки та болота. Прилітає на місця гніздування в квітні. Гніздо (діаметр 9–14 см, висота 9–27 см) – глибокий і ретельно сплетений кошик, який закріплюється між стеблами очерету недалеко від відкритого водного плеса (на висоті 60–120 см над водою), вимощує м'яким рослинним матеріалом, суцвіттями очерету, пухом, іноді кінським волосом. Будують гніздо обидва птахи, п'ять–шість днів. Повна кладка з чотирьох–шести зеленувато-білих, з темними плямами яєць (22×16 мм), у травні–червні і навіть липні. Насиджують обидва птахи, 12–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді два тижні. Потім батьки годують їх ще близько двох тижнів. Живиться лише прибережними комахами і павуками. Улітку і восени іноді їсть ягоди. Перелітна. Відлітає у серпні–вересні. Зимує в тропічній Африці та Індостані [7; 17; 23; 28; 33; 41; 57; 61; 82].

Берестянка звичайна – *Hippolais icterina* (Vieillot, 1817)

Поширення. Західна Євразія – від Скандинавії і Східної Франції до долини Обі та Салаїрського кряжу. На півночі – 67-ма паралель у Скандинавії, Онезька затока Білого моря, район Архангельська, 58-ма паралель в області Уральського хребта; у Західному Сибіру до гирла Какви, район Тюмені, Тари, Томська, 58-ма паралель у долині Обі. На півдні 58-ма паралель середземноморського узбережжя Південно-Східної Франції, Середня Італія, Південна Болгарія, північно-західне та північне узбережжя Чорного моря, Крим, північне підніжжя Великого Кавказу, долина Волги, Уралу, Північний Казахстан, північно-західна та північна окраїни Алтаю. Ізольована ділянка ареалу охоплює гори Талиш та Ельбурс. На території України гніздиться скрізь, окрім Карпат і південних приморських районів.

Місця знаходження. Вологі ліси, парки, сади (рис. 178).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться близько 1000 пар. Українська популяція налічує 57 000–78 000 гніздових пар.

Особливості біології. Невеликий птах, значно менший від горобця, масою 11–15 г. Верх тіла оливково-зелений, над оком невелика жовта «брова». Низ світло-жовтий. Наддзьобок бурувато-сірий, піддзьобок – жовтий. Ноги сірі. Оселяється в листяних і мішаних лісах, переважно на узліссях, у парках, садах населених пунктів. Перебуває у кронах дерев і помітити її надзвичайно важко. Прилітає на місця гніздування досить пізно, в кінці травня – на початку червня, коли дерева вже вкриті листям. Гніздо влаштовує на дереві, у розвилці гілок, часто воно не висить, а

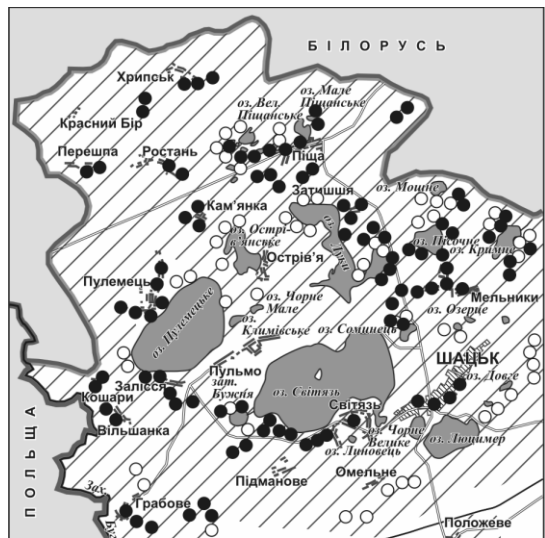

Рис. 178. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Берестянка звичайна – *Hippolais icterina*
- Кропив'янка рябогруда – *Sylvia nisoria*
- ▨ Кропив'янка чорноголова – *Sylvia atricapilla*

стоїть на гілці. Це ретельно сплетений з різних рослинних матеріалів глибокий кошик, вимощений рослинним пухом, пір'ям, шерстю і обов'язково оздоблений зовні для маскуванню шматочками березової кори – берести (за що отримала свою назву). Діаметр гнізда 6–11 см, висота – 7–9 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти рожевих, з чорними цятками яєць (18×13 мм), у кінці травня – на початку червня (іноді і в липні). Насиджують обидва птахи, 12–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді два тижні. Живиться деревними комахами і павуками, яких збирає у кронах дерев. Улітку і восени охоче їсть ягоди, в тому числі й садові. Перелітна. Відлітає у серпні–вересні. Зимує в Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Кропив'янка рябогруда – *Sylvia nisoria* (Bechstein, 1795)

Поширення. Західна Євразія – від Північно-Східної Франції, Швейцарії та Північної Італії до долини Шегарки, басейн верхньої Обі, Західного Саяну, Тувинської та улоговини Великих Озер у Монголії і по Монгольському Алтаю імовірно до східного краю Гобійського Алтаю. На півночі – Данія, Південна Швеція, Фінська затока, 60-та паралель у Російській федерації, 56-та – у Західному Сибіру, північ Західного Саяну. На півдні – Північні Італія та Греція, Південна Болгарія, Мала Азія, південна околиця Вірменського нагір'я і ймовірно Ельбурса, Західний і Центральний Казахстан, дельта Або, західні підніжжя Тянь-Шаню, Паміро-Алайської системи та Паропаміза, Західний Гіндукуш, Сінцзян, схід Гобійського Алтаю. Пустельні райони Такла-Макан і Джунгарії цей вид не населяє. Гніздиться на деяких островах Балтійського моря. Вказівки на гніздування у Копетдагу і Хорасанських горах вимагають підтвердження. На території України гніздиться скрізь, окрім гір. В Україні поширений підвид *Sylvia nisoria nisoria*.

Місця знаходження. Узлісся та розріджені чагарникові зарості (рис. 178).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 200–300 пар. Українська популяція налічує 67 700–102 000 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром із соловейка, найбільша зі всіх кропив'янок, масою 23–26 г. Верх сірий, низ білий, із сірувато-бурою поперечною хвилястою строкатістю. Махові пера бурі, третьорядні махові пера і покривні крил з білою верхівкою. Таку ж білу верхівку мають і сірі, стернові пера. Дзьоб і ноги сірі. Характерні біотопи – узлісся і чагарники поблизу відкритих ландшафтів, байрачні ліси, поруби, сади, зарості лози вздовж берегів річок. Прилітає на початку травня, коли все вже зелене. Гніздо пухке, із сухої трави, корінців, вимощене кінським волосом і павутиною у кущах, невисоко (30–50 см) над землею. Діаметр гнізда 9–16 см, висота – 4–12 см. Яйця (21×16 мм) білуваті, плямисті. Повна кладка з чотирьох–п'яти яєць, у травні–червні. Насиджують обидва птахи, 14–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться комахами, павуками і різними ягодами. Їсть навіть вишні, черешні, сливи та інші фрукти. Перелітна. Відлітає у кінці серпня – на початку вересня. Зимує в Східній Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Кропив'янка чорноголова – *Sylvia atricapilla* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Євразія – від Атлантичного узбережжя до долини Обі, Кузнецького Алатау, західного узбережжя Каспійського моря. На півночі – Норвегія, Південна Фінляндія, 60-та паралель в області Уральського хребта, долина Обі, Кузнецький Алатау. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Вірменський (Східний) Тавр, озера Ван і Резайє (Урмія), Ельбурс. Острови: Британські, Корсика, Сицилія, Кіпр, Сардинія, Балеарські, Мадейра, Канарські,

Фото 471. Кропив'янка чорноголова – *Sylvia atricapilla atricapilla* (А. Т. Затушевський)

Азорські, Зеленого Мису. У європейському Середземномор'ї і на північному заході Африки живе осіло, решта популяції навіть гніздиться у Малій Азії, Закавказзі, на Кавказі, у Криму. На території України гніздиться скрізь, за винятком приморських районів сходу Чорного і заходу Азовського морів. В Україні поширений підвид *Sylvia atricapilla atricapilla*.

Місця знаходження. Листяні та мішані ліси, парки і сади з підліском, заростями ожини або папороті (рис. 178).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 930 000–1 150 000 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи менша за рябогруду, масою 19–21 г. Верх сірий, на голові чорна «шапочка» – у самця, а у самиці – коричнева. Низ білувато-сірий. Дзьоб і ноги темно-сірі (фото 471). Прилітає у квітні. Гніздиться в лісах з чагарниковим підліском, у садах і парках, у межах

населених пунктів. Гніздо – характерний напівпрозорий кошик зі стебел і корінців на кушах, у розвилці гілок, на висоті 0,5–1,0 м від землі. Діаметр гнізда 8–12 см, висота – 3–10 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти яєць (19×14 мм), двічі за сезон – у травні й липні. Яйця двох типів: бурувато-білі й рожевуваті, з темними плямками. Насиджують обидва птахи, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Потім ще десять днів батьки продовжують їх годувати. Живиться комахами, павуками, влітку й восени ще ягодами. Перелітна. Відлітає у кінці серпня – вересні. Зимує в Африці, на півдні до Гвінеї та Кенії [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Кропив'янка садова – *Sylvia borin* (Boddaert, 1783)

Поширення. Західна Євразія – від Атлантичного узбережжя до Єнісею. На півночі – Норвегія, Фінляндія, райони Кандалакші і Мезені, басейни Печори, Обі, Єнісею. На півдні – середземноморське узбережжя Іспанії, Середня Італія, Албанія, Болгарія, північно-західне та північне узбережжя Чорного моря, Крим, Закавказзя, Волзько-Уральське межиріччя, Північний Казахстан, східніше до 52-ї паралелі. Острови: Британські, Мальорка, Мальта, Соловецькі. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, у степовій – лише в долинах Дунаю, Дністра та Дніпра. В Україні поширений підвид *Sylvia borin borin*.

Місця знаходження. Чагарникові зарості в лісах, парках і садах, здебільшого неподалік від водойм (рис. 179).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 460 000–670 000 гніздових пар.

Особливості біології. За розмірами майже така як кропив'янка чорноголова, масою 19–20 г. Верх сірувато-бурий, з оливковим відтінком, боки шиї сіруваті, низ сірувато-білий, із вохристим відтінком на волі й боках тулуба. Дзьоб бурий, ноги темно-сірі. Прилітає на місця гніздування в кінці квітня – на початку травня. Оселяється в густих чагарникових заростях заплавних лісів і гаїв, трапляється також у міських садах і парках. Гніздо низько (не вище ніж 1,5 м) над землею. Воно відкрите, чашоподібної форми, із сухої трави та гілочок. Діаметр гнізда 8–13 см, висота – 4–9 см (20×14 мм). Повна кладка з чотирьох–п'яти білувато-жовтих яєць із рожево-фіолетовими плямами, у кінці травня – на початку червня. Можуть бути дві кладки. Насиджують обидва птахи, 11–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів, але ще понад тиждень батьки продовжують їх годувати. Живиться переважно дрібними комахами і павуками. Улітку і восени охоче їсть різні ягоди, навіть виноград. Перелітна. Відлітає у вересні. Зимує в тропічній та Південній Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

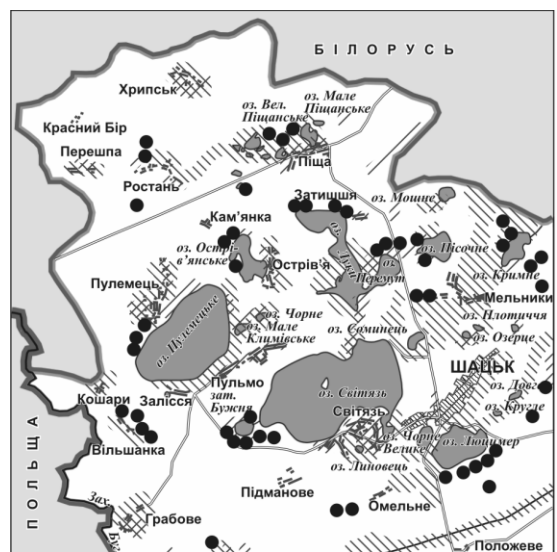

Рис. 179. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Кропив'янка садова – *Sylvia borin*
- ▨ Кропив'янка сіра – *Sylvia communis*
- ▨ Кропив'янка прудка – *Sylvia curruca*

Кропив'янка сіра – *Sylvia communis* Latham, 1787

Поширення. Західна Євразія – від Атлантичного узбережжя до нижньої Селенги, району оз. Гусячого, сходу Гобійського Алтаю, Східного Тянь-Шаню. На півночі – Скандинавія 63-тя паралель, в області Уральського хребта і Західного Сибіру. На схід північні межі поширення не з'ясовані. Ймовірно межа простягається від Красноярська до 52-ї паралелі в долині Селенги. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, західне підніжжя гір Загросу, південний Іран, Пакистан, Східний Тянь-Шань, Гобійський Алтай. Острови: Британські, Сардинія, Сицилія, Мальта, Крит, Кіпр, Соловецькі. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширений підвид *Sylvia communis communis*.

Місця знаходження. Чагарникові зарості, здебільшого там, де є кушисті верби у зволжених біотопах (рис. 179).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 1000 пар. Українська популяція налічує 1,46–1,9 млн гніздових пар.

Особливості біології. За розмірами менша від попередніх видів, масою 14–15 г. Верх рудуватий або бурувато-сірий. Горло біле, спина, плечі, поперек і надхвістя сірувато-бурі. Темно-бурі покривні

пера крил і другорядні махові пера з широкою рудою облямівкою. Низ білуватий, воло, боки тулуба і груди з рожевим відтінком. Ноги світлі, жовтаві. Мешкає в різноманітних чагарникових заростях, на полях, луках, узліссях, свіжих порубах, іноді в садах. Прилітає у квітні. Гніздо – типовий кошик, низько над землею, у нижній частині куща або деревця. Закладає його самець, а лоток вистеляє самиця. Діаметр гнізда 8–14 см, висота – 4–11 см. Яйця (19×14 мм) плямисті, схожі на яйця інших кропив'янок. Повна кладка з чотирьох–шести яєць. Насиджує самиця, 10–13 діб (травень–липень). Можуть бути дві кладки. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів, але ще кілька днів після вильоту батьки продовжують їх годувати. Живиться комахами, павуками. Улітку й восени ягодами. Перелітна. Відлітає у вересні. Зимує в Південно-Західній Азії та Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Кропив'янка прудка – *Sylvia curruca* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Нормандії, басейну середньої Луари, західного підніжжя Альп до долин Олени, Олекми, нижньої течії Інгоди, Кентею, Гобійського Алтаю, східних околиць Заалтайської Гобі та пустелі Алашань, імовірно Ордоса. На півночі – Норвегія, Швеція, 67-ма паралель між Ботнічною затокою і долиною Єнісею. На півдні – південні схили Альп, північні Італія, Греція, узбережжя Егейського моря, західне та північне узбережжя Чорного моря, північний схил Великого Кавказу, підніжжя Загросу, Південні Іран і Афганістан, Північний Пакистан та північне підніжжя Кунь-Луня. Вказівки на поширення у інших частинах Малої Азії, в області Вірменського нагір'я і за східним узбережжям Середземного моря вимагають підтвердження. Острови: Британські, Соловецькі, Західна частина Малої Азії. На території України гніздиться скрізь, окрім Криму, Присивашся та Західного Приазов'я. В Україні поширений підвид *Sylvia curruca curruca*.

Місця знаходження. Узлісся, парки і сади з густою чагарниковою рослинністю (рис. 179).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться близько 2–3 тис. пар. Українська популяція налічує 155 000–230 000 гніздових пар.

Фото 472. Кропив'янка прудка – *Sylvia curruca* (А. Т. Затушевський)

Особливості біології. За розмірами майже така, як садова кропив'янка, масою 19–21 г. Голова зверху і задня частина шийі сірі, горло біле. Спина, плечі, верх крил, поперек і надхвістя сірувато-бурі. Низ білуватий. Махові пера бурі, з вузькою світлою облямівкою. Ноги темно-сірі (фото 472). Оселяється в чагарниках, на узліссях (віддає перевагу шпильковим, молодим і світлим лісам), в парках, садах. Прилітає в квітні. Гніздо на кущі, низько (до 1,0 м) над землею. Діаметр гнізда 7–12 см, висота – 4–9 см. Яйця (16×12 мм) білуваті, плямисті. Повна кладка з чотирьох–шести яєць, буває двічі на рік – у травні і в липні. Насиджують обидва птахи, 10–12 діб. Після вильоту молоді з гнізда, батьки ще близько тижня годують їх в околицях. Живиться переважно дрібними комахами і павуками. Влітку й восени їсть різні ягоди. Перелітна. Відлітає у серпні–вересні. Зимує в екваторіальній Африці, на півдні Ірану та Індостану [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Вівчарик весняний – *Phylloscopus trochilus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, від Скандинавії, Північної Франції і західних околиць Альп до Колими і Анадира. На півночі – північне узбережжя Скандинавії та Кольського півострова, гирло Печори, район Воркути, Південний Ямал, Таймир, дельта Колими і північ басейну Анадира. На півдні – у Франції, південно-західні околиці Альп, Північні Італія та Румунія, Південні Молдова і Волино-Подільська височина, північ Київської області, Тульська та Пензенська області, долина Волги, нижня течія Ілеку і Хобди, північне підніжжя Західного Саяну, середня течія Ангари, басейн Нижньої Тунгуски, долина нижнього Вілюю, на схід від Лени південні межі поширення не з'ясовані. Острови: Британські, Балтійського моря, Соловецькі. Передбачається гніздування у межах Великого Кавказу і в Кантабрійських горах на Піренейському півострові. На території України гніздиться в лісовій та лісостеповій зонах, на північному заході степової. В Україні поширені підвиди *Phylloscopus trochilus trochilus* та *Phylloscopus trochilus acredula*.

Місця знаходження. Чагарникові зарості у вологих біотопах, зазвичай на узліссях боліт та вздовж лісових меліоративних каналів (рис. 180).

Чисельність. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 420 000–760 000 гніздових пар.

Особливості біології. Дрібний, помітно менший за горобця птах, вагою 9–10 г. Оперення верху бурувато-оливкове. Над оком жовтувата «брова». Низ білуватий, з жовтим відтінком на горлі, волі й грудях. Спід крил жовтий. Дзьоб бурий, біля основи світліший, ноги світло-бурі. Характерні біотопи – переважно листяні ліси з густим підліском. На місця гніздування прилітає в квітні. Гніздо з дашком або кулеподібне з бічним входом, на землі. Діаметр гнізда 9–14 см, висота – 6–12 см. Повна кладка з чотирьох–семи (трьох–дев'яти) білих, з червоно-жовтими крапками яєць (15×12 мм), в другій половині травня – на початку червня. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів, потім ще близько тижня батьки годують їх поблизу гнізда. Живиться комахами, павуками. Влітку і восени їсть також лісові ягоди. Перелітний. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує в Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Вівчарик-ковалик – *Phylloscopus collybita* (Vieillot, 1817)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до басейну Алазеї і середньої течії Колими. На півночі – Скандинавія, Кольський півострів, східне узбережжя Білого моря, гирло Печори, 69-та паралель у Західному Сибіру, Таймир. На півдні – північне узбережжя Середземного моря, Болгарія, Південна Молдова, Тамбовська і Самарська області, Північний Казахстан, долина Іртиша до північної межі улоговини оз. Зайсан, долина Чорного Іртиша, південний Алтай, Північно-Західна Монголія, район оз. Хубсугул, околиці Байкалу та Якутська. Ізольовані ділянки ареалу: від Чорноморського узбережжя Кавказу і заходу Понтійських гір у Малій Азії до східного краю Туркмено-Хорасанських. На півночі – південне узбережжя Чорного моря, північні підніжжя Великого Кавказу та Ельбурсу, північний схил Копетдагу. На півдні – Вірменський (Східний) Тавр, південно-східні околиці Вірменського нагір'я, південні підніжжя Ельбурсу і Туркмено-Хорасанських гір. Гори Середньої і Центральної Азії від Алайського хребта на півдні і південному сході через Західний Памір, Гіндукуш, Кунь-Лунь, Каракорум і північно-західні Гімалаї на схід до Алтинтагу і Ладаку. Острови: Канарські, Британські, Сардинія, Сицилія. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, на півночі степової. В Україні поширені підвиди *Phylloscopus collybita collybita* та *Phylloscopus collybita abietinus*.

Місця знаходження. Ліси, парки і сади з підлісковим ярусом (рис. 180).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 1 600 000–2 200 000 гніздових пар.

Фото 473. Вівчарик-ковалик – *Phylloscopus collybita* (Н. А. Пісулінська)

Особливості біології. Зовні дуже нагадує весняного вівчарика, маса 7–9 г. Зверху оливковий. Над оком жовтувата «брова», іноді непомітна. Низ сірувато-бурий, з жовтим відтінком. Дзьоб і ноги чорно-бурі (фото 473). Оселяється у вологих ділянках лісу (переважно шпилькового і мішаного), біля води, в місцях з добре розвинутим чагарниковим підліском, по лісових балках, заплавах річок, поблизу струмків, озер, боліт; часто тримається на порубках, що заростають. Трапляється також у садах і парках. Прилітає у квітні. Гніздо кулясте з бічним входом, на землі або на кущі. Діаметр гнізда 9–14 см, висота – 8–13 см. Повна кладка з п'яти–шести (трьох–дев'яти) білуватих, з червоно-жовтими крапками яєць (15×12 мм), у другій половині травня і в червні. Насиджує самиця, 13–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться переважно дрібними комахами, павуками, гусінню. Перелітний. Відлітає у серпні–вересні, деякі особини можуть затримуватися до листопада. Зимує в Африці, Передній Азії, Індостані [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Вівчарик жовтобровий – *Phylloscopus sibilatrix* (Bechstein, 1793)

Поширення. Євразія. Ареал роз'єднаний. Ізольована ділянка охоплює Піренеї, від Скандинавії і Центральної Франції до долини Томі і північно-східного Алтаю. На півночі – Норвегія, Швеція,

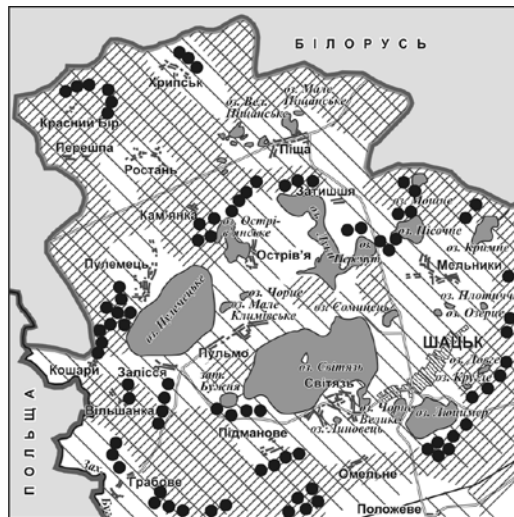

Рис. 180. Місця знаходження класу Птаху – Aves

- Вівчарик весняний – *Phylloscopus trochilus*
- Вівчарик-ковалик – *Phylloscopus collybita*
- Вівчарик жовтобровий – *Phylloscopus sibilatrix*

Карелія, район Вологди, долина В'ятки, район Томська. На півдні – Севен, південна Італія, Болгарія, гирло Дунаю, південні Молдова та околиці Волино-Подільської і Придніпровської височин, Харківська і Самарська області, південні околиці Уральського хребта, північно-східний Алтай. У Західному Сибіру південні межі поширення не з'ясовано. Ізольовані ділянки ареалу охоплюють гірський Крим і західну частину Великого Кавказу. На території України гніздиться скрізь, за винятком півдня степової зони.

Місця знаходження. Ліси та парки. Надає перевагу мішаним лісам, борам та судібровам (рис. 180).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до звичайних видів співочих птахів, але чисельність невелика, менша, ніж інших видів вівчариків. Українська популяція налічує 950 000–1 250 000 гніздових пар.

Особливості біології. Малий птах, масою до 11 г. Зверху зеленкувато-оливковий, з дещо світлішим надхвістям, над оком широка жовта «брова». Горло, воло і спід крил жовті. Груди, черево і підхвістя білі. Дзьоб зверху темно-бурий, знизу жовтувато-бурий. Ноги жовтувато-бурі. Оселяється в лісах із розвиненим підліском, рідше в садах і парках. Прилітає у квітні. Порівняно з іншими вівчариками прилітає пізніше, коли з'являється листя на деревах у лісі. Кулясте гніздо, складене з рослинних решток, влаштовує на землі. Будує його самиця. Діаметр гнізда 10–17 см, висота – 7–15 см. Повна кладка з п'яти–семи білих, з червонувато-бурими крапками яєць (16×12 мм), у середині – кінці травня. Насиджує самиця 12–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться дрібними комахами, їхніми яйцями, гусінню і лялечками, а також павуками. Перелітний. Відлітає в кінці серпня – у вересні. Зимує в Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Родина Золотомушкові – Regulidae Vigors, 1825

Золотомушка жовточуба – *Regulus regulus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Ареал роз'єднаний. Євразія – від північно-східної частини Піренейського півострова і Піренейських гір до Байкалу і хребта Хамар-Дабан. На півночі – Норвегія, 65-та паралель між Білим морем і Уральським хребтом, Східний Саян, хребет Хамар-Дабан. На півдні – Південні Франція та Італія, Болгарія, південні околиці Карпат. Київська, Чернігівська, Сумська, Тамбовська, Пензенська, Нижньгородська області, центральний і північно-східний Алтай, Західний Саян, хребет Танну-Ола і Хамар-Дабан, басейн Амуру і Примор'я, Корейський півострів. Від західного краю Понтійських гір у Малій Азії до східного Ельбурсу, на півночі – північний схил Великого Кавказу, на півдні – південний схил Понтійських гір, Вірменський Тавр, південний схил Ельбурсу. Кримські гори, Джунгарський Алатау, Кетмень, Тянь-Шань на півдні до Алайського хребта. Від хребта Сафедкох (Спінгар) і північно-західних околиць Гімалаїв до північного Юньнаноу. Східний Тибет до хребта Циньлін та східної околиці Сіно-Тибетських гір, на півночі – хребет Ріхтгофена, на півдні – північний Юньнань. На території України гніздиться лише на Поліссі, у Карпатах і Кримських горах. В Україні поширений підвид *Regulus regulus regulus*.

Місця знаходження. Хвойні ліси (рис. 181).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не кожного року і чисельність не перевищує 10–30 пар. Інший вид – золотомушка червоначуба – занесений до Червоної книги України, зареєстрований у Шацькому національному парку лише один раз, у другій половині 1980-х рр., співаючий самець у гніздовий період. Українська популяція налічує 40 000–65 000 гніздових пар.

Особливості біології. Найдрібніший птах нашої авіафауни, масою 5–7 г. Зверху оливково-зелений. На тім'ї поздовжня жовта смуга з жовтогарячим пасмом посередині та чорними смужками по краях. Низ білуватий, з легким бурим відтінком. Дзьоб чорний, ноги бурі (фото 474). Характерні

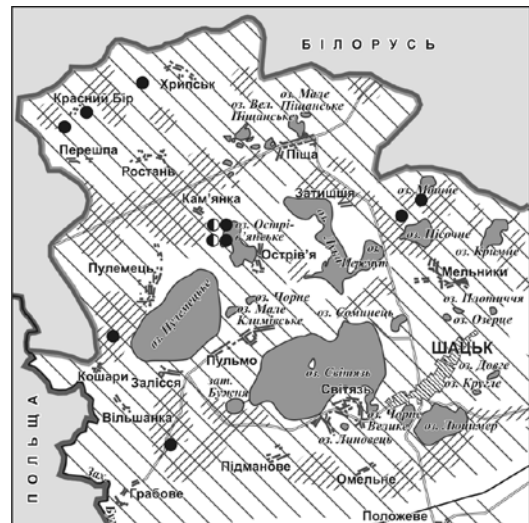

Рис. 181. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Золотомушка жовточуба – *Regulus regulus*
- ▨ Мухоловка строката – *Ficedula hypoleuca*
- Мухоловка мала – *Ficedula parva*
- ▨ Мухоловка сіра – *Muscicapa striata*

Фото 474. Золотомушка жовточуба – *Regulus regulus* (Н. А. Пісулінська)

місця гніздування – ділянки старого шпилькового лісу. На місцях гніздування з'являється у квітні. Гніздо – овальний або круглий глибокий кошик, прикритий гіллям, у розвилці, на кінці бічних гілок (від 1,5 до 15 м) над землею, вимощене шерстю і пір'ям. Діаметр гнізда 10–12 см, висота – 12–18 см. Дві кладки на рік – у травні і в кінці червня – липні. У кладці шість–десять яєць (13×10 мм), рожевих, з бурувато-червоними крапками. Насиджує самиця, 15–17 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Осінні кочування розпочинаються з кінця серпня і продовжуються з різною інтенсивністю восени та взимку, до початку квітня. Утворює мішані кочові зграї з синицями, повзиками і підкоришниками. Тримається в кронах дерев, часто «зависає» в повітрі серед гілок, видивляючись поживу. Живиться дрібними комахами і павуками. Дуже рухливий птах. Осілий, кочівний, подекуди мігруючий вид [17; 23; 41; 57; 61; 71; 82].

Родина Мухоловкові – Muscicapidae Fleming, 1822

Мухоловка строката – *Ficedula hypoleuca* (Pallas, 1764)

Поширення. Західна Євразія – від Атлантичного узбережжя до Єнісею. На півночі – Норвегія, Кольський півострів до границі лісової рослинності, східне узбережжя Білого моря, 61-ша паралель в області Уральського хребта, долина р. Вітім, район Красноярська. На півдні – середземноморське узбережжя Іспанії і Франції, західна Болгарія, південні Молдова і частини Київської та Харківської областей, Воронеж, Пенза, долина Самари, низина Ілека, район Оренбурга, Зауралля, район Барнаула, Красноярська. Острови: Великобританія, Соловецькі. Імовірно, Крим. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій зонах та на півночі степової зон. В Україні поширений підвид *Ficedula hypoleuca hypoleuca*.

Місця знаходження. Ліси, парки та іноді сади. Надає перевагу молодим соснякам та борам із штучними гніздівлями (рис. 181).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться більше 1000 пар, але переважно за рахунок поширених штучних гніздівель. Українська популяція налічує 265 000–335 000 гніздових пар.

Особливості біології. Менша від горобця, маса 9–14 г. Самець у шлюбному вбранні зверху чорний. На лобі невелика біла пляма. Поперек сірий. Горло, шия спереду, воло і решта низу білі. На покривних перах другорядних махових і на третьорядних махових перах широка біла смуга. Махові пера чорно-бурі, по основі першорядних махових пер проходить вузька біла смужка. Хвіст чорний, основа трьох пар крайніх стернових пер з білою барвою. Дзьоб і ноги чорні. У позашлюбному оперенні чорний колір змінюється на чорнувато-сірий. У дорослої самиці верх бурий. Біла смуга, яка проходить по покривних перах другорядних махових і по третьорядних махових перах, вузька. Білої плями на лобі нема (фото 475). Прилітає на місця гніздування у квітні – на початку травня. Характерні місця гніздування – ліси, парки, сади населених пунктів, де є старі дуплисті дерева або розвішані штучні гніздівлі. Гніздо в дуплі дерева, із сухої трави, моху, вимощене м'якою травою, волосом тощо. Діаметр гнізда 10–16 см, висота – 6–8 см. Охоче займає штучні гніздівлі типу синичників. Повна кладка з п'яти–семи блакитних яєць (18×13 мм), у травні – на початку червня. Насиджує самиця, 11–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді два–три тижні. Живиться літаючими комахами, переважно двокрилими і метеликами. Восени їсть і ягоди. Перелітна. Відлітає в кінці серпня – у вересні. Зимує в саваннах Африки, північніше Сахари [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Фото 475. Мухоловка строката – *Ficedula hypoleuca* (Н. А. Пісулінська)

Мухоловка мала – *Ficedula parva* (Bechstein, 1794)

Поширення. Євразія – від низин Ельби, середнього Рейну і верхів'їв Дунаю до верхньої течії Анадира, Камчатки й узбережжя Охотського моря. На півночі – Данія, ймовірно, південна Швеція,

Карелія, південно-східне узбережжя Білого моря, низина Вичегди, Західний Сибір до Полярного кола, басейни Єнісею, Лени, Яни, Индигірки, верхня течія Анадири. На півдні – східні Альпи, південна Молдова, південні та південно-східні околиці Волино-Подільської височини, район Харкова, басейн Волги, Південний Урал, Алтай, Ханга, Кентей, басейн Зеї, долина Амуру до його гирла. Ізольована ділянка ареалу розміщена у Великому Кавказі, Закавказзі, північній і східній частинах Вірменського нагір'я, Ельбурсі, Хорасанських горах. Острови: Шантарські, Сахалін (північ), імовірно, Парамушир. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій та на півночі степовій зони. В Україні поширений підвид *Ficedula parva parva*.

Місця знаходження. Старі листяні та мішані ліси з густим підліском (рис. 181).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 50 пар, але чисельність різко коливається у різні роки. Українська популяція налічує 150 000–200 000 гніздових пар.

Особливості біології. Дрібний птах, масою 8–13 г. Верх сірувато-бурий. Горло і вола яскраво руді, груди і черево білуваті. Махові пера темно-бурі. Дві пари середніх стернових пер чорні, верхня частина зовнішніх стернових пер біла, кінцева – чорна. Дзьоб і ноги темно-бурі. Самиця буріша, горло і вола сірувато-білі. Молодий птах зверху темно-бурий, з рудуватими плямами. Пера горла і вола рудувато-вохристі, з темно-бурою верхівковою облямівкою. Груді і черево сірувато-білі. Характерні місця гніздування – старі ліси з густим підліском, інколи – парки, фруктові сади, виноградники. Прилітає на місця гніздування в кінці квітня – на початку травня. Тримається зазвичай зграйками або парами. Гніздо у розщепленому стовбурі, під відсталою корою, у розвилці гілок, рідко в дуплі. Діаметр гнізда 8–12 см, висота – 4–8 см. Повна кладка з п'яти–шести жовтувато- або зеленувато-білих, з чорно-коричневими плямами яєць (16×13 мм), у кінці травня – на початку червня. Насиджує самиця, 13–14 діб. Живиться, як і інші мухоловки, переважно комахами, гусінню, павуками та іншими безхребетними, які зосереджені в середньому ярусі дерев та кущів, проте поживу збирає і у трав'яному покриві. Компонентами живлення є також і соковиті плоди лісових рослин. Перелітна. Відлітає у вересні. Зимує на півдні Азії [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Мухоловка сіра – *Muscicapa striata* (Pallas, 1764)

Поширення. Західна Євразія – від Скандинавії і Атлантичного узбережжя до Забайкалля, Монгольського Алтаю, Тянь-Шаню, хребта Джумголтау, долини Кокомерену, Північно-Західних Гімалаїв, Гілгіта і півночі Белуджистану. На півночі – Скандинавія, півострови Кольський і Канін, нижня течія Підкам'яної Тунгуски, верхів'я Лени, Забайкалля. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Вірменський (Східний) Тавр, північне узбережжя Перської затоки, Середньо-Афганські гори. Острови: Британські, Балеарські, Корсика, Сардинія, Крит, Кіпр. На території України гніздиться скрізь на материковій частині, а в Криму – лише у горах. В Україні поширений підвид *Muscicapa striata striata*.

Місця знаходження. Ліси, парки і сади (рис. 181).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 550 000–625 000 гніздових пар.

Особливості біології. Завбільшки з горобця або ледь менша, масою 13–19 г. Верх сірий, з темно-бурою строкатістю на голові. Низ білуватий, з темними рисками на волі. Махові і стернові пера темно-сірі. Дзьоб і ноги темно-бурі. У молодого птаха пера верху світло-вохристі, з бурою облямівкою; низ сірувато-білий, на перах вола і боків тулуба темно-бура верхівкова облямівка (фото 476). Нерідко гніздиться під стріхами або на виступах стін будинків. У лісі обирає розріджені ділянки, зі світлими галявинами, чагарниками та зі зручними для гніздування місцями (напівдуплами, тріщинами в корі дерев тощо), буреломом. Охоче заселяє штучні гніздівлі. На місця гніздування прилітає у кінці квітня – на початку травня. Діаметр гнізда 7–18 см, висота – 4–6 см. Повна кладка з чотирьох–шести зеленуватих або жовтуватих з рудувато-бурими плямами яєць (18×14 мм), двічі за сезон – у травні і в кінці червня. Насиджують обидва птахи, 12–13 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться лише комахами, яких ловить у повітрі. Переважно це різні двокрилі – комарі, мухи та ін. Перелітна. Відлітає у серпні–вересні. Зимує в Африці, здебільшого південніше екватора [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Фото 476. Мухоловка сіра – *Muscicapa striata* (Н. А. Пісулінська)

Трав'янка лучна – *Saxicola rubetra* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Євразія – від Скандинавії і півночі Піренейського півострова до долини Єнісею, району Красноярська і північного заходу Східного Саяну. На півночі – Скандинавія, Карелія, гирло Мезені, басейни Печори, Обі, Єнісею. На півдні – Піренейський півострів, середземноморське узбережжя Франції, Балканський півострів, північно-західне та північне узбережжя Чорного моря, північне узбережжя Азовського, долини Волги та Уралу, Північний Казахстан, північно-західне підніжжя Алтаю. Ізольована ділянка ареалу охоплює Великий Кавказ, Закавказзя, Північно-Західний Іран. На півночі – долина Кубані і північне підніжжя Великого Кавказу. На півдні – південні околиці Вірменського нагір'я, Загрос, північне підніжжя Ельбурсу. Острови: Британські, Корсика. Імовірно, північна частина Малої Азії. На території України гніздиться скрізь, за винятком Кримського півострова та Приазов'я.

Місця знаходження. Сухі луки, пасовища, галявини, окраїни сільськогосподарських полів (рис. 182).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 300–400 пар. Українська популяція налічує 435 000–640 000 гніздових пар.

Особливості біології. Малий, розміром як синиця, маса 16–24 г. У самця в шлюбному оперенні верх рудувато-бурий, з темною строкатістю. Над оком біла «брова». Вузечка, щоки і покривні пера вух чорно-бурі. Від підборіддя щоку знизу окреслює біла смуга. Горло, воло і боки тулуба руді, груди і черево білі, з вохристим відтінком. Поздовжні смуги біля основи крил і основа покривних пер першорядних махових білі. Махові пера темно-бурі. Центральні стернові пера бурі, верхня частина інших стернових пер біла, кінцева – темно-бура. Рудуваті з темною верхівкою пера надхвістя накривають центральну частину хвоста. Дзьоб і ноги чорні. У позашлюбному вбранні пера зі світлою облямівкою. Воло і боки тулуба з темною строкатістю. У самиці в шлюбному оперенні «брови» вохристі. Вузечка і щоки бурі. Горло, воло і груди рудуваті. На покривних перах першорядних махових білих смуг нема. У позашлюбному оперенні схожа на самця. Молодий птах подібний до дорослого в позашлюбному вбранні, але пера вола і грудей з темною облямівкою (фото 477). Характерні біотопи – сухі луки, перелogi, пасовища, узлісся, галявини, що поросли чагарником. У степовій зоні гніздиться лише в долинах річок або зволoжених низинах, у горах – в поясі субальпійських лук,

Фото 477. Трав'янка лучна – *Saxicola rubetra* (Н. А. Пісулінська)

піднімаючись до 1450 м над рівнем моря. На місця гніздування прилітає у квітні. Гніздиться окремими парами. Гніздо на землі, в ямі, під кущем, вимощене стеблами трав. Діаметр гнізда 10–16 см, висота – 4–5 см. Повна кладка з п'яти–шести зеленувато-блакитних, іноді з червонуватими цятками яєць (18×14 мм), у травні. Насиджує самиця, 12–13 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько трьох тижнів. Живиться комахами (твердокрилі, напівтвердокрилі, перетинчастокрилі, лускокрилі), яких ловить на льоту і на землі, іншими дрібними безхребетними. Пташенят вигодовує павуками, дощовими червами, дрібними молюсками, гусінню тощо. Перелітна. Відлітає у вересні – на початку жовтня. Зимує в Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Трав'янка чорноголова – *Saxicola torquata* (Linnaeus, 1766)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до басейну Анадира, узбереж Охотського та Японського морів, Корейського півострова, узбережжя затоки Бакбо. На півночі – Північноморське узбережжя Голландії, середня частина півострова Ютландія, Південно-Східної Польщі, північна межа Волино-Подільської височини, район Києва, Харкова, низина Дону, дельта Волги, північне узбережжя Каспійського моря, низина Уралу, 53-тя паралель у долині Волги, узбережжя Білого моря, район Архангельська, 67-ма паралель у долинах Обі і Єнісею, між долинами Індигірки і Колими,

Рис. 182. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ☒ Трав'янка лучна – *Saxicola rubetra*
- Трав'янка чорноголова – *Saxicola torquata*
- Кам'янка звичайна – *Oenanthe oenanthe*

басейн Анадира. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Вірменський Тавр, гори Загрос, Південний Іран та півніжжя Гімалаїв, Північно-Східна Бірма, Північний Лаос. Острови: Британські, Балеарські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Крит, Родос й інші у Середземному морі, за винятком Мальти і Кіпру; Мадагаскар, Коморські, Сахалін, Шантарські, Монерон, Курильські. На півночі – до Ітурупу, Хоккайдо, Хонсю. На території України гніздиться скрізь, окрім значної частини Полісся і півдня степової зони. В Україні поширений підвид *Saxicola torquata rubicola*.

Місця знаходження. Пасовища та окраїни сільськогосподарських полів із чагарниками (рис. 182).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 100 пар. Українська популяція налічує 26 000–38 000 гніздових пар.

Фото 478. Трав'янка чорноголова – *Saxicola torquata* (Н. А. Пісулінська)

Особливості біології. Подібна до трав'янки лучної, маса 14–17 г. Верх чорний (самець) або бурий (самиця). Надхвістя, смуга на крилі, шия і груди з боків білі. Горло чорне, воло й груди руді, черево жовтувато-біле, підхвістя біле, стернові пера чорні. Молодий птах темно-буро-коричневий зі світлими облямівками на верхах покривних пер (фото 478). Характерні біотопи – місцевості з рідким чагарником, пустинця, схили ярів, скелясті береги річок. На місця гніздування прилітає в березні. Гніздо подібне до гнізда лучної трав'янки. Діаметр гнізда 9–16 см. Яйця (18×14 мм) блакитні, з червонуватими крапками. Повна кладка з чотирьох–шести яєць, двічі за сезон, у травні та червні. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята починають літати на 18–20 день життя. Живиться комахами, яких ловить на льоту. Восени їсть і насіння трав. Перелітна. Відлітає в кінці серпня – в першій половині вересня. Зимує в Азії та Північно-Східній Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Кам'янка звичайна – *Oenanthe oenanthe* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Скандинавії й Атлантики до східного узбережжя Чукотського півострова. На півночі – Арктичне узбережжя. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Вірменський (Східний) Тавр, північне узбережжя Перської затоки, південні півніжжя Ельбурсу і Хорасанських та Середньо-Афганських гір, північно-західна частина Гімалаїв, північне півніжжя західного Кунь-Луню, хребтів Алтинтаг і Наньшань, пустелі Алашань, південний край Великого Хінгану, східний – Станового хребта, північно-західний – Охотського моря, Колимське нагір'я. Острови: Британські, Балеарські, Корсика, Сицилія, Крит, острови Егейського моря, Колгуєв, Соловецькі, Вайгач, південний острів Нової Землі, Ляховський, Врангеля, Святого Лаврентія. У Північно-Західній Африці гори Атлас у межах Марокко та Алжиру. У Північно-Східній Африці півострів Сомалі. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширений підвид *Oenanthe oenanthe oenanthe*.

Місця знаходження. Поля з кам'янистими ділянками, околиці з технічними спорудами, новобудови (рис. 182).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 200 пар. Українська популяція налічує 140 000–170 000 гніздових пар.

Особливості біології. Завбільшки з горобця, маса 17–41 г. У самця в шлюбному вбранні голова зверху, задня частина шиї, спина і попереk сірі. Лоб, «брови» і надхвістя білі. Горло, передня частина шиї і воло вохристі. Груди і черево білуваті, з вохристим відтінком. Хвіст у верхній частині білий, крім майже повністю чорних центральних стернових пер, кінцева частина хвоста чорна. Дзьоб і ноги чорні. У позашлюбному оперенні верх буруватий. «Маска», яка проходить через очі, темно-бура або чорна. Горло і воло світло-вохристі. На чорних перах крил неширока рудувата облямівка. Самиця у шлюбному оперенні зверху бурувато-сіра, з білуватими «бровами». Вузечка темно-бура. Лоб, щоки, передня частина шиї і воло бурувато-вохристі. Махові пера та їх покривні темно-бурі. Спід крил буруватий. У позашлюбному оперенні подібна до шлюбного самця, але темно-бурих смуг на боках голови нема. На темно-бурих перах крил широка рудувата облямівка. Молодий птах подібний до самиці у позашлюбному оперенні, але пера верху і на волі з темно-бурою облямівкою. Характерні біотопи – степи і поля з кам'янистими ділянками, урвища ярів, околиці населених пунктів. Трапляється також на стрімких скелястих берегах річок, у кам'яних кар'єрах, вздовж залізничних насипів, нерідко на великих лісових порубах. У Карпатах і Криму гніздиться від передгір'я до альпійського поясу. Прилітає на місця гніздування на початку квітня. Гніздиться парами, кожна з яких має свою певну гніздову ділянку і пильно її охороняє від інших особин свого виду. Гніздо влаштовує під камінням, у щілинах скель, нішах новобудов, норах, пустотах труб. Діаметр гнізда 11–15 см, висота –

4–6 см. Повна кладка з чотирьох–семи (двох–дев'яти) зеленувато-блакитних яєць (21×15 мм), двічі за сезон, у кінці квітня – на початку травня і в червні. Насиджує самиця 13–14 діб. Пташенята починають літати на 18–19 добу життя. Живиться дрібними комахами та іншими безхребетними, зрідка їсть ягоди. Перелітна. Зимує в Азії та екваторіальній Африці [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Горихвістка звичайна – *Phoenicurus phoenicurus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя Піренейського півострова до 122-го меридіана на сході. На півночі – Скандинавія, північне узбережжя Кольського півострова, між Білим морем і Уральським хребтом, долина Обі, 67-ма паралель у долині Єнісею. На півдні – узбережжя Середземного моря, Балканський півострів, південне узбережжя Малої Азії, Палестини, південне північчя Вірменського (Східного) Тавру, гори Загросу, долина Уралу, хребет Савур, Монгольський Алтай, південний Хангу, Хамар-Дабану. Ізольоване гніздування у центральній частині Заїлійського Алатау (Тянь-Шань). Острови: Балеарські, Британські, Сардинія, Сицилія, Кіпр. На території України гніздиться скрізь, окрім південної частини степової зони. В Україні поширений підвид *Phoenicurus phoenicurus phoenicurus*.

Місця знаходження. Ліси, парки і сади (рис. 183).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться більше 400–500 пар, але чисельність помітно коливається у різні роки. Українська популяція налічує 78 000–92 000 гніздових пар.

Особливості біології. Менша за горобця, маса 12–20 г. У шлюбному вбранні самець зверху сірий. Лоб білий, біля основи дзьоба – чорний. Вуздечка, щоки, покривні пера вух і горло чорні. Воло, груди і боки тулуба яскраво-руді, черево білувате, надхвістя і підхвістя руді. Хвіст яскраво рудий, крім бурих центральних стернових пер. Дзьоб і ноги чорні. У позашлюбному оперенні чорні і руді пера з вузькою білою верхівковою облямівкою. Самиця бура. Воло, груди і боки тулуба рудуваті. Молодий птах подібний до самиці, але пера верху з вохристими рисками. На вохристих перах низу вузька темна верхівкова облямівка. Характерні біотопи – ліси, парки, сади, переважно освітлені ділянки з дуплистими деревами, населені пункти. Прилітає на місця гніздування у квітні. Гніздо влаштовує в дуплі, щілині будівлі, охоче займає штучні гніздивлі. Діаметр гнізда 10–17 см, висота – 8–11 см. Повна кладка з п'яти–семи блакитних яєць (18×14 мм), двічі за сезон: у середині травня та в кінці червня – на початку липня. Насиджує переважно самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді два тижні. Живиться здебільшого комахами та іншими дрібними безхребетними. Влітку і восени їсть різні ягоди. Перелітна. Відлітає у вересні. Зимує в екваторіальній Африці та на півдні Аравійського півострова [17; 23; 41; 57; 61; 82].

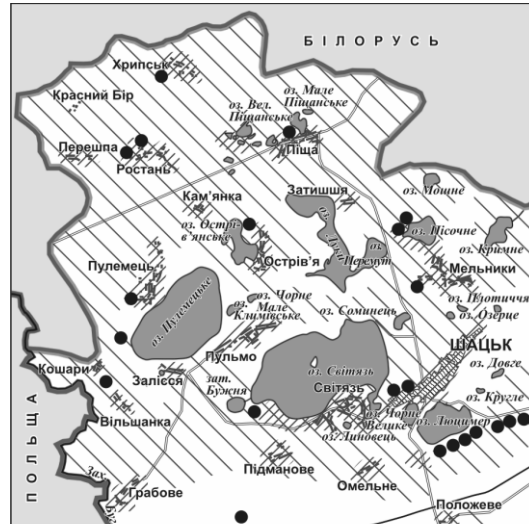

Рис. 183. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Горихвістка звичайна – *Phoenicurus phoenicurus*
- ▨ Горихвістка чорна – *Phoenicurus ochruros*
- ▧ Вільшанка – *Erithacus rubecula*

Горихвістка чорна – *Phoenicurus ochruros* (S. G. Gmelin, 1774)

Поширення. Євразія – від атлантичного узбережжя Піренейського півострова до Ордосу і хребта Циньлін. На півночі – Скандинавія, Латвія, район Москви, середня частина Калузької області, район Шостки Сумської області, Крим, північний схил Великого Кавказу; північ Великого Балхану, північний схил Копетдагу, хребет Каратау, долина Іртиша, Алтай, південний схил Західного Саяну, Хангу, хребта Гурван-Сайхан, східний край Гобійського Алтаю, північного Ордосу. На півдні – європейське узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Палестина, Ліван, південне північчя Вірменського (Східного) Тавру, Курдські гори, північно-західна частина гір Загросу, південні схили Ельбурсу і Середньо-Афганських гір, хребет Сафедкох (Спінгар), південний схил Гімалаїв, південно-східний Тибет, Сіно-Тибетських гір, хребет Циньлін. Острови: Еланд, південно-східна Великобританія, Сардинія, Сицилія. На території України гніздиться скрізь на материк і лише на півночі Кримського півострова. В Україні поширений підвид *Phoenicurus ochruros gibraltariensis*.

Місця знаходження. Скрізь, де є людське житло (рис. 183).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 200 000–355 000 гніздових пар.

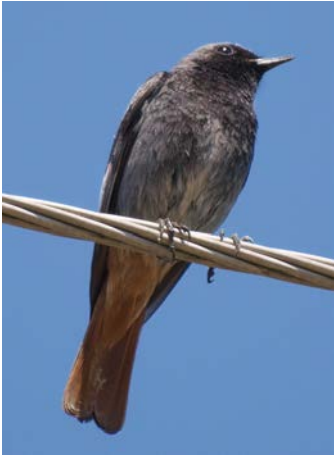

Фото 479. Горихвістка
чорна – *Phoenicurus ochruros*
(Н. А. Пісулінська)

Особливості біології. Розмірами майже така сама, як звичайна, маса 14–19 г. У самця в шлюбному вбранні верх темно-сірий. Лоб, вуздечка, щоки, покривні пера вух, горло і воло чорні. Груді і черево темно-сірі. Надхвістя руде. Підхвістя світло-руде. Махові пера чорні, біла облямівка другорядних махових пер утворює на складеному крилі добре помітну світлу пляму. Хвіст рудий, крім бурих центральних стернових пер. Дзьоб і ноги чорні (фото 479). У позашлюбному оперенні чорні пера з сірою верхівкою. Самиця однотонно сірувато-бура, за винятком рудого надхвістя і хвоста, а також світло-рудого підхвістя. Воло, груді і боки тулуба рудуваті. Молодий птах схожий на самицю, але пера з темною верхівкою. Характерні біотопи – населені пункти, рідше гори. Прилітає на місця гніздування в кінці березня. Гніздо влаштовує під дахом, в ніші стіни кам'яної будівлі, у щілині скелі. Діаметр гнізда 8–9 см, висота – 6–9 см. Повна кладка з п'яти–шести яєць (19×14 мм), з кінця квітня до липня. Можливі дві кладки за сезон. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді два тижні. Живиться комахами та іншими дрібними безхребетними. Влітку і восени їсть ягоди. Перелітна. Відлітає у жовтні, іноді затримується до початку листопада. Зимує на півдні Західної Європи, у Північній та Північно-Східній Африці, на Аравійському півострові, в Ірані, Індостані [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Вільшанка – *Erithacus rubecula* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Європа – від Скандинавії й Атлантичного узбережжя до Обі й долини Томі. На півночі – Скандинавія, район Кандалакші, 65-та паралель між Білим морем і Уральським хребтом, басейни Сосьви і Каунди, 63-тя паралель у басейні Обі. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Вірменський (Східний) Тавр, Північно-Західний Іран, Ельбурс, східніше Каспійського моря, басейн Уралу, на схід від Уральського хребта південні межі поширення не з'ясовано (імовірно, на півдні до 55-ї паралелі). Острови: Британські, Мадейра, Канарські, Азорські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Родос. На території України гніздиться скрізь, крім південної частини степової зони та рівнинного Криму. В Україні поширені підвиди *Erithacus rubecula rubecula* та *Erithacus rubecula valens*.

Місця знаходження. Ліси та парки з чагарниковою рослинністю (рис. 183).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 1 650 000–2 000 000 гніздових пар.

Особливості біології. Менша за горобця, маса 16–22 г. Верх оливково-бурий, лоб, вуздечка, щоки, горло і вола яскраво-руді. Позаду ока, вниз через бік шиї і вола проходить сіра смуга. Груді і черево білуваті. Боки тулуба буруваті. Махові і стернові пера оливково-бурі. Дзьоб темно-сірий, ноги бурі. Молодий птах зверху бурий, з рудуватими плямами. Пера горла, вола, грудей і боків тулуба рудувато-вохристі, з темно-бурою верхівковою облямівкою. Черево і підхвістя білуваті (фото 480). Оселяється у вологих, зарослих чагарником місцях, по лісових ярах, біля лісових боліт і озер, у парках, садах тощо. Надає перевагу високостовбурним, переважно старим, мішаним лісам з галявинами. Прилітає на місця гніздування в середині або кінці березня. Гніздо влаштовує на землі, під кущем, корінням, в урвищах ярів, у пеньках тощо. Діаметр гнізда 8–9 см, висота – 6–9 см. Яйця (19×14 мм) білувато- або рожевувато-жовті, з червонуватими цятками і плямами. Перша кладка в квітні–травні, друга – в червні–липні. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді два тижні. Після вильоту з гнізда батьки годують їх ще тиждень. Живиться комахами та іншими безхребетними, восени і взимку – ягодами (бузина червона, горобина тощо). Перелітна. Відлітає в жовтні–листопаді. Зимує в Західній Європі, Середземномор'ї та Африці, а також на півдні і зрідка на решті території країни [17; 23; 41; 57; 58; 61; 82].

Фото 480. Вільшанка – *Erithacus rubecula* (Н. А. Пісулінська)

Фото 481. Синьошийка – *Luscinia svecica* (І. В. Шидловський)

ністю бурі. Дзьоб чорний, ноги темно-бурі (фото 481). У самиці горло білувате, з темними смужками по боках. На волі темні плями і лише буре півкільце, іноді з синім кольором. Молодий птах зверху темно-бурій, з численними світлими рисками. Низ рудуватий, з темними рисками. Оселяється на вологих, зарослих чагарником луках, купинистих болотах, у болотистих лісах, вздовж берегів водойм. У місцях гніздування з'являється на початку квітня. Гніздо (діаметр 8–14 см, глибина 6–8 см) на землі, із сухого рослинного матеріалу, будує самиця. Лоток (діаметр 4–6 см) вимощує м'якою рослинністю з домішкою вовни, рослинного пуху та пір'я. Яйця оливково-зелені, одноколірні, іноді з дрібними іржавими цятками. Повна кладка з п'яти–шести яєць, у кінці квітня – на початку травня, іноді в кінці червня. Можлива друга кладка у частини птахів. Насиджує переважно самиця 13–14 діб. Пташенята залишають гніздо через два тижні, але батьки годують їх ще тиждень. Живиться дрібними безхребетними, переважно комахами, влітку й восени їсть ягоди. Перелітна. Відлітає у серпні – на початку жовтня. Зимує в Північній Африці та Південній Азії [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Чикотень – *Turdus pilaris* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Скандинавії, долини Рейну і Східної Франції до басейну Алдану і Шилки в області 117-го меридіана. На півночі – Скандинавія, Арктичне узбережжя, Ямал, 79-та паралель у долині Єнісею, басейн Вілюю, долина Алдану. На півдні – Швейцарія, Австрія, Угорщина, Карпати, Волино-Подільська височина, долини Волги і Уралу, Іртиша, оз. Маркаколь, Південний Алтай, басейн верхнього Єнісею, східна Тува, хребет Хамар-Дабан, південь Яблунового хребта, долина верхньої Шилки та Алдану. Острови: південна Гренландія, Готланд, Еланд. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій та на півночі степової зони.

Місця знаходження. Узлісся, парки, сквери, сади, придорожні насадження, лісосмуги (рис. 184).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться більше 1000 пар. Українська популяція налічує 280 000–365 000 гніздових пар.

Особливості біології. Більший за шпака, маса 80–140 г. Голова зверху, щоки, шия ззаду і з боків, поперек і надхвістя сірі. На голові чорні риси, над оком білувата «брова». Спина, плечі і верхні покривні пера другорядних махових каштанові. Горло, воло і груди зверху рудуваті, з темно-бурою строкатістю. Боки тулуба і підхвістя білуваті, з темно-бурими стрілоподібними плямами. Низ грудей і черево білі. Покривні пера споду крил білі. Махові пера і хвіст темно-бурі. Дзьоб жовтий, на кінці бурій. Ноги темно-бурі (фото 482). Молодий птах зверху сіривато-бурій, зі світлими рисками. Низ білуватий, на волі і боках тулуба темні плями. Оселяється колоніями на узліссях, у парках або на окремих групах високих дерев серед полів і лук. Віддає перевагу вологим біотопам. Гніздо досить велике, зі стебел трав, моху, іноді гілок, будує на дереві, іноді низько над землею. Діаметр гнізда 15–20 см, висота – 14–16 см. Повна кладка з п'яти–шести зеленуватих, з бурими плямами яєць (28×21 мм), двічі за сезон – у травні і кінці червня. Насиджує переважно самиця (самець іноді її підмінює), 13–14 діб. Пташенята перебувають у гнізді два тижні. Після закінчення гніздового періоду починає кочувати. На прольотах (особливо восени) тримається великими зграями (до 100 і більше особин). Живиться комахами, черв'яками, наземними моллюсками, тому часто тримається на землі. По землі пересувається стрибками. Восени переходить майже завжди на живлення ягодами (особливо горобини) і мандрує у пошуках цього корму. Осілий, подекуди перелітний. Зимує в південних межах ареалу [17; 23; 41; 57; 58; 61; 82].

Фото 482. Чикотень – *Turdus pilaris* (О. М. Ручко)

Дрізд чорний – *Turdus merula* Linnaeus, 1758

Поширення. Європа – від Атлантичного узбережжя до Уральського хребта. На півночі – Скандинавія, Фінляндія, район Санкт-Петербурга, 59-та паралель у європейській частині Російської Федерації. На півдні – узбережжя Середземного моря, північне узбережжя Чорного, Крим, південний край Південного Уралу. Азія – від західного узбережжя Малої Азії до Східно-Китайського моря. На

півночі – північне узбережжя Малої Азії, долина Кубані, північ Ставропольської височини та півніжжя Копетдагу, Паропамізу, західні півніжжя Алайської системи і Тянь-Шаню, хребет Каратау, Джунгарський Алатау, середня течія Тариму, північне півніжжя Кунь-Луню, узбережжя Східно-Китайського моря. На півдні – південне узбережжя Малої Азії, Сирія та Ірак, гори Загрос, південні відроги Ельбурсу і Туркмено-Хорасанських гір, південне півніжжя Середньо-Афганських гір, Індостан. Острови: Британські, Балеарські, Сицилія, Корсика, Сардинія, Крит, Родос, Егейського моря, Азорські, Мадейра, Канарські, Шрі-Ланка. Гніздиться на Соловецьких островах. На території України гніздиться всюди. В Україні поширені підвиди *Turdus merula merula* та *Turdus merula aterrimus*.

Місця знаходження. Ліси і парки (рис. 185).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 830 000–1 000 000 гніздових пар.

Особливості біології. Дещо більший за шпака, маса 80–120 г. Забарвлення дорослого самця чорне, дзьоб і навколоочне кільце жовті або жовтогарячі. Ноги темно-бурі. Самиця темно-бура. Низ світліший, з нечіткими темно-бурими плямами на волі. Дзьоб темно-бурий. Жовтого навколоочного кільця нема (фото 483). Молодий птах подібний до самиці, але світліший, зі світлими плямами зверху і темними – знизу. Оселяється в мішаних і листяних лісах з підліском і підростом, часто у вологих прирічкових ярах, у старих парках тощо. Крім лісових, є «міські» урбанізовані популяції, які ведуть осілий спосіб життя в населених пунктах, навіть у великих містах. На місця гніздування прилітає у березні. Гніздо у вигляді кошика, сплетеного зі стебел трав, гілок та моху, скріплених ґрунтом чи болотом, влаштовує у розвилці гілок дерев або кущів, іноді зовсім низько над землею або під корінням на землі чи на схилі яру. У населених пунктах нерідко бувають гнізда у нішах стін, під дахами будинків тощо. Діаметр гнізда 13–20 см, висота – 9–12 см. Повна кладка з чотирьох–шести (трьох–семи) зелених, з коричневими або рудуватими плямами яєць (29×22 мм), двічі за сезон, у квітні й червні. Насиджує переважно самиця, 13–15 діб. Пташенята залишаються у гнізді до двох тижнів. Годують їх обоє батьків. Живиться комахами та іншими безхребетними, яких збирає на землі, у лісовій підстилці. Восени їсть ягоди. Осілий вид, проте регулярно зимує на півдні, а на решті території трапляється взимку лише у великих містах [17; 23; 41; 57; 61; 77; 82].

Фото 483. Дрізд чорний – *Turdus merula* (О. М. Ручко)

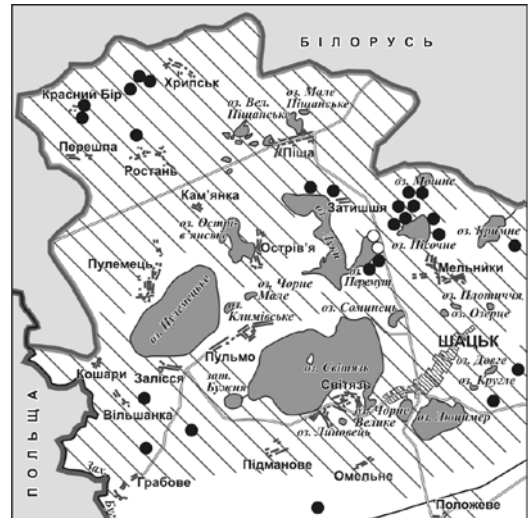

Рис. 185. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▨ Дрізд чорний – *Turdus merula*,
- Дрізд співочий – *Turdus philomelos*
- Дрізд білобровий – *Turdus iliacus*
- Дрізд-омелюх – *Turdus viscivorus*

Дрізд білобровий – *Turdus iliacus* Linnaeus, 1766

Поширеність. Північна Євразія – від Скандинавії і західного кордону Польщі до долини Колими. На півночі – Скандинавія, Югорський півострів, Ямал, дельта Єнісею, південна частина Таймиру, дельта Колими. На півдні – 50-та паралель у Європі, 56-та паралель у Західному Сибіру, район Барнаулу, Західний Саян, східна Тува, хребет Хамар-Дабан, імовірно, нижня течія Колими. Острови: Ісландія, Фарерські. На території України гніздиться лише у північних областях. В Україні поширений підвид *Turdus iliacus iliacus*.

Місця знаходження. Різноманітні ліси, часто неподалік водойм. Надає перевагу ольсам (рис. 185).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не кожного року і чисельність не перевищує 10 пар. Українська популяція налічує 9500–12 500 гніздових пар.

Особливості біології. Найменший серед наших дроздів, масою 55–75 г; розміром зі шпака. Верх оливково-бурий. Над оком чітка біла або вохриста «брова». Низ білуватий, з темно-бурими рисками, які утворюють смугастість. Боки тулуба і покривні пера споду крил яскраво-руді. Махові і стернові пера бурі. Дзьоб темно-бурий, основа нижньої щелепи жовта. Ноги рудувато-бурі. Характерні біотопи – шпилькові і мішані ліси з густим підліском. Прилітає в кінці березня, в квітні. Гніздо будує на

Фото 484. Дрізд співочий – *Turdus philomelos* (О. М. Ручко)

дереві з тонких гілочок і стебел трав. Діаметр гнізда 12–14 см, висота – 10–12 см. Повна кладка з чотирьох–шести (трьох–восьми) зеленуватих, з бурими плямами яєць (26×18 мм), у травні. Насиджують обоє батьків, 11–13 діб. Пташенята стають самостійними на 15–16 добу після вилуплення. У позагніздовий період тримається зграйками. Інколи трапляється взимку на південному узбережжі Криму. Живиться дрібними безхребетними й різними ягодами. Перелітний. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує у Південній Європі, Північній Африці, Південно-Західній Азії [41; 57; 61; 82].

Дрізд співочий – *Turdus philomelos* C. L. Brehm, 1831

Поширення. Євразія – від Скандинавії і Піренейського півострова до долини Лени. На півночі – Норвегія, Швеція та Фінляндія, район Архангельська, Воркути, 67-ма паралель у Західному Сибіру. На півдні – Піренейський півострів, узбережжя Середземного моря, південь Малої Азії та Вірменського нагір'я, південний схил Ельбурсу, басейн нижнього Іртиша, Алтай, Східний Саян, хребет Хамар-Дабан. На схід південні межі не з'ясовано. Відсутній у безлісих районах північного Причорномор'я та Північного Кавказу. Острови: Британські, Гебридські, Скай. На території України гніздиться скрізь, включаючи гірський Крим, окрім приморських степових районів. В Україні поширений підвид *Turdus philomelos philomelos*.

Місця знаходження. Різноманітні ліси і парки (рис. 185).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 1 000 000–1 200 000 гніздових пар.

Особливості біології. За розмірами майже такий, як шпак, але з дещо довшим хвостом. Маса 65–90 г. Верх оливково-бурий, низ білуватий, з темно-бурими плямами. Покривні пера споду крил вохристо-жовті. Махові і стернові пера бурі. Дзьоб бурий, основа нижньої щелепи світліша. Ноги жовто-бурі (фото 484). У молодого птаха верх зі світлими рисками. Оселяється в лісах, у тому числі й байрачних (переважно в нестарих мішаних насадженнях або в світлих шпилькових гаєх), а також у парках. Прилітає в кінці березня, на місцях гніздування з'являється у квітні. Гніздо – у вигляді глибокої чаші з гілок, сухих стебел трав, моху, лишайників, всередині вистелене гниючою деревиною, яка, висихаючи, утворює твердий лоток гнізда. Діаметр гнізда 10–18 см, висота – 8–12 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти (двох–семи) яскравих, блакитних з чорними або чорно-бурими плямами яєць (27×20 мм), двічі за сезон – у квітні і червні. Насиджує самиця, 11–13 діб. Пташенята залишають гніздо через два тижні, але літати починають лише на 16–18 добу після вилуплення. Живиться переважно комахами, черв'яками та іншими дрібними безхребетними, ними ж вигодовує пташенят. Влітку, восени, коли визрівають ягоди, охоче їх поїдає. Їсть деякі отруйні для людини ягоди, такі як бірючина, беладонна та ін. Перелітний. Осіння міграція у вересні–жовтні. Зимує в Південній Європі, Північній Африці, Ірані, іноді у Криму та Закавказзі [17; 23; 41; 57; 58; 61; 77; 82].

Дрізд-омелюх – *Turdus viscivorus* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Атлантичного узбережжя до долини верхньої Ангари. На півночі – Скандинавія і Фінляндія, між Білим морем і Уральським хребтом, долина Обі, нижня течія Ангари. На півдні – узбережжя Середземного моря, південні околиці Карпат і Волино-Подільської височини, долина Волги, південний край Уральського хребта, східна частина Казахського дрібносопковика, Тарбагатай, Саур, захід Монгольського Алтаю, Джунгарський Алатау, Борохоро, Кетмень, Тянь-Шань, Алайська система, Західний Памір. Від західного узбережжя Малої Азії до Гімалаїв (Гарвал) і Белуджистану. На півночі – північне узбережжя Малої Азії, долина Кубані, північні схили Великого Кавказу, Копетдагу та Паропамізу. На півдні – південне узбережжя Малої Азії, Ліван, Загрос, південні схили Ельбурсу, Туркмено-Хорасанських гір та західних Гімалаїв, північного Белуджистану. Острови: Британські, Корсика, Сардинія, Сицилія. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, Карпатах і горах Криму. В Україні поширений підвид *Turdus viscivorus viscivorus*.

Місця знаходження. Хвойні, рідше мішані ліси (рис. 185).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 100 пар. Українська популяція налічує 25 000–28 000 гніздових пар.

Особливості біології. Найбільший серед наших дроздів, значно більший за шпака. Маса 110–140 г. Оперення верху сірувато-буре, низ білий, поцяткований великими темно-бурими плямами. Покривні пера споду крил білі, махові і стернові пера бурі. Верхівки кількох крайніх стернових пер білі. Дзьоб

Фото 485. Кладка яєць дрозда-омелюха – *Turdus viscivorus* (І. В. Шидловський)

бурий, основа нижньої щелепи жовтувата. Ноги жовтувато-бурі. У молодого птаха на верхній частині голови, спині, покривних перах крил, попереку і надхвісті темні плями і світлі риси. Оселяється в старих ділянках лісу (переважно шпилькового, рідше – мішаного), найчастіше недалеко від узлісь, галявин або просік. У місцях гніздування з'являється в квітні. Гніздо з гілок, сухих стебел трави, з великою кількістю моху та лишайнику, на деревах у розвилках гілок. Діаметр гнізда 23–27 см, висота – 12–17 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти (трьох–шести) зеленуватих, з червонувато-бурими крапками і плямами яєць (31×22 мм), двічі за сезон – у квітні й червні (фото 485). Насиджує переважно самиця, 12–14 діб. Пташенята починають літати майже через три тижні. Осіння міграція спостерігається у вересні–жовтні.

Живиться комахами, черв'яками та іншими дрібними безхребетними, восени і взимку ягодами, в тому числі ягодами паразитичної рослини омели, за що дістав українську назву. Осілий, кочівний вид. Зимує на півдні ареалу поширення [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Родина Суторові – Paradoxornithidae Horsfield et Moore, 1854

Синиця вусата – *Panurus biarmicus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Ареал мозаїчний. Євразія – від центральної частини Піренейського півострова до басейну Сунгарі. На півночі – Голландія, Данія, Швеція, Естонія, район Харкова, між Доном і Уральським хребтом, оз. Чани, Яблуневий хребет. На півдні – північне узбережжя Середземного моря, південне Малої Азії, Вірменський (Східний) Тавр, оз. Резайе (Урмія), Ельбурс, північний та східний Іран, басейн оз. Хамун, північні Афганістан та підніжжя Кунь-Луню, оз. Кукунор, середня частина долини Сунгарі. Острови: східна Англія, Сицилія. На території України гніздиться скрізь, окрім Карпат, Закарпаття і більшої частини Криму. В Україні поширений підвид *Panurus biarmicus russicus*.

Місця знаходження. Водойми зі значними площами рогозово-очеретяних заростей (рис. 186).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 50–60 пар, але чисельність помітно коливається. Українська популяція налічує 60 000–95 000 гніздових пар.

Особливості біології. Малий птах, масою 12–18 г. Голова зверху попелясто-сіра, у самця по боках шиї парні чорні смуги – «вуса». Забарвлення верху тіла іржаво-руде, низ білий, із рожевим відтінком на грудях з боків і рудим на боках тіла. Хвіст іржаво-рудий, довгий східчастий, середня пара стернових пер найдовша. Крайні стернові пера з домішкою білого або сірого кольору (фото 486). Самиця блідіша, не має сірої «шапочки» і чорних «вусів», крім того, у неї сіруватий дзьоб, на відміну від яскраво-жовтого у самця. Заселяє місцевості поблизу водойм, головним чином великих річок та їх приток, що поросли густою трав'яною рослинністю. Завжди тримається заростей очерету. Осілий, кочовий птах. Гніздо відкритого типу, у вигляді глибокої чаші, виплетеної зі стебел і листя болотяних рослин. Діаметр гнізда 15–20 см, висота – 19–21 см. Повна кладка з п'яти–восьми (трьох–одинадцяти) білих, з темними цятками і рисками яєць (18×14 мм), двічі на рік, у квітні й травні–червні. Насиджують обидва птахи, 12–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді до двох тижнів. Після закінчення гніздування веде кочовий спосіб

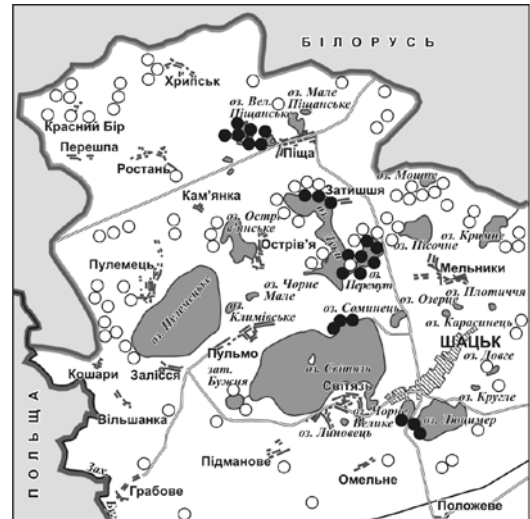

Рис. 186. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Синиця вусата – *Panurus biarmicus*
- Синиця довгохвоста – *Aegithalos caudatus*

Фото 486. Синиця вусата – *Panurus biarmicus* (Н. А. Пісулінська)

життя і з'являється далеко за межами території гніздування. Живиться комахами і павуками, яких розшукує в очеретяних заростях. В осінньо-зимовий період їсть також насіння водяних рослин. Осілий, кочівний вид [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Родина Довгохвостосиницеві – Aegithalidae Reichenbach, 1849–1850

Синиця довгохвоста – *Aegithalos caudatus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Ареал мозаїчний. Євразія – від атлантичного до тихоокеанського узбережжя. На півночі – Норвегія, Швеція, 65-та паралель у Європейській частині Російської Федерації, 61-ша між Уральським хребтом і узбережжям Охотського моря. На півдні – північне узбережжя Середземного моря, південне Малої Азії, південне підніжжя Вірменського (Східного) Тавру, гори Загрос, Ельбурс, західний Копетдаг, схід Волги, долина Уралу, північний Казахстан, Казахський дрібносопковик, Джунгарський Алатау, верхів'я Або, Хангу, Кентею, центральна частина Великого Хінгану, східний край Гімалаїв, узбережжя Японського, Жовтого і Східно-Китайського морів. Острови: Британські, протоки Ла-Манш, Корсика, Сардинія, Сицилія, Сахалін, Уруп, Ітуруп, Кунашир, Шикотан, Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю, Садо, Чеджудо, Оки, Цусіма. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій зонах та на півночі степовій, по долині Дніпра та у горах Криму. В Україні поширені підвиди: *Aegithalos caudatus caudatus*, *Aegithalos caudatus tauricus*.

Місця знаходження. Ліси та узлісся із чагарниковими заростями, рідко парки (рис. 186).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться понад 1000 пар. Українська популяція налічує 68 000–92 000 гніздових пар.

Особливості біології. Дрібний птах, масою 7–10 г. Голова біла, спина посередині чорна, боки тіла і надхвістя білі з рожевим відтінком. Нижня частина тіла біла, на череві, боках і підхвісті з рожевим відтінком. Довгі стернові пера чорні, крайні три пари – чорні з білим. Ноги і дзьоб чорні (фото 487). Заселяє мішані та листяні ліси, чагарникові зарості, іноді парки, сади та присадибні ділянки. Осілий, кочовий птах, який завжди мандрує зграйками. Тримається здебільшого у заростях чагарників і в кронах дерев. Гніздо у вигляді кулі (іноді з двома вхідними отворами), буде переважно високо (5–35 м) на деревах (смерека, сосна, береза) в розгалуженні гілок, рідше – в кущах на малій висоті. Птах маскує його під колір кори дерева так, що воно непомітне навіть зблизька. Діаметр гнізда 13–20 см, висота – 17–25 см. Повна кладка з восьми–дванадцяти (п'яти–шістнадцяти) білуватих, з дрібними рожевуватими цятками (іноді зовсім без них) яєць (14×11 мм), двічі за сезон – у квітні та червні. Насиджує самиця, 12–13 діб. Пташенята залишаються в гнізді два тижні. Після закінчення гніздового періоду кочують окремо або у мішаних зграйках синиць. Живиться лише комахами і павуками. Осілий, кочівний вид [3; 23; 41; 57; 61; 82].

Фото 487. Синиця довгохвоста – *Aegithalos caudatus* (А. Т. Затушевський)

Родина Синицеві – Paridae Vigors, 1825

Ремез – *Remiz pendulinus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Середземноморського узбережжя Іспанії та Франції до долини нижньої Сунгарі. На півночі: Данія, південні узбережжя Балтійського моря та Швеція, Латвія, Псковська і Московська області, Передуралля, 57-а паралель у Західному Сибіру, Мінусинська улоговина, Передбайкалля і Забайкалля, долина Амуру. На півдні – південь Балканського півострова та узбережжя Малої Азії, Вірменський (Східний) Тавр, гори Загрос, басейн верхньої Амудар'ї, захід Дарвазського хребта, долина Тариму, Гобійський Алтай, південь Великого Хінгану та басейну Сунгарі. Реєстрували вид у південно-східній Ганьсу. Острів Сицилія. На території України гніздиться скрізь, окрім Карпат і Криму. В Україні поширений підвид *Remiz pendulinus pendulinus*.

Місця знаходження. Дерево-чагарникові зарості біля водойм (рис. 187).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 50–70 пар, але чисельність помітно коливається у різні роки. Українська популяція налічує 11 000–17 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах значно менший від горобця, маса 8–11 г. Голова і шия сіруваті. Лоб і широкі смуги «маска», які проходять через очі, – чорні. Спина каштанова, світліша до надхвістя. Частина покривних пер верху крил руда, інші – каштанові. Горло біле, інше оперення низу жовтувато-біле, з каштановими плямами на волі і боках тулуба. Махові і стернові пера бурі, зі світлою облямівкою. Дзьоб темно-сірий, основа світліша. Ноги сірувато-бурі або сірувато-блакитні. У самиці чорні смуги на голові вужчі. Каштанові плями на волі і боках тулуба менші або відсутні. У молодого птаха голова і спина світло-бурі. Чорного і каштанового кольорів в оперенні нема. Оселяється в деревних і чагарникових заростях (верби, берези), по берегах озер, річок, ставків, боліт. Прилітає на початку квітня. У травні можна спостерігати, як будує своє гніздо, що триває майже два тижні. Будують і самець, і самиця. Матеріалом для гнізда є рослинні волокна (основа), між якими птах майстерно вплітає пух з верби, тополі. Гніздо завжди будує на кінці тонкої гілки, часто над водою. Воно має форму рукавички, основу якої будує самець, а вхід у вигляді «великого пальця» та стінку навпроти нього – самиця. Діаметр гнізда 8–11 см, висота – 12–17 см. Повна кладка з шести–восьми (чотирьох–одинадцяти) білих видовжених яєць (16×11 мм), в другій половині травня – на початку червня. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді два–три тижні. Після закінчення гніздового сезону утворює невеликі зграйки і мандрує деякий час поблизу місць гніздування. Живиться переважно комахами і павуками, восени також насінням очерету. Частина популяції осіла, а частина перелітає до Перської затоки, на північ Індостану. Осінній відліт у кінці серпня – жовтні (іноді на початку листопада) [3; 23; 41; 57; 61; 82].

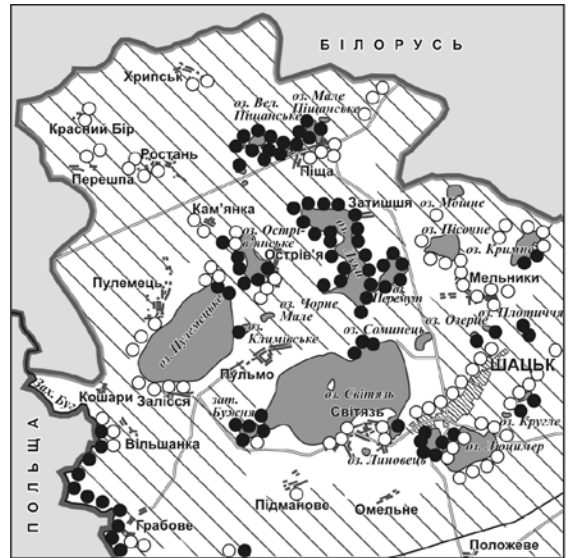

Рис. 187. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Ремез – *Remiz pendulinus*
- Гаїчка болотяна – *Parus palustris*
- ▨ Гаїчка-пухляк – *Parus montanus*

Гаїчка болотяна – *Parus palustris* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія, ареал мозаїчний. Європа – від Скандинавії і Піренеїв до долини р. Білої. На півночі – Південна Фінляндія, Ленінградська, Смоленська, Калузька, Пензенська, Ульяновська області, долина р. Білої. На півдні – середземноморське узбережжя Франції, Південні Італія та Албанія, Північна Греція, гори Родопи, Середня Молдова, південні околиці Волино-Подільської височини, Харківська область, долина р. Білої. У Малій Азії – хребет Кероглу-Даг, Великий Кавказ, долина Кубані. Східна Азія, від західного підніжжя Алтаю до узбережжя Японського і Жовтого морів. На півночі – район Красноярська та Іркутська, Забайкалля, басейн середнього та нижнього Амуру. На півдні – південний Алтай, Монгольський Алтай, Кентей. В області Великого Хінгану південна межа простягається на південь, набуваючи характеру західної і утворюючи великий виступ ареалу. Ізольовано населяє область гори Вікторія і північну частину області Чин у Західній Бірмі. Острови: Великобританія, Сицилія, Корсика, Сардинія, Сахалін, Ітуруп, Кунашир, Шикотан, Хоккайдо, острови затоки Петра Великого. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій зонах та на півночі степової. В Україні поширений підвид *Parus palustris palustris*.

Місця знаходження. Мішані та листяні ліси неподалік водойм (рис. 187).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 255 000–380 000 гніздових пар.

Особливості біології. За розмірами майже така, як чубата синиця, маса 9–12 г. Верх голови і горло чорні, на голові металевий полиск. Щоки і боки шиї сіруваті. Спина, плечові пера, поперек, надхвістя і покривні пера верху крил бурувато-сірі. Низ білуватий, боки тулуба і черево з сірувато-вохристим відтінком. Махові і стернові пера бурі. Дзьоб сірувато-чорний. Ноги сірувато-бурі. Молодий птах схожий на дорослого, але верх голови чорно-бурий, без металевого полиску. Характерні біотопи – ділянки вологого листяного або мішаного лісу з густим підліском, поблизу лісових боліт, струмків, річок. Гніздо робить у дуплі дерева, іноді дуже високо (до 25 м). Повна кладка з семи–десяти типових для синиць плямистих яєць (16×12 мм), буває двічі за сезон – у кінці квітня і в червні. Друга кладка менша (6–9 яєць). Насиджує самиця, 14–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді два–

Фото 488. Синиця чубата – *Parus cristatus* (Н. А. Пісулінська)

іноді зовсім низько над землею, вимощене шерстю. Повна кладка з п'яти–шести (трьох–одинадцяти) плямистих яєць (16×12 мм), двічі за сезон – у квітні та червні. Насиджує самиця, 14–18 діб. Пташенята залишаються в гнізді до трьох тижнів. У позагніздовий період нерідко тримається у зграях з іншими синицями та золотомушками. Живиться майже завжди комахами і павуками. Зрідка їсть насіння шпилькових. Осілий вид [3; 17; 23; 41; 57; 61; 78; 79; 82].

Синиця чорна – *Parus ater* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до Верхоянського хребта, Камчатки, узбережжя Охотського, Японського і Жовтого морів. На півночі – Фінляндія, Кольський півострів, 65-та паралель у Європейській частині Російської Федерації, долина Обі. На півдні – північне узбережжя Середземного моря, південне підніжжя Карпат, середня частина Волино-Подільської височини, Київська, Калужська, Рязанська, Ульяновська області, імовірно, Південний Урал, 55-та паралель у Західному Сибіру, Алтай, Танну-Ола, Хамар-Дабан, Кентей, долина верхнього Амуру. Далі південна межа ареалу вздовж Великого Хінгану опускається на південь, набуваючи у цій ділянці характер західної, й утворює великий виступ у південно-західному напрямку. Ізольовані ділянки ареалу охоплюють гори: Кримські, Лівану, Загросу, Джунгарський Алатау, Тянь-Шань, Алайську систему. Острови: Британські, Сицилія, Корсика, Сардинія, Кіпр, Сахалін, Монерон, південні Курильські, Хоккайдо, Хонсю, Цусіма, Чеджудо, Якусіма, Тайвань; імовірно Сікоку, Кюсю, північна частина Ідзу і Рюкю. На території України гніздиться у лісовій та лісостеповій зонах, в горах Криму. В Україні поширені підвиди *Parus ater ater* та *Parus ater moltchanovi*.

Місця знаходження. Хвойні ліси, рідко мішані (рис. 188).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться близько 1000 пар. Українська популяція налічує 85 000–115 000 гніздових пар.

Особливості біології. Одна з найменших наших синиць, масою 8–10 г. Верх голови і горло чорні, з полиском. Щоки, потилиця і шия з боків білі. Спина оливково-сіра, поперек і надхвістя рудуваті. На чорних верхніх покривних перах крила дві білі поперечні смужки. Низ білий, з вохристим відтінком. Махові і стернові пера бурі, зі світлою облямівкою (фото 489). У молодого птаха верх голови і горло з бурим відтінком. Щоки, потилиця і низ жовтувато-вохристі. Дзьоб чорний, ноги сірі. Характерні біотопи – переважно шпилькові ліси, інколи листяні ліси з домішкою шпилькових порід. Гніздо в дуплі дерева, у щілині, навіть у норі, під корою; з таких самих матеріалів, як і в інших синиць, але вона ніколи не вимощує його пір'ям. Повна кладка з 6–11 (5–13) плямистих яєць (15×11 мм), двічі за сезон – у квітні і в червні. Насиджує самиця, 14–16 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Восени і взимку мандрує разом з іншими синицями, але тримається завжди шпилькових лісів. Живиться, як і інші синиці, деревними комахами, павуками, восени ягодами, насінням. Поживу здобуває в кроні дерева. Осілий, кочівний вид [3; 23; 41; 57; 61; 78; 82].

Фото 489. Синиця чорна – *Parus ater* (Н. А. Пісулінська)

Синиця блакитна – *Parus caeruleus* Linnaeus, 1758

Поширення. Західна Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до західного схилу Уральського хребта, долини Нижнього Уралу, західного узбережжя Каспійського моря, Копетдагу і Туркмено-Хорасанських гір, Загросу. На півночі – Норвегія, Швеція, Фінляндія, 62-га паралель у Європейській частині Російської Федерації, західний схил Уральського хребта. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Північна Сирія, Північний Ірак, південна частина гір Загросу. Острови: Ла-Маншу, Британські, Балеарські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Крит, Родос, Канарські. На території України гніздиться скрізь, у Криму – лише в горах. В Україні поширений підвид *Parus caeruleus caeruleus*.

Фото 490. Синиця блакитна – *Parus caeruleus* (Н. А. Пісулінська)

надесяти) білих, з темними плямами дрібних яєць (16×12 мм), у кінці квітня – на початку травня. Насиджує самиця, 13–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді два–три тижні. З кінця липня разом з іншими синицями починає мандрувати. Живиться переважно деревними комахами і павуками. Зрідка може їсти ягоди і насіння. Осілий вид [3; 17; 23; 41; 57; 61; 78; 82].

Синиця велика – *Parus major* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до західного узбережжя Охотського моря, Буреїнського хребта, долини Амуру. На півночі – Скандинавія, Архангельськ, верхів'я Печори, басейни Обі, Єнісею, долина Лени, Вілюю. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, північні Сирія, Ірак, гори Загрос, Ельбурс, Каспійське море, долина Уралу, район Каркаралінська, Джунгарський Алатау, Монгольський Алтай, Хангу, Кентей, північ Великого Хінгану, долина середнього Амуру та Уди. Острови: Британські, Балеарські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Крит, Кіпр. Акліматизована у Тянь-Шані. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширений підвид *Parus major major*.

Місця знаходження. Ліси, парки і сади (рис. 188).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 3 000 000–4 000 000 гніздових пар.

Особливості біології. Завбільшки з горобця, найбільша з наших синиць, масою 16–21 г. Щоки білі, на потилиці невелика жовтувата пляма. Інше оперення голови, горло, широка смуга посеред вола, грудей, черева і підхвістя чорні, на голові з полиском. Спина оливково-зелена. Надхвістя сіре. На сизувато-сірих покривних перах крила біла смуга. Воло, груди й черево яскраво-жовті. Махові пера бурі, з жовтуватою облямівкою. Центральна пара стернових пер блакитно-сіра, крайня пара – біла, інші сірувато-бурі, з домішкою білого на кількох передостанніх перах. Дзьоб чорний, ноги темно-сірі. У самиці чорна смуга на грудях і череві вузька. Жовта барва в оперенні нерідко блідіша (фото 491). Молодий птах тьмяніший, з жовтавими щоками. Вузька темно-сіра смуга лише на горлі, волі і грудях. Оселяється всюди, де є дерева. Охоче заселяє штучні гніздівлі. Гніздо робить з корінців, стебел трав, моху в дуплі дерева, щілині будівлі, під корінням дерева, у найнесподіваніших місцях, вимощує його кінським волосом, пір'ям, шерстю. Повна кладка з шести–одинадцяти (трьох–чотирнадцяти) білих із червонувато-коричневими плямами яєць (18×13 мм), двічі за сезон – у середині–кінці квітня і в червні. Насиджує самиця, 13–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді два–три тижні. Після закінчення гніздового періоду формує невеликі зграйки з іншими видами синиць, підкоришниками, повзиком і веде мандрівний спосіб життя. Живиться переважно комахами, їхніми яйцями, лялечками, гусінню. У кінці літа, восени і взимку охоче споживає рослинну їжу – насіння, ягоди тощо. Осілий вид [3; 9; 23; 41; 57; 58; 61; 75; 78; 82].

Фото 491. Синиця велика – *Parus major* (А. Т. Затушевський)

Родина Повзикові – Sittidae Lesson, 1828

Повзик – *Sitta europaea* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до узбережжя Берінгового моря, Камчатки, узбереж Охотського, Японського, Жовтого і Східно-Китайського морів. На півночі – Норвегія, Швеція, верхів'я Анадира. На півдні – північне узбережжя Середземного моря, південний край Апеннінського та Балканського півостровів, південь Молдови та Волино-Подільської височини, Полтавська та Харківська області, долина Північного Дінця, між долиною Дону і Уральським хребтом, долина Іртиша, Саур, Монгольський Алтай, Хангу, Кентей, Великий Хінган, узбережжя Японського, Жовтого і Східно-Китайського морів. На півдні – східне узбережжя Середземного моря, північні Сирія та Ірак, Загрос, Фарсу, півострів Індостан, південна Бірма, північні Таїланд і Лаос. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій та північній частині степової зон. В Україні поширені підвиди *Sitta europaea europaea* та *Sitta europaea caesia*.

Місця знаходження. Ліси, парки і сади (рис. 189).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 300 000–400 000 гніздових пар.

Особливості біології. Ледь менший від горобця, маса 19–24 г. Зверху попелясто-сірий. Через око проходить чорна смуга. Щоки і горло білі. Воло, груди і черево білі, з вохристим відтінком. Боки тулуба і підхвістя рудувато-каштанові. Махові пера сірувато-бурі, стернові – чорні, крім сірих центральних, крайні пари біля верхівки білі. Дзьоб темно-сірий, ноги жовтувато-бурі. У самиці низ рівномірно вохристий, каштановий колір відсутній (фото 492). Молодий птах подібний до самиці, але смуга, яка проходить через око, темно-сіра. Майже весь низ жовтувато-вохристий. Заселяє мішані, листяні ліси та шпилькові ліси, трапляється в парках і садах. Тримається поодиночки або парами. Гніздиться в дуплах дерев (на висоті 3,5–8 м) або в скелях, замазуючи вхід до гнізда глиною чи ґрунтом. Повна кладка з шести–дев'яти (чотирьох–тринадцяти) білих, з рожевими і червоними плямками яєць (20×14 мм), у квітні. Насиджує самиця, 14–17 дів. Пташенята залишаються в гнізді понад три тижні. Восени і взимку здійснює далекі мандрівки від місць гніздування. Живлення змішане, живиться комахами (жуки, клопи), яких здобуває за допомогою тонкого дзьоба із щілин на дереві чи камені. У пошуках їжі добре лазить по деревах або скелях, навіть униз головою. Восени і взимку може їсти жолуді, горіхи та інші плоди і насіння дерев. Осілий вид [3; 23; 41; 57; 61; 82].

Фото 492. Повзик – *Sitta europaea* (Н. А. Пісулінська)

Рис. 189. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Повзик – *Sitta europaea*
- Підкоришник звичайний – *Certhia familiaris*

Родина Підкоришникові – Certhiidae Leach, 1820

Підкоришник звичайний – *Certhia familiaris* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія. Ареал мозаїчний. Від Скандинавії та Піренейських гір до західного і південного узбережжя Охотського та Японського морів. На півночі – Норвегія, Швеція, узбережжя Білого моря, 61-ша паралель у Західному Сибіру, між долиною Єнісею і західним узбережжям Охотського моря. На півдні – північне узбережжя Середземного моря, західне і північно-західне узбережжя Чорного моря, південні околиці Волино-Подільської височини, басейни Дніпра і Північного Дінця, Воронезька та Пензенська області, долина Волги, південь Уральського хребта, долина Іртиша, Саур, Південний та Монгольський Алтай, Кентей, середня частина Великого Хінгану,

північне узбережжя Жовтого моря, Корейський півострів, Тарбагатай, Джунгарський Алатау, Тянь-Шань, Гімалаї, Східний Тибет, Наньшань, південь Великого Хінгану. На півдні – південне підніжжя Гімалаїв, Північна Бірма та Юньнань, східний край хребта Циньлін, південно-західне узбережжя Ляодунської затоки. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій та північній частині степової зон, а також у долинах Дунаю, Дністра, Дніпра і в гірському Криму. В Україні поширений підвид *Certhia familiaris familiaris*.

Місця знаходження. Ліси, парки і рідше сади (рис. 189).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 500–600 пар. Українська популяція налічує 150 000–195 000 гніздових пар.

Фото 493. Підкоришник звичайний – *Certhia familiaris* (А. Т. Затушевський)

Особливості біології. Менший від горобця, маса 8–12 г. Верх рудувато-бурий, з білими плямами. Над оком білувата «брова». Поперек і надхвістя рудуваті, низ білий. Махові пера бурі, з білою верхівкою і вохристою ламаною смугою. Стернові пера рудувато-бурі, загострені. Дзьоб бурий, нижня щелепа світліша. Ноги світло-бурі, кіготь на задньому пальці довгий (фото 493). Молодий птах схожий на дорослого, але білих плям на спині більше. Низ сіруватий. Забарвлення загалом захисне: на фоні кори птах майже непомітний. Характерні біотопи – різнотипні ліси, рідше парки. Гніздо влаштовує в щілині під корою (звідки й походить українська назва роду), іноді в дуплі. Будує його самиця з гілок, шматків кори і деревини, які спирає кінцями в стінки дупла чи щілини, утворюючи настил, на який вкладає луб, мох, стебла сухої трави і лишайники. Лоток вимощує пір'ям. Повна кладка з п'яти–шести (трьох–дев'яти) білих, з червонуватими плямами яєць (16×12 мм), двічі на рік, у травні і в червні – на початку липня. Насиджує самиця, 13–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Восени і взимку веде мандрівний спосіб життя у спільних зграях з повзиками і синицями. Живиться лише комахами, яких добуває в тріщинах кори. Зрідка взимку їсть різне насіння. У пошуках їжі лазить по стовбурах дерев по спіралі знизу вгору. Осілий вид [3; 23; 41; 57; 61; 82].

Родина Горобцеві – Passeridae Rafinesque, 1815

Горобець хатній – *Passer domesticus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до північного та західного узбережжя Охотського моря і долини нижнього Амуру. На півночі – Скандинавія, Кольський півострів, гирло Печори, долини Обі, Таза і Єнісею, басейни Вілюю і Лени, північне узбережжя Охотського моря. На півдні – узбережжя Середземного моря, південь Синайського півострова, північна Аравія, південно-західна Туркменія, південь Загросу та район Керману, Мангишлак, північне узбережжя Аралу, Західний Тянь-Шань, улоговина оз. Іссик-Куль, Джунгарський Алатау, Тарбагатай, Монгольський і Гобійський Алтай, долина Керулену, басейн верхньої Сунгарі. Острови: Британські, Балеарські, Корсика, Крит, Сицилія, Мальта, Кіпр, Егейського моря. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширений підвид *Passer domesticus domesticus*.

Місця знаходження. Населені пункти з околицями (рис. 190).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів птахів. Українська популяція налічує 4 000 000–5 300 000 гніздових пар.

Особливості біології. Невеликий птах, масою 22–32 г. У дорослого самця верх голови сірий, щоки світло-сірі, ззаду окреслені широкими каштановими смугами, які нерідко з'єднуються на задній

Рис. 190. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▣ Горобець хатній – *Passer domesticus*
- Горобець польовий – *Passer montanus*

Фото 494. Горобець хатній – *Passer domesticus*
(Н. А. Пісулінська)

частині шиї. Верхня частина спини і верх крил каштанові, з чорними плямами. На покривних перах крила світла смуга. Нижня частина спини, поперек і надхвістя бурувато-сірі. Вузечка, горло і волю зверху чорні. Грудки, боки тулуба і черево світло-сірі. Махові пера темно-бурі, з рудою облямівкою. Стернові пера темно-бурі, зі світлою облямівкою. Дзьоб чорний, ноги бурі (фото 494). Доросла самиця відрізняється від самця бурим кольором голови, менш яскравим забарвленням спини, сірувато-бурим кольором нижнього боку тіла. Молодий птах схожий на самицю. Гніздиться в щілинах будівель, особливо часто під стріхою, зрідка влаштовує кулеподібні гнізда на деревах і кущах, в дуплах та норах. Нерідко утворює гніздові колонії. Гніздо з трав'янистих рослин, корінців, вимощене кінським волосом, пір'ям тощо. Розмножується два, іноді три рази за сезон. Яйця білувато-жовті, з сірувато-бурою густою крапчастістю. Повна кладка

з чотирьох–шести (двох–восьми) яєць (23×15 мм), з квітня до липня. Насиджують здебільшого обидва птахи, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться переважно рослинною і меншою мірою тваринною їжею (комахами та іншими безхребетними), охоче їсть різні харчові відходи, зерно, ягоди тощо. Після закінчення гніздового періоду утворює великі зграї, іноді налітає на посіви проса та інших зернових, клює ягоди, може завдавати певної шкоди. Навесні та влітку живиться комахами, серед яких багато шкідників сільського і лісового господарства. Пташенят вигодовує комахами. Осілий вид [23; 41; 57; 58; 61; 82].

Горобець польовий – *Passer montanus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Атлантичного океану до узбереж Охотського, Японського, Жовтого, Східно-Китайського і Південно-Китайського морів. На півночі – Скандинавія, північне узбережжя Кольського півострова, гирло Печори, Ямал, гирло Єнісею, долина Хатанги, Таймир, 70-а паралель у басейні Лени. На півдні – середземноморське узбережжя Європи, окрім узбережжя Адріатичного моря, Мала Азія, південь Вірменського нагір'я, південне підніжжя Ельбурсу, Середній Пакистан, Північно-Західна Індія, південне підніжжя Гімалаїв, південний край Малакки та Індокитайського півострова. Острови: Британські, Сардинія, Сицилія, Сахалін, Уруп, Ітуруп, Кунашир, Шикотан, Хоккайдо, Хонсю, Сікоку, Кюсю, Садо, Оки, Ідзу, Рюкю, Бородіно, Тайвань, Чеджудо, Цусіма, Хайнань, Суматра, Ява, Балі. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширений підвид *Passer montanus montanus*.

Місця знаходження. Населені пункти з околицями, узлісся, яри та балки з колоніями берегових ластівок (рис. 190).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 3 000 000–4 000 000 гніздових пар.

Фото 495. Горобець польовий – *Passer montanus* (Н. А. Пісулінська)

Особливості біології. Дещо менший за хатнього горобця, маса 19–25 г. Верх голови коричневий. На білуватих щоках по чорній плямі, вуздечка і горло чорні. Верхня частина спини і верх крил рудувато-бурі, з чорними плямами. На покривних перах крила дві вузькі світлі смужки. Нижня частина спини, поперек і надхвістя бурі. Низ буруватий. Махові і стернові пера бурі, зі світлими облямівками. Дзьоб чорний або бурий, ноги сірувато-бурі (фото 495). Молодий птах схожий на дорослого, але забарвлений тьмяніше, верх голови коричнево-бурий. Плями на щоках, вуздечка і горло сірувато-чорні. Оселяється всюди: як у населених пунктах, так і далеко за їх межами, в лісах, берегових урвищах, скелях. Гніздиться окремими парами або невеликими колоніями. Гніздо влаштовує у дуплі дерева, норі, щілинах скель і будівель, у стінці гнізда великого птаха, а також у штучних гніздівлях. На дереві гніздо робить рідко. Гніздовий матеріал і саме гніздо майже такі самі, як у горобця

хатнього. Пташенят виводить два–три рази за сезон. Повна кладка з чотирьох–восьми плямистих яєць (19×14 мм), з квітня до липня. Насиджують обидва птахи, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться переважно рослинною їжею, під час гніздового періоду також комахами. Пташенят вигодовує комахами. Утворюючи у кінці літа і восени великі зграї, налітає іноді

на посіви зернових, а також на ягідні культури і може завдавати сільському господарству певної шкоди. Осілий вид [23; 41; 57; 58; 61; 82].

Родина В'юркові – Fringillidae Leach, 1820

Зяблик – *Fringilla coelebs* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до західного узбережжя південного Байкалу. На півночі – Норвегія, Фінляндія, Карелія, 66-та паралель між Білим морем і Уральським хребтом, долина Обі, Тиму, Красноярськ, Іркутськ. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, південне підніжжя Вірменського (Східного) Тавру, гори Загрос, підніжжя Ельбурсу і Туркмено-Хорасанських гір, Волго-Ахтубінська заплава, долини Уралу, Ілеку, Іртиша, Ульбу, Тувинська улоговина, Іркутськ. Острови: Канарські, Азорські, Мадейра, Британські, Гебридські, Оркнейські, Шетландські, Середземного моря, крім Мальти. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширені підвиди *Fringilla coelebs coelebs* та *Fringilla coelebs solomkoi*.

Місця знаходження. Ліси, парки і сади (рис. 191).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 5 300 000–6 700 000 гніздових пар.

Особливості біології. За розмірами майже такий, як горобець, маса 19–24 г. У самця в шлюбному вбранні нижня частина лоба чорна. Верхня частина

Фото 496. Зяблик – *Fringilla coelebs*
(Н. А. Пісулінська)

лоба, тім'я, потилиця, шия по боках і ззаду блакитно-сірі. Спина каштаново-бура. Поперек і надхвістя зеленуваті. Щоки, горло, воло, боки тулуба, груди і передня частина черева винно-рожеві. Задня частина черева і підхвістя білуваті. На чорних покривних перах крила велика біла пляма і біла смуга. Махові пера темно-бурі. Хвіст темно-бурий, майже чорний, дві пари крайніх стернових пер з білою барвою, центральні – сірі. Дзьоб блакитно-сірий, на кінці чорний. Ноги бурі (фото 496). У самиці на нижній частині тіла червоного кольору немає, замість нього світло-бурий. Голова й спина бурувато-зелені. Молодий птах схожий на самицю. Характерні біотопи – листяні й мішані ліси, парки, сади, полезахисні смуги. На місця гніздування прилітає у березні. Гніздо на дереві чи кущі, замасковане берестою,

корою, мохом і лишайником, у вигляді глибокого кошика, ретельно сплетеного зі стеблин трав, вимощене кінським волосом або спорангієносьцями зозулиного льону. Діаметр гнізда 9–12 см, висота – 8–9 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти (трьох–семи) зеленуватих яєць, з темними цятками і плямами (19×14 мм), двічі за сезон – на початку травня і в кінці червня – в липні. Насиджує самиця, 12–13 днів. Пташенята залишаються в гнізді два тижні, після чого батьки годують їх вже біля гнізда близько тижня. Навесні і влітку живиться комахами та іншими безхребетними, ними ж вигодовує пташенят. Охоче їсть ягоди і насіння трав'янистих та деяких деревних рослин. Перелітний. Відлітає у вересні–жовтні. Регулярно зимує на півдні країни та в Закарпатті, але головним чином в Африці, на Кавказі, Закавказзі, у Середній Азії [17; 23; 41; 57; 58; 61; 82].

Щедрик – *Serinus serinus* (Linnaeus, 1766)

Поширення. Європа – від західного узбережжя Піренейського півострова до Ленінградської області, східного кордону Білорусі, Чернігівської і Сумської областей, Молдови. На півночі – південне узбережжя Балтійського моря та Фінської затоки; заселяє південь Швеції. На півдні – до

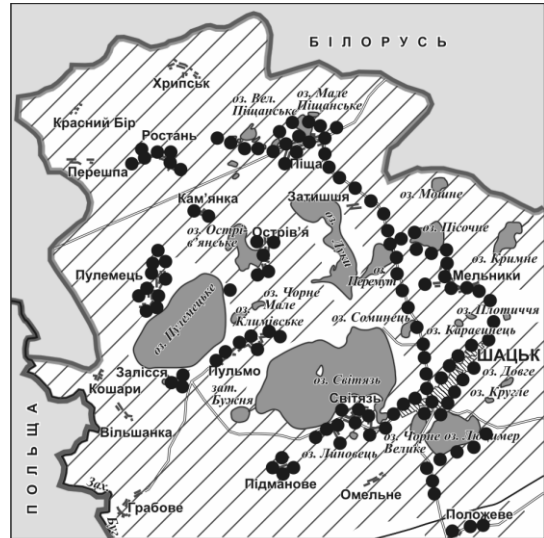

Рис. 191. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▨ Зяблик – *Fringilla coelebs*
- Щедрик – *Serinus serinus*

Середземного і південно-західного узбережжя Чорного морів. Мала Азія, від західного узбережжя до 40–41-го меридіанів і західної частини Вірменського (Східного) Тавру. Всі острови Середземного моря, крім Мальти. На території України гніздиться у всіх західних областях та на Поліссі.

Місця знаходження. Узлісся, парки і сади, лісосмуги та зелені насадження населених пунктів (рис. 191).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 700–800 пар. Українська популяція налічує 155 000–215 000 гніздових пар.

Особливості біології. Зовні дещо нагадує чижа, маса 12–15 г. Зверху бурий, з темною строкатістю. Лоб, «брови», смуги під очима, плями на щоках, боки шиї, горло, воло, верх грудей, поперек і надхвістя жовті. На білих боках тулуба темні смуги. Низ грудей, черево і підхвістя білі. Махові і стернові пера темно-бурі, зі світлою облямівкою. Дзьоб сірий, ноги світло сірі. Самиця схожа на самця, але всі кольори тьмяніші. На волі темні риси-штрихи. Молодий птах подібний до самиці, але темних рисок на нижній частині тулуба більше. Характерні біотопи – узлісся, лісосмуги, сади, парки, населені пункти, особливо за наявності окремих шпилькових дерев. Може оселятися невеликими колоніями. На місця гніздування прилітає у кінці березня – на початку квітня. Гніздо влаштовує переважно у кроні шпилькового або у щільному гіллі листяного дерева, а також у кущі на різній висоті над землею, яке майстерно сплітає зі стебел трав, корінців, моху, лишайників, вимощує кінським волосом, рослинним пухом, пір'ям. Діаметр гнізда 8–10 см, висота – 5–8 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти білувато-блакитних, з темними цятками і рисками яєць (17×12 мм), двічі за сезон, у травні і в кінці червня – на початку липня. Насиджує самиця, 13 діб, самець весь час її годує. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Живиться насінням і бруньками рослин. Навесні і влітку поїдає також дрібних комах. Пташенят вигодовує комахами. Перелітний. Відлітає у вересні-жовтні. Зимує в південній Європі і на Закарпатті [17; 23; 41; 57; 58; 61; 82; 84].

Зеленяк – *Chloris chloris* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до східного підніжжя Уральського хребта, західного узбережжя Каспійського моря, Копетдагу. На півночі – Скандинавія, південь Кольського півострова, низини Онеги, 60-та паралель в області Уральського хребта. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Вірменський (Східний) Тавр, Курдські гори, південні підніжжя Ельбурсу і Туркмено-Хорасанських гір, долини Волги та Уралу, південь Уральського хребта. Ізольована ділянка ареалу охоплює східну частину Середньої Азії. Пустельні і високогірні простори в межах окресленої території цей вид не заселив. Острови: Британські, Середземного моря, крім Мальти і Кіпру. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширений підвид *Chloris chloris chloris*.

Місця знаходження. Узлісся, парки і сади, лісосмуги та зелені насадження населених пунктів (рис. 192).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 640 000–820 000 гніздових пар.

Особливості біології. Птах завбільшки з горобця, маса 25–34 г. Зверху зеленувато-оливковий, з бурим відтінком. Поперек і надхвістя зеленуваті. Щоки сірі. Низ жовтувато-зелений, підхвістя жовтувато-біле. Першорядні махові пера темно-бурі, з жовтою облямівкою, другорядні махові пера сірі. Центральні стернові пера сірувато-бурі, інші – жовті, з сірувато-бурою верхівкою. Дзьоб міцний, сірувато-бурий. Ноги світло бурі (фото 497). Самиця сіріша, жовті частини оперення тьмяніші. Молодий птах подібний до самиці, але знизу світліший, з чіткою темною поздовжньою строкатістю. Оселяється на узліссях, у заплавах гаях з чагарниками (густого суцільного лісу уникає), лісосмугах, парках, великих садах, населених пунктах. На місця гніздування прилітає у березні, іноді навіть у лютому. Гніздо зі стебел трав, тонких гілок і корінців, вимощене шерстю, мохом, кінським волосом,

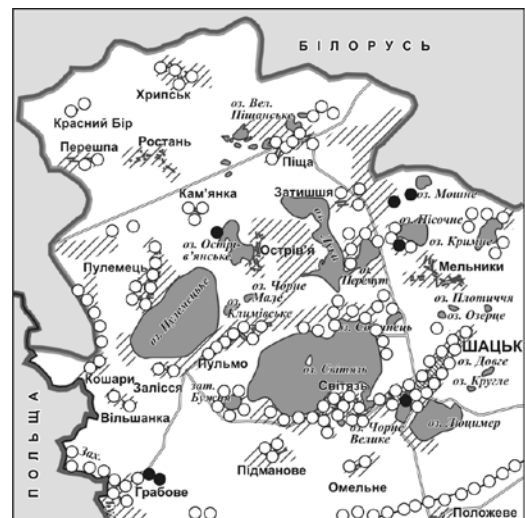

Рис. 192. Місця знаходження класу Птаху – Aves

○ Зеленяк – *Chloris chloris*

● Чиж – *Spinus spinus*

▨ Щиглик – *Carduelis carduelis*

Фото 497. Зеленьак – *Chloris chloris* (І. В. Шидловський)

пир'ям і войлоком чи рослинним пухом, будує на дереві або кущі, зазвичай невисоко над землею (1,5–4,5 м). Діаметр гнізда 10–15 см, висота – 6–10 см. Повна кладка з чотирьох–шести зеленуватих, з буро-фіолетовими плямами яєць (20×14 мм), двічі на сезон, в кінці квітня – першій половині травня і в другій половині червня. Насиджує самиця, 14–16 діб. Самець у цей час її годує. Пташенята перебувають у гнізді два тижні і залишають його ще не добре вмюючи літати (як у більшості нагніздних птахів). Батьки ще понад тиждень годують їх біля гнізда. Осінні кочівлі починаються із серпня. Іноді об'єднується у спільні зграї з іншими в'юрковими. Живиться переважно рослинною їжею – насінням різних маслянистих рослин, бруньками, ягодами. Пташенят у перші дні їх існування годує комахами. Осілий, кочівний вид [17; 23; 41; 57; 58; 61; 82].

Чиж – *Spinus spinus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія, хоча межі ареалу недостатньо з'ясовано і, ймовірно, вони мінливі. Від Піренеїв, Скандинавії та Східної Франції до узбережжя Охотського та Японського морів. На півночі – Фінляндія, Кольський півострів, район Архангельська, долина Вичегди, 64-а паралель у Західному Сибіру. На півдні – Швейцарія, Середня Італія, Болгарія, південний схил Карпат, північна частина Волино-Подільської височини, Київська, Полтавська, Харківська області, гирло Ками, район Каркаралінська, імовірно, Джунгарський Алатау, Тува, Південний Алтай та Східний Саян, Хамар-Дабан, Малий Хінган, басейн Сунгарі. Ізольована ділянка охоплює Великий та Малий Кавказ, схід Понтийських гір, Вірменське нагір'я, Талиш, Богровдаг, Ельбурс. Острови: Британські, Сахалін, Ітуруп, Кунашир, Шикотан, Хоккайд, центральна частина Хонсю. На території України гніздиться на Поліссі, у Карпатах та Кримських горах.

Місця знаходження. Хвойні та іноді мішані ліси (рис. 192).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не кожного року. У сприятливі роки чисельність у парку може досягати 100 або більше пар. Українська популяція налічує 4000–20 000 гніздових пар.

Особливості біології. Помітно менший від горобця, маса 10–14 г. У дорослого самця лоб, тім'я, вуздечка і підборіддя чорні. «Брови», які починаються на рівні задньої частини ока, боки шиї, воло, верх грудей, поперек і надхвістя жовті. Потилиця і спина зеленувато-оливкові, з темною строкатістю. Черево біле, на боках темні риси. Зверху на чорних покривних перах крил жовті смуги, махові – темно-сірі. Центральні стернові пера темно-бурі, інші – жовті з темно-бурою верхівкою. Дзьоб сірувато-бурий, загострений. Ноги бурі (фото 498). Доросла самиця сіріша. Молодий птах схожий на самицю. Улюблені місця перебування в гніздовий період – переважно шпилькові ліси, під час кочівель – сірі заплавні ліси, парки, гаї, сади населених пунктів. Гніздо – ретельно сплетений з трави, тонких гілок і моху кошик, вимощений шерстю, пухом, пир'ям, добре замаскований мохом і лишайниками; будує високо на деревах (понад 8 м). Діаметр гнізда 5–9 см, висота – 3–4 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти зеленуватих, з темними цятками яєць (16×12 мм), двічі за сезон, в кінці квітня – на початку травня і в кінці червня. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Після закінчення гніздового періоду утворює великі зграї і мандрує всю осінь та зиму, аж до середини березня. У цей час залишається поблизу місць, де ростуть вільхи і берези. Може триматися на гілці дерева, повернувшись спиною або головою донизу. Навесні і влітку живиться переважно комахами і ними ж вигодовує пташенят. Восени їсть насіння різних дерев, особливо вільхи, а також насіння бур'янів. Осілий, кочівний вид [17; 23; 41; 57; 58; 61; 82].

Фото 498. Чиж – *Spinus spinus* (Н. А. Пісулінська)

Щиглик – *Carduelis carduelis* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до долини Єнісею. На півночі – Норвегія, Швеція, Фінляндія, Європейська частина Російської Феде-

рації, 61-ша паралель між Уральським хребтом і долиною Єнісею. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, північні Сирія та Ірак, південь Загросу, Ельбурсу і Південного Уралу, долина Іртиша, західний Алтай, райони Барнаулу, Красноярська. Острови: Азорські, Канарські, Мадейра, Британські, Балеарські, Корсика, Сардинія, Сицилія, Крит, Карпатос, Родос, Кіпр. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширені підвиди *Carduelis carduelis carduelis* та *Carduelis carduelis colchicus*.

Місця знаходження. Узлісся, парки і сади, лісосмуги та зелені насадження населених пунктів (рис. 192).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 560 000–720 000 гніздових пар.

Фото 499. Щиглик – *Carduelis carduelis* (О. М. Ручко)

Особливості біології. Дещо більший за чижа, маса 14–18 г. У дорослих особин вуздечка, тім'я, потилиця і смуги, які окреслюють голову з боків ззаду, чорні. Лоб, горло і щоки спереду яскраво-червоні. Решта оперення голови біле, з бурим відтінком на щоках. Спина і плечі рудувато-бурі, надхвістя білувате, низ білий. Зверху крила чорні, з широкою жовтою смугою вздовж і посередині. Верхівка більшості махових пер біла. Центральні стернові пера чорні, з білою верхівкою, інші – чорні, з білими плямами і білою верхівкою. Дзьоб жовтувато-білий. Ноги бурі (фото 499). Молодий птах бурий, з численними темними рисками, без чорного і червоного кольорів на голові. Характерні біотопи – сади, парки, полезахисні смуги, острівні переліски у степовій смузі, заплавні ліси, але завжди

на узліссі, на галявині, де є зарості бур'янів. Гніздовий період починається у квітні. Гніздо у вигляді ретельно сплетеної чаші, зі стебел різних трав'янистих рослин, моху, вимощене пухом і кінським волосом або лише з волосків плодів тополі та вати, на дереві (на висоті 2–6 м), часто на акації, гледичії та на інших колючих породах. Діаметр гнізда 8–12 см, висота – 6–7 см. Повна кладка з чотирьох–шести зеленуватих, з темними плямами яєць (19×14 мм), двічі за сезон – у травні і в кінці червня. Насиджує самиця, 13–15 діб. Самець у цей час її годує. Пташенята перебувають у гнізді два тижні. Восени утворює великі зграї та кочує по полях, узліссях, шукаючи зарості бур'янів. Живиться переважно насінням різних трав'янистих рослин, перевагу надає бур'янам, але навесні і влітку охоче поїдає комах. Пташенят вигодовує також комахами. Полюбляє сидіти на верхівці бур'яну. Осілий, кочівний вид [23; 41; 57; 58; 61; 82].

Коноплянка – *Acanthis cannabina* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до долини Єнісею. На півночі – Скандинавія, долина Вичегди, 58-ма та 56-та паралелі у Сибіру. На півдні – узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, середня частина Сирії, узбережжя Перської затоки, південні підніжжя Середньо-Афганських гір і Тянь-Шаню, південний Алтай, басейн Кемчіку. Острови: Канарські, Мадейра, Британські, Середземного моря. На території України гніздиться скрізь. В Україні поширені підвиди *Acanthis cannabina cannabina* та *Acanthis cannabina bella*.

Місця знаходження. Узлісся, парки і сади, лісосмуги та зелені насадження населених пунктів (рис. 193).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Чисельність в останні роки помітно скорочується. Українська популяція налічує 800 000–1 000 000 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром приблизно як попередній вид, маса 15–20 г. У самця в шлюбному вбран-

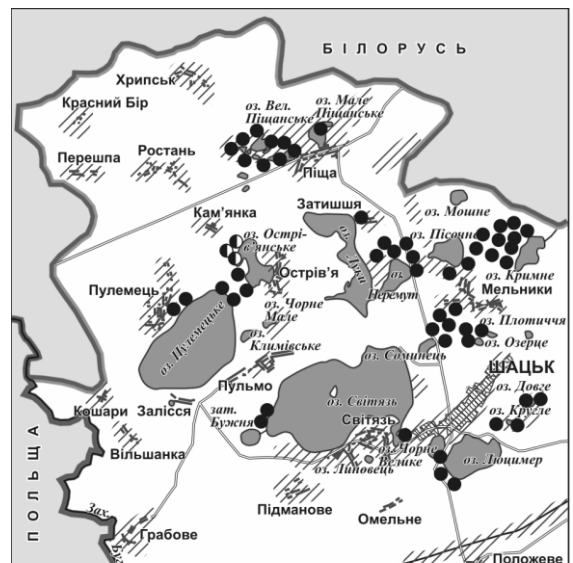

Рис. 193. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- ▨ Коноплянка – *Acanthis cannabina*
- Чечевиця – *Carpodacus erythrinus*
- Шишкар ялиновий – *Loxia curvirostra*

Фото 500. Коноплянка –
Acanthis cannabina
(А. Т. Затушевський)

ні голова сіра, лоб і боки вола яскраво-червоні. Спина і покривні пера крил рудувато-бурі. Надхвістя і низ тіла білуваті. Боки тулуба рудуваті. Підхвістя біле. Махові і стернові пера темно-бурі, зі світлою облямівкою. Дзьоб темно-сірий. Ноги бурі (фото 500). У позашлюбному оперенні голова сірувато-бура, з темними рисками на лобі і тім'ї. Вола рудувате, з темними штрихами. Самиця схожа на позашлюбного самця. Молодий птах подібний до самиці. Місця перебування – узлісся, рідколісся, чагарники, лісосмуги, сади, населені пункти. У місцях гніздування з'являється в березні. Гніздо у вигляді кошика, сплетеного зі стебел трав, корінців, вимощене пір'ям, шерстю, кінським волосом, на куці або на дереві, зазвичай низько над землею. Діаметр гнізда 7–14 см, висота – 4–9 см. Повна кладка з чотирьох–шести білуватих або з блакитним відтінком, з червоно-коричневими плямами і рисками яєць (18×13 мм), двічі за сезон, у квітні – на початку травня і в червні – на початку липня. Насиджує самиця, 13–15 діб. Пташенята перебувають у

гнізді два тижні. Навесні тримається парами, в інші сезони – зграйками (нерідко – на полях), часто з іншими в'юрковими птахами. Живиться переважно насінням різних трав'янистих рослин, навесні і влітку також комахами, ними ж вигодовує пташенят. Осілий, кочівний, подекуди перелітний вид. Відлітає у вересні–жовтні. Зимує в межах південної частини ареалу поширення [17; 23; 41; 57; 58; 61; 82].

Чечевиця – *Carpodacus erythrinus* (Pallas, 1770)

Поширення. Євразія, але ареал роз'єднаний на північну і південну частини. Північна Євразія: від Фінляндії, східного узбережжя Балтійського моря, басейну Одру, Австрії до Камчатки, Сахаліну, узбереж Охотського та Японського морів. На півночі – Фінляндія, Кольський півострів, низини Печори, долини Обі, Єнісею, Лени, Індигірки, Колими, середня частина Чукотського хребта. На півдні – Південна Чехія, Словаччина, нижній Дон, долина Уралу, нижня течія Ілеку, Кургальджин, Тарбагатай, Монгольський та Гобійський Алтай, Кентей, в області Великого Хінгану, східніше до 44-ї паралелі. Південь азійської частини: від Чорноморського узбережжя Кавказу і Понтійських гір у Малій Азії до хребта Тайханшань, східного краю хребта Циньлін, Янцзи. На півночі – долина Кубані, північ Ставропольської височини, долина нижньої Куми, Туркмено-Хорасанські гори, Паропаміз. На півдні – південні околиці Вірменського нагір'я, Ельбурсу, південне підніжжя Туркмено-Хорасанських гір, Джунгарський Алатау, Тянь-Шань, Західний Памір, Гімалаї, Тайханшань, Янцзи, до 110-го меридіана. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій зонах та півночі степової, а також на півдні Кримського півострова. В Україні поширений підвид *Carpodacus erythrinus erythrinus*.

Місця знаходження. Чагарникові зарості на болотах, узліссях вологих лісів та обабіч доріг (рис. 193).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 100 пар, хоч наприкінці 80-х років її чисельність оцінювалася у понад 200 пар. Українська популяція налічує 20 000–30 000 гніздових пар.

Особливості біології. Розміром більша за горобця, з довшим хвостом, маса 20–25 г. У самців у шлюбному вбранні спина, крила і хвіст бурі, з нечіткою строкатістю. Голова, крім буруватих покривних пер вух, горло, вола, поперек і надхвістя червоні (насиченість червоного кольору в оперенні з віком посилюється від світло-червоного до кармінно-червоного). Груди, черево і підхвістя білі. На покривних перах крила дві рожевуваті смуги. Махові і стернові пера бурі, з червонуватою облямівкою. Дзьоб сірий. Ноги бурі. У позашлюбному вбранні червоний колір оперення тьмяніший, з бурим відтінком. Самиця зверху бурувато-сіра, з темними поздовжніми рисками. Горло і вола буруваті. Боки тулуба білі, з темними рисками. Смуги на крилі білуваті. Молодий птах подібний до самиці, з виразнішими рисками на тулубі. Характерні біотопи – заплавні болотисті луки з чагарниками, узлісся, лісові галявини, іноді сади, але завжди поблизу води. Прилітає в кінці квітня – на початку травня. Гніздо не дуже ретельно сплетене зі стебел трав, корінців, на куці або невисокому дереві (на висоті 0,3–3,5 м). Діаметр гнізда 12–15 см, висота – 7–10 см. Повна кладка з чотирьох–п'яти блакитно-зелених, з темними цятками яєць (20×14 мм), у червні і навіть липні. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Після вильоту пташенята до осінньої міграції тримаються виводками. Живиться насінням різних трав'янистих рослин, ягодами, меншою мірою комахами та іншими дрібними безхребетними. Пташенят вигодовує переважно рослинною їжею з незначною домішкою тваринного корму. Перелітна. Відлітає в першій половині вересня. Зимує від Індостану до Південно-Східної Азії [23; 41; 57; 61; 82].

Шишкар ялиновий – *Loxia curvirostra* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до Охотського та Японського морів. На півночі – середня Норвегія, Швеція, центральна частина Кольського півострова, 65-а паралель між Білим морем і Уральським хребтом, низина Обі, басейн Нижньої Тунгуски і Лени, західне узбережжя Охотського моря. На півдні – узбережжя Середземного моря, південні околиці Карпат, Волинська, Чернігівська, Калузька, Рязанська, Ульяновська області, південь Південного Уралу, 56-а паралель у Західному Сибіру, Алтай, Південний і Монгольський Алтай, Яблуневий хребет, Становий хребет. Східніше межі поширення не з'ясовано. Південніше є кілька ізольованих ділянок ареалу. Хвойні ліси гір південного Криму. Мала Азія: від західного узбережжя до східних околиць Вірменського нагір'я і Вірменського (Східного) Тавру. Хвойні ліси Великого і Малого Кавказу, Сауру, Джунгарського Алатау, Тянь-Шаню, Гімалаїв. Від південно-східного Тибету і східного краю Гімалаїв до західної частини хребта Циньлін і східного схилу Сіно-Тибетських гір. Ізольована ділянка ареалу на Індокитайському півострові охоплює гори середньої частини В'єтнаму (Ганні). Острови: Британські, Балеарські, Корсика, Кіпр, Хоккайдо, північна частина Хонсю, Лусон, імовірно, Сахалін і Курильські. На території України гніздиться на Поліссі у Чернігівській області, а також у Карпатах і Криму. В Україні поширені підвиди *Loxia curvirostra curvirostra* та *Loxia curvirostra caucasica*.

Місця знаходження. Хвойні ліси (рис. 193).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я гніздиться не кожного року, а у сприятливих роках чисельність все ж не перевищує 100 пар. Українська популяція налічує 3600–8000 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи більший за горобця, маса 28–40 г. Дорослий самець майже повністю яскраво-червоний. Задня частина черева і підхвістя сірі. На бурих покривних перах крил червоний відтінок. Махові і стернові пера бурі. Дзьоб масивний, темно-бурий, кінці щелеп схрещені. Ноги темно-бурі. Самиця сірувато-зелена, на спині помірна темна строкатість, поперек і надхвістя жовтувато-зелені. Молодий птах сірувато-білий, з густою темною строкатістю. Характерні біотопи – соснові і смерекові ліси. Тримається зграйками у кронах дерев. Підвішується на кінці гілки і вилушує із шишок насіння. Розмножуватись починає зазвичай у період дозрівання насіння в шишках смереки, тому пташенят може виводити в кінці зими. Гніздо будує з тонких гілок і стебел, у стінки яких вплітає мох і лишайники, вимощує мохом, шерстю, пір'ям. Розміщує гніздо в гушавині гілок, щоб захистити його від пізньо-зимової негоди (на висоті від 2 до 25 м). Діаметр гнізда 10–13 см, висота – 6–8 см. Яйця (22×16 мм) блідо-зеленувато-блакитні, з бурими і чорно-бурими плямами і цятками. Кладка з трьох–чотирьох, рідше двох–п'яти яєць, в усі пори року, але найчастіше в кінці лютого – в березні, квітні, іноді у січні. Насиджує самиця, 14–16 діб. Самець увесь час її годує. Пташенята залишаються в гнізді два–три тижні. Вилуплюються з яйця з прямим дзьобом, але через три тижні його краї перехрещуються. Після закінчення гніздового періоду утворює зграйки і починає мандрувати. Живиться переважно насінням смереки та інших шпилькових дерев, рідше бруньками кленів, верб та тополь. Урожай або неврожай шишок призводить до місцевих або дальніх міграцій у пошуках їжі. Їсть також комах. Осілий, кочівний вид [23; 41; 57; 61; 82].

Снігур – *Pyrrhula pyrrhula* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Скандинавії і Піреней до Камчатки, Охотського моря та Яблуневого хребта. На півночі – Норвегія, Швеція та Фінляндія, Хібіни, 66-та паралель між Білим морем і Уральським хребтом, Ямал, басейни Єнісею і Лени, Верхоянський хребет, Камчатка. На півдні – Піренейські та Кантабрійські гори, північне узбережжя Середземного моря, південний схил Карпат, Білорусь, Брянська, Калузька та Рязанська області, південний край Південного Уралу, долина Іртишу, південний Алтай, Хамар-Дабан, Кентей, південь Яблуневого хребта. Великий і Малий Кавказ, Понтійські гори, Вірменське нагір'я, Богровдаг, Ельбурс. Острови: Азорські, Британські, Парамушир. На території України гніздиться на Поліссі, Розточчі та у Карпатах. В Україні поширений підвид *Pyrrhula pyrrhula pyrrhula*.

Місця знаходження. Ліси, переважно хвойні, з галявинами (рис. 194).

Чисельність. Порівняно численний вид. На території Поозер'я гніздиться лише останні 25 років, у минулому цей вид на території дослідження лише зимував. Загальна чисельність не перевищує 100–150 пар. Українська популяція налічує 7000–14 000 гніздових пар.

Особливості біології. Масивніший за горобця, масою 22–33 г. У самця верх голови, вуздечка і підборіддя чорні, з металевим полиском. Спина і частина покривних пер крил сірі. Поперек білий.

Фото 501. Снігур – *Pyrrhula pyrrhula* (Н. А. Пісулінська)

Щоки, нижня частина горла, воло і низ тулуба червоні, задня частина черева і підхвістя білі. Вздовж основи другорядних махових пер проходить широка біла смуга. Махові і стернові пера чорні. Дзьоб чорний, ноги темно-бурі (фото 501). У самиці спина сірувато-бура, щоки і низ тулуба бурі. Молодий птах схожий на самицю, але на голові немає чорної «шапочки» і все оперення тьмяніше, ніж у дорослої самиці. Оселяється в шпилькових лісах. На місця гніздування прилітає у квітні. Гніздо на дереві або кущі (часто ялівцю), із гілочок, вимощене травою, мохом і пір'ям. Діаметр гнізда 14–20 см, висота – 6–7 см. Яйця (22×15 мм) світло-блакитні, з бурими плямами, рисками і цятками. Повна кладка з чотирьох–п'яти яєць, на початку травня – початку липня, буває дві кладки за сезон. Насиджує самиця, 13–14 діб. Пташенята, яких вигодовують комахами та іншими безхребетними, залишаються в гнізді трохи більше двох тижнів. Із серпня і до початку квітня веде мандрівний спосіб життя, літаючи далеко від місць гніздування. Живиться насінням і ягодами багатьох деревних і чагарникових рослин. Навесні харчується бруньками дерев. Осілий, кочівний вид [23; 41; 57; 61; 74; 82].

Рис. 194. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Снігур – *Pyrrhula pyrrhula*
- ▨ Костогриз – *Coccothraustes coccothraustes*

Костогриз – *Coccothraustes coccothraustes* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до Камчатки, узбереж Охотського та Японського морів. На півночі – Скандинавія, Європейська частина Російської Федерації, басейн Обі, долина Єнісею, район Нижньоудинська, долина Зеї, узбережжя Охотського моря, Камчатка. На півдні – північне узбережжя Середземного моря, Мала Азія, Вірменський (Східний) Тавр, Ельбурс, захід Туркмено-Хорасанських гір та Копетдагу, південний край Південного Уралу, 55-та паралель у Західному Сибіру, Омськ, Бійськ, Алтай, Великий Хінган, північ Корейського півострова. Ізольована ділянка ареалу охоплює Західний Тянь-Шань, захід Алайської системи, гори Афганістану і Пакистану. Острови: Британські, Корсика, Сардинія, Сахалін, Ітуруп, Кунашир, Хоккайдо, Хонсю. На території України гніздиться скрізь, окрім Присивашся та рівнинного Криму. В Україні поширені підвиди *Coccothraustes coccothraustes coccothraustes* та *Coccothraustes coccothraustes nigricans*.

Місця знаходження. Ліси, парки і сади, зелені насадження населених пунктів (рис. 194).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 500 пар. Українська популяція налічує 345 000–460 000 гніздових пар.

Особливості біології. Завбільшки зі шпака, масою 48–62 г. У самців у шлюбному вбранні голова бурувато-руда, вуздечка і горло чорні. Шия ззаду і з боків сіра. Спина темно-коричнева, поперек і надхвістя рудуваті. Низ жовтувато-бурій, задня частина черева і підхвістя білі. Середні верхні покривні пера другорядних махових білі, внутрішні – рудуваті. Покривні пера першорядних махових чорні. Махові пера чорні, першорядні з білими плямами біля основи, верхівка другорядних і кількох внутрішніх першорядних пер розширена, з синім металевим полиском. Стернові пера, чорні, з великими білими плямами на верхівці, центральні стернові пера бурі, прикриті видовженими рудуватими перами надхвістя. Дзьоб масивний, синювато-сірий, ноги бурі (фото 502). У позашлюбному вбранні голова буріша. Дзьоб жовтуватий. Самиця у шлюбному вбранні схожа на самця, але тьмяніша. Зовнішня частина другорядних махових пер світло-сіра. У позашлюбному оперенні голова, поперек і надхвістя з оливковим відтінком. У молодого птаха в забарвленні верху переважає бурій колір.

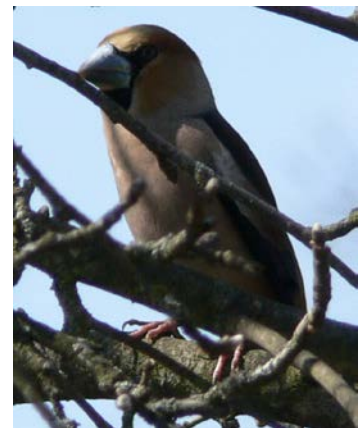

Фото 502. Костогриз – *Coccothraustes coccothraustes* (А. Т. Затушевський)

Голова оливково-жовта. Низ жовтуватий, з темними плямами на волі, грудях і боках тулуба. Характерні біотопи – листяні й мішані ліси, фруктові сади. У місцях гніздування з'являється в квітні. Гніздо з гілок, корінців, рихлої будови, не високо на дереві (4–7 м). Діаметр гнізда 11–22 см. Повна кладка з чотирьох–шести брудно-білих, рідше блакитних, з темними звивинами і плямками яєць (24×18 мм), у травні. Насиджує переважно самиця, 14–15 діб. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. У цей час обидва птахи годують пташенят комахами. Після закінчення сезону розмноження веде мандрівний спосіб життя в пошуках насіння різних кісточкових дерев і кущів. Живиться переважно рослинною їжею – буковими горішками, кісточками вишні, черешні, сливи, терену, глоду; зернятками яблуні, груші; насінням клена, липи, вільхи та ін. Навесні їсть бруньки дерев, також комах, переважно жуків. Осілий, кочівний вид [23; 41; 57; 61; 82].

Родина Вівсянкові – *Emberizidae* Vigors, 1825

Вівсянка звичайна – *Emberiza citrinella* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія, але ареал мозаїчний – від Скандинавії, Кантабрійських та Іберійських гір на Піренейському півострові до долини Чони, басейну Вілюю та західного узбережжя Байкалу. На півночі – Скандинавія, 66-та паралель між Білим морем і Уральським хребтом, долини Обі та Єнісею. На півдні – Піренейський півострів, південь Балканського півострова і Молдови, Таганрозька затока, долини Волги, Уралу, Ілеку, район Караганди, Тарбагатай, Алтай, Тува, Кентей. Кавказ від долини Кубані і північних околиць Ставропольської височини через Великий Кавказ і Закавказзя до Загросу і Ельбурсу. Острови: Британські, Мен. На території України гніздиться у лісовій, лісостеповій та степовій зонах, за винятком приморських районів. В Україні поширені підвиди *Emberiza citrinella citrinella* та *Emberiza citrinella erythrogeus*.

Місця знаходження. Узлісся, парки і сади, лісосмуги з чагарниковою рослинністю (рис. 195).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я належить до поширених і звичайних видів співочих птахів. Українська популяція налічує 1 500 000–2 000 000 гніздових пар.

Особливості біології. Завбільшки з горобця, масою 24–30 г. У самця в шлюбному вбранні голова жовта, з темними рисками на тім'ї. Щоки окреслені темними смугами. Спина і крила бурі, з темною строкатістю. Поперек і надхвістя руді. Низ жовтий, воло і боки тулуба рудуваті, на боках темні риси. Махові і стернові пера темно-бурі, зі світлою облямівкою; крайні стернові пера з білими краями. Дзьоб сірий, ноги світло-бурі (фото 503). Самиця дещо сіріша від самця, на боках тіла більш смугаста. Молодий птах схожий на самицю. Характерні біотопи – відкриті місцевості з чагарниками, поруби, молоді лісові посадки, зарослі галявини, узлісся, полезахисні лісосмуги, сади і парки. На місця гніздування прилітає у березні. Гніздо в ямці, на землі, вимощене стеблинами трав і кінським волосом. Діаметр гнізда 9–13 см, висота – 6–8 см. Яйця (21×16 мм) білуваті, різних відтінків, з темно-бурою плямистістю, цятками і рисками. Повна кладка з трьох–п'яти яєць, на початку травня в червні. За сезон буває дві кладки. Насиджують обидва птахи, 12–14 діб. Пташенята залишаються в гнізді два тижні, після чого батьки продовжують їх годувати. В кінці серпня утворює зграї і кочує. Живиться насінням, восени і взимку тримається близько доріг, господарств, де є коні, в екскрементах яких вони вибирають неперетравлені зерна. Пташенят вигодовує комахами. Осілий, кочівний вид [17; 23; 41; 57; 61; 82].

Фото 503. Вівсянка звичайна – *Emberiza citrinella* (А. Т. Затушевський)

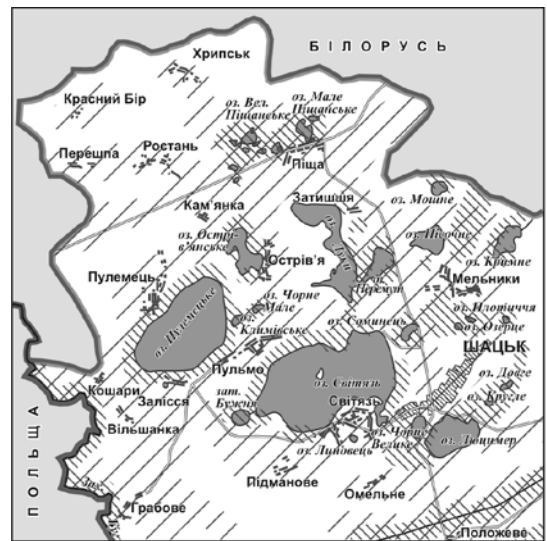

Рис. 195. Місця знаходження класу Птахи – Aves

- Вівсянка звичайна – *Emberiza citrinella*
- Вівсянка очеретяна – *Emberiza schoeniclus*

Вівсянка очеретяна – *Emberiza schoeniclus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Скандинавії і західного узбережжя Піренейського півострова до Японського моря. На півночі – арктичне узбережжя Скандинавії і Кольського півострова, гирло Печори, низини Обі та Єнісею, Таймир, середні Хатанга та Вілюй, гирло Олекми, долина Лени. На схід північні межі не з'ясовані. На півдні – північне узбережжя Середземного моря, південне узбережжя Малої Азії, Північний Ірак, гори Загрос, Пакистан, північне підніжжя Кунь-Луню, область оз. Кукунор, Алашань. Ізольована ділянка ареалу охоплює Камчатку. Острови: Британські, Балеарські, Сардинія, Сицилія, Сахалін, Курильські, Хоккайдо. На території України гніздиться на материковій частині скрізь, окрім Карпат; у Криму – тільки на півночі. В Україні поширені підвиди *Emberiza schoeniclus schoeniclus*, *Emberiza schoeniclus ukraineae* та *Emberiza schoeniclus intermedia*.

Місця знаходження. Болота та заливні луки поблизу водойм із заростями осок, рогозів та очерету (рис. 195).

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я гніздиться не більше 500 пар, але в останні роки чисельність скорочувалась. Українська популяція налічує 300 000–380 000 гніздових пар.

Особливості біології. Трохи менша від вівсянки звичайної, масою 15–22 г. У самця у шлюбному вбранні голова, горло і верхня частина вола чорні. «Вуса», а також смуга на боках і задній частині шиї, груди, черево і підхвістя білі. Спина і верхні покривні пера крил рудувато-бурі, з темною строкатістю. Поперек і надхвістя сірі, боки тулуба білуваті, з невеликою кількістю темних рисок.

Махові і стернові пера бурі, зі світлою облямівкою, на краях крайніх стернових пер – білий колір. Дзьоб чорний, ноги бурі. У позашлюбному вбранні голова бура, горло і верхня частина вола білуваті, з домішкою чорного. «Вуса» і смуга на шиї вохристі. Дзьоб сірий (фото 504). У самиці у шлюбному вбранні голова бура, з темними рисками. Над оком світла «брова». «Вуса» білуваті. Горло білувате, по краях окреслене чорно-бурим. Поперек і надхвістя бурі. На боках тулуба темні риски. Дзьоб бурий. Білої смуги на шиї немає. У позашлюбному оперенні голова світліша, «брови» і «вуса» вохристі. Молодий птах подібний до самиці у позашлюбному оперенні. Оселяється на болотах і болотистих луках – і відкритих, і зарослих чагарниками, вербами, вільхами тощо. Прилітає на місце гніздування рано, у березні. Гніздо на землі, в ямці, складене зі стебел трав. Діаметр гнізда 8–14 см, висота – 5–7 см. Яйця (20×15 мм) жовтуваті або зеленуваті, з темними чорно-бурими цятками, тонкими штрихами, завитками. Повна кладка із п'яти–шести яєць, двічі за сезон – на початку травня і в другій половині червня. Насиджує переважно самиця, 13–14 діб. Самець лише зрідка її підмінює. Пташенята залишаються в гнізді близько двох тижнів. Після закінчення гніздового періоду утворює чималі зграї і веде кочове життя, тримаючись і в цей час поблизу води. Живиться навесні і на початку літа комахами, павуками, ними ж вигодовує пташенят. Восени і взимку їсть насіння, переважно болотяних рослин. Перелітна. Відлітає у серпні–вересні. Зимує в Середземномор'ї, на Піренейському півострові та в Африці [23; 41; 43; 44; 45; 57; 61; 62; 82].

Фото 504. Вівсянка очеретяна – *Emberiza schoeniclus* (Н. А. Пісулінська)

Список використаної літератури

1. Бойко Г. З. Колонії навколводних птахів Західноукраїнського Полісся / Г. З. Бойко, І. М. Горбань, О. С. Савчук // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони. – Луцьк : [б. в.], 1990. – С. 68–71.
2. Бумар Г. В. Біологія гніздування чорного лелеки (*Ciconia nigra* L.) на Поліссі / Г. В. Бумар, І. М. Горбань // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2004. – Вип. 37. – С. 159–168.
3. Воинственский М. А. Изменения в фауне Украинского Полесья в связи с проведением осушительных работ / М. А. Воинственский, В. И. Крыжановский, Н. С. Легейда // Вестн. зоологии. – 1981. – № 5. – С. 3–9.
4. Воинственский М. А. Пищухи, поползны, синицы УРСР / М. А. Воинственский. – Киев : Изд-во при Киев. ун-те, 1949. – 122 с.
5. Воїнственський М. А. Птахи / М. А. Воїнственський. – К. : Рад. шк., 1984. – 304 с.
6. Гнатина О. С. Будівельні матеріали гнізд синиці великої (*Parus major* L., 1758) зі штучних гніздівель у Шацькому національному природному парку / О. С. Гнатина, В. І. Шкаран, Є. Б. Сребродольська, О. М. Савицька // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сmt Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 23–25.
7. Гнатина О. С. Гніздові біотопи очеретянки ставкової (*Acrocephalus scirpaceus* Hermann, 1804) на заході України / О. С. Гнатина // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2008. – Вип. 48. – С. 115–122.

8. Гнати́на О. С. Гніздові поселення прудких очеретянок (*Acrocephalus paludicola* Vieillot, 1817) у Шацькому національному природному парку / О. С. Гнати́на, І. М. Горбань // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 21–23.
9. Гнати́на О. С. Фенологія весняного прильоту очеретянок (*Acrocephalus*) на заході України / О. С. Гнати́на // Зоологічна наука у сучасному суспільстві : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 175-річчю заснування кафедри зоології КНУ. – К. : Фітосоціоцентр, 2009. – С. 107–110.
10. Горбань І. М. Об учетах численности и некоторых особенностях экологии белых аистов на западе Украины / И. М. Горбань // Аисты: распространение, экология, охрана. – Минск : [б. и.], 1990а. – С. 80–84.
11. Горбань І. М. Охрана ржанкообразных на заповедных территориях запада Украины / И. М. Горбань // Заповедники СССР: их настоящее и будущее. – Новгород : [б. и.], 1990в. – Ч. III. – С. 209–211.
12. Горбань І. М. Серебристая чайка на Западе Украины / И. М. Горбань // Серебристая чайка: распространение, систематика, экология. – Ставрополь : [б. и.], 1992. – С. 38–39.
13. Горбань І. М. Статус большого кроншнепа на Западной Украине / И. М. Горбань // Материалы X Всесоюз. орнитолог. конф. – Минск : [б. и.], 1991. – Ч. II. – С. 161.
14. Горбань І. М. Численность гнездящихся куликов на западе Украины / И. М. Горбань, И. В. Шидловский // Гнездящиеся кулики Восточной Европы – 2000 / под ред. П. С. Томкович, Е. А. Лебедева. – М. : Союз охраны птиц России, 1999. – Т. 2. – С. 93–105.
15. Горбань І. М. Численность черного аиста на западе Украины / И. М. Горбань // Аисты: распространение, экология, охрана. – Минск : [б. и.], 1990б. – С. 204–205.
16. Горбань І. М. Великий кроншнеп на Шацькому поозер'ї / І. М. Горбань // Орнітофауна західних областей України та проблеми її охорони. – Луцьк : [б. в.], 1990. – С. 71–72.
17. Горбань І. М. Гніздова орнітофауна Шацького національного природного парку / І. М. Горбань, В. І. Матейчик // Шацький національний природний парк : наук. дослідження (1994–2004 рр.). – Світязь : [б. в.], 2004 а. – С. 98–103.
18. Горбань І. М. Екологія та поведінка сорокопуда сірого (*Lanius excubitor* L.) в зимовий період / І. М. Горбань // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2001. – Вип. 27. – С. 163–170.
19. Горбань І. М. Про збереження прудкої очеретянки на природозаповідних територіях Західного Полісся / І. М. Горбань, О. С. Гнати́на // Зоологічна наука у сучасному суспільстві : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 175-річчю заснування кафедри зоології. – К. : Фітосоціоцентр, 2009. – С. 132–135.
20. Горбань І. М. Рідкісні види птахів Шацького національного парку / І. М. Горбань // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2002. – Вип. 29. – С. 188–199.
21. Горбань І. М. Сучасний стан орнітофауни Шацького національного природного парку / І. М. Горбань, В. І. Матейчик // Національні природні парки в системі екологічного моніторингу. – Світязь, 1993. – С. 53–56.
22. Горбань І. М. Сучасний стан популяції баранця звичайного (*Gallinago gallinago*) в Україні / І. М. Горбань // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2003. – Вип. 32. – С. 147–156.
23. Горбань І. М. Хижі птахи Шацького національного природного парку / І. М. Горбань, В. І. Матейчик // Шацький національний природний парк : наук. дослідження (1994–2004 рр.). – Світязь : [б. в.], 2004. – С. 94–96.
24. Горбань І. М. Про зміни чисельності дятлів в Україні / І. М. Горбань, А. Т. Затушевський // Зоологічна наука у сучасному суспільстві : матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. 175-річчю заснування кафедри зоології. – К. : Фітосоціоцентр, 2009. – С. 130–132.
25. Горун А. А. Стан вивченості флори й фауни на території Шацького національного природного парку / А. А. Горун // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 18–22.
26. Гура П. І. Міграції звичайного мартина (*Larus ridibundus*): динаміка прольоту та результати кільцювання на заході України / П. І. Гура, І. В. Шидловський // Наук. зап. ДПМ. – Львів, 1998. – Т. 14. – С. 91–95.
27. Зайцева Г. Ю. Трофічні зв'язки сови вухатої (*Asio otus* L.) та дрібних гризунів (Rodentia) на території Шацького поозер'я / Г. Ю. Зайцева, О. С. Гнати́на // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 217–221.
28. Закала О. С. Гніздові біотопи очеретянки ставкової (*Acrocephalus scirpaceus*) на заході України / О. С. Закала // Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах : матеріали IV Міжнар. наук. конф. ZOOECENOZIS-2007, (м. Дніпропетровськ, 9–12 жовт. 2007 р.). – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. – С. 426–427.
29. Закала О. С. Гніздові мікростації очеретянки прудкої (*Acrocephalus paludicola* Vieillot, 1817) в субоптимальних біотопах / О. С. Закала, І. М. Горбань // Молодь і поступ біології : зб. тез IV Міжнар. наук. конф. студ. і асп. (м. Львів, 7–10 квіт. 2008 р.). – Львів : [б. в.], 2008. – С. 254–255.
30. Закала О. С. Гніздування великої очеретянки (*Acrocephalus arundinaceus* L.) на заході України / О. С. Закала // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2005. – Вип. 39. – С. 114–124.
31. Закала О. С. Морфометричний аналіз очеретянок в осінній міграційний період на Волинському Поліссі / О. С. Закала, І. М. Горбань, І. В. Шидловський // Наук. зап. ДПМ. – Львів : [б. в.], 2004. – Т. 19. – С. 65–70.
32. Закала О. С. Осіння міграція лучної очеретянки (*Acrocephalus schoenobaenus*) на заході України / О. С. Закала // Бранта : сб. науч. тр. Азово-Черноморской орнитологической станции. – 2005. – Вып. 8. – С. 160–169.

33. Закала О. С. Особливості будови та розміщення гнізд чагарникової очеретянки на заході України / О. С. Закала, О. Кузрін // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2005. – Вип. 40. – С. 79–92.
34. Закала О. С. Прудка очеретянка в Шацькому національному природному парку: сучасний стан, біотопний розподіл, загрози для існування / О. С. Закала // Сучасні проблеми заповідної справи : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 7–10 верес. 2006 р.). – Львів : Сполом, 2007. – С. 21–24.
35. Закала О. С. Розміщення та будова гнізд чагарникової очеретянки на заході України / О. С. Закала // Еколого-фауністичні особливості водних та наземних екосистем : матеріали наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народження проф. В. І. Здуна (м. Львів, 12–13 лют. 2008 р.). – Львів : [б. в.], 2008. – С. 70–73.
36. Затушевський А. Т. Динаміка чисельності дятлів у західних областях України / А. Т. Затушевський, І. М. Горбань // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (Шацьк, 16–18 верес. 2005 р.). – Львів : [б. в.], 2005. – С. 36–37.
37. Затушевський А. Т. Кормова поведінка дятла звичайного (*Dendrocopos major* L.) / А. Т. Затушевський // Еколого-фауністичні особливості водних та наземних екосистем : матеріали наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народження проф. В. І. Здуна (м. Львів, 12–13 лют. 2008 р.). – Львів : [б. в.], 2008. – С. 76–78.
38. Зубаровський В. М. Хижі птахи / В. М. Зубаровський // Фауна України. Птахи. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 5. – Вип. 2. – 332 с.
39. Кийко А. О. Червонокнижні види хребетних тварин у заповідних екосистемах Волинського Полісся та Розточчя / А. О. Кийко, Л. І. Горбань, В. І. Матейчик // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (Шацьк, 16–18 верес. 2005 р.). – Львів : [б. в.], 2005. – С. 41–43.
40. Кістяківський О. Б. Курині. Голуби. Рябки. Пастушки. Журавлі. Дрохви. Кулики. Мартини / О. Б. Кістяківський // Фауна України. Птахи. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – Т. 4. – 432 с.
41. Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области) / Л. С. Степанян ; отв. ред. Д. С. Павлов. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2003. – 808 с.
42. Наумов Н. П. Зоология позвоночных. Ч. 1, 2 / Н. П. Наумов, Н. Н. Карташев. – М. : Высш. шк., 1979. – 272 с.
43. Пісулінська Н. А. Біометричні характеристики вівсянки очеретяної (*Emberiza schoeniclus* L.) / Н. А. Пісулінська // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 11–14 верес. 2008 р.). – Львів : Сполом, 2008. – С. 142–144.
44. Пісулінська Н. А. Гніздові мікростації вівсянки очеретяної (*Emberiza schoeniclus* L.) на Заході України / Н. А. Пісулінська // Еколого-фауністичні особливості водних та наземних екосистем : матеріали наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня народження проф. В. І. Здуна (м. Львів, 12–13 лют. 2008 р.). – Львів : [б. в.], 2008а. – С. 125–127.
45. Пісулінська Н. Фенологія прильоту та особливості міграцій вівсянки очеретяної на Волино-Поділлі / Н. А. Пісулінська // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – Львів : [б. в.], 2008б. – С. 109–114.
46. Про популяційні тенденції та ареали птахів в Україні, що знаходяться під впливом змін клімату / І. М. Горбань та ін. // Фактори загрози біотичному різноманіттю: їх індикація та способи зниження негативної дії. Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 21–23 верес. 2007 р.). – Львів : Сполом, 2007. – С. 61–64.
47. Пропозиції до третього видання Червоної книги України: Птахи / [І. М. Горбань та ін.] // Біолог. студії. – 2009. – Т. 3. – № 3. – С. 107–122.
48. Прушинський М. С. До прольоту звичайного канюка на заході України / М. С. Прушинський, І. В. Шидловський // Матеріали II конф. СМОУ (м. Канів, 4–7 квіт. 1996 р.). – Чернівці : [б. в.], 1996. – С. 151–154.
49. Результати проведення «Года орлана-белохвоста на Украине в 1989 г.» / [В. Н. Грищенко и др.] // Беркут. – 1993. – Т. 2. – С. 34–41.
50. Смогоржевський Л. О. Гагари. Норці. Трубноносі. Веслоногі. Голінасті. Фламініго / Л. О. Смогоржевський // Фауна України. Птахи. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 5. – Вип. 1. – 192 с.
51. Современное распространение и численность вертлявой камышевки (*Acrocephalus paludicola*) в Украине / [А. М. Полуца и др.] // Вестн. зоологии. – 2001. – Т. 35. – № 5. – С. 51–59.
52. Сребродольская Н. И. Биология куликов западной части Украинского Полесья / Н. И. Сребродольская // Фауна и экология Куликов : материалы совещ. – М. : Изд-во МГУ, 1973. – Вып. 1. – С. 143–144.
53. Сребродольская Н. И. Кулики Западноукраинского Полесья, их распространение и практическое значение / Н. И. Сребродольская // Тез. докл. IV Прибалт. орнитол. конф. – Рига : [б. и.], 1960. – С. 92–93.
54. Сребродольская Н. И. Паразитофауна чибиса (*Vanellus vanellus*) в западных районах Украинского Полесья / Н. И. Сребродольская // Проблемы паразитологии. – Киев : Наук. думка, 1969. – Ч. I. – С. 237–238.
55. Степанян Л. С. Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий (в границах СССР как исторической области) / Л. С. Степанян. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2003. – 808 с.
56. Страутман Ф. И. Зоогеографическое районирование западных областей Украины на основании распространения позвоночных животных / Ф. И. Страутман, К. А. Татаринев // Материалы совещ. по зоогеографии суши. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1958. – С. 22–28.
57. Страутман Ф. Й. Птицы западных областей УРСР / Ф. Й. Страутман. – Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1963. – Т. 1. – 182 с.
58. Сучасний стан зооценозів Західного Полісся / Й. В. Царик та ін. // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2001. – Вип. 27. – С. 129–141.

59. Татаринов К. А. Фауна хребетних заходу України / К. А. Татаринов. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – С. 47–130.
60. Фауна України: охоронні категорії : довідник / О. Годлевська та ін. ; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. – К. : [б. в.], 2010. – 80 с.
61. Фесенко Г. В. Птахи фауни України: польовий визначник / Г. В. Фесенко, А. А. Бокотей. – К. : [б. в.], 2002. – 416 с.
62. Царик Й. В. Фенологія вівсянки очеретяної (*Emberiza schoeniclus*) на заході України / Й. В. Царик, Н. А. Пісулінська, І. В. Шидловський // Біорізноманіття та роль тварин в екосистемах : матеріали IV Міжнар. наук. конф. – Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2007. – С. 452–454.
63. Червона книга України. Тваринний світ / під ред. акад. І. А. Акімова. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 670 с.
64. Шидловський І. В. Изменения численности чибиса (*Vanellus vanellus* L.) на западе Украины в последние 30 лет / И. В. Шидловский, И. М. Горбань, В. И. Матейчик // Достижения в изучении куликов Северной Евразии : тез. докл. VII Междунар. совещ. по вопр. изуч. куликов (г. Мичуринск, 5–8 февр. 2007 г.). – Мичуринск : МГПИ, 2007. – 85–86.
65. Шидловський І. В. Об изменчивости зооморфологических показателей чибиса (*Vanellus vanellus*) на территории Малого и Волынского Полесья / И. В. Шидловский // Актуальные проблемы зоологии : материалы II Междунар. конф. стран СНГ. – Липецк : [б. и.], 1998. – С. 47–48.
66. Шидловський І. В. Гніздування золотомушки жовточубої (*Regulus regulus*) у Шацькому національному природному парку / І. В. Шидловський, В. І. Шкаран // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка та Шацького НПП (сміт Шацьк, 16–18 верес. 2005 р.). – Львів : Сполом, 2005. – С. 79–80.
67. Шидловський І. В. До біології великого кульона на Шацькому Поозер'ї / І. В. Шидловський, І. М. Горбань // Проблеми вивчення та охорони птахів / Матеріали VI наради орнітологів Західної України (Чернівці, 1–3 лют. 1995 р.). – Дрогобич : [б. в.], 1995. – С. 138–139.
68. Шидловський І. В. Матеріали зі спостережень видів птахів, включених у Червону книгу України, що проведені у 1994–2005 рр. / І. В. Шидловський // Знахідки тварин Червоної книги України. – К. : [б. в.], 2008. – С. 392–404.
69. Шидловський І. В. Особливості міграції чайки (*Vanellus vanellus*) на заході України / І. В. Шидловський // Вестн. зоології. – 2001. – Вып. 35. – № 5. – С. 61–67.
70. Шидловський І. В. Пісочник великий (зуйок великий) (*Charadrius hiaticula* Linnaeus, 1758) / І. В. Шидловський // Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 447.
71. Шидловський І. В. Поширення та біологія пісочника великого *Charadrius hiaticula* L. в Україні / І. В. Шидловський // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія : Біологія. – Ужгород, 2008. – Вып. 23. – С. 148–152.
72. Шкаран В. І. Распространение и некоторые особенности экологии черного аиста на севере и северо-востоке Волынской области / В. И. Шкаран // Аисты: распространение, экология, охрана : материалы II и III Всесоюз. совещ. РГА ВОО. – Минск : [б. и.], 1992. – С. 204–206.
73. Шкаран В. І. Гніздування синиці великої (*Parus major*) у штучних гніздівлях Шацького національного природного парку / В. І. Шкаран // Матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 10–13 верес. 2009 р.). – Львів : Сполом, 2009. – С. 123–126.
74. Шкаран В. І. Гніздування снігура у Шацькому поозер'ї / В. І. Шкаран // Матеріали III конф. молодих орнітологів в Україні. – Чернівці, 1998. – С. 160–162.
75. Шкаран В. І. До біології чубатої синиці *Parus cristatus* на заході України / В. І. Шкаран, І. М. Горбань // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 21–23 верес. 2007 р.). – Львів : Сполом, 2007. – С. 119–125.
76. Шкаран В. І. До питання про антропогенний вплив на чисельність популяції ластівки берегової / В. І. Шкаран // Беркут. – 1992а. – № 1. – С. 67.
77. Шкаран В. І. Особливості гніздової біології дроздів чорного (*Turdus merula* L.) та співочого (*Turdus philomelos* Břhem) на території Західноукраїнського Полісся / В. І. Шкаран // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (сміт Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 111–114.
78. Шкаран В. І. Передміграційні скупчення та особливості весняного й осіннього прольоту білого лелеки *Ciconia ciconia* у Західноукраїнському Поліссі / В. І. Шкаран, І. В. Шидловський // Пріоритети орнітологічних досліджень : матер. і тези доп. VIII наук. конф. орнітологів Західної України, присвяч. пам'яті Г. Бельке (м. Кам'янець-Подільський, 10–13 квіт. 2003 р.). – Кам'янець-Подільський : [б. в.], 2003. – С. 188–190.
79. Шкаран В. І. Результати кільцювання птахів у Шацькому національному природному парку у 2004–2008 рр. / В. І. Шкаран // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 212–213.
80. Шкаран В. І. Структура зимових зграй синиці рівнинної частини західних областей України / В. І. Шкаран, І. М. Горбань // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2004. – Вып. 35. – С. 176–184.
81. Bejcek V. *Garrulus glandarius* Jay / V. Bejcek, I. M. Gorban // The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. – London : T&AD Poyser, 1997. – P. 670–671.

82. Birds in Europe: population estimates, trends, and conservation status // BirdLife International. – Cambridge, 2004. – 374 p. (BirdLife Conservation Series № 12).
83. Flade M. World population, trends and conservation status of the Aquatic Warbler *Acrocephalus paludicola* / M. Flade, B. Giessing, I. Gorban [et all] // Die Vogelwelt. – 1999. – Heft 2. – P. 65–96.
84. Gil-Delgado J. A. Serin, *Serinus serinus* / J. A. Gil-Delgado, I. M. Gorban // The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. – London : T&AD Poyser, 1997. – P. 708–709.
85. Gorban I. Current data on Status of Eagles in the West Ukraine. USSR / I. Gorban // World Working Group on birds of prey of the International Council for bird Preservation. – 1985. – P. 28–29.
86. Gorban I. M. Dynamika populacji rybitwy czarnej (*Chlidonias niger*) na Poliesiu Wolynskim (Zachodnia Ukraina) / I. M. Gorban // Dynamika populacji ptakow i czynniki ja warunkujace. Streszczenie referatow. – Slupsk, 1989. – S. 9.
87. Gorban I. Dynamika populacji Rybitwy czarnej *Chlidonias niger* na Polesiu Wolynskim / I. Gorban // Dynamika Populacji ptakow I czynniki ja warunkujace. – Slupsk, 1992. – S. 28–29.
88. Gorban I. Distribution of Laniidae in Western Ukraine, and the breeding biology of *Lanius collurio* / I. Gorban, A. Bokotej // Shrikes (Laniidae) of the World. Biology and Conservation. – 1995. – № 6. – P. 70–71.
89. Gorban I. M. Crested Lark, *Galerida cristata* / I. M. Gorban, A. Ranner // The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. – London : T&AD Poyser, 1997. – P. 464–465.
90. Gorban I. Wintering behaviour of Great Grey Shrike *Lanius excubitor* in the Western Ukraine / I. Gorban // Proceedings of the 3rd International Shrike Symposium. – Gdansk, 2000. – P. 45–50.
91. Hagemajjer W. J. M. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance / W. J. M. Hagemajjer, M. J. Blair. – London : Poyser, 1997. – 903 p.
92. Howard R. A complete Checklist of the Birds of the World / R. Howard, A. Moore. – London : Academic Press, 1991. – 622 p.
93. Serebryakov V. V. The migration of the Common Crane in Ukraine / V. V. Serebryakov, V. L. Bulakhov, I. M. Gorban, V. N. Grishchenko [et all.] // Crane Reserch and Protection in Europe. – Halle ; Wittenberg : Published by Martin-Luther-Universitat, 1995. – P. 246–255.
94. Shkaran V. I. Distribution and some aspects of ecology of the Black Stork in the Volynia Polecye / V. I. Shkaran // 1st International Black Stork Conservation and Ecology Symposium. Program. Abstract. Participants. – Jurmala, 1993. – P. 84.
95. Shydlovskyy I. Number, distribution and reproduction success of the White Stork in the Volyn' Region / I. Shydlovskyy // Bocian biały *Ciconia ciconia* stan I perspektywy banan, 4–5 wrzesnia 1998, Bromierzyk. – S. 15–16.
96. Shydlovskyy I. V. Fenetic variability of the Lapwing populations that inhabit Western Ukraine / I. V. Shydlovskyy // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біолог. – 2007. – № 44. – С. 107–110.
97. Snow D. W. The Birds of the Western Palearctic: Concise Edition / D. W. Snow, C. M. Perrins. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 1830 p.
98. Tucker G. M. Birds in Europe: their conservation status / G. M. Tucker, M. F. Heath. – Cambridge, 1994. – № 3. – 600 p. (Bird Life Conservation Series).

Клас Ссавці – Mammalia (Linnaeus, 1758)

Клас Mammalia представлений на території Шацького поозер'я шістьма рядами – Мідицеподібні – Soriciformes, Лишкоподібні – Vespertilioniformes, Мишоподібні – Muriformes, Зайцеподібні – Leporiformes, Собакоподібні – Caniformes, Ратичні – Cerviformes.

Теріофауна території Поозер'я впродовж 90-х років ХХ ст. залишалася малодослідженою. Перший фауністичний список ссавців Шацького поозер'я склали у 1988 р. працівники наукового відділу національного парку. До 1994 р. на цій території нараховувалося 44 види ссавців [8].

Комплексні теріологічні дослідження, проведені впродовж 2000–2003 рр., дали змогу встановити сучасний склад теріофауни Поозер'я, який на той час нараховував 53 види, з них дев'ять нових видів для території парку, серед яких вісім було занесено до Червоної книги України [42].

Загалом на підставі аналізу власних даних за період з 2000 по 2010 рр. колекційних матеріалів – колекції ссавців зоологічного музею Львівського національного університету ім. І. Франка, а також літературних джерел [2; 8; 12; 16; 19; 20; 21; 28; 30; 35–37] на території Шацького поозер'я можна вважати достовірно зареєстрованими вісім видів Мідицеподібні, 16 – Лишкоподібні, 21 – Мишоподібні, один – Зайцеподібні, 12 – Собакоподібні, чотири – Ратичні. Тобто нині фауна ссавців Поозер'я нараховує 62 види, із яких п'ять відносять до адвентивної фауни – єнот уссурійський, візон річковий, ондатра, сірий пацюк та бобер, та 24 занесено до нового видання Червоної книги України [43].

Представлений видовий список, очевидно, неповний. Особливо це стосується дрібних ссавців, таких як комахоїдні, гризуни та рукокрилі. Обмеженість кількісних даних також не дає змоги чітко охарактеризувати чисельність тих чи інших видів на території Поозер'я.

Ряд Мідицеподібні – Soriciformes Gregory, 1910

Родина Їжаківі – Erinaceidae Fischer, 1814

Їжак білочеревий – *Erinaceus roumanicus* Barrett–Hamilton, 1900

Поширення. Євразія, Східна Європа, Мала Азія, Південний Кавказ, західний берег Каспійського моря, до ріки Обі. На території України – поширений вид: від південних степових приморських областей, через усю лісостепову смугу, до крайніх північних польських районів включно.

Місця знаходження. Типовий мешканець листяних і мішаних лісів, де оселяється здебільшого в чагарнику, на галявинах, узліссях, вирубках, але уникає великих лісових масивів. Оселяється також і в лісах та в долинах гірської карпатської смуги, уникаючи при цьому кам'янистих гірських вершин і полонин. На теренах Поозер'я надає перевагу заростям чагарника листяних та мішаних лісів (рис. 196). Уникає сильно заболочених біотопів.

Чисельність. Численний вид. На території Поозер'я звичайний вид. Поширена синантропна тварина. Неодноразово траплявся та відловлювався на території біостаніонар ЛНУ ім. І. Франка та в околицях таких населених пунктів, як Шацьк, Світязь, Мельники, ур. Гряда та ін.

Фото 505. Їжак білочеревий –
Erinaceus roumanicus
(А. Т. Затушевський)

Особливості біології. Довжина тіла до 35 см, хвоста – 2–4 см, маса – 0,4–1,2 кг. На череві хутро коричневе, під шиєю та на грудях широка біла пляма (фото 505). Територіальна тварина, тримається своєї ділянки. Веде поодинокий спосіб життя. Активний у сутінках та вночі, іноді вдень (восени). Житло, у якому спить удень, в лісових місцевостях влаштовує серед опалого листа в гушавині куща, під оголеним переплетенням коріння або в низькому дуплі. У степових районах оселяється в природних заглибинах ґрунту, часто використовуючи покинуті нори інших ссавців, рідше самостійно рие нору. Лігво вимощує сухим листям і м'якою травою. Розмножується один–два рази на рік. Парується з квітня до серпня [13; 30; 37; 52; 53].

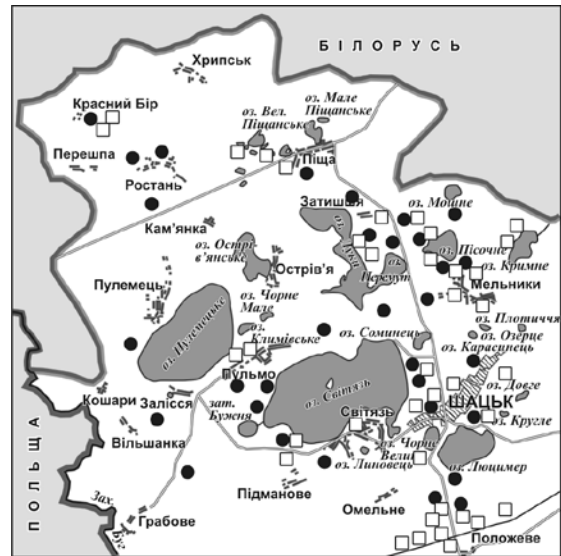

Рис. 196. Місця знаходження класу
Ссавці – Mammalia

- Їжак білочеревий – *Erinaceus roumanicus*
- Кріт європейський – *Talpa europaea*

Родина Кротові – Talpidae Fischer, 1814

Кріт європейський – *Talpa europaea* Linnaeus, 1758

Поширення. Західна Європа, включаючи Великобританію на схід до ріки Обі та Іртиша (Росія, Західний Сибір). На території України вид поширений, особливо на правобережжі України: на Поліссі, в лісостеповій смузі, а по долинах річок заходить далеко в степ, аж до узбережжя Чорного моря. Південна межа його поширення майже збігається з ізолінією, що відповідає 500 мм опадів на рік. У гірських районах Карпат піднімається до субальпійських лук і полонин включно. У межах Волинського Полісся поширений підвид *T. europaea brauneri* Satun., 1908.

Місця знаходження. У виборі біотопів невибагливий і оселяється в різних місцевостях: в лісових хащах, на відкритих луках, вздовж узбережжя водойм біля самої води. Особливо часто оселяється на галявинах та узліссях у вологих типах лісорослинних умов. Упродовж року іноді має місце закономірна зміна стацій: у дощовий період і весною оселяється на підвищених місцях, а під час посух та влітку переселяється у пониження. На території Поозер'я надає перевагу узліссям, галявинам та пасовищам із вологим ґрунтом. Уникає орних земель та соснових борів на сухих піщаних ґрунтах (рис. 196).

Чисельність. Численний вид. Поширений на околицях усіх населених пунктів, де неодноразово здобувався. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявні 33 екземпляри, здобуті на території Поозер'я.

Фото 506. Крм європейський – *Talpa europaea* (І. В. Дикий)

Особливості біології. Довжина тіла 12–16,5 см, довжина хвоста 2–4,8 см, маса – 60–130 г. Забарвлення хутра матово-чорне, нижня частина тіла дещо світліша (фото 506). Веде осілий спосіб життя, однак у випадку погіршення умов перебування мігрує на нову ділянку, іноді на відстань понад 1 км. Місця поселення легко знайти за купками землі – «кротовинами», які він викидає на поверхню при ритті підземних ходів. На одному гектарі заплавлених лук буває 3–6 тис. кротовин; іноді вони можуть займати 15–30 % площі галявини чи луки. Найбільшу щільність населення крота виявлено на цілих ділянках міжрічкового простору, а також у заплавах; найнижчу – на оброблюваних землях. Парування – у квітні–липні. Вагітність триває 30–50 діб. Щорічно один (два) приплоди [13; 21; 30; 52; 53].

Родина Мідицеві – Soricidae Fischer, 1814

Мідиця звичайна – *Sorex araneus* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – від центральної, південної та північної Європи, включаючи Британські острови, з деякими ізольованими популяціями у Франції, Італії та Іспанії, на схід до Західного Сибіру включаючи Алтай. На території України трапляється у поліських і лісостепових областях, хоч у цілому, уникаючи сухих степів, долинами річок заходить далеко на південь у степові райони. У гірських районах Карпат трапляється в лісах, гірських долинах і в агроценозах. Проникає трохи вище верхньої межі лісу. Не піднімається лише на скелясті гірські вершини та полонини, хоча їй притаманна значна екологічна пластичність. Фоновий вид лісових екосистем.

Місця знаходження. Оселяється у лісах різного типу, на вологих лісових низинах, у чагарниках, садках, парках, на мокрих луках, у заплавах річок тощо. В межах Поозер'я може траплятися поблизу людських осель (рис. 197).

Чисельність. Численний звичайний вид. Неодноразово відловлювався з допомогою ловчих циліндрів на території біостаніонару. Також часто трапляються мертві екземпляри, задушені дрібними хижаками на лісових дорогах. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявний 61 екземпляр, здобутий на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 5,5–8,5 см, хвоста – 3,5–5,6 см, маса – 4–16 г. Активний вдень і вночі. Веде поодинокий спосіб життя. Використовує ходи кротів. Кубло влаштовує під поверхню ґрунту, в норах і гніздах дрібних гризунів, у порохнявих пнях, під опалим листям, у купах соломи. Живиться комахами, їх личинками, дощовими черв'яками, моллюсками. Поїдає трупи мертвих хребетних, а також насіння рослин. Парується з кінця березня до грудня [13; 21; 30; 52; 53].

Мідиця мала – *Sorex minutus* Linnaeus, 1766

Поширення. Євразія – Західна Європа на схід до ріки Єнісею та озера Байкалу, на південь до гір Алтаю і Тянь-Шаню, Центральний і Північно-Західний Китай. На території України трапляється на Поліссі, в Лісостепу, долинах степових річок, у Карпатах і Криму. В горах Карпат може проникати до висоти 1600 м над рівнем моря.

Місця знаходження. Оселяється в листяних і мішаних лісах, заболочених луках, чагарникових заростях, на полонинах, у садах тощо. Іноді трапляється у сільськогосподарських угіддях. На теренах Поозер'я заселяє вологі ділянки лісу з добре розвинутим трав'яним покривом (рис. 197).

Рис. 197. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- Мідиця звичайна – *Sorex araneus*
- Мідиця мала – *Sorex minutus*
- ◐ Мідиця середня – *Sorex caecutiens*

Особливості біології. Довжина тіла – 6,3–9,0 см, хвоста – 2,9–4,0 см, маса – 6–15 г. Часто трапляється поблизу людських будівель. Парується з березня до вересня. Щорічно буває два–чотири приплоди. У приплоді троє–дев'ятеро малят, які стають зрячими через 12–13 діб. Молоком живляться 25–26 діб, самостійне життя починають через п'ять–шість тижнів. Білозубка білочерева живиться найрізноманітнішими комахами, черв'яками тощо [13; 21; 30; 42; 52; 53].

Рясоніжка велика – *Neomys fodiens* (Pennant, 1771)

Поширення. Євразія – лісові ландшафти, більша частина території Європи, включаючи Британські острови, на південь від тундри, крім півночі Східного Сибіру, Кавказу та Далекого Сходу, а також прикаспійських напівпустель, Китаю, Монголії та Північної Кореї. На території України вид поширений на Поліссі, в Лісостепу, гірському Криму, Карпатах, іноді в Степу. Особливо часто рясоніжка велика трапляється в гірських районах Карпат, де річками і потоками проти течії піднімається на значну висоту – понад 1500 м.

Місця знаходження. Оселяється по річкових долинах, заболочених берегах струмків, біля стоячих водойм і водойм із повільною течією, у мішаних і листяних лісах, де багато гнилих пнів та бурелому. В межах Поозер'я населяють вологі ділянки лісу з добре розвинутим трав'яним покривом, заболочені луки, заплави річок (рис. 198).

Чисельність. Численний звичайний вид. Неодноразово відловлювався за допомогою ловчих циліндрів на території біостаніонару. Нерідко є знахідки мертвих особин виду на лісових ґрунтових дорогах. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявні два екземпляри, здобуті на території Поозер'я.

Фото 507. Рясоніжка велика – *Neomys fodiens* (В. Т. Демячик)

Особливості біології. Довжина тіла 7,0–11,0 см, хвоста – 4,5–7,7 см, маса – 9–23 г. (фото 507). Нори риє у березі, іноді користується підземними ходами нориць, щурів або кротів. Такі нори зазвичай ведуть у підземне кубло – досить велике розширення нори, вистелене сухою травою і листям. Іноді з такого ж матеріалу будує надземне кубло, старанно ховаючи його у дернині густої берегової рослинності. Живиться різноманітною тваринною їжею, але головною його здобиччю є різні комахи та їх личинки, дощові черв'яки, молюски, водяні ракоподібні, дрібна риба, тритони, жаби, а також ікра риб і земноводних. Може нападати на рибу, маса якої більша ніж його у 50–70 разів. Здобич знерухомлює секретом слинних залоз. У них виробляється отруйна речовина (гомогенізатор), яка при укусі потрапляє в кров жертви і спричиняє її загибель. Шлюбні ігри проводить у воді. Приплід у травні–липні [13; 21; 30; 52; 53].

Рясоніжка мала – *Neomys anomalus* Cabrera, 1907

Поширення. Євразія – ліси Європи, від Португалії до Польщі та на схід Росії до Воронежу, північ Малої Азії і північ Ірану. На території України трапляється в лісових та лісостепових районах, у Криму та Карпатах.

Місця знаходження. У горах поширений вздовж потоків у букових, буково-ялицево-смерекових лісах, а також у гірсько-сосновому криволіссі. Веде напівводний спосіб життя. В межах Поозер'я вид заселяє узбережжя водойм, заплави річок, луки та болота. Трапляється у лісах із густим чагарниковим підліском (рис. 198).

Чисельність. Нечисленний рідкісний вид, занесений до Червоної книги України [42]. Достеменно з 90-х років минулого століття невідомо жодної сучасної реєстрації виду на території дослідження. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявний один екземпляр, здобутий на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 6,4–8,8 см, хвоста – 3,1–6,4 см, маса – 6–18 г. Гнізда влаштовує на поверхні ґрунту та під землею, в густих заростях, корчах або щілинах між камінням. Живиться дрібними ракоподібними, молюсками та земноводними, личинками комах, мишоподібними і мідичевими. Самиця народжує трьох–вісьмох малят [13; 21; 30; 42; 52; 53].

Ряд Рукокрилі – Chiroptera (Blumenbach, 1779)

Рукокрилі як надзвичайно цікава і малодосліджена група ссавців віддавна привертала увагу природодослідників регіону. Кажани серед інших груп тварин тут досліджені порівняно нерівномірно

та фрагментарно. Результати досліджень цих тварин на території Шацького поозер'я містяться в роботах науковців, починаючи з середини ХХ ст. [2; 3; 5; 7; 14; 17; 31; 32; 35; 41].

Дослідження кажанів на території Шацького поозер'ями проведені в 2001–2010 рр. Використано методичні підходи, представлені в «The bats workers' manual» [55].

Під час досліджень був використаний, насамперед, метод обстеження території з допомогою ультразвукового детектора (D-230 і D-240x, Pettersson Elektronik AB, Швеція), який трансформує ультразвукові сигнали в частоти, які чує людина. Для записів ультразвуків використаний стереофонічний магнітофон Sony WM-D6C. Аналіз записів голосів рукокрилих, зроблених під час досліджень, проводили за допомогою комп'ютерної програми «BatSound». У деяких випадках видову ідентифікацію записів здійснювали з використанням CD «Balladen aus einer unhörbaren Welt» [49].

Детекторне обстеження здійснювали переважно у трофічних біотопах рукокрилих: на берегах озер, уздовж каналів, на дорогах у лісових насадженнях, на узліссях і галявинах, у населених пунктах і на їх околицях і т. п.

Дослідження проводили у два етапи: вечірній і ранковий. Вечірні обліки розпочиналися з настанням сутінків і тривали здебільшого до другої години ночі, ранкові – за 1–1,5 години до світанку. Також з допомогою ультразвукового детектора під час ранкових обліків здійснювали пошук колоній рукокрилих, використовуючи таку характерну рису їх поведінки, як «роїння» (swarming).

Окрім використання описаних вище методів, обстежували також місця, придатні для поселення кажанів: будівлі (переважно горища, дахи, щілини у стінах і т. п.), мости, дупла і щілини у деревах і т. п. у літній період. У зимовий період оглядали потенційні місця гібернації рукокрилих: підземні частини старих будинків, сакральні та інші споруди, погребі тощо. На основі отриманих даних розпочато створення кадастру важливих місць поселення та біотопів рукокрилих на території Шацького поозер'я.

Окрім візуальних стверджень кажанів, нотувалися також характерні ознаки їх перебування – наявність посліду, кормових столиків та ін. – з метою подальшого повторного обстеження цих місць.

Для уточнення видової різноманітності та чисельного багатства кажанів, проводили їх регулярні відловлювання павутинними сітками в різних частинах регіону. Видову ідентифікацію рукокрилих здійснювали за низкою морфологічних ознак: величина, форма та довжина вух, крил і козелків, забарвлення черевної та спинної частин тіла, використовуючи визначники [11; 52]. У зловлених особин визначали стать, вік, знімали морфометричні проміри і відпускали. Під час візуальних спостережень також враховували характерні особливості польоту й полювання.

У 2009–2010 рр. у Поозер'ї проведений моніторинг рукокрилих за допомогою автомобіля – двічі на рік: у липні та серпні. Детектор Tranquility Transect (Coutpan Desighn Ltd.) було закріплено на машині, що пересувалася зі швидкістю 25 км/год. Кожен облік починався через 30–45 хв після заходу сонця і тривав дві години. Ехолокаційні сигнали рукокрилих записували на цифровий магнітофон (ZOOM H-2), із подальшим аналізом. Представників родів *Myotis* і *Plecotus* до виду не визначали. Для кількісної оцінки фауни рукокрилих використано показники ультразвукової активності видів – відносна частота вокалізації, тобто процентне відношення кількості виявлених сигналів особин до загальної кількості сигналів.

Інформація, отримана польовими методами, доповнена літературними даними щодо спостережень кажанів на території регіону та інформацією з колекцій Зоологічного музею ім. Б. Дибовського Львівського національного університету (ЗМ ЛНУ) [6] і Державного Природознавчого музею НАН України (ДПМ). Під час опису екологічних особливостей видів кажанів використано роботи В. Абеленцева та ін. [1], Б. Волошина й А.-Т. Башти [11].

Рукокрилі, або кажани – одна із найбільших і найпоширеніших груп ссавців, яка нині налічує близько 1100 видів. Вони заселяють майже всі материки, за винятком арктичних районів і нечисленних ізольованих островів. Із систематичного погляду ряд рукокрилих поділяється на два підряди:

- Megachiroptera – крилани: плодоїдні кажани Старого Світу. До них належить понад 250 видів. Megachiroptera заселяють тропічні райони Африки, Америки, Австралії;
- Microchiroptera – комахоїдні кажани, до котрих належить понад 800 видів, об'єднаних у 17 родин. Вони заселяють усі континенти, окрім арктичних та антарктичних районів.

Рукокрилі – єдині ссавці, здатні до активного польоту. Характерною особливістю будови їхнього тіла є літальна перетинка, сформована з двох шарів шкіри. Вона підтримується видовженими кістками п'ястка і пальців передньої кінцівки і прикріплена до боків тіла, лап і хвоста.

Тіло кажанів, за винятком літальних перетинок, вкрите хутром. Також вони мають порівняно малі очі, добре сформовані вуха, часто з додатковим шкіряним відростком – так званім козелком або закліпкою.

Під час польоту кажани орієнтуються з допомогою ехолокації. Вони генерують ультразвуки з частотою від кільканадцяти до 180 кГц/с і тому нечутні для людського вуха. З допомогою відлуння, відбитого від предметів, орієнтуються в просторі. У багатьох випадках частота генерованих звуків є видоспецифічною і може бути використана для ідентифікації окремих видів.

Кажани користуються кількома ехолокаційними системами, що відрізняються ступенем точності й потужності. Частина видів, майже всі Megachiroptera, не мають здатності генерувати ультразвуки.

Ультразвуковий сигнал у деяких видів кажанів розходить рівномірно перед мордочкою тваринки у формі конусоподібного пучка. Підковики завдяки своєрідній формі «підкови» на носі можуть регулювати (змінювати) напрям щільного пучка ультразвуків і як наслідок – точніше визначати стан перешкод на шляху польоту.

Кажани з погляду їх поведінки та екології неоднорідна група. Їм властива значна кормова спеціалізація. Більшість видів комахоїдні, але існують види плодоїдні, пилкоїдні, рибоїдні. Є й такі, що живляться кров'ю теплокровних тварин – їх усього три види.

У помірній зоні активний спосіб життя кажани ведуть в теплий період року – від весни до осені. В цей час відбувається їх розмноження, вигодовування потомства, а також запасання достатньої кількості підшкірного жиру, що слугує їм для підтримання життя під час зимової сплячки.

Важливою особливістю кажанів, які живуть у зоні помірного клімату, є здатність до гібернації, тобто до значного сповільнення фізіологічних процесів, пониження температури тіла і впадання в глибокий сон. Це пристосування дає можливість рукокрилим пережити несприятливу пору року.

Кажани відіграють величезне значення в життєдіяльності біоценозів. Вони знищують і комах, шкідливих для сільськогосподарських та лісових культур, і тих, що приносять шкоду безпосередньо людині. Полуючи в сутінках і вночі, вони обмежують чисельність видів комах, малодоступних для денних птахів.

На території Шацького поозер'я виявлено 16 видів кажанів, що становить більше половини видового складу хіроптерофауни України.

Згідно з зоогеографічним поділом М. Щербака [45], територія Шацького поозер'я розташована на Західному Поліссі, на ділянці Східноєвропейського мішаного лісу, Східноєвропейського округу Бореальної Європейсько-Сибірської підобласті. Цим пояснюється специфіка видового складу фауни цієї території. Наявність численних водойм у Шацькому поозер'ї разом із лісостанами різного видового складу значною мірою сприяє видовій різноманітності рукокрилих.

Хіроптерофауна регіону характеризується домінуванням палеарктичних видів. Тут представлені бореальні палеарктичні елементи (*M. daubentonii*, *Pl. auritus* та ін.), а також види західної Палеарктики (*M. myotis*, *P. nathusii*, *B. barbastellus* та ін.).

Дослідження видового складу рукокрилих із допомогою ультразвукового детектора проведені на трансектах, закладених у різних частинах лісових масивів. З'ясувалося, що для внутрішньої частини лісових масивів властиві види кажанів, що характеризуються короткодистанційною мисливською стратегією – нічниці, нетопирі, вухані, широковухи. Відповідно, у прилісових біотопах було представлено багато інших видів – лилик, кажанів, вечірниць (табл. 5).

Детекторні дослідження виявили, що у літній період найбільша частота трапляння характерна для пізнього кажана (39 %) і рудої вечірниці (18,8 %). Численними видами цього періоду виявилися також нетопир лісовий, кажан північний, лилик двоколірний. Загалом під час детекторних обліків було виявлено 10 видів рукокрилих, не включаючи нічниці і вуханів.

Результати моніторингу рукокрилих істотно доповнили наявні дані щодо поширення та частоти трапляння рукокрилих у Шацькому регіоні. Зокрема, *Pipistrellus pygmaeus* виявлений у багатьох частинах парку, проявляючи приуроченість до порівняно вологих, у т. ч. й прибережних біотопів. На досліджуваній території його виявляли значно частіше, ніж подібного до нього *Pipistrellus pipistrellus*. Досить численним є *Eptesicus nilssonii* (11 %). Також у результаті моніторингу на території Шацького поозер'я виявлено новий вид рукокрилих – нетопир середземноморський.

Антропогенна трансформація природних екосистем також помітно впливає на структуру угруповань рукокрилих. Аналіз видового складу кажанів на територіях із великим відсотком населених пунктів показав, що їхня хіроптерофауна характеризується більшою часткою осілих видів, порівняно з ділянками, істотно віддаленими від поселень людини.

Видовий склад і ехолокаційна активність рукокрилих на трансекті в Шацькому поозер'ї (30.07.2009 і 29.08.2009 рр.), сигн./10 хв

Вид	Дата проведення моніторингу		У середньому*
	30.07.2009 р.	29.08.2009 р.	
<i>Eptesicus serotinus</i>	30,0	1,2	15,6/39,0
<i>Nyctalus noctula</i>	14,2	0,8	7,5/18,8
<i>Pipistrellus nathusii</i>	9,3	2,5	5,9/14,8
<i>Eptesicus nilssonii</i>	8,7	–	4,4/11,0
<i>Vespertilio murinus</i>	5,8	0,2	3,0/7,5
<i>Pipistrellus kuhli</i>	1,4	2,2	1,8/4,5
<i>Pipistrellus pygmaeus</i>	1,9	0,1	1,0/4,0
<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	0,6	0,3	0,5/1,3
<i>Nyctalus leisleri</i>	0,4	–	0,2/0,5
<i>Myotis sp.</i>	0,3	–	0,2/0,5
Разом	72,6	7,3	40

* У чисельнику – сигн./10 хв, у знаменнику – відсоток загальної кількості сигналів

Значна антропогенна трансформація території Поозер'я, що мала місце в минулому, наявність населених пунктів, фрагментованість лісових масивів є однією з основних причин значного представництва частки євритопних видів рукокрилих, а також тих, що мають схильність до синантропності.

У досліджуваному регіоні багатими з кількісного і якісного погляду є ділянки мішаних і листяних лісів, особливо їх окраїни. Наявність численних водойм у Шацькому поозер'ї, у поєднанні з лісостанами різного видового складу, значною мірою сприяє підтриманню видової різноманітності та чисельних показників рукокрилих. Багата кормова база, велика кількість природних сховищ – дупел у старих деревах, що ростуть на берегах водойм, маловідвідуваних горищ – робить ці ділянки основними біотопами для поселення багатьох лісових видів кажанів.

Прибережні екосистеми також відіграють важливу роль для існування популяцій окремих видів кажанів. Прибережні екосистеми зазвичай збільшують мозаїчність території та становлять важливі елементи формування екотонів, у т. ч. й лісових. Зокрема, для нічних водяної та ставкової вони головні трофічні біотопи, а для багатьох інших видів (вечірниць рудої, нетопирів) ці біотопи також надзвичайно важливі у трофічному аспекті. Таким чином, охорона та підтримання природних екосистем, у т. ч. збереження старих лісостанів, старих поодиноких дерев, прибережних біотопів на території Поозер'я сприяє збереженню значної видової різноманітності та чисельного багатства популяцій усього регіону Західного Полісся.

На фауну рукокрилих Поозер'я також може істотно впливати забудова прибережних біотопів. Незначна їх трансформація може сприяти підвищенню рівня видової різноманітності рукокрилих через появу синантропних видів. Однак посилення впливу такого фактора призводить зазвичай до деградації умов існування лісових видів кажанів.

Для сучасних лісостанів властива переважно значна антропогенна трансформація, що виражена в істотній фрагментації, співвідношенні їх породного складу та віковому розподілі, не характерних для природного лісу. Тому збереження старих лісостанів, а також старих поодиноких дерев на території парку є важливим чинником підтримання і збереження популяцій лісових видів кажанів.

Значна площа лісів Поозер'я представлена монокультурними сосновими насадженнями, які є порівняно бідними для рукокрилих біотопами. Такі лісостани характеризуються мінімальною кількістю укриттів, а також незначним багатством трофічної бази для цих тварин. Тому на такій території важливим для відтворення популяцій кажанів є формування анклавів природного мішаного чи листяного лісу, а також забезпечення потрібних для поселення кажанів штучних гніздівель. Для одного кажана може вистачити 2 га площі, а для колонії, що налічує 100 особин, – смуги лісу шириною 200 м і довжиною 1 км. Створення таких анклавів серед монокультур сосни, яка домінує серед лісових насаджень парку, істотно збільшило б рівень біотичної різноманітності цієї території.

До фауни рукокрилих Шацького поозер'я належать види, які є рідкісними не лише на цій території, а й у всьому світі (табл. 6). Усі види кажанів занесені до Червоної книги України [43]. У Червоному списку Міжнародної спілки охорони природи представлені два види: широкоух європейський і нічниця ставкова (NT – «близький до загроженого») [47].

Природоохоронний статус видів рукокрилих, виявлених на території Шацького поозер'я

Назва виду	ЧКУ, 2009	ЄЧС, 1991	Берн	EU	IUCN
<i>Myotis myotis</i>	III	K	2	II/IV	–
<i>Myotis dasycneme</i>	II	K	2	II/IV	VU
<i>Myotis nattereri</i>	III	I	2	IV	–
<i>Myotis daubentonii</i>	III	–	2	IV	–
<i>Myotis mystacinus</i>	III	–	2	IV	–
<i>Plecotus auritus</i>	III	I	2	IV	–
<i>Barbastella barbastellus</i>	II	–	2	II/IV	NT
<i>Nyctalus leisleri</i>	IV	–	2	IV	–
<i>Nyctalus noctula</i>	III	–	2	IV	–
<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	III	–	3	IV	–
<i>Pipistrellus pygmaeus</i>	V	–	2	IV	–
<i>Pipistrellus nathusii</i>	V	–	2	IV	–
<i>Pipistrellus kuhlii</i>	III	–	2	IV	–
<i>Vespertilio murinus</i>	III	–	2	IV	–
<i>Eptesicus serotinus</i>	III	–	2	IV	–
<i>Eptesicus nilssonii</i>	IV	–	2	IV	–
Разом	16	4	16	16	2

Умовні позначення: ЧКУ, 2009 – Червона книга України (2009), I – зник, II – зникаючий, III – вразливий, IV – рідкісний, V – неоцінений, VI – недостатньо відомий; Берн – охоронний статус згідно з Бернською конвенцією (додатки 2 або 3); EU – охоронний статус згідно з Директивою про збереження рідкісних середовищ, видів флори і фауни на території Європи (1992) (додатки 2 і 4); IUCN – охоронні категорії Міжнародного союзу охорони природи [48].

Збереження і відтворення популяцій рукокрилих на території парку можливе завдяки охороні насамперед їх природних місць поселення, головним чином літніх укриттів: ділянок старих лісів із дуплистими деревами, горищ будівель і церков, підземних частин будівель та ін., де відомі колонії рукокрилих. Стан популяцій кажанів, їх видова різноманітність і чисельні показники безпосередньо залежать від охорони таких біотопів, передусім тих, де формуються виводкові або гібернаційні скупчення цих тварин.

Родина Лиликові – Vespertilionidae

Нічниця велика – *Myotis myotis* (Borkhausen, 1797)

Поширення. Ареал охоплює Західну й Центральну Європу до України і Близького Сходу, Північну Африку. В Україні поширений у західних областях.

Місця знаходження. Трапляється в скелястих і низинних місцях, населених пунктах. У Західному Поліссі пролягає східна межа поширення великої нічниці і, ймовірно, тому на цій території вид дуже рідкісний.

Чисельність. Рідкісний вид. Із території Шацького поозер'я відоме лише одне спостереження цієї нічниці – береги озера Пісочного [31] (рис. 199).

Особливості біології. Порівняно великий кажан (фото 508). Політ спокійний, нешвидкий, без різких поворотів, на висоті 2–8 м. Оптимальними для здобування поживи є старі ліси з ділянками із відкритим наземним покривом, оскільки основною здобиччю цієї нічниці є великі жуки, здебільшого туруни. Наявність такого типу лісостанів може бути основною умовою поселення цього виду. Хвойні насадження на території Поозер'я менш сприятливі для його поселення та кормодобування. В

Рис. 199. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- Нічниця велика – *Myotis myotis*
- Нічниця водяна – *Myotis daubentonii*
- ⊙ Нічниця ставкова – *Myotis dasycneme*
- ⦿ Нічниця в'їхаста – *Myotis nattereri*
- ⦿ Нічниця вусата – *Myotis mystacinus*

Фото 508. Нічниця велика – *Myotis myotis* (А.-Т. Баумта)

дуплах або щілинах дерев велика нічниця селиться досить рідко. Це, зокрема, характерно для самців цього виду. Основна частина виводкових колоній формується в об'ємних, містких горищах будівель, переважно маловідвідуваних – церков, дзвіниць. Величина виводкової колонії може істотно коливатися від кількох до 5 тис. дорослих особин. Зимові сховища виду розташовані зазвичай у печерах, штольнях і тунелях, інколи в погребках. Може зимувати поодиноким, однак за сприятливих умов гібернаційні колонії налічують тисячі особин. Зимових знахідок великої нічниці на території Шацького поозер'я немає, що може бути зумовлене відсутністю придатних місць для гібернації зі сприятливими мікрокліматичними умовами. Вид характеризується значним ступенем термофільності та вимогливістю до температурного режиму в зимових сховищах [2; 3; 5; 7; 17; 31].

Нічниця водяна – *Myotis daubentonii* (Kuhl, 1817)

Поширення. Євразія. Ареал охоплює територію від Західної Європи до Східного Сибіру, Камчатки, Кореї та Східного Китаю. Виявлена також у південному Китаї, включно з Тибетом і в Північно-Східній Індії. В Україні – вся територія, окрім Криму.

Місця знаходження. Типовий дуплогніздовий вид. Придатні для поселення стації знаходять у прилеглих до водойми ділянках лісу, зазвичай не далі ніж 1,5–2 км; хоча відомі знахідки на відстані 5 км від найближчої водойми [39]. Також може заселяти горища, щілини у скелях і мурах, будинки, штучні гніздівлі (рис. 199).

Чисельність. Численний вид. Один із найчисленніших видів кажанів Європи і звичайний у межах Поозер'я.

Особливості біології. Водяна нічниця – один із найменших кажанів європейської хіроптерофауни (фото 509). Тісно пов'язаний із різноманітними водоймами: річками, каналами, ставками, але може спостерігатися в листяних і мішаних лісах. Через свою чисельність, біотопічну приуроченість він є одним із найкраще досліджених у Європі видів. Нічниця водяна вилітає на полювання в сутінках і незабаром повертається до сховища, вдруге вилітає на світанку. Літає швидко, полює над водоймами, здебільшого на висоті до 20 см над поверхнею, але іноді значно вище. Ловить переважно дрібних комах, яких часто збирає з поверхні води. Орієнтується за допомогою ультразвукових сигналів із піковою частотою близько 40–47 кГц. Найпоширенішими місцями гібернації водяної нічниці є печери та інші печероподібні сховища, а також підвали, пивниці, де вона тримається далеко від входу. На зимівлі може формувати невеликі колонії. Завдяки густій гідрологічній мережі Шацького поозер'я водяна нічниця є одним зі звичайних видів рукокрилих. Під час детекторних досліджень вона виявлена на всіх обстежених озерах. Водяна нічниця – вид загалом холодостійкий і тому може зимувати в цьому регіоні. Сприятливими зимовими сховищами водяної нічниці тут можуть бути підвали або погреби з достатньою вологістю повітря і сприятливим температурним режимом [2; 4; 6; 7; 31; 55].

Фото 509. Нічниця водяна – *Myotis daubentonii* (А.-Т. Баумта)

Нічниця ставкова – *Myotis dasycneme* (Voie, 1825)

Поширення. Палеарктика – від Нідерландів до Центрального Сибіру. Відомі окремі знахідки в Маньчжурії. В Україні поширений у лісовій і лісостеповій зонах.

Місця знаходження. В Україні виводкові колонії ставкової нічниці знайдені лише в Західному Поліссі, зокрема, на території Шацького поозер'я. Такі колонії, а також поодинокі особини виявлені на берегах озер Пісочного, Світязю, Пулемецького, Люцимера [33]. Знайдені виводкові колонії були здебільшого розташовані в будівлях – на горищах, іноді з дерев'яною обшивкою стін (рис. 199). Їх чисельність у середньому становила 18–38 особин. Найбільша відома колонія налічувала не менше 76 особин [17].

Чисельність. Рідкісний, місцями нечисленний вид.

Особливості біології. Ставкова нічниця – низинний вид, пов'язаний переважно зі стоячими і повільно текучими водоймами з відкритим плесом. У лісові біотопи, точніше їх окраїни на берегах

водойм, він проникає лише для поселення. Полює над водоймами зі стоячою водою або повільною течією, до яких належать великі стави, озера, розливи великих річок. Літає низько, ловлячи комах у повітрі або збираючи їх із поверхні води. Політ спокійний, без різких поворотів. Літні місця поселення ставкової нічниці виявлені в різних частинах будинків – на горищах, за дерев'яним покриттям стін, у дуплах. Іноді займає гніздові ящики. Зимівля відзначена лише у печерах, штольнях та інших підземеллях [2; 3; 5; 6; 17]. Західне Полісся характеризується оптимальною для цього виду структурою ландшафтів, що проявляється у поєднанні значної кількості водойм із відкритим плесом і багатстві місць для поселення [33]. У зимовий період ставкову нічницю в цьому регіоні не виявлено, хоча такі випадки, теоретично, цілком можливі, оскільки факти зимування відомі з північніших регіонів (південно-західної частини Білорусі – м. Брест) [14].

Нічниця війчаста – *Myotis nattereri* (Kuhl, 1817)

Поширення. Євразія. Ареал охоплює територію Європи до 63° пн. ш. (у Швеції); на схід – до Уралу, Близького Сходу і Туркменії; також виявлена в північно-західній Африці. В Україні вид поширений у західних і південно-західних областях, а також у Криму.

Місця знаходження. З території Поозер'я відома лише одна знахідка: особина (самець) виявлена 02.08.2003 р. у щілині дерев'яної будівлі в ур. Гряді на берегах оз. Світязю (рис. 199).

Чисельність. Нечисленний вид. Сучасний статус цього виду на території Поозер'я потребує уточнення.

Фото 510. Нічниця війчаста – *Myotis nattereri* (А.-Т. Баумта)

Особливості біології. Загалом війчаста нічниця належить до лісових видів: заселяє ліси, парки з водоймами і вологими ділянками (фото 510). Може оселитися у різних ландшафтах, але має певні вимоги до їх структури: вони повинні характеризуватися багатою структурою рослинності й території і представляти достатню кількість сховищ упродовж усього року. На полювання вилітає через годину після заходу сонця. Літає серед дерев, низько і повільно. Полює в розріджених лісах різного породного складу і парках, садах, хоча може полювати вздовж краю лісу, алей, рядів дерев уздовж річки. Здобич ловить у повітрі, а також збирає з поверхні рослин. Влітку часто оселяється

в дуплах листяних видів дерев, зокрема, бука [23], липи, граба [29], під дахом дерев'яних будівель. У населених пунктах відомі поселення цього виду в щілинах стін і пустотілих блоках будівель. Самотні самці в теплий період заселяють дупла дерев, а також штучні гніздивлі. Зимовими сховищами цього виду переважно є підземелля природного і штучного походження: печери, штольні, підвали, різного роду фортифікації [3; 5; 7; 17; 23; 29].

Нічниця вусата – *Myotis mystacinus* (Kuhl, 1817)

Поширення. Палеарктика – від Ірландії, півночі Апеннінського півострова і Марокко до Кореї, Японії, західних Гімалаїв і Південного Китаю. В Україні – в західних, південних і східних областях.

Місця знаходження. Лісові біотопи є важливим місцем поселення та кормодобування виду. Заселяє різні типи лісу, однак здебільшого світлі, також парки і прибережні ділянки. На території Поозер'я відомі такі місця знахідок виду: у серпні 1970 р. – на біостаніонарі біля оз. Пісочного [32], 03.08.2003 р. – поблизу ур. Гряди, 12.08.2004 р. – біля с. Світязя [2] (рис. 199).

Чисельність. Рідкісний для регіону вид.

Особливості біології. Політ у нічниці вусатої швидкий і спритний (фото 511). Вилітає на полювання у ранніх сутінках. Мисливські біотопи цього виду розташовані на ділянках із мозаїчною структурою: околицях сіл із водоймами, садами, лісо-смугами і значним відсотком лінійних структур – узлісь та окраїн чагарників, а також у лісах різного породного складу. Для орієнтації та ловлі здобичі

Фото 511. Нічниця вусата – *Myotis mystacinus* (А.-Т. Баумта)

використовує ультразвук з піковою частотою 40–45 кГц. Комах ловить на льоту, але також може збирати їх із поверхні землі та рослин. У літній період основними сховищами вусатої нічниці є щілоподібні дупла та тріщини у деревах, порожнини під відхиленою корою дерев, за покриттям стін чи даху, у щілинах, за віконницями і на горищах будинків. Гібернує у порівняно теплих печерах і печероподібних сховищах [2; 3; 5; 7; 17; 32].

Вухань звичайний – *Plecotus auritus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика – від Британських островів через усю Європу до 63–64° пн. ш. В Азії ареал диз'юнктивний. Відомі популяції в Монголії, Південно-Східному Сибіру, Північно-Західному Китаї, Японії. Поширений на всій території України, але частіше трапляється в лісовій і лісостеповій зоні.

Місця знаходження. На території Поозер'я спостереження цього вуханя відомі у смт Шацьку і с. Піщі [35], с. Світязі, ур. Гряді (рис. 200).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Вухань звичайний загалом є євритопним видом, селиться і у лісах, і в скелястих місцевостях, іноді у помешканнях людей (фото 512). Однак він уникає бідних лісом районів. Деякі морфологічні риси вуханя – великі вуха та широкі крила – свідчать про використання певної мисливської стратегії. Він літає, пурхаючи, рідко змахуючи крильми. Вилітає на полювання вже у темряві й повертається перед світанком. Мисливські ділянки вуханя зазвичай розташовані в різновікових світлих листяних, значно рідше у мішаних і природних хвойних лісах, парках і фруктових садах, поблизу дерев і великих заростей

Фото 512. Вухань звичайний – *Plecotus auritus* (А.-Т. Баумта)

чагарників, уздовж краю лісу, придорожніх насаджень, на цвинтарях. Також часто полює навколо поодиноких дерев. Місця поселення вуханя тісно пов'язані з лісовими біотопами, де він оселяється у дуплах і щілинах дерев, за відхиленою корою. Також виявлений у будинках і штучних гніздівлях для птахів. Виводкові колонії часто формуються на горищах церков та інших будинків, також у дуплах. Величина такої колонії становить зазвичай 10–50, рідко сягає 100 особин. Належить до осілих видів. Гібернує у різного роду природних і штучних підземних укриттях: печерах, штольнях, гротах, підвалах і т. п. Під час сплячки особини не утворюють груп, а розташовані поодинокі, іноді парами [2; 3; 5; 7; 17; 35].

Рис. 200. Місця знаходження класу Ссавці – *Mammalia*

- ◆ Вухань звичайний – *Plecotus auritus*
- ◇ Широковух європейський – *Barbastella barbastella*
- Кажан пізній – *Eptesicus serotinus*
- Кажан північний – *Eptesicus nilssonii*

Широковух європейський – *Barbastella barbastellus* (Schreber, 1774)

Поширення. Європа – від північної частини Апеннінського півострова до Кавказу і від південної Скандинавії і Латвії до Кавказу. Також відомий з островів Середземного моря і Марокко. В Україні – лісова і лісостепова смуга правобережної частини, гори і передгір'я Криму і Карпат.

Місця знаходження. На території Поозер'я відомо лише кілька знахідок: у смт Шацьку [3; 35], а також із сусідніх ділянок – із с. Згран Любомльського р-ну (липень 2001 р.) (рис. 200).

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Євритопний вид (фото 513), однак виявлений здебільшого в лісистих та гористих місцевостях та в сухих і вологих заплавах біотопах. Надає перевагу старим лісам. Уникає бідних лісом районів і зазвичай заселяє передгір'я та рівнини. Вид класифікується як повітряний мисливець, зі швидким, але, порівняно з вечірницями, повільнішим польотом. Мисливські ділянки переважно розташовані в лісах або узліссях, у парках і садах, поблизу будинків, уздовж алей, лісосмуг, водойм, рядів дерев. Кормодобувні польоти відбуваються переважно серед рослинності або іноді над водою. На полювання вилітає в ранніх сутінках. Орієнтується за допомогою ультразвукових сигналів з піковою частотою близько 31–33 кГц (тип А) і 40–43 кГц (тип Б). Літні колонії широковуха здебільшого розташовані у порожнинах за відхиленою корою дерев, у щілиноподібних дуплах або щілинах будівель, на горищах будинків, у штучних гніздівлях

Фото 513. Широковух європейський – *Barbastella barbastellus* (А.-Т. Баумта)

для кажанів і птахів, іноді у розколинах скель, печерах. Зимують у природних і штучних печерах, покинутих штольнях, підвалах, бункерах. Місця зимування характеризуються низькою температурою – 1,6–4,8 °С і високою вологістю – 70–90 % і досить часто вони містяться поблизу вхідного отвору [3; 5; 7; 17; 35].

Кажан пізній – *Eptesicus serotinus* (Schreber, 1774)

Поширення. Євразія. Поширений майже на всій території Європи, Близького Сходу, у Центральній Азії, на схід – до Китаю. Північна Африка. На території України виявлений усюди.

Місця знаходження. Під час детекторних досліджень виявлений в усіх обстежених населених пунктах, зокрема, у смт Шацьку, с. Мельниках, с. Світязі, с. Пульмі, а також досить часто на їх околицях (рис. 200).

Чисельність. Численний звичайний вид.

Фото 514. Кажан пізній – *Eptesicus serotinus* (А.-Т. Баумта)

Особливості біології. Пізній кажан оселяється здебільшого у населених пунктах і багатоструктурованих ландшафтах та поблизу них (фото 514). Цей вид досить пластичний у виборі кормодобувних ділянок. Часто полює вздовж окраїн лісу, алей, лісосмуг і берегів водойм, біля дерев і навколо вуличних ліхтарів. Натомість, значно менше використовує густий ліс і поля. Кормовий раціон пізнього кажана може істотно змінюватися залежно від сезону чи регіону і включає зазвичай жуків, метеликів, двокрилих і перетинчастокрилих. Літні сховища розташовані в щілинах і на горищах будинків. Виводкові колонії формують у будівлях. Місцями гібернації є підземні порожнини різного

походження. А. Нікольський [28] ще в кінці XIX ст. зазначав, що пізній кажан є звичайним видом і трапляється всюди у містах і селах Полісся. На сьогодні це також звичайний вид більшості населених пунктів регіону. Відносна частота вокалізації пізнього кажана на трансектах була порівняно найбільшою – близько 40 % усіх зареєстрованих сигналів (табл. 1) [2; 3; 5; 7; 17].

Кажан північний – *Eptesicus nilsoni* (Keyserling et Blasius, 1839)

Поширення. Євразія. Поширений у північній і північно-східній частинах Європи, також в Азії. В Україні трапляється у Карпатському регіоні й північних районах України.

Місця знаходження. Донині на території Поозер'я були відомі лише дві знахідки північного кажана: 03.04.1974 р. на оз. Пісочному [27] і 04.08.2003 р. поблизу оз. Світязю [2] (рис. 200). Однак ультразвукові дослідження на стаціонарних трансектах, проведені влітку 2009 р., виявили, що відносна частота ехолокаційних сигналів становила близько 11 % усіх виявлених.

Чисельність. Рідкісний вид.

Особливості біології. Кажан північний є холодостійким видом. Лісовий вид. На полювання вилітає порівняно рано – відразу після заходу сонця. Характеризується швидким і майстерним польотом із різкими поворотами. Полює здебільшого у відкритому повітрі. Може полювати також у напіввідкритих біотопах із поодинокими деревами, озерами, ставками і річками, на лісових дорогах. Оселяється у дуплах, на горищах і в щілинах скель. Зимувати може в печерах. Тримається в сухих і досить холодних місцях, при температурі до +4° С [2; 3; 5; 7; 17; 27].

Лилик двоколірний – *Vespertilio murinus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. На північ – до Північної Росії, на схід – до Маньчжурії та Уссурійського краю, на південь – до північних районів Ірану, Афганістану і Пакистану. На всій території України поширений спорадично.

Місця знаходження. Відома лише одна знахідка на території Поозер'я – муміфікований екземпляр, знайдений 06.08.2003 р. у щілині дерев'яного будиночка в ур. Гряді (рис. 201). Однак при ультразвукових дослідженнях виявилось, що відносна частота його ультразвукової активності значно вища – 3,0 сигн./10 хв (7,5 %).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Лилик двоколірний є холодотолерантним видом (фото 515), про що свідчать спостереження особин

Фото 515. Лилик двоколірний – *Vespertilio murinus* (А.-Т. Баумта)

при порівняно низьких, близько нуля, температурах повітря. Проявляє тенденції до синантропності. Заселяє лісові райони, трапляється також у поселеннях людей. За морфологічною будовою літального апарату лилик двоколірний належить до повітряних мисливців зі швидким і стрімким польотом. На полювання вилітає пізно. Політ швидкий, спритний і нагадує політ вечірниць. Мисливські ділянки двоколірного лилика можуть бути розташовані в різноманітних біотопах: лісових галявинах, зрубках, узліссях, лісових дорогах, рідше над лісом, а також у населених пунктах, над великими водоймами. У міграційний період – численний вид регіону, у літній – виявлений рідко. Має схильність до синантропності – здебільшого трапляється у населених пунктах. Оселяється переважно в будівлях, навіть якщо вони розташовані серед лісу [1; 25]. Лилик двоколірний є дальнім мігрантом. На зимівлю відлітає досить пізно, поодинокі мігрантів у південній частині Полісся ми спостерігали за сприятливих погодних умов навіть впродовж першої половини листопада. Під час міграцій масово з'являється в населених пунктах регіону; тоді його легко виявити за характерними соціальними сигналами («циканням»). Може зимувати в дуплах дерев, глибоких пивницях, деколи у печерах [1–3; 5; 7; 17; 25].

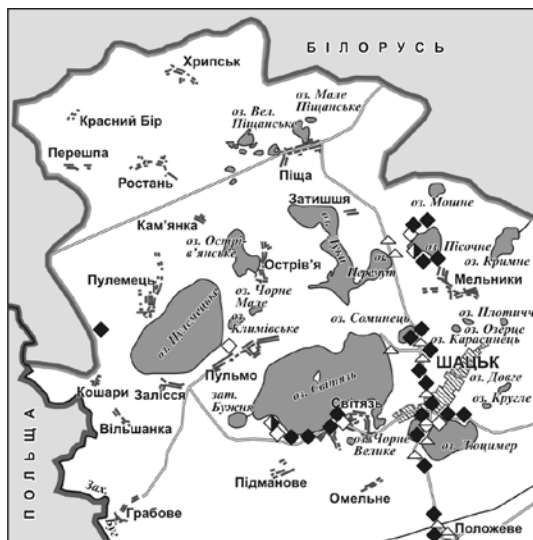

Рис. 201. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- △ Лилик двоколірний – *Vespertilio murinus*
- ◇ Нетопир звичайний – *Pipistrellus pipistrellus*
- ◊ Нетопир-карлик – *Pipistrellus pygmaeus*
- ◆ Нетопир лісовий – *Pipistrellus nathusii*
- ◇ Нетопир середземноморський – *Pipistrellus kuhlii*

Нетопир звичайний – *Pipistrellus pipistrellus* (Schreber, 1774)

Поширення. Палеарктика, зокрема більша частина Європи, від півдня континенту до 63–64° пн. ш., деякі райони Південно-Західної Азії та Північної Африки. В Україні відзначений на всій території; в степових районах – переважно під час сезонних перельотів.

Місця знаходження. На території Поозер'я виводкові колонії та поодинокі особини цього виду виявлено у багатьох частинах регіону: на березі оз. Пісочного [31], Світязю, Пулемецького, Люцимера, Згоранського [2], Великих Згоран (Любомльський р-н) та ін. (рис. 201). Частота вокалізаційної активності звичайного нетопира на трансекті становила в середньому 0,5 сигн./10 хв (3 %).

Чисельність. Малочисленний вид.

Фото 516. Нетопир звичайний – *Pipistrellus pipistrellus* (А.-Т. Баумта)

Особливості біології. Звичайний нетопир (фото 516) загалом оселяється поблизу листяних і хвойних лісів, у населених пунктах із прилеглими ділянками. У лісах оселяється нечасто, переважно за наявності тут будівель або водойм. Вилітає на лови рано, зазвичай відразу після заходу сонця. Політ має нерівний, часто змінюючи його напрям. Найважливішими мисливськими біотопами виду є відкриті й лісові ділянки, причому поряд із водоймами і поблизу узлісь. Найчастіше ці кажани полюють уздовж лінійних структур: краю лісу чи великих галявин, лісових доріг, берегів водойм, навколо поодиноких дерев, а також під вуличними ліхтарями. Основними місцями формування виводкових колоній звичайного нетопира є будинки – щілини в них, горища, дерев'яна обшивка стін і дахи. Окрім того, такі колонії, а також поодинокі самці, можуть оселятися у дуплах зі щілиноподібним льотком, розколинах стовбурів, під корою дерев [2; 3; 5; 7; 17].

Нетопир-карлик – *Pipistrellus pygmaeus* (Leach, 1825)

Поширення. Ареал охоплює, ймовірно, значну частину Європи. В Україні відзначений переважно у Лісостепу та на Поліссі.

Місця знаходження. На території Шацького поозер'я особини нетопира-карлика було зафіксовано за допомогою детектора в кількох місцях – на берегах озер Пісочного і Світязю. Окрім того, повторна перевірка деяких виводкових колоній нетопира звичайного показала, що насправді це ко-

Фото 517. Нетопир-карлик – *Pipistrellus pygmaeus* (А.-Т. Баумта)

лонії нетопира-карлика, на території санаторію «Лісова пісня», бази відпочинку «Медик» на берегах оз. Пісочного (рис. 201). Під час моніторингу частота ехолокаційних сигналів становила близько 1 сигн./10 хв (4 %).

Чисельність. Нечисленний вид.

Особливості біології. Вид-двійник нетопира звичайного. Нетопир-карлик (фото 517) виявлений здебільшого у вологих листяних і заплавлених лісах, і значною мірою пов'язаний із водоймами: берегами річок, вологими і болотистими територіями. Основними кормовими біотопами є краї лісу і його розріджені ділянки, окраїни населених пунктів, сади, береги водойм. Для орієнтування та полювання використовує ультразвуковий сигнал із піковою частотою близько 55 кГц. Колонії у виводковий період розташовані в дуплах дерев, щілинах будинків і під корою стовбурів. Донедавна наявність нетопира-карлика на Поліссі лише припускалася, але останніми роками його виявлено у багатьох місцях регіону [3; 5; 7; 17].

Нетопир лісовий – *Pipistrellus nathusii* (Keyserling et Blasius, 1839)

Поширення. Ареал обмежений Європою, Малою Азією та Закавказзям. В Україні поширений на всій території, але у південних степових районах трапляється зазвичай під час перельотів.

Місця знаходження. Виводкові колонії були виявлені в будинках, здебільшого під дахами, на горищах і за дерев'яними елементами декору стін – у смт Шацьк (ДПМ), поблизу оз. Пісочного Шацького р-ну [27], на берегах озер Світязю і Люцимера (рис. 201). З усіх нетопирів виявлений найчастіше – у середньому 5,9 сигн./10 хв. (14,8 %).

Чисельність. Численний звичайний вид території Поозер'я.

Особливості біології. Оселяється у листяних і мішаних лісах – на галявинах і серед розріджених ділянок лісів, особливо заплавлених, а також у населених пунктах (фото 518). Віддає перевагу багатим на водойми лісовим місцевостям, це можуть бути навіть заболочені ліси і ліси з переважанням сосен. Вилітає на лови рано. Літає спритно, часто міняючи напрям. Полює загалом у дуже різних біотопах. Здебільшого це великі стоячі водойми і, відповідно, їх прибережні й зарослі очеретом зони, що були розташовані поряд із окраїнами лісу і вологими луками. Цей вид для полювання використовує лінійні структури, наприклад, лісові дороги, окраїни лісу, лісо-смуги. Місцями формування літніх колоній лісового нетопира є дупла та щілини в стовбурах листяних і хвойних дерев, дуплянки для птахів. Відомі численні знахідки виводкових колоній у будівлях, переважно під дахом, у щілинах стін. Важливою умовою в усіх випадках є безпосередня близькість водойм: озер, ставків тощо. Загалом лісовий нетопир на території України не зимує. Відомі тільки два випадки знаходження гібернуючих особин цього виду в колоніях звичайного нетопира, розташованих у стінах будівлі університету м. Ужгорода [4]. Для цього виду загалом характерні полівидові виводкові колонії, котрі він формує разом з іншими нетопирами, виявлені, зокрема, на берегах оз. Пісочного [2; 3; 4; 5; 7; 17; 27; 31].

Фото 518. Нетопир лісовий – *Pipistrellus nathusii* (А.-Т. Баумта)

Нетопир середземноморський – *Pipistrellus kuhli* (Kuhl, 1819)

Поширення. Євразія. Поширений від південної та південно-східної частини Європи до 93° сх. д. у Південній Азії. Більша частина Африки. На території Центральної та Східної Європи упродовж останнього десятиліття спостерігається експансія середземноморського нетопира у північному напрямі. В Україні, починаючи з 1990-х рр., вид поширився від чорноморського узбережжя до північних областей України [50; 55].

Місця знаходження. Надає перевагу відкритій місцевості та урбанізованим територіям (рис. 201).

Чисельність. Ймовірно, рідкісний вид. Його статус у регіоні потребує уточнення.

Особливості біології. Переважно оселяється в безлісих місцевостях. Проявляє схильність до синантропності і тому виявлений на урбанізованих територіях значної частини Європи, де за останнє десятиліття став звичайним видом [2; 3; 5; 7; 17; 22; 44; 50; 55]. Виявлено певну приуроченість до великих річок, уздовж яких він розселяється. На полювання вилітає незабаром після заходу сонця. Літає невисоко, роблячи великі кола. Полює в населених пунктах: навколо вуличних ліхтарів, над

бруньки дерев. Крім рослинної їжі вивірка може іноді живитись дрібними тваринами, пташенятами тощо. Склад їжі також змінюється залежно від пори року та врожайності горіхоплідних дерев. Ця денна тварина особливо активна у ранішні години. У зиму сплячку не залягає, хоч у дуже люті морози та хуртовину кілька днів спить і не виходить із кубла. Парування наприкінці січня або на початку лютого, літне – в червні – на початку липня. Упродовж року буває два приплоди [13; 30; 35; 37; 52; 53].

Родина Вовчкових – *Myoxidae* Muirhead, 1819

Вовчок сірий – *Glis glis* (Linnaeus, 1766)

Поширення. Євразія – вся Європа, північ Туреччини, Кавказ, північ Ірану і Південно-Західний Туркменістан. На території України поширений у Поліссі, Лісостепу і Карпатах. У горах проникає до нижньої межі субальпійського поясу – в Чорногорі до 1700 м, у Бескидах до 1100 м над рівнем моря.

Місця знаходження. Для поселення вибирає листяні ліси із дуплистими деревами, особливо місця, де багато дуба, граба, бука, ліщини, дикої груші. У межах Поозер'я надає перевагу мішаним лісам із переважанням дуба та густого ліщинового підліску. Тримається узлісь та лісосмуг. Іноді використовує як кубло штучні гніздівлі для співочих птахів. Трапляється в межах населених пунктів, будуючи кубла на горищах дерев'яних будівель (рис. 203).

Чисельність. Нечисленний звичайний вид. Неодноразово відмічався в околицях біостаціонару.

Фото 521. Вовчок сірий – *Glis glis* (В. Т. Дем'янчик)

Особливості біології. Довжина тіла 13–20 см, хвоста – 10–18 см, маса – 70–150 г. (фото 521). Вовчок сірий – нічна тварина. Своє лігво зазвичай робить у дуплах старих дерев. Іноді гнізда вовчка сірого трапляються на горищах будинків, що розміщені у лісі або поблизу лісу. На весь довгий зимовий період залягає у сплячку, прокидаючись лише в кінці квітня – травні. Період залягання у сплячку і пробудження у різних місцях різний. У гірських районах залягає в сплячку у вересні, а в рівнинних районах – у жовтні. Перед наближенням періоду залягання в сплячку у звірків нагромаджується багато підшкірного жиру. Живиться вовчок плодами найрізноманітніших рослин: жолудями, буковими, волоськими й ліщиновими горіхами, каштанами, кісточками й плодами диких та культурних плодівих дерев (абрикоси, персики, шовковиця, сливи, яблука, груші, черешня, виноград та ін.), корою молодих дерев листяних і навіть шпилькових порід; обгризає кору верхівок молодих смерек, ялиць і буків. Споживає і тваринну їжу: комах, їхні личинки, пташенят та яйця дрібних птахів. Робить запаси горіхів, кісточок плодівих дерев, якими, вочевидь, живиться після весняного пробудження. Розмножується вовчок сірий один раз на рік. Вагітність триває 30–32 доби. Приплоди із п'яти–восьми малят з'являються із другої половини липня до першої половини серпня [13; 30; 35; 52; 53].

Соня лісова – *Dryomys nitedula* (Pallas, 1779)

Поширення. Захід Євразії – Європа до середньої смуги і на південь європейської частини Росії, Кавказу, Близького Сходу і Центральної Азії. На території України поширений майже в усіх районах Лісостепу, Полісся і Карпат.

Місця знаходження. Заселяє мішані ліси і з підліском, і без нього, соснові, байрачні ліси, чагарники, молоді лісові та фруктові насадження, лісосмуги. В Карпатах трапляється у всіх лісових поясах аж до верхньої межі лісу. В межах Поозер'я надає перевагу мішаним лісам із переважанням дуба та густого ліщинового підліску. Тримається узлісь та лісосмуг. Використовує як кубло штучні гніздівлі для співочих птахів (рис. 203).

Чисельність. Нечисленний вид. Із сучасних знахідок відома лише одна реєстрація гнізда вовчка в дуплянці у лісовому масиві поблизу біостаціонару ЛНУ імені І. Франка.

Особливості біології. Довжина тіла 8–12 см, хвоста – 7–10 см, маса – 17–40 г (фото 522). Живе в дуплах, а також у гніздах.

Фото 522. Соня лісова – *Dryomys nitedula* (С. Гладкевич)

Дупла, в яких звірок ховається вдень, бувають найрізноманітнішого типу; порода дерев, очевидно, не має значення. Виявлена у дуплах сосни, дуба, верби, граба, груші, бука та ін. Іноді сховищем для неї є неглибокі щілини у стовбурах дерев. Може ховатися і в будівлях. Залягання в сплячку настає наприкінці вересня або у жовтні. Прокидається пізно, мабуть, не раніше початку травня. Живиться рослинними і тваринними кормами: насінням дерев – акації, дуба, ягодами, кісточками фруктових дерев, наприклад, слив, у яких звірок прокушує збоку невеликий отвір, плодами дикої груші, корою молодих дерев, бруньками. При дозріванні фруктових плодів переходить на живлення саме ними, їсть кавуни, дині. Поїдає також комах, їхні личинки, яйця дрібних птахів, навіть пташенят. Парування у соні лісової починається відразу після пробудження від зимової сплячки і триває, залежно від періоду пробудження, до середини або кінця травня. Самиця дає один приплід на рік [13; 30; 52; 53].

Ліскулька руда – *Muscardinus avellanarius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Західна Євразія – Європа до середньої смуги європейської частини Росії, на схід до гирла Ками, північ Туреччини. На території України поширений на всьому Правобережжі, у тому числі і в Карпатах, на південь до Одеської області, а на Лівобережжі – до північних районів Дніпропетровської області.

Місця знаходження. Характерні біотопи – листяні або мішані ліси із густим ліщиновим підліском. У таких лісах найбільше селиться на узліссі, по краю галявин або лісових просік і доріг, а в Карпатах – в густих заростях вздовж гірських річок, а також у молодих ялицево-букових лісостанах та криволіссі. В межах Поозер'я надає перевагу листяним лісам і здебільшого виявлений у лісосмугах вздовж доріг. Тварин легко виявити за добре помітними гніздами кулястої форми між гілками дерев листяних порід та кущів. Іноді влаштовує гнізда в штучних гніздівлях для співочих птахів (рис. 203).

Чисельність. Численний фоновий вид. В межах біостаціонару ЛНУ ім. І. Франка щороку реєструють представників різного віку.

Фото 523. Ліскулька руда – *Muscardinus avellanarius* (В. Т. Дем'янчик)

Особливості біології. Довжина тіла 6,5–8,4 см, хвоста – 5,5–7,8 см, маса – 15–35 г (фото 523). Улітку живе зазвичай у гніздах, які бувають досить різноманітними за формою та розмірами і з різного будівельного матеріалу. Гнізда робить на деревах на висоті до 20 м від землі і на гілках чагарників, навіть на землі. Іноді використовує для житла гнізда дрібних птахів, а також дупла дерев. Ліскулька, як і всі вовчки, день проводить у гнізді, але спить удень, очевидно, тільки в несприятливу погоду. Живиться горіхами, жолудями, твердим насінням соковитих плодів. Парування починається відразу після пробудження від зимової сплячки і триває, залежно від строку пробудження, до середини або кінця травня – початку червня. Самиця дає один приплід на рік [13; 30; 52; 53].

Родина Мишівкові – Sicistidae Allen, 1901

Мишівка лісова – *Sicista betulina* (Pallas, 1779)

Поширення. Євразія – охоплює бореальні і гірські ліси Норвегії та Данії на схід до озера Байкалу, на північ до межі полярного кола на Білому морі, на південь до Австрії, по лінії Карпат і Саян. На території України трапляється в листяних і шпилькових лісах та в чагарникових заростях Полісся і Карпат, частково північного Лісостепу.

Місця знаходження. Заселяє старі високостовбурні соснові ліси і дубові насадження із густим ліщиновим підліском, узлісся, і навіть чагарники на заплавах луках. У межах Поозер'я вид надає перевагу вересково-березово-сосновим та дубово-грабовим лісам. Поширення мишівки потребує ґрунтовніших досліджень (рис. 203).

Чисельність. Нечисленний рідкісний і малодосліджений вид. Занесений до Червоної книги України [42]. Відомі знахідки мишівки на початку 1970-х рр. в околицях оз. Пісочне та Ростанському лісництві. Єдина сучасна знахідка виду, а саме черепа дорослої особини в пелетці вухатої сови з околиць оз. Пісочне припадає на літо 2008 р.

Особливості біології. Довжина тіла 5,0–7,6 см, хвоста – 7,4–11,0 см, маса – 5–15 г. Своє житло будує у спорохнілих пнях або гнилих стовбурах дерев, вигризаючи своєрідні ходи, що закінчуються

гніздовою камерою діаметром 5–6 см. Для вистилання гнізда використовує деревну порошокню, іноді мох і сухе листя. Живиться переважно комахами та їх личинками – жуками, перетинчастокрилими, двокрилими, гусінню, лялечками мурашок тощо. Помітну частку в її раціоні може складати і рослинна їжа. Найбільш активна під вечір і вночі, але іноді її діяльність можна спостерігати і вдень. Парується в травні–липні. Приплід дає один раз на рік – у червні–серпні [12; 13; 30; 32; 42; 52; 53].

Родина Мишеві – Muridae Illiger, 1811

Миша хатня – *Mus musculus* Linnaeus, 1758

Поширення. Вид космополіт, поширений на усіх континентах і островах світу, окрім Антарктиди. На території України трапляється в усіх природних зонах, немає її лише у великих лісових масивах.

Місця знаходження. Тримається переважно заселених людиною приміщень і господарських будівель. В межах Поозер'я надає перевагу населеним пунктам, хоча реєструється і поза їх межами. Трапляється на сухих ділянках і у вологих біотопах (рис. 203).

Чисельність. Численний синантропний вид. Постійно реєструється у відлогах у межах біостаціонару на оз. Пісочне.

Особливості біології. Довжина тіла 7,2–10,3 см, хвоста – 5,2–10,2 см, маса – 10–36 г. У природі риє нори завглибшки до 40 см, які мають порівняно просту будову. У природних умовах розмножується упродовж теплого періоду і дає три–чотири приплоди. Звірки, що живуть у приміщенні, розмножуються протягом цілого року, даючи вісім–десять приплодів. Всеїдна тварина. На зиму робить запаси насіння. Миша звичайна – небезпечний шкідник, оскільки знищує значну кількість зернових і технічних культур. У природних умовах розмножується в теплий період року і дає за цей час три–чотири приплоди. Епідеміологічно небезпечна, оскільки є переносником різноманітних інфекційних захворювань [13; 30; 52; 53].

Пацюк мандрівний – *Rattus norvegicus* (Berkenhout, 1769)

Поширення. Євразія. З XVII–XVIII ст. вид почав розселятися на північ і зараз поширений у населених пунктах майже по всій Європі, проникаючи долинами річок навіть в Арктику. Вважається, що вид почав розселятися з Південно-Східного Сибіру, Північного Китаю та островів Японії. На території України поширений скрізь, навіть у Карпатах на висоті 1350–1400 м над рівнем моря, але найбільше – в степовій та лісостеповій смугах.

Місця знаходження. Один із найбільш невибагливих гризунів, що оселяється у найрізноманітніших умовах, здебільшого біля людини. Він є і в містах, і в селах, по узбережжях річок і навіть у плавнях, далеко від людських осель. Проте найбільша його кількість у населених пунктах, особливо на продуктових складах, зерноховищах, млинах, тваринницьких фермах і у житлових приміщеннях. У межах Поозер'я надає перевагу населеним пунктам, хоча реєструється і поза їх межами (рис. 204).

Чисельність. Численний, синантропний вид. Найбільша чисельність виду зареєстрована поряд із місцями, де утримують свійських тварин.

Особливості біології. Довжина тіла 18–28 см, хвоста – 13–23 см, маса – 200–580 г. Свої кубла будує у затишних кутках, під підлогою, у стінах житлових приміщень або господарських будівель, а в природних умовах він нерідко живе у норах шура водяного і нориць або риє свої власні нори порівняно простої будови. Розмножується упродовж усього року. Як всеїдна тварина пацюк живиться різними харчовими продуктами, на які натрапляє в людській оселі. У природних популяціях це хижак, який живиться здебільшого тваринною їжею. Оселяючись зазвичай по узбережжях водойм, він споживає жаб, молосків, спритно добуває мальків риб,

Рис. 204. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- Пацюк мандрівний – *Rattus norvegicus*
- ▲ Житник пасисий – *Apodemus agrarius*
- ▼ Мишка лучна – *Micromys minutus*

руйнує пташині гнізда, в яких поїдає яйця і пташенят тощо. Як еврифог їсть також насіння злакових рослин і навіть кору молодих гілок дерев і чагарників. Дуже плодючий гризун. Упродовж року одна самиця може дати шість приплодів, по шість–дев'ять і до 13 дитинчат у кожному [13; 30; 52; 53].

Житник пасистий – *Apodemus agrarius* (Pallas, 1771)

Поширення. Палеарктика. Ареал складається із двох роз'єднаних частин. Одна – від центральної Європи, Фінляндії, Прибалтики, через Польщу та Німеччину на північний схід Італії і через балканські країни в Грецію, Румунію, Болгарію і Туреччину до Кавказу, Казахстану і Киргизстану, на захід від регіону озера Байкалу і прилеглих територій Монголії, північно-західного Китаю. Інша частина – від Приамур'я на Далекому Сході Росії, через Корею, включаючи деякі прибережні острови, на захід через Китай і до північних районів Монголії. В Україні поширений на всій території, за винятком посушливих районів степу.

Місця знаходження. Вологолюбна тварина. Живе на узліссях, зрубках, луках, болотах, у садах, долинах річок, на полях, її можна також виявити у скиртах соломи, житлових та господарських будівлях, чагарникових заростях тощо. На Поліссі поширена в агроценозах (рис. 204).

Чисельність. Численний, звичайний вид. Іноді трапляється у відловах ловчими циліндрами поблизу біостанціону на оз. Пісочне. Уникає суцільних лісових масивів. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявні два екземпляри, здобуті на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 8,5–12,3 см, хвоста – 7–9 см, маса – 16–25 (35) г. Живиться досить різноманітною їжею: насінням деревних порід та сільськогосподарських рослин, коренеплодами, ягодами, зеленими частинами рослин – листками, стеблами, корінням, комахами, корою тощо. Миша-житник завдає значної шкоди сільському господарству, поширює іксодових кліщів. Розмножується упродовж теплого періоду року і залежно від особливостей району поширення дає три–чотири приплоди по п'ять–вісім мишенят [13; 30; 21; 52; 53].

Мишка лучна – *Micromys minutus* (Pallas, 1771)

Поширення. Євразія – північний захід Іспанії, Західна Європа, по всій європейській частині Росії, окрім Крайньої Півночі, Кавказ, південна частина Сибіру і Далекого Сходу. На території України мишка лучна поширена майже скрізь: у степових, лісостепових районах, на Поліссі, у Карпатах. У своєму поширенні уникає суцільних лісових масивів і гірських районів Карпат.

Місця знаходження. Селиться на відкритих місцях, луках, лісових галявинах, зрубках, у заростях бур'янів, річкових долинах, по берегах водойм. У межах Поозер'я уникає суцільних лісових масивів. Вид надає перевагу зволуженим біотопам: річковим долинам, берегам водойм із чагарниками.

Чисельність. Нечисленний, але поширений вид. Неодноразово відмічені кулясті гнізда виду в околицях оз. Пісочного (рис. 204).

Особливості біології. Довжина тіла 5,0–7,8 см, хвоста – 4,5–7,5 см, маса – 3–13 г. Літнє гніздо (діаметром до 14 см) робить із сухої трави, рослинних волокон і облаштовує його на стеблах різних рослин, наприклад зернових, кукурудзи, на кущах, очереті, майстерно прикріплюючи до рослин на різній висоті (до 1 м). На зиму переселяється у старі нори інших гризунів або в скирти соломи, сіна, де й зимує. У зимову сплячку не впадає. Живиться насінням, дрібними зеленими частинами трав'янистих рослин. Окрім цього, споживає комах. На полях зернових вони легко забираються на колоски жита, пшениці, з яких виїдають зерно. У роки масових розмножень може завдавати значної шкоди зерновим культурам. Розмножується два–чотири рази на рік. Народжує від трьох до 12 мишенят. Перший приплід буває на початку травня, останній – у жовтні [13; 30; 52; 53].

Мишак європейський – *Sylvaeus sylvaticus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Європа та Північна Африка. Європа – з півночі Скандинавії на південь до Північно-Західної Туреччини та Південної України, зі сходу на Білорусь, де близько розташований захід Росії, що і є східною межею поширення виду. На території України поширений в усіх районах лісової і лісостепової смуг.

Місця знаходження. Мишак європейський добре пристосувався до життя у садах, яругах, що поросли чагарником, у заростях бур'янів і навіть на відкритих хлібних полях. Поширюється далеко на південь у степові райони, проникаючи до узбережжя Чорного моря. У західній частині країни мишак лісовий іноді трапляється в Карпатах, де належить до звичайних мешканців як рівнинних, так і гірських букових та мішаних лісів. У межах Поозер'я надає перевагу лісовим масивам і трапляється як на сухих ділянках, так і у вологих біотопах (рис. 205).

Чисельність. Численний, звичайний вид. Неодноразово відловлювався за допомогою пастко-ліній на території біостаціонару на оз. Пісочному. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявні п'ять екземплярів, здобутих на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 8,2–11,0 см, хвоста – 7–11 см, маса – 15–32 г. Це світлолюбний вид і тому зазвичай заселяє розріджені лісостани і навіть відкриті біотопи. Живе у примітивних норах, здебільшого виритих під корінням дерева, під поваленим стовбуром, під великим камінням тощо. Може завдавати значної шкоди лісовим розсадникам, шкількам і лісовим насадженням. Він знищує посівний матеріал, шкодить зеленим сходом і, підгризаючи кору, може нищити молоді деревця. У Лісостепу, де оброблені поля межують із перелісками і лісами, мишак європейський може шкодити посівам зернових культур. Розмножується три–п'ять разів на рік, кожного разу народжуючи п'ять–вісім мишенят. За сприятливих кліматичних умов, мишак європейський дає додаткові приплоди, розтягуючи розмноження майже на весь рік [13; 21; 30; 52; 53].

Рис. 205. Місця знаходження класу Ссавці – *Mammalia*

- Мишак європейський – *Sylvaeus sylvaticus*
- Мишак жовтогрудий – *Sylvaeus tauricus*
- ▣ Мишак уральський – *Sylvaeus uralensis*

Мишак жовтогрудий – *Sylvaeus tauricus* (Pallas, 1811)

Поширення. Від Західної Європи простягається через Україну до середньої смуги і на південь європейської частини Росії, а також на Південний Урал. На території України поширений майже в усіх районах степової і лісостепової смуг. Трапляється на Поліссі, в Карпатах, у гірських районах Криму.

Місця знаходження. Селиться в листяних лісах із густим підліском. Вид поширений як на сухих ділянках, так і у вологих біотопах. Унікає суцільних відкритих ділянок лісу та агроценозів (рис. 205).

Чисельність. Численний фоновий вид лісових ценозів. Часто відловлювався за допомогою пастко-ліній на території біостаціонару на оз. Пісочному. Неодноразово реєструвався в штучних пташиних гніздах, у літньо-осінній період. У фондах Зоологічного музею ЛНУ імені І. Франка наявні 15 екземплярів, здобутих на території Поозер'я.

Фото 524. Мишак жовтогрудий *Sylvaeus tauricus* (В. Т. Демянчик)

Особливості біології. Довжина тіла 8,5–13,0 см, хвоста – 9,0–13,5 см, маса – 18–50 г (фото 524). Нори робить здебільшого біля коріння дерев, у лісових масивах займає дупла, причому часто на значній висоті – до 10 м. Дендрофіл – добре лазить по деревах, нерідко оселяється в штучних гніздах птахів. Нори мають кілька комор для запасів їжі. Живиться насінням широколистяних деревних порід, чагарників і трав'янистих рослин, а також зеленими частинами рослин. Небезпечний шкідник культурних рослин. Він вибирає насіння, висіане у парниках, у місцях лісовідновлення знищує молоді сходи горіха, бука, дуба, каштана тощо. Розмножується інтенсивно протягом теплого періоду року, даючи за цей час три–п'ять поколінь [13; 21; 30; 52; 53].

Мишак уральський (малий) – *Sylvaeus uralensis* (Pallas, 1811)

Поширення. Захід Євразії, Центральна Європа – схід Німеччини, південь Польщі, Чехія, Словаччина, Північно-Східна Австрія, північ Угорщини, південь Східної Хорватії, північ Сербії і Чорногорії, Болгарії та Румунії, у Балтійському регіоні – Північно-Західна Литва, Латвія і Естонія, на схід через захід Росії, України до Казахстану. На території України поширений від північного заходу до Харківської, Донецької та Луганської областей.

Місця знаходження. Селиться в листяних лісах із густим підліском. У межах Поозер'я надає перевагу лісовим масивам і трапляється як на сухих ділянках, так і у вологих біотопах (рис. 205).

Чисельність. Нечисленний вид. Іноді трапляється у відлогах пастко-лініями на території біостаціонару на оз. Пісочному. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявний один екземпляр, здобутий на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 7,2–10,3 см, хвоста – 6,9–9,6 см, маса – 14–30 г. Дуже добре лазить по деревах і чагарниках. Активний зазвичай вночі, а взимку лише годину–три на добу. Дуже рухлива тварина, може проходити до півтора кілометри за добу. Влаштує ходи і стежки в листі та лісовій підстилці. Влітку робить гнізда в дуплах дерев, на висоті до 10 м, зимує здебільшого в норах під корінням і пнями. Риє нори завдовжки до 3 м, із двома–трьома входами, гніздовою камерою і однією–двома коморами на глибині близько півметра. У вологих місцях будує гнізда на поверхні землі. Харчується в основному насінням дерев і чагарників, горіхами, а також ягодами, пагонами, комахами. Робить запаси насіння на зиму, збирає шишки. Розмножується до п'яти разів на рік, вагітність триває 20–25 днів, у виводку зазвичай чотири–сім дитинчат [13; 18; 21; 30; 52; 53].

Родина Боброві – Castoridae Hemprich, 1820

Бобер європейський – *Castor fiber* Linnaeus, 1758

Поширення. Євразія – Європа, зокрема Австрія, Білорусь, Бельгія, Франція, Німеччина, Угорщина, Хорватія, Чехія, Словаччина, Словенія, Нідерланди, Скандинавія, Прибалтика, Польща, Україна, Молдова, вся територія Росії, Китай, Монголія. На території України поширений на Поліссі та в Лісостепу, річковими долинами проникає навіть у Степ. Заселяє берегову частину водойм – річки, струмки, озера, ставки і меліоративні канали, узбережжя яких багаті на деревну рослинність.

Місця знаходження. На території Поозер'я поселення виду помічені в районі оз. Кругле Довге, в межах Верхньоприп'ятської осушувальної системи, урочищі Князь Багон та в західній частині системи Піщанських риборозвідних ставів (рис. 206).

Чисельність. На території Поозер'я нечисленний адвентивний вид, який потрапив сюди завдяки природному розширенню свого ареалу, починаючи із середини 2000-х рр. Помічена щорічна тенденція до зросту чисельності його популяції.

Особливості біології. Довжина тіла 83–100 см, хвоста – 30–38 см, маса – 20–35 кг. Пристосований до життя у воді. Чудово плаває і пірнає. Моногам. Живе сім'ями, поодиноці, а іноді колоніями на берегах водойм. Пересічно сім'я складається із чотирьох особин. Якщо береги водойм круті, то риє у них довгі нори, в кінці яких розміщується велика гніздова камера; вхід у нору робить під водою. При низьких і затоплюваних берегах, на купинах, вербових корчах або густих кореневих сплетіннях будує з відрізків товстих гілок і болота хатку, яка також має вихід під водою. Висота такої хатки сягає 2 м, а товщина стінок – 50 см. Діаметр в основі може бути 10 м і більше. Рослиноїдна нічна тварина. Влітку живиться травами і водяними рослинами: ожиною, кропивою дводомною, калужницею болотяною, бобівником трилистим, щавлем кінським, лабазником в'язолистим, глечиками жовтими, лататтям білим, осокою, веронікою довголистою, осотом і деякими іншими. Від пізньої осені до ранньої весни в раціоні бобра переважає кора, гілки та листя дерев і чагарників. Надає перевагу осичі, різним видам тополі, верби, їсть також березу, ліщину і навіть дуб. Робить запаси їжі. Парування відбувається в січні–березні, у воді, під льодом. Упродовж року самиця дає тільки один приплід, в якому буває від одного до п'яти, а зазвичай двоє–троє малят. На анальній ділянці розміщені парні пахучі залози, що продукують речовину, відому під назвою «боброва струмина», якою бобер мітить індивідуальну територію [13; 21; 30; 45; 52; 53].

Рис. 206. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- ◇ Бобер європейський – *Castor fiber*
- ▲ Хом'як європейський – *Cricetus cricetus*
- Ондатра мускусна – *Ondatra zibethicus*

Родина Хом'якові – Cricetidae Fischer, 1817

Хом'як європейський – *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – від Центральної Європи, на захід Сибіру, і північ Казахстану до верхнього Єнісею та Алтайського краю і північний захід Китаю. На території України поширений у Степу, Лісостепу, на Поліссі, в деяких районах Закарпатської області. На теренах нашої країни досить

поширені хом'яки чорного забарвлення. Явище меланізму частіше трапляється на Правобережжі – Київська, Чернігівська Житомирська області, хоча іноді такі екземпляри трапляються і на Лівобережжі – Полтавська, Харківська області.

Місця знаходження. Заселяє місця, порослі бур'янами, чагарниками, часто поселяється у відкритих стаціях – на городах, полях, пасовиськах, на узбіччях доріг, у молодих посадках та ін. У межах Поозер'я вид надає перевагу сільськогосподарським угіддям, що не обробляються з допомогою техніки, поблизу населених пунктів (рис. 206).

Чисельність. Нечисленний вид, занесений до Червоної книги України [42]. У 1994 р. ми вперше зареєстрували нору хом'яка на околицях смт Шацька за 500 м від оз. Світязю.

Особливості біології. Довжина тіла 18–28 см, хвоста – 3–7 см, маса – 150–400 г. Для свого поселення риє глибокі (до 2,5 м) і складні нори. Особливо глибокими бувають зимові нори, які переважно влаштовує у твердих ґрунтах; іноді займає нори ховрахів. Закінчена нора має не менше як два, а здебільшого і сім виходів. Живиться переважно рослинною їжею, поїдає насіння, коріння і вегетативні частини рослин. Їжа тваринного походження – комахи, ящірки, яйця птахів, пташенята, миші. Робить запаси корму, заготовляє зерно, картоплю, коренеплоди, горох, різні корінці тощо. Насіння переносить у защічних мішках. Маса зерна або бульб рослин, заготовлених хом'яком у норі, може сягати 8–16 кг. Оселяючись поблизу лісосмуг, збирає в норі насіння деревних порід. На зиму впадає у сплячку, проте під час потепління пробуджується і їсть заготовлені запаси. Внаслідок значної розораності території, чисельність хом'яка зменшена. Розмножуються упродовж теплого періоду року і дає один–три приплоди. У кожному приплоді буває від семи до десяти, іноді до 20 дитинчат [13; 30; 42; 52; 53].

Родина Щурові – Arvicolidae Gray, 1821

Ондатра мускусна – *Ondatra zibethicus* (Linnaeus, 1766)

Поширення. Північна Америка – з півночі Арктики, включаючи Ньюфаундленд, на південь до Мексиканської затоки, Ріо-Гранде і нижньої долини ріки Колорадо. Адвентивний вид, завезений із Північної Америки до Чехії в 1905 р. і поширений у Палеарктиці. На територію України вперше завезений у 1944 р. в кількості 120 особин і випущений у плавні нижнього Дніпра у Запорізькій області. У 1945 р. ондатра випущена в Луганській, Дніпропетровській, Миколаївській, Полтавській, Херсонській і Чернігівській областях. Потім її систематично випускали в різних областях, здебільшого, у Лісостепу і на Поліссі. В Закарпатську область ондатра переселилася зі Словаччини, а у Львівську і Волинську області – з Польщі. Зараз вона заселяє майже всю територію України.

Місця знаходження. Основними місцями поселення ондатри є мілководні водойми, що заросли трав'янистою рослинністю: озера, стариці або річки з повільними течіями, численними островами і обміліннями. У степових районах заселяє плавні великих річок, а в лісостепових – озера, ставки стариці та болота. На Поліссі живе в озерах, річках і болотах. Вид проник на територію Поозер'я природним шляхом із території Польщі. Перші поселення цього гризуна виявлені у 1948 р. в озерах Світязі, Луках та Перемуті. У 1970-х рр. поселення відмічені на Заболотівських та інших озерах, Турійському каналі та на заплавах водоймах вздовж ріки Турії. У кінці 70-х років ондатра заселяє усі придатні для виду водойми Волині. У межах Поозер'я трапляється в таких озерах, як Світязь, Луки, Перемут, Люцимер, Острів'янське, Кримне, Соминець, Чорне Велике, Довге та Кругле, Клинівське, Мошно та Пісочне (рис. 206). Зазвичай ондатра надає перевагу затишним ділянкам водойм та заболоченим місцям із повільною течією. Гніздову камеру влаштовує як у добре помітних хатках, так і в норах.

Чисельність. Численний, звичайний вид. Постійно реєструються хатки ондатри у перелічених вище озерах та неодноразово трапляються черепи виду у пелетках хижих птахів. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявні шість екземплярів, здобутих на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 25–40 см, хвоста – 19–25 см, маса – 0,6–2,4 кг. Це напівводний гризун, який добре плаває і пірнає. Під водою пропливає до 100 м, залишаючись близько 10 хв без повітря. Веде нічний спосіб життя, проте під час осіннього облаштування нір або хаток, а також у період мандрівок активний і вдень. Сховища влаштовує залежно від характеру природних умов регіону. Так, у Закарпатті живе у норах, в Лісостепу – як у норах, так і в хатках, а на Поліссі – переважно в хатках. Живиться трав'янистою рослинністю: рогазом, очеретом, водяною гречкою, хвощем, калюжницею болотяною, рдесником тощо. Охоче поїдає листя і бруньки верби, обгризає

кору. Крім рослинної їжі поїдає водяних тварин: раків, молюсків, рибу, жаб, жаб'ячу і риб'ячу ікру. В ондатри, як і в деяких інших гризунів, є певні місця живлення – так звані кормові столики, на яких звірки їдять здобутий корм. Парується у березні–вересні. За рік приносить один–чотири приплоди по двоє–восьмеро малят у кожному [13; 21; 30; 36; 45; 52; 53].

Нориця руда – *Myodes glareolus* (Schreber, 1780)

Поширення. Захід Палеарктики – від Франції і Скандинавії до Байкалу, на південь до Північної Іспанії, у Північній Італії є ізольовані гірські популяції, на Балканах, захід і північ Туреччини, північ Казахстану і Алтаю та Саяни. Трапляється на островах Великобританії та Південно-Західної Ірландії. На території України поширений в усіх лісових і лісостепових областях, а також у Карпатах.

Місця знаходження. Заселяє різноманітні лісові масиви – листяні, шпилькові, живе як у суцільних лісах, так і в перелісках, займає зволожені лісові біотопи з густим підростом, підліском та трав'янистим покривом. Проникає далеко на південь у степові райони. У гірських лісових районах Карпат сягає верхньої межі деревної рослинності і є найхарактернішим видом мишоподібних гризунів широколистяних та ялицево-смерекових лісів. У лісостепових областях найкращими стаціями для виду є старі дубово-липові ліси з домішкою клена. На Поліссі надає перевагу листяним лісам із підліском. Іноді трапляється у соснових лісах без підліску (рис. 207).

Чисельність. Численний вид. Неодноразово відловлювався за допомогою пастко-ліній на території біостанціону. У фондах Зоологічного музею ЛНУ імені І. Франка наявні 18 екземплярів, здобутих на території Поозер'я.

Фото 525. Нориця руда – *Myodes glareolus* (А. А. Любченко)

Особливості біології. Довжина тіла 7–13 см, хвоста – 3,5–6,5 см, маса – 12–35 г (фото 525). Для поселення використовує насамперед природні сховища. Коли ж таких немає, риє нескладні нори. На Поліссі та в Лісостепу нори влаштовує здебільшого під корінням дерев. Живиться насінням різних деревних порід – дуб, бук, клен, смерека, ялиця та ін., корінням, молоденькою корою, бруньками і лісовими травами. Поїдає також комах, їх личинок, черв'яків тощо. На зиму запасасться насінням деревних порід, лишайниками, іноді зеленими частинами рослин. Запаси робить невеликі і, на відміну від мишаків, зберігає їх невеликими порціями у випадкових місцях. Розмножується три–чотири рази на рік, з травня до вересня, у кожному приплоді дає, після 18–25-добової вагітності, четверо–восьмеро дитинчат [13; 21; 30; 52; 53].

Щур водяний – *Arvicola amphibius* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – Європа, за винятком Іспанії та Португалії, на схід через Сибір до ріки Лени та Якутії, від Північного Льодовитого океану на південь до озера Байкалу та північних гір Тянь-Шаню, Північно-Західного Китаю, через Північно-Західний Іран, Ірак, північ Ізраїлю, Кавказу та Туреччини, а також у Великобританії, за винятком Ірландії. На території України поширений у всіх природних районах, проте найбільше його на Поліссі, в Лісостепу і в плавнях великих річок степової смуги. Трапляється також у передгірних районах Карпат і в Закарпатті.

Місця знаходження. Характерні біотопи – береги стоячих водойм і водотоків, торфові болота, які заросли деревною рослинністю, а також мохові зарості з купинами. Унікає обривистих і голих річкових берегів, надає перевагу річкової заплаві, що заросла чагарником. Поширений майже у всіх біотопах Поозер'я і відіграє чималу роль у трофічних зв'язках багатьох хижих птахів і ссавців (рис. 207).

Рис. 207. Місця знаходження класу Ссавці – *Mammalia*

- Нориця руда – *Myodes glareolus*
- Щур водяний – *Arvicola amphibius*

Чисельність. Численний, звичайний вид. Часто реєструється у пелетках хижих птахів. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявні чотири екземпляри, здобуті на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 12–23 см, хвоста – 7–11 см, маса – 80–320 г. Сховищами служать нори, які, залежно від місцевості, бувають різної будови. Зазвичай нори влаштовує на берегах річок, озер, ставків і боліт. Іноді споруджує надземні гнізда, які ззовні нагадують хатку ондатри. Гніздові камери у норах і гнізда у хатках вистилає сухою травою або листям комишу та інших болотяних рослин. Розмножується щур водяний у теплий період року – з квітня до жовтня. Живиться прибережними і плаваючими рослинами, а також лучними й лісовими трав'янистими рослинами, листям, бруньками і корою дерев та чагарників. Улюбленими кормовими рослинами є очерет, рогіз, стрілолист, комиш, осока, хвощі, рдесники, глечики жовті та ін. У весняний та осінній періоди споживає і тваринну їжу – личинок водяних комах, п'явок, різних молюсків. Із городніх культур поїдає картоплю, петрушку, боби, огірки, пастернак, помідори; із зернових – сходи жита, зелені стебла пшениці. Харчується завжди в певних місцях – кормових площадках, кількість яких дає уявлення про чисельність звірків. Харчуються цілу добу, але найбільш активні вранці і ввечері. На зиму заготовляють запаси: кореневища рогозу, стрілолисту, очерету, картоплю, буряк, моркву. Розмножується щур водяний у теплий період року – з квітня по жовтень. За цей час буває два–три (п'ять) приплоди по двос–дев'ятеро (до 14) дитинчат [13; 21; 30; 52; 53].

Полівка європейська – *Microtus arvalis* (Pallas, 1779)

Поширення. Євразія – Західна Європа, Прибалтика і на схід до центрального і південного Уралу, на південь через Словенію, Сербію і Чорногорію, Румунію, Болгарію, на схід через Росію, Крим та схід України на Кавказ і Туреччину, через Сибір до верхнього Енісею, на південь через північний захід Монголії та Китаю, гори Алтаю і Казахстану. На території України – один із найпоширеніших і найчисельніших видів мишоподібних гризунів у всіх районах Полісся, Лісостепу, Карпат, гірського Криму та Степу. Найчисельніший у лісостепових районах і рідко трапляється в Присивашсько-Кримському степу. Відсутній у поясі гірських букових і ялицево-смерекових лісів у Карпатах, але в субальпійському поясі на карпатських полонинах трапляється досить часто.

Місця знаходження. Оселяється на посівах злаків та багаторічних трав, на цілинних ділянках, перелогах, узліссях, у долинах річок і в садах. В умовах субальпійського поясу Карпат трапляється навіть у таких невластивих для цього гризуна стаціях, як кам'янисті ділянки з бідною трав'янистою рослинністю. Узимку скупчується переважно на посівах озимини, багаторічних трав, нерозораній стерні, під скиртами соломи, сіна і на узліссях лісосмуг (рис. 208).

Чисельність. Численний вид, який здебільшого тримається відкритих ділянок полів, пасовищ і долин річок. Неодноразово відловлювався за допомогою пастко-ліній на території біостанціону. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявні чотири екземпляри, здобуті на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 8–13 см, хвоста – 3,0–4,5 см, маса – 20–43 г. Живиться різноманітним рослинним кормом: зерном, зеленню озимини і ярини, корінцями, бульбами картоплі, жолудями тощо. У полівки європейської порівняно слабо розвинена здатність запасати корм. Значні запаси корму у вигляді кореневищ, цибулин, зелених частин, колосків та іншого насіння, до 4 кг, бувають у роки значної чисельності звірка. За складом заготовлений корм може бути дуже різноманітним: на полях переважає колосся пшениці, жита, ячменю та вівса, на посівах конюшини – стебла і листя конюшини, на заливних луках – коріння і стебла кульбаби, осоту, а також жолуді і навіть деякі комахи. У поліських і карпатських районах узимку, особливо при великому сніговому

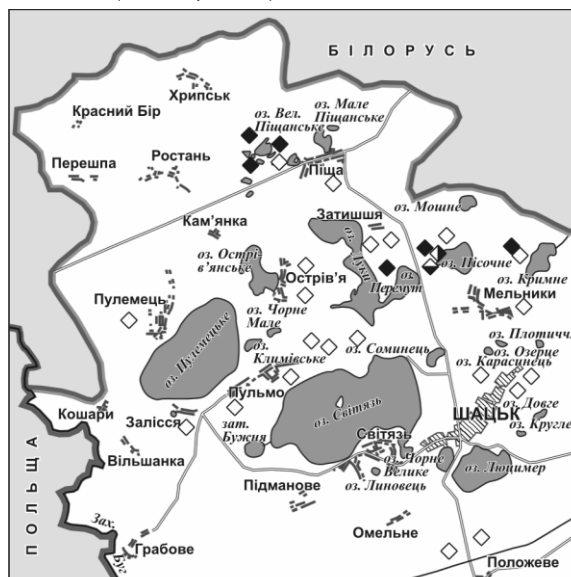

Рис. 208. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- ◇ Полівка європейська – *Microtus arvalis*
- ◆ Полівка темна – *Microtus agrestis*
- ◆ Норик підземний – *Terricola subterraneus*
- ◆ Полівка сибірська – *Microtus oeconomus*

покриві і відсутності трав'яної рослинності, нерідко живиться корою, обгризаючи на рівні снігу молоді дерева. Інтенсивно розмножуючись, полівка європейська є домінуючим видом щодо чисельності і поширення, а тому й одним із небезпечних шкідників. Розмножується впродовж усієї теплої пори року, а в скиртах – і взимку. Самиця народжує п'ять–шість і до 12 малят, усього за рік їх може бути до 88. Упродовж року буває три–шість і більше виплодів. Один із головних переносників збудника туляремії [13; 21; 30; 52; 53].

Полівка темна – *Microtus agrestis* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Євразія – від Великобританії та прилеглих малих островів, за винятком Ірландії, Скандинавії і Балтійського регіону на схід через Україну і Казахстан на південь Уралу, гори Алтаю, північний захід Китаю, через західний Сибір до ріки Лени. На території України поширений на Поліссі, в Лісостепу і Карпатах. У горах піднімається до висоти 1750 м над рівнем моря.

Місця знаходження. Заселяє вологі листяні ліси, тримаючись затінених місць. Оселяється в гущавині чагарників і на узліссях, поблизу вересових заростей (рис. 208). У Прикарпатті трапляється на відкритих Придністровських луках, а в горах – навіть у межах субальпійського поясу.

Чисельність. Нечисленний вид. Іноді відловлювався за допомогою пастко-ліній на території біостаціонару. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявний один екземпляр, здобутий на території Поозер'я.

Особливості біології. Довжина тіла 8,3–13,5 см, хвоста – 3,0–4,7 см, маса – 16–60 г. Нори робить між корінням старих дерев, виводячи вхідні отвори недалеко від стовбурів. Гніздову камеру влаштовує на глибині 30–35 см. Невеликі кормові запаси із зелених частин рослин, що ростуть біля нори, зберігає в гніздовій камері, яку вимощує сухим листям. Живиться листям і стеблами різних лісових трав, корою та молодими пагонами дерев і чагарників. Розмножується полівка темна у теплий період року – з квітня по жовтень [13; 21; 30; 52; 53].

Норик підземний – *Terricola subterraneus* (Selys Longchamps, 1836)

Поширення. Європа – від Атлантичних берегів північної та центральної Франції через південь Нідерландів та Центральну Європу на Україну і Дон, відомі ізольовані популяції у Росії під Санкт-Петербургом та в Естонії. Відсутній на середземноморському узбережжі та островах. На території України поширений у лісовій і лісостеповій смугах.

Місця знаходження. Оселяється в затінених вологих лісах із добре розвинутим трав'яним покривом (рис. 208). У районах Закарпатської області трапляється, крім лісових місцевостей, на полях і пасовищах, а в Карпатах живе навіть серед кам'яних розсипів і заростей рододендрону, підіймаючись до верхньої межі криволісся, на висоту до 1700 м над рівнем моря. Основним чинником, що визначає його поширення, очевидно є вологість.

Чисельність. Нечисленний вид. Іноді відловлювався за допомогою пастко-ліній на території біостаціонару ЛНУ ім. І. Франка.

Особливості біології. Довжина тіла 8–11 см, хвоста – 2–4 см, маса – 14–23 г. Нори робить двох типів – літні і зимові, здебільшого в старих гнилих пнях, чагарниках, у траві та кам'яних розсипах. Нора являє собою складну сітку підземних ходів, виритих на глибині 12 см. Живиться зеленими частинами рослин, листям, корінням і в незначній кількості насінням деревних і чагарникових порід. Може вживати в їжу картоплю та інші сільськогосподарські культури. Крім рослинного корму, іноді поїдає комах, особливо при нестачі зеленого корму, що буває ранньої весни і восени. Розмножується протягом усього теплового періоду року і за цей час статевозріла самиця може мати трьох–п'ятьох малят до семи разів [13; 21; 30; 52; 53].

Полівка сибірська – *Microtus oeconomus* (Pallas, 1776)

Поширення. Голарктика – зона тундри, північної тайги, і трав'янисті луки. У Палеарктиці, з Фенноскандії через північ європейської частини Росії та Сибіру до Камчатки та прикордонних областей Берингового моря, на південь через Балтійський регіон на північний схід Східної Європи, Білорусії, України, північ Казахстану, Забайкалля, північ Монголії, Китай і періодично в Уссурійському краї, в тому числі, на Сахаліні і Курильських островах. Від Аляски до території Юкону, на сході до північно-західних територій, і на південь до екстремальних районів північно-західної

Британської Колумбії та архіпелагу Александр. На території України поширений у районах Полісся та Лісостепу.

Місця знаходження. Оселяється у зволжених лісах, на торфовищах, що густо поросли чагарниками та болотяними травами, по берегах водойм тощо (рис. 208).

Чисельність. Нечисленний вид. Іноді відловлювався за допомогою пастко-ліній на території біостаніонару. У фондах Зоологічного музею ЛНУ ім. І. Франка наявний один екземпляр, здобутий на території Поозер'я.

Фото 526. Полівка сибірська – *Microtus oeconomus* (В. Т. Дем'янчик)

Особливості біології. Довжина тіла 8,5–16,1 см, хвоста – 2,4–7,2 см, маса – 35–90 г. (фото 526). Робить неглибокі нори з гніздовими і кормовими камерами. У дуже заболочених місцевостях свої кубла влаштовує на поверхні землі, для чого використовує суху осоку, березове листя, мох, корінці рослин, а іноді й невелику кількість смерекових та березових гілочок завдовжки до 10 см. Таке гніздо має вигляд сплющеної кулі заввишки 10 см і завширшки 20 см. Невеликий отвір веде до внутрішньої частини гнізда, яка вистелена сухою осокою і листям. Від гнізда відходить кілька стежок. Живиться різними рослинами, поїдаючи як зелені (листя, стебла), так і підземні частини (корені, кореневища). Охоче їсть осоку, хвощ болотяний та ін. Узимку і навесні живиться переважно корою верби, липи і бруслини бородавчастої. Розмножується у теплий період року – з квітня до листопада. За цей час буває три–п'ять приплодів по двоє–дванадцяті малят [13; 21; 30; 52; 53].

Ряд Зайцеподібні – Leporiformes Brandt, 1855

Родина Зайцеві – Leporidae Fischer, 1817

Засць сірий – *Lepus europaeus* Pallas, 1778

Поширення. Євразія – Західна Європа, на схід через європейську частину Росії, окрім півночі, Передкавказзя, південь Сибіру. Завезений в Приамур'я і Примор'я. На території України трапляється на всій території. Заселяє відкриті степові простори, ліси й лани Лісостепу і великі лісові масиви Полісся, Карпат і Криму.

Місця знаходження. Здебільшого трапляється на чагарникових ділянках узлісь, у бур'янах, по долинах річок та сіножатей, уникаючи суцільних лісових масивів.

Чисельність. Численний вид. Постійно реєструється на узліссях та агроценозах поблизу населених пунктів Поозер'я, а також на острові оз. Світязю (рис. 209).

Особливості біології. Довжина тіла 50–75 см, хвоста – 7,0–12,5 см, маса – 2,5–7,5 кг (фото 527). Нір не риє. Тільки взимку, під час великих морозів, у тих районах

Фото 527. Засць сірий – *Lepus europaeus* (О. В. Кусьнежа)

України, де сніговий покрив сягає значної товщини, іноді заривається глибоко в сніг, влаштовуючи собі щось подібне до справжньої нори. Самиця виводить малят у лігві, що має вигляд неглибокої ямки в землі серед бур'янів, у густій траві або на ріллі. Парується з січня до липня, дуже плідний. Живиться різною рослинною їжею, характер якої змінюється за сезонами; влітку – зазвичай травою і хлібними злаками, взимку – корою молодих дерев, тоненькими гілками, бруньками та озиминою [13; 30; 52; 53].

Рис. 209. Місця знаходження класу Ссавці – *Mammalia*

● Засць сірий – *Lepus europaeus*

Ряд Собакоподібні – Caniformes Bowdich, 1821

Родина Мустелові – Mustelidae Fischer, 1817

Ласиця – *Mustela nivalis* Linnaeus, 1766

Поширення. Голарктика – Європа, Скандинавія, Прибалтика, уся територія Росії, вид рідкісний у тундрі і на півдні Далекого Сходу, Японія, Монголія, Нова Зеландія – завезений, Тайвань, США, окрім південного заходу. Поширений на всій території України.

Місця знаходження. Оселяється у найрізноманітніших місцевостях, але завжди там, де є значна кількість мишоподібних гризунів. Представники виду мешкають у лісі, в полі, на луках, у садах, садибах, відкритих степах і навіть у житлових будівлях. На полях, у скиртах, господарських будівлях і в містах трапляється значно частіше, ніж горностай. Унікає лише суцільних лісових масивів, Полісся та гірських вершин і полонин Карпат, хоч реєстрували цей вид у ландшафті карпатських сланців на висоті 1600 м над рівнем моря. У межах Поозер'я на берегах водойм тримається заростей верби та вільхи (рис. 210).

Чисельність. Численний, звичайний вид. Найбільша чисельність виду виявлена поблизу населених пунктів, де концентруються мишовидні гризуни.

Особливості біології. Довжина тіла 12–25 см, хвоста – 3–6 см, маса 30–120 г. Кубло влаштовує у норах гризунів, а також у порожнинах між камінням, під корінням дерев тощо. Живиться мишоподібними гризунами (нориці й миші), які в її раціоні становлять понад 90 %. Поїдає також комах, жаб, ящірок, птахів та їхні яйця. Добова потреба в їжі – 20–40 г. Упродовж року ласиця може знищити до 3 тис. гризунів. Біологія розмноження вивчена недостатньо. Ймовірно, може паруватися упродовж цілого року, проте здебільшого наприкінці зими – на початку весни. Самиця, у березні–квітні народжує від чотирьох до 12 малят [13; 28; 30; 52; 53].

Горностай – *Mustela erminea* Linnaeus, 1758

Поширення. Палеарктика. Циркумбореальний вид, Європа, Великобританія, Ірландія, Росія, Казахстан, Киргизстан, Монголія, Таджикистан, Афганістан, Японія, Алжир, Нова Зеландія – завезений, США – Каліфорнія, північ Нью-Мексико, північ Айови і Меріленд. На території України поширений вид, за винятком Криму та приморського степу. В Карпатах проникає до верхньої межі лісу. В Горгонах здобувався на висоті близько 900 м над рівнем моря.

Місця знаходження. Заселяє річкові долини, зарості очерету в плавнях, чагарники уздовж узбережжя водойм і на схилах гір, переліски, околиці лісів, межі полів і пасовищ. У суцільних лісових масивах малочисельний. На полях займає нори кротів, тхорів, ховрахів, а також розширює нори мишей і нориць. Деколи трапляється і в населених пунктах (рис. 210).

Фото 528. Горностай – *Mustela erminea* (І. В. Шидловський)

Чисельність. На території Поозер'я численний вид. Занесений до Червоної книги України [42]. Неодноразово візуально відмічався поблизу меліоративних каналів, іноді в садах і населених пунктах, в лісі на зрубках і вздовж узлісь.

Особливості біології. Довжина тіла 22–29 см, хвоста – 6–12 см, маса – 130–350 г (фото 528). Веде осілий прихований присмерково-нічний спосіб життя. Полює, зазвичай, вночі. Під час полювання переміщується зигзагоподібно, безперервно заглядаючи за пні, в розщілини, під каміння, в нори, а взимку іноді пірнає в сніг і рухається у його товщі. Може проникати в дуже вузькі ходи. Кубло робить у густо переплетеному корінні, в купах каміння або дров, у старих мурах, під хмизом, серед бур'янів і чагарників, у скиртах соломи та низько розміщених

Рис. 210. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- Ласиця – *Mustela nivalis*
- Горностай – *Mustela erminea*
- Тхір темний – *Mustela putorius*

дуплах дерев. Вистеляє його м'якою травою, мохом, шерстю гризунів і пір'ям птахів. Парується в березні–липні [13; 28; 30; 42; 52; 53].

Тхір темний – *Mustela putorius* Linnaeus, 1758

Поширення. Європа, Скандинавія, Марокко, Молдова, Україна, європейська частина Росії на південь від північної тайги, окрім Поволжя і Передкавказзя, на Уралі. На території України оселяється в широколистяних лісах Полісся і Лісостепу. У Карпатах, куди він проникає долинами гірських річок, вище 1000–1200 м над рівнем моря не піднімається.

Місця знаходження. Оселяється у різних місцевостях, уникаючи суцільних лісів і відкритих степових рівнин, хоч просувається далеко на південь у степові райони, тримаючись долин річок, невеликих острівних лісків, чагарників, людських осель тощо. У західних областях зазвичай трапляється в заростях очерету вздовж берегів різних водойм і боліт. На території Поозер'я поширений з високим ступенем синатропності. Виявлений поряд із населеними пунктами, характерними стаціями для виду є затоплені ділянки лісу (рис. 210).

Чисельність. На території Поозер'я численний, звичайний вид, який раніше неодноразово добувався в околицях Шацька. Занесений до Червоної книги України [42].

Особливості біології. Довжина тіла 29–48 см, хвоста – 11,5–18,7 см, маса – 0,6–1,9 кг. Кубло для виведення молодяку робить у порожнинах між корінням дерев, під хмизом, у купах каміння або дров, у низько розмішених дуплах дерев, під підлогою будівель, у скиртах соломи або в норах. Сам ряс нори неохоче, здебільшого використовує нори інших тварин, лише пристосовуючи їх для себе, зокрема поглиблює. Глибина такої нори сягає 2 м. Гін – у березні–квітні [13; 30; 42; 52; 53].

Норка – *Mustela lutreola* (Linnaeus, 1761)

Поширення. Західна Європа, Прибалтика, по всій європейській частині Росії на південь від тундри, Зауралля і Передкавказзя. Зараз вид зник або став вкрай рідкісним усюди, окрім півдня Приладощя, Валдая та деяких інших районів. В Україні поширений лише на Поліссі, в заплавах нижнього Дунаю, нижнього Дністра і нижнього Дніпра, а також в Карпатах і спорадично в Степу та Лісостепу. У горах проникає до висоти понад 1000 м над рівнем моря, майже до межі смерекових лісів. Усюди є рідкісним.

Місця знаходження. Заселяє береги невеликих заплавлених озер, річок, гірських потоків із добре розвинутою, густою прибережною деревною та чагарниковою рослинністю або заболоченими ділянками (рис. 211).

Чисельність. На території Поозер'я остання фактична реєстрація виду припадає на 1970 р. Сучасне перебування виду на території Поозер'я ставиться під сумнів і потребує ґрунтовних досліджень. Вид занесений до Червоної книги України [42].

Особливості біології. Довжина тіла – 28,5–44,0 см, хвоста – 12,4–19,0 см, маса – 0,5–1,0 кг. Нору влаштовує біля самої поверхні води, зазвичай, вище її рівня. Використовує прикореневі порожнини, розщелини, купи очерету або хмизу, нори інших тварин, дупла дерев тощо. У болотистих місцевостях влаштовує гніздо на купинах. Норою або гніздом користується цілий рік. Для їжі норці підходять майже всі елементи водяної і прибережної фауни: гризуни, здебільшого нориці, водоплавні птахи і їх яйця, земноводні, зокрема, жаби, риба, раки, водяні комахи. Належить до полігамів. Гін – у березні–травні. Вагітність триває 42–46 діб. У червні–липні самиця народжує чотирьох–шістьох сліпих дитинчат [9; 13; 28; 30; 42; 52; 53].

Візон річковий – *Mustela vison* (Schreber, 1777)

Поширення. Природний ареал виду – Північна Америка, після завезення в Європу поширився у всій лісовій зоні від середньої смуги Росії до Анадира, а також на Кавказі. Поширення візона річ-

Рис. 211. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- Норка – *Mustela lutreola*
- Візон річковий – *Mustela vison*
- ◇ Куниця кам'яна – *Martes foina*
- ◆ Куниця лісова – *Martes martes*

кового в Україні не з'ясовано, тут її ніколи спеціально не інтродукували, вона поширилася внаслідок втеч тварин зі звірогосподарств.

Місця знаходження. Заселяє береги невеликих заплавлених озер, річок, гірських потоків із добре розвинутою, густою прибережною деревною та чагарниковою рослинністю або заболоченими ділянками, чим створює топічну конкуренцію аборигенному виду (рис. 211).

Чисельність. Вид малодосліджений. Чисельність української популяції невідома. На території Поозер'я відомі спорадичні реєстрації виду, чисельність не встановлена.

Фото 529. Візон річковий – *Mustela vison* (І. В. Дикій)

Особливості біології. Довжина тіла 31–45 см, хвоста – 12–25 см, маса – 0,5–1,5 кг (фото 529). У природі розрізнити норку і візона річкового важко. За біологією та екологією подібний до аборигенного виду – норки. Нору влаштовує біля самої поверхні води, зазвичай, вище її рівня. Нори мають декілька виходів. Ходи нір переважно не замасковані і легко помітні на берегах водойм. Камера здебільшого вистелена сухою травою. Норою або гніздом користується цілий рік. Є типовим еврифогом, створюючи таким чином трофічну конкуренцію європейській норці. Живиться гризунами, переважно норицями, водоплавними птахами і їх яйцями, земноводними, зокрема, жабами, плазунами – ящірками, рибою, раками, водяними комахами [13; 30; 52; 53].

Куниця кам'яна – *Martes foina* (Erxleben, 1777)

Поширення. Євразія – Європа, Росія, Казахстан, Афганістан, Монголія, Китай. На території України заселяє Лісостеп, Степ, гірські райони Криму і Карпат. Долинами річок проникає високо в гори, навіть вище деревно-чагарникової рослинності, але найулюбленішим місцем перебування її є розріджені ліси і виноградники на висоті до 800–900 м над рівнем моря.

Місця знаходження. Добре адаптований до існування в умовах культурного ландшафту. Не уникає і населених місць, охоче оселяючись на горищах житлових будинків або в міських парках і великих садах. Проникає і у великі міста (рис. 211).

Чисельність. На території Поозер'я нечисленний вид. Надає перевагу населеним пунктам та лісовим угіддям зі старими насадженнями, інколи трапляється на згорілих ділянках лісу, що заростають.

Особливості біології. Довжина тіла 40–50 см, хвоста – 23–27 см, маса – 1,1–2,3 кг. Нічна тварина, яка виходить на полювання тільки надвечір. За біологією розмноження і живлення подібна до куниці лісової. Лігво робить у дуплах дерев, купах дров та каміння, у тріщинах між скелями тощо. Поїдає ссавців, переважно мишоподібних гризунів і лиликоподібних, птахів, менше плазунів, земноводних, комах. Після 236–290 діб вагітності самиця народжує двох–п'ятьох, іноді сімох дитинчат, які стають статевозрілими на другому році життя [13; 30; 35; 37; 52; 53].

Куниця лісова – *Martes martes* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – Великобританія, Ірландія, Західна і Східна Європа, європейська частини Росії, Урал, Західний Сибір до Сургуту на сході, гірські ліси Кавказу, Туреччина, Іран, Ірак. На території України поширений на Поліссі, у великих лісових масивах Лісостепу та в Карпатах, де проникає у високогір'я до 1600–1800 м над рівнем моря. Заплавленими лісами великих річок – Дніпра, Сіверського Дінця – може заходити далеко на південь, у степи.

Місця знаходження. Характерні біотопи – високостовбурні ліси, особливо букові, ялицево- і смерково-букові праліси, де є багато дуплистих дерев, бурелому та інших сховищ. У межах території Поозер'я характерними стаціями виду є ліси типу свіжої дубово-ялинової суборі (рис. 211).

Чисельність. Численний, звичайний вид лісових ценозів. За слідами життєдіяльності постійно реєструється поблизу оз. Лук та Перемуту та біля біостанціону на оз. Пісочного. Відмічені випадки знищення куницею лісовою гнізд із кладками хижих та співочих птахів.

Особливості біології. Довжина тіла 40–53 см, хвоста – 22–28 см, маса – 0,8–1,7 кг (фото 530). Веде нічний спосіб життя, проте може траплятися і вдень, навіть частіше ніж куниця кам'яна. Вдень зазвичай

Фото 530. Куниця лісова – *Martes martes* (В. Т. Демянчик)

чай спить у дуплах, гніздах птахів і вивірок. Кубло мостить у дуплах старих дерев, іноді використовує і старе кубло вивірки. Гніздо вистилає мохом та лишайником. Гін – у липні–серпні, а також у січні–лютому [13; 30; 52; 53].

Борсук європейський – *Meles meles* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – Британські острови, Ірландія, уся Європа, Урал, Кавказ, Афганістан, Іран, Ірак, Ізраїль, південь Сибіру, Забайкалля, Приамур'я і Примор'я, Китай (Синьцзян), Японія. На території України поширений майже у всіх регіонах: Полісся, Лісостеп, Степ, Карпати і Крим.

Місця знаходження. Характерні місця перебування – лісові ділянки з пересіченим рельєфом і низьким рівнем ґрунтових вод. На Поліссі – заплавні ліси, молоді насадження, порослі вирубки; у лісостеповій і степовій зонах – острівні та байрачні ліси, балки та яри з чагарниковими заростями, схили річкових долин, лісосмуги, іноді на орних землях; у передгірних і гірських районах – ліси, долини річок і потоків, місцевості поблизу садів і виноградників, розколини скель і кам'яні розсипища. Часто заселяє старі дубово-грабові і букові ліси. У горах проникає до висоти 1200–1300 м над рівнем моря. У пошуках поживи може підніматися до 1800–1900 м над рівнем моря. Іноді оселяється і в пасмі криволісся (рис. 212).

Чисельність. Нечисленний вид. На території Поозер'я щільність населення виду складає 0,3 особини на 1000 га придатних угідь. Обліковано вісім поселень у Пульмівському та Мельниківському лісництвах, із них три – жилих. Нори в межах Поозер'я влаштовує зазвичай із невеликою кількістю вхідних отворів – три–чотири. Чисельність виду обмежена природньою відсутністю великої кількості горбистих ділянок рельєфу з низьким рівнем ґрунтових вод та відповідними ґрунтами.

Фото 531. Борсук європейський – *Meles meles* (М. Надольська)

Особливості біології. Довжина тіла 60–90 см, хвоста – 15–20 см, маса – 10–25 кг (фото 531). Більшу частину життя проводить під землею. Нори рие сам. Вони бувають прості й складні, тимчасові і виводкові. Загальна довжина підземних ходів може сягати 50–80 м. Гніздова камера міститься на різній глибині – від 2 до 8–10 м. Типовий еврифаг. Живиться рослинним кормом – плоди, ягоди, бульба, корені; безхребетними тваринами – дощовими червами, молюсками, комахами, мишо-подібними дрібними гризунами, зрідка поїдає дрібних птахів, їхні яйця, рибу та ін. Веде осілий спосіб життя. У гірських місцевостях може здійснювати вертикальні міграції. Живе переважно сім'ями – кланами, іноді поодинці. Парується в лютому–жовтні [13; 15; 16; 30; 52; 53].

Видра річкова – *Lutra lutra* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Палеарктика. Західна Європа, Великобританія, Ірландія, Скандинавія, Білорусь, Молдова, Україна, Росія, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туреччина, Кавказ, Афганістан, Пакистан, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Монголія, Китай, Бангладеш, Індія, Шрі-Ланка, Індонезія, Лаос, Малайзія, Північна і Південна Корея, Тайвань, В'єтнам, Туніс, Марокко, Алжир. В Україні поширений майже на всій території, за винятком Криму. Найчисельніший на Поліссі, меншою мірою заселяє водойми Лісостепу і Карпат. Трапляється також у водоймах степової смуги. У Карпатах проникає до висоти 1700–1800 м над рівнем моря.

Місця знаходження. Улюбленим місцем оселення є річки, іноді струмки з великою кількістю заводей і порослих чагарником стариць, із крутими, підмитими водою берегами, прибережні болота. У степових безлісних районах оселяється в густих заростях очерету, в гірських річках живе у прибережних скелях, між брилами каміння тощо. Селиться також в озерах і штучно створених

Рис. 212. Місця знаходження класу Ссавці – *Mammalia*

- Борсук європейський – *Meles meles*
- ◆ Видра річкова – *Lutra lutra*

прісноводних водоймах – водосховищах, ставках, каналах, канавах, іноді у відстійниках. Взимку надає перевагу незамерзаючим ділянкам рік і струмків, для чого кочує на значні відстані вздовж річок. Заселеність водойм у першу чергу пов'язана з наявністю і кількістю риби. Шацькі озера є постійним місцем перебування цього виду, який надає перевагу важкодоступним заболоченим берегам озер. Відомі нори в районі озер Кругле, Довге, Велике Чорне, Світязь та групи штучних риборозвідних ставів села Піщі. Влаштує нори в берегах меліоративних каналів (рис. 212).

Чисельність. Численний, звичайний вид. Занесений до Червоної книги України [42]. Найбільша концентрація особин щороку фіксується на штучних риборозвідних ставах села Піщі.

Фото 532. Видра річкова – *Lutra lutra*
(І. В. Дикий)

Особливості біології. Довжина тіла 60–95 см, хвоста – 25–55 см, маса – 7–14 кг (фото 532). Видра – типова напівводна тварина, чудово пристосована до життя у водному середовищі, добре плаває і пірнає на глибину до 20 м, здатна тривалий час (до 6–8 хв) перебувати під водою. На суші, навпаки, почуває себе менш впевнено, рухається порівняно незграбно і повільно. Може займати житла ондатри і бобра. Активна упродовж усього року. Додаткова активність має нічний і сутінковий характер. Денна активність взимку часто пояснюється тим, що під льодом значно погіршуються умови полювання і тому видра змушена витратити більше часу на пошуки корму. Іхтіофаг, що використовує у своєму трофічному ланцюгу інших водних тварин – як хребетних, так і безхребетних. Крім риби може споживати

раків, жаб, нориків, шурів та водоплавних птахів – куликів, качок. Частина земноводних у кормі видри становить від 10 до 26 %. У незначній кількості може їсти кореневі частини рогозу, молоді пагони трав і кору дерев. Парування зазвичай у лютому–березні, можливе і в іншу пору року [10; 13; 28; 30; 42; 52; 53].

Родина Псові – Canidae Fischer, 1817

Вовк – *Canis lupus* Linnaeus, 1758

Поширення. Голарктика. Поширений у всій північній півкулі: Північна Америка, Південна Америка до 20° сх. ш. у штаті Оахака (Мексика), Європа, Азія, зокрема до Аравійського півострова та Японії, за винятком Індокитаю і півдня Індії. Знищений на великій частині території США, Європи і південного сходу Китаю і Індокитаю. На території України нерівномірно поширений у всіх географічних зонах.

Місця знаходження. Найбільша щільність поселення виду в лісових масивах північно-поліських районів, гірських хребтах Карпат, глибоких степових балках та байрачних лісах північно-східних районів Луганської області. У межах Поозер'я іноді трапляється на території Світязького лісництва (рис. 213).

Чисельність. Нечисленний, рідкісний інвазійний вид Поозер'я. У кінці 70-х років минулого століття його помічали поблизу оз. Мошно. На сьогодні спорадично реєструють заходи окремих особин із прикордонної зони з боку Польщі, зокрема, із Ростанського лісництва. У 1994 р. відмічено захід пари вовків із Білорусі. У 1998 р. знайдено вовче лігво поблизу с. Кропивників Шацького р-ну та вилучено шестеро вовчат. Упродовж зими 2004–2005 рр. на території Світязького лісництва було здобуто два самці вовка. Відсутність вовка на теренах Поозер'я пов'язана із негайним відстрілом тварин при їх появі та порівняно низькою чисельністю ратичних – основного об'єкта живлення вовків.

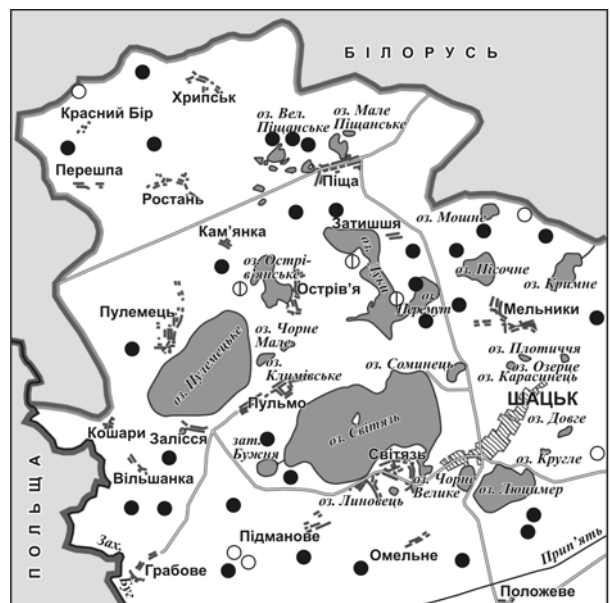

Рис. 213. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- Вовк – *Canis lupus*
- Лис рудий – *Vulpes vulpes*
- Сніт уссурійський –
- Ⓢ *Nyctereutes procyonoides*

Фото 533. Вовк – *Canis lupus*
(І. В. Дикий)

Особливості біології. Довжина тіла 100–160 см, хвоста – 30–60 см, маса – 25–60 кг (фото 533). Лігво влаштовує у затишних, малодоступних для людини місцях: у глухих степових балках, що заросли колючим чагарником та бур'яном, у лозняках, густих плавневих заростях сухого очерету, на островах багнистих боліт, у заболоченому дрібноліссі, що густо поросло вербняком та болотними травами, у малопрохідних хащах молодого шпилькового лісу тощо. Живиться найрізноманітнішою їжею. Крім свійських тварин, включаючи собак і кішок, успішно полює на різних за розмірами ссавців – від лося до мідичі. Іноді жертвою вовків стають птахи, що гніздяться на землі, земноводні, плазуни і навіть риби. Не гребує і комахами

та рослинною їжею, які, проте, в його живленні мають другорядне значення. Однак основа раціону – дикі ратичні: лось, олень, сарна, свиня дика. Моногамний вид. Тічка і гін – у січні–лютому. Старі самиці паруються на два–три тижні раніше, ніж молоді, через що період гону може бути розтягнутий [13; 30; 52; 53].

Лис рудий – *Vulpes vulpes* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – Західна Європа, Великобританія, Ірландія, Ісландія, Скандинавія, Білорусь, Молдова, Україна, Росія, Кавказ, Туреччина, Афганістан, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан, Іран, Ірак, Ізраїль, Китай, Монголія, Індія, Пакистан, Бангладеш, Лаос, Марокко, Непал, Північна і Південна Корея, В'єтнам, Японія; Північна Африка; США – Аляска, за винятком центральних рівнин і пустель південного заходу. Завезений в Австралію. На території України заселяє усі географічні зони країни.

Місця знаходження. Трапляється в суцільних лісових масивах, у перелісках, гірських районах, де піднімається до субальпійської смуги, у відкритому степу, на оброблених полях, у плавнях і навіть на прибережних островах Азовського і Чорного морів. У межах Поозер'я тварина надає перевагу узліссям, ковальерам меліоративних каналів та осушеним торфовищам. Основна кількість нір міститься на підвищених сухих ділянках боліт (рис. 213).

Чисельність. На території Поозер'я численний, звичайний вид. Щільність населення коливається в межах 10–12 на 1000 га. Загалом щороку обліковується близько півсотні заселених нір лисиці. Постійно реєструються дві–три жилі нори виду в насипних берегах системи риборозвідних ставів с. Піщі.

Особливості біології. Довжина тіла 50–90 см, хвоста – 30–50 см, маса – 4–10 кг. Нори влаштовує у лісі, у молодих посадках, проваллях, що поросли чагарниками, на схилах ярів та балок, у скиртах соломи, а також на відкритих рівних місцях. Уникає регулярно затоплюваних заплав, мочарів та ділянок із високим рівнем ґрунтових вод. У Карпатах нори зазвичай бувають на схилах південної експозиції. Іноді в степу займає нори бабака, а в лісі – борсука. Живиться різними ссавцями – від зайців до дрібних мідичеподібних. Особливо багато нищить мишоподібних гризунів – мишей, мишаків, нориць і щурів. Охоче полює й на водоплаву дичину. Влітку живиться жабами, черв'яками, моллюсками, комахами і різними ягодами. Не гребує й падлом. Гін відмічений у січні–лютому [13; 30; 52; 53].

Єнот уссурійський – *Nyctereutes procyonoides* (Gray, 1834)

Поширення. Євразія – Китай, Японія, Монголія, Північна і Південна Корея, Росія – Приморський край. Завезений в Європу: Австрія, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Латвія, Литва, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Польща, Румунія, Сербія, Словенія, Швеція, Швейцарія та Україна. Належить до адвентивної фауни ссавців. Інтродукований впродовж 1929–1955 рр. у Східній Європі. На території України трапляється в усіх природних смугах.

Місця знаходження. Заселяє долини річок та інші заболочені угіддя. Характерні біотопи – невеликі переліски по долинах річок, багаті на неглибокі озера, високотравні луки, що заросли чагарниками. Уникає суцільних одноманітних лісових масивів і мохових боліт (рис. 213).

Чисельність. На території Поозер'я нечисленний інтродукований вид. Спорадично реєструються сліди особин виду в околицях оз. Лук та Перемуту.

Особливості біології. Довжина тіла 50–80 см, хвоста – 15–25 см, маса – 4–10 кг. Власних нір не рие, а використовує готові: старі сховища лисиць і борсуків, іноді влаштовує лігво між сплетенням коріння дерев, у хащах лугового чагарника і навіть у стіжках сіна. Веде переважно нічний спосіб життя. Вдень більше ховається у своєму лігві. Типовий еврифлаг. Може приносити шкоду, живлячись кладками багатьох видів водлоплавних птахів та куликів. Парується у лютому–березні [13; 24; 30; 52; 53].

Ряд Ратичні – Cerviformes Owen, 1841

Родина Свиневі – Suidae Gray, 1821

Свиня лісова – *Sus scrofa* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Євразія – усі країни Європи, Росія, окрім півночі, сходу і безводних степів, Кавказ, Південний Сибір, Приамур'я і Примор'я, Казахстан, Киргизстан, Туркменістан, Узбекистан, Таджикистан, Іран, Ірак, Ізраїль, Ліван, Йорданія, Сирія, Пакистан, Монголія, Бірма, Камбоджа, Китай, Індія, Японія, Лаос, Малайзія, Шрі-Ланка, Тайвань, Таїланд і В'єтнам. Північна Африка. Раніше на території України свиня лісова була досить поширена майже у всіх природних смугах. Нині вид зберігся у невеликій кількості на Поліссі, у Карпатах, Лісостепу й подекуди в Степу. У 1957 р. вид завезено в ліси Криму.

Місця знаходження. На Поліссі живе в листяних і мішаних лісах, де є річки озера, болота. У Карпатах тримається букових та буково-смерекових лісів, трапляється на висоті 1800 м над рівнем моря. У західному Лісостепу збереглася здебільшого в дубово-грабових лісах. Добре пристосувалася до життя у лісових хащах.

Чисельність. Численний вид. Фактична чисельність свині лісової в Україні становить близько 40 тис. особин, що в 10–20 разів менше за потенційно можливу. На території Поозер'я звичайний вид, який надає перевагу зволоженим лісовим угіддям і чагарниковим заростям на узбережжях водойм, лісовим болотам та заростям очерету. Постійно ресструється на півострові між оз. Луками та Перемутом та в околицях оз. Мошна (рис. 214).

Фото 534. Свиня лісова – *Sus scrofa* (І. В. Дукий)

Особливості біології. Довжина тіла 140–200 см, хвоста – 15–35 см, висота в загривку – 60–115 см, маса – 70–250 кг (фото 534). Спритно пролазить крізь колючі чагарники та буреломи, добре плаває, має розвинений слух і нюх. Всеїдна тварина. Живиться плодами дуба, бука, ліщини, диких фруктових дерев, наземними і підземними частинами рослин, різними городніми та баштаними культурами. Поїдає також дрібних ссавців, яйця птахів, пташенят, дощових черв'яків, комах та їхні личинки, їсть і падаль. Рослинні корми в його раціоні становлять зазвичай близько 90 %, з чого на насіння лісових деревних і чагарникових порід припадає від 5 % до 85 %, залежно від врожайності. У роки з низьким врожаєм лісового насіння, частка сільськогосподарських культур (жита, пшениці, кукурудзи, картоплі тощо) у річному раціоні свині лісової може зростати до 70 %. Цікаво, що в лісах, сильно уражених ентомологічними шкідниками, членистоногі у раціоні свині лісової можуть становити до 80 %. Парування відбувається в листопаді–січні [13; 30; 52; 53].

Рис. 214. Місця знаходження класу Ссавці – Mammalia

- Свиня лісова – *Sus scrofa*
- ▲ Сарна європейська – *Capreolus capreolus*
- Лось європейський – *Alces alces*
- Олень шляхетний – *Cervus elaphus*

Родина Оленеві – Cervidae Goldfuss, 1820

Сарна європейська – *Capreolus capreolus* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Ареал виду: уся Європа, за винятком Корсики, Ірландії, Сардинії та Сицилії, середня смуга і південь європейської частини Росії, Кавказ, Туреччина, північний захід Сирії, північ Іраку та Ірану. На території України поширений у лісовій, лісостеповій і степовій смугах, Криму та Карпатах.

Місця знаходження. Екологічно пластичний вид. Може заселяти як суцільні лісові масиви, так і безлісні степи. Не уникає заболочених місцевостей і гірських лісових масивів. Віддає перевагу мозаїчному ландшафту зі шпильковими, мішаними і листяними лісами, зарослим вирубкам, переліскам, галявинам, полям із сільськогосподарськими культурами й лісосмугами. У Карпатах здебільшого тримається дубових, букових та буково-смерекових лісів. Іноді заходить і у високогірні райони. Вертикальне поширення сягає 1700–1800 м над рівнем моря, де трапляється на пасовищах та полонинах. У заплавах річок живе у заростях очерету. В лісостеповій і степовій смугах сформувався польовий екотип сарни, для якого ліс перестав бути обов'язковим елементом життєвого середовища.

Чисельність. Численний вид. Українська популяція налічує близько 140 тис., а щорічно відстрілюють 3–6 тис. особин. На території Поозер'я звичайний поширений вид, трапляється майже у всіх біотопах. Однак надає перевагу мішаним лісам із густим підліском та зарослим зрубам. Відмічені сліди сарни і на острові оз. Світязі. Постійно щорічно реєструються сліди та живі особини виду в околицях біостаніонару на оз. Пісочному (рис. 214).

Фото 535. Сарна європейська – *Capreolus capreolus* (С. М. Жила)

Особливості біології. Довжина тіла 95–135 см, хвоста – 1–2 см, висота в загривку – 60–80 см, маса – 15–35 кг (фото 535). Як рослиноїдна тварина сарна живиться травою, листям, корою, бруньками і плодами, а також мохом, лишайниками, ягодами. Пасеться на сільськогосподарських полях. У Карпатах влітку живиться на галявинах, зарослих вирубках і полонинах. Узимку перекочує на південні схили гір, де менше снігу, а то й зовсім спускається в долини. У роки, коли добре вродять букові горішки, сарна цілу осінь живиться ними, тримаючись букових лісів. Гін відбувається у липні–серпні [13; 30; 52; 53].

Лось європейський – *Alces alces* (Linnaeus, 1758)

Поширення. Північ Євразії, від Скандинавії, Польщі, північ Австрії, південь Чехії, Хорватії, Угорщини та Румунії, в Росії на схід до Єнісею, північ Казахстану, Китаю і, можливо, прилеглих районах Монголії. Зник у Кавказькому регіоні в XIX ст. На території України поширений у лісовій і лісостеповій смугах, долинами великих річок заходить у Степ.

Місця знаходження. Типовий лісовий звір, який добре пристосований до життя у заболочених лісових хащах. Проте він не уникає населених пунктів і може навіть заходити на околиці великих міст. Влітку тримається переважно на узліссі біля болота і водойми, взимку – молодих заростей листяних або шпилькових деревних порід (рис. 214).

Чисельність. Нечисленний вид. Наприкінці минулого століття чисельність лося скоротилася майже втричі і становила близько 6 тис. особин. Основна їх маса (65,4 %) збереглася в Поліській лісомисливській області. На території Поозер'я є рідкісним видом і тримається переважно суцільних великих сильно заболочених листяних лісових масивів. Надає перевагу непрохідним болотам і хащам листяного молодняку. Візуально зареєстровані тварини в Мельниківському лісництві біля оз. Світязю та спорадично реєструються сліди тварин в околицях оз. Мошного на кордоні з Білоруссю.

Особливості біології. Довжина тіла 200–310 см, хвоста – 5–9 см, висота в загривку – 150–230 см, маса – 270–500 кг. Живиться рослинною їжею, болотяними та лісовими рослинами, молодими пагонами, листям та корою дерев і чагарників. Влітку їсть листя і гілки різних кущів і дерев, а також трав'яні рослини, особливо осоку, рогіз, жовті глечики та ін. Зимою основним кормом є гілки горобини, верби, осики, берези, сосни та ін. У раціоні лося близько 250 видів рослин. Гін – у серпні–жовтні [13; 30; 52; 53].

Олень шляхетний – *Cervus elaphus* Linnaeus, 1758

Поширення. Європа – Західна Європа, Білорусь, Україна, європейська частина Росії на південь від тайги. Колись був численним на теренах усїєї України. Зараз поширений у лісах Карпат, гірського Криму і деяких районах Полісся, Лісостепу та Степу.

Місця знаходження. Характер стацій визначається особливостями його місцеперебування. Так, у Криму живе в гірських, переважно дубово-букових і соснових лісах. Піднімається і на яйли. У Карпатах також тримається здебільшого дубових, букових і смереково-букових лісів, хоча іноді виходить за межі верхньої межі лісу, на полонини. Відмічені окремі заходи тварин із прикордонних територій Польщі в лісові масиви Поозер'я поблизу с. Грабового та с. Вільшанки (рис. 214).

Чисельність. На території Поозер'я нечисленний рідкісний вид. Упродовж останніх п'яти років обліковані поодинокі особини виду, під час спорадичних заходів з боку Польщі.

Фото 536. Олень шляхетний – *Cervus elaphus* (І. В. Дикий)

Особливості біології. Довжина тіла 160–250 см, довжина хвоста 12–15 см, висота в загривку – 120–160 см, маса – 95–250 кг. Статевий диморфізм проявляється більшими розмірами і масою самців, порівняно із самицями (фото 536). Самець має великі гіллясті роги із численними пасинками, близько 20, маса яких сягає 13–15 кг і більше. На початку лютого самці втрачають роги, а з останніх днів травня на початку липня самиці народжують дитинчат. Живиться переважно трав'янистими рослинами, понад 100 видів, а взимку гілками дерев і чагарників, близько 50 видів. Їсть листя і гілки ясеня, липи, бука, дуба, осики, клена, берези, граба, вільхи, ялівцю, ялиці, сосни, смереки, верби, ліщини, горобини, крушини, чорниці, лісових яблунь і груш, а також гриби. При багатому врожаї горіхоплідних охоче живиться буковими горіхами, каштанами і жолудями. Не гребує й сільськогосподарськими культурами – пшеницею, житом, овсом, ячменем, кукурудзою, картоплею, буряком,

морквою, конюшиною, люцерною тощо. Період парування оленя починається в кінці серпня і закінчується на початку жовтня [13; 52; 53].

Список використаної літератури

1. Абеленцев В. І. Комахоїдні та кажани / В. І. Абеленцев, І. Г. Підоплічко, Б. М. Попов // Фауна України. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – Т. 1. – 448 с.
2. Башта А.-Т. В. Значення екосистем Шацького поозер'я для збереження фауни рукокрилих (Chiroptera) регіону Західного Полісся / А.-Т. В. Башта // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2009. – № 2. – С. 224–230.
3. Башта А.-Т. В. Кажани (Chiroptera) Західного Полісся / А.-Т. В. Башта // Природа Західного Полісся та прилеглих територій. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – С. 184–191.
4. Башта А.-Т. В. Колекція рукокрилих (Chiroptera) Зоологічного музею ім. Б. Дибовського Львівського національного університету / А.-Т. В. Башта, І. В. Шидловський // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – 2001. – Т. 16. – С. 41–45.
5. Башта А.-Т. В. Роль екосистем Шацького національного природного парку у підтриманні різноманітності фауни рукокрилих (Chiroptera) / А.-Т. В. Башта // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Біологічні науки. – 2010. – № 18. – С. 69–73.
6. Башта А.-Т. В. Рукокрилі в колекції Зоологічного музею Ужгородського національного університету: опис і загальний аналіз / А.-Т. В. Башта // Наук. зап. Ужгород. нац. ун-ту. Сер. : Біологія. – 2007а. – Вип. 20. – С. 120–127.
7. Башта А.-Т. В. Фауна рукокрилих (Chiroptera) Шацького Поозер'я / А.-Т. В. Башта // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2007б. – № 11. – Ч. 1. – С. 207–211.
8. Видовий склад ссавців парку / В. І. Матейчик, А. А. Горун, В. І. Цвид, Л. М. Підпригора // Шацький національний природний парк : наук. дослідження 1983–1993 рр. – Світязь : [б. в.], 1994. – С. 176–178.
9. Волох А. М. Поширення і чисельність європейської норки (*Mustela lutreola* Linnaeus, 1761) в Україні / А. М. Волох // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Сер. біол. – 2004. – Вип. 38. – С. 118–128.
10. Волох А. М. Сучасне поширення видри (*Lutra lutra* Linnaeus, 1758) в Україні та її чисельність / А. М. Волох // Вісн. Запоріж. держ. ун-ту. Фіз.-мат. та біол. науки. – 2003. – № 1. – С. 133–139.
11. Волошин Б. Кажани Карпат. Польовий визначник / Б. Волошин, А.-Т. Башта. – Краків ; Львів : Platan Publ. House, 2001. – 168 с.
12. Гнатина О. С. Гризуни у трофічному раціоні сови вухатої у Шацькому НПП / О. С. Гнатина, Г. Ю. Зайцева // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку : матеріали наук. конф. (Шацьк, 2–5 верес. 2010 р.). – Львів : Сполом, 2010. – С. 21–24.
13. Делеган І. В. Біологія лісових птахів та звірів : навч. посіб. / І. В. Делеган, І. І. Делеган, І. В. Делеган. – Львів : Поллі, 2005. – 600 с.

14. Демянчик М. Г. Рукокрылые Беларуси / М. Г. Демянчик, В. Т. Демянчик. – Брест : Изд-во С. Лаврова, 2001. – 215 с.
15. Дикий І. В. Антропогенний вплив та на поселення борсука (*Meles meles* L.) та їх розташування в залежності від структури передгірних та рівнинних ландшафтів Львівщини / І. В. Дикий // Вестн. зоології. – 2000. – Дод. № 14. – С. 120–123.
16. Дикий І. В. Сучасний стан популяції борсука (*Meles meles* L.) в умовах заходу України / І. В. Дикий // Вісн. Львів. нац. ун-ту. Сер. біол. – 2001. – Вип. 27. – С. 151–155.
17. Дикий І. Фауна кажанів Шацького національного парку / І. В. Дикий // Стан і біорізноманіття екосистем Шацького НПП. – Львів : Сполом, 2005. – С. 31–34.
18. Динец В. Л. Звери. Энциклопедия природы России / В. Л. Динец, Е. В. Ротшильд. – 2-е изд., дополн. и перераб. – М. : АБФ, 1998. – 350 с.
19. Емельянова И. Ф. Фенология некоторых зимоспящих млекопитающих Волынского Полесья / И. Ф. Емельянова // Сезонное развитие природы. – М. : [б. и.], 1976. – С. 37.
20. Загороднюк И. Редкие виды бурозубок на территории Украины: легенды, факты, диагностика / И. Загороднюк // Вестн. зоології. – 1996. – Т. 30, № 6. – С. 53–69.
21. Каталог колекцій ссавців Зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка / уклад. : А. Т. Затушевський, І. В. Шидловський, О. С. Закала [та ін.]. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 442 с.
22. Кондратенко О. Нові дані до поширення деяких рідкісних видів ссавців (Mammalia) у Донецько-Приазовських степах (Східна Україна) / О. Кондратенко, Б. Мельниченко // Вестн. зоології. – 2000. – Т. 34, № 6. – С. 26.
23. Крочко Ю. И. Рукокрылые Украинских Карпат : автореф. дис. ... д-ра биол. наук : спец. 03.00.08 / Крочко Ю. И. – Киев, 1992. – 34 с.
24. Крыжановский В. И. Класс Млекопитающие / В. И. Крыжановский, И. Г. Емельянов // Природа Украинской ССР. Животный мир. – Киев : Наук. думка, 1985. – С. 227–228.
25. Курсков А. Н. Рукокрылые Белоруссии / А. Н. Курсков. – Минск : Наука и техника, 1981. – 132 с.
26. Никольский А. М. Животный мир Польши / А. М. Никольский // Приложения к очерку работ Западной Экспедиции по осушению болот 1873–1898 г. – СПб. : [б. и.], 1899. – С. 217–284.
27. Полушина Н. А. Состояние популяций рукокрылых Западного Подолья / Н. А. Полушина // Європейська ніч кажанів'98 в Україні. – К. : [б. в.], 1998. – С. 106–116.
28. Полушина Н. А. Экология, распространение и народнохозяйственное значение семейства куных Западных областей УССР : автореф. дис. ... канд. биол. наук : спец. 03.00.08 / Н. А. Полушина. – Ужгород, 1971. – 20 с.
29. Сологор К. А. Нічниця війчата в умовах Середнього Придніпров'я УРСР / К. А. Сологор, С. Л. Самарський // Охорона природи та раціональне використання природних ресурсів. – К. : Наук. думка, 1970. – С. 218–219.
30. Сребродольська Є. Б. Теріофауна Шацького національного природного парку / Є. Б. Сребродольська, І. В. Дикий, В. О. Мисюк // Уч. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Серия : Биология, химия. – 2004. – Т. 17 (56). – № 2. – С. 134–143.
31. Сребродольська Є. Літня фауна кажанів Шацького національного природного парку / Є. Сребродольська, І. Дикий, В. Мисюк // Міграційний статус кажанів в Україні. – К. : [б. в.], 2001. – С. 86–89.
32. Ссавці України під охороною Бернської конвенції // Пр. Теріологічної Школи / під ред. І. В. Загороднюка. – К. : [б. в.], 1999. – Вип. 2. – 224 с.
33. Ставкова нічниця *Myotis dasycneme* в західних областях України / А.-Т. В. Башта, Є. Б. Сребродольська, І. В. Дикий, В. О. Мисюк // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2002. – № 1 (45). – С. 103–105.
34. Татаринов К. А. Відомості по теріофауні Волинського Полісся / К. А. Татаринов // Наук. зап. Кременец. пед. ін-ту. – 1960. – Т. 5. – С. 157–183.
35. Татаринов К. А. Звірі західних областей України / К. А. Татаринов. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 188 с.
36. Татаринов К. А. Ондатра в західних областях УРСР і перспективи її використання / К. А. Татаринов // Питання розвитку продуктивних сил західних областей УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1954. – С. 241–245.
37. Татаринов К. А. Фауна хребетних заходу України / К. А. Татаринов. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1973. – С. 149–150.
38. Тищенко В. М. Сучасний стан та екологічні особливості нічниці водяної (*Myotis daubentonii*) на Поділлі / В. М. Тищенко // Вісн. Луган. держ. пед. ун-ту. – Луганськ : [б. в.], 2002. – № 1 (45). – С. 140–149.
39. Ткач В. В. Современное состояние изученности фауны рукокрылых (Chiroptera) Волынской области Украины / В. В. Ткач, Р. И. Лихотоп, Е. А. Сологор // Вестн. зоології. – 1995. – № 2–3. – С. 44–49.
40. Фауна хребетних тварин національного природного парку Деснянсько-Старогутський / Г. Г. Гаврись, Ю. В. Кузьменко, А. В. Мішта, І. М. Коцержинська ; під заг. ред. Г. Г. Гаврися. – Суми : Козацький вал, 2007. – 121 с.

41. Червона книга України (Тваринний світ) / під ред. М. М. Щербака. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1994. – С. 407.
42. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І. А. Акімова. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – С. 407.
43. Черемисов А. И. Средиземноморский нетопырь (*Pipistrellus kuhlii*) в степных районах Украины / А. И. Черемисов // Вестн. зоологии. – 1987. – № 2. – С. 80.
44. Щербак Н. Н. Зоогеографическое деление Украинской ССР / Н. Н. Щербак // Вестн. зоологии. – 1988. – № 3. – С. 22–31.
45. Япнов Г. Ресурсы бобра и ондатры на Украине / Г. Япнов // Охота и охотничье хозяйство. – 1982. – № 2. – С. 23–24.
46. European Red list of globally threatened animals and plants // Economic commission for Europe. – Geneva ; New York (UN), 1991. – 153 p.
47. IUCN Red List of Threatened Species [Electronic resource]. – Gland, IUCN, 2008. – Mode of access : www.iucnredlist.org
48. Barataud M. Balladen aus einer unhörbaren Welt (mit CD) / M. Barataud. – Silette, 1996. – 52 s.
49. Bashta A.-T. Mass hibernation of *Nyctalus noctula* in the Lviv city (Western Ukraine) / A.-T. Bashta // Abstr. of XIth European Bat Research Symposium (Cluj-Napoca, Romania, 18–22.08.2008). – Cluj-Napoca, 2008. – S. 20.
50. Bashta A.-T. *Pipistrellus kuhlii* – further range extension in Ukraine / A.-T. Bashta // I. Horeacek, P. Benda (eds): abstr. of 15th IBRS. – Prague, 2010. – 23–27 August. – S. 97.
51. Dietz C. Illustrated identification key to the bats of Europe [Electronic resource] / C. Dietz, O. von Helversen. – Tuebingen, 2004. – 72 p. – Mode of access : http://www.uni-tuebingen.de/tierphys/Kontakt/mitarbeiter_seiten/dietz.htm
52. Mammals species of the world: a taxonomic and geographic reference / D. E. Wilson, D. A. Reeder. – Second edition, ed. – Washington ; London : Smithsonian Institution, 1993. – 1207 p.
53. Mammals species of the world: a taxonomic and geographic reference / D. E. Wilson, D. A. Reeder. – Third edition, ed. – Washington ; London : Johns Hopkins University Press, 2005. – 2142 p.
54. Mitchell-Jones A. J. The bats workers' manual / A. J. Mitchell-Jones, A. P. McLeish // JNCC. – 1999. – 138 p.
55. Sachanowicz K. Further range extension of *Pipistrellus kuhlii* (Kuhl, 1817) in central and eastern Europe / K. Sachanowicz, A. Wower, A.-T. Bashta // Acta Chiropterologica. – 2006. – Vol. 8 (2). – P. 543–548.

Охорона тваринного світу Шацького поозер'я

Неповторна природа Волинської області, на території якої є типові поліські ландшафти, унікальні природні комплекси, своєрідний рослинний і тваринний світ. У межах області зареєстровано 220 озер, перлиною яких є Шацьке поозер'я. Саме тут знаходяться найбільші озера області: Світязь – 2750 га та Пулемецьке – 1920 га [1; 3]. Унаслідок проведення осушувальної меліорації окремі озера Шацької групи, зокрема Світязь та Прибич, частково обмілили. На території області вже понад чотири десятиліття існує мережа природно-заповідного фонду. До 80-х років ХХ ст. серед природоохоронних об'єктів переважали дрібні пам'ятки природи та заказники [4]. У 1983 р. було створено Шацький національний природний парк, який є не лише найбільшою, але і найціннішою територією області, що збереглася в природному стані. На території Шацького поозер'я розміщено два заповідні об'єкти загальнодержавного значення – Шацький національний природний парк та ландшафтний заказник «Втенський», а також вісім природоохоронних об'єктів місцевого значення, зокрема, лісові заказники «Ростанський», «Ялиник», іхтіологічний заказник «Озеро Соминець», гідрологічні заказники «Піщанський» та «Пулемецький», ботанічні пам'ятки природи «Дуб-велетень», «Сосна і дуб-1», «Сосна і дуб-2» [4]. Територія Поозер'я належить до водно-болотних угідь міжнародного значення як місце оселення водоплавних птахів та територія, через яку пролягають міграційні шляхи перелітних птахів, зокрема, пірникоз, лисок, мартинів та ін. У межах Поозер'я мешкають десять видів рідкісних членистоногих, два види риб, один вид земноводних, один вид плазунів, 44 види птахів та 24 види ссавців, занесених до Червоної книги України [2; 5; 6].

Список видів тварин, занесених до регіональних та міжнародних червоних списків і зареєстрованих на території Шацького поозер'я, наведено у таблиці 7.

Таблиця 7

Види тварин, занесених до Червоної книги України, регіональних червоних списків, додатків міжнародних конвенцій, Європейського червоного списку видів тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі

Група, вид		Українська назва	Латинська назва	Червона книга України, статус виду	Регіональний червоний список	Бернська конвенція, додаток	Боннська конвенція, додаток	CITES, додаток	Європейський червоний список, категорія	МСОП
1	2									
Ссавці – Mammalia										
Ряд Мідицеподібні – Soricomorpha										
Білозубка білочерева	<i>Crocidura leucodon</i>	Недостатньо відомий	+	3						
Білозубка мала	<i>Crocidura suaveolens</i>		+	3						
Рясоніжка мала	<i>Neomys anomalus</i>	Рідкісний	+	3						
Мідиця звичайна	<i>Sorex araneus</i>			3						
Мідиця середня	<i>Sorex caecutiens</i>			3						
Мідиця мала	<i>Sorex minutus</i>		+	3						
Ряд Рукокрилі – Chiroptera										
Широковух європейський	<i>Barbastella barbastellus</i>	Зникаючий		2	2			VU	NT	
Лилик північний	<i>Eptesicus nilssonii</i>	Рідкісний	+	2	2					
Лилик пізній	<i>Eptesicus serotinus</i>	Вразливий	+	2	2					
Нічниця ставкова	<i>Myotis dasycneta</i>	Зникаючий	+	2	2			NT	NT	
Нічниця водяна	<i>Myotis daubentonii</i>	Вразливий	+	2	2					
Нічниця велика	<i>Myotis myotis</i>	Вразливий	+	2	2			NE		
Нічниця вусата	<i>Myotis mystacinus</i>	Вразливий	+	2	2					
Нічниця війчаста	<i>Myotis nattereri</i>	Вразливий		2	2			DD		
Вечірниця мала	<i>Nyctalus leisleri</i>	Рідкісний	+	2	2					

Продовження таблиці 7

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вечірниця руда	<i>Nyctalus noctula</i>	Вразливий	+	2	2			
Нетопир лісовий	<i>Pipistrellus nathusii</i>	Неоцінений	+	2	2			
Нетопир звичайний	<i>Pipistrellus pipistrellus</i>	Вразливий	+	3	2			
Нетопир-карлик	<i>Pipistrellus pygmaeus</i>	Неоцінений	+	2	2			
Нетопир білосмугий	<i>Pipistrellus kuhlii</i>	Вразливий		2	2			
Вухань звичайний	<i>Plecotus auritus</i>	Вразливий		2	2		DD	
Лилик двоколірний	<i>Vespertilio murinus</i>	Вразливий		2	2			
Ряд Зайцеподібні – Leporiformes								
Заць сирій	<i>Lepus europaeus</i>			3				
Ряд Мишоподібні – Muriformes								
Бобер європейський	<i>Castor fiber</i>		+	3				
Вовчок лісовий	<i>Dryomys nitedula</i>		+	3				
Вовчок ліщиновий	<i>Muscardinus avellanarius</i>		+	3				LC
Вовчок сирій	<i>Glis glis</i>			3				
Мишка лугова	<i>Micromys minutus</i>		+					
Полівка економка	<i>Microtus oeconomus</i>			3				
Мишівка лісова	<i>Sicista betulina</i>	Рідкісний	+	2				
Хом'як європейський	<i>Cricetus cricetus</i>	Неоцінений	+	2				
Ряд Собакоподібні – Caniformes								
Вовк сирій	<i>Canis lupus</i>			2		2		
Видра річкова	<i>Lutra lutra</i>	Неоцінений	+	2		1	NT	NT
Куниця кам'яна	<i>Martes foina</i>		+	3				
Куниця лісова	<i>Martes martes</i>		+	3				
Борсук європейський	<i>Meles meles</i>		+	3				
Горностай	<i>Mustela erminea</i>	Неоцінений	+	3				
Тхір темний	<i>Mustela putorius</i>	Неоцінений		3				
Норка європейська	<i>Mustela lutreola</i>	Зникаючий	+	2			EN	EN
Ласиця	<i>Mustela nivalis</i>		+	3				
Ряд Ратичні – Cerviformes								
Лось європейський	<i>Alces alces</i>		+	3				
Сарна європейська	<i>Capreolus capreolus</i>			3				
Усього видів		24	29	41	16	2	7	5
Птахи – Aves								
Ряд Гагароподібні – Gaviiformes								
Родина Гагрові – Gaviidae								
Гагара чорношия	<i>Gavia arctica</i>		+	2	2		VU	LC
Ряд Пірникозоподібні – Podicipediformes								
Родина Пірникозові – Podicipitidae								
Пірникоза велика	<i>Podiceps cristatus</i>			3				
Пірникоза сірощока	<i>Podiceps griseigena</i>		+	2	2			
Пірникоза чорношия	<i>Podiceps nigricollis</i>		+	2				
Пірникоза мала	<i>Podiceps ruficollis</i>		+	2				
Ряд Пеліканоподібні – Pelicaniformes								
Родина Пеліканові – Pelicanidae								
Пелікан рожевий	<i>Pelecanus onocrotalus</i>	Зникаючий		2	1, 2			
Родина Бакланові – Phalacrocoracidae								
Баклан великий	<i>Phalacrocorax carbo</i>		+	3				
Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes								
Родина Чаплеві – Ardeidae								
Чапля сіра	<i>Ardea cinerea</i>		+	3				
Чапля руда	<i>Ardea purpurea</i>		+	2	2			
Чапля жовта	<i>Ardeola ralloides</i>	Рідкісний		2				
Бугай	<i>Botaurus stellaris</i>		+	2	2			
Чапля велика	<i>Egretta alba</i>		+	2	2			
Бугайчик	<i>Ixobrychus minutus</i>		+	2	2			

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Родина Лелекові – Ciconiidae								
Білий лелека	<i>Ciconia ciconia</i>		+	2	2			
Чорний лелека	<i>Ciconia nigra</i>	Рідкісний		2	2	2		
Ряд Гусеподібні – Anseriformes								
Родина Качкові – Anatidae								
Широконоска	<i>Anas clypeata</i>		+	3	1, 2			
Чиранка мала	<i>Anas crecca</i>		+	3	1, 2			
Свищ	<i>Anas penelope</i>		+	3	1, 2			
Чиранка велика	<i>Anas querquedula</i>			3	1, 2			
Крижень	<i>Anas platyrhynchos</i>		+	3	1, 2			
Нерозень	<i>Anas strepera</i>	Рідкісний	+	3	1, 2			
Гуска білолоба	<i>Anser albifrons</i>		+	3	1, 2			
Гуска сіра	<i>Anser anser</i>		+	3	1, 2			
Гуска мала	<i>Anser erythropus</i>	Вразливий	+	2	1, 2		EN	VU
Гуменник	<i>Anser fabalis</i>		+	3	1, 2			
Попелюх	<i>Aythya ferina</i>		+	3	1, 2			
Чернь чубата	<i>Aythya fuligula</i>		+	3	1, 2			
Чернь морська	<i>Aythya marila</i>		+	3	1, 2		E	
Чернь білоока	<i>Aythya nyroca</i>	Вразливий	+	3	1, 2		VU	NT
Казарка канадська	<i>Branta canadensis</i>			3	1, 2			
Гоголь	<i>Bucephala clangula</i>	Рідкісний		3	1, 2			
Лебідь малий	<i>Cygnus bewickii</i>	Рідкісний		2	1, 2		VU	
Лебідь-шипун	<i>Cygnus olor</i>		+	3	1, 2			
Лебідь-кликун	<i>Cygnus cygnus</i>		+	2	1, 2			
Морянка	<i>Clangula hyemalis</i>		+	3	1, 2			
Турпан	<i>Melanitta fusca</i>		+	3	1, 2			
Синьга	<i>Melanitta nigra</i>		+	3	1, 2			
Крех малий	<i>Mergus albellus</i>		+	2	1, 2			
Крех великий	<i>Mergus merganser</i>		+	3	1, 2			
Крех середній	<i>Mergus serrator</i>	Вразливий	+	3	1, 2			
Савка	<i>Oxyura leucocephala</i>	Зникаючий		2	1, 2	2	VU	EN
Пухівка	<i>Somateria mollissima</i>	Вразливий		3	1, 2			
Ряд Соколоподібні – Falconiformes								
Родина Яструбові – Accipitridae								
Яструб великий	<i>Accipiter gentilis</i>		+	2	1, 2	2		
Яструб малий	<i>Accipiter nisus</i>		+	2	1, 2	2		
Беркут	<i>Aquila chrysaetos</i>	Вразливий		2	1, 2	2		
Підорлик малий	<i>Aquila pomarina</i>	Рідкісний		2	1, 2	2		
Канюк звичайний	<i>Buteo buteo</i>		+	2	1, 2	2		
Зимняк	<i>Buteo lagopus</i>			2	1, 2	2		
Змієїд	<i>Circus gallicus</i>	Рідкісний		2	1, 2	2		
Лунь очеретяний	<i>Circus aeruginosus</i>		+	2	1, 2	2		
Лунь польовий	<i>Circus cyaneus</i>	Рідкісний		2	1, 2	2		
Лунь лучний	<i>Circus pygargus</i>	Вразливий	+	2	1, 2	2		
Орлан-білохвіст	<i>Haliaeetus albicilla</i>	Рідкісний		2	1, 2	1		
Орел-карлик	<i>Hieraetus pennatus</i>	Рідкісний		2	1, 2	2		
Шуліка чорний	<i>Milvus migrans</i>	Вразливий	+	2	1, 2	2	VU	
Шуліка рудий	<i>Milvus milvus</i>	Зникаючий		2	1, 2	2		NT
Осоїд	<i>Pernis apivorus</i>		+	2	1, 2	2		
Родина Соколові – Falconidae								
Балобан	<i>Falco cherrug</i>	Вразливий		2	2	2	EN	EN
Підсоколик малий	<i>Falco columbarius</i>		+	2	2	2		
Підсоколик великий	<i>Falco subbuteo</i>		+	2	2	2		
Боривітер звичайний	<i>Falco tinnunculus</i>		+	2	2	2		
Родина Скопові – Pandionidae								
Скопа	<i>Pandion haliaetus</i>	Зникаючий		2	2	2		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ряд Куроподібні – Galliformes								
Родина Фазанові – Phasianidae								
Перепілка	<i>Coturnix coturnix</i>		+	3	2			
Куріпка сіра	<i>Perdix perdix</i>		+	3			VU	
Фазан	<i>Phasianus colchicus</i>			3				
Родина Тетерукові – Tetraonidae								
Тетерук	<i>Lyrurus tetrix</i>	Зникаючий	+	3				
Орябок	<i>Tetrastes bonasia</i>	Вразливий	+	3				
Ряд Журавлеподібні – Gruiformes								
Журавлеві – Gruidae								
Журавель сирій	<i>Grus grus</i>	Рідкісний		2	1, 2	2		
Родина Пастушкові – Rallidae								
Деркач	<i>Crex crex</i>		+	2				NT
Лиска	<i>Fulica atra</i>			3	2			
Курочка водяна	<i>Gallinula chloropus</i>		+	3				
Погонич малий	<i>Porzana parva</i>		+	2	2			
Погонич звичайний	<i>Porzana porzana</i>		+	2	2			
Пастушок	<i>Rallus aquaticus</i>		+	3				
Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes								
Родина Сивкові – Charadriidae								
Пісочник малий	<i>Charadrius dubius</i>		+	2	2			
Пісочник великий	<i>Charadrius hiaticula</i>	Рідкісний	+	2	2			
Сивка звичайна	<i>Pluvialis apricaria</i>		+	3	2			
Сивка морська	<i>Pluvialis squatarola</i>		+	3	2			
Чайка	<i>Vanellus vanellus</i>		+	3	2		VU	
Родина Куликосорокові – Haematopodidae								
Кулик-сорока	<i>Haematopus ostralegus</i>	Вразливий		3				
Родина Баранцеві – Scolopacidae								
Набережник	<i>Actitis hypoleucos</i>		+	2	1, 2			
Побережник білий	<i>Calidris alba</i>			2	1, 2			
Побережник чорногрудий	<i>Calidris alpina</i>		+	2	1, 2			
Побережник ісландський	<i>Calidris canutus</i>			3	1, 2			
Побережник червоногрудий	<i>Calidris ferruginea</i>		+	2	1, 2			
Побережник малий	<i>Calidris minuta</i>		+	2	1, 2			
Баранець звичайний	<i>Gallinago gallinago</i>		+	3	1, 2			
Баранець великий	<i>Gallinago media</i>	Зникаючий	+	2	1, 2			NT
Баранець малий	<i>Lymnocyptes minimus</i>		+	3	1, 2			
Грицик великий	<i>Limosa limosa</i>		+	3	1, 2		VU	NT
Грицик малий	<i>Limosa lapponica</i>			3	1, 2			
Кульон великий	<i>Numenius arquata</i>	Зникаючий		3	1, 2			NT
Кульон середній	<i>Numenius phaeopus</i>	Зникаючий		3	1, 2			
Брижач	<i>Philomachus pugnax</i>		+	3	1, 2			
Слуква	<i>Scolopax rusticola</i>		+	3	1, 2			
Коловодник чорний	<i>Tringa erythropus</i>		+	3	1, 2			
Коловодник болотяний	<i>Tringa glareola</i>		+	2	1, 2			
Коловодник великий	<i>Tringa nebularia</i>		+	3	1, 2			
Коловодник лісовий	<i>Tringa ochropus</i>		+	2	1, 2			
Коловодник ставковий	<i>Tringa stagnatilis</i>	Зникаючий		2	1, 2			
Коловодник звичайний	<i>Tringa totanus</i>		+	3	1, 2			
Мородунка	<i>Xenus cinereus</i>		+	2	1, 2			
Родина Чоботареві – Recurvirostridae								
Кулик-довгоніг	<i>Himantopus himantopus</i>	Вразливий		2	2			
Родина Мартинові – Laridae								
Крячок білощокий	<i>Chlidonias hybrida</i>		+	2				
Крячок білокрилий	<i>Chlidonias leucopterus</i>		+	2	2			
Крячок чорний	<i>Chlidonias niger</i>		+	2	2			
Крячок каспійський	<i>Hydroprogne caspia</i>	Вразливий		2	2			

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Мартин сивий	<i>Larus canus</i>		+	3				
Мартин малий	<i>Larus minutus</i>			2				
Мартин звичайний	<i>Larus ridibundus</i>			3				
Крячок малий	<i>Sterna albifrons</i>	Рідкісний	+	2	2			
Крячок річковий	<i>Sterna hirundo</i>		+	2	2			
Крячок полярний	<i>Sterna paradisaea</i>			2	2			
Родина Поморникові – Stercorariidae								
Поморник короткохвостий	<i>Stercorarius parasiticus</i>		+	3				
Поморник середній	<i>Stercorarius pomarinus</i>			3				
Ряд Голубоподібні – Columbiformes								
Родина Голубині – Columbidae								
Голуб сизий	<i>Columba livia</i>			3				
Голуб-синяк	<i>Columba oenas</i>	Вразливий	+	3				
Горлиця садова	<i>Streptopelia decaocto</i>			3				
Горлиця звичайна	<i>Streptopelia turtur</i>			3				
Ряд Зозулеподібні – Cuculiformes								
Родина Зозулеві – Cuculidae								
Зозуля	<i>Cuculus canorus</i>			3				
Ряд Совоподібні – Strigiformes								
Родина Совині – Strigidae								
Сова болотяна	<i>Asio flammeus</i>	Рідкісний	+	2		2		
Сова вухата	<i>Asio otus</i>		+	2		2		
Сич хатній	<i>Athene noctua</i>		+	2		2		
Сичик-горобець	<i>Glaucidium passerinum</i>	Вразливий		2		2		
Пугач	<i>Bubo bubo</i>	Рідкісний		2		2		
Сова сіра	<i>Strix aluco</i>		+	2		2		
Ряд Дрімлюгоподібні – Caprimulgiformes								
Родина Дрімлюгові – Caprimulgidae								
Дрімлюга	<i>Caprimulgus europaeus</i>		+	2				
Ряд Серпокрильцеподібні – Apodiformes								
Родина Серпокрильцеві – Apodidae								
Серпокрилець чорний	<i>Apus apus</i>			3				
Ряд Сиворакшеподібні – Coraciiformes								
Родина Рибалочкові – Alcedinidae								
Рибалочка	<i>Alcedo atthis</i>		+	2				
Родина Сиворакшеві – Coraciidae								
Сиворакша	<i>Coracias garrulus</i>	Зникаючий	+	2	2		VU	NT
Родина Бджолоїдкові – Meropidae								
Бджолоїдка	<i>Merops apiaster</i>		+	2	2			
Ряд Одудоподібні – Upupiformes								
Родина Одудові – Upupidae								
Одуд	<i>Upupa epops</i>			2				
Ряд Дятлоподібні – Piciformes								
Родина Дятлові – Picidae								
Дятел білоспинний	<i>Dendrocopos leucotos</i>	Рідкісний	+	2				
Дятел звичайний	<i>Dendrocopos major</i>			2				
Дятел середній	<i>Dendrocopos medius</i>		+	2				
Дятел малий	<i>Dendrocopos minor</i>		+	2				
Дятел сирійський	<i>Dendrocopos syriacus</i>			2				
Жовна чорна	<i>Dryocopus martius</i>		+	2				
Крутиголовка	<i>Jynx torquilla</i>			2				
Жовна сива	<i>Picus canus</i>		+	2				
Жовна зелена	<i>Picus viridis</i>	Вразливий	+	2				
Ряд Горобцеподібні – Passeriformes								
Родина Жайворонкові – Alaudidae								
Жайворонок польовий	<i>Alauda arvensis</i>			3				
Жайворонок рогатий	<i>Eremophila alpestris</i>			2				

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Посмітюха	<i>Galerida cristata</i>		+	3				
Жайворонок лісовий	<i>Lullula arborea</i>		+	3				
Родина Плискові – Motacillidae								
Щеврик польовий	<i>Anthus campestris</i>		+	2				
Щеврик червоногрудий	<i>Anthus cervinus</i>		+	2				
Щеврик лучний	<i>Anthus pratensis</i>		+	2				
Щеврик лісовий	<i>Anthus trivialis</i>			2				
Плиска біла	<i>Motacilla alba</i>			2				
Плиска гірська	<i>Motacilla cinerea</i>			2				
Плиска жовта	<i>Motacilla flava</i>			2				
Плиска жовтоголова	<i>Motacilla citreola</i>			2				
Родина Ластівкові – Hirundinidae								
Міська ластівка	<i>Delichon urbica</i>			2				
Сільська ластівка	<i>Hirundo rustica</i>			2				
Берегова ластівка	<i>Riparia riparia</i>			2				
Родина Сорокопудові – Lanidae								
Омелюх	<i>Bombycilla garrulus</i>			2				
Сорокопуд терновий	<i>Lanius collurio</i>			2				
Сорокопуд сірий	<i>Lanius excubitor</i>	Рідкісний	+	2				
Сорокопуд чернолобий	<i>Lanius minor</i>		+	2				
Родина Кропивникові – Troglodytidae								
Волове очко	<i>Troglodytes troglodytes</i>			2				
Родина Тинівкові – Prunellidae								
Тинівка лісова	<i>Prunella modularis</i>		+	2				
Родина Мухоловкові – Muscicapidae								
Вільшанка	<i>Erithacus rubecula</i>		+	2	2			
Мухоловка білошия	<i>Ficedula albicollis</i>		+	2	2			
Мухоловка строката	<i>Ficedula hypoleuca</i>		+	2	2			
Мухоловка мала	<i>Ficedula parva</i>		+	2	2			
Соловейко східний	<i>Luscinia luscinia</i>		+	2	2			
Синьошийка	<i>Luscinia svecica</i>		+	2	2			
Мухоловка сіра	<i>Muscicapa striata</i>		+	2	2			
Кам'янка попеляста	<i>Oenanthe isabellina</i>		+	2	2			
Кам'янка звичайна	<i>Oenanthe oenanthe</i>			2	2			
Горихвістка чорна	<i>Phoenicurus ochruros</i>			2	2			
Горихвістка звичайна	<i>Phoenicurus phoenicurus</i>		+	2	2			
Трав'янка лучна	<i>Saxicola rubetra</i>		+	2	2			
Трав'янка чорноголова	<i>Saxicola torquata</i>		+	2	2			
Дрізд білобровий	<i>Turdus iliacus</i>		+	3	2			
Дрізд чорний	<i>Turdus merula</i>		+	3	2			
Дрізд співочий	<i>Turdus philomelos</i>		+	3	2			
Чикотень	<i>Turdus pilaris</i>			3	2			
Дрізд-омелюх	<i>Turdus viscivorus</i>		+	3	2			
Родина Кропив'янкові – Sylviidae								
Очеретянка велика	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>		+	2				
Очеретянка прудка	<i>Acrocephalus paludicola</i>	Зникаючий		2			VU	VU
Очеретянка чагарникова	<i>Acrocephalus palustris</i>		+	2				
Очеретянка лучна	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>		+	2				
Очеретянка ставкова	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>		+	2				
Берестянка звичайна	<i>Hippolais icterina</i>		+	2				
Кобилочка річкова	<i>Locustella fluviatilis</i>		+	2				
Кобилочка солов'їна	<i>Locustella luscinioides</i>		+	2				
Кобилочка-цвіркун	<i>Locustella naevia</i>		+	2				
Вівчарик-ковалик	<i>Phylloscopus collybita</i>			2				
Вівчарик жовтобровий	<i>Phylloscopus sibilatrix</i>		+	2				
Вівчарик весняний	<i>Phylloscopus trochilus</i>			2				

1	2	3	4	5	6	7	8	9	
Кропив'янка чорноголова	<i>Sylvia atricapilla</i>		+	2					
Кропив'янка садова	<i>Sylvia borin</i>		+	2					
Кропив'янка сіра	<i>Sylvia communis</i>		+	2					
Кропив'янка прудка	<i>Sylvia curruca</i>		+	2					
Кропив'янка рябогруда	<i>Sylvia nisoria</i>		+	2					
Родина Золотомушкові – Regulidae									
Золотомушка червоночуба	<i>Regulus ignicapillus</i>	Неоцінений		2					
Золотомушка жовточуба	<i>Regulus regulus</i>		+	2					
Родина Сутурові – Paradoxorhithidae									
Синиця вусата	<i>Panurus biarmicus</i>		+	2					
Родина Синицеві – Paridae									
Синиця чорна	<i>Parus ater</i>		+	2					
Синиця блакитна	<i>Parus caeruleus</i>			2					
Синиця чубата	<i>Parus cristatus</i>			2					
Синиця велика	<i>Parus major</i>			2					
Гаїчка-пухляк	<i>Parus montanus</i>			2					
Гаїчка болотяна	<i>Parus palustris</i>			2					
Ремез	<i>Remiz pendulinus</i>		+	2					
Родина Повзиківі – Sittidae									
Повзик	<i>Sitta europaea</i>			2					
Родина Підкоришникові – Certhiidae									
Підкоришник звичайний	<i>Certhia familiaris</i>			2					
Підкоришник короткопалий	<i>Certhia brachydactyla</i>			2					
Родина Вівсянкові – Emberizidae									
Подорожник лапландський	<i>Calcarius lapponicus</i>			2					
Вівсянка лучна	<i>Emberiza aureola</i>		+	2	1, 2			VU	
Просянка	<i>Emberiza calandra</i>		+	3					
Вівсянка звичайна	<i>Emberiza citrinella</i>			2					
Вівсянка садова	<i>Emberiza hortulana</i>		+	3					
Вівсянка-крихітка	<i>Emberiza pusilla</i>			2					
Вівсянка очеретяна	<i>Emberiza schoeniclus</i>		+	2					
Пуночка	<i>Plectrophenax nivalis</i>		+	2					
Родина В'юркові – Fringillidae									
Коноплянка	<i>Acanthis cannabina</i>			2					
Чечітка звичайна	<i>Acanthis flammea</i>		+	2					
Чечітка гірська	<i>Acanthis flavirostris</i>			2					
Щиглик	<i>Carduelis carduelis</i>			2					
Чечевиця	<i>Carpodacus erythrinus</i>		+	2					
Зеленяк	<i>Chloris chloris</i>			2					
Костогриз	<i>Coccothraustes coccothraustes</i>			2					
Зяблик	<i>Fringilla coelebs</i>			3					
В'юрок	<i>Fringilla montifringilla</i>			3					
Шишкар ялиновий	<i>Loxia curvirostra</i>		+	2					
Снігур	<i>Pyrrhula pyrrhula</i>		+	3					
Щедрик	<i>Serinus serinus</i>		+	2					
Чиж	<i>Spinus spinus</i>		+	2					
Родина Довгохвостосиницеві – Aegithalidae									
Синиця довгохвоста	<i>Aegithalos caudatus</i>		+	3					
Родина Вивільгові – Oriolidae									
Вивільга	<i>Oriolus oriolus</i>			2					
Родина Воронові – Corvidae									
Крук	<i>Corvus corax</i>			3					
Горіхівка	<i>Nucifraga caryocatactes</i>		+	2					
Родина Горобцеві – Passeridae									
Горобець польовий	<i>Passer montanus</i>			3					
Усього видів				44	148	236	116	29	13

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Плазуни – Reptilia								
Ряд Черепахи – Testudines								
Родина Прісноводні черепахи – Emydidae								
Черепаха болотяна	<i>Emys orbicularis</i>		+	2			NT	LR/nt
Ряд Лускаті – Squamata								
Родина Веретеницеві – Anguidae								
Веретільниця ламка	<i>Anguis fragilis</i>		+	3				
Родина Вужеві – Colubridae								
Мідянка європейська	<i>Coronella austriaca</i>	Вразливий	+	2				
Вуж звичайний	<i>Natrix natrix</i>		+	3				
Родина Справжні ящірки – Lacertidae								
Ящірка прудка	<i>Lacerta agilis</i>		+	2				
Ящірка живородна	<i>Zootoca vivipara</i>		+	3				
Родина Гадюкові – Viperidae								
Гадюка звичайна	<i>Vipera berus</i>		+	3				
Усього видів		1	7	7	0	0	1	1
Земноводні – Amphibia								
Ряд Хвостаті – Caudata								
Родина Саламандрові – Salamandridae								
Тритон звичайний	<i>Lissotriton vulgaris</i>		+	3				
Тритон гребенястий	<i>Triturus cristatus</i>		+	2				
Ряд Безхвості – Anura								
Родина Круглоязыкові – Discoglossidae								
Джерлянка червоночерева	<i>Bombina bombina</i>		+	2				
Родина Ропухи – Bufonidae								
Ропуха звичайна	<i>Bufo bufo</i>		+	3				
Ропуха очеретяна	<i>Bufo calamita</i>	Вразливий		2				
Ропуха зелена	<i>Bufo viridis</i>			2				
Родина Жаби деревні – Hylidae								
Райка деревна	<i>Hyla arborea</i>		+	2				
Родина Жаби часникові – Pelobatidae								
Землянка звичайна	<i>Pelobates fuscus</i>		+	2				
Родина Жаби – Ranidae								
Жаба гостоморда	<i>Rana arvalis</i>		+	2				
Жаба ставкова	<i>Pelophylax lessonae</i>		+	3				
Жаба озерна	<i>Pelophylax ridibundus</i>			3				
Жаба трав'яна	<i>Rana temporaria</i>		+	3				
Жаба істівна	<i>Pelophylax esculentus</i>		+	3				
Усього видів		1	10	13	0	0	0	0
Риби – Pisces								
Ряд Вугреподібні – Anguilliformes								
Родина Вугреві – Anguillidae								
Річковий вугор європейський	<i>Anguilla anguilla</i>		+					CR
Короподібні – Cypriniformes								
Родина Карпові – Cyprinidae								
Карась звичайний	<i>Carassius carassius</i>	Вразливий						
Верховка звичайна	<i>Leucaspis delineatus</i>			3				
Родина В'юнові – Cobitidae								
Щипавка звичайна	<i>Cobitis taenia</i>			3				
В'юн звичайний	<i>Misgurnus fossilis</i>			3				
Сомоподібні – Siluriformes								
Родина Сомові – Siluridae								
Сом європейський	<i>Silurus glanis</i>			3				
Тріскоподібні – Gadiformes								
Родина Миневі – Lotidae								
Минь річковий	<i>Lota lota</i>	Вразливий	+					
Усього видів		2	2	4	0	0	0	1

1	2	3	4	5	6	7	8	9		
Комахи – Insecta										
Бабки – Odonata										
Лютка Брауера	<i>Sympsecta paedisca</i>			2			*			
Тонкочервонець смугастий	<i>Sympetrum striolatum</i>		+							
Бабка білолоба	<i>Leucorrhinia albifrons</i>	Зникаючий								
Коромисло зелене	<i>Aeshna viridis</i>		+	2			I	LR/nt		
Бабка болотяна	<i>Leucorrhinia pectoralis</i>		+	2			*			
Бабка хвостата	<i>Leucorrhinia caudalis</i>		+	2			I			
Жуки – Coleoptera										
Вусач мускусний	<i>Aromia moschata</i>	Вразливий								
Стафілін волохатий	<i>Emus hirtus</i>	Рідкісний								
Сітчастокрилі – Neuroptera										
Мурашиний лев звичайний	<i>Myrmeleon formicarius</i>		+				K			
Метелики – Lepidoptera										
Бражник мертва голова	<i>Acherontia atropos</i>	Рідкісний								
Райдужниця велика	<i>Apatura iris</i>	Вразливий								
Ведмедиця-господиня	<i>Callimorpha dominula</i>	Вразливий								
Червонець непарний	<i>Lycaena dispar</i>		+	2			E	NT		
Махаон	<i>Papilio machaon</i>	Вразливий								
Бражник Прозерпіна	<i>Proserpinus proserpina</i>	Рідкісний		2			V	DD		
Окачик Едип	<i>Coenonympha oedippus</i>			2			E	LR/nt		
Стрічкарка тополева	<i>Limenitis populi</i>	Вразливий	+							
Перегінчастокрилі – Hymenoptera										
Мурашка руда лісова	<i>Formica rufa</i>		+				V	LR/nt		
Джміль моховий	<i>Bombus muscorum</i>	Рідкісний								
Усього видів				11	9	7	0	0	9	5
Разом				83	206	308	132	31	30	25

Умовні позначення

Види у Червоному списку МСОП належать до таких класифікаційних категорій:

CR (Critically Endangered) – знаходиться під критичною загрозою;

EN (Endangered) – знаходиться під загрозою;

VU (Vulnerable) – уразливий;

NT (Near Threatened) – близький до загрозового стану;

LC (Least Concern) – знаходиться під невеликою загрозою – у списку не наведена;

DD (Data Deficient) – відомості недостатні;

NE (Not Evaluated) – недосліджений;

LR (Low Risk) – такі, що залежать від охорони (категорія існувала до 2001 р., але після цього переоцінку виду не робили).

Комахи з Червоного списку Європи належать до таких класифікаційних категорій:

E – зникаючі види;

V – вразливі види;

R – рідкісні види;

I – невизначені види;

K – недостатньо відомі види;

* – категорія тварин, про які відомо, що вони перебувають під загрозою зникнення.

Список використаної літератури

1. Зузук Ф. В. Шацький національний природний парк / Ф. В. Зузук, Л. В. Ільїн, І. І. Кузьмішина. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 40 с.
2. Літопис природи Шацького національного природного парку 2010 р. – Світязь : [б. в.], 2010. – № 23. – 180 с.
3. Мельник В. Перлина Європи – Шацькі озера / В. Мельник, В. Найда, В. Матейчик. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2007. – 50 с.
4. Природно-заповідний фонд Волинської області / упоряд. М. Химин та ін. / Огляд територій і об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.
5. Фауна України: охоронні категорії : довідник / О. Годлевська та ін. ; ред. О. Годлевська, Г. Фесенко. – Вид. 2-ге, переробл. та допов. – К. : [б. в.], 2010. – 80 с.
6. Червона книга України. Тваринний світ / І. А. Акімов [відп. ред.]. – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

Алфавітний покажчик латинських назв видів тварин

A

- Abramis brama*, 397, 401, 406, 407
Abraxas grossulariata, 325
Acanthis cannabina, 534, 535, 608
Acanthis flammea, 588
Acanthis flavirostris, 588
Acanthocinus aedilis, 266, 267
Acanthocinus griseus, 266, 267
Acanthocyclops (Megacyclops) gigas, 70
Acanthocyclops (Megacyclops) viridis, 71
Acanthocyclops americanus, 70
Acanthocyclops capillatus, 71
Accipiter gentilis, 453, 584
Accipiter nisus, 453, 454, 584
Acherontia atropos, 309, 323, 590
Acidota crenata, 202
Acilius canaliculatus, 175, 176
Acilius sulcatus, 175
Acrocephalus arundinaceus, 505, 506, 587
Acrocephalus paludicola, 503, 504, 587
Acrocephalus palustris, 504, 587
Acrocephalus schoenobaenus, 505, 506, 587
Acrocephalus scirpaceus, 505, 587
Acroloxus lacustris, 48
Acroperus harpae, 59, 60
Acrotritia duplicata, 84, 85
Actitis hypoleucos, 585
Acupalpus elegans, 196
Acupalpus exiguus, 196
Acupalpus flavicollis, 196
Acylophorus glaberrimus, 225
Acyrtosiphon pisum, 136
Adscita statices, 309
Aegithalos caudatus, 522, 523, 588
Aeshna grandis, 113
Aeshna mixta, 113
Aeshna viridis, 114, 590
Agabus affinis, 165, 167
Agabus bipustulatus, 165, 167
Agabus clypealis, 151, 165, 167
Agabus congener, 165, 166
Agabus labiatus, 165, 166
Agabus paludosus, 165, 166
Agabus sturmii, 165
Agabus undulatus, 165, 166
Agabus unguicularis, 165, 167
Agapanthia (Epoetes) villosoviridescens, 268, 270
Agapanthia (Smaragdula) violacea, 268, 270
Aglais urticae, 317
Agonum duftschmidii, 192
Agonum fuliginosum, 192
Agonum gracile, 192
Agonum lugens, 192
Agonum marginatum, 192
Agonum muelleri, 192
Agonum sexpunctatum, 192
Agrilus laticornis, 252, 253
Agrius convolvuli, 324
Alauda arvensis, 374, 490, 491, 586
Alburnus alburnus, 397, 401, 402
Alcedo atthis, 480, 482, 586
Alces alces, 369, 371, 577, 578, 583
Aleochara bilineata, 234, 235
Aleochara bipustulata, 234
Aleochara brevipennis, 235
Aleochara curtula, 235
Aleochara tristis, 235
Alona affinis, 60
Alona costata, 60
Alona guttata, 60
Alona protzi, 61
Alona quadrangularis, 60
Alona rectangula, 61
Alonella excisa, 61
Alonella exigua, 61
Alonella nana, 61
Alonopsis elongata, 61
Alosterna tabacicolor, 259
Amara aenea, 193
Amara apricaria, 193
Amara brunnea, 193
Amara communis, 193
Amara consularis, 194
Amara curta, 194
Amara eurynota, 194
Amara familiaris, 194
Amara fulva, 194
Amara littorea, 194
Amara lucida, 194
Amara municipalis, 194
Amara ovata, 194
Amara plebeja, 195
Amara sabulosa, 195
Amara similata, 195
Amara spreata, 195
Amara tibialis, 195
Amara tricuspidata, 195
Ameiurus nebulosus, 415, 416
Amoeba proteus, 14, 15
Amphorophora ampulata, 137
Anas clypeata, 445, 446, 584
Anas crecca, 444, 584
Anas penelope, 445, 446, 584
Anas platyrhynchos, 444, 584
Anas querquedula, 444, 445, 584
Anas strepera, 445, 584
Anastrangalia dubia, 259
Anchomenus dorsalis, 193
Anergates atratulus, 341, 342
Anguilla anguilla, 198, 415, 418, 589
Anguis fragilis, 433, 589
Anisodactylus binotatus, 195
Anisodactylus nemorivagus, 196
Anisodactylus pseudoaeneus, 196
Anisodactylus signatus, 196
Anisus leucostoma, 44, 45

- Anisus septemgyratus*, 44, 45
Anisus spirorbis, 44
Anisus vortex, 44
Anisus vorticulus, 44
Anodonta anatina, 52
Anodonta cygnea, 52
Anoecia corni, 123, 373
Anoplus roboris, 301
Anothylus tetracarınatus, 204
Anotilus nitidulus, 204
Anotylus rugosus, 204
Anser albifrons, 443, 584
Anser anser, 442, 443, 584
Anser erythropus, 443, 584
Anser fabalis, 443, 584
Anthaxia godeti, 252, 253
Anthaxia quadripunctata, 248, 249
Anthocomus (Celidius) equestris, 248, 249
Anthocomus fasciatus, 248
Anthocomus rufus, 248, 249
Anthonomus pomorum, 294, 297
Anthonomus pyri, 294, 297
Anthonomus rectirostris, 297
Anthonomus rubi, 294, 297
Anthracus consputus, 197
Anthus campestris, 587
Anthus cervinus, 587
Anthus pratensis, 374, 492, 587
Anthus trivialis, 492, 587
Anuraphis farfarae, 133
Anurida tullbergi, 92
Anurophorus septentrionalis, 94
Apatura ilia, 316, 317
Apatura iris, 9, 309, 316, 590
Aphantopus hyperantus, 314
Aphis acetosae, 129
Aphis affinis, 129
Aphis callunae, 129
Aphis chloris, 129
Aphis craccae, 129
Aphis craccivora, 129
Aphis euonymi, 129
Aphis fabae, 130
Aphis farinosa, 130
Aphis frangulae, 130
Aphis grossulariae, 130
Aphis idaei, 130
Aphis intybi, 131
Aphis lamiorum, 131
Aphis pilosellae, 131
Aphis plantaginis, 131
Aphis polygonata, 131
Aphis pomi, 131
Aphis ruborum, 131
Aphis rumicis, 132
Aphis sambuci, 132
Aphis schneideri, 132
Aphis sedi, 132
Aphis taraxacicola, 132
Aphis urticata, 132
Aphis vaccinii, 133
Aphis verbasci, 133
Aphis viburni, 133
Apion cruentatum, 275, 276
Apion haematodes, 275, 276
Aplexa hypnorum, 48, 49
Aplocnemus (Aplocnemus) impressus, 246, 247
Aplocnemus (Aplocnemus) nigricornis, 246, 247
Apodemus agrarius, 562, 563
Apoderus (Compsapoderus) erythropterus, 271, 274
Apoderus coryli, 271, 274
Aporia crataegi, 313, 380, 381
Aporrectodea caliginosa, 28, 29, 373
Aporrectodea rosea, 28, 29, 30
Apus apus, 480, 481, 586
Aquarius paludum, 147, 148
Aquila chrysaetos, 584
Aquila pomarina, 435, 455, 584
Archarius crux, 294, 296
Archarius salicivorus, 294, 296
Arctia villica, 328
Ardea cinerea, 438, 439, 583
Ardea purpurea, 583
Ardeola ralloides, 583
Aredoplona rubra, 259
Argentisimulium dolini, 360, 361, 365
Argentisimulium noellery, 360, 361, 365
Argynnis aglaja, 318
Arhopalus rusticus, 259, 260
Arhopalus tristis, 259, 260
Aristichthys nobilis, 398, 409, 410, 411
Armiger crista, 47
Aromia (s. str.) moschata, 261, 590
Arpedium quadrum, 201
Arrhopalites spinosus, 104, 105
Arvicola amphibius, 567
Asaphidion flavipes, 187
Ascomorpha ecaudis, 22
Ascomorpha saltans, 22
Asio flammeus, 371, 435, 477, 478, 586
Asio otus, 371, 477, 478, 586
Asperogronops inaequalis, 282, 283
Aspius aspius, 397, 401, 402
Asplanchna girodi, 19
Asplanchna henrietta, 19
Asplanchna priodonta, 19
Astenus procerus, 209
Athene noctua, 371, 477, 478, 586
Atheroides serrulatus, 127
Atropacarus (Steganacarus) striculus, 83, 84
Attelabus nitens, 271, 274
Attheyella northumbrica, 79
Attheyella wulmeri, 79
Aulacorthum solani, 136
Autographa gamma, 326
Axinotarsus marginalis, 248, 249
Axinotarsus pulicarius, 248, 249
Axinotarsus ruficollis, 248, 249
Aythya ferina, 446, 447, 584
Aythya fuligula, 447, 584

Aythya marila, 447, 448, 584
Aythya nyroca, 447, 584

B

Badister dilatatus, 199
Badister peltatus, 199
Bagous elegans, 294, 295
Bagous lutulentus, 294, 295
Bagous petro, 294, 295
Bagous tubulus, 294, 295
Barbastella barbastellus, 9, 551, 554, 582
Baris artemisiae, 288, 290
Baris coeruleascens, 288, 290
Bathymophalus contortus, 44, 45, 46
Bellardia pandia, 368
Bellardia stricta, 369
Bellieriomima subulata, 379
Bembidion articulatum, 187
Bembidion assimile, 187
Bembidion dentellum, 187
Bembidion doris, 187
Bembidion femoratum, 188
Bembidion lampros, 188
Bembidion properans, 188
Bembidion quadrimaculatum, 188
Bembidion tetracolum, 188
Bercaea africa, 376, 379
Bidessus grossepunctatus, 155, 156
Bidessus unistriatus, 155, 156
Bithynia leachii, 40
Bithynia tentaculata, 39, 40
Bledius gallicus, 205
Bledius opacus, 205
Bledius pallipes, 205
Blethisa multipunctata, 185
Blicca bjoerkna, 397, 401, 406, 409
Bolitochara lucida, 233
Bolitochara pulchra, 233
Bombina bombina, 420, 421, 422, 589
Bombus agrorum, 377
Bombus barbutellus, 332, 333, 335
Bombus bohemicus, 331, 335
Bombus campestris, 334, 336
Bombus confusus, 330
Bombus distinguendus, 333
Bombus hortorum, 332, 377
Bombus hypnorum, 332, 377
Bombus impatiens, 377
Bombus jonellus, 322
Bombus lapidarius, 322, 377
Bombus lucorum, 330, 331
Bombus muscorum, 9, 333, 334, 590
Bombus norvegicus, 332, 336
Bombus pascuorum, 334
Bombus pratorum, 333, 377
Bombus quadricolor, 331
Bombus ruderarius, 334, 377
Bombus rupestris, 332, 334, 335, 336
Bombus schrencki, 334
Bombus semenoviellus, 331
Bombus soroensis, 331, 377

Bombus subterraneus, 333
Bombus sylvarum, 335, 377
Bombus sylvestris, 331, 332, 333, 336
Bombus ternurius, 377
Bombus terrestris, 331, 377
Bombus vestalis, 331, 336, 337
Bombus veteranus, 335
Bombycilla garrulus, 587
Boophthora chelevini, 360, 361, 362, 364
Boophthora erythrocephala, 360, 361, 362, 364
Bosmina coregoni, 58, 59
Bosmina longirostris, 59
Bosmina longispina, 59
Bosmina obtusirostris, 59
Botaurus stellaris, 438, 583
Brachicoma devia, 377
Brachionus angularis bidens, 20
Brachionus budapestinensis, 20
Brachionus calyciflorus, 20
Brachionus diversicornis, 20
Brachionus falcatus, 21
Brachionus quadridentatus, 21
Brachionyx pineti, 297, 298
Brachycaudus ballotae, 134
Brachycaudus cardui, 134
Brachycaudus helichrysi, 134
Brachycaudus lychnidis, 134
Brachycaudus prunicola, 134
Brachychthoniusus berlesei, 82
Brachyderes incanus, 281, 282
Brachyleptura (Paracorymia) maculicornis, 259
Brachystomella parvula, 91, 92
Bradybaena fruticum, 48, 50
Branta canadensis, 444, 584
Brenthis ino, 319
Brevicorine brassicae, 135
Brosicus cephalotes, 186
Bubo bubo, 9, 371, 476, 477, 586
Bucephala clangula, 9, 448, 449, 584
Bufo bufo, 423, 424, 589
Bufo calamita, 9, 425, 589
Bufo viridis, 423, 424, 589
Buteo buteo, 453, 454, 584
Buteo lagopus, 584
Byctiscus betulae, 271, 273
Byctiscus populi, 271, 273
Byssodon maculatus, 360, 361, 362
Bythotrephes longimanus, 59

C

Calathus ambiguus, 191
Calathus erratus, 191
Calathus fuscipes, 191
Calathus melanocephalus, 191
Calathus micropterus, 191
Calcarius lapponicus, 588
Calidris alba, 585
Calidris alpina, 585
Calidris canutus, 585
Calidris ferruginea, 585
Calidris minuta, 585

- Callicorixa praeusta*, 141, 144
Callidium (Callidostola) aeneum, 261, 262
Callidium (s. str.) violaceum, 261, 262
Callimorpha dominula, 9, 309, 326, 590
Calliphora (s. str.) loewi, 369
Calliphora (s. str.) uralensis, 369
Calliphora (s. str.) vicina, 368, 369
Calliphora (s. str.) vomitoria, 370
Calliphora (Steringomyia) subalpina, 370
Callipterinella tuberculata, 125
Calosoma auropunctatum, 184
Calosoma inquisitor, 184
Camisia (C.) segnis, 85
Camisia spinifer, 85, 86
Camponotus fallax, 346, 348
Camponotus herculeanus, 346, 347
Camponotus ligniperda, 346, 348
Camponotus vagus, 346, 348
Camptocercus lilljeborgii, 62
Camptocercus rectirostris, 62
Canis lupus, 575, 576, 583
Cantharis (Cantharis) flavilabris, 240, 242
Cantharis (Cantharis) obscura, 240, 242
Cantharis fusca, 240, 241
Cantharis lateralis, 240, 242
Cantharis livida var. rufipes, 240, 242
Cantharis nigricans, 240, 241
Cantharis pallida, 240, 242
Cantharis rufa, 240, 241
Cantharis rustica, 240, 241
Canthocamptus staphylinus, 80
Capraeina marginata, 104, 106
Capreolus capreolus, 371, 577, 578, 583
Caprimulgus europaeus, 480, 586
Carabus arcensis, 184
Carabus cancellatus, 184
Carabus glabratus, 184
Carabus granulatus, 184
Carabus hortensis, 184
Carabus nemoralis, 185
Carabus nitens, 185
Carabus violaceus, 185
Carassius carassius, 9, 397, 401, 405, 589
Carassius gibelio, 397, 401, 405
Carduelis carduelis, 532, 533, 588
Carpelimus bilineatus, 202
Carpelimus fuliginosus, 203
Carpelimus impressus, 203
Carpelimus rivularis, 203
Carpodacus erythrinus, 534, 535, 588
Castor fiber, 565, 583
Cavariella aegopodii, 135
Celastrina argiolus, 321
Cepaea hortensis, 48, 50, 51, 375
Ceratophysella armata, 90
Ceratophysella denticulata, 90
Ceratophysella granulata, 90
Ceratophysella mosquensis, 90
Ceriodaphnia laticaudata, 66
Ceriodaphnia megalops, 66
Ceriodaphnia pulchella, 66
Ceriodaphnia quadrangula, 66
Ceriodaphnia reticulata, 67
Certhia brachydactyla, 588
Certhia familiaris, 374, 528, 529, 588
Cervus elaphus, 577, 578, 579
Ceutorhynchus atomus, 291, 293
Ceutorhynchus barbareae, 291, 293
Ceutorhynchus contractus, 291, 293
Ceutorhynchus erysimi, 291, 293
Ceutorhynchus hampei, 291, 294
Ceutorhynchus hirtulus, 291, 293
Chaitophorus capreae, 126
Chaitophorus leucomelas, 126
Chaitophorus mordvilkoii, 126
Chaitophorus populeti, 126
Chaitophorus salicti, 126
Chaitophorus tremulae, 127
Chaitophorus vitellinae, 126
Chalcophora mariana, 252, 253
Charadrius dubius, 464, 585
Charadrius hiaticula, 463, 464, 585
Charopus graminicola, 250
Chlidonias hybrida, 471, 472, 575
Chlidonias leucopterus, 471, 585
Chlidonias niger, 471, 585
Chloris chloris, 532, 588
Chlorophorus herbstii, 263, 264
Chlorophorus varius, 246, 263, 264
Choreutinula inermis, 90, 91
Chromoderus affinis, 284, 285
Chydorus (Pseudochydorus) globosus, 62
Chydorus gibbus, 62
Chydorus latus, 62
Chydorus ovalis, 63
Chydorus piger, 63
Chydorus sphaericus, 63
Cicindela hybrida, 182
Cicindela sylvatica, 182
Ciconia ciconia, 371, 440, 584
Ciconia nigra, 9, 435, 440, 441, 584
Cilea silphoides, 231
Clamberis (Rhinomacer) attelaboides, 271
Cinara nuda, 122
Cinara piceicola, 122
Cinara pinea, 122
Cinara piniphila, 122
Cionus hortulanus, 297, 299
Circaetus gallicus, 453, 454, 584
Circus aeruginosus, 371, 451, 452, 584
Circus cyaneus, 584
Circus pygargus, 451, 452, 584
Clangula hyemalis, 448, 584
Clanoptilus (Clanoptilus) marginellus, 250
Cleonis pigra, 284, 285
Clivina fossor, 186
Clossiana dia, 319
Clossiana selene, 319
Clytus (s. str.) arietis, 263, 265
Cobitis taenia, 398, 411, 412, 415, 589
Coccothraustes coccothraustes, 537, 588
Cochliopodium sp., 16

- Coenagrion hastulatum*, 112
Coenagrion puella, 113
Coenagrion pulchellum, 113
Coenonympha arcania, 315
Coenonympha glycerion, 315
Coenonympha oedippus, 316, 590
Coenonympha pamphilus, 315
Coenonympha tullia, 315
Colias hyale, 315
Colopha compressa, 120
Columba livia, 473, 474, 586
Columba oenas, 473, 474, 586
Columba palumbus, 473, 474
Colymbetes fuscus, 173
Colymbetes paykulli, 173
Colymbetes striatus, 173
Coniocleonus turbatus, 284, 285
Conochiloides coenobasis, 26
Conochiloides natans, 26
Coracias garrulus, 480, 481, 586
Cordalia obscura, 233
Cordulia aenea, 114
Cordylepherus viridis, 250
Corixa dentipes, 141, 143
Coronella austriaca, 9, 431, 432, 589
Cortodera humeralis, 255, 256
Corvus corax, 499, 500, 588
Corvus cornix, 499, 500
Corvus frugilegus, 499
Corvus monedula, 498, 499
Corylobium avellanae, 137
Coturnix coturnix, 459, 585
Creophilus maxillosus, 223
Crex crex, 461, 585
Cricetus cricetus, 565
Crocidura leucodon, 546, 582
Crocidura suaveolens, 582
Crudosilis ruficollis, 243, 244
Cryptomyzus ribis, 137
Cryptopygus bipunctatus, 96
Cryptopygus thermophilus, 96, 97
Cryptorhynchus lapathi, 288, 290
Cryptosiphum artemisiae, 133
Ctenopharyngodon idella, 397
Cuculus canorus, 476, 586
Cupressobium juniperi, 122
Curculio glandium, 294, 296
Curculio rubidus, 294, 296
Cybister lateralimarginalis, 178, 179
Cychrus caraboides, 185
Cyclops furcifer furcifer, 71
Cyclops insignis, 72
Cyclops kolensis, 72
Cyclops scutifer, 72
Cyclops strenuus strenuus, 73
Cyclops vicinus vicinus, 73
Cygnus bewickii, 442, 584
Cygnus cygnus, 442, 584
Cygnus olor, 441, 442, 584
Cymatia coleoptrata, 141, 143
Cypha laeviuscula, 232
Cyphocleonus dealbatus, 284, 285
Cyprinus carpio, 397, 409
- D**
- Daphnia cucullata*, 67
Daphnia longiremis, 67
Daphnia longispina, 67
Dasytes fuscus, 246, 248
Dasytes niger, 246, 247
Dasytes plumbeus, 246, 247, 248
Delichon urbica, 374, 489, 490, 587
Delphiniobium junackianum, 138
Dendrobaena octaedra, 28, 30
Dendrocopos leucotos, 486, 487
Dendrocopos major, 486
Dendrocopos medius, 486, 487
Dendrocopos minor, 486, 488
Dendrocopos syriacus, 486, 487
Dendrodrilus rubidus rubidus, 28, 31
Dendrodrilus rubidus tenuis, 28, 31
Deporaus betulae, 271, 273
Deroceras laeve, 48, 50
Desoria hiemalis, 97
Desoria olivacea, 97, 98
Desoria tigrina, 97
Desoria trispinata, 97
Desoria violacea, 97, 98
Deuteraphorura variabilis, 93, 94
Deuterosminthurus bicinctus, 104, 106
Deuterosminthurus pallipes, 104, 106
Diacrisia sannio, 327, 328
Diacyclops bicuspidatus bicuspidatus, 73
Diacyclops bisetosus, 74
Diaphanosoma brachyurum, 69, 70
Dicerca alni, 252, 253
Dicheirotichus rufithorax, 196
Dictyoptera aurora, 210
Dinoptera (s.str.) collaris, 255, 256
Discus rotundatus, 48, 49, 372
Dolichoderus quadripunctatus, 338
Dolichosoma lineare, 245, 248
Donus (Antidonus) dauci, 282, 283
Donus (Antidonus) zoilus, 282, 283
Dorytomus longimanus, 294, 295
Dorytomus melanophthalmus, 294, 295, 296
Dorytomus tortrix, 294, 296
Dreissena polymorpha, 52, 55
Drepanosiphum platanoidis, 125
Drepanothrix dentata, 69
Drilus concolor, 240
Dromius quadraticollis, 199
Drusilla canaliculata, 595
Dryocopus martius, 484, 485, 586
Dryomys nitedula, 559, 560, 583
Dysaphis hirsutissima, 133
Dysaphis sorbi, 133
Dyschiriodes globosus, 186
Dytiscus circumcinctus, 176, 178
Dytiscus circumflexus, 176, 178
Dytiscus dimidiatus, 176, 177
Dytiscus marginalis, 176, 178

Е

Ectocyclops phaleratus, 74
Egretta alba, 438, 440, 583
Eisenia fetida, 28, 31, 32
Eiseniella tetraedra tetraedra, 28, 32, 33, 373
Elaphrus cupreus, 185
Elaphrus riparius, 185
Elleschus bipunctatus, 297, 298
Emberiza aureola, 588
Emberiza calandra, 588
Emberiza citrinella, 374, 538, 588
Emberiza hortulana, 588
Emberiza pusilla, 588
Emberiza schoeniclus, 374, 538, 539, 588
Emus hirtus, 9, 200, 224
Emys orbicularis, 430, 431
Enallagma cyathigerum, 112
Eniochthonius (Hypochthoniella) minutissimus, 81, 82
Entomobrya corticalis, 102
Entomobrya marginata, 101
Entomobrya multifasciata, 101, 102
Entomobrya muscorum, 101, 102
Entomobrya nivalis, 101, 102
Entomobrya quinquelineata, 101, 102
Epaphius secalis, 187
Eptesicus nilssonii, 549, 550, 551, 554, 555, 582
Eptesicus serotinus, 550, 551, 554, 555, 582
Eremophila alpestris, 586
Erichsonius cinerascens, 216
Erinaceus roumanicus, 544
Eriosoma (Szhizoneura) lanuginosum, 120
Eriosoma (Szhizoneura) ulmi, 120
Erythacus rubecula, 374, 516, 517, 587
Erythromma najas, 111
Esox lucius, 415
Eucallipterus tiliae, 125
Euceraphis punctipennis, 124
Euchlanis lyra lyra, 22
Eucnecosum brachypterum, 201
Eucyclops denticulatus, 74
Eucyclops macruroides, 74
Eucyclops macrurus, 75
Eucyclops serrulatus, 75
Eucyclops speratus, 75
Eudiptomus coeruleus, 78
Eudiptomus gracilis, 79
Eudiptomus graciloides, 78
Eulachnus agilis, 121
Euphthiracarus cribrarius, 85
Eurrhypara hortulata, 309
Eurycercus glacialis, 63
Eurycercus lamellatus, 64
Eurychaeta palpalis, 375
Eusimulium angustipes, 360, 361, 362, 363
Eusimulium aureum, 360, 361, 362
Eusimulium securiforme, 360, 362, 363
Eutrichapion viciae, 275, 276
Everes argiades, 322
Exapion fuscirostre, 275

F

Falagria sulcatula, 233
Falco cherrug, 584

Falco columbarius, 584
Falco subbuteo, 455, 456, 584
Falco tinnunculus, 455, 457, 584
Ficedula albicollis, 374, 587
Ficedula hypoleuca, 511, 512, 587
Ficedula parva, 511, 512, 513, 587
Filinia longiseta, 27
Filinia terminalis, 27
Folsomia candida, 94
Folsomia fimetaria, 94, 95
Folsomia fimetarioides, 94, 95
Folsomia lawrensei, 94, 95
Folsomia manolachei, 94, 95
Folsomia penicula, 94, 95
Folsomia quadrioculata, 94, 95
Formica aquilonia, 349, 350
Formica cinerea, 351, 352
Formica cunicularia, 351, 352
Formica exsecta, 351, 354
Formica fusca, 351
Formica picea, 351, 352
Formica polyctena, 337, 349, 350
Formica pratensis, 349, 350
Formica rufa, 215, 219, 337, 349, 350
Formica rufibarbis, 351, 352
Formica sanguinea, 351, 353
Formica truncorum, 349, 350
Formica uralensis, 351, 353
Formicoxenus nitidulus, 341, 342, 343
Friesea mirabilis, 92
Friesea truncata, 92
Fringilla coelebs, 374, 531, 588
Fringilla montifringilla, 588
Fulica atra, 462, 463, 585

G

Gabrius appendiculatus, 216
Gabrius breviventer, 216
Gabrius splendidulus, 216
Galerida cristata, 490, 587
Gallinago gallinago, 466, 467
Gallinago media, 467, 585
Gallinula chloropus, 462, 585
Garrulus glandarius, 496, 497
Gasterosteus aculeatus, 398, 409, 414
Gavia arctica, 583
Gerris argentatus, 147, 150
Gerris lacustris, 147, 149
Gerris lateralis, 147, 149
Gerris odontogaster, 147, 150
Glaucidium passerinum, 479, 586
Glis glis, 559, 560, 583
Glocianus punctiger, 294
Glyphina betulae, 123
Glyphina schrankiana, 124
Gobio gobio, 397, 406, 408
Gomphus vulgatissimus, 113
Gonepteryx rhamni, 313
Grammoptera (str.) ruficornis, 255, 256, 257
Graphoderus austriacus, 176, 177
Graphoderus cinereus, 176

- Graphoderus zonatus*, 151, 176, 177
Graptodytes granularis, 158, 159
Graptodytes pictus, 159
Graptoleberis testudinaria, 63
Grus grus, 400, 461, 585
Grynocharis oblonga, 250, 251
Grypus equiseti, 278
Gymnetron beccabungae, 297, 299
Gymnocephalus cernuus, 398, 409, 412
Gyraulus acronicus, 46
Gyraulus albus, 46
Gyraulus riparius, 44, 46
Gyrinus minutus, 151, 179
Gyrinus natator, 179, 180
Gyrinus paykulli, 179
Gyrinus substriatus, 179, 180
Gyrohypnus angustatus, 214
Gyrohypnus fracticornis, 214
Gyrophaena affinis, 232
Gyrophaena fasciata, 232
- H**
- Habrocerus capillaricornis*, 227
Haematopus ostralegus, 9, 464, 465, 585
Haliaeetus albicilla, 455, 584
Haliplus flavicollis, 153
Haliplus fluviatilis, 152, 153
Haliplus fulvus, 153, 154
Haliplus ruficollis, 152
Harpagoxenus sublaevis, 343, 344
Harpalus affinis, 197
Harpalus anxius, 197
Harpalus autumnalis, 197
Harpalus calceatus, 197
Harpalus distinguendus, 197
Harpalus flavescens, 197
Harpalus flavicornis, 197
Harpalus froelichi, 197
Harpalus griseus, 198
Harpalus latus, 198
Harpalus picipennis, 198
Harpalus pumilus, 198
Harpalus quadripunctatus, 198
Harpalus rufipalpis, 198
Harpalus rufipes, 198
Harpalus smaragdinus, 198
Harpalus tardus, 198
Hebrus pusillus, 147
Hebrus ruficeps, 147
Helicophagella crassimargo, 377
Helicophagella melanura, 378
Heminothrus peltifer, 86
Heminothrus targionii, 86
Hesperia comma, 311
Hesperocorixa linnaei, 141, 143
Hesperocorixa sahlbergi, 141, 143, 144
Heterocope appendiculata, 79
Heteronychia (s. str.) depressifrons, 378
Heteronychia (s. str.) haemorrhoides, 378
Heteronychia (s. str.) vagans, 378
Heteronychia (s. str.) vicina, 378
Heteropterus morpheus, 310
Heterosminthurus bilineatus, 104, 107
Heterothops dissimilis, 226
Hieraaetus pennatus, 9, 455, 456, 584
Himantopus himantopus, 585
Hipparchia semele, 313
Hippeutis complanatus, 44, 47
Hippolais icterina, 506, 587
Hirundo rustica, 374, 378, 489, 587
Hyadaphis foeniculi, 134
Hyalopterus pruni, 128
Hydaticus continentalis, 174, 175
Hydaticus seminigra, 175
Hydaticus transversalis, 175
Hydroglyphus geminus, 155, 156
Hydroglyphus hamulatus, 151, 155, 156
Hydrometra gracilentata, 147, 148
Hydroporus angustatus, 160
Hydroporus elongatulus, 163
Hydroporus erythrocephalus, 163, 164
Hydroporus fuscipennis, 160
Hydroporus glabriusculus, 151, 163, 164
Hydroporus incognitus, 162
Hydroporus neglectus, 163, 164
Hydroporus notatus, 151, 162
Hydroporus obscurus, 162
Hydroporus palustris, 160, 161
Hydroporus planus, 160, 161
Hydroporus pubescens, 160, 161
Hydroporus rufifrons, 163, 164
Hydroporus scalesianus, 160
Hydroporus striola, 162
Hydroporus tristis, 162, 163
Hydroporus umbrosus, 163
Hydroprogne caspia, 585
Hydrovatus cuspidatus, 157
Hygrotus decoratus, 157, 158
Hygrotus impressopunctatus, 157, 158
Hygrotus inaequalis, 157, 158
Hyla arborea, 425, 426, 589
Hylastes angustatus, 301, 302
Hylastes ater, 301, 302
Hylastes opacus, 301, 302
Hylesinus varius, 301, 302
Hylobius (Callirus) abietis, 284, 287
Hylobius pinastri, 284, 287
Hylobius transversovittatus, 284, 287
Hyloicus pinastri, 325
Hylotrupes bajulus, 261, 262
Hylurgops glabratus, 301, 302
Hylurgus ligniperda, 303
Hypera (Boreohypera) diversipunctata, 282, 283
Hypera arator, 282, 284
Hypera meles, 282, 284
Hypera nigrirostris, 282, 284
Hypera rumicis, 282, 283
Hypera viciae, 282, 284
Hyperomyzus lactucae, 136
Hyphydrus ovatus, 157
Hypochthonius luteus, 82
Hypochthonius rufulus, 82

Нурогастрора ассиміліс, 89, 90
Нурогастрора манубріаліс, 89, 90
Нурогастрора соціаліс, 90
Нурогастрора віатіка, 90
Нуронепहेля лусаон, 314
Нуропфталміхтіс молітріс, 397, 409, 410

I

Icaris sparganii, 278
Idus idus, 397, 401, 403
Ilybius aenescens, 170, 171
Ilybius ater, 168, 169
Ilybius erichsoni, 168
Ilybius fenestratus, 168, 169
Ilybius fuliginosus, 168
Ilybius guttiger, 169, 170
Ilybius quadriguttatus, 169, 170
Ilybius similis, 169, 170
Ilybius subaeneus, 169, 170
Ilybius subtilis, 168
Ilyocoris cimicoides, 144, 145
Ilyocryptus agilis, 68
Ilyocryptus sordidus, 68
Inachis io, 318
Involvulus cupreus, 271, 274
Ips sexdentatus, 303, 304
Ips typographus, 213, 303, 304
Ischnoptera pion virens, 275, 277
Ischnosoma splendidum, 228
Ischnura elegans, 109, 112
Ischnura pumilio, 112
Isochnus sequens, 301
Isotoma anglicana, 97, 98
Isotoma viridis, 97, 98
Isotomiella minor, 96, 97
Isotomodes productus, 94
Isotomurus palustris, 97, 98
Isotomurus plumosus, 97, 99
Isotomurus stuxbergi, 97, 99
Issoria lathonia, 319
Ixobrychus minutus, 438, 439, 583
Iziphya austriaca, 127

J

Jynx torquilla, 484, 586

K

Kaltenbachiella pallida, 120
Kellicottia longispina, 21
Keratella cochlearis, 21
Keratella irregularis, 21
Keratella quadrata, 22
Kissophagus hederiae, 301, 302
Korotnevella sp. (1), 15
Korotnevella sp. (2), 16
Kramerea schuetzei, 381

L

Laccophilus hyalinus, 173, 174
Laccophilus minutus, 173, 174

Laccophilus poecilus, 173, 174
Laccornis oblongus, 155
Lacerta agilis, 433, 434, 589
Lachnus roboris, 122
Lamia textor, 266
Lanius collurio, 374, 494, 495, 587
Lanius excubitor, 495, 587
Lanius minor, 587
Larinus obtusus, 284, 286
Larinus turbinatus, 284, 287
Larus cachinnans, 469, 470
Larus canus, 586
Larus minutus, 586
Larus ridibundus, 221, 469, 470, 586
Lasius alienus, 354, 355, 358
Lasius brunneus, 356
Lasius citrinus, 356, 358
Lasius distinguendus, 356, 358
Lasius emarginatus, 354, 355
Lasius flavus, 356, 357
Lasius fuliginosus, 215, 227, 356, 357
Lasius mixtus, 356, 358
Lasius niger, 123, 129, 354
Lasius paralienus, 354, 356
Lasius platythorax, 354, 355
Lasius psammophilus, 356
Lasius umbratus, 356, 358
Lathonura rectirostris, 69
Lathrobium brunripes, 212
Lathrobium fulvipenne, 212
Lathrobium geminum, 212
Lathrobium impressum, 212
Lathrobium longulum, 212
Lebia cyanocephala, 199
Lecane (M.) arcuata, 23
Lecane (Monostyla) bulla bulla, 23
Lecane (s. str.) luna luna, 23
Lecane elachis, 23
Leiopus nebulosus, 266, 267
Leistus ferrugineus, 183
Leistus terminatus, 183
Lepadella (Heterolepadella) ehrenbergii, 23
Lepidocyrtus curvicollis, 101, 103
Lepidocyrtus cyaneus, 101, 102
Lepidocyrtus lanuginosus, 101, 103
Lepidocyrtus lignorum, 101, 103
Lepidocyrtus ruber, 101, 103
Lepidocyrtus violaceus, 101, 103
Leptacinus batychnus, 213
Leptacinus sulcifrons, 213
Leptodora kindtii, 68
Leptothenax acervorum, 343
Leptothenax muscorum, 343
Leptura (s. str.) annularis, 255, 257
Leptura aethiops, 255, 258
Leptura quadrifasciata, 255, 257
Lepus europaeus, 570, 583
Lepyrus capucinus, 287, 288
Lepyrus palustris, 288
Lestes barbarus, 110
Lestes dryas, 110

- Lestes sponsa*, 110
Lestes virens, 110
Leucaspius delineatus, 397, 401, 402, 403, 589
Leucorrhinia albifrons, 9, 117, 590
Leucorrhinia caudalis, 117, 590
Leucorrhinia pectoralis, 117, 590
Leydigia acanthocercoides, 64
Leydigia leydigii, 64
Libellula depressa, 115
Libellula quadrimaculata, 115
Limenitis populi, 309, 317, 590
Limnobaris dolorosa, 288, 291
Limnobaris t-album, 288, 291
Limobius borealis, 284
Limosa lapponica, 585
Limosa limosa, 469, 585
Liochthonius brevis, 82
Liochthonius horridus, 82
Liochthonius hystericinus, 82, 83
Liopterus haemorrhoidalis, 155
Liosarcophaga (Pandelleisca) similis, 379
Liosarcophaga (s. str.) tuberosa, 380
Lissotriton vulgaris, 420, 421, 589
Lithocharis nigriceps, 211
Lithocharis ochracea, 211
Lixus (Dilixellus) pulverulentus, 284, 286
Lixus albomarginatus, 284, 286
Lixus bardanae, 284, 285
Lixus iridis, 284, 286
Lixus paraplecticus, 284, 286
Lixus sanguineus, 284, 286
Locustella fluviatilis, 502, 503, 587
Locustella luscinioides, 502, 587
Locustella naevia, 502, 503, 587
Lordithon exoletus, 228
Lordithon lunulatus, 229
Lordithon thoracicum, 229
Loricera pilicornis, 186
Lota lota, 9, 398, 415, 417, 589
Loxia curvirostra, 534, 536, 588
Lucilia (Bufolucilia) silvarum, 372, 599
Lucilia (Phaenicia) sericata, 369, 371, 372
Lucilia (s. str.) caesar, 368, 370, 371
Lucilia (s. str.) illustris, 371
Lullula arborea, 490, 491, 587
Lumbricus rubellus, 28, 32, 34, 35, 373
Lumbricus terrestris, 28, 32, 33, 373
Luscinia luscinia, 518, 587
Luscinia svecica, 518, 519, 587
Lutra lutra, 9, 574, 575, 583
Lycaena alciphron, 321
Lycaena dispar, 320, 321, 590
Lycaena hippothoe, 321
Lycaena phlaeas, 320
Lygistoropterus sanguineus, 240
Lymantria dispar, 325, 380, 381
Lymnaea ampla, 40, 42
Lymnaea auricularia, 40, 41
Lymnaea corvus, 40, 43
Lymnaea ovata, 40, 41, 42
Lymnaea palustris, 40, 42
Lymnaea peregra, 40, 41
Lymnaea stagnalis, 40, 41
Lymnocryptes minimus, 585
Lyrurus tetrix, 457, 458, 585
- M**
- Macrocylops albidus*, 76
Macrocylops distinctus, 76
Macrocylops fuscus, 76
Macrosiphoniella absinthii, 138
Macrosiphoniella artemisiae, 138
Macrosiphoniella jankei, 138
Macrosiphoniella millefolii, 139
Macrosiphoniella sanborni, 139
Macrosiphoniella tanacetaria, 139
Macrosiphum euphorbiae, 138
Macrosiphum funestum, 137
Macrosiphum rosae, 137
Macrothrix laticornis, 69
Magdalis memnonia, 288, 289
Magdalis phlegmatica, 288, 289
Magdalis ruficornis, 288, 289
Malachius aeneus, 250, 251
Malachius bipustulatus, 250, 251
Malaconothrus monodactylus, 86
Malthinus biguttatus, 243, 244
Malthinus flaveolus, 243, 244
Malthodes marginatus, 243, 244
Maniola jurtina, 314
Marmaropus besseri, 291, 292
Martes foina, 572, 573, 583
Martes martes, 572, 573, 583
Mayorella penardi, 17
Mayorella viridis, 17
Mecinus janthinus, 297, 300
Mecinus labilis, 297, 300
Mecinus pascuorum, 297, 300
Mecinus pyraeaster, 297, 300
Megalothorax minimus, 104
Megarhtrus depressus, 201
Melanitta fusca, 448, 584
Melanitta nigra, 448, 584
Meles meles, 574, 583
Melinda viridicyanea, 372
Melitaea athalia, 319
Melitaea aurelia, 320
Melitaea britomartis, 320
Menesia bipunctata, 268, 269
Mergus albellus, 448, 449, 584
Mergus merganser, 448, 449, 584
Mergus serrator, 448, 449, 584
Merops apiaster, 482, 586
Mesaphorura macrochaeta, 94
Mesaphorura yosii, 94
Mesocyclops leuckarti, 77
Mesosa (Aplocnemia) nebulosa, 263, 265
Mesosa (s. str.) curculionoides, 263, 265
Metacyclops gracilis, 77
Metaphorura affinis, 94

- Metopeurum fuscoviride*, 138
Metopia campestris, 376
Metopolophium dirhodum, 136
Miarus campanulae, 301
Micranurida pygmaea, 92
Micraphorura absoloni, 92, 93
Microcyclops varicans, 77
Microlestes minutulus, 199
Microlophium carnosum, 136
Micromys minutus, 562, 563, 583
Microtus agrestis, 568, 569
Microtus arvalis, 568
Microtus oeconomus, 568, 569, 570
Milvus migrans, 451, 584
Milvus milvus, 584
Mimas tiliae, 324
Miscodera arctica, 186
Misgurnus fossilis, 398, 411, 415, 589
Molorchus (s. str.) minor, 261
Monaphis antennata, 125
Monochamus (s. str.) galloprovincialis, 266
Monomorium pharaonis, 338, 346, 347
Mononychus punctumalbum, 294
Monospilus dispar, 64
Motacilla alba, 374, 493, 494, 587
Motacilla cinerea, 587
Motacilla citreola, 493, 494, 587
Motacilla flava, 393, 493, 587
Mus musculus, 559, 562
Muscardinus avellanarius, 559, 561, 583
Muscicapa striata, 374, 511, 513, 587
Musculium lacustre, 52, 53
Mustela erminea, 571, 583
Mustela lutreola, 572, 583
Mustela nivalis, 571, 583
Mustela putorius, 9, 571, 572, 583
Mustela vison, 572, 573
Mycetoporus lepidus, 228
Mycetoporus longulus, 228
Myodes glareolus, 567
Myotis dasycneme, 551
Myotis dasycneme, 551, 552, 582
Myotis daubentonii, 9, 551, 552, 582
Myotis myotis, 551, 552, 582
Myotis mystacinus, 551, 553, 582
Myotis nattereri, 551, 553, 582
Myrmecina graminicola, 345, 346
Myrmeleon formicarius, 307, 308, 590
Myrmica gallienii, 340
Myrmica lobicornis, 339, 340
Myrmica lonae, 340
Myrmica rubra, 338, 339
Myrmica ruginodis, 338, 339
Myrmica rugulosa, 340
Myrmica sabuleti, 340
Myrmica scabrinodis, 340
Myrmica schencki, 338, 339
Mytilina mucronata mucronata, 23
Myzaphis rosarum, 135
Myzocallis coryli, 125
Myzus cerasi, 135
- N
- Nanhermannia dorsalis*, 86, 87
Nanhermannia nana, 86, 87
Nanophyes marmoratus, 275, 277
Nasonovia ribisnigri, 136
Natrix natrix, 432, 433, 589
Neanura muscorum, 92, 93
Necrobia violacea, 246, 247
Nedyus quadrimaculatus, 294
Nehemitropia lividipennis, 233
Neocoenorrhinus germanicus, 271, 273
Neocoenorrhinus pauxillus, 271, 273, 274
Neomys anomalus, 9, 546, 547, 582
Neomys fodiens, 546, 547
Nepa cinerea, 141, 142
Nevermannia lundstromi, 360, 362
Nevermannia volhynica, 360, 361, 362
Noctua pronuba, 326
Notais acridulus, 278
Noterus clavicornis, 153, 154
Noterus crassicornis, 153, 154
Nothrus anauniensis, 85
Nothrus borussicus, 85
Nothrus palustris, 85
Nothrus silvestris, 85
Notiophilus aquaticus, 183
Notiophilus biguttatus, 183
Notiophilus germinyi, 183
Notiophilus palustris, 183
Notommata aurita, 24
Notonecta glauca, 144, 146
Notophthiracarus pavidus pavidus, 83, 84
Nucifraga caryocatactes, 588
Nudobius lentus, 200, 213
Numenius arquata, 468, 469, 585
Numenius phaeopus, 585
Nyctalus leisleri, 550, 551, 558, 582
Nyctalus noctula, 550, 551, 558, 583
Nyctereutes procyonoides, 575, 576
- O
- Oberea (s. str.) oculata*, 268, 269
Obrium cantharinum, 261
Ochlodes venatus, 311
Ochtheophilum fracticorne, 213
Octolasion lacteum, 28, 32, 35, 36
Ocypus nitens, 225
Odagmia frigida, 360, 361, 365
Odagmia ornata, 360, 361, 364, 365
Odagmia pratona, 360, 365
Oenanthe isabellina, 587
Oenanthe oenanthe, 374, 514, 515, 587
Olophrum assimile, 202
Olophrum piceum, 202
Omalius rivulare, 201
Omophron limbatum, 183
Omphalopion hookerorum, 274, 275
Ondatra zibethicus, 565, 566
Ontholestes murinus, 224
Ontholestes tessellatus, 224
Oodes helopioides, 199

- Orchesella bifasciata*, 99, 100
Orchesella cincta, 99, 100
Orchesella flavescens, 99, 100
Orchesella multifasciata, 99, 100
Orchesella pseudobifasciata, 99, 101
Orchesella sp., 99, 101
Orchesella sphagneticola, 99, 101
Orchestes (Salius) jota, 301
Oriolus oriolus, 496, 588
Orthetrum cancellatum, 114
Orthotomicus laricis, 303, 304
Orthotomicus longicollis, 303, 304
Orthotomicus proximus, 303, 304
Orthotomicus suturalis, 303, 304
Othius laeviusculus, 215
Othius lapidicola, 215
Othius punctulatus, 216
Otiorhynchus ovatus, 278, 280
Otiorhynchus repletus, 278, 279, 280
Otiorhynchus tristis, 278, 279
Oxyloma elegans, 48, 49
Oxypoda alternans, 234
Oxyporus rufus, 205
Oxypselaphus obscurus, 193
Oxystoma cerdo, 275, 276
Oxytelus piceus, 203
Oxytelus sculptus, 203
Oxyura leucocephala, 448, 450, 584
Oxyurella tenuicaudis, 64
- P**
- Pachyotoma crassicauda*, 96
Paederus fuscipes, 208
Paederus littoralis, 209
Paederus riparius, 209
Pandion haliaetus, 9, 584
Panurus biarmicus, 522, 588
Papilio machaon, 9, 309, 311, 312, 590
Pararge aegeria, 316
Parasarcophaga (s. str.) albiceps, 380
Parethelcus pollinarius, 294
Parisotoma notabilis, 96, 97
Parus ater, 374, 525, 526, 588
Parus caeruleus, 525, 526, 527, 588
Parus cristatus, 525, 526, 588
Parus major, 525, 527, 588
Parus montanus, 374, 524, 525, 588
Parus palustris, 524, 588
Passer domesticus, 374, 529, 530
Passer montanus, 529, 530, 588
Patrobus atrorufus, 188
Pelecanus onocrotalus, 583
Pelenomus waltoni, 291, 292
Pellita digitata, 17
Pelobates fuscus, 422, 423, 589
Pelophylax esculentus, 427, 429, 589
Pelophylax lessonae, 427, 428, 589
Pelophylax ridibundus, 428, 589
Peltodytes caesus, 152
Pemphigus bursarius, 119
Pemphigus fuscicornis, 119
Pemphigus populinigrae, 119
Pemphigus spirothecae, 119
Peracantha truncata, 64
Perapion curtirostre, 275
Perapion marchicum, 275, 276
Perca fluviatilis, 398, 409, 413
Perccottus glenii, 398, 409, 414
Perdix perdix, 459, 585
Periphyllus acericola, 127
Periphyllus aceris, 127
Pernis apivorus, 371, 450, 451, 584
Phalacrocorax carbo, 436, 437, 438, 583
Phasianus colchicus, 459, 460, 585
Philomachus pugnax, 585
Philonthus addendus, 217
Philonthus albipes, 217
Philonthus alpinus, 217
Philonthus atratus, 217
Philonthus carbonarius, 217
Philonthus cognatus, 218
Philonthus concinnus, 218
Philonthus coprophilus, 218
Philonthus corruscus, 218
Philonthus corvinus, 218
Philonthus cruentatus, 219
Philonthus debilis, 219
Philonthus decoros, 219
Philonthus ebeninus, 219
Philonthus laminatus, 220
Philonthus longicornis, 220
Philonthus marginatus, 220
Philonthus micans, 220
Philonthus parvicornis, 221
Philonthus politus, 221
Philonthus quisquiliarius, 221
Philonthus rectangulus, 221
Philonthus rubripennis, 222
Philonthus sanguinolentus, 222
Philonthus spinipes, 222
Philonthus succicola, 222
Philonthus tenuicornis, 223
Philonthus umbratilis, 223
Philonthus varians, 223
Phoenicurus ochruros, 374, 516, 517, 587
Phoenicurus phoenicurus, 516, 587
Phorodon humuli, 135
Phthiracarus (Archiphthiracarus) piger, 84
Phthiracarus laevigatus, 83, 84
Phthiracarus longulus, 84
Phthiracarus spadix, 81, 84
Phyllobius arborator, 278, 281
Phyllobius glaucus, 278, 280
Phyllobius pomaceus, 278, 280
Phyllobius pyri, 278, 281
Phylloscopus collybita, 374, 510, 587
Phylloscopus sibilatrix, 510, 587
Phylloscopus trochilus, 509, 510, 587
Phymatodes (Poecilium) alni, 263
Phymatodes (s. str.) testaceus, 261, 263
Physa fontinalis, 48

- Phytoecia (s. str.) pustulata*, 268, 269
Pica pica, 498
Picus canus, 484, 485, 586
Picus viridis, 484, 586
Pieris brassicae, 312
Pieris napi, 312
Pieris rapae, 312
Pipistrellus kuhlii, 550, 551, 556, 557, 583
Pipistrellus nathusii, 9, 550, 551, 556, 557, 583
Pipistrellus pipistrellus, 549, 550, 551, 556, 583
Pipistrellus pygmaeus, 549, 550, 551, 556, 557, 583
Pisidium amnicum, 52, 53, 54
Pisidium henslowanum, 52, 54
Pisidium hibernicum, 52, 54
Pisidium lilljeborgi, 52, 54
Pisidium nitidum, 55
Pisidium subtruncatum, 52, 54
Pissodes castaneus, 288, 289
Pissodes pini, 288
Pissodes piniphilus, 288, 289
Pityogenes quadridens, 303
Pityogenes trepanatus, 303
Pityophthorus glabratus, 303, 305
Pityophthorus pityographus, 303, 306
Plagionotus arcuatus, 264
Plagionotus detritus, 263
Planorbarius corneus, 43, 44
Planorbis planorbis, 43, 44
Platyas quadricornis, 22
Platynus assimile, 192
Platynus krynickii, 193
Platynus livens, 193
Platyrhinus resinosus, 271, 272
Platystethus cornutus, 204
Platystomos albinus, 271, 272
Plea minutissima, 146, 147
Plebeius idas, 321
Plecotus auritus, 551, 554, 583
Plectrophenax nivalis, 588
Pleuroxus aduncus, 65
Pleuroxus laevis, 65
Pleuroxus trigonellus, 65
Pleuroxus uncinatus, 65
Pluvialis apricaria, 585
Pluvialis squatarola, 585
Podiceps cristatus, 436, 437, 587
Podiceps griseigena, 436, 437, 583
Podiceps nigricollis, 436, 583
Podiceps ruficollis, 436, 583
Poecilus cupreus, 189
Poecilus lepidus, 189
Poecilus puncticollis, 189
Poecilus punctulatus, 189
Poecilus versicolor, 189
Pogonocherus (Pityphilus) decoratus, 266, 267
Pogonocherus (Pityphilus) fasciculatus, 266, 267
Pogonognathellus flavescens, 99, 100
Poligonia c-album, 318
Pollenia amentaria, 373
Pollenia hungarica, 373
Pollenia labialis, 373
Pollenia rudis, 373
Polyarthra dolichoptera, 24
Polyarthra luminosa, 24
Polyarthra major, 24
Polyarthra vulgaris, 24
Polychaos sp., 15
Polydrusus picus, 281, 282
Polydrusus pilosus, 278, 281
Polyergus rufescens, 346, 348, 349, 351
Polyommatus agestis, 322
Polyommatus bellargus, 322
Polyommatus daphnis, 323
Polyommatus icarus, 322
Polyphemus pediculus, 69
Pompholyx sulcata, 27
Porhydrus lineatus, 159
Porzana parva, 461, 585
Porzana porzana, 461, 585
Potamobius actacus, 80
Prionus coriarius, 255, 381
Proisotoma minima, 96
Proisotoma minuta, 96
Proisotoma sp., 96
Proserpinus proserpinus, 309, 323, 590
Protaphorura armata, 92, 93
Protaphorura pannonica, 92, 93
Protaphorura subarmata, 92, 93
Protapion apricans, 275
Protapion fulvipes, 275
Protocalliphora azurea, 374
Protocalliphora proxima, 374
Protocalliphora rognesi, 374
Protophormia terraenovae, 374
Prunella modularis, 501, 502, 587
Pseudachorutes dubius, 92
Pseudachorutes parvulus, 92
Pseudanodonta complanata, 52, 53
Pseudoperapion brevirostre, 275, 276
Pseudosinella octopunctata, 103, 104
Pseudostyphlus pillumus, 297, 299
Pseudovadonia livida, 259, 260
Ptenothrix atra, 104, 106
Pterocallis alni, 124
Pterocallis maculata, 124
Pterocomma salicis, 128
Pterophorus pentadactyla, 310
Pterostichus anthracinus, 189
Pterostichus aterrimus, 189
Pterostichus diligens, 189
Pterostichus gracilis, 190
Pterostichus melanarius, 190
Pterostichus minor, 190
Pterostichus niger, 190
Pterostichus nigrita, 190
Pterostichus oblongopunctatus, 190
Pterostichus rhaeticus, 190
Pterostichus strenuus, 190
Pterostichus vernalis, 190
Pyrrhidium sanguineum, 261, 262, 263
Pyrrhula pyrrhula, 536, 537, 588

Q

Quedius fuliginosus, 226
Quedius lateralis, 226
Quedius molochinus, 226
Quedius nigrocaeruleus, 227
Quedius nitipennis, 227
Quedius xanthopus, 227

R

Rallus aquaticus, 462, 585
Rana arvalis, 427, 428, 589
Rana temporaria, 426, 427, 589
Ranatra linearis, 141, 142
Rattus norvegicus, 371, 372, 562
Regulus ignicapillus, 9, 588
Regulus regulus, 511, 512, 588
Remiz pendulinus, 522, 523, 524, 588
Rhagium (Megarhagium) mordax, 255, 256
Rhagium (s. str.) inquisitor, 255, 256
Rhagonycha fulva, 243
Rhagonycha lignosa, 243
Rhagonycha testacea, 243
Rhamnusium gracillicorne, 255
Rhantus bistriatus, 171, 172
Rhantus exsoletus, 171, 172
Rhantus frontalis, 171, 172
Rhantus grapii, 171
Rhantus suturalis, 171
Rhaphitropis marchica, 261, 272
Rhinoncus bruchoides, 291, 292
Rhinoncus castor, 291
Rhinoncus pericarpus, 291, 292
Rhinoncus perpendicularis, 291, 292
Rhinusa linariae, 300, 301
Rhinusa tetra, 300, 301
Rhodeus amarus, 397, 401, 404
Rhopalosiphum insertum, 128
Rhopalosiphum maidis, 128
Rhopalosiphum padi, 128
Rhynchotalona falcata, 65
Rhynchotalona rostrata, 66
Rhyncolus ater, 288, 290
Rhyncolus elongatus, 288, 290
Rhyncolus sculpturatus, 288, 290
Riparia riparia, 374, 488, 489, 587
Ripella platypodia, 16
Robineauella (s. str.) caerulescens, 380
Ropalopus (s. str.) clavipes, 261, 262
Rosellea aratrix, 381
Rugilus angustatus, 209
Rugilus erichsonii, 210
Rugilus geniculatus, 210
Rugilus orbiculatus, 210
Rugilus rufipes, 210
Rugilus subtilis, 210
Rutilus rutilus, 397, 406, 408
Rutpela maculata, 255, 257

S

Saccamoeba wakulla, 15
Sander lucioperca, 398, 409, 413
Saperda (Anaerea) carcharias, 268, 269

Saperda (Compsidia) populnea, 268, 269, 380
Saperda perforata, 268
Saperda scalaris, 268
Sarcophaga carnaria, 381
Sarcophaga lehmanni, 381
Sarcophaga variegata, 382
Sarcophila latifrons, 377
Saxicola rubetra, 514, 587
Saxicola torquata, 514, 515, 587
Scapholeberis mucronata, 87
Scardinius erythrophthalmus, 397, 406
Schizolachnus pineti, 121
Schoenbaueria nigra, 360, 361, 362, 363
Schoenbaueria pusilla, 360, 361, 362, 363
Schoettella ununquiculata, 90, 91
Sciurus vulgaris, 371, 559
Scolopax rusticola, 467, 468, 585
Scualius cephalus, 397, 401, 404
Segmentina nitida, 44, 47
Sellnickochthonius suecicus, 82, 83
Sellnickochthonius zalawaiensis, 82, 83
Semiaphis dauci, 135
Senotainia (s. str.) conica, 376
Sepedophilus immaculatus, 229
Sepedophilus littoreus, 229
Sepedophilus pedicularius, 229
Sepedophilus testaceus, 230
Serinus serinus, 531, 588
Sibinia pellucens, 297, 299
Sicista betulina, 559, 561, 583
Sida crystallina, 70
Sigara falleni, 144
Sigara semistriata, 144, 145
Sigara striata, 144
Silis nitidula, 243
Silurus glanis, 398, 415, 416, 589
Simocephalus serrulatus, 68
Simocephalus vetulus, 68
Simulium hibernale, 360, 365, 366
Simulium morsitans, 360, 361, 365, 366
Simulium posticatum, 360, 361, 365, 366
Sipha glyceriae, 127
Sipha maydis, 127
Sitobion avenae, 137
Sitona (Charagmus) griseus, 282
Sitona (Sitona) macularius, 282
Sitona lineatus, 282
Sitophilus granarius, 275, 277
Sitta europaea, 374, 528, 588
Smerinthus ocellatus, 324
Smicronyx jungermanniae, 297, 299
Sminthurides malmgreni, 104
Sminthurides parvulus, 104
Sminthurides pseudassimilis, 104
Sminthurides schoetti, 104, 105
Sminthurinus aureus, 104, 105
Sminthurinus elegans, 104, 105
Sminthurus viridis, 104, 106
Smynthurodes betae, 121
Solenopsis fugax, 346
Somateria mollissima, 584

- Somatochlora flavomaculata*, 114
Sorex araneus, 371, 545, 582
Sorex caecutiens, 545, 546, 582
Sorex minutus, 545, 582
Spatulosminthurus flaviceps, 104, 106
Sphaeridia pumilis, 104, 105
Sphaerium corneum, 52, 53
Sphenophorus striatopunctatus, 275, 277
Spilosoma lubricipeda, 327
Spinus spinus, 532, 533
Spondylis buprestoides, 260, 261
Staphylinus caesareus, 224, 225
Staphylinus erythropterus, 225
Steganacarus pulcherrimus, 84
Steganacarus□*carinatus*, 84
Stenamma debile, 345, 346
Stenamoeba sp., 18
Stenolophus mixtus, 196
Stenolophus teutonius, 196
Stenurella melanura, 258, 259
Stenurella nigra, 258, 259
Stenus ater, 206
Stenus bimaculatus, 206
Stenus boops, 206
Stenus carbonarius, 206
Stenus cicindeloides, 206
Stenus clavicornis, 206, 207
Stenus comma, 207
Stenus crassus, 207
Stenus impressus, 207
Stenus juno, 208
Stenus longipes, 207
Stenus palposus, 208
Stenus sylvester, 208
Stercorarius parasiticus, 586
Stercorarius pomarinus, 586
Sterna albifrons, 473, 586
Sterna hirundo, 472, 473, 586
Sterna paradisaea, 586
Stomis pumicatus, 188
Strangalia attenuata, 258, 259
Streptopelia decaocto, 475, 586
Streptopelia turtur, 475, 586
Strix aluco, 371, 477, 479, 586
Strongylognathus testaceus, 341, 342
Strophosoma capitatum, 282
Sturnus vulgaris, 374, 496
Suphrodytes dorsalis, 159
Sus scrofa, 577
Sylvaemus sylvaticus, 563, 564
Sylvaemus tauricus, 564
Sylvaemus uralensis, 564
Sylvia atricapilla, 374, 506, 507, 588
Sylvia borin, 508, 588
Sylvia communis, 508, 588
Sylvia curruca, 508, 509, 588
Sylvia nisoria, 506, 507, 588
Sympecta fusca, 111
Sympecta paedisca, 111, 590
Sympetrum danae, 115
Sympetrum depressiusculum, 115
Sympetrum flaveolum, 115
Sympetrum sanguineum, 116
Sympetrum striolatum, 116, 590
Sympetrum vulgatum, 116
Symydobius oblongus, 124
Synchaeta grandis, 25
Syntomus truncatellus, 199
- T**
- Tachinus rufipes*, 231
Tachyerges decoratus, 300, 301
Tachyerges salicis, 301
Tachyerges stigma, 301
Tachyporus chrysomelinus, 230
Tachyporus formosus, 230
Tachyporus hypnorum, 230
Tachyporus obtusus, 231
Tachyporus pusillus, 231
Tachyporus solutus, 231
Tachyta nana, 187
Taeniapion urticarium, 275, 276
Talpa europaea, 544, 545
Tanysphyrus (Tanysphyrus) lemnae, 278, 279
Tapeinotus sellatus, 291, 292
Tasgius melanarius, 225
Taxigramma heteroneura, 376
Temnocerus nanus, 271, 272
Temnothorax affinis, 343, 344
Temnothorax corticalis, 343, 344
Temnothorax crassispinus, 343, 344
Temnothorax parvulus, 343, 344
Temnothorax tuberum, 343, 345
Temnothorax unifasciatus, 343, 345
Tenebroides mauritanicus, 250, 251
Terricola subterraneus, 568, 569
Tetartopeus quadratus, 211
Tetartopeus scutellaris, 211
Tetartopeus terminatus, 211
Tetramorium caespitum, 341, 342
Tetraneura ulmi, 121
Tetrastes bonasia, 458, 585
Tetrops praeusta, 266, 268
Thanasimus formicarius, 246
Thecabius affinis, 118
Thecabius lisimachiae, 119
Thecamoeba quadrilineata, 18
Thecamoeba sphaeronucleolus, 18
Thelaxes dryophila, 123
Theodoxus fluviatilis, 37, 38
Therioaphis trifolii, 125
Thermocyclops crassus, 78
Thermocyclops oithonoides, 78
Thryogenes fiorii, 278, 279
Thryogenes scirrhosus, 278, 279
Thymelicus sylvestris, 311
Thymelicus acteon, 310
Thymelicus lineola, 310
Tillus elongatus, 245, 246
Tinca tinca, 397, 406, 407
Tinocallis platani, 124
Titanosiphon artemisiae, 140

Tomicus minor, 303
Tomicus piniperda, 303
Tomocerina minuta, 99
Tomocerus minor, 99
Tomocerus vulgaris, 99
Tournotaris bimaculata, 277, 278
Toxopterina vandergooti, 129
Trachyphloeus bifoveolatus, 278, 280
Trachys minuta, 252, 254
Trama troglodytes, 123
Trhypochothonius tectorum, 86
Trichocerca (Diurella) porcellus, 25
Trichocerca (Diurella) similis, 26
Trichocerca capucina, 25
Trichocerca cylindrica, 25
Trichocerca pussilla, 26
Trichodes apiarius, 246
Trichosirocalus barnevillei, 291, 293
Trichosirocalus troglodytes, 291, 292
Trichotria pocillum, 26
Trimalaconothrus maior, 86, 87
Tringa erythropus, 585
Tringa glareola, 585
Tringa nebularia, 585
Tringa ochropus, 465, 585
Tringa stagnatilis, 585
Tringa totanus, 465, 466, 585
Triturus cristatus, 420, 421, 589
Troglodytes troglodytes, 374, 501, 587
Tropideres albirostris, 271, 272
Trypodendron domesticum, 303, 305
Trypodendron lineatum, 303, 305
Tuberculoides querceus, 124
Turdus iliacus, 374, 520, 587
Turdus merula, 374, 519, 520, 587
Turdus philomelos, 374, 521, 587
Turdus pilaris, 518, 519, 587
Turdus viscivorus, 520, 521, 522, 587
Tychius parallelus, 297, 298
Tychius picirostris, 297, 298
Tychius quinquepunctatus, 297, 298
Tychius stephensi, 297, 298
Tyria jacobaeae, 327

U

Unio pictorum, 51, 52
Unio tumidus, 51, 52
Upupa epops, 482, 483, 586

Uroleucon achilleae, 139
Uroleucon cichorii, 139
Uroleucon cirsi, 139
Uroleucon jaceae, 140
Uroleucon jaceicola, 139
Uroleucon obscurum, 140
Uroleucon pilosellae, 140
Uroleucon pulicariae, 140

V

Valvata cristata, 38, 39
Valvata macrostoma, 37, 39
Valvata piscinalis, 37, 39
Valvata naticina, 37, 39
Vanellus vanellus, 464, 465, 585
Vanessa atalanta, 318
Vanessa cardui, 317
Vertagopus cinereus, 96, 97
Vespertilio murinus, 9, 550, 551, 555, 556, 583
Vipera berus, 431, 432, 589
Viviparus contectus, 37, 38
Viviparus viviparus, 37, 38
Vulpes vulpes, 575, 576

W

Wahlgreniella ossiannilsoni, 140
Wilhelmia eguina, 360, 361, 362, 363
Willemia anophthalma, 91, 92

X

Xantholinus linearis, 214
Xantholinus longiventris, 215
Xantholinus tricolor, 215
Xenus cinereus, 585
Xenylla boemeri, 91, 92
Xenylla brevicauda, 91, 92
Xyleborinus saxeseni, 303, 305
Xyleborus dispar, 303, 305
Xylechinus pilosus, 301, 302
Xyloterus signatum, 301, 305
Xylotrechus (s. str.) antilope, 263, 264
Xylotrechus rusticus, 263, 264, 265

Z

Zabrus tenebrioides, 195
Zootoca vivipara, 434, 589
Zygaena filipendulae, 309

Відомості про авторів

- Башта Андрій-Тарас Володимирович**, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Інституту екології Карпат Національної академії наук України.
- Бігун Василь Костянтинівич**, кандидат біологічних наук, старший викладач кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; головний спеціаліст сектору іхтіології та регулювання рибальства Волинськирибоохорони.
- Білецька Марія Григорівна**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Бусленко Леся Володимирівна**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Вервес Юрій Григорович**, доктор біологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Наукового центру екомоніторингу та біорізноманіття мегаполісу НАН України.
- Горбань Ігор Миронович**, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник Шацької екологічної лабораторії Фізико-механічного інституту імені Г. В. Карпенка НАН України.
- Горбань Любов Ігорівна**, старший науковий співробітник Природного заповідника «Розточчя».
- Грандова Марія Олександрівна**, науковий співробітник сектору досліджень стану морських біоценозів Українського наукового центру екології моря.
- Гураль Роман Іанович**, кандидат біологічних наук, науковий співробітник Державного природознавчого музею НАН України.
- Гураль-Сверлова Ніна В'ячеславівна**, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, керівник лабораторії малакології Державного природознавчого музею НАН України.
- Дикий Ігор Васильович**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Думич Оксана Яківна**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри екології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Дядичко Василь Геннадійович**, кандидат біологічних наук, науковий співробітник відділу екологічної інтеграції біоциклів Одеського філіалу інституту біології південних морів імені О. О. Ковалевського НАН України.
- Затушевський Андрій Тимофійович**, зберігач фондів Зоологічного музею, асистент кафедри зоології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Зінченко Олександр Павлович**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Капрусь Ігор Ярославович**, доктор біологічних наук, професор, завідувач відділу таксономії сучасної і викопної біоти Державного природознавчого музею НАН України.
- Климнюк Олександр Миколайович**, завідувач сектору іхтіології та регулювання рибальства Волинськирибоохорони.
- Коновалова Ірина Борисівна**, кандидат біологічних наук, науковий співробітник Державного природознавчого музею НАН України.
- Кравченко Олександр Михайлович**, вчитель ЗОШ І–ІІІ ступеня с. Піщі Шацького району Волинської області.
- Куньчик Тарас Миколайович**, кандидат сільськогосподарських наук, доцент, начальник Управління охорони, використання і відтворення водних біоресурсів та регулювання рибальства у Волинській області.
- Матейчик Василь Іванович**, заступник директора з наукової роботи, старший науковий співробітник Шацького національного природного парку.
- Меламуд Володимир Валентинович**, кандидат біологічних наук, науковий співробітник Державного природознавчого музею НАН України.
- Назаренко Віталій Юрійович**, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник відділу загальної та прикладної ентомології Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України.

- Назарук Катерина Миколаївна**, кандидат біологічних наук, асистент кафедри зоології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Пацюк Марина Костянтивіна**, кандидат біологічних наук, асистент кафедри ботаніки Житомирського державного університету імені Івана Франка.
- Петренко Андрій Андрійович**, кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник відділу загальної та прикладної ентомології Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України.
- Пісулінська Наталія Анатоліївна**, молодший науковий співробітник Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Радченко Олександр Григорович**, доктор біологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу систематики ентомофагів та екологічних основ біометоду Інституту зоології імені І. І. Шмальгаузена НАН України.
- Різун Володимир Богданович**, кандидат біологічних наук, провідний науковий співробітник, керівник лабораторії ентомології Державного природознавчого музею НАН України.
- Рукавець Євгенія Вадимівна**, інженер лабораторії ґрунтової зоології Державного природознавчого музею НАН України.
- Сологор Катерина Андріївна**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Сухомлін Катерина Борисівна**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.
- Федонюк Ольга Вікторівна**, кандидат сільськогосподарських наук, асистент кафедри лісівництва Національного лісотехнічного університету України.
- Хамар Ігор Степанович**, кандидат біологічних наук, доцент, декан біологічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Хрокало Людмила Анатоліївна**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри фізичної хімії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».
- Чумак Василь Олександрович**, кандидат біологічних наук, доцент кафедри ентомології та збереження біорізноманіття Ужгородського національного університету.
- Шидловський Ігор Віталійович**, кандидат біологічних наук, завідувач Зоологічного музею Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Шкаран Віктор Іванович**, інженер Шацького біологічного стаціонару Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Яницький Тарас Петрович**, кандидат біологічних наук, науковий співробітник, зберігач ентомологічного фонду Державного природознавчого музею НАН України.

ЗМІСТ

Загальна характеристика тваринного світу Шацького поозер'я (О. П. Зінченко)	3
Історія дослідження тваринного світу Шацького поозер'я (О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін)	5
Тип Амебоподібні – Amoebozoa (Lühe, 1913)	14
Клас Tubulinea (Smirnov et al., 2005) (М. К. Пацюк)	14
Клас Discosea (Cavalier-Smith et al., 2004) (М. К. Пацюк)	15
Тип Коловертки – Rotifera Cuvier, 1817	19
Клас Eurotatoria De Ridder, 1957 (К. М. Назарук., О. Я. Думич, І. С. Хамар)	19
Тип Кільчасті черви – Annelida Lamarck, 1809	28
Клас малощетинкові черви – Oligochaeta Grube, 1850	28
Родина Lumbricidae Claus, 1876 (Л. В. Бусленко)	28
Тип Моллюски – Mollusca Linnaeus, 1758	37
Клас Черевоні – Gastropoda Cuvier, 1795 (Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)	37
Клас Двостулкові – Bivalvia Linnaeus, 1758 (Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова)	51
Тип Членистоногі – Arthropoda (Siebold i Stannius, 1848)	58
Клас Зябродишні – Branchiopoda Latreille, 1817 (К. М. Назарук, О. Я. Думич, І. С. Хамар)	58
Клас Максиподи – Maxillopoda Dahl, 1956 (К. М. Назарук, О. Я. Думич, І. С. Хамар)	70
Клас Вищі раки – Malacostraca (Latreille, 1802) (В. К. Бігун, О. М. Климиук, Т. М. Куньчик)	80
Клас павукоподібні – Arachnida Cuvier, 1812	81
Ряд Sarcortiformes (Reuter, 1909)	81
Підряд Oribatida (Duges, 1833), група Macroplina (Grandjean, 1969) (В. В. Меламуд)	81
Клас Ногохвістки – Collembola (Lubbock, 1870) (Є. В. Рукавець, І. Я. Капрусь)	88
Клас Відкритощелепні комахи – Ectognatha (Hennig, 1953)	107
Ряд Бабки – Odonata (Fabricius, 1793) (Л. А. Хрокало)	108
Ряд Рівнокрилі – Homoptera	117
Надродина Справжні попелиці – Aphidoidea (Latreille, 1802) (В. О. Чумак)	117
Ряд Напівтвердокрилі – Hemiptera (Linnaeus, 1758)	141
Підряд Клопи – Heteroptera (Latreille, 1810) (М. О. Грандова)	141
Ряд Твердокрилі – Coleoptera (Linnaeus, 1758)	151
Підряд Хижі жуки – Adepaga (Schellenberg, 1806)	151
Родина Плавунчики – Haliplidae (Aubé, 1836) (В. Г. Дядичко, О. М. Кравченко)	152
Родина Товстовуси – Noteridae (Thomson, 1857) (В. Г. Дядичко, О. М. Кравченко)	154
Родина Плавунці – Dytiscidae (Latreille, 1802) (В. Г. Дядичко, О. М. Кравченко)	155
Родина Вертячки – Gyrinidae (Latreille, 1810) (В. Г. Дядичко, О. М. Кравченко)	179
Родина Туруни – Carabidae (Latreille, 1802) (В. Б. Різун)	182
Підряд Різноїдні жуки – Polyphaga (Emery, 1886)	200
Родина Стафілініди – Staphylinidae Latreille, 1802 (А. А. Петренко)	200
Надродина Кантароїдні – Cantharoidea (Imhoff, 1856)	239
Родина Дриліди – Drilidae (Blanchard, 1845) (О. М. Кравченко)	240
Родина Червонокрилі – Lycidae (Laporte de Castelnau, 1840) (О. М. Кравченко)	240
Родина М'якотілки – Cantharidae (Imhoff, 1856) (О. М. Кравченко)	241
Надродина Клероїдні – Cleroidea (Latreille, 1802)	244
Родина Cleridae (Latreille, 1802) (О. М. Кравченко)	245
Родина Dasytidae (Laporte de Castelnau, 1840) (О. М. Кравченко)	247
Родина Malachiidae (Fleming, 1821) (О. М. Кравченко)	248
Родина Trogossitidae (Latreille, 1802) (О. М. Кравченко)	251
Родина Peltidae (Latreille, 1807) (О. М. Кравченко)	251
Родина Златки – Vuprestidae (Leach, 1815) (Т. П. Яницький)	252
Родина Вусачі – Cerambycidae (Latreille, 1802) (О. М. Кравченко)	254
Надродина Довгоносикоподібні – Curculionoidea (Latreille, 1802)	270
Родина Квітожили – Nemonychidae (Bedel, 1882) (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	271
Родина Антрибіди – Anthribidae Billberg, 1820 (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	271
Родина Ринхітиди – Rhynchitidae (Gistel, 1856) (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	272
Родина Трубоккрути – Attelabidae (Billberg, 1820) (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	274
Родина Апіоніди – Apionidae (Schönherr, 1823) (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	274
Родина Нанофіїди – Nanophyidae (Gistel, 1856) (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	277
Родина Дріофториди – Dryophthoridae (Schoenherr, 1825) (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	277
Родина Еририніди – Erihniidae (Schoenherr, 1825) (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	277
Родина Довгоносики – Curculionidae (Latreille, 1802) (В. Ю. Назаренко, О. М. Кравченко)	279

Ряд Сітчастокрилі – Neuroptera Linnaeus, 1758	307
Родина Мурашині леви – Myrmeleontidae (Latreille, 1802) (О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін).....	307
Ряд Лускокрилі – Lepidoptera Linnaeus, 1758 (О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін)	308
Ряд Перетинчастокрилі – Hymenoptera Linnaeus, 1758	329
Родина Бджолині – Apidae Linnaeus, 1758, рід Джмелі – <i>Bombus</i> Latreille, 1802 (І. Б. Коновалова)	329
Родина Мурашки – Formicidae (Latreille, 1802) (О. Г. Радченко).....	337
Ряд Двокрилі – Diptera Linnaeus, 1758	359
Родина Мошки – Simuliidae Newman, 1834 (О. П. Зінченко, К. Б. Сухомлін)	360
Родина Каліфориди – Calliphoridae (Brauer et Bergenstamm, 1889) (Ю. Г. Вервес, Л. А. Хрокало)....	367
Родина Саркофагіди – Sarcophagidae (Macquart, 1834) (Ю. Г. Вервес, Л. А. Хрокало)	375
Тип Хордові – Chordata (Bateson, 1885)	397
Надклас Щелепороти – Gnathostomata.....	397
Клас Променепері риби – Actinopterygii (Klein, 1885) (В. К. Бігун, О. М. Климнюк, Т. М. Куньчик)..	397
Клас Земноводні – Amphibia Linnaeus, 1758 (Л. І. Горбань, О. В. Федонюк).....	420
Клас Плазуни – Reptilia (Laurenti, 1768) (О. В. Федонюк, Л. І. Горбань).....	430
Клас Птахи – Aves Linnaeus, 1758.....	435
Ряд Пірникозоподібні – Podicipediformes Fürbringer, 1888 (М. Г. Білецька, К. А. Сологор)	436
Ряд Пеліканоподібні – Pelecaniformes Sharpe, 1891 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран).....	437
Ряд Лелекоподібні – Ciconiiformes Bonaparte, 1854 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	438
Ряд Гусеподібні – Anseriformes Wagler, 1831 (М. Г. Білецька, К. А. Сологор).....	441
Ряд Соколоподібні – Falconiformes Bonaparte, 1831 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	450
Ряд Куроподібні – Galliformes Temminck, 1820 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран).....	457
Ряд Журавлеподібні – Gruiformes Bonaparte, 1854 (М. Г. Білецька, К. А. Сологор)	460
Ряд Сивкоподібні – Charadriiformes Huxley, 1867 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран).....	463
Ряд Голубоподібні – Columbiformes Latham, 1790 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	473
Ряд Зозулеподібні – Cuculiformes Wagler, 1830 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран).....	476
Ряд Совоподібні – Strigiformes Wagler, 1830 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	477
Ряд Дрімлюгоподібні – Caprimulgiformes Ridgway, 1881 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	480
Ряд Серпокрильцеподібні – Ardeiformes J. L. Peters, 1940 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	481
Ряд Сиворакшеподібні – Coraciiformes Forbes, 1884 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	481
Ряд Одулоподібні – Upuriformes Feduccia, 1975 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран).....	483
Ряд Дятлоподібні – Piciformes Meyer & Wolf, 1810 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	484
Ряд Горобцеподібні – Passeriformes Linnaeus, 1758 (І. В. Шидловський, А. Т. Затушевський, І. М. Горбань, В. І. Матейчик, Н. А. Пісулінська, В. І. Шкаран)	488
Клас Ссавці – Mammalia (Linnaeus, 1758)	543
Ряд Мідицеподібні – Soriciformes Gregory, 1910 (І. В. Дикий).....	544
Ряд Рукокрилі – Chiroptera Blumenbach, 1779 (А.-Т. В. Башта)	547
Ряд Мишоподібні – Muriformes Bowdich, 1821 (І. В. Дикий)	559
Ряд Зайцеподібні – Leporiformes Brandt, 1855 (І. В. Дикий)	570
Ряд Собакоподібні – Caniformes Bowdich, 1821 (І. В. Дикий)	571
Ряд Ратичні – Cerviformes Owen, 1841 (І. В. Дикий)	576
Охорона тваринного світу Шацького поозер'я (К. Б. Сухомлін).....	582
Алфавітний покажчик латинських назв видів тварин	591
Відомості про авторів	606

Наукове електронне видання на CD-ROM

А.-Т. В. Башта, В. К. Бігун, М. Г. Білецька, Л. В. Бусленко, Ю. Г. Вервес, І. М. Горбань,
Л. І. Горбань, М. О. Грандова, Р. І. Гураль, Н. В. Гураль-Сверлова, І. В. Дикий,
О. Я. Думич, В. Г. Дядичко, А. Т. Затушевський, О. П. Зінченко, І. Я. Капрусь,
О. М. Климнюк, І. Б. Коновалова, О. М. Кравченко, Т. М. Куньчик, В. І. Матейчик,
В. В. Меламуд, В. Ю. Назаренко, К. М. Назарук, М. К. Пацюк, А. А. Петренко,
Н. А. Пісулінська, О. Г. Радченко, В. Б. Різун, Є. В. Рукавець, К. А. Сологор,
К. Б. Сухомлін, О. В. Федонюк, І. С. Хамар, Л. А. Хрокало, В. О. Чумак,
І. В. Шидловський, В. І. Шкаран, Т. П. Яницький

Шацьке поозер'я

Тваринний світ

Колективна монографія

Електронне видання на CD-ROM

Редактори: *В. П. Бобік, О. В. Воробей, В. С. Голук, С. О. Горожанова, Г. О. Дробот,
М. М. Карпевич-Ящук, Л. С. Пацюк, Ю. І. Поліщук, В. Є. Сикора, Д. О. Стефанович, Т. В. Яков'юк*

Коректори: *Л. С. Пацюк, В. Є. Сикора*

Технічні редактори: *Л. М. Козлюк, М. Б. Філіпович*

Один електронний оптичний диск (CD-ROM). Об'єм даних 486 МБ. Тираж 300 прим. Зам 419.

Видавець і виготовлювач – Вежа-Друк

м. Луцьк, вул. Винниченка, 14, тел. (0332) 29-90-65

E-mail: vezhaprint@gmail.com

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України

ДК № 4607 від 30.08.2013 р.